



Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

**DÜZYAZILARINDAN HAREKETLE  
ZİYA GÖKALP'İN MANZUMELERİNİN TEMATİK TAHLİLİ**

Hafize ŞAHİN

Doktora Tezi

Ankara, 2015



DÜZYAZILARINDAN HAREKETLE  
ZİYA GÖKALP'İN MANZUMELERİNİN TEMATİK TAHLİLİ

Hafize ŞAHİN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2015

### KABUL VE ONAY

Hafize ŞAHİN tarafından hazırlanan "Düzyazılarından Hareketle Ziya Gökalp'in Manzumelerinin Tematik Tahlili" başlıklı bu çalışma, 29 Aralık 2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.



Prof. Dr. Ülkü GÜRSOY (Başkan)



Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK (Danışman)



Prof. Dr. İsmet ÇETİN



Doç. Dr. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN



Yrd. Doç. Dr. Serdar ODACI

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI

Enstitü Müdürü

## BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 3. yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

29 Aralık 2016



Hafize Şahin

## TEŞEKKÜR

Ziya Gökalp hakkında bir çalışma yapabileceğim fikri Sevgili Hocam Prof. Dr. S.Dilek Yalçın Çelik'in "Toplumsal Hayat ve Edebiyat" adlı doktora dersinde kafamda belirmişti. Dersi aldığım dönemde fikir akımlarını araştırıyor, derste sunuyorduk. Hilmi Ziya Ülken'in *Ziya Gökalp* adlı kitabında yer alan "Meslek Kadını" adlı manzume dikkatimi çekti. Sonrasında Ziya Gökalp hakkında hangi çalışmaların nasıl hazırlandığını araştırdım. Hem Meşrutiyet dönemine olan merakım hem de kadının toplumsal hayattaki rolüne dair kendi döneminde yeni fikirler üreten bir aydın, entelektüel ve akademisyenin bu konuda ne yazdığını kendim görmek ve araştırmak isteğim hocalarım tarafından da onaylanınca çalışmama başladım.

Araştırmamın henüz ilk günlerinde kaynakça yazımına başladım. Kaynakça yazımı ve eser dökümü öncelikle hakikaten gözümü korkutsa da yılmadan karınca hızıyla ilerledim galiba. Eserlerin dökümünü yaptıktan kısa bir süre sonra dünyaya gelen kızım ile çalışmaya yeniden devam ettim. Bu dönemde Kültür Bakanlığı Yayınlarından çıkan *Ziya Gökalp* kitabını bana hediye eden Sevgili Arkadaşım Yrd. Doç. Dr. Hiclâl Demir'e, kısa bir süre sonra çalışmama dönmemi sağladığı için teşekkür ederim. Eser dökümünü bitirince manzumeleri fişleme yöntemiyle tasnif ettim. Tasnif ederken de manzumelerin çokluğu beni şaşırttı. Manzumelerin fişlenmesi konu başlıklarını da belirledi. Sevdığım ve öğrenmek isteğim noktadan başladım, "kadın" konusunun ele alındığı manzumeleri inceledim ve tezde "aile" başlığı altında verilen "kadın" konusunu yazdım. Çalışmamın daha uzun süreceğini de böylelikle anlamış oldum. Her başlığı yazarken giriş kısımları oldukça beni zorlasa da her bölümün girişini yazdıktan sonra yaşadığım duygular ve düşünceler, bir sonraki bölümün nasıl yazılabileceğine de karar vermemi sağladı. Sanki bilmediğim bir gezegene yolculuk ediyormuşum gibi ya da candan bir dostla kavuşmak gibi geldi yazmak. "Bir cümle yazmak, bir cümle daha yazmak sonra bir cümle daha yazmak..." düşüncesi çalışmamın ilerlemesine yardım

etti. Her gün tek amacım bir tek cümle yazmaktı. Yazdıkça konuyu daha çok sevdim. Bunun sebebi Ziya Gökalp'in manzumelerinde işlenen yelpazesi geniş konulardı.

Doktora sürecinin zorlu ders döneminde öğrenebildiğim her şey için Sevgili Hocalarım Prof. Dr. Bilge Ercilasun'a, Prof. Dr. Âbide Doğan'a, Doç. Dr. G. Gonca Gökalp Alpaslan'a ve tez izleme döneminde sevgisini esirgemeyen Prof. Dr. Ülkü Gürsoy'a ve doktora tezimi yazarken heyecanımı pekiştiren ve tezimi aşkla çalışmamı sağlayan Doktora Tez Danışmanı Hocam Prof. Dr. Dilek Yalçın Çelik'e teşekkür ederim. Ne zaman konuşsam bana tezimin nasıl gittiğini soran ve çalışmamın önemli olduğunu hatırlatan, güzel sözleriyle gönlümü okşayan Sevgili Hocam Prof. Dr. Tulga Ocak'a da ilgisinden dolayı teşekkür ederim.

Çalışmamı zaman zaman zorlaştırsa da kalbimdeki sevgisi gün geçtikçe büyüyen ve sevgisiyle beni büyüten canım kızım Ahu Zeynep'e, eşim Serdar Şahin'e ve aileme teşekkür ederim. Onların sevgisi çıktığım bu yolda yürümeyi kolaylaştırdı. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında kızımın ve eşimin sevgisi beni hep canlı tuttu. Bu çalışma onlara adanmıştır.

Hafize Şahin

## ÖZET

ŞAHİN, Hafize. *Düzyazılarından Hareketle Ziya Gökalp'in Manzumelerinin Tematik Tahlili*, Doktora Tezi, 29 Aralık 2015.

Ziya Gökalp hakkındaki bu çalışmanın amacı, Ziya Gökalp'in manzumelerini düzyazılarından hareketle tematik olarak kronolojik bir okuma yöntemiyle tahlil edebilmektir. Böylelikle Ziya Gökalp metinlerinde kronolojik okumanın, eserlerini tahlilde önemli bir okuma yöntemi olduğu kanıtlanmak istenmiştir.

Tezin giriş bölümünde Ziya Gökalp'in hayatı ve dönemin panoramasını yansıtan Meşrutiyet dönemi fikir akımları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde ise Ziya Gökalp'in eserlerinin dökümü verilmiştir. Eser dökümünde karşılaştırmalı bir bakış açısı izlenerek Ziya Gökalp'in eserleri hakkında günümüze kadar devam eden bilgi kirliliği sonlandırılmak istenmiştir. Çalışmanın diğer bölümlerinde ise Ziya Gökalp'in manzumelerindeki temalar düzyazılarından hareketle tahlil edilmiştir. Ziya Gökalp sosyolojisinin temellerini oluşturan bu temalar şunlardır: “Türkçülük”, “Hars ve Medeniyet”, “Halkçılık”, “Türk Töresi”, “İktisat”, “Din”, “Eğitim”, “Tarihî Kişiler”, “Aile”, “Türk Tarihindeki Savaşlar” ve “Biyografik Manzumeler”. Manzumelerdeki bu temalar kronolojik olarak düzyazıları bağlamında değerlendirilmiş ve tablolarla da hangi temanın manzumelerde daha çok işlendiği sayısal olarak gösterilmiştir.

Ziya Gökalp'in manzumelerinin düzyazılarından hareketle değerlendirildiği bu çalışmada, kronolojik okumanın Ziya Gökalp gibi tarihî bir kişilik için önemli bir okuma yöntemi olduğu tespit edilmiştir. Kronolojik okuma, tarihî perspektifin monografik çalışmalardaki belirleyiciliğini ortaya koymuştur.

### Anahtar Sözcükler

Ziya Gökalp, manzume, düzyazı, Türkçülük, hars ve medeniyet, din, eğitim, kadın ve aile.



## ABSTRACT

ŞAHİN, Hafize. *Thematic Analysis of Ziya Gökalp's Poems with Reference to His Prose*, Phd. Dissertation, December 29th, 2015.

The aim of this study about Ziya Gökalp is to, with reference to his prose, analyse Ziya Gökalp's poems thematically and with a chronological reading style. In this way, it is desired to prove the fact that, reading Ziya Gökalp's texts chronologically is a significant reading style to analyse his works.

In the introduction part of the dissertation, information about Ziya Gökalp's life and movements of thought in Constitutional Period which reflect the view of the era takes part. In the first part, Ziya Gökalp's studies' data is given. In this part, by pursuing a contrastive perspective, it is aimed to demolish the extant information pollution about Ziya Gökalp's studies. In the other parts of the study, the themes in Ziya Gökalp's poems are analysed with reference to his prose. The themes shaping Ziya Gökalp's sociology are: "Turkism", "Culture and Civilisation", "Populism", "Turkish Morals", "Economy", "Religion", "Education", "Historical People", "Family", "Wars in the Turkish History" and "Biographical Poems". These themes in his poems are evaluated chronologically with reference to his prose and which theme is utilised most is shown numerically with tables.

In this study which evaluates Ziya Gökalp's poems with reference to his prose; it is determined that for such a historical person as Ziya Gökalp, chronological reading is a significant reading style. Chronological reading reveals the decisiveness of historical perspective in monographic studies.

### **Keywords**

Ziya Gökalp, poem, prose, Turkism, culture and civilisation, religion, education, woman and family.

## İÇİNDEKİLER

|                                                                           |     |
|---------------------------------------------------------------------------|-----|
| KABUL VE ONAY.....                                                        | i   |
| BİLDİRİM.....                                                             | ii  |
| TEŞEKKÜR .....                                                            | iii |
| ÖZET.....                                                                 | v   |
| ABSTRACT.....                                                             | vi  |
| İÇİNDEKİLER.....                                                          | vii |
| TABLolar DİZİNİ.....                                                      | ix  |
| ÖNSÖZ.....                                                                | x   |
| GİRİŞ: ZİYA GÖKALP'İN HAYATI VE MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR<br>AKIMLARI ..... | 1   |
| <br>1. BÖLÜM: ZİYA GÖKALP'İN ESERLERİNİN DÖKÜMÜ.....                      | 11  |
| 1. 1. ZİYA GÖKALP'İN DÜZYAZILARI.....                                     | 11  |
| 1. 2. ZİYA GÖKALP'İN MANZUMELERİ.....                                     | 140 |
| 2. BÖLÜM: TÜRKÇÜLÜK.. .....                                               | 153 |
| 2. 1.TÜRKİyecİLİK YA DA TÜRKİYACILIK.....                                 | 159 |
| 2. 2. OĞUZCULUK YAHUT TÜRKMEncİLİK.....                                   | 170 |
| 2. 3. TURANCILIK.....                                                     | 173 |
| 2. 4. KÜRTLER.....                                                        | 211 |
| 3. BÖLÜM: HARS VE MEDENİYET.....                                          | 220 |
| 4. BÖLÜM: HALKÇILIK.....                                                  | 282 |
| 5. BÖLÜM: TÜRK TÖRESİ.....                                                | 300 |
| 6. BÖLÜM: İKTİSAT.....                                                    | 355 |
| 7. BÖLÜM: DİN.....                                                        | 360 |
| 8. BÖLÜM: EĞİTİM.....                                                     | 443 |
| 9. BÖLÜM: TARİHÎ KİŞİLER.....                                             | 458 |
| 10. BÖLÜM: AİLE.....                                                      | 493 |
| 11. BÖLÜM: TÜRK TARİHİNDEKİ SAVAŞLAR.....                                 | 518 |

|                                                    |            |
|----------------------------------------------------|------------|
| <b>12. BÖLÜM: BİYOGRAFİK MANZUMELER.....</b>       | <b>540</b> |
| <b>SONUÇ.....</b>                                  | <b>548</b> |
| <b>KAYNAKÇA.....</b>                               | <b>556</b> |
| <b>EKLER</b>                                       |            |
| <b>1. Ziya Gökalp Hakkındaki Tezler.....</b>       | <b>588</b> |
| <b>2. Ziya Gökalp'in Eserlerinin Listesi .....</b> | <b>597</b> |
| <b>3. Diyarbakır Müzesinden Gelen Dilekçe.....</b> | <b>603</b> |
| <b>4. Etik Kurul İzni Muafiyet Formu.....</b>      | <b>604</b> |
| <b>5. Tez Orijinallik Formu.....</b>               | <b>605</b> |
| <b>Özgeçmiş.....</b>                               | <b>606</b> |

## TABLOLAR DİZİNİ

|                                                                                      |         |
|--------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| <b>Tablo 1:</b> “Türkçülük” Düşüncesinin Manzumelere Göre Dökümü.....                | 155     |
| <b>Tablo 2:</b> Ziya Gökalp’in Kitaplarındaki Manzumelerinin Sayısı.....             | 162     |
| <b>Tablo 3:</b> “Türkiyacılık ya da Türkiyecilik”in Manzumelere Göre Dökümü.....     | 162     |
| <b>Tablo 4:</b> “Turan” Kelimesinin Anlamlarına Göre Manzumelerin Dökümü.....        | 180-181 |
| <b>Tablo 5:</b> “Turan” Kelimesinin Geçtiği Manzumelerin Dökümü.....                 | 181     |
| <b>Tablo 6:</b> “Millet” (1915) Manzumesinin Tashihiinin Karşılaştırılması.....      | 203     |
| <b>Tablo 7:</b> “Hars” ve “Medeniyet” Kavramlarının İşlendiği Manzumelerin Dökümü... | 233     |
| <b>Tablo 8:</b> “Halkçılık” Kavramının İşlendiği Manzumelerin Dökümü .....           | 287     |
| <b>Tablo 9:</b> “Türk Töresi”nin İşlendiği Manzumelerin Dökümü.....                  | 303     |
| <b>Tablo 10:</b> “Din” Kavramının İşlendiği Manzumelerin Dökümü.....                 | 370     |
| <b>Tablo 11:</b> “Eğitim” Kavramının İşlendiği Manzumelerin Dökümü.....              | 448     |
| <b>Tablo 12:</b> “Tarihî Kişiler”in İşlendiği Manzumelerin Dökümü.....               | 459     |
| <b>Tablo 13:</b> “Aile” Kurumunun İşlendiği Manzumelerin Dökümü.....                 | 496     |
| <b>Tablo 14:</b> Türk Tarihinden Savaşların İşlendiği Manzumelerin Dökümü.....       | 521     |
| <b>Tablo 15:</b> Biyografik İzlerin Yansıdığı Manzumelerin Dökümü.....               | 540     |

## ÖNSÖZ

1876-1923 yılları arasında yaşayan Ziya Gökalp hem çağdaşlarını hem de kendinden sonra gelen kuşakları etkilemiş bir şahsiyettir. Ziya Gökalp hakkında daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında aile, kadın ya da çocuk gibi temalar seçilerek manzumeleri ele alınmıştır veya Gökalp'in dinî ya da siyasi düşünceleri ayrı başlıklar altında incelenir. Bu çalışmada ise Ziya Gökalp'in manzumeleri bütünüyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Gökalp'in masalları üzerine Rıza Filizok tarafından doktora tezi hazırlandığı için sadece masallar bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

“Düzyazılarından Hareketle Ziya Gökalp'in Manzumelerinin Tematik Tahlili” adlı bu çalışmaya başlarken hareket noktası olarak Ziya Gökalp'in bütün eserlerinin değerlendirilmesi esas alınmıştır. Başlangıçta Ziya Gökalp'in bütün eserlerini derleyip toplamak düşüncesi hâkimdi. Çalışmaya başladığım ilk günlerde malzeme çokluğu ve yazarken fark edilen eserlerin hacim, konu bakımından zenginliği; çalışmanın sınırlandırılmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle sadece Gökalp'in manzumeleri tahlil edilmiştir. Manzumelerle her ne kadar bu çalışmayı sınırlandırarak yazma işi kolaylaştırmak istenilse de Ziya Gökalp'in üslubu sebebiyle düzyazılarını göz ardı etmek mümkün olmamıştır. Gökalp'in üslubu ve bütün eserlerinin dökümünü yapmış olmak, manzumeleri etraflıca değerlendirebilmek için düzyazılardan da olabildiğince geniş bir şekilde yararlanılmasını gerekli kılmıştır. Ziya Gökalp hakkında bugüne kadar yüksek lisans ve doktora çalışması dâhil pek çok yayın yapılmıştır. Bu çalışma Gökalp hakkında yapılan çalışmalar bakımından iki noktada ayrılır: Birincisi titizlikle hazırlanmış Ziya Gökalp'in eserlerinin dökümü, ikincisi ise manzumelerin tahlilinde izlenen yol bakımından. Eser dökümünde karşılaştırmalı bir yol izlenmiş, konuya dair kaynaklardaki veriler bu listede tek tek ele alınmıştır. Manzumelerin tahlilinde ise hem düzyazılara hem de düzyazılardaki kronolojiye önem verilmiştir. Bu nedenle Gökalp hakkındaki diğer monografik çalışmalarda izlenen tutumun aksine, Gökalp'in düşüncelerinin gelişim çizgisi de ortaya konmak istenmiştir.

Ziya Gökalp'in hem çok çalışılan hem de çok söz söylenen bir yazar-şair olması konuya dair söylenene hep şüpheyile bakmama neden oldu. Kendi okuduklarımdan bir sonuç çıkarabilmek için Ziya Gökalp'in kendi yazılarından hareketle manzumelerini anlamaya çalışmak, manzumeleri tahlil etmeyi de kolaylaştırdı. Bu çalışmada Ziya Gökalp'in manzumeleri bütünlüklü değerlendirilmek istenmiştir. Bunu yaparken Ziya Gökalp'in yazıları belirleyici olmuştur. Prof.Dr. İnci Enginün *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)* adlı incelemesinde Ziya Gökalp hakkında henüz kronolojik bir çalışma yapılmadığını söyler. Bu tespit çok çalışılmış bir konunun yeniden çalışılırken nasıl çalışılabileceğine dair bana yol gösterdi. Doktora ders döneminde Sevgili Hocam Prof.Dr. Dilek Yalçın Çelik'in "Toplumsal Hayat ve Edebiyat" adlı dersinde özellikle "halkiyat" konusu üzerinde ödev isteğimi teşviki, bu araştırmanın zihnimdeki hazırlık sürecinin başladığı noktadır.

Ziya Gökalp'in manzumelerini tenkitli olarak hazırlayan Fevziye Abdullah Tansel'in külliyatı ve Cavit Orhan Tütengil, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, Şevket Beysanoğlu gibi isimlerin Gökalp hakkında hazırladıkları yayınlar bu çalışmada sıkça başvuru kaynakları olmuştur.

Çalışmada Gökalp'in Latin harfli eserlerinin baskılarından alıntı yapılmıştır, ancak yazının hangi tarihte yayımlandığı bilgisi de dipnotta verilmiştir. Bunun sebebi söylediklerinin hangi yıla tekabül ettiğini göstermek isteğidir. Manzumelerin yayın yılı tespit edilmişse yayın yılı, yok eğer bir kitapta manzume ilk kez yayımlanmışsa kitabın ilk baskı yılı manzumenin de yayın yılı olarak verilmiştir. Burada da yine amaç kronolojik bir okumayı takip edebilmektir.

Ziya Gökalp hakkında günümüze değin farklı disiplinlerde çalışmalar yapılmıştır. 1935'ten 2015'e kadar toplamda 76 tane yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır. Şevket Beysanoğlu'nun tespit ettiği lisans tezleri bu sayının dışındadır. Ziya Gökalp'in eserlerinde ele alınan konuların çeşitliliği bugün de araştırmacıları cezbetmektedir. Ziya Gökalp bugün de üzerinde çok çalışılan bir entelektüeldir. Buna rağmen Gökalp hakkında çalışmaya başlayanlar, o ve eserleri hakkında bir bilgi kirliliği ile karşılaşır.

Bunun sebebi her şeyden önce Ziya Gökalp'in eserlerinin tenkitli basımının henüz yapılmamasıdır. Bu çalışmaya başlarken Ziya Gökalp'in bütün eserleri hakkında bir doktora tezi yazmak amaçlanmıştı, ancak eserlerin çokluğu bu çalışmanın manzumelerle sınırlı kalması gerektiğini göstermiştir. Eserlerin çokluğu ve Gökalp'in yayımlanamamış eserleri hakkındaki bilgi karmaşası Ziya Gökalp'in eserlerinin listelenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bunu yaparken İsmet Binark-Nejat Sefercioğlu, Hikmet Tanyu, Cavit Orhan Tütengil, Şevket Beysanoğlu, Ali Nüzhet Göksel ve Fevziye Abdullah Tansel'in çalışmaları taranmıştır. Bibliyografya ya da makalelerde verilen bilgiler karşılaştırmalı olarak Ziya Gökalp'in eserlerinin listelendiği ilk bölümde verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde düzyazı ve şiir türündeki eserler listelenmiştir. Gökalp'in kaleminde fikir yönü ağır bastığı için şiir yerine manzume sözcüğü bilinçli olarak tercih edilmiştir. Çalışmanın diğer bölümlerinde ise Gökalp'in manzumeleri tematik olarak tahlil edilmiştir. Olabildiğince eksiksiz bir kaynakça verilerek Gökalp hakkında yapılan çalışma alanının genişliği de yansıtılmak istenmiştir.

Ziya Gökalp'in manzumelerinde fikir öne çıktığı için üslup bakımından bir incelemeye gerek duyulmamıştır. Tematik tahlilde ise günümüze kadar yapılan çalışmalardan farklı olarak Gökalp'in düzyazılarında aynı konuyu nasıl ele aldığına bakılmış ve manzume-düzyazı paralelliğinde temalar tahlil edilmiştir. Ziya Gökalp'in eserlerine bütünlüklü bir bakışla yaklaşılmıştır. Manzume-düzyazı paralelliği takip edilirken ise kronoloji esas alınmıştır. Her manzumenin yayın yılı tespit edilmişse mutlaka parantez içinde belirtilmiştir; eğer manzume bir şiir kitabında ilk kez yayımlanmışsa, şiir kitabının yayın yılı şiirin de yayın yılı olarak gösterilmiştir. *Kızılelma* (1914), *Yeni Hayat* (1918) ve *Dağınık Şiirler* (1952)'deki toplam 125 manzume bu çalışmada incelenmiştir. Ziya Gökalp'in *Türkleşmek*, *Türkleşmek*, *İslâmlaşmak*, *Muâsırlaşmak* (1918), *Türk Töresi* (1923), *Türkçülüğün Esasları* (1923), *Türk Medeniyeti Tarihi* (Birinci Kısım: *İslâmiyet'ten Evvel Türk Medeniyeti*) (1925) kitapları ve diğer bütün makaleleri için de aynı şekilde kronoloji esas alınmıştır. Gökalp'in söyleminde değişen zaman algısı ya da fikir gelişimi manzumelerde nasıl işlenmiş ortaya konmak istenilmiştir.

Birinci bölüm Ziya Gökalp'in düzyazı ve şiir türündeki eserlere ayrılmıştır. Düzyazı türündeki eserlerin tenkitli yayımlanmamış olması ise Ziya Gökalp hakkındaki bilgi

kirliliğinin devam etmesinin sebebidir. Bu bölümde Gökâlp hakkında yapılan yayınlar karşılaştırmalı olarak verilerek tekrar edilen yanlış bilgilerin önüne geçmek istenilmiştir. Bu çalışmada verilen eserlerin listesi diğer çalışmalardan şu yönüyle ayrılır. Gökâlp'in eserleri hakkında verilen bilgilere şüpheyile yaklaşılmış, her araştırmacının verdiği bilgi belirtilmiş ve sonuç olarak bir değerlendirme yapılmıştır. Matbu eserler, makaleler ve tamamlanmamış ya da kayıp eserler hakkında verilen bilgiler şu ana kadar Gökâlp hakkında yapılan çalışmaların tek tek gözden geçirilmesiyle tanıtılmıştır.

Diğer bölümlerde ise manzumeler tespit edilmiş ve masallar bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Masallar hakkında Rıza Filizok'un karşılaştırmalı bir yöntemle hazırladığı doktora tezi mevcuttur. Manzumeler ve yayın yılı belirtilmiştir. Manzumelerin dökümü aynı zamanda manzumelerin nasıl tahlil edilebileceğini göstermiştir.

Düzyazılardan yola çıkarak Ziya Gökâlp'in manzumelerinde öne çıkan temalar tespit edilmiştir. Bu konular şunlardır: "Türkçülük", "Hars ve Medeniyet", "Halkçılık", "Türk Töresi", "İktisat", "Din", "Eğitim", "Tarihî Kişiler", "Aile", "Türk Tarihindeki Savaşlar" ve "Biyografik Manzumeler." Belirtilen temalar ayrı başlıklar altında tahlil edilmiştir. Manzumelerdeki görüşler özellikle düzyazı türündeki eserlerden ve makalelerindeki fikirlerden yararlanılarak tahlil edilmiştir. Her şairin şiiri hayatından mülhemdir belki ama Ziya Gökâlp'in şiir anlayışı fikirlerinden fıskırır dense yeridir. İlham kaynağı esin perileri değildir, Gökâlp'in ilham kaynağı fikirleridir.

Manzumelerde "Türkçülük" konusu düzyazılarında olduğu gibi üç aşamada ele alınır: a) Turancılık, b) Oğuzculuk ve Türkmencilik ve c) Türkiyecilik ya da Türkiyacılık. Türkçülüğün siyasi bir akım olarak değerlendirildiği ilk evreden Ziya Gökâlp gerçek hayatta vazgeçmiş; Oğuzculuk ve Türkmencilik olarak Türkçülüğü yorumlamıştır. Ancak bu dönem de fazla uzun sürmemiştir. Ziya Gökâlp'in Türkçülük anlayışı Türkiyecilik merkezinde şekillenir. Türkiyecilik ya da Türkiyacılık ise ulusal kimlik arayışının bir yansımasıdır. Manzumelerde ve düzyazılarda Türklük bir üst kimlik şeklinde yorumlanır. Türklük düşüncesini geliştirmek isteyen Gökâlp; tarih, millet, devlet, vatan, din gibi öğeleri de bu bağlamda ele alır.



Manzumelerin tahlilinde öne çıkan diğer “Hars ve Medeniyet”, “Halkçılık”, “Türk Töresi”, “İktisat”, “Din”, “Eğitim”, “Tarihî Kişiler”, “Aile” ve “Türk Tarihindeki Savaşlar” konularında da Türklük düşüncesi beslenir. Yeni bir hayat arzusu ve nelerin yapılacağı üzerinde durulur. Halkçılık, halka dönmek, aydın ve köylü buluşması olarak tanımlanır. Onun ideolojisinde din, yine sosyal hayatın ögesi ve toplum psikolojisinin etkenlerinden biridir. Eğitim ve iktisat konularında da millîleşme hareketinin yolunu açmak ister. Aile ve kadın temalarında ise kadın ve sosyal hakları üzerine açıklamalar yapar. Tarihî kişilerde ise Atatürk; mefkûre sahibi bir lider, terakkinin önderi diye tasvir edilir. Türk tarihindeki savaşlarda ise Anadolu mücadelesinden bahseder. Biyografik manzumelerde he ne kadar konu kendisi olsa da yaşadığı toplumsal ve psikolojik travmaların kaynağının toplumsal olaylar olduğunu vurgular.

Ziya Gökalp hakkında yapılan bu çalışmada, onun manzumelerine yeni bir okuma yöntemiyle bakılmak istenmiştir. Bilinenlerden değil de kendi eserlerinden yola çıkarak tespitler yapılmıştır. Bunun sonucunda ise Ziya Gökalp’in yeni Türkiye’nin kuruluşunda etkili olmuş bir entelektüel olduğu görülmüştür.

Ziya Gökalp’in manzumelerinin düzyazılarından hareketle değerlendirildiği bu çalışmada, monografik çalışmalarda kronolojik okumanın önemi ve yazarın kendi yazılarının çıkış noktası olması gerektiği hatırlanmıştır.

## **GİRİŞ: ZİYA GÖKALP’İN HAYATI VE MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR AKIMLARI**

Ziya Gökalp hakkında günümüzde ve daha önceki yıllarda pek çok yayın yapılmıştır. Bu yayınların büyük bir kısmında Gökalp’in biyografisine yer verilmiştir. Fevziye Abdullah Tansel, 1957’de Ziya Gökalp’in yeni eserlerini tanıttığı bir yazısında da Gökalp’in “fikir hayatımızın inkişafına devamlı surette çalışmasının” (1957: 1) yanı sıra onun “aynı zamanda hakkında en çok neşriyatta bulunulan şahsiyetlerden biri” (1) olduğunun altını çizer. 2000’li yıllarda ise Emre Kongar, Türkiye’deki toplumbilimcilerle ilgili yayınlara bakıldığında ise günümüzde hakkında en çok araştırma yapılan ve yayımlanan monografilerin Ziya Gökalp’e ait olduğunu söyler (1999: 13). Ziya Gökalp, hakkında yapılan çalışmaların büyük bir kısmında ona ait bir biyografi de çalışmalarda yer alır. Ziya Gökalp’in hayatı ile ilgili özellikle Fahrettin Kırzioğlu, Şevket Beysanoğlu, Ali Nüzhet Göksel, Hikmet Tanyu, Cavit Orhan Tütengil gibi isimlerin çalışmalarındaki biyografiler gözden geçirilmiştir. Doğum tarihi, ailesinin kökeni ya da Gökalp’in kendisinin kaleme aldığı mektup vesaire türünden evrakı içeren, tartışmalı konulara aydınlık getiren bu çalışmalardan istifade edilmiştir. Ancak bu yayınlardaki araştırmaların birebir bu isimlerin yayınlarından takip edilmesi gerekir düşüncesiyle tespit edilmiş konulara tekrar değinilmeden bu başlık altında Ziya Gökalp’in hayatı hakkında bilgi verilecektir.

Ziya Gökalp, 23 Mart 1876 (11 Mart 1292/27 Safer 1293)’da<sup>1</sup> Diyarbakır’da doğmuştur (Kırzioğlu 1956: 215). İlk ve orta öğrenimini Diyarbakır’da tamamlar.

---

<sup>1</sup> Fahrettin Kırzioğlu, Ziya Gökalp’in doğum tarihi konusundaki çelişkileri *Ziya Gökalp ve Açılan Ziya Gökalp Müzesi* (İstanbul: 1956, Diyarbakır’ı Tanıtma Derneği Neşriyatı), adlı kitabında ele almıştır. Hikmet Tanyu’nun *Ziya Gökalp’in Kronolojisi* (Ankara: 1981, Kültür Bakanlığı Yayınları) adlı kitabında da konuya değinilmiştir. Hikmet Tanyu, “1875” hatalı doğum yılını veren eserlerin listesinin Şevket Beysanoğlu’nun 1956’da Diyarbakır’ı Tanıtma Derneği Neşriyatından çıkan *Ziya Gökalp’in İlk Yazı Hayatı* adlı kitabında olduğunu belirtir, aynı listeye kendisi de kronolojisinde yer verir.

Babası Mehmed Tevfik Efendi, annesi ise Zeliha Hanım'dır.<sup>2</sup> Ziya Gökalp'in babası Mehmet Tevfik Efendi Vilayet Evrak Müdürlüğü, Vilayet Nüfus Nazırlığı gibi devlet görevlerinde bulunur. *Diyarbakır* gazetesinin idaresi de kendisine tevdi edilir. Tarihe, edebiyata meraklı olan babası Ziya'nın hem Doğu hem de Batı kültürü ile yetişmesini arzu eder. Ziya Gökalp, 14 yaşını henüz doldurmadan babası Mehmet Tevfik Efendi'yi 11 Mart 1890 tarihinde babasını kaybeder.<sup>3</sup> Ziya Gökalp'in ilk öğrenim hayatında öncelikle babası ve amcası Hacı Hasip Bey; okul hayatında ise dönemin Okul Müdürü Kolağası İsmail Hakkı Bey, tabîîye müderrisi Doktor Yorgi ve tarih derslerini okutan Mehmet Ali Ayni etkili olmuştur. Lisenin dördüncü sınıfından beşinci sınıfa geçeceği dönemde bir okul töreninde "Padişahım çok yaşa!" yerine "Milletim çok yaşa!" diye bağırması hakkında soruşturma açılmasına sebep olur.<sup>4</sup> Ziya Gökalp'in bu tutumu ahlak notunun düşürülmesine sebep olur. Son sınıfa geçmiş olmasına rağmen, lisenin beş yıldan yedi yıla çıkarılması ve üç yıl daha okula devam etmesinin istenilmesi sonucu Ziya Gökalp okuldan tasdiknamesini alarak ayrılır.

Ziya Gökalp İstanbul'a gitmek ister, öğrenimine orada devam etmek arzusundadır. Ancak babasız oluşu amcasının onun bu fikrini desteklemeyişi gitmekle kalmak arasında bocalar. Bu sırada zihninde oluşan buhranlar onu intihara sürükler. 1895 senesinde aile çevresinden aldığı İslami eğitim ve okulda aldığı bilimsel eğitimin de çarpışması ile bu sıkıntıların birleşmesi sonucu genç Ziya beynine bir kurşun sıkar. Diyarbakır'da kolera salgını nedeniyle şehre gelen Dr. Abdullah Cevdet ile Rus doktor onu tedavi ederler. Tedavi sonuç verse de beynindeki kurşun çıkarılamaz. İntihar<sup>5</sup>

<sup>2</sup> Ziya Gökalp'in annesinin adı *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı* adlı kitapta Züleyha (Ziya Gökalp 1956: 3), Fahrettin Kırzioğlu'nun *Ziya Gökalp ve Açılan Ziya Gökalp Müzesi* adlı kitabında Zeliha (Kırzioğlu 1956: 215) olarak verilir.

<sup>3</sup> Ziya Gökalp babası, hocası ve pirim diye bölümlediği yazılarında onların etkilerini dile getirir. Makaleler için Şahin Filiz'in hazırladığı *Küçük Mecmua I, II, III* (Antalya: 2009, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları) çevirilerine bakılabilir:

"Felsefi Vasiyetler I: Babamın Vasiyeti", *Küçük Mecmua*, 17. sayı, 25 Eylül 1922, sayfa 1-3.

"Felsefi Vasiyetler II: Hocamın Vasiyeti", *Küçük Mecmua*, 18. sayı, 2 Ekim 1922, sayfa 1-5.

"Felsefi Vasiyetler III: Pirimin Vasiyeti", *Küçük Mecmua*, 19. sayı, 9 Ekim 1922, sayfa 1-5.

<sup>4</sup> Ziya Gökalp'in lise yıllarındaki padişaha karşı milletin varlığını savunan tutumu pek çok yayında geçer. Bunlardan birkaçı: TANYU Hikmet (1981) *Ziya Gökalp'in Kronolojisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.11. KIRZIOĞLU, Fahrettin (1956) *Ziya Gökalp ve Açılan Ziya Gökalp Müzesi*, İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, s.194. KÖSEOĞLU Nevzat (2005) *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*, Ankara: Ötüken Neşriyatı, s.74.

<sup>5</sup> İntihar olayı için bkz.: (Ziya Gökalp 1956, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu) *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı*, İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, s.11. TANYU Hikmet (1981) *Ziya Gökalp'in*

olayını öğrenen kardeşi Nihat Gökalt, Ziya Gökalt'e destek olur ve Ziya Gökalt 1913'te İstanbul'a giderek<sup>6</sup> Veteriner Fakültesine kaydolar. Yatılı olarak öğrencileri kabul eden okul ekonomik sebeplerle o dönemde diğer yazar, şairler tarafından da tercih edilen bir bölümdür. Mehmet Akif Ersoy da bu isimlerden biridir. İstanbul'a aile büyüklerinin izni olmadan geldiği için maddi sıkıntılar yaşar. İstanbul'da İttihat ve Terakki Merkezi Umumi üyesi olur, *Genç Kalemler*'deki yazı arkadaşlarıyla tanışır. İstanbul'da geçirdiği soruşturma ve cezaevinde bir süre kaldıktan sonra Diyarbakır'a sürgün edilir. Diyarbakır'a döndüğünde amcası vefat etmiştir. Amcasının kızı Vecihe Hanım'la 28 Aralık 1900 tarihinde evlenir.<sup>7</sup> 1902'de kızı Senihe doğar. 1904'te oğlu Hüseyin Vedat doğduktan bir iki hafta sonra hayata veda eder. Aynı zamanda Diyarbakır'da Ticaret Odası Fahri Kâtibi olarak atanır. 1905'te oğlu Tevfik Sedat doğar, ancak 2 yaşında çocuk vefat eder. 1906'da doğan kızı Sevinç de bir buçuk yaşında vefat eder. 1907'de Telgraf Baskını olayını gerçekleştirenlerin başını Ziya Gökalt çeker. Bu olayı ve yaşananları "Şakî İbrahim Destanı" (1908) adlı uzun manzumesinde anlatır.

1908'de Meşrutiyet ikinci kez ilan edilir ve 1909'da doğan kızına Gökalt, Hürriyet adını verir. 1908'de İttihad ve Terakki Cemiyetinin Diyarbakır Merkezi tarafından Diyarbakır, Van ve Bitlis illerini teftiş için Müfettiş tayin edilir. 1909'da *Peyman* gazetesini Diyarbakır'da çıkarır. Aynı yıl Selanik'teki İttihat ve Terakki Kongresine katılmak üzere memur ve mebus atanarak yola çıkar. Selanik'te ilk kez 1910 yılında sosyoloji dersi vermeye başlar. 1911 yılında ailesini de Selanik'e götürme imkânı bulur. 1912 Mart'ında milletvekili seçilerek İstanbul'a gider. 1912'de Meclis feshedilir. 1913'te İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidara gelmesinden sonra Darülfünûn'da Sosyoloji (İçtimaiyat) Müderrisi olur. 1918'de en son çocuğu Türkân dünyaya gelir. 1919'da İttihat ve Terakki üyelerinin tevkifi söz konusudur. Ziya Gökalt de fakültede tutuklanarak Malta'ya sürgün edilir. Sürgün hayatı sona erdikten sonra kısa bir süre Ankara'da kalsa da şartlar onu Diyarbakır'a dönmeye zorlar. 1922'de *Küçük*

---

*Kronolojisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 14-15. KIRZIOĞLU, Fahrettin (1956) *Ziya Gökalt ve Açılan Ziya Gökalt Müzesi*, İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, s.195.

<sup>6</sup> ÜLKEN Hilmi Ziya (2005) *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, bkz. "Ziya Gökalt İstanbul'da", 312-332.

<sup>7</sup> *Ziya Gökalt'ın İlk Yazı Hayatı*, (1956, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu) İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, s.13. KIRZIOĞLU, Fahrettin (1956) *Ziya Gökalt ve Açılan Ziya Gökalt Müzesi*, İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, s.221.

*Mecmua*'yı bütün zorluklara rağmen çıkarmayı başarır. 1923'te Diyarbakır'dan milletvekili seçilir. 1923'te Maarif Vekâleti Millî Eğitim Bakanlığı Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığı görevine getirilir. 1924'te ise vefat eder.

Ziya Gökalp, düşüncelerini ve duygularını bir zincirin halkaları gibi genellikle makale dizilerinde ele almıştır. *Diyarbakır, Peyman, Volkan, Millî Tettebbular Mecmuası, İslam, İktisad, İctimaiyat, Şair, Halka Doğru, Yeni Mecmua, Muallim, Genç Kalemler, Küçük Mecmua, Yeni Gün, Yeni Türkiye, Cumhuriyet, Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Türk Yurdu ve Hâkimiyet-i Milliye* gibi pek çok gazete ve dergide hayatı boyunca hem makale hem de manzume yazmıştır. Bazen Gökalp'in manzumeleri ya da makaleleri iktibas edilerek başka gazete ve dergilerde de yayımlanmıştır. Ziya Gökalp'in Diyarbakır'da *Peyman*'da başlayan gazetecilik hayatı *Cumhuriyet* gazetesinde son bulmuştur. Bütün bu yazılarda değişen sosyal şartları anlamaya çalışan ve kendisi de dönüşen yazdıklarını yeniden yazan bir sosyolog vardır. Ziya Gökalp daha sonra yazılarını kitaplaştırdığı zaman da yeniden düzenleyip gözden geçirerek yayımlamıştır. Gazete ve dergilerdeki yazılarda tarih, sosyoloji, din, dil, hukuk ve felsefe gibi geniş sahada kalemını oynatmıştır. İlgi alanının çokluğu makalelerin tasnifi ve incelenmesini de bir taraftan zorlaştırmaktadır. Ziya Gökalp, yazılarında haberci kimliğinden öte sosyal olayları yorumlar. Eleştirmen tavrı ve tespitleri ile toplumda yaşananları ele alır. Yazıların bütününün bilimsel tutarlılıklar yazıldığını söylemek doğru olmaz; ancak dönemin şartları ve Ziya Gökalp'in Türk toplum hayatında bir eşikten geçilerek ulus-devlet yapısına geçildiği bir dönemde ele aldığı konuları hem teorisiyle hem pratiğiyle etraflıca değerlendirebilmesi de takdire değerdir.

Ziya Gökalp'in şairliği düzyazılarına hizmet eder. Zaten o da bunun bilincindedir. *Yeni Hayat* (1918) kitabındaki önsözünde şuur devrinde şiirin sustuğunu, şiir devrinde şuurun seyirci kaldığını; içinde bulunulan devrin ise birinci devreye ait olduğunu belirtir. “Şâirler Muz'larından uzak düşmüş, vezin ile kâfiye, şûurlu müteşâirler eline geçmiş..” (Ziya Gökalp 1989a: 97) cümlesinde geçer. Müteşâir olarak Gökalp de manzumelerinde fikirlerini aktarmıştır. Ziya Gökalp'in şairliğinde ilk gençlik yılları, II. Meşrutiyet etkisi ve 1910'dan sonrası belirgin dönemeçlerdir. İlk manzumelerinde Osmanlıcı ve İslamcı bir çizgi hâkimdir. Üçüncü dönemde ise yavaş yavaş Turancılık

ve Türkçülük fikirleri kendini hissettirir. Fevziye Abdullah Tansel, *Genç Kalemler*'de yayımlanan “Turan” (1911) adlı manzumenin Gökâlp'in “fikirlerinin çevrildiği yönü belli eden bir dönüm noktasıdır” (XX) diyerek manzumenin Gökâlp'in şiir çizgisindeki önemini tespit eder. İlk yıllarda aruzu tercih eden Ziya Gökâlp, kendini bulduğu asıl manzumelerini hece ölçüsüyle yazmıştır. Hece ölçüsünün kullanıldığı bu manzumelerde halkçılık fikri hâkimdir.

Ziya Gökâlp'in siyasi yaşamı lise yıllarında savunduğu görüşlerle başlar (1894). Bu dönem Diyarbakır'dan başlayan ve İstanbul'a uzanan yıllar diye tarif edilebilir. Bu dönemde de yönetime karşı savunduğu fikirler yüzünden soruşturmalara tabi tutulmuş ve hapisanede de yatmıştır (1900). Diyarbakır'da iken başlayan ikinci bir dönemi ise Selanik'te sonlandırmak mümkündür. Bu dönem Diyarbakır'da İttihat ve Terakki üyesi olması ve memur ve mebus atanarak Selanik'te ders verdiği yıllar şeklinde tanımlanabilir (1900-1910). Üçüncü dönem ise Darülfünûn'da sosyoloji kürsüsünü kurması ve aynı zamanda İttihat ve Terakki üyesi olarak çalışmalarına devam ettiği yıllardır. Malta sürgünü ile İstanbul'daki hem siyasi hem de hocalık hayatı sona erer (1913-1919). Dördüncü dönem ise, sürgünden sonra Atatürk'le temas ettiği ve millî mücadelenin desteklendiği yıllardır (1921-1924).

Osmanlı İmparatorluğu Karlofça Antlaşması (1699) ile yeni bir döneme girer. Toprak kaybı ile başlayan bu süreç özellikle askerî alanda düzenlemeler yapılarak aşılmaya çalışılır; ancak Batı'da yaşanan hareketler sonucunda gerçekleşen Fransız İhtilali (1789), imparatorlukların yönetim biçimini değiştirir. Fransız İhtilali diğer imparatorlukları olduğu gibi Osmanlı'yı da etkiler. Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856) ilan edilir; ardından ise ilk Meşrutiyet denemesi 1876'da gerçekleşir. Kısa bir süre sonra ise II. Abdülhamit Meclis'i kapatır ve otuz yıla yakın Kanun-ı Esasi askıya alınır. 1908'de ikinci kez Meşrutiyet ilan edilir. Yaşanan bu gelişmeler fikir alanında Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük anlayışında kendini gösterir. Bütün fikir akımlarının amacı Osmanlı'nın girdiği çıkmazda kendince çözümler aramak ve ne yapılabileceğine dair görüşler öne sürmektir.

Bu dönemde Osmanlılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük fikirleri 1908-1923 yılları arasında siyasi bir çözüm olarak tecrübe edilmiştir. Meşrutiyet’le birlikte hükümdar, saray, bürokrasi ve din kurumlarının yanı sıra ilk defa siyasi parti tasarısı gündeme gelmiştir. Toplum şuuru, sezgisi doğmuş ve seçme hakkı fikri oluşmuştur. Toplum, yönetime katılma isteğini ise her fırsatta göstermiştir (Ercilasun 2013: 39).

Osmanlılık düşüncesi, Fransız İhtilali’nin yıkıcı etkisini önlemek amacıyla ortaya çıkan bir fikir akımıdır. 19. yüzyılın başında etkisini gösteren Osmanlılık, Avrupa’da yayılan milliyetçilik düşüncesini başlangıçta aynı etnik yapıdaki ögelerin ittihamı olarak algılamış ve bunu bir Avrupa meselesi diye tanımlamıştır. Ancak yaşanan Sırp isyanı ve Yunanistan’ın bağımsızlığını elde etmesiyle Balkan halklarının Avrupa’dan aldığı güçle yoğunlaşan ayrılıkçı eğilimler karşısında ise Osmanlı’nın mevcut yapısı içinde bu eğilimlerin önünün kesilemeyeceği anlaşılmıştır. II. Mahmut’un 1826’da söylediği “Ben tebaanın müslümanını camide, hristiyanını kilisede, Mûsevi’sini havrada fark ederim, aralarında başka fark yoktur” cümlesi de Osmanlılık fikrinin esasını yansıtır. Devletin devamlılığı için bu görüş aynı zamanda Tanzimat tasarısının da toplum modelidir. Tanzimatçılar, eski usullerden vazgeçerek devletin devamlılığı için Avrupa’dakine benzer kanuna ve nizama dayanan bir devlet anlayışını gerekli görüyordur. Sadık Rıfat Paşa, Reşit Paşa, Fuat Paşa ve Âlî Paşa dönemin ruhunu yansıtan cümleler kurarak Osmanlılık akımını “imtizac-ı akvâm ve ittihâd-ı anâsır” diye tarif ediyorlardır. Milletler çağında ortaya çıkan Osmanlılık pratikte üç dönemde değerlendirilebilir. Birincisi I. Meşrutiyet’e kadar olan dönem, ikincisi II. Abdülhamit dönemi ve üçüncü dönem ise İttihat ve Terakki dönemi. Birinci dönemde sosyal hayatta da reformlar yapılmaya çalışılmıştır. Osmanlı bünyesindeki milletlerin eşitliği üzerine uygulamalar yürürlüğe konulur. Bu ilk dönemde ilan edilen Tanzimat ve Islahat fermanları ile eşitlik ilkesi vurgulanır, tebaa anlayışından vatandaşlık anlayışına geçilir ve 1876’da Kanun-ı Esasi’nin ilanı ile resmiyet kazanır. II. Abdülhamit döneminde de Osmanlılık düşüncesi takip edilir. II. Abdülhamit’e tepki olarak ise İttihat ve Terakki ortaya çıkar. Osmanlılık fikri Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları sebebiyle 1912-1913’te terk edilir. I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde ise İslamcılık ve Türkçülük fikirleri öne çıkar (Özcan 2007: 485-486).

Meşrutiyet döneminde öne çıkan fikir akımlarından biri de İslamcılıktır. İslamcılık anlayışı inanç, ahlak, düşünce, siyaset, idare ve hukuk alanında Müslümanlar arasında birliği sağlamak ve İslam ülkelerini Batı karşısında geri kalmışlıktan kurtarmak amacıyla XIX. yüzyılın ikinci diliminde dile getirilmeye başlanmıştır. İslamcılık düşüncesini hazırlayan sebepler şöyle sıralanabilir: 1. XIX. yüzyılda Batı'nın bilim ve teknoloji alanında ilerlemesi ve Müslümanların bir taraftan bu bilim ve teknolojiyi almak gerektiğine inanmaları bir taraftan da Batı'nın pozitivist ve materyalist kültürüne karşı kendi kültür ve inançlarını korumak istemesi. 2. Tanzimat ve Islahat'ın ortaya koyduğu Müslümanlar ile gayri-Müslimlerin eşitliğinden doğan toplumsal huzursuzluğun Müslümanların kendilerini devletin sahibi olarak görmeleri ve hâkim unsur olma özelliklerini kaybetme endişesi. Dinî duyarlığın artması. 3. XIX. yüzyılda Avrupa'nın sömürge anlayışının hız kazanması ve Endonezya, Hindistan gibi bu süreci yaşayan Müslüman ülkelerin Osmanlıdan yardım talebi. Osmanlı'nın bu yardım talepleriyle kafasını dünyadaki diğer Müslüman ülkelere çevirmesi ile İslam dünyasının gerçeklerini görmesi. Bütün bu şartlar sayesinde İslam dini ideolojiye dönüşür ve İslamcılık siyasi bir tez olarak gündeme gelir (Türköne 2001: 60).

1871-1876 yılları arasında Osmanlı Devletinin yaşadığı siyasi karmaşa ve uluslararası bunalımlara rağmen fikir hürriyeti havasının daha önce olmadığı kadar genişlediği görülür; Yeni Osmanlılar bazı siyasi isteklerini dile getirirler, II. Abdülhamit'in tahta geçişiyle gerçekleşeceği umulan bu beklentiler hayata geçmez. 93 Harbi ile de II. Abdülhamit Meclis'i kapatır. Kanun-ı Esasi askıya alınır ve bunun sonucunda da İslamcılığın siyasi yönü de rafa kalkmıştır. Bu dönemde özellikle toplumsal hayatta dinin ve uluslararası alanda hilafetin önemi vurgulanır. Her ne kadar II. Abdülhamit döneminde İslamcılık bir fikir hareketi olarak gelişimini devam ettiremese de Osmanlı'nın devamlılığını sağlayabilecek bir öge olarak işlev görmüştür. Buna karşın Yeni Osmanlıların etkili eleştirileri Tanzimat'ın uygulamaları sınırları dâhilinde özellikle ordu, idare ve eğitim alanında modernizasyon sürer. Bu zaman içinde II. Abdülhamit'e karşı muhalifler ve kadrolar da bu kurumlarda yetişir. *Sırat-ı Müstakim* (Sebilürreşad), *Beyânülhak*, *Livâü'l-İslam*, *Hikmet*, *İttihad-ı İslam*, *Tasavvuf*, *İslam Mecmuası*, *Volkan* gibi gazete ve dergilerde Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, Sait Halim Paşa, Mehmet Ali Ayni, Sait Nursi, Mehmet Âkif gibi isimler İslamcılık üzerine



yazarlar. Bu konulardaki çalışmalara bakıldığında II. Meşrutiyet sonrası fikir akımlarından biri olan İslamcılığın bir geleneğe sahip olduğu görülür. Bu geleneğin ileri gelenleri ise Osmanlıda Yeni Osmalılar, Mısır’da Cemaleddin-i Efgani-Muhammet Abduh, Hindistan’da Seyyit Ahmet Han gibi isimlerdir. Bu süreklilik aynı zamanda Osmanlı İslamcıları ile diğer ülkelerdeki İslamcıları birbirleriyle olan iletişimini ve mesafesini de makul gösterir. Böyle olmakla birlikte II. Meşrutiyet sonrası İslamcılığı, daha çok ilmiye sınıfınca temsil edilmesi sebebiyle; bürokratların ve gazetecilerin başını çektiği teşekkül dönemi İslamcılığından içerik bakımından farklıdır. İslamcılık büyük ihtimalle ilk kez Ziya Gökalp’in “Üç Cereyan” isimli başlığıyla *Türk Yurdu*’nda yayımlanan yazılarında geçer. İlk dönemde İttihat ve Terakki yanında yer alan İslamcılar zamanla İttihatçıların tutumlarının değişmesinden etkilenirler. 31 Mart olayından sonra ise İslamcıların rahatsızlıkları daha da artar (Özcan 2001: 62).

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabında Türkçülüğün tarihini işlediği bölümde dönemin fikir akımlarından bahseder. 31 Mart’tan sonra Osmanlılık fikrinin eski etkisini kaybettiğini belirterek “Genç Türkler Osmanlıcı ve İttihad-ı İslâmcı olmak üzere iki muarız kısma ayrılmaya başladılar. Osmanlıcılar kozmopolit, İttihad-ı İslâmcılar ise ultramonten idiler” (Ziya Gökalp 1986: 8, Ziya Gökalp 2007: 179) der. Her iki cereyanı da muzır olarak niteleyen Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* (1918) adlı kitabında ise daha önce *Türk Yurdu*’nda yayımladığı “Üç Cereyan” adlı yazısına yer vererek dönemin fikir akımlarını ele alır. Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak kavramları üzerinde durur. Milliyet mefkûresini tanımlar. Yazıda genel olarak Türkleşmek ve İslamlaşmak düşüncelerinin birbirinin muarızı olmaması ve milletleşme sürecine dair görüşler dile getirilir. Tarde’nın milliyet fikrine değinilir (Ziya Gökalp 2007: 45-49). Ziya Gökalp, Türklük düşüncesini ise Osmanlılık ile şöyle bağdaştırır:

Türklük cereyanı Osmanlılığın muarızı olmak şöyle dursun, hakikatte en kuvvetli müeyyidedir. Yalnız her yeni cereyanın olduğu gibi, bu meslekte de bir kısım gençlerden mürekkebb müfritleri vardır ki yanlış tefsirlere sebep oluyorlar. Türklük, kozmopolitliğe karşı İslâmiyet ve Osmanlılığın hakikî istinatgâhıdır (Ziya Gökalp 2007: 47).

Yirminci yüzyılda genel olarak kabul gören fikir akımı Batılılaşmadır. İdeoloji olarak Batıcılık; İslamcılık ve Türkçülük diye ikiye ayrılrsa da Batılılaşma düşüncesi dönemin bütün ileri gelenlerince benimsenen ortak bir görüştür. İslamcılar dahi bir ölçüde Batıcıdır. İslamcılık, I. Dünya Savaşı'nda değerini yitirmiştir (Ercilasun 2013: 43-44).

Batıcılık ise Osmanlı İmparatorluğunda başlayan yenileşme hareketlerinin adı olmakla beraber, II. Meşrutiyet sonrasında ise düşünce hareketinin adı olarak da anılır. Osmanlının Avrupa karşısındaki durumunu sistem içinde çözülmeye çalışılır, ancak sorunlar daha derinden bir değişimi gerektirir. Bu nedenle sıkıntıların giderilmesi amacıyla bazı çarelerin ithal edilmesine karar verilir. Bu o döneme kadar Osmanlıda görülmüş değildir. Yönetim daha önce küçümsediği yapıyı yani Batı'yı inceleme ve araştırma sürecine girmiştir. Bu nedenle Avrupa ülkelerine sürekli elçilikler açılır. Öncelikle olarak Batı'nın teknolojik üstünlüğü kabul edilir ve teknolojinin ithali söz konusudur. Avrupa'ya gidenlerin yazdığı sefaretname ve seyahatnamelerde farklı temalar da göze çarpar. Değişen pek çok şey olmakla birlikte karşılaşılan Avrupa'nın her alanda üstünlüğü dikkat çeker. Batı'yla karşılaşan aydınlar Batı'nın üstünlüğünün sadece teknolojik olmadığını görmeleriyle sorunun sadece teknoloji ithal etmekle çözülmeyeceğini anlarlar. Böylelikle Osmanlının her yönüyle yüzünü Batı'ya dönmesi gerektiği anlaşılır. Askeri alandan edebiyata, mimariye kadar her alanda bu değişim söz konusudur. Modern kurumlar yanında eski kurumlar da varlığını sürdürmüştür. Halk ve seçkinler arasındaki uçurum yaşananlar sonucunda iyice açılır. Batıcılar dini gelişmeye engel olarak görmüşler ve dinin toplumsal hayattaki rolünün ikinci plana itilmesi gerektiğine inanmışlardır. Bu tutumları ise Meşihat'ın şikâyetlerine yol açmıştır. Batıcıların programında şunlar yer alır: a) Hanedan üyelerinin ve şehzadelerinin eğitime önem verilmeli, şehzadeler orduda görev almalı. b) Fes terk edilmeli. c) Kadınlara bazı haklar verilmeli d) Tekke ve zaviyeler ilga edilmeli e) Medreseler kapatılarak Batılı eğitim kurumları tesis edilmeli f) Ordu ve Meşihat yapılandırılmalı. Cumhuriyet döneminde yapılan reformlar Batılılaşma taraftarlarını memnun etmiştir. II. Meşrutiyet'in düşünce hareketlerinden biri olan Batıcılık, yeni dönemde etkili olabilmiş ve tezlerinin bir kısmı dikkate alınmış bir akımdır (Hanioglu<sup>8</sup> 1382-1388).

<sup>8</sup> <http://m.friendfeed-media.com/09431b76a6c5b422893bda36adc321c4260f9744>

Özetle Meşrutiyet'in ilanından önce başlayan Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık fikirleri Türk düşünce hayatında etkili olmuş ancak Osmanlının kurtuluşunu sağlayamamıştır. Türkçülük ise Ziya Gökalp'in yayınlarıyla Türk toplumunun ulus-devlet anlayışını kurmasında etkili olmuştur. Ziya Gökalp'in Türkçülük anlayışını taşıdığı noktayı, Bilge Ercilasun “metodik izah” diye (2013: 78) diye tanımlar ve ancak sonrasında Türkçülüğün itibar kazandığına dikkat çeker.

Görüldüğü üzere, Ziya Gökalp bütün bu fikir akımları rüzgârının estiği bir dönemde dünyaya gelmiş ve her bir görüşü de incelemiştir. Toplumsal ve siyasal dönüşümler üzerinde küçük yaştan itibaren fikirler üreten Ziya Gökalp de yaşananlardan etkilenmiştir. Başlangıçta diğer fikir akımlarından etkilense de zamanla Türkçülüğe yönelmiş ve Türkçülüğü her yönüyle ortaya koymuştur. Ziya Gökalp'in planlı ve programlı olarak Türkçülük anlayışını ele alması Türkiye Cumhuriyeti'nin alt yapısını oluşturmuştur. Düzyazılarında ele aldığı fikirleri, manzumelerine de aksetmiştir. Manzumeleri incelenerek fikir akımları ve Ziya Gökalp sosyolojisindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

## 1. BÖLÜM

### ZİYA GÖKALP'İN ESERLERİNİN DÖKÜMÜ

Ziya Gökalp, çağdaşlarını olduğu kadar kendinden sonra gelen araştırmacı, aydın ve entelektüel denebilecek bir kesimi de doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Ziya Gökalp'in yazı hayatı ne sadece sosyoloji ile ne de siyaset, tarih vs. ile sınırlıdır. Farklı alanlarda farklı yazı türlerinde eser veren Ziya Gökalp'i tanımanın yolu onun eserlerini mümkün olduğunca eksiksiz olarak bilmek, dahası okumaktan geçecektir. Bu nedenle bu bölümde Ziya Gökalp'in eserlerinin dökümü verilecektir. Eserler, düzyazı ve manzume başlıkları altında listelenecektir. Ziya Gökalp hakkında çalışmaya başlayanlar mutlaka onun hakkında yapılan bir eser dökümü ile karşılaşsınlar. Bu eser dökümleri araştırmayı kolaylaştırıyor gibi görünse de Ziya Gökalp'in eserleri hakkında verilen bilgiler çoğu zaman eksiktir. Bu çalışmada eser dökümü verilirken karşılaştırmalı bir yol izlenmiştir. Bir eserin yayın yılı ya da yayımlanıp yayımlanmadığı bilgisi farklı kaynaklar gözden geçirilerek tespit edilmiştir. Eksik ya da hatalı olduğu düşünülen bilgiler düzeltilmeye çalışılmıştır. Ziya Gökalp'in düzyazı ve manzume türündeki eserlerinin çokluğu eserleri iki alt başlıkta tanıtmayı gerekli kılmıştır. İlk olarak düzyazı türündeki eserler hakkında bilgi verilecektir.

#### 1. 1. ZİYA GÖKALP'İN DÜZYAZILARI

Bu bölümde Gökalp'in düzyazı türündeki eserleri (nesir, masal, mektup, makale, kitaplarda yayımlanmamış makaleler) ve yayımlan(a)mamış eserleri listelenmiştir. Bu başlıkların altında eserleri daha iyi tanıtabilmek için gerekiyorsa alt başlıklara yer verilmiştir. Örneğin, düzyazı türündeki eserleri sosyoloji, tarih, tarih-siyaset, siyaset ve felsefe başlıkları altında tanıtılmıştır. Bu başlıkların kati olmadığı, Gökalp ve çalışma sahasını düşününce geçişkenliğin her zaman göz önünde tutulması gerektiği ise hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu tasnifin amacı Ziya Gökalp'in eserlerini tanımayı, okumayı sağlamaktır; dolayısıyla modern Türkiye'nin çağdaşlaşma hareketlerindeki Gökalp'in rolünü idrak etmeyi kolaylaştırmak isteği göz önünde tutulmuştur.

Ziya Gökalp daha çok düzyazı türünde eser vermiştir. Gökalp'in düzyazı alanındaki eserleri sosyoloji, tarih, tarih-siyaset, siyaset ve felsefe başlıkları altında listelenmiştir. Ancak mektupları, makaleleri için ayrı bir başlık açılmıştır. Bunun nedeni mektupların her ne kadar düzyazı türünde yazılmış olsalar da daha çok Ziya Gökalp'in özel hayatına dair olması ve ideolojisini yansıtan düzyazılarından ayrı bir başlıkta tür olarak değerlendirilmesi gerektiği düşüncesidir. Yine makaleler de düzyazı türündeki eserler listesi altında değil de ayrı bir başlıkta listelenmiştir. Bunun nedeni ise Ziya Gökalp'in bu yazılarının ölümünden sonra kitaplaştırılması ve yekûn olarak ayrı değerlendirilmesi ihtiyacıdır.

Ziya Gökalp, daha çok sosyoloji sahasında tanınmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde başladığı bu sahadaki çalışmaları daha sonra da devam etmiş, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilerleyişini göremese de teoride ve pratikte bu sahada attığı adımlar Türkiye'de sosyoloji alanında çalışanlar üzerinde etkili olmuştur. Ziya Gökalp'in eserlerinde tarih, siyaset, sosyoloji iç içedir. Eserler listelenirken bir eserde öne çıkan özellik dikkate alınsa da başlıklar arasındaki geçişkenlik unutulmamalıdır. Gökalp'in sosyoloji hakkında verdiği eserlerin bir kısmı kaybolmuştur.<sup>9</sup> Ziya Gökalp'in bu alandaki eserleri şunlardır:

a) *Tamamlanmamış Eserler*, (Birinci Cilt) (Sosyoloji Dersleri, Hukuk Sosyolojisi, Din Sosyolojisi, Tatbiki Sosyoloji, Halk Klasikleri I, Nasreddin Hoca'nın Latifeleri), Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayını, 1985.

b) *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1992.

c) *Aşiretler Nizâmnâmesi Lâyihası Müsveddesi*

a) *Tamamlanmamış Eserler*<sup>10</sup> (Birinci Cilt) (Sosyoloji Dersleri<sup>11</sup>, Hukuk Sosyolojisi, Din Sosyolojisi, Tatbiki Sosyoloji, Halk Klasikleri I, Nasreddin Hoca'nın Latifeleri),

<sup>9</sup> (bkz. Yayınlan(a)mamış Eserler Hakkında Malumat).

<sup>10</sup> M. Sabri Koz, *Ziya Gökalp Kitapları* I'e yazdığı önsözde: "Varlığı bilinen ve bir türlü ele geçirilemeyen, hatta Beysanoğlu'nun *Tamamlanmamış Eserler I*'de Enver Behnan Şapolyo'nun notlarına dayanarak bazı bölümlerine yer verdiği *İlm-i İçtimâ-ı Hukukî*'yi çalışmalarımız sırasında ele geçirdik." diyerek Hukuk Sosyolojisi hakkındaki kayıp eserin, Beysanoğlu'nun hazırladığından farklı bir baskısının *Ziya Gökalp Kitapları* 2'de Yücel Demirel tarafından hazırlanarak "Tamamlanmamış Eserler III" başlığı

Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayını, 1985. Tamamlanmamış eserlerin listelendiği bu kitaptaki yarım kalan çalışmalar hakkında “Yayımlan(a)mamış Eserler Hakkında Malumat” başlığı altında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

b) *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1992. Ziya Gökalp’in tamamlanmamış/yayımlan(a)mamış eserlerindendir. Gökalp’in ölümünden sonra Şevket Beysanoğlu tarafından ilk kez yayımlanmıştır. Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp’in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* adıyla yayımladığı çalışmasında Ziya Gökalp’in bu eserinden bahseder. Göksel, “Elcezire Aşiretleri” olarak düşünüldüğü daha sonra genelleştirilerek “Diyarbakir Aşiretleri” şeklinde değiştirildiğini söylemektedir (1956: 9). Şevket Beysanoğlu’nun verdiği bilgilere göre, Ziya Gökalp bu kitabı Dr. Rıza Nur’un (o dönemde Sıhhat ve İçtimaî Muâvenet Vekili) mektubu üzerine kaleme almıştır (Göksel 1956: 8, Ziya Gökalp 1992: 6, Ziya Gökalp 2007: 559).

Beysanoğlu’nun yayına hazırladığı baskının önsözünde eserin hazırlanma, yayımlanma süreci ve daha önce nerelerde yayımlandığı şöyle anlatılır:

Ziya Gökalp bu mektup üzerine, çalışmaya koyuldu. Bir taraftan da *Küçük Mecmua*’yı çıkarmanın hazırlığı içindeydi. Kürt aşiretleri üzerinde yaptığı çalışmalar üç ayda tamamlandı. Bu inceleme iki rapordan ibarettir. 99 sahifedir. Dört nüsha olarak hazırlanmıştır. Bunlardan biri Atatürk’e gönderilmiştir. Atatürk nüshası Hasan Reşit Tankut’ta idi. Rahmetli Tankut, defteri kendisine Atatürk’ün, çalışmalarında istifade edersin, diye 1937’de armağan ettiğini söylerdi. Dr.Rıza Nur’a gönderilen nüsha, şimdi Sinop’ta Rıza Nur Kütüphanesi’ndedir (No. 3343). Üçüncü nüsha, Bektaşiler ve Alevî aşiretleri üzerinde çalışmalar yapan Baha Said’e verilmiştir. Bu nüsha bendedir. Bana da rahmetli dostum Kemal Badıllı armağan etmişti. 1965’te bu nüsha ile Tankut’taki Atatürk nüshasını karşılaştırmaya olanağımı buldum. Her iki nüsha aynıdır. Dördüncü nüsha, Gökalp’in vârisleri tarafından Türk

altında yer alacağını müjdeliyor (Ziya Gökalp 2007: Önsöz). YKY’dan *Ziya Gökalp Kitaplar 2* adlı çalışma henüz yayımlanmamıştır.

<sup>11</sup> İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu’nun kronolojisinde, *İlm-i İçtima Dersleri* kitabının ( İstanbul: Darülfünun Edebiyat Şubesi, 1923); taş basması olarak neşredilen eserin 64 sayfa ve sondan eksik olduğu, Hakkı Tarık Us Kütüphanesinde görüldüğü kaydedilmiştir. *İlm-i İçtima-ı Dinî* (İstanbul: Darülfünun Edebiyat Şubesi, 1923) adlı eserin de taş basması olarak neşredildiği, *İlm-i İçtima-ı Hukukî* , (İstanbul: Darülfünun Edebiyat Şubesi, 1923) adlı eserin varlığından ise Ali Nüzhet Göksel’in *Ziya Gökalp, Hayatı, Sanatı ve Eseri* dolayısıyla haberdar olduğu ve *Amelî İçtimaiyat* kitabını ise Enver Behnan Şapolyo’nun şahsî kütüphanesinde mevcut olduğu bilgileri de kronolojide yer almaktadır. Elimizdeki *Tamamlanmış Eserler I*’de eserler hakkında daha ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Tarih Kurumu'na satılan felsefe ders notları arasındadır. Bu nüsha 38 sayfa olup çok eksiktir. Rıza Nur nüshasında da ikinci rapor yoktur.

Ziya Gökalp, Arap ve Türkmen aşiretleri üzerindeki çalışmalarını tamamladıktan sonra, bunları *Diyanbekir Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adıyla bir kitap halinde bastırmayı düşünüyordu. 25 Ekim 1924'te ölümü, bu arzusunu gerçekleştirmeye engel oldu.

Eserin ilk iki bölümü önce *Sinop* gazetesinde (1920'li yıllarda), daha sonra da Zonguldak'ta çıkan *Doğu* dergisinde (sayı: 9-12, 1943) yayımlanmıştır. Birinci raporun - Midyat kazası bölümü hariç - tamamı ilk sayısı Kasım 1974'te yayımlanan *Ziya Gökalp* dergisinde (sayı: 1-8, 1974-1980) tefrika edilmiştir. Aynı rapor, Komal Basım - Yayın - Dağıtım müessesesi tarafından Haziran 1975'te kitap halinde bastırılmıştır. Bu kitapta "Carablus Civarındaki Türkmen Aşiretleri" başlıklı son bölüm yoktur. Her iki rapor bir arada olarak ilk kez bu kitapta toplanmış ve yayımlanmış oluyor (Ziya Gökalp 1992: 7-8, Ziya Gökalp 2007: 559-560).

Şevket Beysanoğlu'nun yayına hazırladığı Ziya Gökalp'in *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* (1992) adlı araştırması şu bölümlerden oluşmaktadır: Birinci bölüm: Usûl, ikinci bölüm: Umûmiyat, üçüncü bölüm: Kürt Aşiretleri, dördüncü bölüm: Kürt Aşiretler (Mâb'ad), beşinci bölüm: Aşiretler Nasıl Temdîn olunabilir?, Aşiretnâme, Âdetler, Midyat Kazası, Carablus Civarındaki Türkmen Aşiretleri, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler (İkinci Rapor). Kitap 139 sayfadır. Şevket Beysanoğlu'nun, hazırladığı bu çalışma Yapı Kredi Yayınlarından çıkan *Ziya Gökalp Kitaplar I*'de (2007) de yer almaktadır.

Birinci bölümde, sosyoloji, etnografya kavramları ele alınarak şifahi ananeler için kime başvurulması gerektiği üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde "Umûmîyat" başlığı altında içtimai zümrelerin tasnifi, cemiyetlerin tasnifi ve aşiretlere ait camialar ve tali zümreler hakkında kısa bilgilerden sonra eski Araplardaki Ensab silsilesi anlatılarak cemiyetlerin hüceyresi<sup>12</sup>, ailevi zümreler, Türk ıstılahları, aşiretlerin tasnifi, kan davası ve gazve dayanışmaları açıklanmıştır. Üçüncü bölümde, Kürt aşiretleri tasnif edilerek özellikle Kurmanclar'ın bölümlerine değinilmiştir. Bu bağlamda "hususî bend" ve "kabile" kavramları ele alınmıştır. Dördüncü bölümde: Kürt aşiretleri başlığı altında "Karakeçi Kabilesi" ve "Rojkî İli" hakkında bilgi verilerek aşiretlerde uygulanan hukuk anlayışı, aşiret mefkûresi ve aşiret cürümleri nedir açıklanmıştır. Beşinci bölümde, aşiretlerin nasıl temdin edileceği konusunda teşhis konularak tedavi yolları

<sup>12</sup> hüceyre: Hücrecik. Canlı varlıkların veya nebatatın vücudunu teşkil eden küçük küçük odacık halinde ve içi vücuda lüzumlu madde ile dolu hücrecik. En küçük canlı parça. (<http://www.nedirnedemek.com> Erişim tarihi: 4 Aralık 2015).

gösterilmiştir. Tekâmülün çeşitli derecelerindeki aşiretleri görece belirleyen Ziya Gökalp, başlangıçtaki bu teşkilatların sebeplerini coğrafi, kanuni, adli ve askerî açılardan değerlendirmiştir. Beşinci bölümün ikinci alt başlığı “Aşiretnâme”de ise, Suruç, Harran, Siverek, Mardin kazaları hakkında bilgi verilerek “Âdetler” başlığı altında doğum, düğün, cenaze, yaz meskenleri, kışın cevelan yerleri, kabahat, cinayet, davaların hallinde ağaların vaziyeti gibi pek çok konu kısa kısa ele alınmıştır. Beşinci bölümün “Midyat Kazası”, “Carablus<sup>13</sup> Civarındaki Türkmen Aşiretleri” alt başlıklarında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. “Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler (İkinci Rapor)” başlığı altında konuya ilişkin görüşleri belirtip Türkmenlerin Kürtleşmesi ve Türkmenleri aslı hakkında bilgi vermiştir. “Netice” bölümünde ise Gökalp, araştırmasından yola çıkarak görüşünü açıklamıştır.

Ziya Gökalp’ın konuyla ilgili 7 makalesi de kitabın sonuna eklenmiştir: “Ziraat ve Zeâmet”, *Peyman*, 19 Temmuz 1909, sayfa 4; “Fîrâri Maznunlar, Gıyâbî Mahkûmlar”, *Peyman*, 30 Ağustos 1909, sayfa 1-2; “Türkler’le Kürtler”, *Küçük Mecmua*, 5 Haziran 1922, 1. sayı, sayfa 7-11; “Millet Nedir?”, *Küçük Mecmua*, 25 Aralık 1922, 28. sayı, sayfa 1-6; “İstimlâl”, *Küçük Mecmua*, 1 Ocak 1923, 29. sayı, sayfa 1-6; “Kürtler’in Menfaati”, *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1340 (1924), sayfa 4; “Şehir Medeniyeti, Köy Medeniyeti”, *Küçük Mecmua*, 10 Ocak 1923, 30. sayı, sayfa 3-7 (108-138). Bu makaleler 2007’de YKY’den çıkan *Ziya Gökalp Kitapları I*’e alınmamıştır.

#### c) *Aşiretler Nizâmname’si Lâyihası Müsveddesi* <sup>14</sup>

Ziya Gökalp’in sosyoloji sahasındaki yayınları kadar tarih hakkındaki yazıları ve alana getirdiği bakış açısı da önemlidir. Onun geçmişe bakışı ve değerlendirmeleri eserlerine yansımış, sosyoloji ile tarih bilim dallarını eserlerinde kol kola dolaştırmıştır. Türk toplumunun geçirdiği evreleri tahlil ederken sosyolog kimliğiyle de zaman zaman çözüm önerileri sunmaktan geri kalmamıştır. 1900’lü yıllarda yaşanan siyasi

<sup>13</sup> Elbeyli ilçesinin kısa tarihçesi: 1040-1157 tarihleri arasında Büyük Selçuklu İmparatorluğu sınırları içerisindeyken, sırasıyla; İlhanlılar ve Dulkadiroğulları egemenliğine geçmiş olup Yavuz Sultan Selim döneminde 1517 Mercidabık zaferi ile Osmanlı İmparatorluğu egemenliğine geçmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında (1930) Suriye’nin Carablus kazasına bağlı bir köy iken Misak-ı Milli’den sonra Carablus Suriye sınırları içerisinde kalınca 1931 yılında köy olarak Kilis ilçesine bağlanmıştır.

(<http://www.blogcu.com/etiket/carablus+neresi> Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2013)

<sup>14</sup> (bkz. *Aşiretler Nizâmname’si Lâyihası Müsveddesi*).



çalkantılarının Gökâlp'in yazı çalışmalarını şekillendirdiğini söylemek pek de yersiz olmayacaktır. Dönemin fikir akımlarını da bu bağlamda etkili olmuştur. Ziya Gökâlp'in bu alandaki eserleri şunlardır:

- a) *Türk Töresi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, 1339 (1923).
- b) *Türk Medeniyeti Tarihi* (Birinci Kısım: *İslâmiyet'ten Evvel Türk Medeniyeti*), İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341 (1925).
- c) *Malta Konferansları*, Hazırlayan: M. Fahrettin Kırzioğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.

a) *Türk Töresi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, 1339 (1923). Eser “başlangıç” ve “birinci kitap başlığı altında beş konu”dan oluşmaktadır. Başlangıç kısmı “Türk Töresine Dair Taharriler” başlığı altında “1. Töre ne demektir? 2. Türk, Kendisini Başkalarından Nasıl Ayırıyordu? 3. İçtimâî Tasnîfler” diye üç madde hâlinde kurgulanmıştır.

Birinci kitap başlığı altında ise Eski Türklerde Din konusu beş ayrı başlıkta ele alınmıştır. Birinci mebhas: 1. Tsinlerin Dini 2. Türk Mantığının Makulât-ı Erbaası 3. Tsin Dininin Esâsı 4. Türk Takvimi 5. Dört Unsur 6. Dört Hayvan 7. Dört Makulenin Müsavâtı 8. Sihir 9. Şamanizm Dininde İlâhlar 10. Şamanizm Dininde Ruhlar başlıklarından ibarettir.

İkinci mebhasta ise “İl Dini” başlığı altında 1. Çinlilerde İkili Tasnîf 2. Türklerde İkili Tasnîf 3. Oğuz Dini yahut Sulh Sistemi 4. Yakutlarda İl Dini 5. Altay Türklerinde İl Dini 6. İl Dininin Esâsları 7. Türk Mantığında Müdebbir Umdeler” hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü mebhasta ise “İlhanlık Dini” başlığı altında “1. İki Tabaka 2. İlhanlık dini” konularına değinilmiştir.

Dördüncü mebhasta “Eski Türk Kozmogonisi ve Menkıbeleri” başlığı altında “1. Türk Kozmogonisi 2. Dokuz Oğuz Menkıbesi 3. Oğuz Han Menkıbesi 4. Şane Menkıbesi 5. Huei-Hularda yani Dokuz - Oğuzlarda Kurt Menkıbesi 6. Oğuzların Ergenekon Menkıbesi 7. Tukeyuların yani Göktürklerin Menkıbeleri 8. Ergenekon Bayramı 9. Sâir Türk Menkıbeleri başlığı altında Aşk Üstûreleri (Güneş Hanım, Çolbu Hanım, Öksüz Kız)” incelenmiştir.

Beşinci mebhasta “Türk Dinine Dair Mütefekkir Malûmât” başlığı altında 1. İç ve Dış 2. Eski Türklerde Kâinat Telâkkisi 3. Din Istılahları 4. İbadetler” üzerinde durulmuştur.

Yapı Kredi Yayınlarından çıkan *Ziya Gökalp Kitaplar I*’de Gökalp’in *Türk Töresi* (1923) kitabını yayına hazırlayan Yusuf Çotuksöken *Türk Töre*’sinin baskıları hakkında şu bilgileri vermektedir:

*Türk Töresi* ilk olarak 1339 yılında (1923) eski harflerle basılmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi Maârif Vekâleti Neşriyatından, adet: 12, İstanbul: Matbaa-i âmire). 1970’ten sonra da yeni harflerle birkaç kez yayımlanmıştır.  
 -Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, Akın Yayınları, İstanbul, 1972;  
 -Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, Türk Kültür Yayınları, İstanbul, 1975;  
 -Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, Hazırlayan: Hikmet Dizdaroğlu, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, Ankara, 1976;  
 -Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, Hazırlayan: Yusuf Çotuksöken, İnkılâp ve Aka, İstanbul: 1977;  
 -Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, Hazırlayan: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 1978-2005 (Ziya Gökalp 2007: 93).

Yusuf Çotuksöken, bu baskılardan Hikmet Dizdaroğlu’nun yayına hazırladığı baskıda kimi okuma yanlışları olsa da kimi bölüm başlıklarının eklenmesi ve notlarla zenginleştirilmesi sebepleriyle övgüye değer olduğunun altını çizer. Ziya Gökalp’in *Türk Töre*’si eserinde “töre” sözcüğünün anlam ve dil bilgisi açılarından incelenerek eski kaynaklardan aktarımlar yapıldığını, “Sumlım”, “Tat” ve “Tavgaç” sözcüklerinin kültür tarihi açısından önemine açıklık getirildiğini belirtir (Ziya Gökalp 2007: 93).

Ziya Gökalp, bu kitabında İslâmlık öncesi Türk dünyasının dinsel ve hukuksal törelerini inceler. Ayrıca Uzakdoğu uygarlığı içinde yer alan öbür halkların töreleriyle de karşılaştırmalar yapar. Onun savına göre “*Türklerin vaktiyle dâhil olduğu bu müşterek medeniyete “Uzak Şark Medeniyeti” denilebilir. Türkler İslâmiyet’ten sonra, bu medeniyeti bırakarak, “Şark medeniyeti”ne girdiler. Tanzîmât’tan beri de “Garb medeniyeti”ne girmeye çalışıyorlar. Demek ki Türk*

*harsının tarihini yapabilmek için, evvelâ onun bu üç medeniyetle ayrı ayrı teşkil ettiği mütekabil intibakları tetkik etmek lâzım!”*(s.11) <sup>15</sup> (Ziya Gökalp 2007: 93-94).<sup>16</sup>

Yusuf Çotuksöken, *Ziya Gökalp Kitaplar I*'de yer alan *Türk Töresi* (1923) kitabını hazırlarken eserin özgün diline sadık kalınarak Latin abecesine çevrildiğini ve diğer baskılardaki dizgi, okuma veya bölümlendirme ve bunun gibi sebeplerden kaynaklanan eksiklerin ya da yanlışların düzeltilildiğini söyler.

Yusuf Çotuksöken, Gökalp'in *Türk Töresi*'nin (1923) yarım kalmış bir çalışma olduğunu düşünmektedir. Araştırmacıyı bu düşünceye götüren çıkarımları ise şöyledir:

*Türk Töresi*, yarım kalmış bir çalışmadır. Ziya Gökalp'in bu ad altında birkaç kitaplık bir çalışma tasarladığını sanıyorum. Nitekim “Başlangıç” bölümünden sonra “Birinci Kitap” ara başlığını kullanmıştır. Sonra bu tasarısından vazgeçerek *Türk Medeniyeti Tarihi* (1341-1925) adlı başka bir çalışma hazırlamıştır. Bu kitabında *Türk Töresi*'ndeki kimi bölümleri aynen, kısaltarak ya da değiştirerek kullanmıştır (Ziya Gökalp 2007: 94).

Yusuf Çotuksöken'in *Ziya Gökalp Kitaplar I*'e hazırladığı *Türk Töresi* (1923) sunuş yazısı hariç notlar dâhil olmak üzere büyük boy baskıda 70 sayfadır. Hikmet Dizdaroğlu'nun yayına hazırladığı *Türk Töresi*'nin 1976 yılındaki Kültür Bakanlığı baskısı ise sözlük dâhil küçük boy baskı 140 sayfadır.

b) *Türk Medeniyeti Tarihi* (Birinci Kısım: *İslâmiyet'ten Evvel Türk Medeniyeti*)<sup>17</sup>, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341 (1925).

<sup>15</sup> İtalik kısım Ziya Gökalp'in *Türk Töresi* (1923) kitabından alıntıdır, araştırmacının alıntısı *Ziya Gökalp Kitaplar I*'de sayfa 102'dedir. “s.11” notu belki de araştırmacının elindeki orijinal metne atıf olabilir.

<sup>16</sup> Metindeki gibi yazılmıştır.

<sup>17</sup> Enver Behnan Şapolyo *Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*'nde Gökalp'in kaybolan eserlerini listeler ve kaybolan bu eser hakkında “Muallimler için: (Büyük Türk Medeniyeti Tarihi, cilt: II” ifadesine yer verir (1943: 248). “Liselerin ikinci devresine mahsustur” notuyla yayımlanan eser, Ziya Gökalp öldüğü için yarım kalmıştır (Şapolyo 1943: 248, Binark-Sefercioğlu 1971: 5). Yusuf Çotuksöken, eserin öğrenciler için hazırlanan özet niteliğinde olduğu görüşündedir (Ziya Gökalp 2007: 324). Eserin yarım kaldığından Senihe Göksel'in babasına ait hatıraları naklettiği yazılarda da bahsedilmektedir. Ziya Gökalp hastalığının son günlerinde dahi *Türk Medeniyeti Tarihi* üzerine çalışmıştır, onu üzen şey ise “kafasındaki fikirleri verememek, eserini tamamlayamamak”tır (Kırzioğlu 1956: 122-123).

Farklı araştırmacıların yayına hazırladığı Ziya Gökalp'in bu eseri farklı yayınevlerince zaman zaman basılmıştır. *Ziya Gökalp Kitaplar 1* için bu kitabı yayına hazırlayan Yusuf Çotuksöken bu yayınlardan dikkate değer olanları belirtir:

Fikret Şahoğlu'nun yayını (İstanbul 1974)  
Kâzım Yaşar Koprıman ve Afşar İsmail Aka (Kültür Bakanlığı, Ziya Gökalp Yayınları: 8, İstanbul 1976)  
Yalçın Toker'in yayını (Günümüz Türkçesiyle, Toker Yayınları, İstanbul 1989)  
Yusuf Çotuksöken'in yayını (Günümüz Türkçesiyle, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1991) (Ziya Gökalp 2007: 324).

Yusuf Çotuksöken bu yayınları gözden geçirdiğini, eski harfli metni esas alarak *Ziya Gökalp Kitaplar 1* için *Türk Medeniyeti Tarihi* kitabını hazırladığını sözlerine ekler. Bu yayınlardan en güvenilir olanın ise Kâzım Yaşar Koprıman ve Afşar İsmail Aka'nınki olduğunun da altını çizer (Ziya Gökalp 2007: 324). Yapı Kredi Yayınlarının *Ziya Gökalp Kitaplar 1*'de yer alan *Türk Medeniyeti Tarihi* kitabında diğer yayınlardan farklı olarak "notlar" bulunmaktadır. Çotuksöken'in günümüz Türkçesiyle hazırladığı 1991'de İnkılâp Kitabevinden çıkan baskıda ise bu notlar yoktur, sadece özel adlarla ilgili kısa bilgiler verilmekle yetinilmiştir. İsmail Aka ve Kâzım Yaşar Koprıman'ın hazırladığı 1976'da Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan baskıda ise sözlüğe yer verilmiştir.

Yusuf Çotuksöken Ziya Gökalp'in Türk kültürü ve uygarlığı konusundaki çalışmalarına dair ve bu kitabı yazma gerekçesi hakkında Gökalp'in sözlerinden de yararlanarak şu bilgileri verir:

Ziya Gökalp, Türk kültürü ve uygarlığı konusundaki çalışmalarını önce Türk Töresi (1339/1923) adlı kitabında toplamıştır. Daha sonra *Türk Medeniyeti Tarihi* (Maârif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul 1341/1925) adlı kitabını hazırlamıştır.

Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*'ni yazma gerekçesini ve kitabın içeriğini şöyle açıklar: '*Harsı teşkil eden duygular, derûnî ve samimî oldukları için görülmeleri ve tetkik edilmeleri pek güçtür. Medeniyetse hâricte, tebellür etmiş meşhurlardan, kaidelerden, hülâsa, bir sürü müesseselerden mürekkep olduğu ve bu müesseseler hâricî bir gözle şey'î bir surette tetkik olunabildikleri için, harsa nispetle daha kolay tetkik olunabilirler.*

*Bundan dolayıdır ki, bir milletin harsına dâir bir tarih yazılamaz. Fakat, bir medeniyet hakkında tarih yazılabilir. Bir milletin geçirmiş olduğu medeniyetler*

*tetkik olunurken, bu beynelmilel hayatlar içinde her millette harsın nasıl inkişâf ettiği ve nasıl istikametler aldığı sezilebilir.*’ (s.8)<sup>18</sup> (Ziya Gökalp 2007: 323).

Yusuf Çotuksöken, Ziya Gökalp’e göre Türk kültürünün üç evreden geçtiğini belirtir:

“... İslâmiyet’ten evvelki Türk harsı

1) Aksâ-yı Şark Medeniyetinde yaşayan Türk harsı idi.

2) İslâmiyet’le beraber devam eden Türk harsına, İslâm Medeniyetindeki Türk harsı dendi.

3) Tanzîmat’la başlayan Türk harsına da, Garb Medeniyetindeki Türk harsı deniliyor.” (s.8) (Ziya Gökalp 2007: 323).

Ziya Gökalp’in amacının bu üç evreli Türk kültür tarihini yazmak olduğuna değinir:

“Bu kitap iki kısma taksim edildi. Aksâ-yı Şark Medeniyeti, ehemmiyetine mebni, birinci kısmı işgal etti. Şark ve Garb Medeniyetlerinin her ikisini, bir tek kısım addetmek kâfi geldi. Muhteviyâtı vâsi olduğundan, bu eser, mufasssal bir kitap hâlini aldı. Talebemiz için büyük olduğundan, bu eserin bir de küçüğünü vücuda getirmek lüzumu hâsıl oldu.” (s.8-9) (Ziya Gökalp 2007: 323).

Çotuksöken, sonrasında kitabın içeriği hakkında bilgiler verir. Eserin yazıldığı dönemdeki bilimsel gelişmeleri içerdiği ancak bugün için kimi bilgilerin eksik ya da yanlış olabileceğinin de altını çizer. Daha sonra eserle ilgili olarak yazılış süreci ile ilgili yukarıda verdiğimiz Ziya Gökalp’in sözlerine binaen eserle ilgili bir soru sorar:

Bu arada yanıtı tam olarak bulunamayan bir soruyu da açalım: Ziya Gökalp, yukarıda söylediğimiz gibi, bu konuda önce *Türk Töresi*’ni yazmaya başlamıştı (*Türk Töresi*’nin başında 1. kitap diye yazar); sonra bundan vazgeçip *Türk Medeniyeti Tarihi*’ni yazmaya koyuldu; bu, onun sözlerine bakılırsa oldukça geniş bir kitap oldu; daha sonra öğrenciler için bunun bir özetini de hazırladı. (Özet niteliğindeki kitabı hasta yatağında düzeltmiştir.) Peki, o büyük kitaba ne oldu? Bu konuda Ziya Gökalp’in yakınlarından sağlıklı bilgi alınamamıştır. Oysa o dönemde Gökalp’in geniş bir Türk uygarlığı kitabı hazırladığı pek çok kimsece bilinmekteydi. Kimi anlarda Gökalp’in, bu kitabını okuyup incelesin diye dönemin ünlü bilginlerine verdiği de söylenmekte, bunlar arasında Fuat Köprülü’nün de adı geçmektedir. Ziya Gökalp’in ölümünden sonra, sözü edilen geniş kapsamlı Türk

<sup>18</sup> Yusuf Çotuksöken “s.8” diye belirttiği Ziya Gökalp’in sözleri *Ziya Gökalp Kitaplar 1*’de 327. sayfadadır. Çotuksöken’in belirttiği sayfa numarası elindeki metne ait olabilir. Yusuf Çotuksöken’in Gökalp’ten alıntılandığı ve sunuş yazısında yer verdiği kitabın yazılma gerekçesine dair paragraflar *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) kitabının “Medeniyeti Tetkikteki Nispî Kolaylık” başlığı altındadır (Ziya Gökalp 2007: 327-328).

Medeniyeti Tarihi müssettelerinin nerede, kimin elinde kaldığı konusundaki bilgiler söylentilerden öteye gidememiştir (Ziya Gökalp 2007: 324).

Ziya Gökalp'in yaşamının son yıllarında kaleme aldığı bu kitabın bölümleri “kitap” diye adlandırılmıştır. Eser, başlangıç kısmı ve beş kitaptan oluşmaktadır. Başlangıç kısmında “Medeniyet-Hars” üzerinde durulmuştur. Birinci kitap “İslâmiyet’ten Evvel Türk Dini”, ikinci kitap “Türk Muâkalesi”, üçüncü kitap “İslâmiyet’ten Evvel Türk Devleti”, dördüncü kitap “Türk Ailesi” ve beşinci kitap “İslâmiyet’ten Evvel Türk İktisadı” şeklinde adlandırılmıştır (Ziya Gökalp 2007: 8-16).

Eserin başlangıç kısmında “1. Medeniyet Neler Değildir?” sorusu “- Medeniyet ve Medenîlik, - Medeniyet Bir Değildir, - Meşhur Medeniyetler, - Türk Medeniyeti Tarihinin Devirleri” alt başlıklarıyla açıklanmıştır. “2. Türk Harsı ve Türk Medeniyeti” ise “- Medeniyet ve Hars, - Medeniyetle Harsın Farkları, - Medeniyeti Tetkikteki Nispî Kolaylık” bağlamında ele alınmıştır. “3. Göçebelik ve Türk Töresi” ise “- İçtimâî Bünyeviyat, - İçtimâî Hayattaki Tebeddüller, - Kazaklık Ne Demektir?, - Léon Cahun’un Bir Başka Hatası, - Steinmetz’in Tasnifi, - Coğrafi Muhitin İçtimâî Enmûzeçlere Tesiri, - Irmaklar ve Dağlar, - Vahalar, - Çitlerden Hakanlıklar Nasıl Doğardı?, - İlhanlıklar Nasıl Doğardı?, - Türk Devletinin Birdenbire Parlaması ve Sönmesi” şeklinde alt başlıklarla değerlendirilmiştir. “4. Medeniyet ve Irk” başlığı ise “- Medeniyet Zümresi ve Irk, -Türklerin Menşei, -İstılahlar, - ‘Camia’ Kelimesi” maddeleriyle açıklanmıştır (Ziya Gökalp 2007: 8-9).

*Türk Medeniyeti Tarihi*’nin (1925) “birinci kitap” diye adlandırılan bölümü “İslâmiyet’ten Evvel Türk Dini” konusuna ayrılmıştır. “1. İslâmiyet’ten evvel Türk Dini” konusu “- Eski Türkçede Din Istılahları, - İlâhların ve Ervâhın Mâhiyeti, - Türk Dininin Mâhiyeti” alt başlıklarıyla değerlendirilmiştir. “2. Türk Medeniyetindeki İçtimâî Tasnîfler” başlığı altında ise “- Türk Medeniyetinin Esâsları” hakkında bilgi verilmiştir. “3. Türk Dininin Tekâmülü” ise “- Türklerde Dinî Tekâmülün Safhaları, - Tsinlerin Dinî Sistemi; Küçük Natürizm ve Tsinlerdeki Tecellisi, - Edouard Chavannes’ın Türkler Hakkında Nazariyesi” maddeleriyle şekillendirilmiştir. “4. Dörtlü Timsâllerin Türk Dinindeki Rolü” başlığı altında “- Dört Cihetin Totemizm ile

Münasebeti, - Dört Cihetin Dört Mevsimle Tekabülü, - Dört Hakanın İsimleri, - Dört Unsurun Cihetlere Tekabülü” hakkında bilgi verilmiştir. “5. Türkçede ‘Manâ’nın Mukabili” konusunda ise “- Manâ Nedir?, - Dört Renk ‘Manâ’nın Dört Nev’ini Gösterir, - ‘İl’in Timsâlleri, - ‘İl’in Mevsimi” konuları açıklanmıştır. “6. Yer-sular Nedir?” sorusu ise “- Yer-suların Roller” ile sınırlandırılmıştır. “7. ‘İl’in Mâhiyeti ve Rolü” başlığı ise “- ‘İl’ Kelimesinin Manâları, - ‘Küçük İl’de Sulh Ma’bûdu Hangisidir?, - ‘İl’ Kelimesinin Sonraki Manâları” başlıklarıyla şekillenmiştir. “8. Türk Totemizmi” konusu “- ‘Yer-su’lara İbadet Nasıl Yapılır?” merkezinde ele alınmıştır: “Totemizmde Semiyelerin Adları, Totemlerin Adları Olmak Gerek, Bu Tasnîfin Çinlilerdeki Şekli, Bu Tasnîfin Çinlilerdeki Rolü, Bu Tasnîfler Türktür, Türk Tasnîfinin İcmali, Bu Tasnîflerin Esâsları ve Roller” yalnız Türk Teşkilâtlarında Vardır”. “9. Türk Takvimi” ise “- On İki Hayvan, - Ayların Adları” şeklinde iki alt başlıkta işlenmiştir. “10. Hiung-nuların ve Oğuzların Dinî Sistemi” başlığı altında “- Bu Sistemin Müessisi Kimdir?, - ‘Orta İl’ ve Bünyesi” konuları hakkında bilgi verilmiştir. “11. Oğuz Teşkilâtının Çin’deki Şekli” başlığı “- İkili, Dörtlü ve Sekizli Tasnîflerin Çin’deki Mâhiyeti, - Çinlilerde ‘Yang’ ve ‘Yen’in Müsavî Olmaması, - Türklerde İkili Tasnîf ” alt başlıklarıyla şekillenmiştir. “12. Oğuz Dinindeki İçtimâî Timsâller” konusu “- Oğuz Dininin Bünyesi, - Ongunlar, - Sünügler” maddeleriyle açıklanmıştır. “13. Yakutların Dinî Sistemi” başlığı altında “- Dokuz Ağa Uza, - Yakutlarda Tanrılar, - Sekiz Ağa Uza” hakkında bilgi verilmiştir. “14. Altay Türklerinin Dinî Sistemi” konusu “- Sağ Kol, - Semâdaki İlâhlar, - Yeraltı Dünyası” hakkındadır. “15. Yukarıki ve Aşağıki Tabakalar” konusunun alt başlıkları ise şöyledir: “- İçtimâî Tabakalar, - Potlaç, - Potlaç ve Mukavele, - Bugünkü Kürtlerde Potlaç, - Eski Türklerde Potlaç, - İkili Tasnîf, - Potlaçtan Sonra İçtimâî Sınıflar, - İçtmâî Tabakaların İlâhlara Tesiri, - Eski Türklerde Lâhût”. “16. Aşağıki Semâ” konusu “- Oğuzlarda ve Göktürklerde ‘Aşağıki Semâ’, - Yakut Türklerinde ‘Aşağıki Semâ’, - Altay Türklerinde ‘Yeraltı Semâsı’ ” şeklinde maddeler hâlinde işlenmiştir. “17. Ervâh Âlemi” başlığı altında “- Animizm: Kut ve Altın Işık, - ‘Çor’lar, - Fetişler, - Koruk, - Altay Türklerinde” başlıklarıyla şekillendirilmiştir. “18. Menkıbeler” başlığında ise şu menkıbeler üzerinde durulmuştur: “- Dokuz Oğuz Menkıbesi, - Oğuz Han Menkıbesi, - Şane Menkıbesi, - Huei-hularda ‘Kurt’ Menkıbesi, - Ergenekon Menkıbesi, - Tukeyuların Menkıbesi, - Sâir Menkıbeler, - Alan Koa, - Kırk Kız, - Hia Prensi”. “19. Aşk Üstûreleri” başlığında ise “- Güneş

Hanım, - Çolbu Hanım, - Öksüz Kız” efsaneleri hakkında bilgi verilmiştir. “20. Tsinlerde Dinî İbadetler ve Sihri Âyinler” konusu “- Tsinler, - Cenaze Merasimi, - Demir Bayramı, - Kımızla Kurban, - Ayzıt’ın Yaz Âyini, - Altay Türklerinde ‘Bay Ülgen’e Kurban Kesilmesi, - Sihri Âyin” alt başlıklarıyla işlenmiştir. “21. Toyonizm ve Şamanizm” başlığında ise “- Şamanların Husûsiyetleri, - Amagatlar, - ‘Ak’ ve ‘Kara’ Sihirler, - Şamanlık Teşkilâtı, - Toyonların Dinî Vazifeleri, Hakanların Ruhânî Vazifesi, - İlhanların Ruhânî Vazifesi” konuları hakkında bilgi verilmiştir.

*Türk Medeniyeti Tarihi*’nin (1925) “ikinci kitap” diye adlandırılan bölümü “Türk Muâkalesi” konusuna ayrılmıştır. İlk konu “I. Eski Türklerde Mantık”tır. Bu konu yedi alt başlıkta ele alınmıştır. Bu başlıkta öncelikle “- Bugünkü Mantığımız Pek Yenidir” şeklinde “mantık” kavramı üzerinde kısaca durulmuştur. Daha sonra her başlıkta farklı tasnifler açıklanmıştır. “1. Dörtlü ve Beşli Tasnîf” konusu şu alt başlıklarda incelenmiştir: “- Dört Cihetin Renkleri, - Dört Mevsimin Renkleri, - Dört Unsurun Renkleri, - Dört Ma’bûdun Renkleri, - Beş Totemin Renkleri, - Umumî Tasnîf, - Çinlilerin Tasnîfi, - Esâtirî Ataların Bu Makûlelere Göre Tasnîfi, - Bu Tasnîfin Nev’ileri Arasında Müsâvât, - Dört Renk İsmiinin Maddî Terâdüfleri, - Bu Tasnîfin Menşei, - Türk Takvimi”. “2. İkili Tasnîf” başlığı ise şöyle şekillenmiştir: “- Müsâvî İkilik (Kadın ile Erkeğin Ayrılığı, Bu Ayrılık Müsâvâtı Bozan Bir Ayrılık Değildir, İki Kolun Müsâvîliği, Nikâhta Müsâvîlik, Kadının İctimâî Faaliyetlere İştiraki). “3. Sekizli ve Altılı Tasnîf” konusu ise şu noktalarda ele alınmıştır: “- Çinlilerde Sekizli Tasnîf, - Sekizli Tasnîfin Aslı, - Altılı Tasnîf, Çinlilerde Altılı Tasnîf, - 7 Adedinin Mukaddesliği, - 24 Boy, - Yirmi Dörtlü Tasnîf Nereelerde Var?”. “4. Dokuzlu ve Sekizli Tasnîf” başlığında “- Bu Tasnîfin Menşei, - Dokuzlu Tasnîfin Başka Şekli, - 9 Adedinin Kutsiyeti” konuları açıklanmıştır. “5. OnYedili Tasnîf” hakkında kısaca bilgi verildikten sonra “6. Gayr-i Müsâvî İkili Tasnîf” konusuna geçilmiştir. Bu konunun alt başlıkları ise şöyledir: “- ‘Ak’ ve ‘Kara’ Tasnîfi, - ‘Ak-Kara’ Tasnîfinin Türklerde İstimâli, - Göktürk, Kara Budun, - İlâhlar Teşkilâtı”. “7. Üçlü Tasnîf” maddesinde de iki konuya değinilmiştir: “- Bu İki Tasnîfin Birleşmesi, - Dünya”.

*Türk Medeniyeti Tarihi*’nin (1925) “ikinci kitap” diye adlandırılan “Türk Muâkalesi” bölümünün ikinci ana konusu “II. Eski Türklerde İlim”dir. Bu başlıkta “- Aristo’nun



Mantığı Nasıl Oluyor da Bu Eski Mantıklardan Çıkabiliyor?” sorusu kısaca yanıtlanmıştır.

*Türk Medeniyeti Tarihi*’nin (1925) “ikinci kitap” diye adlandırılan “Türk Muâkalesi” bölümünün üçüncü ana konusu “III. Eski Türklerde Felsefe”ye ayrılmıştır. Bu konu şu alt başlıklarda ele alınmıştır: “- Timsâl Lisanı, - Timsâllerin Asılları, - Tabîî Aşk Hengâmı, - Kara Han ve Su, - Bay Ülgen ve Erlik Han, - Ayzıt’ın Mâhiyeti, - Yaz Âyini, - Ongunlar, - Renkler, - Sünügler, - Çorlar, - Kısarak Memeli Sanem, - İnek Memeli Sanem, - Od Ata, - Od Ana, - Eş, - Yer-sular, - Ugan, - Tanrılar, - Gök Tanrı, - Erlik Han, - Dokuz Dallı Çam, - Yerin Merkezindeki Çamın Bay Ülgen’e Kadar Yükselmiş Olması, - ‘İl’in ‘Kara’ Sıfatını Alması, - Kür Han ve Kara Han, - Kurt, Aslan Totemleri, - Gök ile Yer, - Ay ile Güneş, - Tanrı Kutu, İdi Kut.”

*Türk Medeniyeti Tarihi*’nin (1925) “üçüncü kitap” diye adlandırılan bölümü “İslâmiyet’ten Evvel Türk Devleti” konusuna ayrılmıştır. “I. İl” kavramı merkezinde değerlendirilen konunun alt başlıkları ise şöyledir: “1. İl Nedir?, 2. İl Dâhilindeki Taksimât, 3. Aşiret (Öz), 4. İllerin İnhiâlinden Doğan Aşiretler, 5. Aşiret Hukuku ve Ahlâkı, 6. Yer-sular ve Çıvılar, 7. Sulha Davet, 8. Küçük İl, 9. Orta İl (- Ongunlar, - Sünügler), 10. Büyük İl, 11. En Büyük İl, 12. İllerin Hususiyetleri, 13. Demokrasiden Aristokrasiye (- Totemizm Devri), 14. Şölen ve Potlaç, 15. Yağma Şöleni ve Potlaç, 16. Yağmasız Şölenler ve Yaşayış, 17. Tudunluk, 18. Yabguluk, 19. Hakanlık, 20. Hakanlık Teşkilâtı, 21. Hazar (Huzar) Hakanlığının Devletçe Hususiyetleri, 22. İlhanlık, 23. İlhanlık Teşkilâtı, 24. En Eski Türk Devleti, 25. Kunlar, 26. Türklerin İlk Kahramanı, 27. İlk İlhanlık, 28. Maşerî Totemler ve Cinsî Totemler (- Cinsî Totem, -Tabu ve Tekin), 29. Kut ve Altın Işık, 30. Totem ve Potlaç, 31. Toy ve Yağma Toyu, 32. Totemlerin Sîretlere Tesiri, 33. Eski Türklerde Ad Nasıl Alınırdı? (- Boğaç Nasıl Ad Aldı?, - Bamsı Beyrek Nasıl Ad Aldı?), 34. Bazı Istılahlar.”

*Türk Medeniyeti Tarihi*’nin (1925) “dördüncü kitap” diye adlandırılan bölümü “Türk Ailesi” konusuna ayrılmıştır. “I. İslâmiyet’ten Evvel Türk Ailesi” ana başlığı alt başlıklarda açıklanmıştır: “1. Boy (- Siyâsî Tesânüd, - Ahlâkî Tesânüd, - Dinî Tesânüd, - İktisâdî Tesânüd), 2. Sop, 3. Büyük Aileler (- Mâderî Büyük Aile, - Asabe, -

Bölünmez Asabe, - Zadruga, - Pederşahî Aile, - Soy), 4. Pederî Aile, 5. İzdivacî Aile (- Türk Ailesinin İslâm Devrinde Devamı), 6. Türk Ailesinin Bünyesi (- Aile Ateşi, - Matem Âyinleri, - Düğün Âdetleri, Türklerde Düğün Âdetleri), 7. İptidaî Cemiyetlerde Tesettür (- İptidaî Cemiyetlerde İkilik: Kadınla Erkeğin Ayrılması), 8. Pederşahî Ailelerde Tesettür, 9. Türk Ailesinin Tekâmülü, 10. Eski Türklerde Nikâh.”

*Türk Medeniyeti Tarihi*’nin (1925) “beşinci kitap” diye adlandırılan bölümü “İslâmiyet’ten Evvel Türk İktisadı” konusuna ayrılmıştır. Konu iki temel başlıkta incelenmiştir. Birincisi “I. Eski Türklerde İstihsal Yolları”dır. Bu başlıkta kısaca “‘Göç’ Nidası ve Muhâceretler” hakkında bilgi verildikten sonra istihsal konusu ayrıntılarıyla ele alınmıştır: 1. Eski Türklerde Avcılık (- Dinî Avlar, - Avcı Kuşlar, - Millî Lejandlardaki An’anevi İcatlar ve Keşifler), 2. Sürü Sahibi Türkler, 3. Çiftçilik, 4. Sanayi (- Türk Sanatları, - Ergenokon’dan Nasıl Çıkıldı?, - Demir Âyini ve Kurt Timsâli, - Hudutta Demir Âyini). Beşinci kitabın ikinci ana başlığı ise “II. İstihsalin Dört Derecesi”dir. Bu başlıkta ise “- İstihsalin Dört Merhalesi, - Boy Merhalesi, - Müstakil Boy Devrinde Avcılık, - Müstakil Boyda Hâkimiyet, - İl Merhalesi, - Potlaçtan Dolayı Dış Oğuz’un İç Oğuz’a İsyanı, - Şölen, - Tarhanlık, - Ziyafetli Senato, - Şöleni Kutsî Tesiri, - Ava Başlamak Salâhiyeti Siyasî Reislere Aitti, - İl Devrinde Akıncılık, - Adsızların Ad Alması, - İl Devrinde ve Sulh Zamanında Akıncılık, - Hırsız ve Uğru Kelimeleri” hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölüm “Eski Türkler istihşâl nokta-i nazarından, dört iktisadî enmûzece ayrılmışlardı” (Ziya Gökalp 2007: 535) sözleriyle Türklerin üretim şekilleri incelenmiştir: 1. Avcılık (- Avcı Türkler, - Sürün Avı, - Av Kuşları), 2. Sürü Sahipliği (- Sürü Sahibi Türkler), 3. Çiftçilik, 4. Sanayi (- Türklerde Sanayi, - Mevâd-ı İptidâiye), 5. Ailevî, Siyasî, İhvânî ve Meslekî Teşkilâtların İktisadî Rolü (- Ailenin İktisadî Hayat Üzerindeki Tesiri, - Türk Ailesinde İktisadî Hayat), 6. Arkadaşlık Teşkilâtı (- Serdarlık, - Kazaklık), 7. Devletin İktisatta Rolü (- Tudunluk, - Yabguluk, - Hakanlık, - İlhanlık, - Türk Denizi), 8. Devletin İktisadî Velâyeti (- Sürün Avı Velâyet-i Âmmeye Aittir), 9. Millî İktisat (- Türklerde Ziraat, Ticaret, Sanat, - Bir Çinli Vezirin Nasihati, - İmalâthaneler, Şehirler ve Çarşılar, - Ailenin Tesiri, - Türk Ailesi ile Çin Ailesinin Farkı).

c) *Malta Konferansları*, Hazırlayan: M. Fahrettin Kırzıoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.

Fahrettin Kırzıoğlu 57 yıldır basılmayan konferans metinlerini ilk kez 1977’de yayımlamıştır. Dört konferansın yer aldığı çalışmada elindeki defteri de olduğu gibi tanıtmıştır. Yapı Kredi Yayınlarından 2007’de çıkan *Ziya Gökalp Kitaplar 1*’de Kırzıoğlu’nun 1977 Kültür Bakanlığı Yayınlarının Ziya Gökalp külliyyatı serisi için hazırladığı *Malta Konferansları* da yer almaktadır. *Malta Konferansları*’nın başka bir basımına araştırmalarımız süresince rastlamadık. *Ziya Gökalp Kitaplar 1*’deki baskıda “sunuş”taki dipnot şöyledir:

Eserin, yazmanın tıpkıbasımını da ihtiva eden ilk basımında (*Malta Konferansları*, Haz. Fahrettin Kırzıoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1977, 116, [46], [3] s.) bulunan ve “Giriş”, “Edebiyat Fakültesi İctimâiyat Müderrisi Gökalp’in Tevkifi ve Muhâkemesi”, “Ziya Gökalp’in Sürgün Bulunduğu Malta’da Verdiği Ders-Konferansları ve Yurda Dönüşü”, “Elimizde Dört Konferans’ın Yazıldığı Defterin Tarifi ve Notlar” ve “Notlar, Yeni Yazımıza Çevirirken Yaptıklarımız” başlıklı beş bölümden oluşan “Sunuş”un (*Age*, s.10-32) son iki bölümü alınmış, bu bölümlerde ayrıntı olduğu için alınmayan yerler ise “(.....)” ile gösterilmiştir (*Age*, s.25-32) [ed.n.] (*Ziya Gökalp* 2007: 691).

Konferansların “Başlangıçtan Meşrûtiyet’in Sonuna Değın Türklerde Devlet Düzeni” (*Ziya Gökalp* 2007: 639) şeklinde adlandırılabilceğini belirten Kırzıoğlu, Fatma Gökalp’in (*Ziya Gökalp*’in ağabeyi M. Nihat Gökalp’in kızı) müsaadesi ile ilgililerin görebilmesi için yazmanın aslının Millî Kütüphane veya Diyarbakır-Ziya Gökalp Müzesine verileceğini söyler (*Ziya Gökalp* 2007: 640). Yazmanın aslı Millî Kütüphane kayıtlarında görünmüyor, ancak Fahrettin Kırzıoğlu’nun 1977’de yayına hazırladığı *Malta Konferansları* baskısında ise eserin orijinal metnine “Merhum Ziya Gökalp’in Elyazısı ile Konferans Metninin 46 sahifelik Klişeleri” başlığı altında yer verilmiştir. 2007’de yayımlanan *Ziya Gökalp Kitaplar 1*’deki *Malta Konferansları*’ndan farklı olarak 1977’deki baskıda ayrıca Ziya Gökalp’in tevkifi ve muhakemesi ile Malta’daki yaşamı ile yurda dönüşü hakkında da bilgi verilmiştir. 2007’deki baskıda konferans metinleri hakkındaki açıklamalar dört konferansın sonunda “notlar” başlığı altında verilmiştir, notlar 1977’deki baskıda da mevcuttur.

Fahrettin Kırzioğlu, konferansların Ziya Gökalp'in "basılı eserlerinde hiç işlemediği dikkate değer mevzular ve meseleler üzerindeki eşsiz görüş tahlil ve düşüncelerini" (Ziya Gökalp 2007: 641) içerdiğinden çok önemli olduğuna değinir.

O'nun *Türk Töresi ve Türk Medeniyeti Tarihi* adlı eserlerinde ve onlardan önce basılan araştırma makalelerinde, hep, İslâmiyet'ten Önceki Türklerin medeniyeti ve hayatı işlenmişken, bu Dört Konferans'ta, pek hulâsa da olsa, bundan sonraki çağlarımız da, çok değerli olarak Sosyoloji'nin güzel usûlüne göre işlenmiştir. Biz, Büyük Türk Filozofu'nun, "Abbâsîler Ordusu'ndaki Türkler, Gazneliler, Hakaniye Karahanlılar, Selçuklular, Büyük Selçuklular, Türkiye Selçukluları" ve, üç kıt'aya yayılarak eşsiz bir "Cihan İmparatorluğu" kurmuş bulunan "Osmanlılar'ın Kuruluş, Yükseliş, Duraklama, Gerileme, Bölünme Çağları'nın, "Nizam-ı Cedîd, II. Mahmud, Tanzimât, Islâhat Fermanı, I. Meşrûtiyet, II. Meşrûtiyet, İmparatorluğun Sonu" ve "Millî Devlet" anlayışı üzerindeki tolu ve mukayeseli fikir ve görüşlerini bir arada, bu Dört Konferans'ta bulmaktayız. Ayrıca, İslâm'ın "Ümmet" fikrinin, Abbâsîler'da değin "Arapçılık/Kavmiyet Taassubu" yüzünden tatbik edilemeyişi ve Selçuklular'ın "Arazî ile Beytül-mâl" üzerindeki değişikliğini, "Kölemen Ordu" sistemini anlatışı da, henüz hiçbir tarihçinin ulaşamadığı bir açıklık ve tespitle, bu eserde ortaya konmuştur (Ziya Gökalp 2007: 641).

Konferanslar dört ana başlık altında yayımlanmıştır. "I. Konferans" başlığı altında "Eski Türk Dinî Teşkilâtı - Türklerin İslâm Oluşu - Abbâsî Ordusunda Türkler" hakkında bilgi verilmiştir. Bu konu şu noktalarda ele alınmıştır: "1. Eski Türk Dininde Dörtlü Tasnîf, 2. Eski Türklerde Sekizli ve Yirmidörtlü Teşkilât, 3. Yakut Türkleri Dininde Şaman ve Hâmî Ruhlar, 4. Eski Türkler ile Arapların Başka Kavimlere Verdiği Sıfatlar, 5. Türklerin Tat, Tatar, Tawgaç Adları, 6. Eski Türklerin Aralı Göçebe Hayatı - Buda Dinini Neden Benimsemedikleri, 7. Türklerin İslâm Dinini Gönüllü Benimsemelerinin Sebebi, 8. Arapların Eski Dini ve Benî-İsrâil'in Yahovası, 9. Beynelmilel Büyük Dinler, Ümmet Dini, 10. İslâmiyet'in Ümmet Dini Oluşuna Uyulmaması (634-750), 11. Emevîlerin Yıkılış Sebebi, Halife Mu'tasım'ın Türk Ordusu 12. Müslüman-Türk Hakaniye Karahanlı ve Selçuklu Devletlerinin Farkları."

"II. Konferans" ise "Kavim ve Ümmet Devirleri - İslâmlığın Türklere Tesiri - Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığa Tesiri - Roma İmparatorluğu Düzeni - İslâmiyet'in Milletler Cemiyeti'ne Müsaitliği" konusuna ayrılmıştır. Bu konunun alt başlıkları ise şöyledir: "1. Kavim Devri ve Ümmet Devri, 2. Türklerin İslâmiyet'i Kabulüyle Temsil ve Temessülleri, 3. Halifelik Nüfusunun Azlığına Bulunan Çâreler, 4. Eski İran Devlet Teşkilâtının Abbâsîlere Tesiri, 5. Türkler Sünnî Oluyor. Arazi Geliri Orduya Ayrılıyor, 6. İslâm Devrinde Türkçeye Birçok Yabancı Kelimeler Girmesi - İran ve Anadolu

Selçukluları Arasındaki Farklar, 7. Eski Türk Saltanat Hanedanı - Veraset Töresi ve Osmanlılar, 8. Osmanlıların İmparatorluk Kurmasının Anavatana Faydaları, 9. Ümmet'e İmparatorluk Yaraşır - Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlık Teşkilâtına Tesiri, 10. Avrupa'da Reform ile Başlayan Yenilikler İmparatorlukları Sona Erdiriyor 11. Ümmetin İnhilâli ile Milliyet ve Beynelmilel Devresine Geçiş, 12. Demokrat Olan İslâmiyet, Milletler Cemiyeti'ne Müsaittir.”

“III. Konferans” ise “İslâm Âleminde Kölemen Hâkimiyeti - Gaznevî ve Hakaniye Devletleri - Osmanlılar'da Devlet İdaresi ve Düzeni - Mevkib-i Hümayûn - Köylüler - Ocak, Enderûn, Medreseler - Eski Düzeninin Bozulması - Celâlîler, Âyânlık” hakkındadır. Bu konu ise şu alt başlıklarda işlenmiştir: “1. Türk Kölemenlerinin İslâm Âlemine Hâkim Oluşu, Sebük Tigin, 2. Müslüman Türk Devleti Hakaniye/ Karahanlı ile Gaznevîlerin Farkları - Selçukîler, 3. Osmanlılarda Yeniçeri ve Kapıkulu, 4. Osmanlılarda Eyâlet Askeri, Üç Hazine ve Dirlik Arazisi, 5. Osmanlı Padişahının Salâhiyeti, Sadrazamın Hükümet İşlerinde İstiklâli, 6. Osmanlılarda Mevkib-i Hümayûn Devlet Demektir, 7. Osmanlı İmparatorluğu'nda Köylülerin Hukuku, 8. Osmanlılarda Yeniçeri Ocağı, Enderûn ve Medreselerin Gaye Birliği, 9. Osmanlı Padişahının Eşsiz Üstünlüğü, 10. Devşirmelerin “Türk” Olmaları, “Müteferrika”lar, 11. Dirlik Düzeninin Bozulması, Vergi Mültezimleri, 12. Âyânlar, Mütessellimler, Celâlî İsyanları, Üç Sancak İdaresi.”

“IV. Konferans”ta “Nizâm-ı Cedîd, Dirlik Yerine Maaş - Verâset Usulünde Değişme - Tanzîmât'ın Gayesi - Islahat Fermanı - Meşrûtiyet ve Milliyetçilik - Din Telâkkisinde Değişme - Milletler Cemiyeti -Türkçülük ve Millî Harsımızı Koruma” hakkında bilgi verilmiştir. Bu konular şu başlıklarda ele alınmıştır: “1. Nizâam-ı Cedîd ve Eski Dirlik Sahiplerine Maaş Bağlanması , 2. Osmanlı Arazi Kanûnu ve Verâset Usulünde Değişme, 3. Osmanlılardaki Eski Adlî, Mülkî ve Askerî Salâhiyetler Tanzîmât'la Ayrılıyor, 4. Tanzîmât'tan Sonraki Islahât'ta Avrupa Devletlerinin Hoşuna Gitme Gözetildi, 5. Islahât Fermanı ile Gayr-i Müslimlere Tanınan Üstün İmtiyazlar, 6. Âlî Paşa'nın Gayr-i Müslim Cemaatler İçin Adem-i Merkeziyetçiliği, 7. Tanzîmât'tan Sonra Birçok Hususlarda Görülen İkilikler, 8. Türkiye'de Meşrûtiyet'in İlânı ve Gayr-i Müslimler, 9. Meşrûtiyet İdaresiyle Türklerde de Milliyet Fikri Uyanıyor, 10.

İslâmlıktaki Üç Hükümet Şekli: İlâhî, Saltanat ve Hâkimiyet-i Milliye, 11. Dinin Tarz-ı Telâkkisinde Değişmeler ve Neticeleri, 12. Türklerin Kavmî Yapısı ve Devletin Devşirmelere, Yabancıya Riâyeti, 13. Şimdi (1919'da)ki Cemiyet-i Milîl, Hakikisi Değildir, 14. Türkçülük Anlayışı Nedir? Millî Harsımızı Nasıl Geliştirmeliyiz?, 15. Hakikî Âlimler ve Softalar - Meşrûtiyetimizi Yıkma İsteyenler.”

Ziya Gökalp ideolojisi ve eserleriyle siyaseti şekillendirmiş bir düşünürdür. Onun siyasi düşüncelerini, tarih algısından ve sosyolojisinden ayırmak mümkün değildir. Sosyolojisini kurarken tarihçi ve siyasetçi kimlikleri belirleyici olmuştur. Tarih-siyaset alanındaki Ziya Gökalp'in eserleri şunlardır:

a) *Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?*, İstanbul: Tanin Matbaası, 1918.

b) *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, İstanbul: Yeni Mecmua, 1918.

a) *Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?*, İstanbul: Tanin Matbaası, 1918.

Ziya Gökalp'in bu incelemesi 4 Nisan 1918 tarihinde *Yeni Mecmua*'nın<sup>19</sup> 38. sayısında (s.233-235) makale olarak yayımlanmıştır (Ziya Gökalp 2007: 30, Binark- Sefercioğlu 1971: 29, Baran 2009: 17, 60, 108, 144, 166). Ziya Gökalp'in bu çalışmasının çeviriyazısına *Ziya Gökalp Kitaplar 1*'de yer verilmiştir. YKY'nin 2007'de çıkan dizinin ilk kitabının bu bölümünü hazırlayan M.Sabri Koz, Gökalp'in bu incelemesi için “Daha sonra yeniden dizilmeden bir tür ayırbaşım gibi Tanin Matbaasında 16 sayfalık bir risâle hâline getirilerek basılmış ve dağıtılmıştır” (Ziya Gökalp 2007: 29) diye belirtmiştir. İsmet Binark- Nejat Sefercioğlu (1971: 3) ve İsa Kocakalan (2009: 51) ise eserin 1913'te Tanin Matbaasından 16 sayfalık bir kitapçık hâlinde, daha sonra *Yeni Mecmua*'da kısaltılarak 1918'de yayımlandığını belirtmişlerdir. İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu ile İsa Kocakalan hangi kaynağa dayanarak bu incelemenin 1913'te Tanin Matbaasından kitapçık hâlinde çıktığına dair bir not ya da kayıt vermemişlerdir.

<sup>19</sup> *Yeni Mecmua* hakkında yapılan tezler:

BARAN Erdal (2009) “Yeni Mecmua Üzerine Bir İnceleme (1- 45. Sayılar) (12 Temmuz 1917- 23 Mayıs 1918”, Niğde Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi; KÜÇÜK Sebahattin (1992) “Yeni Mecmua (46-90. Sayılar Üzerinde Bir Araştırma) İnceleme ve Seçilmiş Metinler”, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi; YAMAÇ Zehra (1991) “Basın Tarihinde Yeni Mecmua Muhteva Analizi ve Dizini”, İstanbul Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi; SELVİ Ahmet (1992) “Yeni Mecmua'nın Tahlili”, Erciyes Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

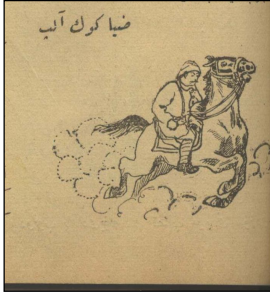
“Rusya’daki Türkler Ne Yapmalı?” adlı inceleme önce makale olarak yayımlanmış sonra kitapçık hâline getirilmiş ya da önce kitapçık olarak yayımlanıp daha sonra da *Yeni Mecmua*’da yayımlanmış olabilir. Tespit edilemiştir. 1913’te basılan böyle bir kitapçık görülerek mi bu kayıt düşüldü yoksa başka bir araştırmacının verdiği bilgi mi tekrar ediliyor bunu anlamak mümkün değil. M. Sabri Koz’un bahsettiği kitapçıktan hariç 1913’te basılmış ayrıbasım var mı, araştırmalarımız sırasında ayrıbasım şeklinde bu incelemeye rastlanılmamıştır.

M. Sabri Koz, hazırladığı çeviriyazının “sunuş”unda Gökalp’in incelemesini şöyle değerlendirmiştir:

*Rusya’daki Türkler Ne Yapmalı?* ile Ziya Gökalp, Rus Çarlığı’nın yıkılışını izleyen aylar içinde Türkiye’den bakışla “Türk dünyası”na yönelik tarih, kültür ve siyâset tespit ve çözümleri yapıyor, Turan ülküsünün bu yeni gelişmeler ışığında yeniden gündeme geleceğini ve bu yüzden Türklerin bir kez daha Ergenekon’dan çıkış olgusunun içinde yer alacağını dile getiriyor. (...)

Bu risâlede, Rusya Türkleri küçük küçük devletler kurmak yerine bu küçük devletlerin birleşmesiyle oluşacak büyük bir devlet kurmaya davet ediliyor. Yönetim ve toplum düzeniyle ilgili tavsiyelerde bulunurken Rusy’da hâkim olan sosyalizmden çok dayanışmacılık (kendi deyimi ile tesânütçülük/solidarizm) yolunu ve demokrasiyi öne çıkaran Ziya Gökalp, yerel yönetimler ve bunların başında bulunan yerel yöneticilerin de sağlıklı bir toplum yapısı bakımından önemli olduğunu ortaya koyar. Ona göre Rusya Türkleri, bağımsız kalabilmek ve güçlerini birleştirmek için demokratik federasyon sistemini tercih etmeli, böylece dışarıdan gelecek zararlı hareketlere karşı koruma ve korunma önlemi almalıdırlar. Rusya Türkleri’nin kuracağı bir federal hükümet için Gökalp, Osmanlı Türkçesini ortak dil olarak öneriyor. Millî birlik açısından önem taşıyan birleşme önerilerini “umumî reis”, “umumî hükümet”, “umumî lisan” gibi başlıklar altında özetliyor (Ziya Gökalp 2007: 29).

M.Sabri Koz’un yayına hazırladığı kitapçık 7 sayfadan ibarettir. *Yeni Mecmua*’nın belirtilen sayısı 4 Nisan 1918 tarihli 38. sayısının 233-235 sayfaları ile M. Sabri Koz’un çeviriyazısını karşılaştırıldığında aynı metin olduğu tespit edilmiştir. M.Sabri Koz’un çeviriyazısında ise kitapçığın kapağının kopyasına yer verilmiştir. Kapakta “Yeni Mecmua’nın 38. nüshasında intişar etmiştir” notu bulunmaktadır. Kısacası Ziya Gökalp’in bu makalesi hakkında M.Sabri Koz’un yukarıda da yer verdiğimiz şu tespitinin kabul edilebilir olduğu söylenebilir: “Daha sonra yeniden dizilmeden bir tür ayrıbasım gibi Tanin Matbaasında 16 sayfalık bir risâle hâline getirilerek basılmış ve dağıtılmıştır” (Ziya Gökalp 2007: 29).



Ziya Gökalp'in bu makalesinin sonunda yandaki çizime yer verilmiştir. *Yeni Mecmua*'nın diğer sayılarında görünmeyen bu çizim sadece bu makaleye özgüdür.

b) *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, İstanbul: Yeni Mecmua, 1918.

Ziya Gökalp'in *Türk Yurdu*'ndaki yazılarından oluşan (Binark-Sefercioğlu 1971: 3) bu kitap "1912-1913 yılları arasında yazılmış olan bir dizi makaleyi içerir" (Ziya Gökalp 2007: 43). İsa Kocakaplan, Gökalp'in bu eserini şu sözlerle değerlendirir:

Bu yazılarda Türklük, Müslümanlık ve Çağdaşlık kavramlarının birlikte ele alınması hâlinde, Türk milletinin yüceleceği savunulmaktadır. Gökalp'in bu kitaptaki görüşleri şu sözde özlü olarak ifade edilmektedir: "Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, garp (Avrupa) medeniyetindenim." (Kocakaplan 2009: 52)

*Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918) kitabını *Ziya Gökalp Kitapları I* için Mustafa Koç hazırlamıştır. Mustafa Koç kitabın daha önceki baskılarından "Sunuş" yazısında bahseder ve Ziya Gökalp'in eserindeki görüşlerin kaynağına dikkat çeker:

1950'den günümüze on kadar baskısı yapılan *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, Ziya Gökalp'in II. Meşrûtiyet yıllarındaki görüşlerinin izlerini taşır. Bu sadeleştirilmiş ya da olduğu gibi aktarılmış baskıları hazırlayanlar arasında Ali Nüzhet Göksel (1950 ?), Osman Yüksel Serdengeçti (1960), Ferhan Tamir (1974), Yusuf Çotuksöken (1976), T. Fikret Gürcüler (1977), Yalçın Toker (1988), Kemal Bek (2005) ve Leyla Karagil (2005) anılabilir. (Ziya Gökalp 2007: 43)

Mustafa Koç, eserdeki makaleleri listeler ve makalelerle ilgili bir ayrıntıya değinir:

Bu dizinin altıncı makalesi "Cemaat Medeniyeti, Cemiyet Medeniyeti" başlığını taşır. Gökalp, *Türk Yurdu*'nda H. Ş. imzasıyla gönderilen bir mektuba verdiği cevapları içeren söz konusu yazısını kitabına almamış, bunun yerine dizide tefrika edilmeyen "Terbiye" yazısını koymuştur (Ziya Gökalp 2007: 43).

*Makaleler II* kitabında makaleler için kitabın sonunda "bazı notlar" başlığında 13. not şöyledir:



*Türk Yurdu*'nda çıkan "Cemaat medeniyeti, cemiyet medeniyeti" başlıklı yazı *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, kitabında "Hars Zümresi Medeniyet Zümresi" başlığıyla neşredildiği için buraya almayı uygun görmedik (Ziya Gökalp 1982b: 99).

Kısacası Mustafa Koç'un belirttiği gibi yazı kitaba alınmamıştır. *Türk Yurdu*'nda çıkan "Cemaat medeniyeti, cemiyet medeniyeti" adlı yazı Süleyman Hayri Bolay'ın belirttiği gibi başlığı değiştirilerek kitaba alınmamıştır. Kitaptaki makale başlığı "4. Hars Zümresi, Medeniyet Zümresi" ile *Türk Yurdu*'nda<sup>20</sup> "Cemaat ve cemiyet" adlı yazıları karşılaştırdığımızda noktalama ve paragraf düzeninde ufak tefek farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacıların kafasını karıştıran nokta benzer başlıkta yazılar olmasıdır. Ziya Gökalp'in "İçtimaiyat" köşesinde yayımlanmış iki yazı başlığı ile karışıklık söz konusudur. "Cemaat ve Cemiyet" yazısı ile "Cemaat Medeniyeti, Cemiyet Medeniyeti"dir. Kitaba alınmayan yazı ikincisidir. Birinci yazı yani "Cemaat ve Cemiyet" yazısı ise "Hars Zümresi, Medeniyet Zümresi" şeklinde adı değiştirilerek kitaba alınmıştır.

*Türk Yurdu*'nun günümüz Türkçesine çevrilen ciltleri taranmış ve Ziya Gökalp'in *Türk Yurdu*'nda "Cemaat ve Cemiyet" yazısı ile "Cemaat Medeniyeti, Cemiyet Medeniyeti" adlı bu iki yazının mevcut olduğu tespit edilmiştir. *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* (1918) kitabının YKY'den çıkan baskısındaki "Hars Zümresi ve Medeniyet Zümresi" (Ziya Gökalp 2007: 57-60) başlığı ile Tutibay'dan çıkan *Türk Yurdu*'nun "Cemaat ve Cemiyet" (Ziya Gökalp 1999a: 309-311) başlıkları karşılaştırılmıştır. Genel olarak yazılar birbiriyle tutarlıdır, ancak kelime ve cümle bazında düzenlemeler söz konusudur.

"Cemaat Medeniyeti, Cemiyet Medeniyeti" adlı yazı ise Ziya Gökalp'in "Cemaat ve Cemiyet" adlı yazısı hakkında eleştiri yapan birine karşı verdiği cevap niteliğinde bir makaledir. Ziya Gökalp, makalede "H.Ş." diye de cevap verdiği kişiye seslenir, hangi konularda aynı fikirde hangi konularda fikirlerinin örtüşmediği gibi noktaları ele alır. Kısacası *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* (1918) kitabındaki yazı *Türk Yurdu*'ndaki "Cemaat ve Cemiyet" adlı yazıdır. Diğer yazı "Cemaat Medeniyeti,

<sup>20</sup> *Türk Yurdu* bütünüyle Eski Harfli Türkçeden günümüz Türkçesine Tutibay Yayınevi tarafından aktarılmıştır. Ankara, 1999, *Türk Yurdu*, İkinci Cilt (3-4. cilt), 309-311.

Cemiyet Medeniyeti” sadece *Türk Yurdu*’nun günümüz Türkçesine çevrildiği çalışmada yer alır: *Türk Yurdu*, Ankara: Tutibay Yayınları, 1999b, II. cilt (3-4. cilt), 423-426.

*Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918) kitabındaki makaleler ise şunlardır: “ 1. Üç Cereyân, 2. Lisan, 3. An’ane ve Kaide, 4. Hars Zümresi, Medeniyet Zümresi, 5. Türklüğün Başına Gelenler, 6. Terbiye, 7. Mefkûre, 8. Türk Milleti ve Turan, 9. Millet ve Vatan, 10. Milliyet Mefkûresi, 11. Milliyet ve İslâmiyet.” Makalelerdeki bazı isim ya da kavramlar için kitabın sonunda bir de “notlar” bulunmaktadır.

Ziya Gökalp’in daha Diyarbakır’dayken İttihat ve Terakki ile çalışmış, İstanbul’dayken de katıldığı çalışmalar dolayısıyla Taşkıışla’da kalmıştır. He ne kadar Ziya Gökalp için aktif siyasette yer almadığı belirtilse de onun düşünceleri ve yazdıkları onun siyasetçi kimliğini öne çıkarır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için yazdığı program ise ayrıca dikkate değerdir. Ziya Gökalp’in diğer başlıklarda listelenen çalışmalarında da doğrudan olmasa da dolaylı olarak siyasetten bahsedilebilir. Ziya Gökalp’in bu başlık altındaki eserleri şunlardır:

a) *Türkçülüğün Esasları*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339 (1923).

b) *Doğru Yol. Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339 (1923).

a) *Türkçülüğün Esâsları*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339 (1923). Ziya Gökalp’in bu kitabı *Ziya Gökalp Kitaplar I*’de (2007, YKY) Mustafa Koç tarafından hazırlanmıştır. Gökalp’in Türkçülüğün mahiyetini ve programını yazdığı bu kitabı yayına hazırlayan Koç’un tespitleri şöyledir: Ziya Gökalp’in daha önce yayımlanmamış yazılarından oluşan bu kitap, Tanzimat’la başlayan yenileşme hareketlerinin hangi temeller üzerine inşa edileceği tartışmalarında öne çıkan üç ana düşünceden biri olan Türkçülük, Ziya Gökalp’in bu eseri ile doktrin niteliği kazanmış ve Cumhuriyet’in dayandığı ilkelerin ana yapısını, izlenecek programı ayrıntılarıyla ortaya koymuştur (Ziya Gökalp 2007: 169).

Gökalp, özü itibarıyla modern bir siyâsetnâme niteliği taşıyan *Türkçülüğün Esasları*’nın çıktığı yıl, Halk Fırkası’nın programı olan ve “Dokuz Umde” diye

bilinen “Halk Fırkasına İntikal Edecek Olan Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun Umdeleri” başlıklı bildirge üzerine *Doğru Yol* adlı broşür ile “tasnîf, tahlîl ve tefsîr” çalışması yaptı. Her iki çalışma, onun Telif ve Tercüme Heyeti Reisi olduğu 1923 yılına rastlar (Ziya Gökalp 2007: 169).

*Türkçülüğün Esâsları* (1923) kitabı günümüze değin farklı kişilerce yayına hazırlanmış ve yayınevleri tarafından okura sunulmuştur:

Türk Ocaklılara armağan olarak kaleme alınan *Türkçülüğün Esâsları*, ilk defa Arap harfleriyle 1339/1923 yılında Ankara Matbûât ve İstihbârât Matbaası’nda basıldı. 1940’tan itibaren birçok kez yeni harflerle basılan *Türkçülüğün Esâsları*, 1968’de İngilizceye de çevrilerek yayımlanmıştır: *The principles of Turkism*, Çeviren ve notlayan: Robert Devereux, Leiden, 1968. Yeni harfli baskılar arasında Kitap Sevenler Kurumu (1940), Varlık Yayınları (1952), O. Yüksel Serdengeçti (3.bsk, 1950), Milli Hareket Yayınları (1969), Mehmet Kaplan (1970), Yusuf Çotuksöken - Mahir Ünlü (1975) ve Kemal Bek (2004) tarafından hazırlananlar özellikle dikkate değer (Ziya Gökalp 2007: 169).

*Türkçülüğün Esâsları* (1923) kitabı iki ana bölümden oluşmaktadır. “Birinci Kısım - Türkçülüğün Mahiyeti: 1. Türkçülüğün Tarihi, 2. Türkçülük Nedir?, 3. Türkçülük ve Turancılık, 4. Hars ve Medeniyet, 5. Halka Doğru, 6. Garba Doğru, 7. Tarihî Maddecilik ve İçtimâî Mefkûrecilik, 8. Millî Vicdanı Kuvvetlendirmek, 9. Millî Tesânüdü Kuvvetlendirmek, 10. Hars ve Tehzîb.”

“İkinci Kısım - Türkçülüğün Programı” başlığını taşır. Türkçülüğün programı sekiz ana başlıkta işlenmiştir: “Birinci Mebhas: Lisanî Türkçülük” adını taşır. Birinci mebhasın alt başlıkları şöyledir: “1. Yazı Dili ve Konuşma Dili, 2. Halk Lisanına Girmiş Arapça ve Acemce Kelimeler, 3. Türkçüler ve Fesahatçılar, 4. Sigalar, Edatlar, Terkîbler, 5. Yeni Türkçenin Harslaştırılması ve Tehzîbi, 6. Lisanî Türkçülüğün Umdeleri.”

“İkinci Mebhas: Bedîî Türkçülük”tür. İkinci mebhasın alt başlıkları ise “1. Türklerde Bedîî Zevk, 2. Millî Vezin, 3. Edebiyatımızın Tahrîs ve Tehzîbi, 4. Millî Musiki, 5. Sâir Sanatlarımız, 6. Millî Zevk ve Tehzîb Olunmuş Zevk.”

“Üçüncü Mebhas: Ahlâkî Türkçülük”tür. Üçüncü mebhasın alt başlıkları “1. Türklerde Ahlâk, 2. Vatanî Ahlâk, 3. Meslekî Ahlâk, 4. Aile Ahlâkı, 5. Rehtî Ahlâk, 6. İstikbalde Aile Ahlâkı Nasıl Olmalı?, 7. Medenî Ahlâk ve Şahsî Ahlâk, 8. Beynelmilel Ahlâk”tır.

“Dördüncü Mebhas: Hukukî Türkçülük”e, “Beşinci Mebhas: Dinî Türkçülük”e, “Altıncı Mebhas: İktisadî Türkçülük”e, “Yedinci Mebhas: Siyâsî Türkçülük”e, “Sekizinci Mebhas: Felsefî Türkçülük”e ayrılmıştır. Eserin sonunda “notlar” yer almaktadır.

b) *Doğru Yol. Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlîl ve Tefsîri*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339 (1923). Atatürk’ün isteği üzerine Halk Fırkasının kuruluşu döneminde Ziya Gökalp tarafından kaleme alınan bu çalışma, partinin savunacağı dokuz ilke ile bunların alt başlığı niteliğindeki otuz sekiz maddeyi açıklamaktadır (Kocakaplan 2009: 52). “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Gâzî Mustafa Kemal” imzasıyla yayımlanan bu kitapçığı M. Sabri Koz: “Halk Fırkası’na İntikal Edecek Olan Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun Umdeleri” başlığı altındaki seçim bildirgesi üzerine yazılmış bir ‘sınıflandırma, çözümleme ve yorumlama’ denemesi” olarak değerlendirir (Ziya Gökalp 2007: 299) ve bu bildirgenin önemini şöyle açıklar:

Gazetelerde yayımlanan ve tek yaprak hâlinde basılarak halka dağıtılan 8 Nisan 1923 tarihli bu bildirgede (İstanbul’da basılmış örneklerden birinin tıpkıbasımı 315. sayfada) maddelere geçilmeden önce Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kurduğu hükümetten, 1 Nisan 1923’te seçimlerin yenilenmesine karar verildiğinden, önümüzdeki dönemde siyâsî antlaşmalarda sulhun sağlanacağı ve bunun ardından da iktisadî önlemler alınmasına geçileceğinden, ikinci dönemde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun Halk Fırkası’na dönüşeceği ve umdelerin oluşturulmasında İzmir İktisad Kongresi’nde alınan kararların da göz önünde tutulduğu gibi düşüncelerden söz edilen kısa bir giriş de bulunmaktadır (Ziya Gökalp 2007: 299).

M. Sabri Koz’un önemine değindiği ve “sunuş”ta da yer verdiği tek yapraklık nüshanın<sup>21</sup> ilk paragrafı şöyledir:

Memleketi ve milleti inhilâl ve izmihlâl felâketinden kurtarmak için milletten aldığımız salâhiyet-i mutlaka ile ictimâ’ eden “Türkiye Büyük Millet Meclisi” hâkimiyet-i milliye esâsâtına müsteniden bir halk devleti ve hükümeti teşkil etti (Ziya Gökalp 2007: 299).

<sup>21</sup> M. Sabri Koz’un yukarıda bahsettiği 8 Nisan 1923 tarihli bildirge metni *Ziya Gökalp Kitaplar I*’de yer almaktadır: *Halk Fırkası’na İntikal Edecek Olan Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun Umdeleri* (48x31 cm., İstanbul’da Hüsn-i Tabî’at Matbaası, tek yapraklık beyânnâme metni) (Ziya Gökalp 2007: 316, dipnot 1).

*Doğru Yol* daha önce başka kişiler tarafından da yayına hazırlanmıştır: Müjgân Cunbur'un hazırladığı *Yeni Hayat Doğru Yol* Kültür Bakanlığı Yayınlarından 1976'da, Enver Behnan Şapolyo'nun hazırladığı *Fırka Nedir?* 2010'da<sup>22</sup>, kimin tarafından hazırlandığı belli olmayan *Yeni Hayat Doğru Yol* Elips Kitaptan 2006'da çıkmıştır.

*Ziya Gökalp Kitaplar 1* için M. Sabri Koz bu baskılardan farklı olarak eseri yayına hazırlamıştır:

Bu kez *Dokuz Umde*'nin tek yaprak hâlinde basılmış asıl metniyle karşılaştırılıp Ziya Gökalp'ın alıntılardığı metindeki farklılıklara işaret edilerek ve Tarık Zafer Tunaya'nın Türkiye'de Siyasal Partiler ve 1859-1952 (İstanbul, 1952) kitabındaki metne göndermeler yapılarak yayımlanmaktadır. Ziya Gökalp'ın alıntılardığı yerleri farklı bir yazı ile göstermiş oluyoruz (Ziya Gökalp 2007: 304).

Broşürün içeriği şöyledir: “Halk Fırkası Umdelerinin Tahlîl ve Tasnîfiyle Siyâsî Umdelerinin Tefsîri, Siyâsî Umdeler (Dâhilî Siyâset, Kuvvetlerin Tevhîdi Umdesi, Hâricî Siyâset), Dinî Umde, İdarî Umdeler, Adlî Umdeler, Hukukî Umdeler, Mâlî Umdeler, İktisadî Umdeler, Nâfiâyâ Dâir Umde, Maârifeye Dâir Umdeler, Muâvenet-i İçtimâiyeye Dâir Umdeler, Siyâset-i İçtimâiyeye Dâir Umdeler, Askerî Umdeler.” Eserin sonunda “notlar” yer almaktadır.

Ziya Gökalp hayatı boyunca tarih, sosyoloji, siyaset vs. gibi farklı alanlarda yazılar kaleme almıştır. Felsefe de bu ilgi alanlarından biridir. Ziya Gökalp'ın felsefe ile ilgili notlar tuttuğu bilinmekle birlikte 2006'ya kadar bu eser yayımlanamamıştır. İdeolojisini sağlam temellere oturtmaya çalışan Ziya Gökalp, felsefe alanındaki görüşlerini defterlere kaydetmiştir. Bütün bilgilerin felsefenin içinde olduğunu düşünen Gökalp, bilimlerin konularının felsefenin konularından nasıl ayrıldığını açıklamaya çalışır. Felsefe bakışında da disiplinlerarası bir tavır söz konusudur. Yazılarında ve makalelerinde de yine dolaylı felsefeden yararlanır. Psikolojiden metafiziğe, matıktan ahlaka kadar farklı çalışma alanlarını felsefe bağlamında ele alır.

<sup>22</sup> *Fırka Nedir?* adlı kitabın 2010 baskısı görülebilmektedir, oysa eser ilk kez 1947 yılında Zonguldak'ta Doğu Yayınlarından basılmıştır (Ziya Gökalp 2007: 316, Ziya Gökalp 2010: IX).

Ziya Gökalp'in kayıp olduğu bilinen *Felsefe Dersleri* 2006'da yayımlanmıştır.<sup>23</sup> Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde olduğu bilinen ancak bir türlü bulunamayan felsefe derslerinin notları (M. Sabri Koz 2007: 24) kitaplaştırılarak *Felsefe Dersleri* adıyla ilk kez 2006'da yayımlanmıştır. Ali Utku, Erdoğan Erbay kitabın iç kapağında esas alınan özgün metnin, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümündeki “Y-I/10 numarasıyla kayıtlı yayımlanmamış defterler” adıyla kayıtlı olduğunu belirtmişlerdir. Kitap, Gökalp'in kendi el yazısıyla kaleme aldığı on iki defterin (Utku-Erbay 2006: Önsöz) çeviriyazısı ve araştırmacıların aynı metni sadeleştirerek yayımladıkları iki bölümden oluşmaktadır. *Felsefe Dersleri*, Gökalp'in Malta'da sürgün olduğu yıllarda verdiği felsefe dersleri merkezinde (22 Eylül 1919-30 Nisan 1921) Darülfünundaki müderrislik günlerinin özlemiyle yazılmıştır (Utku-Erbay 2006: Önsöz). Araştırmacılar kitabın hikâyesini “Ziya Gökalp İçin: Kayıp Eserin Yazgısı Üzerine” başlığında anlatmışlar; Gökalp'in felsefe defterlerini ise çeviriyazı ve sadeleştirerek aynı baskıda yayımlamışlardır. 913 sayfalık hacimli bir çalışma yüzyıl sonra böylece okura sunulmuştur.

Kitabın çeviriyazısının ana başlıkları şöyledir: Başlangıç: İlim ve Felsefe, Rûhiyyât, Lisân ve San'at (Le Langage et l'art), Mantık (Logique), Ahlâk (Morale), Mâ-ba'de't-Tabî'yye (Metaphysique). Ana başlıkların altında ise konuya dair alt başlıklar açılmış ve bilgiler verilmiştir. Ziya Gökalp'in felsefe notlarının çeviriyazısının içindekileri ile sadeleştirilen metnin içindekilerinin başlıklarının numaralandırması birebir aynı değildir. Çeviriyazıdaki numaralandırma orijinal metne aittir; ancak düzenli bir şekilde ilerlememektedir. O nedenle sadeleştirilen metinde başlıklar numaralandırılmaksızın düzenlenmiştir.

“Başlangıç: İlim ve Felsefe” başlığının altında “ilim” nedir sorusu ele alınmıştır. İlmin menşei, mevzusu, ilmî bilginin seciyeleri, ilimlerin tasnifi ve felsefenin ilimden farkı üzerinde durulmuştur.

---

<sup>23</sup> *Felsefe Dersleri*, Hazırlayanlar: Ali Utku, Erdoğan Erbay, Konya: Çizgi Kitabevi, 2006.

Felsefe derslerinin başlangıçtan sonra birinci konusu “Rûhiyyât”a ayrılmıştır. “Rûhiyyât” yani psikolojinin bölümleri kitap diye adlandırılmıştır ve ruhiyat bölümü üç kitaptan ibarettir. İlk bölümde “Şu’ûr” hakkında bilgi verildikten sonra “Hassâsiyet Melekesi yâhud Hayât-ı Hissiye (La vie affective)”nin tarihinden bahsedilmiştir. Bu konu ise “Haz ve Elem (Le plaisir et la douleur), Heyecânlar (Des émotions), İncizâblar (Des inclinations) ve İhtirâslar (Des passions)” başlıklarıyla açıklanmıştır.

Ruhiyat bölümünün ikinci bölümü “Hayât-ı Zihniyye (La vie intellectuelle)”ye dairdir. Zihinsel hayat “İhtisâslar (Les sensations), Ben Bilgisi ve Şahsiyyet, Hâdisât-ı Rûhiyyede Istifâ (A la sélection dans la vie mentale), Hâfıza (La mémoire), Dikkat (L’attention), Tecrîd, Ta’mîm; Fikirler yâhud Mefhûmlar, İştîmâl, Tazammun, Hüküm ve Muhâkeme (Le jugement et le raisonnement), Bilginin Müdîr Umdeleri (Les principes directeurs de la connaissance)” konularına ayrılmıştır.

Bu bölümde “Hâdisât-ı Rûhiyyede Istifâ (A la sélection dans la vie mentale)/ Psikolojik Hadiselerde Seleksiyon” başlığında “Fikirlerin Mücadelesi Kânûnu (Lois d’antagonisme)” , “İnsicâm ve Tedâ’î Kânûnu (Loi de cohésion et de l’association)/ Bağlılık ve Çağrışım Yasası” ve “ Taklîd (Loi de l’imitation)” üzerinde durulmuştur. Bağlılık ve çağrışım yasasında fikirlerin çağrışımının izahı (Fikirler Tedâ’îsinin İzâhı) hakkındaki teoriler hakkında bilgi verilmiştir. “Tecrîd, Ta’mîm; Fikirler yâhud Mefhûmlar” konusunda “Tecrîd (L’abstraction)/ Soyutlama ve Ta’mîm (La généralisation)/ Genelleme” hakkında bilgi verilmiştir. “Hüküm ve Muhâkeme (Le jugement et le raisonnement)” başlığı ise, “Hüküm (Le jugement), İ’tikâd (De la croyance) ve Muhâkeme (Raisonnement)” noktalarında odaklanarak açıklanmıştır. “Bilginin Müdîr Umdeleri (Les principes directeurs de la connaissance)” ana başlığının altında “İhtiyâriyye (Emprisme), Akliyye (Rationalisme) ve Umdelerin Teşekkül ve Tekâmülü (Formation et évolution des principes)” hakkında bilgi verilmiştir. Umdelerin nasıl oluştuğu ve geliştiği ise “Ayniyyet Umdesi (Principe d’identités), Cevher Umdeleri (L’idée et le principe de substance), Sebeb Fikri, Sebebiyyet Umdesi (L’idée du cause et le principe de causalité), İlet-i Gâ’iyye Fikri ve Gâ’iyyet Umdesi (L’idée de cause finale et le principe finalité) ve Mutlak Fikri (L’idée d’absolu)” maddeleriyle şekillenmiştir.

Ruhiyat bölümünün üçüncü kısmı “Fâ’ile (La vie active)”ye ayrılmıştır. Bu konunun ana başlıkları ise şöyledir: “Sevk-i Tabî’î (L’instinct), İ’tiyâd (L’habitude), İrâde (La volonté), Hürriyyet (La liberté) ve Seciyye (Du caractère)”.

Felsefe derslerinin ikinci konusu “Lisân ve San’at (Le langage et l’art)” hakkındadır. Lisan ve sanat konusu “İşâretler (Des signes), Nâtıkanın Menşe’i (Origine du langage) ve Güzellik ve San’at (Le beau et l’art)” merkezinde kitapta işlenmiştir.

Felsefe derslerinin üçüncü konusu “Mantık (Logique)”a ayrılmıştır. Mantık başlığı altında ise “Mantiğin Mevzû’u ve Aksâmı (Objet et division de logique), Usûl: Usûlün Fâidesi ve Umûmî Ta’rîfleri, Riyâzî İlimlerde Usûl: Riyâzî İlimlerin Mevzû’u, Gâyesi, Tasnîfi, Hayâtiyyâtın Mevzû’u ve Gâyesi (Méthode des sciences biologiques) (Objet et but des sciences biologiques), Tasnîf (De la classification), Ta’rîf (De la définition), Kıyâs-ı Temsîliyye (De l’analogie), Faraziyyeler ve Nazariyyeler: İlimlerde Keşif ve İbdâ, Rûhî Vâkı’aların Tefsîri: Rûhiyyatın Kıymeti, İçtimâ’î İlimlerde Usûl, Târîh (L’histoire) ve Târîhin Kıymeti” hakkında bilgi verilmiştir.

Felsefe derslerinin dördüncü konusu “Ahlâk (Morale)”tır. Ahlakın konusu ve usulü hakkında bilgi verildikten sonra “Nazarî Ahlâk (Morale théorique)” üzerinde durulmuştur. Nazarî Ahlâk konusunda özellikle “Ahlâkî Vicdân” nedir sorgulanmıştır; tahlil edilen bu kavramın yasaları, nasıl oluştuğu, farklı anlayışların neler olduğu gibi soruların cevapları verilmeye çalışılmıştır. “İnsânî Fâ’ilenin Gâyeleri (Les fins de l’activité humaine)” de yine bu bağlamda değerlendirilmiştir. “Nazarî Ahlâk”tan sonraki alt başlık “Tatbîkî Ahlâk”tır. “Tatbîkî Ahlâk” ise fert, sosyoloji ve vatan noktalarından ele alınmıştır.

Felsefe derslerinin beşinci konusu “Mâ-Ba’de’t-Tabî’yye (Métaphysique)”dır. Metafizik kavramı ise hakikat, madde, hayat, ruh, Allah, ruhun bekâsı maddelerinde sorgulanmıştır.



Ziya Gökalp'in şiir kitapları hakkında manzumelerinin incelendiği birinci bölümde bilgi verilecektir. Burada sadece eserlerin ismini vermekle yetinilecektir:

- a) *Şakî İbrahim Destanı*, Diyarbekir: Vilayet Matbaası, 1908.
- b) *Kızılalma*, İstanbul: Türk Yurdu Kitapları, 1914.
- c) *Yeni Hayat*, İstanbul: Yeni Mecmua, 1918.
- d) *Dağınık Şiirler*, 1952.
- e) *Ziya Gökalp Külliyyatı-I Şiirler ve Halk Masalları*, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: TTK Yayınları, 1952.

Ziya Gökalp, eğitime özellikle de çocukların eğitimine ayrı bir önem vermiştir. Masal sayesinde çocuklara aşılacak istenen duyguların kolayca verilebileceği inancıyla bu masalları kaleme almıştır. Masalların bir kısmı manzum bir kısmı ise nesir şeklindedir. Gökalp'in çocuk eğitiminde “masal”a türüne verdiği önemden dolayı ayrı bir başlık altında masal türündeki eserlerine vermenin doğru olacağı düşünülmüştür. Masal kitaplarının dışında diğer şiir kitaplarında da masal türünde yazılmış ya da üstûrelerin ilham kaynağı olduğu manzumeleri vardır.

Ziya Gökalp'in masal kitapları şunlardır:

- a) *Altun Işık*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, 1923.
- b) *Alageyik*, İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1329 (1913).

a) *Altun Işık*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, 1923. *Altun Işık*'taki şiirler *Küçük Mecmua* ve *Yeni Mecmua*'da daha önce yayımlanmıştır. Bu kitaptaki “Ülker ile Aydın”, “Küçük Şehzâde”, “Alageyik” ve “Polvan Veli” şiirleri ise ilk önce *Kızılalma* (1914) kitabında yer almıştır (Ziya Gökalp 1989a: 349-352).

Ziya Gökalp, şiirlerinin bazılarını “çocuklara vatanî duygular aşılama maksadı ile” (Ziya Gökalp 1989a: XXV) yazmıştır. Fevziye Abdullah Tansel, hazırladığı külliyyatın cildinin ilkinde Gökalp'in şiir anlayışını uzun uzun tahlil etmiştir: Millî Türk

destanlarından ve halk hikâyelerinden faydalanan Gökâlp, “Ergenekon”u Kayı boyu ile ilgili ilk lejand, *Dede Korkut*’taki “Tepegöz” hikâyesini ise ikinci lejand olarak kabul eder. Gökâlp’in dileği bu iki menkıbeden millî bir *Şehname*’nin yazılmasıdır (Ziya Gökâlp 1989a: XXVI):

Ergenekon’dan sonra Tepegöz ve Boğa ile Boğaç hikâyelerini manzûm olarak Anadolu lehçesine çeviren şâirimiz, bu iki hikâyesindeki vak’aları mantıklı sıraya bağlı kalarak, Arslan Basat adlı hikâyesini yazdı. *Tepegöz* hikâyesinin kahramanı Basat, Oğuz-ili’ni, Ergenekon’a benzer ikinci bir felâketten kurtarmıştır. *Arslan Basat* hikâyesinin son kısmında, Oğuz-ili’nin Tepegöz’den kurtulması ile İstiklâl Savaşı’mız, Tepegöz’ü mahveden Arslan Basat’ın kahramanlığı ile, Türkler’in yetiştirdiği kahramanlar ve Atatürk arasında bağlılık yaratmıştır. *Altun Işık* adlı manzûmesinde Türk Naturalizmi’nden, Türkler’e âit Çolbu Hanım, Güneş Hanım, Öksüz Kız aşk menkabelerinden faydalanmıştır. *Yaradılış-Türk Kozmogonisi*’ne, Alanguva ile Oğuz Han’ın cediti Türk ve Türkân’ın yaradılışları hakkındaki menkabeler kaynak teşkil eder. Bütün bunlar, bir şâirimizin millî bir destan, bir Türk *Şeh-Nâmesi* yaratmasını temenni eden Gökâlp’in, böyle bir eseri kendisinin meydana getirmeğe çalıştığını gösteriyor (Ziya Gökâlp 1989a: XXVI).

Bu manzumelerin Kayı boyu ve onun menşei Oğuzlarla ilgili oluşuna dikkat çeken Fevziye Abdullah Tansel, Gökâlp’in Uygurlar’a ya da başka Türk zümrelerine ait destanları eserlerinde işlemediğini tespit etmiştir: 1922-1923 yılları arasında yayımlanan bu destan parçalarının bazı kısımlar eksik olmakla birlikte millî destanların şiir hâlinde terkip edilmeye çalışıldığı ortaya çıkar (Ziya Gökâlp 1989a: XXVI).

*Altun Işık* (1923) kitabındaki masallar şunlardır:

“Keloğlan” (1922), “Tenbel Ahmed” (1922), “Kuğular” (1922), “Nar Tânesi – Yâhut – Düzme Keloğlan” (1922), “Keşiş, Ne Gördün” (1922), “Pekmezci Anne” (1922), “Yılan Bey ile Peltan Bey” (1922), “Kolsuz Hanım” (1922), “Küçük Hemşire” (1922), “Deli Dumrul” (1917), “Arslan Basat” (1917), “Alp Arslan – Malazgird Muhârebesi” (1922).

*Altun Işık* (1923) kitabında toplam 12 masal mevcuttur.

b) *Alageyik*, İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1329 (1913). Fevziye Abdullah Tansel, Ziya Gökâlp külliyyatının birinci cildinde *Kızilelma* başlığında bu şiire yer vermiştir. “Alageyik” şiiri 1976 yılında Kültür Bakanlığında çıkan (Hazırlayan: Hikmet Tanyu) *Kızilelma* baskısında da yer almaktadır. İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu’nun

kronolojisiinde ayrı bir kitap olarak listelense de tek bir şiirden ibaret olması sebebiyle, Enver Behnan Şapolyo ve İsa Kocakaplan monografik çalışmalarında Ziya Gökalp'in kitaplarının listesini verdikleri zaman ayrıca belirtmemişlerdir.

*Türk Yurdu* dergisi tarafından 1913'te yayımlanan “Alageyik”, *Çocuk Dünyâsı* dergisinde resimli olarak yine 1913'te yayımlanmıştır. Aynı derginin Çocuk Kitapları serisinin on üçüncüsü olan “Alageyik”in aynı yıl mevcudu tükendiğinden 1914'te iki defa daha yayımlanmıştır (Ziya Gökalp 1989a: 329):

Bu basım, *Bugün Türkler'in Kurtuluş Bayramı Günüdür* adlı, Ergenekon'dan çıkış destanını anlatan imzâsız başyazıdan sonra, *Yeni Gün Armağanı* başlığıyla bildirilmiştir: “Dikkat!.. Müjde!.. Türk çocuklarının en sevgili ve en millî bir masalı olan Ziya Gökalp'in *Alageyik*'i bugün sekiz tâne yeni ve güzel, büyük resimlerle müzeyyen olduğu hâlde neşrolundu. Her Türk çocuğunun evinde, elinde, mutlakâ bir tâne bulunmalıdır. Türk babalar! Çocuklarınıza *Alageyik* hediye etmekle Kurtuluş Bayramı'nı kutlayınız” (*Çocuk Dünyâsı* mec., yıl 2, nu. 55, 27 Mart, 1330/24.IV.1914. Mevcûdunun tükenip tekrar basımı hakkında bk., *Türk Sözü* mec., nu 13, 24 Nisan, 1330/ 7. V. 1914) (Ziya Gökalp 1989a: 329).

Fevziye Abdullah Tansel, Ziya Gökalp külliyyatında “Alageyik”in başka basımları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Ziya Gökalp'in sürgün yıllarında kaleme aldığı bu mektuplar onun dünyasına dair, duygularına ve düşüncelerine dair herhangi bir kitapta bulunmayan bilgileri içerir. Bu bölümde mektupların yayımlanma süreci ve kitaplaştırılması hakkında da bilgiler verilerek konuyla ilgili Fevziye Abdullah Tansel'in yayına hazırladığı kitap tanıtılacaktır.

*Ziya Gökalp Külliyyatı-II Limni ve Malta Mektupları*, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: TTK Yayınları, 1965.

*Ziya Gökalp Külliyyatı – II Limni ve Malta Mektupları* ilk kez 1965'te TTK tarafından yayımlanmıştır. Ziya Gökalp'in Limni ve Malta hayatı hakkındaki 572 mektubun yer aldığı *Külliyyat*'ın ikinci cildindeki mektupların 534'ü 1943'te TTK tarafından Gökalp'in kızlarından satın alınmış, geriye kalan 39 mektubun bir kısmı yayımlanmak üzere Ziya Gökalp'in kızı ve damadı Ali Nüzhet tarafından Fevziye Abdullah Tansel'e verilmiş ve

bir kısmını da Tansel şahsi araştırmaları sonucu gazete, dergi ve muhtelif eserlerden derlemiştir (Ziya Gökalp 1989b: Önsöz).

Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü Uluğ Demir'in yazdığı önsözde ayrıca Tansel'in çalışmanın üçüncü cildini de hazırladığı, *Külliyat*'ın üçüncü cildinde Gökalp'in dergi, gazete ve çeşitli bilimsel araştırmalarının yer alacağı haberi verilmiştir. Yazıların büyük bir kısmının da toplandığı söylenmiştir. Ancak bu üçüncü cilt yayımlanmamıştır. Araştırma sürecinde üçüncü bir cilde rastlanılmamıştır. Ziya Gökalp'in kızı Hürriyet Gökalp da "asıl mühim olan ilmî makalelerini 32 senedenberi Türk Tarih Kurumu çıkartmadı." diyerek konuyla ilgili sitem etmektedir (Ziya Gökalp 1974: 4).

Fevziye Abdullah Tansel, günlüklerinde bu konuyu şöyle açıklıyor: "İlk iki cildi yayımlanmış bulunan Ziya Gökalp Külliyyatı'nın, makalelerini içine alacak olan III. ve IVüncü ciltlerinin malzemesi tamamlanmıştır; iki-üç yıl sonra, basıma verilebilecek hale getirilebileceğini ummaktayım (Tansel 2011: 416-417). " Fevziye Abdullah Tansel'in bahsettiği çalışmaları yayımlanmamıştır. Fevziye Abdullah Tansel'in İstanbul'da kütüphanesini Türk Petrol Vakfına bağışlamıştır. Türk Petrol Vakfı Genel Müdürü Selim Derman ile yapılan görüşmeler sonucu Fevziye Hanım'ın kütüphanesinde yarım kalmış böyle bir çalışmanın notlarına/defterlerine rastlanılmadığı bilgisi edinilmiştir.

Ziya Gökalp hayatı boyunca makale yazmıştır. Akla gelecek gelmeyecek pek çok konunun işlendiği bu makalelerin bir kısmı kitaplaştırılmıştır, ancak şiirleri ve mektupları gibi tenkitli bir yayın yapılmadığı için ayrıksı bu çalışmalar sadece yayına hazırlayan kişinin seçme işlemiyle yapıldığı için Gökalp'in düşünce dünyasını tam olarak yansıtmamaktadır. Ziya Gökalp'in makaleleri ile ilgili en derli toplu çalışma Kültür Bakanlığı Yayınlarından çıkan *Makaleler* dizisidir.

Kültür Bakanlığının "Makaleler" dizisinde genellikle kitaptaki makalelere dair bir "sözlük" ve "notlar" kitapların sonunda yer almıştır. *Makaleler I*'de ve dizinin diğer kitaplarının çoğunda kapakta şu not vardır:

Dört seri hâlinde tertiplenen "Ziya Gökalp Yayınları"nda, asıl metne mânâ ve ifade bakımından sadık kalınması prensip olarak benimsenmiş olup, hususiyle izafet ve sıfat

terkiplerine giren kelimeler ile aruz vezniyle yazılmış şiirlerde geçen kelimelerdeki imlâ da, aslına uygun şekilde korunmuş, ancak alışılan kelimelerde buna uyulmamıştır.

“Ziya Gökalp Yayınları”nda, genellikle, her eserin sonunda yayındaki mânâya uygun bir sözlüğe yer verilmek suretiyle gerekli kavram açıklamaların yapılmıştır. Ancak belli bir sözlüğe gerek bulunmayan yayımlarda bu husus dip notlarda gösterilmiştir (Ziya Gökalp 1976d: Önsözün ikinci sayfası).

Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp’in eserlerini dört seri hâlinde yayımlamayı tasarlamıştır. Makaleler serisi de bunlardan biridir. “Doğumunun 100. Yılında Ziya Gökalp’in Bütün Eserlerini Hazırlama Kurulu”nun Başkanı ise Prof. Dr. Nihat Nirun’dur. Kültür Bakanlığı yayınlarından çıkan Makaleler dizisinin VI. ve X. kitaplarına araştırma sırasında rastlanılmamıştır. Şevket Beysanoğlu 1985’te Ziya Gökalp Derneğinden çıkan *Tamamlanmamış Eserler*’in birinci cildinin arka kapağında ve İsa Kocakaplan, *Ziya Gökalp* adlı kitabında bu dizinin VI. ve X. kitaplarının basılmadığını; *Makaleler VI*’nın Ziya Gökalp’in *Yeni Mecmua*’daki yazılarından, *Makaleler X*’un “dağınık makaleler, konuşmalar ve tamimler”den oluşacağını belirtirler (Kocakaplan 2009: 56).

Rıza Filizok, Ziya Gökalp’in makalelerinden oluşan bu dizideki kitapları tek tek tanıtmadan önce Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan *Makaleler* külliyyatını değerlendirir. VI. cildin yayımlanmadığının da altını çizer:

Makaleler Külliyyatı: Ziya Gökalp, esas olarak yazılarını ve şiirlerini gazete ve dergilerde yayınlamıştır. Sağlığında bunların çok azını kitap haline getirmiş, hemen bütün yazıları bundan dolayı dergi ve gazete sayfeleri arasında kalmıştır. Kültür Bakanlığı, ilmi bir komisyon kurarak Gökalp’in dergi ve gazetelerde kalan makalelerini “MAKALELER” adlı bir külliyyat halinde yayınlamayı plânlanmış ve 1976-1982 yılları arasında komisyon üyeleri tarafından derlenen ve yeni yazıya aktarılan sekiz cilt makale yayımlanmıştır. (Birden dokuza kadar numaralandırılan bu külliyyatın altıncı cildi -bildiğimiz kadarıyla- çıkmamıştır.) Külliyyat henüz tamamlanmamış görünmektedir. Meselâ Gökalp’in *Turan* dergisindeki makaleleri toplanmamıştır. Bu külliyyat tamamlandığında Gökalp’in nesir yazıları büyük ölçüde meydana çıkmış olacaktır. Bu külliyyat denemesinden önce de bazı yazarlar, çeşitli adlar altında, bu makalelerden seçmeler yahut seriler yayınlamışlardır. Bir de Ziya Gökalp’in sağlığında yahut ölümünden sonra küçük bir kitap gibi neşredilen yazıları vardır. Gerek seçme yazılar, gerek müstakil neşirler, Ziya Gökalp külliyyatlarının henüz yayınlanmadığı zamanlarda hatıralarda Gökalp’in müstakil bir eseri gibi kalmıştır. “Çınaraltı Konuşmaları”, “Millî Terbiye ve Maarif Meselesi”, “Türk Devletinin Tekâmülü”, “Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri” gibi kitaplar bunlar arasındadır.

Makaleler Külliyyatı, bu tip kitaplarda bulunan yazıları artık içermektedir. Biz bu yüzden, uzun bir süre Gökalp’i tanıtmak görevini üstlenen ve hafızalarda Gökalp’in birer eseri olarak kalan bu kitapları, karışıklığa meydan vermemek için okuyucuya tanıtmadık. Onları sadece bibliyografyada gösterdik. Ancak burada şunu da

söyleyelim ki bütün gayretlere rağmen Kültür Bakanlığının neşrettiği bu “Makaleler Külliyyatı” da okuyucunun büyük bir güvenle yararlanacağı bir kaynak dizi olmaktan henüz uzaktır. Fakat şimdilik, Gökalp’ın nesirlerini -eksiklikleriyle birlikte- bir bütün halinde okumaya imkân vermektedir (Filizok 2005: 37-38).

Bu bölümde makalelerle ilgili yayınlar hakkında bilgi verilecektir. Ziya Gökalp’ın makaleleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Makaleler ile ilgili tenkitli bir yayın olmadığı için konu ile ilgili kitap ve bibliyografyalar karşılaştırılarak Ziya Gökalp’ın yazılarının listesi netleştirilecektir. Bir kaynakta atlanan ya da gözden kaçan bir yazı varsa üzerinde durulacaktır.

Makalelerle ilgili yayınlar şunlardır:

- a) *Makaleler I (Diyarbakir, Peyman, Volkan gazetelerindeki makaleleri)*, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, 1976.
- b) *Makaleler II (Genç Kalemler, Türk Yurdu ve Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası)*, Hazırlayan: Süleyman Hayri Bolay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1982.
- c) *Makaleler III (Millî Tettebbular Mecmuası’ndaki makaleleri)*, Hazırlayan: M. Orhan Durusoy, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi, 1977.
- d) *Makaleler IV (İslam, İktisad, İçtimaiyat, Şair, Halka Doğru mecmularında çıkan makaleleri)*, Hazırlayan: Ferit Ragıp Tuncor, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi, 1977.
- e) *Makaleler V (Yeni Mecmua ve Muallim’de çıkan yazılar)*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1981.
- f) *Makaleler VII (Küçük Mecmua’daki yazılar)*, Hazırlayan: M. Abdülhalûk Çay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1982.
- g) *Makaleler VIII (Halka Doğru, İslam, İktisadiyyat, Bilgi, İçtimaiyat ve Şair’deki yazılar)*, Hazırlayan: Ferit Ragıp Tuncor, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1981.
- h) *Makaleler IX (Yeni Gün, Yeni Türkiye, Cumhuriyet gazetelerindeki yazılar)*, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi, 1980.
- i) *Ziya Gökalp ve Çınaraltı*, Hazırlayan: Ali Nüzhet Göksel, İstanbul: İkbâl Kitabevi, 1939.

- j) *Çınaraltı Konuşmaları*, Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1966.
- k) *Millî Terbiye ve Maarif Meselesi*, ? : Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1964.
- l) *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, İstanbul: MEB Yayınları, 1973.
- m) *Yeni Türkiye'nin Hedefleri* (Hikmet Tanyu'nun Bir İncelemesiyle), İstanbul: Gökalp Yayınları, 1974.
- n) *Türk Ahlâkı* (Hazırlayan: Mustaf Görgeç), İstanbul: Türk Kültür Yayını, 1975.
- o) *Türk Devletinin Tekâmülü*, Hazırlayan: Kâzım Yaşar Koprman, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- ö) *Genç Kalemler* dergisi (Hazırlayanlar: Prof.Dr. İsmail Parlatır, Yrd. Doç. Dr. Nurullah Çetin), Ankara: TDK, 1999.
- p) *Küçük Mecmua* (I, II, III), Çevriyazı: Şahin Filiz, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2009.
- r) *Fırka Nedir?* İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2010.

a) *Makaleler I* (*Diyarbakir, Peyman, Volkan* Gazetelerindeki Yazıları), Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları Dizisi, 1976. Ziya Gökalp'in *Diyarbakir, Peyman* ve *Volkan* gazetelerindeki yazılarından oluşan bu çalışma, Şevket Beysanoğlu tarafından hazırlanmıştır. Kitabın dış kapağının ön yüzünde “*Diyarbakir, Peyman, Volkan* gazetelerindeki makaleleri” notu bulunmaktadır. Kitapta içindekiler kısmı vardır.

Gazete başlıklarının altında makalelerin metnine yer verilen çalışmada, yazarın diline sadık kalınmış ve sadeleştirme yapılmamıştır. Gazetelerde tahrip olan, okunamayan kısımlar “(.....)” şeklinde belirtilmiştir. Makalelerin hangi tarihte bu gazetelerde yayımlandığı kitabın sonundaki “notlar”da belirtilmiştir. Kitaptaki “notlar” bölümünde gazeteler ve gazete koleksiyonları hakkında kısa bilgiler de verilmiştir. “Sözlük” ise kitaptaki makalelere dairdir. Eser 149 sayfadır.

Şevket Beysanoğlu, Ziya Gökalp'ın *Diyarbakir*, *Peyman*, *Dicle* gazetelerindeki yazılarını, şiirlerini ve “Şakî İbrahim Destanı” adlı şiirini *Ziya Gökalp'ın İlk Yazı Hayatı* adıyla 1956'da yayımlamıştır. *Makaleler I*'de *Volkan* gazetesindeki yazılar da kitaba alınmıştır. *Ziya Gökalp'ın İlk Yazı Hayatı* adlı çalışmasında Şevket Beysanoğlu, Ziya Gökalp'ın ilk yazıları hakkında daha geniş bilgiler vermiştir. *Ziya Gökalp'ın İlk Yazı Hayatı* (1956) kitabında verilen gazetelerin tarihleri ile *Makaleler I* (1976)'de verilen tarihler tutarlılık göstermektedir. *Makaleler I* (1976) kitabındaki makalelerin listesi ve nerede yayımlandığı aşağıdaki gibidir. Makale numaraları ve tarihler bu çalışmadan birebir alınmıştır (1976d: 117-122).

*Diyarbakir* gazetesindeki makaleleri:

1. “Dicle Vâdisi”, 19 Nisan 1320 (2 Mayıs 1904) tarih ve 1380 sayılı *Diyarbakir* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.
2. “Tarla Kenarında”, 3 Mayıs 1320 (16 Mayıs 1904) tarih ve 1382 sayılı *Diyarbakir* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.
3. “Kışla Meydanı”, 10 Mayıs 1320 (23 Mayıs 1904) tarih ve 1383 sayılı *Diyarbakir* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.
4. “Köprüye Kadar”, 17 Mayıs 1320 (30 Mayıs 1904) tarih ve 1384 sayılı *Diyarbakir* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.
5. “Çiçekler İçinde”, 7 Haziran 1320 (20 Haziran 1904) tarih ve 1387 sayılı *Diyarbakir* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.
6. “Etfâl-i Memleket ve Bir Bedî'a-i San'at”, 6 Teşrinievvel 1322 (19 Ekim 1906) tarih ve 1500 sayılı *Diyarbakir* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.
7. “Musahabe-i İktisadiye: Dışten Artmaz, İçten Artar”, 26 Teşrinievvel 1322 (8 Kasım 1906) tarih ve 1503 sayılı *Diyarbakir* gazetesinde *Meclis-i İdare-i Vilâyet Zabıt Kâtibi Ziyaeddin* imzasıyla yayımlanmıştır.
8. “Ticaret ve Yeni Ticaret Odası”, 29 Kânunısani 1322 (11 Şubat 1907) tarih ve 1513 sayılı *Diyarbakir* gazetesinde \* \* rumuzu ile yayımlanmıştır.
9. “Ticaret, “El-Kâsib”, 15 Şubat 1322 (28 Şubat 1907) tarih ve 1516 sayılı *Diyarbakir* gazetesinde \* \* rumuzu ile yayımlanmıştır.



10. “Makale-i İktisadiyye”, 15 Mart 1323 (28 Mart 1907) tarih ve 1519 sayılı *Diyarbakir* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

*Peyman* gazetesindeki makaleleri:

11. “İki Söz”, 15 Haziran 1325 (28 Haziran 1909) tarih ve 1 sayılı *Peyman* gazetesinde, çıkış amacını belirten başyazı olarak imzasız yayımlanmıştır.

12. “Diyarbakir Nasıl Bir Vali İster”, aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde “İdariyyât” kenar başlığı altında *Hüseyin Vedat* imzasıyla yayımlanmıştır (Hüseyin, Ziya Bey’in dedelerinden birinin adı, Vedat ise oğullarından birine verdiği isimdir).

13. “İlm-i İçtimâ””, aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde “Siyâsiyyât” kenar başlığı altında, *Mehmet Mehdi* imzasıyla yayımlanmıştır (Mehmet Mehdi, Ziya Bey’in kardeşi Nihat Gökalp’in dört yaşında ölen oğlunun adıdır).

14. “Aşîretlerin Nizamnâme-i Mahsusla Takyidi”, 22 Haziran 1325 (5 Temmuz 1909) tarih ve 2 sayılı *Peyman* gazetesinde “İdariyyât” kenar başlığı altında *Hüseyin Vedat* imzasıyla yayımlanmıştır.

15. “Türklük ve Osmanlılık”, aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde “Siyâsiyyât” kenar başlığı altında *Mehmet Mehdi* imzasıyla yayımlanmıştır.

16. “Hürriyetin Menbalarına Doğru”, aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde “Ahlâk” kenar başlığı altında, *Mehmet Nail* imzasıyla yayımlanmıştır (Mehmet Nail, Ziya Bey’in 1887’de doğan ve bir yıl yaşayan kardeşlerinden birinin adıdır).

17. “A’sâr İhâlesi”, 29 Haziran 1325 (12 Temmuz 1909) tarih ve 3 sayılı *Peyman* gazetesinde “İdariyyât” kenar başlığı altında *Hüseyin Vedat* imzasıyla yayımlanmıştır.

18. “Yeni Osmanlılar”, aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde “Siyâsiyyât” kenar başlığı altında imzasız olarak yayımlanmıştır.

19. “Ziraat ve Zeâmet”, 6 Temmuz 1325 (19 Temmuz 1909) tarih ve 4 sayılı *Peyman* gazetesinde “İdariyyât” kenar başlığı altında imzasız olarak yayımlanmıştır.

20. “İyd-i Millî”, aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde “Siyâsiyyât” kenar başlığı altında imzasız olarak yayımlanmıştır.

21. “İbiş Dayı”, aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

22. “Eskiler ve Yeniler”, 20 Temmuz 1325 (2 Ağustos 1909) tarih ve 6 sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

23. “Medreseler”, aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.
24. “Tekkeler”, 27 Temmuz 1325 (9 Ağustos 1909) tarih ve 7 sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.
25. “Bir Devlet Nasıl Gençleşir”, 3 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909) tarih ve 8 sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.
26. “Fazilet ve Saadet”,<sup>24</sup> aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.
27. “Arazi Münâzaaları”, 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909) tarih ve 9 sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.
28. “Din, İlmin Bir Netice-i Zarûriyyesidir”, aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.
29. “Fîrârî Maznunlar, Gıyâbî Mahkûmlar”, 17 Ağustos 1325 (30 Ağustos 1909) tarih ve 10 sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.
30. “Satvet-i Bahriyye”, aynı tarih ve sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

*Volkan* gazetesi ya da mecmuasındaki makaleler

31. “İcmâ’ı Siyâsî, İ’tizâl-i Siyâsî”, 30 Kânunıevvel 1324 (12 Ocak 1908) tarih ve 19 sayılı *Volkan* gazetesinde “Diyarbakir’den” kenar başlığı altında yayımlanmıştır.

İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu’nun hazırladığı *Doğumunun 95. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Bibliyografyası*<sup>25</sup> adlı çalışmadaki makaleler ile *Makaleler I* (1976)’deki makaleler listesini karşılaştırıldığında bibliyografyada makale olarak verilen (Binark-Sefercioğlu 1971: 49-51) bazı çalışmaların düzyazı değil şiir olduğu tespit edilmiştir. *Makaleler I* (1976)’de yer almayan ancak bibliyografyada *Diyarbakir* gazetesinde çıkan makalelerin listesindeki yazılar şunlardır:

1. “Hamidiye Sanayi Mektebi Bahçesi”, *Diyarbakir*, 1382. sayı, 3 Mayıs 1320.

<sup>24</sup> 26 numaralı makalenin ne zaman yayımlandığı *Makaleler I* (1976)’de atlanmıştır, o nedenle bu makalenin ne zaman yayımlandığı bilgisine Şevket Beysanoğlu’nun *Ziya Gökalp’in İlk Yazı Hayatı* (1956) adlı çalışmasından ulaşılmıştır.

<sup>25</sup> (Kitap-Makale) (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1971).

2. “Köy Gazetesi”, 1581. sayı, 16 Teşrinievvel 1324.
3. “Şiir Nasıl Sâni Olur?”, aynı tarih ve sayılı *Diyarbakir* gazetesinde yayımlanmıştır.
4. “Rübâb-ı Şikeste”, aynı tarih ve sayılı *Diyarbakir* gazetesinde yayımlanmıştır.

Yukarıdaki yazılardan “2, 3, ve 4” şiiirdir ve Şevket Beysanoğlu’nun *Ziya Gökalp’in İlk Yazı Hayatı* (1956) adlı çalışmasında bu şiirlerin Latin harfli metni vardır. Şiirler, Fevziye Abdullah Tansel’in hazırladığı *Ziya Gökalp külliyyatının ilk cildinde de tenkitli olarak yayımlanmıştır*. 1 numaralı makale ise bibliyografyada verilmiş, ancak *Ziya Gökalp’in İlk Yazı Hayatı* adlı kitapta ve *Makaleler I*’de yoktur.

Bibliyografyadaki *Peyman* gazetesi başlığı altındaki yazılar ile *Makaleler I*’de *Peyman* gazetesi başlığı altındaki listeyi karşılaştırdığımızda *Makaleler I*’de 11 nolu “İki Söz” ve 14 nolu “Aşîretlerin Nizamnâme-i Mahsusla Takyidi” adlı yazıların bibliyografyada olmadığı tespit edilmiştir. *Makaleler I*’de yer almayan ancak bibliyografyada listelenen (Binark-Sefercioğlu 1971: 51-54) yazıların listesi ise şöyledir:

1. “Suret-i nutuk”, *Peyman*, 1. sayı, 15 Haziran 1325, sayfa 3-4.
2. “İki nutuk sureti”, *Peyman*, 5. sayı, 3 Temmuz 1325, sayfa 3-6.
3. “Suret-i Nutuk”, *Peyman*, 11. sayı, 24 Ağustos 1325, sayfa 2-3.
4. “Suret-i Nutuk”, *Peyman*, 12. sayı, 31 Ağustos 1325, sayfa 1-2.

Not: Makalede yazının Kürtçe tercümesi de yer almıştır.

Bibliyografyada yukarıdaki çalışmalar mevcutken ne *Makaleler I* (1976)’de ne de *Ziya Gökalp’in İlk Yazı Hayatı* (1956) adlı kitapta *Ziya Gökalp’in* bu yazıları yer almıştır. Aslında bu yazılardan ilk kez bahseden Cavit Orhan Tütengil’dir. Fevziye Abdullah Tansel, 1957’de<sup>26</sup> *Ziya Gökalp* hakkında yapılan çalışmaları tanıtır. Şevket Beysanoğlu’nun *Ziya Gökalp’in İlk Yazı Hayatı* (1956) ile Cavit Orhan Tütengil’in *Ziya Gökalp Üzerine Notlar* eserleri de tanıttığı eserlerdendir. İki eserdeki *Ziya Gökalp’in Diyarbakir* ve *Peyman* gazetelerindeki yazı ve şiirlerinin listelerini karşılaştırır:

---

<sup>26</sup> “*Ziya Gökalp Hakkında Yeni On Bir Eser*”, *Belleten*, XXI, 84 (Ekim 1957’den ayrı basım), Ankara: TTK Basımevi.

Şevket Beysanoğlu'nun *Diyanibekir* ve *Peyman*'dan naklettiği manzum ve mensur yazılar, C. Orhan Tütengil'in, Gökalt'ın bu gazetelerde çıkan yazılarına dair tertibettiği liste ile karşılaştırılınca bazı farklar göze çarpıyor: İlkinde *Girid Mitingine* adlı şiir fazladır; C. Orhan Tütengil'in kaydettiği *Hamidiye Sanayi Mektebi Bahçesi* (*Diyanibekir*, nu.1392, 3 Mayıs, 1320), *İki Nutuk*, *Suret-i nutuk*, *Suret-i Nutuk*-Kürdçe tercemesiyle birlikte- (*Peyman*, nu. 5, 11, 12, 13 Temmuz, 24 ve 31 Ağustos, 1325) başlıklı dört yazı ise Şevket Beysanoğlu'nun *Ziya Gökalt'ın İlk Yazı Hayatı*'nda eksiktir (Tansel 1957: 609).

Fevziye Abdullah Tansel, Beysanoğlu'nun Cavit Orhan Tütengil'in "Ziya Gökalt'ın Bilinmeyen Dört Şiiri" adlı yayınına temas etmediğinin de altını çizer.<sup>27</sup>

*Makaleler I* (1976)'de 30 nolu "Satvet-i Bahriyye" diye listelenen makale bibliyografyada "Servet-i bahriye" diye verilmiştir (Binark-Sefercioğlu 1971: 54).

*Makaleler I* (1976)'de "Volkan" gazete olarak geçerken İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu'nun bibliyografyasında "Volkan" mecmua olarak gösterilmiştir. *Volkan*'da çıkan yukarıdaki listede 31 nolu "İcmâ'ı Siyâsî, İ'tizâl-i Siyâsî" adlı yazı bibliyografyada ise listelenmemiştir.

Kitaptaki makalelerin nereden temin edildiği, yazıçeviriminde hangi zorluklarla karşılaşıldığı gibi kitabın yayın sürecine dair herhangi bir bilgi de kitapta yer almamaktadır. Eseri hazırlayan Şevket Beysanoğlu hakkında bilgi edinmek ya da Ziya Gökalt külliyyatı hazırlanırken neden bu yazıları araştırmacının hazırladığı gibi pek çok soru da yine cevapsız bırakılmıştır. Eserde Şevket Beysanoğlu'nun yazdığı bir önsöz bulunmamaktadır. Kitapta "Doğumunun 100. Yılında Ziya Gökalt'ın Bütün Eserlerini Hazırlama Kurulu"nın Başkanı olarak Prof. Dr. Nihat Nirun'un yazdığı genel bilgiler içeren bir önsöz vardır.

b) *Makaleler II* (*Genç Kalemler, Türk Yurdu, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'ndaki Yazıları), Hazırlayan: Süleyman Hayri Bolay, İstanbul: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalt Yayınları Dizisi, 1982. Ziya Gökalt'ın *Genç Kalemler*'deki yazılarının yer aldığı *Makaleler II* kitabında, sadece iki yazı *Türk Yurdu* ve *Dârülfünun*

<sup>27</sup> Tütengil'in bahsedilen yazısının künyesini Fevziye Hanım dipnotta vermiştir: *İş Mecmuası*, cilt XIX, numara 147, 1 Kasım 1953.

*Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yayımlanan yazılardır. Kitapta içindekiler vardır. Süleyman Hayri Bolay tarafından hazırlanan çalışmanın sonunda “Bazı notlar”, “Gökalp’in Makalelerinde İsmi Geçen Bazı İlim-Fikir ve Devlet Adamlarına Dair Notlar” ve “Sözlük” yer almaktadır. “Bazı notlar”da Ziya Gökalp’in makalelerine dair açıklamalara değinilmiştir. “Gökalp’in Makalelerinde İsmi Geçen Bazı İlim-Fikir ve Devlet Adamlarına Dair Notlar”<sup>28</sup> ise makalelerin daha iyi anlaşılabilmesi için önemli ama kısa bilgilerden ibarettir. Eser 144 sayfadır. *Makaleler II* (1982) kitabındaki makalelerin listesi ve nerede yayımlandığı aşağıdaki gibidir.

1. “Bugünkü Felsefe”, *Genç Kalemler*, 2. cilt, 2. sayı, sayfa 29-31, 34, 1327.  
Muhariri: Tevfik Sedat (Ziya Gökalp)
2. “Alfred Fouillée’nin Tekâmülcü Felsefesi”, *Genç Kalemler*, 2. cilt, 3. sayı, sayfa 45-47. (Muhariri: Harald Höffding)
3. “Muhiddin Arabî”, *Genç Kalemler*, 2. cilt, 4. sayı, sayfa 61-64.  
Muhariri: Tevfik Sedat (Ziya Gökalp)
4. “Meşhed’e Doğru”, 2. cilt, 4. sayı, sayfa 78.  
(Muhariri: Demirtaş)
5. “Eskiliğin Mukavemeti”, *Genç Kalemler*, 2. cilt, 2. sayı, sayfa 26-29, 26/4/1327.
6. “Yeni Lisan Güzelliği”, *Genç Kalemler*, 2. cilt, 5. sayı, sayfa 61-64.
7. “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, *Genç Kalemler*, 2. cilt, 8. sayı, sayfa 138-141, 26/7/1327 (1911).  
Muhariri: Demirtaş (Ziya Gökalp)
8. “Akdeniz’de (Hikâye)”, *Genç Kalemler*, 2. cilt, 8. sayı, sayfa 141-14.
9. “Altun Destan ve Açıklaması”, *Genç Kalemler*, 3. cilt, 14. sayı, sayfa 40-47.
10. “Rıza Tevfik’in Felsefesi”, *Genç Kalemler*, 3. cilt, 15. sayı, sayfa 60-71. Muhariri Celal Sakıp.
11. “Recâizâde Mahmud Ekrem Hakkındaki Ankete Gökalp’in Cevabı”, *Türk Yurdu*, 5. cilt, 2. sayı, sayfa 1181, 6/2/1329.

---

<sup>28</sup> “Gökalp’in Makalelerinde İsmi Geçen Bazı İlim-Fikir ve Devlet Adamlarına Dair Notlar” başlığında şu isimler hakkında bilgi verilmiştir: Alkibyades, Bergson, Berkley, Descartes, Durkheim, Eflâtun, Fouillée, Gazzalî, Guyau, Höffding, W. James, Kant, L. Bruhl, Mauss, Mâverdî, S. Mill, Muhiddin Arabî, Müller, Nietzsche, Nordau, Renan, Spencer, Comte, Taine (Ziya Gökalp 1982b: 100-119).

12. “Türk İli: Eski Türklerde Din”, *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sene 1, 5. sayı, sayfa 457-474, Teşrin-i sâni 1334 (1918).

*Makaleler II* (1982) kitabındaki makalelerin künyeleri ile İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu’nun bibliyografyasındaki makalelerin künyeleri karşılaştırıldığında bazı farklar göze çarpmaktadır. 1 numaralı makalenin sayfaları *Makaleler II* (1982) kitabında “29-31” iken bibliyografyada “29-32”dir. Bibliyografyada “Bugünkü Felsefe” makalesinin künyesi verilirken şu not düşülmüştür: “Mecmuanın 14. sayısına kadar olan sayılarında tarih kaydı yoktur (Binark-Sefercioğlu 1971: 13).” *Makaleler II*’de 1 numaralı makalenin künyesi tam olarak verilirken bibliyografyada yıl verilmemiştir. 2 numaralı makalenin her ikisinde yılı belirtilmemiştir. Yazarın ismi *Makaleler II*’de “Harald Höffding” şeklinde bibliyografyada “H. Hoeffding” şeklinde yazılmıştır. 3 numaralı makalenin sayfa numaraları *Makaleler II*’de “61-64” iken bibliyografyada “61-63” olarak verilmiştir. 4 numarada belirtilen şiirde yazar adı *Makaleler II*’de “Demirtaş” olarak verilirken bibliyografyada “Tevfik Sedat” şeklindedir. 5 numarada anılan “Eskiliğin Mukavemeti” isimli makale bibliyografyada *Genç Kalemler* dergisi başlığı altında listelenmemiştir. 6 numaralı makalenin sayfa numaraları da *Makaleler II*’de “61-64”, bibliyografyada “81-86”dir. 7 numaralı makalenin sayfaları da *Makaleler II*’de “138-141” iken bibliyografyada “137-141”dir. 8 numaralı “Akdeniz” hikâyesi için bibliyografyada “Gökalp imzası ile neşredilmiştir. Cavit Orhan Tütengil’in hazırladığı “Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi” adlı bibliyografyada, bu hikâyenin Ali Canip Yöntem’e ait olabileceği belirtilmiştir.” (14) notu vardır ve sayfa numaraları “131-132”dir. *Makaleler II*’de ise sayfa numaraları “141-142”dir, makalenin Ziya Gökalp’e ait oluşuna dair ayrıntılar bibliyografyada işaret edilen şüphelere ise “Bazı notlar”da değinilmiştir. *Makaleler II*’de 9 numaralı şiir “Altun Destan ve Açıklaması” olarak verilirken bibliyografyada “Altun Destan” şeklinde adı verilmiştir. Sayfa numaraları ise *Makaleler II*’de “40-47”, bibliyografyada “40-43”tür. Bibliyografyada şiirin yayın yılı 1327 olarak verilirken *Makaleler II*’de yayın yılı yoktur. Onun dışında makalelerin adları, Ziya Gökalp’in yazılarında kullandığı müstear adlar tutarlılık göstermektedir.

*Makaleler II* (1982) kitabına şiir ve hikâyelerin dâhil edilmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Kitapta “bazı notlar” başlığı altında neden şiir ve hikâyelerin kitaba alındığında dair kısa kısa açıklamalar bulunmaktadır. Ayrıca *Genç Kalemler* dergisinde yayımlanan başka şiirler de mevcuttur. Kitaptaki makalelerin nereden temin edildiği, yazıçeviriminde nasıl zorluklarla karşılaşıldığı gibi kitabın yayın sürecine dair herhangi bir bilgi de kitapta yer almamaktadır. Eseri hazırlayan Süleyman Hayri Bolay hakkında bilgi edinmek ya da Ziya Gökalp külliyyatı hazırlanırken neden bu yazıları araştırmacının hazırladığı gibi pek çok soru da yine cevapsız bırakılmıştır. Eserde önsöz bulunmamaktadır.

c) *Makaleler III* (*Millî Tettebbular Mecmuası*’ndaki Yazıları), Hazırlayan: M. Orhan Durusoy, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi, 1977. Ziya Gökalp’in *Millî Tettebbular Mecmuası*’nda yayımlanan iki makalesinden oluşmaktadır. Kitapta içindikiler vardır. Kitabın dış kapağının ön yüzünde “*Millî Tettebbular Mecmuası*’ndaki makaleleri” notu bulunmaktadır. *Makaleler III* (1977) kitabı 123 sayfadır. Kitaptaki makalelere dair bir “sözlük” kitabın sonunda verilmiştir.

Bu makaleler şunlardır:

1. “Bir Kavmin Tedkikinde Takib Olunacak Usul”, *Millî Tettebbular Mecmuası*, Mayıs-Haziran, 1331, 2. sayı, 193-205.
2. “Eski Türkler’de İctimaî Teşkilât ile Mantıkî Tasnifler Arasında Tenâzur”, *Millî Tettebbular Mecmuası*, Temmuz-Ağustos, 1331, 3. sayı, 385-456.

*Makaleler III* (1977) kitabı M. Orhan Durusoy tarafından yayına hazırlanmıştır, ancak Durusoy’un esere yazdığı bir önsöz yoktur. Kitap neden iki makaleden ibaret bir açıklama bulunmamaktadır. Konu bakımından mı yoksa dergi adı mı kıstas alınmış bunu anlamak mümkün değil.

*Makaleler III* kitabındaki makalelerin künyeleri ile İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu’nun bibliyografyasındaki makalelerin künyeleri karşılaştırıldığında bazı farklar göze çarpmaktadır. Bibliyografyada 1 numaralı makale için “1. cilt” bilgisi varken kitapta böyle bir bilgi yoktur. Bibliyografyada 2 numaralı makalenin sayfa

numaraları “388-456” iken kitapta “385-456” olarak verilmiştir. Bibliyografyada “7. cilt” bilgisi kitapta yoktur.

d) *Makaleler IV (İslam, İktisad, İçtimaiyat, Şair, Halka Doğru* Mecmularında Çıkan Yazıları), Hazırlayan: Ferit Ragıp Tuncor, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi, 1977. Makaleler dizisinin IV. kitabını Ferit Ragıp Tuncor yayına hazırlamıştır. Kitabın dış kapağının ön yüzünde “*İslam, İktisad, İçtimaiyat, Şair, Halka Doğru* mecmualarında çıkan makaleleri” notu vardır. Kitapta içindekiler vardır. İç kapakta makaleler dizisinin III. kitabında yer alan yazıların künyesi yanlışlıkla verilmiştir. IV. kitaptaki makalelerin künyesi verilmemiştir, kısacası yazıların nerede, ne zaman yayımlandığı; kaç sayfa olduğu hakkındaki lüzumlu bilgiler eserde yoktur. Aşağıda verilen makalelerin listesindeki künye bilgileri İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu’nun hazırladığı bibliyografyadan alınmıştır. *Makaleler IV*’teki yazılara dair “notlar” ve “sözlük” kitabın sonuna eklenmiştir. Kitaptaki liste şöyledir:

1. “Fırkalar İçtimâiyatı: Reyimi Kimlere Vermeliyim?”
2. “Fırkalar İçtimâiyatı: Fırka Nedir?”
3. “Fırkalar İçtimâiyatı: Fırkanın Siyasî Tasnifi”
4. “Fırkalar İçtimâiyatı: Fırkaların İçtimâî Tasnifi”
5. “İlim ve Siyaset”
6. “İngiltere ve Amerika’da Fırka Teşkilâtı ve İnzibatı”
7. “İlmî Sütunlar: Hars ve Medeniyet Üzerine Bir Musahabe”
8. “Türk Harsı ve Osmanlı Medeniyeti”
9. “Derûnî Hayat”
10. “Millî Vicdanı Kuvvetlendirmek”
11. “Millî Tesevüdü Kuvvetlendirmek”
12. “Tam ve Medenî Bir Millet Olmak İçin Nelerimiz Eksik”
13. “İçtimâî Sütunlar: Cahiliyet Ailesi ve İslâm Ailesi”
14. “Muallimler Derneğinde İlmî Münakaşalar”

*Makaleler IV* (1977)’teki listenin metinlerinin ne başında ne sonunda yazının nerede yayımlandığına dair bir bilgi vardır. Ayrıca kitabın kapağında “*İslam, İktisad,*



*İçtimaiyat, Şair, Halka Doğru* mecmualarında çıkan makaleleri” notu yer alsa da bu yazıların anılan gazetelerde yayımlanmadığı tespit edilmiştir. İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu’nun bibliyografyası (1971) ile *Fırka Nedir?* (2010) adlı çalışmalar, bu yazıların *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlandığını gösteriyor. Bibliyografyada “2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12 ve 13 ” numaralı makalelerin tam künyesi *Hâkimiyet-i Milliye*<sup>29</sup> gazetesi başlığının altında verilmiştir. Rıza Filizok da *Ziya Gökalp* (2005) adlı kitabında bu yanlışlığa temas etmiştir:

“Hakimiyet-i Milliye gazetesinde 1923 yılında yayınlanan makaleler, Ferit Ragıp Tuncor tarafından bir araya getirilmiştir. (Ancak kitabın üzerinde tuhaf bir şekilde “Makaleler IV, İslâm, İktisad, İçtimâiyat, Şair, Halka Doğru Mecmualarında Çıkan Makaleler” kaydı vardır ki bu doğru değildir.” (Filizok 2005: 39).

*Makaleler IV* (1977)’teki ve bibliyografyada dikkati çeken Gökalp’in bu yazıların bir kısmını “Fırkalar İçtimâiyatı” başlığı altında; *Makaleler IV*’te yazıların listesi verilirken bir kısmının ise “İçtimâî Sütunlar” ve “İlmî Sütunlar” başlığı altında verilmiş olmasıdır. Bibliyografyada “1, 5, 11 ve 14” numaralı makaleler ise *Hâkimiyet-i Milliye* başlığı altında yoktur. *Makaleler IV* (1977)’teki yazıların bir kısmının künyesini *Fırka Nedir?* (2010) kitabından bir kısmını ise İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu’nun bibliyografyasından (1971) öğrenmek mümkündür.

Ziya Gökalp’in *Hâkimiyet-i Milliye*’deki yazıları *Fırka Nedir?* (Ziya Gökalp 2010) kitabında da yayımlanmıştır. *Fırka Nedir?* kitabında Gökalp’in *Hâkimiyet-i Milliye*’nin yanı sıra başka gazetelerdeki yazıları da konu bütünlüğü açısından kitaba alınmıştır. *Fırka Nedir?* (2010) kitabındaki makale listesi ise şöyledir (Ziya Gökalp 2010):

1. “Fırka Nedir?”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Nisan 1923.
2. “Fırkaların Siyasî Tasnifi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1923.
3. “Fırkaların İçtimâî Tasnifi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Nisan 1923.
4. “İlim ve Siyaset”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Mayıs 1923.

<sup>29</sup> *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin yazımındaki tutarsızlık alıntılanan kaynaklardaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

5. “İngiltere ve Amerika’da Fırka Teşkilâtı ve İnzibâtı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Haziran 1923.
6. “Reyimi Kimlere Vermeliyim?”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Nisan 1923.
7. “Ferdî İnsanlar ve İctimaî İnsanlar”, *Yenigün*, 18 Nisan 1923.
8. “İnkılapçılık ve Muhafazakârlık”, *Yenigün*, 17 Mayıs 1923.
9. “Ferdî Hükûmet ve İctimaî Hükûmet”, *Küçük Mecmua*, 27 Kasım 1922.
10. “Umumculuk”, *Küçük Mecmua*, 5 Mart 1922.
11. “Türk Meşrutiyetinin Tekâmülü”, *Küçük Mecmua*, 11 Aralık 1922.
12. “Yüce Mahkeme”, *Küçük Mecmua*, 18 Aralık 1922.
13. “Hükûmet ve Tahakküm”, *Küçük Mecmua*, 4 Aralık 1922.
14. “Musaafe ve Musamaha”, *Küçük Mecmua*, 5 Şubat 1923.
15. “Şahsiyat” ”, *Küçük Mecmua*, 5 Mart 1923.
16. “Velâyet ve Sulta” ”, *Küçük Mecmua*, 19 Şubat 1923.
17. “İktisadî İnkılâp İçin Nasıl Çalışmalıyız?” , *Küçük Mecmua*, 5 Mart 1923.
18. “Derûnî Hayat” , *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Mayıs 1923.
19. “Tarihî Maddecilik ve İctimaî Mefkûrecilik” , *Yenigün*, 8 Mart 1923.<sup>30</sup>
20. “Millî Vicdanı Kuvvetlendirmek” , *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Mayıs 1923.
21. “Millî Tesanüdü Kuvvetlendirmek” , *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Mayıs 1923.
22. “İngiliz’in Siyaseti” , *Küçük Mecmua*, 13 Kasım 1922.
23. “Ümmet Tesânüdü” , *Küçük Mecmua*, 5 Şubat 1923.

*Makaleler IV* (1977)’teki makalelerin listesi ile *Fırka Nedir?* kitabındaki makalelerin listesi karşılaştırıldığında, *Makaleler IV* (1977)’teki “7, 8, 12, 13 ve 14” numaralı makalelerin *Fırka Nedir?* (2010) kitabında yer almadığı görülür. *Makaleler IV*’teki “7, 8, 12, 13” numaralı makaleler *Fırka Nedir?* kitabında yoktur, ancak İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu’nun (1971: 55-56) bibliyografyasında bu dört makalenin künyeleri şöyledir:

- a. “İlmî Sütunlar: Hars ve Medeniyet Üzerine Bir Musahabe”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 804. sayı, 1 Mayıs 1339 (1923), 1. sayfa.

<sup>30</sup> Kuvvetle muhtemel maddi hata sebebiyle yılda yanlışlık yapılmıştır. 1923 olmalı.

- b. “Türk Harsı ve Osmanlı Medeniyeti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 819. sayı, 16 Mayıs 1339 (1923), 1. sayfa.
- c. “Tam ve Medenî Bir Millet Olmak İçin Nelerimiz Eksik”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 987. Sayı, 7 Aralık 1339 (1923), 1. sayfa.
- ç. “İçtimâî Sütunlar: Cahiliyet Ailesi ve İslâm Ailesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1020. sayı, 9 Ocak 1339 (1923), 1. sayfa.

*Makaleler IV*’teki “Muallimler Derneğinde İlmî Münakaşalar” adlı makalenin tam künyesi ise sadece Nihat Nirun’un *Sistematiik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp* adlı eserinde şöyledir: *Hakimiyeti Milliye*, No: 1025, 21 Kanunisani, 1340 (1924) (1999: 348).

*Makaleler IV* (1977) kitabı Ferit Ragıp Tuncor tarafından yayına hazırlanmıştır, ancak Tuncor’un esere yazdığı bir önsöz yoktur. Burada yazıların hangi esasa göre birlikte yayımladığı, yazıların temini vs. gibi konular hakkında bilgi edinmek mümkün değildir. Yazıların kitabın dış kapağında belirtilen dergilerde çıkmadığı, *Hâkimiyet-i Milliye*’de yayımlanmış yazılar olduğu tespit edilmiştir. Ziya Gökalp’in eserlerinin listesini veren araştırmacılar ise bu yanlış bilgiyi tekrar etmişlerdir.

e) *Makaleler V*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1981. Rıza Kardaş’ın yayına hazırladığı *Makaleler V* (1981) kitabı dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, “Millî Terbiye”; ikinci bölüm “Terbiye Meselesi”; üçüncü bölüm, “Maarif Meselesi” ve dördüncü bölüm “Tevfik Fikret ve Rönesans” şeklinde adlandırılmıştır. Birinci bölümde Ziya Gökalp’in *Muallim* dergisinde yayımlanmış yedi makalesi, ikinci bölümde *Yeni Mecmua*’da yayımlanmış beş makalesi, üçüncü bölümde *Muallim* dergisinde yayımlanmış iki makalesi, dördüncü bölümde *Muallim* mecmuasında yayımlanmış bir makalesi bulunmaktadır. Kitapta içindikiler vardır. Makalelerin öncesinde Rıza Kardaş’ın Ziya Gökalp’in eğitim anlayışını ele aldığı “Ziya Gökalp’in ‘Eğitim Anlayışı’na Toplu Bir Bakış” adlı bir yazı yer almaktadır. Kitaptaki makaleler şunlardır:

İlk üç makale “Terbiye ve Milliyet”, dördüncüsü “Milliyet ve Terbiye” ve “5, 6 ve 7” numaralı makaleler “Terbiye Münakaşaları” kenar başlığı altında yayımlanmıştır (Ziya Gökalp 1981a: 27).

1. “Millî Terbiye I”, *Muallim*, I. cilt, 1. sayı, 15 Temmuz 1332 (1916), sayfa 3-9.
2. “Millî Terbiye II”, *Muallim*, I. cilt, 2. sayı, 1, 15 Ağustos 1332 (1916), sayfa 33-39.
3. “Millî Terbiye III”, *Muallim*, I. cilt, 3. sayı, 15 Eylül 1332 (1916), sayfa 65-71.
4. “Millî Terbiye IV”, *Muallim*, I. cilt, 4. sayı, 15 Teşrinievvel 1332 (1916), sayfa 97-102.
5. “Millî Terbiye V”, *Muallim*, I. cilt, 7. sayı, 15 Kânunsanî 1332 (1916), sayfa 193-202.
6. “Millî Terbiye VI”, *Muallim*, I. cilt, 8. sayı, 1 Mart 1333 (1917), sayfa 225-231.
7. “Millî Terbiye VII”, *Muallim*, I. cilt, 9. sayı, 1 Nisan 1333 (1917), sayfa 264-272.
8. “Mekteplerde Mükâfat ve Mücazat”, *Yeni Mecmua*, II. cilt, 32. sayı, 14 Şubat 1918, sayfa 113-114.
9. “Mükâfat ve Mücazat Mes’elesine Dair Birkaç Söz”, *Yeni Mecmua*, II. cilt, 34. sayı, 7 Mart 1918, sayfa 143-144.
10. “Mükâfat ve Mücazat Mes’elesine Dair Yine Birkaç Söz”, *Yeni Mecmua*, II. cilt, 36. sayı, 21 Mart 1918, sayfa 182-185.
11. “Mükâfat ve Mücazat Mes’elesine Dair Birkaç Söz Daha”, *Yeni Mecmua*, II. cilt, 38. sayı, 4 Nisan 1918, sayfa 222-225.
12. “Müntehir ve Müteazzi Müeyyideler”, *Yeni Mecmua*, II. cilt, 42. sayı, 2 Mayıs 1918, sayfa 307-308.

Aşağıdaki makaleler için *Makaleler V* (1981) kitabında şu not bulunmaktadır:

“*Muallim* mecmuasında ‘Maarif Mes’elesi’ başlığı altında iki makale halinde, İstanbul’da toplanan İttihat ve Terakki Kongresi’nde Ziya Gökalp tarafından verilen lâyiha’nın maarifle ilgili bulunan kısmı olarak yayınlanmıştır (Ziya Gökalp 1981a: 149).”

13. “Maarif Mes’elesi I”, *Muallim*, I. cilt, 11. sayı, 1 Haziran 1333 (1917), sayfa 322-327.

14. “Maarif Mes’esi II”, *Muallim*, I. cilt, 12. sayı, 1 Temmuz 1933<sup>31</sup> (1917), sayfa 353-359.
15. “Tevfik Fikret ve Rönesans”, *Muallim*, II. cilt, 14. sayı, 1 Eylül 1333 (1917), sayfa 421-423.

*Makaleler V* (1981) kitabındaki künyeleri İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu’nun hazırladığı Ziya Gökalp bibliyografyasındaki künyeler karşılaştırıldığında, kitaptaki 1, 6, 13 ve 14 numaralı makalelerin bibliyografyada yer almadığı tespit edilmiştir. 15 numaralı makalenin ise sayfa numaraları bibliyografyada “421-424” olarak verilmiştir. *Muallim* dergisindeki diğer yazıların bilgilerinin ise kitapta ve bibliyografyada aynı olduğu görülmüştür.

Ziya Gökalp’in *Yeni Mecmua*’daki beş makalesi *Makaleler V* (1981) kitabına alınmıştır. Kitaptaki künyeler ile bibliyografyadaki künyeler birbiriyle tutarlıdır, ancak burada şunu belirtmek de yarar var Ziya Gökalp’in *Yeni Mecmua*’daki yazıları bunlarla sınırlı değildir.

f) *Makaleler VII (Küçük Mecmua*’daki Yazılar), Hazırlayan: M. Abdülhalûk Çay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1982. M. Abdülhalûk Çay’ın yayına hazırladığı makaleler dizisinin yedinci kitabı “*Küçük Mecmua*’daki Yazılar” alt başlığını taşımaktadır. Kitapta Gökalp’in makaleleri şu başlıklar altında listelenmiştir: “Mefkûre, İnsan ve Toplum”, “Felsefe”, “Sosyal Müesseseler ve Meseleler”, “Siyâset”, “İktisat”, “Tarih”, “Kavmiyat”, “Dil Meseleleri”, “Folklor” ve “Haber ve Tanıtma Yazıları”. Kitaptaki makalelere dair “Açıklamalar” ve “Lugatçe” de bulunmaktadır. Kitapta içindekiler bölümü vardır. Eser için yazılmış bir önsöz bulunmadığı için kitaptaki makalelerin nereden, nasıl temin edildiği; neye göre yazıların sıralandığı ya da kitaptaki başlıkların hangi nedenle tercih edildiği gibi konular hakkında bilgi edinmek mümkün değildir. Makalelerin künyesi her yazıda belirtilmiştir. *Makaleler VII* (1982) kitabı hakkında Rıza Filizok’un değerlendirmesi ise şöyledir:

---

<sup>31</sup> Parantez içindeki 1917 miladi yılı hicri yılda maddi hata yapıldığını gösteriyor.

Gökalp'in 1922-1923 yıllarında *Küçük Mecmua*'da yayınlanan bazı seri makaleleri M. Abdülhalûk Çay tarafından bu kitapta bir araya getirilmiştir. Bu kitap, "Küçük Mecmua'daki Yazılar" alt başlığı ile yayınlanmış olmasına rağmen, Küçük Mecmua'da yayınlanan bütün makaleleri içine almamaktadır: Kitaba, Gökalp'in *Küçük Mecmua*'da "Musahabe", "İçtimaiyât", "İktisadiyât", "Felsefi Vasiyetler" ve "Usullere Dair" üst başlıkları altında yayınladığı deneme ve makalelerin alınmış olduğunu tespit ettik. (Ancak kitapta okuyucuya bu konuda hiçbir bilgi verilmemiştir. *Küçük Mecmua*'da yayınlandığı halde bu ciltte yer almayan makaleler, bu serinin dışında olmak üzere Kâzım Yaşar Koprman tarafından "Türk Devletinin Tekâmülü" adlı bir kitapta bir araya getirilmiştir. Kısacası, Gökalp'in *Küçük Mecmua*'daki nesirleri, iki kitap halinde neşredilmiştir: Bunlardan birincisi "Türk Devletinin Tekâmülü", ikincisi "Makaleler VII"dir.) (Filizok 2005: 40)

*Makaleler VII* (1982)'de Rıza Filizok'un da belirttiği gibi Gökalp'in *Küçük Mecmua*'daki yazılarının bir kısmı yer almaktadır. Kitaptaki "Mefkûre, İnsan ve Toplum", "Felsefe", "Sosyal Müesseseler ve Meseleler", "Siyâset", "İktisat", "Tarih", "Kavmiyat", "Dil Meseleleri", "Folklor" ve "Haber ve Tanıtma Yazıları" bölümlerinde Gökalp'in bu konular hakkındaki seçilmiş yazılarına yer verilmiştir. Seçme işleminin nasıl yapıldığı, *Küçük Mecmua*'daki diğer yazıların da yayımlanıp yayımlanmayacağı ya da kitaptaki bölümlenmenin neye göre tercih edildiği hakkında eserde açıklanmamıştır. Rıza Filizok'un *Makaleler VII*'de yayımlanmayan yazıların bu serinin dışında Kâzım Yaşar Koprman tarafından *Türk Devletinin Tekâmülü* adıyla bir araya getirildiğine dair tespiti hakkında bir bilgi de mevcut değildir. İki araştırmacı beraber mi çalıştılar ya da Ziya Gökalp'in eserlerini yayınlama kurulu mu bu süreçte etkili oldu bilgi edinmek mümkün görünmüyor. Dikkati çeken ise Kâzım Yaşar Koprman tarafından *Türk Devletinin Tekâmülü* adlı eserinin 1981'de, M. Abdülhalûk Çay tarafından *Makaleler VII* kitabı 1982'de Kültür Bakanlığı Yayınlarından çıkan Ziya Gökalp dizisine ait kitaplar olmasıdır.

*Makaleler VII* kitabındaki Gökalp'in yazıları şunlardır:<sup>32</sup>

"Mefkûre, İnsan ve Toplum" başlığı altındaki yazılar:

1. "Musahabe: Çınar Altı", *Küçük Mecmua*, 1. sayı, 5 Haziran 1922, sayfa 1-3.
2. "Felsefe: Refah mı Saadet mi?", *Küçük Mecmua*, 1. sayı, 5 Haziran 1922, sayfa 3-6.
3. "Musahabe: İlme Doğru", *Küçük Mecmua*, 2. sayı, 12 Haziran 1922, sayfa 1-3.

<sup>32</sup> İçindekilerde yazılar listelenirken "Çınar altı" denilmiş ancak yazının hangi kenar başlığı altında yayımlandığı verilmemiştir. Yukarıdaki numaralandırma kitapta yoktur, *Makaleler VII* (1982)'de kaç tane makale olduğunu göstermek ve okuyucuya yapılacak karşılaştırmalarda kolaylık sağlamak açısından numaralandırma bu çalışmada yapılmıştır.

4. “Musahabe: Dehâya Doğru”, *Küçük Mecmua*, 3. sayı, 19 Haziran 1922, sayfa 1-5.
5. “Musahabe: Ahlâka Doğru”, *Küçük Mecmua*, 4. sayı, 26 Haziran 1922, sayfa 1-4.
6. “Musahabe: Dine Doğru”, *Küçük Mecmua*, 5. sayı, 3 Temmuz 1922, sayfa 1-7.
7. “Musahabe: Felsefeye Doğru”, *Küçük Mecmua*, 6. sayı, 10 Temmuz 1922, 1-6.
8. “Musahabe: İktisada Doğru”, *Küçük Mecmua*, 7. sayı, 17 Temmuz 1922, sayfa 1-7.
9. “Musahabe: Mefkûre Nedir?”, *Küçük Mecmua*, 8. sayı, 24 Temmuz 1922, sayfa 1-6.
10. “Musahabe: Mefkure ve Şe’niyet”, *Küçük Mecmua*, 9. sayı, 31 Temmuz 1922, sayfa 1-5.
11. “Musahabe: Manevî Hayat ve Derunî Hayat”, *Küçük Mecmua*, 10. sayı, 6 Ağustos 1922, sayfa 1-6.
12. “Musahabe: Mefkûrenin Nev’ileri ve Derecâtı”, *Küçük Mecmua*, 11. sayı, 14 Ağustos 1922, sayfa 1-4.
13. “Musahabe: Mefkûrenin Harikâları”, *Küçük Mecmua*, 12. sayı, 21 Ağustos 1922, sayfa 1-5.
14. “Musahabe: İnsan Telâkkisi”, *Küçük Mecmua*, 13. sayı, 26 Ağustos 1922, sayfa 1-4.
15. “Musahabe: İnsandaki Feyizlerin Menşei”, *Küçük Mecmua*, 14. sayı, 4 Eylül 1922, sayfa 1-5.
16. “Musahabe: Yaratıcı İçtima”, *Küçük Mecmua*, 15. sayı, 11 Eylül 1922, sayfa 1-3.
17. “Musahabe: Tekâmül Mefkûresi”, *Küçük Mecmua*, 16. sayı, 18 Eylül 1922, sayfa 1-3.
18. “Musahabe: Musaafa ve Müsamaha”, *Küçük Mecmua*, 31. sayı, 5 Şubat 1923, sayfa 1-3.
19. “İçtimaiyat: Kıymetler Nefsî mi, Yoksa Şen’i mi?”, *Küçük Mecmua*, 31. sayı, 5 Şubat 1923, sayfa 7-10.
20. “Musahabe: Umumculuk”, *Küçük Mecmua*, 33. sayı, 5 Mart 1923, sayfa 1-3.

“Felsefe” başlığı altındaki yazılar:

21. “Felsefî Vasiyetler I: Babamın Vasiyeti”, *Küçük Mecmua*, 17. sayı, 25 Eylül 1922, sayfa 1-3.
22. “Felsefî Vasiyetler II: Hocamın Vasiyeti”, *Küçük Mecmua*, 18. sayı, 2 Ekim 1922, sayfa 1-5.

23. “Felsefî Vasiyetler III: Pîrimin Vasiyeti”, *Küçük Mecmua*, 19. sayı, 9 Ekim 1922, sayfa 1-5.

24. “Ruhiyat: Şahsiyat”, *Küçük Mecmua*, 33. sayı, 5 Mart 1923, sayfa 8.

“Sosyal Müesseseler ve Meseleler” başlığı altındaki yazılar:

25. “İçtimaiyat: Ferdî Hükümet, İçtimâî Hükümet”, *Küçük Mecmua*, 24. sayı, 27 Kasım 1922, sayfa 9-12.

26. “İçtimaiyat: Hükümet ve Tahakküm”, *Küçük Mecmua*, 25. sayı, 4 Aralık 1922, sayfa 9-12.

27. “İçtimaiyat: Türk Meşrûtiyetinin Tekâmülü”, *Küçük Mecmua*, 26. sayı, 11 Aralık 1922, sayfa 5-8.

28. “İçtimaiyat: Yüce Mahkeme”, *Küçük Mecmua*, 27. sayı, 18 Aralık 1922, sayfa 12-13.

29. “İçtimaiyat: Velâyet ve Sulta”, *Küçük Mecmua*, 32. sayı, 19 Şubat 1923, sayfa 9-12.

30. “İçtimaiyat: Köy ve Şehir”, *Küçük Mecmua*, 33. sayı, 5 Mart 1923, sayfa 9-12.

“Siyâset” başlığı altındaki yazılar:

31. “Siyâsiyat: Boğazların Serbestisi: Bu Sözüñ İngilizce Mânası”, *Küçük Mecmua*, 19. sayı, 9 Ekim 1922, sayfa 9-11.

32. “Musahabe: İngiliz Ahlâkı”, *Küçük Mecmua*, 20. sayı, 23 Ekim 1922, sayfa 1-5.

33. “Musahabe: İngiliz Siyâseti”, *Küçük Mecmua*, 22. sayı, 13 Kasım 1922, sayfa 1-4.

34. “Garp Meselesi I”, *Küçük Mecmua*, 25. sayı, 4 Aralık 1922, sayfa 15-16.

35. “Garp Meselesi II”, *Küçük Mecmua*, 26. sayı, 11 Aralık 1922, sayfa 9-10.

36. “Garp Meselesi III”, *Küçük Mecmua*, 27. sayı, 18 Aralık 1922, sayfa 5-8.

37. “Siyasiyat: Ümmet Tesanüdü”, *Küçük Mecmua*, 31. sayı, 5 Şubat 1923, sayfa 3-6.

38. “Avrupa’da İçtimâî Buhranın Sebebi”, *Küçük Mecmua*, 31. sayı, 5 Şubat 1923, sayfa 13-14.

“İktisat” başlığı altındaki yazılar:

39. “Musahabe: İktisadî Mucize”, *Küçük Mecmua*, 23. sayı, 20 Kasım 1922, sayfa 1-4.

40. “Musahabe: İktisadî Tekâmülün Merhâleleri”, *Küçük Mecmua*, 30. sayı, 10 Ocak 1923, sayfa 1-4.



41. “İktisadiyat: İktisadî İnkılâp İçin Nasıl Çalışmalıyız?”, *Küçük Mecmua*, 33. sayı, 5 Mart 1923, sayfa 3-6.
42. “Musahabe: Hilâfetin Hakikî Mahiyeti”, *Küçük Mecmua*, 24. sayı, 27 Kasım 1922, sayfa 1-6.
43. “Musahabe: Hilâfetin İstiklâli”, *Küçük Mecmua*, 25. sayı, 4 Aralık 1922, sayfa 1-4.
44. “Musahabe: Hilâfetin Vazifeleri”, *Küçük Mecmua*, 26. sayı, 11 Aralık 1922, sayfa 1-5.
45. “Musahabe: İslâm Âleminde İntibah”, *Küçük Mecmua*, 27. sayı, 18 Aralık 1922, sayfa 1-3.

“Tarih” başlığı altındaki yazılar:

46. “Tarihe Dair: Tarih İlim mi, Yoksa Sanat mı?”, *Küçük Mecmua*, 11. sayı, 14 Ağustos 1922, sayfa 15-16.
47. “Usullere Dair: Tarihte Usûl”, *Küçük Mecmua*, 12. sayı, 21 Ağustos 1922, sayfa 12-15.
48. “Usullere Dair: Tarih Usûlünde Şahitler”, *Küçük Mecmua*, 13. sayı, 28 Ağustos 1922, sayfa 5-7.
49. “Usullere Dair: Tarih Usûlünde An’aneler”, *Küçük Mecmua*, 14. sayı, 4 Eylül 1922, sayfa 8-10.
50. “Usullere Dair: Tarih Usûlünde Âbideler”, *Küçük Mecmua*, 15. sayı, 11 Eylül 1922, sayfa 5-6.
51. “Usullere Dair: Vesikalar”, *Küçük Mecmua*, 16. sayı, 18 Eylül 1922, sayfa 6-8.
52. “Usullere Dair: Tarih ve Kavmiyat”, *Küçük Mecmua*, 17. sayı, 25 Eylül 1922, sayfa 15-16.
53. “Tarih: Milletimizin Tarihi Nereden Başlar?”, *Küçük Mecmua*, 22. sayı, 13 Kasım 1922, sayfa 12-15.

“Kavmiyat” başlığı altındaki yazılar:

54. “Musahabe: Cemiyetin Tenasülü”, *Küçük Mecmua*, 21. sayı, 30 Ekim 1922, sayfa 1-5.
55. “Musahabe: Millet Nedir?”, *Küçük Mecmua*, 28. sayı, 25 Aralık 1922, sayfa 1-6.
56. “Musahabe: İstimlâl”, *Küçük Mecmua*, 29. sayı, 1 Ocak 1923, sayfa 1-6.

57. “Türk Ailesinin Tekâmülü I: İye Oza”, *Küçük Mecmua*, 29. sayı, 1 Ocak 1923, sayfa 6-8.
58. “İçtimaiyat: Şehir Medeniyeti, Köy Medeniyeti”, *Küçük Mecmua*, 30. sayı, 10 Ocak 1923, sayfa 4-7.
59. “Musahabe: Aile Enmuzeceleleri”, *Küçük Mecmua*, 32. sayı, 19 Şubat 1923, sayfa 1-7.

“Dil Meseleleri” başlığı altındaki yazılar:

60. “İstılahlar Sayfası: Bir İki Söz”, *Küçük Mecmua*, 16. sayı, 18 Eylül 1922, sayfa 8-9.
61. “İstılahlar Sayfası”, *Küçük Mecmua*, 18. sayı, 2 Ekim 1922, sayfa 8-9.
62. “Lisana Dair: Yeni Türkçenin Menfi ve Müsbet Gayeleri”, *Küçük Mecmua*, 23. sayı, 20 Kasım 1922, sayfa 15-16.
63. “İstılahlara Dair: Hakikat, Şe’niyet”, *Küçük Mecmua*, 29. sayı, 1 Ocak 1923, sayfa 12-13.

“Folklor” başlığı altındaki yazılar:

64. “Usullere Dair: Halkiyyat I Masallar”, *Küçük Mecmua*, 18. sayı, 2 Ekim 1922, sayfa 9-12.
65. “Usullere Dair: Tandırnâme”, *Küçük Mecmua*, 23. sayı, 20 Kasım 1922, sayfa 8.
66. “Kavmiyat: Eski Türklerde Felsefe”, *Küçük Mecmua*, 28. sayı, 25 Aralık 1922, sayfa 8-13.
67. “Türklerde Aile Adları”, *Küçük Mecmua*, 33. sayı, 5 Mart 1923, sayfa 14-15.

“Haber ve Tanıtma Yazıları” başlığı altındaki yazılar:

68. “Kurt İsmail Paşa Camii”, *Küçük Mecmua*, 10. sayı, 20 Temmuz 1922, sayfa 14-15.
69. “Fikrî Havadisler: Diyarbekir Salnâmesi”, *Küçük Mecmua*, 11. sayı, 14 Ağustos 1922, sayfa 14-15.
70. “Şan Sayfaları: Büyük Şenlikler”, *Küçük Mecmua*, 15. sayı, 11 Eylül 1922, sayfa 15-17.
71. “Şan Sayfaları: Zafer Abidesi”, *Küçük Mecmua*, 15. sayı, 11 Eylül 1922, sayfa 8.
72. “Tarihî Eserler: Dâr’ül-eytâm”, *Küçük Mecmua*, 13. sayı, 28 Ağustos 1922, sayfa 14-16.

73. “İçtimaiyât: Fransız Sosyolojisi ve Emil Durkhaym”, *Küçük Mecmua*, 20. sayı, 23 Ekim 1923, sayfa 11-15.
74. “Fikrî Şuûn: Yeni Mecmua”, *Küçük Mecmua*, 27. sayı, 18 Aralık 1922, sayfa 16.
75. “Medenî Havadisler: İktisadî Kongre”, *Küçük Mecmua*, 30. sayı, 10 Ocak 1923, sayfa 13-14.

İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu’nun hazırladığı bibliyografyada Ziya Gökalp’in yazılarının künyesi verilmiştir. *Makaleler VII* (1982) kitabındaki yazıların *Küçük Mecmua* sayı numaraları ile bibliyografyadaki sayı numaraları aynıdır. Bibliyografya ile *Makaleler VII* (1982) kitabındaki künyeler karşılaştırıldığında birbiriyle tutarlı olduğu görülmüştür. Birkaç nokta birbiriyle tutarlı değildir: 70 ve 71 numaralı makalelerin kenar başlığı “Şan sayfaları” *Makaleler VII* (1982)’de yoktur, bibliyografyada bu kenar başlığı vardır. 71 numaralı yazının sayfa numarası bibliyografyada “18”, kitapta “8”dir. 65 numaralı yazının sayfa numarası bibliyografyada 8-12”, kitapta “8”dir. 22 numaralı yazının dergi sayı numarası bibliyografyada “18” iken kitapta “8”dir. Kitaptaki büyük bir olasılıkla maddi bir hata. 29 numaralı yazının sayfa numarası bibliyografyada “9-11”, kitapta “9-12”dir. 41 numaralı yazının kenar başlığı bibliyografyada “İktisadiyat”, kitapta “İçtimaiyat”tır. “Tarihî Eserler: Dâr’ül-eytâm” adlı 72 numaralı yazı kitapta olmasına rağmen bibliyografyada yoktur. *Küçük Mecmua* üç cilt hâlinde Latin harfli 2009-2010 yıllarında basılmıştır, yazıların tam dökümü bu üç cilt tanıtılırken verilecektir. *Makaleler VII* (1982) kitabında *Küçük Mecmua*’daki yazıların bir kısmı alınmıştır.<sup>33</sup>

g) *Makaleler VIII*, Hazırlayan: Ferit Ragıp Tuncor, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1981. Ferit Ragıp Tuncor’un yayına hazırladığı kitapta Ziya Gökalp’in *Halka Doğru, İslam, İktisadiyyat, Bilgi, İçtimaiyat* ve *Şair* mecmualarındaki yazıları vardır. Kitapta içindikiler bölümü yoktur. Makaleler dizisinin diğer kitaplarında olduğu gibi yazılarda geçen önemli isimlere dair “notlar” ve bilinmeyen kelimeler için “sözlük” kitabın sonunda yer almaktadır. Kitabın nasıl hazırlandığı, neye göre yazılar sekizinci diziye alınmaya karar verildiği gibi sorular hakkında okuyucuyu bilgilendiren bir önsöz ya da bilgilendiren bir açıklamayı kitapta bulmak mümkün değildir. Kitaptaki

<sup>33</sup> (bkz. *Küçük Mecmua*).

bölümlemede ölçüt yazının hangi dergide çıktığı dikkate alınarak yapılmış, yazıların metinleri dergi başlığının altında verilmiştir. Her yazının künyesi yazının sonunda belirtilmiştir.

*Makaleler VIII* (1981)'deki Gökalp'in yazıları şunlardır<sup>34</sup>:

1. "Halk Medeniyeti I Başlangıç", *Halka Doğru*, 14. sayı, 10 Temmuz 1329.
2. "Halk Medeniyeti II Resmî Teşkilat, Halk Teşkilatı", *Halka Doğru*, 19. sayı, 15 Ağustos 1329.
3. "İslam Terbiyesinin Mahiyeti", *İslam Mecmuası*, 1. sayı, 30 Kanunusanî, 1329.
4. "Fıkıh ve İçtimaiyat", *İslam Mecmuası*, 2. sayı, 13 Şubat, 1329.
5. "İçtimai Usul-i Fıkıh", *İslam Mecmuası*, 3. sayı, 27 Şubat, 1329.
6. "Hüsn ü Kubh", *İslam Mecmuası*, 8. sayı, 8 Mayıs, 1330.
7. "Örf Nedir?", *İslam Mecmuası*, 10. sayı, 5 Haziran, 1330.
8. "Kıymet Hükümleri", *İslam Mecmuası*, 17. sayı, 4 Kanunuevvel, 1330.
9. "İçtimaî Neviler", *İslam Mecmuası*, 20. sayı, ?, Kanunisani, 1330.
10. "Dinin İçtimai Hizmetleri I", *İslam Mecmuası*, 34. sayı, 13 Ağustos, 1331.
11. "Diyanet ve Kaza", *İslam Mecmuası*, 35. sayı, 27 Ağustos, 1331.
12. "Dinin İçtimai Hizmetleri II", *İslam Mecmuası*, 36. sayı, 10 Eylül 1331.
13. "İslâm İçtimaiyyatı: Dinin İçtimai Hizmetleri III Müsbet Ayinler ", *İslam Mecmuası*, 37. sayı, 24 Eylül, 1331.
14. "İttihad ve Terakki Kongresi I", *İslam Mecmuası*, 48. sayı, 27 Teşrinievvel, 1332.
15. "İttihad ve Terakki Kongresi II", *İslam Mecmuası*, 49. sayı, 17 Teşrinisani, 1332.
16. "Millet Nedir, Millî İktisat Neden İbarettir? I", *İktisadiyyat Mecmuası*, 1. sayı, 8 Şubat, 1331.
17. "Millet Nedir, Millî İktisat Neden İbarettir? II", *İktisadiyyat Mecmuası*, 7. sayı, 28 Mart 1332.
18. "Millî İktisat Nasıl Vücuda Gelir?", *İktisadiyyat Mecmuası*, 35. sayı, 21 Teşrinisani, 1332.
19. "Türklerde Millî İktisat Devreleri", *İktisadiyyat Mecmuası*, 44-48. sayı, 8 Mart 1333.

<sup>34</sup> Yukarıdaki numaralandırma kitapta yoktur, *Makaleler VIII* (1981)'de kaç tane makale olduğunu göstermek ve okuyucuya yapılacak karşılaştırmalarda kolaylık sağlamak açısından numaralandırma bu çalışmada yapılmıştır.

20. “Felsefe ve İctimaiyat Şubesi”, *Bilgi Mecmuası*, 6.sayı, Nisan 1330, 656-657.
21. “İctimaiyat ve Fikriyat Mukaddime”, *İctimaiyat Mecmuası*, 1. sayı, Nisan 1917, 7-11.
22. “Milli İctimaiyat I Milli İctimaiyatın Mahiyeti”, *İctimaiyat Mecmuası*, 1. sayı, Nisan 1917, 25-36.
23. “Cemiyette Büyük Adamların Tesiri”, *İctimaiyat Mecmuası*, 2. sayı, Mayıs 1333/1917, 49-72.
24. “Ahlak İctimai midir?”, *İctimaiyat Mecmuası*, 3. sayı, Haziran 1333/1917, 113-116.
25. “Millet Nedir?”, *İctimaiyat Mecmuası*, 3. sayı, Haziran 1333/1917, 148-155.
26. “Türk Esatiri I Altay Türklerinde Yaratılış Üsturesi”, *Şair Mecmuası*, 5. sayı, 9 Kanunisani 1919, 67-68.
27. “Türk Esatiri II Altay Türklerinde İnsanın Doğuşu ve Ölüşü”, *Şair Mecmuası*, 6. sayı, 16 Kanunisani 1919, 82-83.
28. “Türk Esatiri III Altay Türklerince Dünyanın Sonu”, *Şair Mecmuası*, 7. sayı, 23 Kanunisani 1919, 98-99.
29. “Türk Esatiri IV Yakut Türklerinde İlahların Muaşakası”, *Şair Mecmuası*, 8. sayı, 30 Kanunisani 1919, 114-115.

*Halka Doğru* dergisindeki yazıların sayfa numaraları kitapta verilmezken bibliyografyada 1 no’lu yazının “107-108”, 2 no’lu yazının “148-149” sayfalarında (Binark-Sefercioğlu 1971: 18-19) yayımlandığı bilgisi verilmiştir. İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu’nun Ziya Gökalp bibliyografyasında *İslam Mecmuası*’ndaki Gökalp’in yazılarının listesi verilirken ilk yazının altında şu açıklama vardır: “Onbeş günde bir çıktığı baş tarafında ifade edilen mecmuanın 13. sayısına kadar olan sayılarında, sayı ve tarih kaydı yoktur. Ancak, 1. sayının başında yer alan 1. cildin fihristinden 1. sayının 1330 tarihinde çıktığı anlaşılmaktadır. Makale Gökalp imzası ile neşredilmiştir.” (1971: 20) Bibliyografyada “3, 4, 5, 6, 7” numaralı yazıların hangi gün ve ayda yayımlandığı bu nedenle belirtilemediği açıklanmıştır. Oysa kitapta bu yazıların hangi ayda ve günde yayımlandığı bilgisi verilmiştir. Ayrıca kitapta “3, 4, 5” numaralı yazıların yayın yılı “1329”, bibliyografyada “1330” olarak belirtilmiştir. Kitaptaki 9 numaralı “İctimaî Neviler”, 14 numaralı “İttihad ve Terakki Kongresi I” ve 15 numaralı “İttihad ve Terakki Kongresi II” adlı yazılar ise bibliyografyadaki listede yoktur. *İslam*

*Mecmuası*'ndaki yazıların sayfa numaraları bibliyografyada verilmiştir, ancak kitapta verilmemiştir. Bibliyografyada yayın yılı “1329-1913” örneğindeki gibi miladi yıllar birlikte gösterilmiş, kitapta ise “1329” şeklinde gösterimle yetinilmiştir. Bibliyografyada yazıların cilt bilgisi de eklenmiştir. Bunun dışında kitaptaki künyeler ile bibliyografyadaki künyeler tutarlıdır. Ziya Gökalp'in *İktisadiyat Mecmuası*'ndaki yazılarının künyesi ile kitaptaki künyeleri karşılaştırıldığında 17 numaralı yazının künyesi bibliyografyada “1, C., 44-48. sayı, 8. 3. 1333, 1-4 S.” şeklindedir, oysa kitapta bu yazının “sayı 1, 8 Şubat, 1331” olduğu belirtilmiştir. Kitaptaki 17 numaralı “Millet Nedir, Millî İktisat Neden İbarettir? II”, 18 numaralı “Millî İktisat Nasıl Vücuda Gelir?” ve 19 numaralı “Türklerde Millî İktisat Devreleri” adlı yazılar bibliyografyada yoktur. Bibliyografyadaki Fransızca “Les périodes d'économie nationale chez les Turcs. 1-3”<sup>35</sup> adlı yazı da kitapta yoktur. *Bilgi Mecmuası*'ndaki yazı ise bibliyografyada da mevcuttur. *Bilgi Mecmuası*'nda yayımlanmış tek bir yazıya kitapta yer verilmiştir. Bibliyografyada da tek yazı vardır. Bu iki yazının gün, ay, sayfa ve sayı bilgisi aynı olmasına rağmen kitapta yazının başlığı “Felsefe ve İçtimaiyat Şubesi”, bibliyografyada ise “Felsefe ve İçtima'i Bilgilerin Tasnifi” şeklindedir. Bu yazılar farklı yazılar mı aynı yazılar mı tespit edilememiştir. *İçtimaiyat Mecmuası*'nda yayımlanan yazıların kitaptaki künyeleri ile bibliyografyadaki künyeler birbirini tutmaktadır, ancak sadece 22 numaralı “Millî İçtimaiyat I Milli İçtimaiyatın Mahiyeti” adlı makale bibliyografyada yoktur. İçtimaiyat'ta yayımlanan ilk iki yazının altına bibliyografyada şu not düşülmüştür: “Bu makaleler Turan Gazetesinde daha önce parça parça neşredilmiştir.” (Binark-Sefercioğlu 1971: 23) *Şair Mecmuası*'ndaki yazıların bilgileri kitapta ve bibliyografyada aynıdır.

h) *Makaleler IX (Yeni Gün, Yeni Türkiye, Cumhuriyet Gazetelerindeki Yazılar)*, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi, 1980. Şevket Beysanoğlu'nun yayına hazırladığı kitapta Ziya Gökalp'in hangi gazetelerde çıkmış yazılarının yer alacağı bilgisi kitabın ön kapağında belirtilmiştir. Gazete başlıkları altında yazılara yer verilmiştir. Kitabın sonunda, diğer makaleler kitaplarında olduğu gibi “diğer notlar” ve “sözlük” vardır, diğerlerinden farklı olarak gazetelerdeki yazılar hakkında açıklamaların kitabın arkasında “notlar” şeklinde

<sup>35</sup> Yazının künyesi: “1. C, 53-55. sayı, 26. 4-10. 5. 1917, 1-2; 2-4; 3-4. S.” (Binark-Sefercioğlu 1971: 22)

verilmesidir. Notlarda, yazıların nerede çıktığı ve daha sonra nerelerde yayımlandığı gibi bilgiler vardır. Aşağıda makalelerin listesi verilirken Beysanoğlu'nun açıklamalarına her yazının dipnotunda yer verilmiştir. Gökalp'in makalelerinden oluşan diğer kitaplardaki notlar, sadece yazılarda geçen kişiler hakkındaki açıklamalardan ibarettir. Şevket Beysanoğlu'nun yazdığı bir önsöz olmadığı için neden bu yazılar dokuzuncu kitaba alındığı ya da nasıl bir sınıflama yapıldığını tespit etmek mümkün değil. Beysanoğlu Diyarbakırlı bir avukattır, ancak özellikle Gökalp hakkındaki çalışmaları dikkate değerdir. Dokuzuncu makaleler kitabının serüveni ve Beysanoğlu'nun araştırmada nasıl bir yol izlediği gibi konulara dair sorular cevapsız bırakılmıştır. Kitaptaki yazıların listesi şöyledir:

#### *Yeni Gün Gazetesi*

Şevket Beysanoğlu “notlar” kısmında gazete hakkında şu bilgileri veriyor: “Ziya Gökalp'in Yeni Gün gazetesinde –diğer dergi ve gazetelerden yapılan alıntılar dışında– altı makalesi ve bir şiiri (Büyük Azim, 15 Temmuz 1921, Nu. 660-280) yayımlanmıştır. Gazetenin tam koleksiyonu Fethiye Çocuk Kütüphanesi'ndedir.” (Ziya Gökalp 1980: 225)

1. “Türk Mucizesi”, 3 Şubat 1338 (1922) tarihinde, 947-407. sayıda başmakale olarak yayımlanmıştır.<sup>36</sup>

<sup>36</sup> Yazının başındaki nottan bahseden Beysanoğlu kitapta yazının yayın tarihini verdikten sonra bu notu kitaba da almıştır: “Dün de haber vermiş olduğumuz vech ile büyük Türk mütefekkeri Ziya Gökalp Bey'in şu günlerde inşirâhbaş bir zevk ile okunacağından emin bulunduğumuz bir makalesini kari'lerimize takdim ediyoruz. Ziya Gökalp Bey'in Türk efsanelerini nakil ve hikâye eden makalesi, derin bir hikmet-i içtimaîyeye dahi istinad eylemekte ve makale okununca Türkün bugün en hayatî mucizelerinden birini daha izhar ve ispat eylemekle meşgul bulunduğu neticesi yüksek bir hakikat halinde kendiliğinden tecelli eylemektedir. Türk Mucizesi unvanını taşıyan bu makalenin bir hususiyeti de onun Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından imal ettirilen yeni posta pullarından birinin Bozkurt tasviri ile muvaşşâh olaral tabettirilmiş olması hasebiyle “Bozkurt”un Türk efsaneleri içindeki mevki ve menziletini göstermek üzere YENİ GÜN tarafından izhar olunan arzuyu is'afen yazılmış bulunmasıdır. Posta ve Telgraf Umum Müdürü Sabri Efendi biraderimizin himmet-i vâkıfânesiyle yaptırılan yeni pullarımız hakkında bu nushamızda malûmât-ı kâfiye bulmuş olacağından burada onlardan bahsetmeyeceğiz, yalnız takdir ve tebriklerimizi tekrar ile iktifâ ederek Ziya Gökalp Beyin makalesine geçmek hususunda kari'lerimizi daha ziyade bekletmemek şıkkını ihtiyâr eyleyeceğiz.” (Ziya Gökalp 1980: 226). Beysanoğlu bu dipnotu verdikten sonra yazının ufak tefek değişikliklerle daha sonra *Küçük Mecmua*'da Türk Devletinin Tekâmülü adlı araştırmanın 7. yazısı olarak (30 Temmuz 1338, 10. sayı) yayımlandığını belirtir. *Küçük Mecmua*'dan da *Dergâh* mecmuasına alındığını, yazıdaki değişikliklerin dipnotta gösterildiğini kaydeder (Ziya Gökalp 1980: 226).

2. “Ferdî İnsanlar ve İctimaî İnsanlar”, 18 Nisan 1339 (1923) tarihinde, 1156-779. sayıda başmakale olarak yayımlanmıştır.<sup>37</sup>
3. “Tarihî Maddecilik ve İctimaî Mefkûrecilik”, 8 Mayıs 1339 tarihinde, 1172-795. sayıda başmakale olarak yayımlanmıştır.<sup>38</sup>
4. “Türk Kimdir?”, 16 Mayıs 1339 tarihinde, 1179-802. sayıda başmakale olarak yayımlanmıştır.<sup>39</sup>
5. “İnkılâpçılık ve Muhafazakârlık”, 17 Mayıs 1339 tarihinde, 1180-803. sayıda başmakale olarak yayımlanmıştır.<sup>40</sup>
6. “Hars Teşkilâtı”, 30 Mayıs 1339 tarihinde, 1189-812. sayıda başmakale olarak yayımlanmıştır.<sup>41</sup>

#### *Yeni Türkiye Gazetesi*<sup>42</sup>

7. “İrklar Arasında Müsavilik”, 1 Temmuz 1339 (1923) tarihinde, 1160-43. sayıda başmakale olarak yayımlanmıştır.<sup>43</sup>

<sup>37</sup> *Açık Söz* gazetesine de alınmıştır (7 Temmuz 1339, No. 823) (Ziya Gökalp 1980: 227).

<sup>38</sup> Bazı değişiklikler ve eklemelerle Türkçülüğün Esasları (Birinci kısım, VII.) kitabı ile Niyazi Berkes’in hazırladığı ve Gökalp’in önemli makalelerinin bir bölümünden oluşan *Turkish Nationalism and Western Civilisation* (London 1959) isimli İngilizce esere de alınmıştır (s.60-66) (Ziya Gökalp 1980: 227).

<sup>39</sup> *Yeni Adana* gazetesi (23 Mayıs 1339, No. 578-293) ile *Açık Söz* gazetesine başyazı olarak alınmıştır (24 Mayıs 1339, No.786) (Ziya Gökalp 1980: 227).

<sup>40</sup> Niyazi Berkes’in yukarıda geçen eseri (s. 265-269) ile Dr. F. Bâzergân tarafından Farsçaya çevrilerek Nasyonalizm-i Türk ve Temeddün-i Türk isimli Farsça kitaba (bu kitap Ziya Gökalp’in çeşitli makalelerinden oluşmaktadır) da alınmıştır (Tahran 1351, s. 105-111) (Ziya Gökalp 1980: 227).

<sup>41</sup> Daha sonra bazı değişiklikler ve eklemeler yapılarak Türkçülüğün Esasları kitabına da alınmıştır (Birinci kısım, IX). *Türkçülüğün Esasları* kitabı, 1968 yılında Robert Devereux tarafından *The Principles of Turkism* adı ile İngilizceye çevrilmiştir (Ziya Gökalp 1980: 227).

<sup>42</sup> *Yeni Türkiye*’deki Ziya Gökalp’in yazıları, *Yeni Türkiye’nin Hedefleri* başlığı altında yayımlanmıştır. Bu yazıların sadece yedi tanesinden haberdar olunduğunu ileten Beysanoğlu, bütün araştırmalarına rağmen gazetenin tam koleksiyonuna erişemediğini belirtir. Oysa bu yazı dizisinin Hikmet Tanyu’nun Ziya Gökalp ve “Yeni Türkiye’nin Hedefleri” Hakkında Bir Araştırma Denemesi adlı çalışmasını kaynak göstererek yedi makaleden değil de on makaleden oluştuğunun altını çizer. Adı geçen araştırmada Hikmet Tanyu da gazetenin tam koleksiyonuna ulaşamadığını, Ali Nüzhet Göksel’in kendisine bazı kopyalar gönderdiğinden bahseder (Ziya Gökalp 1974: 7). *Yeni Türkiye* gazetesinin metinlerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesinden ulaşan Beysanoğlu, çalışmasında bu ilk metinleri esas aldığını; Hikmet Tanyu’nun yayımladığı metinlerde ufak değişiklikler olduğunu kaydeder. Makalelerin yedi taneden ibaret olmadığına dair yazılardan çıkarımlarda bulunur, ancak koleksiyonun bütününe o da görememiştir ve bu kitapta sadece yedi yazıya yer vermiştir. Şevket Beysanoğlu, *Yeni Türkiye* gazetesindeki makalelerden oluşan yayınlar hakkında bilgi verir ve bu yayınları yapan araştırmacıların görüşlerinden yaptığı uzun alıntılarda Ziya Gökalp hakkındaki görüşlerini birebir kaynak göstererek aktarır (Ziya Gökalp 1980: 228-232). Beysanoğlu’nun belirttiği *Yeni Türkiye*’deki Ziya Gökalp’in makaleleri üzerine yapılan yayınlar: 1. Hikmet Tanyu, Ziya Gökalp ve “Yeni Türkiye’nin Hedefleri” Hakkında Bir Araştırma (Hür Basım ve Yayınevi, Ankara 1956), bu kitabın 1974’te Hürriyet Gökalp’in kitabın başına eklediği bir önsözle ikinci baskısı yapılmıştır (Baha Matbaası, İstanbul 1974), 2. Cavit Orhan Tütengil (1921-7 Aralık 1979) sadeleştirerek önce Sosyoloji Konferansları 15. Kitap’ta yayımlamış, daha sonra “sunuş” yazısı da ekleyerek kitap hâlinde yayımlamıştır (İstanbul Matbaası, İstanbul 1977), 3. İlhan Başgöz, “Ziya Gökalp ve ‘Yeni Türkiye’nin Hedefleri’”, *Özgür İnsan*, 28. sayı, Şubat 1976.



8. “Milletlerin Müsaviliği”, 2 Temmuz 1339 tarihinde, 1168-44. sayıda başmakale olarak yayımlanmıştır.
9. “Kadınla Erkeğin Müsaviliği”, 3 Temmuz 1339 tarihinde, 1162-45. sayıda yayımlanmıştır.<sup>44</sup>
10. “Kastların ve Sınıfların Müsaviliği”, 4 Temmuz 1339 tarihinde, 1163-46. sayıda başmakale olarak yayımlanmıştır.
11. “Milletlerin Sevişmesi”, 5 Temmuz 1339 tarihinde, 1164-47. sayıda başmakale olarak yayımlanmıştır.
12. “Sunî Müsavatsızlıkların Kaldırılması ve Tabîî Müsavatsızlıkların Yerine İkamesi”, 6 Temmuz 1339 tarihinde, 1165-48. sayıda başmakale olarak yayımlanmıştır.<sup>45</sup>
13. “İnsanlar Hürdürler”, 9 Temmuz 1939<sup>46</sup> tarihinde, 1168-51. sayıda başmakale olarak yayımlanmıştır.

#### *Cumhuriyet Gazetesi*

Ziya Gökalp’ın *Cumhuriyet* gazetesinde yirmi beş yazısı yayımlanmıştır. Bunlardan on dokuzu Çınaraltı genel başlığını taşır. Diğer altısı ise, gençlere ve çocuklara seslenen üç hikâye ile üç diyalogtan oluşmaktadır. Gökalp, “Musahabe” genel başlığı altında yayınladığı “Roman ve Hayat”, “Mektepte Cumhuriyet İlânı” hikâyelerinde, okura kendi okul hayatını anlatmaktadır. “Çocuk Sütunu” genel başlığı altında yayımlanan “Hayvanlarda İktisat ve İhtiyaçları”, “Hayvanlarda İktisadî Hayat”, “Ateş Yakabilen Mahlûk” isimli diyaloglarında ise çocuk edebiyatı için yeni bir pencere açmaya çalışılır.

Gökalp’ın damadı rahmetli Ali Nüzhet Göksel (1897-1961), bu yazılardan altısını (Meçhul bir filozof, Tebessüm, Velâyet ve sulta, Hedefler ve mefkûreler, Aile adları, Ümit) *Ziya Gökalp ve Çınaraltı* kitabına almıştır (İkbal Kitabevi, İstanbul 1939). Bu yazıların tümü, ilk kez, Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği tarafından derlenerek bir kitap hâlinde bastırılmıştır (Ziya Gökalp, Çınaraltı Konuşmaları, Yorgancıoğlu Matbaası, Ankara 1966).

<sup>43</sup> İlhan Başgöz tarafından sadeleştirilerek *Özgür İnsan* dergisinde de yayımlanmıştır (28. sayı, Şubat 1976, sayfa 77-79) (Ziya Gökalp 1980: 234).

<sup>44</sup> Ali Nüzhet Göksel (1897-1961) tarafından hazırlanan *Ziya Gökalp* kitabına da alınmıştır (Ziya Gökalp, Varlık Yayınları, Dördüncü basılış, İstanbul 1963, sayfa 88-90) (Ziya Gökalp 1980: 234).

<sup>45</sup> İlhan Başgöz tarafından sadeleştirilerek *Özgür İnsan* dergisinde de yayımlanmıştır (28. sayı, Şubat, 1976, sayfa 79-81) (Ziya Gökalp 1980: 234).

<sup>46</sup> Yılın 1339 olması gerekir, maddi hata söz konusudur.

Ziya Gökalp'ın son yazılarını teşkil eden bu yazılardan bir kısmı çeşitli kitap ve mecmualara da alınmıştır. Bu yazılar hakkında araştırmacı Fevziye Abdullah Tansel'in "Ziya Gökalp'ın Son Yazıları" başlıklı bir incelemesi *Bilgi* dergisinde yayımlanmıştır (sayı: 149, Ağustos 1959, sayfa 2-6) (Ziya Gökalp 1980: 235).

14. "Meçhul Bir Filozof", 8 Mayıs 1340 (1924) tarihinde, 2. sayıda Çınaraltı genel başlığı altında yayımlanmıştır.<sup>47</sup>
15. "Tebessüm", 9 Mayıs 1340 tarihinde, 3. sayıda yayımlanmıştır.<sup>48</sup>
16. "Velâyet ve Sulta", 9 Mayıs 1340 tarihinde, 4. sayıda yayımlanmıştır.
17. "Mefkûre", 11 Mayıs 1340 tarihinde, 5. sayıda yayımlanmıştır.<sup>49</sup>
18. "Türklerin En Zayıf Noktası ve En Kuvvetli Noktası", 12 Mayıs 1340 tarihinde, 6. sayıda yayımlanmıştır.<sup>50</sup>
19. "Teşkilâtçılar", 15 Mayıs 1340 tarihinde, 9. sayıda yayımlanmıştır.
20. "Aile Adları", 18 Mayıs 1340 tarihinde, 12. sayıda yayımlanmıştır.
21. "Türk Ailesi", 27 Mayıs 1340 tarihinde, 21. sayıda yayımlanmıştır.
22. "Yirminci Asrın En Mühim Müessesesi Gazetedir", 4 Haziran 1340 tarihinde, 29. sayıda yayımlanmıştır.<sup>51</sup>
23. "Kürtlerin Menfaatı", 20 Temmuz 1340 tarihinde, 72. sayıda yayımlanmıştır.
24. "Milletler Cemiyeti", 26 Temmuz 1340 tarihinde, 78. sayıda yayımlanmıştır.
25. "Cumhuriyetin Eskiği", 28 Temmuz 1340 tarihinde, 80. sayıda yayımlanmıştır.
26. "İktisadî Adem-i Merkezîyetçilik", 31 Temmuz 1340 tarihinde, 83. sayıda yayımlanmıştır.

<sup>47</sup> Gökalp "Çınaraltı" başlığını severdi ve rahmetli Ali Nüzhet Göksel'in açıklamasına göre "ömrü yetseydi, bu yazıları çoğaltacak "Çınaraltı" adında bir kitapta toplayacaktı (Ziya Gökalp ve Çınaraltı, İstanbul 1939, s. 27). Diyarbakır'da çıkardığı *Küçük Mecmua*'nın ilk yazısı da "Çınaraltı" başlığını taşır (Küçük Mecmua, sayı: 1, Haziran 1338 (1922), s. 1-3). (Ziya Gökalp 1980: 235-236).

<sup>48</sup> Yazı buradan Ali Nüzhet Göksel'in *Ziya Gökalp* (Varlık yayınları, İstanbul 1952, s.91-93) kitabına, Şevket Beysanoğlu'nun *Diyarbakırlı Fikir ve San'at Adamları* kitabına (cilt 2, İstanbul 1959, s.261-262), *Birlik* gazetesine (24 Ekim 1963), Edebiyat Yayınevinin yayımladığı *Ziya Gökalp* kitabı (Ankara 1968, s. 80-82) ile *Ziya Gökalp* dergisine (2. sayı, Nisan 1975, s. 398-400) ve *Millet* gazetesine (29 Ekim 1977) alınmıştır (Ziya Gökalp 1980: 236).

<sup>49</sup> Buradan *Çığır* dergisine alınmıştır (2. sayı, Nisan 1975, s. 400-403) (Ziya Gökalp 1980: 236).

<sup>50</sup> Buradan Ali Nüzhet Göksel'in hazırladığı *Ziya Gökalp Diyor ki...* (Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1950, s.95-98) ve *Ziya Gökalp* (Varlık Yayınları, İstanbul 1952, s. 93-96) kitaplarına, Şevket Beysanoğlu'nun hazırladığı *Diyarbakırlı Fikir ve San'at Adamları* (cilt 2, İstanbul 1959, s. 262-265) kitabına ve *Ziya Gökalp* dergisine (2. sayı, Nisan 1975, s. 400-403) alınmıştır (Ziya Gökalp 1980: 236).

<sup>51</sup> Buradan Ali Nüzhet Göksel'in hazırladığı *Ziya Gökalp Diyor ki...* kitabı (s. 99-101) ile *Ziya Gökalp* kitabına (s. 97-99) alınmıştır (Ziya Gökalp 1980: 237).

27. “Eski Türklerin Dini”, 5 Ağustos 1340 tarihinde, 88. sayıda yayımlanmıştır.
28. “Halı”, 16 Ağustos 1340 tarihinde, 99. sayıda yayımlanmıştır.
29. “Ümid”, 23 Ağustos 1340 tarihinde, 106. sayıda yayımlanmıştır.<sup>52</sup>
30. “Ecnebi Sermayesi”, 29 Ağustos 1340 tarihinde, 112. sayıda yayımlanmıştır.
31. “Hedefler ve Mefkûreler”, 13 Eylül 1340 tarihinde, 127. sayıda yayımlanmıştır.<sup>53</sup>
32. “Roman”, 28 Eylül 1340 tarihinde, 142. sayıda yayımlanmıştır.<sup>54</sup>
33. “Roman ve Hayat”, 18 Teşrinievvel (Ekim) 1340 tarihinde, 161. sayıda “musahabe” başlığı altında yayımlanmıştır.
34. “Mektepte ‘Cumhuriyet’ İlanı”, 21 Teşrinievvel (Ekim) 1340 tarihinde, 164. sayıda yayımlanmıştır.<sup>55</sup>
35. “Aşkdan Daha Kuvvetli”, 20 Temmuz 1340 tarihinde, 72. sayıda yayımlanmıştır.
36. “Hayvanlarda İktisad ve İhtiyaçları”, 13 Mayıs 1340 tarihinde, 7. sayıda imzasız olarak yayımlanmıştır.
37. “Hayvanlarda İktisadî Hayat”, 27 Teşrinievvel (Ekim) 1340 tarihinde, 170. sayıda yayımlanmıştır.<sup>56</sup>
38. “Ateş Yakabilen Mahlûk”, 1 Teşrinisani (Kasım) 1340 tarihinde, 174. sayıda yayımlanmıştır.<sup>57</sup>

Ziya Gökalp’in *Cumhuriyet* gazetesindeki yazıları *Çınaraltı Konuşmaları*, *Yeni Türkiye* gazetesindeki yazıları *Yeni Türkiye’nin Hedefleri* adıyla yayımlanmıştır. Bu eserler hakkında da bilgilere yer verilecektir.<sup>58</sup>

<sup>52</sup> Buradan *Çığır* dergisine (107. sayı, Ekim 1941), Ali Nüzhet Göksel’in hazırladığı *Ziya Gökalp* kitabına (Varlık Yayınları, İstanbul 1952, s. 99-102) ve *Birlik* gazetesine (24 Ekim 1963) alınmıştır (Ziya Gökalp 1980: 237).

<sup>53</sup> Buradan Edebiyat Yayınevinde hazırlanan *Ziya Gökalp* kitabına (Ankara 1968, s. 83-90) ve Ziya Gökalp Derneğince yayımlanmakta olan *Ziya Gökalp* dergisine alınmıştır (2. sayı, Nisan 1975, s. 403-407) (Ziya Gökalp 1980: 238).

<sup>54</sup> Buradan Cevdet Kudret’in hazırladığı *Ziya Gökalp* kitabına alınmıştır (Türk Dil Kurumu yayını, Ankara 1963, s. 42-44) (Ziya Gökalp 1980: 238).

<sup>55</sup> Cevdet Kudret’in hazırladığı *Ziya Gökalp* kitabına da alınmıştır (s. 53-61) (Ziya Gökalp 1980: 238).

<sup>56</sup> Yazının başında şu not vardır: “Ziya Gökalp Bey tarafından gazetemiz için yazılan bu sütunları, merhumun memleket çocukları ile ne kadar meşgul olduğunu gösteren bir vesika olarak bugün dercediyoruz.” (Ziya Gökalp 1980: 238).

<sup>57</sup> Yazının altında şu açıklama vardır: “Üstad Ziya Gökalp’in, hastalanmadan evvel gazetemizin Çocuk Sütunu için yazdığı bu son makaleyi de yukarıya dercediyoruz.” (Ziya Gökalp 1980: 239).

<sup>58</sup> (bkz. *Çınaraltı Konuşmaları*, 1966, Ankara: Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları; *Yeni Türkiye’nin Hedefleri*, 1974, İstanbul: Gökalp Yayınları).

İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu'nun 1971'de yayımladıkları bibliyografya için Necati Akder ve İsmet Binark'ın ayrı ayrı yazdığı önsöz niteliğinde iki yazı mevcuttur. Akder ve Binark Gökarp'ın yazı hayatı ve bibliyografya üzerine okuyucuyu bilgilendirirler. İsmet Binark'ın "Ziya Gökarp Bibliyografyası Hakkında" adlı bibliyografyanın başındaki yazıda Ziya Gökarp'ın gazetelerdeki yazıları hakkındaki açıklama önemlidir:

Ziya Gökarp'ın gazetelerde çıkmış yazıları büyük bir yekûn tutmaktadır. Zira, Gökarp Diyarbakır'da başlamış olduğu yazı hayatına Selânik, Ankara ve İstanbul'da devam etmiştir.

Ziya Gökarp'ın yazı yazmış olduğu başlıca gazeteler şunlardır: Peyman, Diyarbakır (Diyarbakır), Yeni Gün, Yeni Türkiye, Hâkimiyeti Millîye (Ankara), Şûrayı Ümmet, Turan, Akşam, Tanin, Donanma, Cumhuriyet (İstanbul), İstikbal 1 (Londra), Rumeli (Selânik). Ziya Gökarp'ın ölümünden önce bazı gazetelerde yazıları çıkmıştır. Ancak, bunlar başka dergi ve gazetelerden alınarak yeniden neşredilen yazılardır. İlk sayısı 28. 2. 1326 (1910) tarihini taşıyan ve Diyarbakır'da çıkan Dicle Gazetesi (90. sayıdan itibaren adı Diyarbakır'da Dicle olmuştur.) ile ilk sayısı 22. 6. 1333 (1917) tarihini taşıyan ve Kastamonu'da çıkan Açiksöz Gazetesi'ni bunlara örnek göstermek mümkündür. Açiksöz Gazetesi'nin 30. 1. 1336 tarihli sayısında Ziya Gökarp'ın daha önce "Halka Doğru Mecmuası"nın 52. sayısında neşredilmiş olan "Osman Gazi Kurultayda" adlı manzumesi yer almıştır.

Ziya Gökarp'ın yazı yazmış olduğu gazete koleksiyonlarının hepsini görmek mümkün olmadığından, yukarıda adları verilmiş gazetelerde neşredilmiş bütün yazılarını bir araya toplamak mümkün olamamıştır. Bibliyografyanın Ziya Gökarp'ın gazetelerdeki yazıları başlığını taşıyan bölümünde, Diyarbakır, Peyman, Yeni Türkiye, Hâkimiyeti Millîye ve Cumhuriyet gazetelerinde neşredilmiş olan yazıları bir araya toplanmıştır (Binark-Sefercioğlu 1971: XV).

Kısacası 1971'deki bu bibliyografyada Ziya Gökarp'ın *Yeni Gün* gazetesindeki yazılarının dökümü, gazetenin koleksiyonu görülemediği için yapılamamıştır. Bu nedenle Ziya Gökarp'ın *Cumhuriyet* ve *Yeni Türkiye* gazetelerindeki yazılarının İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu'nun bibliyografyasında künye bilgileri ile *Makaleler IX* (1980)'daki künye bilgileri karşılaştırılabilmektedir. *Yeni Türkiye* gazetesi için verilen bilgiler her iki eserde de aynıdır, sadece bibliyografyada tarih bilgisi *Makaleler IX* (1980)'da miladi olarak verilmiştir. 1974'te bu gazetede yazılardan oluşan *Yeni Türkiye'nin Hedefleri* adlı kitapta da tarih bilgisi miladidir ve anılan iki yayında verilen bilgilerle tutarlıdır. *Cumhuriyet* gazetesi için verilen bilgiler karşılaştırıldığında ise *Makaleler IX*'da yer alan üç yazı bibliyografyada yoktur. Bu yazılar şunlardır: "Milletler Cemiyeti" ( 26 Temmuz 1340 tarihinde, 78. sayı), "Aşktan Daha Kuvvetli" (20 Temmuz 1340 tarihinde, 72. sayı) ve "Hayvanlarda İktisad ve İhtiyaçları" ( 13 Mayıs 1340 tarihinde, 7. sayıda imzasız olarak yayımlanmıştır.) "Hayvanlarda İktisad ve

İhtiyaçları” adlı yazı 1966’da yayımlanan *Çınaraltı Konuşmaları* adlı kitapta da yoktur. Bunun dışında bibliyografyada parantez içinde yıl bilgisi miladi olarak da verilmiştir. Ayrıca bibliyografyada sayfa bilgileri de bulunmaktadır. *Çınaraltı Konuşmaları* kitabında yazıların yayın tarihi sadece miladi olarak verilmiştir, ancak bibliyografyadaki ay ve gün bilgisi ile *Çınaraltı Konuşmaları*’ndaki ay ve gün bilgisi ufak tefek tutarsızlıklar göstermektedir; ancak yıl bilgileri tutarlıdır.

i) *Ziya Gökalp ve Çınaraltı*, Hazırlayan: Ali Nüzhet Göksel, İstanbul: İkbâl Kitabevi, 1939. 63 sayfalık küçük bir kitaptır. Ziya Gökalp’in *Cumhuriyet* gazetesindeki yazılarının bir kısmının yer aldığı kitabın başında Gökalp için kaleme alınmış yazılar vardır. Yazılar şunlardır: “Ziya Gökalp’in Ölümünün On Beşinci Yıldönümü”, “Ziya Gökalp’e Heyecan Veren Bir Telgraf”, “Ziya Gökalp’in Basılamıyan Eserleri” ve “Ziya Gökalp”. İlk üç yazı Ali Nüzhet Göksel’e aittir, dördüncü başlıkta yazı ise Peyami Safa’nın *İş* dergisindeki Gökalp hakkındaki yazısı ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Ziya Gökalp’in ölümünün onuncu yılında verdiği bir konferansından alınan bir parçadan oluşmaktadır. Peyami Safa’nın yazısının tam künyesi verilmeyerek sadece derginin adı zikredilmiştir. Fındıkoğlu’nun konferansı ise ne zaman verilmiştir, basılmış mı bir not düşülmüştür. Kitabın içindekiler bölümü yoktur. Kitabın sonunda “Ziya Gökalp Hakkında Eserler” listelenmiştir. Bu listede başka kaynaklarda rastlanmayan Nafi Kansu’nun eseri de anılmıştır.

Ali Nüzhet’in kitabın başındaki üç yazısı inceleme niteliğindedir. Ali Nüzhet’in “Ziya Gökalp’in Ölümünün On Beşinci Yıldönümü” adlı yazısında Gökalp’i “memleketimizde son asır içinde yetişen Avrupaî manada ilk âlimdir” (Ziya Gökalp 1939: 5) diye tanımlar ve bazı tespitlerde bulunur:

Milletin mazisini inceleyerek tarihin hududunu genişletti. O zamana kadar mevcut olmayan bir tasnifle İslâmiyetten evvel, İslâmiyetten sonra, modern Türk medeniyetinin mevcudiyetini ortaya koydu. Tarihe yeni bir genişlik verdi. Türk harsi diye, halk hazinesi olan folklor meselesini ilk defa o, ortaya attı. Bununla kültürümüzün ilk kaynaklarına işaret etmiş oluyordu.

“Hezarfenlik” yerine ihtisasın lüzumunu bize o anlattı. Dilde sadelik, ailede beraberlik denklik mahkemelerde, bütçede birlik, esaslarını o, söyledi. Dinle dünya işlerinin birbirinden ayrılığını o, izah etti. Soy adlarının alınmasındaki ehemmiyeti o yazdı. Eski Darülfünunu o, islah etti. İlmileştirdi. Mekteplerde sosyoloji okutulmasını o temin etti. Bizde bu ilmi, ilk defa o tedvin etti.

Birçok gençleri hususî irşadilarile aydınlatarak onları ihtisas yapmaya sevketti. Bütün bunlara benzer parça parça inkılâp hareketlerinin ilmî temellerini atarken, bunları birleştiren, millete uyanışın büyük aydınlığını verdi: Delilli şuurun yaratılmasına ve kökleşmesine çalıştı. Bu suretle onun terkebî kafası, sistemsiz, muvazenesiz yenilik hareketi yapmak isteyen meşrutiyet münevverlerinin garpçılık ve milliyetçilik tefekkür tarzlarını değiştirdi.

Bu itibarla Gökâlp, memleketimizde son asır içinde yetişen Avrupaî manada ilk âlimdir. Bundan dolayı Ziya Gökâlp'le beraber bir ilim dilinin, bir ilim zihniyetinin teşekkülünü kabul etmek icap eder (Ziya Gökâlp 1939: 4-5).

“Ziya Gökâlp’e Heyecan Veren Bir Telgraf” adlı yazısında Ziya Gökâlp’in lise öğrencisi iken soruşturmaya uğradığı zaman, Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa olayında, 31 Mart faciasının yaşandığı günlerde İttihat ve Terakki karşıtı grupların derisini yüzmek için bağırtdıklarında, Taşkışla’ya hapse giderken, Malta’ya sürgüne giderken hep soğukkanlı olduğunu anlatılır. Ali Nüzhet; Yahya Kemal’in, Yakup Kadri’nin ve Falih Rıfkı Atay’ın Gökâlp hakkındaki yazılarını Gökâlp’e verdiğini, onun da okuduğunu ancak yine de pek bir heyecan göstermediğini belirtir. Gökâlp’e heyecan veren ise Daülfünun gençliğinden gelmiştir. Hocalarını kürsünün başında görmek isteyen öğrenciler onu heyecanlandırır. Yazının devamında Gökâlp’in İstanbul’a gidemeyişi üzerinde durulmuştur.

“Ziya Gökâlp’in Basılamıyan Eserleri” yazısında Gökâlp’in külliyyatının hazırlanmasına yönelik girişimlerden bahsedilmiştir. Bu yayın kurullarında adı geçen isimler anılmıştır: Doktor Rıza Nur, Yahya Kemal, Zonguldak Mebusu Ragıp, Kâzım Nami, Yunus Nadi. Ali Nüzhet Göksel Türk ocaklarının Gökâlp’in eserlerini yayımlayamayışının altını çizer ve bu işi Edebiyat Fakültesinden beklendiğine değinir. 1939 yılından 2013’e gelindiğinde Gökâlp’in eksiksiz bir külliyyatı hâlâ basılamamıştır.

*Ziya Gökâlp ve Çınaraltı* (1939) kitabında Gökâlp’in *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmış şu yazıları vardır:

1. “Gençlik Sütunu: Çınaraltı”
2. “Meçhul Bir Filozof”
3. “Tebessüm”

4. “Velâyet ve Sulta”
5. “Hedefler ve Mefkûreler”
6. “Aile Adları”
7. “Ümit”

Yazıların ne zaman yayımlandığına dair bilgi edinmek mümkün değildir. Dikkati çeken ise “Gençlik Sütunu: Çınaraltı” adlı yazının başka eserlerde olmayışıdır. Yazının içeriğinden kuvvetle muhtemel Ziya Gökalp’e aittir denilebilir. Ancak Ali Nüzhet Göksel yazıları nasıl temin ettiği ya da bu yazılardan başka Gökalp’in *Cumhuriyet*’te yayımlanmış başka yazıları da var mı gibi sorularını cevapsız bırakmıştır. Yazılardan önce önsöz niteliğinde kısa bir yazı vardır, ancak orada sadece Gökalp’in bu yazıları hayatının son yıllarında yazdığına değinilmiş ve “Çınaraltı” ifadesini sevdiğinden bahsedilmiştir.

j) *Çınaraltı Konuşmaları*, Ankara: Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1966. Bu kitap için Şevket Beysanoğlu bir önsöz yazmıştır. Önsözde şu bilgiler vardır: Ziya Gökalp son yazılarını *Cumhuriyet* gazetesinde kaleme aldığı, kitabın gazetede makalelerinden ibaret olduğu, bu yazıların 8 Mayıs 1924’ten itibaren on dokuzunun “Çınaraltı” başlığı altında ve beş tanesinin ise gençlere ve çocuklara hitaben üç hikâye ile iki diyalog hâlinde yazıldığı belirtilmiştir (Ziya Gökalp 1966: Önsöz). Kitapta içindekiler vardır. Beysanoğlu, Fevziye Abdullah Tansel’in *Bilgi* mecmuasının 149. sayısındaki makalesine de bu yazılarla ilgili olduğu ve yararlı olacağı düşüncesiyle kitabın başında yer vermiştir. Kültür Bakanlığı Yayınlarının Ziya Gökalp serisinin dokuzuncu kitabı olan *Makaleler IX*’u da Şevket Beysanoğlu yayına hazırlamıştır. *Makaleler IX* (1980)’da da Ziya Gökalp’in *Cumhuriyet* gazetesindeki yazıları alınmıştır. O kitapta Gökalp’in yazıları hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir. *Çınaraltı Konuşmaları* kitabında yer alan Fevziye Abdullah Tansel’in makalesi ise *Makaleler IX* (1980)’da yoktur. Gökalp’in yazılarının yayın tarihi *Makaleler IX* (1980)’da ve *Çınaraltı Konuşmaları* kitabında verilmiştir. *Çınaraltı Konuşmaları* (1966) kitabının arkasında bir de yazılar ilişkin “küçük sözlük” mevcuttur.

*Cumhuriyet* gazetesindeki makaleler şunlardır:

1. “Meçhul Bir Filozof”, 8 Mayıs 1924.
2. “Tebessüm”, 9 Mayıs 1924.
3. “Velâyet ve Sulta”, 10 Mayıs 1924.
4. “Mefkûre”, 11 Mayıs 1924.
5. “Türklerin En Zayıf Noktası ve En Kuvvetli Noktası”, 12 Mayıs 1924.
6. “Teşkilâtçılar”, 15 Mayıs 1924.
7. “Aile Adları”, 18 Mayıs 1924.
8. “Türk Ailesi”, 27 Mayıs 1924.
9. “Yirminci Asrın En Mühim Müessesesi Gazetedir”, 4 Haziran 1924.
10. “Kürtlerin Menfaatı”, 20 Temmuz 1924.
11. “Cumhuriyetin Eskiliği”, 28 Temmuz 1924.
12. “İktisadî Adem-i Merkeziyetçilik”, 31 Temmuz 1924.
13. “Eski Türklerin Dini”, 5 Ağustos 1924.
14. “Halı”, 16 Ağustos 1924.
15. “Ümid”, 23 Ağustos 1924.
16. “Ecnebi Sermayesi”, 29 Ağustos 1924.
17. “Hedefler ve Mefkûreler”, 13 Eylül 1924.
18. “Roman”, 28 Eylül 1924.
19. “Roman ve Hayat”, 18 Teşrinî evvel 1924.
20. “Mektepte ‘Cumhuriyet’ İlanı”, 18 Ekim 1924.
21. “Milletler Cemiyeti”, 26 Temmuz 1924.
22. “Hayvanlarda İktisadî Hayat”, 27 Ekim 1925.
23. “Ateş Yakabilen Mahlûk”, 1 Kasım 1924.
24. “Aşktan Daha Kuvvetli”, tarih yok.

*Makaleler IX* (1980)’daki *Cumhuriyet* gazetesindeki yazıların listesi ile *Çınaraltı Konuşmaları* kitabındaki yazıların listesini karşılaştırdığımızda *Makaleler IX* (1980)’daki “Hayvanlarda İktisad ve İhtiyaçları”, (13 Mayıs 1340, 7. sayıda imzasız olarak yayımlanmıştır) adlı yazının *Çınaraltı Konuşmaları* (1966) adlı kitapta yer almadığı tespit edilmiştir. Her iki kitaptaki künyeler karşılaştırıldığında makale sırasında da ufak tefek değişiklikler olduğu görülmüştür.



k) *Millî Terbiye ve Maarif Meselesi*, ?: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1964. Ziya Gökalp'in *Muallim* dergisinde, *Yeni Mecmua*'da ve *İslam Mecmuası*'ndaki yazılarının bir kısmı “ahlak terbiyesi” konu bütünlüğü dikkate alınarak yayımlanmıştır. Makalelerde orijinal metne sadık kalınmış, her yazının sonunda yazının yayın tarihi ve nerede yayımlandığına dair bilgi verilmiştir. Kitapta içindikiler vardır. Bir de kitaptaki yazıların daha iyi anlaşılması için kitabın arkasında “sözlük”e yer verilmiştir. Kitap için Şevket Beysanoğlu'nun yazdığı “önsöz”de Ziya Gökalp'in “ahlak” hakkındaki görüşleri ve konuya yaklaşımı özetlenmiştir denilebilir. Beysanoğlu önsözde Mehmet Emin Erişirgil'in “Meşrutiyet devrinde ahlâk terbiyesi etrafında münakaşalar”<sup>59</sup> adlı makalesinden de alıntılar yapmıştır. Beysanoğlu, Ziya Gökalp'in *Yeni Mecmua*'daki “Ahlak buhranı”<sup>60</sup> yazısından, Kâzım Nami Duru'nun *Ziya Gökalp* kitabından da alıntılar yapmıştır. Beysanoğlu önsözde, Ziya Gökalp'in ahlak hakkındaki makaleleri yayımlanmadan önce o dönemde ahlak konusunda iki anlayış olduğunu belirtir. Birincisi “ahlakın temeli dindir”, ikincisi ise “garp pedagojisi mütalaa ve tatbik” görüşüne dayanır. Bu iki görüşün birleştiği nokta ise memleketteki ahlak buhranının gençlere ahlaki terbiye ve karakter verilememesidir. Birinciler bunun sebebini, dine karşı kayıtsızlığın yayılmasında, ikinciler ise pedagojik temellere dayanan okulların olmamasında bulurlar:

Ziya Gökalp de memlekette ahlâk buhranının varlığındaki görüşe katılıyor, bu buhranın dine karşı kayıtsızlıktan, başka bir deyişle, dini akidelerin zayıflamasından doğduğunu savunanların fikirlerinde bazı gerçek noktaların bulunduğuna işaretler; çünkü, diyor “umumî zahitliğin hâkim olduğu devirde insanları ferdi ihtiraslardan koruyan yalnız zühâtî ahlâk (Moral ascétique) dır. Zühâtî ahlâkın esası kutsilik ve bunun teferruatından olan “haram ve vacip”tir: İptidâî dinlerde kutsiliğin bozulması yahut ikmalî umumî intizamın haleldar olmasını veya tekemmül etmesini intaç edeceğine inanıldığı için haramların katiyen yapılmamasına, vaciplerin icra olunmasına gerek cemiyetçe, gerek fertçe son derece itina olunurdu. Semavî dinlerde ise, bunlardan başka kutsiyeti bozanların öteki dünyada mücazatlara, kutsiyeti ikmale çalışanların mükâfata nail olacağından, daha kuvvetli bir şekil aldı. Şu var ki, bu zühâtî ahlâkın sosyal bir disiplin temin edebilmesi, memlekette “dinî ve zühâtî” hayatın egemen olmasına bağlıdır. Sosyal iş bölümü artan, yani ilerleyen toplumlarda ise zühâtî hayatı egemen kılmak mümkün değildir. Çünkü sosyal iş bölümü artınca herkes zahit olamaz, zahitlik muayyen kişilere mahsus kalır. Sosyal iş bölümünün “umumî zühâte” karşı doğurduğu tepkiler, başkaldırımlar genişlediği nisbette hakikî zahidin adedi azalacağından toplum içinde erdemli kişilerin miktarı da o kadar azalır (Ziya Gökalp 1964: 6).

<sup>59</sup> *Ülkü*, 16 Mart 1943, 36. sayı (Ziya Gökalp 1964: 5).

<sup>60</sup> *Yeni Mecmua*, 7. sayı, 23 Ağustos 1917.

Şevket Beysanoğlu, Gökâlp'in memleketimizde işbölümünün artmasıyla “zahit”liğin yani din işlerine ve dinî ahlâka bağlanışın çok sınırlı bir hâle geldiğini söylediğinin üzerinde durur. Gökâlp'in görüşlerini şöyle özetler: Toplumda işbölümünün önüne geçilemeyeceğini ve dolayısıyla zühtü ahlakın da zamanla zayıflayacağını vurgulayan Gökâlp, I. Dünya Savaşı'nı ve Avrupa medeniyetine meclubiyeti de zühit ahlakı zayıflatan nedenler olarak görür. Böylelikle ahlak yoksunu ruhlar ve vicdanlar, ferdi ihtirasların peşine düşer. Gökâlp'e göre, ahlak konusunda iki tutum vardır: Birincisi eski ahlakı zorla idame etmek isteyenler. İkincisi ise yeni ahlakı tedvin ve neşr etmek isteyenler. Bu kanaatlerin devrin olaylarına bakılmadan oluşmasını eleştiren Gökâlp, oysa zühti ahlakın zayıflamasının nedenlerinin araştırılması gerektiğine değinir. Diğer memleketlerde zühit mukaddesatın yerinin boş bırakılmadığını ve yerine sosyal mukaddesatın ikame edildiğini söyler. İçtimaî bir ahlak ile sosyal buhranın aşılabileceğini, bunun da ancak sosyoloji ilmi sayesinde olabileceğine inanır. Ziya Gökâlp, birinci görüşü sadece din öğretimine önem verilerek ahlak seciyesinin kendiliğinden oluvereceğine inanmasının yanlışlığı; ikinci görüşü ise psikolojinin pedagojiye tatbikine dair Fransızca kitaplarla eğitimin o dönemin sosyal yapısında bir şey ifade etmeyeceği üzerinde durur. Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlılık fikirlerinin etkisine ve birçok tezadın yaşandığına dikkat çeker. “Mektepler ıslah edilirken medreseler de kendine göre kuvveletlendirilmek isteniyordu” ifadesi dönemin ruhunu özetler niteliktedir. Ziya Gökâlp, her iki görüşün yanlış ve tehlikeli taraflarını izah eden yazılar kaleme almıştır. Pedagoji ile uğraşanlar da konuya ilgi gösterirler ve Gökâlp'in yazıları hararetli tartışmaların başlamasını sağlar. Özellikle Mustafa Satı ile Gökâlp arasında esaslı bir tartışma yaşanmıştır. Gökâlp, “ferdin değiştiği zaman toplumun da değişeceği” inancının tersine “toplum değişmedikçe fert de değişmez” görüşünden hareket etmiştir. Millî terbiyenin lüzumuna işaret eder ve kendine has bir bakışla bunun nedenlerini ortaya koyar (Ziya Gökâlp 1964: 5-9).

*Millî Terbiye ve Maarif Meselesi* (1964) kitabındaki makaleler şunlardır:

1. “Millî Terbiye I”, *Muallim*, 15 Temmuz 1332, 1. sayı.
2. “Millî Terbiye II”, *Muallim*, 2. sayı.
3. “Millî Terbiye III”, *Muallim*, 3. sayı.
4. “Millî Terbiye IV”, *Muallim*, 4. sayı.

5. “Terbiye Münakaşaları I”, *Muallim*, 7. sayı.
6. “Terbiye Münakaşaları II”, *Muallim*, 8. sayı.
7. “Terbiye Münakaşaları III”, *Muallim*, 9. sayı.
8. “Terbiye Meselesi: Mekteplerde Mükâfat ve Mücazat”, *Yeni Mecmua*, 32. sayı, 14 Şubat 1918.
9. “Mükâfat ve Mücazat Meselesine Dair Birkaç Söz”, *Yeni Mecmua*, 34. sayı.
10. “Mükâfat ve Mücazat Meselesine Dair Yine Birkaç Söz”, *Yeni Mecmua*, 36. sayı.
11. “Mükâfat ve Mücazat Meselesine Dair Birkaç Söz Daha”, *Yeni Mecmua*, 38. sayı.
12. “Müntezir ve Müteazzi Müeyyideler”, *Yeni Mecmua*, 42. sayı.
13. “Maarif Meselesi”, *Muallim*, 11 ve 12. sayılar.<sup>61</sup>
14. “İslâm Terbiyesinin Mahiyeti”, *İslâm Mecmuası*, 1. sayı.<sup>62</sup>
15. “Maarif ve Hars”, *Yeni Mecmua*, 52. sayı.

Yukarıdaki listedeki numaralandırma kitapta mevcut değildir, burada takip etmeyi kolaylaştırmak amacıyla eklenmiştir. Yazıların Kâzım Nami Duru’nun *Ziya Gökalp* kitabında yayımlananları dipnotta belirtilerek kitaptaki sayfa numara bilgileri verilerek metinde atlamalara dikkat çekilmiştir. Kâzım Nami Duru’nun bahsedilen kitabı 1964 yılındaki baskıdır, araştırma süresince kitabın 1965 basımına ulaşabilmiştir. Bu kitapta Gökalp’in hangi yönü işlenmişse konuya ilişkin yazı ve manzumelerinden alıntılar yapılmıştır.

Makalelerin künye bilgilerinde yukarıda olduğu gibi tarih bilgisi eksiktir. Yazıların sıralaması da okuyucuyu düşündürmektedir. “İslâm Terbiyesinin Mahiyeti” adlı 14 numaralı yazının Ziya Gökalp’in terbiyeye dair ilk yazısı olduğu belirtilmesine rağmen neden listenin sonlarında yer verildiği belirtilmemiştir.

“Ahlak terbiyesi” konulu yazılar Kültür Bakanlığının Ziya Gökalp dizisinin *Makaleler V* (1981) kitabında da yayımlanmıştır.<sup>63</sup> *Makaleler V* (1981) kitabındaki liste ile *Millî*

<sup>61</sup> 15 Eylül 1916’da İstanbul’da toplanan “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” kongresine Ziya Gökalp’in verdiği layihanın maarif kısmıdır (Ziya Gökalp 1964: 123).

<sup>62</sup> Ziya Gökalp’in terbiyeye dair ilk yazısıdır, *İslâm Mecmuası*’nın ik sayısında yayımlanmıştır. Ufak değişiklikler yazı daha sonra “Terbiye” başlığının altında Gökalp’in *Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Muasırlaşmak* adlı kitabına da alınmıştır. (Ziya Gökalp 1964: 127).

<sup>63</sup> (bkz. *Makaleler V*).

*Terbiye ve Maarif Meselesi* (1964) kitabındaki liste karşılaştırıldığında 1, 2, 3 ve 4 numaralı yazıların başlıkları ve künye bilgileri birbiriyle tutarlıdır. 5, 6 ve 7 numaralı makalelerin başlığı *Millî Terbiye ve Maarif Meselesi* (1964) kitabında “Terbiye Münakaşaları”dır, oysa *Makaleler V*’te “Millî Terbiye” başlığı devam ettirilmiştir. *Millî Terbiye ve Maarif Meselesi* kitabında “Maarif Meselesi” makalesi tek başlıkta verilirken *Makaleler V* (1981)’te ayrı iki yazı olarak listelenmiştir. Eğitimle ilgili diğer yazıların künye bilgileri de tutarlıdır. *Millî Terbiye ve Maarif Meselesi* (1964) kitabında 14 numaralı “İslâm Terbiyesinin Mahiyeti” adlı yazı *Makaleler VIII* (1981)’e alınmıştır. 15 numaralı “Maarif ve Hars” adlı yazı ise Gökâlp’le ilgili diğer yayınlarda yoktur.

1) *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, İstanbul: MEB Yayınları, 1973. Rıza Kardaş’ın hazırladığı bu kitapta altı kısım bulunmaktadır. 1. Kendi Kalemile Gökâlp. 2. Millî Terbiye. 3. Terbiye Meselesi. 4. Maarif Meselesi. 5. Terbiye ve Sosyoloji. 6. Terbiye ve Kültür. Kitaptaki kısımlar daha önce Ziya Gökâlp’in *Yeni Mecmua*’da, *Küçük Mecmua*’da, *İslam ve Muallim* dergilerinde çıkan yazılarından oluşmaktadır. Yazar Ziya Gökâlp’in metinlerini orijinal hâliyle değil, Türkçeleştirerek yayına hazırlamıştır. Devlet Bakanı İsmail Hakkı Tekinel’in yazdığı önsözden, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* (1973) kitabının da yer aldığı sekteye uğramış bir yayın dizisinin yeniden devam ettirildiği görülmektedir:

Dünyanın çeşitli kültürleri arasında Türk kültürünün kendine özgü, seçkin bir yeri vardır. Bu kültür, binlerce yıllık bir geçmişe sahip Türk toplumunu “millet” olarak ayakta tutmuş, zaman içinde, gelişip yayılarak, çağlar boyunca kökten gövdeye, kuşaktan kuşağa akmıştır. Bu kültürün öz varlığını, üstün değerlerini araştırmak, unutulmuş olanlarını meydana çıkarmak ve tanıtmak amacıyla, son yıllarda olumlu çalışmalar yapılagelmektedir. Bu çalışmalardan en önemlilerinden biri de 1969 yılında Kültür Müsteşarlığınca yayımına başlanan 1000 Temel Eser dizisidir. Eski Türk yazarlarının temel eser niteliğindeki fikir, sanat, tarih ve edebiyat eserlerini, konuşulan, yaşayan canlı Türkçemizle sadeleştirerek basmak, böylelikle Millî Kültür mirâsımızın yeni kuşaklara aktarılmasını sağlamak amacını güden bu faydalı dizi, 66 eser yayınlandıktan sonra, 1971 yılı Nisan ayında durdurulmuş ve yayın amacından uzaklaşarak Kültür Yayınları adı altında yeni bir dizi meydana getirilmiştir.

Millî kültürümüze önemli katkılarda bulunduğu yürekten inandığım 1000 Temel Eser dizisinin, kaldığı yerden ve amacına uygun olarak yayınlanmasında büyük faydalar vardır. Kültür Müsteşarlığının, durdurulmuş bulunan bu konudaki çalışmalarının devam etmesine, ayrıca, Türk kültürüne ait inceleme eserleri ile batı kültürünün değer taşıyan aktüel eserlerinin de dilimize çevrilerek “Kültür Yayınları” adı altında yayınlanmasına karar vermiş bulunuyorum (Ziya Gökâlp 1973: Önsöz).

İsmail Hakkı Tekinel'in sözleri de gösteriyor ki sekteye uğrayan bir yayın dizisi söz konusu. Ziya Gökalp'in eserlerinin bugün de bütünlüklü olarak yayımlanamamıştır. Ayrıca *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* (1973) kitabının devamı niteliğindeki ikinci bir cildin hazırlandığı da müjdeleniyor. İkinci cildinin de *Sosyolojinin Ötesinde: Bir Terbiye Felsefesine Doğru* adıyla yayımlanacağı belirtilmiştir. İkinci cilt hakkındaki bu bilgi ise ilk cildin arka iç kapağında bulunmaktadır. İkinci cildin “içindekiler”i bile tanıtmak amacıyla olsa gerek bu kitapta mevcuttur. İkinci cilt kuvvetle muhtemel basılmamıştır, böyle bir çalışmaya araştırmalarımız sırasında ulaşamamıştır.

*Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* (1973) kitabını yayına hazırlayan Rıza Kardaş da “Zarurî Bir Açıklama – Eserin adı ve dili dolayısıyla–” başlıklı bir giriş yazısı kaleme almıştır. Kardaş, bu eseri yayına hazırlarken “bu yazıların dil ve ifadesinin de günümüz için yadırganmayacak biçimde aktarılmasına bilhassa titizlikle uyulmak istenmiştir” (Ziya Gökalp 1973: V) açıklamasıyla eserde Gökalp'in orijinal metinlerine değil de güne uyarlanmış metinlere yer verildiğini belirtmiştir. Onun dışında Ziya Gökalp'in konu ile ilgili yazılarının “eğitim sosyolojisi” açısından değerinin altını çizmiştir. Ziya Gökalp'in yazılarının neye göre seçildiği, nasıl tasnif edildiği ya da bölümlemede ölçünün ne olduğu gibi soruları ise yanıtı bırakılmıştır.

*Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* (1973) kitabının bölümleri ve bu bölümlerdeki Ziya Gökalp'in yazıları:

Birinci kısım: Kendi Kalemiyle Gökalp: Devrinin Olayları İçinde Hayatından Çizgiler ve Dünya Görüşü

I. Bölüm: Felsefî Vasiyetler

“Babamın Vasiyeti”, *Küçük Mecmua*, I. cilt, 18. sayı, 25 Eylül 1922, s. 1-3.

“Hocamın Vasiyeti”, *Küçük Mecmua*, I. cilt, 18. sayı, 2 Ekim 1922, s. 1-5.

“Pirimin Vasiyeti”, *Küçük Mecmua*, I. cilt, 19. sayı, 9 Ekim 1922, s. 1-5.

İkinci kısım: Millî Terbiye.

II. Bölüm: Terbiye ve Milliyet

“Millî Terbiye I (Kıymet Hükümleri ve Gerçeklik Hükümleri)”, *Muallim Mecmuası*, I. cilt, 1. sayı, 15 Temmuz 1332, s. 3-9.

“Millî Terbiye II (Organik-Psişik Olaylar ve Sosyal-Psişik Olaylar)”, *Muallim Mecmuası*, I. cilt, 2. sayı, 15 Ağustos 1332, s. 33-39.

“Millî Terbiye III (Terbiyenin Gayesi Nedir? Fert mi, Yoksa Millet mi?)”, *Muallim Mecmuası*, I. cilt, 3. sayı, 15 Eylül 1332, s. 65-71.

### III. Bölüm: Milliyet ve Terbiye

“Millî Terbiye IV (Cemiyetlerin Bünyeleri Bakımından Cins ve Nev’ileri ile Bölünmesi) (Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri)”, *Muallim Mecmuası*, I. cilt, 4. sayı, 15 Ekim 1332, s. 97-102.

### IV. Bölüm: Terbiye Münakaşaları

“Millî Terbiye V (Sosyolojinin Terbiyeye Tatbiki)”, *Muallim Mecmuası*, I. cilt, 7. sayı, 15 Ocak 1333, s. 193-202.

“Millî Terbiye VI (Kalabalık Ruhu ve Kollektif Tasavvurlar)”, *Muallim Mecmuası*, I. cilt, 8. sayı, 1 Mart 1333, s. 225-231.

“Millî Terbiye VII (Biyolojik ve Sosyal Gerçeklikler)”, *Muallim Mecmuası*, I. cilt, 9. sayı, 1 Mayıs 1333, s. 264-273.

### V. Bölüm: Terbiye

“İslâm Terbiyesinin Mahiyeti”, *İslâm Mecmuası*, I. cilt, 1. sayı, 1330, s. 14-16.<sup>64</sup>

### Üçüncü kısım: Terbiye Mes’elesi

### VI. Bölüm: Mükâfat ve Ceza

“Okullarda Mükâfat ve Ceza”, *Yeni Mecmua*, II. cilt, 32. sayı, 14 Şubat 1918, s. 113-114.

“Mükâfat ve Ceza Mes’elesine Dair Birkaç Söz”, *Yeni Mecmua*, II. cilt, 34. sayı, 7 Mart 1918, s. 143-144.

<sup>64</sup> Ziya Gökalp’in terbiyeye dair ilk yazısıdır. *İslâm Mecmuası*’nın ilk sayısında (Birinci cilt, 1. sayı, 1330, s. 14-16) çıkmıştır. Bazı ufak değişikliklerle ve “Terbiye” başlığı altında *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* (İstanbul, 1918, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, Nâşiri: Yeni Mecmua) kitabına da alınmıştır (Ziya Gökalp 1973: 108). Bu yazı *Makaleler VIII* (1981) ve *Millî Terbiye ve Maarif Meselesi* (1964) adlı kitaplarda da vardır.

“Mükâfat ve Ceza Mes’elesine Dair Yine Birkaç Söz”, *Yeni Mecmua*, II. cilt, 36. sayı, 21 Mart 1918, s. 183-185.

“Mükâfat ve Ceza Mes’elesine Dair Birkaç Söz Daha”, *Yeni Mecmua*, II. cilt, 38. sayı, 4 Nisan 1918, s. 222-225.

#### VII: Yaygın ve Organize Müeyyideler

“Yaygın ve Organize Müeyyideler”, *Yeni Mecmua*, II. cilt, 42. sayı, 2 Mayıs 1918, s. 307-308.

Dördüncü kısım: Maarif Mes’elesi.

#### VIII. Bölüm: Maarif Mes’elesi

“Maarif Mes’elesi”, *Muallim*, 11 (1 Haziran 1333) ve 12 (1 Temmuz 1333) sayılarında (s. 321-327/ 353-359) yayımlanmıştır.<sup>65</sup>

Beşinci kısım: Terbiye ve Sosyoloji.

#### IX. Bölüm: Şahsiyet ve Terbiye

“Ferdiyet ve Şahsiyet”, *Yeni Mecmua*, I. cilt, 1. sayı, 12 Temmuz 1917, s. 2-3.

“Şahsiyetin Muhtelif Şekilleri”, *Yeni Mecmua*, I. cilt, 6. sayı, 16 Ağustos 1917, s. 102-105.

#### X. Bölüm: Millet ve Terbiye

“Milletçilik”, *Yeni Mecmua*, II. cilt, 33. sayı, 21-23 Şubat 1918, s. 122-123.

“İki Tehlike”, *Yeni Mecmua*, II. cilt, 36. sayı, 21 Mart 1918, s. 181.

“Millet Nedir?”, *Küçük Mecmua*, I. cilt, 28. sayı, 25 Aralık 1922, s. 1-6.

#### XI. Bölüm: Garba Doğru

“Medeniyetimiz”, *Yeni Mecmua*, IV. cilt, 2-68. sayı, 15 Ocak 1923, s. 18-19; 3-69. sayı, 1 Şubat 1923, s. 34-36.<sup>66</sup>

“Garp Mes’elesi”, *Küçük Mecmua*, 1. yıl, 25. sayı, 4 Aralık 1338 (1922), s. 15-16.

<sup>65</sup> 15 Eylül 1332 (1916)’da İstanbul’da toplanan “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti” Kongresine Ziya Gökalp’in verdiği lâyiha’nın maarif bölümüdür (Gökalp 1973: 190).

<sup>66</sup> Bazı ufak değişikliklerle “Garba Doğru” başlığı altında *Türkçülüğün Esasları* (1923) adlı kitaba da alınmıştır (Ziya Gökalp 1973: 251).

## XII. Bölüm: Kendine Doğru

“Türkçülük Nedir?”, *Yeni Mecmua*, I. cilt, 25. sayı, 27 Aralık 1917, s. 481-485; II. cilt, 27. sayı, 10 Ocak 1918, s. 1-3; II. cilt, 29. sayı, 24 Ocak 1918, s. 41-44.

“Türkçülük ve Türkiyecilik”, *Yeni Mecmua*, II. cilt, 51. sayı, 4 Temmuz 1918, s. 482.

Altıncı kısım: Terbiye ve Kültür.

## XIII. Bölüm: Kültür ve Medeniyet

“Kültür ve Medeniyet”, *Yeni Mecmua*, III. cilt, 60. sayı, 5 Eylül 1918, s. 142-143.

“Kültür ve Medeniyetin Münasebetleri”, *Yeni Mecmua*, III. cilt, 61. sayı, 12 Eylül 1918, s. 162-164.

## XIV. Bölüm: Maarif ve Kültür

“Maarif ve Kültür”, *Yeni Mecmua*, II. cilt, 52. sayı, 13 Temmuz 1918, s. 502-503.

Ziya Gökalp’in *Yeni Mecmua*’daki yazılarının bazıları ilk kez *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* kitabında yayımlanmıştır; ancak eserde Ziya Gökalp’in orijinal metinleri değil de güncelleştirilmiş Türkçeye hazırlanmış metinlerin yer aldığı bu durum, eserin kıymetini azaltmaktadır.

m) *Yeni Türkiye’nin Hedefleri* (Hikmet Tanyu’nun Bir İncelemesiyle), İstanbul: Gökalp Yayınları, 1974. *Yeni Türkiye* gazetesindeki yedi yazıdan oluşan bir kitaptır. *Yeni Türkiye* gazetesindeki bu makaleler 1923 yılında gazetenin farklı sayılarında yayımlanmıştır.

1. “İrklar Arasında Müsavilik”, 1 Temmuz 1923;
2. “Milletlerin Müsaviliği”, 2 Temmuz 1923;
3. “Kadınla Erkeğin Müsaviliği”, 3 Temmuz 1923, 45. sayı;
4. “Kastların ve Sınıfların Müsaviliği”, 4 Temmuz 1923, 46. sayı;
5. “Milletlerin Sevişmesi”, 5 Temmuz 1923, 47. sayı;
6. Suni Müsavatsızlıkların Kaldırılması ve Tabii Müsavatsızlıkların Onların Yerine İkamesi, 6 Temmuz 1923, 43. sayı;
7. İnsanlar Hürdürler, 9 Temmuz 1923, 49. sayı.



Bu makaleler, Cumhuriyet'in ilanından ve Lozan Muahedesi'nden önce yazılmıştır (Ziya Gökalp 1974: 28). Bu kitaba bir inceleme yazan Hikmet Tanyu, *Yeni Türkiye* gazetesinin koleksiyonunu bulmanın neredeyse imkânsız olduğunu, İstanbul ve Ankara'daki kütüphanelerden edinemediğini ve yazıların bir kopyasını Osman Tolga'dan edindiğini ve elde ettiği bu yazıları *Kudret* gazetesinde yayımlama fırsatı bulduğunu belirtmiştir. Hikmet Tanyu, 1956 yılının Temmuz sonlarında Ali Nüzhet Göksel'i (Z. Gökalp'in damadı) ziyaret ederek *Yeni Türkiye* koleksiyonuna ulaşamadığını söyleyince; Göksel elindeki birçok yazıyı ve on makaleyi Diyarbakır'daki derneğe gönderdiğini açıklar (Ziya Gökalp 1974: 7). *Yeni Türkiye* gazetesinde on makale mi var sorusu aklımıza geliyor, çünkü Tanyu gazete koleksiyonunu görememiştir. Ayrıca İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu'nun bibliyografyasında (1971) da yedi makaleye yer verilmiştir. Bu gazetenin Millî Kütüphanede koleksiyonu bulunmuyor.

n) *Türk Ahlâkı* (Hazırlayan: Mustafa Görgen), İstanbul: Türk Kültür Yayını, 1975. *Yeni Mecmua*'daki makalelerin bir kısmını içeren yayının iç kapağında “yeni yazı birinci baskı” ifadesi yer almaktadır. Kitaptaki makalelerin nerede yayımlandığı, hangi sayıda ilk kez Eski Harfli Türkçe olarak basıldığı konusunda bir bilgi verilmemiştir, Ziya Gökalp'in *Yeni Mecmua*'daki yazılarından oluşan kitapta çeviriyazının orijinal metinler olduğu tespit edilmiştir. Mustafa Görgen'in adı sadece eseri hazırlayan kişi olarak geçmektedir, onun dışında kitap için yazılmış bir önsöz yoktur. Kitapta “içindekiler” bulunmuyor. *Yeni Mecmua*'daki yazılardan “ahlak” konusunu işleyen metinler seçilmiştir. *Yeni Mecmua*'da yayımlanmış ve *Türk Ahlâkı* (1975) kitabına alınmış “Aile Ahlakı” konulu yazılardan bir tanesi Erdal Baran'ın hazırladığı yüksek lisans tezinin “seçilmiş metinler” bölümünde de vardır.<sup>67</sup>

“Yeni Mecmua Üzerine Bir İnceleme” adlı Erdal Baran'ın hazırladığı yüksek lisans tezinde<sup>68</sup> 1-45. sayılar için yazar adına göre dergideki yazıların listesi verilmiştir.

<sup>67</sup> Bu metin şu çalışmalarda da yer alır: Ziya Gökalp “İçtimaiyat: Aile Ahlakı”, *Yeni Mecmua*, 13 Eylül 1917 tarihli bu metin 10. sayı, sayfa 181-186 (Baran 2007: 190-500); *Türk Ahlâkı* (Hazırlayan: Mustafa Görgen), Türk Kültür Yayını, 1975, 70-83.

<sup>68</sup> BARAN Erdal (2009) “Yeni Mecmua Üzerine Bir İnceleme (1- 45. Sayılar) (12 Temmuz 1917- 23 Mayıs 1918”, Niğde Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi; KÜÇÜK Sebahattin (1992)

Makaleler tezde nasıl listelendiyse aşağıda da aynı şekilde gösterilmiştir. Ziya Gökalp'in yazılarının listesi şöyledir:<sup>69</sup>

- Ziya Gökalp: Anadolu'nun Sesi, nr: 1, 12 Tm. 1917, s. 3 (Hece vezniyle yazılmış şiir.).
- Ziya Gökalp: Bir izah, nr: 39, 11 Ns. 1918, s. 258 (Daha önce yazmış olduğu makalelerden birinin yanlış anlaşılması üzerine yazılan açıklama.).
- Ziya Gökalp: Dede Korkut Masallarından: Boğa ile Boğaç, nr: 7, 23 Ağ. 1917, s. 127–128 (Manzum Hikâye.).
- Ziya Gökalp: Dede Korkut Masalları'ndan: Tepegöz, nr: 5, 9 Ağ. 1917, s. 93–97 (Manzum hikâye.).
- Ziya Gökalp: Deli Dumrul, nr: 4, 2 Ağ. 1917, s.73, (Manzum şiir.).
- Ziya Gökalp: En Eski Türk Devleti, nr: 35, 14 Mart 1918, s.173–175 (Türk devletleri ve Tarih içersinde aktiviteleri.).
- Ziya Gökalp: En Eski Türk Devleti, nr: 39, 11 Ns. 1918, s. 253–254 (Türk camiasına dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: En Eski Türk Devleti/ Başlangıç, nr: 33, 21–28 Şubat 1918, s. 126–127–128 (Türk camiasına dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: Eski Türk Devleti / Türklerin İlk Kahramanı, nr: 34, 7 Mart 1918, s. 153–154–155 (Türk devletleri ve Türk kahramanları, Teoman, Mete..., değinen bir makale.).
- Ziya Gökalp: Eski Türkçülük, Yeni Türkçülük, nr: 42, 2 My. 1918, s. 302–304 (Türkçülük cereyanı ve Ferdi ruh ve içtimai ruha dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: Hafta Musahabesi/ İki Tehlike, nr: 36, 21 Mart 1918, s.181 (Tehlike içersinde olan ülkenin büyük devletlere karşı geliştirilmesi gereken politikalara dair bir yazı.).
- Ziya Gökalp: İçtimai Mezhepler ve İçtimaiyat, nr: 26, 3 Kânûn-ı sâni 1917, s. 501–502–503 (İçtimai sahada mevcut mezheplere, doktrinlere dair bir yazı.).
- Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Aile Ahlakı Şovalye Aşk ve Feminizm, nr: 19, 15 Tesrin-i evvel 1917, s. 361–364 (Toplumsal hayatta kadın erkek ilişkilerine dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Ahlak Buhranı, nr: 7, 23 Ağ. 1917, s. 122–124 (Sosyal hayatta ahlaka dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Aile Ahlakı -3-, nr: 13, 4 Tesrin-i evvel 1917, s. 241–245 (Medeniyet tarihinin ilk evrelerinde aile içersinde fertlerin rolüne dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Aile Ahlakı -4-, nr: 14, 14 Tesrin-i evvel 1917, s. 261–265 (Medeniyet tarihinin ilk evrelerinde aile içersinde fertlerin rolüne dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Aile Ahlakı -5-, nr: 15, 18 Tesrin-i evvel 1917, s. 281–285 (Medeniyet tarihinin ilk evrelerinde aile içersinde fertlerin rolüne dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Aile Ahlakı 6, nr: 16, 25 Tesrin-i evvel 1917, s. 301–304 (Medeniyet tarihinin ilk evrelerinde aile içersinde fertlerin rolüne dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Aile Ahlakı -7-, nr:17, 1 Tesrin-i sâni 1917, s. 321–324 (Medeniyet tarihinin ilk evrelerinde aile içersinde fertlerin rolüne dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Aile Ahlakı 8, nr: 18, 8 Tesrin-i sâni 1917, s. 341–343 (Medeniyet tarihinin ilk evrelerinde aile içersinde fertlerin rolüne dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Aile Ahlakı, nr: 11, 20 Ey. 1917, s. 201–206 (Kurum olarak ele alınan aileye dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Cinsi Ahlak, nr: 9, 6 Ey. 1917, s. 162–168 (Kadın ve erkeğe göre ahlaki kural ve kaideler hakkında bir makale.).
- Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Ferdiyet ve Sahsiyet nr:1, 12 Tm. 1917, s. 2–3 (Kişinin fert ve şahsiyet olarak karşılaştırılmasına dair bir makale.).

“Yeni Mecmua (46-90. Sayılar Üzerinde Bir Araştırma) İnceleme ve Seçilmiş Metinler”, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

<sup>69</sup> Makaleler tezdeki gibi yazılmıştır.

- Ziya Gökalp: İctimaiyat / İhtilâl ve İctima', nr: 2, 19 Tm. 1917, s. 22–25 (Toplumsal yaşam ve bireye dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat / İktisadi Vatanperverlik, nr: 43, 9 My. 1918, s. 322–323 (İktisadi sahada da vatanperver bir usûl geliştirilmesine dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat / Mültecilik, nr: 33, 21–28 Şubat 1918, s. 122–123 (Halkçılık ve milliyetçilik üzerine bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat / Para ve Tesevüt, nr: 41, 25 Ns. 1918, s. 282–283 (İctimai alanda dayanışma ve paranın ehemmiyetine dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat / Şahsi Ahlak, nr: 8, 30 Ağ. 1917, s. 142–147 (Bireysel davranışlara dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat / Türk Ailesinin Bünyesi, nr: 23, 13 Kanûn-ı evvel 1917, s. 441–444 (Türk ailesinin yapısına dair bir yazı.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat / Türkçülük Nasıl Doğdu, nr: 40, 18 Ns. 1918, s. 262–263 (Bir ideal olarak Türkçülüğün doğusuna dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat / Türkçülük Nedir?, nr: 29, 24 Kânûn-ı sâni 1918 s. 41–44 (Türkçülüğe ve kültürümüze dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat / Türkçülük Nedir?, nr: 27, 10 Kânûn-ı sâni 1918, s. 1–2–3 (Türkçülüğe ve harsımıza dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat / Zümreler Arasında İhtilal ve İctima, nr: 5, 9 Ağ. 1917, s. 82–83 (Sosyal hayata dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat / Aile Ahlakı, nr: 12, 27 Ey. 1917, s. 221–223 (Medeniyet tarihinin ilk evrelerinde aile içersinde fertlerin mevkiine dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat “Turan” Nedir?, nr: 31, 8 Şubat 1918, s. 82–84 (Turan kelimesinin menşei ve Türk dünyasına dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat/ Aile Ahlakı Dügün Adetleri, nr: 21, 29 Teşrin-i sâni 1917, s. 401–403 (Geleneksel düğün adetlerine dair bir yazı.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat/ Aile Ahlakı, nr: 20, 22 Tesrin-i sâni 1917, s. 381–383 (Ülkemizin medeniyetiyle ve Avrupa'nın medeniyeti karşılaştırmalı olarak ele alınmış.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat/ Halkçılık, nr: 32, 14 Subat 1918, s. 102–104 (Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerinden mülhem Türk töresinde halkın mahiyetine dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat/ Milletçilik ve Cemaatçılık, nr: 37, 28 Mart 1918, s. 202 (Milliyetçilik ve cemaatçiliğe dair sosyolojik bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat/ Milliyetçilik ve Beynelmilelcilik, nr: 35, 14 Mart 1918, s. 162–164 (Halkçılık, milliyetçilik ve müstemleke ülkelere dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat/ Şahsiyetin Muhtelif Şekilleri, nr: 6, 16 Ağ. 1917, s. 102–105 (Toplumsal hayatta bireye dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat/ Türkçülük Nedir?, nr: 25, 27 Kânûn-ı evvel 1917, s. 481–485 (Türkçülüğün yanı sıra siyasi ve içtimaî hayata dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İctimaiyat/Aile Ahlakı, nr: 10, 13 Ey. 1917, s. 181–186 (Makale)
- Ziya Gökalp: İctimaiyat/Taife ve Zümre, nr: 4, 2 Ağ. 1917, s. 62–64 (Toplumsal hayata dair bir makale.).
- Ziya Gökalp: İktisâdiyat / Aile Ahlakı, nr: 22, 6 Kânun-ı evvel 1917 s. 421–424 (Aile ahlakına dair çeşitli felsefecilerin yaklaşımları.).
- Ziya Gökalp: Meslek Kadını, nr: 30, 31 Kânun-ı sâni 1918, s. 72 (Didaktik, hece vezniyle yazılmış şiir.).
- Ziya Gökalp: Mükâfat ve Mücazat Meselesine Dair Birkaç Söz, nr: 36, 21 Mart 1918, s. 183–185 (Satı Bey'e cevap niteliğinde bir yazı.).
- Ziya Gökalp: Mükâfat ve Mülahazat Meselesine Dair Birkaç Söz, nr: 34, 7 Mart 1918, s. 143–144 (Satı Bey'in bir yazısına cevap niteliğinde bir yazı.).
- Ziya Gökalp: Münteşir ve Müteazzî Müeyyideler, nr: 42, 2 My. 1918, s. 307–308 (Eğitim psikolojisine dair görüşleri yazarın kendi çocukluk yıllarını örnek göstererek desteklediği bir makale.).
- Ziya Gökalp: Ortaç, nr: 8, 30 Ağ. 1917, s. 156 (Hece vezniyle yazılmış bir şiir.).
- Ziya Gökalp: Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?, nr: 38, 4 Ns. 1918, s. 233–235 (Bolşevik İhtilali yaşayan Rusya'daki Kardeşlerimizi bağımsızlığa sevk etmek üzere yazılmış bir makale.).

Ziya Gökalp: Terbiye Meselesi / Mükâfat ve Mücazat Meselesine Dair, nr: 38, 4 Ns.1918, s. 222–225 (Batılı felsefecilerin eğitime dair yaklaşımları, kişi tavrı ve davranışlarına dair bir makale.).

Ziya Gökalp: Terbiye Meselesi/ Mekteplerde Mükâfat ve Mücazât, nr: 32, 14 Şubat 1918, s. 113–114 (Eğitim öğretim etkinliklerine dair bir yazı.).

Ziya Gökalp: Yaratılış / Türk Kozmogonisi, nr: 6, 16 Ağ. 1917, s. 113–114 (Manzum Tahkiye.) (Baran 2009: 104-108).

Erdal Baran’ın verdiği listedeki Ziya Gökalp yazılarının bir kısmı Latin harfli olarak farklı kitaplarda yayımlanmıştır. Mesela “Türklerin İlk Kahramanı” makalesi *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) kitabında da vardır. *Yeni Mecmua*’daki makale ile *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) kitabındaki “Türklerin İlk Kahramanı” makalesi karşılaştırıldığında bazı paragrafların eklendiği, bazı sözcüklerin değiştirildiği görülmüştür. Aşağıda iki paragrafta bu görülebilir:

Mete, ibtidâ, on bin süvariden mürekkep bir “tümen” teşkîl etti. “Islık çalan ok” nâmını verdiği bir nev’i gayet kuvvetli ve süratli ok icat etti. Süvarilerini bu okları evvelâ kuşlara, sonra en çok sevdikleri atların tepelerindeki hedeflere nişan aldırarak, talim etmeye başladı. Atmaya cüret etmeyen yahut nişan [a] isabet ettirmeyenin cezası idamdı. *Türk Medeniyeti Tarihi 1*, üçüncü kitap, s.461 (*Ziya Gökalp Kitapları 1*, YKY, İstanbul)

Mete ibtidâ on bin süvariden mürekkep bir (tümen) teşkiline teşebbüs etti. (Tinnan oklar fiéch[e]s resonnantes) nâmını verdiği bir nev’i gayet kuvvetli ok icat etti. Süvarilerini bu okları evvelâ kuşlara, sonra en çok sevdikleri atların tepesine konulan levhalara nişan aldırarak talim etmeye başladı. Atmayan yahut nişâna isâbet ettirmeyenin cezâsı idamdı. ( “Eski Türk Devleti 2: Türklerin İlk Kahramanı”, *Yeni Mecmua*, 7 Mart 1918, nr: 34, s. 154).

Ziya Gökalp’in *Yeni Mecmua*’daki yazılarının hepsi Latin harflerine birebir aynen çevrilmemiştir (bkz. Makaleler dizisi hakkındaki kısma.), ancak bu yazıların bir kısmına kitaplarda yer verilmiştir. *Türk Ahlâkı* (1975) kitabında listelenen “ahlak” konulu yazıların dışında kalan yazılardan bazıları Gökalp’le ilgili yayınlarda mevcuttur, ancak bunlar *Yeni Mecmua*’daki yazıların hepsi değildir. Ziya Gökalp’in *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) gibi diğer kitaplarında da *Yeni Mecmua*’daki konulara benzer konuları işlediği görülmektedir. Ziya Gökalp’in düzyazıları tenkitli basılmadığı için bütün olarak henüz değerlendirilmiş değildir. Gökalp’in *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925); *Türk Töresi* (1923); *Türkçülüğün Esasları* (1923); *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* (1918) kitapları birbirini bütünleyen eserlerdir. Örneğin “Türkçülük Nedir? başlığı *Yeni Mecmua*’da da *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabında da mevcuttur. Ziya Gökalp’in

*Yeni Mecmua*'daki Latin harflerine çevrilmeyen yazıları da çevirilerek karşılaştırılmalıdır. “Gökalp, görüşleri en çok tartışılan şahsiyetlerden biridir” (Enginün 2006: 104) diyen İnci Enginün'ün Gökalp'in eserlerinin kronolojik okunarak değişimin takip edilmesi gerektiği konusundaki bu cümleye düştüğü dipnot, bu çalışmada dikkate alınacaktır:

Gökalp görüşlerini sosyolojik ve siyasî değişmelere göre sürekli tadil ederek geliştiren bir düşündürdü. Bu bakımdan onun eserlerinin mutlaka yazılış ve yayımlanış tarihlerine göre okunup değerlendirilmesi gerekmektedir. Temel görüşü olan Türkçülüğü bulduktan sonra hiç değiştirmemiş olmakla birlikte, ayrıntılarda değişmeler çoktur. Bundan dolayıdır ki Gökalp ile ilgili değerlendirmelerde, onun yazıp bir süre sonra terk ettiği görüşler bile bir destek olarak kullanılmakta ve Gökalp'in yanlış yorumlanmasına yol açmaktadır. Onun fikirlerindeki gelişme ve değişmesini gösteren bütün yazıları ne yazık ki kronolojik olarak hâlâ derlenmemiştir (Enginün 2006: 104).

Ziya Gökalp'in *Türk Medeniyeti Tarihi* (Birinci Kısım) kitabını YKY'den çıkan *Ziya Gökalp Kitaplar 1* için hazırlayan Yusuf Çotuksöken *Türk Töresi ve Türk Medeniyeti Tarihi* (Birinci Kısım) kitaplarının birbirini bütünlediğine işaret eder: “Ziya Gökalp, yukarıda da söylediğimiz gibi, bu konuda önce *Türk Töresi*'ni yazmaya başlamıştı (*Türk Töresi*'nin başına 1. kitap diye yazar;) sonra bundan vazgeçip *Türk Medeniyeti Tarihi*'ni yazmaya koyuldu ...”) (Ziya Gökalp 2007: 324). Ancak *Yeni Mecmua*'dan bahsetmemiştir. Ziya Gökalp ile ilgili yayınlarda onun eserlerine bütün olarak bakılması gerektiğine sıkça değinilse de araştırmalarımız sırasında altı çizilen bu nokta üzerinde pek durulmadığı göze çarpmıştır.

Erdal Baran'ın yüksek lisans tezinde dergideki imzasız yazıların da listesi verilmiştir. Dergide diğer yazarlar da Türkçülük merkezinde yazılar kaleme aldıkları için imzasız yazıların kime ait olduğunun tespiti güçtür.

Sebahattin Küçük'ün hazırladığı “Yeni Mecmua (46-90. Sayılar Üzerinde Bir Araştırma) İnceleme ve Seçilmiş Metinler” adlı yüksek lisans tezinde<sup>70</sup>; Ziya Gökalp'in yazılarının listesi şöyledir.<sup>71</sup>

<sup>70</sup> KÜÇÜK Sebahattin (1992) “Yeni Mecmua (46-90. Sayılar Üzerinde Bir Araştırma) İnceleme ve Seçilmiş Metinler”, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Muhtelif İlim Telakkileri. S. 46, Shf. 382-385. (İskolastiklerin, pragmatistlerin, deterministlerin ilim telâkkileri hk. “İçtimaiyyat” sütununda.)

Neye Gelmedin? S. 46, Shf. 385. (Hece ile şiir. “Kafkasya’da Osmanlı İştîyâkı” ibaresiyle)

Eski Türklerde Din. S. 47, Shf. 402-405, (“Dinle Sihrin Farkı” açıklamasıyla, Eski Türk dini Şamanizm’de sihir ve sihirbazlık hk. “İçtimaiyyat” sütununda)

Eski Türklerde Din. “Yer Sular” S. 49, Shf. 442-446. (Eski Türklerde kutsal sayılan su ve yerler – dağ, ay, deniz, güneş hk.)

Eski Türklerde Din. “Tanrılarda Yer Suları S. 50, Shf. 462-466. (Kutsal su ve yerlere karşılık olarak düşünülen tanrılar hk. “İçtimaiyyat” sütununda.)

Türkçülük ve Türkiyâcılık. S. 51, Shf. 482 (Makale. “İçtimaiyyat” sütununda.)

Maarif ve Hars. S. 52, Shf. 502-503. (Makale. “İçtimaiyyat” sütununda.)

İctihad ve Mücadele. S. 56, Shf. 62-64. (İslâm Dini’nde mevcut olan bu kavramın hayata aktarılması gerektiği hk. “İçtimaiyyat” sütununda.)

Hars ve Siyaset. S. 57, Shf. 82-83. (Makale. “İçtimaiyyat” sütununda.)

Kayı Sülâlesinin Eskiliği ve Şerefi. S. 59, Shf. 122-123. (Makale. “Tarih” sütununda)

Hars ve Medeniyet. S. 60, Shf. 142-143. (Makale. “İçtimaiyyat” sütununda.)

Harsla Medeniyet Münasebetleri. S. 61, shf. 162-163. (Makale. “İçtimaiyyat” sütununda)

Hars ve Irk. S. 62, Shf. 182-185. (Makale. “İçtimaiyyat” sütununda)

Hilâfetin İstiklâli. S. 67-1, Shf. 2 (Hilâfetin kaldırılmasının İslâm akaidine ters düşmediği hk. “İçtimaiyyat” sütununda)

Millî Meseleler, “Medeniyetimiz.” S. 68-2, Shf. 18-19, S. 69-3, Shf. 34-36 (Türk Medeniyeti hk. Makale. “İçtimaiyyat” sütununda)

Millet Nedir? S. 70-4, Shf. 53-54. (Makale. “Muhasebe” sütununda)

Bedî’i Türkçülük. S. 83, Shf. 341-343 (“Türklerde Bedî’i Zevk” yan başlığıyla, makale “Musahabe” sütununda.)

Türkçülük Tarihi. S. 84, Shf. 359-361. (Makale. “Musahabe” sütununda.) (Küçük 1992: 108-109).

*Türk Ahlâkı* kitabındaki makaleler:

## 1. “İhtilat ve İçtima”

---

<sup>71</sup> Makaleler tezdeki gibi yazılmıştır.

2. “Taife ve Zümre”
3. “Zümreler Arasında İhtilât ve İçtima”
4. “Şahsiyetin Muhtelif Şekilleri”
5. “Ahlâk Buhranı”
6. “Şahsî Ahlâk”
7. “Cinsî Ahlâk”
8. “Aile Ahlâkı”
9. “Aile Ahlâkı”
10. “Aile Ahlâkı”
11. “Aile Ahlâkı”
12. “Aile Ahlâkı”
13. “Aile Ahlâkı”
14. “Aile Ahlâkı”
15. “Aile Ahlâkı ‘Konak’dan ‘Yuva’ya”
16. “Aile Ahlâkı”
17. “Aile Ahlâkı Şövalye Aşk ve Feminizm ”
18. “Aile Ahlâkı Asrî Aile ve Millî Aile”
19. “Aile Ahlâkı Düğün Âdetleri”
20. “Aile Ahlâkı Türk Ailesinin Temelleri”
21. “Türk Ailesinin Bünyesi”
22. “Mükâfat ve Mücazaat Meselesine Dair Birkaç Söz”
23. “Ferdîyet ve Şahsiyet”

Erdal Baran’ın verdiği liste ile *Türk Ahlâkı* (1975) kitabındaki liste karşılaştırıldığında *Türk Ahlâkı* kitabında Ziya Gökalp’in *Yeni Mecmua*’daki “ahlak” konulu yazılarının yer aldığı görülür. Ziya Gökalp, *Yeni Mecmua*’da “ahlak” konusu dışında başka konularda da yazmıştır. “Rusya’daki Türkler Ne Yapmalı?” yazısı ise broşür olarak da basılmıştır.<sup>72</sup>

---

<sup>72</sup> (bkz. *Rusya’daki Türkler Ne Yapmalı?*).

*Yeni Mecmua*'daki "İçtimaiyat / Türkçülük Nasıl Doğdu"<sup>73</sup> makalesi ile *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabındaki "Türkçülüğün Tarihi" başlığı karşılaştırıldığında benzerlikler olduğu görülmüştür, ancak her iki yazının okunması ve Ziya Gökalp'in düşüncelerindeki değişimin gözlemlenmesi gerekir. *Yeni Mecmua*'daki "İçtimaiyat / Türkçülük Nedir?"<sup>74</sup> yazısı ile *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabındaki "Türkçülük Nedir?" başlığı karşılaştırıldığında birebir aynı olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda *Yeni Mecmua*'daki yazılar, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918), *Türkçülüğün Esasları* (1923), *Türk Töresi* (1923) ve *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) kronolojik okunarak Gökalp'in düşüncelerindeki değişim ortaya konulmalıdır.

Ziya Gökalp'in iki kitabı hakkında Necmeddin Sadak'ın yazdığı tanıtma yazıları dikkate değerdir. Bu tanıtmalardan birincisi *Türkçülüğün Esasları* (1923)<sup>75</sup> diğeri *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* (1918)<sup>76</sup> hakkındadır. Bu tanıtmalardaki Necmeddin Sadak'ın şu tespitleri önemlidir. *Türkçülüğün Esasları* hakkında Necmettin Sadak'ın değerlendirmesi şöyledir:

Ziyâ Bey'in son neşrettiği eser, "Türkçülüğün Esasları"dır. Millî içtimâ'iyât kütüphanesinin birinci sayısını teşkil eden bu kitap 174 (١٧٤) sahife olmakla berâber, bir eser şekli hâiz değildir, Ziyâ Bey bu kitapta içtimâ'iyâtın bütün mes'elelerine temâs etmiştir. İçinde Türkçülüğün tarihinden başlayarak, hars ve medeniyet, halk mefhumu, Türkçe lisânı, Türk bedî'iyâtı, Türk ahlâkı, hukuku, siyâsî, dinî, iktisâdî Türkçülük... gibi her biri bir kitâbe mevzû'u teşkil edebilecek bahisler vardır. Ziyâ Bey, birkaç sahife içinde bu bahisleri işaret etmekle iktifâ etmiştir. Esâsen "Türkçülüğün Esasları" Ziyâ Bey'in son zamanlarda yazdığı makâlelerin mecmû'ası gibidir. Heyet-i mecmû'asında mü'bîn ve yeni bir maksat ve netîce, fikirlerin ve bahislerin teselsülünde mantıkî bir sıra yoktur. Kitâbı okuduktan sonra insan vaktiyle okumuş olduğu ba'zı yazıları bir arada tekrar okumuş olmaktan başka bir tesir altında kalmıyor (Sadak 1923: 357).

İkincisi *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* (1918) hakkındadır:

Ziyâ Bey, üç dört seneden beri muhtelif yerlere yazdığı makâleleri bu isim altında toplamış; Yeni Mecmû'a külliyyâtı meyânında zarîf bir kisve altında neşrettirmiştir. Altmış sahifelik bu risâle, tâ isminden başlayarak, içtimâ'iyat müderrisinin bütün

<sup>73</sup> nr: 40, 18 Nisan 1918, s. 262–263 (Bir ideal olarak Türkçülüğün doğuşuna dair bir makale.) (Baran 2009: 106).

<sup>74</sup> nr: 29, 24 Kânûn-ı sâni 1918 s. 41-44 (Türkçülüğe ve kültürümüze dair bir makale.) (Baran 2009: 106).

<sup>75</sup> *Yeni Mecmua*, 83. sayı, s. 357-358.

<sup>76</sup> *Yeni Mecmua*, 57. sayı, s. 95-96.



fikir mücadelesini, mesâ'isine hedef teşkil eden gâyeyi, 'aynı zamanda memleketimizdeki üç mühim cereyânı hülâsa ediyor: Milliyet, din ve medeniyet (Sadak 1918: 95).

Necmeddin Sadak, Ziya Gökalp'in bu kitaplarının daha önce yayımlanmış makalelerden oluştuğunun altını çiziyor. Sadak'ın kitaplara dair değerlendirmeleri de hayli dikkat çekicidir.

Ziya Gökalp'in *Türk Ahlakı* (1975) ve *Makaleler V* (1981) kitaplarına alınmayan *Yeni Mecmua*'daki yazıları Eski Harfli Türkçeden Latin harflerine çevirilerek *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (İstanbul: Yeni Mecmua, 1918), *Türkçülüğün Esasları* (Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339/1923), *Türk Töresi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, 1339/1923) ve *Türk Medeniyeti Tarihi* (Birinci Kısım: *İslâmiyet'ten Evvel Türk Medeniyeti*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341/1925) kitaplarındaki benzer başlıklar karşılaştırılarak okunacaktır. *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* kitabında da *Yeni Mecmua*'da yayımlanmış yazılara yer verilmiştir, ancak bu yazılar sadeleştirilerek yayına hazırlandığı için çalışmamızda kullanılmayacaktır. Yine *Yeni Mecmua* üzerine yapılmış doktora ve yüksek lisans tezlerinde Ziya Gökalp'in orijinal metinlerinden bazılarına yer verilmiştir, bunlardan da yararlanılacaktır.

*Makaleler V* (1981) ve *Türk Ahlakı* (1975) kitaplarında yer almayan *Yeni Mecmua*'daki yazıların listesi şöyledir. Bu liste Erdal Baran'ın *Yeni Mecmua* üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinden alınmıştır:

Ziya Gökalp: Bir izah, nr: 39, 11 Ns. 1918, s. 258 (Daha önce yazmış olduğu makalelerden birinin yanlış anlaşılması üzerine yazılan açıklama.).

Ziya Gökalp: En Eski Türk Devleti, nr: 35, 14 Mart 1918, s.173–175 (Türk devletleri ve Tarih içersinde aktiviteleri.).

Ziya Gökalp: En Eski Türk Devleti, nr: 39, 11 Ns. 1918, s. 253–254 (Türk camiasına dair bir makale.).

Ziya Gökalp: En Eski Türk Devleti/ Başlangıç, nr: 33, 21–28 Şubat 1918, s. 126–127–128 (Türk camiasına dair bir makale.).

Ziya Gökalp: Eski Türk Devleti / Türklerin İlk Kahramanı, nr: 34, 7 Mart 1918, s. 153-154-155 (Türk devletleri ve Türk kahramanları, Teoman, Mete..., değinen bir makale.).

Ziya Gökalp: Eski Türkçülük, Yeni Türkçülük, nr: 42, 2 My. 1918, s. 302–304 (Türkçülük cereyanı ve Ferdi ruh ve içtimaî ruha dair bir makale.).

Ziya Gökalp: Hafta Musahabesi / İki Tehlike, nr: 36, 21 Mart 1918, s.181 (Tehlike içersinde olan ülkenin büyük devletlere karşı geliştirilmesi gereken politikalara dair bir yazı.).

Ziya Gökalp: İçtimai Mezhepler ve İçtimaiyat, nr: 26, 3 Kânûn-ı sâni 1917, s. 501-502-503 (İçtimai sahada mevcut mezheplere, doktrinlere dair bir yazı.).

Ziya Gökalp: İçtimaiyat / İktisadi Vatanperverlik, nr: 43, 9 My. 1918, s. 322–323 (İktisadi sahada da vatanperver bir usûl geliştirilmesine dair bir makale.).

Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Mültecilik, nr: 33, 21–28 Şubat 1918, s. 122–123 (Halkçılık ve milliyetçilik üzerine bir makale.).

Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Para ve Tesevüt, nr: 41, 25 Ns. 1918, s. 282–283 (İçtimai alanda dayanışma ve paranın ehemmiyetine dair bir makale.).

Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Türkçülük Nasıl Doğdu, nr: 40, 18 Ns. 1918, s. 262–263 (Bir ideal olarak Türkçülüğün doğuşuna dair bir makale.).

Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Türkçülük Nedir ?, nr: 29, 24 Kânûn-ı sâni 1918 s. 41-44 (Türkçülüğe ve kültürümüze dair bir makale.).

Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Türkçülük Nedir?, nr: 27, 10 Kânûn-ı sâni 1918, s. 1-2-3 (Türkçülüğe ve harsımıza dair bir makale.).

Ziya Gökalp: İçtimaiyat “Turan” Nedir?, nr: 31, 8 Şubat 1918, s. 82-84 (Turan kelimesinin menşei ve Türk dünyasına dair bir makale.).

Ziya Gökalp: İçtimaiyat/ Halkçılık, nr: 32, 14 Subat 1918, s. 102–104 (Birinci Dünya Savaşı’nın etkilerinden mülhem Türk töresinde halkın mahiyetine dair bir makale.).

Ziya Gökalp: İçtimaiyat/ Milletçilik ve Cemaatçılık, nr: 37, 28 Mart 1918, s. 202 (Milliyetçilik ve cemaatçiliğe dair sosyolojik bir makale.).

Ziya Gökalp: İçtimaiyat/ Milliyetçilik ve Beynelmilelcilik, nr: 35, 14 Mart 1918, s.162–164 (Halkçılık, milliyetçilik ve müstemleke ülkelere dair bir makale.).

Ziya Gökalp: İçtimaiyat/ Türkçülük Nedir?, nr: 25, 27 Kânûn-ı evvel 1917, s. 481-485 (Türkçülüğün yanı sıra siyasi ve içtimaî hayata dair bir makale.) (Baran 2009: 104-107).

Yukarıdaki yazılardaki benzer başlıklar Ziya Gökalp’in başka kitaplarında da vardır, ancak makalelerde içerik açısından mı değişim oldu yoksa sözcük ve cümle yapısı gibi unsurlarda mı değişiklik oldu tespit etmek çok güç. Makalelerin tenkitli olarak yayımlanması gerekir.

o) *Türk Devletinin Tekâmülü*, Hazırlayan: Kâzım Yaşar Koprman, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981. *Türk Devletinin Tekâmülü* adlı bu çalışmada Ziya Gökalp'in *Küçük Mecmuâ*'da yayımlanan yazıları yer almaktadır. 1922-1923 yılları arasında çıkan dergideki yazıların bir kısmı iktibas edilerek *Dergâh* mecmuasında da yayımlanmıştır (Koprman 1981c: Önsöz). *Dergâh*'ın hangi sayılarında yayımlandığı bilgisi de kitapta mevcuttur. İçindekiler bölümü bulunmaktadır. Kitabın önsözü Ziya Gökalp'in yazı ve fikir hayatına bütünlüklü yaklaşıldığını göstermektedir. Gökalp'in diğer kitaplarında pek rastlanmayan bir şekilde Kâzım Yaşar Koprman, yayın hakkında okuyucuya önemli bilgiler vermektedir:

Diyarbakır'da 5 Haziran 1922 tarihinde çıkan ilk sayısı ile yayın hayatına atılan "Küçük Mecmuâ", dokuz ay devam ettikten sonra 5 Mart 1923 tarihinde çıkan 33. sayısı ile ömrünü tamamlamıştır. Her hafta pazartesi günleri çıkan mecmuânın 20, 22, 30, 31 ve 33. sayıları, birer haftalık gecikmelerle, onbeşer günde çıkmıştır.

"Küçük Mecmuâ"da "Türk Devletinin Tekâmülü" adı altında dizi halinde devam eden makâleler mecmuânın 4. sayısından itibaren neşredilmeğe başlamış ve 28. sayısında son bulmuştur. 24 makâleden meydana gelen bu dizi arada, sadece 26. sayıda kesintiye uğramıştır (Ziya Gökalp 1981c: 1).

Kâzım Yaşar Koprman, önsözün devamında ise kitaptaki yazıların iki ana grupta toplandığını belirtir. I-XIV arasındaki makalelerin Boy'dan başlayarak Sultanlık'a kadar gelen dizinin adının Türk Devleti'nin tekâmülü hakkında ve içeriğin de bu ada uygun olduğunu söyledikten sonra, Ziya Gökalp'in buradaki görüşlerini daha sistemli bir şekilde *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) kitabında yeniden kaleme aldığının altını çizer. Bu nokta Ziya Gökalp'in yazı silsilesinin önemsendiğini gösterir. XV-XXII aralığındaki makalelerin ise daha çok filolojik bir bakış açısıyla yazıldığını kaydeden Koprman'ın konuya ilişkin şu sözleri Gökalp hakkında yapılacak araştırmacılara da yol göstermesi bakımından değerlidir:

Bu makâlelerde, Türk uruklarının isimlerinden gidilerek, Türk kavimleri arasında münâsebetler kurulmağa çalışılmıştır. Ancak, hemen şunu belirtmeliyiz ki, bilhassa bu gruptaki makâlelerde ileri sürülen görüşler ve izahlar, yazıldığı tarihte olduğu gibi bugün de isbatı veya inkârı ilmî delillerle mümkün olmayan faraziyeler olup bu bilgileri kullanma durumunda olanların oldukça ihtiyatlı davranmaları gerekmektedir.

Biz bu diziyi Lâtin harflerine aktarırken makâlelerde öne sürülen görüş ve izah tarzları üzerinde hiçbir mütalaada bulunmadık. Çünkü, bilindiği gibi, alâka sahası çok geniş olan Gökalp, çeşitli saha ve konularda pek çok araştırmalar yapmış ve bunların hepsini, ilmî olsun olmasın, neşretmiştir. Onun mütehassısı olmadığı

sahalardeki eksik ve yanlışlarını tamamlayıp düzeltmek o sahaların mütehassıslarına düşmektedir. Ancak, Gökalp'in ölümünden bugüne kadar, yayına hazırladığımız bu makâleler dizisinin mevzularıyla alâkalı olarak pek ilerleme kaydedilmediğini de burada belirtmeliyiz (Ziya Gökalp 1981c: 2).

Kâzım Yaşar Koprıman'ın önsözü kitaptaki yazıların nasıl düzenlendiği hakkında bilgi vermenin yanı sıra Gökalp'in yazılarına dair okuyucuya bir öngörü de vermektedir. Koprıman, Gökalp'in yazılarını hazırlarken dil ve üsluba dokunulmadığını, ancak gerekli görülen yerlerde dipnotlar konulduğunu da sözlerine ekler. Sadece kitaptaki makalelerde geçen Arapça ve Farsça kelimeleri içeren bir sözlük de kitapta mevcuttur.

Kitaptaki makaleler şunlardır:

1. "Boy", *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 4. sayı, 30 Şevvâl, sene 340 (26 Haziran, sene 338) sayfa 9b-12b; *Dergâh*, yıl II, III. cilt, 32. sayı, tarih: 5 Ağustos, 338, s. 114c-115c.
2. "İl", *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 5. sayı, 8 Zî'l-Ka'de, sene 340 (3 Temmuz, sene 338), sayfa 7a-11a; *Dergâh*, yıl II, III. cilt, 36. sayı, tarih: 5 Teşrîn-i Evvel, 338, s. 177a-178b.
3. "Küçük İl", *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 6. sayı, 15 Zî'l-Ka'de, sene 340, (10 Temmuz, sene 338), sayfa 6b-11a; *Dergâh*, yıl II, IV. cilt, 37. sayı, tarih: 20 Teşrîn-i Evvel, 338, s. 495a-496a.
4. "Orta İl", *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 7. sayı, 22 Zî'l-Ka'de, sene 340 (17 Temmuz, sene 338), sayfa 7b-11a; *Dergâh*, yıl II, IV. cilt, 39. sayı, tarih: 20 Teşrîn-i Sâni 338, s. 35b-36b.
5. "Büyük İl", *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 8. sayı, 22 Zî'l-Ka'de, sene 340 (24 Temmuz, sene 338), sayfa 6b-9b; *Dergâh*, yıl II, IV. cilt, 40. sayı, tarih: 5 Kânûn-ı Evvel 338, s. 49a-50a.
6. "Yabguluk", *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 9. sayı, 6 Zî'l-Ka'de [Zî'l-Hicce] , sene 340 (30 Temmuz, sene 338), sayfa 5b-9b; *Dergâh*, yıl II, IV. cilt, 41. sayı, tarih: 20 Kânûn-ı Evvel 338, s. 65a-66b.
7. "Türk Mucizesi", *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 10. sayı, 6 Zî'l-Ka'de [Zî'l-Hicce] , sene 340 (30 Temmuz [7 Ağustos] ), sene 338, sayfa 6a-11b; *Dergâh*, yıl II, IV. cilt, 42. sayı, tarih: 5 Kânûn-ı Sâni 339, s.83b-85a.
8. "İl ve Ulus", *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 11. sayı, 20 Zî'l-Hicce, sene 340 (30 Temmuz [7 Ağustos] ), sene 338, sayfa 4a-5b.

9. “Yukarıki ve Aşağıki Semalar”, *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 12. sayı, 27 Zî'l-Hicce sene 340 (21 Ağustos) sene 338.
10. “İl Devrinde Velâyet-i Âmme”, *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 13. sayı, 5 Muharrem, sene 341, (28 Ağustos, sene 338), sayfa 4a-5b.
11. “Hakanlık”, *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 14. sayı, 12 Muharrem, sene 341, (4 Eylül, sene 338), sayfa 5b-8a.
12. “Hakanlık Teşkilâtı”, *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 15. sayı, 19 Muharrem, sene 341, (11 Eylül, sene 338), sayfa 3a-5b.
13. “İlhanlık”, *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 16. sayı, 26 Muharrem, sene 341, (18 Eylül, sene 338), sayfa 3b-6a.
14. “Sultanlık”, *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 17. sayı, 3 Safer, sene 341, (25 Eylül, sene 338), sayfa 4a-7a.
15. “Türk Urukları”, *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 18. sayı, 10 Safer, sene 341, (2 Teşrîn-i Evvel, sene 338), sayfa 5b-7b (Kâzım Yaşar Koprıman'ın kitaptaki notu: Bu makâlenin sıra numarası *Küçük Mecmuâ*'da yanlışlıkla XIV yazılmıştır. Hâlbuki XV olacaktır. Bu sebepten biz bir numara yürüttük).
16. “Zümre İsimleri Nasıl Tefrik Olunur?”, *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 19. sayı, 17 Safer, sene 341, (9 Teşrîn-i Evvel, sene 338), sayfa 5b-9a [Makâlenin sıra numarası bir numara yürütülmüştür. Bkz. XV. Makâlenin notu].
17. “Zümre İsimleri Arasında Münâsebetler”, *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 20. sayı, 21. ve 23., sene 341, (338), sayfa 6a-7b, 5b-7a ve 4b-7a.
18. “Sayıların Uruklara Delâleti”, *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 23. sayı, 30 Rebiyü'l-Evvel, sene 341, (20 Teşrîn-i Sâni, sene 338), sayfa 4a-5b.
19. “Urukların Akıbalığı Hakkında Târihi Mâlûmât”, *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 24. sayı, 7 Rebiyü'l-Âhir, sene 341, (27 Teşrîn-i Sâni, sene 338), sayfa 12b-14b.
20. “İllerin Totemlerinden Karâbetleri Anlaşılabılır mı?”, *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 25. sayı, 14 Rebiyü'l-Âhir, sene 341, (4 Kânun-ı Evvel, sene 338), sayfa 4a-5b.
21. “Türk Ensâbı”, *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 27. sayı, 28 Rebiyü'l-Âhir, sene 341, (18 Kânun-ı Evvel, sene 338), sayfa 3b-5b.
22. “Tarhanlık”, *Küçük Mecmuâ*, yıl I, 28. sayı, 6 Cemâziyü'l-Evvel, sene 341, (25 Kânun-ı Evvel, sene 338), sayfa 6b-8a.

Bu yazılar ilk kez bu kitapta bir araya getirilmiştir. İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu'nun bibliyografyasındaki künyeler ile kitaptaki künyeler karşılaştırıldığında künye bilgilerinin tutarlı olduğu tespit edilmiştir. Bu yazılar “Türk Devletinin Tekâmülü” kenar başlığı altında yayımlandığı için olsa gerek kitaba da bu ad verilmiştir, bu kitaptaki makaleler *Makaleler VII* (1982)'de bulunmamaktadır.

ö) *Genç Kalemler* dergisi, (Hazırlayanlar: Prof. Dr. İsmail Parlatır, Yrd. Doç. Dr. Nurullah Çetin), Ankara, TDK, 1999. Türk Dil Kurumundan 1999 yılında çıkan *Genç Kalemler* için yazılmış bir “sunuş” yazısı vardır. Eser için hazırlanan dizin de araştırmacılar için ayrıca önemlidir. Derginin “içindekiler”inde yazının türü, konusu ve yazarı belirtilmiştir. “Sunuş”ta derginin ne zaman yayımlandığı, Türk kültür tarihindeki değeri hakkında bilgiler verilmiştir:

Genç Kalemler, 11 Nisan 1911'de Ali Canip ve Ömer Seyfettin'in önderliğinde, Ziya Gökalp'ın desteğiyle “Dilde ve edebiyatta millî benliğe dönüş” ruhunu benimsemiş bir süreli yayın olarak çıkmaya başlamış; kısa sürede genç kuşak arasında ilgi odağı olmuş ve edebî çevrede yankı uyandırmış; kendi adını verdiği bir edebî hareket yaratarak bu çıkışını “millî edebiyat” söylemi ile pekiştirmiş ve edebiyat tarihimize bu ad ile yeni bir sayfa açmış; üstelik bereketli bir yayın hayatı ile dilde ve edebiyatta “kaynak eser” niteliğini kazanmış önemli bir dergidir.

Genç Kalemler dergisinin oluşumunda (...) “Türkçülük” hareketinin büyük rolü olmuştur. Buna bir de dilde ve edebiyatta yalın söyleyişi yeğleyen, halkın özündeki değerlere yönelen; üstelik “1313/1897 Yunan Harbi” zaferini simgeleyen ve o dönemin birçok şairine ilham kaynağı olan ve,

*Ben bir Türküm dinim, cinsim uludur*

dizesiyle başlayan “Anadolu'dan Bir Ses yahud Cenge Giderken” adlı şiirin sahibi Mehmet Emin Yurdakul'un edebî çevrede yaratmış olduğu coşkuyu ve heyecanı da eklemek gerekir (*Genç Kalemler* 1999: XIX).

Türkçülük hareketi, II. Meşrutîye'le hız kazanır. Bu dönemde “Millî benliğe dönüş” düşüncesinin yayılmasında etkili olan derneklerin de aynı çizgide bir yayın anlayışıyla hareket ettiğinin altını çizmek gerekir. 25 Aralık 1908'de Türk Derneği, 24 Ekim 1911'de Türk Yurdu dernekleri aynı adla dergi de çıkarmışlardır. *Genç Kalemler* ise diğer yayınlardan bazı yönleriyle ayrılır (*Genç Kalemler* 1999: XX-XXI):

Daha sistematik bir hâle gelen dilde, sanatta, edebiyatta, sosyal hayatta, ekonomide ve siyasette milliyetçilik düşüncesinin edebiyattaki yansıması olan “Millî Edebiyat” akımının en önemli yayın organlarından biri *Genç Kalemler* dergisidir (*Genç Kalemler* 1999: XXI).

*Genç Kalemler* dergisinin yayın hayatına nasıl başladığı, yazarları ve içeriği hakkında da “sunuş”ta ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Çalışma hazırlanırken nasıl bir yol izlendiği şöyle anlatılmıştır:

Biz bu çalışmamızda Doç.Dr. Hüseyin Çelik’in *Genç Kalemler Mecmuası Üzerinde Bir Araştırma* (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van 1994) ve Dr. Yusuf Ziya Öksüz’ün *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995) adlı çalışmalarından da yararlandık.

(...)

Derginin ilk altı sayısının temininde bize yardımcı olan Doç.Dr. Hüseyin Çellik ile İstanbul Hakkı Tarık Us Kütüphanesi yetkilisine teşekkür ediyoruz (*Genç Kalemler* 1999: XXVII).

*Genç Kalemler* dergisindeki Ziya Gökalp’in yazı ve şiirlerinin listesi şöyledir:

“Turan”, (şiir), (T. Sedat<sup>77</sup>), I. cilt, No: 14 –(6).

“Yeni Lisan”, (makale), (A. Canip-Ziya Gökalp), II. cilt, No:2, 27 Nisan Çarşamba.

“Felsefe”, (makale), T. Sedat, II. cilt, No: 2, 27 Nisan Çarşamba.

“Felsefe”, (makale)<sup>78</sup>, (H. Höffding, Çeviren: Ziya Gökalp), II. cilt, No: 3, 6 Mayıs Cuma.

“Muhyiddin-i Arabî”, (makale), T. Sedat, II. cilt, No: 4, 26 Mayıs Perşembe.

“Meşhed’e Doğru”, (şiir), Demirtaş, II. cilt, No: 4, 26 Mayıs Perşembe.

“Yeni Lisanın Güzelliği”, (makale), Z. Gökalp, II. cilt, No: 5, 19 Haziran Cumartesi.

“Altın Yurt”, (şiir), Demirtaş, II. cilt, No: 5, 19 Haziran Cumartesi.

“Yeni Lisan Türkçe Terkiplerin Güzelliği”, (makale), G. K. T. H.<sup>79</sup>, II. cilt, No: 6, 19 Haziran Cumartesi.

“Yeni Lisan”, (makale), G. K. T. H., II. cilt, No: 7, 27 Temmuz Çarşamba.

“Türklük”, (şiir), Gök Alp, II. cilt, No: 7, 27 Temmuz Çarşamba.

<sup>77</sup> Ziya Gökalp’in kullandığı takma adlardan biridir. Bkz. Cavit Orhan Tütengil: “Ziya Gökalp’in Yazılarında Görülen Değişik İmzalar ve Takma Adlar”, *Sosyoloji Dergisi*, 9. sayı, ayrı baskı, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1954.

<sup>78</sup> Bu yazıyı çeviren kişi yayında belirtilmemiştir, ancak *Makaleler II* (1982) kitabında ve İsmet Binark ile Nejat Sefercioğlu’nun 1971’de yayımladıkları bibliyografyada belirtildiği için yukarıdaki listede Gökalp’e ait bir yazı olarak listelenmiştir.

<sup>79</sup> Bu kısaltmanın açılımı “Genç Kalemler Tahrir Heyeti”dir. Bu ifadenin sonrasında yazının altında “Ziya Gökalp” ismi geçmektedir.

“Yeni Lisan Kelime-i Lâfız ve Lügat-Istılah”, (makale), G. K. T. H., II. cilt, No: 8, 10 Ağustos Çarşamba.

“Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, (makale), Demirtaş, II. cilt, No: 8, 10 Ağustos Çarşamba.

“Akdeniz’de”, (hikâye), Gök Alp, II. cilt, No: 8, 10 Ağustos Çarşamba.

“Yeni Lisan Yeni Lisan ve İmlâ”, (makale), G. K. T. H., II. cilt, No: 9, 4 Eylül Pazar.

“Yeni Lisan Osmanlı İmlâsının Tarihi 1”, (makale), G. K. T. H., II. cilt, No: 10, 1 Teşrinievvel 1327 Cumartesi.

“Yeni Lisan Osmanlı İmlâsının Tarihi 2”, G. K. T. H., II. cilt, No: 11, 23 Teşrinievvel 1327 Pazar.

“Altın Destan”, (şiir), Gök Alp, III. cilt, No: 14, 13 Kânunnusani 1327.

“Cenk Türküsü”, (şiir), Gök Alp, IV. cilt, No: 27, 2 Teşrinievvel 1328.

*Genç Kalemler*’deki makalelerin listesi *Makaleler II* (1982) kitabında da yayımlanmıştır, ancak *Makaleler II* kitabındaki yazıların listesi ile Türk Dil Kurumundan çıkan 1999’daki *Genç Kalemler* dergisi yayındaki liste karşılaştırıldığında *Makaleler II* kitabındaki yazıların eksik olduğu görülmektedir (Bkz. *Makaleler II* kitabına).

p) *Küçük Mecmua* (I, II, III), Çevriyazı: Şahin Filiz, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2009. Ziya Gökalp’in *Küçük Mecmua*’daki yazıları üç cilt hâlinde Prof. Dr. Şahin Filiz tarafından yayına hazırlanmıştır. İlk iki cilt 2009’da üçüncü cilt ise 2010 yılında okuyucu ile buluşmuştur. Dergideki bütün yazıları içeren bu üç ciltlik çalışma için yazılan “sunuş” yazısına ilk cilt haricinde diğer ciltlerde yer verilmemiştir. Üç ciltte de içindekiler vardır. Prof. Dr. Şahin Filiz’in çalışmasında yazıların sayfa aralıkları verilmemiştir. Her cildin sonuna yazıların daha iyi anlaşılması için birer sözlük konulmuştur. *Küçük Mecmua*’daki tüm yazılar ilk kez derli toplu bir hâlde okuyucuya sunulmuştur. Okurken bazı imzasız ya da takma adla yayımlanan yazıların Ziya Gökalp’e ait olabileceği kanaati oluşsa da bu külliyyatı hazırlayan Prof. Dr. Şahin Filiz’in konuya dair bir görüşü ya da incelemesi yayında bulunmamaktadır. Örneğin yayının ikinci cildindeki “Keşiş Ne Gördün?” halk masalı da imzasız verilmiştir, oysa Fevziye Abdullah Tansel bu masalın zaten Ziya Gökalp’e ait olduğunu



tespit etmiştir. Özellikle “Kumuk ili” hakkındaki düzyazılar Ziya Gökalp’e ait olabilir, çünkü bu tek bir yazı değil dizi şeklindedir. Önce imzasız daha sonra “Halis” takma adıyla yayımlanmıştır. Prof. Dr. Şahin Filiz yayın için bir önsöz yazmıştır, ancak yayındaki imzasız yazılar hakkında okuyucuya pek fikir vermemektedir. Önsözde yayın hazırlanırken nasıl bir yol izlendiği ve neden bu eseri Latin harfli oalrka hazırladığı konusunda bilgi vermiştir. Ziya Gökalp’le ilgili yayınlardan bahseden Prof. Dr. Şahin Filiz, Mustafa Kemal Atatürk’ün Ziya Gökalp’i “fikirlerinin babası” olarak kabul etmesinden ve konuya ilgili olarak Arı İnan’ın *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları* eserinden bahseder.

Prof. Dr. Şahin Filiz *Küçük Mecmua*’nın 87 yıldır gün ışığına kazandırılmayı beklediğini belirtir ve dergi hakkında şu bilgileri verir:

(...) İşte Küçük Mecmua, Ziya Gökalp’in Diyarbakır’dan yaydığı ulusal aydınlanma ve bilinçlenme projesinin en önemli ayağını oluşturmaktadır.

Küçük Mecmua, Ziya Gökalp’in yönetimi ve editörlüğünde hazırlanmış Osmanlıca bir dergidir. Ziya Gökalp derginin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürüdür. Hemen her sayıda, diğer yazarlarla birlikte onun en az bir ya da iki yazısı, araştırma ve inceleme çalışması yer almaktadır. Derginin çeviriyazısı da yaklaşık 600 sayfadan fazla tutmaktadır. Pek az nüshasının günümüze kadar geldiğini düşündüğümüz Küçük Mecmua’nın bazı kısımları birtakım araştırma ve çeviri yazılarda dağınık, eksik ya da atlanmış olarak yayınlanmıştır. Ancak dergilerin tümü ilk defa bu çalışmamızda toplu olarak çevrilmiş ve Türk okuru ve araştırmacısına sunulmuş bulunmaktadır. İlk sayısı 5 Haziran 1922’de, yayın yaşamına başlamıştır. Dergi Osmanlıca olmakla birlikte zaman zaman Arapça dua, âyet ve metinleri de içermektedir. Bunları da Türkçemize çevirdik (Ziya Gökalp 2009a: 8).

Prof. Dr. Şahin Filiz, *Küçük Mecmua*’nın yazıçevriminde nasıl bir yol izlediklerini anlatmış ve elindeki metinler hakkında bilgiler vermiştir:

(...) Osmanlıca olan Küçük Mecmua’nın bizde bulunan özgün metnini dikkatle çevirdik. Geçen Arapça ve Fasça sözcükleri, gerektiğinde büyük sözlüklerden kontrol ederek Türkçe’ye çevirdik. Elimizdeki nüsha, 33 sayının tek ciltte kitap olarak bir araya getirildiği nüshadır. Eski ve yıpranmış olduğu için, içindeki bazı sayılarda geçen yazıların çevirisinde az da olsa zorluklarla da karşılaştık. Çünkü bazı sözcükler silik, okunamaz ya da matbaa kesimi sonucu tamamen ortadan yok olmuş durumdadır. Ancak bu zorluklardan büyük bir kısmını –kesik ve ya da bütünüyle silik olanlar dışında– çözdük. Kaldı ki kesik ve silik olanlar da çok az miktarda olup, ilgili yazının bütünlüğüne zarar verebilecek bir eksiklik değildir. Okunamayan yerleri “şu nedenle okunamadı” diye belirttik. Silik ya da matbaa kesigine uğramış yerleri, daha önce kısmen yayınlanmış çevirilerden bulmaya çalıştıysak da çoğunda

atlama ve yanlış okumalarla karşılaştığımız için, aradığımız yararı bulamadık. Her sayfanın sonuna, Türk okuruna kolaylık sağlaması için, bugün anlaşılması güç ya da olanaksız olan sözcüklerin, ilk geçtikleri yerde, karşılıklarını verdik. Kitabın sonuna da bunları bir sözlük olarak ayrıca koyduk (Ziya Gökalp 2009a: 9).

Prof. Dr. Şahin Filiz “daha önce kısmen yayınlanmış çevirilerden” okunamayan yerlerin bulunmaya çalışıldığını söylese de bu yayınlardan bahsetmemektedir. *Küçük Mecmua*’daki yazıların bir kısmı *Türk Devletinin Tekâmülü* adıyla kitaplaştırılmıştır. Yazıların bir kısmı *Makaleler IV* (1977), *Makaleler VII* (1982), *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* (1992) ve *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* (1973) kitaplarında daha önce yayımlanmıştır. Kitaplarda hangi yazıların yer aldığı yukarıdaki eser tanıtımlarında listelenmiştir.

*Küçük Mecmua I*’deki Ziya Gökalp’in yazılarının listesi:

(1. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338)<sup>80</sup>, 10 Şevval Sene 340 Pazarertesi 5 Haziran Sene 338)

Musahabe: Cınaraltı

Felsefe: Refah mı Saadet mi?

İçtimaiyat: Türklerle Kürtler

(2. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 16 Şevval Sene 340 Pazarertesi, 12 Haziran Sene 338)

Musahabe: İlme Doğru

Küçük Hemşire

(3. Sayı, yıl I, 1340<sup>81</sup> (1922-1338), 23 Şevval Sene 340 Pazarertesi, 19 Haziran 338)

Musahabe: Dehaya Doğru

Tarihî Kahramanlıklar: Malazgirt Muharebesi İki Perdelik Manzum Piyes

(4. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 30 Şevval Sene 340 Pazarertesi, 26 Haziran 338)

Musahabe: Ahlâka Doğru

İçtimaiyat: Türk Devletinin Tekâmülü - 1 Boy

Kara Destan

<sup>80</sup> 1922-1338 ya da 1922-338 ikili yazımlar kitaptan kaynaklanmaktadır.

<sup>81</sup> Yıl 1240 olarak kitapta geçiyor, maddi hata olduğu düşüncesiyle buradaki listeye 1240 yerine 1340 şeklinde doğrusunu yazmak tercih edilmiştir.

(5. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 8 Zilkadde Sene 340 Pazarertesi, 3 Temmuz 338)

Musahabe: Dine Doğru

Türk Devletinin Tekâmülü - 2 İl

Halk Masalı: Kolsuz Hanım

Şiir: Büyük Farz

(6. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 15 Zilkadde Sene 340 Pazarertesi, 10 Temmuz 338)

Musahabe: Felsefeye Doğru

Türk Devletinin Tekâmülü - 3 Küçük İl

Serhad Şiirleri: İngilizden Sakın

Halk Masalı: Yılan Beyle Piltan Bey - 1

(7. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 22 Zilkadde Sene 340 Pazarertesi, 17 Temmuz 338)

Musahabe: İktisada Doğru

Türk Devletinin Tekâmülü - 4 Orta İl

Halk Masalı: Yılan Beyle Piltan Bey - 2

(8. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 29 Zilkadde Sene 340 Pazarertesi, 24 Temmuz 338)

Musahabe: Mefkûre Nedir?

Türk Devletinin Tekâmülü - 5 Büyük İl

(9. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 6 Zilkadde Sene 340 Pazarertesi, 30 Temmuz 338)

Musahabe: Mefkûre ve Şeniyet

Türk Devletinin Tekâmülü - 6 Yabguluk

Şiir-Yörük Ali

Halk Masalı: Kuğular

(10. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 6 Zilkadde Sene 340 Pazarertesi, 30 Temmuz 338<sup>82</sup> ?)

Musahabe: Manevî Hayat ve Derunî Hayat

---

<sup>82</sup> Prof. Dr. Şahin Filiz'in notu: 7 Ağustos 338 olması gerekirken yanlış dizilip basıldığı anlaşılmaktadır (Ziya Gökalp 2009a: 5).

Türk Devletinin Tekâmülü - 7 Türk Mucizesi

Kurt İsmail Paşa Camii

(11. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 20 Zilhicce Sene 340 Pazarertesi, 14 Ağustos 338)

Musahabe: Mefkûrenin Nevileri

Türk Devletinin Tekâmülü İl ve Ulus

Halk Masalı: Keloğlan

Tarihe Dair: Tarih İlim mi, Yoksa Sanat mı?

Fikrî Havadisler: Diyarbekir Salnamesi

Tarihe Dair –Tarih İlim mi, Yoksa Sanat mı?

*Küçük Mecmua II*'deki Ziya Gökalp'in yazılarının listesi:

(12. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 27 Zilhicce Sene 340 Pazarertesi, 21 Ağustos 338)

Musahabe – Mefkûrenin Harikaları

Türk Devletinin Tekâmülü – 9 Yukarı ve Aşağı Semalar

Halk Masalı – Nar Tanesi Yahut Düzme Keloğlan

Usullere Dair – Tarihte Usul

Şiir – Karacadağ

(13. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 5 Muharrem Sene 341 Pazarertesi, 28 Ağustos 338)

Musahabe – İnsan Telâkkisi

Türk Devletinin Tekâmülü – 10 İl Devrinde Velayet-i Âmme

Usullere Dair – Tarih Usulünde Şahitler

Halk Masalı – Keşiş, Ne Gördün?<sup>83</sup>

(14. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 12 Muharrem Sene 341 Pazarertesi, 4 Eylül 338)

Musahabe – İnsandaki Feyizlerin Menşei

Türk Devletinin Tekâmülü – 11 Hakanlık

<sup>83</sup> Bu masalın altında Ziya Gökalp ismi bulunmamaktadır, ancak Fevziye Abdullah Tansel'in *Şiirler ve Halk Masalları* adıyla yayımlanan Ziya Gökalp külliyyatının birinci cildinde bu masala yer verilmiştir. Bu örnekten hareketle şu kanaat oluşmaktadır: "Terakki Eserleri – Daru'l-Eytam" adlı bir yazı da yine *Küçük Mecmua*'nın bu sayısında imzasız yayımlanmıştır, *Küçük Mecmua*'daki bazı imzasız yazılar da Ziya Gökalp'e ait olabilir. Gökalp'in düzyazılarının da tenkitli basılması gerekir. Fevziye Abdullah Tansel'in çalışmasında bu masalın da Ziya Gökalp'e ait olduğu belirtilmiştir.

Usullere Dair – Tarih Usulünde Ananeler

(15. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 19 Muharrem Sene 341 Pazarertesi, 4 Eylül 338)

Musahabe – Yaratıcı İçtima

Türk Devletinin Tekâmülü – 12 Hakanlık Teşkilâtı

Usullere Dair – Tarih Usulünde Abideler

Halk Masalı – Pekmezci Anne

Kumuk İli – 2

Şan Sahifeleri – Ak Destan

İzmir Bayramı<sup>84</sup>

Büyük Şenlikler

İngiliz’e

İzmir’de

Zafer Abidesi

(16. Sayı, yıl I, 1338, 26 Muharrem Sene 341 Pazarertesi, 18 Eylül 338)

Musahabe – Tekâmül Mefkûresi

Türk Devletinin Tekâmülü – 13 İlhanlık

Usullere Dair – Vesikalar

İstılahlar Sahifesi – Bir İki Söz

(17. Sayı, yıl I, 1338, 3 Safer Sene 341 Pazarertesi, 25 Eylül 338)

Felsefî Vasiyetler 1 – Babamın Vasiyeti

Türk Devletinin Tekâmülü – 14 Sultanlık

Kumuk İli – 4 Hallis

Halk Masalı – Tembel Ahmet

Usullere Dair – Tarih ve Kavmiyet

(18. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 10 Safer Sene 341 Pazarertesi, 2 Teşrin-i Evvel 338)

Felsefî Vasiyetler 2 – Hocamın Vasiyeti

---

<sup>84</sup> Prof. Dr. Şahin Filiz her sayının içeriğini sayıdaki yazıların önüne “münderecat” başlığı altında vermiştir, ancak bu sayıda “İzmir Bayramı, İngiliz’e, İzmir’de” şiirleri ile “Büyük Şenlikler, Zafer Abidesi” düzyazıları münderecata yoktur. Metin olarak kitapta mevcuttur.

Türk Devletinin Tekâmülü –15 Türk Urukla

Istılahlar Sahifesi

Usullere Dair – Halkiyat, 1 Masallar

(19. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 2 Rebiul Evvel Sene 341 Pazarertesi, 23 Teşrin-i Evvel 338)

Felsefî Vasiyetler 3 – Pirimin Vasiyeti

Türk Devletinin Tekâmülü – 16

Siyasiyat – Boğazların Serbestîsi: Bu Sözün İngilizce Manası

Diyarbakir Darü'l- Eytamının Sünnet İlahisi

(20. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 23 Rebiul Evvel Sene 341 Pazarertesi, 23 Teşrin-i Evvel 338)

Musahabe – İngiliz Ahlakı

Türk Devletinin Tekâmülü – 17, Zümre İsimleri Arasındaki Münasebetler

Şiir – İstida, Gazi Paşa Hazretlerine

İçtimaiyat: Fransız Sosyolojisi ve Emil Durkaym (Davi'ye Göre)

Asker Mezarlığının Kitabesi

(21. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 10 Safer Sene 341 Pazarertesi, 23 Teşrin-i Evvel 338)

Musahabe-i Cemiyetlerin Tenasülü

Türk Devletinin Tekâmülü – Zümre İsimlerindeki Şahikaların Mukayesesş (Mabed)

Mektepli Hanım Kızların Marşı

Şiir – İkinci İstida, Gazi Paşa Hazretlerine

(22. Sayı, yıl I, 1340 (1922-338), 23 Rebiul Evvel Sene 341 Pazarertesi, 13 Teşrin-i Sani 338)

Musahabe – İngiliz Siyaseti

Türk Devletinin Tekâmülü – Zümre İsimlerindeki Cevherlerin Mukayesesesi

Tarih – Milletimizin Tarihi Nereden Başlar?

*Küçük Mecmua III*'teki Ziya Gökalp'in yazılarının listesi:

(23. Sayı, yıl I, 1340 (1922-1338), 30 Rebiü'l-Evvel Sene 341 Pazarertesi, 20 Teşrin-i Sani 338)

Musahabe – İktisadî Mucize

Türk Devletinin Tekâmülü – Sayıların Urukla Delaleti

Usullere Dair – Tandırname

İpek Kozası

Lisana Dair – Yeni Türkçenin Menfi ve Müspet Gayeleri

(24. Sayı, yıl I, 1340 (1922-1338), 7 Rebiü'l-Ahir Sene 341 Pazarertesi, 27 Teşrin-i Sani 338)

Musahabe – Hilafetin Hakiki Mahiyeti

İçtimaiyat – Ferdî Hükümet, İçtimaî Hükümet

Türk Devletinin Tekâmülü – 21

(25. Sayı, yıl I, 1340 (1922-1338), 14 Rebiü'l-Ahir Sene 341 Pazarertesi, 4 Kanun-ı Evvel 338)

Musahabe – Hilafetin İstiklali

Türk Devletinin Tekâmülü – 22

İçtimaiyat – Hükümet ve Tahakküm

Garp Meselesi – 1 Siyasî Garp Meselesi

(26. Sayı, yıl I, 1340 (1922-1338), 21 Rebiü'l-Ahir Sene 341 Pazarertesi, 11 Kanun-ı Evvel 338)

Musahabe – Hilafetin Vazifeleri

İçtimaiyat – Türk Meşrutiyetinin Tekâmülü

Garp Meselesi – 2

Şiir – Niçin?

(27. Sayı, yıl I, 1340 (1922-1338), 28 Rebiü'l-Ahir Sene 341 Pazarertesi, 18 Kanun-ı Evvel 338)

Musahabe – İslam Âleminde İntibah

Türk Devletinin Tekâmülü – 23

Garp Meselesi – 3

İçtimaiyat – Yüce Mahkeme

Fikrî Şüûn – Yeni Mecmua

(28. Sayı, yıl I, 1340 (1922-1338), 6 Cemaziye'l-Evvel Sene 341 Pazarertesi, 25 Kanun-ı Evvel 338)

Musahabe – Millet Nedir?

Türk Devletinin Tekâmülü – 24

Kavmiyet – Eski Türklerde Felsefe

(29. Sayı, yıl I, 1340 (1922-1338), 6 Cemaziye'l-Evvel Sene 341 Pazarertesi, 1 Kanun-ı Sani 338)

Musahabe – İstimlal

Türk Ailesinin Tekâmülü 1 – İye Uza

İstılahlara Dair – Hakikat, Şe'niyet

(30. Sayı, yıl I, 1340 (1922-1338), 27 Cemaziye'l-Evvel Sene 341 Pazarertesi, 15 Kanun-ı Evvel 338)

Musahabe – İktisadî Tekâmülün Merhaleleri

İçtimaiyat – Şehir Medeniyeti, Köy Medeniyeti

Medenî Havadisler – İktisadî Kongre

(31. Sayı, yıl I, 1340 (1922-1338), 18 Cemaziye'l-Ahir Sene 341 Pazarertesi, 5 Şubat 339)

Musahabe – Müsâafe ve Müsamaha

Siyasiyat – Ümmet Tesevüdü

İçtimaiyat – Kıymetler Nefsî mi, Yoksa Şey'î mi?

Avrupa'daki İçtimaî Buhranın Sebebi

(32. Sayı, yıl I, 1340 (1922-1338), 4 Recep Sene 341 Pazarertesi, 19 Şubat 339)

Musahabe – Aile Enmuzeceklere

İçtimaiyat – Velayet ve Sulta



(33. Sayı, yıl I, 1340 (1922-1338), 12 Recep Sene 341 Pazarertesi, 5 Mart 339)

Musahabe – Umumculuk

İktisadiyat – İktisadî İnkılap İçin Nasıl Çalışmalıyız?

Ruhiyat – Şahsiyet

İçtimaiyat – Köy ve Şehir

Türklerde Aile Adları

r) *Fırka Nedir?* (2010), İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları. Dr. Arslan Tekin'in editörlüğünde Bilgeoğuz Yayınlarından 2010'da çıkan kitapta Ziya Gökalp'in *Küçük Mecmua*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Yenigün* dergi ve gazetelerinde yayımlanmış parti anlayışını yansıtan yazılara yer verilmiştir. Bu kitaptaki yazıları daha önce Enver Behnan Şapolyo'nun bir araya getirerek 1947 yılında *Doğu* dergisinin 8.sayısı olarak yayımlandığı belirtilmiştir. Kitaptaki makalelere daha sonra başka yayınlarda yer verildiği ancak bu kitapta “fırka” kavramı odak noktası seçilerek yazıların bir araya getirildiğinin altı çizilmiştir (Ziya Gökalp 2010: IX). Anılan kitap şu bölümlerden oluşmaktadır: Birinci ve ikinci bölüm Ziya Gökalp'in “fırka” konusunda *Küçük Mecmua*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Yenigün* dergi ve gazetelerindeki yazılarından<sup>85</sup>; üçüncü bölüm, “Doğru Yol Hâkimiyet-i Milliye Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri”; dördüncü bölüm, Enver Behnan Şapolyo'nun “Ziya Gökalp'e Göre Fırkacılık –Ziya Gökalp ve Gençlik Siyasî Terbiyesi” adlı makalesinden oluşmaktadır.<sup>86</sup>

Ziya Gökalp hayattayken basılan matbu eserleri dışında bir de yayımlanamayan, kaybolan ya da yarım kalmış eserleri de vardır. Ziya Gökalp'le ilgili hazırlanan yayınlarda bazen bir eserden bazen birkaçından bu yarım kalan ya da kaybolan eserlerden bahsedilmektedir. Burada özellikle hangi sebeple olursa olsun eserlerin yayımlanmadığına dikkat çekmek için “Yayımlan(a)mamış Eserler Hakkında Malumat” ifadesi tercih edilmiştir. Ziya Gökalp'la ilgili çalışmalardaki tespitlerden ve bilgilerden yola çıkılarak bu eserlerin bugün için yayımlanıp yayımlanmadığı tespit edilecektir. Eserin farklı adlarla anılması, bilgi yanlışının tekrarı ya da Gökalp'in ölümünden sonra

<sup>85</sup> *Fırka Nedir?* (2010) kitabındaki *Küçük Mecmua*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Yenigün* dergi ve gazetelerindeki yazıların listesini karşılaştırma amacıyla *Makaleler IV* (1977)'te verilmiştir.

<sup>86</sup> (bkz. *Makaleler IV*).

tam anlamıyla eserlerinin bütün olarak basılmaması gibi nedenler bu yayımlanamayan eserlerin hangileri olduğunu tam olarak öğrenmeyi zorlaştırmıştır. Bugüne kadar Ziya Gökalp hakkında yapılan çalışmalarındaki bilgiler derli toplu olarak bu kısımda verilecektir.

Ziya Gökalp'in ölümünden sonra çeşitli komisyonlar kurularak bütün eserlerini yayımlama girişimlerinde bulunulmuşsa da bu komisyonlar Gökalp'in bütün eserlerini yayımlamamıştır. Ziya Gökalp'in damadı ve Gökalp hakkındaki yayınlarıyla araştırmacılara kolaylık sağlayan Ali Nüzhet Göksel, Gökalp'in otuzuncu ölüm yıldönümü nedeniyle 1955'te yayımladığı *Ziya Gökalp Hakkında Makale ve On Fıkra*'da:

Eserlerinin yeni harflere çevrilmesi için şimdiye kadar ayrı ayrı zamanlarda beş defa komisyon teşekkül etti. Bunlar gazetelere ilânlar verdiler. Gökalp'in eserleri basılıyor, basılacak derken, tek bir satırını neşretmeden dağılıp gittiler. On beş yıldanberi de tarih kurumu bu işi üzerine aldı. Parası, matbaası, elemanı olan bu kurum, bu yıllar içinde her biri kitap hacminde olan elliye yakın 'Bülten' bir sürü telif tercüme eser neşretti. Fakat ne yazık ki daha Ziya Gökalp'in yalnız şiir külliyyatını bastırdı. Türk mütefekkirinin diğer eserleri bilinemez böyle ne zamana kadar bekleyip duracaktır? (Göksel 1955a: 16).

cümleleriyle Gökalp'in eserlerinin bütünüyle yayımlanmamasına sitem eder. Fevziye Abdullah Tansel, Gökalp hakkında yayımlanan yeni on eseri tanıttığı incelemesinde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun *Ziya Gökalp İçin Yazdıklarım ve Söylediklerim* adlı eseri de tanıtır. Tansel'in, Fındıkoğlu'nun eseri ile ilgili tespitleri önemlidir (Tansel 1957: 602). Ziya Gökalp'in eserlerinin yayımlanmamasının nedenlerini ise Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu<sup>87</sup> ise şöyle açıklar: “Mütefekkirin ölümünden sonra bugüne kadar geçen otuz yılın bir kısmından şuursuz ve şıarsız Ziya Gökalp aleyhdarlığı görüldüğü unutulmamalıdır.” (Fındıkoğlu 1955: 5) II. Dünya Savaşı yıllarında da Gökalp'ten bahsedilmemesinin istendiğini, “hatta bir aralık ifade edilmeyen ‘Ziya Gökalp’den bahsetme yasağı’nın konduğu da vaki idi” (Fındıkoğlu 1955: 6) der. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, fesad rüzgârlarının esmediği ve Gökalp'e sempatiyle yaklaşıldığında ise “okuma ve okuyarak düşünme soluğumuz ancak bir makale ve bir fıkrayı bitirmeğe

<sup>87</sup> Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu doktora tezini Fransızca olarak Strasbourg'da yazmıştır. Eserin tam adı: “Sa vie et sa Sociologie, (Essai sur L'influence de la sociologie Française en Turpuie)”, Paris, etc. 1935, (Uriel Heyd 1980: 133).

müsaid” (6) diyerek dönemin koşullarından bahseder. Bu nedenle “Gökalp hakkında tahlilî bir eser yerine makaleler yazmağı, konferanslar vermeğı tercih etmiştir” (Tansel 1957: 602).

Ziya Gökalp hakkında hazırlanan bibliyografyalar, araştırmalar ve hakkında yazılan biyografilerden yola çıkarak bazı eserlerinin varlığından haberdar olduğu ancak eserlere ulaşamadığı için yayımlan(a)madığını tespit ettik. Ali Nüzhet Göksel’in tenkidi ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun izahları da göz önüne alınca Ziya Gökalp’in bütün eserlerinin yayımlanamamasında başka etkenler de söz konusu.

Yayımlan(a)mayan bu eserler kaynaklarda “neşredilmemiş” (Binark-Sefercioğlu 1971: XIV), “bilinmeyen” (Tütengil 1964: 9), “kaybolduğı söylenilen” (Tütengil 1949: 13), “tamamlanmamış” (Ziya Gökalp 1985: V, Ziya Gökalp 2007: 23) başlığı altında ele alınmıştır. Bu çalışmada ise “yayımlan(a)mamış” sözcüğü tercih edilmiş olsa da bu sözle Gökalp’in “neşredilmemiş, bilinmeyen, kaybolduğı söylenilen, tamamlanmamış” eserleri kastedilmiştir. Bunlardan sadece bir kısmı Ziya Gökalp’in ölümünden sonra yayımlanabilmiştir, bir kısmı ise hâlâ gün ışığına çıkarılamamıştır; her eser hakkında aşağıda bilgi verilecektir. Yayımlanan eserlerin de bu başlığa dâhil edilmesinin sebebi eserin yayın macerasının netleştirilmek istenmesi ve hâlâ bazı kaynaklarda bu eserler hakkında farklı, eksik bilgilerin yer almasıdır.

Ziya Gökalp’in yayımlan(a)mayan eserleri şunlardır:

- a) *Kadın Hukuku*
- b) *Karagöz*
- c) *Felsefe Dersleri*<sup>88</sup>
- d) *Türkçülüğün İlim Karşısında Muhakemesi*
- e) *Sosyoloji ve Psikolojiye Müstenit Felsefe*
- f) *İlm-i İçtima Dersleri*
- g) *İlm-i İçtima*
- h) *Muhtasar İçtimaiyat*

---

<sup>88</sup> (bkz. 4. *Türkçülüğün İlim Karşısında Muhakemesi*)

- i) *İçtimaiyat Dersleri*
- j) *İlm-i İçtima'-ı Hukukî*
- k) *İlm-i İçtima'-ı Dinî*
- l) *Amelî İçtimaiyat*
- m) *Halk Klasikleri I. Nasreddin Hoca'nın Latifeleri*
- n) *Güzel Türkçenin Sarfı*
- o) *Türk Kamûsu*
- ö) *Elcezire Aşiretleri/ Diyarbakır Aşiretleri/*  
*Diyarbakır Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler/*  
*Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*
- p) *Diyarbakır Destanı*
- r) *Aşiretler Nizâmnâmesi Lâyihası Müsveddesi*
- s) *Muallim ile Talebe Muhaveresi*
- ş) *Alfred Foullée'den Çevirdiği İlm-i Rûh-i Akvâm*

a) Ziya Gökalp'in *Kadın Hukuku* adlı eserinden Server İskit'in *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları* (İstanbul: 1943) adlı kitabının 390. sayfasında bahsedilmektedir (Tütengil 1949: 13, Binark-Sefercioğlu 1971: XIV). Server İskit'in kitabında “Diğer Neşriyat” başlığının altında şu açıklama bulunmaktadır:

İdarenin 1920'de teşekkülünden 1924 senesine kadar geçen ilk zamanlardaki neşriyatından 1923 tarihli birisinin 31 sıra numarası aldığı yukarıdaki bibliyografyada görülmüştür. Bunlar maalesef araştırmalarımıza rağmen tamamen bulunamamışsa da bu ilk beş sene zarfındaki neşriyatın asgari bu kadar olduğu tahmin olunmaktadır. Ahmet Ağaoğlunun bir yazısına nazaran, bunlar arasında Ziya Gökalp'in 'Kadın Hukuku', İsmail Habibin 'Türk Edebiyatı Tarihi, ve Kenyes'ten Bay Fethi'nin tercüme ettiği 'Paris Sulhunun Netayici İktisadiyesi, adlı eserler de bulunmakta ise de bu kitapları görmek mümkün olamamıştır (İskit 1943: 390).

*Kadın Hukuku* adlı eserden *Tamamlanmamış Eserler* (1985)<sup>89</sup> kitabının birinci cildinde ise Ahmet Ağaoğlu'nun 15 Haziran 1936 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde “Hüseyin Cahit Yalçın'a Zarurî Bir Cevap” başlıklı yazısı sayesinde haberdar olunduğu

<sup>89</sup> *Tamamlanmamış Eserler* (Birinci Cilt) (Sosyoloji Dersleri<sup>89</sup>, Hukuk Sosyolojisi, Din Sosyolojisi, Tatbiki Sosyoloji, Halk Klasikleri I, Nasreddin Hoca'nın Latifeleri, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayını, 1985.

belirtilmiştir. Belirtilen tarih ve gün sayılı *Cumhuriyet* gazetesinin sayfasına Millî Kütüphaneden bakılmıştır, ancak sayfa eksik olduğu için yazı görülememiştir.

*Kadın Hukuku*, Uriel Heyd’ın *Ziya Gökalp’in Hayatı ve Eserleri* çalışmasında da yayımlanmamış yazılar başlığı altında da geçer (Heyd 1980: 132). Kaynak olarak Cavit Orhan Tütengil’in adı verilmiştir ancak hangi çalışması olduğu da belirtilmemiştir. Heyd, Gökalp’in bibliyografyasının tam olarak yayımlanmadığının altını çizer, “aşağı yukarı tam bir liste Enver Behnan Şapolyo ve *İş Mecmuası*’nda Cavit Orhan tarafından yayımlanmıştır” (Heyd 1980: 129) diye not düşülür. Tütengil’in 1949’da, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatından çıkan bibliyografya denemesinde Gökalp’in bilinmeyen bu eserinden bahsedilir (Tütengil 1949: 13). *İş* dergisinde Cavit Orhan Tütengil’in 1945’te Gökalp hakkında yayımladığı bibliyografyada ise konuya dair bir kayıt yoktur. Uriel Heyd’ın “bkz. Cahit Orhan, sh.35” (Heyd 1980: 132) diye belirttiği kaynağın ise makale mi kitap mı olduğu yazılmamıştır.

Kısacası Ziya Gökalp’e ait olduğu belirtilen *Kadın Hukuku* adlı esere araştırma süresince rastlanılmamıştır.

b) Cavit Orhan Tütengil, *Ziya Gökalp Üzerine Notlar* incelemesinde Ziya Gökalp’in “bilinmeyen kitapları” başlığı altında iki eser adı verir. Birincisi *Karagöz*, diğeri *Türkçülüğün İlim Karşısında Muhâkemesi*. Tütengil’in tespiti 1956’da yayımladığı *Ziya Gökalp Üzerine Notlar*’da da yer almış mıdır ( Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları, Nu.3, İstanbul Çeltüt Matbaası, 56. s, ?)<sup>90</sup> bilemiyoruz. Tütengil’in incelemesinin 1956 baskısını göremedik, ancak aynı kitabın “genişletilmiş yeni basım” notuyla 1964’te Varlık Yayınevinden çıkan baskısını görebildik. *Karagöz* ve *Türkçülüğün İlim Karşısında Muhâkemesi*, İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu’nun 1971’de yayımladıkları bibliyografyada “neşredilmemiş eserler” (Binark-Sefercioğlu 1971: XIV) başlığı altında listelenir, ancak ne Cavit Orhan Tütengil’in kitabından ne de Fevziye Abdullah Tansel’in makalesinden bahsedilmiştir.

<sup>90</sup> Fevziye Abdullah Tansel, Ziya Gökalp hakkındaki on bir yeni yayını tanıtır ve bu eserlerden hangisinde Gökalp’e ilişkin yeni bilgiler vardır ayrıntılarıyla açıklar (1957: 606).

İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu'nun bibliyografyasında *Karagöz* adlı eser hakkında şu açıklama bulunmaktadır:

Ali Nüzhet Göksel, Bilgi Mecmuası'nın XIII. cild, 149. sayı 11. 1959 tarihli nüshasının 6-7. sahifelerinde neşredilmiş olan 'Ziya Gökalp'in Eserleri ve yeni bir vesika' başlık ve konulu yazısında, bunun Ziya Gökalp'in neşredilmemiş bir eseri değil, 'Halk Felsefesi ve Nasreddin Hoca' adlı bir eserin kırk sahife tutan önsözü olduğunu yazar (Binark-Sefercioğlu 1971: XIV).

İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu'nun bibliyografyasında *Karagöz* adı neden anılmış ya da nerede Gökalp'in böyle bir eseri olduğu bilgisi edinilmiş hiçbir açıklama yer almıyor. Ziya Gökalp'in *Karagöz* adlı bir eserinden Cavit Orhan Tütengil'in *Ziya Gökalp Üzerine Notlar* incelemesinde de şu bilgiler verilmiştir:

Şimdiye kadar bilinenlere ek olarak Ziya Gökalp'in iki kitabından daha sözedilebilir. Kitaplardan ilki 'Karagöz' adını taşıyan bir eser müsveddesidir. Basılmak üzere Velet Çelebi'ye verildiği, fakat sonra geri alınmadığı Ziya Gökalp'in kardeşi Nihat Gökalp (1878-1954) tarafından söylenmişti (Tütengil 1964: 9).

Araştırmalarımız süresince böyle bir çalışmaya rastlanmamıştır.

#### c) *Felsefe Dersleri*<sup>91</sup>

Ziya Gökalp'in felsefe hakkında tuttuğu derftelerden ibaret olan bu çalışma 2006 yılında basılarak yayımlanmıştır.<sup>92</sup> Ziya Gökalp hakkında yapılan daha eski yayınlarda eser kayıp olarak geçer, yeni basılan kaynaklarda da bu yanlış bilginin tekrarlanması söz konusudur.

*Türkçülüğün İlim Karşısında Muhakemesi* adlı bir eserden bazı kaynaklarda bahsedilmektedir. Aşağıda bu bilgiler üzerinde durulacaktır. Bütün bu değerlendirmeler sonucunda Ziya Gökalp'in basılı böyle bir eseri olmadığı anlaşılmıştır. *Türkçülüğün İlim Karşısında Muhakemesi* belki *Felsefe Dersleri* ya da *Malta Konferansları*

<sup>91</sup> (bkz. *Türkçülüğün İlim Karşısında Muhakemesi*).

<sup>92</sup> *Felsefe Dersleri*, Hazırlayanlar: Ali Utku, Erdoğan Erbay, Konya: Çizgi Kitabevi, 2006. Bu eser hakkında matbu eserlerin listesi verilirken ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir.

yayınlarının bir bölümü olarak tasarlanmış olabilir; ama bunu tespit etmek mümkün görünmüyor.

d) Cavit Orhan Tütengil'in *Ziya Gökalp Üzerine Notlar* incelemesinde Gökalp'in bilinmeyen iki eserinden bahseder. Birincisi Karagöz, ikinci ise *Türkçülüğün İlim Karşısında Muhakemesi* adlı bir eser olduğu söylenir:

İkinci kitap ise “Türkçülüğün İlim Karşısında Muhakemesi” adını taşımaktadır. Malta’da verilen konferanslar olup, Nihat Gökalp tarafından tutularak Ziya Gökalp’in gözden geçirdiği ve kitap halinde basılmak üzere hazırladığı notlar İttihat ve Terakki devrinin İstanbul Polis Müdürü, sonra Sivas Valisi olan Muammer Bey’de kalmıştır (Tütengil 1964: 9).

Açıklamanın sonunda dipnotta şu bilgiye yer verilmiştir: “Diyarbakır’ı Tanıtma Derneği tarafından yakında çıkarılacağı duyurulan ‘Malta’da Verilen Dört Konferans” sözünü ettiğimiz kitabının bir bölümü olmalıdır” (Tütengil 1964: 9).

2007’de Yapı Kredi Yayınlarından çıkan *Ziya Gökalp Kitaplar I’e Malta Konferansları* da alınmıştır. Kitabın bu bölümünü Fahrettin Kırzioğlu hazırlamıştır. Kırzioğlu konferans metinlerinin yazıldığı defterin hikâyesini anlatmıştır, ayrıca bu konferanslarla ilgili olarak Cavit Orhan Tütengil’in “Ziya Gökalp Üzerine Notlar” adlı risalesine (İstanbul, 1956, s.8) atıfta bulunur. Fahrettin Kırzioğlu’nun 1977 yayımladığı *Malta Konferansları* baskısında “Ziya Gökalp’in Sürgün Bulunduğu Malta’da Ders-Konferanslar ve Yurda Dönüşü” başlığı, YKY’den çıkan 2007’deki baskıda yoktur. 1977’deki baskıda Kırzioğlu’nun yayın ve Gökalp hakkında verdiği bilgiler daha ayrıntılıdır.

Ziya Gökalp’in Limni ve Malta’dan ailesine yazdığı mektupları yayımlayan Fevziye Abdullah Tansel, “Ziya Gökalp Sürgünlük Hayatını Nasıl Geçirdi?” (1989b: XL) başlığı altında Gökalp’in Malta’daki hayatını nasıl sürdürdüğü, neler yaptığı gibi başlıca konularda bilgiler verir. Gökalp’in “12 Nisan, 1920 tarihli mektubundaki, ‘Birinci işim Felsefe Dersleri okutmaktır.’ ” sözlerine dipnot olarak okutulan ders notlarının 516 sayfadan ibaret on iki defter olduğunu ve Türk Tarih Kurumunun bu defterleri ailesinden satın aldığını belirtir (1989b: XLV). Enver Behnan Şapolyo ise *Filozof Ziya*

*Gökalp* adlı kitabında “Ziya bey Maltada, kendisini darülfünun müderrisi his ederek, başına birçok eski nazırları, kumandanları, mebusları toplayarak felsefe ve içtimaiyat dersleri vermeye başlamıştır” (Şapolyo ? : 20) sözleriyle Gökalp’in Malta’da hem sosyoloji hem de felsefe dersleri verdiğini belirtmiştir.

Şevket Beysanoğlu’nun hazırladığı *Tamamlanmamış Eserler I*’de, Cavit Orhan Tütengil’in *Türkçülüğün İlim Karşısında Muhakemesi* adlı eserle ilgili tespiti kaynak gösterilerek oradaki bilgiler tekrar edilmiştir. Ayrıca Ziya Gökalp’in Malta’da sadece konferans değil dersler verdiğini Beysanoğlu’nun şu sözlerinden anlamak mümkün:

Malta’da ve 1922-1923 yıllarında Diyarbakır Nümune İlkokulu’nda yetişkinlere verdiği çeşitli konulardaki derslerin notları ile konferansların bir bölümü Türk Tarih Kurumu’ndadır. Bir bölümü de Diyarbakır eski milletvekillerinden rahmetli Veli Necdet Süngütay’da idi. Bu kitabın hazırlanması sırasında, Tarih Kurumuna yaptığımız müracaata, ‘Kurumca bastırılacaktır’ gerekçesiyle olumsuz cevap verildi. Veli Necdet Bey’deki notları da görmek mümkün olmadı (Ziya Gökalp 1985: XVII-XVIII, Tütengil<sup>93</sup> 1964: 9).

Şevket Beysanoğlu, notların Veli Necdet Bey’de olduğu bilgisini Enver Behnan Şapolyo’nun *Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi* (1943: 247-248)’nden öğrenmiştir. 1956 yılında Diyarbakır’da Ziya Gökalp Müzesinin açılmasının hazırlığı sırasında İstanbul’a giden Beysanoğlu, Kuzguncuk’taki evinde Veli Necdet Bey’le görüşür. Anılan notları ve Gökalp’in mektuplarını açılacak müzeye armağan etmesini ister. Veli Necdet Bey karışık hâldeki kütüphanesini yakında tasnif edeceğini, sonrasında Gökalp’e ait ders notlarını ve mektupları bulup müzeye memnuniyetle armağan edebileceğini söyler. Ancak her nedense bu gerçekleşmez (Ziya Gökalp 1985: XVIII).

Şevket Beysanoğlu’na yayımlanacağı söylenen mektuplar, 1965 yılında *Ziya Gökalp Külliyyatı*’nın ikinci kitabı olarak Fevziye Abdullah Tansel tarafından zaten yayımlanmıştır. Fevziye Abdullah Tansel, muhtemelen ders notlarını da bu külliyyatın bir parçası olarak yayımlamayı tasarlıyordu ki Beysanoğlu’nun 1985’teki

<sup>93</sup> Cavit Orhan Tütengil verdiği bilgiye şu dipnotu düşmüştür: “Diyarbakır’ı Tanıtma Derneği tarafından yakında çıkarılacağı duyurulan ‘Malta’da Verilen Dört Konferans’ sözünü ettiğimiz kitabın bir bölümü olmalıdır.” (1964: 9)



*Tamamlanmamış Eserler I*'in hazırlığı sırasındaki ders notlarını edinme ricası Türk Tarih Kurumu tarafından reddedilir.

Ziya Gökalp'in Malta'da okuttuğu "Felsefe Dersleri"nin notları, Ali Utku ve Erdoğan Erbay tarafından hazırlanarak ancak 2006'da Çizgi Kitabevinden aynı adla kitaplaştırılmıştır. 2006'ya kadar neden bu esere ulaşamadığı izah edilir:

Uzun yıllar gün yüzüne çıkamayışının, görülemeyişinin, temel sorumlusunun, hazırlanması planlanan, fakat nedense akamete uğrayan Ziya Gökalp Külliyyatı çerçevesinde basımı için arşivde beklettiği defterleri, nihayet 1986 yılında -sanırım külliyyat projesinden vazgeçerek - kütüphanesine aktaran ve geç de olsa araştırmacılara açan Türk Tarih Kurumu olduğunu söyleyebiliriz (Ziya Gökalp 2006: XV).

Fevziye Abdullah Tansel 1988 yılında vefat etmiştir. Külliyyat projesinden vaz mı geçildi yoksa başka nedenler mi bu çalışmayı kesintiye uğrattı tespit edilememiştir.

Sonuç olarak Ziya Gökalp Malta'da hem konferans hem dersler vermiştir denebilir. Fevziye Abdullah Tansel'in "konferanslar hâlinde verdiği Felsefe dersleri" (Ziya Gökalp 1989b: XLV) ifadesinden derslerin de konferans gibi verilmiş olabileceği de düşünülebilir.

*Felsefe Dersleri* kitabını hazırlayan Ali Utku ve Erdoğan Erbay'ın,

Gökalp'in Muallim Mektebi'nde ders vermeye başladığı tarihin (1922) *Felsefe Dersleri*'nin ilk sayfasına düşülen tarihten (3 Ocak 1921) daha geç olması, Göksel'in Malta'ya ait defterlerden söz etmemesi, kullandığı defterdeki derslerin tamamlanmamış olduğunu belirtmesi ve yayımladığı metnin son kısmında karşılaşılan farklılıklar, Göksel'in elinde ayrı bir defterin bulunduğu kanaati uyandırmaktadır (Ziya Gökalp 2006: XVI).

şeklindeki "ayrı bir defter bulunduğu kanaatlerini" doğrulayan başka bir görüşe de araştırma süresince rastlanılmamıştır. Ziya Gökalp'in damadı Ali Nüzhet Göksel'in yayımladığı *Ziya Gökalp Hayatı Sanatı ve Eseri*'nde ise "basılmamış eserleri" başlığının altında *Diyarbakır'da Verdiği Gece Dersleri* adlı bir eser yer alır (Göksel 1955b: 22). Diyarbakır'daki gece derslerinin notları ile Malta'daki derslerin notları aynı

mıydı ya da farklı mıydı bunu bilemiyoruz, çünkü bazen adlandırmalar yeterince açıklayıcı, yol gösterici olmuyor.

*Türkçülüğün İlim Karşısında Muhakemesi* adlı bir kitaba araştırmalarımız süresince rastlamadık. Böyle bir eser Malta’da verilen derslerin ya da felsefe derslerinin notları mı bu da tespit edilememiştir.

e) Ziya Gökalp’in *Sosyoloji ve Psikolojiye Müstenit Felsefe* adlı bir çalışması olduğu bazı kaynaklarda geçmektedir. Enver Behnan Şapolyo, *Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi* (1943)’nde Gökalp’in “yazıp da 1340 senesinde Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyetine verdiği ve henüz basılmamış eserleri” (1943: 248, Tütengil 1949: 13, Heyd 1980: 132, Ziya Gökalp 1985: XIX, Ziya Gökalp 2006: XVII,) başlığı altında kaybolan eserlerinden bahseder:

14. Muallimler için (Büyük Türk medeniyeti tarihi, cilt: I).<sup>94</sup>
15. Muallimler için (Büyük Türk medeniyeti tarihi, cilt: II).
16. Muallimler için (Türkolojiye müstenit sosyoloji, cilt I).
17. Muallimler için (Türkolojiye müstenit sosyoloji, cilt II).
18. Talebeler için (Türkolojiye müstenit sosyoloji).
19. Muallimler için (Sosyoloji ve psikolojiye müstenit felsefe, cilt I).
20. Muallimler için (Sosyoloji ve psikolojiye müstenit felsefe, cilt II).
21. Talebeler için (Sosyoloji ve psikolojiye müstenit felsefe).

Bu eserler dokuz ciltti. Bunlardan yalnız, liselerin ikinci devresi için yazılmış olan Türk medeniyeti tarihi basılmıştır. Diğer sekiz eser kimin elindedir? Henüz belli değil. Bunu memleket irfanile uğraşanlar arasın. (1943: 248).

Ali Utku ve Erdoğan Erbay, kaybolduğu iddia edilen bu eserin akim kalmış bir proje olduğu görüşündedir (Ziya Gökalp 2006: XVII). Bu görüşe ise Abdülfeyyaz’ın Tevfik’in “Ziya Gökalp’in Ufûlü Memleketimizin İlmî Matemidir” (*Türk Yurdu*, , c.1, s.3, Kanun-ı evvel, 1340, s.203) yazısındaki sözlerinden çıkarırlar (Ziya Gökalp 1985: XIX).

Araştırmalarımız süresince Ziya Gökalp’in *Sosyoloji ve Psikolojiye Müstenit Felsefe* adlı bir eserine rastlamadık.

---

<sup>94</sup> Metindeki gibi yazılmıştır.

f) *İlm-i İçtima Dersleri* kitabı da Ziya Gökalp'ten bahseden bazı kaynaklarda Gökalp'in kayıp eserleri arasında listelenir. Şevket Beysanoğlu'nun hazırladığı *Tamamlanmamış Eserler I* (1985)'de yayımlanmamış *İlm-i İçtima Dersleri* kitabı hakkında şu bilgiler yer alıyor: Ziya Gökalp'in 1329'da (1913/1914) okuttuğu İlm-i İçtima (Sosyoloji) derslerinin notlarının Hamit Sadi Selen tarafından yayımlandığı ve 64 sayfalık taş basması olan bu ders notlarının birer nüshasının İstanbul'daki Hakkı Tarık Us (nu. 7005) ve Belediye kütüphanelerinde (Osman Nuri Ergin kitapları nu. 1269) olduğu belirtilmiştir (Ziya Gökalp 1985: V). Hakkı Tarık Us ve Beyazıt Kütüphaneleri katalogları internet ortamında taranmış konuya dair bir kayda rastlanmamıştır. Beysanoğlu, Hamit Sadi'nin 1964 yılında *Sosyoloji Konferansları*'ndaki (İst. iktisat Fakültesi Yay.) makalesine atıfta bulunulur; bu makalede Ziya Gökalp'e dair hatıralarını anlatan Selen aynı zamanda Gökalp'in *Tanin* gazetesindeki bir makalesinden ilk kez bahsettiğinin altını çizer. Beysanoğlu, *Tamamlanmamış Eserler I* (1985)'de "Hamit Sadi'nin yayımladığı notlar ise beş ders hakkındadır: İlm-i İçtima'nın tarihi, İlm-i İçtima'nın taksimi, İlm-i İçtima'da usûl, İlm-i eşkâl-i içtimaî ve içtimaî enmûzece, İçtimaî şekiller (1985: VII)" der.

Beysanoğlu'nun "İlm-i İçtima dersleri" ve "İlm-i İçtima" hakkında verdiği bilgilerle, Enver Behnan Şapolyo'nun *Filozof Ziya Gökalp* eserinde (?: 36)<sup>95</sup> Gökalp'in "Darülfünun'da verdiği dersler" başlığı altında verilen derslerle hemen hemen aynıdır (?: 33-39).

Cavit Orhan Tütengil'in 1945'te yayımladığı Ziya Gökalp bibliyografyasında "Encyclopedie de l'Islam, 1924, C. V. Sf. 1302" ile Enver Behnan Şapolyo'nun *Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi* (1943: 247) eserinde de *İlm-i İçtima dersleri* Gökalp'in kitapları arasında listelenmiştir.

Araştırmalarımız süresince *İlm-i İçtima Dersleri* adındaki bu kayıp esere ulaşamadık.

<sup>95</sup> Enver Behnan Şapolyo'nun *Filozof Ziya Gökalp* kitabına Millî Kütüphane, Bilkent Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumunun kütüphanelerinden ulaşamadık. Ankara'da bir sahaftan edindiğimiz baskının da arka ve ön kapakları kopmuş olduğu için kitabın hangi yıla ait olduğunu bilemiyoruz. Ancak Beysanoğlu'nun sayfa numaraları ile elimizdeki kitabın sayfa numaraları tutuyor. O nedenle "?" olarak gösterdiğimiz eserin basım yılının "1933" olduğunu söylenebilir.

g) Ziya Gökalp, Malta sürgününden sonra kısa bir süre Diyarbakır'da kalır, daha sonra ise Telif ve Tercüme Heyeti Reisi olarak Ankara'ya gelir. Ankara Lisesi öğrencileri Gökalp'i istasyonda karşılarlar. Enver Behnan Şapolyo da bu öğrencilerden biridir. Şapolyo, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi muhabiri olarak Ankara'daki "İlm-i Heyet" toplantısına katılır. Şapolyo, İstanbul Erkek Lisesine öğretmen tayin edildikten sonra da Ziya Gökalp'i yakından takip eder (Şapolyo ? : 20-27). Ziya Gökalp'in dersleri hakkında verdiği bilgiler aynı zamanda onun kayıp eserlerine dairdir:

İstanbul Darülfünunda verdiği bahisler şunlardı: 1915ten 1919 tarihine kadar ilmi içtima-umumi içtimaiyat, ilmi içtimai dini 1916-1917 tarihine kadar ilmi içtimai hukuk, 1918 senesi umumî içtimaiyat, 919 senesi ise milli terbiye bahisleridir. Bu zaman not vermez, kendi anlatır, bazen talebeden sual sormasını teklif ederdi. Bu notların hiç biri matbu değildi. (? : 32)

Şevket Beysanoğlu'nun hazırladığı *Tamamlanmamış Eserler I* (1985)'de *İlm-i İçtima* kitabı hakkında şu bilgilere yer verilir. Ziya Gökalp'in 1331-1332 öğretim yılında verdiği ders notlarının bir kısmı olup 32 sayfalık taş basması bir eserdir. Ders notlarını kimin derlediği meçhuldür. Kitap beş dersten ibarettir: İlm-i içtima', Saint Simon, Auguste Comte, Auguste Comte'tan sonra, Durkheim ve Anneé Sociologue. Kitabın bir nüshası İstanbul'daki Hakkı Tarık Us Kütüphanesindedir (nu. 7006 ) (Ziya Gökalp 1985: VII).

Bu esere Ali Nüzhet Göksel (1955a: 16), Enver Behnan Şapolyo (1943: 247, 367), Hilmi Ziya Ülken (2006: XXXII), İsa Kocakaplan (2009: 52) da Gökalp'in eserleri arasında yer listelerler.

Araştırmalarımız süresince *İlm-i İçtima* adındaki bu kayıp esere ulaşamamıştır.

h) Ali Nüzhet Göksel'in 1956'da yayımladığı *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* adlı 79 sayfalık kitapta, Ziya Gökalp'in *Muhtasar İçtimaiyat* adlı bir eser yazmaya başladığı belirtilir. "Ahlaka ve Terbiyeye Tatbik Edilmiş" başlığının altına "Muhtasar İçtimaiyat" daha büyük harflerle yazılmıştır. Metnin orijinalinde de Ziya Gökalp alt başlığı daha büyük harflerle yazmıştır. Beysanoğlu eserin adını *Ahlaka*

ve Terbiyeye Tatbik Edilmiş Muhtasar İctimaiyat şeklinde verir. Göksel'in bahsettiği Muhtasar İctimaiyat ile Beysanoğlu'nun bahsettiği eser aynıdır.

“Muhtasar İctimaiyat” başlığının altında “Misalleri, diğer medeniyetler gibi Türk medeniyetinden de alınmıştır. 18 Eylül 1920 tarihli resmi programına tevfi kan yazılmıştır” (Göksel 1956: 62) açıklaması vardır. Göksel, kitap hakkında ayrıca şu bilgileri verir:

“Muhtasar İctimaiyat”<sup>96</sup> kitabını da 1923te Ankara’da toplanan “Hey’et-i İlmiyye” kararıyla Liseler için bir ders kitabı olarak hazırlıyacaktı. Fakat Gök alp’in teklifiyle, önce “Türk Medeniyeti Tarihi”ni tamamlıyacaktı, bundan sonra ikinci mektep kitabı olan “Muhtasar İctimaiyat”ı yazacaktı. Fakat, uzun bir çalışma zamanı isteyen “Türk Medeniyeti Tarihi” göz önüne alınarak, bu zaman zarfında Sosyoloji derslerinin de kitapsız geçmemesi için Profesör Mehmet İzzet Bey’e bu devre için bir “İctimaiyat Dersleri” kitabının hazırlanması işi verilmişti. İşte Gök alp, “Muhtasar İctimaiyat Dersleri”nin şimdi neşrettiğimiz ilk sahifelerini o zaman yazmıştı. “Türk Medeniyeti Tarihi” bitmeden öldüğü için, bu esere tekrar dönememişti (Göksel 1956: 10).

Şevket Beysanoğlu *Tamamlanmamış Eserler I*’de Ali Nüzhet Göksel’i kaynak göstererek onun verdiği bilgileri tekrarlamıştır, ancak Göksel’inkinden daha uzun bir metin yayımlamıştır. Göksel’inkinden farklı olan kısma ise Beysanoğlu nereden ulaştığını şöyle açıklar: “Bundan sonraki metin, Ziya Gök alp’in Diyarbakır’da Lise ve Öğretmenokulu öğrencilerine verdiği ‘İctimaiyat Dersleri’nin Vilâyet Matbaasından basılmış 19-22 sahifeleridir” (Ziya Gök alp 1985: 190).

*Muhtasar İctimaiyat*’ın başka sayfaları da olabilir, bunu bilemiyoruz.

i) Şevket Beysanoğlu, Ziya Gök alp’in yayımlanmamış eserleri arasında *İctimaiyat Dersleri* için ayrı bir başlık açtıktan sonra şöyle bir açıklama yapar:

Ziya Gök alp’in Malta dönüşü Diyarbakır’da lise ve öğretmen okulu öğrencilerine 1922-1923 öğretim yılında verdiği İctimaiyat Dersleri’nin küçük bir bölümüdür. Bize bu basılı metni veren rahmetli Tahsin Çubukçu (1901-1962) nun beyanına göre, Ziya Gök alp, öğrencilerine kolaylık olsun diye, bu dersin notlarını, Küçük Mecmua’nın da basılmakta olduğu Vilâyet Matbaası’nda sekizer sahifelik formlar halinde yayımlıyordu. Kitaba aldığımız metin üçüncü formanın 19-22. sahifeleridir. Derslerin baş formlarını da tesbit edemedik (Ziya Gök alp 1985: XIII).

<sup>96</sup> Orijinal metindeki gibi yazılmıştır.

Beysanoğlu, Gökalp'in bu derse Diyarbakır'da önem verdiği ve sosyoloji ile ilgili *Peyman*'daki yazısını hatırlatır. Selanik Sultani Mektebinin programına sosyoloji dersinin konulmasını sağladığını, bu dersi okuttuğunu ve böylelikle ilk ve ortaöğretime sosyolojinin 1910 yılından itibaren girdiğini, Türkiye'de sosyoloji kürsüsünün ilk kez Gökalp sayesinde kurulduğunu anlatır. Beysanoğlu'nun "Ziya Gökalp derslerinde, önceleri 'Sosyoloji' yerine 'İlm-i İçtima', sonraları 'İçtimaiyat' terimlerini" kullanmıştır" (Ziya Gökalp 1985: XIII-XVI) şeklindeki ifadesinden sonra *Ahlaka ve Terbiyeye Tatbik Edilmiş Muhtasar İçtimaiyat* başlığı altında yayımladığı 190-195 arasındaki sayfaları<sup>97</sup> içindekilerde *İçtimaiyat Dersleri* başlığı altında verir.

Kısacası İçtimaiyat (sosyoloji) derslerinin bir kısmı da Muhtasar İçtimaiyat'tır. Beysanoğlu *Tamamlanmamış Eserler I'de İçtimaiyat Dersleri* adıyla ayrı bir başlık açmasının sebebi bu konuya açıklık getirmek için olabilir, çünkü *Ahlaka ve Terbiyeye Tatbik Edilmiş Muhtasar İçtimaiyat* ve *İçtimaiyat Dersleri* başlıkları arka arkaya kitapta yer almakta ve iki başlık altında verilen bilgiler birbirini bütünlemektedir.

*İlm-i İçtima Dersleri* hakkında Beysanoğlu ve Şapolyo'nun verdiği bilgilerden hareketle bu notlar, yeni bir bilim dalının nasıl öğretildiğini gösteriyor. Sosyoloji biliminin tarihi (İlm-i İçtima'nın tarihi), Sosyoloji biliminin bölümleri (İlm-i İçtima'nın taksimi), Sosyoloji bilimde usul (İlm-i İçtima'da usûl), Sosyoloji bilimde toplumsal şekiller ve örnekler (İlm-i eşkâl-i içtimaî ve içtimaî enmûzecler), Toplumsal şekiller (İçtimaî şekiller) (Ziya Gökalp 1985: VII).

*İlm-i İçtima* (Sosyoloji) ise artık içtimaiyat yani sosyoloji bilimini tanıyan bir öğrenci topluluğu için verilecek türden dersler ve notlar. Sosyoloji (İlm-i içtima'), Saint Simon, Auguste Comte, Auguste Comte'tan sonra, Durkheim ve Anneé Sociologue.

*Muhtasar İçtimaiyat* hakkında daha az bilgiye sahip olmakla beraber Beysanoğlu'nun yayımladığı notlardan diğer eserleri bütünler niteliktedir (Tarde'nın görüşleri ile başlıyor

---

<sup>97</sup> (bkz. 8. *Muhtasar İçtimaiyat*).

notlar) (Ziya Gökalp 1985: 190). Beysanoğlu'nun verdiği bilgiler dışında farklı bir bilgiye ulaşamamıştır.

j) Şevket Beysanoğlu'nun hazırladığı *Tamamlanmamış Eserler I* (1985)'den Hukuk Sosyolojisi ders notlarının 1330 tarihli taş basmasının 32 sayfasının İstanbul'da Üniversite Kütüphanesinde olduğu söylenir (Ziya Gökalp 1985: VII). Beysanoğlu, Gökalp'in tamamlanmamış eserlerini hazırlarken Atatürk Üniversitesi Kütüphanesine ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kitaplığına özellikle bakar, ancak esere bir türlü ulaşamaz. Bu kitaplıklara özellikle bakmasının sebebi ise Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun<sup>98</sup> ve Enver Behnan Şapolyo'nun bu eserden bahsetmeleridir. Konuya ilişkin Fındıkoğlu'nun yayınlarından da bahseder.

Enver Behnan Şapolyo *Filozof Ziya Gökalp* eserinde (Şapolyo ? : 36) Gökalp'in "Darülfünun'da verdiği dersler" başlığı altında şu bilgileri verir:

*1916 Birinci ders; ilmi içtimai hukukî kaideleri.*<sup>99</sup>

(Cemiyetleri tetkik etmek nasıl kabildir? Tesânüdün mütalaası. Hukukî kaideler. Hukukî hâdiselerin kaideleri nelerdir?

*İkinci ders; müeyyideler:*

Hukukî kaideler ve görünmeyen kaidelerin tetkiki. adet nedir? münteşir kaideler. Adetlerin tesanüt enmüzeçleri.. Hukuku umumiye ve hususiye arasındaki fark. Devlet mefhumu. Kuvvei müeyyidenin nevileri. Ahlâki, hukukî müeyyideler.

*Üçüncü ders mihanikî tesanüt yahut mümaseletten mütevellit tesanüt*

(Mihanikî tesanüt) yahut (mümaseletten mütevellit tesanüt).

Cinayet ve cezanın mihanikî tesanüt ile izahı.. Mihanikî tesanüt ve ceza.. Cezanın muhtelif içtimai nevilerde telekkileri. Ceza kanunu ve halk. Cezanın tarifi. Cinayetin tarifi.

*Dördüncü ders Ceza:*

İptidai cemiyetlerde ceza idamlarda işkence, cürüm ve ceza meselesi, muhtelif ceza şekilleri, kan davası.

*Beşinci ders mihanikî tesanütün mahiyeti:*

Ferdî vicdan, mâşerî ruh, vatan sevgisi, tesanüdün doğuşu mihanikî tesanüt nedir? mihanikî ve uzvî tesanüdün mukayesesi.

*Altıncı ders uzvî tesanüt:*

Durkhaymın uzvî ve mihanikî tesanüdü izahı-taksimi âmal, uzvî tesanütte ahlak, amele ve patron mücadeleleri.

<sup>98</sup> Beysanoğlu, 8.dinotta belirttiği Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun, "*İçtimaiyat Dersleri*, I.cilt, Sosyoloji Doktrin ve Kolları, İst. 1971, s.1." eserini kaynak göstermektedir. Eserde Gökalp'ten bahsedilmektedir.

<sup>99</sup> Orijinal metindeki gibi yazılmıştır.

*Yedinci ders içtimâî sınıflar:*

Sermayedarlar, amele, zengin ve bunların ayrı ayrı izahları tesanüdün tasnifi bu enmuzeçlerin ayrı ayrı izahları. büyük adamların cemiyette faide ve bunun izahı tercümei hallere nazaran büyük adam kimdir.

*Sekizinci ders ilmi içitima hakkında bir kaç söz:*

Millet devrinde büyük insanların yetişmesi, garp aleminde büyük adamların yetişmesi, ve okumak zevki, içtimaiyat dersinin zevki.

*Dokuzuncu ders içtimaiyatla münasebeti olan ilimler:*

Hayatıyat, Antropoloji, ilmi nefis, istatistik ilimlerin çalışma yollarını bulmak çareleri nedir?..

*Onuncu ders Maruf içtimaiyun eser ve meslekleri:*

Tarihi felsefe okumak. Maruf içtimaiyun eserleri nasıl tetkik edilir ve isimler. (Şapolyo ? : 36-37)

Enver Behnan Şapolyo'nun 1943'te yayımladığı *Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi* adlı eserinde *İlm-i İçtimâî Hukukî* adlı eserin kütüphanesinde mevcut olduğunu belirtir (Şapolyo 1943: 247, 267). Ali Nüzhet Göksel (1955a: 16), Cavit Orhan Tütengil (1945: 6), Uriel Heyd (1980: 132) de Gökalp'in eserleri arasında *İlm-i İçtimâî Hukukî*'yi vermektedirler.

Yapı Kredi Yayınları Ziya Gökalp'in eserlerini "Kitaplar" ve "Yazılar" başlıkları altında ikişer cilt hâlinde yayımlamayı planlamaktadır. Planlanan külliyatın sadece *Kitaplar I*'i 2007'de yayımlanmıştır. Diğerleri ise henüz yayımlanmamıştır. M. Sabri Koz'un hazırladığı *Ziya Gökalp Kitaplar I*'in "Ziya Gökalp, Yeniden..." başlıklı önsözünde *İlm-i İçtima'-ı Hukukî*'nin ikinci kitapta yer alacağı şöyle müjdeleniyor.

(...) varlığı bilinen ve bir türlü ele geçirilemeyen, hatta Beysanoğlu'nun *Tamamlanmamış Eserler I*'de Enver Behnan Şapolyo'nun notlarına dayanarak bazı bölümlerine yer verdiği *İlm-i İçtimâ-ı Hukukî*'yi çalışmalarımız sırasında ele geçirdik. '*Tamamlanmamış Eserler III*' başlığı altında sunduğumuz ve Yücel Demirel'in hazırladığı bu kitabın gerçek serüvenine okur ilk kez bu dizide tanık olacak ve okuma imkânı bulacak (Ziya Gökalp 2007: 24).

k) Enver Behnan Şapolyo, Gökalp'in "1915ten 1919 tarihine kadar ilmi içtima-umumi içtimaiyat, ilmi içtimai dini" adlı konulardan bahsettiğini (Şapolyo ? : 32) belirtir. "1331 senesinde vermiş olduğu bu derslerin bir kısmı da taş basmasile neşredilmiştir" (Şapolyo 1943: 247) diyerek *İlm-i İçtima* ve *İlm-i içtima-ı dinî* adlarını verir. Bunlardan başka "gayri matbu" iki eser ismi daha verir: *İlm-i İçtimâî hukukî* ve *Amelî içtimaiyat*.



Şevket Beysanoğlu, hazırladığı *Tamamlanmamış Eserler I* (1985)'de bu eser hakkında şunları söylemektedir:

Ziya Gökalp'ın İlm-i içtima'-ı dînî<sup>100</sup> (Din sosyolojisi) ders notları da bütün araştırmalara rağmen bulunamamıştır. Cavit Orhan Tütengil'in de temas ettiği gibi, bu derslerden bir kısmının 1329 (m. 1913/1914) yılında taş basması suretiyle çoğaltılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü, 1330 (m. 1914/1915) yılında yayımlanan 'İlm-i İçtima'-ı hukukî' de adı geçiyor. Bu dersin konularından birini teşkil eden 'Eski Türklerde Din', ilkin Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nda (c.1, sayı: 5, s. 457-474, 11.1332) yayımlanmış, sonra daha geniş olarak Yeni Mecmua'da tefrika edilmiştir (Sayı: 47-50, Haziran 1918) (Ziya Gökalp 1985: X).

Beysanoğlu, Enver Behnan Şapolyo'nun *Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*'ndeki bilgiye de yer verir:

İlmi içtimadan, sonra verdiği dersler de dinî içtimaiyattır. Bu notlar meydanda yoktur. Bu notların mühim bir kısmı Durkaymın (Din hayatının içtimâî şekillerinden) usul olarak, eski Türklerin din şekillerini, Türk esatiri, menkıbeleri gibi bahislerdir ki, bunların birçoğu Yeni Mecmua, Millî Tetebbular, Türk töresi, Türk medeniyeti tarihindeki eserlerinde mevcuttur (Şapolyo 1943: 367).

Şevket Beysanoğlu, Ziya Gökalp'ın din sosyolojisi ile ilgili bazı derslerini de makaleler şeklinde *İslam Mecmuası*'nda yayımladığını ve *Tamamlanmamış Eserler I*'de ise din sosyolojisi ders notlarının ancak ikisine ulaşabildiğini belirtir: 1. Cahiliyet Ailesi ve İslamiyetin Aile Hukukunda Yaptığı İnkılaplar 2. Dinin İçtimâî Hizmetleri (Ziya Gökalp 1985: X).

Cavit Orhan Tütengil (1949: 6), Ali Nüzhet Göksel 1955a: 16), Hilmi Ziya Ülken (2006: XXXII), Uriel Heyd (1980: 131), İsa Kocakaplan (2009: 52) da böyle bir eserden bahsetmektedir.

Ziya Gökalp'e ait olduğu belirtilen *İlm-i İçtima'-ı Dinî* adlı esere araştırmalarımız süresince rastlamadık.

<sup>100</sup> Orijinal metindeki gibi yazılmıştır.

1) Enver Behnan Şapolyo “Felsefe dershanesinde 27 Şubat 1918”de (Şapolyo ? : 37) Ziya Gökalp’in “serbest dersler adı altında” (Şapolyo 1943: 267) bu dersi verdiğini söyler. Ziya Gökalp’in matbu eserlerini listeledikten sonra “Bunlardan maada not halinde olan, yine İstanbul Darülfünunda vermiş olduğu gayri matbu iki eseri daha vardır. Bu eserlerin ikisi de benim kütüphanemde mevcuttur” (Şapolyo 1943: 247) diyerek *İlm-i İçtimaî Hukukî* ve *Amelî İçtimaiyat* adlı eserlerin adlarını verir. Bu ders notları hakkında şu bilgileri verir:

Birinci ders (İlmin teşekkülü ve halk bilgileri), ikinci ders (Müessese ve örf), üçüncü ders (Örf ve tesanüt), dördüncü ders (Hars ve medeniyet), beşinci ders (Medenî intibah, harsî intibah), altıncı ders (Türkiye asrî bir cemiyet mi, değil mi?), yedinci ders (Cemiyetin terakki ve tekâmülünde büyük adamların tesiri), sekizinci ders (İlmî mantık, harsî mantık), dokuzuncu ders (Bu ders kaybolmuştur.), onuncu ders (Cemiyetin bünyesine tesir eden sebepler), on birinci ders (Halk ve güzideler), bu makaleyi Çınaraltı Mecmuasının 57nci nüshasına gönderdim, basıldı.

İşte Ziya Gökalp hemen hemen İstanbul Darülfünununda bu dersleri vermiştir. Son zamanlarda (Millî terbiye) bahislerini verirken, Mütareke sıralarında tevkif olunarak, Maltaya sürülmüştür (Şapolyo 1943: 267-268).

Şapolyo, *Filozof Ziya Gökalp* adlı kitabında *İlm-i İçtima’-ı Hukukî* derslerinde olduğu gibi bu derslerin içeriğinden daha ayrıntılı olarak bahseder (Şapolyo ? : 37-39). Ziya Gökalp’in bu derslerde işlediği konuların bir kısmı dergi ve gazetelerde yayımlanmıştır; Kültür ve Turizm Bakanlığının hazırladığı Ziya Gökalp külliyyatının ikinci serisi olan *Makaleler*’de bu yazılara yer verilmiştir (Ziya Gökalp 1985: XII).

Şevket Beysanoğlu, *Tamamlanmamış Eserler I* (1985)’de “Amelî içtimaiyat dersleri” başlığı altında bu dersin notlarının bir kısmı yayımlamıştır: “Harsî intibah, medenî intibah”, “Türkiye asrî bir cemiyet mi, değil mi?”, “Cemiyetin terakki ve tekâmülünde büyük adamların tesiri”, “Millî içtimaiyat”, “Millî içtimaiyattan: Tesettür”, “Halk ve güzideler”, “Kadın üzerine” (Ziya Gökalp 1985: XII). Beysanoğlu diğer ders notlarını bulamadığını, yayımladığı notlarda eksiklikler olduğunu belirtir. Ders notlarında yazı daha önce yayımlanmışsa nerede yayımlandığı ya da yazının kimden temin edildiğine dair bilgiler de yazıların sonlarında açıklanmıştır.

*Amelî İçtimaiyat* eserinden diğer araştırmacılar da bahsetmektedir: Cavit Orhan Tütengil (1949: 13), Uriel Heyd (1980: 132), İsa Kocakaplan (2009: 52). Bu bilgilerin dışında esere dair farklı bir kayda rastlanmamıştır.

m) Kayıp olarak bilinen bu eser tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk kez 1972 yılında *Halk Klasikleri I: Nasreddin Hoca'nın Latifeleri* adıyla Diyarbakır'da (Anadolu Matbaasında) basılmıştır. Edindiğimiz bu nüshada eser hakkında da bilgiler mevcuttur. 38 sayfalık Eski Harfli Türkçe bu eserin o güne değin yayımlanmadığını söyleyen Dr. Selâhattin Yazıcıoğlu'ndan, bu defterin dönemin milletvekillerinden Sayın Veled Çelebi Efendiye Ziya Gökalp tarafından gönderildiği belirtilir. Veled Çelebi ise bu defteri AÜ Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Direktörü Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'a teslim etmiştir. 1967 yılında 20. Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği ve Sekizinci Türk Tüberküloz Kongreleri nedeniyle Diyarbakır'a gelen Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk tarafından Dr. Selâhattin Yazıcıoğlu'na armağan edilen defter, günümüz Türkçesine Abdüssettar Hayati Avşar tarafından çevrilmiştir. Gökalp bu defterin başlangıcında Köroğlu şiirini manzum olarak hazırladığını söyler, Yazıcıoğlu mefkûreli Türk aydınlarının bu manzum eseri bulup yayımlamalarının içtenlikle görevi olması gerektiğine değinir (Ziya Gökalp 1972: 5-6).

Şevket Beysanoğlu, *Tamamlanmamış Eserler I* (1985)'de *Halk Klasikleri I. Nasreddin Hoca'nın Latifeleri* adlı esere yer vermiştir. Dr. Selâhattin Yazıcıoğlu'nun bahsettiği Veled Çelebi (İzbudak)'nin Ziya Gökalp'la Ankara'da Telif ve Tercüme Encümeninde aza olarak çalıştıklarını belirtir. Bu dönem Gökalp'in Malta dönüşü bir süre Ankara'da bulunduğu zamana denk gelmektedir. Encümenin hazırladığı bir yayın programı vardır, bu programda Halk Klasikleri serisi de vardır, ancak Ziya Gökalp bir süre sonra Ankara'daki Telif ve Tercüme Encümeni azalığından da ayrılarak Diyarbakır'a gider. Planlanan serinin ilk kitabı olarak düşünülen *Nasreddin Hoca'nın Latifeleri* kitabının başına konulmak üzere bir yazı istenir, işte Veled Çelebi'nin elindeki 38 sayfalık defter gönderilen bu eserdir (Ziya Gökalp 1985: XVI-XVII). Defterin ilk sayfalarında Gökalp'in şu açıklamaları önemlidir:

Bu defter NASREDDİN HOCA<sup>101</sup> kitabının baş tarafına konulacaktır.

Sadeleştirilmiş Nasreddin Hoca kitabın başına da sağdan büyük harflerle (HALK KLASİKLERİ) yazıldıktan sonra (Birinci Sayı) denilecek ve bunun altında da büyük harflerle (NASREDDİN HOCA LATİFELERİ) yazılacaktır.

Halk Klasiklerinin ikinci sayısı (Dede Korkut Kitabı) olabilir. Bu kitabın bugünkü Türkçeye nakil vazifesini kabul edebilirim. Diğer sayılar (Yunus Emre, Karacaoğlu, Cevheri ila ahire) olabilir.

Köroğlu manzum olarak tarafımdan hazırlanmıştır. Ankaradan kitaplar geldi mi? (Ziya Gökalp 1972: 7, 1985: XVI-XVII).

Beysanoğlu, Ziya Gökalp'in Veled Çelebi'ye yazdığı mektupta (defterin ilk sayfalarındaki açıklama) bahsedilen “Köroğlu”nun bazı eserlerde “Karagöz” diye yanlış olarak geçtiğinin de altını çizer (Ziya Gökalp 1985: XVIII) İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu'nun bibliyografyasında Ali Nüzhet Göksel'in *Bilgi Mecmuası*'ndaki “Ziya Gökalp'in eserleri ve yeni bir vesika” başlıklı yazısı kaynak gösterilerek *Karagöz* adlı eserin Ziya Gökalp'in yayımlanmamış bir eseri değil, “Halk Felsefesi ve Nasreddin Hoca” adlı bir eserin kırk sayfalık önsözü olduğu belirtilir (1971: XIV).

Cavit Orhan Tütengil'in *Ziya Gökalp Üzerine Notlar* incelemesi 1964'te, “Gökalp'a İlişkin Yeni Notlar” makalesi ise 1976'da yayımlanmıştır. Tütengil, 1964'teki incelemesinde “Karagöz”ü Ziya Gökalp'in bilinmeyen bir eseri olarak değerlendirmiş; ancak 1976'daki makalesinde ise Ziya Gökalp'in Veled Çelebi'ye verdiği defterin Hayati Avşar tarafından *Halk Klasikleri I. Nasreddin Hoca'nın Latifeleri* adıyla 1972'de yayımlanan esere “Ziya Gökalp'in Ölümünden Sonra Yayımlanan Eserleri” başlığı altında yer vermiştir.

Ziya Gökalp'in Hayati Avşar'ın çevriyazısı ile ilk kez 1972'de yayımlanan *Halk Klasikleri I. Nasreddin Hoca'nın Latifeleri* adlı eseri Şevket Beysanoğlu'nun hazırladığı *Tamamlanmamış Eserler I* (1985) de yer almaktadır. Cavit Orhan Tütengil (1976a: 185), İsa Kocakaplan (2009: 54) eserlerinde Gökalp'in bu çalışmasından bahsetmektedirler.

<sup>101</sup> Alıntıda orijinal metindeki yazıma sadık kalınmıştır.

Araştırmalarımız süresince “Karagöz” ya da “Köroğlu” isimli Gökâlp’e ait bir esere rastlamadık. “Karagöz”, “Köroğlu” adlı ayrı ayrı eserler de olabilir, bunu bilemiyoruz. Ziya Gökâlp’in halk edebiyatına ilgisi düşünülürse her iki isim için şiir yazmış ve kaybolmuş olması da muhtemeldir.

n) Ziya Gökâlp’in *Güzel Türkçenin Sarfı* isimli bir eseri olduğu bilgisine Ali Nüzhet Göksel’in 1956’da yayımlanan *Ziya Gökâlp’in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* adlı çalışmasında yer verilmiştir. Ali Nüzhet Göksel, Diyarbakır Lisesinde Türkçe ve Edebiyat Öğretmenliği yaptığı dönemde dil bilgisi olarak iki kitap kullanıldığını; bunların birinin Ahmet Cevat’ın *Lisan-i Osmânî*’si, diğerinin ise Hüseyin Cahit’in *Türkçe Sarf ve Nahiv* adlı eseri olduğunu söyler. Göksel’e göre, bu kitaplar konuşulan ve yazılan Türkçe yerine yazı ve konuşma dilinden uzaklaşmış eski lisanın kurallarını öğretiyordur:

O cansız dilden bahseden bu eserler, bizi de, çocukları da sıkıyordu. Türkçenin güzelliği cümle yapısı ve estetik değeri bu eserlerin dışında kalmıştı. Bu meseleyi, Malta’dan dönmüş olan Ziya Bey’e birkaç defa söyledim. O da, yine 1922 de Diyarbakır’da “Güzel Türkçenin Sarfı” eserini hazırlamaya başladı. Fakat Gökâlp’in Ankara’ya gidişi ve “Telif ve Tercüme Encümeni”ndeki kesif faaliyetleri ve o sırada 1923 te Ankara’da toplanan “Hey’et-i İlmiyye” arasına katılması ve bu Hey’etin kararıyla Liselerde okunmak üzere “Türk Medeniyeti Tarihi”ni yazmayı kabul etmesinden dolayı “Güzel Türkçenin Sarfı” eserini de tamamlamak imkânı bulamadı. Bu yüzden eser yarım kaldı ( Göksel 1956: 9-10).

Ali Nüzhet Göksel, Ziya Gökâlp’in neşredilmemiş yedi eserinden biri olarak “Güzel Türkçenin Sarfı”nı incelemesinde tanıtmış ve yer vermiştir. Şevket Beysanoğlu *Tamamlanmamış Eserler I*’de yayımlamayı tasarladığı tamamlanmamış eserlerin ikinci cildince “Güzel Türkçenin Sarfı”nın da yer alacağını (Ziya Gökâlp 1985: XVII) belirtse de ikinci cilt yayımlanamamıştır. “Güzel Türkçenin Sarfı” adlı çalışma sadece Ali Nüzhet Göksel’in incelemesinde bulunmaktadır. Fevziye Abdullah Tansel’in 1957’de yayımladığı “Ziya Gökâlp Hakkında Yeni On Bir Eser”<sup>102</sup> makalesinde de Ali Nüzhet Göksel’in bu *Ziya Gökâlp’in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* adlı incelemesindeki Ziya Gökâlp’in “Güzel Türkçenin Sarfı” adlı eserinden bahsedilmiştir.

<sup>102</sup> *Belleten*, XXI, 84 (Ekim 1957’den ayrı basım), Ankara: TTK Basımevi.

*Güzel Türkçenin Sarfı* kitabının içeriği şöyle özetlenebilir. Birinci mebhasta “Sarfın Tarifi ve Miyarları; Âdi Sarf, Tarihî Sarf; Lisan, Lehce, Lahin; Lisanların Nevileri; Türkçenin Menşei; Sâitler ve Sâmitler; Ahenk Kaideleri; Kelimenin Tasnifi; Edât Alan Kelimeler, Almayan Kelimeler, Tenkît”; ikinci mebhasta “İsim” başlığı altında konuya ilişkin maddeler hâlinde bilgiler verilmiştir (Göksel 1956: 52-61). On sayfa tutan bu çalışma yarım kalmıştır. Göksel elindeki defterlerden kopya ederek neşredilmemiş eserleri yayımlamıştır. Tahminen elindeki kaydın bütününe bu kadar olduğu söylenebilir.

o) Ali Nüzhet Göksel’in 1956’da yayımlanan *Ziya Gökalp’in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* adlı çalışmasında Ziya Gökalp’in yarım kalan *Türk Kamûsu* eserinden bahsedilmektedir. Ali Nüzhet Göksel, Ziya Gökalp’in Malta’daki sürgün hayatında arkadaşlarının, dinleyicilerin konferanslarda anlamadığı Türkçe kelimeleri sık sık sorması üzerine ve Diyarbakır’da verdiği “Gece Dersleri”nde de tarih, coğrafya, sosyoloji ve hukuk ile ilgili bazı tabirlerin bilinmediğini fark etmesiyle (Göksel 1956: 10) Gökalp’in bir sözlük ihtiyacının hâsıl olduğunu gördüğünü belirtir. Ziya Gökalp’in sözlük çalışmasına hangi düşüncelerle başladığını ise şöyle anlatır:

Ayrıca mevcut sözlüklerde bir kelimenin tam karşılığının bulunmadığını, kelimelerin mânalarının bir kelime ile değil, birçok kelimelerle mânalandırılmaya çalışıldığını, bu yüzden bilhassa tercüme işlerinde bu durum yanlış sonuçlara yol açtığını söylüyordu. Halk lisan ve edebiyatındaki kelime ve tabirlerin de karşılıklarının sözlüklerde bulunmaması gibi sebepler, Ziya Gökalp’i bu “Türk Kamûsu”nu yazmaya sevk etmişti. Fakat, 1924 te bu işe başlamış ve aynı yılda öldüğü için eser, başlangıçta kalmıştır (Göksel 1956: 10).

Ali Nüzhet Göksel, Ziya Gökalp’in neşredilmemiş yedi eserinden biri olarak *Türk Kamûsu* adlı çalışmayı incelemesinde tanıtmış ve eser hakkında bazı bilgiler vermiştir. Şevket Beysanoğlu *Tamamlanmamış Eserler I* (1985)’de yayımlamayı tasarladığı tamamlanmamış eserlerin ikinci cildince “Türk Kamûsu”nun da yer alacağını (Ziya Gökalp 1985: XVII) belirtse de ikinci cilt yayımlanamamıştır. “Türk Kamûsu” adlı çalışma sadece Ali Nüzhet Göksel’in incelemesinde bulunmaktadır. Fevziye Abdullah Tansel’in 1957’de yayımladığı “Ziya Gökalp Hakkında Yeni On Bir Eser”<sup>103</sup>

<sup>103</sup> *Belleten*, XXI, 84 (Ekim 1957’den ayrı basım), Ankara: TTK Basımevi.

makalesinde de Ali Nüzhet Göksel'in bu *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* adlı incelemesindeki Ziya Gökalp'in "Türk Kamûsu" adlı eserinden bahsedilmiştir.

Ali Nüzhet Göksel'in kitabında *Türk Kamûsu* yedi sayfadan ibarettir. Yedi sayfalık eserin içeriği hakkındaki bazı maddeler şöyledir:

hemzé (isim) Elif harfi sâmit olup da başata bulunmazsa, bu şekilde yazılır ve hemze adını alır: Mü'min, te'min, cüz'î gibi.  
 (...)
 âbâdân âbâdan (sıfat) Şen, ma'mûr: Allâh yurdumuzu âbâdân eyleye! (Göksel 1956: 66)

Ziya Gökalp'in *Türk Kamûsu* adlı çalışması hakkında ulaşılabilen bilgiler Ali Nüzhet Göksel'in verdiği bilgilerle sınırlıdır. *Türk Kamûsu* adlı başka bir kitaba rastlanılmamıştır.

ö) Elcezire Aşiretleri/ Diyarbekir Aşiretleri/ Diyarbekir Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler/ Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler ifadeleri Ziya Gökalp'le ilgili çalışmalarda geçer. Ali Nüzhet Göksel'in 1956'da yayımlanan *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* adlı incelemesinde Ziya Gökalp'in "Elcezire Aşiretleri" adlı neşredilmemiş bir eseri olduğundan ilk kez bahsedilmiştir. Göksel, eserin "Elcezire Aşiretleri" olarak düşünüldüğünü daha sonra genelleştirilerek "Diyarbekir Aşiretleri" şeklinde değiştirildiğini söylemektedir (Göksel 1956: 9). Ali Nüzhet Göksel, Varlık Yayınlarından çıkan *Ziya Gökalp Hayatı Sanatı ve Eseri* adlı kitabında Ziya Gökalp'in basılmamış eserlerini listeler. "Anadolu Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler" adlı esere de listede yer verir (Göksel 1955b: 22). Kuvvetle muhtemel anılan bu eser de *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* kitabının başka bir adla anılmasından başka bir şey değildir.

Ali Nüzhet Göksel, aşiretler hakkındaki yarım kalan bu eserin ikinci kısmına yani "Elcezire Aşiretleri"ne *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* adlı incelemesinde yer vermiş, Ziya Gökalp'in el yazısıyla 65 sayfa tutan bu eseri ileride

neşredebileceğini duyurmuştur (Göksel 1956: 9) Göksel'in yayımladığı “Elcezire Aşiretleri” bölümü ile Beysanoğlu'nun 1992'deki *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adlı kitabındaki “Umûmîyat” başlığının içeriği birbirini tutmaktadır. İçerik olarak ise Beysanoğlu'nun yayını daha geniştir, bazı paragraflar Ali Nüzhet Göksel'in incelemesinde yoktur.<sup>104</sup>

Ali Nüzhet Göksel'in ve Şevket Beysanoğlu'nun verdiği bilgilere göre, Ziya Gökalp bu kitabı Dr. Rıza Nur'un (o dönemde Sıhhat ve İctimaî Muâvenet Vekili) mektubu üzerine kaleme almıştır (Göksel 1956: 8, Ziya Gökalp 1992: 6, Ziya Gökalp 2007: 559). Ziya Gökalp'in *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adlı eserinin macerasını Şevket Beysanoğlu 1992'de kitaplaştırdığı “Eser Hakkında Birkaç Söz” adlı giriş yazısında şöyle anlatmaktadır:

Kürt aşiretleri üzerinde yaptığı çalışmalar üç ayda tamamlandı. Bu inceleme iki rapordan ibarettir. 99 sahifedir. Dört nüsha olarak hazırlanmıştır. Bunlardan biri Atatürk'e gönderilmiştir. Atatürk nüshası Hasan Reşit Tankut'ta idi. Rahmetli Tankut, defteri kendisine Atatürk'ün, çalışmalarında istifade edersen, diye 1937'de armağan ettiğini söylerdi. Dr. Rıza Nur'a gönderilen nüsha, şimdi Sinop'ta Rıza Nur Kütüphanesi'ndedir (No.3343). Üçüncü nüsha, Bektaşîler ve Alevî aşiretleri üzerinde çalışmalar yapan Baha Said'e verilmiştir. Bu nüsha bendedir. Bana da rahmetli dostum Kemal Badıllı armağan etmişti. 1965'te bu nüsha ile Tankut'taki Atatürk nüshasını karşılaştırma olanağını buldum. Her iki nüsha aynıdır. Dördüncü nüsha, Gökalp'in vârisleri tarafından Türk Tarih Kurumu'na satılan felsefe ders notları arasındadır. Bu nüsha 38 sayfa olup çok eksiktir. Rıza Nur nüshasında da ikinci rapor yoktur.

(...)

Eserin ilk iki bölümü önce *Sinop* gazetesinde (1920'li yıllarda), daha sonra da Zonguldak'ta çıkan *Doğu* dergisinde (sayı: 9-12, 1943) yayımlanmıştır. Birinci raporun - Midyat kazası bölümü hariç - tamamı, ilk sayısı Kasım 1974'te yayımlanan *Ziya Gökalp* dergisinde (sayı: 1-18, 1974-1980) tefrika edilmiştir. Aynı rapor, Komal Basım-Yayın Dağıtım müessesesi tarafından Haziran 1975 tarihinde kitap halinde bastırılmıştır. Bu kitapta “Carablus Civarındaki Türkmen Aşiretleri” başlıklı son bölüm yoktur. Her iki rapor bir arada olarak ilk kez bu kitapta toplanmış ve yayımlanmış oluyor. Ayrıca, Ziya Gökalp'in konuyla ilgili 7 makalesini de kitabın sonuna ekledik. Böylece, okuyucu, Gökalp'in bu husustaki görüş ve düşüncelerini bir bütün olarak bilme ve değerlendirme olanağı bulacaktır. Metinlerin diline dokunmadık. Sadece, “Mebhas” yerine “Bölüm” demekle ve bazı kelimelerin Türkçe karşılıklarını parantez içinde vermekle yetindik (Ziya Gökalp 1992: 7-8).

p) Ziya Gökalp hakkında araştırma yapan Ali Nüzhet Göksel (1955a: 16) ve Cavit Orhan Tütengil (1945: 12, 1949: 13), Gökalp'in eserlerini listelerken *Diyarbakır*

<sup>104</sup> (bkz. *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*)



*Destanı* isimli bir çalışmasına yer veriyorlar. Cavit Orhan Tütengil: “Z.G.’ın henüz görmeğe muvaffak olamadığımız ‘Diyarbakır Destanı’ adlı manzum eseri de kitaplarına ilâve edilmelidir” (1945: 12) diyerek eserin manzum şekilde yazıldığını belirtmektedir. Fevziye Abdullah Tansel, Gökalp hakkında yayımlanan yeni on eseri tanıttığı incelemesinde Şevket Beysanoğlu’nun 1956’da yayımlanan *Ziya Gökalp’ın İlk Yazı Hayatı* adlı eseri tanıtırken “Diyarbakır Destanı”na ilişkin önemli bir noktaya dikkat çekmiştir: Beysanoğlu’nun “*Notlar*’ın *Şakî İbrahim Destanı*’na ayrılan III. bölümünde, destanın başka bir adla neşrolunmadığını kat’iyetle” (1957: 608) söylediğinin altını çizmiştir. Şevket Beysanoğlu’nun anılan kitabında *Şakî İbrahim Destanı*’nın tam metnine yer verilmiştir. *Şakî İbrahim Destanı* 1953’te daha önce Cavit Orhan Tütengil’in “Önsöz”ü, Nihat Gökalp’ın “Notlar”ı ile yeni harflerle ilk kez basılmıştır. 1953’teki bu baskının önsözünde Tütengil’in konuya ilişkin açıklaması şöyledir:

Ziya Gökalp’ın kitap halinde neşredilmiş olan ilk şiirleri, geniş okuyucu topluluğunun karşısına, bütün kitaplarından ve yazarının ölümünden pek çok sonra şimdi çıkıyor.

(...)

Bazı nüshaların “Diyarbakır Destanı” adını taşımasına bakılırsa aynı kitabın, yayınlandığı sırada değişik isimle ikinci bir basımının da yapıldığı anlaşılıyor. “Diyarbakır destanı” adını taşıyan broşürü göremediğimiz için basımlar arasındaki farkı belirtmemiz mümkün olamayacak. Sanırsız ki fark, sadece kitabın adından ibarettir (Ziya Gökalp 1953: 3).

Tütengil, *Şakî İbrahim Destanı* adlı manzum eserin bazı nüshalarının “Diyarbakır Destanı” adını taşıdığını, ancak bu adla yayımlanan baskıları göremediğini söylüyor. Şevket Beysanoğlu ise *Ziya Gökalp’ın İlk Yazı Hayatı*’nda *Şakî İbrahim Destanı* manzum eser hakkında farklı bilgiler sunuyor:

Ziyâ Gökalp’ın kitap halinde basılmış ilk eseridir. Bu Destan ilkin Pirinççi-zâde Ârif Efendi’nin evinde toplanan geniş bir topluluk huzurunda bizzat Ziya Bey tarafından okunmuş ve sonra Vilâyet Matbaası’nda basılmıştır. Bu eserin “Diyarbakır Destanı” adıyla yapılmış bir ikinci baskısı olmadığı gibi Gökalp’ın böyle bir adı taşıyan her hangi bir eseri de mevcut değildir. Tesbitimize göre:

Ziyâ Bey ilkin bu destanı, “Diyarbakır Destanı” olarak bastırmayı düşünmüş, fakat sonradan eseri “Şakî İbrahim Destanı” adıyla neşretmeyi uygun bulmuştur (Ziya Gökalp 1956: 149).

Şevket Beysanoğlu'nun açıklaması Ziya Gökalp'in "Diyarbakır Destanı" isimli bir çalışması olmadığı şeklinde, Cavit Orhan Tütengil ise nereden bu bilgiye eriştiğini incelemelerinde yazmasa da göremediği böyle bir çalışma olduğu düşüncesindedir. Biz de araştırmalarımız süresince "Diyarbakır Destanı" isimli bir çalışmaya rastlamadık.

r) Ali Nüzhet Göksel'in 1956'da yayımladığı *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* adlı çalışmada Ziya Gökalp'in neşredilmemiş yedi eserinden biri olarak ilk kez *Aşîretler Nizâmnâmesi Lâyihası Müsveddesi* adlı layihadan bahsedilmiştir. Ali Nüzhet Göksel eser hakkında şu bilgileri vermektedir:

Bu kitapta birinci bölümdeki "Aşîretler Nizâmnâmesi Lâyihası Müsveddesi"nin müellifin elyazması ile aslı, Diyarbakır Tanıtma Derneği Başkanı Şevket Beysanoğlu tarafından Gökalp'in akrabasından Şeref Uluğ Beyden alınarak "Ziyagökalp Müzesi"ne konulmuştur (Göksel 1956: 8).

Ali Nüzhet Göksel'in incelemesinin dışında başka bir kitapta ya da incelemede Gökalp'in böyle bir çalışması olduğu belirtilmemiştir. Göksel'in kitabında *Aşîretler Nizâmnâmesi Lâyihası Müsveddesi* dört sayfa olarak verilmiş ve bu dört sayfanın sonuna "Diyarbakır -Haziran 1909" notu düşülmüştür. Bu not bu yazının daha önce *Diyarbakır* gazetesinde yayımlandığını işaret ediyor. Gazetenin o nüshasına bakabilmek için Diyarbakır'daki Ziya Gökalp Müzesinden belirtilen kaynaklar istenmiş, ancak dijital sisteme geçeceklerini gerekçe gösteren kurum arşivi kullanmamıza izin vermemiştir. Hâlihazırda kaynaklar dijital olarak da okura sunulmamaktadır.<sup>105</sup>

Ali Nüzhet Göksel, *Aşîretler Nizâmnâmesi Lâyihası Müsveddesi* adlı çalışmadaki konuyu tamamlayan başka bir yazının da künyesini vermiştir. "22 Haziran 1325 (5 Temmuz 1909) tarih ve 2 sayılı 'Peyman' gazetesindeki 'Aşîretlerin Nizam-Nâme-i Mahsûsla Takyîdi' adlı makalede bu mevzudadır" diyerek Şevket Beysanoğlu'nun 1956'da yayımladığı *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı* adlı kitaba bakılmasını işaret eder. Beysanoğlu'nun bu çalışmasında Ziya Gökalp'in *Peyman* ve *Diyarbakır* gazetelerindeki yazıları yer almaktadır, ancak *Aşîretler Nizâmnâmesi Lâyihası Müsveddesi* adlı çalışma *Diyarbakır* başlığının altında yoktur. Beysanoğlu'nun bu yazıdan haberdar olduğunu ise Göksel'in eser hakkında verdiği yukarıdaki bilgilerden çıkarmak mümkün.

<sup>105</sup> (Ek 3: Diyarbakır Müzesinden gelen dilekçe).

s) Ali Nüzhet Göksel'in 1956'da yayımladığı *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* adlı çalışmada *Muallim ile Talebe Muhaveresi* adlı eser hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Türk âile hukukunu ilgilendiren bir “diyalog” olup (Muallim ile Talebe Muahveresi) adını koyarak dördüncü bölümde neşrettiğimiz eserin yazılı bulunduğu yapraklar ayrı ayrı olduğundan, ilk ve 7. yaprağı ile sonu kaybolmuştur. Bu yüzden, bu eserin asıl adının ne olduğunu da bilemiyoruz (Göksel 1956: 8).

Göksel'in incelemesinde iki sayfadan ibaret olan bu eserin yarım kalmış olduğu söylenebilir. Konuya dair böyle bir esere araştırmalarımız süresince rastlanmamıştır.

ş) Fevziye Abdullah Tansel, 1957'de<sup>106</sup> yayımladığı makalesinde Cavit Orhan Tütengil'in *Ziya Gökalp Üzerine Notlar* ile Şevket Beysanoğlu'nun *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı* eserlerini tanıtır ve iki eserde listelenen Ziya Gökalp'in *Diyarbakir* ve *Peyman* gazetelerindeki yazı ve şiirleri karşılaştırır:

“Şevket Beysanoğlu'nun Diyarbakir ve Peyman'dan naklettiği manzum ve mensur yazılar, C. Orhan Tütengil'in, Gökalp'in bu gazetelerde çıkan yazılarına dair tertibettiği liste ile karşılaştırılınca bazı farklar göze çarpıyor: İlkinde Girid Mitingine adlı şiir fazladır; C. Orhan Tütengil'in kaydettiği Hamidiye Sanayi Mektebi Bahçesi (Diyarbakir, nu.1392, 3 Mayıs, 1320), İki Nutuk, Suret-i nutuk, Suret-i Nutuk-Kürdçe tercemesiyle birlikte- (Peyman, nu. 5, 11, 12, 13 Temmuz, 24 ve 31 Ağustos, 1325) başlıklı dört yazı ise Şevket Beysanoğlu'nun Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı'nda eksiktir. Müşterek tarafları, her iki müellifin de Diyarbakir gazetesinin 1580, 1581 numaralı nüshalarını görmedikleridir. Bu iki nüshada munderiç dokuz şiir, baştan dört hecelik bir-iki kelime okunamadı gibi notlar da dahil, Türk Tarih Kurumu tarafından neşrolunan Ziya Gökalp Külliyyat-ı, Şiirler ve Halk Masalları'ndan nakledilmiştir. Aynı nüshalarda -bir verakası hariç- iki yazısının da tefrikasına başlanılmıştır. Bunlardan biri Alfred Foullée (1839-1912)'den terceme İlm-i ruh-i akvam'dır. Bu güne kadar Gökalp'e ait hiçbir yazıda bahsedildiğine rastlamadığımız bu eseri münasebetiyle, Diyarbakir gazetesinde, 'memleketimizin mâ-bih'ül-iftiharı edib-i muhterem Ziya Efendi tarafından vâki' olan recamız üzerine terceme edilen İlm-i ruh-i akvam'ı bu nüshamızdan itibaren gazetemizin ikinci sayfasında tefrika olarak derce ibtidar ediyoruz, denilmektedir (Nu.1580, 27 Ramazan, 1326-9 Teşrinievvel, 1324). Tefrika müteâkip 1581 numaralı Diyarbakir gazetesinde de devam ediyor (4 Şevval, 1326-16 Teşrinievvel, 1324); Mehmed Ziya adıyla neşrolunan bu tefrikanın baştan iki sütunu kesilmiştir. Yine 1581 numaralı Diyarbakir'de Tevfik Efendizade Mehmed Ziya imzasıyla Tenkid-i emsal-Başlangıç serlevhalı ve atasözlerinden bâhis bir başka yazısının da

<sup>106</sup> “Ziya Gökalp Hakkında Yeni On Bir Eser”, *Belleten*, XXI, 84 (Ekim 1957'den ayrı basım), Ankara: TTK Basımevi.

ilk kısmına rastladık. Sayın Ş. Beysanoğlu, Diyarıbekir gazetesinin Türk Tarih Kurumu kütüphanesindeki bu nüshalarını görme imkânı bulamadığından Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı'na bu iki mühim eseri almamıştır." (Tansel 1957: 609-610).

Tansel, Türk Tarih Kurumundan çıkan çalışmasındaki bilgilerin kaynak gösterilmeden kullanılmasını eleştirir, Cavit Orhan Tütengil'in ve Şevket Beysanoğlu'nun gazetesinin aslını görmedikleri için Ziya Gökalp'in iki eserini de görmediklerinin altını çizer. Biri *İlm-i Rûh-i Akvâm* diğeri ise atasözleri ile ilgili "Tenkid-i emsal-Başlangıç" başlıklı adlı yazısıdır.

Ziya Gökalp'in Alfred Foullée'den çevirdiği *İlm-i Rûh-i Akvâm* adlı bir eseri olduğuna İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu'nun hazırladığı bibliyografyada da yer verilmiştir: "Gökalp'in Alfred Foullée'den çevirdiği 'İlm-i Rûh-i Akvâm'ının tefrika hâlinde kaldığını 1580 numaralı ve 23.10.1908 tarihli Diyarbekir Gazetesi'nden öğreniyoruz" (Binark-Sefercioğlu 1971: XV). Ancak bibliyografyada bu bilgiye nasıl ulaşıldığı belirtilmemiştir. Diyarbekir gazetesinin koleksiyonunu görmek mümkün olmamıştır.

Ziya Gökalp'in Alfred Foullée'den çevirdiği *İlm-i Rûh-i Akvâm* adlı bir esere rastlanılmamıştır.

Ziya Gökalp'in tamamlanmamış ya da yayımlanamamış eserler hakkında verilen bilgilerden sonra bu eserlerden 10'unun yayımlanamadığı tespit edilmiştir: *Kadın Hukuku, Karagöz, Türkçülüğün İlim Karşısında Muhakemesi, Sosyoloji ve Psikolojiye Müstenit Felsefe, İlm-i İçtima Dersleri, İlm-i İçtima, İlm-i İçtima'-ı Dinî, Diyarbakır Destanı ve Muallim ile Talebe Muhaveresi, Alfred Foullée'den Çevirdiği İlm-i Rûh-i Akvâm*. Bu çalışmaların ilerleyen yıllarda başka araştırmacılar tarafından bulunarak ortaya çıkması da mümkündür. Burada günümüze kadarki bilgilerden hareketle bu eserlere araştırmalarımız süresince rastlamadığımızı belirtmekle yetinilecektir. *Alfred Foullée'den Çevirdiği İlm-i Rûh-i Akvâm* adlı kitap *Diyarbakır* gazetesinde olduğu belirtiliyor, ancak gazete koleksiyonu görülemediği.

*Muhtasar İctimaiyat, İctimaiyat Dersleri, Amelî İctimaiyat* kitaplarının ise bazı sayfaları Şevket Beysanoğlu'nun yayımladığı *Tamamlanmamış Eserler I*'de (Birinci Cilt, Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayını, 1985) mevcuttur. Bu çalışmaların başka bölümlerine araştırmalarımız süresince rastlamadık.

*Güzel Türkçenin Sarfı, Türk Kamûsu, Aşîretler Nizâmnâmesi Lâyihası Müsveddesi* kitaplarının bazı sayfaları Ali Nüzhet Göksel tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışmaların bölümleri *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* (İstanbul: Işıl Matbaası, 1956) adlı araştırmada yer alır.

Bugüne kadar kayıp olarak bilinen *Felsefe Dersleri* 2006'da yayımlanmıştır. *Halk Klasikleri I. Nasreddin Hoca'nın Latifeleri* 1972'de (Diyarbakır: Anadolu Matbaası) yayımlanmıştır. Bu kitap *Tamamlanmamış Eserler I*'de (Birinci Cilt, Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayını, 1985) de mevcuttur. *Elcezire Aşîretleri/ Diyarbekir Aşîretleri/ Diyarbekir Aşîretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler/ Kürt Aşîretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adlı farklı anışlar ise Kürtlerle ilgili Gökalp'in aynı çalışmasını işaret eder. *Kürt Aşîretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adlı bu kitap Şevket Beysanoğlu tarafından yayına hazırlanarak 1992'de (İstanbul: Sosyal Yayınlar) yayımlanır. *Kürt Aşîretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adlı bu kitap YKY'den 2007'de çıkan *Ziya Gökalp Kitaplar I*'de de yer alır. M. Sabri Koz, *Ziya Gökalp Kitaplar I* için yazdığı "Ziya Gökalp, Yeniden..." başlıklı önsözde *İlm-i İctima'-ı Hukukî*'nin Ziya Gökalp'in eserleri hakkındaki ikinci kitapta yer alacağını müjdeler (Ziya Gökalp 2007: 24). YKY'den bu ikinci cilt henüz yayımlanmamıştır.

## 1. 2. ZİYA GÖKALP'İN MANZUMELERİ

Ziya Gökalp'in manzumelerinde öne çıkan temalar düzyazılarında işlediği konulardır. Manzumeler düzyazılarının birer özeti gibidir. Sosyoloji biliminin Türkiye'de tanınmasını ve ilerlemesini sağlayan Gökalp'in manzumelerinde toplumu ilgilendirebilecek farklı konuların işlendiği görülür. İmparatorluktan ulus-devlet düzenine geçişte toplumsal yaşama dair hemen her konu hakkında görüşlerini makalelerinde ve manzumelerinde işlemiştir. Ziya Gökalp'in manzumelerinde öne çıkan temalar şunlardır: "Türkçülük", "Hars ve Medeniyet", "Halkçılık", "Türk Töresi",

“İktisat”, “Din”, “Eğitim”, “Tarihî Kişiler”, “Aile”, “Türk Tarihindeki Savaşlar” ve “Biyografik Manzumeler.” Bu temalar aynı zamanda onun ideolojisinin merkezindeki hareket noktalarıdır. Her tema bir alt başlıkta incelenmiştir. Manzumelerdeki görüşler özellikle düzyazı türündeki eserlerden ve makalelerindeki fikirlerden yararlanılarak tahlil edilmiştir. Şairin eserlerine bütün olarak bakılmaya çalışılmıştır.

Bu bölümde öncelikle Gökâlp’in manzumelerinin dökümü yapılacak daha sonra ise ilk tema olan Türkçülük işlenecektir. Ziya Gökâlp’in şiirlerinden oluşan eserleri hakkında tek tek bilgi verilecektir. Gökâlp’in şairliği her zaman teorisinin yansıması olmuştur denilse pek de yanlış olmaz. Şiiri düşüncelerini yansıtan bir aracı gibi görür. Buna rağmen hiç de azımsanmayacak ölçüde şiir yazmıştır. Şiirlerinin Fevziye Abdullah Tansel tarafından tenkitli olarak basılması da ayrıca araştırmacılara yol göstermektedir. Gökâlp’in şiirleri zaman zaman farklı yerlerde söylense ve farklı kişilerce dillendirilse de onun şiirlerinin hangi nedenle ve hangi bağlamda yazıldığı gibi ince ayrıntıları ancak Fevziye Hanım’ın külliyyatında bulmak mümkündür. Fevziye Abdullah Tansel Ziya Gökâlp’in şiirlerini *Ziya Gökâlp Külliyyatı--I Şiirler ve Halk Masalları* adıyla tenkitli olarak yayına hazırlamıştır, bu bölümde önce bu tenkitli yayın daha sonra Ziya Gökâlp’in şiir kitapları tek tek tanıtılacaktır. Şiir kitaplarını tanıtırken bu tenkitli basımdaki bilgiler esas alınmıştır ancak diğer kaynaklar da gözden geçirilmiştir.

Ziya Gökâlp’in şiir kitapları şunlardır:

- a) *Şakî İbrahim Destanı*, Diyarbekir: Vilayet Matbaası, 1908.
- b) *Kızılalma*, İstanbul: Türk Yurdu Kitapları, 1914.
- c) *Yeni Hayat*, İstanbul: Yeni Mecmua, 1918.
- d) *Dağınk Şiirler*, 1952.
- e) *Ziya Gökâlp Külliyyatı--I Şiirler ve Halk Masalları*, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: TTK Yayınları, 1952.

a) *Şakî İbrahim Destanı*, Diyarbekir: Vilayet Matbaası, 1908.<sup>107</sup> Ziya Gökâlp’in kitap hâlinde basılmış ilk eseridir (Ziya Gökâlp 1953: 3, Ziya Gökâlp 1976c: 129, Ziya

---

<sup>107</sup> (bkz. *Diyarbakır Destanı*)

Gökalp 1956: 149). Cavit Orhan Tütengil, Latin harfleriyle ilk kez 1953'te Nihat Gökalp'in notlarıyla yayına hazırladığı kitaba dair şu bilgileri veriyor:

Yeni harflerle ilk defa yayınlanan “Şakî İbrahim Destanı” 1908 yılında Diyarbakırda “Vilâyet Matbaası”nda basılmıştı. Bugün eski harflerle bile mevcudu bulunmayan eserden 32 mısralık küçük bir parça daha önce A. Nüzhet'in “Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları” (1931) adlı kitabında yer almış, buradan da F. A. Tansel tarafından hazırlanan “Ziya Gökalp Külliyyatı I - Şiirler ve Halk Masalları” (1952) adlı kitaba alınmıştır. Uriel Heyd tarafından Londrada yayınlanmış olan ‘Foundations of Turkish Nationalism’ adlı eserin (1950) otuzuncu sayfasında, o vakte kadar Destandan yeni harflerle yayınlanmış 32 mısradan son dördünün İngilizceye yapılmış tercümesi bulunmaktadır. Destanın bölümlerinden birini teşkil etmekte olan “Uhuvvet Şarkısı” isimli manzume ise 1953 yılında Diyarbakırda çıkan Çizgi dergisinin birinci sayısında yer almıştır (Ziya Gökalp 1953: 3-4).

Cavit Orhan Tütengil destanın öneminin sadece Gökalp'in ilk eseri olmaktan ileri gelmediğinin altını çizirken, eser üzerinde neden daha ayrıntılı durulması gerektiğine şu sözleriyle dikkat çekiyor:

Bu eserin ışığında tarihî bir olay hakkında en geniş bilgileri edinmemiz de mümkün oluyor. Söz edilen tarihî olay, Milli aşireti reisi İbrahim Paşanın talanları, bu soygunculuk olaylarına bir tepki olarak Diyarbakır halkı tarafından Telgrafhanenin basılması, Padişaha kafa tutulmasıdır (Ziya Gökalp 1953: 4).

Fevziye Abdullah Tansel'in hazırladığı Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan Ziya Gökalp külliyyatının ilk cildi *Şiirler ve Halk Masalları*'nda destan hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir ve eseri konusu vb. yönlerden tahlil edilmiştir (Ziya Gökalp 1989a: 370-375). Tansel, külliyyatın bu ilk cildinin önsözünde ise eserin neye dair oluşunu ise şöyle açıklamıştır:

Gökalp, *Şakî İbrahim Destanı*'nda, Diyârbekir çevresine ilişik, kendisinin içinde bulunduğu hâdiseleri anlatmış, el-Cezîre çöllerinde yaşayan Arap aşiretleri ile, Viranşehir civârındaki Millî adlı Kürt ve başka aşiretlerin birbirilerine saldırılarından, halka zulümlerinden bahsetmiştir. Üzerinde durduğu, Millî aşireti Reisi İbrahim Paşa'dır; onun zulümleri yüzünden Diyârbekir halkının ayaklanmasını, İstanbul Hükûmeti'ne şikâyetlerinden müsbet bir sonuç alınmadığını, II. Meşrûtiyet'in i'ânından sonra asker kuvvetiyle yakalanıp yok edildiğini anlatmıştır. (...) Gökalp'in önceden içinde yaşadığı, düşünüp hissettiği şeylerin hikâyesi olan bu 350 mısralık destanında, san'at kaygusu ile yaratılıp bulunmağa ihtiyaç göstermeyen, benliğine sinmiş vak'alar, fikirler içten gelen âhenkle akıp gitmektedir. Sonuna eklediği Uhuvvet Şarkısı'nın,

Bir vatanın evlâdıyız, mezheb bizi ayırmaz  
Acem bizi esirgemez, Firenk sizi kayırmaz

kavuştak beytinden de anlaşıldığı gibi, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kardeşlik prensibinin propagandasını da yapmıştır. İki formalık bu destanın ön dış kapağında, “Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti Diyârbekir Merkezi menfaatine tab'ettirilmiştir” cümlesi vardır; yazanı kaydedilmemiş, arka dış kapağına “Re's-i Sene-i Hürriyet, 10 Temmuz, 1324” tarihi konulmuştur. Büyük kızı Seniha Göksel Hanımefendi'deki basılı nushanın kapağına, Gökalp, belki ikinci baskısını düşündüğünden, el yazısıyla, Tevfik Efendi-zâde Mehmed Ziya adını, metin kısmına da, ba'zı dip-notlar eklemiştir (Ziya Gökalp 1989a: XV).

Şevket Beysanoğlu'nun yayına hazırladığı *Şakî İbrahim Destanı* (1908)'nin bir baskısı daha vardır. Kültür Bakanlığı Yayınlarından *Şakî İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler* adıyla 1976'da çıkmıştır. Kitapta notlar ve sözlük de mevcuttur. “Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler” bu kitabın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümün önünde şu açıklamaya yer verilmiştir:

Re's-i Sene-i Hürriyet  
10 Temmuz, sene 324

“Bu manzûmelerin nâzımı, milli Aşireti Reisi'nin yaptığı ve yaptırdığı zulûmlerin hemen hepsine şahit olmuş ve ilhamını meşhûdâtından almıştır. *Telgrafhane* Vak'ası'nda İttihat ve Terakki Şubesi'nin teşekkül ve idaresini eline almış ve Harbiye Nezareti'ni, İbrahim daha Şam'da iken tevkif ve firarında on üç mevkiden yolu üzerine ve Viranşehir'e kuvvet sevkettirilmesine Cemiyet vasıtasıyla mecbur etmiştir.” (Ziya Gökalp 1976c: 30-31).

Fevziye Abdullah Tansel'in hazırladığı Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan Ziya Gökalp külliyyatının ilk cildi *Şiirler ve Halk Masalları*'nda bu şiirler “Dağınık Şiirler” başlığı altında da *Şakî İbrahim Destanı* adlı bu uzun manzumeye yer verilmiştir.

Ziya Gökalp hakkında çalışmalar yapan Fahrettin Kırzioğlu, Gökalp'in doğumunun 80. yıldönümü dolayısıyla hazırladığı *Ziya Gökalp ve Açılan Ziyagökalp Müzesi* adlı çalışmasında destan hakkında farklı bir bilgiye işaret etmektedir. Bahsedilen bu kitap 1956 yılında Diyarbakır Tanıtma Derneğince yayımlanmıştır. Baskı kalitesi ve yazıların puntosu ve içindekilerin düzenli olmayışı eseri okumayı güçleştirmektedir. Ancak eser Gökalp'a dair içerdiği ayrıntılar bakımından önemlidir. Kırzioğlu'nun kitabının dördüncü bölümünün başlığı “Ziyagökalp Müzesi Kılavuzu, Gökalp Âilesi Kütüğü, Ziya Gökalp'ın Kronolojisi ve Gökalp Albümü"dür (Kırzioğlu 1956: 148-240). Bu bölümde yer alan bir alt başlıkta “Müze'deki Ziya Gökalp'a âit vesikalar ve eşya” (Kırzioğlu 1956: 192-214) hakkında bilgi verilirken Ziya Gökalp'ın “Selânik Sultanî



Mektebi'nde ve Türkiye'de İlk Sosyoloji Muallimi olarak vazifeye başladığı sırada yazdığı resmî Hâtercümesinin müsveddesi" (Kırzioğlu 1956: 200-207) verilmiştir. Ziya Gökalp'in hâl tercümesindeki şu cümleler önemlidir: "[3. Sahife], [1] Gazetelerde ba'zı ilmî ve edebî makaleler(im intişâr etmiş ise de neşr) yazmış isem de, [2] kitâb sûretinde matbû bir eserim yoktur."<sup>108</sup> (Kırzioğlu 1956: 205). Kırzioğlu, Gökalp'in bu cümleleri için şu dipnotu düşmüştür:

Z. Gökalp, 10 (23) Temmuz 1908 de Hürriyetin İlânı üzerine:  
 "Toplanarak bütün ehl-i hamiyet  
 Her tarafda Merkez açdı Cemiyet  
 Memleketi aydınlattı Ziyâ'sı".

diye son kıt'alarından birinde adını cinaslı olarak andığı ve Diyarbakir İdadîsi Edebiyat Muallimlerinden birisi tarafından, kendi müsaadesi alınarak "Osmanlı İttihâd ve Terakkî Diyarbakir Merkezi menfaatine tab'edilmiş" kaydıyle Diyarbakir'de 1324 (1908) Ekim ayında basılan küçük boyda iki formalık "Şakî İbrahim Destânı" adlı kitapçık halinde ilk basılmış eserini, üzerinde imzası bulunmadığından olacak, "kitâb sûretinde matbû bir eser" saymadığını, bu Hâtercümesinde belirtmiş oluyor (Kırzioğlu 1956: 205).

Kısacası bazı araştırmacılar, bu destanı Ziya Gökalp'in ilk eseri olarak gösterebilirler de Ziya Gökalp ilk eseri olarak kabul etmiyor.

b) *Kızılalma*, İstanbul: Türk Yurdu Kitapları, 1914. Kitaptaki şiirler daha önce muhtelif dergi ve gazetelerde yayımlanmıştır. Fevziye Abdullah Tansel'in hazırladığı Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan Ziya Gökalp külliyyatının ilk cildi *Şiirler ve Halk Masalları*'nda tenkitli basımına yer verilen bu şiir kitabındaki şiirlerin daha önce nerelerde yayımlandığı "Notlar" bölümünde tek tek açıklanmıştır (Ziya Gökalp 1989a: 327-339). Fevziye Abdullah Tansel, külliyyatın ilk cildinde *Kızılalma* (1914) şiir kitabını Ziya Gökalp'in yayımladığı ilk eseri olarak göstermiştir (Ziya Gökalp 1989a: 327). Fahrettin Kırzioğlu da (1956: 205) Ziya Gökalp'in kendi yazdığı hâl tercümesindeki Gökalp'in cümlelerini göstererek *Şakî İbrahim Destanı* (1908)'ni ilk eseri olarak kabul

<sup>108</sup> Yazar bunu şöyle açıklamıştır: "49 yaşını bitirmeden ölen Z. Gökalp'in 34 yaşına kadarki hususî ve resmî hayatını aydınlatan ve kendi kaleminden çıkma olan bu çok değerli vesikayı, çizilerek ibtal edilen yerleri ( ) içerisinde ve beyaz harflerle dizilmiş olarak, asıl temiz temize geçirilen yerleri de siyah harflerle göstererek ve sahifeleriyle satırbaşlarına sıra numrosu ve bugünkü takvimin karşılıklarıyla izahlarımızı da [ ] içerisine alıp koyarak, aynen aşağıya geçiyoruz (Kırzioğlu 1956: 201)".

etmediğinin altını çizmiştir.<sup>109</sup> Şevket Beysanoğlu ve Cavit Orhan Tütengil, *Şakî İbrahim Destanı* (Ziya Gökalp 1953: 3, Ziya Gökalp 1976c: 129, Ziya Gökalp 1956: 149) adlı şiir kitabını Ziya Gökalp'in yayımlanmış ilk eseri olarak kabul etmişlerdir. Burada şunu belirtmek gerekir her ne kadar Ziya Gökalp'in kendisi yayımlamamış olsa da basılan ve okurla buluşan ilk kitabı *Şakî İbrahim Destanı* (1908)'dir. Fevziye Abdullah Tansel'in belirttiği üzere Gökalp'in kendisinin yayımladığı ilk kitabı ise *Kızilelma* (1914)'dir. Hikmet Tanyu da yayına hazırladığı *Kızilelma* (1914) kitabında Gökalp'in ilk şiir kitabı olarak bu eseri göstermiştir (Ziya Gökalp 1976a: 131).

Kitabın yayımlandığı yıl da pek çok kaynakta yanlış verilmektedir. Tansel'in yayım yılı ve hangi eserlerde yayım yılının yanlış kaydedildiği hakkındaki tespitleri şöyledir:

Gökalp'in neşrettiği ilk şiir kitabı *Kızilelma*'dır; *Mukaddes Vücûd*'e başlıklı bir mensûreyi ve yirmiyedi manzûmeyi içine alan bu eser, 1330 (1914)'da İstanbul'da basılmıştır (*Türk Yurdu Kitapları*, Nu. 3, Akkurum - Hayriyye Matbaası ve Ortakları, 146 sayfa). *Kızilelma*'nın basım tarihi, Cavid Orhan Tütengil'in *Ziya Gökalp hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*'nde 1915 (İstanbul, 1949, s. 7), Enver Behnan'ın eserlerinde ise, 1918 gösterilmiştir (*Filozof Gökalp*, Kitap Yazarlar Kooperatifi Neşriyatı'ndan, Ankara, 1933, s. 96; *Ziya Gökalp - İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, İst., 1943, s. 258). Kitabın üzerinde basıldığı tarihi gösteren 1330, 1914 - 1915 Milâdi tarihin karşılığı olmakla berâber, *Kızilelme Kitabına dâir* başlıklı bibliyografya makâlesine dayanarak (*İslâm Mecmuası*, yıl 1, sayı 17, 28 Muharrem, 1333 - 3 Kânûnnevvel, 1330; *Türk Yurdu*, c. VI., nu. 12, 27 Teşrinisânî, 1330/ 10 Aralık, 1914, s. 2414), eserin 1914 yılı sonlarında neşredilmiş bulunduğunu söyleyebiliriz. 1941'de, dâmâdı Ali Nüzhet Göksel'in *Bir-İki Söş* başlıklı mukaddimesi ve son kısma, *Yeni ve Küçük Mecmua*'lardan ve *Husûsî Mektuplarından Alınan Şiirler* başlığıyla *Yaradılış, Karacadağ, Kızım Türkân'a - Limni'de Dicle Vâdisi* adlı üç manzûmenin ilâvesi ile basılmıştır (İstanbul, İkbâl Kitabevi, 143 sayfa). *Kızilelma*'nın 1971 basımının, 1914, 1941 neşirlerinden değil, kaydedilmemekle berâber, bu eserimizin 1952 basımından alındığı açıkça anlaşılmaktadır (Göktuğ Yayınları - 4, İst., 1971 Başaran Bir ve Haşmet Matbaaları, 122 sayfa) (Ziya Gökalp 1989a: 327).

Hikmet Tanyu, Ziya Gökalp kronojisinde Cavit Orhan Tütengil'in "Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi" adlı çalışması ve diğer pek çok eserde *Kızilelma* (1914)'nın yayım yılının yanlış kaydedildiğini belirtir ve Fevziye Abdullah Tansel'in çalışmasından yukarıda alıntılanan bilgileri konuyla ilgili hatanın düzeltilmesi için işaret eder (Tanyu 1981: 88, Ziya Gökalp 1976a: 131). Hikmet Tanyu'nun hazırladığı kronolojide de *Kızilelma* (1914)'dan şiir parçaları ve bu şiirlerin tahlilleri bulunmaktadır. *Kızilelma* (1914) 'nın I. Dünya Savaşı başlarında yayımlandığına dikkat

<sup>109</sup> (bkz. *Şakî İbrahim Destanı*).

çeken Tanyu, kitabın ilk şiirinin “Turan” olduğunu ve bunun o dönem nasıl yorumlandığını şöyle açıklar:

İlk şiir (Turan)’dı. Ziya Gökalp’in aleyhinde bulunmak isteyenler onu I. Dünya Savaşı’nda bu ülküyü tahakkuk ettirmek üzere faaliyette bulunmuş olmakla itham ederler. Hâlbuki o, bu ülkünün tahakkukundan ziyade bir savaş için gereken ümit, iman ve gayretle ruhları doldurmak istemişti. Harp zaten 1911den beri mütemadiyen devam ediyordu. O fedakârlık, savaşçılık ruhunu coşturucu yazılar, manzumeler yazmakla mânevi temelleri beslemeye çalışıyordu (Tanyu 1981: 88).

Tanyu, “Turan” şiirinden aşağıdaki dizeleri de görüşlerini desteklemek için kronolojiye almıştır:

“Vatan ne Türkiye’dir Türklere, ne Türkistan;  
Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan...” (Tanyu 1981: 88)

Ziya Gökalp’in *Kızılrelma* (1914) kitabı farklı yıllarda basılmıştır. Bunlardan biri de Hikmet Tanyu’nun yayına hazırladığı 1976’da Kültür Bakanlığında çıkan baskıdır. Bu baskıda kitabın arkasına eklenmiş şiirlere dair “açıklamalar”ı içeren 104 madde yer almaktadır. Yanı sıra şiirler için bir sözlük de kitaba eklenmiştir. Tanyu’nun açıklamaları eserin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Örneğin, “Kızılrelma”nın kelime anlamı, tarihçesi, günümüzdeki manası gibi maddeler bunlardan birkaçıdır.

*Kızılrelma* şiir kitabı şu bölümlerden oluşmaktadır: “Turan, Masallar, Koşmalar, Destanlar.” *Kızılrelma*’daki şiirlerden hareketle Fevziye Abdullah Tansel, *Kızılrelma* (1914) ’yı şöyle değerlendirir:

Türkçülük’ü, *Türk Milleti’ni yükseltmek* diye ta’rif eden Gökalp, bu mefkûreyi büyüklüğü bakımından Turâncılık, Oğuzculuk veya Türkmencilik, Türkiyacılık olmak üzere üçe ayırır; *Kızılrelma*, veya *Büyük Emel* ta’biri ile de ifade ettiği Turâncılık, “Türkçüler’in uzak mefkûresi, Turân adı altında birleşen Oğuzlar’ı, Tatarlar’ı, Kırgızlar’ı, Özbekler’i, Yakutlar’ı edebiyatta, harsta birleştirmektir,; şe’niyet değil, hayâl sâhasında yer alan bir mefkûredir. *Turân* adlı şiirinden sonra gençler için yazdığı *Kızılrelma*, çocuklar için kaleme aldığı *Alageyik*’te, bu mefkûreyi sembolik bir hikâyesiyle anlatan Gökalp, *Altun Yurd*, *Altun Destan*, *Millet*, *Meşhede Doğru*, *Akkurum* adlı şiirlerinde aynı ideali terennüm eder. *Ülker ile Aydın*’da, *Turân* kelimesini sembol olarak kullanmıştır; vak’a kahramanlarından Aydın, bir büyü sonunda ceylân şekline girmiş, kardeşi Ülker’in yeni doğan ve Turân adı verilen oğlunu görür-görmez eski benliğine dönerek, bir insan oluvermiştir. *Ergenekon*’da, *Balkanlar Destanı*’nda, *Kızıl Destan*’da *Turân*, ma’nâsı sınırlandırılmış, yurt anlamına kullanılan bir kelimedir; *Lisân* ile *Çanakkale* adlı şiirlerinde ise,

Turâncılık'ı yalnız dil bakımından alır. Bahsettiğimiz bu manzûmelerin basım tarihleri gözönüne alınır, Gökâlp'in, Turâncılık mefkûresini 1911-15 yılları arasında müdâfaa ettiği, 1915 senesi başında yayımlanan *Millîet* isimli manzûmesinden sonra bu ideali anlatma ve yayma maksadıyla hiçbir şiir yazmadığı, 1916 Nisan'ında basılan *Lisân* adlı manzûmesinden sonra *Turân* kelimesini şiirlerinde mefkûre anlamında kullanmadığı sonucuna varılır (Ziya Gökâlp 1989a: XXII-XXIII).

*Kızılma* (1914) kitabında toplam 27 manzume mevcuttur. *Kızılma* (1914) kitabındaki manzumeler şunlardır: “Turân” (1911); Masallar başlığı altındaki manzumeler: “Kızılma” (1913), “Ülker ile Aydın” (1913), “Küçük Şehzâde” (1913), “Polvan Velî” (1913), “Alageyik” (1913), “Kurt ile Ayı” (1913). Koşmalar başlığı altındaki manzumeler: “Tevhîd” (1914), “Türk’ün Tekbir’i” (1914), “İlâhî” (1913), “Asker Duâsı” (1913), “Kendine Doğru” (1912), “Ötüken Ülkesi” (1914), “Hayat Yolunda – Türk Gücüne –” (1913), “Yeni Attila” (1913), “Osman Gazî Kurultayda” (1914), “Durma Vur” (1914), “Şehid Haremi” (1913), “Yeşil Boncuk” (1913), “Altun Yurt” (1913), “Akkurum” (1911), “Meşhed’e Doğru” (1911). Destanlar başlığı altındaki manzumeler: “Altun Destan” (1912), “Ergenekon” (1913), “Esnaflar Destanı” (1913), “Balkanlar Destanı” (1912), “Kızıl Destan” (1914).

c) *Yeni Hayat*, İstanbul: Yeni Mecmua, 1918. *Yeni Hayat*'taki şiirlerin büyük bir kısmı daha önce muhtelif gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Gökâlp, kitapta ilk kez yayımlandıkları hâliyle şiirlere yer vermemiş ve şiirlerin adlarında ya da dizelerde değişiklikler yapmıştır (Ziya Gökâlp 1989a: 339-349). Ziya Gökâlp, *Yeni Hayat* (1918) yayımlandığı zaman eleştirilere maruz kalmıştır. Fevziye Abdullah Tansel, Gökâlp'in şiir anlayışı hakkındaki görüşlerini ve Celâl Nuri'nin<sup>110</sup> tarizini şöyle aktarıyor:

Mehmed E. Yurdakul'un, Fuad Köprülü'nün şiirlerine de dokunarak, Veysî'den bir fıkra naklettikten sonra o zamanki kadar fesâhate, sağlam bir üslûba, âhenkli cümlelere, *zerrîn terkiplere*, *cevherîn istiârelere*, *ulvî hayâllere*, “*Kızılma*’da, *Yeni Hayat*’ta, *Türk Sazı*’nda, Vezn-i Benân üzere düzülmüş *Nasreddin Hoca efsâneleri*’nde rastlamak kâbil midir” diyor. (...) Gökâlp'in şiir yazmadaki gâyesi, zengin hayâlleri, derin hisleri, ince fikirleri içine alan san'at eserleri yaratmak değildir. O, şiirde her şeyden önce şuûra kıymet verir. Recaî-zâde Ekrem'i, edebî cereyanlara nizam verdiğinden, yeni edebiyat mektebini tanzim etmekteki başarısından dolayı beğenir; *Yeni Hayat*'ın önsözünü teşkil eden “Şuûr devrinde şiir susar, şiir devrinde şuûr seyirci kalır. İçinde bulunduğumuz zaman, gâlibâ birinci

<sup>110</sup> Fevziye Abdullah Tansel, 1918'de *Edebiyât-ı Umûmiyye* dergisinde “Veysî'nin Vefâtından Üçyüz Sene Sonra Şehâdeti” adlı (72-41) yazısını kaynak göstermiştir (Ziya Gökâlp 1989a: XXXII).

devreye âittir: Şâirler Muz'larından uzak düşmüş, vezin ile kâfiye, şuûrlu müteşâirler eline geçmiş... bu hâli çocukların hayâtında da görürüz: Ders saatleri arasında oyun fâsılaları var... Aynı zamanda çocuk terbiyesinde birtakım dersler, oyun tarzında verilir; bunun gibi halk terbiyesinde de ba'zı fikirlerin vezin kisvesinde arzedilmesi fenâ mı olur?" cümleleriyle, şiirlerini öğretici maksatla yazmış olduğunu da anlatmış sayabiliriz (Ziya Gökalp 1989a: XXXII-XXXIII).

*Yeni Hayat Doğru Yol* kitabı Kültür Bakanlığınca da 1976 yılında yayımlanmıştır. *Yeni Hayat Doğru Yol* adlı eseri Müjgân Cunbur hazırlamıştır. Fevziye Abdullah Tansel, gerek bu kitabı gerekse Beysanoğlu'nun *Şakî İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler* adlı çalışmalarda kendisinin hazırladığı, Türk Tarih Kurumu yayımlarından çıkan Ziya Gökalp külliyyatından faydalandığını, hataların tekrar edilmesinden anlaşıldığını ancak kaynak gösterilmediğini belirtir. Yakında çıkacak Hikmet Tanyu'nun hazırladığı bilinen *Kızılelma*'da "ilim metodlarına aykırı bu gibi kaçamak aktarmaların bulunacağını ummuyoruz" diyerek araştırmacıyı uyarır (Ziya Gökalp 1989a: XXXVI-XXXVII, 42.dipnot). *Yeni Hayat Doğru Yol* kitabının başka basımları da mevcuttur. Bunlardan biri de Elips Kitaptan çıkmıştır. En kapsamlı ve özgün yayın ise Fevziye Abdullah Tansel'in çalışmasıdır.

*Yeni Hayat* (1918) kitabında toplam 32 tane manzume vardır. Manzumelerde eğer tespit edilmişse yayın yılı ya da ilk kez *Yeni Hayat* (1918) kitabında yayımlanmışsa kitabın yılı manzumenin yayın yılı olarak verilmiştir. Kitaptaki manzumeler şunlardır:

"Din" (1915), "Din ile İlim" (1918), "Vatan" (1918), "Millet" (1915), "Ahlâk" (1915), "Vazife" (1915), "Vefâ" (1915), "Köy" (1915), "Lisân" (1916), "Kadın" (1918), "Ev Kadını" (1918), "Seciyye" (1916), "Medeniyet" (1918), "Dehâ" (1918), "Kavm" (1917), "San'at (Ortaç)" (1917), "İslâm İttihâdı" (1918), "Halîfe ve Müftî" (1918), "Meslek Kadını" (1918), "Âile" (1918), "Devlet" (1918), "Vakf" (1918), "Dârü'l-Fünûn" (1918), "Külliyeye" (1918), "Asker'le Şâir" (1916), "Çocuk Duâları" (1915), "İlâhîler" (1915), "Tal'at Paşa" (1915), "Enver Paşa" (1915), "Ömer Nâcî" (1916), "Mustafa Necib" (1913 ?).

Ziya Gökalp'in şiirleri ile düzyazıları birbirini bütünler niteliktedir. Gökalp'in *Genç Kalemler*'de yayımlanan "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" makalesi 1911'de (II. cilt, 8.

sayı, 138-141, 26/ 7/ 1327) yayımlanmıştır (Ziya Gökalp 1982b: 40-46, *Genç Kalemler* 1999: 236-239). Gökalp bu makalesinde yeni hayat anlayışını “İçtimaî inkılâp nedir?” sorusunu cevaplandırmaya çalışarak yanıtlar:

Eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayat ibdâ etmek...

Bilirsiniz ki hayat tâbiri gayet umumî bir mânâyâ delâlet eder. Bu kelime iktisadî, ailevî, bediî, felsefî, ahlâkî, hukukî, siyasî bütün hayatlar da mündemiçtir. Yeni hayat demek “yeni iktisat, yeni aile, yeni bedâet, yeni felsefe, yeni ahlâk, yeni hukuk, yeni siyaset” demektir.

Eski hayatı değiştirmek, iktisadî, ailevî, bediî, ahlâkî, hukukî, siyasî husûsiyetleriyle yeni bir yaşayış yaratmakla kâbil olabilir (Ziya Gökalp 1982b: 41, *Genç Kalemler* 1999: 236).

Ziya Gökalp, yazının ilerleyen bölümlerinde “yeni hayatın usulü”nün nasıl olacağını da izah etmiştir. *Genç Kalemler*’de yayımlanan “Bugünkü Felsefe”, “Eskiliğin Mukavemeti”, “Yeni Lisan Güzelliği” gibi makaleleri de yine *Yeni Hayat* (1918)’taki şiirlerle beraber okumak gerekir.

d) *Dağınık Şiirler* (1952).<sup>111</sup> Ziya Gökalp’in kitap hâlinde yayımlanmamış şiirleri ilk kez Fevziye Abdullah Tansel tarafından Türk Tarih Kurumu Yayınlarından 1952’de çıkan *Ziya Gökalp Külliyyatı-I*’de yer almıştır. İlk baskıda 48 şiir, ikinci baskıda ise 69 şiirin yer aldığı “Dağınık Şiirler” araştırmasının yüzde seksen birebir izinsiz alınarak Şevket Beysanoğlu’nun *Şaki İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler* (İstanbul: MEB, 1976) adlı kitapta yer almasını ise Tansel hazırladığı *Ziya Gökalp Külliyyatı*’nda tenkit eder (Ziya Gökalp 1989a: XXXVII).

Fevziye Abdullah Tansel’in hazırladığı *Ziya Gökalp Külliyyatı*’nda *Dağınık Şiirler* başlığı altında 75 manzume vardır. Bunlardan “Türklük” (1911)<sup>112</sup> adlı manzumenin Mehmet Emin Yurdakul’a ait olduğunu ancak kitaptaki numaralandırmayı

<sup>111</sup> Fevziye Abdullah Tansel’in hazırladığı Ziya Gökalp külliyyatının ilk cildinde yer alır. Şevket Beysanoğlu da *Şaki İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976) adıyla Ziya Gökalp’in diğer şiir kitaplarında yer almayan manzumeleri yayımlamıştır.

<sup>112</sup> bkz. *Ziya Gökalp Külliyyatı -I Şiirler ve Halk Masalları* (Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel) Ankara: 1989, TTK Basımevi, 3.baskı, s. 360-361. “Türklük” (1911) manzumesi yayımlandığı derginin günümüz Türkçesine çevirisi de Ali Canip Yöntem’e ait olarak verilmiştir. *Genç Kalemler* (1999) (Hazırlayanlar: Prof. Dr. İsmail Parlatır, Yrd. Doç. Dr. Nurullah Çetin), Ankara: TDK Yayınları, s.218. Buradaki karışıklığın sebebi iki şairin de “Gökalp” takma adını kullanmasından kaynaklanır.

değiştirmenin zorluğu ve baskıda oluşabilecek problemleri önlemek maksadıyla kitaptan çıkartılmadığını belirtir. Bunu dışında “Şakî İbrâhim Destanı’ndan” (1908) adlı manzume parçasının bütününe daha sonraki baskıda yer “Şakî İbrâhim Destanı” (1908), adıyla yer verilmiştir; ancak yine aynı sebeplerle kitaptan çıkartılmamıştır. Bu manzumelerdeki ayrıntı da göz önüne alınırsa toplamda *Dağınık Şiirler* (1952) başlığı altında 73 manzume vardır. Bunların bir kısmı manzume parçasıdır. Sadece numara vermekle yetinilmiştir. Belki de bu kısa beyitler ya da dörtlükler manzume sayısı verirken göz ardı edildiği için 73 yerine Fevziye Abdullah Tansel tarafından 69 şiirin “Dağınık Şiirler” başlığı altında verildiği belirtilmiştir.

“İhtilâl Şarkısı” (1895), “Gazel” (1891/1895), “Gazel” (1895/1896), “LXXV” (1894/1896), “Hocamın Vasıyyeti’nden: I-V” (1922), “Hürriyet Marşı” (1924), “Mektepte Cumhuriyet İ’lânı” (1924), “LXXIX” (1895/1898), “LXXX” (1895/1898), “Köylü Şiirleri I. Oruc” (1908), “Köylü Şiirleri II. Ezân” (1908), “Köylü Şiirleri III. Namaz” (1906), “Köylü Şiirleri IV. Zekât” (1906), “Köylü Şiirleri V Bayram” (1906), “Köy Gazetesi” (1908), “Nefsü’l-Emr” (1908), “Şiir Nasıl Sânih Olur?” (1908), “Rübâb-ı Şikeste” (1908), “Şakî İbrâhim Destanı’ndan” (1908), “LXXXVII” (1943), “Türklük” (1911), “Cenk Türküsü” (1912), “Türk’ün Tufânı” (1913), “Küçük Tomris” (1913), “XCII” (1924), “Çanakkale” (1918), “Altun Işık-I. Savaş” (1915), “Galiçya Yolunda” (1916), “Yaradılış-Türk Kozmogonisi” (1917), “Limni’de Dicle Vâdisi” (1919), “Yürük Ali” (1921), “Çoban ile Bülbül” (1920), “C” (1919), “CI” (1919), “Mevlid Duâsı” (1919), “Ali Kemal’e” (1921), “İktisâdî Vatanperverlik” (1922), “Kara Destan” (1922), “Büyük Farz” (1922), “İngiliz’den Sakın” (1922), “Karacadağ” (1922), “İngiliz’e” (1922), “Ak Destan” (1922), “İzmir Bayramı” (1922), “İzmir’de” (1922), “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922), “Askerî Mezarlık’ın Kitâbesi” (1922), “İstid’â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922), “İkinci İstid’â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922), “Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922), “İpek Kozası” (1922), “Niçin” (1922), “Mefkûre” (1943).

“Ek-1” başlığı altındaki manzumeler: “Şakî İbrâhim Destanı” (1908), “Girid” (1909), “İrân” (1909), “Osmanlı Donanması” (1909), “Ağa Kimdir” (1909), “CXXV” (1909), “CXXVI” (1911), “CXXVII” (1914), “Meşihat” (1921), “CXXIX” (1919), “Rüzgâr’â”

(1919), “Bulut’a” (1919), “Erenler Aşkı” (1919), “Erenler Nasihati” (1919), “Erenler Aşkı III” (1919), “CXXXV” (1919), “CXXXVI” (1919), “CXXXVII” (1919), “CXXXVIII” (1919/1921), “Büyük Azm” (1921), “CXL” (1922/1923), “CXLI” (1922/1923), “CXLII” (1919/1921).

e) *Ziya Gökalp Külliyyatı-I Şiirler ve Halk Masalları*, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: TTK Yayınları, 1952. Fevziye Abdullah Tansel’in yayına hazırladığı bu çalışmada eserin adından da anlaşılacağı üzere Ziya Gökalp’in şiirleri ve masalları yer alır. Eserin tenkitli olması, yani daha önce yayımlanmış baskıların gözden geçirilmesi, yanlış okumaların düzeltilmesi ve bir şiir hakkında neden, ne zaman ya da hangi duygularla ve düşüncelerle kaleme alındığı gibi pek sorunun “notlar”da açıklanması eserin değerini daha da artırmaktadır. Bir dipnotu düşmek için Tansel’in ne kadar çok araştırma yaptığını ilettiği bilgilerden anlamak mümkün; çünkü Fevziye Abdullah Tansel’in işaret ettiği ya da tahlilini yaptığı şiirlerin açıklamalarına benzer açıklamalara başka kaynaklarda bulunmamaktadır. Bu dipnotlarda Tansel’in Ziya Gökalp’in eserlerine tek yönlü yaklaşmadığı, pek çok araştırmacının yaptığı gibi Gökalp’in sadece dinî yönünü ya da sosyolojiye yaklaşımını göz önünde bulundurmadağı; Gökalp’in hayatını, düşüncelerindeki gelişmeleri ve değişimleri hesaba katarak tespit ve değerlendirmelerde bulunduğu anlaşılır. Hem Türkiye tarihi hem sosyolojisi üzerindeki Ziya Gökalp etkisi düşünülürse böyle bütüncül bir yaklaşımla ancak Gökalp’in eserlerinin anlaşılacağı fark edilir.

İlk kez 1952’de yayımlanan eserin, 1977’de ikinci, 1989’da üçüncü baskısı yapılmıştır. İlk ciltte *Kızılalma*, *Yeni Hayat*, *Altun Işık*, *Dağınık Şiirler*, *Şakî İbrahim Destanı* adlı şiir kitapları bulunmaktadır. Kronoloji cetveli de şiirlerdeki konu değişimini anlamak için ayrıca okuyucuya kolaylık sağlamaktadır. Bütün bu şiir kitapları ve masallarla ilgili “notlar ve muhtelif dizgiler” ise 80 sayfa kadardır. Külliyyatın bu ilk cildi 432 sayfadır. Fevziye Abdullah Tansel’in ilk cildin “giriş”i için kaleme aldığı “Ziya Gökalp’in Şiirleri ve Halk Masalları” başlığını taşıyan yazı, Ziya Gökalp’in şiirleri hakkında orijinal tespitlerin bulunması nedeniyle ayrıca takdir edilmesi gerekir. 28 sayfalık bu yazıda Gökalp’in şiir çizgisi ortaya konmuştur.



Ziya Gökalp'in masal, manzume ve şiir parçaları toplam 142'dir. *Şakî İbrahim Destanı* (1908) daha sonraki baskılarda bütün olarak yayımlanmış, ancak daha önceki baskılarda ise bir bölümü bulunabildiği için bir bölümüne yer verilmiştir. “Şakî İbrahim Destanı'dan” adlı bu şiir parçası numaralandırmayı sekteye uğratmamak için külliyattan çıkartılmamıştır. Mehmet Emin Yurdakul'a ait olduğunu daha sonra tespit eden Fevziye Hanım; yine numaralandırma ve dizgide yaşanabilecek sorunlar, araştırmacıları bu manzumede verilen açıklamalardan mahrum etmek istemeyişi nedeniyle “Türklük” (1911) manzumesini de külliyattan çıkarmamıştır. Kısacası külliyyatın birinci cildinde 140 manzume ve masal vardır. 140 manzumenin 19'u masaldır. Kalan 121'i ise manzumedir. Fevziye Hanım, “Köylü Şiirleri” başlığı altındaki 5 manzumeye tek bir numarayla çalışmasında yer vermiştir. Bu nedenle masallar dışında 125 manzumeden bahsetmek doğru olacaktır.

## 2. BÖLÜM

### TÜRKÇÜLÜK

Ziya Gökalp'in *Kızılelma* (1914), *Yeni Hayat* (1918) ve *Dağınık Şiirler* (1952) adıyla yayımlanan kitaplarındaki toplam 125 manzume tematik olarak bu başlıkta incelenmiştir. Belirtilen kitaplardaki masallar, Rıza Filizok tarafından yapılan doktora tezi sebebiyle burada incelenmemiştir. Gökalp'in manzumelerini tematik olarak tasnif ederken çıkış noktası olarak düzyazıları esas alınmıştır. Manzumelerde "Türkçülük", "hars ve medeniyet", "halkçılık", "Türk'ün töresi", "iktisat", "din", "eğitim", "tarihî kişiler", "aile", "Türk tarihindeki savaşlar" ve "biyografik" temaların işlendiği görülmüştür. Gökalp'in eserlerine bakıldığında ilk olarak Türkçülük düşüncesi öne çıkar. Manzumelerinde de belirgin şekilde bu konuyu ele almıştır. Türkçülük algısının; manzumelerde öncelikle Turancılık, sonrasında Oğuzculuk yahut Türkmencilik çizgisinde, en sonunda ise Türkiyecilik ya da Türkiyacılık şeklinde üç ana çizgide ilerlediği tespit edilmiştir. Manzumelerde ikinci ana konu ise "hars ve medeniyet"tir. Hars ve medeniyet kavramlarını modernleşme ve ulusal kimliğin nasıl inşa edileceği bağlamında ele almıştır. Halkçılık da yine yeni hayat anlayışının yani halka doğru gidişin bir yöntemi olarak gösterilmiş ve neler yapılabileceği açıklanmıştır. Türk'ün töresinin işlendiği manzumelerde ise devlet yapısından, devletin ve vatanın nasıl korunması gerektiğinden bahsedilmiştir. Ziya Gökalp töre kavramını, tarihî ve sosyolojik bağlamını da gözeterek ulusal kimliğin bir parçası olarak millî tarih düşüncesini uyandırmak maksadıyla eski Türk devletlerine kadar düzyazılarında inceler. Manzumelerinde ise Türk'ün devlet ve vatan anlayışının ne kadar köklü olduğunu vurgular. İktisat konularının ele alındığı manzumeler pek azdır. Özellikle vakıflaşmadan, iktisadi vatanperverlikten ve meslekleşmeden bahsetmiştir. Din konusu Ziya Gökalp'in manzumelerinde ayrıntılarıyla üzerinde durulan bir mevzudur. Dinin nasıl yapılması ya da ibadet şekillerinden ziyade; dinin insan ve toplum hayatındaki yeri üzerinde durur. Birey ve toplum psikolojisi açısından din kavramına değinir. Eğitim konusunda ise kadınların ve köylünün eğitim hakkını savunur. Tarihî kişiler ise Ziya

Gökalp'in hayatını etkileyen iki isim üzerinde şekillenmiştir. Birincisi Atatürk, diğeri ise II. Abdülhamit. Abdülhamit baskının sembolü ve hürriyetin karşısındaki kişi olarak manzumelere yansımıştır. Atatürk ise yeni hayatın rehberi ve terakki önderi olarak tasvir edilmiştir. Aile konusunda ise bu sosyal kurumun önemi ve kadının bu sosyal kurumdaki rolünün yapılandırılması üzerinde durulur. Türk tarihindeki savaşlar başlığında ise I. Dünya Savaşı, millî mücadele ve Anadolu'daki kurtuluş sevinci manzumelere yansır. Biyografik manzumelerde ise Gökalp'in kendisinden ve ailesinden bahseder.

Ziyab Gökalp'in ideolojisi manzumelerinde de hâkimdir. Bu nedenle tematik olarak aşağıda manzumeler tahlil edilmiştir, üslup bakımından bir çalışma yapılmamıştır.

Ziya Gökalp'in manzumelerinde ve düzyazılarında Türkçülük düşüncesi öne çıkar. Türkçülük düşüncesini Türkiyecilik, Oğuzculuk ya da Türkmencilik ve Turancılık merkezinde işler. *Kızılelma* (1914) ve *Yeni Hayat* (1918) şiir kitaplarında, ölümünden sonra yayımlanan manzumelerinde belirgin bir konu olarak Türkçülüğün yansıdığı görülür. Türkçülüğün işlendiği manzumeler şöyledir:

125 manzumenin 13'ünde Türkiyecilik ya da Türkiyacılık, 2'sinde Oğuzculuk ya da Türkmencilik, 14'ünde Turancılık fikrinin işlendiği tespit edilmiştir. Manzumelerin dökümü tablodaki gibidir. 125 manzumeden toplam 29'unda Türkçülük düşüncesi ele alınır.

**Tablo 1:** “Türkçülük” Düşüncesinin Manzumelere Göre Dökümü

| <b>Türkiyecilik ya da Türkiyacılık</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | <b>Oğuzculuk ya da Türkmencilik</b>                                                                                                    | <b>Turancılık</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p><i>Kızılcelma</i> (1914)’daki manzumeler: “Turân” (1911), “Kendine Doğru” (1912) “Esnaf Destanı” (1913).</p> <p><i>Yeni Hayat</i> (1918)’taki manzumeler: “Ahlâk” (1915), “Seciyye” (1916), “Kavm” (1917), “Dehâ” (1918), “Millet” (1915), “Vatan” (1918), Devlet (1918) ve “Vazife” (1915).</p> <p>“Dağınık Şiirler” (1952)’deki manzumeler: “Çoban ile Bülbül” (1920), “Ali Kemal’e” (1921).</p> | <p>“Ötüken Ülkesi” (1914) <i>Kızılcelma</i> (1914) kitabında, “Kavm” (1917) manzumesi <i>Yeni Hayat</i> (1918) kitabında yer alır.</p> | <p><i>Kızılcelma</i> (1914)’daki manzumeler: “Turan” (1911), “Altun Yurt” (1911), “Akkurum” (1911), “Meşhed’e Doğru” (1911), “Altun Destan” (1912), “Balkanlar Destanı” (1912), “Yeni Attila” (1913), “Ergenekon” (1913), “Hayat Yolunda” (1913), “Kızıl Destan” (1914).</p> <p><i>Yeni Hayat</i> (1918)’taki manzumeler: “Millet” (1915), “Lisân” (1916), “Kavm” (1917).</p> <p>“Çanakkale” (1918) adlı manzume ise “Dağınık Şiirler” (1952)’de yer alır.</p> |
| <b>13</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | <b>2</b>                                                                                                                               | <b>14</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |

Ziya Gökalp’in siyasi yaşamında Diyarbakır yılları, İttihat ve Terakki üyeliği, millî mücadele ve Türkçülük etkili olmuştur. Ziya Gökalp yaşamı boyunca okumuş, okudukları karşısında yeni yollar aramıştır. Onun fikir dünyasındaki değişimler toplumsal değişmelerle bağdaşmaktadır. Bu noktadan hareketle Gökalp’in manzumelerindeki siyasi tutumunun panoramasının verilirken aynı zamanda onun takip ettiği ya da etkilendiği fikirler de sorgulanmaya çalışılacaktır. Her insan değişir, karşılaştığı vakalar insanı etkiler ve dönüştürür. 1876 yılında doğan Ziya Gökalp’in yaşadığı dönem ve siyasi değişimler düşünüldüğünde bu dönüşüm kaçınılmazdır.

Ziya Gökalp bugün için Türkçülükle anılsa da başlangıçta hiç de bu anlayışa sahip değildir. Ziya Gökalp farklı dönemlerde farklı fikir akımlarından beslenerek manzumelerini oluşturmuştur. 1876 (I. Meşrutiyet), 1908 (II. Meşrutiyet), 1910 dönemi (Balkan Savaşları), 1914 (I. Dünya Savaşı) ve 1920 (Kurtuluş Mücadelesi) yılları Türk toplum hayatında nasıl önemliyse; Ziya Gökalp’in siyasi düşüncelerinde de önemli değişimlerin kaynağıdır. Başlangıçta Osmanlıcılık anlayışı ile görüşlerini yazılarında ele alır ve manzume hâline getirir. Asıl çizgisini ve görüşlerini belirleyen nokta ise Türkçülük düşüncesini benimsemesiyle gerçekleşir.

“Türklük ve Osmanlılık”<sup>113</sup> yazısında Gökâlp’in Osmanlılık ile ilgili görüşleri şöyledir:

Osmânî milleti, Osmânî lisânı, Osmânî edebiyâtı, Osmânî müessesât ve an‘anâtı’nın kâffesi altıyüz senelik Osmânî târihinin mahsûlleridir. Türk târihi’ne âid bir Türk kavmi, bir Tûrân ölkesi var ise de Osmânîlâr bu ta‘bîrleri ilm-i müstehâsât-ı ictimâ‘î ıstılâhatından addederler. “Türk” nâmı Osmânî terkîb-i millîsinin en mühim unsurunun ismi olduğu için şâyeste-i tevkîrdir. Fakat bu da muhakkaktır ki Osmânî demek Türk demek değildir (Ziya Gökâlp 1956: 101).

Yazar bu düşüncelerler manzumelerini kurgular. Paragrafta Turan ülkesi ya da Osmanlılık gibi kavramlar üzerinde durulur.

“Girid” (1909) manzumesinde de Osmanlılık fikri hâkimdir:

“Osmânîlâr ki cümlesi yek-rûh ve yek-emel,  
Osmânîlâr ki cümlesi âzâd ve ser-ferâz,  
Osmânîlâr ki mazhar-i nusret mine’l-ezel,  
Vermez ile’l-ebed husemâyâ bu me’meni

Kâhir bir ordu ser-had-i Yûnan’da mevce-sâz  
Olsun mu ilk adımda Tesalyâ nişîmeni!”  
(Ziya Gökâlp 1989a: 312)

“Yek-rûh, yek-emel, âzâd ve ser-ferâz, mazhar-i nusret mine’l-ezel” olarak Osmanlıyı tanımlayan Gökâlp, bu manzumeyi 1909’da yazmıştır. Manzume boyunca Osmanlıların Girit konusunda kararlı olacağı, 1314’teki (1897) başarı hatırlatılarak yansıtılır.

“Osman Gâzî Kurultayda” (1914) adlı manzumede Osmanlılık anlayışı açıkça dile getirilir:

“Osman Gâzî:  
Beyler, ağalar! Ey koca kurultay!  
Biz bir oymağız ki elimizde yay,  
Doğu’dan gelmişiz Batı’ya doğru  
Bize yol göstermiş güneş ile ay...

Kurultay (Hep bir ağızdan):  
Tanrı buyurdu,

<sup>113</sup> 22 Haziran 1325 (5 Temmuz 1909) tarihli *Peyman* gazetesinde “Siyâsiyyât” kenar başlığı altında *Mehmet Mehdi* imzasıyla yayımlanmıştır.

Sessiz duyurdu;  
Sancakla geldik,  
Aldık bu yurdu,

Osman Gâzî:  
Tanrı'nın iliyiz, yasamız vardır,  
Demir çarık, demir asâımız vardır,  
İstanbul şehridir dünyâ güzeli  
Onu almadıkça tasamız vardır..."  
(Ziya Gökalp 1989a: 64)

Şair burada tarihsel bir zemini açıklar. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu belli prensiplere bağlanmıştır. Türklerin yasaya bağlılığı vurgulanmıştır.

"İslâm İttihâdı" (1918) manzumesinde İslam birliği üzerinde durulmuştur. Türk modernleşmesinin Türkleşmek, sonrasında ise İslamlaşmak ve Muasırlaşmak aşamalarıyla gerçekleşeceğine inanan Gökalp, toplumsal hayatta dinin rolünü her zaman göz önünde tutmuştur. Manzumenin ilk kısmında halifeden bahsedilir. Halife hükümdar-papa olmadığı gibi papa kisvesine de bürünmüş değildir. Halife bir serdardır, ancak bu serdar ne Dalaya Lama'ya ne de Saint-Synode'daki Çar gibidir.

"Bütün İslâm bir devlet, halifedir hakani,  
Her mustakil hükümdar ona tâbi' bir han'dır;  
Hem hükümde, hep İslâm sultânların sultânı:  
Hem fiilde, Türkiya ülkesinde sultandır."  
(Ziya Gökalp 1989a: 112)

İslam birliğinin vurgulandığı bu dizelerde halife, fiilde ve hükümde İslam ülkelerinin sultanı olarak tanımlanır. İslam birliğinin öneminin vurgulandığı manzumede, Türkçülük anlayışı Türkiyecilik fikriyle bağdaşmaktadır. Türk modernleşmesinin Türkleşmek, sonrasında ise İslamlaşmak ve Muasırlaşmak aşamalarıyla gerçekleşeceğine inanan Gökalp, toplumsal hayatta dinin rolünü her zaman göz önünde tutmuştur.

Ziya Gökalp'in manzumelerinde Osmanlıcılık etkisi uzun sürmez, bu konudaki düşünceleri bir ön hazırlık gibi değerlendirilebilir. Manzumelerde de bu akım öne çıkan bir düşünce olarak okurun karşısına çıkmaz.

Fevziye Abdullah Tansel, Ziya Gökalp'in Osmanlılık düşüncesinden vazgeçişinin *Genç Kalemler*'deki yazılarında gözlemlendiğini belirtir. Osmanlılık yerine artık Turancılığa yönelmiştir. Ömer Seyfettin ve Ali Canip Yöntem'in tesiri de unutulmamalıdır (Ziya Gökalp 1989a: XIX-XX).<sup>114</sup> Rusya'dan İstanbul'a gelen Hüseyinzâde Ali Bey'in "Turân" (1911) manzumesini, Mehmet Emin Bey'in "Ben bir Türküm dinim cinsim uludur" dizesiyle başlayan "Cenge Giderken" manzumesini Türk hayatında yeni bir inkılabın başlangıcını haber veren manzumeler olarak görür. Ziya Gökalp, 1908 sonrasını ve "Turancılık" anlayışına nasıl yöneldiğini *Türkçülüğün Esasları* (1923) adlı kitabında dile getirir. 31 Mart Vakası'ndan sonra Osmanlılık fikrinin etki alanı daralmıştır. Zamanında Abdülhamit'e İslam birliği fikrini veren ve bunu fırsat bilen Alman kayseri İslam birliği namına bir miting yapmıştır. Bu mitingden sonra, gizli "İttihad-ı İslam" teşkilatı memlekette yayılmaya başlar ve Genç Türkler, Osmanlıcı ve İttihad-ı İslamcı olmak üzere iki muarız gruba ayrılır. Osmanlıcılar, kozmopolit; İttihâd-ı İslâmcılar ise "ultramonten"dirler. Gökalp'e göre her iki akım da memleket için zararlıdır. Ziya Gökalp Selanik'te Merkez-i Umûmî azalığına seçildiğinde işte siyasi durum bu merkezdedir. Selanik'te *Genç Kalemler* isminde bir dergi çıkmaktadır. Derginin başyazarı Ali Canip Yöntem'le konuşan Gökalp, derginin dilde sadeliğe doğru bir inkılap yapmaya çalıştığını ve bu konuda Ömer Seyfeddin'in hâkim olduğunu belirtir. Ömer Seyfeddin'in fikirleriyle kendi fikirlerinin tevafuk ettiğini söyleyen Gökalp söze şöyle devam eder:

Gençliğimde Taşkışla'da mahpus bulunduğum sırada, neferlerin "mülâzım-ı evvel"e "evvel mülâzım", "mülâzım-ı sâni"ye "sâni mülâzım", "Trablusgarb"a "Garb Trablusu", "Trablus-şam"a "Şam Trablusu" demeleri bende şu kat'î kanaati uyandırmıştı:

Türkçe ıslah için bu lisandan bütün Arabî ve Fârisî kelimeleri değil, umum Arabî ve Fârisî kaideleri atmak; Arabî ve Fârisî kelimelerden de Türkçesi olanları terk ederek Türkçesi bulunmayanları lisanda ibka etmek.

Bu fıkre dâir bazı yazılar yazmış isem de neşrine bir fırsat bulamamıştım. Nasıl ki Türkçülük hakkında yazı yazmaya da henüz bir fırsat elvermemişti. Daha on beş yaşında iken Ahmed Vefik Paşa'nın Lehce-i Osmânî'si ile Süleyman Paşa'nın Târih-i Âlem'i bende Türkçülük temâyüllerini doğurmuştu. 312'de [1896] İstanbul'a geldiğim zaman ilk aldığı kitap, Léon Cahun'un tarihi olmuştu. Bu kitap bende âdetâ Pantürkizm mefkûresini teşvik etmek üzere yazılmış gibidir. O zaman Hüseyinzâde Ali Bey'le temas ederek Türkçülük hakkındaki kanaatlerini öğreniyordum.

<sup>114</sup> Ziya Gökalp'in manzumelerini tenkitli olarak hazırlayan Fevziye Abdullah Tansel, Gökalp'i etkileyen düşünce akımlarını Türk Tarih Kurumundan çıkan Ziya Gökalp külliyyatının birinci cildi için yazdığı "giriş"te ayrıntılı olarak ele alır.

Hulâsa, on yedi, on sekiz seneden beri Türk milletinin sosyolojisini ve psikolojisini tetkik için sarf ettiğim mesainin mahsulleri kafamın içinde istif edilmiş duruyordu. Bunları meydana atmak için yalnız bir vesilenin zuhuruna ihtiyaç vardı. İşte Genç Kalemler’de Ömer Seyfeddin’in başlatmış olduğu mücâhede, bu vesileyi ihzâr etti. Fakat ben lisan meselesini kâfi görmeyerek Türkçülüğü bütün mefkûreleriyle, bütün programıyla ortaya atmak lâzım geldiğini düşündüm. Bütün bu fikirleri ihtiva eden Turan manzûmesini yazarak Genç Kalemler’de neşrettim. Bu manzûme, tam zamanında intişâr etmişti (Ziya Gökalp 2007: 179-180, Ziya Gökalp 1986: 9-10).

Türkçülüğü bütün mefkûreleriyle düşünmek gerektiğine inanan Gökalp, Türkçülüğü mefkûresinin büyüklüğü noktasından üç dereceye ayırır: 1. Türkiyecilik, 2. Oğuzculuk yahut Türkmencilik 3. Turancılık (Ziya Gökalp 2007: 188, Ziya Gökalp 1986: 23).

## 2. 1. TÜRKİYESİLİK YA DA TÜRKİYACILIK

Ziya Gökalp, Türkçülüğü aşamalara ayırır. Türkiyecilik ya da Türkiyacılık, Türkçülüğün ilk aşaması olarak görülür. Gökalp’e göre “Dün Türkler için hayalî bir mefkûre hâlinde bulunan ‘millî devlet’, bugün Türkiye’de bir şe’niyet hâlini almıştır” der ve “Bugün şe’niyet sahasında Türkiyecilik vardır” düşüncesindedir (Ziya Gökalp 2007: 188, Ziya Gökalp 1986: 23).<sup>115</sup> Türk unvanının Türkiye Türkleri için kullanılsa da Türkiye’deki Türk harsına dâhil olanların da bu ismi alacaklarının altını çizer:

Turan kelimesi, Turlar, yani Türkler demek olduğu için, münhasıran Türkleri ihtiva eden câmiavî bir isimdir. O hâlde Turan kelimesini bütün Türk şubelerini ihtiva eden büyük Türkistan’a hasretmemiz lâzım gelir. Çünkü, Türk kelimesi bugün yalnız Türkiye Türklerine verilen bir unvân hükmüne geçmiştir. Türkiye’deki Türk harsına dâhil olanlar, tabîî yine bu ismi alacaklardır. Benim itikadımca bütün Oğuzlar yakın bir zamanda bu isimde birleşeceklerdir. Fakat, Tatarlar, Özbekler, Kırgızlar ayrı harslar vücûda getirdikleri takdirde, ayrı milletler hâlini alacaklarından yalnız kendi isimleriyle anılacaklardır. O zaman bütün bu eski akrabaları kavmî bir câmia hâlinde birleştiren müşterek bir unvâna lüzum hissedilecek. İşte bu müşterek unvân Turan kelimesidir (Ziya Gökalp 2007: 187, Ziya Gökalp 1986: 22).

Gökalp’in beklediği gibi Tatarlar, Özbekler, Kırgızlar aynı harsı vücûda getirmezler, arzu etmediği gibi ayrı harslar vücûda getirirler. Aynı harstan kastedilen şey dil, edebiyat ve kültür alanlarında birleşmektir. Bu birleşme uzaktaki mefkûreyi, Turan’ı işaret eder. Daha uzak olan bu ülkü yerine, Ziya Gökalp Türkiyeciliğe önem verir. Yukarıdaki paragraf 1923’te yayımlanan *Türkçülüğün Esasları* (1923)’nda yer alır.

<sup>115</sup> *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabında Türkçülük ve Turancılık başlığına bakılabilir.



Türkiyacılık üzerinde özellikle durduğu aşağıda değinilecek makale ise 1918’de yazılmıştır. Bu iki yazı birbirini bütünleyen yazılardır.

Ziya Gökalp’in “Türkçülük ve Türkiyâcılık”<sup>116</sup> makalesi tam anlamıyla onun bu konudaki fikirlerini ihtiva eder. Makalenin bütününde Türkiyâcılık üzerine konuşulur ve Almanya’nın Almanya olmadan evvel nasıl aşamalardan geçtiğinden bahseder. Leibniz’in Almancılığı başlattığını; Bavyeralıların, Saksonyalıların ayrı yollar takip etmeleri durumunda 1918’deki gibi bir Almanya’dan söz etmenin mümkün olmayacağını belirtir. 1918’deki daha doğrusu o dönemdeki Türkiyacılığı Almanya kurulmadan önce gelişen Prusyacılığa benzetir. Nasıl ki Almancılığı işleyen feyyaz kullar olmuşsa Türkiyacılığın da aynı yardıma muhtaç olduğunu anlatır. Namık Kemal’den ve Tevîk Fikret’ten vatanperverlik mefkûresinin Türkçülüğe müteveccih olduğunu, bu hususî mefkûreye Türkçülerin daha umumî bir mefkûre eklediklerini söyler. Daha sonra Türkçülerin millet kavramına nasıl yaklaştıklarına değinir:

Türkçülüğün birinci işi, (devlet), (ümme), (millet) kelimelerinin farklarını meydana koymak oldu. (Devlet) tâb’iyette, (ümme) dinde, millet harsta müşterek olan fertlerin mecmû’üdür. Bu sûretle bizim, Türkiyâ devletine, İslâm ümmetine, Türk milletine mensûb olduğumuz anlaşıldı. İctimâ’iyât ‘ilmi bize tam cem’iyetin millettten ‘ibâret olduğunu, milletin de ‘aynı harsa mâlik fertlerin mecmû’û bulunduğunu gösterdi. O hâlde bizim de milletimizin hudûdu ne devletin, ne ümmetin, ne de ‘ırkın hudûtlarıyla mahdûd değildi. Millet, bu zümrelerden büsbütün başka bir şeydi; y’ani harsî bir zümreden ‘ibâretti. Harsın zâhir ‘alâmetleri ise (lisân)la (din) olduğu için, milletimizin Türkçe konuşan Müslümanlardan mürekkep olduğu meydâna çıktı. Türkçülerin ‘ilmî usûllerle vâsıl olduğu bu t’arîf, Anadolu köyleri ‘eserlerinden biri millî selikalarıyla bulmuştur. Çünkü bu saf köylüler millettâşlarını (dili dilime uyan, dini dinme uyan) formûlüyle t’arîf ediyorlardı.

Türkçülük milletin t’arifini yapınca, Anadolu’dan ‘itibâren bütün Azerbaycanlıların, Kırımın, Kazanlıların, Türkmenlerin, Sartların, Özbeklerin, Kırgızların, Kâşgarlıların ilâ âhirihi bizim gibi Türkçe konuştuğunu, ve bizim gibi Müslüman olduğunu nazara alarak bunların hepsini Türk milletinde dâhil ‘addetti yalnız bu muhtelif Türk ş’ubeleri birbirinden uzak oldukları için, yazı lisânları ve edebiyatları müşterek değildi. O hâlde, her şeyden evvel, İstanbul’da halk tarafından konuşulan Türkçeyi ve bu Türkçeye istinâden teşekkül edecek edebiyâtı bütün bu Türk ş’ubelerine kabûl ettirmek lâzım geliyordu. Bu fikir, muhtelif Türk ş’ubelerine mensûb münevverler tarafından kabûl edildiği için, Türkçülüğün ilk şî‘ârı oldu (Ziya Gökalp 1918a: 482).

Türkiyecilik anlayışında Türkçülerin millet tarifi, köylülerin millettâşlık anlayışı ve Türkçe konuşanların (Kırım, Azerbaycan vs.) Türk milletine dâhil edilmeleri gibi

<sup>116</sup> *Yeni Mecmua*, 4 Temmuz 1918, 51. sayı, sayfa 482.

konulara değinir. Bu konularda söyledikleri Türkiyecilik anlayışının yönünü yansıtır. Türkçülüğün aynı Prusyacılık gibi önce harsî, sonra siyasî ve iktisadî birlik sağlaması gerektiğini savunur. Siyasi ya da iktisadî birlikten kasıt Kafkas Azerbaycanını, Kırım'ı yâhut diğer bir Türk ülkesini ilhak etmek demek değildir, Türkçülerin bu ülkeler hakkındaki temennisi, bunların bağımsız devletler hâlini alarak tam bağımsızlığa nâib olmalarıdır. Medeniyetin bu Türk ülkelerine Türkler tarafından götürülmesi gerektiğinin altını çizer:

Müttefiklerimizin yardımı olmasa Kırım müstakil kalamayacağı gibi, bizim mu'âvenetimiz müzehher olmadan da şimâlî Azerbaycan istiklâlini kuramayacaktır. Diğer Türk ülkeleri de 'aynı hâldedir. Binâen- 'aleyh bu memleketlere, medeniyet götürecek mu'alimlerin, mühendislerin, doktorların değil, fakat, hürriyet ve istiklâl götürecek gönüllü zâbitlerin, 'askerlerin gitmesi vâciptir. Millet işlerimize yüksek bir medeniyet götüremezsek, hiç olmazsa onlara Çanakal'e müdâf'asını temin eden ordu teşkilâtını götürebiliriz.

M'amâfih millettaşlarımıza yapacağımız bu küçük hizmet, hasbî de değildir. Türkiye yaşayabilmek için yalnız fenâ komşulardan kurtulmaya değil, dest ve hayr-ı hâh komşularla muhât olmaya da muhtaçtır. Nevîmize bakacak vakit bulabilmek için etrafımızda kardeş Türk nevîlerinin yerleşmesi lâzım! (Ziya Gökalp 1918a: 482)

Ziya Gökalp'in Türkiyecilik anlayışı gösteriyor ki her şeyden önce harsî birlik sağlanmalıdır. Hars konusunda ise halka gitmek, halka doğru kısacası köylüye gitmek esastır. Türkiye Türklerinin diğer Türk ülkelerine yardımını önemser ve Türkiye'nin hayırlı komşulara malik olmasının bu konuda izlenecek politikayla orantılı olduğunu savunur.

Ziya Gökalp'in *Yeni Hayat* (1918), *Kızıllema* (1914), "Dağınık Şiirler" (1952) adlı şiir kitaplarındaki manzumeler bu amaçla taranmış ve fişlenmiştir. Ziya Gökalp'in masal, manzume ve şiir parçaları toplam 142'dir. *Şakî İbrahim Destanı* (1908) daha sonraki baskılarda bütün olarak yayımlanmış, ancak daha önceki baskılarda ise bir bölümü bulunabildiği için bir bölümüne yer verilmiştir. "Şakî İbrahim Destanı'dan" adlı bu şiir parçası numaralandırmayı sekteye uğratmamak için külliyattan çıkartılmamıştır. Mehmet Emin Yurdakul'a ait olduğunu daha sonra tespit eden Fevziye Hanım; yine numaralandırma ve dizgide yaşanabilecek sorunlar, araştırmacıları bu manzumede verilen açıklamalardan mahrum etmek istemeyişi nedeniyle "Türklük" (1911) manzumesini de külliyattan çıkarmamıştır. Bu belirttiğimiz açıklamaları da dikkate

olarak kısacası külliyyatın birinci cildinde 140 manzume ve masal mevcuttur denilebilir. 140 manzumenin 19'u masaldır. Kalan 121'i ise manzumedir. Fevziye Hanım, “Köylü Şiirleri” başlığı altındaki 5 manzumeye tek bir numarayla çalışmasında yer vermiştir. Bu nedenle masallar dışında 125 manzumeden bahsetmek doğru olacaktır.

**Tablo 2:** Ziya Gökalp’in Kitaplarındaki Manzumelerinin Sayısı

| Şiir Kitabının Adı            | Manzume Sayısı | Kitaptaki Masal Sayısı | Manzum Masallar                                                                                                                       |
|-------------------------------|----------------|------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>Kızıllema</i> (1914)       | 21             | 6                      | “Kızıllema” (1913), “Ülker ile Aydın” (1913), “Küçük Şehzâde” (1913), “Polvan Velî” (1913), “Alageyik” (1913), “Kurt ile Ayı” (1913). |
| <i>Yeni Hayat</i> (1918)      | 32             | -                      | -                                                                                                                                     |
| <i>Dağınık Şiirler</i> (1952) | 72             | 1                      | “Altun Işık-I. Savaş” (1915)                                                                                                          |
| <i>Altun Işık</i> (1923)      | -              | 12                     | (bkz. 2. ZİYA GÖKALP’İN ESERLERİNİN DÖKÜMÜ)                                                                                           |
| <b>Toplam</b>                 | <b>125</b>     | <b>19</b>              |                                                                                                                                       |

Tarama ve fişleme sonucu Ziya Gökalp’in Türkiyecilik ya da Türkiyacılık hakkındaki görüşlerinin yansıdığı manzumeler şöyle tespit edilmiştir. Ziya Gökalp’in incelenen toplam 125 manzumesinden 13’ünde Türkiyecilik ya da Türkiyacılık konusu ele alınır. Türkiyecilik ya da Türkiyacılık hakkında görüşlerini ele aldığı manzumeler ve kitaplara dağılımı şöyledir:

**Tablo 3:** “Türkiyacılık ya da Türkiyecilik”in Manzumelere Göre Dökümü

| <i>Kızıllema</i> (1914)                                             | <i>Yeni Hayat</i> (1918)                                                                                                           | <i>“Dağınık Şiirler”</i> (1952)                  |
|---------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|
| “Turân” (1911)<br>“Kendine Doğru” (1912)<br>“Esnaf Destanı” (1913). | “Vazife” (1915), “Millet” (1915), “Ahlâk” (1915), “Seciyye” (1916), “Kavm” (1917), “Vatan” (1918), “Dehâ” (1918) ve Devlet (1918). | “Çoban ile Bülbul” (1920), “Ali Kemal’e” (1921). |
| <b>3</b>                                                            | <b>8</b>                                                                                                                           | <b>2</b>                                         |

Ziya Gökalp, “Kavm” (1917) manzumesinde geçen “Türkiye devletim, Türklük milletim;” dizesinde Türkiyecilik anlayışını özetler. Bu manzumede Türklerin mevkisinin belli olduğu, Oğuz-ili, Kayı Boyu’ndan geldiklerini anlatır. Türklerin aynı vatanda olması arzusu dile getirilir: “Ne kadar Türk varsa bu gün cihanda,/ Burdaki

harsa var meyli vicdanda, Dili dilimdendir, dini dinimden,/ Olacağız biz hep aynı vatanda.” Manzumenin son kısmında “Olamaz Türk’e baş, Türk’üm demeyen,/ Osmanlı kalamaz Türk’ü sevmeyen!” (Ziya Gökalp 1989a: 110-111) sözleri onun millet anlayışını gösterir. Türklükten kast ettiği şey ise Anadolu köylüsünün belirttiği üzeredir: “dili dilime, dini dinime uyan” (Ziya Gökalp 2007: 184, Ziya Gökalp 1986: 18) formülüyle izah edilebilir. Sosyoloji sayesinde Ziya Gökalp, yirminci yüzyılda “devlet”, “ümme” ve “millet” kavramlarını sorgulaması sonucu; yüzyılın getirdiği gelişmeleri de dikkate alarak bu kavramları yeniden tanımlamıştır.

“Turân” (1911) manzumesinde geçen “Vatan ne Türkiya’dır Türkler’e, ne Türkistân;/ Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Tûrân” (Ziya Gökalp 1989a: 5) dizeleri onun Türkiye anlayışıyla bağdaşır. Türk milletinin sınırları, ne devletin sınırlarıdır ne ümmetin ne de ırkın hudutlarıdır (Ziya Gökalp 1918a: 482). Ziya Gökalp’in Türkiyecilik anlayışı ve Türkçülük anlayışı tamamıyla “hars” fikri üzerinde yükselir. Dilde, dinde, edebiyat ve sanatta birliği savunur. Somut olarak sınırlardan ancak Malta’da iken yazdığı 1920’de yayımlanan “Çoban ile Bülbül” (1920) manzumesinde bahseder. Bu manzumede “Çoban dedi, ‘Edirne’den tâ Van’a,/ Erzurum’a kadar benim mülklerim..’/ Bülbül dedi, ‘İzmir, Mar’aş, Adana,/ İskenderun, Kerkük en sâf Türkler’im.’ ” (Ziya Gökalp 1989a: 274) dizelerinde artık savaşların ardından masa başında kaybedilmek istenmeyen Türk toprakları belirtilir. Oysa “Kavm” manzumesi 1917’de yazılmıştır, ancak “Çoban ile Bülbül” manzumesi 1920’de Malta’da sürgününde yazılmıştır. 1910’lar Türkiye Türkleri için sınırlarını çizmek, kendini dünyada tanımlamak, Avrupa ülkelerinin taleplerini gözden geçirerek dünya coğrafyasında var olmak mücadelesiyle geçmiştir. Ziya Gökalp’in manzumelerinde de bu çaba görülür.

Ziya Gökalp, Türklük için çalışmayı önemser, Türkiya’da yaşayan herkesin de soyca Türk ırkına mensup olmasıyla ilgilenmez. Ya da Türk olan herkes Türkiyalı olmayabilir de. “Millet” (1915) manzumesinde millet anlayışını şöyle izah eder:

“Sorma bana oymağımı, boy’umu..  
Beşbin yıldır millet gibi yaşarım,  
Sorma bana âilemi, soyumu..  
Soyum Türklük, soy büyüüm hünkârım...

Süngü benî ayırsa da vahdetimi unutmam,  
 Dilde, dinde müşterekiz, hep gelmişiz bir biden.  
 Devletimin kaygusuyle milletimi unutmam,  
 Anadolu bir iç-ildir, ayrılamaz dış-ilden”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 101)

Türkiyacılık anlayışını uygun olarak “millet” anlayışı manzumede özetlenmiştir. Oymak, soy, aile ya da boy önemli değildir; soyca Türklüğe inanmaktır aslolan. Devlet kaygısı ile özellikle o dönemde, Osmanlının durumu söz konusudur. Türk, Osmanlı kavramlarının yeniden masaya yatırıldığı bir yüzyılda Gökalp, “millet” kelimesine yeniden bakmıştır. Millet manzumesindeki fikirleri aşağıdaki yazının dizelere dökülmesidir.

(Türk) kelimesiyle (Türkiyâlı) kelimesi arasında büyük fark vardır; her Türkiyâlı, Türk değildir, ‘aynı zamanda her Türk de Türkiyâlı değildir. Demek ki bu iki ta ‘bîr arasında (‘umûm-ı husûsî -----) vardır. (Türkiyâ) kelimesi devletimizin ismidir; (Türk) kelimesi milletimizin adıdır. Ben tâbî‘yetim i‘tibâriyle Türkiyâlıyım, hars i‘tibâriyle de Türk’üm. Benim iki ‘unvânı birlikte hâiz oluşum, bu kelimelerin müterâdif olmasını iktizâ etmez. Vâkı‘â Rûmlar, Ermenîler, Yahûdîler Avrupa’ya gittikleri zaman oralarda bunlara ‘umûmîyetle (Türk) ‘unvânı veriliyor. Fakat, bu iltibâs Avrupa lisânlarında bu iki ma’nâ için ayrı ayrı t‘abîrler olmamasından dolayıdır bundan başka, bir adamın hâriçte nazara alınan hüviyeti, ellindeki pasaportun tamgasından ‘ibârettir. Yabancı memlekette tâbî‘yetiyle milliyet ‘aynı şey ‘itibâr ediliyor. Meselâ biz, buraya gelen her Macaristanlı’ya Macar diyoruz. Hâlbûki bunların arasında Yahûdîler, İslâmlar elh. az mıdır? İşte (Türk) ve (Türkiyâlı) kelimelerinin bu mukayesesi gösteriyor ki (Türkçülük) başka bir şey, (Türkiyacılık) ise başka şeydir. Bu iki ceryan arasında müşterek noktalar bulunmakla berâber, mâhîyetleri büsbütün ayrıdır (Ziya Gökalp 1918a: 482).

Ziya Gökalp’in Türk olup olmadığı yaşadığı dönemde zaman zaman gündeme gelmiştir, nitekim bugün de Ziya Gökalp adı geçer geçmez benzer konular aynı şekilde tartışılır. “Ali Kemal’e” (1921) adlı manzumeyi “Bana Türk Değil Diyene” notuyla yayımlar ve bu konudaki ithamları püskürtür:

“Ben Türk’üm diyorsun, sen Türk değilsin!  
 İslâm’ım diyorsun, değilsin İslâm!  
 Ben, ne ırkım için senden vesîka,  
 Ne de, dînim için istedim i‘lâm..  
 (...)  
 Hattâ ben olsaydım: Kürd, Arap, Çerkes,  
 İlk gâyetim olurdu Türk milliyeti!  
 Çünkü Türk kuvvetli olursa mutlak  
 Kurtarır her İslâm olan milleti..

(...)  
 Türklük hem mefkûrem, hem de kanımdır;  
 Sırtımdan alınmaz, çünkü kürk değil!  
 Türklük hâdimine Türk değil diyen,  
 Soyca Türk olsa da, piçtir, Türk değil!”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 277-278)

Kendisini Türklüğe adanmış bir hizmetkâr olarak gören Gökalp, bu konudaki soruları da böylelikle cevaplamıştır.

Ziya Gökalp, “Ahlâk” (1915) manzumesinde “hak, vazife, millet ve biz” kavramlarını ahlak kavramı merkezinde değerlendirir. Dörtlülükler hâlinde yazılan bu manzumede önce ahlak yolunun pek dar ve önünün yar oluşu; hakkın değil vazifenin önceliği anlatılır. Hakkın ve insanın canının millete; gövdenin ise insanın kendisine ait oluşu vurgulanır. İnsan ölmeli, dökülmeli kanı ki millet yaşasın. Manzumenin devamında “biz, hizmet, canını vatan uğruna feda etmek” şöyle dile gelir:

“Ben, sen yokuz, biz varız,  
 Hem Ogan, hem kullarız.  
 Biz demek, bir demektir,  
 Ben, sen ona taparız!

Ne derece hizmetin  
 Varsa, odur himmetin;  
 Kıymetim var deme ki,  
 Gerçek ola kıymetin...

Bir şâirdir Türk-eli,  
 Muz’una bağlı beli,  
 Bu Muz bir ahlâktır ki  
 Baş vermektir temeli...

Millete ver canını,  
 Ocağını, şanını..  
 Bir âşık olsan bile;  
 Fedâ et cânânını...”

(Ziya Gökalp 1989a: 102)

Milletin fertleri hem kul hem Ogan olarak tanımlanır. Biz ise birlik olmak demektir. Gerçek kıymet, değer; vatana ne kadar hizmetin olduğuyla ilgilidir. Bir âşık olsan, cânânın olsa bile canını vatan uğruna feda etmektir ahlaktır. Burada Gökalp’in, şairin Türk iline ve Muz’una bağlılığını belirtmesi önemlidir. *Yeni Hayat* (1918) kitabının önsözünde de bu “muz” kelimesi geçer. Muz Fransızca “muse” kelimesidir. “Muse”

şaire yardım eden ilham, esinleyici güç demektir. Kitabın önsözünde şuur devrinde şiirin sustuğunu, şiir devrinde şuurun seyirci kaldığını; içinde bulunulan devrin ise birinci devreye ait olduğunu belirtir. “Şâirler Muz’larından uzak düşmüş, vezin ile kâfiye, şuûrlu müteşâirler eline geçmiş..” (Ziya Gökalp 1989a: 97) cümlesinde geçer. Devir ilham perilerinin esin kaynağı olduğu şiirlerin yazıldığı bir devir değildir, müteşairlerin devridir. O nedenle “Ahlak” manzumesinde “muz/(muse)”; “baş vermek”, “feda etmek canını”, “vatana hizmet” olarak tanımlanmıştır.

Milleti birleştiren şey “hars”tır. Hars ise her millete özgüdür. Diğer toplumlardan onu ayıran ancak kendi içinde fertleri bütünleyen unsurlardır. Bu nedenle her toplumun harsı farklıdır. Ziya Gökalp, harsın membasının halk olduğuna inanır. Türkiyacılığın temelindeki köklere dönüş “Dehâ” (1918) manzumesinde de ele alınır. Manzumenin ilk iki dördüğünde Copernic’ten evvel güneşin ve yıldızların her gün yerin etrafında döndüğü, gökyüzünü yaldızlayıp ışıldayıp söndüğü; bir heyetçinin (astronimi ile uğraşan) buna itiraz ettiği, göğün yerin çevresinde dönmediği, yerin bütün şeylerin merkezi olmadığının anlaşılması anlatılır. Daha sonra eski irfan çağında okur-yazarların tutumu şöyle dile getirilir:

“Bunun gibi eski irfân çağında  
Okur-yazarlardı halkın kıblesi.  
Yeni hayat dedi: ‘Hayır muktedâ  
Halktır, dehâ ancak onun hamlesi....

Okumuşlar, bırakınız gurûru,  
Millî harsı öğreniniz milletten!..  
O vicdândır, sizse anın şuûru,  
Köksüz şuûr uzak değil cinnetten...

‘Doğru san’at, doğru ahlâk, doğru din  
Hep ondadır, halk içine dalınız;  
Dâhi gibi her hatâdan pâk, emîn  
Olmak için feyzi ondan alınız!’ ”  
(Ziya Gökalp 1989a: 110)

İrfanla uğraşanların kıblesinin halk olması gerektiğine inanır. Aslında bu yeni hayat anlayışının bir yansımasıdır. “Halk” bu yeni hayatta kendisine uyulacak, önde giden olarak tanımlanır. “Deha” onun atılımı ile gerçekleşecektir, o nedenle okumuşların gururu bırakmaları ve millî harsı halktan öğrenmesi lazımdır. Sanat, ahlak, din vs. her şey halktadır. Halktan uzak her şey köksüzdür, şuarsuzdur. Ziya Gökalp, 1922’de

*Küçük Mecmua*'da yayımlanan “Dehaya Doğru”<sup>117</sup> adlı yazısında “deha”yı şöyle tanımlar: “Orijinal eserleri vücuda getiren kudrete ‘deha’ adı verilir. Bu itibarla halkımız millî dehanın da yegâne membaı olmak lazım gelir.” (Ziya Gökalp 2009a: 48). Dehanın ikinci kaynağı ise Avrupa’nın sanatkârlarıdır, beynelmilel dâhilerdir. Piyer Loti gibi yabancıların Türk halkındaki güzellikleri gösterdiği, kim bilir halkın daha görülmedik ne güzellikleri olduğu üzerinde durulur. Ziya Gökalp’e göre, bu iki membaın, çeşmenin etrafında en çok dolaşan isimler ise Yahya Kemal ve Yakup Kadri’dir. Millî hars ise “Bir millette halkın dinî, ahlâkî, bedîî duygularının mecmuu”dur (Ziya Gökalp 2009a: 50). Görüldüğü üzere “Dehâ” manzumesi 1918’de yazılmıştır, “Dehaya Doğru” makalesi ise 1922’de. Ziya Gökalp’in söyledikleri birbirini bütünleyerek sarmal bir hareket hâlinde ilerler.

“Kendine Doğru” (1912) manzumesinde atalara, köklere dönüş duygusu işlenir, insanın kendi duygusunun usuna yardım edebileceğinin altı çizilir:

“ ‘Ata’nın içkisi köpüklü kımız,  
Arpa suyu içme, dedi bir Kırğız,  
  
Evinin yemişi erikle alma,  
Komşunun bağından hurmayı alma,  
  
Başka dile uymaz annenin sesi,  
Her sözün ararsan vardır Türkçe’si.  
  
Duymadan düşünme, görmeden sezmeden,  
Kendi duygun olsun usunu yeden.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 59)

“Esnaf Destanı” (1913) manzumesinde “Halka Doğru” hareketinden bahsedilir:

“Evvelce yok idi bir gazatamız,  
Şimdi Halka Doğru ilim çantamız  
Kerem’i yazmamış olsa atamız  
Der miydik bizim de irfânımız var?  
  
Köroğlu olmasa geçmez hayat,  
Köylere girmezdi hiç edebiyat;  
Yenisi çıkmadan denir mi bayat,  
Nerde Âşık Garib yazanımız var?  
(...)  
Biliniz biz esnaf çalışacağız,

<sup>117</sup> 3. sayı, yıl I, 1340<sup>117</sup> (1922-1338), 23 Şevval Sene 340 Pazarertesi, 19 Haziran 338; *Küçük Mecmua I* (Çeviriyazı: Şahin Filiz), Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 47-50.



Ne varsa fen, hüner alıŖacađız,  
San‘atte Firenk’le yarıŖacađız,  
Yurdu kurtarmağa peymânımız var.

Dinimiz ne imiŖ anlayacağız,  
Terakkiye gönöl bağlayacağız,  
Bir hızla beŖyüz yıl atalayacağız,  
Durmak olmaz, pek az zamânımız var.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 85-86)

Halka doğru hareketinde halk Ŗiiri kùltürün bir göstergesi olarak yer alır. Örneğin Köroğlu, ÂŖık Kerem gibi. Ziya Gökalp de irfânın kaynağı olarak halkı görür, ilerlemenin sanat, fen gibi diğer bütün alanlarda da halk kùltüründen beslenmekten geçtiğine inanır.

Halka doğru anlayıŖında halka aydınlarmın gitmesi ve aydınlarm ile halkın buluŖması söz konusudur. Halka hizmet ise çalıŖmaktan geçer. “Vazife” (1915) manzumesinde de vatan için çalıŖmak, millete hizmet konuları ele alınır:

“O, gönlüme ArŖ’tan inen bir sestir:  
Milletimin vicdânına ma‘kestir;  
Ben askerim, o, üstümde kumandan,  
BaŖ eğerim her emrine sormadan!

Gözlerimi kaparım!  
Vazifemi yaparım!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 103)

ÇalıŖan bir millet belirli bir sonuca ulaŖacaktır. Elde edilen üretim ve sermaye ise milletin eğitimden sanayisine her alandaki yaŖamına yansıyacaktır. “Vatan” (1918) manzumesinde de vatana hizmet; sermayenin, buluŖların, üretimlerin Türk milletinin kendisine ait oluŖunun ülkeyi vatan hâline getireceği vurgulanır:

“Bir ülke ki çarŖısında dönen bütün sermâye,  
San‘atına yol gösteren ilimle fen Türk’ündür.  
Hirfetleri birbirini dâim eder himâye;  
Tersâneler, fabrikalar, vapur, tiren Türk’ündür;  
Ey Türk-oğlu, iŖte orasıdır vatanın!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 101)

Halka doğru gitmek aslında kendine dönmek anlamına gelir. Kendine dönmek ise yerli üretimin artması, ülkenin kendi yağıya kavru olarak diğer ülkelere bağımlı olmasını

engeller. Bu nedenle vazife bilinci millet olmakta önemli bir unsur olarak manzumede işlenir.

“Seciyye” (1916) manzumesinde köy köy Anadolu’da dolaşarak Türk seciyesini arayan, her tarafta olmasına rağmen onu bulamayan bir sesi dinler okuyucu. Türk ahlakının tamamen yok olduğu, umutsuzluğa düşüldüğü bir zamandan sonra, Balkan savaşlarının ardından yeniden Gelibolu’da görünmesi düşmanların bertaraf edilmesi anlatılır. Bu kavuşma şöyle ifade edilir:

“Orduda nihâyet kavuştuk sana,  
Ararız şimdi her ocakta seni..  
Dileriz kalmasın görmek yarına  
İllimde, san‘atta, ahlâkta seni!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 109)

“Devlet” (1918) manzumesinde ise halkın örfü ve kuvveti söz konusu edilir:

Devletimde halkın örfü hâkimdir,  
Başka kuvvet onu tahdîd edemez.  
Kânûn hakka hâkim değil, hâdimdir.  
Sebeup yokken ferdi takyîd edemez!....  
(Ziya Gökalp 1989a: 117)

Ziya Gökalp’in Türklük anlayışı modern ulusçuluk anlayışı ile bağdaşır. Türklük; ilim, sanat, sanayi, fen alanlarında güçlenerek birlik olmak anlamına gelir. Türk’ün tabiatında zaten var olan terakki, yeniden Anadolu’da görünür. İşte Türk ordusu nasıl güçlendiyse diğer alanlarda da Türk’ün ilerlemesi arzulanır. Devlet hayatında beklenen reformlar, modern hayatın inşa edilmesi için yapılacaklardır. Kanunlar, halka hizmet etmek üzere hazırlanmalıdır. Halkın yaşam biçimi, devlet yapısında da hâkim olmalıdır.

Ziya Gökalp, yeni bir toplumu haber verir manzumelerinde ve düzyazılarında. Bu yeni hayatın yeni değerleri vardır elbette. Devlet, ahlak, sanat, fen gibi konularda halka doğru gitmek millî kültür anlayışını inşa etmek ancak böyle mümkün olabilecektir. “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”<sup>118</sup> makalesinde içtimai inkılap konusunu ayrıntılarıyla ele alır. Aile, sanat, fen, iktisat, felsefe gibi konularda yeni bir hayatın ittihaz edilmesi

118 “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, (makale), Demirtaş, *Genç Kalemler*, II. cilt, 8. sayı, 138-141, 26/7/1327 (1911).

gerektiğini, bunun siyasi inkılap kadar kolay olmayacağı söylenir. Bu hayatın kıymetleri malum değildir, programı yoktur; ancak muntazam bir usulü vardır. “Program istikbalin bütün safhalarını irae eden peygamberce bir keşfi icap eder” (1982b: 43) diyerek ilimlerin usulleri olduğu, programlarının olmadığı belirtilir. Yeni hayatın usulünden bahsedilir: Yeni hayatçılar çalışmalarını parçalamışlardır, hayatın her safhasına dair muhtelif araştırmacılar monografileri inceleyecek ve ortaya çıkaracaktır. Hiç kimse kendi kanaatini yeni hayatın hakikatleri olarak göstermeyecek. Takdir ve terviç olunacak bu kıymetler, muvakkat ve tekâmül mahiyetleri düşünülerek gündeme getirilecektir. Mutlak, tereddütsüz kıymetler sunulmayacak. Yeni hayata dair gençlerden de kitapçık yazması istenecektir. Yeni hayatın taslakları yayınlanacaktır (1982b: 40-46, *Genç Kalemler* 1999: 236-239). Ziya Gökalp *Küçük Mecmua*’da “Usullere Dair”, “Kavmiyat”, “Folklor”, “İktisat”, “Sosyal Müesseseler ve Meseleler”, “Siyaset”, “Felsefe” gibi başlıkları altındaki makalelerinde bu yeni hayatın alanlarını izah etmiştir.

## 2. 2. OĞUZCULUK YAHUT TÜRKMECİLİK

Ziya Gökalp, Türkçülüğün ikinci aşamasını Türkmencilik yahut Oğuzculuk diye adlandırır. 1923’te yayımlanan *Türkçülüğün Esasları*’nda Türkçülüğün bu aşamasını şöyle tanımlar:

Bugün harsça birleşmesi kolay olan Türkler, bilhassa Oğuz Türkleri, yani Türkmenlerdir. Türkiye Türkleri gibi, Azerbaycan, İran ve Harezm ülkelerinin Türkmenleri de Oğuz uruğuna mensupturlar. Binâenaleyh, Türkçülükteki yakın mefkûremiz “Oğuz ittihâdı” yahut “Türkmen ittihâdı” olmalıdır. Bu ittihâddan maksat nedir? Siyâsî bir ittihâd mı? Şimdilik hayır! İstikbal hakkında bugünden bir hüküm veremeyiz. Fakat bugünkü mefkûremiz, Oğuzların yalnız harsça birleşmesidir.

Oğuz Türkleri, bugün dört ülkede yayılmış olmakla beraber, hepsi birbirine yakın akrabalarıdır. Dört ülkedeki Türkmen illerinin adlarını karşılaştırırsak görürüz ki birinde bulunan bir ilin yahut boyun diğerlerinde de şubeleri var.

Meselâ, Harezm’de Tekkelerle Sarıları ve Karakalpıkları görüyoruz. Memleketimizde Tekeler bir sancak teşkil edecek kadar çoktur; hattâ, bir kısmı vaktiyle Rumeli’ye nakledilmiştir. Türkiye’deki Sarılar bilhassa Rumkale’de otururlar. Karakalpıklar ise Karapapak ve Terekeme adlarını alarak Sivas, Kars ve Azerbaycan cihetlerinde yerleşmişlerdir. Harezm’de Oğuz’un Salur ve İmrâlı boylarıyla Çavda ve Göklen (Karluklardan Kealin) illeri vardır. Bu isimlere Anadolu’nun muhtelif noktalarında tesâdüf edilir. Göklen, kendi adını Van’da bir köye Gökoğlan şeklinde vermiştir.

Oğuz’un Bayat ve Afşar boyları da gerek Türkiye’de gerek İran’da ve Azerbaycan’da mevcuttur. Akkoyunlularla Karakoyunlular da bu üç ülkede yayılmışlardır. O hâlde Harezm, İran, Azerbaycan ve Türkiye ülkeleri Türk

etnografyası itibarıyla aynı uruğun yurtlarıdır. Bu dört ülkenin mecmûna “Oğuzistan” adını verebiliriz. Türkçülüğün yakın hedefi, bu büyük kıt’ada yalnız bir tek harsın hâkim olmasıdır.

Oğuz Türkleri umumîyetle Oğuz Han’ın torunlarıdır. Oğuz Türkleri birkaç asır evveline gelinceye kadar mütesânîd bir aile hâlinde yaşarlardı. Meselâ Fuzulî bütün Oğuz şubeleri içinde okunan bir Oğuz şairidir. Korkud Ata Kitabı, Oğuzların resmî Oğuznâme’si olduğu gibi, Şah İsmail, Âşık Kerem, Köroğlu kitapları gibi halk eserleri de bütün Oğuzistan’a yayılmıştır (2007: 186-187).

Türkmencilik ya da Oğuzculuk Gökalp’in manzumelerinde çok yer bulmayan bir anlayıştır. Kendisi de zaten siyasi bir ittihattan bahsetmez ve kültürce birliği önemser. Oğuz boyları hakkında bilgiler verir ve bugün bu boyların nerede yaşadıklarını anlatır. Harezm, İran, Azerbaycan ve Türkiye’yi aynı uruğun (soyun/sülalenin) yurtları olarak görür. Ziya Gökalp, bu ülkelere de Oğuzistan adını verir ve bu büyük coğrafyada hars birliğinin hâkim olmasını arzular.

1920’lerde Oğuz birliği hayalini her ne kadar Türkçülüğün yakın hedefi olarak tanımlamışsa da Gökalp’in manzumelerinde bu konuyu işlediği söylenemez. Oğuz Han’dan bahsettiği manzumeler vardır ancak belirttiği Türk etnografyası hakkında Oğuzculuk ülküsünü yansıtan manzumeler pek yazmamıştır.

Ziya Gökalp bazı manzumelerinde Türk boylarından zaman zaman bahsetse de temelde Oğuzculuk düşüncesini ele aldığı iki manzume vardır. “Ötüken Ülkesi” (1914) ve “Kavm” (1917) manzumeleri.

“Ötüken Ülkesi” (1914) manzumesi *Kızılalma* (1914) kitabında yer alır. Manzume Kültigin kitabesinden bir alıntıyla yayımlanır. Türk milletine seslenilen bu paragrafta, Ötüken ormanında kalındığı takdirde keder ve elemenden uzak zenginlik ve ihtişamlı bir hayat olduğu söylenir. Necib Âsım’ın *Türk Tarihi* kaynak olarak gösterilmiştir. “Böyle diyor Oğuz Han’ın yasası!” sözleri dize sonlarında tekrar edilerek manzumede Türk yasası vurgulanmıştır. Manzume, Türk gençleri ile Hakan arasında geçen diyalogdan oluşur. Türk gençleri Hakan’dan boru çaldırmasını ve ruhlarının uyanarak cenge hazır hâle gelmesini isterler. Gençler cihana yayılmayı dilerler, zaten Türk soyunun turası da yayılmaktır. Oğuz Han’ın yasası da aynı şeyi söylemektedir. Hakan ise gençlere anayurttan bıkılmaması gerektiğini hatırlatır. Aksi hâlde eve düşman gelir. Ev yani yurt,

boş bırakılmamalı ve yabancılar çıkarılmalıdır. Oğuz Han'ın yasası Ötüken'i vatan olarak gösterir, orada toplanılmasını ister ve yad'dan yurt temizlenmeli, Kurt'un yuvasında kalmasına daıdır. Bu atalardan kalma büyük bir mirastır ve bir gün yine Türk ordusu yalnız kalan bu Kurt'u arayacaktır. Hakan sözlerine şöyle devam eder:

“ ‘Şimdi dışı değil, içi almalı,  
‘Her yerine demir kökler salmalı.  
‘Türk, Ötüken ovasında kalmalı.

‘Bu gün ona yeter bu gök-yayla’sı;  
‘Böyle diyor Oğuz Han’ın yasası!

‘Ekin eksin, yerden altun toplansın,  
‘San’at yapsın, esrârını anlasın,  
‘Tâcir olup Garb’e kervan yollasın!

‘Yurt şenletmek olsun yeni sevdası;  
‘Böyle diyor Oğuz Han’ın yasası!”

Hakan sustu... Türk gençliği yürüdü,  
Arkasında tezgâhları sürüdü;  
Her tarafı iş ordusu bürüdü!

Buymuş meğer Türk’ün Kızılelma’sı!  
Böyle demiş Oğuz Han’ın yasası!...”

(Ziya Gökalp 1989a: 60)

“Şimdi dışı değil, içi almalı,/“Her yerine demir kökler salmalı” dizeleri köklere sahip çıkmak konusunu gündeme getirir. Ötüken, Oğuzların merkezidir. Türk’ün Ötüken ovasında kalması gerektiğinin vurgulandığı bu manzumede Türk gençliği iş ordusu olarak tanımlanır. Gençliğin çalışkan oluşu öne çıkarılır. Türk’ün Kızılelma’sı yurdu şenletmek, çalışmak, tüccar olup Garb’e galebe çalmaktır. Kızılelma burada ne Turan ne de cihan hâkimiyeti manasına gelir. Sadece ülkü, ideal, ulaşılacak istenen yer anlamlarını karşılar.

“Kavm” (1917) manzumesi *Yeni Hayat* (1918) kitabında yer alır.

Dediler, kavminin bir adı var mı?  
Adı bir değil çok, bu da bir ‘âr mı?..  
Türkiye devletim, Türklük milletim;  
Cinsinin çokluğu Türk’e zarar mı?

Hun yanlış bir ta‘bir, Koyun’danım ben,  
Mogol’dan değil, Türk soyundanım ben;  
Türkler’in içinde mevkiim belli:

Oğuz-ili, Kayı Boyu'ndanım ben.

Nekadar Türk varsa bu gün cihanda,  
Burdaki harsa var meyli vicedanda,  
Dili dilimdendir, dini dinimden,  
Olacağız biz hep aynı vatanda.

Karacık-dağı'ndan, Kıpçak-çölü'nden  
Gelen atalarım gibi Türk'üm ben.  
Bana yol gösteren benden olmalı;  
Olamaz Türk'e baş, Türk'üm demeyen,  
Osmanlı kalamaz Türk'ü sevmeyen!  
(Ziya Gökalp 1989a: 110-111)

Oğuzculuk ya da Türkmencilik Ziya Gökalp'in manzumelerinde direkt olarak çok fazla ele alınmamıştır. Manzumelerde Oğuzlardan, Türk boylarından zaman zaman bahseder, ancak bu konuyu daha çok Türkiyacılık hakkında ele aldığı manzumelerine dağıtır. Daha cılız, ince bir damar olarak manzumelerinde Oğuzculuk vardır. Zaten Ziya Gökalp'in Türkiyacılık ya da Türkiyecilik hakkında yazdığı manzumeler incelendiği bu daha açık görülür. Türkiyacılığa giden yol da aslında Oğuzculuk ile bağdaşır; Oğuzculuk ile yukarıda da söylediği gibi ilk aşamada siyasi bir ittifadı hedeflemez; harsî ittifadı hedefler ve Türkiye, İran ve Azerbaycan'a yayılmış Türk boylarını aynı etnografyanın insanı olarak görür.

### 2. 3. TURANCILIK

Ziya Gökalp söz konusu olunca onun gerçek dünyada da bir Türk birliğini hayal edip etmediği hep sorgulanagelmıştır. Siyasi hayata bu fikri geçirmek isteyip istemediği üzerinde durulmuştur. Bugün araştırmacılar, onun kültürel sahada bir Türk birliğinden söz ettiği, ırkçı olmadığını vurgulayarak Gökalp'i savunma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu başlıkta Gökalp'in Turan anlayışı hakkında araştırmacıların görüşlerinden önce, Gökalp'in kitaplarında ve yazılarında Turan konusunu nasıl ele aldığı üzerinde durulacaktır.

“Turan” kelimesi Ziya Gökalp'le özdeşleşmiş bir kavramdır. Bu bölümde özellikle Gökalp'in metinlerine yeniden bakılmaya çalışılacaktır. Ziya Gökalp'in turan anlayışı, Gökalp hakkında araştırma yapan başka araştırmacılar tarafından da sıklıkla üzerinde durulan bir kavramdır; ancak hareket noktası olarak bu çalışmada Gökalp'in metinleri

esas alınmıştır. 2014 yılında, aradan geçen uzun yıllar sonunda Gökâlp'in bu kavramı nasıl ele aldığı yeni okumalara açıktır.

1918'de yayımlanan *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* kitabındaki sekizinci başlık "Türk Milleti ve Turan"a ayrılmıştır. Ziya Gökâlp, Kazanlı bir gencin Türkçülüğün ileri gelenlerine sorduğu sorular meyanında Türkçülük hakkında izahlar yapar. Ne kadar sarıh izahlar yaparsa yapsın yine de bazı belirsizlikler olacağına inanan Gökâlp, öncelikle bir Türk milleti var mıdır yahut böyle bir millet yapılabilir mi? gibi sorular sorulmasını doğal karşılar. Kazanlı gencin Türklükle ilgili sorularını yanıtlar:

Kazanlı genç diyor ki: "Benim milletim Özbekleri, Kırgızları, Türkmenleri, Sartları, Osmanlı, Tatar ve Azerbaycan Türklerini câmi' olan büyük Türklük müdür, yoksa bu uluslardan her birisi başlı başına bir millet olduğu için benim milletim sadece 'Tatarlık' mıdır? Yani Türklük tek bir millet hâlinde mi kalacak, yoksa birçok milletleri muhtevî olan bir mecmûa hâline mi gelecek?" (Ziya Gökâlp 2007: 74).

Ziya Gökâlp bu konuda kesin cevaplar vermekten yana değildir, ancak gelecekte ikinci seçeneğin tahakkuk edeceğine inanır. Bunun da sebeplerini tek tek açıklar. Türkler üzerinde sosyalizm, ümitsizlik ve mektep tazyikatından bahseder. Türk lisanının bu üç vasıta ile parçalandığını söyler. Türkçülüğün gayesinin bir Türk harsı yaratmak olduğunu bunun da ancak İstanbul Türkçesinin bütün Türklerce edebî lisan ittihaz edilmekle mümkün olacağını belirtir. Sözlerine şöyle devam eder:

Türk, Almanlaştıkça veyahut Ruslaştıkça parçalanır, fakat Türkleştikçe millî vahdeti daha ziyâde kuvvetlenir.

Hülâsa, İstanbul dilinin millî lisan ittihâzı ve Avrupa medeniyeti içinde bir Türk harsı ibdâna çalışılması bir Türk milletinin teessüsüne hâdim olacak ve Osmanlı, Kıpçak, Özbek, Kırgız gibi tabirler mıntika isimleri hükmünde kalacaktır.

Tatar kelimesine gelince, ilmî tetkikle neticesinde bu kelimenin Şimal Türklerine garazkârlıkla isnat edilmiş bir tabir olduğu anlaşılacak, bu sûrette Tatarcılık cereyânı da iflâs edecektir.

Ya, o hâlde bu umumî Türk milletinin vatanı neresidir?  
Buna cevaben deriz ki:

Vatan ne Türkiye'dir Türk için ne Türkistan;  
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!...

Turan, Türklerin efrâdını câmi', ağıyarını mâni' olan mefkûrevî vatanıdır.  
Turan, Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin mecmûudur.  
(Ziya Gökâlp 2007: 77)

Ziya Gökalp *Yeni Mecmua*'da yayımlanan “Turan Nedir?”<sup>119</sup> makalesinde ise önce Türk ve Turan kelimelerine değinir, devamında ise harsî turandan bahseder. Gökalp'in eski harfli yazılarının büyük bir kısmı Latin harflerine çevrilmiştir, ancak bu makale konuyla ilgili yayınlarda yoktur. Gökalp'in Turan kelimesini etraflıca ele aldığı makalesine geçmeden önce Ziya Gökalp hakkında yapılmış bazı çalışmalarda, onun bu konudaki fikirlerinin nasıl ele alındığına bakmak gerekir.

Taha Parla, Ziya Gökalp'in 1910 döneminde yayımlanmış manzumelerinin isimlerini vererek “Turan” (1910), “Millet” (1915), “Lisan” (1915), “Altın Destan” (1912), “Ergenekon” (1912), “Balkanlar” (1912), “Kızılelma” (1913) gerek bu masalsı manzumelerde gerekse siyasal olmayan manzumelerde Gökalp'in deyişiyle “hâkimiyet âlemi” değil “hayal âlemi” yaratmak istediğini söyler. Bu dönemde yayımlanmış makalelerinde ve denemelerinde, “Türk milliyetçiliğinin ırkçı ve irredantist” bir şekli olan siyasi Turancılığın görülmediğini vurgular. Adı geçen manzumelerinde Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarında yazıldığını sonrasında benzerlerinin olmadığına dikkat çeker. Ayrıca asıl olarak Ziya Gökalp'in manzumelerine değil teorik yazılarının üzerinde durulması gerektiğine inanır (Parla 2009: 83). Burada hemen şunu belirtmek de yarar var, Taha Parla'nın belirttiği gibi Ziya Gökalp'in ırkçı bir anlayışı söz konusu değildir, ancak Turan konusunda söyledikleri ise tamamen hayalden ibarettir denilemez:

“Harsî Tûrân” tahakkuk ettikten sonra, ihtimâl ki “Siyâsî Tûrân” da mümkün olacaktır. Fakat, bu imkân ancak uzak bir istikbâle 'aittir. Bu güzel hayâlî, bugün yalnız ba'zı büyük ümitli şâirler terennüm edebilirler (Ziya Gökalp 1918b: 82).

Görüldüğü üzere Gökalp'in “Siyasi Turan” gibi bir ihtimali göz önünde bulundurduğu sözlerinden anlaşılıyor, ancak öncelik “Harsi Turan”ın gerçekleşmesidir. Turan kelimesinin bir ırkı temsil edip etmediği konusunda görüşlerine değinir:

Biraz da (Tûrân)nın 'ilmî mâhiyetini tetkik edelim: Tûrân kelimesinin ihtivâ ettiği zümre bir ('ırk) mı yoksa bir (kavm) midir? ('İrk), (beşeriyât) 'ilmine âit bir ıstılâhdır ki teşrîhi bir enmûzeci ifâde eder. Eski zamandan biri ma'lûm olan beyâz, siyâh, sarı 'ırklar gibi. Beşeriyât 'ilmi bugüne göre, bugün Avrupa'da (uzun kafalı kumral), (uzun kafalı esmer), (enli kafalı) nâmlarıyla üç 'ırk mevcûttur. Fakat, bu 'ırlardan hiçbirisi yalnız bir millete mahsûs değildir; her millette bu üç 'ırka mensûp

<sup>119</sup> Ziya Gökalp: İçtimaiyat “Turan” Nedir?, nr: 31, 8 Şubat 1918, s. 82-84 (Turan kelimesinin menşei ve Türk dünyasına dair bir makale).



fertler bulunabilir. Hatta ‘aynı babadan ve ‘aynı anneden doğmuş iki kardeşten birisi (uzun kafalı kumral), öteki (enli kafalı) yâhût (uzun kafalı esmer) olabilir. Demek ki ‘ırkın ne milliyetle, ne de kan ve neseble muttarit bir ‘alâkası yoktur. Bundan dolayıdır ki içtimâ’iyât ‘ilmi, gerek (beşeriyât) ‘ilminden, gerek (‘ırk) nazariyesinden hiçbir şey beklememektedir. Bu verilen izâhât Tûrânî kavimlerin de (Hindû-Avrupaî) ve (Sâmî) kavimler gibi bir ‘ırk teşkil etmediğini göstermekte kâfidir. Lisân ve ‘âdet ‘itibâriyle akrabâ olan bu gibi akvâm mecmû‘alarına (kavmî ‘âile) (famille ethnique) nâmı verilebilir. O hâlde bir ‘ırk mâhiyetinde olmayan (Tûrân), yâ bir kavm éthnie)den, yâhût bir kavmî ‘âile)den ‘ibâret olabilir (Parla 2009: 82).

Ziya Gökalp’in ırkçı bir anlayışla Türk birliğine yaklaşmadığı sözlerinden de anlaşılmaktadır. Teorik yazılarının daha önemli olduğunu söylemek ise onun manzumelerinin yazılarının özeti olduğunu inkâr etmek demektir. Bu Gökalp için büyük haksızlık olur. Manzumeleri de en az teorik yazıları kadar değerlidir. Taha Parla da zaten Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı döneminde Turan fikri etkisinin manzumelerinde gözlemlendiğini belirtir ki bu önemli bir noktadır. Bu dönemde müphem de olsa Gökalp’in böyle bir hayali olabilir, çünkü siyasi panorama buna müsaittir. Böyle bir Türk birliği hayalinin gerçekleşmeyeceği ancak Balkan Savaşlarından ve I. Dünya Savaşı’ndan sonra ancak anlaşılabilmiştir. Bu nedenle Ziya Gökalp’in Türkçülük anlayışının ilk kademesi olan Turancılık fikri rafa kaldırmak zorunda kaldığı bir uzak hayalden ibaret kalmıştır.

Cihan Osmanağaoğlu ise *Ziya Gökalp’te Türkçülük Akımı* adlı kitabında Gökalp’in Turan anlayışını önce Gökalp’in yazılarından ve sözlerinden hareketle özetler. Sonrasında ise “Gökalp’in Turan anlayışında tam bir belirlilik yoktur” diyerek onun bu tutumunu şöyle açıklar: “Bu sonuç onun pozitivist bir tarzda, düşünce sistemini sosyal gerçekler üzerine bina etme ilkesiyle, tüm Türkler’i birleştirme arzusunun çatışmasından kaynaklanmıştır.” (2008: 33)

Ziya Gökalp’in pek çok eleştiriye maruz kaldığı Turancılık fikri hakkındaki Orhan Asena’nın değerlendirmesi ise şöyledir:

Ziya Gökalp’in en çok eleştirilen yanı Turancılığıdır. Bu gün bu tez, toplumbilime de, Atatürkçülüğe de ters düşmektedir. Ama bir fikir adamını, hattâ o fikri yargılarken hangi koşullar içinde ve niçin ortaya atıldığını da incelemek gerek. Dünya coğrafyasına göz atalım: Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğunun egemen olduğu topraklar bu günkü Anadolumuzun üç katıdır

hâlâ. Zengin petrol yataklarıyla, kutsal Mekkesi, Medinesi, Kudüsüyle, koca bir Arap yarımadası sınırlarımız içinde yer almaktadır. Ve altı yüz yıllık bir İmparatorluğun evlatları hâlâ o eski büyük düşler içindedir. Nitekim İmparatorluğun güçsüzlüğüne bakmadan, yukarda da sözünü ettiğimiz Osmanlılık ve İslâmcılık akımları yandaş bulmaktadır. Bu altı yüz yıllık düşle avunmakta olan bir halka salt Anadolu milliyetçiliğiyle avunmasını önermek demek, İmparatorluk sınırları içinde bulunan bir buçuk milyon kilometre karelik toprakları da gözden çıkarmasını istemek gibi akıl dışı bir şey olur. Kim bunu nasıl isteyebilir bu halktan. Nasıl kabul ettirebilir kendini ya da fikrini, yerine aynı çekicilikte bir yeni düş sunmadan. İşte bu düştür Ziya Gökalp'ın Turancılığı (Asena 1984: 249-250).

Ziya Gökalp'ın yazısına atıfta bulunur. Gökalp, Bolşevikler için yakın mefkûre olarak Kolektivizmi, uzak mefkûre olarak Komünizmi gösterir. Lenin'in ne zaman Komünizmin tatbik edileceği yönündeki sorusuna verdiği cevabı aktarır. Ne zaman tatbik edileceğinin kestirilemeyeceğini, ancak bunun “Hazreti Muhammed'in cenneti gibi ne zaman ve nerede görüneceği malûm olmayan bir şeydir” dediğini aktarır. Ardından “İşte, Turan mefkûresi de bunun gibidir.” (Ziya Gökalp 2007: 188) diyerek bu hayali dile getirir. Orhan Asena, yazının devamında elden çıkan onca topraktan sonra Anadolu'nun yaşadığı serüvenden, Turancılığın “o ham hayalin Türk milliyetçiliğini yaymada etkin bir araç olduğu” unutulurken neden böyle ham bir hayale tutunulduğu bugünden bakılarak sorulabilir diye düşünür. Tarihsel gerekliliğin, Osmanlılık ve İslamcılıkla beraber Turancılığı da silip süpürdüğünü, ancak Ziya Gökalp'ın Türkçülüğünün Atatürk milliyetçiliği anlayışında ve millî sınırlar anlayışı içinde en doğru anlamı yakaladığına dikkat çekmiştir (Asena 1984: 250).

Ziya Gökalp, 1923'te yayımlanan *Türkçülüğün Esasları*'nda Türkçülüğün mahiyetini ele aldığı birinci bölümde Türkçülüğün tarihini anlatır, arkasından Türkçülük nedir sorusunu cevaplandırır. Arkasından “Türkçülük ve Turancılık” başlığı altında Turancılığın ne olduğunu açıklar:

Bugün şen'iyet sahasında yalnız Türkiyecilik vardır. Fakat, ruhların büyük bir iştiaqla aradığı “Kızıl Elma”, şen'iyet sahasında değil, hayal sahasındadır. Türk köylüsü Kızıl Elma'yı tahayyül ederken gözünün önüne eski Türk ilhanlıkları gelir. Turan mefkûresi mâzide bir hayal değil, bir şen'iyetti. Milâttan 210 sene evvel Kun hükümdarı Mete, Kunlar (Hunlar) nâmı altında bütün Türkleri birleştirdiği zaman Turan mefkûresi bir şen'iyet hâline girmişti. Hunlardan sonra Avarlar, Avarlardan sonra Göktürkler, Göktürklerden sonra Oğuzlar, bunlardan sonra Kırgız Kazaklar, daha sonra Kür Han, Cengiz Han ve sonuncu olmak üzere Timurlenk, Turan mefkûresini şen'iyet hâline getirmediler mi?

Turan kelimesinin manâsı şu sûretle tahdit olunduktan sonra, artık Macarların, Finoların, Moğolların, Tunguzların Turanla bir alâkaları kalmamak icap eder. Turan, bütün Türklerin mâzîde ve belki de istikbalde bir şen'iyet olan büyük vatanıdır.

Bir de bazı Avrupalı müellifler, Garbî Asya'da aslen Sâmilere yahut Arîlere mensup olmayan bütün kavimlere "Turani" adını veriyorlar. Bunların maksadı, bu kavimlerin Türklerle akraba olduğunu tasdik etmek değildir; yalnız Samîlerle Arîlerden hâriç kavimler olduğunu anlatmak içindir (Ziya Gökalp 2007: 188).

Anlaşılabacağı üzere 1923'te Ziya Gökalp'in, Turan'ın geçmişte bir hayal olmadığını bir gerçeklik olduğunu söylediği görülür. Gökalp'in bu sözleri Turan hakkında diğer kitaplarında söyledikleri ile bütünlük taşır. Yazının devamında bazı müelliflerin de *Şehnâme*'ye dayanarak "Tur" ile "İrec"i kardeş olduğunu ve "Turan"ı İran'ın bir kısmı olarak kabul ettiklerini de belirtir. Bunun böyle olmadığını, *Şehnâme*'ye göre "Tur" ile "İrec"i "Selem" adında bir kardeşleri daha olduğunu söyler. "Selem" ise İran'da bir şubenin dedesi değildir, bütün Samîlerin ortak atasıdır. "Tur, İrec ve Selem"; Feridun'un oğullarıdır ve bu üç kardeş Nuh'un oğulları gibi eski etnografik taksimatın adlarından doğmuştur. Buradan yola çıkarak "Turan", İran'ın bir kısmı değil, bütün Türk illerinin mecmuu olan Türk camiasından ibarettir (Ziya Gökalp 2007: 189).

Ziya Gökalp hayatı boyunca gerçeklerle yaşamıştır ancak hayallerini de manzumelerinde ve makalelerinde dile getirmiştir. Onun için Gökalp'in Turan anlayışının sosyal gerçeklere göre değiştiğini söylemek daha yerinde olur. Gökalp söylediklerinden vazgeçmemiştir, daha doğrusu hayallerinden; onun sözlerinin anlamını yitirmesine neden olan gerçek hayatta yaşanan gelişmelerdir. 1918'de istikbalde gerçekleşeceğini umduğu siyasi Turan gibi bir hayali vardır, 1923'te ise mazide kaldığı kabullenilmiş bir düşüncedir Turan.

Necmettin Hacıeminoğlu'nun "Ziya Gökalp'te Turan Fikri"<sup>120</sup> adlı makalesi, Ziya Gökalp'in gerek düzyazılarını gerekse manzumelerini derli toplu ele alan bir incelemedir. Ziya Gökalp'in hayatı boyunca Türkçülük ve Turancılık fikrinden vazgeçmediğini vurgulayan bu makalede, Gökalp'in kendisinden önce bu hareketi başlatanlar ve kendisinden sonra devam ettirenlerce "bir çadırın orta direği" olarak

<sup>120</sup> *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1979, 23. cilt, 215-227; aynı makale *Töre* dergisinde de yayımlanmıştır: "Ziya Gökalp'de Turancılık Ülküsü" adıyla Ağustos 1976, 63. sayı, sayfa 15-23 ve Ekim 1976, 65. sayı, sayfa 42-43.

nitelendirildiği, his ve hayal sahasında başlayan Türkçülük akımının sistemleştiren bir fikir adamı olduğu öne çıkarılır:

Romantik duygular halinde başlayan Türkçülük ve Turancılık akımı siyasî, iktisadî ve kültürel sahada sistemleştirmiştir. O, bu duyguları sağlam bir fikir hareketi ve yüce bir ülkü seviyesine yükseltmiştir. Böylece, Gökâlp'le beraber Türkçülük ve Turancılık tam bir devlet felsefesi ve dünya görüşü haline gelmiştir. Aynı fikir ve inanışlar bu günde güçlü ve köklü olarak yaşamaktadır. Aradan yarım asır geçtiği halde hem esir Türk illerinde hem de Türkiye'de Turancılık ülküsünün hâlâ yaşamakta ve gelişmekte oluşunu, bir yandan da Ziya Gökâlp tarafından temellerinin sağlam atılması ile izah edebiliriz.

Gökâlp'in Turancılığa duygu planında ve şiirler başladığını belirtmiştik. İncelediğimiz zaman gördük ki, o, bu fikrinden hiçbir zaman caymamıştır. Bu ülküsünü, kendi ifadesiyle söylersek, "Turancılık mefkûresini" hayatının hiçbir döneminde ikinci plana itmemiştir. Turancılık fikri onda gittikçe kuvvetlenen bir inançtır. Bir çokları Gökâlp'in gençliğinde Turancı olduğu halde, sonra bu görüşünden vaz geçip, gerçeklere döndüğünü iddia ederler. Bu değerlendirme yanlıştır. Ziya Gökâlp diğer konulardaki fikirleri gibi Turancılık fikrini de aslâ değiştirmeyip, aksine geliştirmiş ve sistem haline koymuştur. Onun anlayış ve inancına göre, Türk Milleti Turancılık ülküsünden vaz geçemez ve geçmemelidir (Hacıeminoğlu 1979: 216).

diyen Necmettin Hacıeminoğlu, Ziya Gökâlp'in *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabındaki görüşlerinin hiçbir teville meydan bırakmayacak kadar açık ve Gökâlp'in söylediklerini o dönemin Türkiye ve dünya şartlarına uygun olduğunu vurgular. Necmettin Hacıeminoğlu, bazı kişilerin Gökâlp'teki Turancılık fikrinin pek açık olmadığı, mahiyet ve muhteva bakımından sınırlarının iyi çizilmediği hakkındaki görüşlerine ise tamamen karşı çıkar (Hacıeminoğlu 1979: 216). Edebî eserlerinde Ziya Gökâlp'in Turancılığı beş anlamda kullandığını Türkçülüğün Esasları (1923) kitabından ve manzumelerden alıntılarla ortaya koyar:

1. "Turan" kelimesi ilk zaman coğrafi bir mekândır: Türklerin ana yurdu, ilk vatani, yani Orta Asya, Altay Dağları ve Ötüken vs.
2. "Turan" kelimesinin ikinci anlamı Türk'ün fethettiği, Türk'ün bir zamanlar var olduğu, yaşadığı her yerdir. Turan'dan bir parça olarak görülen bu yerler Avrupa'da, Afrika'da ya da Amerika'da olabilir.

3. “Turan” kelimesinin üçüncü anlamı Türklerin bağımsızlıklarına kavuşması ve esaretten kurtulmaları ülküsüdür.

4. “Turan” kelimesinin dördüncü aşamadaki anlamı ise “Büyük Türk Birliği” anlamındadır. Bu düşünce Gökâlp’te hiç değişmemiş, arka plana atılmamış ya da kaybolmamıştır. Muhteva ve kelime bakımından da eserlerinde en çok Turancılık ülküsüne yer vermiştir. Turan ülküsünü bazen de “Kızılelma” ve “Büyük Emel” olarak ifade etmiştir. Ziya Gökâlp, Kızılelma kelimesini “cihan hâkimiyeti mefkûresi” anlamında da zaman zaman kullanmıştır. Aslında Turan’dan sonraki aşama Kızılelma ülküsüdür.

5. “Turan” kelimesinin beşinci anlamı ise “cihan hâkimiyeti”dir. Ziya Gökâlp’in ifadesiyle “Kızılelma”dır (Hacıeminoğlu 1979: 217-227).

Ziya Gökâlp’in incelenen 125 manzumesinden 14’ünde Turan fikrinin işlendiği tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda ise, manzumelerde geçen Turan’ın anlamları belirtilmiştir.

**Tablo 4:** “Turan” Kelimesinin Anlamlarına Göre Manzumelerin Dökümü

| Necmettin Hacıeminoğlu’nun tespit ettiği “Turan” kavramının anlamları.                                                                                                                                     | Necmettin Hacıeminoğlu’nun tespit ettiği manzumeler           | Bu çalışmada tespit edilen manzumeler (14).                                                                                   |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1.“Turan” kelimesi ilk zaman coğrafi bir mekândır: Türklerin ana yurdu, ilk vatanı, yani Orta Asya, Altay Dağları ve Ötüken vs.                                                                            | “Akkurum” (1911)<br>“Altun Yurt” (1911)<br>“Ergenekon” (1913) | “Altun Yurt” (1911)<br>“Akkurum” (1911)<br>“Altun Destan” (1912)<br>“Ergenekon” (1913)                                        |
| 2.“Turan” kelimesinin ikinci anlamı Türk’ün fethettiği, Türk’ün bir zamanlar var olduğu, yaşadığı her yerdir. Turan’dan bir parça olarak görülen bu yerler Avrupa’da, Afrika’da ya da Amerika’da olabilir. | “Meşhed’e Doğru” (1911)<br>“Balkanlar Destanı” (1912)         | “Altun Yurt” (1911)<br>“Meşhed’e Doğru” (1911)<br>“Altun Destan” (1912)<br>“Balkanlar Destanı” (1912)<br>“Yeni Attila” (1913) |
| 3.“Turan” kelimesinin üçüncü anlamı Türklerin bağımsızlıklarına kavuşması ve esaretten kurtulmaları ülküsüdür.                                                                                             | “Ülker ile Aydın” (1913) (masal)<br>“Alageyik” (1913) (masal) | “Altun Yurt” (1911)<br>“Altun Destan” (1912)<br>“Ergenekon” (1913)<br>“Hayat Yolunda” (1913)                                  |

|                                                                                                                                                                    |                                                                                                                                                         |                                                                                                                                                                                                                                                  |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 4. “Turan” kelimesinin dördüncü aşamadaki anlamı ise “Büyük Türk Birliği” anlamındadır. Turan ülküsünü bazen de “Kızılelma” ve “Büyük Emel” olarak ifade etmiştir. | “Akkurum” (1911)<br>“Ergenekon” (1913)<br>“Kızılelma” (1913) (masal)<br>“Kızıl Destan” (1914)<br>“Millet” (1915)<br>“Kavm” (1917)<br>“Çanakkale” (1918) | “Altun Yurt” (1911)<br>“Akkurum” (1911)<br>“Meşhed’e Doğru” (1911)<br>“Altun Destan” (1912)<br>“Ergenekon” (1913)<br>“Hayat Yolunda” (1913)<br>“Kızıl Destan” (1914)<br>“Millet” (1915)<br>“Lisân” (1916)<br>“Kavm” (1917)<br>“Çanakkale” (1918) |
| 5. “Turan” kelimesinin beşinci anlamı ise “cihan hâkimiyeti”dir. Ziya Gökalp’in ifadesiyle “Kızılelma”dır (Hacıeminoğlu 1979: 217-227).                            | “Turan” (1911)<br>“Yeni Attila” (1911)                                                                                                                  | “Turan” (1911)<br>“Yeni Attila” (1913)<br>“Hayat Yolunda” (1913)                                                                                                                                                                                 |

**Tablo 5:** “Turan” Kelimesinin Geçtiği Manzumelerin Dökümü

| Turan kelimesinin geçtiği manzumelerin Gökalp’in kitaplarına göre tasnifi |                          |                          |
|---------------------------------------------------------------------------|--------------------------|--------------------------|
| <i>Kızılelma</i> (1914)                                                   | <i>Yeni Hayat</i> (1918) | “Dağınık Şiirler” (1952) |
| “Turan” (1911)                                                            | “Millet” (1915)          | “CXXVII” (1914)          |
| “Meşhed’e Doğru” (1911)                                                   | “Lisân” (1916)           | “Çanakkale” (1918)       |
| “Altun Yurt” (1911)                                                       |                          |                          |
| “Akkurum” (1911)                                                          |                          |                          |
| “Balkanlar Destanı” (1912)                                                |                          |                          |
| “Altun Destan” (1912)                                                     |                          |                          |
| “Yeni Attila” (1913)                                                      |                          |                          |
| “Ergenekon” (1913)                                                        |                          |                          |
| “Hayat Yolunda” (1913)                                                    |                          |                          |
| “Kızıl Destan” (1914)                                                     |                          |                          |
| “Kızılelma” (1913) (masal)                                                |                          |                          |
| “Ülker ile Aydın” (1913) (masal)                                          |                          |                          |

Necmettin Hacıeminoğlu’nun, “Ziya Gökalp’te Turan” makalesindeki “Turan” kelimesinin farklı anlamları konusundaki görüşleri dikkate alınarak Gökalp’in manzumelerinde bu kavramın nasıl kullanıldığı incelenecektir. Anlam geçişleri olabileceği göz önüne alınmalıdır, ancak belirgin olarak bu anlamların öne çıktığı manzumeler söz konusudur.

Necmettin Hacıeminoğlu'nun Ziya Gökalp'in sosyolojisinde "Turan" kavramına yaklaşımı diğer araştırmacılardan oldukça farklıdır. Hacıeminoğlu'nun tespitleri, Gökalp'in manzumelerini yeniden değerlendirilmeye çalışıldığı bu çalışmada da yol gösterici olmuştur. Burada masallar dışında manzumelerde bu kavrama bakılacağını tekrar hatırlatmakta yarar var. Turan kelimesi manzumelerde altı farklı anlamda geçer:

- a) "Türklerin Ana Yurdu: Turan"
- b) Türk'ün Fethettiği Her Yer: Turan'dan Bir Parça
- c) Türklerin Esaretten Kurtulması: Turan
- d) Büyük Türk Birliği: Turan
- e) "Cihan Hâkimiyeti": Turan
- f) "Kızılelma", "Türk Yasası", "Büyük Emel" ve "Büyük İş" Kavramları
- g) Sınıflandırılmayan Bir Manzume Parçası

- a) Türklerin Ana Yurdu: Turan

"Altun Yurt" (1911), "Akkurum" (1911), "Altun Destan" (1912) ve "Ergenekon" (1913) manzumelerinde Turan kelimesi, Türklerin ana yurdu anlamında kullanılmıştır. Gökalp'in manzumelerinde Turan bazen "Altun Yurt" diye de tanımlanır. Turan yurdu, yani Altun yurt Türklerin kendilerini bildiği ve birleştiği bir ülkedir. Karakurum, 13. yüzyılda Moğolistan İmparatorluğuna 30 yıllık başkentlik yapmış önemli bir şehirdir. Bugün Orhun kalıntılarının da bulunduğu Dünya Kültür Hazine Alanı Karakurum şehrinde<sup>121</sup> Gökalp'e göre manzumeyi yazdığı dönemde (1910'larda), Karakurum başsızdır. Turan yurdu sahipsizdir ve Altunordu dağılmıştır.

"Altun Yurt" (1911) manzumesinde Çinli bir Türk'ten bahsedilir. Adı Ulutaş'tır. Bu Çinli Türk, Çin dilini ve ilmini öğrenmiştir. Hatta Mandarin<sup>122</sup> unvanını kazanmıştır. Yıllarca Çin'i ve Maçin'i kumanda eder, ancak bu Çinlilik hayatından bir gün gelir usanır. Daha doğrusu gönlünde Türklük aşkı uyanır. Eski şanlı günleri anımsar ve hâlimden utanır; çünkü Turan yurdu sahipsiz kalmıştır:

<sup>121</sup> <http://tr.wikipedia.org/wiki/Karakurum> (Erişim tarihi: 3 Eylül 2014).

<sup>122</sup> Avrupalıların Çin devlet memurlarına verdikleri ad ([www.tdk.gov.tr](http://www.tdk.gov.tr) Erişim tarihi: 17 Temmuz 2014).

“Turân yurdu uykuda, Hanlar kalmış Hakan’sız!  
Karakurum buyruksuz, Altun-ordu dağınık  
Bu öksüzlük hâlini gören bir Türk vicdansız  
Olmalı ki, gönlünde sızlamasın bir yanık...

Ulutaş’ın kalbinde Türklük aşkı kudurdu,  
Çıktı kira, kurultay derneğini kurdurdu.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 70)

Sonra Ulutaş Han, Türk hakanlarına seslenir ve Türk’ün ayağını bastığı her yerin anavatandan bir parça olduğunu söyler. Bu vatan Altunordu bayrağını her elde istiyor ki, dileği bütün Türkler birleşsin. Böylelikle İli Han saltanatı canlansın ve Türk Hakanı Altundağ’ın eteğinde yüce bir otağ donatsın. Karakurum yine eskisi gibi şenlensin. Türk ilinin duygusu ve Türk yurdunun şanları eski yolda yaşansın ve eski sesler yine dinlensin. Oğuz Han’ın ordusu Garb’e ve Şark’a yürüsün; eski yolda fağfurlar, şahlar, çarlar, sultanlar Hanlar’a vergi versinler. Hakanlar vergi alsınlar.

Manzumenin devamında Ulutaş Han, oymaklara ve alaylara seslenir ve Türk’ten bir soy olduğunu her tarafa anlatması istenir. Hangi millet ya da bey, oymak, boy baş eğmezse Türk mızrağının başını patlatması istenir. Böyle bir harpten kaçmanın yasada yazılı olmadığı belirtilir. Bütün bunları Ulutaş Han söylerken karşıdan genç Timuçin bu hutbenin ruhunu dikkatle dinlemiştir. Bu genç daha sonra Cengiz Han olup meydana çıkmıştır ve Büyük İş’in pek yakında olduğunu gösterir: “Türk ayağı nereye basmış ise yürüdü,/ Altun-ordu yeniden Altun Yurd’u bürüdü...” (Ziya Gökalp 1989a: 71). Bu dizelerde Turan’ın sadece Türklerin ana yurdu değil aynı zamanda Türklerin fethettiği yerlerin Turan’dan bir parça olarak görüldüğü anlaşılır.

Bu manzumede Turan yurdu Altun yurt olarak tasvir edilmiştir. Altun yurt yani Turan yurdu sahipsiz kalmıştır. “Yeni Attila” (1913) manzumesinde olduğu gibi “Altun Yurt” (1911) manzumesinde de yeniden doğma özlemi vardır. Gaflet uykusundaki Türkler, eski günlerini hatırlamalı ve kendilerine gelmelidir. Bütün dünyaya yeniden baş eğdirmelidir.

“Akkurum” (1911) manzumesinde ise halk edebiyatı geleneğindeki “adsız” motifinden yararlanılmıştır. Manzumede konuşan kişi üç kardeşin ortancası yani “adsız” olanıdır.



Adsız önce Akkurum’u tarif eder. Akkurum, Karakurum yakınında tarihi çok, ünü yok bir köydür. Babası ölen adsızın ağabeyi sürüleri ve otağı alıp gider. Küçük kardeş ise soyun devamı için yurda bekçi kalır. Hem tarlayı sabanla ekecek hem de her cuma damlarına tuğu çekecektir. Ortancanın ise babasının mirasından payı yoktur. Ortancanın sürüsü kırsağı, tarlası kılıcıdır. Hatta ortancanın adı da yoktur. Ancak ortancanın beynindeki kıvılcım, kalbindeki kuvvet her varlıktan değerlidir onun için. Kuzulara ve tarladaki ekine veda etmiştir artık. Tuğlarını yükseltmeyi küçük kardeşine ısmarlamıştır. Adsız yola çıkmıştır:

“Yola çıktım, yaşamızın bu bir eski buyruğu:  
‘Adsız’ kendi ocağına bağlı kalmaz, ayrılır,  
Onun büyük bir ocağı vardır, ona çağrılır.

Ben Adsız’ım, evet benim âilelik adım yok,  
Benim köyüm Turân yurdu, Türklük benim ocağım;  
Ner(e)ye gitsem karşı çıkar bana: Yasam, bayrağım.

Yola düştüm, az-uz gittim, dere, tepe düz gittim;  
Her akşam bir Türk şehrine, Türk köyüne uğradım.  
Kalblerinin bir emelle çarptığını anladım.

İstanbul’a geldim gördüm Turân fikri uyanmış  
Büyük Emel doğmuş, buna çalışıyor her kişi!..  
Ey Türkler’in yeni doğan yüce ümit güneşi!

Ben Adsız’ım, sensin bana millî bir ad verecek,  
Türk-oğlu’na lâıyk olan mertlikleri yaparsam,  
Bana ad ver, beni evlât tanı, benim ol babam.

Geldim senin eşiğine, Karakurum-ili’nden.  
İstikbâlin tarihinde bu sözleri okurum:  
Yeni Turân Hakanlığı, pâ-y-i tahtı: Akkurum!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 71-72)

1910’ların başında yazılan bu manzumede Akkurum payitaht olarak tasvir ediliyor. Adsız kendi yolunu bulmuş ve Yeni Turan Hakanlığı’na erişmiştir. İstanbul’da ya da uzak bir Türk köyünde herkesin kalbi bir emele kavuşmak ister. Büyük Emel, Türklerin birleşmesidir.

“Altun Destan” (1912) manzumesinde<sup>123</sup> eski güzel günlere özlem vardır. Gökâlp, uykudaki Türkleri uyandırmak ister. Manzume konu bakımından üç bölüme ayrılır. Birinci bölümde kaybolan Turan, ikinci kısım bir yalvaç arzusu ve yeniden doğma, var olma ve üçüncü kısım bu Türk destanının yazılması gerektiği. Türk yurdunun uykuda tasvir edildiği ilk kısmı yansıtan dizeler şöyledir:

“Türk-yurdu uykuda ey düşman sakın!  
Uyuyan ülkeye yapılmaz akın,  
Tanyeri ağardı yiğitler, kalkın!

Bakın yurt ne hâlde, vatan nerede?  
Gideyim arayım: Yatan nerede?...

Herkesin gözündə vatan öz yurdu,  
Serhaddin düşmanı, derenin kurdu,  
Yad iller Turân’da hanlıklar kurdu,

Turân’dan yadları koğan nerede?  
Gideyim arayım: Ogan nerede?...”  
(Ziya Gökâlp 1989a: 74)

Bu birinci kısımda sahipsiz bir vatan söz konusudur. Yabancılar Turan’ı zapt etmiştir. Tanrı (Ogan) nerede diyerek Türk yurdunun soyup soğana çevrilmesi karşısında Tanrı’dan yardım istenir. Sonra aşağıdaki dizelerle ikinci kısma, Türklük aşkının ve bilincinin uyanacağı ümidine geçilir:

“Uzak bir ses sorar: Turân nerede?  
Gideyim, arayım: Soran nerede?...”  
(Ziya Gökâlp 1989a: 76)

Manzumenin son kısmında Gökâlp’in bir Türk destanı yazılması gerektiği fikri öne çıkar:

“Türk destanı yazmak hât(ı)ra gelmemiş,  
Yasanın sözleri satra gelmemiş,  
Tarihe deryâdan karta gelmemiş,

Şâirler sordular: Hocan nerede?  
Gideyim, arayım: O can nerede?”  
(Ziya Gökâlp 1989a: 77)

<sup>123</sup> Mehmet Kaplan “Gökâlp’in en güzel lirik manzumelerinden birisi olan *Altun Destan* manzumesi de bir bütün olarak ‘ölme’ ve ‘yeniden dirilme’ temine dayanır. Manzumenin baş kısmında Türklüğün içinde bulunduğu şimdiki feci durum (ölüm), ikinci kısmında ise ‘yeniden doğuş’ arzusu ortaya konulur”. “Ziya Gökâlp ve ‘Yeniden Doğma’ Temi”, 1971, *Türkiyat Mecmuası*, XVI. cilt, 1-18.

Ziya Gökalp “Altun Destan” manzumesinde ilk kez “Gökalp” adını kullanmıştır. Ziya Gökalp, bu manzumeyi yazdığı dönemde Selanik’tedir, ancak Orta Asya’da gezinen biri gibi manzumede gösterilmiştir. Manzume boyunca kaybedilmiş bir şey aranır. Duygusu ve konunun işlenişi bakımından diğer manzumelerindeki kuru didaktizmden uzaklaştığı söylenebilir ve kitaplardan gelen bilgisini bu manzumede “hissi” bir hâle dönüştürebilmiştir (Kaplan 1999: 190).

Kültür Bakanlığı yayınlarından çıkan Hikmet Tanyu’nun hazırladığı Kızıllema (1976) kitabında “Altun Destan” kavramı şöyle açıklanır: Altın Devir, Türklerin tam bir devlet olarak bir araya toplandığı; İlhan yönetiminde birleştiği dönemi sembolize eder. Bu dönemin hatıralarını ve ülküsünü dile getiren destana da Altun Destan denir. Bir anlamda Türk Şehnamesi de denilebilir (Ziya Gökalp 1976a: 198).

“Altun Destan” (1912) manzumesi için Ziya Gökalp “izah zımında şu satırları yazıyorum” diye uzun bir açıklama metni de yazmıştır.<sup>124</sup> Bu metinde manzumede geçen çit, yağ, yâd, Ogan, Kırgız, Kazak, Sart, Şaman, Tigin, Ulus, Uygur, Uysal, Altın Ordu Devri, Türkân, Alp, Turan, Yüce Türk Tanrısı, Yalvaç, Dilmaç, Altın Destan, Us...tan, Beş Ulus, Kırklar, öç, erenler yolu, kurultay, Tanrı dağı, Altın dağ, kırmızı, Sahâifu’l-Ahbâr, ayağ, Oğuz Han Bayramı ve Hıtaç gibi sözcüklerin anlamları madde madde açıklanmıştır. Uzun bir manzume olmasına rağmen Gökalp’in bu maddeleri açıklayan bir metinle manzumeyi yayımlamış olması gerçekten dikkate değerdir. Bu açıklamalara yine en sağlıklı şekilde manzumenin orijinal metninden erişmek manzumeyi anlamayı kolaylaştırmaktadır. Bu açıklamalar Fevziye Hanım’ın hazırladığı Ziya Gökalp külliyyatında dipnotta da mevcuttur. Hikmet Tanyu’nun hazırladığı Kızıllema baskısında notların bir kısmı vardır.

Ziya Gökalp’in “Turan” kavramı için verdiği açıklama şöyledir:

“Türklerin büyük vatani, yani beş Türkistan’ın mecmuu” (Genç Kalemler 1999: 344, Ziya Gökalp 1989a: 335).  
(...)

<sup>124</sup> *Genç Kalemler* (1999) (Hazırlayanlar: Prof.Dr. İsmail Parlatır, Yrd. Doç. Dr. Nurullah Çetin), Ankara: TDK Yayınları, s. 343).

“Sarı, kızıl, gök, ak, kara hanlar: Türk an’anesine göre Turan ülkesi beş Türkistan’a münkasimdi. Şarkî Türkistan’da Sarı Han, cenubî Türkistan’da Kızıl Han, Merkezî Türkistan’da Gök Han, Garbî Türkistan’da Ak Han, Şimâlî Türkistan’da Kara Han hüküm sürerlerdi. Bunlar birer manevî makamdan ibaretti. İlhan bu beş hanın mu’zam-ı metbuu idi. Ak Han Türk an’anesine göre Osmanlı padişahının unvanıdır. Diğer hanların makamıyla ilhan makamı şimdi münhaldir (Genç Kalemler 1999: 344).

(...)

“Yasa” ise “Türk budununun tabi olduğu mukaddes kanundur. Ulusların hususî kanunlarına ‘tüzük’ yani nizam, oymakların örf ve teâmüllerine ‘töre’ yani an’ane derlerdi (Genç Kalemler 1999: 344, 334).

“Ergenekon” (1913) manzumesi konusunu Ergenekon efsanesinden<sup>125</sup> alır. Türklerin demir dağı eritip yeniden var olması ve gücü dile getirilmiştir. Uzun bir manzume olan “Ergenekon” şiirinde bütünüyle iyimser bir hava vardır. “Börteçine” yani kurtarıcı bir kurt bekleyişi ile son bulan manzumenin anlaşılabilmesi Ergenekon efsanesiyle koşut olarak okunmalıdır. Gökâlp bu efsaneden *Türk Töresi* (1923) ve *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) kitaplarında bahsetmiştir. Kaynak olarak da Fuat Köprülü’nün *Türk Edebiyatı Tarihi* isimli eserini göstermiştir.

Ergenekon Menkıbesi: Moğollara yani Oğuz soyuna “İlhan”, padişah olmuştu. Tatarların hanı da “Sevinç Han”dı. Moğollar, o taraftaki bütün kavimlerden daha kalabalık oldukları için, hepsini ayrı ayrı ezerlerdi. Moğollardan çok darbe yiyen “Sevinç Han”, “Kırgız Han”ı ve sâir illeri kandırdı, hep birden Moğollar aleyhine ayaklandılar. Nihâyet hile ile onlara galebe ettiler. Moğollar hep bir arada yaşadıkları için, düşmanları onları ortadan kaldırdılar. Yalnız İlhan’ın “Kıyan” isminde bir oğlu vardı ki o sene evlenmiş idi. Bir de Nukuz adlı bir yeğeni vardı. Bunlar zevceleri ile beraber düşmanların ellerinden kaçıp bir memlekete geldiler. Orada at, davar, deve mebzuldü. Bunlar bu malları, sürerek, bir sarp dağı içinde kar yağılı bir yola uğradılar. Bu yol çok tehlikeliydi. Fakat oradan geçtiler. Yalnız bir tek yolu olan bu dağın içerisi geniş ve güzeldi. Akarsular ve çeşmeler, türlü sebzeler, yemişler, av hayvanları vardı. Hayvanların kışın etini, yazın sütünü yiyip içtiler. Derisini giydiler. Dağların karı eridi. Oraya “Ergenekon” dediler. Bu iki adamdan çok nesil üredi. Dört yüz yıl burada kalıp çoğaldılar. Nihâyet buraya sığamayacaklarını anlayarak çıkmaya karar verdiler. Fakat, yol bulunmuyordu. Bir demirci dedi ki: “Burada demirden bir dağ var, onu eritem.” Hemen dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür koydular. Yetmiş deriden körük yapıp, yetmiş yere koydular. Birikip körüklediler. Derhâl, yüklü deve çıkabilecek kadar yol oldu. Çıktılar ve Tatarlardan intikam aldılar. Bu esnada hükümdarları “Börteçine” (=Bozkurt) idi (Ziya Gökâlp 2007: 153, 378-379).

Ziya Gökâlp külliyyatının şiirler cildinde Fevziye Hanım, “Ergenekon” manzumesinde bu menkıbeyi dipnotta vererek okuyucunun Ergenekon menkıbesi eşliğinde bu manzumeyi değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu manzumenin yazılma

<sup>125</sup> Ergenekon efsanesi için daha ayrıntılı olarak Bahaeddin Ögel’in *Türk Mitolojisi I* adlı eserine de bakılabilir (1993: 59-71).

tarihi ile ilgili “Bu şiir, Balkan Savaşı’nın ilk safhasında bozguna uğrayışımızdan, 30 Mayıs, 1913’de aleyhimize sonuç veren Londra Andlaşması’ndan az önce” *Türk Duygusu* ve *Türk Yurdu*’nda yayımlandığını (Ziya Gökalp 1989a: 337) belirtir. Bu karanlık ve buhranlı günlerde Ziya Gökalp, Türk ruhunu diriltmek istemiştir. Manzume üç kısımdan oluşur denilebilir. Birinci kısımda “Turan” yurdu tanımlanır ve Oğuz Han’a atıfta bulunulur:

“Biz Han’ın beş oğluyuz.  
Gök Tanrı’nın öz kulu yuz,  
Beşbin yıllık orduyuz,  
Turân yurdu durağımız!  
(Ziya Gökalp 1989a: 78)

(...)  
Yüce Tanrı, Oğuz Han’ı  
Göndererek Türk hakanı,  
Birleştirdi Beş Turân’ı...  
Doğdu güneş sancağımız!

Oğuz Han’dan sonra Hanlar  
Kazandılar yüce şanlar,  
Bilinmek (i)çün bu hoş ânlar  
*Şeh-nâme*’dir sorağımız!  
(Ziya Gökalp 1989a:79)

*Börteçine* Kurd’un adı,  
*Ergenekon* yurdun adı;  
Dört yüz sene durdun, hadi,  
Çık, yüzbin mızrağımız!

Oldu sana bu Kâf eşik,  
Tarih kaldı delik deşik;  
Artık yeter, bu taş beşik  
Oldu körpe yatağımız!

Uzaklarda boş ülkeler,  
İssız yurtlar seni bekler!  
İşte Kıpçak, işte Kaşgar!  
Tâ karşında Gök-dağımız!

Tarhan-dağı gözler seni,  
Tanrı, orda sözler seni  
Dört asırdır özler seni  
Tukin-dağ’da otağımız!

Turân, eski toprak bize,  
Hind, bir altun konak bize;  
Çin köşkleri kışlak bize,  
Tuna boyu yaylağımız!”  
(Ziya Gökalp 1989a:81)

Yine bu kısımda Türklerin çoğalmasından ve Alageyik önderliğinde ilerlemelerinden, dört yüz sene Ergenekon'da yani demir dağın içinde yaşamalarından bahsedilir. İkinci kısımda tarihî isimler anılarak Türklerde adsızlardan çıkan hakan kavramına değinilir. Türk tarihindeki önemli isimlerin başarılarından bahsedilir. Böylelikle Türk yasası yeniden Altun Yurdu kurar:

“Sağa, sola gitti ordu;  
Hind’e, Rûm’a bir başvurdu;  
Altun Yurt’ta düzen kurdu  
Yine eski yasağımız!  
(Ziya Gökalp 1989a: 82)

...  
Askerliği gördü tatsız,  
Hârezm Şâh’ı oldu Atsız,  
Bu gün hakan, dün bir adsız:  
Böyle kayar kızağımız!

Tonguz, Çin’e hakan oldu,  
Hitay Türk’ü uryan oldu;  
İlk düşünen Gur Han oldu:  
“Birleşmeli ocağımız!”

Cengiz bunu tasarladı,  
Dört bucağa ılgarladı,  
Türk soyunu toparladı:  
Turân oldu öz bağımız!

Oğuz han’danberi muhmel  
Kalmış idi Büyük Emel,  
Yüce dilek uzattı el,  
Ele geçti arağımız”  
(Ziya Gökalp 1989a: 83)

“Ergenekon” (1913) manzumesi yurdun yine “Ergenekon” olması ile sonlandırılır. Bu son bölümde, o günkü durum değerlendirilir. “Bundan sonra tâlih döndü,/ Yıldızımız yine söndü,/ Karşımızda Rus göründü.../ Kesildi yurt ortağımız!” dörtlüğü ve arkasından gelen “Kırım, Kazan heder oldu!/ Tuna, Kafkas beter oldu!.../ Türkistân’da neler oldu?.../ İşitmedi kulağımız” (Ziya Gökalp 1989a: 83) dörtlüğü Türk dünyasının 1910’lardaki durumunu yansıtır. Manzumenin son kısmında Gökalp, o günkü gelişmeleri sorgular. Bu kısım manzumenin son kısmıdır. Bir “adsız”ın çıkıp gelmesi ve eski günlere dönme arzusu “Yurt gidince yad eline/ Ergenekon oldu yine!.../ Çıkmaz mı bir Börteçine?/ Nurlanmaz mı çerağımız...” (Ziya Gökalp 1989a: 83) sözleriyle dile getirilir. Bu manzumeyle Türklerin sıkıştırılmışlığını, yeniden demir dağı eriterek var olması gerektiğini hatırlatmak ister. “Ergenekon” ifadesi bu kısıtlanmışlığı ifade eder.

b) Türk'ün Fethettiği Her Yer: Turan'dan Bir Parça

“Yeni Attila” (1913), “Altun Yurt” (1911), “Meşhed’e Doğru” (1911), “Altun Destan” (1912) ve “Balkanlar Destanı” (1912) manzumelerinde Turan kelimesi; Türk'ün fethettiği ve bir zamanlar var olduğu, yaşadığı her yer anlamında kullanılmıştır. Turan'dan bir parça olarak görülen bu yerler, Batı'da Doğu'da ya da dünya üzerinde herhangi bir kıtada olabilir.

“Yeni Attila” (1913)<sup>126</sup> manzumesinde Türk ordusuna ve askerine seslenilir. Bu ses gökten bir sestir. “Tuttu Garb’i öc korkusu/ Yürü! Yürü! Türk ordusu!” dizesi tekrar edilir. Türk ordusundan kasırğa olup dağlarda esmesi, yıldırım olup saldırması beklenir. Rumeli’ye Türk ordusunun yine girdiği, dağların selam verdiği, Meriç’in bir senedir Edirne’ye Türk ordusunun gelmesi için ağladığı anlatılır. Selanik’e varmak isteyen Türk ordusu, gidip al kanları akan yaraları sarmak için Kara Balkan’dan yol vermesini ister. Gökalp bu manzumede Yanya’yı bir geline benzetir : “Yanya gelin, yüzünde tül:/ Diyor: Varmam Yunanlı’ya!/ Arnavud’a vermem gönül/ Nişanlıyım Osmanlı’ya!” (Ziya Gökalp 1989a: 62) Balkan şehirlerinden bahsedilen manzumede Manastır, İşkodra ve son olarak Üsküp’ten bahsedilir. Manzumede yeni Attila düşüncesi yeniden doğuş<sup>127</sup> simgeleri.

“Ey Avrupa, bu belâdan  
Sen nereye kaçacaksın?  
Bir İkinci Attila’dan  
Çok gözyaşı saçacaksın!

Kaçışıyor düşman geri,  
Yürü! Yürü! Türk askeri!

Dinlen artık! Bütün cihan  
Yine Eski Turân oldu!  
Pâdişâh’a dendi İlhan,  
Yeryüzü bir vatan oldu!”

(Ziya Gökalp 1989a: 62)

<sup>126</sup> Fevziye Abdullah Tansel, bu manzume Ziya Gökalp’in adının baş harflerini vererek “Türk Gücü’ne *Marş* olarak yazılmıştır” dipnotunu düşmüştür.

<sup>127</sup> Mehmet Kaplan, “Yeni Atilla” manzumesinde de “yeniden doğuş” temi olduğundan bahseder: “Ziya Gökalp ve ‘Yeniden Doğma’ Temi”, 1971, *Türkiyat Mecmuası*, cilt XVI, 1-18. (<http://journals.istanbul.edu.tr/iuturkiyat/article/download/1023001304/pdf> Erişim tarihi: 17 Temmuz 2014).

“Eski Turân” ifadesiyle Türklerin yine eskisi gibi birleştiği, bir arada olduğu dile getirilmiştir. Türklerin birliği vurgulanmıştır.

“Altun Yurt” (1911) manzumesindeki şu dizeler: “Türk ayağı nereye basmış ise yürüdü,/ Altun-ordu yeniden Altun Yurd’u bürüdü...” (Ziya Gökalp 1989a: 71) Turan kelimesinin Türklerin fethettiği yerlerin Turan’dan bir parça olarak görüldüğünü göstermektedir.

“Meşhed’e Doğru” (1911) manzumesi “Hakan Hüdâvendigâr Meşhedi’ne gittiği zaman yazılmıştı.” cümlesiyle yayımlanmıştır. Fevziye Abdullah Tansel bu manzume için verdiği açıklamalarda manzumeyle ilgili şu ayrıntılara değinir: İttihat ve Terakki’nin takip ettiği siyaset sebebiyle Arnavutluk isyanı baş gösterir. Mahmut Şevket Paşa tarafından bu isyan bastırılır, ancak bu durum Kosova, İşkodra, Yanya’da ve ezilen Arnavutlar arasında bir kırgınlık yaratmıştır. Hükümet, Arnavutların gönlünü almak için V. Sultan Mehmet’i<sup>128</sup> Barbaros zırhlısıyla Kosova’ya seyahate çıkarır. Sultan Mehmet, Sultan Murat Hüdâvendigâr’ın türbesi<sup>129</sup> önünde 100.000 Arnavut’la Cuma namazı kılar. *Genç Kalemler*’deki 23 Mayıs 1327/5.VI. 1911 tarihinden yola çıkarak manzumenin, Sultan Reşat’ın İstanbul’dan yola çıktığı gün yazıldığı söylenebilir. Sultan Reşat’ın bu ziyareti sadece siyasi açıdan değil mimari açıdan da bir beklenti yaratmıştır. Priştine’de bir medrese inşası halkın beklentileri arasındadır (Şenyurt 2012: 297).

“Meşhed’e Doğru” (1911) manzumesinde tarihin eski, şanlı günleri hatırlanır. Yüz milyonluk bir soy bu gün de bir Türk hakanının bir ordu ve donanma ile meşhedi gezdiğini görür. Böylelikle herkes tarihin yeni bir devir açtığını sezmıştır. Bu meşhedin önemi büyüktür:

“Bu meşheddir Avrupa’nın, Rumeli’den Türkler’i  
Çıkarmağa azmettiği kanlı harpte, Kos(o)va’da  
Al bayrağı bir hamlede ile’l-ebed ileri  
Süren, sonra bir nöbetçi gibi kalan orada

Türk-ili’nin bu ebedî nöbetçisi diyor ki:  
‘Anadolu Türk-yurdu’dur, karşı yaka Türk-ili,  
Siz asılsız, türediler değilsiniz, sizdeki  
Kanlar taşır hakanlardan kalma Büyük Emel’i,

<sup>128</sup> Baki Sarısakal’ın “Sultan Mehmet Reşat’ın Rumeli Seyahati” adlı bir inceleme yazısı bulunmaktadır (<http://www.bakisarisakal.com/> Erişim tarihi: 19 Temmuz 2014).

<sup>129</sup> ŞENYURT, Oya (2012). “Kosova’da Murad Hüdavendigâr Türbesi ve Ek Yapıları”, METU JFA, 29/2, 285-311.



Rûhunuzda bu gün kendi kendisini tanıyan  
Turân benim yurdum diyen birisi var: Oğuz Han...’ ”  
(Ziya Gökalp 1989a: 73)

Osmanlı İmparatorluğu’nun üçüncü sultanı Murat Hüdavendigâr, 1389 yılında Kosova (Karatabuk) sahrasında yapılan meydan savaşında büyük bir olasılıkla savaş bitmeden suikast sonucu yaşamını yitirmiştir. Miloş Kobilovic’in hançerle yaralamasından az sonra şehit olmuştur (Şenyurt 2012: 285).

Murat-ı Hüdavendigâr’ın Balkan topraklarını Türklerin kalıcı olmasını sağlayan bu gaza sonucu şehit olması hem Türk dünyası hem de haçlı zihniyeti açısından önemlidir. Ziya Gökalp de 1911’de hem tarihteki bu Osmanlı Sultanı’nın şanlı Balkan yürüyüşünü anımsatır hem de bu ruhu yeniden canlandırmak ister. Sultan Reşat’ın ziyareti hasebiyle yazdığı bu manzumede, Türk ruhunun Kosova’daki nöbetçisi şehit I. Murat’ın ağzından söyler ki son sözleri bunlar aslında Gökalp’in 1911’de gerçekleşmesini umduğu hayallerdir. Türklerin birlik olması ve Türklerin geçtiği yerleri, iz bıraktığı toprakları unutmaması gereklidir. Türkler türedi bir millet değildir, Oğuz Han’dan beri vardır ve varlık göstermiştir yeryüzünde. Turan burada Balkan dünyasındaki Türklerin birleşmesi olarak tanımlanmıştır daha çok.

“Balkanlar Destanı” (1912) adlı manzume, on beş yaşında bir Türk neferinin sesini yansıtır. Boruların çalınmasıyla silah başına geçen bu Türk neferi, sabanı elinden atarak tüfengi eline almıştır. Öküzü sınır taşına bağlayıp döğeni harman içinde bırakmıştır. Anasını ve bacısını Tanrı’ya emanet eder ve denizde, ovada ve Balkan içinde yirmi gün taburla yollarda kalır. Zaten bir Türk neferinin kalbi daima onu ileri sürer ve eski yerleri geri almak için vicdanında her zaman bir ahdi vardır. Türk neferlerinin ilmi yoksa da imanı ve gökten onlara inmiş olan Kur’ânı vardır ve düşmanı vatan içinde koymaz. Türk neferinin babası, şehit; soyunun cümlesi gâzîdir ve devlet savaşmasa da o bu duruma razı olamaz. Türk neferi okuma yazma görmemiştir gerçi ancak bildiği her şey Kur’ân içindedir. Türk neferi şuna inanır:

“Ulu Tanrı, Türk’ü yüce yaratmış,  
Dînini ta’lime hoca yaratmış,  
Türk yurdunu uctan uca yaratmış,  
Demiş, ‘Bunu yaşat hep şân içinde...’

Demiş ki: Nereye girmişse Hilâl,  
Orası Turân’dır onu geri al,  
Domuz çobanları olamaz kiral,  
Tanrı’nın ülkesi: Turân içinde...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 88)

Türk neferi manzumenin ilerleyen kısımlarında şunları anlatır: Türkler’in ana kucağı ordudur, harp yeri ise onların baba ocağıdır. Bir akşam menzile ulaşan neferler, Karadağ’ı duman içinde görürler. Sabahı bir hücum borusu vurur, ordu düşmanların (a’dânın) üzerine atılır. Arslanlar ne şekilde kırsa da “kurd”u düşmana karşı o yolda savaşırlar. Bu savaşı şöyle tasvir eder:

“Yıldırım kanatlı, kasırga canlı,  
Bir şahin sürüsü gibi Osmanlı,  
Saldırdı, gözleri ateşli, kanlı,  
Kaldı dağlar, taşlar tûfân içinde...”

Kan ile kılıçtır Türk’e alâmet,  
Tehlike içinde görür selâmet,  
Düşmana kopardık kızıl kıyâmet,  
Yarısı serildi meydân içinde”  
(Ziya Gökalp 1989a: 88)

Yanar dağlar gibi gülleler atan ordu, yerde ve gökte tozu dumana katar, süngüye davranır, can cana çatar ve gökyüzü kızıl bir volkan içinde kalır. Türk neferi, bu sırada düşman serdarının kaçtığını görür ve tepeden yukarı çıkar. Bir taşın altından dışarı çeker düşmanı ve düşman amân içinde teslim olur. Tabura getirir düşman serdarını ve emanet eder; ancak arkasından atılan birkaç ihanet kurşunuyla kuvveti kalmaz Türk neferinin ve al kan içinde bir taşa oturur. Bir atlı nefer bu sırada müjdeler getirmiştir. Ordu Sofya’ya muzaffer girmiş ve Sırplar’a bir kat’î zafer çalınmıştır. Düşman da Yunan içine geri kaçmıştır. Bir günde dört sevinç yaşanmıştır, dört büyük bayram. Şehitlerin ruhları pür-kâm gömülür ve şükran içinde cennet yükselir. Türk neferinin sesinden manzumenin sonu şöyledir:

“Vedâ’sız çıkmıştım, komşunun kızı  
Darılmış: Söyledi akşam yıldızı,

Saklamam: İçimde duydum bir sızı,  
 Bir selâm gönderdim hicrân içinde...  
 (...)  
 Gâzilik, şehitlik idi murâdım,  
 Bu iki şerefle süslendi adım,  
 Toplandı yanıma bütün ecdâdım,  
 Hepsi gökten indi bir ân içinde...

Baktım vakit tamam, dedim: ‘Ey millet,  
 Anam, bacım kaldı sana emânet!  
 Bir Tekbîr getirdim, bir şehâdet,  
 Uçtum Hakk’a doğru îmân içinde

Adım Tursun: Yazın destan içinde...”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 89)

Hain bir kurşunla şehitlik mertebesine eren Türk neferi, akşam yıldızının haber vermesiyle bir selam gönderir son nefesinde vedalaşmadan ayrıldığı komşunun kızına. Şehit olan neferin babası da gelmiş ve yaralılar içinde yahut şehit olanlar arasında evladını aramaktadır. Bütün ecdadının etrafını sardığını hisseden şehit nefer, tekbir getirerek şehadet şerbetini içer. Manzumenin son kısmında Gökalp şehidin adının destanlara yazılmasını istemiştir.

#### c) Türklerin Esaretten Kurtulması: Turan

“Hayat Yolunda” (1913), “Altun Yurt” (1911), “Altun Destan” (1912) ve “Ergenekon” (1913) manzumelerinde Turan kelimesi Türklerin bağımsızlıklarına kavuşması ve esaretten kurtulmaları ülküsü anlamına gelir. Toprak kaybının yaşandığı ülkenin parçalandığı bu günlerde, Gökalp Türklerin geçmişini hatırlatır ve bu zor günlerde yazdığı manzumeleriyle “Türkçülük” akımını güçlendirmeye çalışır. “Turan” ülküsü esaret altında yaşayamayacak bir milleti ifade eder onun için ve aşağıdaki manzumelerde Gökalp’in üçüncü anlamda bu kelimeyi nasıl kullandığı açıklanacaktır.

“Hayat Yolunda” (1913) manzumesi “Türk Gücü’ne” ithaf edilir. Bu manzumede Tanrı’ya beni niçin yarattın diye seslenen Gökalp, Tanrı’nın neden kendisini kaygısızlar arasına attığını sorar. Sonra Tanrı’nın gösterdiği dermanda derdini bulduğunu, Tanrı’nın verdiği tılsımlı bir kutu sebebiyle uykusunun kaçtığını söyler. Kendine geldiğinde ise bir hicran yaşadığını anlamıştır. Kendisine fısıldanan nükteleri anlamadığını, ne

yeryüzünde ne de zamanda; ne ruhunda ne semada Tanrı'yı bulduğunu fark eder. Varlığı sorgular. Soru sormaksızın yaşanıp yaşanmayacağını anlamaya çalışır:

“Yıldızlara baktım, Sen’den haber görmedim;  
Sen’i arar iken bilsen neler görmedim;  
Yeri kat-kat süzdüm, Sen’den eser görmedim;  
Bir vicdânda Sen’i, bir de Kur’ân’da buldum.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 61)

diyerek Tanrı'yı nerede bulduğunu anlatır. İslam dinine uygun olarak teslimiyette ferahlığa eriştiğini dile getirir. Gökalp’in din, hayat ve âlem hakkında tecrübelerinden de izler olan bu manzume, hayat ve Turan arasında kurduğu bağlantı ile sonlanır. Turan, hayatın anlam kaynağı sevgilidir:

“Hayât yolu uçurumlu, dağlık, kayalık;  
Îrâdede azimsizlik, gücte yayalık;  
Vicedânımda ne kuvvet var derken, mayalık,  
Bu kuvveti canda değil, cânânda buldum.  
  
Cânân kim, o, bir gözlere görünmez perî,  
Bir Ay’dır ki gönüllerde parlar izleri;  
Gökyüzünde arar iken ben o dilberi,  
Onu, gökte değil, yerde: Turân’da buldum.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 61-62)

“Hayat Yolunda” (1913) manzumesinde “Turan” kelimesi hayata anlam katan bir yer, düşünce ve sevgili olarak ele alınmıştır. Bu zor günlerde Gökalp, teslimiyetle ancak feraha çıkacağını fakat bunun körü körüne vazgeçiş olmadığını anlatır. İslamiyet’teki teslimiyet elinden geleni yaptıktan sonra tevekkül etmektir. Manzumenin başında şair, Tanrı’ya yalvarmış ve niçin kaygısızlar arasına attığını sorgulamıştır.

“Altun Yurt” (1911) manzumesinde Türklerin eski günlerine bir özlem söz konusudur. Bu manzumede “Turan” kelimesi farklı anlamların tespiti için açıktır. Burada Türklerin esaretten kurtulmaları ve bağımsızlıklarına kavuşması anlamına geliş üzerinde durulacaktır. Özellikle bu dörtlükte Türklerin sahipsizliği yansıtılmıştır: “Turân yurdu uykuda, Hanlar kalmış Hakan’sız!/ Karakurum buyruksuz, Altun-ordu dağınık/ Bu

öksüzlük hâlini gören bir Türk vicdansız/ Olmalı ki, gönlünde sızlamasın bir yanık...” (Ziya Gökalp 1989a: 70) Bu manzumenin bütününde Çinlileşmiş bir Türk’ün hikâyesi vardır ve onun yeniden benliğine dönüşü, bağımsızlığını elde edişi anlatılmıştır.

“Altun Destan” (1912) manzumesinde Turan kelimesi dört anlamda kullanılır. Türklerin öz yurdu, ana vatanı; Türklerin daha önce fethettiği yerler, Turan’dan bir parça; Türklerin bağımsızlık ülküsü ve Büyük Türk Birliği. Bu dört anlamı da manzumeden çıkarmak mümkündür. Manzumede kaybolan Turan’dan bahsedilir. Türklerin tam bir birlik içinde olduğu bu devir Altun devirdir. O günler geride kalmıştır, artık kaybolan bir Turan söz konusudur. Bir yalvaç beklentisi vardır. “Herkesin gözünde vatan öz yurdu,/ Serhaddin düşmanı, derenin kurdu,/Yad iller Turân’da hanlıklar kurdu,/// Turân’dan yadları koğan nerede?/ Gideyim arayım: Ogan nerede?... ” (Ziya Gökalp 1989a: 74) dizelerinde Türk yurduna Turan’a başkalarının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Manzume boyunca kaybedilmiş bir şey aranır. Bağımsızlık, başarı, yurt vs. olarak tanımlanabilecek bu kaybedilen şey Turan’dır. Turan vatan, Türk birliği, Türklerin bağımsızlığı anlamına gelir.

“Ergenekon” (1913) manzumesinde geçen “Turan” kelimesi Türklerin bağımsızlıklarına kavuşması ve esaretten kurtulmaları ülküsü anlamını da içerdiği için bu başlık altında da manzumeye yeniden bakılacaktır; ancak daha önce incelendiği için manzumenin bütünü üzerinde durulmayacaktır. Manzumenin ilk kısmında Turan kelimesi, Türklerin öz yurdu anlamında geçer. Manzumeyi anlam açısından üç kısımda incelemek gerekir. Bu birinci kısımda Turan’dan bahsedilir, Türklerin bu öz yurdu tanımlanır. İkinci kısımda Türklerde adsızlardan çıkan hakan kavramına değinilir. Askerliği tatsız bulan Harzemşah “atsız” olarak yola çıkar. Atsızlar, yani daha dün adı olmayanlar bugün ise birer hakan olur. Türklerin devlet yapısındaki bu atsızlardan çıkan liderler devlet yaşantısında önemlidir. Tonguz Çin’e hakan olur. Hitay Türk’ü ise görünmez artık. Bunu ilk fak eden ise Gürhan’dır. Gürhan ocağı yani devleti birleştirir. Cengiz ise dört bucağı bir araya getirerek Türk soyunu toparlar ve Turan, Türklerin öz bağı hâline gelir (Ziya Gökalp 1989a: 83). Manzumenin son dizesi “Turân oldu öz bağıımız” ile de Turan ülküsü açıkça belirtilmiştir. Burada Turan; Türklerin birleşmesi, Büyük Türk Birliği,

Büyük Emel, Kızılelma şeklinde yorumlanabileceği gibi bağımsızlık ülküsü, Türklerin esaretten kurtuluşunu da ifade eder.

d) Büyük Türk Birliği: Turan

“Büyük Türk Birliği”, cihan hâkimiyetinin kurulmasından önceki dönemi işaret eder. Dünya üzerinde birleşecek olan Türklerin ülküsü anlamında manzumelerde kullanılır. Turandan sonraki idealler ancak Türklerin vahdetiyle gerçekleşecektir. Türklerin dünya üzerindeki birliği büyük bir emel, büyük bir iştir. Turan dünya üzerindeki Türklerin birleşmesi hayalini yansıtır. “Hayat Yolunda” (1913), “Altun Yurt” (1911), “Akkurum” (1911), “Meşhed’e Doğru” (1911), “Altun Destan” (1912), “Ergenekon” (1913), “Kızıl Destan” (1914), “Millet” (1915), “Lisân” (1916) ve “Çanakkale” (1918) manzumelerinde Turan kelimesi “Büyük Türk Birliği” anlamında kullanılmıştır. Büyük Türk Birliği yerine kimi zaman da “Kızılelma, Büyük Emel, Büyük İş” gibi ifadeler manzumelerde geçmektedir. Manzumeler “Büyük Türk Birliği”ni nasıl yansıttığı noktasında değerlendirilecektir.

“Hayat Yolunda” (1913) manzumesinde “Turan” insanı hayata bağlayan bir sevgili gibi anlatılmıştır. Açık açık bir Türk birliğinden bahsedilmez ancak bu uzak hayal Gökâlp’e yaşam kaynağı olarak güç verir. Bu manzumede Turan hem Türklerin peşinde olduğu bir dilbere benzetilir hem de “Büyük Emel”i yansıtan bir ifadedir. Manzumenin bütünü okunduğunda bu iki anlamı da manzumeden çıkarmak mümkündür.

“Altun Yurt” (1911) manzumesinde yeniden doğma, yeniden eski günlere dönme arzusu dile getirilir. Manzumede Turan ülküsü, yani Türkleri bir araya getiren tarihî bir karakterle anılır: “Cengiz bunu tasarladı,/ Dört bucağa ılgarladı, / Türk soyunu topladı:/ Turân oldu öz bağımız!” (Ziya Gökalp 1989a: 83). Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (1923)’nda “Turan mefkûresini şen’iyet hâline” (Ziya Gökalp 2007: 188) getirenlerden biri olarak Cengiz’den bahseder. Türk soyu derken de bütün Türkler kast edilir. Manzumede Turan kelimesi, Turan’ın dört anlamını da içerir.

“Akkurum” (1911) manzumesinde Turan hem Türklerin öz yurdu anlamına gelir hem de Büyük Türk Birliği. Aşağıda geçen “Büyük Emel”, Türklerin birlik olmasını çağrıştıran, Gökâlp’in diğer manzumelerinde de geçen bir ifadedir. “Turan fikri” de yine bu bağlamda değerlendirilebilir. Türklerin bir arada olacağı bu yurdun payitahtı ise Akkurum olacaktır:

“İstanbul’a geldim gördüm Turân fikri uyanmış  
*Büyük Emel* doğmuş, buna çalışıyor her kişi!..  
 Ey Türkler’in yeni doğan yüce ümit güneşi!

Ben Adsız’ım, sensin bana millî bir ad verecek,  
 Türk-oğlu’na lâyük olan mertlikleri yaparsam,  
 Bana ad ver, beni evlât tanı, benim ol babam.

Geldim senin eşiğine, Karakurum-ili’nden.  
 İstikbâlin tarihinde bu sözleri okurum:  
*Yeni Turân Hakanlığı*, pâ-yi tahtı: Akkurum!”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 72)

“Meşhed’e Doğru” (1911) manzumesinde “Turan” kelimesi hem Türklerin fethettiği topraklar hem de Türklerin bir arada olduğu Turan ülküsünü ifade eder. Sultan Reşat’ın, Kosova’daki Murat-ı Hüdevandigâr şehitliğini ziyareti sebebiyle kaleme alınan manzumede geçen şu dizeler Büyük Türk Birliği idealini yansıtır: “Siz asılsız, türediler değilsiniz, sizdeki/ Kanlar taşır hakanlardan kalma Büyük Emel’i, // Rûhunuzda bu gün kendi kendisini tanıyan/ Turân benim yurdum diyen birisi var: Oğuz Han...” (Ziya Gökalp 1989a: 73).

“Altun Destan” (1912) manzumesinde Altun devirden bahsedilir. Altun devir Türklerin bir arada olduğu ancak Ziya Gökalp’in bu manzumeyi yazdığı dönemde artık adından söz edilmeyen Türklerin şanlı günleri anlamına gelir. Bu manzume Turan kavramı için açılan başlıklarda uzun uzun ele alındığı için burada kısaca manzume hakkında konuşulacaktır.

“Yüce Türk Tanrı’sı? Gönder bir yalvaç,  
 Sürüne baş olsun, yasana dilmaç,  
 Türklük’e bir Yeni Turfan nûru saç,

Anlasın Türk, millî irfan nerede?  
 Gideyim, arayım: Turfan nerede?...

Ulus’u içine girsin her oymak,

Beş Ulus budun'da birleşsin çab(u)cak:  
 Uygur, Kalaç, Karlık, Kanklı, Kıpçak,  
 — Türk yurdu bir olsun, kalmasın kaçak —”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 77)

Ziya Gökalp'in bu manzumesi da ha önce de belirtildiği gibi üç bölümde incelenebilir. Birinci bölümde kaybolan Turan, ikinci kısım bir yalvaç arzusu ve yeniden doğma, var olma ve üçüncü kısım bu Türk destanının yazılması gerektiği. Özellikle yalvaç arzusu ve yeniden doğma teminin göze çarptığı ikinci ve üçüncü bölümde Türklerin bir arada olması konusu işlenir. Büyük Türk Birliğinin yeniden doğmasını sağlayacak bir Oğuz Han ya da Attila, Timuçin, Gürkan beklentisi vardır. Türk birliği nasıl daha önce tesis edilmişse eğer yasaya uyulursa Türk yurdu yine bir olabilir.

“Ergenekon” (1913) manzumesinde de yine Türk Han'ın beş oğlu olduğundan ancak Gök Tanrı'nın kulu ve yurtlarının Turan olduğundan bahsedilir. Beş Turân'ı birleştiren Oğuz Han anılır. Tarihte başarılı olmuş Türkleri bir araya getirmiş kişiler manzumede geçer: Bilge Kağan, Gazneli Mahmut Sultan, Selçuklu Sultanı Alparslan, Fatih, Babür, Attila, Timurlenk vs. Bu isimlerin tek tek anılmasının sebebi Turan ülküsünü hatırlatmaktır. Aşağıdaki dizelerde Büyük Emel dile getirilir:

“Cengiz bunu tasarladı,  
 Dört bucağa ılgarladı,  
 Türk soyunu toparladı:  
 Turân oldu öz bağımız!

Oğuz han'danberi muhmel  
 Kalmış idi Büyük Emel,  
 Yüce dilek uzattı el,  
 Ele geçti arağımız”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 83)

“Kızıl Destan” (1914) manzumesinde Turan kelimesi, Büyük Türk Birliği anlamında kullanılmıştır. Manzume, daha önce Turan kelimesinin anlamlarının incelendiği diğer başlıklarda incelenmediği için bu başlık altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır. “Kızıl Destan” (1914) adlı manzume, “Düşmanın ülkesi virân olacak/ Türkiye büyüyüp Turân olacak” (Ziya Gökalp 1989a: 90) epigrafisiyle yayımlanmıştır. Bu manzume I. Dünya Savaşı'nın nasıl başladığını anlatır. Manzumeyi beş bölümde değerlendirmek mümkündür. Manzumenin ilk kısmındaki beş dizede seferberliğin ilan edildiği belirtilir. Ülkelerin istekleri ve birbirleriyle nasıl ittifak kurdukları, savaşın hangi sebeple



başladığı ele alınır. “Türk-oğlu değildir evde kalanlar” (Ziya Gökalp 1989a: 90) sözüyle vaktin yiğitlik meydanı olduğu söylenir. Manzumenin ikinci bölümünde Avrupa’dan, haçlı zihniyetinden bahsedilir. Avrupa’nın da al kana boyanacağını şu dizelerle anlatılır:

“Avrupa ni‘metten artık bıkıyor,  
Yaptığı cenneti kendi yıkıyor,  
*Jaurés*’in ümidi boşa çıkıyor.

Medeniyet yurdu al kan olacak!  
Her ucu bir yeni Balkan olacak!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 90)

Jean Jaurés<sup>130</sup> barış havarisi sosyalist Fransız politikacıdır. I. Dünya Savaşı’nın arifesinde 31 Temmuz 1914’te katledildiği için Gökalp, ona manzumede atıfta bulunmuştur. İyimserliğin ve barış ümidinin kaybolmasını Jaurés ismiyle daha iyi anlatmıştır. Avrupa da o günlerdeki Balkanlar gibi kırmızıya boyanacaktır.

Batı’da bu karışıklığın sebebini ise ilerleyen dizelerde şöyle anlatır:

“Ne için bu işler çıktı meydâna,  
Anlatayım, kardeş, ben onu sana,  
Salîb dedi: Amân yoktur *Kur’ân*’a

Muhammed ümmeti tâlân olacak!  
Tarihin bu faslı yalan olacak!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 90)

Ziya Gökalp, Batı’nın haçlı zihniyetinden bahsettiği bu dizelerde meselenin iktidar savaşı olduğunu vurgular. Gökalp’e göre, Batı; eskiden olduğu gibi bugün de Müslümanları ve onların şanlı tarihlerini dünya üzerinden silmek istiyordur. I. Dünya Savaşı’nın nasıl geliştiğini ise manzumenin ikinci bölümünde dile getirir: Öncelikle Fransa Fas’a saldırır; Müslümanlık bu saldırıyla büyük bir yasa bürünür. Bu gelişme karşısında İtalya tasalanır ve eski Roma’yı canlandırmak ister; o da Trablus’ta kendi hükmünün geçerli olmasına çalışır. Bingazi, Derne, elden gitmesin derken Rumeli’de Edirne sınır olmuştur. Garp’a yani Batı’ya, “Ey Salîb, Hilâl’e her ne/ Yaparsan alkışa şâyân olacak!/ İslâm’ın nasîbi ziyân olacak!” diye seslenilir; Batı’nın amacı

<sup>130</sup> ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Jean\\_Jaur%C3%A8s](https://tr.wikipedia.org/wiki/Jean_Jaur%C3%A8s) Erişim tarihi: 05.10.2015)

Müslümanlara zarar vermekten başka bir şey değildir. Hâl böyle iken felek bu ittifakı bozar ve gönüller sapar; her biri Bulgar’dan bir parça kapar. Zamanla büyüüp başa bela olmasından korkulur. Sırpılarda çılgın bir ümit doğar. Prensip adındaki deli bir yiğit Nemse’nin taptığı bir çifti şehit eder ve böylelikle bir tufanın başlayacağı anlaşılır. Türk’e de “Senin safân olacak!” denir. Veliaht ya da kadın öldürmek rikkatli kalplere pek ağır gelir. Nemse de Almanya’dan intikam ateşini söndürmesi konusunda yardım etmesini ve harpte yoldaşı olmasını ister. Almanya ise zaten bu günleri bekliyordur, teklifi kabul eder. Mesele artık bir Slav-Cermen meselesine dönüşmüştür (Ziya Gökalp 1989a: 90).

Manzumenin üçüncü bölümünde savaşı bu ülkelerin tutumu değerlendirilir. Nemse ile Sırp’ın savaşa nasıl tutuştuğu, Sırpıların âh ile ofa düşünce Moskof’u yardıma çağırması, Rusların asker toplaması konu edilir. Macarların tutumu şu dizelerde okuyucuya verilir:

“Macar dedi: Sanma, kalmak isterim,  
Atımı meydana salmak isterim,  
Türkler’in öcünü almak isterim,

Altay-yurdu Büyük Vatan olacak!  
Turân’ın hâkimi sultan olacak!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 90)

İngilizlerin umumî harbe girmemek için arayış bulmak istediği, ancak cenge tutulmak mukadder olunca tedbirin bir işe yaramadığı ve kesinlikle Umumî Harbin ilan olunduğu anlatılır. Almanya, Rusya’yı asker toplama işinden daha doğrusu savaştan vazgeçmesi yolunda tehditler savursa da Rusya bu tehditlere kulak asmaz. Ziya Gökalp, savaşın nasıl başladığını anlattığı manzumenin birinci bölümündeki “Medeniyet yurdu al kan olacak!/ Her ucu bir yeni Balkan olacak!” dizesini; üçüncü bölümde “Yoktur sana, çünkü çok kan olacak!/ Avrupa bir kızıl volkan olacak!” şeklinde tekrar eder. “Yoktur sana” ifadesi bir önceki dizenin devamıdır. Burada anlamsız gelebilir. Bu tekrardan sonra savaşın başladığı belirtilir ve kararsız ülkelerin savaşta nasıl yer aldığı konu edilir. Bu bölüm ise manzumenin dördüncü bölümünü oluşturur. Fransa’nın Almanya’nın dost musun düşman mısın sorusuna cevap vermemesi, netice itibarıyla dost değilse düşman olarak Almanya’nın Fransa’yı kabul ettiğini, Belçika’dan ordularını akın ettirdiği belirtilir. İngiliz ise tarafsız yurda girmeye tahammül edenin olmayacağını, koyunu

azgın kurda kaptırmayacağını, donanmasıyla Almanya'ya düşman olduğunu hatırlatır. Romanya topraklarından, Rusya'nın asker geçirmesine izin vermez. Rusya, Bulgaristan'dan Sırbistan'a girmesini ister. Karşısına ise Yunan'ın çıkacağını söyler. Gerçi onun da arkasında başkası vardır (Ziya Gökalp 1989a: 90). Manzumenin sonuç kısmında bir gerçek anlaşılır:

“İngiliz gasbetti Sultan Osman'ı,  
Bununla tutacak Hind'i, 'Ammân'ı,  
İslâmlık tanıdı kimdir düşmanı,

Çok geçmez ki me'sûd bir ân olacak:  
Düşmandan öc alan Kur'ân olacak!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 90)

“Millet” (1915) manzumesinde Turan kelimesi “Büyük Türk Birliği”ni yani Turan ülküsünü ifade eder. Bu manzume Ziya Gökalp'in bütün manzumeleri göz önüne alınırsa kısa diye nitelendirilebilir. Manzumede konuşan kişi aynı zamanda şairdir. İlk dörtlükte kendisine oymak, boy aile, soy gibi sorular sorulmamasını ister ve ilk dörtlük “Soyum Türklük, soy büyüğüm hünkârım...” diye bitirilir. İkinci dörtlükte “vahdet” kavramı vurgulanır. Dilde, dinde müşterek olmaktan bahsedilir ve süngü ayırsa da vahdetin unutulmadığı vurgulanır. Şair/konuşan kişi Anadolu'yu bir iç il olarak tanımlar, dış ilden yani diğer Türk boylarından ayrılamayacağı, devlet kaygısıyla da olsa milletini unutmayacağını söyler. Türk olmakla ilgili hislerini şöyle anlatır: Türk unvanı her unvandan üstündür. Oğuz, Kayı, Osmanlı deme bana; Özbek, Nogay, Kırgız ya da Kazanlı yoktur. “Türk milleti bir bölünmez bütündür.” Gök, Ay, Yıldız ve Deniz Hanlar ölmüştür; sadece Gün Han hayattadır. Altın yayı elindedir. Bakar ki Moskof'la Çin, Türk kavmini bölmüştür. Gün Han onların Rus ilinde ve Çin ilinde artık özgür olacaklarını söyler. Türk, her ülkede bir devlet yapacak ancak bunlar birleşecek en sonunda, hepsi aynı dine aynı dilde tapacak ve böylece tek bir harsa sahip bir millet olacaktır. Manzumenin sonunda Türkoğlu'na seslenilir. Sen ben diye bir şeyin olmadığı vurgulanarak “Büyük Turan”a çağrılır:

“Ey Türk-oğlu, artık ne ben, ne sen, ne o, birşey yok!..  
Uluslar yok, uruklar yok, ancak Büyük Turân var,  
Siyâsette şirk olamaz, ayrıca Han ve Bey yok..  
Türk rûhunda yalnız bir il, yalnız bir tek İlhan var...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 101)

İlk kez 1915'te *Tanin* ve daha sonra *İslam* mecmuasında bu manzume yayımlanır. 1915'te Ziya Gökalp, farklı coğrafyadaki Türklerin birleşebileceğine inanır. Türk ruhunun vahdeti gerektirdiğine inanır; bu sözler, vahdetin gerçekleşebileceğine inandığı bir dönemden kaleminden yansıyanlardır. Uluslar, uruklar yoktur sadece Türklerin bir arada yaşayacağı bir ülke “Büyük Turan” vardır.

**Tablo 6:** “Millet” (1915) Manzumesinin Tashihinin Karşılaştırılması

| <i>Tanin</i> ya da <i>İslam</i> mecmuasındaki baskılarda                                                                                     | <i>Yeni Hayat</i> baskısında                                                                                                                        |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Türk'e Göre Millet                                                                                                                           | Millet                                                                                                                                              |
| Yoktur Özbek, Nogay, Kırgız, Şirvanlı                                                                                                        | Yoktur Özbek, Nogay, Kırgız, Kazanlı                                                                                                                |
| Gün, Ay, Yıldız, Dağ ve Deniz Hanlar bütün ölmüşler                                                                                          | Gök, Ay, Yıldız ve Deniz Hanlar bütün ölmüşler                                                                                                      |
| Baktı dedi Rus, İngiliz büyük yurdu bölmüşler,<br>Üç altun-ok attı, Kafkas, Âzerbaycan ve Hind'e                                             | Baktı dedi Moskof'la Çin Türk kavmini bölmüşler<br>Artık onlar hür olacak Rus-ili'nde ve Çin'de                                                     |
| İki ordu Şark'tan, biri Cenub'tan<br>Çin'in, Hind'in yollarına koşuyor.<br>Mezarında kımıldamış Oğuz Han<br>Türklük yine deniz olmuş coşuyor | Her ülkede Türk bir devlet yapacak;<br>Fakat bunlar birleşecek nihâyet...<br>Hep bir dille, aynı dine tapacak<br>Olacak tek harsa mâlik bir millet! |

“Millet” (1915) manzumesinin farklı dergilerdeki nüshalarını inceleyen Fevziye Hanım, bu manzumenin değişen dizelerini ve farklı basımlardaki dizelerini dipnotta ayrıntılarıyla verir. Karşılaştırmadaki farklar yukarıda tablolaştırılmıştır. Bu şiirdeki tashihler hakkındaki değerlendirmesi aslında onun düzyazıları için de geçerlidir. Ziya Gökalp'teki zamanın, sosyal ve siyasi gelişmelerin yansımaları gören Fevziye Hanım'ın değerlendirmeleri Ziya Gökalp'i bugün yeniden okurken hataya düşülmesini önlemektedir. Zira Ziya Gökalp'in düşüncelerindeki bu değişimi göremeyenler onu tutarsızlıkla ya da daha önce şunu söylemiş ancak sonra bunu söylemiş, tam olarak neyi kast ediyor tespit etmek güç gibi yaklaşımlarla Gökalp'i bugün de yanlış değerlendiriyorlar. Oysa Gökalp hem şiirlerini hem de düzyazılarını kitaplaştırırken ya da bir konuyu ele alırken günün gerçeklerini göz önüne alarak daha önce ele aldığı bir konuyu yeniden yazar. Bu çelişki değildir, sosyal ve siyasi gelişmelere göre söylediklerini yeniden düzenlemektir. Olan bitene bigâne kalmamaktır.

Fevziye Hanım bu tashihlerle ilgili şunları söyler: “Bu gibi değişiklikler, Gökalp’in, şiirlerinde, hâdiselerin aldığı istikâmete göre ne gibi tashihler ve ilâveler yaptığını tesbit ettiğinden mühimdir (Ziya Gökalp 1989a: 341)” der ve şu bilgileri verir:

Gün Han adı dolayısıyla, “Oğuz Han’ın altı oğlu üçer-üçer ava gittiler. Şark’a giden Gün, Ay, Yıldız Hanlar bir altun yay buldular. Garb’e giden Gök, Dağ, Deniz Hanlar üç altun ok buldular. Oğuz Han, ok yaya tâbi‘ olsun dedi. Gün Han Osmanlılar’ın, Deniz Han Selçukîler’in, Dağ Han Kaşgar’da hüküm süren Samur Hanları’nın dedesidir” notunu, Üç altun ok attı Kafkas, Âzerbaycan ve Hind’e mısra’ı dolayısıyla de, “Türk’ün bir de iktisâdî mefkûresi vardır ki, Çin ve Hind yollarına hâkim olmaktır” bilgisini verir (Ziya Gökalp 1989a: 341).

Fevziye Hanım’ın bu manzumenin daha önceki baskılarını göz önüne alarak verdiği bu bilgiler, Ziya Gökalp’in siyasi meselelere yaklaşımını da gösterir. Manzumeleri yeniden baskıya hazırlarken günün gerçeklerine göre söylediklerini de yeniden düzenlemiştir.

“Lisân” (1916) Ziya Gökalp’in çok bilinen ve okunan manzumelerinden biridir. Manzumede Ziya Gökalp’in Türk dili hakkındaki görüşlerinin öne çıktığı bu manzumede, *Genç Kalemler* dergisinde de bahsedilen Yeni Lisan anlayışı özetlenir. En güzel dilin Türkçe ve başka bir dilin gece olduğu, İstanbul Türkçesinin en saf en ince olarak kabul edildiği belirtilir. Lisanda herkesin bildiği sözün öz sayıldığı ve bu sözlerin sözlüğe bakmadan anlaşılması gerektiğine değinilir. Türkçeleşmiş Türkçenin Türkçe olduğu, uydurma söz yapılmayacağı ve yapma yollara sapılmayacağı anlatılır. Müteradif sözlerden Türkçesinin alınması, ancak öyle açık sözlerle fikre ışık salınabileceği vurgulanır. Eğer yeni sözler gerekiyorsa halkın söz yaratma yollarının benimsenmesi ve yaşayan Türkçeden Türkçeyi incitmeden sözcük yapılması önerilir. İstanbul Türkçesinin bu anlayışta zevki yedeceği dile getirilmiştir. Arapçaya meyledilmemesi, İran’a da hiç gidilmemesi ve fasihlerden yani hatasız söz söyleyenlerden değil tecvidin asıl halktan öğrenilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Türkçe konusunda söylediklerini Turan fikriyle şöyle birleştirir:

“Gayn’lı sözler emmeyiz,  
Çocuk değil, memeyiz!  
Birkaç dil yok *Turân*’da  
Tek dilli bir kümeyiz.

*Turân*'ın bir ili var,  
Ve yalnız bir dili var.  
Başka dil var diyenin,  
Başka bir emeli var.

Türklük'ün vicdânı bir,  
Dîni bir, vatanı bir;  
Fakat hepsi ayrılır  
Olmazsa lisânı bir.”

(Ziya Gökalp 1989a: 106-107)

Turan kelimesiyle Türklerin birlik olma ülküsünü, bir arada olması gerektiğini vurgulayan Gökalp, bu ülkenin tek bir dili olduğunu söyler. Arapçaya özgü seslerin bir kenara bırakılması ve İstanbul Türkçesinin esas alınması gerektiğini öne çıkarır. Bütün Türklerin bir arada olacağı bu ülkede; din, dil ve vatan birdir. Dil birliğinin sağlanmadığı bir Turan düşünülemez.

“Kavm” (1917) manzumesinde ise dilde, dinde ve harsta birlik vurgulanır. Aynı vatanda olmak dileği, Büyük Türk Birliği dizelere şöyle yansır:

“Ne kadar Türk varsa bu gün cihanda  
Burdaki harsa var meyli vicdanda,  
Dili dilimdendir, dini dinimden,  
Olacağız biz hep aynı vatanda.”

Karacık-dağı'ndan, Kıpçak-çölü'nden  
Gelen atalarım gibi Türk'üm ben.  
Bana yol gösteren benden olmalı;  
Olamaz Türk'e baş, Türk'üm demeyen,  
Osmanlı kalamaz Türk'ü sevemeyen!

(Ziya Gökalp 1989a: 110-111)

“Çanakkale” (1918) manzumesi iki bölümde incelenebilir. Birinci bölümde Çanakkale’de olup bitenler anlatılır. On beş dörtlüğün on dörtlüğünde bu birinci konu hâkimdir. İkinci bölümde ise Çanakkale’den sonra doğan yeni bir ümit söz konusudur. İkinci bölüm savaştan ümide geçişin yansıdığı bir dörtlük ve ümidin ele alındığı dört dörtlükten ibarettir. İşte doğan bu ümit, henüz hayal sahasına geçmemiş olan ihtimal dâhilindeki Turan ülküsüdür. Ziya Gökalp, ilk dörtlüklerde Rus ve İngiliz askerlerinin nasıl mağlup edildiğini anlatır. Manzumenin ilk dörtlüğünde İngiliz tanımlanır: “Uzaklarda bir ada var,/ Halkına derler İngiliz, / Hem medenî, hem canavar/ Fendinden

emîn değiliz.” (Ziya Gökalp 1989a: 256) Ziya Gökalp, İngilizlerin Türk toprakları üzerindeki hayallerinden ötürü onları canavar olarak görür. Daha sonra Rus Kazağının İngilizlerin yanında sofı kalacağını, İngilizlerin denizlerin Moskof’u olduğunu dile getirir. İngilizlerin ve Rusların bütün emelleri Müslümanlar uyanmadan İslam ilinin uçtan uca kendilerine arpalık kalmasıdır. Allah, ümmetinin İngilizler ve Ruslar için okuduğu bedduası kabul olsun der ve Rus ordusu ile İngiliz donanmasının dağılmasını ister. Türk de demek ki Yaradan karaları Kızıl Rus’tan ve denizleri İngilizlerden kurtarmak istiyor diye düşünür. Kalkar köyünden gelir siperini hazırlar. Bu geliş İngiliz’in ciğerini ok gibi deler. Moskof, İngiliz’e Çanakkale’ye aşmaları gerektiğini; kimin Kızıl, Kara ve Akdeniz’e hâkim olduğunun anlaşılacağını hatırlatır. İngiliz, Fransalıyı beyaz kotrasına alır; ki yalıyı tuttum ve Boğaz sefasına geldim zanneder. 5 Mart’ta iki donanma kaleye saldırırlar. Türk topları ve zırhlıları coşkun suya daldırılır. İngilizler korkup kaçar ve Ruslar ümidi artık keser. Anarşistler Rusya’da bayrak açar ve Çarlık, Rusya’da iktidardan düşer. Çok geçmeden Rus ülkesi parçalanır ve elli milyon Türk’ün sesi sevinçle tekbir getirir. Ziya Gökalp, buraya kadar Çanakkale’de olan biteni anlatmıştır denilebilir. Çarlık Rusyası’nın dağılması ile bir ümit doğmuştur o günlerde. Manzumenin ikinci kısmı denilebilecek bu bölümde Turan fikrinden bahseder:

“Artık Turân hayâl değil,  
Hakikate döndü bu gün...  
Türk bilecek yalnız bir dil,  
Bizim için bu bir düğün.

Çanakkale dört devlete,  
Galebeyi sen çevirdin.  
Çar kölesi yüz millete  
İstiklâli sen getirdin!”

(Ziya Gökalp 1989a: 258)

Çanakkale’deki bu başarı ile Rusya’nın ve İngiltere’nin geri çekilmesi Türklerin yeniden bir arada olacağı fikrini canlandırmıştır. Bağımsızlık fikri başka milletleri de etkilemiştir. Manzumenin devamında Afrika’da ve Asya’da hiçbir müstemlekenin kalmayacağı Türk’ten ötürü daha nice ülkenin kurtulacağı söylenir. Bundan sonra karada Rus zorbası, denizde İngiliz donanması olmayacaktır.

e) “Cihan Hâkimiyeti”: Turan

Ziya Gökalp, Turan kelimesini beşinci anlamda ki bu Turan’ın en son aşamasıdır, “cihan hâkimiyeti” olarak görür. Bazen *Kızılelma* olarak da manzumelerde geçer. Bu başlık altında, dünya hâkimiyeti algısının manzumelerde nasıl işlendiği üzerinde durulacaktır. Üç manzume bu bağlamda incelenecektir. “Turan” (1911), “Yeni Attila” (1913) ve “Hayat Yolunda”dır (1913). “Turan” (1911) haricindeki manzumeler diğer başlıklarda daha önce ayrıntılı incelendiği için burada sadece “cihan hâkimiyeti” algısından hareketle tekrar gözden geçirilecektir.

Ziya Gökalp’in Turan fikrinin öne çıktığı meşhur manzumesi “Turan”dır. Bu manzume 1911’de *Genç Kalemler* dergisinde yayımlanmıştır, sonrasında ise *Kızılelma* (1914) kitabında yer alır ve (Ziya Gökalp 1989a: 327). Bu manzume Gökalp’in yeni bir düşünce dairesine girdiğinin de habercisidir. Artık Selanik’tedir ve Türkçülük konusunda Ömer Seyfettin ya da *Genç Kalemler*’de yazan diğer arkadaşları gibi sadece lisan konusundaki yenileşmeyi yeterli görmediğinin de göstergesidir.

“Vatan ne Türkiya’dır Türkler’e, ne Türkistân;  
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Tûrân “  
(Ziya Gökalp 1989a: 5)

“Turan” (1911) manzumesi günümüzde de Gökalp denilince akla gelen bir manzumedir. Bu manzume, Turan fikrinin sloganı hâline gelmiş yukarıdaki dizelerle biter. Bu dizelerde Turan ülkesinin neresi olduğu tanımlanır, vatanın sınırları çizilir. Sonu olmayan ve yaşadıkça süren bir ülke olarak tasavvur edilir. Her yerde var olmak, varlığını sürdürmek ülküsü dile gelir bu dizelerde. “Ne Türkiye ne Türkistan” sözleri sınırsızlığı somutlaştırır. Gökalp, manzumenin ilk kısımlarında tarihten, Oğuz Han’dan, Attila’dan, Cengiz’den, Sezar’dan ve İskender’den bahseder ve bu zaferlerin tarihin sayfalarında kalmadığı hâlâ kalbinin tınısında duyduğunu söyler:

Güzîde, şanlı, necib ırkımın uzak ve yakıb  
Bütün zaferlerini kalbimin tanîninde,  
Nabızlarımda okur, anlar, eylerim tebcîl.  
(Ziya Gökalp 1989a: 5)



“Yeni Attila” (1913) manzumesinde “cihan hâkimiyeti” vurgulanır. Manzumede Türk ordusuna seslenilir, zaten marş olarak tanzim edilmiştir. “Yeni Attila” yenilenme isteğinin, eskiden olduğu kadar başarılı olma ülküsünün manzumesidir. “Dinlen artık! Bütün cihan/ Yine Eski Turân oldu!/ Pâdişâh’a dendi İlhan,/ Yeryüzü bir vatan oldu!” (Ziya Gökalp 1989a: 64) dizelerinde dünyaya hâkim olmuş bir Türk dünyası, Kızıllema hayali vardır. Balkanlardaki gelişmeler bu hayale can vermiştir, ancak sonrasında yaşananlar bu hayali suya düşürecektir.

“Hayat Yolunda” (1913) manzumesinde Turan; Türklerin esaretten kurtulması, Büyük Türk Birliği ve cihan hâkimiyeti anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Turan, peşinden koşulması gereken bir sevgili olarak terennüm edilir:

“Cânân kim, o, bir gözlere görünmez perî,  
Bir Ay’dır ki gönüllerde parlar izleri;  
Gökyüzünde arar iken ben o dilberi,  
Onu, gökte değil, yerde: Turân’da buldum. ”  
(Ziya Gökalp 1989a: 61-62)

f) “Kızıllema”, “Türk Yasası”, “Büyük Emel” ve “Büyük İş” Kavramları

Ziya Gökalp Turan’ın bu anlamını tarihte de kullanılan bir kelimeyle bütünleştirir: Kızıllema. Kızıllema, sonsuzluğu ve dünya üzerinde Türklerin ilerleyişini çağırıştır. Necmettin Hacıeminoğlu’nun Turan hakkındaki tespitlerini de göz önüne alarak “Kızıllema” kavramı için şunu söylemek mümkün: Ziya Gökalp’in manzumelerinde “Kızıllema” iki manada kullanılır. Birincisi Büyük Türk Birliği anlamında Turan’ı ifade eder, ikincisi ise “cihan hâkimiyeti” anlamında kullanılır. Turan kavramı incelenirken Turan ve Kızıllema kavramlarının manzumelerde geçişken bir kavram olarak kullanıldığını belirtmek de yarar var. Çalışmamızda manzumelerde “Kızıllema” neyi ifade eder, Türk kültüründe bu kavramla ne anlatılmak istenir sorularına cevaplar aranacaktır. Hikmet Tanyu’nun yayına hazırladığı Kültür Bakanlığı’ndan 1976’da çıkan Ziya Gökalp’in *Kızıllema* kitabında bu konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.<sup>131</sup>

<sup>131</sup> “I. Kızıllema, II. Kızıllema’nın kelime olarak anlamı, III. Kızıllema’nın Tarihçesi: Kızıllema’nın Yerleri, IV. Ziya Gökalp Niçin Kitabına Kızıllema Adını Koymuştur?, V. Atatürk ve Kızıllema, VI. Kızıllema Millî Kültürün Adı mıdır?, VII. Sonuç: Günümüzde Kızıllema” başlıkları altında Hikmet Tanyu bu kavramı incelemiştir.

İsmet Çetin'in 1997 yılında Ecdâd Yayınlarından çıkan *Kızılelma* kitabında ise sadece “Kızılelma” motifi zaman bağlamında ele alınır. İsmet Çetin'in kitabının amacı “Türk ülküsünü izah edebilmek, Kızılelma motifi ile zaman içinde kastedilen mânâlarını yan yana getirerek okuyucuya sunmaktır” (1997: VII); kitap bu yönüyle Kızılelma hakkında incelenmesi gereken bir araştırmadır. M. Sabri Koz'un<sup>132</sup> da “Kızılelma” kavramının âşık edebiyatında nasıl işlendiğini gösteren araştırması dikkat çeker. Konuya dair Fahrettin Kırzioğlu, Cahit Öztelli gibi araştırmacıların da bu alandaki çalışmalarına işaret edilir.

Ziya Gökalp'in manzumelerinden önce başka yazarların bu kavram hakkında verdiği açıklamalara bakılacaktır. Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*'de “Kızılelma” için “Vaktiyle Roma şehrine verilen isim” der (1989: 1069).

*Peçevî Tarihi*'nde “Kızılelma” sözcüğünün nereden geldiğinin bilinmediği, Kızıl Kapon'a'ya Kızılelma adı verildiği belirtilir. *Peçevî Tarihi*'nde ise Mohaç Savaşı (Kefere Tarihinden Tercümedir) başlığı altında Kızılelma hakkında şu bilgiler mevcuttur:

(Ehl-i İslam, Kızıl Elma'ya değin feth edecektir.) dedikleri sözün sebebi malûm olsun ki, (İslâmlar, Kızıl Elma'ya kadar feth etseler gerektir.) diye halk ağzında yaygın bulunmaktadır. Fakat bu sözün nereden geldiği ve sebebi bilinmemekteydi. (İbrahim Peçevî 1968: 66)

(...)

Şu da bilinmiş olsun ki, büyük Kapon'a kalesinde, yılda belli bir günde, bütün kalede ve etrafında bulunan büyük, küçük, genç ve ihtiyar herkes dışarı sahraya çıkarlar. O sahrada olan Kızıl Kapon'a da çocuklar ve papazlar eski bir türkû söylerler. Bu Kızıl Kapon'a denilen Kızıl Elma'dır. Hukuk taşı gibi bir işâret olarak konulmuştur. Söyledikleri türkûnün özeti şudur: Türk padişahı bütün kuvveti ve kudretiyle bura gelse gerektir. Bunun için de Allah'ın emriyle kuvvet bulsa gerektir. Allah'a inanılsın ve Türk padişahı o kadar yukarı gitsin ki, Klona'ya varsın. Nemçe memleketlerinde de hiçbir şenlik kalmaz. Çünkü Klona şehri uzaktadır. Şöyle ki, yer yüzünün aşağı tarafına düşmüştür. Rod suyunun yanındadır ki, bu su oradan denize dökülüyor (İbrahim Peçevî 1968: 66-67).

Ömer Seyfettin'in “Kızıl Elma Neresi?” hikâyesinde padişah sadrazamlara ve paşalara sorar ve “Kızılelma” diye bağırان halkın ve askerlerin neyi kast ettiklerini anlamaya çalışır. Sadrazamların ve paşaların verdiği cevaplar padişahı tatmin etmez. Yeniçerilere

<sup>132</sup> KOZ M. Sabri (1986) “Âşık Edebiyatımızda Kızıl Elma/ Kızılelma (The Red Apple) In Our Âşık Literature”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II. cilt, 203-217, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

de sorar. Birinci yeniçeri niye bağırdığını bilmediğini, herkes gibi kendisinin de bağırdığını söyler. Kızılelma neresidir sorusuna padişahımızın bizi götüreceği yer cevabını verir. İkinci ve üçüncü yeniçeri de aynı cevabı verir. Hikâyede Kızılelma'nın neresi olduğu şöyle açıklanır:

“Evet.. orası ne Hind, ne Sind, ne Çin, ne Maçin, ne Viyana, ne de Romaydı.  
Padişah huzurundakilere:

— Gördünüz ya, dedi, üçünün de cevabında bir fark yok. Hakikat bir ‘Kızıl Elma’ benim gitmek istediğim yer, işte... Hakkın beni götüreceği yer...

... ..

Doğruyu söyleyen bu üç kişiye hemen üçer yüz kese akçe ihsan etti. Artık “Kızıl Elmaya, Kızıl Elmaya” nâraları çoğalıyor, taşıyor, daha ziyade yaklaşıyordu. Padişah, birdenbire, Hakkın kendini göndereceği yeri düşündü. Nihayeti bulunmaz Hak yolunun, hakikat yolunun gittiği ‘Kızıl Elma’ denen bu cennet kapısında Viyana, Roma, Hind, Sind, Çin, Maçin birtakım fâni harabelerden başka bir şey miydi? Başını salladı. Arkasına dayandı. İri gözlerini ufalttı. İlâhî, mânevi bir zevke varmış gibiydi! (Ömer Seyfettin 1973: 82-83)

“Kızılelma”, “Turan”, “Türk Yasası”, “Büyük Emel” ve “Büyük İş” gibi ifadeler Ziya Gökalp’in manzumelerinde Türklerin bir arada oluşunu ya da cihan hâkimiyetini yansıtmaktadır.

“Kızılelma” sözcüğü; “Osmangazi Kurultay’da” (1914), “Ötüken Ülkesi” (1914); “Türk Yasası” ifadesi “Osmangazi Kurultay’da” (1914), “Altun Yurt” (1911), “Akkurum” (1911), “Altun Destan” (1912), “Ergenekon” (1913); “Büyük İş, Büyük Emel” ifadeleri “Altun Yurt” (1911), “Akkurum” (1911), “Meşhed’e Doğru” (1911), “Altun Destan” (1912), “Ergenekon” (1913), “Vatan” (1918), “Millet” (1915) manzumelerinde; “Sıra ve saygı yasalarımız” sözleri “Asker Duâsı” (1913) nda geçer. Manzumelerde Türkleri birleştirmek ülküsü dile gelmiştir. Türk tarihinde Kızılelma motifi, Ziya Gökalp’ten önce de işlenen ve var olan bir kavramdır. Ziya Gökalp, tarihe yönelerek Türklük şuurunu uyandırmak maksadıyla yaşadığı dönemde manzumelerinde ve masallarında bu konuyu gündeme getirmiştir. Özellikle kitabına bu adı vermesi; onun çocukların dünyası üzerinde bu fikri oluşturmak, onların dünyası sayesinde yeni Türk toplumunun daha bilinçli bireyler olmasını sağlamaktır.

#### g) Sınıflandırılmayan Bir Manzume Parçası

“CXXVII” (1914) numaralı manzumede Turan kelimesi şöyle geçiyor:

“Altay’a çıkarak Tanrı’ya eren,  
 Oğuz Han ağzından yasa’yı deren,  
 Erfil’in sazını alıp getiren,  
 Kavmine hem kitap, hem rubâb veren,  
 Ey Turân Yalva’cı, size bir bâğbân,  
 Bu Kızılelma’yı eder armağan!”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 316)

Bu manzumeyi Gökalp, *Kızılelma* kitabını hediye ettiği Mehmet Emin Yurdakul’a ithafen yazmıştır (Ziya Gökalp 1989a: 378). “Ey Turan yalvacı” diye Mehmet Emin Yurdakul’a seslenir. Anı kabîlinden değerlendirilebilecek bu dörtlükte, Turan’a hizmet eden Mehmet Emin Yurdakul bir peygamber olarak görülür. Turan’ı kutsal bir yol diye nitelendirdiği için olsa gerek bu yolun yolcusu arkadaşını da yalvaç diye nitelendirmiştir.

#### 2. 4. KÜRTLER

Ziya Gökalp’in eserleri arasında Kürtlerle ilgili iki çalışma bulunmaktadır. Bunlardan birincisi uzun bir manzume olan ve müstakil olarak yayımlanan *Şakî İbrahim Destanı* (1908) ve ikincisi ise *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*<sup>133</sup> (1992) adlı kitaptır. Ziya Gökalp’in Kürtlerle ilgili bu iki eserinden ilki üzerinde bu başlık altında durulacaktır. *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* (1992) adlı kitap bir inceleme ve *Şakî İbrahim Destanı* (1908) adlı kitapta anlatılanlara dair bir bilgi içermediğinden bu başlıkta sadece *Şakî İbrahim Destanı* (1908) değerlendirilecektir. Ziya Gökalp’in her ne kadar kendisi yayımlamamış olsa da okurla buluşan ilk eseri olması ve işlediği konu bakımından ileride yürüyeceği yolu da tayin eden kesin çizgileri olan bir kitaptır. Her şeyden önce bu manzumede hürriyet, adalet duyguları hâkimdir ve ilan edilen Meşrutiyet’in yarattığı coşku havasını genç Ziya’nın ruhunun derinliklerinde hissettiği sezilir. Manzume sosyal bir gerçeklik karşısında halkın ve kendi duygularını yansıtmayı vazife addeden bir şairin kaleminden dökülenlerdir. Manzumenin konusu halka eziyet eden Şakî İbrahim ve onun yaptıklarıdır. Manzumede halkın ayaklanarak eşkıya çetelerini dize getirmesi anlatılır.

<sup>133</sup> Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

II. Abdülhamit döneminde Kürtlerden kurulan atlı birlikler mevcuttur. Bu atlı birlikler asker ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Enver Ziya Karal, “Askerî Alanda Islâhat Düşünceleri ve Tedbirleri” başlığı altında Hamidiye alayları diye adlandırılan Kürtlerden oluşan atlı birliklerin nasıl kurulduğunu ayrıntılarıyla açıklar.<sup>134</sup> Enver Ziya Karal, Abdülaziz devrinde baş gösteren asker sıkıntısının II. Abdülhamit döneminde daha fazla öne çıktığını, İslam dışındaki ahalinin Kanun-ı Esasi gereğince belirli bir belde karşılığında askere alınmayışı, asker ihtiyacını karşılayan Anadolu nüfusunun zamanla azalması gibi sebeplerden dolayı farklı fikirler gündeme gelmiştir. Hristiyanların askerliğinden bahseden ve bu konuda olumlu olumsuz düşünenler de olmuştur; ancak Hristiyanların askerliği bir çıkmaza girmiştir. II. Abdülhamit’in Pan-İslamist bir politika izlemesi de Hristiyanların askerliğinden de bahsedilmez olmasına neden olur (Karal 2007: 360-364). Sait Paşa ise sadece Türklerin askere alınmasıyla şu felaketin başa geleceğini belirtir:

“Osmanlı devleti, askerî kuvvetlerini Rumeli ve Arabistan’da birkaç yer müstesna olmak üzere Anadolu ahalisinden, daha doğrusu, dört beş milyon nüfusun içinden almakta idi. Bu hal pek az daha devam ederse, askerî ihtiyaçlarımızı aslâ karşılamayan bu nüfus askerlik sıkleti altında bütün bütün ezilip hükümetin her hususta dayanağı olan Anadolu kıtasının İslâm unsuru, başka sebebe hacet kalmaksızın yalnız bu sebeple mahvolarak harp halinde, devlet asker bulamayacaktır.” (Karal 2007: 363)

“Hamidiye Süvari Alaylarının Kurulması” kenar başlığında ise şu bilgiler verilir. IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa, II. Abdülhamit’e Doğu Anadolu aşiretlerinin iskân edilmesine gerek kalmadan “Hamidiye Süvari Alayları” adıyla teşkilatlandırılması yolundaki teklifte bulunur. II. Abdülhamit her ne kadar bu teklife karşı çıkanlar olsa da bu teklifi kabul eder ve kendi adını taşıyan alaylara “Kürt Kazakları” der. II. Abdülhamit, bu alaylardan bazı faydalar umar. Asayişin sarsılmasına neden olan aşiretler hem emniyet altına alınmış olacak hem de Ermeniler tarafından çıkarılması muhtemel olaylar da kontrol altına alınabilecekti. Rusya ve Osmanlı arasında çıkması muhtemel bir savaş hâlinde de Ruslara karşı bu kuvvetlerden yararlanılacaktı. Bunların dışında en önemlisi ise aşiretleri Osmanlıya karşı kışkırtacak yabancı ülkelerin tahrikleri de teskin edilmiş olacaktı. Bu düşünce ile kurulan alaylar hayata geçirildi. Birçoklarının

<sup>134</sup> KARAL Enver Ziya (2007) *Osmanlı Tarihi* (VIII. cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907), Ankara: TTK Yayınları.

başına aşiret reisleri, kendilerine maaş bağlanarak rütbe ve nişan verilerek komutan olarak atanırlar. Aşiret ağaları aynı şekilde subay yapılır, alay hâline getirilen aşiretler vergiden muaf tutulur. İşledikleri adi suçlar hakkında yetkili mahalli mahkemelerin yetkileri de kaldırılır. Asker olarak kabul edildikleri için aşiretlerin davalarının harp divanında görülmesine karar verilirse de bu düşünce nazariyeden öteye geçmez (Karal 2007: 364). Hamidiye alaylarının özellikleri ve akıbeti hakkında Enver Ziya Karal söze şöyle devam eder:

Hamidiye alayları, muntazam bir askerî teşkilât olmaktan uzaktı. Reisleri, istedikçe bunları toplardı. Ne reisler ne de ağa subaylar askerî eğitim görmemişlerdi. Bildikleri şeyler ata binmekten ve cirit oynamaktan ibaretti. İşleri güçleri de olduğu için askerliğin sıkı icaplarına uyarak modern harp usullerini ve kaidelerini öğrenmeye niyetleri yoktu. Dolayısıyla kendilerinden asker olarak faydalanmaya imkân mevcut değildi.

Netice itibarıyla Mahmut II.'nin kaldırmış olduğu, dejenere hale gelmiş askerî teşkilâta, tam benzemese bile, onu andıran bir süvari teşkilâtı meydana gelmiş oldu. Bu teşkilât, asayiş koruyacak yerde, aksine türlü zorbalıklariyle daha da kötü hale getirdi. Halkın şikâyetleri her tarafta yükselmeye başladı. Fakat Abdülhamit II., kendi eseri olan bu teşkilâtı himaye etmeye devam etti (Karal 2007: 364).

Şaki İbrahim, II. Abdülhamit döneminde kurulan bu birliklerden birinde görevlidir. Şaki İbrahim'in halka yaptıklarını konu alan *Şakî İbrahim Destanı* (1908) I, II, III, İstitrâd, IV. Netice, Uhuvvet Şarkısı adlı altı bölümden oluşur. Manzumede halkın bu eziyetlerden yılması ve telgrafi basarak hükümetle yazışmaları işlenir.

Fevziye Abdullah Tansel, Şaki İbrahim'in Viranşehir civarındaki Millî adlı Kürt aşiretinin reisi olduğunu; İbrahim Paşa'nın nizama uygunsuz hareketlerinin asayiş zedelediğini belirtir. Telgrafhane iki kez halk tarafından ele geçirilmiş iki yüz elli ve üç yüz elli kişinin imzaladığı telgraflar hükümete gönderilmiştir, ancak bir sonuç alınmamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı, İttihat ve Terakki'nin yönetimi gibi unsurlar İbrahim Paşa'nın subay rütbesinin düşmesini sağlamış; İbrahim Paşa çöle kaçarak kurtulmaya çalışmıştır. Ziya Gökalp ve dayısı da bu olaylarda etkili olmuştur (Ziya Gökalp 1989a: 370-375).

Manzumenin "I" diye numaralandırılmış ilk bölümünde Şâkir Paşa'nın Rusya'da Kazaklar'ı görüp Kürt alayı fikrine düştüğü, bu düşüncüyü Yıldız'a beğendirdiği ve Zeki

Paşa'nın da bu düşünceye dört elle sarıldığı belirtilir. Manzumenin geri kalanında yaşananlar ise şöyle dile getirilir. Sadece Recep Paşa Kürtlerden bir atlı yazmamak konusunda ayak direr. Aşiretler Erzincan'a giderek üçer dörder alay teşkil ederler. Berho Ağa iki alay yazar ve Padişah'tan ferman alır, hain Kanco ise ona sancaktar olur. Azimet Bey ise akıl hocasıdır ve ilerleyerek bu aşiret kocası yavaş yavaş büyük bir serdar olur. Bu ülkeden güveni kaldırır, saldırmadık bir nahiye bırakmaz. Diyarbakır'ın talihi geri döner. Dirik, Siverek ve Çovan'da üç Osman'ın her üçünü hüsranda bırakır, ancak sadece Diri'i biraz karşı durur. Barazi'yi, Aneze'yi dağıtır. Seller gibi Şammar kanı akıtır. Karakeçi yurduna mızrak diker. Karakeçi göğüs gerer, uğraşır; Dirig Bey arslan gibi savaşı; sonunda bu çöl kurduna esir düşer. Cubur, Şammar, Tay birleşerek İbrahim'in üzerine giderler; bu askerleri ise Hâdî kumanda eder. Hakem olarak bu askere katılır ve ayrı ayrı her birine atılır. Mer'î diye bir yalan çıkarmıştır. Hâdî, gece kaygıya düşüp kaçar, bir münasip yerde pusuya yatar; İbrahim'in birçok adamını öldürür. Fakat, ecel bu askeri bırakmaz ve onun hayatına son verir. Felek yine İbrahim'i güldürür. Bu haydudun önünde Mazudağ'dan başka metin bir perde kalmaz, Diyarbakır'ı korku alır. Her yıl biraz daha ileri gelir ve bütün Garp köylerini soyar. Şark köyleri biraz daha mamur kalır. Vali Nâzım Paşa'yı aldatır, bir yıl gelir ve bütün ovayı sarar; Garp'ı Şark'ı talan etmeye başlar. Diyarbakır ahalisi coşar ve küçük büyük herkes Telgraf'a koşarlar; halk feryat figan etmeye başlar. O zamanki dubaracı hükümet, yalancı bir merhamet göstererek kandırarak müfettişler gönderir. Müfettişler miskin miskin gelirler. Göz yumarlar, halkın yarasını delerler; bu memleketin bu derdi bir türlü sağalmaz. İki sene uslu uslu durup dinlenir İbrahim, ancak yine zulme yeltenir sonrasında. Ovalara, köylere hücum eder. Devriye gezen jandarmaya saldırır, zaptiye askere ateş etti diye zabıtların silahını alır. Bu haberler Diyarbakır'a gelince beş on kişi gizlice toplanarak bir mahalde meşveret ederler. Biri der, umumen andlaşalım, bir diğeri ise hayır cümleten yekdiğere emniyet eyleyelim der. Bugün halkın bağı yanıktır, işte Tanrı halkın sözüne tanıktır. Halka bel bağlayan manzumedeki ses, onlara güvendiğini dile getirir. Onlara şöyle seslenir. Siz hepiniz yarı yolda kalsanız, vazifeye davet etmek için kendisinin yalnız bile olsa hükümete gideceğini söyler. Her ferdiniz bu fikirde olmalı ve gönüllere fedailik dolmalı der ve “Ya adalet ya ölüm!” diye bağırarak gerektiğine inanır.

Birinci bölümün sonunda Gökâlp, şimdi size bir “duyuk” okuyayım der ve bu duygunun kendisinde kuşluk vaktinde doğduğunu ve tüm halkı kapsadığını dile getirir. İkinci bölüme geçiş vazifesi gören bu dizelerden sonra tuyuk dediği manzumenin ikinci bölümü başlar.

Manzumenin ikinci bölümünde de Şâkî İbrahim’den ve onun yaptıklarından bahsedilir. On yıl evvel elli obası yoktu denilir ve Millî Ağası bir jandarma gitse Çöl’ün gizli yerlerine kaçtığı söylenir. Beş sancağın dağı, ovası onun atlarının merası olmuştur. Köylüleri köylerinden çıkarır. Köy köy talan ederek bütün halkı bir çiftçide bir inek bırakmaz, bütün serveti evden çadıra geçirir. Her tarafı azgın kurtlar sarar; Diyarbekir, Mardin, Urfa yurtları baştanbaşa ıssız çayıra döner. Rençperlerin şimdi boynu bükük kalır; çiftçilerin ocakları söner ve kaygıdan her ev canlı bir mezardır âdetâ. Bütün tarlalar ekilemez olmuştur, yeşil ovalar dikenliğe döner, zavallılar yine korkudan titrer. Bilirler ki Berho Ağa, o alçak bir gün taş üstünde taş kalmasın diyerek bu boş evleri de yakacaktır. “Ey insafsız, ey adalet düşmanı halkın matemi, yası sana kâr etmez mi? Diken, yaprak yiyerek yaşanır mı?” diye seslenilir. Neden rütbelilere karşı gelemediği fakirin ciğerini yuttuğu sorgulanır. Neden rençber kanını döktüğü sual edilir. Askerliğin kıymetini unutup Padişah’ın nimetini unuttuğu ve bütün milletin evladının canını yaktığı belirtilir. Bu millette daha tamar (tımar/damar) bitmedi, gayret ve namus her fertte henüz bitmedi; bu ümmetin kininden korkmuyor musun diye haykırılır. Hükümetin cezasından ve bu ümmetin Hudâ’sından korkmazsın, sen İslam dininden çıkmış olmayasın diyerek şair kendi düşüncesini yansıtır. Bu durumun ancak dinsizlikle açıklanabileceğine inanan Gökâlp, din erlerinin dinden çıkmayacağını ve Şaki İbrahim ile diğerleri sebebiyle din evinin de yıkılmayacağını söyler. Bu vahşete Osmanlıların dayanmayacağı ve Kürt kılıcının din kanına boyanmayacağını söyleyerek bugün artık milletin intikamını alacağı düşüncesi ifade edilir. Şehirliler dağlardaki aşiretler gibi eşkıyalık etmez denir, manzumedeki ses sonrasında ise ne göçebe ne Mazudağlı olduğunu söyleyerek hükümetin kanununa bağlılığını belirtir, hükümetin halkın öcüne alacağına dair inancını dile getirir.

Manzumenin üçüncü bölümünde artık gözlerin açıldığı, gönüllerden yıldırımlar saçıldığı, bütün dostlara bu haberlerin verildiği belirtilir. Arkadaşların artarak iki kat



olması, toplanan bu kalabalıktan polisin bilgi alması söz konusu olmuştur. Artık meydana çıkmak zamanıdır. Bir an müşavere edilir, sonrasında Nakib Bey'in evine gidilir. Ulema, eşraf orada sükun eder. Eşraf, valiye gidilmesini ve onun dolandırıcılığa bir son vermesini ister. Berho'nun üzerine neden asker göndermediğinin cevabı aranır. Eşraf, vali konağına gidince Nakib Bey'in evinin karınca gibi kalabalık olduğunu görür. Sanki bütün cemaat evdedir. Ahali "Emniyet yok!" diye feryat eder, tahrikçiler ahaliyi iyice körükler ve valinin telgrafa gelmesini isterler. Vali ise hastalığı bahane ederek müftüyü vekil tayin eder. Ahali müftüyle telgrafa gider. Telgrafta on bir gece kalınır ve halkın dağılması için İstanbul'dan birçok emir alınır. Bu olayın hükümete pahalıya mal olduğu, haberleşmenin tümünden yasaklandığı ifade edilir. On birinci günün sabahı "İrade" çıkar. O zamana göre olağan dışı bir olay gerçekleşir. Berho Ağa'nın Halep'e gönderilmesi kararı söz konusu olur. Gasp edilen malların tamamen toplanması, askerlerin de Viranşehir'e sevki kararı alınır. Halk bu müjdeli habere sevinir ve kalabalık dağılır. Her işin bittiği zannedilir. Müfettişler gelip iş görmeyip gidince bütün millet yine üzüldür. Diyarbakır eşrafından birkaç er, Berho ile beraber affedilir, mesele de böylece bitirilmiş olur. Halkın ümitleri tükenmiştir, Berho memur olarak Şam'a gider. Birdenbire millet el ele verir. Rumeli'de millet askerle birleşir, fedailer dağa çıkıp yerleşir ve Padişah'tan hürriyet isterler.

Manzumenin üçüncü bölümünden sonra "İstitrâd"<sup>135</sup> başlığı altında başka bir bölüme geçilir. Bu bölüm de diğer bölümler kadar uzundur. Manzumedeki ses, "Ey hürriyet, insanların bu dünyaya geleli en sevgili arzusu sensin, seni kan dökerek aldık" diye seslenir. Nice erlerin denize döküldüğünü, nice bellerin sürgünde büküldüğünü, nice yıllar insanların zindanlarda bu uğurda bunaldığını bildirir. Mithat, Kemal gibi şanlı şehitler can vererek ümit saçarak diyen ses, Genç Türkler'in sayısının her gün arttığını söyler. Yüz er/nefer çalışmalarından ötürü sürüldükçe bin kişi bu yolda canını feda etmekten çekinmez düşüncesi dile getirilir ve bu amaçtan dönülmeyeceği vurgulanır. Binlerce yas görse de bu gözler vazgeçmeyecektir. Avrupa'ya gidenler hürriyeti arzularlar, köy köy gezenler halkı hürriyete çağırırlar. Gece gündüz sözün kendisi hep hürriyetten ibarettir. Kastamonu, Diyarbakır, Erzurum bağırmaktadır: Ya hürriyet ya

<sup>135</sup> Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*'te "İstitrâd" kelimesini asıl mevzudan olmayıp münasebeti gelmişken söylenen söz şeklinde açıklar (1999: 464).

ölüm! Vergi, öküz davası sudan sebeptir. Bitlis, Halep dahi birer bahane çıkartarak ortaya atılır ve asıl amaçları istibdadı imha etmektir. Komiteler Paris’te birleşince halktaki ümit de kuvvetlenir. Hazırlıklar başlar. Rumeli’de Niyaziler, Enverler ve daha birçok fedailer, askerler dağa çıkıp kılıcına sarılır. Şemsi Paşa sağlara kurban olur, Osman Paşa dağlara aşırılır ve otuz tabur Redif İzmir’den gelir. İstibdadın ümidi boşa çıkar, Redifler de asker ile birleşir. Hep birlikte hürriyeti isterler. 10 Temmuz siyasi bayramdır diyen manzumedeki ses, önceden bir Kanun-ı Esasi vardı diyerek hükümetin yine onu tatbik ettiğini dile getirir. İkbâl (Talih, baht), idbar (talihsizlik) çehreleri çevrilir, Tahsin, İzzet, Rıza, Zeki devrilir ve böylece İbrahim’in arkasını yaslayabileceği kimse kalmaz. Bütün ehl-i hamiyet toplanır ve her tarafta Cemiyet merkez açar. Cemiyetin ziyası memleketi aydınlatır. Berho Ağa bu işlerden şaşırır, alaydaki tüfekleri aşırır. Çöl’e doğru bir gece firar eder. Cemiyet bu firarı haber alır, her merkezden bir kuvvet gönderilir. Müfrezeler bu işarete göre sevk edilir. Viranşehir’e dört yüz asker girer, Berho vurularak gelir yetişir, askerleri bozguna uğratarak oradan çıkarır. Her taraftan toplar ve taburlar gelip Beliglerle Haburlar kuşatılır askerler yavaş yavaş Millî’yi yani İbrahim’in etrafını sarar. Rütbeleri alınan Berho, Kanco’nun yardımına muhtaç olur. Yezitler’in imdadına sığınır. Altınları çuvalların, zihni ise korkunç hayallerin içinde gözlerinden okunur, yığındır. Parasını kâh çadıra götürür, kâh Viranşehir’e kaldırmak ister; ancak bunların hiçbir emniyetli değildir. Emin Paşa Berho’nun yanına yaklaşır, bütün asker canına susamıştır. Ne ileri ne geri kaçabilir. Neye yarar adalet, ne demektir müsavat ve hürriyet diye söylenen İbrahim, bu sözlerin manasını anlamamış. İttihadın adı onu yıldırılmış, Berho Ağa korkusundan çıldırmış ve her akşam Şeyh Bâbî’den feyz dilermiş. Sabrın sonunda daha iki üç gün içinde başlar kesen İbrahim’in başının darağacı üstünde görüleceğine inanılır. Bin öksüzün çadırını söktüren, nice dulun gözyaşını döktüren İbrahim’in artık şimdi Hamûd ve Hansa yaşı döksün istenir.

“IV. Netice” diye adlandırılan bu bölümde ise olayların nasıl sonuçlandığı dile getirilir. Üç ordunun askerinin toplandığı zaman aşiretlerin çölleri sardığı ve millete son kötülük yapılacakken Berho’nun inatlaştığı belirtilir. Teslim olması gerekirken teslim olmaz ve Millîler’i büyük bir nekbete sokar. Oralarda durabilmenin imkânı yoktur, bir savaşta yenilir ve Helilî’de ikamet etmek için çekilir. Takip edenler iğtinama koyulur ve bütün

köyler ve çadırlar soyulur. Çölde sanki kızıl bir kıyamet kopar. Emin Paşa, “Teslim ol!” diye yazarsa da Berho yine bir yol bulur teslim olmaz, üç taburun karşısından kaçır. Suvariler geride kalır, piyade yorgundur gidemez ve bu geçen şum<sup>136</sup> kasırgayı seyrederek. Asker Helil’i’de hisara girer, Kanco ile Bişar’a bend vurulur ve takip için Musul’a kadar yazılır. İki konak ileri gidemedi Hakk’ın gizli askeri onu vurur, son menzili ise Safiyye’de kazılır. Maiyeti beşbin kişi vardır, aşiretler her taraftan sararlar ve bu çobansız koyuna saldırırlar. Hansa aşirete delalet eder, Hükumete dehalet eyler; Cağ-cağ Nehri boyuna toplanırlar. Nusaybin’de mavzerleri verirler, düşmanlardan selamete ererler, kalplerinde ise ceza duygusu kalır. Gerçi mazlum fertler sorumlu tutulmaz, reislerden hiçbiri kurtulmaz hükümetin sorgusu onlaradır. Şehitlerin öksüzleri karalıdır, hastane dolusu yaralı vardır. Çöl köyleri ise baştanbaşa harabedir. Bu vahşetler hep onların işleridir. Onların dişleri insan eti kemirmişti. En şiddetli azaba layıktırlar bu nedenle. Hamud Beyler, Kanco, Bişar Ağalar, Molla Halil gibi azgın boğalar ağır ağır cezalarını görmelidir. Kiminin asılması, kiminin kürek cezasına çarptırılması gereklidir. Suçu hafif olanlar ise sürülmelidir. Adaletle seslenilir ve Allah’ın kılıcının mazlumlara kıyanlara kâm alamaz ve zalimlerin baş düşmanı zulümdür denir. İnsanlara sağı solu gösteren, vicdanlara doğru yolu gösteren “İşte zulmün sonu ölümdür” diyen adalettir. Cennet’in güneşi ey sevgili muhabbet, bu adavet ateşinin sönmesi için karanlık gönüllere ışık ver. Vatan, ataların toprağından bir yığındır ki bu toprağı kardeş kanı akmasın. Kuru yerler gözyaşıyla ıslanmasın. Hürriyet’e iki ay oldu kavuşalı, bu iki aylık çocuk lekelenmeye, güzelliğı kirlenmeye layık mıdır diye sorulur. Bu melek tesellidir halka, temelli kalması için bu meleğın çalışmak gereklidir. O olmadan ölüm hayırlı bir yoldur ancak. Netice bölümü “Yaşasın Hürriyet” sözleriyle bitirilir.

“Uhuvvet Şarkısı” bölümü ise son bölümdür. Kardeşlik vurgulanır. Bu bölüm diğer bölümlerden farklı olarak 3+2 dizeler şeklinde kümelenir. Ezelden kardeşlik kanunuyla bağlanan Osmanlılık düşüncesi dile getirilir. Bu öyle bir millettir ki Mihal Gazi orduya gireli herkesin arzusu din farkını aramamaktır. I. çoğul kişi ağzıyla yazılan manzumede bir vatanın evladı oluş, mezhebin insanları ayıramayacağı, Acem’in bu milleti korumayacağı ve Frenk’in de kendini siz olarak ayıranları kayırmayacağından

<sup>136</sup> şum: şom, uğursuz (Devellioğlu 1999: 1003).

bahsedilmiştir. Bu iki dize nakarat hâlinde her üç dizeden sonra tekrar edilir. Bu milletin cismine kan veren aynı toprağın gıdasıdır, kanına can veren aynı iklimin havasıdır. İncil ile Kur’ân’ı insanlara veren Allah birdir. Yine aynı vatanın evladı oluş vurgulanır, mezhebin insanları ayırmayacağı, Acem’den de Frenk’ten de bir yarar gelmeyeceği hatırlatılır. İslam olan kişinin beş vakit camiye gitmeli, Hristiyanlar kilisede kulluğa yetişmelidir. Din başka, vatan başkadır, bunu ayırmak lazımdır. Tekrar dizelerinden sonra gökte ve yerde iki Hilal’in karşılıklı kalacağı ancak iyiliğin kötülüğe son galebeyi çalacağı ve bütün dünyanın bu kardeşliği örnek alacağı söylenir. Tekrar dizelerinden sonra “Yaşasın Uhuvvet” sözleriyle manzume bitirilir.

Manzumenin bütününe bakılınca Ziya Gökalp’ın Diyarbakır ve çevresinde yaşananları ince ayrıntılarla hikâyeleştirdiği görülür. Kürtlerden oluşan atlı birliklerin halka nasıl zulmettiğini ele alan Gökalp, hürriyet, kardeşlik duyguları öne çıkarılır. Hürriyet duygusu ise Meşrutiyet’in ilanı ile resmiyet bulmuştur. Manzumede hürriyet bir meleğe, büyütülecek bir çocuğa benzetilir. Tarihi bir gerçekliği yaşayan bir kişi olarak yazan Gökalp, devlet adamlarının ve ahalinin tutumunu değerlendirir. Gerek coğrafi panoramanın verilmesi gerekse olayların hikâye edilme şekliyle canlı bir sahneleme tekniği ile manzumeyi kurgulaması onun kaleminin ilerleyen yıllarda ne kadar güçlenebileceğinin de habercisidir. Bütün manzume boyunca halkçı bir düşünceyle manzumeyi yazar, dine ve adalete olan ihtiyacı satır aralarında işler.

### 3. BÖLÜM

#### HARS VE MEDENİYET

“Hars ve Medeniyet” başlığı altında Ziya Gökalp’in öncelikle yazılarında bu kavramları nasıl tanımladığına bakılacak, daha sonra konuya ilişkin manzumeler değerlendirilecektir.

Ziya Gökalp’in makalelerinde, kitaplarında, manzumelerinde hars ve medeniyet kavramları sık sık geçer. Türk kültürünü araştıran, araştırmalarını tarihî olaylar karşısında yeniden yorumlayan Ziya Gökalp, Türkoloji çalışmalarının hız kazandığı bir çağda yetişmiş ve Türk kültür tarihi için göz ardı edilemeyecek önemde yazılar ve manzumeler kaleme almıştır. Bütün milletlerin kendi ulusunun geçmişini araştırdığı, dünya üzerinde köklerini bulmaya çalıştığı bir evrede Ziya Gökalp de Türk tarihini, kimliğini, edebiyatını, sosyolojisini, dinini, dilini vs. kısacası her yönüyle Türklerin köklerini bulmaya ömrünü adanmıştır.

Ziya Gökalp okuduklarından yola çıkmış ancak Türklerin toplumsal yapısını da çözmeye gayret etmiştir. Tarihten edebiyata, edebiyattan sosyolojiye kadar geniş bir yelpaze disiplinde hâlâ araştırılıyor olması söylediklerinin disiplinlerarası söyleme açık olmasındandır. İmparatorluktan ulus-devlet düzenine geçen bir milletin yeni yaşam biçiminin çekirdeklerinin filizlenmeye başladığı bir dönemde yaşam süren Ziya Gökalp için bazı kavramları tanımlamak kaçınılmazdı. Zamanla söylediklerini düzenlemesi tutarsızlık değil, tarihî olaylar karşısında söylediklerini tanzim etmesi şeklinde yorumlanabilir. Bu bölümde öncelikle hars ve medeniyet kavramlarına makalelerinde ya da kitaplarında nasıl bakmış genel olarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Ziya Gökalp bir konu hakkında görüşlerini ele alırken konuyu tek bir tarafıyla değil de bütünüyle değerlendirir. Mesela din konusunu mu ele alıyor, Türklerin hangi zamanlarda hangi dinleri benimsediğini, bir dini benimserken Türklerin toplumsal yaşamında neler olup bittiği ya da bir kültür dairesine geçişte neler etkili olmuştur gibi soruları bütünüyle

cevaplamaya çalışır. Hars ve medeniyet konusunda da yaklaşım biçimi aynıdır. Hem bir mahfil insanı hem de akademisyen olarak İstanbul Üniversitesinde etkili oluşu bu bakış açısından kaynaklanır.

*Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* (1918), *Türkçülüğün Esasları* (1923), *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) ile *Malta Konferansları* (1977)<sup>137</sup> kitaplarında hars ve medeniyet için ayrı başlıklar açılmıştır. Bunun dışında *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua* gibi süreli yayınlarda da konuya ilişkin müstakil makaleler mevcuttur. Ziya Gökalp'in hars ve medeniyet kavramlarını 1918'de, 1919'da (Malta yılları), 1923'te, 1925'te nasıl ele aldığına kronolojik olarak bakılacaktır. Yanı sıra müstakil makalelerden de alıntılarla hars ve medeniyet tanımları üzerinde durulacaktır.

*Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918) kitabındaki Ziya Gökalp'in "Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, garp (Avrupa) medeniyetindenim." (2009: 52) düşüncesi bugün de çok bilinen bir görüşüdür. Ziya Gökalp bu kitabında özellikle millet, ümmet ve medeniyet nedir; Türk nereye aittir gibi sorularına yanıt aramıştır. 1923'te *Yeni Mecmua*'da<sup>138</sup> yayımlanan "Millî Meseleler Medeniyetimiz II" makalesini de aynı cümlelerle sonlandırır (1923b: 36). Bu cümle onun hayat görüşünü; ulus anlayışına, ümmet fikrine ve medeniyet kavramına bakış açısını yansıtır. Bu başlıkta hars ve medeniyet kavramları ele alınacağı için kronolojik olarak bu kitaptaki hars ve medeniyet ile ilgili görüşlerine yer verilecektir.

*Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918) kitabı *Türk Yurdu*'nda yayımlanan yazılardan oluşur. Kitabın adından da anlaşılacağı üzere Türk, İslam ve muasır kelimeleri kitabın anahtar kelimeleridir. Kitapta bu konulardan başka dil, mefkûre, terbiye, millet ve vatan, milliyet gibi konular için de ayrı başlıklar açılmıştır. Ziya Gökalp bir konuyu yazarken akademik bir çerçevede hareket eder. Konuyu alt başlıklarını tespit eder ve sonrasında odak noktası olan alt başlığı derinliğine tartışır; Avrupa'daki bilim adamlarının söylemlerine yâhut tarihî bir olay ise örneklerinin

<sup>137</sup> Konferanslar Malta'da Ziya Gökalp'in sürgün yıllarında verilmiştir (1919), 1977 ise konferans metinlerinin basıldığı yıldır.

<sup>138</sup> "Millî Meseleler 'Medeniyetimiz II' ", IV. cilt, 69/3. sayı, 34-36 s., 1 Şubat 1923/1339. Bu yazı *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* (Hazırlayan: Rıza Kardaş, 1973, İstanbul: MEB Yayınları) adlı kitapta da yayımlanmıştır.

dünyada nasıl yaşandığına dair bir giriş yapar ve daha sonra kendisi söz devralarak anlatacaklarını yazmaya başlar. Hars ve medeniyet konusunda da üslubu aynıdır.

*Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918) kitabında “Hars Zümresi, Medeniyet Zümresi” (Ziya Gökalp 2007: 57-60) başlığında sosyoloji araştırmalarının birbirine neden zıt sonuçlar elde ettiğini şöyle açıklar. Bir kısmının içtimai hayatı hars zümresinde, diğer kısmının ise medeniyet zümresinde içtimai hayatı aradıklarını; bu bakışın da içtimai hadiselerin tarifine yansıdığını söyler. Tarde’nın içtimai hadiseleri “taklit yoluyla genelleştirilmiş ferdî ibdalar” diye tarifine karşın Durkheim “bir olay taklit yoluyla genelleştirildiği için içtimai hadise olmaz, belki gerçekte içtimai bir olay olduğu için taklit yoluyla genelleştirilir” dediğini belirtir. Durkheim’ın bireyin üzerinde dâhili ve harici etkileri olan unsurları nasıl tanımladığından bahseder. Örneğin acımak, uyumak gibi ihtiyaçlar ferdîdir; dini itikatlar, hukukî kaideler vesaire ise içtimai hadiselerdir. Ziya Gökalp, verdiği ön bilgilerden yola çıkarak Durkheim ve Tarde’nın hars ve medeniyet kavramlarına bakışını ortaya koymaya çalışmış; Tarde’nın içtimai hayatı medeniyet zümrelerinde, Durkheim’ın ise hars zümrelerinde aradığı sonucunu çıkarmıştır. Ayrıca acımak, koklamak (sensation) gibi ihtiyaçların da ferdî değil de hayatî ve nevî hadiseler olarak tanımlar. Tam da bu noktada içtimai hadiseleri tanımlar. Bunların dışında kalan içtimai hadiseler diye adlandırılan mefhumları da nefsî ve şey’î mefhumlar diye ikiye ayırır:

Nefsî bir mâhiyeti hâiz olan itikatlar, ahlâkî vazifeler, bedîî şekiller ve alelumûm mefkûreler bir hars zümresinin telâkkileridir. Şey’î bir mâhiyeti hâiz olan ilmî hakikatlar, sıhhî, iktisâdî ve umrânî kaideler, ziraî ve ticarî âliyatlar ve alelumûm riyazî ve mantikî mefhumlar bir medeniyet zümresinin telâkkileridir. Harsî zümreye ait tasavvurların ferdî ruhlarla icrâ ettiği hârîci tazyike “müeyyedyet” (sanction), medeniyet zümresine ait mefhumların tâbi olduğu hârîci mutabakata “şey’iyet” (objectivité) denilir (Ziya Gökalp 2007: 57).

Kısacası *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918) kitabında “Hars Zümresi, Medeniyet Zümresi” başlığında hars ya da medeniyet kavramlarının tanımları üzerinde değil de sosyolojide önemli isimlerin görüşlerinden yola çıkarak sosyolojik sonuçların neden farklı sonuçlar elde ettiği irdelenmiştir; hars ve medeniyet zümreleri tasnif edilmeye çalışılmıştır. Tarde ve Durkheim’dan başka yazının devamında Edmond

Demolins, Karl Marks'ın tarihî maddecilik görüşünden bahsedilmiştir. Sosyolojik çözümlere yer verilmiştir.

Hars ya da medeniyet konularına kitaptaki “Üç Cereyân” “Terbiye”, “Mefkûre” gibi diğer başlıklarda da değinilmiştir. Özellikle hars ve medeniyet kavramları üzerinde durulmadığı için bu yazıların adları anılmakla yetinilecektir.

*Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabında “Hars ve Medeniyet” adıyla bir alt başlıkta hars ve medeniyet kavramları ele alınır. Yazıda bu kavramların ayrılıkları ve farklılıkları üzerinde durulur. Öncelikle harsın millî, medeniyetin ise beynelmilel olduğu; medeniyetlerin içinde ise harsların olabileceği belirtilir. Örneğin Garp medeniyeti içinde Alman, Fransız ya da İngiliz harsları mevcuttur. İkinci olarak ise medeniyet usul vasıtalarıyla ve ferdî iradelerle meydana gelen içtimai hadiselerin toplamıdır diye tanımlanır. Örneğin dine dair bilgiler ve ilimler usul ile meydana geldiği gibi; hukuk, ahlak, iktisat, muakale, güzel sanatlar, lisan ve fen gibi alanlarda da bilgiler ve nazariyeler fertler tarafından usul ve irade ile meydana getirilmiştir. Bütün bu mefhumların, bilgilerin ve ilimlerin toplamı ise medeniyet denilen şeyi oluşturur. Oysa harsa dâhil olan şeyler, fertlerin iradesiyle meydana gelmez, yapay değildir. Bitkilerin ya da hayvanların organik yaşamı nasıl kendiliğinden doğal olarak geliyorsa, harsa dâhil olan şeylerin teşekkül ve tekemmülü de böyledir. Örneğin lisan, fertler tarafından usulle yapılmaz. Lisanın bir kelimesi değiştirilip yerine usulle yapılmış bir başka kelime konulamaz. Lisanın kuralları ya da kelimeleri ancak kendiliğinden değişir. Fertler lisana birtakım ıstılahlar, lafızlar ekleyebilir. Bu lafızlar eğer o meslekî zümre tarafından kabul edilirse ancak kabul edilir. Halk da kabul ederse işte o zaman müşterek kelimeler arasına girebilir. Ziya Gökalp, harsın kendiliğinden medeniyetinse usulle yapılan şeylerden ibaret olduğunu lisan hakkındaki görüşleriyle açıklamaya devam eder. Osmanlıca ve Türkçenin yan yana yürüdüğünden, memleketteki her alanda var olan ikilikten örnekler verir ve tahliller yapar. İki lisan, iki vezin, iki musiki, edebiyatta ikilik, ahlakta ikilik konuları üzerinde durur. Açıklamalarında *Divânü Lugat'it Türk'e*, *Câhiz'e*, *Dede Korkut'a*, *Yunus Emre'ye*, *Şah İsmail'e*, *Ragıp Paşa'ya* atıflar yapar ve görüşlerini temellendirmeye çalışır. Bu ikiliği sorgular. Türk enmuzeci ile Osmanlı enmuzecinin birbirine zıtlığıyla bu ikiliği açıklar. Hars ve medeniyet kavramları



bağlamında eski Türklerdeki dinî hayattan başlayarak Mete ve Attila dönemine ve Osmanlı dönemine dair görüşlerinin panoramasını çizer. Harsı bozulmuş medeniyeti yüksek ya da medeniyeti az ama harsı yüksek milletleri karşılaştırır. Harsın korunması gerektiğinin altını çizer (Ziya Gökalp 2007: 190-198, Ziya Gökalp 1986: 25-41).

Yazının sonlarına doğru sözü Türkçülüğe getirir. Garp medeniyetinin dünyada Şark medeniyeti yerine kaim olmasıyla Osmanlı medeniyetinin ortadan kalkacağı, onun yerine ise İslam diniyle birlikte bir Türk harsı ve diğer taraftan ise bir Garp medeniyetinin yerleşeceğini belirtir. Tanzimatçıların Osmanlı medeniyetini Garp medeniyetiyle telifle çalışmalarının yanlış olduğunu; çünkü bu medeniyetlerin her ikisinin birbirini bozduğunu söyler. Bu iki mantığın birbirini kabul etmemesini Tanzimatçıların anlayamadığını düşünür. Ziya Gökalp'e göre Türkçülüğün görevi millî harsı arayıp bularak Garp medeniyetini millî harsa aşılmasıdır. Türkçülerden ise şunu bekler: "Türkçüler, tamamıyla Türk ve Müslüman kalmak şartıyla Garp medeniyetine tam ve katî bir sûrette girmek isteyenlerdir. Fakat, Garp medeniyetine girmeden evvel, millî harsımızı arayıp bularak millî harsımızı meydana çıkarmamız icap eder." (198, 41).

Görüldüğü üzere Ziya Gökalp, hars ve medeniyet kavramlarını Türkçülük merkezinde tanımlar ve tarihî süreci de göz önüne alarak bu kavramları değerlendirir. Bu fikirler aynı zamanda bir milletin kendi köklerini aradığı, millî tarihini yazmaya çalıştığı dönemdeki bir sosyologun görüşleri olduğu unutulmamalıdır. Hars ile medeniyetin sınırları iyi çizilirse harsı sağlam bir millet olarak yürümek, Garp karşısında millî harsını tanımak gerektiğini görmek mümkündür.

*Yeni Mecmua*'da hars ve medeniyet konularına dair yazıların bir kısmı 1918'de, bir kısmı ise 1923'te yayımlanmıştır.<sup>139</sup> Bu makalelerden "Hars ve Irk" hariç, dipnotta

<sup>139</sup> 1. "Maarif ve Hars", *Yeni Mecmua*, 52. sayı.

2. "Hars ve Siyâset", *Yeni Mecmua*, III. cilt, 57. sayı, 82-83 s., 15 Ağustos 1918.

3. "Hars ve Medeniyet", *Yeni Mecmua*, III. cilt, 60. sayı, 142-143 s., 5 Eylül 1918.

4. "Harsla Medeniyet Münasebetleri", *Yeni Mecmua*, III. cilt, 61. sayı, 162-164 s., 12 Eylül 1918.

5. "Hars ve Irk", *Yeni Mecmua*, III. cilt, 62. sayı, 182-185 s., 26 Eylül 1918.

6. "Millî Meseleler 'Medeniyetimiz I' ", *Yeni Mecmua*, IV. cilt, 68/2. sayı, 18-19 s., 15 Kânûn-ı Sâni 1923/1339.

7. "Millî Meseleler 'Medeniyetimiz II' ", *Yeni Mecmua*, IV. cilt, 69/3. sayı, 34-36 s., 1 Şubat 1923/1339.

listelenenler *Millî Terbiye ve Maarif Meselesi* (Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1964) ile *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* (Hazırlayan: Rıza Kardaş, 1973, İstanbul: MEB Yayınları) adlı kitaplarda da yer alır. 1918'de yayımlanan yazılarda hars ve medeniyet kavramları daha çok tanımlanmaya ve bu kavramların sınırları çizilmeye çalışılmıştır. Ziya Gökalp'in *Yeni Mecmua*'daki bu yazılarının bir kısmı daha önce Latin harfli olarak yayımlanmıştır. Ancak Gökalp'in dil ve ifadelerinin anlaşılabilmesi için yayınlarda bazı kelime ya da ifadeler günümüz Türkçesine uygun, anlaşılacak şekilde değiştirilmiştir. Mesela “Millî Meseleler ‘Medeniyetimiz I’ ” yazının başlığı, “Medeniyetimiz” adıyla *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* adlı kitapta yayımlanmıştır. Bu tür ufak sayılabilecek değişiklikler ise araştırma sırasında yanılmalara neden olabiliyor.

Bu başlıkta belirtilen yazılara konu bağlamında kısaca değinilecektir. Yazılardan ilkinde maarif ve hars ilişkisini, ikincisinde hars ve siyaset ilişkisini, üçüncüsünde ve dördüncüsünde hars ve medeniyet ilişkisini, beşincisinde hars ve ırk ilişkisini, altıncı ve yedincisinde ise millî bir mesele olarak medeniyet kavramını ele alır. Ziya Gökalp, bu makalelerde de diğer kitaplarındaki söylemlerine benzer söylemler üretir. Millet, ümmet ve medeniyet kavramlarını “Millî Meseleler Medeniyetimiz I”<sup>140</sup> adlı yazıda şöyle açıklar:

Bir eski atalar sözü bize şöyle diyor: “İşini bil; eşini bil, aşını bil!” bu düstûra nazîre yaparak, sosyoloji de bize böyle hitâp edebilir: Milletini tanı, ümmetini tanı, medeniyetini tanı!” (Ziya Gökalp 1923a: 18)

“Hars ve Medeniyet”<sup>141</sup> yazısında ise tesanüt kavramı üzerinde ve harsi kurumlar ile medeni kurumlar hakkında açıklamalar yapar. Türk harsının İslamiyet'ten önce Çin medeniyetiyle, İslamiyet devrinde İran medeniyetiyle bundan sonra ise Avrupa medeniyetiyle çarpışacağını belirtir. Millî bir harsın inkişafının nasıl olabileceği üzerinde durur:

<sup>140</sup> *Yeni Mecmua*, IV. cilt, 68/2. sayı, 18-19 s., 15 Kânûn-ı Sâni 1923/1339. Aynı makale Rıza Kardaş'ın yayına hazırladığı *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* kitabında da yer alır. Yayında dil ve ifadelerin günümüz için yadırganmayacak bir şekilde aktarılmasına dikkat edildiği “Zaruri Bir Açıklama” adlı sunuş niteliğindeki yazıda belirtilmiştir. Yukarıdaki alıntı ise *Yeni Mecmua*'dan direkt alınmış, Gökalp'in kendi kaleminden çıkmıştır.

<sup>141</sup> *Yeni Mecmua*, III. cilt, 60. sayı, 142-143 s., 5 Eylül 1918

Şâ'irlerimiz Homere'den başlayarak bütün Avrupa şî'irlerini okusunlar, onlardaki bütün güzelliklerin sırrını aramaya çalışsınlar, bunlar hep iyi; fakat, Garb edebiyatından yalnız, usûller ve fenniyeler almakla iktifâ etsinler, bize başka milletlerin zevklerini, meşreplerini getirmeye sakın uğraşmasınlar. Şâ'irlerimizin Avrupa san'atından alacakları terbiye, yalnız fennî technique bir terbiye olmalıdır. Zevkî terbiyeyi, yabancılardan değil, milletimizden ve milletimiz içinde en çok millî kalan halkımızdan almaya çalışmalıdırlar. Yûnus Emre ile başlayan gayet zengin bir halk edebiyâtımız var. Bunun bir kısmı yazılmış, diğer kısmı şifâhîdir. Bu halk edebiyâtını, ilâhîleriyle, nefesleriyle, koşmalarıyla, masallarıyla darb-ı meselleriyle berâber inceden inceye tetkik etmeli, bunların bütün güzelliklerini mass eylemelidir. Şâ'irlerimiz ancak fennî technique terbiyeyi Garp'dan ve zevkî terbiyeyi halktan aldıktan sonra, bugünün şâ'irleri olabilirler (Ziya Gökalp 1918d: 143).

Kısacası Gökalp, duyguların, hayallerin vs. millî; tekniğin ise garplı olabileceğini düşünür. Millî unsurlar tespit edilerek Garplı teknikler ya da usuller millî harsa aşılmalıdır. Hars bir milletin tesanüdünü sağlayan kendiliğinden oluşan değerlerdir. Eğer bir milletin dayanışmasını sağlayacak unsurlar olmazsa, millet medeniyetçe yüksek olsa da zaman içinde güçsüzleşir ve harsça yüksek milletler karşısında ezilir, yok olur.

“Harsla Medeniyet Münâsebetleri”<sup>142</sup> adlı yazıda harsla medeniyetin ilişkisini ortaya koymak için birtakım içtimai kanunları maddeleştirerek açıklar. Bu kanunlarda ilk cemiyetlerden başlayarak günümüze değin geniş bir dönemi tahlil eder. Tarihî süreci aktarır ve millî vicdan, millî hars kavramlarını öne çıkarır (Ziya Gökalp 1918c: 162-164).

“Hars ve Irk”<sup>143</sup> yazısında ise hissî terbiyeden, uzvî verasetten ya da ırkla ilgili görüşlerden bahseder. Bu yazıda ırk ile hars ilişkisi sorgulanır. Gustave Le Bon'un düşünceleri sıralanır ve Ziya Gökalp kendi görüşlerine yer verir. Her kavmin kendine has bir seciyesi olduğu ancak bunun ırkla ilişkilendirilmesinin yanlış olduğu açıklanır. Millî unsurların, uzvî verasetle ırkın sonucu olarak değil de güzidelerin haberdar olmadığı ancak halk arasında yaşayan kurumların, sözlü geleneklerin, idrak edilmemiş ülkülerin toplamı olan millî harstan doğduğuna inanır (Ziya Gökalp 1918e: 182-185).

<sup>142</sup> *Yeni Mecmua*, III. cilt, 61. sayı, 162-164 s., 12 Eylül 1918.

<sup>143</sup> *Yeni Mecmua*, III. cilt, 62. sayı, 182-185 s., 26 Eylül 1918.

“Millî Meseleler Medeniyetimiz II”<sup>144</sup> adlı yazıda daha önce söylediklerine benzer söylemlerin yanı sıra “taksîm-i ‘amâl” kavramı üzerinde durur. İş bölümünün Avrupalı milletlerin ilerlemesini sağladığını örneklerle açıklar. Müslüman milletlerinse bu gelişme karşısında zayıf düştüğü belirtilir:

Siyâsî kuvvetler “teşrî’î, kazâî, icrâî” nâmlarıyla üçe ayrıldığı gibi, siyâsî teşkilâtla dînî teşkilât da birbirinden tefrîk edildiler. Taksîm-i ‘amâl bu tecellîlerinden ‘adâlet teşkilâtı kuvvet bulduğu gibi, iktisâdî, ‘ilmî, bedî’î fa‘âliyetler de son derece mükemmelleşti. Bu sebeple Müsûlmân milletler, evvelce Avrupalılarda ‘askerî ve siyâsî kuvvetçe müsâvî, hatta ba‘zı fâik iken, Avrupa’da taksîm-i ‘amâlin husûle getirdiği terakkîler nefîcesî olarak, onlara nispetle gittikçe za‘îf bir mevki’ide kalmaya başladılar.

Gerek ‘askerlikte, gerek siyâsette iki cem‘iyyetin birbiriyle mücâdele edebilmeleri için, iki tarafın ‘aynı silâhlarla mücehhez olması lâzımdır. Avrupalılar sanâyi‘deki fevk-al-hadd terakkîleri sâyesinde tank gibi, zırhlı otomobil gibi, tayyâre, dritnavt, taht-el bahr gibi müthiş harp âletleri yapabildikleri hâlde, biz bunlara mukâbil yalnız ‘âdî top ve tüfenk kullanmak mecbûriyetindeyiz. Bu sûrette, İslâm ‘âlemi Avrupa’ya karşı sonuna kadar nasıl mukâvemet edebilecek?

Gerek dînimiz, gerek vatanımızın istiklâlîni nasıl müdâfa‘ edebileceğiz? Bu dînî ve vatanî tehlikeler karşısında yalnız bir kurtuluş çâresi vardır ki o da ‘ilimlerde, sanâyi‘de, ‘askerî ve hukûkî teşkilâtlarda Avrupalılar kadar ilerlemektir, ya‘ni medeniyette onlara müsâvî olmaktır. Bunun için de tek bir çâre vardır: Avrupa medeniyetine tam bir sûrette girmek.

Vaktiyle, Tanzîmatçılar da bu luzûmu idrâk ederek, Avrupa medeniyetini almaya teşebbüs etmişlerdi. Fakat, onlar aldıkları şeyleri yarım alıyorlar, tam almıyorlardı. Bundan dolayıdır ki ne bir hakîkî dâr’ül-fünûn yapabildiler, ne mütecânis bir ‘adliye teşkilâtı vücûda getirdiler. Tanzîmatçılar, millî istihsâli ‘asrîleştirmeden evvel, istihsâlin tarzlarını, ya‘ni telebbüs, tagaddî, binâ ve mobilya sistemlerini değiştirdikleri için, millî san‘atlarımızı tamâmıyla münkarız oldu, buna karşı yeni tarzda Avrupaî bir sanâyi‘in cürsûmesi جرثومه bile vücûda geldi. Buna sebep, kâfî derecede ‘ilmî tetkikât yapmadan, esâslı bir mefkûre ve kat‘î bir program vücûda getirmeden işe başlamak ve her işte yarım tedbîrli olmaktır (Ziya Gökalp 1923b: 35).

Kısaca *Yeni Mecmua*’da Ziya Gökalp hars ve medeniyetle ilgili tarihî bir çizgide bu kavramları incelemiş; harstan ve medeniyetten ne anlaşılması ya da ne anlaşılması gerekir sorularını cevaplamıştır. Konuyu akademisyen kimliğiyle titizlikle ele almıştır. Önce geçmişte olanlar, sonra Avrupalıların neler söyledikleri ve son kertede neler yapılabileceği hakkında önerilerle makale dizisi bitirilmiştir.

<sup>144</sup> *Yeni Mecmua*, IV. cilt, 69/3. sayı, 34-36 s., 1 Şubat 1923/1339.

*Makaleler IV* (1977) kitabındaki “İlmî Sütunlar: Hars ve Medeniyet Üzerine Bir Musahabe”<sup>145</sup>, “Türk Harsı ve Osmanlı Medeniyeti”<sup>146</sup>, “Derûnî Hayat”<sup>147</sup> ve “Millî Vicdanı Kuvvetlendirmek”<sup>148</sup> yazılarında hemen hemen aynı konular işlenir. *Makaleler IV* (1977) kitabındaki bu yazılar, *Hâkimiyet-i Milliye*<sup>149</sup> gazetesinde yayımlanmıştır.

*Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) kitabının başlangıç diye adlandırılan kısmında medeniyet ile hars kavramları üzerinde durulmuştur. Bu başlıkta medeniyet “müteaddit milletlerin müşterek malı”; hars ise “bir medeniyetin, her millette aldığı husûsî şekiller” diye tanımlanır (Ziya Gökalp 2007: 326). Medeniyetle harsın farkları üzerinde durulur, kitapta *Yeni Mecmua*’daki yazılardaki bakış açısı burada da benzerdir. Türk medeniyeti eski, orta ve yeni devir diye üçe ayrılır. Eski devir, Türklerin İslam’a kadarki dönemi içine alır; orta devir, Türklerin İslam dinine girişi ile başlatılır ve Garp medeniyetini kabulüyle sonlandırılır, yeni devir ise Garp medeniyeti ile başlatılır ve günümüze kadar getirilir. Türklerin dinî, kültürel ve inanış bakımlarından geçmişten günümüze incelendiği kitap, İslamiyet’ten evvelki Türklerin hayatı (iktisat, aile, din, muakale, devlet) hakkında okuyucuya bir fikir verir. Eserin Türkçülük anlayışının etkisiyle Türklerin İslamiyet’ten önceki yaşantısını bütün yönleriyle ortaya koyduğu görülmektedir. Aile, devlet, muakale ve iktisat gibi başlıklarda derinlemesine bilgiler verilerek Türklerin yaşamı gözler önüne serilmiştir. Bir milletin medeniyet tarihini yazmanın harsına dair bir tarih yazmaktan daha kolay olduğunu söyleyen Gökalp, girilen medeniyet daireleri incelenirken bu beynelmilel hayatlar içinde millî harsın nasıl geliştiği ya da hangi yönleri benimsediğinin de sezilebileceğini belirtir. Bu kitap ise eski

<sup>145</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, 804. sayı, 1 Mayıs 1339 (1923).

<sup>146</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, 819. sayı, 16 Mayıs 1339 (1923), 1. sayfa.

<sup>147</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Mayıs 1923.

<sup>148</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Mayıs 1923.

<sup>149</sup> DOĞRAMACIOĞLU Hüseyin (2007) “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme”, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi. Hüseyin Doğramacioğlu’nun Hâkimiyet-i Milliye gazetesi hakkında hazırladığı tezin önsözünde 11920 ile 1923 yılları arasında çıkan 700 sayılı 1751 gazete sayfası incelenmiştir” (Doğramacioğlu 2007) cümlesi yer alır. Ziya Gökalp’in yazılarının yayımlandığı sayılar Doğramacioğlu’nun çalışmasında yer almamaktadır. Metin Akız, yüksek lisans tezi ve Mustafa Müjdecî de *Hâkimiyet-i Milliye* üzerine doktora tezi hazırlamıştır. Ziya Gökalp’in yazılarının künyesi şöyledir:

a) “İlmî Sütunlar: Hars ve Medeniyet Üzerine Bir Musahabe”, 804. sayı, 1 Mayıs 1923 (Müjdecî 2008: 327).

b) “Türk Harsı ve Osmanlı Medeniyeti”, 816. sayı, 16 Mayıs 1923 (Müjdecî 2008: 327).

c) “Derûnî Hayat”, 21 Mayıs 1923 no: 818 (Akız 2006: 198).

d) “Millî Vicdanı Kuvvetlendirmek” 24 Mayıs 1923 no: 821 (Akız 2006: 199, Ziya Gökalp, “Millî ve Vicdani kutlandırmak” şeklinde belirtilmiş, yanlış okunmuştur).

Türklerin yaşamına ayrılmıştır; Şark ve Garp medeniyetlerinin her ikisi ise tek bir kısım olarak addedilecektir (Ziya Gökalp 2007: 325-328). Her ne kadar böyle denilse de bu kitabın dışında yani eski Türklerin hayatını ele alan *Türk Medeniyeti Tarihi* kitabının devamı yazılamamış ya da yazılmışsa da kaybolmuştur.

Kitapta başlangıç dışındaki bölümden başka başlıklarda hars ya da medeniyet konularına direkt olarak değinilmemiştir; ancak dolaylı olarak anlatılanlardan çıkarımlar yapılabilir.

*Malta Konferansları* (1977) kitabında diğer yazılarında ya da kitaplarında olduğundan daha farklı olan şey Ziya Gökalp'in İslamiyet'ten sonraki Türklerin hayatına bakmış olmasıdır. Fahrettin Kırzioğlu, konferansların Ziya Gökalp'in "basılı eserlerinde hiç işlemediği dikkate değer mevzular ve meseleler üzerindeki eşsiz görüş tahlil ve düşüncelerini" (Ziya Gökalp 2007: 641) içerdiğinden çok önemli olduğuna değinir ve konferansların "Başlangıçtan Meşrûtiyet'in Sonuna Değin Türklerde Devlet Düzeni" şeklinde adlandırılabilirliğini belirtir (Ziya Gökalp 2007: 639). Bu konferanslardaki konu başlıkları oldukça kısadır, ancak yine de Gökalp'in fikirlerini anlamak bakımından üzerinde durulmalıdır. "IV. Konferans" başlığı altındaki "Türkçülük Anlayışı Nedir? Millî Harsımızı Nasıl Geliştirmeliyiz?" alt başlıkta bu soruları şöyle cevaplar:

Türkçülük, ne kavim, ne ümmet ve ne de ahâlî Türkçülüğüdür. Türkçülük demek, Avrupa medeniyeti içinde bir Türk harsı vücûda getirmektir. En mukaddes şahıs (Hazret-i) Peygamber; en mukaddes kitap, Kur'ân-ı (Kerîm); en mukaddes mabed, Kâbe-i Muazzama kalacak. En güzel lisan Türkçe(dir). Mûsikî ve edebiyatta, Türk güzelliği tecelli edecektir.

Bir millet, en evvel kendi güzelliklerini sever; sonra, diğerlerini. Tabîi, biz, (şöyle tarif edebiliriz:) "Hars" sevdiğimiz şeylerin mecmûu(dur); "Medeniyet" (de) beğendiklerimizin mecmûu(dur) (Ziya Gökalp 2007: 690).

Yukarıda anılan yazı ve kitaplardan başka Ziya Gökalp'in *Makaleler IX* (1980) kitabında "Hars Teşkilâtı"<sup>150</sup>, *Millî Terbiye ve Maarif Meselesi* (1964) kitabında "Maarif ve Hars", *Küçük Mecmua*'da yayımlanan "Şehir Medeniyeti, Köy

<sup>150</sup> *Yeni Gün*, 30 Mayıs 1339 tarihinde, 1189-812. sayıda başmakale olarak yayımlanmıştır. Daha sonra bazı değişiklikler ve eklemeler yapılarak *Türkçülüğün Esasları* kitabına da alınmıştır (Birinci kısım, IX). *Türkçülüğün Esasları* kitabı, 1968 yılında Robert Devereux tarafından *The Principles of Turkisme* adı ile İngilizceye çevrilmiştir (Ziya Gökalp 1980: 227).

Medeniyeti”<sup>151</sup>, *Makaleler VIII* (1981) kitabında “Halk Medeniyeti I Başlangıç”<sup>152</sup>, “Halk Medeniyeti II Resmî Teşkilat, Halk Teşkilatı”<sup>153</sup>, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* (1973) kitabında altıncı kısımda yer verilen “Kültür ve Medeniyet”<sup>154</sup>, “Kültür ve Medeniyetin Münasebetleri”<sup>155</sup> adlı yazılar ise *Yeni Mecmua*’daki yazılarıdır.

Bu yazılarda hars ve medeniyet konularının daha önce belirtilmeyen, üzerinde daha az durulan noktaları gündeme getirilmiştir. *Yeni Gün*’deki “Hars Teşkilâtı” yazısında özellikle müzecilik tartışılmıştır. Millî harsın oluşabilmesi için “Millî Müze, Etnografî Müzesi, Millî Hazine-i Evrak, Millî Tarih Kütüphanesi, İhsâiyyat Müdüriyet-i Umûmîyesi” hakkında neler yapılabileceği ve neden önemli olduğu açıklanmıştır (Ziya Gökalp 1980: 43-49). 2000’lerde ancak hayata geçen somut olmayan kültürel miras müzesi ifadesiyle anılan müzecilik anlayışının habercisidir bu yazıda. 1923’te öngördüğü fikirler o dönem için çarpıcı ve millî kültürün nasıl inşa edileceği hakkında görüşleri oldukça yenidir.

*Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* (1973) kitabındaki yazılar ise *Yeni Mecmua*’daki yazılar ve yukarıda yayımlandığı yılları da göz önüne alarak değerlendirildiği için tekrar üzerinde durulmayacaktır. *Küçük Mecmua*’da yayımlanan “Şehir Medeniyeti, Köy Medeniyeti” adlı yazısında ise daha çok köy ve şehir kelimeleri merkeze alınmıştır; hars ve medeniyet unsurları bağlamından ziyade göçebelik, feodalizm, Kürtleşen Türkmen aşiretleri gibi ifadeler dikkat çekmektedir (Ziya Gökalp 2010b: 124-126, Ziya Gökalp 1992: 136-139). *Makaleler VIII* (1981) kitabında “Halk Medeniyeti I Başlangıç”<sup>156</sup>, “Halk Medeniyeti II Resmî Teşkilat, Halk Teşkilatı”<sup>157</sup> kitabındaki yazılar ise halkiyat hakkındadır.

<sup>151</sup> *Küçük Mecmua III* (Çeviriyazı: Şahin Filiz, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2010), (2010bc: 124-126). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu) (1992) İstanbul: Sosyal Yayınlar (Ziya Gökalp 1992: 136-139).

<sup>152</sup> *Halka Doğru*, 14. sayı, 10 Temmuz 1329.

<sup>153</sup> *Halka Doğru*, 19. sayı, 15 Ağustos 1329.

<sup>154</sup> *Yeni Mecmua*, III. cilt, 60. sayı, 5 Eylül 1918, s. 142-143.

<sup>155</sup> *Yeni Mecmua*, III. cilt, 61. sayı, 12 Eylül 1918, s. 162-164.

<sup>156</sup> *Halka Doğru*, 14. sayı, 10 Temmuz 1329.

<sup>157</sup> *Halka Doğru*, 19. sayı, 15 Ağustos 1329.

“Hars” kavramı Ziya Gökalp’in yazılarında, kitaplarında ya da manzumelerinde sıklıkla geçen bir kelimedir. Bazı kelimeler vardır ki şairi, bilim adamını, yazarı anlatır. İşte hars kelimesi de Ziya Gökalp için onu anlatan, çağrıştıran, onun Türk toplumuna dair bakışını yansıtan bir kelimedir. Ziya Gökalp’in hars ile neyi anlattığı ve görüşlerinde hangi bilim adamlarının etkili olabileceği araştırmacıların üzerinde durduğu bir konudur. Nihat Nirun’un *Sistemik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*<sup>158</sup> adlı kitabında kültür ve hars kavramlarının analizinde, Nevzat Köseoğlu *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*<sup>159</sup> adlı eserinde millî kültür, medeniyet ve çağdaşlaşma başlığı altında, Orhan Türkdoğan’ın *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*<sup>160</sup> ve *Ulus-Devlet Düşünürü Ziya Gökalp*<sup>161</sup>, Taha Parla’nın *Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*<sup>162</sup> adlı kitabında, Aytül Kasapoğlu’nun “Ziya Gökalp Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme” (1975) adlı yüksek lisans tezinde, Celalettin Çelik’in “Gökalp’in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi”<sup>163</sup> adlı makalesinde ve daha pek çok kitapta ya da makalede mutlaka Ziya Gökalp’in hars anlayışı üzerinde durulur.

Hars hakkındaki bu değerlendirmelerden Nihat Nirun’un konuyu somutlaştıran aşağıdaki tablosu dikkat çekicidir. Nihat Nirun’un, hars ve kültür hakkındaki tespitler yapar. Hars, kültür, kültürde harsa geçiş, kültür ile hars arasındaki fark, hars ve şahsiyet, hars, kültür tamlaşması ve bütünleşme, kültür kalıbı gibi noktaları tek tek ele alır. Sosyoloji ilkeleri ve bu alanda bilimsel tanımlar rehberliğinde Ziya Gökalp’in hars ve kültür tanımlarını analiz eder.

<sup>158</sup> Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

<sup>159</sup> Ankara: Ötüken Neşriyat, 2005.

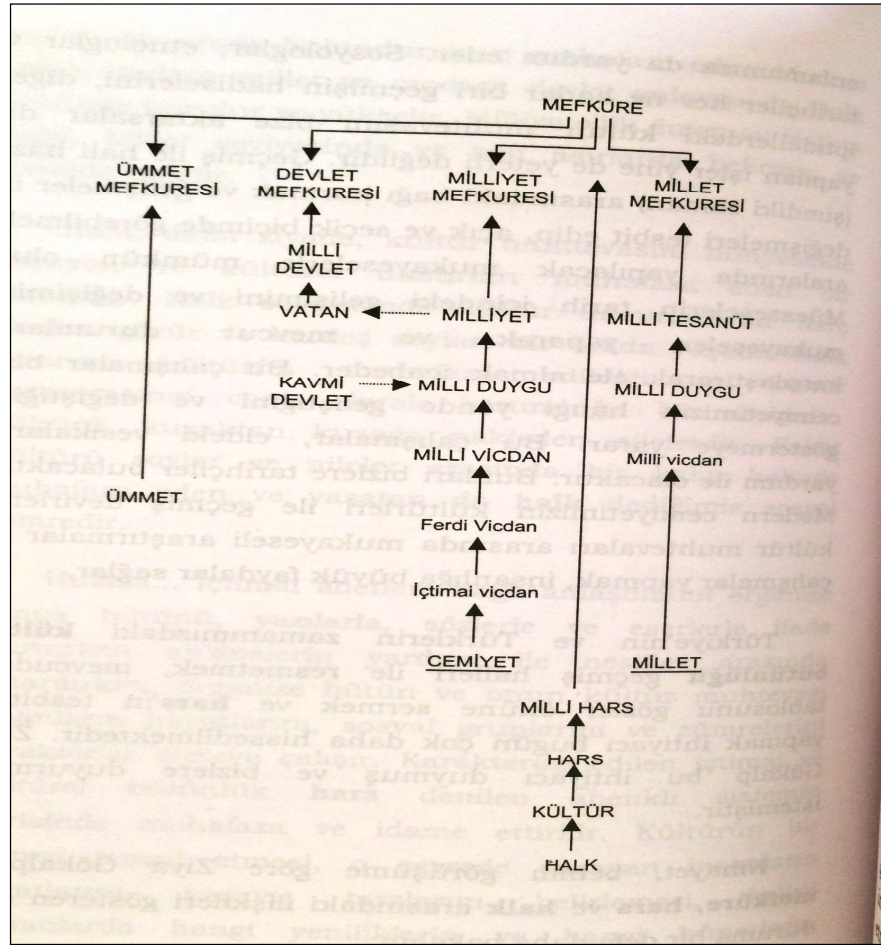
<sup>160</sup> İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2.baskı, 1998.

<sup>161</sup> İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

<sup>162</sup> İstanbul: Deniz Yayınları, 2009.

<sup>163</sup> *Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp* (2010) (Yayına Hazırlayanlar: GÜNAY Ünver-Celalettin ÇELİK), İstanbul: Kesit Yayınları, 59-86; aynı makale *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21. sayı, 2006/2’de de yayımlanmıştır.





(Nirun 1999: 204)

Bu çalışmada Ziya Gökalp'in her ne kadar manzumeleri incelenecek olsa da sosyolojik açıdan Nihat Nirun'un tespitlerinden yola çıkarak birkaç nokta belirtilecektir. Nirun, kültür ile hars arasındaki içerik farkını şöyle açıklar:

İhtiyaçlarını nasıl, nerede ve ne zaman gidereceğini düşünen bir insanın düşünce muhtevası maddi olmayan kültürü, bizzat ihtiyaçlar için kullanılan malzemeler ve ihtiyaç maddeleri de maddi kültürü teşkil eder. Maddi kültürün bilgi kısmı maddi olmayan kültüre taalluk eder. Kültür aynı zamanda zevkleri de geliştirmeye yarar. Geliştirilmiş zevklerin ve bilgilerin tutarlı olarak meydana getirdiği kalıp veya örüntü ise Hars'ı teşkil edecektir. Zevkler için uyarılan arzular, arzuların karşılanmasındaki başarılar, cemiyette çok iyi şekilde değerlendirilmiştir. Manevi kültürün sanki bir üst tabakasını teşkil edercesine teşekkül eden değerler ve onların muhtevaları tam manasiyle Hars'ı meydana getirmektedir. Kültür muhtevasının meydana getirilmesinde yardımcı olan sosyal grupların ki, insanlara davranışları temin ederler, düşünceleri ve duyguları onlarda yaratırlar bütünüdür duygu, düşünce muhtevalarının değerler ile ilgili kısımları Hars'a ait olacaktır. Hars kendi muhtevasında tutarlılık ister. Hars içinde, muhtevalar arasında çatışma olmaz. Hars'da tam manasiyle bir insicam, huzur ve sükun

vardır. Çatışma hiçbir zaman harsın bünyesine uygun düşmez. Kültür muhtevasında unsurlar arasında çatışma olursa da, bunlar Hars'a maledildikten sonra aralarında çatışma söz konusu olamaz. Başka bir ifade ile kültür muhtevasından çatışarak ve süzülerek kabul edilen ve geçen muhteva unsurları harsa geldiklerinde aralarında tam bir insicam ve uyarlılık teessüt etmiş olur (Nirun 1999: 222-223).

Görüldüğü üzere Nihat Nirun, hars ve kültür kelimelerine farklı anlamlar yüklüyor. Kültürdeki unsurlar bir sonraki aşamada harsta yer alabilir ve harsi unsurlar arasında bir uyum, sentez ya da terkip olması gerekir. Çatışmalar ya da ikilikler harsta var olamaz.

Burada Nihat Nirun'un diğer araştırmacılardan farklı olarak hars kavramına yaklaşması ve bu kavramı analizi söz konusudur. Nihat Nirun'un harstan yola çıkarak belirttiği başka bir nokta ise aydınların hars konusundaki rolüdür. Nirun, Ziya Gökalp'in aydınlardan ne görürlerse hemen memlekete getirmemelerini istediğini, yabancı ülkelerden alınan elemanların memleketi bir kültür çöplüğü hâline getirebileceği hakkındaki uyarısından bahseder (Nirun 1999: 250-253).

Ziya Gökalp'in incelenen 125 manzumesinden 51'inde hars ve medeniyet unsurları incelenmiştir. Manzumelerin Gökalp'in şiir kitaplarına göre dökümü aşağıdaki gibidir:

**Tablo 7:** “Hars” ve “Medeniyet” Kavramlarının İşlendiği Manzumelerin Dökümü

|                                                         |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
|---------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b><i>Kızılalma</i><br/>(1914)<br/>5 manzume</b>        | “Esnaf Destanı” (1913), “Asker Duâsı” (1913), “Altun Destan” (1912), “İlâhî” (1913), “Kızıl Destan” (1914).                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |
| <b><i>Yeni Hayat</i><br/>(1918)<br/>17 manzume</b>      | “Çocuk Duâları” (1915), “Millet” (1915), “Ahlâk” (1915), “Vazife” (1915), “Vefâ” (1915), “Seciyye” (1916), “Asker’le Şâir” (1916), “San’at (Ortaç)” (1917), “Kavm” (1917), “Kadın” (1918), “Medeniyet” (1918), “Âile” (1918), “Vatan” (1918), “Devlet” (1918), “Din ile İlim” (1918), “Dehâ” (1918), “İslâm İttihâdı” (1918).                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
| <b><i>Dağınık Şiirler</i><br/>(1952)<br/>29 manzume</b> | “İhtilâl Şarkısı” (1895), “Gazel” (1895/1896), “Köylü Şiirleri III Namaz” (1906), “Köylü Şiirleri V Bayram” (1906), “Köylü Şiirleri IV Zekât” (1906), “Şakî İbrâhim Destanı” (1908), “Nefsü’l-Emr” (1908), “Köylü Şiirleri I Oruc” (1908), “Köylü Şiirleri II Ezân” (1908), “Şiir Nasıl Sânih Olur” (1908), “Köy Gazetesi” (1908), “Ağa Kimdir” (1909), “Cenk Türküsü” (1912), “Meşihat” (1921), “Büyük Azm” (1921), “Ali Kemal’e” (1921), “Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922), “İzmir Bayramı” (1922), “İstid’â” (1922), “İkinci İstid’â” (1922), “Askerî Mezarlık’ın Kitâbesi” (1922), “Karacadağ” (1922), “İngiliz’den Sakın” (1922), “CXXXVIII” (1919/1921), “Niçin” (1922), “İpek Kozası” (1922), “Hürriyet Marşı” (1924), “Mektepte Cumhuriyet İ’lânı” (1924), “Mefkûre” (1943). |

Hars ve medeniyet başlığında “hars”, “medeniyet”, “millet”, “mefkûre”, “sanat”, “vicdan”, ilim/ fen/ terakki/ Firenk/ sanat”, “okumuşlar/ halk/ şuur/ köylü/ şehirli” ve “hukuk” temaları işlenir. Modern bir devlette hars-medeniyet ilişkisinin nasıl olması gerektiği üzerinde durur. Milletin var olması için halkın toplumsal yapıdaki önemi vurgulanır. Halka doğru gitmekten, güzidelerin halkla buluşması gerektiğinden söz açılır. Okumuşlar halka harsı götürmek ve halkın harsını da alarak yeni modern millet anlayışını tesis etmelidirler. Değer felsefesine de önem veren Ziya Gökalp, toplumsal yapıda vicdan unsurunu öne çıkarır. Hukuk alanında da yeniliklerden bahseder. Bahsedilen konular şöyle maddelendirilebilir:

- a) Hars
- b) Medeniyet
- c) Millet Kavramı
- d) Mefkûre
- e) Sanat
- f) Vicdan
- g) Terakki/ İlim/ Fen/ / Firenk/ Sanat
- h) Okumuşlar/ Halk/ Şuur/ Köylü/ Şehirli
- i) Hukuk

a) Hars

“Millet” (1915) manzumesinin bütününde belirgin şekilde Türkçülük görüşü işlenir. Manzumede Türklerin birliği vurgulanır. Rusya’dan Çin’e bütün Türklerin bir olması düşüncesinin öne çıktığı dizelerden başka dilde, dinde vahdet arzusu dile getirilir. Türk adının Kırgız, Kazanlı, Nogay, Özbek, Osmanlı, Oğuz adlarından üstün olduğu anlatılır. Hars ve Türklük konusu ise şöyle işlenir:

“ ‘Her ülkede Türk bir devlet yapacak;  
Fakat bunlar birleşecek nihâyet...  
Hep bir dille aynı dine tapacak,  
Olacak tek harsa mâlik bir millet!’

Ey Türk-oğlu, artık ne ben, ne sen, ne o, bir şey yok!..  
Uluslar yok, uruklar yok, ancak *Büyük Turân* var..  
Siyâsette şirk olamaz, ayrıca Han ve Bey yok..  
Türk rûhunda yalnız bir il, yalnız bir tek İlhan var...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 101)

“Hars” ile “Turan” fikri arasındaki düşünceleri Türkçülüğün birer parçasıdır. Yukarıdaki dizelerde Türk milletinin yakın gelecekte vahdeti, dünya üzerinde yine eski gücüne kavuşması dileği vardır. Farklı ülkelerde Türkler ayrı birer devlet yapsalar da nihayet bütün Türkler birleşecektir. Ziya Gökalp’in Türkçülük düşüncesi hayatı boyunca izlediği bir akım olmuştur. Tarihî ve siyasi perspektife göre zaman zaman düzenlemelere gitse de Türklerin birliğini hayatı boyunca manzumelerinde yazmıştır.

“Millî hars”, “yeni hayat”, “dehâ” kelimeleri Türkçülük düşüncesinin yansımalarıdır. Türk harsının inşa edilmesini arzulayan Ziya Gökalp, bu uluslaşma sürecinin en önemli adımının halka gitmek gerektiği olduğunu inanır. Yukarıda Nihat Nirun’un tablolaştırdığı şemanın da en alt basamağında “halk” gösterilmiştir. Aydınlar ya da Gökalp’in söylemiyle güzideler ancak halka giderek bu yeni hayatı inşa edebilirler. Halka gitmek aslında kendi köklerini arayıp bulmak, kendi vicdanını tanımak; şuurunu bulmaktır. Sanat, ahlak, din hep halktadır; eğer güzideler bu yeni hayatı inşa etmekte yanılgıya düşmek istemiyorlarsa deha sahibi olan halka gitmeli ve feyzi halktan almalıdır. Millî hars ancak böyle kurulabilir.

“Kavm” (1917) adlı manzume daha önce “Anadolu’nun Sesi” adıyla (Ziya Gökalp 1989a: 245) yayımlanmıştır. *Yeni Hayat* (1918) kitabında yayımlanan bu manzumede Türkçülük ve Türkiyecilik anlayışı hâkimdir. Birçok Türk milletinin Türk’e zarar vermeyeceğini düşünen Gökalp için Moğol, Hun ya da Koyun diye bir tabir yoktur. Türkler Oğuz ilinden ve Kayı boyundandır. Dünyadaki Türklerin birleştiği nokta ise harsla açıklanır manzumede:

“Ne kadar Türk varsa bu gün cihanda  
Burdaki harsa var meyli vicdanda,  
Dili dilimdendir, dini dinimden,  
Olacağız biz hep aynı vatanda.

Karacık-dağı’ndan, Kıpçak-çölü’nden  
Gelen atalarım gibi Türk’üm ben.  
Bana yol gösteren benden olmalı;  
Olamaz Türk’e baş, Türk’üm demeyen,  
Osmanlı kalamaz Türk’ü sevemeyen!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 110-111)

Ziya Gökalp'in "hars" anlayışı Türkçülük görüşünden mülhemdir. Türkçülük ya da dünyadaki ulusçuluk hareketi yeni bir hayatın ayak sesleridir; imparatorluklar dağılmış, ve uluslar kendi tarihlerinin, dillerinin ve kültürlerinin peşine düşmüşlerdir. Ziya Gökalp'in atalarının nereden geldiğini araştırması, dil ve din birliğini savunması; Türk birliği hayalinin bir sonucudur. 1920'lerde Türklerin Turan fikri etrafında birleşemeyeceğini gören Ziya Gökalp, Türkiyecilik anlayışına yönelmiş; ancak Türklerin uzak bir gelecekteki bu hayalini hayatı boyunca işlemiştir.

"Medeniyet" (1918) adlı manzumede hars ve medeniyet kavramları ele alınır. Manzumenin adından da anlaşılacağı üzere Ziya Gökalp'in hars ve medeniyet hakkındaki görüşlerinin manzume olarak ifadesidir. Gökalp'in diğer manzumelerine göre oldukça kısa olan manzumenin ilk dizelerinde Avrupa bir akademi, azaları ise milletler olarak tanımlanır. Her bir millet ise nurlu bir dehadır, bunun sebebi ise her birinin ayrı bir harsı vardır. Üçüncü ve dördüncü dizelerde ise Avrupa bir Dârü'l-Fünûn'a benzetilir. Dârü'l-Fünûn diye nitelenen Avrupa'nın hocaları ise milletlerdir. Her milletin bir dersi ve kürsüsü vardır. Bu nurlardan biri sönse medeniyetin ışığı azalır, boş kalır. Manzumenin ikinci kısmında da yine benzetmeler yapılır:

"Medeniyet beyne'l-milel yazılacak bir kitâb;  
Her fashını bir milletin harsı teşkil edecek.  
Medeniyet bir konser ki birçok çalgı, saz, rübâb  
Birleşmekle bir âhengi ancak tek mil edecek.

Bu kitâbın bir mebhası eksik olsa okunmaz;  
Bir âleti yoksa, âhenk gönüllere dokunmaz."

(Ziya Gökalp 1989a: 109)

Medeniyet bir kitapsa, milletlerin harsı ise medeniyet kitabın birer bölümüdür. Ahengin yakalanabilmesi için bütün milletlerin birleşmesi kaçınılmazdır. Her millet varlığıyla bu kitabın bir bölümünü tamamlar, bir milletin eksikliği medeniyetin eksik bir kitap olması anlamına gelir.

"Dehâ" (1918) manzumesi daha önce "Halka Doğru" adıyla yayımlanmıştır (Ziya Gökalp 1989a: 344) Bu manzumede irfan ve irfanın kaynağı konu edilir. Copernicus'ın dünyanın dönüşü hakkındaki tezinden bahsedilir. Rönesans döneminde matematik ve astronomi çalışmalarıyla bilimsel devrimler yapan Copernicus'ın özellikle Güneş

merkezli evren modeline telmihte bulunulur. Onun Dünya, Güneş ve sistemleri hakkında söyledikleri yeni kozmoloji anlayışını getirir ve kendinden önce bilinenlerin bir kenara bırakılmasını yol açar. Göğün yerin çevresinde dönmediği, dönen şeyin toprak olduğu; yerin bütün şeylerin merkezi olmadığı vurgulandıktan sonra eski devirlerdeki bilimsel anlayışla bir anlam paralelliği kurulur:

“Bunun gibi eski irfân çağında  
Okur-yazarlardı halkın kıblesi.  
Yeni hayat dedi: ‘Hâyır muktedâ  
Halktır, dehâ ancak onun hamlesi....

Okumuşlar, bırakınız gurûru,  
Millî harsı öğreniniz milletten!..  
O vicdândır, sizse anın şuûru,  
Köksüz şuûr uzak değil cinnetten...

‘Doğru san‘at, doğru ahlâk, doğru din  
Hep ondadır, halk içine dalınız;  
Dâhi gibi her hatâdan pâk, emin  
Olmak için feyzi ondan alınız!’ ”

(Ziya Gökalp 1989a: 110)

“İstid‘â” (1922) manzumesi “Gâzi Paşa Hazretleri’ne” ithafıyla yayımlanır. Manzume boyunca Gazi Mustafa Kemal’den beklenenler, halkçılığa uyar bir yaşam kurması arzusunu dile getiren istekler sıralanır. Mefkûre sahibi bir rehber diye tanımlanan Gazi Mustafa Kemal’den “Göster şimdi ilmî, harsî hedefler” (Ziya Gökalp 1989a: 291) denilerek Türk milletini meskenetten ve hirmandan kurtarması için çağrıda bulunulur. Harsi hedefler dizesinden önceki dörtlüklerde, Ziya Gökalp’in hars anlayışını yansıtan iktisattan dârü’l-fünûna pek çok kelime geçer. Hars tezgâhtır, iktisattır, mekteptir, müzedir...

“İkinci İstid‘â” (1922) manzumesi de Gazi Mustafa Kemal’e ithaf edilir. Bu manzumede sulhten sonraki isteklerden bahsedilir, ancak en önemli istek bireyin hür olmasıdır. Gazi Mustafa Kemal’e eserinin borçlusu olduğu hatırlatılarak eserini tamamlaması gerektiği uyarısı yapılır ve sulhten sonra kıyamet kopacak diye düşünülür. Vaat edilen terakkiye ulaşmak, ârı bilen bir rehberle mümkündür. Yorulmaya ihtiyacı olsa da Türk’ün tılsımını bulan Gazi Paşa’dan milleti öksüz bırakmaması istenir. Onunla hür bir memleket hayali gerçekleşecektir. Manzume “Türk harsını Garp’ten ödünç alamaz;/ Nûrlanırken cihan, nûrsuz kalamaz..” (Ziya Gökalp 1989a: 293)

dizeleriyle bitirilir. Batı'nın kimliğidir harsı, aynı şekilde Türk'ün kimliği de Türk harsıdır. Bütün cihan ülkeleri kendi harslarının peşindeyken Türk; kendi kimliğini, kendi harsını bir kenara bırakarak nurunu kaybetmemelidir.

Harsın kavramının ele alındığı ilk manzumelerde yeni hayat anlayışı ve millet olmak için milletin kendi halkına ve kültürüne sahip çıkması işlenir. Dehanın kaynağı olarak da halk gösterilir. Harsın kaynağı anlaşıldıktan sonra ancak medeniyet anlayışı üzerinde durulabilir. Her milletin harsı medeniyetin birer bölümüdür. Türkler 1920'lerde dünya üzerinde yeniden konumlanmak zorundadır. İmparatorluk çağı sona ermiş ve ulusçuluk hareketi hız kazanmıştır. Gazi Mustafa Kemal de bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Anadolu'da kazandığı başarılarla Türk'ü istediği, özlediği günlere kavuşturacak lider olarak ortaya çıkmıştır. Türk ulusunu özlenen günlere kavuşturacak kişi, mefkûre sahibi oluşuyla Gazi Mustafa Kemal olarak gösterilir.

#### b) Medeniyet

“Medeniyet” (1918) manzumesinin adından da anlaşılacağı üzere bu manzumede “medeniyet” kavramı tanımlanmaya çalışılır. Medeniyet hakkında söylenenleri şöyle özetlemek mümkündür: Medeniyeti milletlerin oluşturduğu düşüncesi üzerine kurulan manzumede, medeniyette her milletin harsının önemi vurgulanır. Hars, bir milletin kimliğidir. Medeniyetin tam olabilmesi için her milletin harsının medeniyet adlı kitapta olması gerekir. Her millet ve milletin harsı bir diğeri kadar önemlidir (Ziya Gökalp 1989a: 109). Ziya Gökalp her milleti harsının önemini vurgularken asıl istediği şey güç sahibi milletlerin daha güçsüz devletlere de yaşama hakkı tanınması arzusudur. Güçsüz olmak istemiyorsa bir millet harsına sahip çıkması gerekir, hars ise bir milleti benliğidir.

“İlâhî” (1913) manzumesi mektep çocuklarının ağzından yazılmıştır. Manzumede Tanrı'ya yalvaran yavru Türkler olduğunu söyleyen bu çocuklar yoldaşlarının izan, rehberlerinin Kur'an olduğunu belirtirler ve eski Kurtlar'ın dirilerek Türklerin uyanması ve Ergene'den çıkması vs. için dualar ederler. Medeniyetin tam olabilmesi için de şöyle bir duaları vardır:

“Yüce Tanrı! Bize, doğru irfân ver,  
 Medeniyet eksik: Tamam edelim!  
 Bir nûrlu din, bir ateşli imân ver,  
 Yoldan çıkan halkı İslâm edelim!”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 57)

“Kızıl Destan” (1914), adlı manzumede I. Dünya Savaşı’nın nasıl başladığı ve savaşın kendisi konu edilir (Ziya Gökalp 1989a: 90-94). Hilal’e, Kur’an’a, İslam’a zarar vermek isteyen Garp’ten bahsedilir. Bingazi, Derne gitmesin derken Edirne’nin sınır hâline gelişinin hüznü vardır. Osmanlının bu savaşla beraber asıl dostunu düşmanını tanıması, İngilizlerin emelleri işlenir. Asıl düşman Osmanlıyı gasp eden ve bu yolla Hint’e, Amman’a gitmek isteyen İngiltere’dir. Bunun anlaşıldığı manzumede açıkça ifade edilir. Manzumede medeniyet, savaş bağlamında anılır:

“Avrupa ni‘metten artık bıkıyor,  
 Yaptığı cenneti kendi yıkıyor,  
 Jaurés’in ümidi boşa çıkıyor.  
 Medeniyet yurdu al kan olacak!  
 Her ucu bir yeni Balkan olacak!”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 90)

Avrupalı milletlerin ehl-i salip zihniyetinden de bahsedilen manzumede Avrupa’nın tutumu eleştirilir. Nimetten bıkan bu milletler, böylelikle kendi elleriyle medeniyeti; cenneti yıkmaktadırlar. Jaurés Fransız sosyalist politikacıdır. Katledilen politikacı barışı kurmak için bütün iyimserliği ile çalışsa da onun ümitleri de boşa çıkmıştır. Avrupa kana boyanacaktır, tıpkı o dönemde Balkanlarda olup bitenlerin sonucunun topraklara kan dökülmesi olduğu gibi. Oysa “medeniyet” yurdu diye görülen bu milletlerin dünyaya kızıla boyamaya hakları yoktur. Bu manzumede “medeniyet” kelimesi gelişmişlik, üstünlük, terakki sahibi ülkeler şeklinde tanımlanabilir.

“Cenk Türküsü” (1912) manzumesi “Türk-oğulları’na” ithafıyla yayımlanır. Türk’e Attila’nın oğlu olduğu, düşmanın öz yurduna el attığı söylenir. Mezarından el uzatan ataların hakkın zulümden doğduğuna dair inancı dile getirilir, Türk oğluna ataları kılıç uzatır bu zulmü bitirmesi için. Kısa bir manzume olan “Cenk Türküsü”nün ikinci dörtlüğünde medeniyet kavramına geçilir:



“Medeniyet deme, duymaz o sağır;  
Taş üstünde taş kalmasın durma kır:  
Kafalarla düz yol olsun her bayır,  
Attila’nın oğlusun sen unutma!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 251)

Yukarıdaki dörtlükte “medeniyet” yine Batılı ülkeler, Avrupa’dır. Medeniyet sahibi olan Batı, Türklere zulmeder. Bu durum karşısında “medeniyet” sağırdır; Türk Attila’nın oğlu olduğunu hatırlayarak taş üstünde taş bırakmamalı, her yeri dümdüz etmelidir. Hakkı doğuran zulümdür, işte o zaman Batı’nın kafasındaki zulüm düşünceleri değiştirilebilir. Kılıç almak gerekiyorsa, Türkoğulları kılıç alarak bu zulmü bitirmelidir.

“İstid‘â” (1922) manzumesi “Gâzi Paşa Hazretleri’ne” ithafıyla yayımlanır. Bu manzumede rehberden beklenenler, arzulanan yeni hayat fikirleri vardır. Eğitimden iktisada kadar pek çok konuda istekler bir bir sıralanır. Manzume, aslında bir dilekçedir. Halkçılık anlayışının hâkim olduğu manzumede “medeniyet” aşağıdaki dörtlükte şöyle geçer:

“Medeniyet gerçi bize uzaktır;  
Mefkûremiz güneş kadar parlaktır...  
Bütün millet yükselmeğe müştaktır:  
Kurtar bizi cehâletten, noksândan!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 291)

Medeniyet kavramı bu dizelerde gelişmişlik, ilerlemişlik olarak geçer. Medeniyet uzak derken, ülkenin geri kaldığı anlatılmak istenir. Milletin, halkın yükselmek iştiağı, noksanlarını tamamlamak ve cehaletten kurtulmak arzusu vurgulanır. Mefkûre sahibi bir millettir Türkler ve medeniyette geri olsalar da mefkûreleri yollarını aydınlatacak parlaktır.

“İslâm İttihâdı” (1918) adlı manzumede “medeniyet”ten bahsedilmez; ancak İslam birliğinin ve halifenin rolünün önemi üzerinde durulur. Her Müslüman devletin istiklal kazanması dileği ve İslam ülkelerinin vahdet birliği anlatılır. Halifeden ise çağa uygun bir devlet kurması istenir: “Önce asrî bir devlet esâsını kurmalı,/ Bir devlet ki hakkını kuvvetlere dinletsin.” (Ziya Gökalp 1989a: 113) denilerek uluslararası arenada çağa uygun bir yaşam şekli olmayan ülkelerin aczine merhamet edilmeyeceği düşünceleriyle manzume bitirilir.

“Kadın” (1918) adlı manzumede kadın ve kadının toplum hayatındaki yeri söz konusu edilir. “Aile, devlet ve millet” cemiyeti oluşturan temel unsurlardır. Aile kurumunda ise kadının rolü çok önemlidir. Aile, kadın ve medeniyet ilişkisi manzumede şöyle anlatılır:

“Cemiyetin üç rûknü var, birincisi âile;  
Bu diyânet yuvasını kurna sensin, kadındır.  
Medeniyet bayrağını sensin alan ilk ele,  
Altun harfle yazılacak ona senin adındır.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 107)

Manzumede, medeniyet bayrağını elinde tutan kişidir kadın. Kadın, ailede ve toplumda medeniyetin sembolüdür. Bu sembolün manası şudur: Kadın Batılı anlayışın ailedeki temsilcisidir. Batılı yaşamın aile hayatında benimsenmesi ancak kadın sayesinde olacaktır. Burada medeniyet kelimesi Batı anlamındadır.

#### c) Millet Kavramı

Ziya Gökalp’in manzumelerinde öne çıkan kavramlardan biri de “millet”tir. Millet olabilmek için toplumsal hayatta işbölümünden askerlik kurumuna ya da aile kurumunun yapısına kadar pek çok alanda modernleşme esastır. Gökalp, millet olmak için neler yapılabileceğinden bahsettiği bu manzumelerde Ziya Gökalp’in lise yıllarındaki istibdada karşı duruşu, devlet ve millet olmanın ne anlama geldiği, toplumsal yapıda işbölümü ve değerlerin önemi vurgulanır. Değişimin kaçınılmazlığı anlatılır ve değişimin lideri olarak Mustafa Kemal’den beklenenler dile getirilir.

“İhtilâl Şarkısı” (1895) manzumesi Ziya Gökalp’in hürriyet çağrısı yaptığı gençlik yıllarına aittir. Bu manzumede de Allah’tan yardım isteyen, vatanı kurtarmak arzusundaki bir gencin sesi yankılanır: “Kardeşlerim! Halas edelim haydi milleti,” (Ziya Gökalp 1989a: 235) dizesinde ve manzumenin bütününde millet, Müslüman, hürriyet, vatan unsurları vurgulanır. 19 yaşında “vatan, millet, hürriyet, din vs.” hakkında konuşan bu genç şair, ilerleyen yaşlarında Ziya Gökalp olunca da aynı konuları işlemiştir.

“Gazel” (1895/1896) de yine genç Ziya’nın kaleminden çıkmadır. Her hakkın sultana terk edilmesini eleştirir, hukukun muhafazası için hükümetlerin kurulduğunu söyler. “İdare eylemekten kendini ‘aciz midir millet/ Neden ruhanı bir nefsin bütün vicdana bilmem ki” (Ziya Gökalp 1989a: 237) dizelerinde ise milletin kendi kendini yönetebileceği düşüncesi gündeme getirilir.

“Şakî İbrâhim Destanı” (1908) manzumesi Ziya Gökalp’in Diyarbakır’daki telgraf baskını olayları neticesinde kaleme aldığı uzun bir manzumedir. Manzume boyunca yaşananlar karşısında milletin gayretinin henüz bitmediği, milletin intikamını alacağı, milletin el ele vereceği, milletin cismine kan veren şeyin aynı toprağın gıdası olduğu dile getirilir (Ziya Gökalp 1989a: 299-311). II. Abdülhamit döneminde Kürtlerden oluşturulan birlikler Hamidiye alayları diye anılır. Diyarbakır’da bu aşiretlerin tutumu ve halka davranışı işlenen bu manzumede Kürt alayı fikrinin doğuşundan toplumsal hayatta etkisine kadar olan çizgi ele alınır.

“Ağa Kimdir” (1909) adlı manzumede efendinin kim olduğu sorgulanır. Hürriyetin zorbalığı ve ağalığı ezmesi dile getirilir. Memlekete hizmet eden hekim, memur, vaiz kim olursa olsun önemlidir. Vazife uğruna çalışan bu insanlar milletin rahatını hazırlarlar. Hürriyetin var olduğu hayatta, millet gerçekleri öğrenir:

“Millet için çektikleri emekle  
Onlar dahi sayılırlar amele.

Şimdi millet hakikati öğrendi;  
Hidmet edenleri tanır efendi.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 315)

“Mektepte Cumhuriyet İ’lânı” (1924) adlı manzumede sultan ve onun karşısında hürriyet isteyen insanların sesi vardır. Bu dönemde yazdığı manzumelerdekine benzer bir atmosferi yansıtan bu manzumede hükümdarın halk mı yoksa sultan mı olduğu sorgulanır. Ziya Gökalp, tasavvur ettiği milleti bu manzumede yansıtmıştır. Milletin hâkim olması dileğini gür bir sesle yazar. 3+2 şeklinde kümelenen manzumede 2’li dizelerin ilk dizelerinde hükümdara karşı söylemler yer alırken ikinci dizelerde “Hükümrân millettir, hükümdâr değil!” (Ziya Gökalp 1989a: 241) itirazı tekrar edilir. Milletin hür olmak istediği, kendi kendine yeteceği, istibdattan dolayı geri kaldığı

düşüncesi, kölelik diye nitelendirilen istibdadın insanları serseri kıldığı, milletin elinde ne varsa olan biteni sultanın aldığı ve Allah'ı unutarak şeytana taptığı, Mithat ve Kemal gibi münevverleri sultanın sürgüne gönderdiği ise tekrar dizelerinden önceki 3'lüklerde anlatılır.

“Hürriyet Marşı” (1924) adlı manzumede Yıldız yani sarayın artık inkıraz gününün geldiği düşüncesi işlenir. Saray ve onun karşısındaki millet, Ziya Gökalp'in gözünden şöyle yansır:

“Bir millet efrâdı hep me'yûs oldu,  
Yâ mahbûs, yâ menfî, yâ câsûs oldu,  
Pâdişâh, millete bir kâbûs oldu,  
Vücûdü vatana çok menhûs oldu...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 240)

Milletin kederli olduğu belirtilerek vatanın bu hâlinin zalimlere bırakılamayacağı haykırılır. Artık bayrak açma zamanıdır diye halka seslenilir. Manzumenin son dizlerinde millet, “Bir millet zincirde feryâd edecek?” (Ziya Gökalp 1989a: 240) şeklinde tasvir edilir.

“CXXXVIII”<sup>164</sup> (1919/1921) numaralı manzumede hürriyet arzusu ve milletin durumu açıklanır:

Yaşlıları esir olan bu millet,  
Ey genç, senin hür kalbine dayanır!  
Kalbten gelen fikirlerdir hürriyet;  
Ne verilir, ne alınır, yaşanır!  
(Ziya Gökalp 1989a: 321)

“Millet” (1915) adlı manzumede “millet” kavramı açıklanır. Manzumede bütünüyle Türklerin bölünmezliği vurgulanır; dilde, dinde müşterek oluş ve hep bir biden geldiği söylenir. Özbek, Nogay, Kırgız, Kazanlı diye bir şey yoktur. Oğuz, Kayı Osmanlı demek yerine Türk unvanını yüceltmek gerekir. Türk kavmini her ne kadar Çinliler ya da Ruslar bir zamanlar bölmüşlerse de artık Çin'de de Rusya'da da Türkler özgür olacaktır. Her ülkede Türkler bir devlet yapacak ve hepsi aynı dille konuşarak aynı dini benimseyeceklerdir. Turancılık Ziya Gökalp'in Türkçülük anlayışının bir

<sup>164</sup> Fevziye Abdullah Tansel, Ziya Gökalp'in bu manzumeyi bir arkadaşına Malta'dan yolladığı mektubunda yer verdiğini; Gökalp'in kızı Senihe Hanım sayesinde külliyatta yayımladığını kaydeder (Ziya Gökalp 1989a: 381).

evresidir. 1915’te yazılan bu manzumede canlı bir Turan fikri vardır. Ziya Gökalp’in millet anlayışı bu dönemde Turancılık çizgisindedir. Ziya Gökalp daha sonraki yıllarda siyasî, askerî ve tarihî perspektif değıştikçe bu görüşünü tanzim etmiştir. Dünyadaki bütün Türkleri birleştirme arzusu ve millet anlayışı şöyle yansır “Millet” (1915) adlı manzumede:

“Deme bana, ‘Oğuz, Kayı, Osmanlı...’  
Türk’üm, bu ad her unvândan üstündür...  
Yoktur Özbek, Nogay, Kırgız, Kazanlı,  
Türk milleti bir bölünmez bütündür..  
(...)  
Ey Türk-oğlu, artık ne ben, ne sen, ne o, bir şey yok!..  
Uluslar yok, uruklar yok, ancak Büyük Turân var..  
Siyâsette şirk olamaz, ayrıca Han ve Bey yok..  
Türk rûhunda yalnız bir il, yalnız bir tek İlhan var...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 101)

“Medeniyet” (1918) adlı manzumede Avrupa bir akademi, milletler ise onun azaları diye tarif edilir. Her milletin medeniyet kitabında bir yeri olduğu vurgulanır. Manzumede her milletin harsının medeniyetin inşasında gerekli olduğu belirtilir (Ziya Gökalp 1989a: 109). Ziya Gökalp, bu manzumede “medeniyet ve millet” kavramlarının ilişkisini açıklar.

“Kavm” (1917) adlı manzumeye ise kavminin adı nedir sorusuna cevap verilerek başlanır. Adının bir tane olmadığı belirtilir, cinsinin çokluğunun ise ona zarar mı diye sorulur. İlk dördlükte “Türkiye devletim, Türklük milletim” (Ziya Gökalp 1989a: 110) denilerek sınırlar çizilir ve hangi millete ait olduğunu belirtir şair. Yine diğer manzumelerde olduğu gibi Oğuz-ılandan Kayı boyundan bahsedilir; dilde ve dinde birlik düşüncesi tekrar edilir. Türk birliğinin harsi birlikten geçtiğine inanan Gökalp, manzumelerinde sıklıkla dilde ve dinde birliğe yer verir.

“Altun Destan” (1912) adlı manzumede “millet” kelimesi geçmez, “ulus” kelimesi geçer. “Turan, Türkçülük, Türk yurdu, yasa, millî irfan, Altun dağ” gibi Gökalp’in kelime dünyasının hâkim olduğu bu manzume oldukça uzundur. Uykudaki Türk yurdunu uyandırmak arzusundadır. Türk destanını yazmak için çaba sarf eden şairin sesi, Gökalp’in kendisidir bu manzumede. “Ulus” kelimesine de budun ve oymak kelimeleri bağlamında yer verilir:

“Ulus’u içine girsin her oymak,  
Beş Ulus budun’da birleşsin çab(u)cak:  
Uygur, Kalaç, Karlık, Kanklı, Kıpçak,  
– Türk yurdu bir olsun, kalmasın kaçak –

Çıksınlar meydâna: Merdân nerede?  
Gideyim, arayım: Meydân nerede?...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 77)

Manzumede Uygur, Kalaç, Karlık, Kanklı, Kıpçak birer oymak diye nitelenir, Türk yurdunda birleşmesi gerektiği dile getirilir. “Ulus” kelimesi geçtiği ilk dizede millet, ikinci dizede ise oymak anlamına gelir. Bu beş oymak budunda buluşmalı ve Türk yurdu yeniden var olmalıdır. Manzumede daha çok Türkçülüğün bir aşaması olan Turancılık fikrinden izler mevcuttur.

“Asker Duâsı” (1913) adlı manzumede; vatanı ve dini elinde tüfekte, gönlündeki imanla savunan askerlerin duaları işlenir. Bu manzumede askerin sesinden şunlar işitilir:

“Yolumuz gazâ, sonu şehâdet,  
Dinimiz ister sıdk ile hizmet,  
Anamız vatan, babamız millet,

Vatanı ma‘mûr eyle, yâ Rabbi!  
Milleti mesrûr eyle, yâ Rabbi!’ ”  
(Ziya Gökalp 1989a: 58)

Yukarıdaki dizelerde, askerin vatana hizmet yolunda canını düşünmeden feda edeceği sevgili vatan ana, baba ise millet olarak tanımlanmıştır. Milletin sevinmesi için bu cenk yolunda “yâ Rabbi!” nidalarıyla duaların gerçekleşmesi arzusu tekrar edilir.

“Esnaf Destanı” (1913), Ziya Gökalp’in uzun manzumelerinden biridir. Manzumede özellikle esnaftan bahsedilse de halka doğru, halkçılık ya da İslam ümmetinden oluşa dair düşünceler de vardır. “Cenk oldu, millete kurban canımız/ Dedik, aktı bütün bizim kanımız,/ Gitmedi ne eşrâf, ne a’yânımız,/ Yâ Rabbi, ne hissiz erkânımız var.” (Ziya Gökalp 1989a: 86) dizelerinde millet kelimesi geçer. Manzumenin bütününde yeni hayatın izleri olsa da millet kavramı ile ilgili özellikle bir tanımlama ya da belirgin bir söylem söz konusu değildir. Firenk (Batı) karşısında ilerlemek isteyen, fakat dinin de ihmal edilmemesi isteyen bir ses yankılanır manzumede. Bu görüş Gökalp’in yeni hayat anlayışını yansıtır.

“Ahlâk” (1915) adlı manzumede harsi öğelerden ahlak unsuru üzerinde durulur. “Ben, sen yokuz, biz varız,/ Hem Ogan, hem kullarız./ Biz demek, bir demektir,/ Ben, sen ona taparız!” (Ziya Gökalp 1989a: 102) dizelerinde “birlik” vurgulanır. Ahlak yolunun çok ince bir çizgi olduğu, uçurumlar olabileceği hatırlatılır. Hak diye bir şey yoktur, vazife vardır. “Hak milletin, şan onun,/ Gövde senin, can onun,/ Sen öl ki o yaşasın;/ Dökülecek kan onun.” (Ziya Gökalp 1989a: 102) dizelerinde ise “ahlak ve millet” ilişkisi tanımlanır. Vatana, millete ne derece hizmetin varsa o kadar kıymetin vardır. Kıymetinin gerçek olmasını istiyorsa insan, milletine hizmet etmelidir. Ahlak budur. Bir şair de olsan sıradan bir insan da olsan millete bağlılık önemlidir:

Bir şâirdir Türk-eli,  
Muz’una bağlı beli  
Bu Muz bir ahlâktır ki  
Baş vermektir temeli...

Millete ver canını,  
Ocağını, şanını..  
Bir âşık olsan bile:  
Fedâ et cânânını...

(Ziya Gökalp 1989a: 102)

Şairler “muz (musé)”larına bağlı olarak tanımlanır, ilhamları vatan ve millet için gerekirse baş vermektir. Bir âşık, bir şair de olsan durum değişmez. Ocağın tütmesi için bu ahlakla yetişir Türk milleti.

“Vazife” (1915) manzumesi Ziya Gökalp’in bu dönemde yazdığı diğer manzumeleri bütünler niteliktedir. “Gözlerimi kaparım!/ Vazifemi yaparım!” (Ziya Gökalp 1989a: 103) dizeleri dörtlüklerin ardından tekrar edilir. Vazifenin güçlü sesini duyan şair, arştan gelen vazifenin bu sesine kulak verir: “O, gönlüme Arş’tan inen bir sestir:/ Milletimin vicdânına ma’kestir;/ Ben askerim, o, üstümde kumandan,/ Baş eğerim her emrine sormadan!” (Ziya Gökalp 1989a: 103). Arştan inen ses, Tanrı’nın sesidir ve milletin vicdanının yansımasıdır bu ses. Belirgin bir millet tanımı yoktur bu manzumede, ancak vazifenin sesi milletin vicdanına akseder. Türk toplumunda vazifenin sesi, hakkın sesi şeklinde tanımlanabilir.

“Vefâ” (1915) adlı manzumede ise başka bir değer vefa üzerinde durulur. Manzume “Biz Türkler” (Ziya Gökalp 1989a: 104) diye başlar. Sonrasında barış zamanı uslu arı kovanı, harp zamanı ise kanlı dağlarda av doğanı diye tasvir edilir. Türklerin özellikleri üzerinde durulur. Fert olarak kin tutmayan Türkler, millî öcü unutmazlar. Fert olarak oldukça alçakgönüllüdürler, ancak milliyet konusunda iddialı ve memlekette ise sükûnetli davranırlar. Sınırlarda kavga etmekten çekinmezler. Hudutlar söz konusu olursa da kavga etmekten çekinmezler. Fert olarak gözleri tok olsa da millî şanda gözlerini hırs bürüyebilir. Manzumenin devamında fert ve millet arasındaki zıtlıklardan yararlanılarak Türklerin millî/ulusal kimliği ortaya konmaya çalışılır:

“Gösteririz ferdle millet  
Başka başka temâyüller:  
Birisinde zorlu savlet,  
Obirinde tehammüller;

Biri halim, biri kahir,  
Aradaki tezâd zâhir.

Lâkin nâmus işlerinde  
Ferd-millet bir kafadayız,  
Ferden gibi milletçe de  
Ahdimize vefâdayız.

Mukaddestir vefâkârlık:  
‘Kudsî benlik?’ Riyakârlık!...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 104)

Fert başka millet başkadır. Fert de millet de ahde vefalıdır. Türklerde vefa önemlidir. Türk hayatında vefakârlık mukaddestir derken toplumsal bir değer öne çıkarılmıştır. Ahde vefa burada yasaya bağlılık, atalara sadakat gibi düşünülebilir. “Millî şan”, “millî öc”, “milliyet” ve “millet” kelimeleri vefa bağlamında ele alınarak Türk ulusunun bir özelliği tanımlanmaya çalışılmıştır.

“İpek Kozası” (1922) adlı manzumede “istihale/metamorfoz” fikri ile millet tanımlanır. Tahtçılık ve halkçılık kavramları tırtıldan kelebeğe başkalaşım ile somutlaştırılır. Anlatım gücünün diğer manzumelerden daha yüksek olduğu bu manzumede, röntgen ışınıyla bir organizmaya bakan gözlerin gördüğü ikilik dikkati çeker. Tırtıl ve kelebek aynı tende yaşarlar. Tırtıl ve kelebek imgesi ile taht ve tac ilişkilendirilerek paralellik kurulur:



“Taht ve tac da bizde tırtıla benzer  
O da bin yılda değişir gömlek..  
O çökerse sanma oluruz heder  
Ondan doğar millet adlı kelebek..

Fikirler mefkûre iki kanadlarıdır:  
Uçunca hürriyet adını alır..

Saray da bir zaman işe yaradı;  
Fakat millî devlet asra uygundur;  
Öteki sönünce, bu nûr parladı:  
Halkçılık önünde tahtçılık dündür..

Hiç kabûl eder mi bu günki vicdân,  
Milyonları esir etsin bir sultân?

Tahtçılığa bakıp ey bedbin olan!  
Halkçılığa bak ki nikbin olasın..  
Her yurt oldu şimdi bir millî vatan  
Lâyık mı bu millet geride kalsın!

Tırtıl bir devredir gelmiş, geçecek:  
Milletlerin sonu ancak kelebek!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 297)

Gömlek değiştirmek kaçınılmazdır, her şey ömrünü tamamlar; taht ve tac devri de ömrünü tamamlamıştır. Kelebek olmak kaçınılmazdır, tabiatın işleyişi gibi milletlerin hayatında da kaçınılmaz bir değişim yaşanır. “Millî vatan, millî devlet” olmak gerekir. Her ülke bu anlayışı benimsemiştir. Gelecek kelebek olmakta, kısacası milletleşmededir.

“Devlet” (1918) adlı manzumede Kur’an’ın önce Hakk’a, peygamberlere, sonra ise devlete itaat edin uyarısı hatırlatılır. Manzumedeki ses, vicdanının bütün sesiyle, kanun, hadis ve ayetlere sadakat gösterdiğini söyler. Manzumede din ile hukuk ilişkisi sorgulanır. Millet kelimesi ise bu bağlamda geçer. “*Hukuk örfe uymayınca değişir, / Örfe uydur* demiş Tanrı millete!” (Ziya Gökalp 1989a: 117) dizelerinde milletten hukuku örfe uygun düzenlemesi istenilmiştir.

“Meşihat” (1921) adlı manzumede din ve hukuk ilişkisi tartışılır. Her alandaki ikiliğin eleştirildiği manzumede yine hüküm sahibi kimdir sorusu analiz edilmeye çalışılır:

“Hâkim olan millet midir, Meşihat midir?  
Millî meclis: Meb‘ûsân mı? Bâb-ı Fetvâ mı?  
Meşrûtiyyet bir hile-i şeriat midir?  
Hür bir millet olduğumuz yoksa ru’yâ mı?”  
(Ziya Gökalp 1989a: 317)

“Millî meclis” demek halkın iradesini ortaya koyabilmesidir. Oysa meşihatın varlığı, hukuk işlerinin din kurumlarınca düzenleniyor olması, meclisin varlığı ve kanun yapma hakkı gibi konularda yetkinin kimde olduğu sorularına verilen cevaplar milletin aslında hür olmadığını göstermektedir.

“Kadın” (1918) adlı manzumede cemiyetin üç esası “aile, devlet ve millet”tir denir ve her bir esas dörtlüklerde Ziya Gökalp sosyolojisine göre analiz edilir.

“Üçüncüsü millettir ki, ilk insanca ülfetten  
Beri, rûhlar bu devrenin ermesine müştaktır.  
Din doğmuştu âileden, hukuk ise devletten  
Milletteki son mefkûre ilme uygun ahlâktır.

Millet yalnız yapılamaz, bunu ancak dirlikte  
Kadın erkek, iki vicdân birleşerek yapacak;  
İlk ma‘bedler ayrı idi, şimdi artık birlikte  
İki cins bir Arafât’ta bir Allah’a tapacak!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 107)

“Kadın” (1918) adlı manzumede milletin ancak kadın ve erkek vicdanının birliğiyle yapılacağına, kadının toplumsal yaşamdaki önemine dikkat çekilir. Kadın ve erkek ayrı ayrı ibadet ederken şimdi artık birlikte dua edecekler ve Allah’a tapacaklardır. Toplumsal yaşamda kadın ve erkeğin yan yana yürümesi gerektiği vurgulanır. Yeni hayat anlayışının yansımalarından bir kare olan kadın-erkek portresi, aynı zamanda yeni bir millet yaşamını işaret eder.

“Âile” (1918) adlı manzumede ise, “Medeniyet” (1918) manzumesinde cemiyetin üç esasından biri diye gösterilen “aile” üzerinde durulur. Aile, devletin ve milletin temelidir; hukukî düzenlemelerde aile medresenin içinde bırakılmıştır. Oysa diğer haklar için millî mahkemeler açılmıştır. Milletin esaslarında biri aile ise, o zaman kadının bu kurumdaki hakları iade edilmelidir:

“Âiledir bu milletin, bu devletin esâsı,  
Kadın tamam olmadıkça eksik kalır bu hayât....  
Âilenin adle uygun olmak için binâsı  
Nikâh, talak, mirâs: Bu üç işde gerek müsâvât.

Bir kıs ırste yarım erkek, izdivâçta dörtte-bir  
Bulundukça ne âile, ne memleket yükselir..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 116)

Yeni hayat anlayışında aile ve kadın hakları üzerine düzenlemeler arzu eden, fiiliyatta da bu düşüncelerinin etkisi olan Ziya Gökalp'in bu manzumesi, kadının toplumsal yaşamda ve ailedeki rolünün önemini teslim etmek üzerine kuruludur. Bu anlayış ise yeni bir millet hayatının habercisidir.

“Çocuk Duâları” (1915) adlı manzumede çocuklar “Ümmetini sev, / Devletini sev, / Milletini sev” (Ziya Gökalp 1989a: 122) şeklinde dua ederler. Gökalp'in “ümme, devlet ve millet” kavramlarına uygun olarak çocukların sesinden yazılan bu manzumede; “vatan, bozkurd, namaz, hilafet, halk, namaz, altın anahtar, mektep” (Ziya Gökalp 1989a: 121-122) kelimeleri de onun “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak” görüşleri bağlamında birlikte anlaşılır bir biçimde aktarılır.

“Büyük Azm” (1921) adlı manzumede İslam'ın düşmanı yurttan kovmak arzusu, İngiliz'in Hilal'i Hindistan'da Mısır'da ezemeyeceği ve hakka razı Türk kavminin adalet arayışı anlatılır. Türk kanının bir sel olup yeryüzünden Yunan'ı sileceği, artık Türklere rahat olmadığı; gerekirse ebediyyen silahlı gezileceği ihtar yapılır. Bu uğurda “Milletce verdik karâr: Yâ ölüm, yâ hürriyet,”; “Biz sulhçu bir milletiz, kılıcımız kalkandır,”; “Milletin her hakkını düşmandan alacağız!” (Ziya Gökalp 1989a: 322) dizeleriyle de Türk milletinin özellikleri manzumede satır aralarında belirtilir. Özetle, Türk milleti barışçı, ancak gerekirse ya hürriyet ya ölüm diyecek kadar güçlüdür; millet bu haçlı zihniyeti karşısında her hakkını almak uğruna savaşacaktır.

“İngiliz'den Sakın” (1922) adlı manzumede İngilizler “Odur boğan hürriyeti,/ Esir eden bin milleti..” (Ziya Gökalp 1989a: 281) diye tanımlanır. İngilizlerin Müslümanlara zulmü ve sömürgeciliği eleştirilir.

“İstid'â” (1922) adlı manzumede “Bütün millet yükselmeğe müştaktır:/ Kurtar bizi cehâletten, noksândan!” (Ziya Gökalp 1989a: 291) diye Gazi Mustafa Kemal'e seslenilir. Yine bu manzumede de halkçılık, mefkûre, âlim, sanat, Şarklı ve Garplı olmak gibi Ziya Gökalp sosyolojisinin ve manzumelerinin kelimeleri vardır. Millet in yeni bir yaşama duyduğu arzu dile getirilir.

“İkinci İstid‘â (1922) adlı manzumede Türk milleti kahramanlara sahip bir millet diye tanımlanır ve başında kahramanlar olduğu sürece Türk milletinin daima ileri gittiği hatırlatılır. “Bu milletin hâli olur pek yaman,/ Kulağuzu olmazsa bir kahraman..” (Ziya Gökalp 1989a: 293) dizelerinde Türklerin Gazi Mustafa Kemal gibi bir lidere olan ihtiyacından söz edilir. Gazi Mustafa Kemal’in bu milletin elinden tutmazsa, milletin cehaleti nedeniyle yanlış yola gidebileceği söylenir. Manzumenin bütününde yine halkçılık anlayışı etkilidir.

“Niçin” (1922) adlı manzumede Gazi Mustafa Kemal’in artan şöhretine, milleti birleştirmesine, Lozan’a atıfta bulunulur. Mefkûre sahibi bir lider, dâhi ve millî dehanın tam Kemal’i olarak görülen Gazi’nin şanına taş atmanın mefkûreye çatmak anlamına geldiği söylenir. Barış zamanı da faydalı olabilecek bir liderin savaş bitmeden niçin yıpratıldığı sorgulanır. “Millet fedâyidir kahramanına” (Ziya Gökalp 1989a: 298) denilerek Türk milletinin kahramanlarına sahip çıkan bir millet olduğu vurgulanır.

Millet kelimesinin geçtiği manzumeler yukarıdaki paragraflarda tek tek ele alınarak Ziya Gökalp’in millet kavramından ne anladığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bütün bu manzumelerde söylediklerinden yola çıkarak Gökalp’in millet anlayışı için şunlar söylenebilir:

- a) Millet kendi kendini yönetmelidir.
- b) Millî devlet anlayışında kadın ve erkek ailenin yapıcısıdır.
- c) Kadının bu yeni millet anlayışında her hakkı teslim edilmelidir.
- ç) Millet kahramanlarına gerekirse fedaidir.
- d) Türk milleti barış yanlısıdır, ancak Haçlı zihniyeti karşısında Hilal’i ezdirmeyecek kadar da yüreklidir ve sonsuza dek silahı elinden bırakmayacak kadar güçlüdür.
- e) Gazi Mustafa Kemal gibi mefkûre sahibi bir liderden beklenenler milleti cehaletten kurtarması ve yeni hayatı ihdas edecek mektep, müze vesair yapmasıdır.
- f) “Ümmet, devlet ve millet” bir bütündür.
- g) Gömlek değiştirmek kaçınılmazdır, tırtıl nasıl kelebek oluyorsa tac-taht devri artık kapanacaktır.

ğ) Türk milleti vefalıdır, ahde vefa demek Altun devre bağlılık göstererek Türk milleti için, Türk yasası için çalışmaktır. Türk milleti kahramanlar soyundan gelmektedir.

h) Türk ahlakı birlik olmayı gerektirir.

ı) Şairler ilhamlarını vatanda ve milletten alırlar. Bu ilhamın temeli bazen başını vermektir vatan, millet uğruna.

Ziya Gökalp'in millet kavramına bakışı hayatı boyunca aynı çizgide ilerler. Zamanla evrilsede büyük kırılmalar söz konusu değildir. Manzumeler ne kadar farklı yıllarda yayımlanmış olsa da o milletin kendi kendini yönettiği bir idare hayalini manzumelerinde hep işlemiştir. Din ile hukuk işlerindeki ikiliğin millet hayatına, aile kurumuna etkisini sosyolojik analizlerle ortaya koymaya çalışmıştır.

d) Mefkûre

Mefkûre kelimesi Ziya Gökalp'in fikir kelimesinden türettiği bir kelimedir. Kelimenin anlamı Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*'ında "Ülkü. Fr. Idéal." ve Türk Dil Kurumu'nun *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde<sup>165</sup> "Ülkü, ideal." diye açıklanır. Ziya Gökalp'in *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918), *Türkçülüğün Esâsları* (1923) kitaplarında ve *Küçük Mecmua*'da mefkûre ile ilgili yazıları vardır.

*Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918) kitabında "mefkûre" kavramı ele alınır. Biyolojide bir tohumun nasıl çimlendiğinden, dünya ülkelerinin tarihinde yaşananlardan bahis açan uzun açıklamalarla mefkûre kavramını somutlaştırmaya çalışır. Mefkûre iki şekilde kendini gösterir diye sözlerine devam eder. İ'caz (prestige) ve te'yit (sanction). İcaz, mefkûrenin ruhlara direkt yansımasıdır. Birey, yani fert mefkûreli olduğu zaman ruhu da enthousiasme ile yani vecitle dolar. Bu vecit kişinin duygularını daha yoğun, daha çılgın yaşamasını sağlar. Kalpte duyulan bu hisler, kutsiyet diye tarih edilebilir. Fert, bu şedit duygular sonucu mefkûrelerini ve ona yardımcı olan şeyleri kutsal; ancak mefkûrelerinin karşısında olan şeyleri ise tel'in eder. Mefkûre uğruna saadetler feda edilebilir. Mefkûrenin teyit kuvveti ise icaz kuvvetinin sonucudur. Mefkûrenin tecellisine karşı kutsî bir bağ hissetmeyenler, birtakım araçlarla mefkûrenin gücünü hissederler. Mefkûrenin müsahhar cemiyeti tarafından, mefkûreye uygun ya da zıt

<sup>165</sup> (<http://www.tdk.gov.tr> Erişim tarihi: 6 Kasım 2015).

hareketlerine karşı bir reaksiyon gösterileceğini bilirler. Takdir ya da takbih şeklinde ortaya çıkan bu reaksiyon mefkûrenin teyit kuvvetidir. Evvelce kuvvetini tespitten mahrum olduğu için bu örf şeklinde görünür. Daha sonra şekil alarak (taazzi ederek) kanun şeklini alır, “icaz mefkûrenin cemâl sıfatı; teyitse, celâl sıfatıdır” diye tanımlanır (Ziya Gökalp 2007: 72). Yazının devamında mefkûrenin açıklamasına devam edilir:

Mefkûre, bu iki sıfat yahut kuvvetiyle fertleri aynı maneviyette birleştirerek umumunu mütecânis bir ruh mâhiyetine ifrağ eder. Bir çocuk “ben” duygusunu hissettiği dakikadadır ki o âna kadar müphem bir varlık hassasiyeti içinde kalmış olan şahsiyeti infilâk eder. Çocuk için “ben” duygusunu hissetmek neyse, millet için de mefkûresini idrak etmek odur. Fakat millet benliğini ancak büyük felâketler zamanında hissedebilir. Musibetler zamanındaki millî buhran, içtimâî bir cibrîliktir ki dağınık bir halka bir milliyet ruhu, bir aile vicdanı nefheder. Millete bu ruh nefholunduktan sonradır ki o, kim olduğunu, nereden geldiğini, nereye gideceğini, nasıl bir tarihî vazife ifa edeceğini sezmeye, anlamaya başlar.

Hamiş:

Mefkûreye “hayal”, “gaye”, “emel”, “dilek” diyenler var. Yukarıdaki izahlardan anlaşıldığı üzere mefkûre, bir millet tarafından mâzîde büyük bir buhran zamanında hakikaten yaşanmış ruhî bir hâlet, zihnî bir mevcudiyettir; ne yaşanmamış bir hayal ne de istikbalde yaşanacak bir gayedir.

Mefkûre, hâlin müebbisi ve istikbalin hâlikı olmakla beraber, mâzinin bir şe’niyetidir. Milletin mâzîsinden gelip onu istikbaline doğru iten fikrî bir hamlesidir. O hâlde “idéé”den müştak “idéâl” gibi, “fıkr”den müştak olan “mekfûre”yi bu mevkide isti’mâl etmek daha münasiptir (Ziya Gökalp 2007: 72-73).

Mefkûre kavramına sosyoloji merkezinde bir anlam yükleyen Ziya Gökalp, Türklerin buhranlı zamanlarından ancak bu güçle çıkacağına inanır. Bir milletin mefkûresini hissetmesi, idrak etmesi demek maneviyette birleşmesidir. Geçmiş, hâl ve gelecek mefkûreden bağımsız değildir. Bir milletin yaşamında belirleyici bir unsurdur.

Ziya Gökalp’in mefkûre ile ilgili başka yazıları da vardır: “Tarihî Maddecilik ve İçtimâî Mefkûrecilik” adlı yazı *Türkçülüğün Esâsları* (1923) kitabında, *Fırka Nedir?* (2010) ve *Makaleler IX* (1980) kitaplarında yayımlanmıştır. *Küçük Mecmua*’daki “Musahabe: Mefkûre Nedir?”, “Musahabe: Mefkure ve Şe’niyet”, “Musahabe: Mefkûrenin Nev’ileri ve Derecâtı”, “Musahabe: Mefkûrenin Harikâları”, “Musahabe: Tekâmül Mefkûresi” adlı yazılar *Makaleler VII* (1982) ve *Küçük Mecmua I, II, II* kitaplarında; “Mefkûre” ve “Hedefler ve Mefkûreler” adlı yazı *Ziya Gökalp ve Çınaraltı* (1939) kitabında; “Mefkûre” makalesi *Çınaraltı Konuşmaları* (1966) kitabında yer alır. *Makaleler VII* (1982) kitabındaki “Mefkûre Nedir?” ile *Küçük Mecmua*’daki “Mefkûre Nedir?”

yazıları; *Makaleler IX* (1980) kitabındaki “Mefkûre” ile *Çınaraltı Konuşmaları* (1966) “Mefkûre” yazıları aynı yazılardır.

“Mefkûre” kavramı Ziya Gökalp’in manzume anlayışında işlediği bütün konulara akseder. Hayal ettiği toplum mefkûre sahibi bir toplumdur. Ülkü, ideal gibi de yorumlanabilecek bu kavramın hangi manzumelerde geçtiği tespit edilmiştir. Bu başlık altında ise mefkûre ile Gökalp’in işaret ettiği değerler, alışkanlıklar ya da ferdin buhranlarının da ilacı olabilecek mefkûrenin insan hayatındaki yeri ve değeri; toplumsal yaşama etkisi analiz edilmeye çalışılacaktır. Mefkûreyi insanî ve toplumsal değerler olarak değerlendirmek de mümkündür. Ziya Gökalp’in manzumelerine geçmeden evvel, “Musahabe: Manevî Hayat ve Derunî Hayat”<sup>166</sup> adlı yazıda mefkûrenin insan hayatındaki rolü sosyoloji biliminden temellendirmelerle açıklanır, yanı sıra örnekler de verilir:

Filhakika, insanın ruhundan her türlü içtimaî mefkûrelerle dinî, ahlâkî, bedîî kıymetleri çıkarırsanız, orada mânevî hayattan hiçbir eser kalır mı? Bunlar çıktıktan sonra, insanın ruhunda yalnız muhtelif bilgiler ve bir de hayvanlarla müşterek bulunan ihtisaslar ve ihtiyaçlar kalmaz mı?

İnsan, hayvanî ihtiyaçlarını tatmin için, maddî vasıtalarla muhtaçtır. Açlıktan kurtulmak için hiç olmazsa bir parça ekmeğe, susuzluğunu gidermek için bir bardak suya malîk olabilmelidir. Halbuki, mefkûrelerle kıymet duygularını tatmin için, maddî vasıtalarla mutlak bir ihtiyaç yoktur.

İnsan, maddî elemlerden kurtulup, maddî hazlara nail olmak için birtakım refah esbabına malîk bulunmalıdır. Hâlbuki din, ahlakî, bedîî vecdleri yaşamak için hiçbir maddî vasıtanın mevcudiyeti zarurî değildir (Ziya Gökalp 1982a: 54, Gökalp 2009a: 172).

Kısacası mefkûreler her sahada ve insan ruhunda, dolayısıyla toplumsal hayatta belirleyicidir. Savaş zamanı milletlerin dağılmasını engellediği gibi normal zamanlarda da insana vecd veren duygular, alışkanlıklar ve insan yapabilme, bilme eylemini hareket geçiren değerlerdir. Bu bağlamda mefkûre kelimesinin geçtiği manzumeleri ele almak daha anlaşılır olacaktır.

“Mefkûre” (1943) adlı manzumede ise konu mefkûredir. Mefkûre kelimesi manzumede geçmez, vefatından yıllarca sonra yayımlanmış bu manzume şöyledir:

<sup>166</sup> *Küçük Mecmua*, 10. sayı, 6 Ağustos 1922, sayfa 1-6.

Bir perî kızıdır ki görünmez göze,  
Onunla yaşarım dâim öz-öze...  
Ben sükût edince o başlar söze  
Rûhumun onunla izdivâcî var.

Ben âşık bir kalbim, cânânım odur.  
Bu fânî dünyâda Rahmân'ım odur,  
Ben hasta bir rûhum, Lokmân'ım odur,  
Elinde gönlümün öz ilacı var.

Demeyin o mevcut değil, hayâldir,  
Vucut metin değil, bence me'âldir.  
(Ziya Gökalp 1989a: 298)

Ziya Gökalp'in ruhunda mefkûrenin rolü büyüktür. Bireysel yaşamında ve ülkenin buhranlı günlerinde ona yol gösteren mefkûreler olmuştur. Din, ahlak, bediiyat hakkındaki öğrendiği değerler, ülküler onun ruhunu beslemiş; Türk toplumsal hayatındaki yerlerinin önemini ise sosyoloji ile izah etmiştir. Mefkûre o nedenle bir doktor gibi işlevseldir insan ve toplum hayatında. Mefkûresiz bir insan, ruh olamayacağı görüşü manzumeye yansır. Manzumenin son dizelerinde mefkûrenin hayal olduğunu düşünenlere ise insan bedeninin anlamı diye işaret eder mefkûreyi.

“İpek Kozası” (1922) adlı manzumede millet nedir sorusu, ipek kozasındaki istihalede hareketle tanımlanmaya çalışılır (Ziya Gökalp 1989a: 297) Mefkûre manzumede bir yaşam biçimi olarak tarif edilir. “Mefkûre”<sup>167</sup> nedir sorusunu zaman zaman makalelerinde işleyen Ziya Gökalp için mefkûre bir yaşama yön veren başlıca unsurlardan biridir:

Çok kere bir genç ile bir taze kız arasındaki nişan mukavelesini bozmaya ve bazen da evli iki genci birbirinden ayırmağa lüzum görmüştür.

Hastalığın menfi ilâcî budur. Müsbet ilâca gelince, bu da münebbihlerden biridir. Hastanın ruhunu za'fiyetinden kurtararak onun seviyesini yükseltecek, herhangi bir münebbihtir. Bazı hastalar üzerinde bir kadeh şampanya, yahut bir şişe bira iyi bir tesir yapar. Fakat, bence bu maddî münebbihlerin yerine manevî münebbihlere müracaat etmek daha faydalıdır. Bu manevî münebbihler ise, mefkûrelerdir. Mefkûre vecidle dolduran ve insana kendisi için hayatını servetini, her şeyini feda ettiren bir yaşayış tarzıdır.

Mefkûre, galeyanlı içtimallardan doğar. Hususiyle, milletin büyük bir tehlikeye düşer olduğu, yahut büyük bir zafer kazandığı zamanlarda milletteki bütün ruhları istilâsı altına alır. Böyle zamanlarda herkes mefkûrelidir. Çünkü, mefkûre şe'niyet halini almıştır. Fakat, bu galeyanlı hal devam edemez. Çünkü, bir taraftan ruhları yorar, diğer cihetten iktisadî hayata mani olur. İktisadî faaliyetler için, ruhların sekinetli ve sükûnlu

<sup>167</sup> 11 Mayıs 1924, *Cumhuriyet*.



olması lâzımdır. Asıl hüner, içtimaî galeyanlar olmadığı zamanlarda ruhunda mefkûreyi canlı olarak yaşatmaktır. İşte, mefkûrenin bu şekli, ruh düşüklükleri için daimî bir münebbihtir ve gayriuzvî ruh hastalıklarını esaslı bir surette tedavi eder (Ziya Gökalp 1966: 32, Ziya Gökalp 1980: 104-105).

*Cumhuriyet* gazetesinden alıntılanan yukarıdaki yazıda “mefkûre” konusu 1924’te yeniden yazılmıştır. “Çınaraltı” kenar başlığı altında yazılan bu makalelerde “Meçhul Filozof” farklı konuları işler. Diyolog şeklinde kurulan bu yazılarda, soru-cevap tekniği kullanılır (Ziya Gökalp 1966: 10). Yukarıdaki yazı da bunlardan biridir. Mefkûrenin bir yaşayış tarzı olduğu söylenilir ve insan hayatındaki yeri ve toplum hayatında nasıl doğduğu belirtilir.

Ziya Gökalp, “mefkûre” temasını Gazi Mustafa Kemal’den hareketle manzumelerinde işler. Gazi Mustafa Kemal için yazdığı manzumeler dışında birkaçında mefkûreden bahseder. Bu birkaç manzume de konu açısından bütünlük göstermez.

“Büyük Azm” (1921) adlı manzumede “Hakka râzı bir kavmiz, mefkûremiz adâlet,/ Nâmert bir düşman bizi ezmeğe etti niyyet,/ Milletce verdik karâr: Yâ ölüm, yâ hürriyyet,” (Ziya Gökalp 1989a: 322) dizelerinde adalet duygusu ile mefkûre kavramı birleştirilir. İngilizlerin Türk-İslam devletleri üzerinde uyguladığı politikayı haksız bulan Ziya Gökalp, mefkûreyi bu manzumede adalet olarak tanımlar. Mefkûre; kısacası Türklerin aradığı şey bu haçlı zihniyetine karşı eşitlik, adalet, zalimin artık zulmü bırakmasıdır.

“İstid’â” (1922) adlı manzumede “Medeniyet gerçi bize uzaktır;/ Mefkûremiz güneş kadar parlaktır../ Bütün millet yükselmeğe müştaktır;/ Kurtar bizi cehâletten, noksândan!” (Ziya Gökalp 1989a: 291) dizelerinde mefkûre, özlenen yaşam, umutlar ve toplumsal hayatta mutluluk gibi düşünülebilir. Mefkûrelerin ışığı sancılı günlerde hem Ziya Gökalp gibi bilim adamlarına hem de halka yön vermiştir. Vatanın bütünlüğü her şeyden önemlidir. Batı kadar teknoloji alanında gelişmemiş olsa da Türklerin mefkûresi Türkleri yeniden var edecektir. Manzumenin bütünündeki halkiyat, Türkçülük düşünceleri de bu minvalde tekrarlanır. Manzumenin başka bir dörtlüğünde “Mefkûresiz rehberlerden pek yandık..” (Ziya Gökalp 1989a: 291) diye Gazi Mustafa Kemal’e

seslenilir; Gazi'den Batı'da Doğulu yaşam tarzından halkı kurtarması beklenir. Gazi Mustafa Kemal, mefkûre sahibi biri olarak tanımlanır. Mefkûre sahibi olmak, halka ve millete yön verebilecek, iktisattan eğitime, dinden sanata, hukuka pek çok alanda Türklerin toplumsal ve kültürel değerlerini de göz önüne alarak yeniden yapılanmayı sağlayacak kişidir. Ziya Gökalp için Gazi Mustafa Kemal beklenen liderdir, vatani ve milleti sıkıntılı günlerden kurtaracak kişidir. Sadece savaş alanında değil sulhten sonra da yapacakları, yapması gerekenler vardır.

“İkinci İstid‘â” (1922) adlı manzumede ise Gazi Mustafa Kemal’in savaş sonrası herkes gibi özgür olmak istemesinin halkta bir vehim doğurduğu belirtilir. Bu ise memlekette yeniden mi felaket başlayacak düşüncesini doğurur. Buna imkân olmadığını söyler Ziya Gökalp: “Hayır, asla! Yoktur buna bir imkân:/ Fert olamaz bir milletin beşiri.. Hürdür belki mefkûresiz bir insan,/ Hür olamaz vazifenin esiri..” (Ziya Gökalp 1989a: 292) Bir milletin müjdecisi bir fert olamaz belki, mefkûresiz de insan daha özgür olabilir belki; görev insanın özgürlüğünü kısıtlar. Manzumenin devamında Gazi'den beklenen anlatılır: Eserinin borçlusu olarak bu eseri tamamlamalıdır. O mefkûresiz insanlar ya da vazife sahipleri gibi özgür olamayacaktır, ama kahramanlar soyundan gelen bu memleket ondan medet ummuştur en sıkıntılı günlerde. Bu nedenle millet arslanları iş başında görmek ister.

“Niçin” (1922) adlı manzumede Gazi Mustafa Kemal mefkûrenin timsali olarak gösterilir: “O, millî dehânın tam Kemâl’idir/ Türk’ün hem Celâl’i, hem Cemâl’idir/ Mefkûre görünmez, o timsâlidir/ Mefkûreye çattın söyle, sen niçin?” (Ziya Gökalp 1989a: 298) Ziya Gökalp’in niçin sorusunu yöneltmesini şöyle açıklamak mümkündür. Millî Mücadeleden sonra Gazi Mustafa Kemal, masa başında da toplumsal hayatta da birtakım hedeflere ulaşmak istiyordu. Oysa Millî Mücadelede kazanılan başarı sonrasında Meclis’teki görüş ayrılıkları su yüzüne çıkmıştır, bu durum ise Gazi’yi sıkıntıya düşürmüştür:

Bu nedenle, kurtuluş ve kuruluş aşamalarında hızlı karar almak ve uygulamanın hayati öneme sahip olduğu bir dönemde, Mustafa Kemal Paşa daha hızlı kararlar almak ve Türkiye’yi hedeflediği noktaya bir an önce ulaştırmak adına 10 Mayıs 1921’de I. Grup da denilen, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurmuştur. Buna karşın,

muhalefette kalanlar, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey liderliğinde bir araya gelmişlerdir. Bu oluşum ise II. Grup olarak adlandırılmıştır.

İki grup arasında hemen her alanda yaşanan tartışmalar özellikle belli konularda yoğunlaşmıştır. Bunlardan birisi de Lozan Barış Görüşmeleri olmuştur. İki grup arasındaki bu tartışmalar, görüşmelerin başlaması ve heyet başkanı olarak İsmet Paşa'nın gönderileceği kararından başlayarak, görüşmelerin kesildiği 4 Şubat-23 Nisan 1923 tarihlerine kadar yoğun olarak devam etmiştir. Bu tartışmalar yoğunlukla Musul Meselesi ile iktisadi ve mali meseleler üzerinde olmuştur. Tartışmalar devam ederken, her iki grubun da onayı ile 1 Nisan 1923'te Meclis seçimlerinin yenilenmesi kararı alınmış ve seçimlerin sonucunda bağımsız olarak seçimlere katılan II. Grup üyeleri başarısız olmuştur (Salman Bolat-Demiraslan 2013: 29).

Meclis çalışmalarının yavaşlaması, Gazi Mustafa Kemal'in yapmak istediklerinin sekteye uğramasını konu edinen “Niçin” (1922) manzumesinde Lozan'da yaşananlara atıfta bulunulmuştur. Mefkûreye çatmak, Gazi'nin yapacaklarına çatmak demektir manzumede. Mefkûre gözle görünmez belki; ama mefkûre sahibi bir lider olduğu için o mefkûrenin sembolü, sureti, resmidir âdeti.

“Vatan” (1918) adlı manzumede “Her ferdinde mefkûre bir, lisân, âdet, din birdir..” (Ziya Gökalp 1989a: 100) dizesinde Türklerin birlik arzusu dile getirilir. Mefkûre birliği demek ülkü, gelecek, vatan, ahlak vesair bütün konularda Türklerin birleşmesi demektir.

“Kadın” (1918) adlı manzume, cemiyetin üç esası “aile, devlet ve millet” hakkındadır. Millet, ilk insanca yakınlık ve dostluktan beri bu devrenin ermesine susamıştır âdeti; din aileden, hukuk ise devletten doğmuştur. “Milletteki son mefkûre ilme uygun ahlâktır” (Ziya Gökalp 1989a: 107) denilerek manzumenin son kısmında kadın ve erkek vicdanının birleşerek hareket etmesi gerektiği üzerinde durulur. Mefkûre ahlaktır; toplum yaşamındaki değerler, belirleyici kurallar, kadın-erkek rolleri vesaire mefkûreye dairdir. Millet unsurunun yapılabilmesi ahlak kurallarının (morality rules) değişmesinde yatar. Mefkûre bu manzumede daha çok toplumsal rollerdir.

“Ali Kemal'e” (1921) adlı manzumede “Türklük hem mefkûrem, hem de kanımdır;/ Sırtımdan alınmaz, çünkü kürk değil!” (Ziya Gökalp 1989a: 278) dizelerinde Ziya Gökalp'e yöneltilen Kürtlükle ilgili düşünceleri feveran eder. Türklük Ziya Gökalp'in manzumede belirttiği gibi hakikaten yaşamını, yazı hayatını, manzumelerini ve akademik hayatını şekillendiren bir kavramdır. Ömrünü Türkçülüğün, Türklüğün

tarihini yazmaya ve araştırmaya vakfeden Ziya Gökalp için bu yaşam biçimi mefkûresidir; böylesine hayatını şekillendiren bir ideale sahipken onun soyca Türk olmadığı görüşlerini ileri süren/lere bir cevap vermesi gerektiği dönemde bu manzumeyi kaleme almıştır. Türklük mefkûrem derken, yaşam biçimi olduğunu izah etmek istemiştir denilse yanlış olmaz.

#### e) Sanat

Ziya Gökalp, sanat kavramını da mefkûre bağlamında ele alır; millî bir sanat anlayışı yaratılmasını arzu eder. Yaşadığı dönemde müteşairlerin söz sahibi olarak şuurun yürüdüğünü söyler ki manzumelerinde de bu gayeyle hareket etmiştir. Müteşairler, estetik olmaktan çok didaktiktirler. Bunun farkında olarak manzumelerini yazar. Ziya Gökalp de yaşadığı dönemde bilinç unsurunu kullanarak yapılması gerekenleri anlattığı manzumeler yazmıştır. Manzumelerinde esin perisi ilham aldığı hayaller değil, gerçekler vardır. Sanatın konusunun ne olması gerektiği, toplum için sanat anlayışı ve millî şairin kim olduğu üzerinde durulur. Dinin insan hayatındaki yerinden de bahsedilir. Dinin toplumsal hayatı etkileyen bir tarafı üzerinde durulur ve din ile ilim ilişkisi sorgulanır. Zekâtın toplumsal hayattaki dayanışması sanatkârın üretim araçlarına benzetilir. Halka doğru gidilerek gerçek sanat anlayışının halktan beslendiği görüşü dizelerde vurgulanır. Türkçülük, bu manzumelerde millî sanat anlayışından izlerle yansıtılır.

“Karacadağ” (1922) manzumesi Ziya Gökalp’in şiire nasıl başladığı günlere atıfta bulunduğu, Diyarbakır’da halkın yazın yaylaya çıktığı yaylak olarak kullanılan Karacadağ hakkındadır. Karacadağ sıradan bir ad değildir. Karacadağ için Ziya Gökalp şu bilgiyi not olarak verir:

Karacuk, Fârâb şehri civârında bir dağdır. Arsitote’dan sonra felsefede ikinci muallim tanılan Fârâbî, bu şehirde bir tahrânın torunuydu.

Selçuk ve Osmanlı Türklerinin dedeleri olan Oğuzlar, kışın Fârâb şehrinde oturur, yazın Karacuk-dağı’na çıkarlardı. Diyârbekir’de, Biracik’te, Ankara’daki Karaca-dağlar, adlarını bu eski yayladan almışlardır. Oğuzlar, Musul’da da bir dağa Karacuk adını vermişlerdir (Ziya Gökalp 1989a: 284).

1922’de *Küçük Mecmua*’da yayımlanan bu manzume, gençlik hülyalarının sosyolojik bilgilerle eski duyuların da hatırlanarak yeniden yazılmasıdır. Sadece belki bir ad diye düşünölebilecek bir dağ adının nereden geldiğini araştıran yazar, belleğinde yer eden bu dağın Türk tarihindeki yerini de manzumeye yedirerek manzumesini kurgular. Manzumede karlı dağlara bakan gencin hayalini yansıtan 40’lı yaşlarını süren bir sosyolog olan Ziya Gökalp, genç Ziya’nın şiire nasıl başladığını şöyle anlatır:

“Çocuklukta penceremin,  
Ufukları bu dağlardı..  
Âşıkıyım ben hucremin,  
İçinde bin his çağlardı...

Babam bana yaptırmıştı  
Bu istiğrak yuvasını..  
Gönlüm burada kaptırmıştı,  
Bütün şi’re hulyâsını..

Babam birgün dedi, “Dalgın,  
Hep okursun, biraz da bak!  
Karşındaki karlı dağın  
Şiirleri daha sıcak”

(Ziya Gökalp 1989a: 283)

“Çocukluk, istiğrak yuvası, ecdad, yurt, şiir, gönöl, karlı dağ” kelimeleri hatıralara ve Türk tarihine yolculuğu çağrıştıran bir bütönlökle manzumede kullanılır. Hülyalı bir atmosferi olan manzume Ziya Gökalp’in diğör manzumelerinden daha estetik bir algı yaratır okuyucuda. Hem Türkçölüğün izleri hem de estetik çizgisi üst sınırdaki olan manzume, Gökalp’in poetikasının ana hatlarını yansıtır. Toplum için yazdığı ve çok yazdığı için estetik atmosferin yoğun olduğu bu tür manzumeleri, şiir istifi arasında daha az görünür olmuştur.

“San’at (Ortaç)” (1917) adlı manzumede yeni şairden eski ozanı dinlemesi istenir. Yeni şair, eski ozandan Altun Destan’ı dinler: yeni şair, kobuzu çalan yok zannederken; bir de ne görsün çalgı şairin gönlünün sesinden başka bir şey değildir. “Kutlu-taş, kırmızı, millî hüner, aruz, hece, Şark ve Garp” kelimeleri ile sanat, halkçılık minvalinde eklemlenir. “Diyor ki: Siz Parnasse, biz Ortac-eri,/ Bizden olan her fert görür ileri,/ İğreti san’attan, millî hüneri/ İstemez yabancı eserlerden bac!” (Ziya Gökalp 1989a: 111) dizelerinde ise Ziya Gökalp, yeni şairin Ortaç-eri olduğunu vurgular. Bilge

Ercilasun, tenkit tarihi bağlamında Ziya Gökalp'in bu manzumesi için şu tespitleri yapar:

Görüldüğü gibi Gökalp bu şiirde yeni kavramlar ve yeni terimler kullanmıştır. Bunların bazılarını kendisi icat etmiş, bazılarını da Fransızcadan almıştır. Fakat Batıdan aldığı kelimelere de yeni kavramlar kazandırmış, yeni ve farklı ve değişik bir durumu ifade etmek için kullanmıştır. “Parnas” kelimesi buna örnektir.

“Parnas”, bir akımı ifade eden bir terimdir. Gökalp burada bu kelimeyi millî olmayan şair “alafranga şair, kozmopolit şair, halkına yabancı şair, ödünç alınmış bir sanatı kullanan şair” için kullanmaktadır.

Bu arada Gökalp, düşüncelerini ifade etmek için yeni terimler de üretmiş ve yeni anlamlar yükleyerek bu şiirde onlara yer vermiştir. Ozan, Ortaç, Dilmaç, Yalvaç gibi...

Bu şiirde millî edebiyatçıların bütün prensiplerini bulmak mümkündür. Bunlar şöyle sıralanabilir: Hece vezni, Türkçe, millî değerler ve millî kültür malzemeleri, millî şuurun meydana gelmesi, millî sanatı işleme ve geliştirmek, taklitçi olmamak, dış tesirlere kapılmamak, etkilenmekten çok etkileyici olmak, yani yol gösterici olmak... (Ercilasun 2009: 381-382).

Gökalp, millî sanata inanır ve millî hünerin iğreti sanattan üstün olduğuna inanır. Bilge Ercilasun, Ziya Gökalp'in “Parnas” kelimesini Ali Canip'in de kullandığını, Parnas kelimesi ile taklitçiliği ve üretmeyişi anlattıklarını kaydeder. Ortaç ise millî şairin yani ozanın takip ettiği, millî sanatın yoludur.

“Şiir Nasıl Sânih Olur” (1908) adlı manzumede de benzer bir anlayış hâkimdir. Şiir fikrin doğuşunu nasıl sağlar, zihne ve fikre nasıl ışık verir merkezinde yazılan bu manzume, Ziya Gökalp'in gençlik yıllarına aittir. İnsan hayatı küçük bir lüccedir (aynadır), gizli recefat (yükselmeler, sarsılmalar) oradan yükselir. Kuytularda kalan gam, keder, tasa ancak inceden inceye düşündükten sonra anlaşılabilir. Kaçınılmaz bu yükselişler dertli gönülden ilham alır, heyecanla sinenin melalinde çırpınır:

“Çıkarak sath-i zihne o mevcât,  
Resmeder pür-kuzeh nukuş-ı hayat.  
Reşk-i Erteng olan muhayyeleye

Savt-ı nalendesi o mevcelerin,  
Olarak vezn-ü lafza-i rengin,  
Olur aheng-i şi're sermaye...”

(Ziya Gökalp 1989a: 248)

Erteng, milattan sonra III. yüzyılda İran’da bir mezhep kuran ve o dönemin öncü ressamlarından sayılan şöhretli nakkaş Mani’nin çok güzel resimlerle bezeli defteridir (Ziya Gökalp 1976c: 156). İnsan zihnindeki bu dalgalar, elektrikli hâl ve çırpınışlar yüzeye çıkarak görünür hâle gelir; Mani’nin defterindeki bu resimler gibi renk renk çizgilerle işlenen hayatın nakışlarını resmeder. Dalgaların âhı, inleyişi sözün vezne bürünmesini sağlar ve şiirin ahenkli olmasını sağlar. Ziya Gökalp gençlik dönemine ait bu manzumede de şiiri zihnindeki çarpışmaların yansıması, düşüncüyü şiirin ilham kaynağı olarak görür; toplumsal faydayı ön planda tutarak toplum için sanat ilkesi doğrultusunda yazar.

“Asker’le Şâir” (1916) adlı manzumede de şairden şuurlu şiirler yazmasını bekler. Galiçya’daki siperlerde uyuyan askerlerin hayalini canlandırmasını ve şairin uyuyan; siperlerde yatan askerin ise asıl sezen, duyan ve yaşayan olduğunu söyledikten sonra “Şâir odur, çünkü onun kalemi/ Uyurken de düşmez asla elinden,/ Kalbindeki bütün zevkî, elemi/ İlhâm ona vatanından, ilinden” (Ziya Gökalp 1989a: 120) dizeleriyle asıl şairin bu adsız kahramanlar olduğu anlatılır. Şair, cephelerde savaşan bu neferlerden ilham almalı ve onlar için destanlar yazmaya ve birkaç dakikasını vakfetmeye üşenmemelidir. Ziya Gökalp’in bu manzumesinde “sanat” kelimesi geçmese de millî sanatın nasıl yaratılacağını, “sanat için sanat” yerine “toplum için sanat” ilkesiyle hareket ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

“Din ile İlim” (1918) adlı manzumede din ile ilmin nasıl bir bağı olduğu anlatılır. İnsanların ilk rehberlerinin peygamberler ve veliler olduğu; bu ilk dönemlerde dinin, bilgiye kılavuzluk ettiği düşüncesi ile okur, konuya hazırlanır. Özellikle o dönemde “Ahlâk, san’at hep o nûrdan alır fer...” (Ziya Gökalp 1989a: 99) dizesiyle toplumdaki pek çok unsurun dinden beslendiği fikrine geçilir. İlk zamanlar böyleyken daha sonra bu din anlayışının yerini, ham züht aldığı ve dinin verdiği vecdin yerinde yeller estiği belirtilir. Din ile hikmet, yani din ile bilim arasında bir çekişmenin başladığı bir dönem başlar. Oysa din, insan kalbindeki coşkunun pozitif bilimidir diye manzume bitirilir. Toplum hayatında yeni bir din anlayışının habercisidir bu görüş, dinin insan hayatındaki değerini öne çıkaran ve önemseyen; ancak aynı zamanda çelişkileri, bilimi sekteye uğratacak zahidane din anlayışını öteleyen bir dinden bahsedilir.

“Köylü Şiirleri IV Zekât” (1906) adlı manzumede millet bir teavün şirketi olarak tanımlanır ve zekâtın toplum hayatındaki rolü ele alınır. Müşteriler olmazsa satıcı nasıl elindeki malları satamaz çürürse, zenginlerin servetinde de yoksulların payı olduğu vurgulanır. Bu bağlamda sanatkâr ise manzumede şöyle geçer: “Bir san‘atkâr âletleri, ham eşyâsı olmazsa,/ Bir mahsûlü i‘mâl edip gözönüne atamaz.” (Ziya Gökalp 1989a: 244) Sanatkâr için alet edevat ne ise üretmesi için toplumda dayanışma için de zekât odur.

“Vatan” (1918) adlı manzumede Türkçülük düşüncesi hâkimdir. Dil, din, ülkü birliğinin arzulandığı manzumede sanat kelimesi ilim ve fen bağlamında ele alınır: “Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermâye,/ San‘atına yol gösteren ilimle fen Türk’ündür./ Hirfetleri birbirini dâim eder himâye;/ Tersâneler, fabrikalar, vapur, tiren Türk’ündür;/ Ey Türk-oğlu, işte senin orasıdır vatanın!” (Ziya Gökalp 1989a: 101) Manzumede iktisattan sanata, sanattan ilme geniş bir yelpazede bütün mesleklerin birbirini perçinlediği bir vatan anlayışı takdim edilir. Sanatın, fennin anlamı çalışmak ve üretmektir; üretim teknolojik gelişmelerle olacaktır. Türk çocuğunun vatani böyle olmalıdır.

“Dehâ” (1918) adlı manzumede dehanın kimde olduğu sorgulanır. Manzumede ileri görüşlülük, çok geniş ve güzel bir perspektife sahip olma anlamında kullanılan deha sahibi olma; halkiyat anlayışına uygun olarak ele alınır ve anlamlandırılır. “Doğru san‘at, doğru ahlâk, doğru din/ Hep ondadır, halk içine dalınız;/ Dâhi gibi her hatâdan pâk, emin/ Olmak için feyzi ondan alınız!..” (Ziya Gökalp 1989a: 110) dizelerinde gerçek sanat, gerçek din anlayışının halkta olduğu, fatanet ve fikir sahibi olmak için halka gitmek gerektiği vurgulanır. Halkın sanat, din, ilim alanlarında feyiz kaynağı olması ise halkın memba olarak görülmesinin sonucudur.

“Seciyye” (1916) adlı manzumede Türk tarihindeki önemli isimler anılır, şanlı tarih sayfaları hatırlatılır; kaybolduğu zannedilen Gelibolu’da, Balkan’da tekrar görünen Türk karakteri/tabiatı/mizacı söz konusu edilir. Düşmanlar artık öldü diye düşünseler de pervasız davransalar da Türk muz gibi dilim dilim keserek onları denize atar. Meydanda



kazanılan bu başarı kâfi midir pekiyi hayır! “Orduda nihâyet kavuştuk sana,/ Ararız şimdi her ocakta seni../ Dileriz kalmasın görmek yarına/ İlimde, san‘atta, ahlâkta seni!” (Ziya Gökalp 1989a: 109) Ordudaki başarının devamı ailede, ilimde, sanatta ve ahlakta da sağlanırsa ancak bu başarı taçlanmış olur. Kısacası kurumların da düzenlenmesi gerekir. Yeniden yapılanma ve yeni hayat anlayışı Türklerin hayatına da aksetmelidir.

“İpek Kozası” (1922) manzumesi “hürriyet, mefkûre, fikir, millet, millî devlet, halkçılık, tekâmül, inhilal, istihale, millî vatan” gibi anahtar kelimelerle örülmüştür. Bilge Ercilasun’un, “Ortaç (Sanat)” (1917) adlı manzumede “millî sanatın sembolleri olarak düşündüğü bazı ifadeler yer verir” (2009: 379) tespiti bu manzume için de geçerlidir. Ziya Gökalp kelimeleri denilebilecek bu kelimelerle millî bir sanat anlayışı arzusu yansıtılır. Tırtıl-kelebek dönüşümünü de bu bağlamda taht ve tac’dan ulus-devlete geçişi somutlaştırmak için kullanan Ziya Gökalp, şiirin ve şairin işlevini şu dizelerde ele alır:

“Bu yeni mahlûkun adı kelebek,  
Tekâmülde dâim yürür ileri.  
Şâirler der ona kanatlı çiçek,  
O da çiçek gibi bahârın şi‘ri...

Tırtıl irticâa düşmüş bir hayât,  
Kelebek hürlükte arıyor necât..

Kelebek tırtıldan başka şey değil:  
Hâle daha uygun olmaktan başka..  
Tırtıla istersen hürmetle eğil,  
Lâkin kelebeğe söyle bin yaşa!

İkisi de gerçi şi‘re revnaktır:  
Bir tulû‘ gurûbtan daha parlaktır!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 296)

Şairler millî devleti, kelebeğe benzetir; kanatlı bir çiçektir bu kelebek. Tırtıla yani eski devlet anlayışına da saygı gösterilmeli, ancak bu yeni millî devlete, kelebeğe bin yaşa demek lazımdır. Gerçi tırtıl da kelebek de şiire parlaklık, ışık, letafet ve taravet verir; ama bir güneşin doğuşu batışından her zaman daha parlaktır.

Gökalp, sanat konusunda da halka gitmek gerektiğine inanır. Millî sanatı tarif eder. Toplumda ahlak, din, vatan birliğinin bütünlüğü her konuda millî bir anlayışla tesis

edilebilir. Yeni şair, millî sanatın yaratıcı ve habercisidir. Millî sanatın temelinde ise; millî bir edebiyat kurmak, Batı'yı taklit etmek yerine kendi kültürüne ve değerlerine sahip çıkmak, rehber olmak düşünceleri vardır.

#### f) Vicdan

“Vicdan” kelimesi Ziya Gökalp’in kelime dünyasında pek çok şeyi ifade eder. Dâr’ül-Fünûn Müderrisi olarak sosyoloji kürsüsünde dersler veren Ziya Gökalp, “vicdan” unsurunu nasıl ele almıştır sorusu ile başlamak yerinde olacaktır. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde olduğu bilinen ancak bir türlü bulunamayan felsefe derslerinin notları (M. Sabri Koz 2007: 24) kitaplaştırılarak *Felsefe Dersleri* adıyla ilk kez 2006’da yayımlanmıştır. “Ahlâk (Morale)” konusu kitabın bir bölümünü teşkil eder. Ahlakın konusu ve usulü üzerine bilgiler verildikten sonra birinci bapta “Nazarî Ahlâk (Morale théorique)” incelenir. 25-30 sayfalık bu bölümde “Ahlâkî Vicdân, Ahlâkî Vicdânın Tahlîli, Vicdânın Tahavülleri ve Tekâmülü, Bu Tekâmülün Kânûnları, Ahlâkî Terâkkî, Vicdânın Tekevvün ve Tabî’ati (1. Ahlâk-ı Vicdânînin Muhtelif Telakkîleri, 2. Ahlâkî Vicdânın Tekevvünü)” başlıkları altında vicdan kavramı analiz edilir. Bu bölümde ahlâkî vicdanın zihnî, hissî, fâ’ilevî ya da irâdî denen üç unsurdan ibaret olduğu konu edilir. Platon’dan Kant’a, Spencer’dan Stuart Mill’e kadar sayısız isme atıfta bulunan Ziya Gökalp, vicdan kavramını sosyolojik ve felsefî açıdan analiz eder. Vicdanı şekillendiren unsurlardan tutun vicdandaki değişimlere kadar geniş bir şekilde konuyu ele alan Ziya Gökalp, akademik bir çerçevede konuyu derinlemesine bütün yönleriyle ortaya koyar. Vicdan azabı duymak, vicdan rahatlığı, hürmet, hor görme, sempati, antipati, vicdan ve irade, vicdanın şuurdan farkı gibi pek çok kavramı ve vicdan hakkında rasyonalistlerin ya da şüphecilerin tutumları nedir tek tek açıklar. Örneğin “İcradan Evvel Bizim ve Diğerlerinin Üzerindeki Hükümleri, Bu Hükümlerdeki Efkâr-ı Tazmîne” başlığında icradan evvel vicdanın etkisi şöyle açıklanır:

Yalan söylemek benim menfa’atım iktizâsından olabilir; böyle olmakla berâber, vicdânım yalan söylemenin fenâ olduğunu tebliğ etmekten geri kalmaz. Tehlikede bulunan bir düşmânın yardımına koşmak, benim için pahâliya oturabilir; böyle iken, vicdânımın onun yardımına koşmanın iyi olduğunu gâyet kuvvetli bir sûrette tasdik eder. Vicdân bir şeyin iyi veya kötü olduğuna bu sûretle hüküm verirse, onun herkes için sûret-i mutlaka iyi yâhud fenâ olduğuna hüküm verir. Bu hükümler umûmî bir şümûle hâ’izdir. Bu hükümler bundan başka, kânûn kuvvetini de hâ’izdirler. Fi’l-vâki’, iyi ile fenâ hakkında bize ma’lûmât verdikten sonra vicdân, birincisini yapmamızı ve ikincisinden içtinâb etmemizi de bize emreder. Bize yalan söylememeyi emreder;

pahâliya otursa da ve her türlü tercihlerimize rağmen benî nev'imizin yardımına koşmayı da bize emreder. Onlardan bir şâri' gibi, bir âmir gibi bahseder; bir kelime ile, bize vazîfemizi dikt eder.

Fakat bu sûretle bize emrettiği zamân, ona itâ'at ettiğimiz müddetçe, gayr-ı kâbil-i ta'arruz kalacağımız husûsunda dahi bize samîmî bir kanâ'at bahş eder. Vicdân, bizi mükellef kılmakla mükerrerem de kılar. Ben doğru söylemekle mükellef olduğumu his ederim, fakat hiçbir kuvvetin beni yalan söylemeye meşrû' bir sûretle icbâr edemeceğini de his ederim ve vazîfemi tatbîk etmek hakkına mâlik olduğumu his ederim. İcrâdan evvel vicdânın verdiği hükümler bunlardır. Bu hükümlerde hayır, şer, vazîfe, hak fikirlerini buluyoruz (Ziya Gökalp 2006: 281).

Vicdan, insanın iç sesidir. Karar verme eyleminden önce ve sonra insanı etkileyen bir mekanizmadır. Yapılan bir iş insanın vicdanını rahatlatabilir de vicdanını rahatsız da edebilir. Toplumsal, duygusal ve bireysel pek çok faktör bu mekanizmayı etkiler. İnsanın kıymet hükümlerini idrakini etkilediği için hem bireyin hem de toplumun yaşamında önemi görmezden gelinemeyecek bir güçtür.

Vicdan; günlük hayatta birey için insanın iç sesi gibi görünse de bu iç sesi oluşturan birtakım sosyolojik, psikolojik ve duygusal sebepler vardır. Aklın evet dediğine vicdan hayır, vicdanın evet dediğine akıl hayır diyebilir. Vicdan, insanın gizli muhakeme yeteneği gibi de düşünülebilir.

Vicdan kelimesi Ziya Gökalp'in manzumelerinde hangi bağlamlarda geçiyor? Bu başlıkta bu sorunun cevabı aranacaktır.

“Köylü Şiirleri I Oruç” (1908), adlı manzumede nefsin arzularla baş etmeye çalıştığı bir ay olarak tanımlanır oruç ayı. Yılda bir kez gelen bu ayın insanları irşat ettiği düşüncesinden bahsedilir ve ilk günlerdeki zorluklardan sonra nefsin güçlükleri yenebildiği ve hayrın şerden kuvvetli oluşu dile getirilir. Oruç sayesinde insanın vicdanı da kuvvetlenir: “Artık kibir, tama‘ gibi bir ma‘nevî kasırga,/ Kayalardan muhkem olan o tineti sarsamaz;/ Artık vicdân cennetine iblis ayak basamaz...” ( Ziya Gökalp 1989a: 243) Oruç sayesinde insan hırslarına, kibrine yenik düşmekten kurtulur ve şeytan insanın vicdanının sesini dinlemesini engelleyemez.

“Köylü Şiirleri II Ezân” (1908) adlı manzumede “vicdan” ezan sesiyle birlikte anılır. Ezan sesi bütün dünyayı uyandıran bir ses, kötülere iyileştiren ve “Vicdânlardan *ben*

pasını sildiren...” (Ziya Gökalp 1989a: 243) bir kavram olarak değerlendirilir. Ezan sesi, insanı iyiliğe çağıran bir ses olarak tanımlanır.

“Köylü Şiirleri III Namaz” (1906) adlı manzumede namaz insana huzur veren, insanı kötülükten uzaklaştırıp iyiliğe yaklaştıran bir eylem olarak geçer ve namazın insanda vicdan duygusunu uyandırdığı şu dizelerde ele alınır:

“İnsanları asırlardanberi eden terbiye,  
Her birinde birer vicdân uyandıran namazdır;  
Buna Cennet kılâğızu denilse de pek azdır.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 244)

“Köylü Şiirleri V Bayram” (1906) adlı manzumede bayram, İslamiyet ve kardeşlik duygusu işlenir. Bayram geleneğinin benlik hissi yerine bizlik hissini gönüllerde tesis etmesinden bahsedilir. Kardeşlik vurgusunun öne çıktığı manzumede bayram günü ile vicdan unsuru birleştirilir:

“Ey şanlı gün! Seni takdis eder bütün vicdânlar.  
Sen, *insanlık kardeşliktir* diyen büyük bir günsün,  
İslâmiyet her yıl sana kavuşarak öğünsün!...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 245)

“Nefsü'l-Emr” (1908) manzumesi Ziya Gökalp’in gençlik yıllarına aittir. Bu manzume dinî içtimaiyatla ilgilenen, din ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi çözmeye çalışan bir gencin zihninde yaşadıklarının yansımasıdır. Manzumede vicdanın cennete açılan bir pencere olduğu fikri söz konusu edilir:

“Vicdan içinde pencere var bağ-ı Cennet’e,  
Duzah-numun olur ise de revzen-i birun,”  
(Ziya Gökalp 1989a: 246)

“Esnaf Destanı” (1913) adlı manzumede toplumda türlü işlerle uğraşan kişilerin vicdanlı olduğu belirtilir:

“Kimimiz manavız, kimimiz bakkal,  
Sözleştik satmağa bütün yerli mal,  
Hem iyi, hem ucuz, dene öyle al,  
Doğrudur işimiz, vicdânımız var.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 84)

Dışarı açılan bu pencere her ne kadar bazen cehennem olursa da insanın gözü batını ve zahiri anlamaya çalışır. Manzumede insanın kendine dönüşü, kendine bakması işlenir.

Buraya kadar vicdan ve din arasındaki bağ üzerinde durulmuştur. Aşağıdaki manzumelerde ise vicdan ile devlet-millet ilişkisinin önemine değinilir, yabancı ülkelerde Türklerde olduğu gibi vicdan unsurunun olmayışı tenkit edilir.

“İzmir Bayramı” (1922) adlı manzumede, Ziya Gökalp vicdanının o günlerde neler gördüğünü şöyle anlatır: “Anınca görüyor hâlâ vicdânım:/ Hatibler kürsüye çıkıp çağlardı;/ Mitingin reisi Hâlide Hanım/ Söylerken halk hüngür-hüngür ağlardı..” (Ziya Gökalp 1989a: 286) Halide Hanım’ın Millî Mücadele yıllarındaki gür sesini hatırlatan şey vicdanın sesidir. Kürsülerde konuşan ses halkın vicdanıdır.

“Şakî İbrâhim Destanı” (1908) adlı manzumede adaletin insanlara sağı solu ve doğru yolu gösterdiği söylendikten sonra, “Vidânlara doğru yolu gösterdin/ Dedin: İşte zulmün sonu ölümdür” (Ziya Gökalp 1989a: 310) dizelerinde; insana vicdanın doğru yolu gösteren yönü vurgulanır.

“Meşihat” (1921) adlı manzumede dönemin kurumlarından biri olan Meşihat makamı ele alınır ve toplumsal hayattaki ikiliğin nasıl düzenlenebileceği üzerinde durulur. Vicdan ise ilim ve din bağlamında ele alınır: “Bir vicdânda ilimle din kaynaşır amma,/ İki ilim, iki hukuk, iki din olmaz!” (Ziya Gökalp 1989a: 317).

“Devlet” (1918) adlı manzumede Kur’an’ın önce Hakk’a sonra peygambere ve devlete itaat eyleyiniz buyurduğu belirtilerek vicdanın din ile kanun ilişkisi ele alınır: “Vidânımın bütün hissi sadâkat/ Kanûnlara, Hadis ile Âyet’e.....” (Ziya Gökalp 1989a: 116).

“Kavm” (1917) adlı manzumede dünya üzerindeki bütün Türklerin birleşeceği hayali vardır. Hars birliği, vicdan birliği ile sağlanabilir. Ziya Gökalp’in Oğuzculuk görüşünden izler de bulunan manzumede; dili, dini, sanatı ve harsı bir olan Türk birliği düşüncesi dizelere şöyle yansır:

“Nekadar Türk varsa bu gün cihanda,  
Burdaki harsa var meyli vicdanda,  
Dili dilimdendir, dini dinimden,  
Olacağız biz hep aynı vatanda.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 110)

“Dehâ” (1918) adlı manzumede vicdan, millî hars düşüncesiyle bağdaştırılır:

“Bunun gibi eski irfân çağında  
Okur-yazarlardı halkın kıblesi.  
Yeni hayat dedi: “Hâyır muktedâ  
Halktır, dehâ ancak onun hamlesi....

Okumuşlar, bırakınız gurûru,  
Millî harsı öğreniniz milletten!..  
O vicdândır, sizse anın şuûru,  
Köksüz şuûr uzak değil cinnetten...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 110)

Eski hayat-yeni hayat karşılaştırılır ve yeni hayat anlayışında iktidar sahibi olarak halk işaret edilir. Dehanın kaynağı halktır. Aydınların halka yönelmesini önemseyen Ziya Gökalp; halkı, harsın vicdanı diye tanımlar. Aydınlar ise halkın bilinci olmalıdır, köksüzlük cinneti çağırır. Dehaya, yani halka gitmekse bilinçsizlikten kurtulmaktır.

“İngiliz’den Sakın” (1922) adlı manzumede “Önce çalar vicdânını,/ Sonra alır vatanını.” (Ziya Gökalp 1989a: 281) dizelerinde İngilizler’e karşı uyarı söz konusudur. İngilizlerin ardından gitmenin pek hayırlı olmayacağının işlendiği manzumede, bütün dünyayı kendilerine kul ettiği ve İngilizlerin sadece para keselerini değil insanların eşyalarını da ellerinden aldığından bahsedilir. İngilizler insanların önce ruhunu ve din duygusunu yok eder; sonra da vicdanını ve vatanını çalar denilerek İngilizlerin tutumu konu edilir manzumede.

Görüldüğü üzere vicdan kavramı daha çok dinî duygular bağlamında ele alınmıştır. İlk yıllarda dinî değerlerle anılan vicdan kelimesi, daha sonraki yıllarda hukuk ve kanun kavramlarıyla ele alınmıştır. Vicdanın bireysel hayatta ve dolayısıyla toplumsal hayattaki rolü Ziya Gökalp’in manzumelerinde böyle yansımıştır.

g) Terakki/ İlim/ Fen/ / Firenk/ Sanat

Ziya Gökalp'in manzumelerinde terakki arzusu bazı kavramların birlikte kullanılmasıyla kendini gösterir. Her alanda ilerlemeyi arzulayan bir bilim adamının sesi olduğu kadar; bu ses, aynı zamanda bir sosyologun ve düşünürün de temennileridir. Terakki unsuru; din-ilim, Frenk (Batı), fen, sanat kelimeleriyle düşünülür. Böylelikle yeni hayat anlayışının yeni kıymetleri izah edilmiş olur. Terakkinin rehberi Gazi Mustafa Kemal'dir.

“Din ile İlim” (1918) adlı manzumede peygamberlerin ilk mürşitler olduğu dinin de hikmete yani ilme rehber oluşu anlatılır. Bu dönemde “Ahlâk, san ‘at hep o nûrdan alır fer...” (Ziya Gökalp 1989a: 99) dizesinde de sadece hikmet değil diğer konularda da dinin etkisi dile getirilir. Akliyyat ve nakliyyattan bahsedilerek pozitif ilmin ne olduğu açıklanır. Manzume “Din, kalbteki vecdin müsbet ilmidir!” (Ziya Gökalp 1989a: 100) cümlesiyle bitirilir. Pozitif ilmin kaynağı kalpteki coşku; yani dindir denilerek din ile ilmin savaşılmaması, sulh yoluna gitmesi istenir.

“Meşihat” (1921) adlı manzumede hukuka dayalı bir devlette din ile devlet işlerinin ayrılmasına dair fikir yürütülür. Manzumede asıl konu Bâb-ı Meşihat'tir. Yeni hayat anlayışının inşa edilmesi için düzenlenmesi gereken kurumlardan biri olarak ele alınan manzumede “devlet, din, ilim, hukuk, adl” kelimeleri birlikte kullanılır. Hukuktan eğitime bütün alanlardaki ikiliğin eleştirildiği manzumede Türkçülük anlayışı hâkimdir. Manzumede ilim ve adalet işlerinin ayrılması konusu şöyle ele alınır:

“İlmi bırak Külliyye'ye, adli Devlet'e,  
Sen sâdece diyânetin neşrine çalış!  
Murâdınsa nâil olmak haklı hürmete  
Asra uyan vazifeni yapmağa çalış!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 317)

“Meşihat” (1921) adlı manzumedeki bu görüşler “Hukukî Türkçülük” anlayışından mülhemdir:

Hukukî Türkçülüğün birinci gayesi, asrî bir devlet vücûda getirmek olduğu gibi; ikinci gayesi de meslekî velâyetleri velâyet-i âmmenin müdahalesinden kurtararak mütehasısların salâhiyetine müstenit meslek muhtariyetleri tesis etmektir. Bu esasa müstenit bir kanûn-ı medenî ile ticaret, sanayi, ziraat kanûnları; dârülfünûn, baro, tabipler cemiyeti, muallimler cemiyeti, mühendisler cemiyeti ilh. gibi meslekî

teşkilâtların meslekî muhtariyetlerine dâir kanûnlar yapmak da bu gayenin icabâtındandır.

Hukukî Türkçülüğün üçüncü gayesi de bir “asrî aile” vücûda getirmektir. Asrî devletteki müsâvât umdesi, erkekle kadının nikâhta, talâkta, mirasta, meslekî ve siyâsî haklarda müsâvî olmasını da istilzâm eder. O hâlde, yeni aile kanûnu ile intihâbât kanûnu bu esâsa istinâden yapılmalıdır.

Hülâsa, bütün kanûnlarımızda hürriyete, müsâvâta ve adalete münâfî ne kadar kaideler ve teokrasi ile klerikalizme ait ne kadar izler varsa hepsine nihâyet vermek lâzımdır (Ziya Gökalp 2007: 283).

“Esnaf Destanı” (1913) manzumesi olabildiğinde uzundur. Manzumenin bütününde halka doğru hareketinden ve halkçılık anlayışından izler vardır. Demirci, marangoz, dülger, otelci yahut aşçı, dışçı berber de olsa Firenk’te hüner ilerledikçe kâr içinde zarar olduğu söylenir. Firenk sözcüğü Batı anlamında kullanılmıştır. Manzumenin ilerleyen kısımlarında da yine sanatta, ilimde ve her konuda Firenk’le yani Batı’yla yarışmak isteyen “biz” duygusu vardır:

“Biliniz biz esnaf çalışacağız,  
Ne varsa fen, hüner alışacağız,  
San’atte Firenk’le yarışacağız,  
Yurdu kurtarmağa peymânımız var.

Dinimiz ne imiş anlayacağız,  
Terakkiye gönül bağlayacağız,  
Bir hızla beşyüz yıl atlayacağız,  
Durmak olmaz, pek az zamânımız var.

Yenildik; sebebi: Geride kalmak,  
İntikam: Düşmanın ilmini almak,  
İşini öğrenmek, fennini çalmak,  
Şimdilik bu öce imkânımız var.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 86)

Düşmanın ilmini alarak onu geçmek ve geriye gidişatın durması için çalışmak gerektiği anlatılır. Bir hızla gerilikten kurtulmak, terakkiye gönül bağlamak için teşvik edici cümlelerle bezenir manzume.

“Köy Gazetesi” (1908) adlı manzumede yeni hayata uygun bir köy imamı tasavvur edilir. Her cuma genç-ihtiyar köyün bütün urefay-ı güzidesini/irfan sahibi aydınlarını bir arada düşünen Ziya Gökalp, köy ceridesinin halka ilmin güzelliklerinden haber verdiğini belirtir:



“Köy halkı dinledikçe bu kıymetli sözleri,  
Dünyayı başka türlü görür fenli gözleri,  
Fenden köyün semasına bir incilâ gelir”  
(Ziya Gökalp 1989a: 246)

Köy gazetesinin köy halkının fenden, ilimden haberdar edildiği bu manzumede din ehlinin ilim ehli gibi davranması ve imamlara da yeni hayata uygun bir rol biçilmesi söz konusudur. Din hayatında da modern bir hayat arzulayan Ziya Gökalp, gazetenin yani ilim ve fen kaynağının köşe bucak ülkenin her tarafında yayılması gerektiğini vurgular.

“Vatan” (1918) adlı manzumede “Türkçe ezan, din, mefkûre, lisan, Kur’an, Huda, cami, vatan, âdet” gibi anahtar kelimeler kullanılmıştır. Hayal edilen ülke anlayışı ise şöyledir:

“Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermâye,  
San‘atına yol gösteren ilimle fen Türk’ündür.  
Hirfetleri birbirini dâim eder himâye;  
Tersâneler, fabrikalar, vapur, tiren Türk’ündür;  
Ey Türk-oğlu, işte senin orasıdır vatanın!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 101)

Sermayenin, sanatın, ilmin ya da fabrikaların, trenlerin, tersanelerin kısacası her şeyin yerli olduğu bir ülke hayal edilir. Bu Türkçülük anlayışının yansımasıdır. Her konuda bağımsız olmak için Türk’ün kendini bulması gereklidir. Bütün meslekler birbirini desteklerse ancak terakki olabilir. Fabrika kurmak, tren ve vapur yapmak ise terakkinin göstergesidir. Sanatta, ilim ve fende de Türk’ün özüne dönmesi gerekir.

“Seciyye” (1916) adlı manzumede aranan Türk gücü, Türk tabiatıdır. Şair Anadolu’da köy köy dolaşarak aradığı bu seciyyeyi, Türk’ün tabiatının Gelibolu’da nihayet görüldüğünü söyledikten sonra bu gücü Fatih’te, Yavuz’da, Nedim’de, Kemal’de, Mimar Sinan’da sezdiğini, 10 Temmuz’da bütünüyle duyduğunu; ama bir an Balkanlarda kayboldu zannederken ordunun kazandığı başarılarla bu güce yeniden kavuşulduğunu dile getirir. Düşmanın öldü zannettiği Türk’ün bıçağı, onları dilim dilim bölerek denize atar. Sonunda orduda Türk seciyesine kavuşulduğuna göre artık diğer alanlarda da Türk, seciyesine kavuşmalıdır:

“Orduda nihâyet kavuştuk sana,  
Ararız şimdi her ocakta seni..  
Dileriz kalmasın görmek yarına  
İlimde, san‘atta, ahlâkta seni!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 109)

“Dehâ” (1918) adlı manzumede, Türkiyacılığın temelindeki köklere dönüş öne çıkar. Manzumenin ilk iki dördlüğünde Copernic’ten evvel güneşin ve yıldızların her gün yerin etrafında döndüğü, gökyüzünü yıldızlayıp ışıldayıp söndüğü; bir heyetçinin (astronomi ile uğraşan) buna itiraz ettiği, göğün yerin çevresinde dönmediği, yerin bütün şeylerin merkezi olmadığına anlaşılmaması üzerinde durulur. Daha sonra eski irfan çağında okur-yazarların tutumuna değinilir. Manzumede dehanın kaynağı halktır düşüncesi hâkimdir. Halka dönüş bağlamında sanat, ahlak ve din kavramlarına ise şöyle yer verilir:

“Doğru san‘at, doğru ahlâk, doğru din  
Hep ondadır, halk içine dalınız;  
Dâhi gibi her hatâdan pâk, emin  
Olmak için feyzi ondan alınız!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 110)

“Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922) adlı manzumede hukuki Türkçülüğe uygun bir kadın-erkek eşitliği hayal edilir. Kadınların aile içindeki önemi ve toplum hayatında kadınların rolü üzerine konuşulan manzumede mektepli kızlar şöyle seslenir:

“Ey kardeşim! Sen de çalış,  
San‘atınla yurdu şenlet!  
Avrupa’ya git, fen alış,  
Aldığını yurda ilet!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 295)

“İstid‘â” (1922) adlı manzumede Gazi Mustafa Kemal’den beklenen harsi hedeflerden bahsedilir:

“Harpte nasıl ün aldıysa her nefer,  
Tezgâhta da san‘atına versin fer..  
Kazanalım her hünerde bir zafer:  
Kurtar bizi iktisâdî buhrândan!

Mektep, müze, dârü’l-fünûn isteriz;  
Halkçılığa uyar kanûn isteriz;  
Terâkkimiz her koşsun isteriz:  
Kurtar bizi beyne’l-milel husrândan!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 291)

Ziya Gökalp, “tezgâh, iktisat, mektep, müze, dârü’l-fünûn, kanun, terakki” kelimeleriyle harpten sonra toplum hayatında da bazı düzenlemelere işaret etmiştir. Sanat, fen ve ilimde ilerlemenin kaçınılmazlığı tekrar edilmiştir.

“İkinci İstid‘â” (1922) adlı manzumede ise Gazi Mustafa Kemal ilerlemenin hareket noktası olarak görülür. İlerlemek ama Türk’ün harsi yapısına uygun, ödünç olmayan bir harsla ilerlemek gerekir. Vaat edilen terakkiye ancak Mustafa Kemal’le ulaşılabilecektir düşüncesi manzumeye şöyle yansır:

“Tekâmülün zenbereği dehândır,  
Tâlihimiz sende etmiş tecelli..  
Bizi mev‘ûd terâkkiye ulaştır:  
Bu da senin vazifendir besbelli..

Türk, harsını Garp’ten ödünç alamaz;  
Nûrlanırken cihan, nûrsuz kalamaz..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 293)

Modern hayatı kurmak ve bu hayat anlayışını temellendiren kurumların da asra uygun şekle getirilmesi kaçınılmazdır. Devlet, meslek, ilim, hukuk ve aile hayatının yeniden yapılandırılması söz konusudur.

#### h) Okumuşlar/ Halk/ Şuur/ Köylü/ Şehirli

Ziya Gökalp’in manzumelerinde halk ve aydınlar arasında bir iletişim kurulması gerektiği söylenir. Aydınların halka gitmesi ve gerçek harsı köylüden yani halktan alması ve işlemesi beklenir. Bu başlık altında halk ve okumuşlar ya da köylü ve şehirli iletişiminin nasıl olması gerektiği aynı bakış açısını yansıtır. Halka doğru hareketi, halkiyat akımı şeklinde kendini göstermiştir. Ziya Gökalp 1913’te kaleme aldığı *Halk Medeniyeti I*<sup>168</sup> başlıklı yazısında sosyolojinin bir şubesi diye tanımlar ve kaideleri yazılı olmayan manevi bir medeniyet diye tanımladığı bu alanın tam olarak ne anlama geldiği üzerinde durur. Halk ile resmî seçmeler arasındaki fikir ve duygu alışverişinin neden inkıtaa uğradığı sorusu sorulur. Yazının sonuç kısmında Türk halkiyatını tetkik ederken hangi konulara değinileceğinden bahsedilerek; halk lisanı, halk bediiyatı, halk

<sup>168</sup> *Halka Doğru*, 10 Temmuz 1329 23 Temmuz 1913-sayı: 14, : s. 107.

hukuku, halk ahlâkı, halk felsefesi, halk kiyemiyatı, halk teşkilatı gibi yedi sekiz bölümde Türk halkiyatının incelenebileceği belirtilir (Ziya Gökalp 1981b: 5-7).

Ziya Gökalp'in bu görüşünden hareketle köylü ve şehirliye/ halk ve okumuşlara nasıl baktığı manzumelerden yola çıkılarak değerlendirilecektir.

*Türkçülüğün Esâsları* (1923) kitabının Türkçülüğün içeriğinin ele alındığı birinci kısmında her bir başlıkta Türkçülüğün bir yönü analiz edilmiştir. Beşinci başlık “Halka Doğru” adını taşır. Bu bölümde dehanın kaynağının halka doğru hareketinin ne anlama geldiği açıklanır. Aydınlardan (güzîdelerden) beklenenler ise şöyle izah edilir:

O hâlde güzîdelerin halka doğru gitmesi şu iki maksat için olabilir:

Halktan harsî bir terbiye almak için halka doğru gitmek  
Halka medeniyet götürmek için halka doğru gitmek

Filhakika güzîdelerin halka doğru gitmesi bu iki maksat içindir. Güzîdeler, harsı yalnız halkta bulabilirler, başka bir yerde bulamazlar. Demek ki halka doğru gitmek, harsa doğru gitmek mâhiyetindedir. Çünkü halk, millî harsın canlı bir müzesidir.

Güzîdelerin çocukken aldıkları terbiyede millî hars yoktur. Çünkü, içinde okudukları mektepler, “halk mektebi” değildi, “millî mektep” değildi. Bu sebeple milletimizin güzîdeleri millî harstan mahrum olarak yetiştiler, gayrimillîleşerek yetiştiler. Şimdi bu eksikliği tamamlamak istiyorlar. Ne yapmalıdırlar? Bir taraftan halkın içine girmek, halkla beraber yaşamak; halkın kullandığı kelimelere, yaptığı cümlelere dikkat etmek; söylediği darbimeselleri, an’anevî hikmetleri işitmek, düşünüşündeki tarzı, oyunlarını seyretmek; dinî hayatına, ahlâkî duygularına nüfûz etmek; giyinişinde, evinin mimarîsinde, mobilyalarının sadeliğindeki güzellikleri tadabilmek (Ziya Gökalp 2007: 199-200, Ziya Gökalp 1986: 41-42).

“Dehâ” (1918) adlı manzumede dehanın kaynağı hakkında konuşulur. Yeni hayat ile eski hayat karşılaştırılır ve okumuşlara seslenilir:

“Bunun gibi eski irfân çağında  
Okur-yazarlardı halkın kıblesi.  
Yeni hayat dedi: “Hâyır muktedâ  
Halktır, dehâ ancak onun hamlesi....

Okumuşlar, bırakınız gurûru,  
Millî harsı öğreniniz milletin!..  
O vicdândır, sizse anın şuûru,  
Köksüz şuûr uzak değil cinnetten...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 110)

Okumuşlardan beklenen millî harsı öğrenmeleri ve yeni hayat anlayışında halka giderek kendi köklerine dönmeleridir. Halk; bir milletin vicdanıdır, şuurudur. Güzidelerin gururu bırakıp halka her konuda nüfuz etmeleri gerekir.

“San’at (Ortaç)” (1917) adlı manzumede yeni şair ile ozan buluşturulur. Yeni şairden eski ozanı dinlemesi istenir. Eski ozan Altun Destan’ı yürekten okur. Yeni şair, kopuzun kırık olduğunu ve artık çalanı kalmadığını düşünmesini istemez. Çünkü asıl gönül sesidir çalgı, kopuz ise bir ağaçtan başka bir şey değildir. Eski ozan bir ortaçtır. Ortaç, halk ozanı anlamındadır. Yeni şair ise Parnasse diye tanımlanır. Parnasse millî hünlerden habersizdir, oysa Ortaç-eri/eski ozan yabancı eserlerden üstün tutar millî hüneri. Heceyi benimser aruz yerine, halkın söylediği Türkçe ile yazar ve ele uymak yerine elin kendisine uymasını ister. Ortaç-eri kendini yalvaç olarak görür; oysa yeni şair dilmaç gibi hareket etmiştir. Yeni şair ile eski ozan karşılaştırmasından sonra, halka bakış açısı yansıtılır:

“Halk bir viran kal’e, divarı siyâh,  
Girende peşiman, girmeyende âh,  
Duyarız biz ona hürmet, siz ikrâh,  
Size dert veren şey bize bir felâh!

Bu yerde biz bulduk gizli bir hazne;  
Dağarcık omuzda girdik içine,  
Bu inci gerdanlık, şu elmas iğne  
Hep ondan çıkmıştır, gözlerini aç.

Ey şâir *Parnasse*’tan çık, gel Ortac’a;  
*Baudelaire*’i, *Verlaine*’i kesme haraca;  
Sen kendi gücünle tırman yamaca:  
Bu yükseliş, belki olur bir Mi’râc....”  
(Ziya Gökalp 1989a: 112)

Yeni şair diye eleştirilen kişiler halktan uzaklaşan aydınlardır. Halk bugün viran bir hâlde olabilir, bu viran kalenin duvarları kararmış olabilir; bu kaleye girenler pişman olsalar da girmeyenler de ah çekerler. Ortaç-erleri yani eski ozanlar halka hürmet gösterirler, yeni şairler yani Parnasse’lar ise ikrah duyarlar. Ortaç-erleri halkta gizli bir hazine bulmuşlardır. Ziya Gökalp, bu manzumede parnasse olarak tanımladığı halktan uzaklaşan şairleri/aydınları eleştirir. Gökalp’e göre, Baudelaire ya da Verlaine gibi sanatçılardan esinlenmek yerine, halktan gücünü alan bir sanat ancak yükselmeyi sağlayabilir.

“Köy Gazetesi” (1908) adlı manzumede köyün imamına yeni bir rol biçilir. Köy halkı, onun okuduğu gazete sayesinde fen âleminden haberdar olacaktır. Manzumede ruhani olarak köy halkının yükselmesi tarif edilir. Köyün imamının imaretinin şanlı bahçesinde her cuma toplanıldığı, köyün genç ihtiyar “urefay-ı güzidesi”nin ise bu ziraat mektebine gösteriş ve parlaklık kattığı belirtilir. Çalışmakla yorulan dimağlar, Tursun Hocanın çift ehline köy ceridesinden okuduğu ilmin yeni güzelliklerinden haberdar olur. “Köy halkı dinledikçe bu kıymetli sözleri,/ Dünyayı başka türlü görür fenli gözleri,/ Fenden köyün semasına bir incilâ gelir” (Ziya Gökalp 1989a: 246). İşte o zaman ihtişamlı bir ses, yani müezzin, yüksek bir mahalde ezan okur. Niyaz eden bütün canlar manevi âleme yükselir (Ziya Gökalp 1989a: 245-246).

“Askerî Mezarlık’ın Kitâbesi” (1922) adlı manzumede halk ve şehirlinin birlikte kabir yapması arzusu “Ne yaparsa halk, şehir berâber/ Divarlı, ağaçlı, çiçekli makber,” (Ziya Gökalp 1989a: 290) şeklinde dile getirilir. Askerî mezarlığın kitabesinde bu uyarı vardır. Bu hem yurdun hem de ailenin şenlenmesi anlamına gelir. Cemiyet kavramının da vurgulandığı manzumede toplumsal birlik için askerin mezarının birlik beraberlikle yapılması hatırlatılır.

“İstid‘â” (1922) adlı manzumede Gazi Mustafa Kemal’den beklenenler anlatılır. Bu bağlamda “Bu yurd mahrûm düzenlikten, umrândan./ Köylülerin nasibi yok irfândan;/ Ey kurtaran bizi zâlim Yunan’dan!/ Kurtar bizi daha birçok düşmandan!” (Ziya Gökalp 1989a: 291) dizelerinde köylünün de irfan hakkı olduğu dile getirilir. Gelişmişlik ise “medeniyet” kelimesiyle yansıtılır. Şair bizi cehaletten, noksandan kurtar diyerek biz kelimesiyle halkın sesi olur. Manzumede mefkûrenin parlaklığı, milletin yükselmeye müştak oluşu işlenir.

“Ağa Kimdir” (1909) adlı manzumede bir çocuğun babasıyla konuşmasına tanık olunur. Çocuk, hürriyet çikalı neden ağaların kapıları kapalı diye sorar ve baba da aslında kapıları kapalı kişilerin zaten ağa olmadığını, gerçek ağaların kimler olduğunun anlaşıldığını anlatır. Baba, çocuğun “Kimdir ağa?” (Ziya Gökalp 1989a: 314) sorusunu ise “Bizim rencber Mustafa!” diye cevaplar. Çocuk, onun kıymetsiz bir hizmetçi olduğunu söyler. Baba ise hizmet etmenin birinci görev olduğunu, kim insanlığa hizmet

ederse hürriyetin onu seveceğini, hürriyetten evvel beylik ve ağalığın zorbalara arpalık olduğunu söyler. Tarlalarda alın teri dökenlerin zorbalara kulluk ettiğini, dayak yediğini, köpeklerden daha sefil yaşadığını; ancak hürriyetle beraber artık o zulümlerin kalmadığını anlatır. Manzumenin devamında ağalık ve ağalar ise şöyle anlatılır:

“ ‘Şimdi hidmet<sup>169</sup> edenlerdir ağamız,  
‘Şu kadar ki çalışanlar yalnız

‘Ameleler değil, zihin yoranlar,  
‘Öğüt veren, yol gösteren insanlar,

‘Hekimlerle vâizler de rencberdir,  
‘Kimi bize şifâ, kimi rûh verir.

‘İşlerini doğru gören me‘mûrlar  
‘Memleketin râhatını hâzırlar.

‘Millet için çektikleri emekler  
‘Onlar dahi sayılırlar amele.

‘Şimdi millet hakikati öğrendi;  
‘Hidmet edenleri tanır efendi.

‘Zorbalara ağa demez, yüz vermez,  
‘Tanrı’mızın işlerine akl ermez:

‘Bir zamanlar ağa olan kul olsun!  
‘Eski kullar şimdi ağa tutulsun!’ ”

(Ziya Gökalp 1989a: 315)

Manzumenin devamında çocuğun hürriyetle ilgili duygularına yer verilir. “Rencber”<sup>170</sup> kelimesiyle Ziya Gökalp ve çağdaşlarının bakış açısının halka doğru gitmek olduğu çıkarılabilir. Cavit Orhan Tütengil, “Ziya Gökalp’in İlk Yazıları”<sup>171</sup> adlı makalesinde Ziya Gökalp’in ilk yıllarındaki bakış açısına dair tespitlerde bulunur. *Peyman* gazetesindeki yazılarının “Sosyoloji tarihimizin büyük sosyologunu haber veren tahlilleri Peyman’daki yazılarında izlemek mümkündür” (Tütengil 1963: 150) diyen Tütengil Ziya Gökalp’in ilk yazılarını şöyle değerlendirir:

İkinci Meşrutiyet ve ona bağlı kavramların yanı sıra Ziya Gökalp, yakın çevresinin meselelerine gerçekçi bir gözle bakmaktan da geri durmaz. Aşiretler, tarım meseleleri,

<sup>169</sup> Metindeki gibi yazılmıştır.

<sup>170</sup> Ziya Gökalp metinlerinde “rencber” diye yazmıştır, dönemin imlasını gösteren bu yazım şekli metindeki gibi yazılmıştır. Günümüz imlasında ise kelime “rençper” diye yazılır. Alıntılar dışında kelime günümüz imlasıyla yazılmıştır.

<sup>171</sup> “Ziya Gökalp’in İlk Yazıları” (1963) *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIV/1-2, 145-154.

arazi münazaaları, kültür müesseseleri ile ilgili yazıları bu arada anılabilir. Cahil ve aşiret ahlâkı ile bağlı olan köylünün bir hâmiye ihtiyaç duymasından *köy-ağası*'nın ortaya çıktığını, ince tahlillerle belirtir. Medreselerin ıslahı ve tekkelerin tanzimi üzerinde durur. “Türklük ve Osmanlılık” adlı yazısı Türk tarihinin oluşu içinde Osmanlılaşmak konusunu ele alarak, “Osmanlı demek Türk demek değildir” diye son bulur. “Fazilet ve Saadet” başlıklı yazısında insanın dünyaya “yalnız vazife ifası için” geldiğini belirten Ziya Gökalp, “Vazifenin ifası faziletin ruhudur” diyor (Tütengil 1963: 150-151).

Ziya Gökalp'in manzumesinde geçen “ağa” ve “efendi” kavramlarına Fevziye Abdullah Tansel şöyle bir yorum getirir:

Hürriyet fikirlerinin hâkim olduğu bir devirde Ağa sıfatının zorbalara, derebeylere değil, beden ve fikren memleketin faydasına çalışanlara, doğru iş görmekle halkın rahatını te'min eden memurlara lâıyk bir sıfat olduğunu, milletin artık hakikati anladığını ancak kendisine hizmet edenleri Efendi tanıdığı fikrini müdafaa ediyor (Tansel 1956: 42).

Ziya Gökalp, halka bakarken de eleştirilerde bulunur. Manzumede gerçek ağanın rençper Mustafa olduğunu söyler, kısacası Atatürk'ün “Köylü milletin efendisidir!” anlayışı vardır bu Halk ve aydın arasındaki ilişki değil de halka zulmedenlerden bahsedilir; vazifenin esiri olmuş, kıymet verilmeyen rençperler bu toplumu toplum yapan, millet yapan kişilerdir.

#### i) Hukuk

ziya Gökalp'in hars ve medeniyet anlayışında hukuk da önemli başka bir kavramdır. Hukuk, toplum hayatında ve devlet hayatında düzenleyici bir rol üstlenir. Gökalp, hukuk kavramını da yine halkçılık ve din bağlamında ele alır.

“Devlet” (1918) adlı manzumede yeni hayat düzeninin devlet anlayışının nasıl olması gerektiği anlatılır. Devlet hayatında hukuk sisteminin ve din ilişkisinin izleyeceği yolu gösteren Gökalp, hukukun dinden ayrı bir iş olduğunu vurgular.

*Kur'ân* diyor: Eyleyiniz itâat  
Hakk'a, sonra Peygamber'e, devlete!..  
Vicdânımın bütün hissi sadâkat  
Kanûnlara, Hadis ile Âyet'e.....

İbâdetle i'tikadda dâimâ  
*Kitâb* ile *Sünnet* benim rehberim;  
Bu işlerde şüphem varsa mutlaka,  
Müftilerin fetvâsını dinlerim....



Lâkin hukuk dinden ayrı bir iştir,  
Bırakılmış ûlû'l-emre, devlete.  
*Hukuk örfe uymayınca değiştir,*  
*Örfe uydur* demiş Tanrı millete!

Devletimde halkın örfü hâkimdir,  
Başka kuvvet onu tahdid edemez.  
Kanûn hakka hâkim değil, hâdimdir.  
Sebep yokken ferdi takyid edemez!....  
(Ziya Gökalp 1989a: 116-117)

Ziya Gökalp bu manzumede; halkın örfünün belirleyici esas unsur olduğu, dinin toplumsal hayattaki rolünün göz ardı edilmediği; ancak din ve hukuk ilişkisinin artık çözülmeye başladığı bir dönemi yansıtır. Tanzimat'tan beri süregelen her alandaki ikiliğin artık sonlandırılması ve her alanda (eğitim, devlet, din vs.) din ile hukuk ilişkisinin yeniden tanımlanması gerektiği vurgulanır.

“Gazel” (1895/1896) ise Ziya Gökalp'in ilk manzumelerindendir. Bu manzumede milletin kendi kendini idare edebileceği ve istibdat satırından hamiyet seyfiyle kurtulabileceği dile getirilir. Manzumenin ilk dizelerinde tabiîliğin insana neden veda ettiği, hürriyeti arzu edenlerin neden bu şekilde girdiklerini sormakla söze başlanır. Sonrasında ise hukuk ile ilgili düşünceleri içeren “Hukuku hıfz için teşkil olunmuşken hükümetler/ Neden terk edelim her hakkı bir sultana bilmem ki” (Ziya Gökalp 1989a: 237) dizelerinde, hukuk ile ilgili her hakkın sultana teslimi eleştirilir. Manzumenin devamında da yine benzer söylemlerden bahsedilir. Açıkça başka bir devlet, hukuk ve millet anlayışının dile geldiği bu manzumede; Ziya Gökalp'in bu arzuları ancak 1920'lerde hayat bulacaktır. Manzumenin yayın yılı 1890'lar değildir; bu manzumenin yazıldığı yıldır. Ancak yine de genç Ziya'nın güçlü söylemi, politik algısı, sosyolog kimliği hakkında fikir veren bir manzume olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Yeni Türkiye'nin inşasında söz söyleyebilmesinin altında yatan şey, onun zaten yıllardır bu konular hakkında kafa yormasıyla açıklanabilir. İdeolog kimliği onun bu konular hakkındaki bilgisi, algısı ve duyarlılığı sayesinde vücut bulmuştur.

“Meşihat” (1921) adlı manzumede ise din ile hukuk ilişkisi sorgulanır. Kurumların gözden geçirilmesi ve din ile hukukun ayrılması dile getirilir. Manzumede toplum hayatında var olan ikiliğin sonlandırılması vurgulanır. Millet iradesinin hâkim olduğu

bir hukuk düzeni istenir. Ancak Ziya Gökalp sosyolojisinde bu, dinin işlevinin toplum hayatındaki yerinin silinip atılması anlamına gelmez. Aksine din ve hukuk ayrılarak eğitim, devlet ve her alanda modern/yeni bir hayat kurulmak istenir:

“Hâkim olan millet midir, Meşihat midir?  
Millî meclis: Meb’ûsân mı? Bâb-ı Fetvâ mı?  
Meşrûtiyyet bir hile-i şeriat midir?  
Hür bir millet olduğumuz yoksa ru’yâ mı?

Hep ikidir teşri‘, kazâ,, mahkeme, i‘lâm;  
Devlet dine kanûn yapar, dinse devlete...  
Sarıklılar me’mûr olur.. Fesliler imâm:  
Devlet benzer Meşihat’e, din Hükûmet’e!

Bir devletle bir Meşihat anlaşır amma,  
Bir ülkede iki devlet mukarın olmaz;  
Bir vicdânda ilimde din kaynaşır amma,  
İki ilim, iki hukuk, iki din olmaz!”

(Ziya Gökalp 1989a: 317)

Hars ve medeniyet konularını işlediği manzumelerinde, Ziya Gökalp yeni bir toplumun müjdecisidir. Hars kavramını tahlil eden, harstan yola çıkarak gerçek harsın kaynağını araştıran Ziya Gökalp köklere eğilmek gerektiğini her seferinde vurgulamıştır. Medeniyeti kurmak için halka gitmek, milletin hakkını teslim etmek zamanıdır artık. Şiir devrinde değil de şuur devrinde yazmıştır; o da dolayısıyla şiirini fikrin hizmetine sunmuştur. Mefkûre derken idealleri, özlenen geleceği ve eğitimden sosyal hayata, hukuka kadar pek çok alanda yapılması lazım işleri anlatır. Mefkûre sahibi liderlerle ancak bu yolda yürüneceğine inanır ve Gazi Mustafa Kemal’i mefkûreli bir lider olarak görür. Vicdanın işlemediği bir hayat tasavvur edemez. Terakki arzu ediliyorsa halka gitmek, halkın söz varlığından tutun da yaşayışına kadar her şeyi araştırmak artık güzidelerin görevidir. Gayri millî yetişen münevverler, köylüye intibak etmeli ve hem harsı halktan öğrenmeli hem de halka medeniyet götürmelidir. Medeniyet gelişmeler ve bilimsel ilerlemelerdir. Dönemin şairi ortaçağ eri olmalıdır, peygamber gibi hareket etmeli ve yol göstermelidir halka. Din ve devlet işleri ayrılmalı; Tanzimat’tan beri süregelen ikilik rafa kaldırılmalıdır. Ziya Gökalp’in söylemleri bütün hayatı boyunca benzer ekseninde gelişir. Yeni bir hayatı arzular, bu yeni hayatı izah ettiği hars ve medeniyet ile ilgili manzumelerinde, yeni hayatı arzu etmenin yanı sıra yeni hayatın nasıl inşa edileceğini de tahlil eder. Sosyolog kimliği ve araştırmacı kimliğiyle sorduğu soruları da cevaplamaya çalışır.

## 4. BÖLÜM

### HALKÇILIK

Ziya Gökalp, Türkçülüğün programında halkçılık düşüncesine yer vermiş ve yeni Türkiye'nin kurulmasında halkçı bir politika izlenmesi gerektiğini düşünmüştür. Manzumelerinde halkçılığı “halka doğru” hareketi bağlamında yorumlar. Halkçılık kavramı “şehirli-köylü”, “Türkçenin anne sesi oluşu” ve “eski-yeni şair” merkezinde ele alınır. Halkçılık, ona göre bütün fertlerin eşitliğine dayanır. “Türklerin En Zayıf Noktası ve En Kuvvetli Noktası”<sup>172</sup> adlı yazıda meçhul filozof ve genç arasında geçen konuşmalara yer verir. Meçhul filozof Gökalp'in kendisidir. Genç, filozofa “Bu milletin en büyük mefkûreleri nelerdir?” diye sorar, filozof ise “1. Milliyetçilik, 2. Halkçılık, 3. Garp Medeniyetçiliği, 4. Cumhuriyetçilik” diye cevap verir (Ziya Gökalp 1980: 108). Ziya Gökalp'in sosyoloji anlayışında halkçılık ikinci sırada yer alacak kadar önemlidir.

Bu bölümde Gökalp'in yazılarından hareketle önce halkçılığın ne olduğu sonrasında ise “halka doğru” ve “halkiyat” üzerinde durulacaktır.

*Türkçülüğün Esâsları* (1923) kitabının “Siyasi Türkçülük” başlığı altında Türkçülük ve halkçılık ilişkisi bir izdivaca benzetilir:

(...) Hakikati arayanlar, başka başka yollardan hareket etseler bile, neticede aynı hedefe vâsıl olurlar. Türkçülükle Halkçılığın nihayet aynı programda birleşmeleri, ikisinin de nefsü'l-emre ve şe'niyete mutabık olmasının bir neticesidir. İkisi de tam hakikati buldukları içindir ki, tamamiyle biri birine mutabık kaldılar. Bu aynıyetin bir tecellisi de şudur ki, bütün Türkçülerin –hiçbir müstesnaları olmamak üzere– Anadolu mücahedesine iştirak etmeleri ve onun en ateşli müdafileri olmalarıdır. Türkiye'de Allah'ın kılıcı halkçıların pençesinde ve Allah'ın kalemi Türkçülerin elinde idi. Türk vatanı tehlikeye düşünce, bu kılıçla bu kalem izdivaç ettiler. Bu izdivaçtan bir cemiyet doğdu ki adı Türk milletidir (Ziya Gökalp 2007: 288-289, Ziya Gökalp 1986: 178).

---

<sup>172</sup> *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1340 tarihinde, 6. sayı.

Yazının devamında Türkçülükle Halkçılığın mefkûreler âlemine birlikte yürüyeceğinden bahsedilir.

*Yeni Türkiye* gazetesindeki “İrklar Arasında Müsavilik”<sup>173</sup> adlı yazıda Yeni Türkiye’nin inkılâp ruhunda halkçılık olduğu vurgulanır:

Yeni Türkiye’yi harekete getiren hamle, inkılâp ruhudur. Yeni Türkiye’nin mefkûreleri, asrî bir millet ve asrî bir devlet haline geçmektir. Yeni Türkiye’nin hedefleri de hars sahasında Türkçülük, siyaset sahasında halkçılıktır (Ziya Gökalp 1980: 53, Ziya Gökalp 1974: 33).

Yazının devamında Yeni Türkiye’nin ruhundaki bu anlayış tahlil ve teşrih edilir. Demokrasi kelimesinin Türkçe karşılığının halkçılık ve halkçılığın da en asri ve mütekâmil hükümet şekli olduğu ifade edilir. Halkçılık hükümetinin hayat bulabilmesi için her şeyden evvel insanlar birbirine eşit olmalıdır. Fitrî seciyeleri birbirinden derin çizgilerle ayrılan insanlar, cemiyet yani demokrasi şeklini alamazlar. Biyolojiye (Hayatiyat) göre bazı yazarlar, biyolojik verasetin sosyolojik olayları da içine alan genel bir kanun olduğunu ileri sürerek, aşağı tabakalardaki ırkların yükselmek için ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar yukarı derecedeki ırklara asla eşit olamayacaklarını iddia etmektedirler. Örneğin, siyah ve kırmızı ırklar ne kadar çalışsalar da sarı ırka, sarı ırk ne kadar çabalasa da beyaz ırka yetişemezlermiş. Aynı şekilde kadınların erkek cinsine yetişmesinin de mümkün olmadığı belirtilir. Kısacası hayatta aynı ırka mensup milletlerin içindeki kastlar ve sınıflar ne kadar çalışıp çabalasalar da asla birbirlerine eşit olamazlarmış. Bu eşitsizliğin sebebi ise biyolojik verasetin bütün bu nesil örneklerinde hükümran olması diye açıklanır. Ziya Gökalp, biyolojinin iddiasının bizzat biyolojiden mi doğduğunu yoksa bu bilimin tamamıyla eşitliğe mi karşı olup olmadığını sorgular. Biyolojide iki görüşten bahseder. Bu alandaki uzmanlar biyolojik veraset konusunda iki ekole ayrılmışlardır. Bunlardan birincisine yeni Darwinciler, ikincisine ise yeni Lamarkçılar adı verilir. Yeni Darwinciler sıradan özelliklerin, müktesep vasıfların bile biyolojik verasetle intikalini kabul etmezler. Bu görüşün önderi Weissmann’dır. Yeni Lamarkçılar da müktesep vasıfların tevarüs ettiğine inanırlar. Bu iki görüşün çarpışmasından şu sonuç çıkar:

<sup>173</sup> 1 Temmuz 1339 (1923) tarihinde, 1160-43. sayıda başmakale olarak yayımlanmıştır.

Müstakar olan tahavvüller, verâsetle intikal eder; gayr-i müstakar olan tahavvüller tevârüs etmez. Basit tahavvüller, uzviyette istikrar edebilen hâdiselerdir. Halbuki müdil tahavvüller ise, istikrarı kabil olmayan hâdiselerdir. O halde, bu neticeyi şu suretle ifade edebiliriz: Basit tahavvüller verasetle intikal ettiği hâlde, müdil tahavvüller, etmez (Ziya Gökalp 1980: 55, Ziya Gökalp 1974: 35).

Pekiye hangi hadiseler müdildir? Ruhi hadiseler, biyolojik hadiselerden daha mudildir. Ruhi hadiseler birçok biyolojik hadiselerin imtizacından doğar. İctimai hadiseler de ruhi hadiselere nazaran daha mudildir. İctimai hadiseler birçok ruhi hadiselerin birleşmesinden doğar. Özetle insani hadiseler arasında en fazla mudil olanlar içtimaidir. O zaman mudil hadiselerin verasetle intikal etmediği ilkesine göre, bütün içtimai hadiselerin biyolojik verasetle intikal etmediği genel bir kanun olarak kabul edilmelidir. Objektif sosyolojinin kurucusu Durkheim, içtimai hadiselerin biyolojik verasetle intikal etmediğini ve bütün insanların lâ-ictimâî dünyaya geldiğini, içtimai özellikleri içinde yaşadıkları toplumun terbiyesi vasıtasıyla edindiğini kanıtlamıştır. Buradan yola çıkarak ırklar arasında aşılmaz uçurumlar mevcut değildir. Terakki ve temeddün sadece Avrupalılara has bir şey değildir, bütün ırklar medeniyetçe yükselebilir. Gerçek ve tarafsız bilim gösteriyor ki halkçılığa dair ilk gerçek ırkların eşitliğidir. Halkçılığın birinci prensibi ise ırkların eşitliği olmalıdır (Ziya Gökalp 1980: 53-57, Ziya Gökalp 1974: 33-36).

“İrklar Arasında Müsavilik” yazısında biyolojiden sosyolojiye doğru hareket edilir ve aslında iki bilim dalının ırklar arasında eşitliğin var olup olmadığına dair düşünceleri eleştirilir. Durkheim’den hareketle bütün ırkların eşit olduğu kanıtlanır. Bu makalenin devamı niteliğinde “Milletlerin Müsaviliği”<sup>174</sup> ve “Kadınla Erkeğin Müsaviliği”<sup>175</sup> adlı makaleler yayımlanmıştır. Bu makalelerde de benzer şekilde eşitlik ilkesi üzerinde durulur.

“Milletlerin Sevişmesi”<sup>176</sup> başlıklı yazıda Halkçılığın emperyalizme karşı olduğu dile getirir. Gökalp, bunu yaparken Arap şairlerinden Mütenebbi’nin “Mesâib-ü kavmin inde kavmin fevâidün” beyitini yorumlayarak açıklar. Beyitin Türkçesini verir: “Bir kavmin musibetleri, diğer kavim için faydalı muciptir.” Sosyolojik gerçek, bu dizedeki

<sup>174</sup> *Yeni Türkiye*, 2 Temmuz 1339 tarihinde, 1168-44. sayı.

<sup>175</sup> *Yeni Türkiye*, 3 Temmuz 1339 tarihinde, 1162-45. sayı

<sup>176</sup> *Yeni Türkiye*, 5 Temmuz 1339 tarihinde, 1164-47. sayı.

hükümden ibaret olsa; o zaman halkçılığa imkân kalabilir mi diye sorar. Sonrasında ise halkçılığın ne olduğunu anlatır:

Halkçılık, esareti, reâyâlığı, feodalizmi, emperyalizmi, istibdadı, şovenizmi, taassubu, hulâsa hürriyet ve müsavata mugayir be kadar müesseseler varsa, hepsini ortadan kaldırmağa çalışan bir mefkûredir. Bu mefkûrenin husule gelebilmesi için, tabiaten milletlerin birbirine dost olması şarttır (Ziya Gökalp 1980: 73, Ziya Gökalp 1974: 50).

Ziya Gökalp, yazı yaşamında halka doğru gitmek hakkında makaleler yazmış ve güzidelerin yani aydınların nasıl bir yol izleyeceği üzerinde durmuştur. Halkın dilinin, masallarının ve kültürünün araştırılmasına dair düşüncelerini sistematik olarak hayatı boyunca kâğıda dökmüştür. *Türkçülüğün Esâsları* (1923) kitabında Türkçülüğün esaslarından biri dediği “halka doğru” ilkesini şöyle açıklar: Halka doğru gitmek ne demektir, halka doğru kimler gidecektir sorularını yöneltir. Bir milletin aydınlarına, düşünürlerine o milletin “güzideleri” adı verilir. Güzideler, yüksek bir eğitim almalarına rağmen halktan uzaklaşmış kimselerdir. İşte halka doğru gitmesi gereken kişiler bunlardır. Pekiyi güzideler neden halka doğru gidecekler? Güzideler, halka hars götürmelidir. Hars ise yalnız halkta vardır. Güzideler, harstan henüz payına düşeni almamışlardır. E o zaman harstan yoksun olan güzideler, harsın canlı bir müzesi olan halka, harsı nasıl götürecekler? Sorunu çözebilmek için halkta ve güzidelerde ne olduğunu tespit etmek gerekir. Güzideler medeniyete, halk ise harsa sahiptir. Güzidelerin halka doğru gitmesinin iki amacı vardır. Birincisi: “Halktan harsî bir terbiye almak için halka doğru gitmek. İkincisi: “Halka medeniyet götürmek için halka doğru gitmek” (Ziya Gökalp 2007: 199, Ziya Gökalp 1986: 42). Hakikaten güzideler bu amaçlar için halka gitmelidirler. Güzidelerin çocukken aldıkları eğitimde, millî hars olmadığı için güzideler eksik yetişmişlerdir. Bu eksikliğin tamamlanması ise halkın içine girmek, onunla yaşamak, halkın kelimelerini öğrenmek, darbimeselleri ve ananevi hikmetleri işitmek, dilden edebiyata bütünüyle halkın duyuş ve düşünüşüne nüfuz etmek gereklidir. Millîleşmek ancak böyle mümkün olacaktır (Ziya Gökalp 2007: 199-200, Ziya Gökalp 1986: 42-43).

“Halk Medeniyeti I Başlangıç”<sup>177</sup> başlıklı yazıda ilk kez “halkiyat” ifadesine yer verir:

<sup>177</sup> *Halka Doğru*, 14. sayı, 10 Temmuz 1329.

Her kavmin iki medeniyet var: Resmî medeniyet, halk medeniyeti. O halde kavimlerin medeniyetlerinden bahseden bir ilim olan “İçtimaiyat”ın halk medeniyetini tetkik eden bir şubesi de olmak gerek.

İşte kaideleri yazılı olmayan ve ancak ağızdan ağıza geçmek suretiyle bir soyda uzayıp giden bu ananevi medeniyeti mütalaa eden ilme “Halkiyat” adı verilir.

(...)

Başka milletlerde halk ile resmî seçmeler arasında daimi bir fikir ve duygu alışverişi vardır. Türklerde bu iki sınıf arasındaki münasebetler inkıtaa uğramış olduğu için, ne resmî âriflerde millî bir hassasiyet, ne de halk irfanında usulî bir intizam ve irtika mevcut olabilmıştır. Bu sebepten dolayı Türk halkı da yavaş yavaş gerilemeye, sarılaşmaya mecbur olmuştur. O hâlde Türk halkiyâtını tetkik ederken bu inhitat hadiseleri de tetkik olunmak iktiza eder. Halkiyat sekiz, bahse tefrik olunabilir. Halk teşkilâtı, halk felsefesi, halk ahlâkiyâtı, halk hukukiyâtı, halk bediiyâtı, halk lisanîyâtı, halk iktisadiyâtı, halk kıyemiyâtı. Bu mahbesleri birer birer tefrik edeceğiz (Ziya Gökalp 1981b: 5, 7).

Şevket Beysanoğlu’nun yayına hazırladığı *Tamamlanmamış Eserler I* (1985)’de, “Halk ve güzideler” başlıklı yazıda demokrasi ve halk kavramları arasındaki ilişkiyi tanımlar:

Demokrasi, avamın, cühelânın hâkimiyeti değil, güzidelerin hâkimiyetidir. Onlar da bizzat halktırlar. Çünkü ben halkım diyor ve kendisiyle millet arasında uçurum mevcut değildir. Şu halde demokrasi halk kütlesinin hâkimiyeti demektir (Ziya Gökalp 1985: 180).

Ziya Gökalp halkiyat sahasındaki araştırmaları önemsemiş, bir milletin inşası için bu alanda neler yapılması lazım; bir sosyolog olarak öngörüler de bulunmuştur. Yukarıda güzideleri halk olarak tanımlar. Gökalp; güzideleri köyle, Anadolu’yla buluşturmak ve halk edebiyatını kısacası millî harsı tanımalarını elzem görür. Pekiyi halkı tanıyan güzideler halk klasikleri ile ne yapacaklardır? Ya da ne yapmalılar? Bu sorunun cevabını *Tamamlanmamış Eserler I* (1985)’de “Halk Klasikleri I Nasreddin Hoca’nın Lâtifleri” başlığı altında yer alan “Halk Klasiklerinin Tezhibi” adlı alt başlıkta cevaplar:

Halk klasiklerinin üç nevi de henüz tekemmül etmemişlerdir. Lisanca ve üslupca kat’i şekillerini almamışlardır. O halde, bunlardan üç nev’in de yalnız toplanması kâfi değildir. Aynı zamanda bunların tezhibi de lâzımdır. Bunların üslup sahibi sanatkârlar tarafından âdeti yeniden yazılması lâzımdır. Daha doğrusu, bunlar henüz klasik olmamışlardır. Bunların gerçekten klasik olabilmeleri için âdeti yeniden bir halk sanatkârı tarafından yazılmaları lâzımdır. Bunlar, bir halk dâhisini, yahut sanatkârını beklemektedirler (Ziya Gökalp 1985: 202).

“Usullere Dair: Halkiyyat I Masallar”<sup>178</sup> adlı yazıda da halk masallarının nasıl derleneceği üzerinde durulur (Ziya Gökalp 2009b: 114-116).

Ziya Gökalp’in bahsettiği halk sanatkarı ya da halk dâhisi aslında kendisidir. Ziya Gökalp, *Dede Korkut*’tan *Ustûreler*’e kadar geniş bir yelpazede halk klasiklerini yeniden yazmıştır. Ziya Gökalp’in eserlerinde halk edebiyatının tesiri üzerine Rıza Filizok doktora tezi yazmıştır. Bu tez daha sonra Ziya Gökalp’in *Edebî Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Bir Araştırma*<sup>179</sup> adıyla kitaplaştırılmıştır. Bu kitapta Ziya Gökalp’in halk edebiyatı hakkında düşünceleri, Gökalp’in hangi menkıbe ya da hangi ustûreleri ve masalları yeniden nasıl yazdığı ele alınmıştır. Metinlerarası ilişkiler bağlamında incelenerek Gökalp’in düşünce sistemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ziya Gökalp’in halk edebiyatı klasiklerini yeniden yorumlaması halkçılık anlayışının bir neticesidir. Rıza Filizok’un çalışmasında masal, usture vesair eserler üzerinde durulmuştur. Bu nedenle “Halkçılık” başlığı altında bu bölümde sadece Ziya Gökalp’in manzumeleri değerlendirilecektir.

Ziya Gökalp’in 125 manzumesinden 25’inde “halkçılık”ın unsurları incelenmiştir. Manzumelerin Gökalp’in şiir kitaplarına göre dökümü aşağıdaki gibidir:

**Tablo 8:** “Halkçılık” Kavramının İşlendiği Manzumelerin Dökümü

|                                                    |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
|----------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b><i>Kızılma</i> (1914)<br/>2 manzume</b>         | “Kendine Doğru” (1912), “Esnaf Destanı” (1913).                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
| <b><i>Yeni Hayat</i> (1918)<br/>10 manzume</b>     | “Millet” (1915), “Köy” (1915), “Seciyye” (1916), “Asker’le Şâir” (1916), “Lisân” (1916), “Kavm” (1917), “San’at (Ortaç)” (1917), “Dehâ” (1918), “Devlet” (1918), “Vatan” (1918).                                                                                                                                                                                                                            |
| <b><i>Dağınk Şiirler</i> (1952)<br/>13 manzume</b> | “Köylü Şiirleri IV Zekât” (1906), “Köy Gazetesi” (1908), “Şiir Nasıl Sâni Olur?” (1908), “Osmânî Donanması” (1909), “Çanakkale” (1915), “Çoban ile Bülbül” (1920), “Meşihat” (1921), “Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922), “İpek Kozası” (1922), “Karacadağ” (1922), “İstid’â (Gazî Paşa Hazretleri’ne)” (1922), “İkinci İstid’â (Gazî Paşa Hazretleri’ne)” (1922), “Askerî Mezarlık’ın Kitâbesi” (1922). |

<sup>178</sup> *Küçük Mecmua*, 18. sayı, 2 Ekim 1922, sayfa 9-12.

<sup>179</sup> Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.



Halkçılık bazı unsurlardan hareketle açıklanır:

- a) Manzumelerde Halkçılık
- b) Halka Doğru
- c) Halk/ Şehirli/ Okumuşlar/ Köylü
- d) Dil/ Türkçe/ Anne sesi
- e) Şiir/ Şair

a) Manzumelerde Halkçılık

Ziya Gökalp'in hars ve medeniyet anlayışındaki yerleşme ve kendi özüne dönerek iğreti anlayıştan her alanda kurtulmak gerektiği fikri halkçılık düşüncesinden beslenir. Halkçılık, halkın söz varlığını derlemekten halkın aydınlanmasına kadar pek çok konu üzerinde düşünmek demektir. Halkçılık kelimesi manzumelerde Gazi Mustafa Kemal'le anılır. Kurtuluş Savaşı'nın başarılı askerinden şimdi devlet ve millet hayatında da yapması beklenenler anlatılır.

“İstid‘â (Gazî Paşa Hazretleri’ne)” (1922) manzumesinde halkçılığın rehberi olarak Gazi Mustafa Kemal görülür:

“Mektep, müze, dârü’l-fünûn isteriz;  
Halkçılığa uyar kanun isteriz;  
Terâkkimiz her ân koşsun isteriz;  
Kurtar bizi beyne’l-miler husrândan!

Sen dâhisin, buna çoktan inandık..  
Mefkûresiz rehberlerden pek yandık..  
Garp’ta Şarklı yaşayıştan usandık:  
Kurtar bizi bu karanlık zindândan!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 291)

“İkinci İstid‘â (Gazî Paşa Hazretleri’ne)” (1922) adlı manzumede Gazi'den eserini tamamlaması ve halkçılığa uygun bir anlayışla eğitimin yapılandırılması beklenir:

“Gazî Paşa! Ulu Tanrı aşkına,  
Elinden bu mülkü çürük bırakma!  
Acı, kurtardığın yurdun halkına,  
Öksüz gibi boynu bükük bırakma!

Mektebinde onu okut, çalıştır..  
Yavaş yavaş halkçılığa alıştır..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 293)

“İpek Kozası” (1922) adlı manzumede halkçılık karşısında artık tahtçılığın yürümeceği, halkçılığın millî vatan anlamına geldiği dile getirilir:

“Saray da bir zaman işe yaradı;  
Fakat millî devlet asra uygundur;  
Öteki sönünce, bu nûr parladı:  
Halkçılık önünde tahtçılık dündür..

Hiç kabul eder mi bu günki vicdân,  
Milyonları esir etsin bir sultân?”  
(Ziya Gökalp 1989a: 297)

Fransız İhtilali dünya üzerinde etkili olmuş ve yirminci yüzyılın başında imparatorluklar da yıkılmıştır. İmparatorluklardan doğan milletle kendi uluslarını var etmişlerdir. Her millet kendi hayatını kurup ilerlerken Türkler de geri kalmamalıdır. İmparatorluk devri artık bitmiştir, milletler devri başlamıştır. Bu nedenle Türkler de kendi millet hayatını kurmalıdır. Bugünkü vicdan uluslaşmayı gerektirir.

#### b) Halka Doğru

“Köylü Şiirleri IV Zekât” (1906) adlı manzume her ne kadar zekât hakkında yazılmış gibi görünse de daha gençlik yıllarından itibaren Ziya Gökalp’in halk, fert ve toplumda işbölümü üzerine düşündüğünü gösterir.

“Bir çalışkan, uslu adam birçok para kazanır,  
Düşünülse hepsi anın emeğinin bedeli;  
Fakat hâyır, bu paralar bütün halkın malıdır;  
Çünkü vardır anda cümle insanların ‘ameli..  
(...)  
Millet nedir? Düşünülse bir teâvün şirketi,  
Bu şirkette her bir ferdin emeği var, re’yi var.  
Zenginlerin servetinde yoksulların payı var.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 244)

“Köy Gazetesi” (1908) adlı manzumede, köy imamının her cuma köy ceridesi okuduğundan ve genç ihtiyar köyün urefay-ı güzidesinin bu gazeteyi dinlediğinden bahsedilir. İlmî yeni güzelliklerinden haberdar olan çift ehlinin hâli şöyle tanımlanır:

“Köy halkı dinledikçe bu kıymetli sözleri,  
Dünyayı başka türlü görür fenli gözleri,  
Fenden köyün semasına bir incilâ gelir”  
(Ziya Gökalp 1989a: 246)

“Köy” (1915) adlı manzumede köye cami, mektep yapılması ve kitaplar getirilmesi istenir. Aşar usulünün kaldırılması gerektiği vurgulanır:

“Ümmî değil, muallimsiz kalsa da  
İmamı yok, gene bilir dinini....  
Dost ve düşman kimdir tanır dünyâda,  
Doğru bulur sevgisini, kinini.....

Ona câmi, mektep, kitap yapınız.....  
Emin kalır hudûdda her kapınız..

Lâkin ey Türk, bu mes‘ûd köy bitiyor  
Mültezimin, fâizcinin, tüccârın  
Pençesinde!.. Diyor, “Beni kurtarın;  
Bu üç işi senden çabuk istiyor:

‘Kaldır a‘şâr usûlünü, aç banka  
Yap her semtte bir zirâî sendika.’ ”  
(Ziya Gökalp 1989a: 105)

Ziya Gökalp, köy kelimesiyle ferdin hayatının önemine değinir. Ferdin toplumla ilişkisini işler. Köylünün ilimden haberdar olması, köye hayatına gazete, kitap gibi modern hayatı simgeleyen öğelerin getirilmesini arzular. Gökalp’in ilk manzumeleri diye nitelenen bu manzumelerde sosyoloji edasıyla köy unsuru ele alınır.

“Lisân” (1916) adlı manzumede dil konusunda nasıl bir yol izleneceği belirlenir:

“Açık sözle kalmalı,  
Fikre ışık salmalı;  
Müterâdif sözlerden  
Türkçe’sini almalı.

Yeni sözler gerekse  
Bunda da uy herkese;  
Halkın söz yaratmada  
Yollarını benimse.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 106)

“Dehâ” (1918) adlı manzumede eski ve yeni hayat üzerinde durulur. Yeni hayatta halkın iktidar olduğu dile getirilir:

“Bunun gibi eski irfân çağında  
Okur-yazarlardı halkın kıblesi.  
Yeni hayat dedi: ‘Hâyır muktedâ  
Halktır, dehâ ancak onun hamlesi....

Okumuşlar, bırakınız gurûru,  
Millî harsı öğreniniz milletten!..  
O vicdândır, sizse anın şuûru,  
Köksüz şuûr uzak değil cinnetten...

‘Doğru san‘at, doğru ahlâk, doğru din  
Hep ondadır, halk içine dalınız;  
Dâhi gibi her hatâdan pâk, emin  
Olmak için feyzi ondan alınız!’ ”  
(Ziya Gökalp 1989a: 110)

“San‘at (Ortaç)” adlı manzumede halktaki hazinelerin keşfi söz konusu edilir:

“Halk bir viran kal‘e, dıvarı siyâh,  
Girende peşiman, girmeyende âh,  
Duyarız biz ona hürmet, siz ikrâh,  
Size dert veren şey bize bir felâh!

Bu yerde biz bulduk gizli bir hazne;  
Dağarcık omuzda girdik içine,  
Bu inci gerdanlık, şu elmas iğne  
Hep ondan çıkmıştır, gözlerini aç.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 112)

Sanat ve dil anlayışında da halkın benimsediği ilkelerin özümsemesi hatırlatılır. Halktaki hazineler derken deyimler, atasözleri, masallar ve halk hikâyeleri gibi anlatılar kast edilmiştir. Yeni hayatın kaynağı olarak halk gösterilmiştir.

“Esnaf Destanı” (1913) adlı manzumede konu esnaf ve toplumda işbölümüdür, ancak manzumede Ziya Gökalp’in halkçılık anlayışı da işlenir:

“Okumak isteriz, kitâbımız yok,  
Kitaplar yazmağa nisâbımız yok,  
Deftersiz yaşarız, hisâbımız yok,  
Öğretin bilelim: İz‘ânımız var.

Evvelce yok idi bir gazatamız,  
Şimdi Halka Doğru ilim çantamız  
Kerem’i yazmamış olsa atamız  
Der miydik bizim de irfânımız var?”  
(Ziya Gökalp 1989a: 85)

“Devlet” (1918) adlı manzumede, halkın örfünün hâkimiyetinden bahsedilir:

“Devletimde halkın örfü hâkimdir,  
Başka kuvvet onu tahdid edemez,  
Kanûn hakka hâkim değil, hâdimdir.

Sebep yokken ferdi takyid edemez!....”  
(Ziya Gökalp 1989a: 117)

“Seciyye” (1916) adlı manzumede köy köy aranan bir Türk seciyesinden bahsedilir:

“Aradım, yıllarca seni aradım  
Köy-köy dolaşarak Anadolu’da,  
Sen her taraftaydın da bulamadım,  
Göründün nihâyet Gelibolu’da....”  
(Ziya Gökalp 1989a: 108)

“İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) adlı manzumede köylülerin de irfandan hakkına düşeni alması istenir ve Gazi’ye çağrı yapılır:

“Bu yurd mahrûm düzenlikten, umrândan..  
Köylülerin nasibi yok irfândan;  
Ey kurtaran bizi zâlim Yunan’dan!  
Kurtar bizi daha çok düşmandan!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 291)

Türk’ün tabiatının Anadolu’da Gazi Mustafa Kemal’le yeniden can bulması ve devlet hayatında halkın örfünün hâkim olması arzusu dile getirilir.

c) Halk/ Şehirli/ Okumuşlar/ Köylü

“Köy Gazetesi” (1908) adlı manzumede köyün urefay-ı güzidesinden bahsedilir:

“Her Cum ‘a böyle toplanılır köy imamı’nın,  
.... İmâret olan şanlı bağına  
Genç-ihtiyar köyün ‘urefay-ı güzidesi  
Bu mekteb-i ziraate darat-ü fer verir.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 245)

“Dehâ” (1918) adlı manzumede “yeni hayat” anlayışı ele alınır. Yeni hayatta iktidar halktır. Halka gidilmeli ve halkın anlayışı (sanat, din, ahlak vs.) güzideler tarafından araştırılmalıdır. Millî hars halktan öğrenilmelidir (Ziya Gökalp 1989a: 110).

“San’at (Ortaç)” adlı manzumede eski ve yeni sanat anlayışı karşılaştırılır. Eskilerin yabancı eserlerden yola çıkışı eleştirilir, yeni sanatta ise millî hüner esastır. Bu ise halkın söyleyişini benimseyecek Ortaçlarla mümkün olacaktır:

“Kutlu-taş’ı yoksa ilhâmı kutlu,  
Kanı gür, içmezse kımız ne mutlu,

Umut bir kanatsa, dâim umutlu,  
Ona ozan derler, yoluna Ortac.

Diyor ki: Siz Parnasse, biz Ortac-eri,  
Bizden olan her fert görür ileri,  
İğreti san‘attan, millî hüneri  
İstemez yabancı eserlerden bac!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 111)

“Meşihat” (1921) adlı manzumede din ve devlet işlerinin yürütülmesi söz konusu edilir. Meşihat makamının halk içinde kayıtsızlığa yol açtığı belirtilir:

“Bir Meşihat Makamı ki dine hidmeti  
Hukuk, ilim işleriyle uğraşmak sayar,  
Bir taraftan bozar iken adli, hikmeti,  
Öte yandan halk içine kaydsızlık yayar!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 317)

“Askerî Mezarlık’ın Kitâbesi” (1922) adlı manzumede köylü ve şehirlinin birlikteliğinden doğacak güçten bahsedilir:

“Ne zaman yaparsa halk, şehir berâber  
Dıvarlı, ağaçlı, çiçekli makber,  
O zaman şenlenir hem yurt, hem ocak,  
Cennet’ten daha hoş olur bu toprak.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 290)

Ailenin ve yurdun şenlenmesi için köylü (halk) ile şehirli (okumuşlar) birlik olmalıdır. Toplum hayatındaki bu birlik, dayanışmayı sağlayarak vatan anlayışını destekleyecektir. Ahlakta, sanatta, din ve devlet işlerinde hep aynı mantıkla yeni Türkiye inşa edilmelidir mesajı verilir.

#### d) Dil/ Türkçe/ Anne sesi

“Kavm” (1917) adlı manzumede de Türklerin dil birliği arzusu dile getirilir:

“Nekadar Türk varsa bu gün cihanda,  
Burdaki harsa var meylî vicdanda,  
Dili dilimdendir, dini dinimden,  
Olacağız biz hep aynı vatanda.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 110)

“Çanakkale” (1915) adlı manzumede dil birliği vurgulanır:

“Artık Turân hayâl değil,  
Hakikate döndü bu gün...  
Türk bilecek yalnız bir dil,  
Bizim için bu bir düğün.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 258)

“Millet” (1915) adlı manzumede Türklerin aynı dilde buluşması arzusu dile getirilir:

“Süngü beni ayırsa da vahdetimi unutmam,  
Dilde, dinde müşterekiz, hep gelmişiz bir biden.  
Devletimin kaygısıyla milletimi unutmam,  
Anadolu bir iç-ildir, ayrılamaz dış-ilden...  
(...)  
‘Her ülkede Türk bir devlet yapacak;  
Fakat bunlar birleşecek nihâyet...  
Hep bir dille aynı dine tapacak,  
Olacak tek harsa mâlik bir millet!’ ”  
(Ziya Gökalp 1989a: 101)

Ziya Gökalp, dil konusunda dil birliğini savunur. Türkçülüğe uygun bir anlayışla Türklerin dünya üzerinde dil birliği sayesinde güçleneceğine inanır. Dilde birlik düşüncesi vatanda birliği doğuracaktır anlayışı hâkimdir.

“Lisân” (1916) adlı manzumede Türkçenin en güzel dil oluşu vurgulanır:

“Güzel dil Türkçe bize,  
Başka dil gece bize.  
İstanbul konuşması  
En sâf, en ince bize.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 106)

“Lisân” (1916) manzumesinin devamında sözlüğe bakmadan anlaşılan herkesin bildiği sözlerin dilin özü oluşu ve Türkçeleşmiş sözlerin Türkçe kabul edilmesi gerektiği gibi dilde Türkçülüğün nasıl olacağı anlatılır.

“Kendine Doğru” (1912) adlı manzumede Türkçe anne sesi olarak tanımlanır:

“ ‘Ata’nın içkisi köpüklü kımız,  
Arap suyu içme, dedi bir Kırgız,  
  
Evinin yemişi erikle alma,  
Komşunun bağından hurmayı alma,  
  
Başka dile uymaz annenin sesi,  
Her sözün arasan vardır Türkçe’si.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 59)

“Vatan” (1918) adlı manzumede Türkçe ezandan ve köylünün namazdaki duanın manasını anlayabileceğinden bahsedilir:

“Bir ülke ki câmiinde Türkçe ezân okunur,  
Köylü anlar ma’nâsını namazdaki duânın...  
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur’ân okunur,  
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hudâ’nın..  
Ey Türk-oğlu, işte senin orasıdır vatanın!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 100)

“San’at (Ortaç)” (1917) adlı manzumede eski şair ve yeni şair kimdir karşılaştırılır. Eski şair Parnasse yeni şair ise Ortaç eridir. Ortaçlar, Altun Destan’ı yürekten okuyan kopuzun unutulduğu zannedilen sesini yeniden duyuran; aruz yerine heceyi benimseyen ve halkın söylediği Türkçe ile yazan yeni şairdir:

“Dinle, yeni şâir, eski ozanı,  
Okuyor yürekten Altun Destan’ı...  
Deme, ‘Kobuz kırık, yoktur  
  
Kutlu-taş’ı yoksa ilhâmı kutlu,  
Kanı gü, içmezse kımız ne mutlu,  
Umut bir kanatsa, dâim umutlu,  
Ona ozan derler, yoluna Ortac.  
  
Diyor ki: Siz Parnasse, biz Ortac-eri,  
Bizden olan her fert görür ileri,  
İğreti san’attan, millî hünere  
İstemez yabancı eserlerden bac!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 111)

“Lisân” (1916), “Kendine Doğru” (1912), “Vatan” (1918) ve “San’at (Ortaç)” (1917) manzumelerinde ise *Genç Kalemler*’de ele alınan millî edebiyat anlayışından bahsedilir. Sözcük yapmada benimsenen yollar, yeni şairin rolü, dinde Türkçülük konuları bu manzumelerde işlenir. Türkçeleşme ise kendine dönüş yani halka doğru gitmek anlamına gelir.

“Çoban ile Bülbül” (1920) adlı manzumede Türk sesinin İstanbul’da şakıyacağı belirtilir:

“Çoban dedi, ‘Ülkeler hep gitse de,  
Kopmaz benden Anadolu ülkesi.’  
Bülbül dedi, ‘Düşman haset etse de,  
İstanbul’da şakıyacak Türk sesi..  
(...)  
Çoban dedi, ‘Sürülerim hep kaçsa,  
Bir sürüm var kaçmaz: Adı Türk-ili..’



Bülbül dedi, ‘Şarkı ölsün, yok tasa,  
Türküler’im yaşar söyler halk dili!’ ”  
(Ziya Gökalp 1989a: 274)

Türk sesi, eskiden olduğu gibi İstanbul’da da var olacaktır. Bu manzumede özellikle kaybolan vatan toprakları ve düşman işgali karşısında Türk sesinin vatan toprağında duyulmaması endişesi işlenir. Türkçe halkın sesidir ve Anadolu’da halkın sesi yaşayacaktır; yine eskisi gibi İstanbul’da da Türk sesi duyulacaktır.

#### e) Şiir/ Şair

“Karacadağ” (1922) adlı manzumede Ziya Gökalp şiire nasıl başladığından bahseder. Karacadağ, Diyarbakır halkının yaylak olarak kullandığı bir yerdir. Bu manzume hem Karacadağ hem de Gökalp’in haletiruhiyesi hakkında bilgiler verir:

“Babam bana yaptırmıştı  
Bu istiğrak yuvasını  
Gönlüm burda kaptırmıştı,  
Bütün şi’re hulyâsını..

Babam birgün dedi, “Dalgın,  
Hep okursun, biraz da bak!  
Karşındaki karlı dağın  
Şiirleri daha sıcak..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 283)

“Şiir Nasıl Sâniî Olur?” (1908) adlı manzumede şiirin sermayesi nedir konusuna yer verilir. Gökalp, bu manzumede şiirin yani sanatın konusunun ne olduğunu açıklar. Şiirin konusu insan zihninde yaşananlardan mülhemdir:

“Savt-ı nalendesi o mevcelerin,  
Olarak vezn-ü lafza-i rengin,  
Olur aheng-i şi ‘re sermaye...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 248)

“San’at (Ortaç)” adlı manzumede eski şairden ve yeni şairden bahsedilir. Eski şair Parnasse<sup>180</sup>, yeni şair Ortaç eri diye tanımlanır. Yeni şair Altun Destan’ı okuyan ve halktaki hazineleri keşfeden biri olarak anlatılır. Bu görüş manzumenin ilk dizesinde şöyle yansıtılır:

<sup>180</sup> ERCİLASUN Bilge (2009) “Meşrutiyet Tenkidinde Batıdan Giren Terimler”, *Turkish Studies*, Volume 4/1-I Winter, 373-408.

“Dinle, yeni şâir, eski ozanı,  
Okuyor yürekten Altun Destan’ı...  
Deme, ‘Kobuz kırık, yoktur çalanı!’  
Çalgı gönül sesi, kobuz bir ağaç.  
(...)  
Arûz sizin olsun, Hece bizimdir,  
Halkın söylediği Türkçe bizimdir,  
Leyl sizin, şeb sizin gece bizimdir,  
Değildir bir ma’nâ üç ad’a muhtac.

Irmağız, her akan sele uymayız,  
Şark’tan, Garp’ten esen yele uymayız,  
El uysun bize, biz ele uymayız,  
Biz dilmac değiliz, yalvacız yalvac.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 111)

Buraya kadarki manzumelerde Gökalp’in şiir anlayışı vardır. Gökalp aklındaki karmaşa ve çarpışmalardan ilhamla manzumelerini kurguladığını belirtir. Zamanın artık ortaçlara ihtiyaç duyduğunu vurgular. Kendisi de bir ortaç eridir. Ortaç kelimesiyle yeni şairi anlatmak ister. Yeni şair, halkın söz varlığını kullanan ve halkın hazinelerini keşfetmeye çalışan, hece veznini kullanan, taklit etmek yerine taklit edilmeyi benimseyen kişidir.

“Osmânlı Donanması” (1909) adlı manzumede konu Girit zaferidir: “Coşkun denizin şi’r okuyan mevcelerinden/ Yükselmede bir ses: Girid Osmanlılar’ındır!” (Ziya Gökalp 1989a: 314). Denizden yükselen dalgalardaki ses, şiir diye tanımlanmış ve Osmanlı ordusunun gücü hatırlatılmıştır.

“Asker’le Şâir” (1916) adlı manzumede konu asker ve şairdir. Asker hayatını feda eden, sezen, duyan ve nazlı bombası ile göğsünde uyuyandır. Asıl şair odur ki ilhamını vatanından alır. Şehit olmakla adsız bir şan kazanır askerler, onları böyle hayatlarını vermeye iten vatanın selametidir. Şiirin konusunun işte bu adsız kahramanlar olması gerektiği ise şöyle vurgulanır:

“O, orada senin için kanını  
Seve-seve akıtırken ey şâir;  
Sen, ne için ona birkaç ânını  
Vakfederek yazmıyorsun bir şiir?

O senin (i)çün hayâtını verirken  
Üşenirsin ona destan yazmağa,  
Haktır almak kalemini elinden  
Ve göndermek ona mezar kazmağa..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 121)

“Çoban ile Bülbul” (1920) adlı manzumede çoban ile bülbulün konuşması yer alır. Çoban; Türk İstanbul’da, Edirne’den Van’a, Erzurum’a ve diğer Türk illerinde kadar pek çok şehirde Türk sesinin yaşayacağına inanır. Çoban manzumede kendine şöyle seslenir:

“Çalış çoban, çalış! Kurtar öz yurdu..  
Şâirlerden topla, bülbul, bir ordu.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 274)

Türk’ün sesi her zaman var olmuştur. Türk’ün gücü denizdeki dalgaların sesi gibi yani şiir gibidir. Vatan uğruna canını hiçe sayan askerler ise gerçek şairlerdir, vatan uğruna pek çok erler böyle sayısız manzumeler yazarlar. Gerekğinde şairler de savaşmalı ve Türk’ün sesini yaşatmalıdır.

“Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922) adlı manzumede erkekler gibi kadınların da birçok meslekte çalıştığı kaydedilir:

“Bizden de var âlim, şâir:  
Her meslekte çalışanlar;  
Fakat, bize Cennet evdir..  
Ona fedâ bütün şanlar..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 294)

“İpek Kozası” (1922) adlı manzumede tırtılın kelebeğe dönüşümü ve şairlerin bu durumu nasıl adlandırdığı belirtilir:

“Bu yeni mahlûkun adı kelebek,  
Tekâmülde dâim yürür ileri.  
Şâirler der ona kanatlı çiçek,  
O da çiçek gibi bahârın şi’ri...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 296)

“İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) adlı manzumede şairlerin de Gazi Mustafa Kemal’in kumandasına tabi oluşu anlatılır:

“Göster şimdi ilmî, harsî hedefler:  
Âlim, şâir, kumanda’nda hep asker..  
Her şey olur: Yalnız iste, emir ver..  
Kurtar bizi meskenetten, hirmândan!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 291)

Kadınlar da erkekler gibi her meslekte artık kendilerini ifade etmektedirler. Bu yeni hayatın bir getirisidir. Bu toplum hayatındaki değişimin de göstergesidir. Bu ilerleyiş ise Gazi Mustafa Kemal’le mümkün olacaktır.

Ziya Gökalp’in halkçılık anlayışı, Türkçülük görüşünün bir parçasıdır. Halkçılık, millî vatan algısını yansıtır. 20. yüzyılın başında imparatorluktan ulus-devlet düzenine geçen milletler kendi edebiyatlarını, tarihlerini, kütlülerini araştırmaya başladılar. Bunun sebebi dünya üzerinde kendi milletin neredede bulunduğunu bulmak ve köklerini ortaya çıkararak ulus-devletleri inşa edebilmektir. Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük anlayışları Türk toplum hayatında Meşrutiyet döneminde etkili olmuş, ancak bütün bu akımlardan uluslararası yaşanan gelişmeler ve siyasi konjonktür sonucu Osmanlıcılık, İslamcılık ve Batıcılık akımları etkisini kaybederek Türkçülük görüşü siyasi hayata ve dolayısıyla edebiyata hâkim olmuştur. Ziya Gökalp’in Türkçülük anlayışının bir parçası olan halkçılık fikri yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti’nin de temellerini oluşturmuştur. Halkçılık tam manasıyla tahtçılığın zıddıdır. Kısacası yeni bir hayat anlayışını müjdeler. Halkçılık, güzidelerin köylü ile buluşmasından ezanın Türkçe okunmasına kadar pek çok şeyi ifade eder. Ziya Gökalp, halka gitmek, halktan aldığıyla güzidelerin milletini bilmesi ve yeniden yorumlanan bu bilgilerin halka götürülmesi gibi bir gelişim çizgisini takip etmek ister. Halk masallarının derlenmesi, klasiklerin ne olduğu gibi konuları gündeme getirir. Halkçılığın rehberi olarak da Gazi Mustafa Kemal’i görür. Özetle, millîleşmenin/ uluslaşmanın halka doğru gitmekle mümkün olacağını dile getirir.

## 5. BÖLÜM

### TÜRK TÖRESİ

Ziya Gökalp'in 1923 yılında yayımlanan *Türk Töresi* kitabından hareketle bu bölüm, “Türk Töresi” diye adlandırılmıştır. 1923'ten sonra farklı yayınevlerince baskıları yapılan *Türk Töresi* kitabında Ziya Gökalp, Türklerin İslamiyet'ten evvelki inanışları, sosyal hayatı gibi değişik alanlarda okuru bilgilendirmiştir. Yusuf Çotuksöken *Türk Töresi*'nin birinci kitap şeklinde adlandırılmasından dolayı bu kitabın yarım kalan bir çalışma olduğunu düşünür. Ziya Gökalp'in ölüm yılı da düşünülürse bu konuda Yusuf Çotuksöken'e hak vermek gerektiği anlaşılır.

Her ne kadar bu bölüm Ziya Gökalp'in *Türk Töresi* (1923) adlı kitabından yola çıkılarak adlandırılmış olsa da sadece bu kitapla yetinilmeyecek, Ziya Gökalp'in Türk'ün töresini ortaya koyduğu konulardaki manzumeleri düzyazılarından da alıntılarla bütünlüklü incelenmeye çalışılacaktır. Öncelikle töre kavramı üzerinde durulacak sonrasında ise töre kavramı devlet, devletin nizamı ve korunması, vatan, kozmogoni merkezinde değerlendirilecektir.

Türk Dil Kurumunun *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde<sup>181</sup> bu kavram şöyle açıklanır:

1. (isim) Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü, âdet. “Töre anlayışları bu bilinçlilikleriyle pekişmiştir.” - N. Cumalı
2. Bir toplumdaki ahlaki davranış biçimleri, adap.

Ziya Gökalp, *Türk Töresi* (1923)'nde töre kavramını ise şöyle açıklıyor: Selçuklulardan ve Osmanlılardan kalma teamüllere Oğuz töresi denilirdi. Lütü Paşa tarihinde ise Osman Gazi'nin Oğuz Beylerince hanlığa seçilmesinde Oğuz töresi geçerlidir. Oğuzlara Kayı neslinden oldukları hatırlatılır ve Gün Han'ın vasiyetine göre Oğuz töresi

<sup>181</sup><http://www.tdk.gov.tr> (Erişim tarihi: 26 Haziran 2015)

gereğince Oğuz neslinden olmayınca hanlık ve padişahlık (Kayı soyu varken) başka boya soya düşmezdi. Her ne kadar töre kelimesi, Oğuzlarla işitilmeye başlansa da töre sadece Oğuzların teamülleri demek değildir. Orhun Kitabesinde de “İkin ara idi oksuz Kök-Türk anca olurur ermiş. Bilge Kağan ermiş, alp ermiş erinç. Begleri yime budunu yime tüz ermiş. Anı üçün ilig ança tutmuş erinç. İlig tutup törüg itmiş.” (Açıklaması: “İkisi arasında Gök Türkler efendisiz (yani hür ve müstakil olarak) oturuyordu. Bilici hakanlar idiler, kahraman hakanlar idiler. Bütün buyrukları bilici idiler, alp idiler. Bütün beyleri, bütün halkları doğru idiler. Bunun içindir ki, bu kadar büyük bir devleti idare edebiliyorlardı ve devleti idare ederken kanunlar yapıyorlardı.) Ziya Gökalp, bu metindeki “törüg” ifadesinin Thomsen tarafından “kanun” diye tercüme edilmesine dikkat çeker ve başka bir yerde ise müesseseler anlamında tercüme ettiğini belirtir: “Türk Oğuz Beyleri, budun eşidin. Üze Tengri basmasar, asre yir telinmeser, Türk budun, ilingin törügin kim artatı?”. (Açıklaması: Türk Oğuz Beyleri ve halkları işitiniz! Yukardan gök basmadıysa, aşağıdan yer delinmediyse, sizin devletinizi ve müesseselerinizi kim yıktı?). Törü ve el kelimelerinin nasıl yazıldığını belirttikten sonra Ziya Gökalp, *Divanü-Lûgat-it-Türk*’ten alıntıyla töre kelimesinin açıklamasını verir: Törü-Resm (kaide). Şu darb-ı mesel bu manayı açıklar. “El bırakılır, töre bırakılmaz.” Bu şu manaya gelir, devlet ya da ülke terk edilebilir ancak hars terk edilemez (Ziya Gökalp 2007: 95-96, Ziya Gökalp 1976ç: 11-14). Bütün bu örneklerden şu sonuca varır Gökalp:

Yukarıki misaller, bize töre kelimesiyle il kelimesinin ekseriya beraber kullanıldığını da gösteriyor. İl “devlet” manasına, töre, “kanun” manasına olunca bu ikili kelimenin ekseriya beraber zikredilmesi tabii olur. Bununla beraber, töre kelimesinin medlûlu “kanun” kelimesi gibi mahdut değildir. Yazılmış yasalardan başka yazılmamış teamüller de törenin içindedir. Hatta, hukukî töreden başka, dinî ve ahlâkî töreler de vardır. O halde Türk töresi, eski Türklere atalarından kalan bütün kaidelerin mecmuu demektir. Töre kelimesinin, Türk kelimesiyle bir cevherden olması da hatıra gelebilir. Başka yerlerde de yazdığım veçhile, Soğdak kelimesi “Soğdlu” manasına olduğu gibi, Türk kelimesi de “törelî” manasına olabilir. Kaf (ka) harfi gibi kef (ke) harfi de, nisbet ve vasfîyet edatıdır. Bu faraziyeye göre, Türk kelimesi töre kelimesinden çıkmıştır. Mamafih, bu faraziye henüz Türkiyatçılar tarafından kabul edilmediği için şahsî bir fikirden ibarettir (Ziya Gökalp 2007: 96, Ziya Gökalp 1976ç: 14).

Özetle, töre kelimesi Türklerin yaşamına dair teamülleri içeren yazılan ve yazılmamış geleneği ve göreneği içine alan, günlük yaşamdan devlet yaşamına kadar geniş bir alandaki maddi ve manevi uygulamaları çağrıştıran bir toplumu toplum yapan

değerlerdir denilebilir. Bir toplumda yaşamın işleyişini belirleyen usuller ve uygulama esasları diye de tanımlanabilir.

*Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918), *Türkçülüğün Esasları* (1923), *Türk Töresi* (1923) ve *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) eserlerinde birbirini bütünleyen bir algı söz konusudur. Türk milletinin geleceğini kurabilmesi için geçmişini araştırmak ve öğrenmek. Geçmiş iktisattan devlet yapısına, dinden aile hayatına kadar araştıran kaynaklardan alıntı ve atıf yaparak konuları kendi çağının sınırları dâhilinde ortaya koyan bir sosyologun bütünlüklü bakış açısıyla “töre” ya da “usuller/işleyiş/kültür” nedir sorusunun cevabı bulunmaya çalışılmıştır. Sosyolog olmanın yanı sıra Ziya Gökalp’in siyasi ve ideolog tarafı olduğu da unutulmamalı; Türk milletinin bir devirden yani sultanlık devrinden millî devlet devrine geçtiği bir dönemde bu eserlerin inşa edildiği de hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu bölümde değerlendirilecek manzumelerde özellikle ulus-devlet sürecine geçmek üzere olan bir toplumun yapması gerekenler, kurumların yapılandırılması ya da kavramların yeniden tanımlanması ihtiyacı gibi konuların öne çıkması söz konusudur. Ziya Gökalp, kurulacak yeni devlet modeli hakkında görüşlerini *Genç Kalemler*’de yayımladığı “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler” adlı makalesinde ele alır.

“Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”<sup>182</sup> adlı makalesinde siyasi inkılaptan sonra içtimai inkılap yapılması gerektiği hakkındaki görüşlerini şöyle özetler:

Biz siyasî inkılâbı yaptıktan sonra ikinci bir vazîfenin önünde kaldık: İçtimaî inkılâbı hazırlamak!.. Siyasî inkılâp, meşrutiyet mekanizmasının hükûmete tatbikî demek olduğu için istihşâli pek kolaydı. Fakat içtimaî inkılâp, mihanikî bir fiille değil; uzvî bir tekâmülle hâsıl olabileceği için gayet güçtür...

(...)

İçtimaî inkılâp ne demektir?

Eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayat ibdâ etmek...

Bilirsiniz ki hayat tâbiri gayet umumî bir mânâyâ delâlet eder. Bu kelimedede iktisadî, ailevî, bedîî, felsefî, ahlâkî, hukukî, siyasî bütün hayatlar da mündemiçtir. Yeni hayat demek “yeni iktisat, yeni aile, yeni bedâet, yeni felsefe, yeni ahlâk, yeni hukuk, yeni siyaset” demektir.

Eski hayatı değiştirmek, iktisadî, ailevî, bedîî, felsefî, ahlâkî, hukukî, siyasî husûsiyetleriyle yeni bir yaşayış yaratmakla kâbil olabilir.

(...)

<sup>182</sup> “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, *Genç Kalemler*, cilt 2, 8. sayı, sayfa 138-141, 26/7/1327 (1911).

Yeni hayat bugünkü insaniyeti milliyet mefhumunda mütecellî gördüğü için bu düsturu “her tekâmül ilimdedir ve vatan içindir” suretine kalbediyor. Yeni hayatçıların birinci vazifesi edebiyat, ilim ve felsefe vasıtalarıyla Osmanlılığın kuvvetlenmesini yükselmesini temin etmektir. Yeni hayat dehrî bir yaşayış değil, millî bir yaşayıştır (Genç Kalemler 1999: 236-238, Ziya Gökalp 1982b: 40-46).

Yeni hayat demek ulus-devlet anlamına gelir. Yeni hukuk, devlet, aile, bilim vs. anlamına gelir.

Ziya Gökalp’in 125 manzumesinden 58’inde Türk töresinin unsurları incelenmiştir. Manzumelerin Gökalp’in şiir kitaplarına göre dökümü aşağıdaki gibidir:

**Tablo 9: “Türk Töresi”nin İşlendiği Manzumelerin Dökümü**

|                                                     |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
|-----------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b><i>Kızılelma</i> (1914)<br/>15 manzume</b>       | “Turân” (1911), “Akkurum” (1911), “Altun Yurt” (1911), “Balkanlar Destanı” (1912), “Altun Destan” (1912), “Yeni Attila” (1913), “Ergenekon” (1913), “Asker Duâsı” (1913), “Şehid Haremi” (1913), “İlâhî” (1913), “Esnaf Destanı” (1913), “Yeşil Boncuk” (1913), “Osman Gazi Kurultayda” (1914), “Kızıl Destan” (1914), “Ötüken Ülkesi” (1914).                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
| <b><i>Yeni Hayat</i> (1918)<br/>18 manzume</b>      | “İlâhîler” (1915), “Ahlâk” (1915), “Millet” (1915), “Vazife” (1915), “Çocuk Duâları” (1915), “Köy” (1915), “Vefâ” (1915), “Asker’le Şâir” (1916), “Seciyye” (1916), “Kavm” (1917), “İslâm İttihadı” (1918), “Âile” (1918), “Büdcce Birliği” (1918), “Halîfe ve Müftî” (1918), “Meslek Kadını” (1918), “Vatan” (1918), “Kadın” (1918), “Devlet” (1918).                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |
| <b><i>Dağınık Şiirler</i> (1952)<br/>25 manzume</b> | “Gazel” (1891/1895), “İhtilâl Şarkısı” (1895), “Ağa Kimdir” (1909), “Girid” (1909), “Osmânî Donanması” (1909), “Meşhed’e Doğru” (1911), “Cenk Türküsü” (1912), “Küçük Tomris” (1913), “Galiçya Yolunda” (1916), “Çoban ile Bülbül” (1920), “Büyük Azm” (1921), “İpek Kozası” (1922), “Meşihat” (1921), “İngiliz’den Sakın” (1922), “Ak Destan” (1922), “Mektepli Hanım Kızların Şarkısı” (1922), “Askerî Mezarlık’ın Kitâbesi” (1922), “Kara Destan” (1922), “İzmir Bayramı” (1922), “İzmir’de” (1922), “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922), “İkinci İstid’â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922), “İstid’â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922), “Niçin” (1922), “Hürriyet Marşı” (1924). |

Devlet unsuru: Ziya Gökalp’in manzumelerinde devlet-din ilişkisi; millî devlet yapısı; toplumsal yapının öğeleri olarak kadın, aile, çocuk; millî devlete giden süreçte değişimin yaşanması olarak tezahür eder.

*Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabında Türklerin “millî devlet” aşamasında olduğu şöyle açıklanır:



Türkler, kavmî devlet hayatı yaşarken, aksâ-yı şark medeniyetine mensupturlar. Sultani devlet devrine geçince, şark medeniyetine girmeğe mecbur kaldılar. Bugün millî devlet devrine geçtikleri sırada da, içlerinde garp medeniyetine dahil olmağa azmeden kuvvetli bir cereyan vücuda geldiğini görüyoruz (Ziya Gökalp 1986: 50, Gökalp 2007: 204).

Ziya Gökalp, “Devlet” (1918) manzumesini “millî devlet” aşamasında kaleme almıştır. Din ve devlet işlerinin ayrılması, yeni kanunlar yapılması gerektiğinin belirtildiği manzumede yeni devlet anlayışına hâkim olması arzulanan halkçılık ilkesinden de bahsedilir. Yirminci yüzyılın başında ulus-devlet anlayışına doğru yol alan bir milletin yaşamına dair ipuçları da bu manzumede sezilir. Ziya Gökalp’in düzyazılarında uzun uzun ele aldığı belli başlı fikirler manzumede özetlenmiştir; laik sisteme geçiş, din ile devlet ilişkisinin yeniden düzenlenmesi, halka doğru gidilmesi gibi...

“Devlet” (1918) adlı manzumede hukuk, din ve devlet işlerinin nasıl olmalı sorusuna cevap verilir:

“*Kur’ân* diyor: Eyleyiniz itâat  
Hakk’a, sonra Peygamber’e, devlete!..  
Vicedânımın bütün hissi sadâkat  
Kanûnlara, Hadis ile Âyet’e.....

İbâdetle i’tikadda dâimâ,  
*Kitâb* ile *Sünnet* benim rehberim;  
Bu işlerde şüphem varsa mutlaka,  
Müftilerin fetvâsını dinlerim....”

(Ziya Gökalp 1989a: 116-117)

Manzumenin son dörtlüklerinde ise hukuk ve din işlerinin ulusal devlette ayrılması gerektiği, hukuk ve örf ilişkisinde halkın belirleyici olduğu, kanunların halka hizmet üzere yapılması ve ferdi takyit (şart koşmak) yerine kanunların halkın hayatını kolaylaştırması vurgulanır.

Devlet ve millet ilişkisi “Millet” (1915) adlı manzumede şu dizelerde anlatılır:

“Süngü beni ayırsa da vahdetimi unutmam,  
Dilde, dinde müşterekiz, hep gelmişiz bir biden.  
Devletimin kaygusuyle milletimi unutmam,  
Anadolu bir iç-ildir, ayrılamaz dış-ilden...”

Ziya Gökalp 1989a: 101)

“Millet” (1915) manzumesinde Türk adının her addan üstün oluşu belirtilir; Türkleri Oğuz, Nogay, Kırgız, Kazanlı, Özbek diye ayırmanın doğru olmadığı savunulur. Türk milletinin bütünlüğü “Türk” adının üstünlüğüyle dile getirilir.

Devlet, millet, dil ve din kavramlarını tanımlamak gerekmiştir 1910’larda. Ziya Gökalp, “millet” kavramı ile “devlet” kavramı arasındaki bağ nedir, ne olmalıdır sorularını Türkçülük akımının ışığı altında cevaplamıştır. “Her ülkede Türk bir devlet yapacak” (Ziya Gökalp 1989a: 101) dizesinde ise bölünen Türk kavimlerinin yeniden var olması arzusu işlenir. Türk ruhunun hatırlatıldığı manzume Turan vurgusuyla sonlandırılır.

“Kavm” (1917) adlı manzumede devletin adı zikredilir: “Türkiye devletim, Türklük milletim;” (Ziya Gökalp 1989a: 110) dizesinde Türkiyecilik anlayışı özetlenir. Türkçülüğü bütün mefkûreleriyle birlikte ele alan Gökalp, Türkçülüğü mefkûresinin büyüklüğü noktasından üç dereceye ayırır: 1. Türkiyecilik, 2. Oğuzculuk yahut Türkmencilik 3. Turancılık (Ziya Gökalp 2007: 188). “Kavm” (1917) manzumesindeki devlet anlayışı da Türkiyecilik anlayışından mülhemdir.

“Âile” (1918) adlı manzumede idealize edilmiş aileden bahsedilir. Kadın hakları ve eğitim konusunda ulus-devlet sürecine giderken psikolojik bir hazırlığın habercisi niteliğinde görüşler yansıtılır: “Âiledir bu milletin, bu devletin esâsı,/ Kadın tamam olmadıkça eksik kalır bu hayât...../ Âilenin adle uygun olmak için binâsı/ Nikâh, talak, mirâs: Bu üç işde gerek müsâvât.” (Ziya Gökalp 1989a: 116) Aile kurumu devletin, milletin temeli olarak görülür; kadın haklarının aile hukuku açısından teslim edilmesi savunulur.

“Kadın” (1918) adlı manzumede cemiyetin üç rüknü olduğu söylenir. Birincisi aile, ikincisi devlet ve üçüncüsü millettir:

“İkincisi devlettir ki, onu erkek yaratmış;  
Avcı iken çoban olmuş, çoban iken hükümdâr.  
Kuvvet haktır diye âdil mahkemeler donatmış  
Hak kuvvettir diye düzmüş demir kollu ordular.

Üçüncüsü millettir ki, ilk insanca ülfetten  
Beri, rûhlar bu devrenin ermesine müştâktır.

Din doğmuştu âileden, hukûk ise devletten  
 Milletteki son mefkûre ilme uygun ahlâktır.”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 107)

Milleti ancak kadın ve erkeğin birlik oluşunun yaratabileceğine dair inanç dile getirilir ve cemiyetin üç esası açıklanır: “Aile, devlet ve millet”. Bu üç esas arasındaki ilişki önemlidir. Aile olmadan devlet, devlet olmadan da millet olunamaz. Ziya Gökalp, devleti ataerkil bir söylemle erkeğe atfetmiş, aileyi kadına ve milleti ise çağın gereği olarak toplumun iştihakı olarak görmüştür. Hukuk ise devletten doğmuştur diyerek milletteki son mefkûrenin ilme uygun ahlak olduğu vurgulanmıştır. Din ve aile arasındaki ilişki öne çıkarılarak devlet kavramıyla bağı sorgulanmıştır.

“Çocuk Duâları” (1915) adlı manzumede çocukların dualarında da devletini sevmesi istenir:

“Ümmetini sev,  
 Devletini sev,  
 Milletini sev,  
 Ey yüce Allah!”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 122)

“Büdcce Birliği” (1918) adlı manzumede ise hazinenin çağın şartlarına göre düzenlenmesi fikri beyan edilir. Manzume “Bir devletin olmaz iki hazinesi” dizesiyle başlar (Ziya Gökalp 1989a: 117). Manzume boyunca Evkaf ve Beytü’l-Mâl şeklindeki uygulamadan bahsedilir. Bu iki uygulamanın bir yurttan birleşerek devam etmesi gerektiği belirtilir. Manzume modern devlete uygun bir yöntemle vakıfların düzenlenmesi isteğiyle sonlandırılır:

“Asrî devlet olacaksak mutlaka  
 Denilmeli husûsîdir vakıflar;  
 Şart-ı vâkıf bunu eder ıktizâ;  
 Yoksa onu âit olan yer yutar.”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 118)

“Halife ve Müftî” (1918) adlı manzumenin konusu halife ve müftüdür. Manzume “İki şey var mukaddes: Biri devlet, biri din” (Ziya Gökalp 1989a: 113) dizesiyle başlar. Gökalp, ulus-devlet anlayışının bir parçası olarak devlet ve din işlerinin ayrılması gerektiğini bu manzumede halife ve müftünün görevleri bağlamında ele almıştır.

“İslâm İttihadı” (1918) adlı manzumede belirgin şekilde dinin insan ve devlet hayatındaki yeri üzerine konuşulur. Ziya Gökalp’in, halife ve İslam birliği hakkında fikirlerini açıkladığı manzumede Türkiyecilik anlayışına uygun bir sav dile getirilir:

“Bütün İslâm bir devlet, halifedir hakani,  
Her mustakil hükümdar ona tâbi‘ bir han’dır;  
Her hükümde, hep İslâm sultânların sultânı:  
Her fiilde, Türkiye ülkesinde sultandır.

İslâmlar’ın birliği: Bunun için ibtidâ,  
Kazanmalı istiklâl her Müslüman memleket;  
Sonra bunlar umûmen halifeye ıktidâ  
Eyleyerek, kurmalı sırf siyâsî bir vahdet.

Bu mümkün mü? Bu günlük değil ise durmalı,  
Bırakmalı Halife öz mülkünü düzeltsin!  
Önce asrî bir devlet esâsını kurmalı,  
Bir devlet ki hakkını kuvvetlere dinletsin:

Beyne’l-milel cihanda yoktur acze merhamet,  
Her il görür kemâli nisbetinde bir hürmet.”

(Ziya Gökalp 1989a: 112-113)

İslam birliği asra uygun bir devlet anlayışıyla kurgulanır. İslam ülkeleri üzerindeki halife etkisinin öne çıkartıldığı manzumede, halifenin dünya üzerinde söz sahibi olması isteği bu bağlamda gündeme getirilir.

“Meşihat” (1921) adlı manzumede de yine çağa uygun bir sistem tesisi dile getirilir. Devlet düzeninde ikiliğin eleştirildiği manzumede, hukuk düzenindeki ikilik öne çıkarılmıştır. Bir devletin devlet olabilmesi, bağımsız olabilmesi için din ile devlet işlerini ayrı yürütmesi çağrısı yapılır. “Değişmeyen bir varlığı taşıyamaz yer!” (Ziya Gökalp 1989a: 316) dizesiyle ilk dörtlük bitirilir. Manzumenin devamında meşihat makamının dine hizmeti, hukuk ve ilim işleriyle ilgilenmek olarak tabir etmesi eleştirilir. Devlet yapısındaki ikiliğin bir ülkede olmaması savunulur:

“Hep ikidir teşri‘, kazâ,, mahkeme, i‘lâm;  
Devlet dine kanûn yapar, dinse devlete...  
Sarıklılar me’mûr olur.. Fesliler imâm:  
Devlet benzer Meşihat’e, din Hükûmet’e!

Bir devletle bir Meşihat anlaşır amma,  
Bir ülkede iki devlet mukarin olmaz;  
Bir vicdânda ilimde din kaynaşır amma,  
İki ilim, iki hukuk, iki din olmaz!”

(Ziya Gökalp 1989a: 317)

Ziya Gökalp “İpek Kozası” (1922) adlı manzumede, ipek kozası ve tırtılın kelebeğe dönüşmesi metaforundan yararlanır. Gömlek değiştirmenin kaçınılmaz olduğunu, taht anlayışının yerini millî iradeye bırakması fikrini gündeme getirir. Halkçılık ve tahtçılık anlayışını şöyle açıklar:

“Saray da bir zaman işe yaradı;  
Fakat millî devlet asra uygundur;  
Öteki sönünce, bu nûr parladı:  
Halkçılık önünde tahtçılık dündür..

Hiç kabûl eder mi bu günki vicdân,  
Milyonları esir etsin bir sultân?”  
(Ziya Gökalp 1989a: 297)

“İngiliz’den Sakın” (1922) adlı manzumede İngilizler şöyle tarif edilir: “Vatanları odur yıkan;/ Yüz devlete vâris çıkan;” (Ziya Gökalp 1989a: 281). İngilizlerin diğer devletleri sömürgeleştirmesi eleştirilir.

Ziya Gökalp’in “devlet” kavramına bakışı uluslaşma sürecinin getirisidir. Düzyazı türündeki eserlerinde Türklerin geçmişini, din, aile ya da iktisat anlayışını araştıran ve ortaya koyan Gökalp; manzumelerinde zaman zaman tarihin büyük isimlerine atıfta bulunup Türk ruhunu ve Türk yasasını uyandırmak için geçmişe döner. Geçmişte yaşamaz; hâlde olup bitenlerle ilgilenir. Aslında düzyazılarındaki rota da imparatorluktan millet yolunda ilerleyen bir halkın kendini konumlandırması amacıyla kurgulanmıştır. Ne var ki manzumelerinde Türklerin eski dinlerinden, iktisatlarından ya da devletlerinden düzyazılarında olduğu gibi uzun uzun bahsetmemiştir. Gerçekte Gökalp’in manzumeleri hem uzun hem de çok olmasına rağmen “devlet” kavramını sadece uluslaşma anlayışına hizmet edecek bir çizgide ele almıştır. Devletteki dine bağlı uygulamaların ve düzenlemelerin önünü açan Ziya Gökalp, kurumların yeniden yapılandırılmasına gayret göstermiştir. Yukarıda yer verilen manzumelerin bütününde “millî devlet” anlayışı hâkimdir.

Ziya Gökalp’in devlet anlayışını Orhan Türkdoğan şöyle özetler: “Türk düşünce tarihinde, dinin devlet işlerinden ayrılması tezini, sistematik olarak ilk defa Gökalp

ortaya koymuştur.” (2005: 140) U. Heyd’den alıntıyla Gökâlp’in asıl amacını iki maddede açıklayarak sözlerine devam eder:

- a) Dinle devleti ayırmak yani İslâmiyetin siyasî ve içtimâî hayat üzerindeki hâkimiyetine son vermek;
- b) Dinle Doğu medeniyetini ayırmak ve böylece İslâmın temel değerleriyle Avrupa medeniyetini ve Türk millî harsını birlikte yaşatmak (Heyd 1980: 63).

Fevziye Abdullah Tansel, Ziya Gökâlp’in memleketin medeniyetçe yükselebilmesi için devlet, iktisat ve daha pek çok konularda yapılması gereken tanzimleri onun “Garb’a Doğru”<sup>183</sup> hareketi ile özetler. Nesrin Karaca ise Ziya Gökâlp’in manzumeleriyle ilgili yazdığı makalede<sup>184</sup> ise bazı “Batı Uygarlığından Yararlanılmasını-Halkın Kalkınmasını ve Bazı Kurumların Islah Edilmesini Savunduğu Şiirler” başlığı altında incelemiştir.

Kısaca “devlet” kavramı din bağlamında ele alınmıştır. İslam dini sadece Türk toplumunun inançlarını belirleyen bir inanış sistemi değildi, ekonomiden evlilik hayatına kadar toplum yaşamına yön veren bir unsurdu. Tanzimat’tan sonra askerlikten mahkemelere ya da eğitim hayatından devlet hayatındaki uygulamalara kadar pek çok alanda eski ve yeni birlikte yürümeye çalışmış; bu ikilik (dualite) ise bütün işleri iyice zorlaştırmıştır. Eskide kalmak mümkün olmadığı gibi yeniye de geçmeyi zorlaştırmıştır. Eskilik ve yenilik meselesi sadece Ziya Gökâlp’in meselesi değildir. Dönemin şairleri ya da yazarları da bu minvalde kalemlerini oynatmışlardır. Yahya Kemal ve Ziya Gökâlp arasında irticalen söylenen beyitler hem dönemi hem de şairlerin eskilik konusunda bakış açılarını yansıtmaları bakımından dikkate değerdir:

Bana tâ’rîz etmek istediği bir gün, kafamı tâ’rîhin zevklerine kaptırdığımı vesîle bulmuş:

*Harâbîsin harâbâtî değilsin!  
Gözün mâzîdedir âtî değilsin!*

demişti. İrticâl dedikleri nâdir tesâdüfün sevkıyla, ben de kendisine demiştim ki:

*Ne harâbî ne harâbâtîyim,  
Kökü mâzîde olan âtîyim.*

<sup>183</sup> *Türkçülüğün Esâsları* (1923) kitabının birinci kısmındaki başlıklardan biridir. Birinci kısım “Türkçülüğün Mahiyeti”dir.

<sup>184</sup> “Ziya Gökâlp’in Manzume Dünyası ve Manzumelerinin Dökümü”(1994, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5, 113-129.

Bu mevzun muhâveremizin zemînini bir türlü unutmamış, beni mağlûp edinceye kadar tâzelemiş, devam ettirmişti. *Ziya Bey*, *Ernest Renan*'ın meşhur “Gençlik ve Çocukluk Hâtıraları”ndaki *Baba Sistem* gibi sistem adamıydı. Bir sisteme, dâhil olmayan fikirlere değer vermezdi, *hezâr-fenliği* sevmezdi, nazarında *Mâlûmât'ın Vesîka*'dan yüksek bir meziyeti yoktu. Bunun için de, memleketin en mâlûmâtlı kafalarından ziyâde bir bahiste ihtiras ve ihtisas sâhibi olanlarını severdi. Bu son zümredeki kafaları, küçük bir seviyede olsalar bile, takdir ve teşvikle ilerletmek isterdi (Beyatlı 1986: 16-17, Yağmurdereli 1982: 76-77).

Yahya Kemal ve Ziya Gökalp arasında irticalen söylenen beyitler, onların hayata bakışını ve kendi kalemlerinin yönünü de gösterir sözlerden müteşekkildir. Dönemin ruhunu yansıtır. Eskide mi kalınmalı ya da eskiden kopmadan yeniye mi gidilmeli; ya da kim eski kim yeni gibi sorular zamanın kaçınılmaz ve üzerinde durulan merkezî sorularıdır.

Ziya Gökalp'in eskilik ve yenilik meselesine temelde bakışını belirleyen nokta asra uymaktır. Yukarıda incelenen manzumelere bakılınca da devlet kavramını asra uymak paralelinde değerlendirdiği görülür. Asra uymak ise din ve devlet işlerinin düzenlenmesi ve toplum hayatındaki ikiliğin ortadan kaldırılmasıdır.

Ziya Gökalp'in manzumelerinde devletin nizamı ve korunması bağlamında ele alınacak kavramlar birkaç başlığı teşkil eder. Bunlar şöyle maddelendirilebilir:

- a) Asker
- b) Ordu
- c) Şehit/ Şüheda/ Meşhed
- d) Sancak/ Bayrak/ Al
- e) Düşman/ Cenk/ Savaş/ Harp/ Gazâ

- a) Asker

Ziya Gökalp'in manzumelerinde “asker” kelimesi çok kullanılan kelimelerden biridir. Askerin sesi, duyguları ve hayatı manzumelere konu edilir.

“Yeni Attila” (1913) manzumesine Türk’e gökten bir sesin “Yürü!” diye seslenişiyle başlanılır. Kasırğa olup dağlarda esmesi, yıldırım olup saldırması beklenir. Böylelikle düşmanın kaçışacağı ve Türk askerinin yürüyeceği anlatılır. 4+2’li dizelerle kümelenen

manzumede 2’li dizelerin sonunda “Yürü! Yürü! Türk askeri!” ve “Yürü! Yürü! Türk ordusu!” (Ziya Gökalp 1989a: 62-64) dizeleri dönüşümlü olarak tekrar edilir.

“Ergenekon” (1913) adlı manzumede Türklerin yeniden can buluşu ve Turan vurgusu vardır. Bilge Kağan, Gazneli Mahmut Sultan, Selçuklu Alparslan birer şanlı yiğit olarak anılır. Manzumenin bir dörtlüğünde Harzemşah’ın atsız oluşu şöyle geçer: “Askerliği gördü tatsız,/ Hârezm Şâh’ı oldu Atsız,/ Bu gün hakan, dün bir adsız: Böyle kayar kızağımız!” (Ziya Gökalp 1989a: 83). Burada atsızların yola çıkışı ve devlet büyüklerinin genellikle bu atsızlardan çıkışı hatırlatılır. Askerliği kayıt altında olmak manasında yorumlamak mümkündür, atsızlar ise lider kişilikte ve kendi yollarını çizerek güçte yöneticilerdir aynı zamanda.

“Vazife” (1915) adlı manzumede asker kelimesi vazifesini yapan kişiyi tanımlar:

“O, gönlüme Arş’tan inen bir sestir:  
Milletimin vicdânına ma’kestir;  
Ben askerim, o, üstümde kumandan,  
Baş eğirim her emrine sormadan!  
Gözlerimi kaparım!  
Vazifemi yaparım!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 103)

“Köy” (1915) adlı manzumede ağalık ve köylü olmak kavramları üzerine konuşulur. “Ey Türk” seslenişiyle başlanan manzumede, köylerin hür birer yuva oluşu, bey ya da ağa olmadan bir hayatın sürdüğü, her köylünün çifti tarlası olduğu belirtilir. Köylünün öz evinde hem bey hem ağa oluşu şöyle anlatılır: “Hiç kimsenin yarıcısı, rencberi/ Olmaz, ancak olur vatan askeri...” (Ziya Gökalp 1989a: 105) dizelerinde köylünün ancak vatan askeri olacağı düşüncesi işlenir. Manzume boyunca benzer düşünceler ve köylüye hizmet götürülmesinden bahsedilir.

“Asker Duâsı” (1913) adlı manzumede ise askerlerin hisleri anlatılmıştır. Manzume 3+2 şeklinde kümelenmiştir. Manzume boyunca din ve vatan duygusu işlenir (Ziya Gökalp 1989a: 58). Askerin ağzından Sultan, vatan, millet, bayrak, İslam ve sancak vs. için dua edilir. Manzumenin *Kızilelma* (1914) kitabında yer aldığını, Gökalp’in İslamcılık düşüncesi ekseninde manzumesini kurguladığı söylenebilir. 1910’larda savaş Türk toplumu için yaşamın bir parçasıdır. Ziya Gökalp de askerlerin hislerini yazmaya



çalışmış, askerlerin duygularına tercüman olmak istediği için olsa gerek dönemin ruhunu yansıtır bu manzumeyi kurgulamıştır.

“Asker’le Şâir” (1916) adlı manzumede şairden; hayatını milleti ve vatani için feda etmekten çekinmeyen askerin destanını yazması beklenir. Galiçya cephesi için yazılan manzumede, Gökâlp kendisi bir şair olarak savaşa katılan bir neferle hesaplaşır. Asıl şairin, savaşa katılan bu nefer olduğuna inanır.

“Galiçya’da siperinde uyuyan  
Bu nefere dikkatle bak, ey şâir!  
Şâir odur, senin yazın hep nesir,  
Uyuyan sen, odur sezen ve duyan.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 120)

“Askerî Mezarlık’ın Kitâbesi” (1922) adlı manzumede şehit askerlere saygı gösterilmesi istenir. Hakikatin cemiyet olduğu, fertlerin ölse de cemiyetin ölmeyeceği, diriler için mezar taşlarının çok anlamlar ifade etmesi gerektiği, halkın ve şehirlinin birlik olması gibi düşünceler manzumenin bütününe hâkimdir. “Babanın kabrini saydın gaile/ Bu yüzden bozuldu evde âile” (Ziya Gökalp 1989a: 290) dizesinde ataya saygının, eve ve ocağa saygı anlamına gelişi anlatılır. Bir toplumun ferdi eğer ana babasına saygıda kusur etmezse ocak (aile) bozulmaz ve toplumun devamlılığı sağlanır. Gökalp’in sistematüğinde “aile” önemli bir kurumdur. Aile kurumu ile mezarlık kavramının bağdaştırılması da bu manzumede didaktizmle değil daha çağrışım gücü yüksek dizelerle sağlanmıştır.

“Küçük Tomris” (1913) adlı manzumede kız çocuğunun gözünden yaşananlar yansıtılır. Küçük Tomris kendini manzumenin başında tanıtır. Küçük bir kız olan Tomris’in ne süsü ne de yaldızı vardır, muhacirler gelince de annesine cicilerini vermesini söyleyecek kadar gönlü zengin bir çocuktur. Kumbarasında biriktirdiği paraları şangır şangır saymaktan hoşlansa da bu paraları donanmaya vermekten de kıvanç duyacak kadar iyi yürekli bir kız çocuğudur. Çocuğun dışarıda gördükleri şöyledir:

“Her gün vapur geçerken,  
Bakarım pencereden  
  
Bir ses gelir, ‘Çok yaşa!’  
Kalbim düşer telâşa,

Asker gider; anlarım,  
Mendilimi sallarım.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 255)

Askerlerin savaşa gittiğini bilen çocuk mendilini sallayarak onları uğurlar. Bir gün yine sokakta dağarcıklı askerleri görür ve yurtlarına gidiyorlar diye düşünür ve onlara Küçük Tomris “Allah selamet versin!” der, hemen bir Memetçik kaldırır ve Tomris’i öper. Askerin gözlerinden küçük kızın yanağına yaşlar düşer, dikkat edince Tomris şunu fark eder: “Yoksa asker babalar,/ Yavrusun mu hâtırlar?” (Ziya Gökalp 1989a: 255-256).

“Mektepli Hanım Kızların Şarkısı” (1922) adlı manzumede kadın askerlerden bahsedilir: “Bizden de var çok gazîler:/ Kara Fatma, Kızıl Ayşe../ Biz de olduk çete, asker;/ Biz de girdik her ateşe..” (Ziya Gökalp 1989a: 294) Bu dizelerde Kurtuluş Savaşı’nda cepheye giden kadın kahramanlar unutulmamıştır. Kadına ev her ne kadar cennetse de vatan tehlikedeysen erkeği cephede yalnız bırakmadığı vurgulanarak kadının toplumsal hayattaki rolü kuvvetlendirilmek istenmiştir. Manzumenin devamında ise kadınların da “vazifelerinin askeri” olduğu şöyle belirtilir:

“Sen ileri gittin diye  
Beni sakın sanma geri..  
Sen esirsen vazifeye  
Ben de onun bir askeri..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 294)

“Ak Destan” (1922) manzumesi İzmir’den Yunanlıların çıkarılmasına dairdir. Bir hafta içinde Garbî Anadolu’nun nasıl geri alındığı manzumede yansıtılmıştır. Askerler koşunuz, kızınız yâhut karınız sizleri bekliyordur çağrısı yapılır. Gözleri yaşlı çocuklar yollarda beklerler: “ ‘Nereye ey samur kaşlı çocuklar?’/ ‘Askere su verir, yara sararız./ Babamız gelmiş mi diye ararız.’ ” (Ziya Gökalp 1989a: 285). Çocuklar askerden dönecek babalarını bekliyorlardır. Böylelikle yine yuvalara neşe gelecektir.

“Kara Destan” (1922) adlı manzumede çoluk çocuk kadınların vatani kurtarabilmek için nasıl asker oluverdiğinden söz edilir: “Çocuklar, kadınlar, silâhsız erler/ Harbe karışmazken, değilken asker,/ Ey vahşî İngiliz sevin, bu ejder/ Ateşler saçtı kız-kızana karşı!” (Ziya Gökalp 1989a: 279).

## b) Ordu

Ziya Gökalp'in manzumelerinde “ordu” Türk tarihinden yaşadığı döneme değin geniş bir zamana bağlı bir anlamda kullanılır. Bazen Oğuz Han'ın ruhunu uyandırmak ister, bazen de Türk ordusunun Kurtuluş Savaşı'nda nasıl ilerlediğini anlatır.

“Girid” (1909) manzumesi, Girit'te çıkan olaylar üzerine kaleme alınmıştır. Manzumede “Kahir bir ordunun bütün efrâd-i yek-tenî” ve “Kahir bir ordu ser-had-i Yunan'da mevce-saz” (Ziya Gökalp 1989a: 312) dizelerin ordu kelimesi geçer. Girit'i kaybetmemek için ordu elinden geleni yapmıştır.

“Osmânlı Donanması” (1909) adlı manzume, Osmanlının Suda Limanı'nda tekrar askerî bir varlık göstermek isteyişinin Gökalp'in kalemine yansımastır. Ordu ve donanmanın başarılı günlerine atıfta bulunulur ve hâlde de büyük başarılar arzulanır:

“Geçmekte iken Termopil'i bir büyük ordu  
Ma 'kes bulacak Akdeniz'in dalgalarında,  
— Çoktanberi na'im — koca bir canlı donanma  
Yelken açacaktır Suda Limanı'na doğru  
(...)  
Düşmen edemez ordumuzun şanını inkâr;  
Lâkin bu gaza ettirecek 'anveten ıkrar:  
Bahriyye'mizin de şeref-i berteri vardır.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 313-314)

“Ergenekon” (1913) adlı manzumede Türk ordusunun ne kadar geniş bir coğrafyada hüküm sürdüğü dizeleştirilir:

“Biz Türk Han'ın beş oğluyuz.  
Gök Tanrı'nın öz kuluyuz,  
Beşbin yıllık bir orduyuz,  
Turân yurdu durağımız!

Ak-ordu'muz sola gitti,  
Üç hakanlık te'sis etti,  
Medi, Sümer-Akkad, Hit'di  
Bu üç şanlı oymağımız!  
(...)  
Gök-ordumuz sağa vardı,  
Çin'i baştan başa sardı:  
Hiyung-nular bu Hanlar'dı;  
Sed olmadı tutağımız!

Kara-ordu gitti İskit  
Ülkesinde yaptı bir çit;

*Attila ol, Şalon'a git,  
Sözü oldu adağımız!*

Kızıl-ordu dağlar aştı;  
Efganlar'la çok savaştı;  
Bir alayı Hind'e taşıtı:  
Sind oldu bir ırmağımız!

Sarı-ordu tekin durdu:  
Şehir yaptı, çiftlik kurdu,  
Uygurlar'ın bu iç-yurdu  
Kaldı ana toprağımız!"  
(Ziya Gökalp 1989a: 78-79)

“Ötüken Ülkesi” (1914) adlı manzumede ordu, yad ellere teslim olan yurdu temizleyecek tek güç olarak geçer:

“ ‘Önce yad’dan temizlensin yurdumuz.  
‘Yuvasında yalnız kalsın Kurd’umuz;  
‘Birgün gelir, yine arar ordumuz,  
  
‘Atalardan kalma büyük mirâsı.  
‘Böyle diyor Oğuz Han’ın yasası!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 60)

“Ötüken Ülkesi” (1914) manzumesinde ordunun devlet hayatındaki fonksiyonunun altı çizilir. Devletin var olabilmesi güçlü bir ordu anlayışıyla perçinlenir.

“Meşhed’e Doğru” (1911) adlı manzumede Oğuz Han’ın ruhu anılır ve Türk ordusunun tarihteki başarıları öne çıkar:

“Yüzmilyonluk bir soy bu gün: ‘Duyuyorum, ben varım,  
Tarihimin eski, yeni şanlarını ararım.’  
Diyor; işte Türk Hakanı bir ordu, bir donanma”  
(Ziya Gökalp 1989a: 72)

“Balkanlar Destanı” (1912) adlı manzumede Türklerin ordu anlayışı yansıtılır ve zaferlerinden bahsedilir:

“Ordudur Türkler’in ana kucağı,  
Harp yeri onların baba ocağı,  
Ulaştık menzile bir akşam çağı,  
Göründü Karadağ duman içinde

Sabahı bir hücum borusu vurdu,  
A’dânın üstüne atıldı ordu,  
Arslanlar ne türlü kırarsa kurd’u,

Savaşlık o yolda düşman içinde...  
 (...)
 Müjdeler getirdi bir atlı nefer  
 Ordumuz Sofya'ya girmiş muzaffer,  
 Sırlar'a çalınmış bir kat'î zafer,  
 Düşman geri kaçmış Yunan içinde"  
 (Ziya Gökalp 1989a: 88-89)

Türkler ordu-millet geleneğine bağlıdır. Türkler için savaş meydanı baba ocağından farksızdır. Balkanlar Destanı (1912) manzumesinde Sofya'da kazanılan zafer dizelere yansır. Sırlara karşı Balkanlar'da kazanılan bu zafer, Türk milletinin buhranlı günlerinde bir umut ışığı olur.

"Galiçya Yolunda" (1916) adlı manzumedeki konu I. Dünya Savaşı'ndaki Galiçya cephesidir. Ordu kelimesi şöyle geçer:

"İşte biz geldik yine  
 Uyarak öce, kine,  
 Ordumuzu kondurduk  
 Moskof'un sinesine..  
 (...)
 Türk, Nemseli, Alaman,  
 Birleştik, bir kocaman  
 Ordu yaptık, yürüdük,  
 Diyeceksin el-emân."  
 (Ziya Gökalp 1989a: 263)

"Galiçya Yolunda" (1916) manzumesi de Balkanlar Destanı (1912) manzumesinin devamı niteliğinde kurgulanmıştır. Ordunun kazanacağı başarılar ümidi üzerine kuruludur. Rusya karşısında Türklerin Almanlarla birleşmesi ve bu büyük ordu karşısında Rusların imdat diyeceği düşüncesi işlenir.

"Seciyye" (1916) adlı manzumedeki kaybolan Türk ruhu aranır. Gelibolu'da bir kez daha görünür. Bu kavuşma ve devamındaki dilekler şöyle yansır dizelere:

"Orduda nihâyet kavuştuk sana,  
 Ararız şimdi her ocakta seni..  
 Dileriz kalmasın görmek yarına  
 İlimde, san'atta, ahlâkta seni!"  
 (Ziya Gökalp 1989a: 109)

Çanakkale’de yaşananlar dünya milletlerini dize getirmiş, Türk ruhunun yaşadığını hem Türk’ün kendisine hem de dünya devletlerine yeniden göstermiştir. Türk ordusu eski şanına, başarılı günlerine erişmiştir; sıra diğer alanlarda kazanılacak başarılardadır.

“Kızıl Destan” (1914) adlı manzumede Haçlı zihniyetinin I. Dünya Savaşı’na yol açtığı düşüncesi işlenir. İslam’ın Haçlı fikrini bertaraf etmesi arzusuna yer verilir. Orduların nasıl toparlandığı ve savaşa giden yolda ülkelerin politikalarına yer verilir:

“Bu söze Nemse’de herkes gülüştü,  
Ordular hudûda doğru üşüştü,  
Ötede Rus, asker cem’ine düştü,

Dedi: Sanma Sırb’ı yakan olacak:  
Ordum gidip ona kalkan olacak!  
(...)  
Rus asker cem’ine başladı, Alman  
Dedi: Vaz geç bundan yoksa iş yaman,  
Toplarsam ordumu bil artık, amân  
(...)  
Fıransa’ya sordu Alman sefiri:  
Dost musun, düşman mı, ikiden biri?  
Baktı açılmıyor gizli zamiri,

Dedi: Dost olmayan düşman olacak!  
Yarın ordum size mihmân olacak!

Kayser i ‘lân etti askere, halka:  
Kalbiniz birleşsin, olsun bir halka!  
Düşmanı çiğnemek tapmaktır Hakk’a,

Ordumun rehberi imân olacak!  
Bizi esirgeyen Rahmân olacak!

Fıransa’ya girmek olacaktı güç,  
Belçika’dan etti orduları göç,  
Dedi: Kayde girmez mukaddestir öç,

Eğerçi bu kavme ziyân olacak!  
Ödenince sonu nisyân olacak!

İngiliz dedi ki: Bi-taraf yurda  
Girmeğe tehammül eden yok burada,  
Kaptırmam koyunu ben azgın kurda,

Donanmam Alman’a düşman olacak!  
Yâ ben, yâhut o peşimân olacak!”

(Ziya Gökalp 1989a: 90-94)

I. Dünya Savaşı döneminde İngilizlerin İstanbul’u işgali söz konusudur. “Serhad Şiirleri İngiliz’den Sakın” (1922) adlı manzumede İngilizlerin Malta sürgünü konu edilir:

“Dağıtarak ordumuzu,  
Parçaladı yurdumuzu..

Tepemize astı balta:  
Korkmayana hâzır Malta!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 281)

İngilizler, Türk aydınlarını Malta’ya sürgün etseler de Anadolu’da kazanılan başarılar neticesinde Türk ordusunun karşısında duramaz ve Anadolu’yu terk eder. “İzmir’de” (1922) adlı manzumede ise Türk ordusundan Rumların nasıl kaçtığından bahsedilir:

“Biz derken sulh olsun dökülmeden kan,  
İstanbul’a dikti gözünü Yunan..  
Ey Rûm! Silâhsıza gülle saçarsın:  
Orduyu görünce neden kaçarsın?”  
(Ziya Gökalp 1989a: 288)

“İzmir Bayramı” (1922) adlı manzumede İzmir’de yaşanan gelişmelerden bahsedilir. Ordunun ilerleyişi ve ordunun nasıl tebrik edildiği anlatılır:

“İşte bu sancakla Rûm ordusuna  
İnönü’de attık iki sert tokat.  
Sakarya’da vurduk bir dayak ona,  
O zamandanberi, beli iki kat...

Şimdi de ordumuz etti bir akın,  
Afyon’dan girerek çıktı İzmir’den..  
Bu hücum bir hafta sürmeden, bakın,  
Bu kadar yerleri hep aldık birden..

Halk bildi kurtaran kim hayâtını,  
Onun şerefine bayram yapıyor.  
Orduya arzedip tebrikâtını  
*Tekbir*’ler alıyor, Hakk’a tapıyor..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 287)

“Ak Destan” (1922) adlı manzumede İzmir’in kurtuluş sevinci vardır:

“Bekliyordu bizi İzmir kızları,  
O yeşil Bursa’nın ak yıldızları..  
Bundandır ordunun çılgın hızları..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 285)

Buraya kadarki manzumelerde ordunun önemi vurgulanmıştır. Balkanlarda, Gelibolu’da, Galiçya cephesinde olup bitenlerden ve I. Dünya Savaşı’nı Haçlı

zihniyetinin doğurduğundan bahsedilmiştir. Türk ordusunun Anadolu’da güçlenmesi ile İzmir’in nasıl geri alındığı ile bitirilmiştir.

“Asker Duâsı” (1913) adlı manzumede ocak ve ordu bağdaştırılır, ordu için dua edilir:

“Elimde tüfek, gönlümde imân,  
Dileğim iki: Din ile vatan...  
Ocağım ordu, büyüğüm sultân...  
(...)  
Orduyu düzgün eyle, yâ Rabbi!  
Sancağı üstün eyle, yâ Rabbi!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 58)

“Çocuk Duâları” (1915) adlı manzumede çocukların dualarında orduya yer verışı vardır:

“Gazâda ordu,  
Çıkar Bozkurd’u  
Kurtarsın yurdu  
Ey yüce Allah!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 122)

Askerler de çocuklar da ordu için iyi dileklerde bulunurlar. Çocuklar askerin başarılar kazanmasını ve yurdu kurtarmasını; askerler ise gönüllerindeki imanlarıyla vatani düşmandan temizlemeyi dilerler.

“Kadın” (1918) toplumu oluşturan unsurlardan devletten bahsedildiği aşağıdaki dizelerde; devlet, mahkeme, ordu ve hak kavramları üzerinde durulur:

“İkincisi devlettir ki, onu erkek yaratmış;  
Avcı iken çoban olmuş, çoban iken hükümdâr.  
Kuvvet haktır diye âdil mahkemeler donatmış  
Hak kuvvettir diye düzmüş demir kollu ordular.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 107)

### c) Şehit/ Şüheda/ Meşhed

Ziya Gökalp’in manzumelerinde şehit kelimesi öne çıkar. Şehit çocuğu, şehit haremi ya da şehit olacak bir askerin duyguları manzumelere yansır. Şehitlerin kanlarının yerde kalmamasını, gençlerin ölümlere hürmet göstermesini ister.



“Meşhed’e Doğru” (1911) manzumesi Kosova’daki şehitliği V. Sultan Mehmet’in ziyareti sebebiyle yazılmıştır. Meşhed kelimesi manzumede şöyle geçer:

“Yüz milyonluk bir soy bu gün: ‘Duyuyorum, ben varım,  
Tarihimin eski, yeni şanlarını ararım.’  
Diyor; işte Türk Hakanı bir ordu, bir donanma  
İle gelmiş, bir meşhedin çevresini geziyor.  
Herkes tarih yeni bir devr açtığını seziyor.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 72-73)

Avrupa’daki bu şehitlik sanki nöbetçi gibidir. Kosova’daki Murad-ı Hüdavendigâr şehitliği Türklerin Rumeli’den çıkartılamayacağının bir göstergesidir.

“Balkanlar Destanı” (1912) adlı manzumede çiftini on beş yaşında bırakıp askere giden bir çocuğun sesi ve yaşadıkları vardır. “Balkanlar Destanı” (1912) manzumesinde tiyatral bir kurgu vardır. Şehit olan bir çocuğun savaş alanında gördükleri hikâye edilir. 15 yaşında vatan uğruna yola çıkna bu neferin tüm soyu sopu da zaten ya şehittir ya da gazi. Gücünü imandan alan bu çocuk askerin bildikleri Kur’ân’la sınırlıdır. Şehitlerin ruhları sevinç içinde mutlulukla gökyüzüne yükselir. Şehit olacak bu küçük asker, babasının savaş meydanında hissettiği ruhuyla buluştuğu ânı şöyle anlatır:

“Bu ânda kalbimin sırr-ı futûhu  
Sezdi: Gelmiş gizli babamın rûhu,  
Arıyor bir şehit yâhut mecrûhu  
Bu bir sürü aziz kurbân içinde...  
  
Gazilik, şehitlik idi murâdım,  
Bu iki şerefle süslendi adım,  
Toplandı yanıma bütün ecdâdım,  
Hepsi gökten indi bir ân içinde...  
  
Baktım vakit tamam, dedim: ‘Ey millet,  
Anam, bacım kaldı sana emânet!  
Bir *Tekbir* getirdim, bir de *şehâdet*,  
Uçtum Hakk’a doğru imân içinde..  
  
Adım *Tursun*: Yazın destan içinde..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 88-89)

“Balkanlar Destanı” (1912) manzumesinde şehit olan küçük on beş yaşında bir askerdir. Bu küçük askerlerin ardında şehit haremeleri vazgeçmeden çocuklarını aynı uğurda

canlarını feda etmeleri için aynı duygularla yetiştirirler. “Şehid Haremi” (1913) manzumesinde şehitlerin ardında kalan kadınların duyguları ele alınır.

“Şehid Haremi” (1913) manzumesi “Beşik Sallarken” ibaresiyle yayımlanır. Bir şehidin hareminin ağzından dökülen duygular söze dökülmüştür:

“Uyu yavrum, uyanacak günler var;  
Yarınları gözetleyen dünler var;  
Baban şehid, izlerinde ünler var;

O izlerde sen de dolaş, ninni!  
Öc gününe tizce ulaş, ninni!

Uyu yavrum, yine şimşek çakıyor,  
Şehid baban gelmiş bize bakıyor,  
Yarasından kızıl kanlar akıyor,

Bu yarayı, dur, bağlayım, ninni!  
Sen ağlama, ben ağlayım, ninni!  
(...)  
Uyu yavrum, gözlerinde uyku var,  
Sen büyürsen düşmanlara korku var,  
Baban şehid, yüreğinde oku var,

Bu ok vatan kaygısıdır, ninni!  
Borcun evlât saygısıdır, ninni!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 67-68)

Çocuklara söylenen ninnilerde, kadının sesinde şehidin vatan kaygısı vardır. Şehit haremleri, evlatlarını da babaları gibi vatana saygılı ve değerlere sahip çıkacak bir şekilde yetiştirirler.

“Asker’le Şâir” (1916) adlı manzumede şairin yazan biri; ancak askerin Galiçya siperinde sezen ve duyan biri olduğu anlatılır. Nice neferin siperlerdeki hâli Gökalp’in kaleminden şöyle yansır:

“O belki biraz sonra vatanın  
Selâmeti için şehit olacak,  
Onun kazandığı adsız bir şanın  
Gölgesiyle tarihimiz dolacak”  
(Ziya Gökalp 1989a: 121)

“Asker Duâsı” (1913) manzumesi aşağıdaki dizelerle bitirilir:

“Cenk meydanında nice koçyiğit  
Din ve yurt için oldular şehit,  
Ocağı tütsün, sönmesin ümit,

Şehidi mahzûn etme, yâ Rabbi!  
Soyunu zebûn etme, yâ Rabbi!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 58)

“Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922) adlı manzumede vatanın bir taşına feda olan şehitler için dua edilir:

“İlâhî! Sen yetimleri seversin,  
Öksüzlere anne, bize pedersin;  
Susuz ölen şehidlere Kevser’sin..

Sen ümitsiz bırakmazsın şehidi:  
Her şehidin bir yetimde ümidi..

Bir taşına fedâ olup herbiri,  
Kurtardılar Edirne’yi, İzmir’i,  
Ölü biziz, onlar Arş’ta hep diri!

Onlar Sen’in didarını görürler;  
Habib’ini, gülzârını görürler..  
(...)  
Odur silen alnımızdan lekeyi,  
Kurtaracak daha nice ülkeyi,  
Hind’i, Mısır’ı, Kerbelâ’yı, Mekke’yi.

Çabuk büyüt biz de yiğit olalım,  
Ordusunda gazî, şehid olalım.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 288-289)

“Girid” (1909) adlı manzumede; bu vatan toprağının nur-ı didesi Girit’in kaybedilmemesi için Yunanlılara gözdağı verilir:

“— Osmanlı neslinin hepsi — olmadan şehid,  
Bizden Yunanlılar alamaz ummasın seni!

Efsurde toprağın şuhedanın gubarıdır,  
Fersude taşların şuhedanın kemikleri;  
Biz sağ iken Yunan gibi bir il nasıl alır:  
Binlerce hatırat ile mali bu mahzeni:

Milyonca Türk’e meşhed olan böyle makberi  
Bir hakk-ı la-yezali ki tarihe mübteni”  
(Ziya Gökalp 1989a: 312)

“Serhad Şiirleri İngiliz’den Sakın” (1922) adlı manzumede İngilizlerin politikası söz konusu edilir. Bütün dünyanın İngilizlere kul olduğu bir zamanda, Anadolu hürdür denilir ve manzumenin devamında şehitlerin isteği dile getirilir:

“Odur açan zulme cihâd:  
Borcumuzdur ona imdâd.

Allah, Resûl, hep şehidler  
Şimdi bizden bunu ister.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 282)

“Büyük Azm” (1921) adlı manzumede şehitlerin kanının yerde kalmayacağı söylenir:

“Nâmûssuzca basarak silâhsız bir vatani,  
Kadın, çocuk, ihtiyâr akıttığı Türk kanı  
Bir seldir ki silecek yeryüzünden Yunan’ı;

And içtik ebediyyen silâhlı kalacağız;  
Şehidler kanını düşmandan alacağız!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 322)

“Kızıl Destan” (1914) adlı manzumede I. Dünya Savaşı’nda yaşananlar ele alınır:

“Sırbılar’da doğup çılgın bir ümit,  
Prensip adında bir deli yiğit  
Nemse’nin taptığı bir çifti şehit

Edince, bilindi tûfân olacak!  
Türk’e dendi: Senin safân olacak!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 91)

Kısacası manzumelerde şehitlik, şehit olmak ve şehit hareminin duyguları, asıl şairin savaş alanındaki şehitler olduğu, vatan için canını feda etmenin kutsallığı, İngilizlere karşı şehidin kanının yerde kalmayacağı duyguları öne çıkar.

#### d) Sancak/ Bayrak/ Al

Ziya Gökalp’in manzumelerinde sancak ve bayrak kelimeleri toprağı, bağımsızlığı anlatır. Sancak; birliği, Türk gücünü ifade eder. Bayrak ise ülkeyi temsil etmektedir. Ziya Gökalp, savaş zamanlarının insanı olduğu için ve tarihe de zaman zaman atıfta bulunduğu için manzumelerinde sancak kelimesini daha çok kullanmıştır. Sancak kelimesi bayrak kelimesine göre çağrışım gücü daha yüksek bir algıyla manzumelerde geçer.

“Altun Yurt” (1911) adlı manzumede Çinlileşen ancak sonra Türklük aşkını duyan Ulutaş’ın duyguları vardır. Turan duygusu Altun-ordu bayrağıyla sembolize edilir:

“Ulutaş’ın kalbinde Türklük aşkı kudurdu,  
Çıktı kıra, kurultay derneğini kurdurdu.

Dedi, “Ey Türk Hanları, Türk’ün ayak bastığı  
Her yer, ana-vatandan bir parçadır; bu vatan  
İstiyor ki, her elde Altun-ordu bayrağı,  
Bütün Türkler birleşsin, bu birlikte İli Han

Saltanatı dirilsin, Türk Hakanı, altun-dağ  
Eteğinde donatsın parlak, yüce bir otağ..”

(Ziya Gökalp 1989a: 70)

“Ergenekon” (1913) adlı manzumede Oğuz Han’ın Türkleri birleştirmesi ve sancağın yeniden doğması anlatılır:

“Yüce Tanrı, Oğuz Han’ı  
Göndererek Türk hakanı,  
Birleştirdi Beş Turân’ı...  
Doğdu güneş sancağımız!”

(Ziya Gökalp 1989a: 79)

“Altun Destan” (1912) manzumesinde sancağın unutulduğundan bahsedilir:

“Soy atlar küçülmüş, olmuş kurada,  
Alpler kız ardında birer hovarda.  
Sancağı unuttuk hangi diyarda,

Altun otağ, altun kazan nerede?  
Gideyim, arayım: Yazan nerede?...”

(Ziya Gökalp 1989a: 76)

“Yeni Attila” (1913) adlı manzumede Türk ordusunun ilerleyişi beklenen lider özlemiyle bağdaştırılır. Türk sancağının Balkanların yaralarını sarması arzusu dile getirilir:

“Manastır’da Türk kızları,  
Al bayrağa bürünsünler!  
Hilâller’i, Yıldızlar’ı  
İle çıkıp görünsünler!

Tuttu Garb’i öc korkusu.  
Yürü! Yürü! Türk ordusu!

Türk sancağı çekilecek  
Biz varmadan İşkodra’ya!  
Arnavudlar eğilecek

Secde için Yeni Ay'a

Kaçışıyor düşman geri,  
Yürü! Yürü! Türk askeri!"  
(Ziya Gökalp 1989a: 63)

"Yeni Attila" (1913) manzumesinde bayrak Türk milletinin özgürlüğünü temsil eder. Yeni ay, hilal, yıldız kelimeleriyle mecaz-ı mürsel yoluyla bayraktan bahsedilir. Batı'nın Türk bayrağına secde etmesi, ordunun başarısını, milletin bağımsızlığını vurgular.

"Asker Duâsı" (1913) adlı manzumede İslam birliği bağlamında sancak kelimesi kullanılır:

"Sancağım Tevhid, bayrağım Hilâl,  
Birisi yeşil, ötekisi al,  
İslâm'a acı, düşmandan öc al,  
(...)  
Orduyu düzgün eyle, yâ Rabbi!  
Sancağı üstün eyle, yâ Rabbi!"  
(Ziya Gökalp 1989a: 58)

"Yeşil Boncuk" (1913) adlı manzumede kız çocuğunun yeşil boncuğu anlatılır. Yeşil boncuk İslam vatani, üzerindeki ay-yıldız ise kıza benzetilir. Bu kız karlar altındadır, üstündeki karı atıp göğe yükselmesi arzu edilir:

Ben bir küçük çocuğum,  
Var bir yeşil boncuğum.

Üstünde bir güzel kız  
Resmi var; Ay ve Yıldız

Damgasıyla bezeli,  
Bir bayrak tutar eli.

Bir bayrak ki rengi al;  
Bir Ak Yıldız, Ak Hilâl!

İlk görüşte anladım,  
Hem öptüm, hem ağladım.

Boncuk: İslâm vatani!  
Kız: Tanıdım ben anı,

Hürriyet'tir bezenmiş,  
Yurdumuzu beğenmiş,

Elinde Türk bayrağı,  
Gelmiş yaksın ocağı.

Boncuğumu takarım,

Göğsümdedir bakarım,

Solmaz, yeşil bir bahar,  
Üstünü kaplamış kar.

Gökten düşmüş Ay, Yıldız,  
Boynu zincirli bir kız  
(Ziya Gökalp 1989a: 68-69)

“Yeşil Boncuk” (1913) manzumesinin devamında küçük kız, yeşil solmaz bir baharın üstünü karın kapladığını, gökten düşmüş ay ile yıldız’ı boynu zincirli bir kızın bulup cârına (çarşafına) diktğini, yarına götürdüğünü söyler. Küçük kız bu karlı günleri geride bırakıp çemenlikte yatabilmeyi umar. Bu “yıldız ile ay”ı bir kahraman alayı olup göğe yükseltmeyi diler. Böylelikle Türklerin ileri gittiği ve büyüdüğü günler gelecektir.

“Osman Gazi Kurultayda” (1914) adlı manzumede sancakla yurdun nasıl alındığı ve sancağın rengi belirtilir. Devletin kuruluşundan bahsedilir. Tanrı’nın Türklere yol gösterişi, sancağın rengi ve damgası üzerine konuşulur:

“Kurultay (Hep bir ağızdan):  
Tanrı buyurdu,  
Sessiz duyurdu;  
Sancakla geldik,  
Aldık bu yurdu,  
(...)  
Kurultay:  
Sancağımız al,  
Damgası Hilâl,  
Üstü yazılı  
Lafza-i Celâl...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 64-65)

“Meşhed’e Doğru” (1911) adlı manzumede, al bayrağın şehitliği nasıl beklediği anlatılır:

“Bu meşheddir Avrupa’nın, Rumeli’den Türkler’i  
Çıkarmağa azmettiği kanlı harpte, Kos(o)va’da  
Al bayrağı bir hamlede ile’l-ebed ileri  
Süren, sonra bir nöbetçi gibi kalan orada”  
(Ziya Gökalp 1989a: 73)

“Akkurum” (1911) adlı manzumede Türk yasasından, adsızlardan bahsedilir. Türklük duygusu bağlamında bayrak anılır:

“Ben Adsız’ım, evet benim âilelik adım yok,  
Benim köyüm Turân yurdu, Türklük benim ocağım;  
Ner(e)ye gitsem karşı çıkar bana: Yasam, bayrağım.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 71)

“Balkanlar Destanı” (1912) adlı manzumede mecaz-ı mürsel sanatı yapılarak bayrak ve Turan duygusu birlikte ele alınır:

“Demiş ki: Nereye girmişse Hilâl,  
Orası Turân’dır onu geri al,  
Domuz çobanları olamaz kiral,  
Tanrı’nın ülkesi: Turân içinde...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 88)

“Galiçya Yolunda” (1916) adlı manzumede sancak kelimesi aşağıdaki dizelerde geçmektedir:

“Bu yurdun oğlu, kızı,  
Tanıdı Ay-Yıldız’ı.  
Dediler, “Siz yine o,  
Sancak yine kırmızı!”

Sancak yine o sancak,  
Değişen Felek ancak  
Nice demdir Moskof’a  
Yaptı bizi oyuncak..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 263)

“Mektepli Hanım Kızların Şarkısı” (1922) adlı manzumede İngilizlere karşı savaşıldığı siyah bayrak açmak ifadesiyle anlatılır:

“İngiliz’den korkanlara  
Kimdi ümid, imân saçı?  
Kin güderek düşmanlara  
Kimdi siyah bayrak açan?”  
(Ziya Gökalp 1989a: 294)

“İzmir Bayramı” (1922) adlı manzumede Mustafa Kemal’in sancağı yeniden eline alması ve Anadolu’da Türk ruhunun canlanması konu edilir:

“O sönük imândan doğdu bir şu‘le..  
Türk attı elinden siyah bayrağı..  
Anadol’da başa bir alp geçmekle  
Eline almıştı kızıl sancağı..

İşte bu sancakla Rûm ordusuna  
İnönü’de attık iki sert tokat.  
Sakarya’da vurduk bir dayak ona,  
O zamandanberi, beli iki kat...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 286-287)



Siyah bayrak karamsarlık, savaşta yenik düşmek gibi anlamları çağrıştırır. Türk ordusu Mustafa Kemal’le artık eline al sancağı almıştır. İnönü savaşlarında kazanılan başarı ve ardından gelen Sakarya zaferi sancağın yeniden yükseldiğini göstermiştir.

e) Düşman/ Cenk/ Savaş/ Harp/ Gazâ

Ziya Gökalp’in manzumelerinde “düşman ve savaş” kelimeleri “gaza ve cenk” kelimelerinden daha çok kullanılır. “Gaza” kelimesinin anlamı Türk Dil Kurumu’nun *Güncel Türkçe Sözlük*’ünde şöyle açıklanıyor: “İslam dinini korumak veya yaymak amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan kutsal savaş.”<sup>185</sup> Gökalp’in yaşadığı dönem gaza dönemi değildir, bu nedenle “gaza” yerine “düşman” kelimesinin geçtiği sonucu çıkarılabilir. Düşman, Türk topraklarını işgal etmiş Batı Anadolu’ya bile girmiştir. Ziya Gökalp, Türk’e ve İslam’a düşman olanları manzumelerinde yazmıştır. Düşman karşısında kadın erkek, çoluk çocuk demeden herkesin savaştığını da yansıtmıştır.

“Osmânlı Donanması” (1909) adlı manzumede geçmişteki başarılar anılır ve düşmanın bu başarıları unutmaması üzerinde durulur:

“Düşmen edemez ordumuzun şanını inkâr;  
Lâkin bu gaza ettirecek ‘anveten ıkrar:’<sup>186</sup>  
Bahriyye’mizin de şeref-i berteri vardır.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 314)

“Altun Destan” (1912) adlı manzumede yurdun sınırları düşman eline geçmiştir, Turan duygusu öne çıkarılır:

“Herkesin gözünde vatan öz yurdu,  
Serhaddin düşmanı, derenin kurdu,  
Yad iller Turân’da hanlıklar kurdu,”  
(Ziya Gökalp 1989a: 74)

“Cenk Türküsü” (1912) adlı manzumede düşmanın yurdu işgali konu edilir:

“Düşman yine öz yurduna el attı,  
Mezarından ata’n kılıç uzattı,  
Yürü diyor, hakkı zulüm kanattı,  
Attila’nın oğlusun sen unutma!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 250)

<sup>185</sup> <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim tarihi: 7 Temmuz 2015)

<sup>186</sup> Metindeki gibi yazılmıştır.

“Ergenekon” (1913) adlı manzumede yeniden Türklerin var oluşu, var olabileceği; düşmanları yenebileceği vurgulanır:

“Yıllar geçti: Bir ân geldi,  
Türk tahtına İlhan geldi;  
Sağdan, soldan düşman geldi,  
Kurulmuştu tuzağımız!

(...)  
Alplerimiz girdi harbe;  
Düşmanlara attı darbe,  
Şimal, cenup, şarka, garbe  
Akın etti kırsağımız!”

(Ziya Gökalp 1989a: 79, 82)

“Balkanlar Destanı” (1912) adlı manzumede düşmanın nasıl geri çekildiği ve imanının karşısında püskürtüldüğü dizeleştirilir. Gücünü imandan alan Türk askeri Sofya’da zafer kazanmıştır. Türkler şehit ve gazi bir millettir. Ordu baba ocağı gibidir askerler için. Devlet harbe katılmasa askerin gönlü buna asla razı olmaz. Düşman aman içinde teslim olunca ancak asker rahat bir nefes alır (Ziya Gökalp 1989a: 88-89).

“Ordudur Türkler’in ana kucağı,  
Harp yeri onların baba ocağı,  
Ulaştık menzile bir akşam çağı,  
Göründü Karadağ duman içinde

Sabahı bir hücum borusu vurdu  
A’dânın üstüne atıldı ordu,  
Arslanlar ne türlü kırarsa kurd’u,  
Savaşık o yolda düşman içinde...

(...)  
Kan ile kılıçtır Türk’e alâmet,  
Tehlike içinde görür selâmet,  
Düşmana kopardık kızıl kıyâmet,  
Yarısı serildi meydân içinde...

(...)  
Bu ânda gördüm ki düşman serdârı  
Kaçıyor, tepeden çıktım yukarı,  
Bir taşın altından çektim dışarı,  
Teslim oldu bana amân içinde...

(...)  
Müjdeler getirdi bir atlı nefer  
Ordumuz Sofya’ya girmiş muzaffër,  
Sırbalar’a çalınmış bir kat’î zafer,  
Düşman geri kaçmış Yunan içinde”

(Ziya Gökalp 1989a: 88-89)

“Şehid Haremi” (1913) manzumesinde şehit haremi bebeğine ninni söyler. Bebekler büyüdükçe düşmanların korkusu artacaktır:

“Uyu yavrum, uğur değil, yas tutma,  
Beybabanın öğüdünü unutma,  
Şimdi uyu, yataın hasmı uyutma.

Uyudukça gücün artar, ninni!  
Çabuk büyü, yurdu kurtar ninni!

Uyu yavrum, gözlerinde uyku var,  
Sen büyürsen düşmanlara korku var,  
Baban şehid, yüreğinde oku var,”  
(Ziya Gökalp 1989a: 67)

“Asker Duâsı” (1913) adlı manzumede askerin sonunun şehadet olduğunu bilmesi, yolunun gaza yolu olması gibi dilekler vardır:

“Yolumuz gazâ, sonu şehâdet,  
Dinimiz ister sıdk ile hizmet,  
Anamız vatan, babamız millet,

Vatanı ma‘mûr eyle, yâ Rabbi!  
Milleti mesrûr eyle, yâ Rabbi!

Sancağım Tevhid, bayrağım Hilâl,  
Birisi yeşil, ötekisi al,  
İslâm’a acı, düşmandan öc al,

İslâm’ı âbâd eyle, yâ Rabbi!  
Düşmanı berbâd eyle, yâ Rabbi!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 58)

“Çocuk Duâları” (1915) adlı manzumede ordunun savaş zamanı ortaya çıkarak Türkleri kurtarması dileğine yer verilir:

“Gazâda ordu,  
Çıkar Bozkurd’u  
Kurtarsın yurdu  
Ey yüce Allah!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 122)

“İlâhî” (1913) adlı manzumede Tanrı’ya seslenilir ve temiz bir yürekle vatanı aşkla sevmek için dua edilir. Hudutlar güvenli değildir, ancak tunçtan bilekler bu durumla baş edebilecektir: “O ezmeden, biz ezelim düşmanı!” (Ziya Gökalp 1989a: 56) dizesiyle bu dilekler perçinlenir.

“Asker’le Şâir” (1916) adlı manzumede vatan uğrunda canını feda eden askerler ele alınır. Asker rüyasında dahi savaştan uzaklaşamaz, göğsünde her an hisseder savaşı:

“Vatanını unutamaz hiç kalbi  
Uyutsa da cenksiz kalmaz ru’yâsı,  
Bebeğiyle yatan küçük kız gibi  
Hep göğsünde durur nazlı bombası.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 120)

“Kızıl Destan” (1914) adlı manzumede “Düşmanın ülkesi virân olacak!/ Türkiye büyüyüp Turân olacak!” notuyla yayımlanır. Manzumede Haçlı zihniyetinin savaşa yol açtığı belirtilir. I. Dünya Savaşı’nı doğurduğu düşüncesi işlenir. İslam’ın Haçlı fikrini bertaraf etmesi arzusuna yer verilir. Manzume, Kur’ân’ın düşmandan öc alacağı dizıyla bitirilir. Savaşta Türk’ü imanının kuvvetlendirdiği üzerinde durulur. Asıl düşmanın İngilizler olduğu manzumede vurgulanır. İtilaf ve ittifak devletlerinin bir araya gelişi hakkında da bilgi verilir (Ziya Gökalp 1989a: 90-94).

“Dediler: Büyürse, zaman olacak,  
Bize bir belâlı düşman olacak!  
(...)  
Cevâbın bir açık beyân olacak!  
Dost musun, düşman mı, ‘iyân olacak!

Sırbılar düşünce âh ile ofa,  
İslavlık gayreti geldi Moskof’a,  
Dedi: Sert cevap ver bu eski, kofa,

Bu bir kuru-sıkı duman olacak!  
Harbin sonu sana sâ mân olacak!  
(...)  
İngilizler umûmî harpten kurtulmak  
Fikriyle istedi arayı bulmak,  
Mukadder olunca cenge tutulmak

Tedbir neye yarar, olan olacak!  
Mutlak Umûmî Harb i’lân olacak!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 90-94)

“Seciyye” (1916) adlı manzumede kaybolan Türk karakteri aranır. Düşmanlar Türk ruhu öldü zannederken yeniden Gelibolu’da canlanır:

“Düşmanlar dediler, ‘Artık o öldü!’  
Pervâsız geldiler eşîğimize;  
Bıçağın onları muz gibi böldü,  
Kesti dilim-dilim attı denize....”  
(Ziya Gökalp 1989a: 109)

“Büyük Azm” (1921) manzumesi 3+2’li dizelerle kümelenmiştir. 2’li dizelerin ilk dizesi aşağıdaki gibi aynı dizeyle başlar, ikinci dize ise değişir. “Büyük Azm” (1921) adlı manzumede düşman karşısında sonsuza kadar silahlı kalmayı göze almış bir toplumun şairinin inancı vardır dizelerde:

“And içtik ebediyyen silâhlı kalacağız;  
Vatanın her taşını düşmandan alacağız!

Biz sulhçu bir milletiz, kılıcımız kalkandır,  
Lâkin Ehl-i Salibler hâlâ bize düşmandır,  
Hakkı tanıttırarak kan, kan, yine kandır,

And içtik ebediyyen silâhlı kalacağız;  
Milletin her hakkını düşmandan alacağız!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 322)

“Kara Destan” (1922) adlı manzumede İngilizlerin tutumu eleştirilir ve İngilizlere karşı çoluk çocuk, kadın vs. herkesin birleştiği anlatılır. Türk, Rum, Hind demeden toplumları sömüren İngilizler, Yunan’ı da isyan ettirmiştir:

“Çocuklar, kadınlar, silâhsız erler,  
Harbe karışmazken, değilken asker,  
Ey vahşî İngiliz sevin, bu ejder  
Ateşler saçtı kız-kızana karşı!

Samsun’u yaktırdın, güldü dudağın,  
Hem Türk’ü, hem Rûm’u sarmış tuzağın,  
Çekilince yarın Hind’den ayağın,  
Gör İslâm ne yapar düşmana karşı!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 279)

“Ak Destan” (1922) adlı manzumede Batı Anadolu topraklarının düşman işgalinden kurtarılması konu edilir. Türk’ün akın etmesiyle İzmir yine Türk’ün olmuştur:

“Bundan sonra artık sulh yakındır,  
Sulhü yapan, bil ki ancak akındır..  
(...)  
Üzümden taşacak yine bu bağlar,  
Bağlarla dolacak yine bu dağlar..  
Şimdi Türk’tür gülen, düşmanlar ağlar..

Kesildi yârinden yadların eli,  
Yine Türk’ün oldu İzmir güzeli..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 285-286)

“İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) adlı manzumede düşman olarak Yunan’dan bahsedilir ve II. Abdülhamit, düşmanların dostu gizli düşman diye tanımlanır:

“Bu yurd mahrûm düzenlikten, umrândan..  
Köylülerin nasibi yok irfândan;  
Ey kurtaran bizi zâlim Yunan’dan!  
Kurtar bizi daha birçok düşmandan!  
(...)  
Sürümüzde bir kurt çoban kalmasın,  
Tepemizde gizli düşman kalmasın;  
Düşmanların dostu hakan kalmasın:  
Kurtar bizi bu yaldızlı yilandan!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 291)

“Niçin” (1922) adlı manzumede Mustafa Kemal’in başarıları ve düşman karşısında kazandığı zaferlerin neden bazı kişilerce desteklenmediği sorgulanır:

“Bu halkın başında bir kahraman var,  
Şan onundur amma millete yarar..  
Haklıdır bu şandan korksa düşmanlar,  
Dostlardan da varmış tiksinen niçin?  
(...)  
Toplandı Lozan’da dostlar, düşmanlar  
Lloyd George saçıyor yine buhtânlar  
Lâzımken müttehit olmak bu ânlar  
Ayrılanlar varmış sürüden niçin?  
(...)  
Uyanık bulunun ey Türk gençleri!  
İrticâ sevemez bu hür rehberi,  
Susturun mantıkla kin güdenleri,  
Borcumuz savaşmak ebeden, niçin..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 297-298)

“Meslek Kadını” (1918) adlı manzumede kadınların meslekleşmesi konusu gündeme getirilir. Kadınlara tek geçim kaynağı olarak koca bulmanın gösterilmesinin yanlış olduğu, savaş zamanlarında erkek nüfusun azalması ile kadınların sayısının erkeğe göre daha fazla oluşuna dikkat çekilir:

“Kadınlar önce de ziyâde iken,  
Harpten sonra bol bol koca nereden?”  
(Ziya Gökalp 1989a: 114)

“Çoban ile Bülbül” (1920) adlı manzumede düşman ne kadar istemese de Türk sesinin İstanbul’dan eksilmeyeceği ve ne kadar toprak kaybedilse de Anadolu’un teslim edilmeyeceği ifade edilir (Ziya Gökalp 1989a: 274).

“Diyârbekir Dârü'l-Eytâmî'nın Sünnet İlâhîsi” (1922) adlı manzumede savaş bitince ilim irfanda da ilerlemek arzusu dile getirilir:

“Harb bitince lâzım fikren yükselmek,  
Düşmanlara irfânca da üst gelmek,  
Bu uğurda çekeceğiz çok emek,”  
(Ziya Gökalp 1989a: 289)

“Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922) adlı manzumede düşman karşısında kadınların da aktif direnişe verdiği destek anlatılır. İngilizlere siyah bayrak açan yani savaş ilan edenlerin de imanla ve ümitlerinin yitirmeden karşı duranların da kadınlar olduğu vurgulanır:

“Siz atarken hasme bomba  
Çiftinizi kimler sürdü?  
Zahireyi omuzunda  
Hudutlara kim götürdü?”  
(Ziya Gökalp 1989a: 294)

“Esnafların Destanı” (1913) adlı manzumede düşmandan geri kalmamak, savaş zamanı zengin-fakir tutumu gibi noktalara değinilir:

“Kimimiz çiftçiyiz, tohum ekeriz,  
Yazda, kışta pek çok zahmet çekeriz,  
Sulh vakti rencberiz, harpte askeriz,  
Hem süngümüz, hem de sabanımız var.  
(...)  
Cenk oldu, millete kurban canımız  
Dedik, aktı bütün bizim kanımız,  
Gitmedi ne eșrâf, ne a'yânımız,  
Yâ Rabbi, ne hissiz erkânımız var.

Fakir candan verir, hükm-i zamâne,  
Alınır zenginden zorla iâne,  
Harp vakti denir mi: Olsun, bana ne?  
Yalnız bizim mi vatanımız var?

(...)  
Yenildik; sebebi: Geride kalmak,  
İntikam: Düşmanın ilmini almak,  
İşini öğrenmek, fennini çalmak,  
Şimdilik bu öce imkânımız var.

Yürekten bir lahza çıkmaz bu acı,  
Kuvvetli olmaktır za'fin ilâcı,  
Uyanık bir kindir azmin kırbacı,  
Koşalım, geçecek düşmanımız var.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 84-87)

“Vefâ” (1915) adlı manzumede Türklerin savaş ve barış zamanlarındaki hâlleri tanımlanır:

“Biz Türkler sulh çağlarında,  
Uslu arı kovanıyız.  
Harbin kanlı dağlarında,  
Yırtıcı av doğanıyız.

Ferd olarak kin tutmayız,  
Millî öcü unutmayız...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 104)

“Köy” (1915) adlı manzumede din ile dost ve düşman kavramları bağdaştırılır:

“Ümmî değil, muallimsiz kalsa da  
İmamı yok, gene bilir dinini....  
Dost ve düşman kimdir tanır dünyâda,  
Doğru bulur sevgisini, kinini....”  
(Ziya Gökalp 1989a: 105)

Ziya Gökalp özellikle Balkanlarda yaşananlardan sonra Anadolu’da görünen Türk ruhu ve başarılarından bahsederek düşman/savaş öğelerini ele alır. Türk milletinin savaşmaktan kaçmayacağı ancak barış zamanında da dostunu ve düşmanını bildiği de ifade edilir. Savaş zamanından sonra sosyal hayatta yapılacakları da hatırlatır.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde vatan konusu öne çıkan kavramlardan biridir. Manzumelerinde okura vatan sevgisi aşılama çalışır. Vatan sevgisini millî bütünlüğün sağlanması için gerekli görür ve Türk töresinde vatani ahlakın oluşması için millî harsa önem verilmesini arzu eder. Töre gereğince, her şeyden geçilir; ancak vatanın bir karış toprağından dahi geçilmez. Ziya Gökalp’in vatan sevgisini aşlamak istediği manzumelerinin altında yatan neden vatani mefkûreye verdiği önemden gelir. Vatanî ahlakı; diğer ahlakların üstünde görür; siyasi arenada Türkler için vatanî ahlakı bir istinadgâh olarak görür (Ziya Gökalp 2007: 269, Ziya Gökalp 1986: 148-149).

Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918) kitabının “9. Millet ve Vatan” başlığı altında önce millet sonra vatan kavramlarını açıklar:

Şimdi de “vatan” mefhumuna geelim. Vatan, uğruna hayatlar feda olunan mukaddes bir ülke demektir. Nasıl oluyor da bütün diğer ülkeler gayrimukaddes iken “vatan” denilen ülke mukaddes tanınıyor ve bunu mukaddes tanıyanlar hayatlarını, ailelerini en ziyâde sevdikleri şeyleri bu ülkenin uğruna feda ediyorlar? Hiç şüphesiz bu ülke maddî tabiatı



itibariyle bu kıymeti haiz değildir. Mutlaka bu kutsiyeti mukaddes bir mevcudiyetten alıyor. Bu mukaddes mevcudiyet ne olabilir? Devlet mi? Yukarıda gördük ki “devlet” de kendi kendine kaim bir kudret değildir, bu da kuvvetini “millet”le “ümme”ten alıyor: Şerefü’l-mekân bi’l-mekân.<sup>187</sup> O hâlde mukaddes mevcudiyet olarak yalnız bu iki şey var: “Millet”le “ümme”.

Mukaddes şe’niyetler iki olunca bunların timsâli yahut karargâhı olan vatan da iki olmak lâzım gelir. Ümmetin vatani, milletin vatani.

Filhakika bir İslâm vatani vardır ki bütün Müslüman milletlerin sevgili yurdudur. Diğer millî vatandır ki Türkler kendilerinininkine “Turan” nâmını veriyorlar. Osmanlı ülkesi, İslâm vatanının müstakil kalan bir cüzüdür. Bundan bir kısmı Türk yurdudur ki aynı zamanda Turan’ın bir parçasıdır; diğer kısmı da Arap yurdudur ki büyük Arap vatanının bir parçasıdır.

Türklerin Türk yurdunu veya Turan’ın husûsî bir aşkla benimsemeleri ne küçük İslâm vatani olan “Osmanlı ülkesi”ni ne de büyük İslâm vatanını unutmalarını iktiza etmez (Ziya Gökalp 2007: 80, Ziya Gökalp 1976g: 85-86).

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esâsları* (1923) kitabının ilk kısmında yani Türkçülüğün mahiyetinin ele alındığı birinci bölümde, “9. Millî Tesânüdü Kuvvetlendirmek” başlığı altında ulusal dayanışmanın nasıl kuvvetlendirileceği üzerinde durur. Yazının başında İngilizlerin ve Fransızların Mütareke’den sonra gerçek yüzlerinin görülmeye başlandığı, medeni ahlak bakımlarından bu toplumların zayıf oluşu anlatılır; ancak yazının devamında bu toplumların vatani ahlâkların yüksek oluşuna dikkat çekilir. Türklerde medeni ahlâkın yüksek olmasına karşın vatani ahlâkın zayıf olmasının vatan hainlerinin ortaya çıkmasına neden olduğunu; oysa medeni ahlakı düşük olmasına rağmen İngiltere’de tek bir vatan haininin olmamasının altı çizilir. Ziya Gökalp, “Keşke bizde de bunların yerine yalnız vatani ahlâk yüksek olsaydı!” cümlesiyle bu kavramı ayrıntılarıyla açıklamaya başlar:

Vatani ahlâkın yüksek olması millî tesânüdün temelidir. Çünkü vatan, üstünde oturduğumuz toprak demek değildir. Vatan, “millî hars” dediğimiz şeydir ki üstünde oturduğumuz toprak, onun ancak zarfından ibarettir ve ona zarf olduğu içindir ki mukaddesdir. O hâlde vatani ahlâk millî mefkûrelerden, millî vazifelerden mürekkep olan bir ahlâk demektir.

O hâlde, millî tesânüdü kuvvetlendirmek için her şeyden evvel, vatani ahlâkı yükseltmek lâzım geliyor. Fakat vatani ahlâkı yükseltmek için ne yapmalıyız?

“Vatan, millî hars”tır demiştik. Demek ki vatan dinî, ahlâkî, bedîî güzelliklerin bir müzesidir, sergisidir. Vatanımızı derûnî bir aşkla sevmemiz bu samimî güzelliklerin mecmûu olduğu içindir. O hâlde millî harsımızı bütün güzellikleriyle ne zaman meydana çıkarırsak vatanımızı en çok o zaman seveceğiz ve bu kadar şiddetle

<sup>187</sup> “Makamın yüceliği ona oturanladır” (Ziya Gökalp 2007: 88, Mustafa Koç) “Yerin onuru, oturandadır” (Ziya Gökalp 1976g: 85, İbrahim Kutlu).

seveceğimiz o sevimli vatan uğruna şimdiye kadar yaptığımız gibi yalnız tehlike zamanlarında hayatımızı değil, sulh ve sükûn anlarında da bütün şahsî ve zümrevî ihtiraslarımızı feda edebileceğiz. Görülüyor ki millî tesânüdü kuvvetlendirmek için ilk ibtidâ, millî harsı yükseltmekle mükellef olan münevverlerin bu işi çabuk başarmaları lâzım (Ziya Gökalp 2007: 222, Ziya Gökalp 1986: 82-83).

*Türkçülüğün Esâsları* (1923) kitabının ikinci bölümünde yani Türkçülüğün programının nasıl olacağını anlatıldığı bölümde ahlak konusu beş başlık altında ele alınır. Birinci başlık “vatani ahlak”tır. Bu başlıkta Eski Türklerden başlanarak Türk milletinde vatani ahlakın tarihî seyri örneklerle anlatılır. Hiçbir Türk’ün vatanı için elindekileri feda etmekten, vatan için canını vermekten çekinmediğini anlatan Ziya Gökalp, sözlerine şöyle devam eder:

Türk nereye gitse “yurd-ı aslî”yi unutmazdı, çünkü atalarının mezarı oradaydı; çocukluk çağı, baba ocağı, ana kucağı hep orada bulunuyordu.

Türk’ün vatanperverliğine misal olarak Hun Devleti’nin müessisi Mete’yi zikredebiliriz. Tatarlar hükümdarı harp ilânına bir vesile olmak üzere ibtidâ onun çok sevdiği bir atı istedi. Bu at, saatte bin fersah uzunluğunda yol alıyordu.

Mete, vatandaşlarını harbin musibetlerine marûz bırakmamak için bu atı Tatar hakanına gönderdi. Tatar hakanı harbe bahâne arıyordu. Bu sefer de Mete’nin en sevdiği zevcesini istedi. Bütün beyler, kurultayda harp ilânını istedikleri hâlde Mete; “Ben vatanımı kendi aşkım uğruna çiğnetemem” diyerek, sevgilisini düşmana vermek gibi büyük bir fedakârlığı kabul etti. Bunun üzerine Tatar hakanı Hun ülkesinden hiçbir mahsulü olmayan, ziraatsız, ormansız, madensiz, ahâlîsiz bir arazi parçasını istedi. Kurultay bu faydasız toprağın verilmesinde hiçbir beis olmadığını söylemişken Mete; “Vatan bizim mülkümüz değildir, mezarda yatan atalarımızın ve kıyâmete kadar doğacak torunlarımızın bu mübârek toprak üzerinde hakları vardır. Vatandan – velev ki bir karış kadar olsun – yer vermeye hiç kimsenin salâhiyeti yoktur. Binâenaleyh, harp edeceğiz. İşte, ben atımı düşmana doğru sürüyorum. Arkamdan gelmeyen idam olunacaktır.” diyerek Tatarların üzerine yürüdü. Eski Türklerin nazarında vatanın ne kadar muazzaz olduğunu bu tarihî vakadan istidlâl edebiliriz.

Eski Türkler göre vatan “töre”den, yani “millî hars”tan ibâretti. Mahmud-ı Kâşgârî lüğatinde zikrolunan “Ülkeden geçilir, töreden geçilmez” darbimeseli, millî harsa verilen kıymetin derecesini gösterir (Ziya Gökalp 2007: 267, Ziya Gökalp 1986: 145-146).

Ziya Gökalp’in manzumelerinde “vatan” konusu vatana hizmet, vatan sevgisinin önemi, vatana karşı vazifenin yerine getirilmesi gibi bağlamlarda ele alınır. Bu konu başlıklarına göre vatan kavramı tahlil edilecektir. Kozmogoni kavramına da bu bölümde yer verilecektir.

### a) Vatan Sevgisi

Ziya Gökalp, manzumelerinde açıkça vatan sevgisini aşlamaya çalışır. Türkçülüğün programında yer verdiği gibi onun vatan anlayışı millî harstan, Türk töresinden ibarettir. Vatan kutsal bir hazine, millet de onun fedakâr bekçileridir. Bu başlıkta özellikle vatan sevgisini nasıl işlediği değerlendirilecektir.

“İhtilâl Şarkısı” (1895) adlı manzumede kurtuluş çağrısı yapılır, zulmün kılıcı altında ağlayan vatanın kurtarılması arzu edilir:

“Kardeşlerim! Vatan gidiyor, azm-i tâm edin,  
Şimşîr-i zulm ile nice insanlar ağlıyor.  
(...)  
Hûn-ı hamîyyet olmasın mı hem-cûş nehr ile  
Artık yeter devâmı vatanda rezâletin”  
(Ziya Gökalp 1989a: 235-236)

“Hürriyet Marşı” (1924) adlı manzumede padişahın milletin kâbusu oluşu, sarayın yakılabileceği ama vatanın yakılamayacağı, mahvedilmesine sessiz bakılamayacağı belirtilir. İstibdada karşı çıkan genç şair, Yıldız’ın üstüne ateş saçmak ister ve savaş ilan ederek siyah bayrak açar:

“Toplanın kardeşler, bayrak açalım,  
Yıldız’ın üstüne ateş saçalım!  
  
Kürkreyen arslana zincir takılmaz,  
Adâlet, zâlîme merhamet kılmaz,  
Vatanın mahvına sessiz bakılmaz,  
Bir saray yakılır, bir mülk yakılmaz.  
(Ziya Gökalp 1989a: 240)

Buraya kadarki manzumelerde millî devlet anlayışı ele alınır. Padişah yönetimi değil de halkın hâkim olduğu yeni devlet anlayışından bahsedilir. Böylelikle vatanın yıkılmayacağı vurgulanır.

“Girid” (1909) adlı manzumenin ilk dizesinde Girit “Ey şânlı Mâder-i vatan’ın nûr-i dîdesi” diye tanımlanır. Manzumenin devamında ise kıyamet gününe kadar Girit’in bir Osmanlı memleketi kalacağı vurgulanır (Ziya Gökalp 1989a: 312).

“Gazel” (1891/1895), Ziya Gökalp’in gençlik yıllarına ait bir manzumedir. Aşağıdaki beyitte seherin tebessüm etmemesi, kuşların şarkı söylememesi istenir; çünkü vatanın matemi ağlatır bu genç şairi:

“Tebessüm etmesin seher, terennüm etmesin tuyur  
Bu dem ki mâtem-i vatan bükâ-nisar eder beni”  
(Ziya Gökalp 1989a: 237)

“Girid” (1909) ve “Gazel” (1891/1895) adlı manzumelerde ise vatanın her daim savunulacağı ve vatanın matemli günlerinde doğanın da bu sıkıntıya eşlik etmesi arzusu dile getirilir.

“Altun Destan” (1912) adlı manzumede Türk yurdunun uykuda oluşu ve vatanın yad ellere düştüğü anlatılır:

“Türk-yurdu uykuda ey düşman sakın!  
Uyuyan ülkeye yapılmaz akın,  
Tanyeri ağardı yiğitler, kalkın!

Bakin yurt ne hâlde, vatan nerede?  
Gideyim arayım: Yatan nerede?...

Herkesin gözündeki vatan öz yurdu,  
Serhaddin düşmanı, derenin kurdu,  
Yad iller Turân’da hanlıklar kurdu,

Turân’dan yadları koğan nerede?  
Gideyim arayım: Ogan nerede?”  
(Ziya Gökalp 1989a: 74)

“Balkanlar Destanı” (1912) adlı manzumede vatanın düşman eline bırakılmayacağı vurgulanır:

“İlmimiz yoksa da imânımız var,  
Gökten bize inmiş *Kur’ân*’ımız var,  
Tarlamız yoksa da vatanımız var,  
Düşmanı koymayız vatan içinde...  
(...)  
Ulu Tanrı, Türk’ü yüce yaratmış,  
Dinini ta’lime hoca yaratmış,  
Türk yurdunu uctan uca yaratmış,  
Demiş, “Bunu yaşat hep şân içinde...”

Demiş ki: Nereye girmişse Hilâl,  
Orası Turân’dır onu geri al,

Domuz çobanları olmaz kiral,  
Tanrı'nın ülkesi: Turân içinde..."  
(Ziya Gökalp 1989a: 88)

"Yeni Attila" (1913) adlı manzumede Türklerin yeniden birleştiği hayali dizelere yansır. Dünya üzerinde yine Türkler hükümandır. Yeryüzü onlar için bir vatanıdır:

"Dinlen artık! Bütün cihan  
Yine Eski Turân oldu!  
Pâdişâh'a dendi İlhan,  
Yeryüzü bir vatan oldu!"  
(Ziya Gökalp 1989a: 64)

"Ötüken Ülkesi" (1914) adlı manzumede de konu düşmanın vatan toprağından çıkarılmasıdır:

"Hakan dedi: 'Ana-yurt'tan bıkılmaz,  
'Boş konulup eve düşman tıklılmaz  
'Yabancılar çıkarılır, çıkılmaz;  
  
'Toplanınız: Vatanınız burası!  
'Böyle diyor Oğuz Han'ın yasası!"  
(Ziya Gökalp 1989a: 60)

Yukarıdaki manzumelerde ise Türk yurdunun düşman elinde oluşu ve vatanın düşman elinde bırakılmayacağı üzerinde durulur.

"Asker Duâsı" (1913) adlı manzumede vatan sevgisi; din, millet, şehit ve asker öğeleriyle beraber işlenir. Vatan, anneye benzetilir; yurt için şehit olmanın ocak için olduğuna dikkat çekilir:

"Elimde tüfek, gönlümde imân,  
Dileğim iki: Din ile vatan...  
Ocağı ordu, büyüğüm sultân  
(...)  
Yolumuz gazâ, sonu şehâdet,  
Dinimiz ister sıdk ile hizmet,  
Anamız vatan, babamız millet,  
  
Vatanı ma 'mûr eyle, yâ Rabbi!  
Milleti mesrûr eyle, yâ Rabbi!  
(...)  
Cenk meydanında nice Koçyiğit  
Din ve yurt için oldular şehit,  
Ocağı tütsün, sönmesin ümit,"

(Ziya Gökalp 1989a: 58)

“İlâhî” (1913) adlı manzumede küçüklerin vatan için duaları vardır. Temiz bir yürekle vatani seven çocuklar düşmana karşı vatani savunmak isterler:

“Yüce Tanrı! Biz ki yavru Türkler’iz,  
Sana geldik, vatan için duâya!  
Yurdumuzun necâtını dileriz,  
Elimizi açtık işte semâyâ!

Biz yalvarır iken, söyle: Âmin!  
Duâmızı kabûl eyle: Âmin!

Yüce Tanrı! Bize pâk bir yürek ver,  
Temiz aşkla sevmek için vatani!  
Hudut emin değil, bir tunç bilek ver,  
O ezmeden, biz ezelim düşmanı!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 56)

“İlâhîler” (1915) adlı manzumede vatan için hayatını feda eden askerlerden bahsedilir:

“Âşık ağlar *cânan* diye,  
Asker ölür *vatan* diye,  
Ders okunur *irfan* diye  
Murât Sen’sin yüce Tanrı!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 123)

“Çocuk Duâları” (1915) adlı manzumede çocukların vatan için Allah’a yakarışı vardır:

“Vatani kurtar  
Hakan’ı kurtar,  
Her canı kurtar,  
Ey yüce Allah!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 122)

Vatani kurtarmak için çocuklar, askerler, büyük küçük demeden herkes dua eder. Allah’a yakaran bu sesler muratlarının onda yankı bulacağına inanırlar.

“Şehid Haremi” (1913) adlı manzumede şehidin yüreğine saplanan okun vatani kurtarmak endişesi dile gelir:

“Uyu yavrum, gözlerinde uyku var,  
Sen büyürsen düşmanlara korku var,  
Baban şehid, yüreğinde oku var,  
  
Bu ok vatan kaygısıdır, ninni!

Borcun evlât saygısıdır, ninni!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 67-68)

Vatanı kurtarmak endişesi kadın çocuk demeden herkesin ruhunda başka başka yansır. “Yeşil Boncuk” (1913) adlı manzumede küçük bir kız çocuğunun elindeki boncuğu İslam vatanına benzetmesi söz konusudur:

“Boncuk: İslâm vatanı!  
Kız: Tanıdım ben anı,  
  
Hürriyet’tir bezenmiş,  
Yurdumuzu beğenmiş,”  
(Ziya Gökalp 1989a: 68)

“Yeşil Boncuk” (1913) manzumesinin devamında boncuğu (vatanı) kız göğsüne taktığını, her ne kadar üstünü karlar kaplasa da solmaz yeşil bir bahar olduğunu belirtir (Ziya Gökalp 1989a: 68-69).

“Asker’le Şâir” (1916) adlı manzumede vatan için şehit olacak bir askerin kazanacağı adsız bir şandan bahsedilir:

“Vatanını unutamaz hiç kalbi  
Uyursa da cenksiz kalmaz ru’yâsı,  
Bebeğiyle yatan küçük kız gibi  
Hep göğsünde durur nazlı bombası.  
  
O belki de biraz sonra vatanın  
Selâmeti için şehit olacak,  
Onun kazandığı adsız bir şanın  
Gölgesiyle tarihimiz dolacak.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 121)

Köylü vatanı kurtarmak için sırasında askerdir. “Köy” (1915) adlı manzumede köylünün öz yurdunda hem bey hem ağa oluşu düşüncesi, onun ancak vatanın askeri olabileceği düşüncesiyle bağdaştırılır:

“Ey Türk, senin köyün hür bir yuvadır,  
Çiftlik değil, yoktur Bey’i, Ağa’sı...  
Her köylünün var bir çifti, tarlası,  
Öz evinde o hem Bey, hem Ağa’dır...  
  
Hiç kimsenin yarıcısı, rencberi  
Olmaz, ancak olur vatan askeri...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 105)

“Esnaf Destanı” (1913) adlı manzumede toplumdaki işbölümünün önemine çekilir. Millî tesânüt (ulusal dayanışma) için mesleki ahlakın öneminin vurgulandığı manzumede, esnaf takımı için “vatan emekdarı” sıfatı kullanılır:

“Kimimiz kahveci, bostancı, bekçi,  
Fıruncı, paçacı, yâhut börekçi,  
Bize bir tek adla deyin: Emekçi,  
Vatan emekdarı unvânımız var.  
(...)  
Fakir candan verir, hükm-i zamâne,  
Alınır zenginden zorla iâne,  
Harp vakti denir mi: Olsun, bana ne?  
Yalınız bizim mi vatanımız var?

Ey beyler, hocalar, artık uyanın,  
Sızdınız, yarısı gitti vatanın,  
Buna sebep biziz deyin, utanın,  
Düşünün Mahşer’de divânımız var.  
(...)  
Geri alınacak şey şânımızdır,  
En kuvvetli silâh umrânımızdır,  
Giden yine gelir, vatanımızdır,  
Yeniden almağa meydânımız var.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 84)

“Esnaf Destanı” (1913) manzumesinde de kaybolan vatan topraklarının geri alınacağı duygusu hâkimdir. Türk’ü bu kâbustan uyandırmak ise Gökalp gibi şuur devrinin şairlerine düşer.

“Meslek Kadını” (1918) adlı manzumede kadının toplumsal hayatta ilerlemesi vatanın yükselmesiyle ilişkilendirilir:

“Kadın çalışmazsa fikri yükselmez,  
Tabî o zaman size denk gelmez;

Diyorsunuz onun eksiktir aklı,  
Artırmak istiyor, değil mi haklı?

Kadın yükselmezse alçalır vatan,  
Samimî olamaz onsuz bir irfan;”  
(Ziya Gökalp 1989a: 115)

Ziya Gökalp, “Vatan” (1918) adlı manzumede “vatan” kavramını bütünüyle ele alır. Vatan algısı bu manzumede özetlenir:

Bir ülke ki câmiinde Türkçe ezân okunur,  
Köylü anlar ma’nâsını namazdaki duânın...



Bir  lke ki mektebinde Türkçe *Kur'ân* okunur,  
Küçük büyük herkes bilir buyru unu Hudâ'nın..  
Ey Türk-oğlu, i te senin orasıdır vatanın!

Bir  lke ki toprağında başka ilin g z  yok,  
Her ferdinde mefkûre bir, lisân, âdet, din birdir.  
Meb' s n'ı temiz, orda Bo olar'ın sözü yok,  
Hud dunda evl tları seve-seve can verir;  
Ey Türk-oğlu, i te senin orasıdır vatanın!

Bir  lke ki  ar ısında dönen bütün sermâye,  
San'atına yol gösteren ilimle fen Türk' nd r.  
Hirfetleri birbirini dâim eder himâye;  
Tersâneler, fabrikalar, vapur, tiren Türk' nd r;  
Ey Türk-oğlu, i te senin orasıdır vatanın!  
(Ziya Gökalp 1989a: 100-101)

Ziya Gökalp; dilde, dinde, meslekte ve toplumun bütün  gelerinde T rk l k hareketine göre hareket eder. Ticaretten sanata her alanda ulus-devlet anlayışını benimser.

“Büyük Azm” (1921) adlı manzumede silahsız bir vatana akın eden düşmana karşı kararlılık dile getirilir:

“N m ssuzca basarak silâhsız bir vatani,  
Kadın,  ocuk, ihtiyaç akıttı ı Türk kanı  
Bir seldir ki silecek yeryüzünden Yunan'ı,”  
(Ziya Gökalp 1989a: 322)

“ pek Kozası” (1922) adlı manzumede “millî vatan” anlayışından bahsedilir:

“Taht ılı a bakıp ey bedbin olan!  
Halk ılı a bak ki nikbin olasın..  
Her yurt oldu şimdi bir millî vatan  
Lâyık mı bu millet geride kalsın!

Tırtıl bir devredir gelmiş, geçecek:  
Milletlerin sonu ancak kelebek!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 297)

Millî vatan ancak halk ılıkla tesis edilecektir. Dünya üzerinde diğer devletler bu yoldan nasıl geçtiyse Türkler için de bu artık doğanın tatbiki gibi bir şeydir. “Turân” (1911) manzumesinin bitiş dizeleri Ziya Gökalp'in Turan anlayışını sembolize eder ve onun vatan anlayışını özetler:

Vatan ne Türkiye'dir Türkler'e, ne Türkistân;  
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: T r n...

(Ziya Gökalp 1989a: 5)

#### b) Vatana Hizmet

Ziya Gökalp'in manzumelerinde vatana hizmet demek, vatana için çalışmaktır. Toplumsal yaşamda işbölümünü (taksim-i amal) önemseyen Ziya Gökalp, manzumelerinde çalışan kişilerin asıl milletin efendi olduğunu öne çıkarır. Vatana hizmet, ahlak anlayışının da bir parçası olarak manzumelere yansır.

“Ahlâk” (1915) adlı manzumede vazifenin önemi vurgulanır. Vatana hizmetin kişiye değer kattığı belirtilir:

“Ahlâk yolu pek dardır;  
Tetik bas, önü yardır.  
Sakın hakkım var deme,  
Hak yok, vazife vardır!”

Hak milletin, şan onun,  
Gövde senin, can onun,  
Sen öl ki o yaşasın;  
Dökülecek kan onun.  
(...)

Ne derece hizmetin  
Varsa, odur himmetin;  
Kıymetim var deme ki,  
Gerçek ola kıymetin...”

(Ziya Gökalp 1989a: 102)

“Ahlâk” (1915) manzumesinin devamında ise şairlerin, Türk-elinin muzlarına (muse: esin perisi) bağlı, muzlarının ise ahlak olduğu üzerinde durulur. Ahlâk; millete, devlete, vatana vs. bağlılık anlamına gelmektedir.

“Vazife” (1915) adlı manzumede “Gözlerimi kaparım!/ Vazifemi yaparım!” dizeleri tekrar edilir. Manzumede konuşan kişi bir askerdir. İlk dizelerde arştan inen sesi gönlünde duyduğunu, bu sesin milletin vicdanına makes olduğunu söyleyen asker; gönlündeki bu arştan gelen sesin bir kumandan, kendisinin ise sorgu sual etmeden her emre uyan bir asker olduğunu söyler. Manzume boyunca askerin itaat ettiği, menfaat ve arzu peşinde koşmak yerine vazifesini yerine getirmeye çalıştığı anlatılır. Manzumede “vazife” kelimesi sık sık tekrar edilir. “Vazife”, vatana hizmet anlamında kullanılmaktadır. Manzume şu dizelerle bitirilir:

“Var demezdim bu dünyânın ötesi,  
Gelmeseydi vazifenin gür sesi.  
Bu ses mutlak Mâverâ’dan geliyor...  
Hak nerdeyse tâ oradan geliyor...”

Gözlerimi kaparım!  
Vazifemi yaparım!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 103)

“Köy” (1915) adlı manzumede köye hizmet etmekten bahsedilir:

“Ümmî değil, muallimsiz kalsa da  
İmamı yok, gene bilir dinini....  
Dost ve düşman kimdir tanır dünyâda,  
Doğru bulur sevgisini, kinini.....

Ona câmi, mektep, kitap yapınız.....  
Emin kalır hudûdda her kapınız..

Lâkin ey Türk, bu mes‘ûd köy bitiyor!  
Mültezimin, fâizcinin, tüccarın  
Pençesinde!.. Diyor, “Beni kurtarın;  
Bu üç işi senden çabuk istiyor:

‘Kaldır a‘şâr usûlünü, aç banka  
Yap her semtte bir zirâî sendika.’ ”  
(Ziya Gökalp 1989a: 105)

“Ağa Kimdir” (1909) adlı manzumede hürriyetle birlikte değişen bir yaşam algısından söz edilir. Kimin ağa kimin kul olduğunun anlaşıldığının işlendiği manzumede; halka hizmet edenlerin, vazifelerini yapanların asıl ağa olduğu vurgulanır. Manzumede babasıyla konuşan bir çocuğun sorduğu sorular ve cevaplar yer alır. Çocuk, hürriyet çıkalı ağaların kapılarının neden kapalı olduğunu sorar. Baba da hürriyet ilan edileli beri asıl ağaların kim olduğunun bilindiğini söyler, çocuk “Kimdir ağa?” sorusuna karşılık olarak babasından “Bizim rencber Mustafa!” cevabını alır. Manzumenin devamında ise diyalog şöyle gelişir:

“ ‘Babacığım, o âdî bir hizmetçi!...’  
‘Hidmet etmek değil mi en birinci  
  
‘Vazifemiz, insanlığa kim hizmet  
‘Eder ise onu sever hürriyet..  
(...)  
‘Şimdi hizmet edenlerdir ağamız,  
‘Şu kadar ki çalışanlar yalmız”  
(Ziya Gökalp 1989a: 314-315)

“Ağa Kimdir” (1909) manzumesinin devamında hürriyetin yani II. Meşrutiyet’in çok tatlı ve güzel oluşundan, insanları kanatlı birer melek yapacağından bahsedilir. İnsanların ve eşrafın şerefının çalışmak olduğu belirtilerek çalışmak ile din duygusu bağdaştırılır. Toprağa alın teri dökmenin hem işçi hem ağa olmak anlamına geldiği dizelerle manzume bitirilir.

### c) Vazife

Vazife ise vatana hizmet etmek demektir. “İkinci İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) adlı manzumede Mustafa Kemal “vazifenin esiri, eserinin borçlusu” bir kişi olarak görülür:

Hâyır, asla! Yoktur buna bir imkân:  
Fert olamaz bir milletin beşiri..  
Hürdür belki mefkûresiz bir insan,  
Hür olamaz vazifenin esiri..

Kimse yarım bırakamaz bir işi,  
Eserinin borçlusudur her kişi..  
(...)  
Gazî Paşa! Ulu Tanrı aşkına,  
Elinden bu mülkü çürük bırakma!  
Acı, kurtardığın yurdun halkına,  
Öksüz gibi boynu bükük bırakma!

Mektebinde onu okut, çalıştır..  
Yavaş yavaş halkçılığa alıştır

Neticeden anlaşılır isâbet:  
Yoktur senin gibi Türk’ü anlayan..  
Bilen, ancak yapabilir bir hizmet,  
Sensin asrı bilen, mülkü anlayan..  
(Ziya Gökalp 1989a: 292)

“Mektepli Hanım Kızların Şarkısı” (1922) adlı manzumede kadınların da erkekler kadar vatanın ilerlemede çalıştığı anlatılır. Erkeklerin ev hayatını düzenleyen, işten gelen erkeğin gömleğini diken kadınlardır; kadınlar düşman karşısında ümit saçan ve düşmana siyah bayrak açacak güçte varlıklardır. Gerekirse savaşa girmekte de sakınca görmez, örneğin Kara Fatma, Kızıl Ayşe gibi... Kadınlardan da her meslekte çalışan vardır. Kadın için manzumede iki vazife tanımlanmıştır. Birincisi tehdit altındaysa vatan, vatani korumak için çalışmak. İkincisi ise iyi bir ev hanımı olmak (Ziya Gökalp 1989a: 294-295). Kadın erkeğe manzumede şöyle seslenir:

“Ey kardeşim! Sen de çalış,  
San‘atınla yurdu şenlet!  
Avrupa’ya git, fen alış,  
Aldığını yurda ilet!

Sen ileri gittin diye  
Beni sakın sanma geri..  
Sen esirsen vazifeye  
Ben de onun bir askeri..”

(Ziya Gökalp 1989a: 295)

“Ağa Kimdir” (1909) adlı manzumede kimin ağa kimin kul olduğu sorgulanır. Çocuk babasına rencber Mustafa’nın adı bir hizmetçi olduğunu söyleyince babası ona “Hidmet etmek değil mi en birinci/ Vazifemiz, insanlığa kim hidmet/ Eder ise onu sever hürriyet..” (Ziya Gökalp 1989a: 314) diye cevap verir. Burada vazife, insanlığa kim hizmet ediyorsa onun takdir edilmesi şeklinde tanımlanmıştır. Vazife, halka doğru hareketinin bir parçası olarak yorumlanmıştır. Vatana hizmet etmek isteyen birey bu gerçeği görmeli ve amelenin hakkını teslim etmelidir. Bunu sağlayan şey olarak ise II. Meşrutiyet (hürriyet) olarak gösterilmiştir.

“Meşihat” (1921) adlı manzumede konu diyanettir. Manzumede asra uygun vazifeden bahsedilir:

“İlmi bırak Külliyye’ye, adli Devlet’e,  
Sen sâdece diyânetin neşrine çalış!  
Murâdınsa nâil olmak haklı hürmete  
Asra uyan vazifeni yapmağa çalış!”

(Ziya Gökalp 1989a: 317)

Asra uyan vazife ile kast edilen din ve devlet işlerinin ayrıldığı uluslaşma sürecine uygun bir modelin yaşama geçirilmesidir.

“Ahlâk” (1915) adlı manzumede vazifenin önemi vurgulanır. Vatana hizmetin kişiye değer kattığı belirtilir:

“Ahlâk yolu pek dardır;  
Tetik bas, önü yardır.  
Sakın hakkım var deme,  
Hak yok, vazife vardır!”

(Ziya Gökalp 1989a: 102)

Ziya Gökalp’in manzumelerinde vatan konusu uluslaşma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilir. Gökalp, manzumelerinde Türkçülüğe uygun şekilde vatan hakkında

görüşlerini dile getirir. Vatan için eski Türklerde olduğu gibi canını, cananı vermek evladır; vatan sevgisi her şeyin üzerindedir. Vazife söz konusu olunca düşünülecek tek şey vatan toprağıdır. Vatanı sevmek, vatan için savaşmak bir görev gibi değil de Türk töresinin yaşamının bir parçası şeklinde manzumelerinde işler. Toplumsal hayatta modern devlet sistemlerinde olduğu gibi iş bölümüne önem verir ve din ile devlet işlerinin ayrılması yolunda fikirlerini açıklar. Din ile devlet işlerinin ayrıldığı laik devlet ve millî vatan yapısı tesis edilmek istenir.

#### d) Kozmogoni

Kozmogoni ögesi “Yaradılış Türk Kozmogonisi” (1917) adlı manzume ile değerlendirilecektir. Manzume dört bölümden oluşmaktadır. Manzumeyi incelemeye geçmeden önce “kozmogoni” nedir, ne anlama gelir bu kavram üzerinde durulacaktır. Kozmogoni kelimesinin anlamı *Güncel Türkçe Sözlük*’te “Evren doğumu”<sup>188</sup> diye açıklanır. *Türk Halk Edebiyatına Giriş* adlı kitabında Şükrü Elçin kozmogoni kavramına “Efsâne-Menkabe” başlığı altında yer verir ve kozmogoni kelimesi için “Kâinatın nasıl meydana geldiği” ile ilgili efsaneler (1998: 315) tanımını yapar.

Pınar Dönmez’in hazırladığı “Türk Mitolojisi Üzerine Türkiye’de Yapılan Yayınların Bibliyografyası ve Bu Yayınların Analizi” adlı yüksek lisans tezinde ise hem bir döküm yapılır hem de Türk edebiyatında mitolojiden nasıl yararlanıldığı üzerinde de durulur. Mircae Eliade’nin *Mitlerin Özellikleri* kitabından Nev-Yunaniliğe kadar geniş bir yelpazede Türk edebiyatını besleyen bir kaynak olarak mitolojiden bahsedilir. Aydın Afacan’ın *Şiir ve Mitologya*<sup>189</sup> kitabı da bu bağlamda anılmaya değerdir. Pınar Dönmez’in hazırladığı tezde özellikle Ziya Gökalp’in İslamiyet’ten önceki Türklerin tarih, edebiyat, efsanelerine yöneldiğinin altını çizer; ardından da konuya dair Fuat Köprülü’nün Türk Edebiyatı Tarihi eseri üzerinde durur. Hüseyin Namık Orkun, Şerif Ferruh Gürol, Abdülkadir İnan, Bahaeddin Ögel, Radloff gibi isimlerin çalışmaları da bu bağlamda anılır (2001: 32-36).

<sup>188</sup> ( <http://www.tdk.gov.tr> Erişim tarihi: 13 Eylül 2015)

<sup>189</sup> İstanbul, Doruk Yayınları, 2003.

Ziya Gökalp'in Türk edebiyatında mitolojiye yönelmesi, makalelerinde ve manzumelerinde Türk mitolojisinden yararlanmasının temelinde, hep halka doğru bakış açısı vardır. Kozmogonide de tarihe yönelen Gökalp, Türklerin eski inanışlarını, anlatılarını, aile yapısını araştırır ve bu konuları *Türk Töresi*'den (1923) *Türk Medeniyeti Tarihi*'ne (1925) kadar yazı hayatının büyük bir kısmında ele alır. Sadece kitaplarında, makalelerinde işlemekle kalmaz; konuya dair görüşlerini masallarında ve manzumelerinde de yansıtır. Ziya Gökalp'in masalları hakkında Rıza Filizok'un hazırladığı doktora tezinde karşılaştırmalı olarak masallar incelenmiştir, bu başlıkta ise Gökalp'in sadece kozmogoni manzumesi değerlendirilecektir.

Fevziye Abdullah Tansel, "Yaradılış Türk Kozmogonisi" (1917) manzumesinin birinci bölümünün Türk Naturizmince kutsilikte birbirine eş ancak başka alanlarda meydana çıkan koyun, kuş, köpek ve öküz hakkındaki inançlardan esinlenilerek yazıldığını belirtir. Alageyik, Börte-çine'nin evlendiği Kutlu Maral da koyunun yerine kullanılan öğelerdir. II. ve III. bölümler ise Türklerdeki Aşk Ustureleri'nden "Güneş Hanım" ve "Çolbu Hanım" menkıbelerine yaslanır. IV. bölümde ise "Öksüz Kız" aşk menkıbesinden yararlanılmıştır (Ziya Gökalp 1989a: 363). Fevziye Abdullah Tansel, "Yaradılış Türk Kozmogonisi" (1917) manzumesinin iskeletine dair metinlerarası bu keşifleri belirttikten sonra şu tespitte bulunur:

Türk Naturizmi'ne göre dört mukaddes hayvan ve *Alanguva*, *Altun Işık*, *Güneş*, *Çolbu Hanım* ve *Öksüz Kız* menkabeleri (Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Ksm. I., 1926, s.66, 91 v.d. *Türk Töresi*, İstanbul, 1339, s. 26, 76 v.d.) *Yaradılış – Türk Kozmogonisi* başlıklı şiiri ile karşılaştırılır ise, şairimizin, bu menkabeleri nazmen ifade ettiği görülür; bu bakımdan bu manzûmeyi de, bir bütün hâlinde yazmağı tasarladığı Millî Türk Destanı'nın bir parçası sayabiliriz (Ziya Gökalp 1989a: 364).

Rıza Filizok<sup>190</sup> da Fevziye Hanım'ın dipnotta belirttiği bilgiye dayanarak aynı karşılaştırmayı yapar, "Yaradılış Türk Kozmogonisi" (1917) manzumesini "Konusunu Eski Türk Ustûrelerinden Alan Şiirler" başlığı altında değerlendirir.

*Türk Töresi* (1923) kitabının dördüncü bölümü "Eski Türk Kozmogonisi ve Menkıbeleri" başlığı altında "Türk Kozmogonisi" hakkında bilgi verilir ve menkıbeler

<sup>190</sup> "Ziya Gökalp ve Halk Edebiyatı" (www.ege-edebiyat.org Erişim tarihi: 12 Eylül 2015)

üzerinde durulur. Kozmogonilerle üstûrelerin iki rolü olduğunu belirten Ziya Gökalp, “Birisi bazı hâdiselerin izahı, diğeri tilâvetin âyînî bir mâhiyeti hâiz olması” (Ziya Gökalp 2007: 143, Ziya Gökalp 1976ç: 83) şeklinde kozmogoni ve ustûre kavramlarını açıklar.

Manzumenin I. kısmı: Bu bölümde henüz ne yerlerin ne göklerin yaratıldığı söylenerek söze başlanır. “Ne Ay, ne Gün, ne de Ülker” (Ziya Gökalp 1989a: 265) vardı denilerek evrenin yaradılışı üzerine konuşulmaya başlanır. Bir gün bir denizin dalgalanması ile denizin içinden bir kuş uyanır. Bu demir gagalı, demir pençeli kuşun adı Tuğrul’dur. Yücelerden uçan Tuğrul’un yumurtası yere düşer, yumurta kırılınca Barak ortaya çıkar. Barak tüylü bir köpektir. Anasına huyu çekmiştir, o da arkasından uçup gider, ondan dersler alır. Bir gün deniz yine dalgalanır. Bu sefer içinden Yak uyanır. Yak’ın başı öküz, kuyruğu attır. Alageyik adını takınır. Diğer bir adı ise Kutlu Maral’dır. Masallarda sözü edilir. Tuğrul ile Barak ileride koşan bir Yak görürler. Yak altı parçaya bölünür. Bu parçaların her biri yanar, içinden her birinin bir can çıkar; her can da bir cihan olur. Gün, Ay, Yıldız, Gök, Deniz, Dağ bu canların her biridir. Manzumenin devamında Gündüz ve Gece’nin Gök’ün yeri doğurmasından oluştuğu belirtilir. Gök ise “bu tek öküz” diye nitelendirilir (Ziya Gökalp 1989a: 266). Yirmi dört saati Gece ile Gündüz pay ederler aralarında. Tuğrul gökten yere iner, altı oğul yumurtlar. Adları ise şöyledir: Şahin, Kartal, Sungur, Çakır, Üç-kuştur. Tuğrul bir saray gördüğünü, bu sarayın altı odasına da her bir kuşu verdiğini söyler: Deniz, Gök, Dağ, Yıldız, Gün, Ay (Ziya Gökalp 1989a: 265-266).

*Türk Töresi* (1923) kitabında “Kuş” maddesinde Türklerde Tuğrul adlı kuşun kutsal kabul edildiği ve bu esatirî kuşu kimsenin görmediği belirtilir. Akbabaya benzediği bilenen kuşun bazen gökyüzünde yüzlerde kuşun kanatlarının ya da kol ile bacaklarının yarılmış olarak yeryüzüne düştüğü de olurmuş. Kaşgarlı Mahmut’un da bu kuş için “Toğrul bin kaz öldürür, yalnız birini yer” dediği bilgisine de yer verilir (Ziya Gökalp 2007: 116-117, Ziya Gökalp 1979ç: 42) Manzumede de Türklerce kutsal sayılan Tuğrul bu bağlamda anılır.



“Barak” da yine Türklerce kutsal sayılan köpeğe verilen addır. Esatirî bir köpek olan Barak, akbabanın ömrünün sonunda yumurtladığı iki yumurtadan biri olarak görülür. Diğer yumurtadan ise akbaba çıkarmış. Çok tüylü ve hızlı koşan Barak’ın av sırasında emsalsizmiş. İt-Barak ise bir hükümdar adıdır. Oğuz Han’la savaşımıştır. Farsçada simurg kelimesi, seg-murg muhaffefidir. Seg köpek, murg ise kuş anlamındadır. Tuğrul ile Barak, bu ifadede birleşir (Ziya Gökalp 2007: 117, Ziya Gökalp 1979ç: 42-43).

“Geyik”ın koyunun müteradifi olduğu, geyiğin Alageyik menkıbesinde kutsiyetinin belirtildiği, Börte Çino’nun izdivaç kurduğu Kutlu-Maral’ında dişi geyik anlamına gelen maral adını taşıdığı yine aynı bağlamda *Türk Töresi* (1923) kitabında anılır (Ziya Gökalp 2007: 116, Ziya Gökalp 1979ç: 42).

Yak ise Tibet öküzüne verilen addır ve dört ciheti temsil eden dört hayvanın merkezidir. Türkler Altay’da yaşadıkları zaman Tibet öküzünü kutsal saymışlardır, sürgün avına eski Türklerin sığır denilmesinin kaynağı da yine bu anlayışandır (117, 43).

Manzumenin II. kısmı: Bu bölümde konu Çor Han ve onun Ogan’ın kızı Güneş Hanım’a olan aşkı vardır. İkinci kısım Gece ile Gündüz’ün gebe kalmasıyla başlar. Gece’nin sekiz yavrusuna Yirsu adı verilir. Gündüz’ün Dokuz İye yavrularına ise Tanrı adı verilir. Yer sekiz katı paylar, her Yirsu’ya birer çatı verir. Gök de dokuz katta her Tanrı’ya birer oda verir. Dokuzlar’ın başı Ogan, Sekizler’in başı ise Kara-Çor Han’dır. Çor Han babasına giderek Ogan’ın odasına çıkmasını ve gördüğü Güneş Hanım’ı istemesini söyler. Çeçen en son kata çıkarak oğlu Çor Han’a Güneş Hanım’ı ister. Ogan kızı iki nişan verirlerse alabileceklerini belirtir. Çeçen iki az diyerek daha çok iste der. Ogan kızına mücevherden, elmas, yakut ve zümrütlerden bir bilezik yaptırdığını, eksik iki taşı istediğini söyler. Biri dalga: Göl İncisi; diğeri serap: Çöl İncisidir. Çeçen yerin altına döner, durumu oğluna anlatır. Çor Han bunu kolay bulur. Yer üstünde yer altında her kim varsa çağırır, kimin bu iki nişanı elde edebileceğini sorar. Ses çıkmaz, tekrar eder yine kimse gönüllü olmaz. Sonra bir kurt ile karga eksiklerinin giderilmesi hâlinde bu iki nişanı elde etmek için yola düşmeye gönüllü olurlar. Kuş keskin bir göz, kurt ise uzun bacaklar ister. Çor Han onlara istediklerini verir. Asırlarca arasalar da bir şey elde edemez kurt ile karga. Çor Han kızı alamaz. Gün Hanım’dan bir bey doğar, adı Gün

Han olur. Gün Han'ın kanı sıcaktır, yeryüzüne de ışık salar (Ziya Gökalp 1989a: 267-269, Gökalp 2007: 381-382, Gökalp 2007: 157, Ziya Gökalp 1976ç: 108-109).

*Türk Töresi* (1923) ve *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) kitaplarında “Aşk Üstûreleri” başlığı altında “Güneş Hanım”, “Çolbu Hanım” ve “Öksüz Kız” üstûrelerine yer verilir. Üstûre kelimesi Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*'ında “1. efsâne, yalan, bâtil söz. 2. Uydurma, masal, söz.” şeklinde açıklanır (1999: 1130). Şemsettin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türki*'sinde esâtîr kelimesinin açıklamasında üstûre kelimesinin lisanımızda olduğu belirtilir ve açıklanır: “Hurâfât, eski akvâm-ı müşrikenin kâzib ma'bûdları hakkında olan hikâyât ve nakliyât garîbeleri: Esâtîr-i el-evvelîn, esâtîr-i Yunânîye, esâtîr-i İrânîye” (1989: 94). *Türk Töresi* (1923) ve *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) adlı kitaplarda geçen aşkla ilgili geçen bu söylencelerin/masalların/efsanelerin metni aynıdır. Ziya Gökalp'in “Yaradılış Türk Kozmogonisi” (1917) adlı manzumenin ikinci kısmı bu üstûrelerden ilham alınarak yazılmıştır. *Türk Töresi* (1923) ve *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) adlı kitaplarda “Güneş Hanım” üstûresi yer almaktadır.

Manzumenin III. kısmı: Bu bölümde Çolbu Hanım yani Zuhre kızı ile Ülker'in aşkı konu edilir. Zuhre bir Yıldız'a âşıktır, bu güzel genç Ülker-oğludur. Bir gün ikisi bir hizada birleşirler. Çolbu, Yıldız'a bir göz atar; Yıldız ise bir âh çeker. Hevesleri uyanır ikisinin de nefesleri sıklaşır. Nefesler dalgaya, dalga kasırgaya dönüşür. Ne zaman ki Zuhre ile Ülker birleşir böyle Türkler bu durumdan ürker (Ziya Gökalp 1989a: 269-270, Gökalp 2007: 382, Gökalp 2007: 157-158, Ziya Gökalp 1976ç: 109).

Manzumenin IV. kısmında konu Öksüz Kız'dır. Ziya Gökalp, dördüncü bölümde bir kış günü ayakları kardan şişmiş, narın kulakları donmuş, yalın ayak, yarı çıplak öksüz bir kızın elinde demir bir bakraçla gözü yaşlı, karnı aç su almaya gittiğini söyler. İşte tam bu sırada bir kasırga kopar. Ay, köşkünden kıza bakar. Mutlaka üvey ananın kızı böyle pınar pınar dolaştırdığını sezer. Kız bir çalı içindeyken Ay, kızı alıp getirmesini ister çalıdan. Çalı birden bir at olur. Kanatları kartal gibi açılır. At yükselir, gök alçalır. Kız bakracıyla göğe yükselir. İlk gece Ay, gümüş bir yay şeklindedir. Kız büyüdükçe Ay da büyür. Kız bazen otağa girer halı dokur ve bağa çıkmaz. Ay kızı özleyerek bir hilale önder yüzü. Bazen kızı keyfi yerine gelir, elinde bakracı göle koşar. Yorgun Ay'a su

getirir, Ay'ın yüzü o zaman olur dolunay. Gökte bir beyaz ayı vardır ki Ay'ı tutup yutmak ister. Gözü öksüz kızdadır. Ancak hızlı değildir. Her savaşıta yirmi beş gün kesintisiz Ay üstün gelir beyaz ayıya. Sadece üç gün Ay'ı yenebilir ve o zamanlar işte Ay görünmez olur gökte (Ziya Gökalp 1989a: 270-271, Gökalp 2007: 382-383, Gökalp 2007: 158, Ziya Gökalp 1976ç: 109-110).

İnsanoğlu anlayamadığı şeylerden korkar ürker. Anlam verebildiği evrendeki olaylardan ise korkmaz, çekinmez. İnsan hayatında kozmogoni dünyayı, evrende olup bitenleri anlamlandırmasını sağladığı için önemlidir. Ziya Gökalp, “Yaradılış Türk Kozmogonisi” (1917) adlı manzumesinde Türk tarihine uzanır, yirminci yüzyılın başında Türk tarihi ve dili ilgili efsaneleri, menkıbeleri yeniden yazar. Bunu yaparken amacı Türk tarihi, efsaneleri, inanışları gibi konularda okuru harekete geçirmek ve tarih bilinci uyandırmak esası vardır. Manzumede görüldüğü üzere kutsal sayılan hayvanların neden kutsal sayıldığı, Ülker ile Zühre yıldızı, Ay'ın neden görünmediği sorularını yanıtlayan inanışlar manzumede aslına da sadık kalınarak yeniden yazılmıştır. Diğer konulardaki Ziya Gökalp'in yazı-manzume koşutluğu anlayışı, kozmogoni konusundaki tutumuyla aynıdır. Manzumedeki kozmogoniyle ilgili anlatılar, tarih kitaplarında ele aldıklarının özetidir.

## 6. BÖLÜM

### İKTİSAT

Ziya Gökalp, *Diyarbakir* gazetesinde yazmaya başladığı yıllardan itibaren siyasi yaşama girdiği ve akademisyen olarak ders verdiği dönemler de dâhil olmak üzere yaşamının her döneminde iktisat konusunu makalelerinde ve manzumelerinde işlemiştir. Diyarbakir gazetesinde yayımlanan “Musahabe-i İktisadiye: Dışten Artmaz, İçten Artar”<sup>191</sup> adlı yazıda hem atalar sözünü değerlendirir hem de sadece tasarruftan ibaret bir iktisat anlayışının yeterli olmayacağını savunur. Yazıda makineleşmeden ve şirketleşmeden bahsedilir. Tarladan yeterli bereket sağlanamamasının altını çizer, elde edilen zahirenin ihracı konusunda nakliye sorununun olduğunu belirtir; az ve pahlı satışın önüne ise ancak ucuz istihsal etmekle geçilebileceğini söyler:

Mademki çok satmak, ucuz satmağa mütevakıftır, mademki ucuz satmak, ucuz istihsal etmeğe bağlıdır, az masrafla çok mahsul almak için tedbirler düşünelim.

Bu hususta uzun uzadıya düşünmeğe de hacet yoktur. Misâller gözümüz önündedir. Ticaret ve san’atla meşgul akvâmı bu babta muvaffak eden vasıtalar nelerdir? Başlıcaları makineler ile şirketlerdir.

Makineler, az emekle çok iş gören cansız amelelerdir. Şirketler, az sermaye ile büyük teşebbüslere girişen manevî şahıslardır.

Ucuz mahsul alıp iskelelere sevk etmek, yeni saban, orak ve harman makinelerinin çiftliklerimize girmesiyle mümkündür. Memleketimizde Avrupa metâ’larına rakabet edebilmek, demirci, marangoz, çulha, kazaz ve sair esnafın makineler istimaline canatmasıyla kabildir.

Büyük makinelerin iştirasına bir adamın sermayesi kifayet etmez. Fakat birçok kimselerin birleştirilen sermayeleri bu müşkülü kolaylaştırır. Bundan başka, bir san’atkâr, istediği kadar müşteri bulamaz. Bir şirket ise, her yerde şubeler açarak emtiasını sürdürebilir.

Hulâsa zengin memleketlerin servet ü umranını husule getiren, makinelerle şirketlerdir. Bu vasıtalarla bizim de istifadeye çalışmamız derece-i vücûbdadır. Fakat bu babda Hükûmet-i Seniyye’nin de teşebbüsü lâzımdır. O da, Ziraat Bankası tarafından merkez-i vilâyette ziraat ve sanayi makineleri için bir depo tesisi ve burada daimî surette bir makinistin bulundurulmasıdır. Bu mağazada herkez taksit suretiyle istediği makineyi alabilir (Ziya Gökalp 1976d: 24-25).

<sup>191</sup> 26 Teşrinievvel 1322 (8 Kasım 1906) tarih ve 1503 sayılı *Diyarbakir* gazetesinde *Meclis-i İdare-i Vilâyet Zabıt Kâtibi Ziyaeddin* imzasıyla yayımlanmıştır.

*Makaleler VIII* (1981) kitabında yer alan iktisatla ilgili makaleler mevcuttur. Ziya Gökalp, “Millî İktisat Nasıl Vücuda Gelir?”<sup>192</sup>, “Türklerde Millî İktisat Devreleri”<sup>193</sup>, “Millet Nedir, Millî İktisat Neden İbarettir? I, II”<sup>194</sup> ve “Türklerde Millî İktisat Devreleri”<sup>195</sup> adlı makalede “millî iktisat” üzerinde durur. Millî iktisat konusunu ele almanda önce iktisadın bir bilim oluşundan sosyolojik olarak tasnifinden bahseder ve bir toplumda millî iktisadın devletin şekliyle ilgili olduğunun altını çizer. Millî iktisadın ne olduğunu tayin için mukayeseli iktisattan yardım alır, Türklerin geçmişini de göz önüne alarak neler yapılabileceğinden etraflıca bahseder.

“Millet Nedir, Millî İktisat Neden İbarettir? I” adlı yazıda iktisadın bir ilim aynı zamanda bir sanatın adı olduğu belirtilir; bu ilmin çeşitli kavimlerde meydana gelen iktisadi olayları objektif bir biçimde inceleme, sınıflama ve genel soyut bir örneğe dönüştürdükten sonra bu örneklerin bağlı olduğu doğal kanunları meydana çıkarır. İktisat sanatı ise, iktisat ilminin ortaya koyduğu gerçeklere dayanarak kavimlerin iktisadi hayatını tanzim yahut ikmal edilmesi şeklinde bir amaç edinir. İşte millî iktisat da kavimlerin doğal ve gerekli olarak ulaştıkları bir safhadan başka bir deyişle iktisadi hayatın bir numunesidir. İktisadi hayat: aile iktisadı, şehir iktisadı ve millî iktisat diye üç örnektir. Bu tasnif aynı zamanda içtimai tekâmülle de ilgilidir. Bu üç iktisadın birbirinden tamamıyla ayrı bulunmayacağını ifade eden Gökalp, millî iktisadın iki devresi olduğunu söyler. Birinci devrede “millî istihsâl millî istihlâke tamamıyla tekâbül ederek milleti iktisaden kendi kendine kifâyet edecek bir hale getirir. İkinci devirde inkisâm-ı servet âdilâne bir şekil alarak bütün efrâd-ı millet, medeniyetin feyizlerinden mütena’im olmaya başlar” (Ziya Gökalp 1981b: 78-81).

“Musahabe: İktisadî Mucize”<sup>196</sup> adlı makalede ise Türklerin ruhuna uygun iktisat politikaları takip edilmediği üzerinde durulur, İngilizlerin iktisat nazariyelerinin ziraat memleketi olan Türklere iktisadi bakımdan uygun düşmediği anlatılır. Makalede iktisadi arzu “Harp esnasında askerî bir mucize gösteren bu millet, sulh devrinde de

<sup>192</sup> *İktisadiyyat Mecmuası*, 35. sayı, 21 Teşrinisani, 1332.

<sup>193</sup> *İktisadiyyat Mecmuası*, 44-48. sayı, 8 Mart 1333.

<sup>194</sup> *İktisadiyyat Mecmuası*, 1. sayı, 8 Şubat, 1331; *İktisadiyyat Mecmuası*, 7. sayı, 28 Mart 1332.

<sup>195</sup> *İktisadiyyat Mecmuası*, 44-48. sayı, 8 Mart 1333.

<sup>196</sup> *Küçük Mecmua*, 23. sayı, 20 Kasım 1922, sayfa 1-4.

iktisadî bir mucize gösterebilir” (Ziya Gökalp 1982a: 163-165, Gökalp 2009c: 9-11), diye ifade edilir. Bundan başka *Küçük Mecmua*’da iktisatla ilgili başka makaleler de vardır.

“Musahabe: İktisadî Tekâmülün Merhâleleri”<sup>197</sup>, ve “İktisadiyat: İktisadî İnkılâp İçin Nasıl Çalışmalıyız?”<sup>198</sup>. Bu makalelerde bir araştırmacı titizliğiyle Ziya Gökalp önerilerde bulunur. Millî iktisat için devletçilik anlayışından bahsederek iktisadi bir kalkınma için yapılacakları anlatır. Millî iktisat için millî sanayinin zaruri olduğu, makineleşmenin önemi, köylere kadar elektriğin götürülmesi gibi geniş bir yelpazede millî iktisada giden yolu anlatmaya çalışır.

*Doğru Yol. Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsîri* (1923) ve *Türkçülüğün Esâsları* (1923) kitabında da iktisat konusu benzer bir çizgide ele alınır. Millî hâkimiyet ilkesine dayalı bir politika izlenir. Makalelerde ele alınan konuların yeniden yazılmasından ibarettir.

*Türk Medeniyeti Tarihi* (1341/1925) kitabında ise eski Türklerde devlette iktisadi hayatın rolü anlatılır; ancak bu kitapta amaç daha çok okura tarihî bir perspektif kazandırabilmektir.

*Cumhuriyet* gazetesindeki “İktisadî Adem-i Merkeziyetçilik”<sup>199</sup> adlı yazıda ise iktisat konusunda Durkheim’ın benimsediği adem-i merkeziyetçilik üzerinde durur. Bu düşüncenin ise hükümetin iktisat işlerine hiç karışmayacağı anlamında yorumlanmaması belirtilir, yine millî iktisat programına sahip bir hükümet arzusu dile getirilir. İktisadi ve siyasi hayatın sınırlarından bahseden Ziya Gökalp, toplumda işbölümünden ve iktisat sahasındaki memurların öneminden bahseder (Ziya Gökalp 1966: 67-70, Ziya Gökalp 1980: 145-148).

Ziya Gökalp’in incelenen 125 manzumesinden 5’inde Ziya Gökalp’in iktisat anlayışından izler vardır. Bu beş manzume şunlardır: “Büdcce Birliği” (1918), “Vakf” (1918), “İstid’â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922), “İktisadî Vatanperverlik” (1922).

<sup>197</sup> *Küçük Mecmua*, 30. sayı, 10 Ocak 1923, sayfa 1-4.

<sup>198</sup> *Küçük Mecmua*, 33. sayı, 5 Mart 1923, sayfa 3-6.

<sup>199</sup> 31 Temmuz 1340 tarihinde, 83. sayı.

“Büdcce Birliğı” (1918) adlı manzumede hazine konusu işlenir. Vakıf sistemi ele alınır. İki hazinenin yani Evkaf ve Beytü’l-Mâl’ın iki bütce uygulamasının istihsal edilemeyeceğine dikkat çekilir. Ya da evkaf sandığının Beytü’l-Mâl’a dâhil edilmesi istenir. Bu ise “Bir yurttta iki devlet birleşir....” (Ziya Gökalp 1989a: 117) anlamına gelir. Manzumenin devamı şöyledir:

Hem vakfın yok velâyet-i âmmesi  
Evkaf artık bir Nezâret kalamaz!  
Hem de yokken velâyet-i tâmmesi,  
Başka Nâzır onu toptan alamaz!...

Asrî devlet olacaksak mutlaka  
Denilmeli husûsîdir vakıflar;  
Şart-ı vâkıf bunu eder ıktizâ;  
Yoksa onu âit olan yer yutar.  
(Ziya Gökalp 1989a: 117-118)

İki hazine iki hazine uygulamasının millî iktisada uygun olmadığı vurgulanır, asri devlet derken ulus-devlet anlayışı ve ona uygun millîleşme kast edilir.

“Vakf” (1918) adlı manzumede vakıf sistemi eleştirilir, vakıfların kendine ait bütçesi olmasının yol açtığı iktisadi ikiliğin değişmesi savunulur:

Her vakf bir Hudâşâhî hükûmet  
Var kanûnu, me’murları, bütçesi....  
Bu divânda değişmez bir hizmet,  
Murâkıbı bir ölünün pençesi.....  
(Ziya Gökalp 1989a: 118)

“İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) adlı manzumede, Ziya Gökalp iktisat sahasındaki sıkıntılardan kurtarması için Gazi Mustafa Kemal’e seslenir:

Harpte nasıl ün aldıysa her nefer,  
Tezgâhta da san‘atına versin fer..  
Kazanalım her hünerde bir zafer:  
Kurtar bizi iktisâdî buhrândan!  
(Ziya Gökalp 1989a: 291)

“İktisâdî Vatanperverlik” (1922) manzumesinde halkçı, devletçi bir bakış açısıyla iktisat konusu ele alınır. İthal mal almak yerine yerli malının önemi vurgulanır:

Çok güzeldir yurdumuzun ipeği,  
Biliyoruz dokumağı, örmeğı.

Yaptığımız kumaşlarda görünür:  
Bu vatanın binbir çeşit çiçeğı...

Ecnebîden almayalım çürük mal,  
Giymeyelim ne kırep, ne jerseyi..

Yaptıralım bütün yerli matinden,  
Çarşaf, buluz, etekliğı, gömleğı..

Bu toprakta kalsın helâl paramız;  
Kıymet bulsun elimizin emeğı..

(Ziya Gökalp 1989a: 278)

Ziya Gökalp, iktisadî kalkınmada millîleşmeyi esas almıştır. Düzyazılarında iktisatla ilgili düşüncelerini daha fazla dile getirirken manzumelerinde bu konuda özellikle ikilik oluşturan vakıf ya da dinden kaynaklanan yapılanmaların değışmesi gerektiğıne dikkat çekmiştir. Millî iktisat anlayışını devletçilik ve halkçılıkla yorumlamıştır. Toplumsal hayatta işbölümü, meslekleşme, sanayileşme, yerli üretimin teşviki gibi konulara önem vermiştir.



## 7. BÖLÜM

### DİN

Ziya Gökalp'in manzumelerinde işlediği önemli konulardan biri de “din”dir. Gökalp dinin insan hayatındaki yeri ve önemi hakkında gençlik yıllarından beri düşünür ve sosyoloji açısından da bu kavramı düzyazılarında ele alınır. Gökalp, *Türk Töresi* (1923) kitabından *Türk Medeniyeti Tarihi*'ne (1925) ya da gençlik yıllarında yazdığı *Peyman* gazetesinden olgunluk döneminde yazdığı *Küçük Mecmua*'ya (1922-1923) kadar hemen her döneminde bu konu hakkında makaleler yazmıştır. Din sosyolojisi hakkındaki “İlm-i İctima'-ı Dinî” adlı kayıp bir eseri de söz konusudur. Ziya Gökalp'in İstanbul Üniversitesinde sosyoloji dersleri verdiği yine Şevket Beysanoğlu'nun yayına hazırladığı *Tamamlanmamış Eserler I* (1985)'de ve Enver Behnan Şapolyo'nun *Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi* (193) adlı kitapta belirtilir. Sosyoloji kavramını Türk kültür ve tarihine getiren, Malta'da sürgünde dahi sosyoloji konuşmalara yapmaya devam eden Ziya Gökalp'in zihnini meşgul eden bir kavramdır din. Din hakkındaki ilk yazısı Diyarbakır'da iken çıkardığı (Ziya Gökalp 1956: 86) *Peyman* gazetesinin 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909) tarih ve 9 sayılı baskısında “Din, İlmin Bir Netice-i Zarûriyyesidir” adıyla imzasız olarak yayımlanır. *Peyman* gazetesindeki bu ilk yazılarda da Gökalp'in ilerleyen yıllarda üzerinde duracağı konu başlıkları üzerinde durduğu hemen dikkati çeker. Ziya Gökalp; II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kaleme alınan bu yazılarda sosyoloji ilminden arazi kanunnamesine, Osmanlılıktan Türklüğe gibi geniş bir yelpazede makaleler yazmıştır. Bu konulardan biri de Ziya Gökalp'in üzerinde durduğu din konusudur. Ziya Gökalp 1311'de yayımladığı “Gazel” (1891/1895) de ruh hâlini şu sözlerle anlatır.

“Beşer, sefâletin içinde bir yetimi andırır  
Hazin likası her dakika dağ-dar eder beni

Başımda yıldırımlı fikr-ü hisler ihtilâl eder  
Riyay-ı gam bulut misali bi-karar eder beni”  
(Ziya Gökalp 1989a: 237)

“İntihar hâdisesi 1311 (1895) senesi yazında vukua gelmişti” (Ziya Gökalp 1956: 11) diyen Şevket Beysanoğlu, iyileştikten sonra Gökalp’in kendisini büsbütün okumaya karar verdiğini belirtir. Ziya Gökalp’i buhranlı günlerinden kurtaran şey, okuduklarından yola çıkarak düşündüğü konular üzerine söz söyleyebilmesidir. Başındaki yıldırımlardan, karmaşık hislerden, kararsızlıklardan ancak okumak yoluyla çıkar. Dünya üzerinde insanı, bir yetime benzettiği dizelerindeki yalnızlıktan, bu üzgün hâlin yürek dağlamalarından çıkış yolu toplumu araştırmaktan geçer onun için. Sosyolojiye, din sosyolojisine dair söylediği sözler; kendini anlama çabasının da birer ürünü olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Ziya Gökalp’in din hakkındaki ilk yazısında “din” konusuna nasıl yaklaştığı, bu konuyu hangi noktalarda ele aldığı üzerinde durulacaktır.

“Din, İlmin Bir Netice-i Zarûrîyyesidir”<sup>200</sup> adlı yazıda Ziya Gökalp önce, ilmin insan hayatındaki önemi üzerinde durur. İlmin yerini, insan hayatındaki önemini belirledikten sonra dinin yerinin ne olduğu hakkındaki görüşlerine geçer. Yazı şöyle özetlenebilir:

Dünyada hiçbir insan yoktur ki ilimden uzak bulunsun. Çocuklar, vahşiler, kötürümler bile kendilerine göre bir ilme sahiptirler. İlim insanlığın mümtaz bir özelliğidir. İnsanlardan daha iyi koku alan, gören ve işiten hayvan zümreleri ilimden yoksun oldukları için geçmişten ve gelecekte bîhaberdirlere. Sadece içinde yaşadıkları durumdan haberdardırlar. İlim geçmişteki olaylardaki delillerden gelecek olayları keşfeden, Cenab-ı Hakk’ın Benî-Âdeme muhtas (insana özgü) bir meleke, lütuftur. Yemek içmek bakımından hayvanlardan aşağıda bulunmaktan insan, inhisar-ı hâlin esiri olmaktan (güne sıkışmak, hâlin dışına çıkamamak) ilmin kuvvetiyle kendisini kurtarmıştır. Hassasiyet insanı hâle ait duvarlarla kuşatan bir zindan ise ilim bu zindanda geçmişten geleceğe açılmış bir penceredir.

İlmin nazari ve ameli (teorik ve pratik) kısımları vardır. İlm-i nazarî gelecekteki korkular ve başarıları haber veren bir keşif gücüdür. İlm-i amelî mümkün korkulardan

<sup>200</sup> 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909) tarih ve 9 sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

korunma, tasarlanan başarılarla ulaşma sebeplerini hazırlayan tedbirli bir güçtür. Fakat şu dikkate alınmalıdır ki ilmin her yönü etraflı bilgiden eksik olmaya müstenit olduğu için şüphe edilmeyecek zannedilir. İlim; gelecekteki hiçbir tehlikeyi gelecekteki, başarıyı yüzde yüz katiyetle haber veremez. Tıbb-ı fennin tamamen ümidi kestiği bir hasta yaşam gücünün mucize bir eseri olarak sağlığına kavuşabilir. Fenn-i harbin kati olarak vaat eylediği bir zafer, uğursuz küçük bir olayın tesiriyle keder verecek bir mağlubiyete dönüşebilir.

İlmin keşfettiği dehşet veren bir tehlike yahut mutlu bir murat olmamakla beraber şiddetli bir korku yahut çok haris olarak bir arzu telkininden de geri durmaz. Kalbi büyük bir heyecana düşürmek için tehlikenin yalnız mümkün olması, gönülde ateşli bir arzu uyandırmak için başarının yalnız imkânsız olması kâfidir. Zihnimizin görece kayıt altına aldığı hakikatler, hayatımızda mutlak olarak zirveye çıkar. Bunun üzerine aklımızın yalnız muhtemel gördüğü tehlike yahut başarılar kalbimize derin korkular, sonu gelmez hırslar ilham eyler. İnsan ruhu inceleyenlerce bilinmeyen bir şey değildir ki (.....)<sup>201</sup> şüphe edilmeyecek şekilde değişir (Ziya Gökalp 1956: 127-128).

Görüldüğü üzere yazının giriş kısmı diye nitelenebilecek bu kısımda ilmin önemi kadar sınırları da çizilmiştir. Yazının devamında ilmin kalplerdeki etkisi ve ilmin her şeyi katiyetle tedbir edemeyeceğine dair sözler sarf edilir, korku, ümitsizlik kavramları ile kalp ilişkilendirilerek saadet kavramının yolu çizilir:

Kalb-i beşer havf ü ye'sden âzâde bulunmadıkça mutma'in olamaz. Sa'âdet-i hayâtiyyenin medâr-ı yegânesi itmi'nân-ı vîcdândır. İlim ne kadar (terakkî eder ise etsin yine) bir itmi'nâmı mü(ştareken) husûle getiremeyecektir. İlim müşâhedat-ı mahdûde, tecarüb-i ma'dûde, istikrâ'ât-ı nâfi'a temelleri üzerine müesses bulunduğuna binâen hayât-ı vîcdâniyyeye dâimâ gayr-ı kâfi kalacaktır. İlmin bu za'fını telâfi edecek yalnız bir kuvvet vardır. Bu, kuvve-i mukaddese dîndir.

İlmin vazîfesi zihinlere tedbîr öğretmek, dîn gayesi gönüllere tevekkül ilhâm etmektir. Tedbîrin verdiği ümmîd-i nâkıs tevekkülün bahş ettiği i'timâd-ı kavî ile tamâmlaşır (Ziya Gökalp 1956: 128).

İlim hakkında düşüncelerini birkaç paragrafta örnekledikten sonra Ziya Gökalp, insanlığın muntazam bir hayat sürmesini ilim ile dinin paralel olarak kuvvet kazanmasına bağlı olduğunu vurgular. İlim terbiyesi kadar kalbin de dindarane bir

<sup>201</sup> Bu kısmın okunamadığı, sıçan yeniğine rastlandığı belirtilmiştir (Ziya Gökalp 1956: 127).

tevekkülden nasibini alması gerektiğine inanır. Yoksa insan o zaman felç olmuş demektir, âdeta doktorsuz bir hastadır. İlmin dinden feyz alabileceğine inanan Gökâlp, ilmin ihtiyat; dinin tevekkül olduğunu belirtir. Bu iki kuvvetin kemal-i akıl ve metanet-i kalp sahibi olmak için insan nefsinde bulundurulmasını öğütleyerek yazısını sonlandırır (Ziya Gökâlp 1956: 127-129).

Ziya Gökâlp ilim ile dinin zihninde nasıl çarpıştığını idadi yıllarında yaşadıklarını *Küçük Mecmua*'daki "Felsefî Vasiyetler 2: Hocamın Vasiyeti"<sup>202</sup> başlıklı yazıda şöyle anlatır:

İdadide bir taraftan tabî ilimler okumaya, diğer cihetten kelâm dersleri almaya başladık. Maneviyat nokta-i nazarından biri müspet, diğeri menfi elektriğe malik olan bir iki makûs cereyan, ruhumun faziletinde her müsaade ettikçe, hakikat şimşekleri yerine zihin yıldırımları fırlamaya başladı. Ruhumun içinde, müspet hakikatlerle sevgili mefkûrelerim, her gün daha büyük şiddetle çarpışıyorlardı. Kalbim, vicdanımın yegâne membaı olan faziletli kahraman "insan"ın asaletsiz, pespaye, esir ve âciz "madde"den yapılmış ihtiyarsız ve istiklalsiz bir makine olmasına bir türlü kail olamıyordu. Bütün emelim, bin türlü tehlikelerle tehdit olunan fakat, istibdadın uyuşturucu macunuyla vaziyetten bihaber olan milletin mucizevî bir surette kurtulması mümkün olup olmadığını bilmektir. Bana bir ümit felsefesi, bir necat nazariyesi lâzımdı. Eğer insan bir makineden ibaretse, eğer onda bu tabiatın fevkine fırlayabilecek mucizevî bir kuvvet bulsa, millet tehlikelerden kurtulamayacaktı. İnsaniyet de, sonuna kadar vahşetler içinde çırpınacaktı. Ne kelâmi ne tasavvuf bana böyle bir ümit felsefesi, bir kurtuluş nazariyesi vermedi. Onlar bugünkü hayata ait mefkûrelere kıymet vermiyorlardı. Ben bugünkü hayatta da insaniyeti, insanı yükseltmek, milleti, vatani kurtulmuş görmek istiyordum. Fakat kafamın içinde, her hükmü riyazî ölçülerle ölçen, mantık miyarıyla ayarlayan, vakıaların, tecrübelerin hükmüne vurmaksızın hiçbir hükmü kabul etmeyen uğursuz bir şahsiyet daha vardı. Bu da benim aklımdı (Ziya Gökâlp 2009b: 107).

"Hocamın Vasiyeti'nden" (1922) başlıklı manzumede de zihninde yaşadığı karmaşayı anlatır. Dörtlüklerle yazılan manzume, I. tekil kişi ağzından yazılmıştır. Dünya hayatında küçük bir cüz olduğunu haykıran bu ses, efkârının hayat âleminde fişkırdığını, emellerinin ondan kalbine doğduğunu söyler. Bağımsızlık arzusu bende yok diyen bu ses, aklında fikrinde müdebbir olanın hayat-ı umum-ı âlem olduğuna dair inancını dile getirir. Hareketlerine işleyiş kazandıran her ne yapsa tesir eden şey bu düzendir:

"Ben neyim? Bir hayat makinesi;  
Beni tahrike zenberek lâzım;  
Odur ancak hayatıma nazım:  
Zenberek kâinat makinesi..

Bütün eşyada var ebedle ezel

<sup>202</sup> 10 Safer Sene 341, Pazartesi 2 Teşrin Evvel Sene 338.

Olamaz cism-ü can fena-perver:  
Biri unsurlara tehallül eder,  
Biri kuvetlere olur münhal.”

(Ziya Gökalp 1989a: 238, 2009b: 108-109)

Aklı isyan eden Gökalp’in ümitleri kırılır, zihni bulanır. “Tevile ihtiyacı olur mu hakikatin?” (Ziya Gökalp 1989a: 239, 2009b: 108) dizesinin kalbinden fırlaması ile bu sığındığı yerden de mahrum kalır. Ziya Gökalp aynı makalede, geçirdiği bu dehşetli buhranın kendisini intihara sevk ettiğini hatta müptela ettiğini ve vücutça zayıflatarak iskelete dönüştürdüğünü belirtir. Hocasının vasiyetinden bahseder, yapılacak siyasi inkılabın Türk milletinin ruhuna, içtimai hayatına ve millî duygularına uygun olması üzerinde durduğunu hatırlatan sözlerine aklında kaldığı kadar yer verir. Her şeyden önce Türk milletinin psikolojisi ve sosyolojisinin tetkik edilmesi gerektiğini söyleyen kişi Doktor Yorgi’dir. Diyarbakır İdadisinde Tarih-i Tıbbî okutmak üzere orada bulunan Yorgi, bu anlamda Gökalp’i etkilemiştir. Hocasının söylediklerini vasiyet olarak algılayan Gökalp, Türk milletinin sosyolojisini ve psikolojisini inceleyebilmek için öncelikle bu ilimlerin genel esaslarını öğrenmeye başladığını söyleyerek yazısını bitirir (Ziya Gökalp 2009b: 110-111).

Yaşadığı buhrandan sosyoloji ile uğraşarak kurtulan Ziya Gökalp için din bir milletin kendisini anlaması için incelenmesi gereken sosyolojinin bir sahasıdır. O nedenle İslamiyet’ten önce ya da daha sonraki dönemlerde Türkler nasıl bir yol izlediler, inanç bakımından hangi sistemleri benimsediler tek tek araştırmış nesirlerinde de bu konuları ayrıntılarıyla incelemiştir.

Ziya Gökalp’in İslam dinine bakış açısı kendine özgüdür. İdeolojisine paralel olarak din kavramını ele alır. Modernleşme sürecinde dini yadsımadan nasıl yenileştirileceğinden bahseder. Dini ham sofı olarak değil de toplum vicdanını besleyen, bireyin anlam arayışını destekleyen bir unsur olarak görür.

Belirttiğimiz üzere sosyal hayatın bir parçası olarak din kavramına yaklaşan Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918) kitabında “milliyet” kavramı merkezinde İslamiyet’i değerlendirmiştir. *Türk Töresi* (1923) kitabında daha çok İslamiyet’ten evvel Türklerin hangi dinleri benimsediklerini ele almıştır. *Türkçülüğün*

*Esasları* (1923) kitabında ise “dinî Türkçülük” üzerinde durmuştur. *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) kitabında da İslamiyet’ten evvel Türklerin dinleri, aile yapısı, iktisadi hayatı vesaire incelenir. *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925)’nde Türklerin İslamiyet’i benimsemesine dair ya da Türkler ve İslamiyet ilişkisi hakkında bilgi mevcut değildir. Ziya Gökalp’in İslamiyet’le ilgili başka gazete ve dergilerde yayımlanmış yazıları da vardır.

“İçtimâî Sütunlar: Cahiliyet Ailesi ve İslâm Ailesi”<sup>203</sup>, “Dinin İçtimai Hizmetleri I”<sup>204</sup>, “Dinin İçtimai Hizmetleri II”<sup>205</sup>, “İslâm İçtimaiyyatı: Dinin İçtimai Hizmetleri III Müsbet Ayinler”<sup>206</sup>, “Diyânet ve Kaza”<sup>207</sup>, “İçtimai Usul-i Fıkıh”<sup>208</sup>, “İslam Terbiyesinin Mahiyeti”<sup>209</sup>, “Fıkıh ve İçtimaiyat”<sup>210</sup>, *Küçük Mecmua*’da hilafet hakkında yazılan makaleler göze çarpan ilk yazılardır. Bu yazılarda sosyolog bakış açısıyla konuyu ele almış, toplumsal hayatta yaşananları da dikkate alarak görüşlerini yazmıştır. Bu nedenle Ziya Gökalp’in bir kitabında din hakkında ne söylediğine bakarken onun özellikle bu yazıyı ne zaman yazdığına, yazıldığı yılda Türklerin siyasi hayatta neler yaşadığına da bakmak gerekir. Onun Türkçülük anlayışını benimsemeden önce Osmanlıcılık anlayışı ve İslamcılık etkisi altında Turan birliğine inandığını, bu anlayışla manzumeler, makaleler kaleme aldığını unutmamak gerekir. “Hayat Yolunda” (1913) yürüyen Gökalp için, din bir inceleme alanı olduğu kadar hayatta kalmasını da sağlayan teslimiyetten ibarettir. Araştırır, sorgular, yeri göğü kendi akıl süzgecinden geçirir ve Tanrı’ya “Bir vicdânda Sen’i, bir de *Kur’ân*’da buldum” diye seslenir (Ziya Gökalp 1989a: 61).

*Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* (1918) kitabında “Milliyet ve İslâmiyet” başlığı altında önce milliyet fikrinden bahsedilir. Milliyet fikri, Osmanlı Devleti’ni yüz seneden beri parçalayan “manevi bir mikrop” diye tanımlanır, daha sonra Osmanlının

<sup>203</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, 1020.sayı, 9 Ocak 1339 (1923), 1. sayfa.

<sup>204</sup> *İslâm Mecmuası*, 34. sayı, 13 Ağustos, 1331.

<sup>205</sup> *İslâm Mecmuası*, 36. sayı, 10 Eylül 1331.

<sup>206</sup> *İslâm Mecmuası*, 37. sayı, 24 Eylül, 1331.

<sup>207</sup> *İslâm Mecmuası*, 35. sayı, 27 Ağustos, 1331.

<sup>208</sup> *İslâm Mecmuası*, 3. sayı, 27 Şubat, 1329.

<sup>209</sup> *İslâm Mecmuası*, 1. sayı, 30 Kanunusanî, 1329.

<sup>210</sup> *İslâm Mecmuası*, 2. sayı, 13 Şubat, 1329.

elinden çıkan Sırbistan, Karadağ, Yunanistan, Bulgaristan, Sisam ve Girit adları anılır. Daha sonra Gökâlp sözlerine şöyle devam eder:

Bu fikir marazî bir mikrop değil, içtimâî bir maya idi. Maatteessüf bugüne kadar mâhiyetini anlayamadık. Daima aleyhimizde lisanî, edebî, iktisâdî, terbiyevî, nihâyet siyâsî ihtimarlar yaptı. Biz bu hayatî yaratılışları tanzimlerle, tesislerle, teşkîllerle beyhude durdurmaya çalıştık. Bu asrın milliyetler asrı olduğunu hissedemedik. Bu içtimâî kuvveti biraz da İslâmîlığın, Osmanlılığın menfaatinde istihdam etmeyi hatırlayamadık.

Ne ise olan oldu, milliyet fikri İslâmiyet aleyhinde ne mümkünse yaptı. Artık bu silâhı isti'mâl etmenin sırası İslâm âlemine geldi.

Şimdiye kadar bütün Müslümanlarda hâkim olan zihniyet şundan ibaretti: Yeryüzünde yalnız bir meşrû devlet vardır ki o da İslâm devletidir. Bilfiil hangi hükümetin idaresi altında bulunurlarsa bulunsunlar, bütün Müslümanların bilhak metbûları ancak İslâm halifesidir. (Ziya Gökâlp 2007: 85)

(...)

Bilakis milliyet fikri kuvvet buldukça İslâm ümmetçiliği fikri de o derecede harslanacağı için mevcut harsı takviye ve te'yîd edecektir (Ziya Gökâlp 2007: 87).

Ziya Gökâlp; milliyet fikrinin İslam birliği açısından nasıl kullanılabileceği, o dönemde İslam ülkeleri üzerinde Avrupalı devletlerin hâkimiyeti olmasına rağmen bütün Müslümanların halifeye tabi oluşu, İslam ümmetçiliğine milliyet fikrinin hizmet edeceği gibi düşünceleri işler. Nitekim ittifak devletleri I. Dünya Savaşı'nda halifelik kurumundan siyasi açıdan fayda sağlamaya çalışmıştır. Kısacası Gökâlp'in yukarıya alıntılanan sözleri, 1918 dönemindeki gelişmelerden ayrı düşünülemez.

*Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabında ise ahlak konusu vatan, aile, meslek, medeni ve beynelmilel ahlak diye tasnif edilir ve her bir konu Türkçülük anlayışı ile kaleme alınmıştır. Hukuki, iktisadi, felsefî, siyasi ve dinî Türkçülük hakkında da ayrı başlıklar açan Gökâlp, dinî Türkçülük bahsinde ibadet dilinin Türkçe olması üzerinde durur. Halkın dinî hayatına bakıldığında da Türkçe yapılan duaların ya da söylenen ilahilerin varlığı da bunu destekler mahiyettedir (Ziya Gökâlp 2007: 284).

*Doğru Yol. Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsîri* (1923) adlı broşürde “Dinî Umde” başlığı “İstinâdgâhı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan makam-ı hilafet beyne'l-İslâm bir makam-ı muallâdır.” notuyla yayımlanır ve İslam dini şöyle tanımlanır:

İslam dininde bütün namazlar cemâatle edâ olunur. Cemâatin bir imamı vardır ki cemâati terkîb eden bütün fertler ona iktidâ ederler. Bu sûretle, imam, cemâatin timsâli olmuş olur. Cemâatin fertleri arasındaki tesânüd imamın şahsında tecellî eder.

Her imamın kendi cemâatini namaz esnâsında birleştirerek birçok ruhlardan tek bir ruh meydana getirmesinden küçük bir tesânüd husûle gelir. İslâmiyet'te bundan başka bir de büyük tesânüd vardır ki bütün ümmeti tek bir ruh hâline getirir. Bunun şekli de bütün imamların ma'nevi bir sûrette bir imam-ı ekbere iktidâ eylesidir. İşte, bu imamların imamına “halife” nâmı verilir. O hâlde, namaz kılınırken, yalnız gözümüzün önündeki cemaatin imamda temerküz eden ruhî vahdetini görmekle iktifâ etmemeliyiz. Bilmeliyiz ki bu cemâatten başka milyonlarca cemâatler de, aynı zamanda bir ümmet hâlinde birleşmişlerdir. Bu birleşme, bütün ümmetin bir büyük imam etrafında yani halifenin çevresinde birleşmesiyle husûle gelir. Demek ki küçük imamlar küçük cemâatleri temerküz ettirerek küçük tesânüdlere vücûda getirdiği gibi, büyük imam da bütün ümmeti temerküz ettirerek, İslâm âlemindeki umumî tesânüdü husûle getirmiştir. Bundan dolayıdır ki bütün İslâm âlemi halife meselesinde alâkadardır. Yeryüzünde hilâfet makamı bulunmazsa İslâm âlemi kendisini imâmesiz kalmış bir tesbîh gibi dağılmış, perîşân görür (Ziya Gökalp 2007: 311).

Yazının devamında Türkiye Büyük Millet Meclisinin halifeyi seçerek “bu muazzez ve muhterem makama” kendisini dayanak (istinadgâh) yaptığı sözleriyle sonlandırılır. İslamcılık anlayışını benimsemiş kişilerin ve halifelik makamının etkisinden de faydalanılarak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri sağlamlaştırılmak istenmiştir. 1923'e kadar Atatürk'ün bütün görüşleri bir arada tutan ve birleştiren bir zihniyetle hareket ettiğini de unutmamak gerekir. Yukarıdaki alıntıların yapıldığı bu broşürü yeniden baskıya hazırlayan M. Sabri Koz'un sunuş yazısında verdiği şu bilgi dikkate değerdir:

*Doğru Yol. Hâkimiyet-i Millîye ve Umdelerin Tasnîf, Tahlîl ve Tefsîri* [1339 (1923)], “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Gâzî Mustafa Kemal” imzasıyla yayımlanmış olan “*Halk Fırkası'na İhtikâl Edecek Olan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Umdeleri*” başlığı altında yayımlanmış seçim bildirgesi üzerine kaleme alınmış bir “sınıflandırma, çözümleme ve yorumlama” denemesidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Nisan 1923'te aldığı seçim kararı üzerine Mustafa Kemal'in liderliğindeki Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun (Birinci Grup) ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin “reis”i sıfatıyla imzaladığı bu bildirme, kurulacak olan Halk Fırkası'nın da “Dokuz Umde” hâlinde özetlenmiş programı hükmündedir (Ziya Gökalp 2007: 303).

Malta'da sürgünde iken verdiği *Malta Konferansları* (1977) kitabında ise Türklerin İslamiyet'i benimsemeleri, İslamiyet'in Türklere tesiri gibi konuların işlenmesi söz konusudur. 23 Teşrîn-i Evvel (Ekim) 1919 tarihli konferansta, eski Türklerin niçin Buda dinini benimsemediği Orhon kitabelerinden bahisle anlatılır. Bilge Han'ın Buda dinine



intihap etmek istediğini, kayınpederi Tonyukuk'un buna mani olduğunu, bu dinin muharebenin aleyhinde bir yaşam biçimine yol açtığını söyler. Bu dine girenlerin her şeyleri kaybettikleri belirtilir (Ziya Gökalp 2007: 648-649). Bu konferansta Türklerin İslâm dinini gönüllü kabulleri şöyle izah edilir:

Türkler, İslâmiyet'i (gönüllü olarak ve topluca) kabul etmekle, kendi mizaçlarına muvâfık bir din kabul etmiş oluyorlar (dı). (Türklerin) "Sulh" (El) tesisini dinî bir vazife bilmeleri ve İslâm (adı gibi dini de) "müsâlemet"ten geldiğinden, bu (kabul işi) pek (kolay) olmuştur. "Müslim oldur ki ilâh (iri)....

(Türkler, İslâm olmadan önceleri) zaten Bir-Tanrı'ya inanıyorlardı. O da, sulhu istiyordu. Bunun için de, "Cihâd"a sevk ediyordu.

İslâmiyet'te, "Ümmeti İcâbet" ve bir de, "Ümmeti Davet" var. Gelmiyenlere Cihâd var ki, sulh dâiresini genişletmektir. Bu hususta mektûb bir şey yoktur (Ziya Gökalp 2007: 649).

Yine aynı konferansta, İslamiyet'in Araplarda ümmet mahiyetini almış olsa da Peygamber'in vefatıyla; İslamiyet'in Kavim Devleti hâlinde kaldığı (Ziya Gökalp 2007: 651); İslamiyet'in özellikle 920-960 yılları arasında Türkler arasında yayıldığını belirtmiştir (Ziya Gökalp 2007: 652). İkinci konferansta ise İslamiyet'in kabulüyle Türklerin zihniyetinin değiştiği ve bu sayede bazı akvamın Türkleştiği, Türkler'in İslamiyet'i kabul etmeleriyle Hunlar, Peçenekler, Kumanlar gibi Avrupa'da daha doğrusu Hristiyan kavimler arasında kaybolmadığından bahsedilmiştir (Ziya Gökalp 2007: 655). Aynı konferansta İslamiyet'in demokratik bir din oluşu, inhisarcı bir yaklaşımı olmadığı, İslamiyet'in şiarının iyilik yapmak, Allah'a ve ahrete inanmak olduğu söylenir (Ziya Gökalp 2007: 663).

Malta'da verdiği konferanslarda kavim ve ümmet devirleri üzerinde durur. "Kavim ve Ümmet Devri" başlığı altında şunları söyler:

Ümmet devrinde kavimlerin, cemiyetten müstakil bir dini var. (Bu büyük) dinin, emir ve nehiyleri vardır. Ümmet dinleri, birçok akvâmı içine aldığı gibi, diğerlerini de kabul ediyor. Fakat, kavim devrinde böyle değildir. Kavim devrinde, din ve hukuk-ı hâkime, diğer kavme mesdûddur. Yabancıyı, (daima kendinden) hâric tutuyor.

(...)

Ümmet, bilâkis, bütün akvâmı (kendi dinine ve içine) davet ve hepsinde müsâvâtı kabul ediyor. (İslâmiyet'te) bilhassa "Şuûbiyye"de, kavimler ümmet devrinde "şa'b" nâmını alır. Ümmetin içinde bu şa'blar, müsâvâten mevcuttur. Dine giren kavimler, bir şa'b olur.

Ümmet, kavmin yerine (geçmiş) değil, kavmin fevkinde bir cemiyet-i akvâm teşekkül etmiş olur. Ümmet, inhisârcı değildir. Bu, binnisbedir. Çünkü, yalnız kendi dinini kabul edenlere, hakk-ı hayat veriyor; diğerleri ümmet hâricinde kalıyor. Onun için, Dârü'l-İslâm'da "sulh", hâriçte "cihâd" var.

Ümmet devrinde cemiyet, iki dereceli bir şa'b (hâlinedir; biri kavim), diğeri ümmet derecesidir. Din, artık şa'blarla alâkadar değil. Onun için, semâvî bir mâhiyet alır. Bütün akvâm, dâhiline girmeye davet olunur (Ziya Gökalp 2007: 654-655).

Ziya Gökalp, Malta'daki bu ikinci konferansın (27/28 Teşrinievvel 1919) ilerleyen bölümlerinde ümmetin inhilali ve milliyet, beynelmilel devreye geçiş kavramları üzerinde durur. Öncelikle ümmet devrinde bütün kavimlerin tekvin-i mahlûkata inandığının altını çizer. Âdem peygamber, yalnız İsrailoğulları'nın değil bütün kavimlerin babasıdır. Ümmet bütün şa'bların (cemaat, taife, kabile) üzerinde bir cemiyettir. Avrupa'da uluslararası cemiyet hasıl olur; fakat bu cemaatlerarası hukuk anlamına gelir. İslamlar arasında böyle bir anlayış zaten mevcuttur. Hakiki uluslararası hukuk, ümmetlerin inhilalinden (çözülüp dağılmasından) sonra başlayacaktır. Milletlerin cemiyeti, ümmetlerin rütbesine geçer ve milletlerin içine girer. Hakiki uluslararası hukuk teşekkül ederse, ancak bu işin bir kişiye bırakılması kabul edilmez. Milletler, ırkları eşit görecektir. Asıl hakiki insaniyet de işte böyle olur. Ümmet devrindeki cemaatler ya da kabileler, bu üçüncü devirde millet demektir. Ümmet devrinde cemaatler ya da kabileler yalnız lisanlarıyla kalırlar. Macarlar 1848'de Latinceyi bırakarak Macarcayı yeniden hayata kavuşturdular. Ümmet devrinde kültür (hars) halk arasında kalır, asıl güzideler kültüre (harsa) önem vermezler. Bu üç devirde anlayış başka başkadır. Kavim devrinde bir kavmin, ümmet devrinde birkaç kavmin, beynelmileliyet devrinde bütün kavimlerin hukuk anlayışı aynı olur. İnhisarcılık gerçekte beynelmileliyet devrinde ortadan kalkmıştır. Bu devirde her millet, kendi hukuku gibi diğer milletlerin hukukuna da uyacak ve saygı gösterecektir (Ziya Gökalp 2007: 663).

Ziya Gökalp'in incelenen 125 manzumesinden 73'ünde dinin unsurları incelenmiştir. Manzumelerin Gökalp'in şiir kitaplarına göre dökümü aşağıdaki gibidir:

**Tablo 10:** “Din” Kavramının İşlendiği Manzumelerin Dökümü

|                                                  |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     |
|--------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Kızılmelema<br/>(1914)<br/>15 manzume</b>     | “Kendine Doğru” (1912), “Altun Destan” (1912), “Balkanlar Destanı” (1912), “İlâhî” (1913), “Asker Duâsı” (1913), “Yeşil Boncuk” (1913), “Ergenekon” (1913), “Hayat Yolunda” (1913), “Şehid Haremi” (1913), “Esnaf Destanı” (1913), “Durma Vur!” (1914), “Kızıl Destan” (1914), “Osman Gazî Kurultayda” (1914), “Türk’ün Tekbir’i” (1914), “Tevhîd” (1914).                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
| <b>Yeni Hayat<br/>(1918)<br/>18 manzume</b>      | “Enver Paşa” (1915), “Ahlâk” (1915), “Vazife” (1915), “Çocuk Duâları” (1915), “Din” (1915), “İlâhîler” (1915), “Köy” (1915), “Ömer Nâci” (1916), “Halîfe ve Müftî” (1918), “Din ile İlim” (1918), “Meslek Kadını” (1918), “Dârü’l-fünûn” (1918), “İslâm İttihâdı” (1918), “Kadın” (1918), “Devlet” (1918), “Vatan” (1918), “Küllîyye” (1918), “Vakf” (1918).                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
| <b>Dağınık<br/>Şiirler (1952)<br/>40 manzume</b> | “İhtilâl Şarkısı” (1895), “Köylü Şiirleri III Namaz” (1906), “Köylü Şiirleri V Bayram” (1906), “Köylü Şiirleri IV Zekât” (1906), “Nefsü’l-Emr” (1908), “Köy Gazetesi” (1908), “Şakî İbrâhim Destanı” (1908), “Köylü Şiirleri II Ezân” (1908), “Köylü Şiirleri I Oruc” (1908), “Ağa Kimdir” (1909), “İrân” (1909), “Küçük Tomris” (1913), “CXXXVII” (1914), “Çanakkale” (1915), “Galiçya Yolunda” (1916), “Mevlid Duâsı” (1919), “C” (1919), “CXXXVIII” (1919/1921), “Erenler Nasihati” (1919), “CXXXVI” (1919), “Çoban ile Bülbül” (1920), “Büyük Azm” (1921), “Meşihat” (1921), “CXL” (1922/1923), “Karacadağ” (1922), “İzmir Bayramı” (1922), “Ak Destan” (1922), “Askerî Mezarlık’ın Kitâbesi” (1922), “Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922), “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922), “Hocamın Vasıyyeti’nden” (1922), “İpek Kozası” (1922), “Kara Destan” (1922), “İstid’â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne) (1922), “İngiliz’den Sakın” (1922), “Büyük Farz” (1922), “İkinci İstid’â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922), “Hürriyet Marşı” (1924), “Mektepte Cumhuriyet İ’lanı” (1924), “Mefkûre” (1943). |

Ziya Gökalp’in “İlâhî” (1913) manzumesi “Çocuklar için” notuyla yayımlanır. Manzume 4+2 şeklinde kümelenir. Dörtlüklerin her biri Tanrı’ya seslenişle başlar. Dörtlükler bir çocuğun ağzından, ikili dizeler ise bütün çocukların ağzından söylenir. *Halka Doğru* mecmuasında yayımlanan bu manzume için Fevziye Abdullah Tansel, dipnotta bu ilk baskıdaki şu nota yer verir: “Her parçadaki dört mısra bir çocuk tarafından, diğer iki mısra umûm talebe tarafından terennüm olunacaktır; Asker Duâsı da böyledir” (Ziya Gökalp 1989a: 330). “Yüce Tanrı” diye seslenen çocuk; kendilerinin yavru Türkler olduğunu, Tanrı’ya vatan için dua etmek istedikleri için geldiklerini söyler. Yurtlarının kurtuluşunu dileyen çocuklar semaya el açarak dua ederler. Duaları kabul olsun diye de “Amîn!” derler. İkinci dörtlükte ise çocuklar, vatanlarını temiz bir

aşkla sevmek için pak bir yürek; sınırların güvenli olmaması yüzünden tunç bir bilek ve kendilerini düşman ezmeden düşmanı ezmek isterler. Hilal'in Haç'a yenilmemesi için dua edilir. Çocuklar üçüncü dörtlükte kalplerinin uyanarak yasanın manasını duymayı dilerler; beş bin yıldır Türklerin bu mana ile şanlandığını, Türk olduklarını ve soylarına uymak istediklerini belirtirler. Bu soyun şanda sonsuz olması, hak yolunda baki olması arzulanır. Dördüncü ve beşinci dörtlüklerde üç yüz bin şehit verildiği, kadın çocuk demeden düşmanın herkesi kestiği ifade edilir. Bu uğurda bir Bulgar kalmayana kadar savaşmak için yemin edilir. Çocuklar çabucak büyümek ve düşmana kanlı bir öğüt vermek arzusundadır. Tanrı'dan Eski Kurtlar'ı diriltmesini, bir demircinin çekiciyle sedi bölmesini ve aziz yurtlarını geri alabilmeyi umarlar. Türkler'in hayatı yine Ergene olmuştur (Ziya Gökalp 1989a: 56). Ergene'den çıkabilmek Türklük şuurunun uyanmasıyla mümkündür. Manzumenin devamında Türklük şuru ise dine şöyle bağlanır:

“Türk mehdîsi yine doğsun: Âmin!  
Deccâl Garb'i kana boğsuzn: Âmin!

Yüce Tanrı! İzimize ıstık saç,  
Tarihimiz öz yolunu anlasın!  
Damarında tıkanıklık varsa aç,  
İslâmlık'ın eski kanı kaynasın!

Kanlanalım, canlanalım: Âmin!  
Günden güne şanlanalım: Âmin!

Yüce Tanrı! Bize, doğru irfân ver,  
Medeniyet eksik: Tamam edelim!  
Bir nûrlu din, bir ateşli imân ver,  
Yoldan çıkan halkı İslâm edelim!

Yoldaşımız iz'ân olsun: Âmin!  
Rehberimiz Kur'ân olsun: Âmin!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 57)

İslam'ın eski günlerine dönme arzusunun dile getirildiği dizeler gösteriyor ki Gökalp, Türklerin yolunu bu nurlu dinin aydınlattığını düşünür. Medeniyet eksik olsa da doğru irfan sayesinde tamamlanacağına inanır. Akıl ile gidilecek bu yolda rehber ise Kur'ân'dır.

“Asker Duâsı” (1913) manzumesinde ise askerlerin hisleri anlatılmıştır. “İlâhî” (1913), manzumesinde olduğu gibi bir söyleyiş havası vardır. Yalnız “İlâhî”de çocukların sesi varken bu manzumede askerin sesi, duası vardır. Manzume 3+2 şeklinde kümelenmiştir.

İlk dizelerde asker, elinde tüfek gönlünde iman iki dileğinden bahseder “Din ile vatan...” (Ziya Gökalp 1989a: 58). Ordunun ocağı, büyüğünün ise Sultan olduğunu söyleyerek “Yâ Rabbi, Sultan’a yardım et, yetiş” diye dua edilir. Askerin kendi yolunu anlattığı ve İslam’ın temsilcisi oluşu ise manzumede şöyle anlatılır:

“Yolumuz gazâ, sonu şehâdet,  
Dinimiz ister sıdk ile hizmet,  
Anamız vatan, babamız millet,

Vatanı ma‘mûr eyle, yâ Rabbi!  
Milleti mesrûr eyle, yâ Rabbi!

Sancağım Tevhid, bayrağım Hilâl,  
Birisi yeşil, ötekisi al,  
İslâm’a acı, düşmandan öc al,

İslâm’ı âbâd eyle, yâ Rabbi!  
Düşmanı berbâd eyle, yâ Rabbi!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 58).

Zabit babalarının kumandan; ağalarının çavuş, onbaşı; sıra ve saygının yasaları olduğunu söyleyen asker Allah’tan orduyu düzgün, sancağı üstün eylemesini diler. Burada yasa ifadesi Türklerin geleneği, tarihteki askerî başarıları şeklinde düşünülebilir. Bu manzumede din, vatani korurken askere ruhani bir güç vermesi bakımından öne çıkan bir unsurdur. O nedenle askerin duaları aslında Allah’tan dilekleridir. Manzumenin son 3+2’lik kümesinde cenk meydanında ne kadar çok yiğidin din ve yurt için şehit olduğu söylenir. Ki bu koçyiğitler ocak sönmesin tütsün, ümitler yaşasın diye şehit olmuşlardır. “Ya Rabbi” diye seslenen askerin manzumedeki son duası şehidin mahzun olmaması ve soyunun aciz olmaması içindir.

“Osman Gazî Kurultayda” (1914) manzumesi Osman Gazi ve kurultay arasında geçen bir diyalogtur. Manzumede Türk yasasından bahsedilir. Osman Gazi nezdinde, o gün beklenen arzulanan yönetici modeli çizilmiştir manzumede. Osmanlıcılık etkisiyle yazılan bu manzumede Türk kültürünün izleri takip edilebilir. Manzumenin bütününde Türk duygusu, Osmanlı duygusundan daha ön plandadır. Türklük, İslamlık, Kuran, sancak, hilâl, Türk’ün dehası, millî irfan, Kızılelma sözlerinin kullanıldığı bağlam hep Türklüğü öne çıkarır. Türk yasası ve din eş değerdir, birbirini besleyen iki unsurdur:

“Osman Gazî  
 Bir elde yasamız, bir elde *Kur’ân*,  
 Saçacağız adli her yerde, her ân,  
 Türklük’le İslâmlık kardeş olacak,  
 Fark edilmeyecek halife, kagan...

Kurultay:  
 Sancağımız al,  
 Damgası Hilâl  
 Üstü yazılı  
 Lafza-i Celâl...”  
 (Gökalp1989a: 65)

Türk yasasının din sayesinde, İslamiyet’le hayat bulacağına inanılır. Bir elde yasa diğer elde de Kur’ân olması bu sebeptedir. Sancağın rengi kırmızıdır, üstündeki hilal ise İslamiyet’i temsil eder. Bayrağın üzerinde Allah’ın sıfatlarından “Celal”e yer verilen manzumede, Allah’ın kuşatıcılığı ve dünya üzerindeki her şeyin faniliği hatırlatılır. “El-Celîl, azamet sahibi, celâlet ve ululuk sahibi demektir” (Turâbî 2008: 193).

“Yeşil Boncuk” (1913) manzumesi küçük bir çocuğun ağzından yazılmıştır. İkili dizelerden oluşan manzumede, küçük bir kız yeşil bir boncuktan bahseder. Boncuğun üzerinde güzel bir kız resmi vardır. Bu resim ay ve yıldız damgasıyla bezenmiş bir eli bayrak tutan bir kız resmidir. Bu öyle bir bayraktır ki rengi al, üstündeki yıldız ve hilal ak renktedir. Kız çocuğu ilk görüşte anladığını, hem öpüp hem ağladığını söyler. Anladığı mana şudur:

“Boncuk: İslâm vatanı!  
 Kız: Tanıdım ben anı,

Hürriyet’tir bezenmiş,  
 Yurdumuzu beğenmiş,

Elinde Türk bayrağı,  
 Gelmiş yaksın ocağı.

Boncuğu takarım,  
 Göğsümdedir bakarım,”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 68)

Küçük kız yeşil solmaz bir baharın üstünü karın kapladığını, gökten düşmüş ay ile yıldız’ı boynu zincirli bir kızın bulup cârına (çarşafına) diktğini, yarına götürdüğünü söyler. Daha sonra ben’den biz diline geçilir manzumede. Küçük kız bu karlı günleri geride bırakıp çemenlikte yatabilmeyi umar. Zincirlerinden bu kızı tamamen kurtarmak

ister. Bu “yıldız ile ay”ı bir kahraman alayı olup göğe yükseltmeyi diler. Böylelikle Türklerin ileri gittiği ve büyüdüğü günler gelecektir (Ziya Gökalp 1989a: 69).

Ziya Gökalp’in , “Kızıl Destan” (1914) adlı manzumede I. Dünya Savaşı’nın nasıl çıktığı ve Avrupa devletlerinin tutumu anlatılır. I. Dünya Savaşı’nın nasıl çıktığı manzumenin ilk dizelerinde yer alır. Manzumenin ikinci kısmında Avrupa’dan, haçlı zihniyetinden bahsedilir. Ziya Gökalp, Batı’nın haçlı zihniyetinden bahsettiği dizelerde meselenin dünya üzerinde hüküm sürmenin yanı sıra Müslümanların ve şanlı tarihlerinin silinmek istediğini de vurgular. Manzumenin bütününde Osmanlılık, Türklük ve İslam vurgulanır. Ziya Gökalp kendi hayatından yola çıkarak siyasi hayatta da İslamiyet’in birleştiriciliği üzerinde durmuştur. İslamiyet sayesinde Orta Doğu’daki halkların saadeti yakalayacağına inanır: “Çok geçmez ki me’sûd bir ân olacak:/ Düşmandan öc alan Kur’ân olacak!” (Ziya Gökalp 1989a: 90). “Kızıl Destan” (1914) manzumesi, I. Dünya Savaşı’nda Avrupalıların haçlı zihniyeti ile dünyayı kana boyadığına dikkat çeker. Bütün bu savaşın altında yatan nedeni Gökalp manzumede şöyle açıklar:

“Ne için bu işler çıktı meydâna,  
Anlatayım, kardeş, ben onu sana,  
Salîb dedi: Amân yoktur *Kur’ân’a*

Muhammed ümmeti tâlân olacak!  
Tarihin bu faslı yalan olacak!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 90)

Muhammed ümmetinin ortadan kaldırılmak istenir. Kur’ân’a aman vermeyen salib zihniyetinden dolayı bunca kan dökülmüştür. I. Dünya Savaşı’nda Fransa, İtalya ve İngiltere Osmanlının topraklarına saldırmıştır:

“İbtidâ Fıransa saldırdı Fas’a,  
Düştü Müslümanlık bir büyük yasa!  
Kıskanç İtalya’yı aldı bir tasa,

Dedi: Eski Roma civân olacak!  
Hükmü Tıرابلس’da revân olacak!

Gitmesin der iken Bingazî, Derne,  
Rumeli’de hudut oldu Edirne,  
Garp dedi: Ey Salib, Hilâl’e her ne

Yaparsan alkışa şâyân olacak!  
İslâm’ın nasibi ziyân olacak!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 90-91)

I. Dünya Savaşı'ndaki zihniyetten, savaştaki hâkim unsur olan Slav Cermen ruhundan bahseden Ziya Gökalp, İslam'a yapılan bu kötülöklere diğör ölkelerin de katılmasından, diğör Avrupa devletlerinin bu durumdan kendilerine pay çıkarmasından şikâyetçidir. Manzume Ziya Gökalp'in Türkleşmek, İslamlaşmak fikirlerine uyar niteliktedir. Bu sebeple hem Osmanlılık hem Türklük hem de İslam öğeleri ile örölüdür.

“İslâm İttihâdı” (1918), adlı manzumede İslam birliğı üzerinde durulmuştur. Türk modernleşmesinin Türkleşmek, sonrasında ise İslamlaşmak ve Muasırlaşmak aşamalarıyla gerçekleşeceğine inanan Gökalp, toplumsal hayatta dinin rolünü her zaman göz önünde tutmuştur. Bu nedenle manzumelerinde de onun din anlayışı belirgindir. “İslâm İttihâdı” manzumesi dörtlükler şeklinde yazılmıştır. Manzumenin birinci dörtlüğünde halifeden bahseder. Halifeyi bir hükümdar-papa zannetmeyin diye uyarır. Halife hükümdar-papa olmadığı gibi papa kisvesine de bürünmüş değildir. Halife bir serdardır, ancak bu serdar ne Dalaya Lama'ya ne de Saint-Synode'daki Çar'a benzer. Halife onlar gibi değildir (Ziya Gökalp 1989a: 112). Manzumenin ikinci ve üçüncü dörtlüğünde:

“Bütün İslâm bir devlet, halifedir hakânı,  
Her mustakil hükümdar ona tâbi‘ bir han’dır;  
Hem hükümde, hep İslâm sultânların sultânı:  
Hem fiilde, Türkiya ölkesinde sultandır.

İslâmlar’ın birliğı: Bunun için ibtidâ,  
Kazanmalı istiklâl her Müslüman memleket;  
Sonra bunlar umûmen halifeye iktidâ  
Eyleyerek, kurmalı sırf siyâsi bir vahdet.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 112)

İslam birliğinin vurgulandığı bu dizelerde halife, fiilde ve hükümde İslam ölkelerinin sultanı olarak tanımlanır. Bu nedenle her Müslüman devleti bağımsızlık kazanmalıdır. Sonrasında bütün bu ölkeler halifeye tabi olunca siyasi bir vahdetten yararlanılabilecektir. Manzumenin son kısmı 4+ 2 şeklinde yazılmıştır. Dört dizede o gün için İslam ölkelerinin bağımsızlık kazanıp halifeye tabi olup bir siyasi birlik yaratmanın mümkünatı olmadığı belirtilir. Halifenin öz mülkünü düzeltebilmesi için halife kendi hâline bırakılmalıdır. Öncelikle asri bir devlet esası kurulmalı sonra ise bu devlet, hakkını diğör kuvvetlere dinletebilsin. Uluslararası dünyada acizliğe merhamet yoktur, her il (ölke) kemali ölçüsünde bir hürmet görür (Ziya Gökalp 1989a: 113).



“Büyük Azm” (1921) adlı manzumede İngilizlerin siyaseti hakkında fikirlerini dile getiren Gökâlp, haçlı zihniyeti ve onun İslâm’a karşı tavrı üzerine tespitlerde bulunur. Hindistan, Mısır gibi ülkelerin birer İslâm ülkesi olduğuna dikkat çeker ve İslâm’ın İngiliz’i bu ülkelerden çıkaracağına inanır:

“Ey İngiliz, ne zaman İslâm seni koğacak,  
Hindistân’da, Mısır’da genç devletler kuracak  
Allâh’a dayandı Türk, Yunanlı’yı koğacak;

And içtik ebediyyen silâhlı kalacağız,  
İslâm’ın her yurdunu düşmandan alacağız!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 322)

“Şakî İbrâhim Destanı”da (1908) ise halka kök söktüren, fakir halkın ciğerini yutan Şaki İbrahim konu edilir. Onun arkasında duranlardan bahsedilir. Hükümetin cezasından korkmayan Berho Ağa ve İbrahim bu tutumlarıyla İslamiyet’ten çıkmakla suçlanır. Kürt kılıcının din kanına boyanamayacağı belirtilir (Ziya Gökalp 1989a: 303). Bunun dışında manzumenin bütününde telgraf hadisesi ve İbrahim’le halkın nasıl baş ettiği anlatılır.

Ziya Gökalp sosyolojisinde din, sosyal hayatı düzenleyen bir unsurdur. Türk’ün yasası İslâm’la anlam bulacaktır. Din, insan hayatındaki karmaşayı azaltan ve fırtınalardan koruyan bir işleve sahiptir. İslâm dini Türklerin karakterine ve yaşamalarına uygun bir din olduğu için Türkler bu dini benimsemişlerdir. İslâm dini barışçıl bir yaşamı öngörür.

Ziya Gökalp, din sosyolojisinde ümmet kavramı üzerinde durur. Aynı dine mensup oluşun Türkler arasında maddi ve manevi dayanışmayı sağlayacağına inanır. Ümmet olmak, ortaklığı yani dayanışmayı kuvvetlendirecektir. Nasıl Hristiyanlar arasında din birleştirici bir rol oynuyorsa, İslâm dinine mensup milletler arasında da din aynı rolü üstlenebilir.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde Türklerin dini İslâm’dır ve bu merkezde dine bakış manzumelerine yansır. Sadece “Ergenekon” (1913) manzumesinde Göktaını inancı vardır, oysa Gökalp’in düzyazılarında Türklerin İslamiyet’ten önceki yaşantısı daha ayrıntılı ele alınmıştır. *Türk Töresi* (1923), *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) kitaplarında

özellikle İslamiyet'ten önce Türklerin din anlayışı incelenmiştir. “Ergenekon” (1913) manzumesi konusunu Ergenekon efsanesinden alır. Türklerin demir dağı eritip yeniden var olması ve gücü dile getirilmiştir. Uzun bir manzume olan “Ergenekon” (1913) şiirinde bütünüyle iyimser bir hava vardır. Manzumenin başında yer alan “Biz Türk Han'ın beş oğluyuz./ Gök Tanrı'nın öz kuluyuz,” (Ziya Gökalp 1989a: 78) dizeleri dışında Gök Tanrı inancından izler görülmez.

Ziya Gökalp'in “ümme” kavramını *Küçük Mecmua*'da yayımlanan “Ümme Tesanüdü”<sup>211</sup> yazısında “Müslümanların mecmuu bir ümmettir. Ümme, dince müşterek olan insanların mecmuu demektir. Her milletin fertleri arasında bir millet tesanüdü olduğu gibi, her ümmetin fertleri arasında da dinî bir tesanüt vardır. Bu dinî tesanüde (ümme tesanüdü” de denir.” (Ziya Gökalp 2010b: 141) diye açıklar. Gökalp, *Türkçülüğün Esâsları* (1923) kitabında Türkçülüğün tarihini, hars ve medeniyet, halka doğru ve garba doğru, millî vicdan, millî tesanüt gibi başlıklarla Türkçülüğün esaslarını anlatır. Bu kitapta ümme ile fikirlerini “Garba Doğru” başlığı altında şu sözlerle özetler: “Hulâsa, yukarıdaki teşrîhâta göre, içtimâî ilmihâlimizin birinci düsturu şu cümle olmalıdır: Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garb medeniyetindenim” (Ziya Gökalp 2007: 210, Ziya Gökalp 1986: 63).

Ümme kelimesi Gökalp'in manzumelerinde de geçer: “Çocuk Duâları” (1915), “Askerî Mezarlık'ın Kitâbesi” (1922), “Köylü Şiirleri II Ezân” (1908), “Şakî İbrâhim Destanı” (1908), “Girid” (1909), “Diyârbekir Dârü'l-Eytâmı'nın Sünnet İlâhîsi” (1922), “Kara Destan” manzumelerinde ümme anlayışından izler görülür. Bu manzumelerde tesanüt duygusu öne çıkar. Dinde neler yapılmalıdan yani dinî uygulamalardan bahsedilmez; dinin insana verdiği aidiyet duygusu işlenir.

“Çocuk Duâları” (1915) adlı manzumede bu fikri şöyle tezahür eder:

“Memleket Sen'in  
Hilâfet Sen'in  
Bu ümme Sen'in  
Ey yüce Allah!

Ümmetini sev,  
Devletini sev,

<sup>211</sup> (31. sayı, yıl I, 1340 (1922-1338), 18 Cemaziye'l-Ahir Sene 341 Pazartesi, 5 Şubat 339).

Milletini sev,  
Ey yüce Allah!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 122)

“Köylü Şiirleri II Ezân” (1908) adlı manzumede İslam ümmeti vurgulanır:

“Okunurken ezân, sanır her vicdân  
Cebrâil’dir gelmiş, Bilâl ağzından  
Bütün İslâm ümmetine seslenir...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 243)

Ziya Gökalp, “Şakî İbrâhim Destanı”nda (1908) millete yapılanların ancak dinden çıkmakla açıklanabileceğine inanır. Hüda’ya inanan bu milletin gayretinin bu sorunları aşacağına olan düşüncelerini dile getirir:

“Bu millette daha tamar bitmedi  
Nâmus, gayret her ferde var, bitmedi  
Korkmaz mısın bu ümmetin kininden  
  
Hükûmet’in cezâsından korkmazsın  
Bu ümmetin Hudâ’sından korkmazsın  
Çıkmış mısın İslâmiyyet dininden”  
(Ziya Gökalp 1989a: 303)

Ziya Gökalp, “Kara Destan” (1922) adlı manzumede İngilizlerin Müslümanların hacda bir araya gelmesini nasıl engellediğini belirtir ve İslam’ın vecde geleceği umudunu taşır:

“Men’ettin ümmetin cem’ini Hac’de,  
Irâk’ı hasmettin Vehhâbî Necd’e;  
Lâkin İslâm birgün gelecek vecde:  
Hâzırlan bu büyük tuğyâna karşı!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 279)

Yukarıdaki manzumelerde İslam inancının birleştiriciliği ele alınır. Tesanüt; duygu, düşünce ve ortak çıkarlarda dinin toplumu bir araya getirdiği vurgulanır.

Ziya Gökalp’in manzumelerine bakıldığında zaman “Tanrı, Allah, Rahman, Hüda, Rab, Yaradan” kelimeleri geçer. Kelime seçimi konusunda Gökalp’in sadece bir kelimeye takılıp kalmaması önemlidir. Birbirinin yerine geçecek şekilde bu kelimeleri kullandığı gözlemlenir. Bu kelimeler korku unsuru olarak değil de sevgiyle anılır.

Allah kelimesi manzumelerde de geçer: “Kadın” (1918), “İhtilâl Şarkısı” (1895), “Mektepte Cumhuriyet İ’lanı” (1924), “Köylü Şiirleri II Ezân” (1908), “Küçük Tomris” (1913), “Çanakkale” (1915), “İngiliz’den Sakın” (1922), “Şakî İbrâhim Destanı” (1908), “Büyük Azm” (1921). Allah kelimesi de yine Tanrı kelimesi gibi benzer şekilde manzumelerde kullanılır. Kişinin seslenebileceği ve zorluklardan çıkabilmek için yardımını beklediği bir sevgili olarak görülür. Savaş zamanında, Türk’ün Allah’tan umar dilemesi ve düşmana karşı imanıyla galip geleceği vurgulanır.

Gökalp’in “Din” (1915) adlı manzumede “Allah” kelimesi şöyle geçer:

“Benim dinim ne ümidir, ne korku;  
Allah’ıma sevdiğimden taparım!  
Ne Cennet, ne Cehennem’den bir korku  
Almaksızın, vazifemi yaparım.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 99)

Milleti bütünleştiren bir unsur olarak dini gören Gökalp, “Kadın” (1918) adlı manzumede kadın-erkek birlikteliğini din kavramı merkezinde anlamlandırmıştır:

Millet yalnız yapılamaz, bunu ancak dirlikte  
Kadın erkek, iki vicdân birleşerek yaoacak;  
İşk ma‘bedler ayrı idi, şimdi artık birlikte  
İki cins bir Arafât’ta bir Allah’a tapacak!  
(Ziya Gökalp 1989a: 107)

Ziya Gökalp gençlik yıllarında da “Allah” kelimesine manzumelerinde yer vermiştir. “İhtilâl Şarkısı” (1895) ve “Mektepte Cumhuriyet İ’lanı” (1924) o yıllardaki düşüncelerini yansıtır:

“Kardeşlerim! Halas edelim haydi milleti,  
Elbet bize muavenet eyler Allah’ımız.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 235)

“Milletin elinde ne varsa kaptın,  
Evleri yıkarak saraylar yaptın;  
Allah’ı unuttun, şeytana taptın.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 241)

Buraya kadarki manzumelerde din, insanın kurtuluşunu destekleyen bir öge olarak işlenir. Allah, insanın doğru yolda yürümesini sağlayan ve kadın-erkek gücünü birleştiren bir unsur şeklinde manzumelerde yansıtılır.

1920’lerde yazdığı manzumelerde de “Allah” kelimesi sıklıkla geçer. “İngiliz’den Sakın” (1922) adlı manzumede “Allah, Resûl, hep şehidler/ Şimdi bizden bunu ister.” (Ziya Gökalp 1989a: 282) diyerek düşmana karşı Müslümanların birleşmesi gerektiği hatırlatılır.

“Büyük Azm” (1921) adlı manzumede de Allah’a olan inançla Müslümanların, İngilizlere karşı bu çıkmazdan kurtulacağı yansıtılır: “Ey İngiliz, ne zaman İslâm seni koğacak,/ Hindistân’da, Mısır’da genç devletler kuracak/ Allah’a dayandı Türk, Yunanlı’yı koğacak;” (Ziya Gökalp 1989a: 322).

Gökalp, “Tanrı” kelimesine “Allah” kelimesinde olduğu gibi manzumelerinde sık sık yer verir: “Tevhîd” (1914), “İlâhî” (1913), “Kendine Doğru” (1912), “Hayat Yolunda” (1913), “Osman Gazî Kurultayda” (1914), “Durma Vur!” (1914), “Ergenekon” (1913), “Esnaf Destanı” (1913), “Balkanlar Destanı” (1912), “Devlet” (1918), “İlâhîler” (1915), “Ömer Nâcî” (1916), “Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922), “Küçük Tomris” (1913), “C” (1919), “İkinci İstid’â” (1922), “Ağa Kimdir” (1909), “CXXVII” (1919) ve “CXXXVI” (1919). Manzumelerde Tanrı’ya seslenilir ve Tanrı’dan medet umulur. Tekrar unsuru olarak kullanıldığı gibi söylenenler sözlere inancı kuvvetlendirmek için de bu sözcüğe manzumelerde yer verilir.

“Kendine Doğru” (1912) adlı manzumede halka seslenişinde “Dile, yap! Tanrı’nın sensin bileği/ Göktürk’ün sendedir yüce dileği.” (Ziya Gökalp 1989a: 59) diye Türk gücünü anarken ve “Hayat Yolunda” (1913) adlı manzumede iç sesinin dile geldiği, psikolojisinden izler taşıyan “Yüce Tanrı’m! N’içün beni içli yarattın?” (Ziya Gökalp 1989a: 61) dizelerinde Tanrı kelimesini kullanır.

Ziya Gökalp hemen her dönem yazdığı manzumelerde “Tanrı” ifadesini kullanmıştır. Türklüğün uyandırmak istenildiği “İlâhî” (1913) adlı manzumede Tanrı’ya yalvaran çocukların ağzından dökülür bu kelime:

“Yüce Tanrı! Biz ki yavru Türkler’iz,  
(...)  
Yüce Tanrı! Bize pâk bir yürek ver,  
(...)

Yüce Tanrı! Kalbimizi uyandır,  
 (...)
 Yüce Tanrı! Biz üçyüzbin şehidi,  
 (...)
 Yüce Tanrı! Dirilt eski Kurtlar'ı!  
 (...)
 Yüce Tanrı! İzimize ışık saç,  
 (...)
 Yüce Tanrı! Bize, doğru irfân ver,  
 (...)"

(Ziya Gökalp 1989a: 56-57)

Bazen de dinle hukukun çatıştığı uygulamalarda Tanrı'nın hukukun, örfü uydurulması düşüncesinin altının çizildiği manzumelerde "Tanrı" kelimesi geçer. Örneğin "Devlet" (1918) adlı manzumede:

"Lâkin hukuk dinden ayrı bir iştir,  
 Bırakılmış ülû'l-emre, devlete.  
 Hukuk örfü uymayınca değiştir,  
 Örfü uydur demiş Tanrı millete!"  
 (Ziya Gökalp 1989a: 117)

"İlâhîler" (1915) adlı manzumede de dize sonlarında "Tanrı" kelimesi tekrar edilir. Manzume iki kısımdan ibarettir. İki kısım da dördlüklerle yazılmıştır. Aşağıda dize sonlarında "Tanrı" kelimesinin tekrar edildiği bu dizelere yer verilmiştir.

"(...)  
 Beni dertten kurtar Tanrı'm!  
 (...)  
 Dost olalım tekrar Tanrı'm!  
 (...)  
 Yakan od da yanar Tanrı'm!  
 (...)  
 Geldim sana dildâr Tanrı'm!  
 (...)  
 Ben isterim didâr, Tanrı'm!"

II.  
 (...)  
 Kanat Sen'sin yüce Tanrı!  
 (...)  
 Neşât Sen'sin yüce Tanrı!  
 (...)  
 Murat Sen'sin yüce Tanrı!  
 (...)  
 İmdât Sen'sin yüce Tanrı!  
 (...)  
 Sırât Sen'sin yüce Tanrı!  
 (...)  
 Pusat Sen'sin yüce Tanrı!

(...)  
 Hayat Sen'sin yüce Tanrı!  
 (...)  
 Necât Sen'sin yüce Tanrı!"  
 (Ziya Gökalp 1989a: 123-124)

“Hak” kelimesi de Allah ya da Tanrı kelimesi gibi Gökalp’in manzumelerinde sık sık geçer. “Türk’ün Tekbir’i” (1914), “Balkanlar Destanı” (1912), “Kızıl Destan” (1914), “Vazife” (1915), “Devlet” (1918), “Enver Paşa” (1915), “İhtilâl Şarkısı” (1895), “Hürriyet Marşı” (1924), “Köylü Şiirleri II Ezân” (1908), “Çoban ile Bülbül” (1920), “İngiliz’den Sakın” (1922), “İzmir Bayramı” (1922), “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922), “Şakî İbrâhim Destanı” (1908), “Ağa Kimdir” (1909), “CXXVI (1911) ve “Büyük Azm” (1921). Bu manzumelerde de iman bağlamında “Hak” ögesine yer verilir. Özellikle savaş zamanında yaşanan sıkıntılı hâllerden Hak yardımıyla kurtuluş inancı vurgulanır.

1924’te yazılan ancak öğrencilik yıllarındaki günlerini yansıtan “Hürriyet Marşı”nda “Hak”kın halka yardım edeceği şöyle dile gelir:

“Daha mı zâlimler bi-dâd edecek?  
 Bir millet zincirde feryâd edecek?  
 Yakında bu halka Hak dâd edecek!  
 Bir dâhi gönderip imdâd edecek!”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 240)

“Çoban ile Bülbül” (1920) adlı manzumede “bülbül” sembolü kullanılarak özgürlüğe olan umut yansıtılır: “Yalvar çoban, yalvar! İlin kurtulsun./ Dile Hak’tan, bülbül, dilin kurtulsun..” (Ziya Gökalp 1989a: 274). “Türk’ün Tekbir’i” (1914) manzumesinde cihat çağrısı yapılır:

“Hakk’ın murâdı,  
 Halktan fırladı,  
 Açtık cihâdı,  
 Allahu Ekber...”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 56)

“Mevlid Duâsı” (1919) Manzume 4+2’li dizelerle kümelenmiştir. Dörtlüklerin ardından gelen ikili dizelerde “Rab” kelimesi tekrar edilir:

“Türk-ili kan ağlar, yâ Rabbi!  
 Kible hürmetine kurtar, yâ Rabbi!  
 (...)  
 Türk hâlâ o Nûr’u arar, yâ Rabbi!  
 Onun hürmetine kurtar, yâ Rabbi!  
 (...)  
 Şimdi Türk o Nûr’u anar, yâ Rabbi!  
 Mi’râc hürmetine kurtar, yâ Rabbi!  
 (...)  
 Türk bu Nûr’un sırrını anlar, yâ Rabbi!  
 Sen, Mevlid hürmetine kurtar, yâ Rabbi!”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 276-277)

Gökalp’in manzumelerinde “Allah, Tanrı ve Hak” kelimelerine daha sık rastlanır. Bunun yanı sıra Rahman<sup>212</sup>, Hüda<sup>213</sup>, İlâhî<sup>214</sup>, Ogan<sup>215</sup>, Rab<sup>216</sup> ve Yaradan<sup>217</sup> kelimeleri de Gökalp’in manzumelerinde geçer. Bu kelimelerin manzumelerde aynı bağlamda benzer şekilde kullanıldığı gözlemlenir. Sonuç olarak Gökalp’in kelime seçimi konusunda tutucu olmadığı söylenebilir.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde belirgin olarak din adamları söz konusu edilmez. Din adamları daha çok inancın bir parçası olarak anılır. Manzumelerde Hz. Muhammed’den bahsedilir. Onun dışında dinin temsilcisi olarak başka kimseye yer verilmez. Hz. Muhammed adı da yine vatan, millet ya da Türkçülük bağlamında değerlendirilir. Aşağıdaki manzumelerde hangi bağlamlarda din adamlarına yer verildiği dizelerden yola çıkarak ortaya konmaya çalışılmıştır. “Muhammed nuru, Muhammed ümmeti gibi...” tamlamaların yer aldığı manzumelerde, buhranlı günlerden kurtuluş özlemi Türk’ün kurtuluşuna çağrıyla sonlandırılmıştır. Peygamberlere inanmak aynı zamanda dinin gereklerindendir ve Ziya Gökalp’in manzumelerinde de İslam’ın peygamberlere inanmak şartını vurgulanmıştır.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde Hz. Muhammed’in ismi birkaç yerde geçer. “Mevlid Duâsı” (1919) adlı manzumede Hz. Muhammed’in Türklerin kiblesi oluşu ve Türk ilinin kan ağladığı; ancak bu kiblehin hürmetine Türkleri bu durumdan kurtarması için

<sup>212</sup> “Ak Destan” (1922), “Mefkûre” (1943) ve “Kızıl Destan” (1914).

<sup>213</sup> “Vatan” (1918), “İhtilâl Şarkısı” (1895), “Şakî İbrâhim Destanı” (1908) ve “İrân” (1909).

<sup>214</sup> “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922).

<sup>215</sup> “Altun Destan” (1912) ve “Ahlâk” (1915).

<sup>216</sup> “Esnaif”Destanı” (1913), “Mevlid Duâsı” (1919) ve “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922).

<sup>217</sup> “Köylü Şiirleri III Namaz” (1906).



Allah’a yakarı söz konusudur. Manzume 4+2’li dizelerle kümelenmiştir. Manzumenin ilk dörtlüğünde Hz. Muhammed’in adı bu bağlamda geçer:

“Bütün güzellikler bir Vücûd oldu,  
Sen onun adını koydun Muhammed.  
Bütün iyilikler bir kalbe doldu,  
Türkler’in Kible’si odur müebbed.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 276)

Manzumenin devamında Hz. Muhammed “bir Nûr kandili” diye tanımlanır ve dünyadaki bütün güzelliklerin ondan yayıldığı hatırlatılır. Sadece şeytanın lain oluşuna, meleklerin onun nuruna secde kılışına değinilir. Türklerin kan ağladığı o günlerde işte bu nuru aradığı söylenir. Onun nurunun hürmetine Türklerin bu durumdan kurtulması için dua edilir. Hz. Muhammed’in Türkler için şu sözleri söylediği manzumeye şöyle yansır:

“Bir gece Kur’ân’ın indiği yoldan,  
Muhammed’in Arş’a çıktı gizlice,  
Dedi, Türk müstakil kalsın her zaman  
Sen ona va‘dettin bunu evvelce.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 277)

Türklerin Hz. Muhammed’in nurunu aradığı belirtilir. Miraç hürmetine Türklerin bu durumdan kurtulması için dua edildiği manzumede, Allah’ın dünyayı çiçekle bezemesinin sebebi olarak zümrüt kubbenin altında sevgili peygamberin oturması işaret edilir. Türklerin bu sırrı anladığı ve mevlit hürmetine Türklerin bu dar zamanlarından kurtulması duasıyla manzume sonlandırılır (Ziya Gökalp 1989a: 276-277).

“İngiliz’den Sakın” (1922) adlı manzumede İngilizlerin Müslümanlara karşı tutumu dile gelir. “Medine’yi etti mahbûs,/ Peygamber’i kıldı meyûs” (Ziya Gökalp 1989a: 281) ve “Allah, Resûl, hep şehidler/ Şimdi bizden bunu ister” (Ziya Gökalp 1989a: 282) dizelerinde bir tek Anadolu’nun, İngiliz zulmüne cihatla karşı çıktığından bahsedilir.

“Tevhîd” (1914) adlı manzume “Lâ-İlâhe İlla’llah!/ Muhammed Resûlu’llah” (Ziya Gökalp 1989a: 55) diye bitirilir. Manzume, “İçtimâ’î Tasavvuf’a göre” ibaresiyle yayımlanmıştır. Manzumede fert, birey, millet ve vatan unsurlarına değinilerek İslam inancının temelini oluşturan “tevhid” kavramı işlenmiştir. Her üç dizenin sonunda “Lâ-

“İlâhe İlla’llah!” tekrar edilir ve manzume Allah’ın elçisi olarak Muhammed’in kabul edildiği belirtilerek bitirilir.

“Kızıl Destan” (1914) adlı manzumede “Muhammed ümmeti tâlân olacak!/ Tarih bu faslı yalan olacak!” (Ziya Gökalp 1989a: 90) uyarısı yapılır. Manzumede özellikle haçlı zihniyetinin I. Dünya Savaşı’nda ülkeleri nasıl yönlendirdiğine dikkat çekilmiştir.

“Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922) adlı manzumede, şehitlerin vatanın bir taşı uğruna canlarını nasıl feda ettikleri ve arşta şehitlerin Allah’ı ve onun sevgilisi peygamberi göreceği anlatılır: “Onlar Sen’in didarını görürler;/ Habib’ini, gülzârını görürler..” (Ziya Gökalp 1989a: 288).

“Devlet” (1918) adlı manzumede “*Kur’ân* diyor: Eyleyiniz itâat/ Hakk’a, sonra Peygamber’e, devlete!..” (Ziya Gökalp 1989a: 116) dizelerinde Hz. Muhammed’den bahsedilir. İslam’ın şartları sıralandıktan sonra ferdin kanunlara, hadis ve ayetlere inanması vurgulanır; daha sonra örf ve hukuk hakkındaki düşüncelerle manzume bitirilir.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde halifelik makamından bahsedilir. Tek tek halifeler anılmaz, manzumelerde halifelere yer verilmez. İslam ülkelerini birleştirecek bir unsur olarak zaman zaman geçer. Bu da İslamcılık düşüncesinin bir neticesi şeklinde manzumelerde görülür. Bu başlıkta öncelikle halife kavramı nasıl işleniyor sorusu değerlendirilecek, sonrasında Sultan Vahdettin’in I. Dünya Savaşı sırasında halifelik unvanını kullanarak İslam ülkeleri üzerinde etki yaratmaya çalışmasına değinilecektir.

“Çocuk Duâları” (1915) adlı manzumede hilafet kelimesi geçer. Manzume adından anlaşılacağı üzer çocukların sesinin yansımasıdır. Manzume iki bölümden oluşur. Manzume birinci ve ikinci kısmında 3+1 şeklinde kısa dizelerle örülmüştür. Birinci kısımda her üç dizenin ardından “El-hamdu-li’llâh..” sözü tekrar edilir. İkinci kısımda ise her üç dizenin ardından “Ey yüce Allah!” dizesi tekrar edilir. “Hilafet” kelimesi ikinci bölümde “Memleket Sen’in,/ Hilâfet Sen’in/ Bu ümmet Sen’in,” (Ziya Gökalp 1989a: 122) şeklinde geçer.

“Halife ve Müftî” (1918) adlı manzumenin konusu halife ve müftüdür. Devlet ve dini mukaddes iki unsur diye manzumenin başında tanımlayan Gökâlp, “Devlet onun başında ancak Halife’imiz var,/ Ki bir müftî değil o, bir Emirü’l-müminin:/ Fetvaları o vermez, kanûnları o yapar.” (Ziya Gökâlp 1989a: 113) diyerek halifenin müftü gibi davranamayacağını altını çizerek Halifeyi müminlerin en güvenilirli olarak tanımlar. Halifeyi yeryüzünde Allah’ın gölgesi olarak görür:

“Teşri‘ işi tamâmen Zıllu’llah’ın elinde,  
 Ûlûl-emr’e itâat nâtıktır bu esâsı.  
 Kanûn yapmak –müftîye sormaksızın- elinde,  
 Mercî ‘i ‘Urf’la İcmâ‘, Mebûsân’dır şûrâsı.”  
 (Ziya Gökâlp 1989a: 113)

Manzumenin devamında halifenin müftü gibi fetva vermeyeceğini ancak kanunları yaptığını belirtir. Müftü ile halifenin birbirine karışmayacağını, bu iki kuvvetin daima birbirine eş olduğunu, birbiriyle yarışmayacağını belirtir.

“İslâm İttihâdî” (1918) adlı manzumede halifenin hükümdar bir papa olmadığı söylenir ve halifenin ne bir serdar ne de Dalay-Lama olduğu belirtilir. İslam birliği vurgulanır ve halifenin rolü öne çıkarılır. “Bütün İslâm bir devlet, halifedir hakanı,/ Her mustakil hükümdar ona tâbi‘ bir han’dır;/ Hem hükümde, hep İslâm sultânların sultânı:/ Hem fiilde, Türkiya ülkesinde sultandır.” (Ziya Gökâlp 1989a: 112) dizelerinde halifenin İslam ülkelerini birleştirici rolü üzerinde durulur. Halifenin bu rolü sayesinde İslam dünyasında siyasi bir vahdet umulur. Manzumede “Bu mümkün mü? Bu günlük değil ise durmalı,/ Bırakmalı Halife öz mülkünü düzeltsin!/ Önce asrî bir devlet esâsını kurmalı,/ Bir devlet ki hakkını kuvvetlere dinletsin:” denilerek İslam ülkelerinin modernleşmesine atıfta bulunulur. Uluslararası arenada aciz milletlere merhamet gösterilmeyeceği, her ülkenin “kemâli nisbetinde” (Ziya Gökâlp 1989a: 113) saygı göreceği düşüncesiyle manzume bitirilir.

Sultan Vahdettin halife olarak iki manzumede anılır. Sebebi ise İslam ülkeleri üzerinde halifenin gücünden istifade edilmek istenilmesidir. “Galiçya Yolunda” (1916) adlı manzumede Galiçya yolunda ilerleyen askerlerin öyküsü anlatılır. Manzumenin son

dörtlüğünde halifeye selam gönderilir: “Uygun düştü kelâmlar/ Halife’ye selâmlar/ Mosko’u ezeceğiz,/ Kurtulacak İslâmlar..” (Ziya Gökalp 1989a: 264). Bu dörtlükte Sultan Vahdettin’in I. Dünya Savaşı’ndaki cihat çağrısına atıfta bulunulmuştur.

“İngiliz’den Sakın” (1922) adlı manzumede ise “Tepemize astı balta:/ Korkmayana hâzır Malta!” denilir. İngilizlerin İstanbul’daki baskısının da ele alındığı manzumede “Halife’ye vurdu zincir,/ Şerifler’i etti ecir..” (Ziya Gökalp 1989a: 281) dizelerinde İngilizlerin halife üzerindeki etkisi vurgulanır.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde müftü, imam, vaiz gibi din adamlarına yer verilir. Bu başlıkta din adamlarının manzumelerde hangi bağlamlarda ele alındığı belirtilecektir.

“Halife ve Müftî” (1918) adlı manzumenin konusu halife ve müftüdür. Manzumenin girişinde halifenin en güvenilir kişi olduğu, ancak fetva veremeyeceği, müftü gibi davranamayacağı halife ile müftünün görevlerinin aynı olamayacağı vurgulanır (Ziya Gökalp 1989a: 113). “Dinin dahi başında müfti var ki bildirir:/ Haram ile helâli, günah ile sevâbı” dizelerinde müftünün din konusunda hangi konulara cevap verebileceğine değinilir. Müftünün şâri (şeriatı koyan) ve hukuk müşaviri olmayışı, sadece takva ve mevize hakkındaki sorulara cevap vermekte yetkili oluşu üzerinde durulur. Manzumenin ilerleyen kısımlarında “Müfti bir me‘mur değil, ilmi olan kişidir,/ Âlim, yapar ilmini Halife’ye sormadan” (Ziya Gökalp 1989a: 113) dizelerinde müftünün görev tanımı yapılmaya çalışılır. Müftü ile halife karşılaştırmasının nedeni devlet ve medrese karşılaştırmasını yapabilmektir.

“Devlet” (1918) adlı manzumede müftü kelimesi “İbâdetle i’tikadda dâima/ *Kitâb* ile *Sünnet* benim rehberim;/ Bu işlerde şüphem varsa mutlaka,/ Müftilerin fetvâsını dinlerim....” (Ziya Gökalp 1989a: 117) dizelerinde geçer. Bu manzumede de müftülerin fetva yetkisi vurgulanır. Din ile hukuk işlerinin ayrılması gerektiğine inanan Gökalp, İttihat ve Terakki Partisi çalışmalarında konuya ilişkin görüşlerine yer vermiştir. “Meşihat” (1921) manzumesinde de benzer düşünceleri ele almıştır.

“Şakî İbrâhim Destanı” (1908) adlı manzumede müftü kelimesi, manzumenin üçüncü bölümünde valinin müftüyü vekil tayin etmesi bahsinde geçer. Vali “Sağlam olsam gelirdim, ben hastayım, Müftü benim vekilim olsun!” (Ziya Gökalp 1989a: 304) der. Bunun üzerine müftü vekil olarak halkla beraber telgrafa gider. Dönemin telgraf hadisesini anlatan manzumede müftünün görevleri ya da başka konular ele alınmamıştır.

Ziya Gökalp yeni hayata uygun bir imamdan bahseder. Gazete okuyan ve dünyadaki gelişmeler hakkında toplumu bilgilendiren görevler yükler imama. Birkaç manzume dışında din adamı olarak imamdan bu bağlamda bahsedilir.

“Köy Gazetesi” (1908) manzumesi “Her Cum‘a böyle toplanılır köy imamı’nın,/ ...<sup>218</sup> İmâret olan şanlı bağına” dizeleriyle başlar. Genç yaşlı bütün köylünün bu toplantıya şan verdiği belirtilir. Tursun Hoca isimli kişinin köy halkına ceride okuduğu ve ilmin yeni güzelliklerinden haber verdiği vurgulanır (Ziya Gökalp 1989a: 245-246). Bu manzumede imam ve gazete kelimeleri bir arada kullanılarak din ile ilim bağdaştırılmaya çalışılmıştır.

“Meşihat” (1921) adlı manzumede “Sarıklılar me’mûr olur.. Fesliler imâm:/ Devlet benzer Meşihat’e, din Hükûmet’e!” (Ziya Gökalp 1989a: 317) dizelerinde imam kelimesi geçer. Devlet düzeninde ikiliğin eleştirildiği manzumede hukuk düzenindeki ikilik öne çıkarılmıştır.

“Köy” (1915) adlı manzumede imam olsa da olmasa da köyün dinini bileceği belirtilir: “Ümmî değil, muallimsiz kalsa da/ İmamı yok, gene bilir dinini.../ Dost ve düşman kimdir tanır dünyâda,/ Doğru bulur sevgisini, kinini...” (Ziya Gökalp 1989a: 105)

Vâiz de yine imam gibi dini sevdiren ve modern hayatı tamamlayan bir unsur olarak ele alınır. “Din” adlı manzumede Ziya Gökalp’in din anlayışı işlenir. Manzumenin iki dörtlüğü “Vaiz!” ünlemiyle başlatılır. Vaizden cehennem ateşi yerine güzellik güneşinden, aşk odundan bahsetmesi istenir. Şeytandan, melekten dem vurmak yerine; muhabbetten, erenlerin esrarından, seven ve sevilen kimdir gibi sorularla dini öğretmesi

<sup>218</sup> Metinde okunamayan ya da tahrip olmuş kısımlar böyle gösterilmiştir.

istenir (Ziya Gökalp 1989a: 99). Vaizin görevinin, dini korkutarak sevdirmek değil sevgiyle öğretmek olduğu vurgulanır.

“Ağa Kimdir” (1909) adlı manzumede “Hekimlerle vâizler de rencberdir,/ Kimi bize şifâ, kimi rûh verir.” (Ziya Gökalp 1989a: 314) dizelerinde vaizlerin halka rehber oluşu belirtilmiştir. Vaizlerle hekimleri bir gören Gökalp, toplum hayatında vaizlerin önemli olduğuna dair inancını bu manzumede dile getirmiştir.

“Müezzin” kelimesi de İslam’ın sesinin dünya üzerinde yankılanacağı ve düşmanın bu sesi silemeyeceği merkezinde anılır. “Büyük Farz” (1922) adlı manzumede “Müezzinler i’lân edin/ Okuyarak ezânları” (280) dizelerinde müezzin kelimesi geçer. Ezanın ve müezzinin hacdan düşmanları kovacağı günde, müezzinin sesi dinin sesidir diye düşünülür.

İslam dünyasının ilk müezzini sadece bir yerde geçer, orada da vicdanı pekiştiren bir öge olarak kullanılır. “Köylü Şiirleri II Ezân” (1908) adlı manzumede “Okunurken ezân, sanır her vicdân/ Cebrâil’dir gelmiş, Bilâl ağzından/ Bütün İslâm ümmetine seslenir...” (243) dizelerinde Bilâl adı anılır. Bunun dışında başka manzumelerde bu ada rastlanmaz. Bilâl-i Habeşi İslamiyet’i kabul eden ilk yedi kişiden biridir ve ilk müezzindir.

“Rahip” kelimesi vakıf anlayışının eleştirisinde negatif bir unsur olarak ele alınır. “Vakf” (1918) adlı manzumede Türk toplum hayatındaki vakıf anlayışı eleştirilir. Manzumede vakıf anlayışı tevekkülle, kadercilikle eşdeğer görülür. Fikir ele alındıktan sonra şöyle bir karşılaştırma yapılır:

“İslâmiyet iğrenirken ruhbândan,  
Vakf ona rahipliği öğretmiş..  
Harâbeler mahrum kalmış umrândan,  
İmâretler tenbelliği üretmiş....”  
(Ziya Gökalp 1989a: 118)

Manzumede, İslam dinine ruhban anlayışının vakıflaşmakla geldiği öne sürülür, bunun ise İslam hayatına tembelliği getirdiği çıkarımında bulunulur.

Meşihat-ı İslam ya da Bâb-ı Meşihat şeyhülislamların görev yaptığı dairenin ya da makamın adıdır. “İlmiye sınıfının teşkilatlandığı kuruma Şeyhülislamlık (Bab-ı Fetva veya Meşihat-ı İslamiye), başındaki şahsa da Şeyhülislam denirdi” (Erşahin 1998: 333).

Esra Yakut, Tanzimat’tan sonra bu kurumun Osmanlı’da nasıl bir yere sahip olduğunu incelediği çalışmasında Şeyhülislamlık kurumunun geçirdiği aşamaları inceler. Resmî bir makam olarak ilk kez Osmanlı Devletinde yer alan şeyhülislamlık, fetva verme yetkisi nedeniyle İslamiyet’in ilk yıllarından beri ortaya çıkan ve bu görevi yürüten müftülük ile aynı işleve sahiptir. Bununla birlikte, zamanla şeyhülisamlığa dâhil edilen yargı ve eğitim alanlarındaki yetkileri sebebiyle farklı nitelikler kazanarak devlet yapılanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Osmanlıdan önce kurulan Türk-İslam ve İslam devletlerinde genellikle yargı işlerinden sorumlu kadılık ve fetva yetkisi verilmiş müftülük makamları söz konusudur. (...) Şeyhülislam unvanı tarihte ilk defa onuncu yüzyılda İslam devletleri tarafından kullanılmıştır. Bu unvan bahsedilen dönemlerde fetva yetkisine sahip müftüler için kullanılan bir unvan değil de çalışmaları ile şöhret kazanmış fıkıh bilgini ve ulema için kullanılan bir şeref unvanıdır. Osmanlının ortaya çıktığı yüzyılda Çin, Hindistan gibi farklı ülkelerde de Türk-İslam devletlerinde “şeyhülislamlık” unvanı kullanılmakla beraber, bu unvanı kullananların görevlerinin tam olarak ne olduğu hakkında bir bilgi mevcut değildir. Osmanlı Devleti kurulduktan sonra merkezî bir fetva makamının ilk kez ne zaman ortaya çıktığı hakkında da farklı kaynaklarda çok farklı görüşler söz konusudur. Bu makamın oluşturulmasına dair kaynaklar, Osmanlının kuruluşundan Yavuz Sultan Selim dönemine değin geniş bir zamanı içine almaktadır. Şeyhülislamlık makamına getirilen kişilerin en önemli görevleri fetva verme yetkisidir. XVI. yüzyıldan beri ilmiye sınıfına önderlik eden şeyhülislamlar, yine bu dönemden sonra şer’i mahkemeler, medrese ve talebe-i ulûmla ilgili işlere nezaret ederek padişaha bu konularda vekâlet etmişlerdir. (...) Şeyhülislamlar, yükselme döneminde de ilmiye teşkilatı içinde bazı atama yetkileri dışında yönetim işlerinden uzak tutularak Divan-ı Hümayun’un asıl üyelerinden sayılmamışlardır. Divan-ı Hümayun’un zayıflaması nedeniyle XVII. yüzyıldan itibaren ise idari yetkileri genişlemiştir. (...) Meşihat II. Mahmut zamanında kurumsallaşmaya başlamıştır. Tanzimat’la birlikte yeni bir yapıya kavuşturulmak istenmiştir. Adlî

atamalar, denetleme ve düzenlemeler, temyiz işleri, Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye'nin hazırlanması, müderris, kadı, naip tayinleri esnasında yapılacak sınavlarla ilgili düzenlemeler, mal paylaşımı gibi konularda kurum içerisinde bir iş bölümü yapılarak olası aksaklıkların önü kesilmeye çalışılmıştır. (...) Yapılan bütün çalışmalara rağmen, Tanzimat'tan itibaren şeyhülislamlık kurumu çatışmaların merkezinde rol oynayan bir öge olarak araştırmacıların karşısına çıkmaktadır. Sultan Abdülaziz'in ve V. Murad'ın tahttan indirilmesi hadiselerinde politik güçlerin hareketlerine şeyhüislamların fetvaları ile halkın gözünde meşruluk sağlanmıştır. Tanzimat'la birlikte yapılan kanunlarla İslam hukukunun bir bölümü dağınıklıktan kurtarılmış ve İslam hukukunun düzenlemediği alanlarda Batı kanunları kabul edilmiştir. Halkın ve ulemanın tepkilerinden çekinildiği için bu dönemde dinin hukuktan tam anlamı ile ayrılması için hareket edilmesi söz konusu olamamıştır. Gayr-i Müslim teba için de dinî, kültürel, siyasi konularda tanınan haklara paralel olarak adlî alanda da nizamiye mahkemeleri açılarak toplum yapısına uygun çözümler getirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle şeyhülislamlık makamına bağlı olan şeriat mahkemelerinin, kısacası Meşihat Dairesinin adlî yetkileri kısıtlanmış, 1871 yılında ise nizamiye mahkemelerinin Adalet Bakanlığının başkanlığında örgütlenmesinden sonra ise adalet iki başlı bir yapı arz etmiştir (Yakut 2000: 315-320).

Tanzimat döneminde ise bozulmanın hat safhada olduğu medreseler ise Meşihat Dairesi'ne bağlı çalışmalarını yürütmüş ve Meşihat Dairesi medreselerin durumunu düzeltmek için herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Yeni açılan okulların Bâbîâlî'nin yetkisindeki Maarif-i Umumiye Nezaretine bağlanması, şeyhülislamlık kurumunun eğitim alanındaki yetkilerini medreselerle sınırlamıştır. Ulemanın ve bu sınıfın başındaki şeyhüislamların yıllarca devlet yönetimiyle olan güçlü bağı ve konumu nedeni ile aldıkları skolastik eğitim; yeni düşünceler geliştirilmesine ve uygulanmasına engel teşkil etmiştir. Netice itibarıyla Tanzimat'ın sonlarına doğru, yeni oluşturulan bütün eğitim kurumlarında yetki Batılı değerleri özümsemiş bürokratların eline geçmiştir. II. Abdülhamit döneminde ise padişahın İslam politikasına uygun bir yörüngede Meşihat Dairesi'yle ilgili farklı gelişmeler olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da bu kurumla ilgili farklı görüşler söz konusu olmuştur (Yakut 2000: 320-324).



II. Meşrutiyet dönemine yön veren İttihat ve Terakki Partisi, aynı zamanda izlediği politikalarla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bazı temel ilkelerini de düşünce bazında etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde din işlerini yürüten en üst düzeydeki Makam olan Meşihat, tarihi süreç içerisinde sahip olduğu yer aldığı siyasî, adli ve eğitimle ilgili işlerden, bu dönemde soyutlanarak, sadece diyanet işlerinden sorumlu tutulmaya çalışılmıştır. İttihatçıların Meşihat Dairesi'ne yüklemeye çalıştıkları statü, günümüzdeki Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevleri ve statüsü ile büyük benzerlik göstermektedir. Her ne kadar İslâmcı görüşü benimseyen kişilerin baskıları nedeni ile Meşihat Dairesi açısından amaçlanan hedefler gerçekleştirilememişse de bu konuda ortaya atılan düşünceler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin izlediği lâik politikalara bir zemin hazırlamıştır (Yakut 2000: 324).

*İslâm Ansiklopedisi*'nde Mehmet İpşirli “Bâb-ı Meşihat” maddesi başlığında şu bilgileri veriyor:

Kaynaklarda zaman zaman Bâb-ı Fetvâ ve Fetvâhâne olarak da geçen Bâb-ı Meşihat çeşitli dairelerden teşekkül etmekteydi. Bu kurumun XIX ve XX. yüzyıllardaki teşkilât ve gelişmesini devlet salnâmelerinden takip etmek mümkün olmaktadır. Meselâ 1918 yılında Bâb-ı Meşihat Fetvâhâne-i Âlî, Hey'et-i İftâiyye, İ'lâmât-ı Şer'iyye Müdüriyeti, Te'lîf-i Mesâil Şubesi, Nakîbüleşraf Dairesi (nekâbet ale'l-eşrâf), Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe, Medrese-i Süleymâniyye, Sahn Medresesi, İbtidâ-i Dâhil Medresesi, İbtidâ-i Hâric Medresesi, Tedkik-i Mesâhif ve Müllefât-ı Şer'iyye Meclisi, Meclis-i Meşâyih, Mektûbî Dairesi, Muhâsebât Dairesi, Me'mûrîn Müdüriyeti, Evrak Müdüriyeti, Şûrâ-yı İlmiyye, Encümen-i İntihâb-ı Me'mûrîn-i İlmiyye, Medresetü'l-kudât, Müneccimbaşılık, Sıhhiye Müfettiş-i Umûmîliği gibi dairelerden oluşmaktaydı (Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, s. 138-143). Bâb-ı Meşihat'ın tam ve ayrıntılı teşkilâtı ayrıca *İlmiyye Salnâmesi*'nde de verilmiştir.

Bâb-ı Meşihat sadece resmî bir daire değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki pek çok ilmî, kazaî ve siyasî-idarî toplantı ve faaliyetler için de bir merkez olmuştur (İpşirli 1991: 363).

Meşihat Dairesi anlaşıldığı üzere Osmanlı Devletinde toplumsal hayatın işleyişinde önemli bir kurum. Osmanlı Devletinin zaman içinde kendine özgü bir yapıya bürünen bu kurumu, Batı'nın dünya üzerindeki hâkimiyetinden ve geliştirdiği devlet yapısından etkilenmiştir. Ziya Gökalp de İttihat ve Terakkinin açılış kongrelerinde yaptığı konuşmaları daha sonra *İslam Mecmuası*'nda yayımlamıştır. Gökalp'in “İttihat ve Terakki I” ve “İttihat ve Terakki II” adlı makalelerinde din hakkındaki değerlendirmeleri yer alır. Seyfettin Erşahin “Meşihat-ı İslamiye'den Diyanet Riyasetine: Ziya Gökalp'in Şeyhülislamlık Tasarısı”,<sup>219</sup> adlı makalesinde; Ziya Gökalp'in *İslam Mecmuası*'nda yayımlanmış bu makalelerinin dışında üçüncü bir makale daha (İttihat ve Terakki III) olabileceği fark edilmiştir. Erşahin, Niyazi Berkes'in *Turkish Nationalism and Western Civilization Selected Essays of Ziya Gökalp* adlı kitabı kaynak

<sup>219</sup> Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXVIII, s. 333-359.

gösterir. Niyazi Berkes, VII. bölümde Ziya Gökalp'in *İslam Mecmuası*'ndaki hangi makalelerini İngilizceye çevirdiğini belirtmiştir: "İttihat ve Terakki Kongresi Münasebetiyle", IV, no. 48, 1916; V, nos.49-50, İstanbul, 1916-1917). (Berkes 1959: 319).<sup>220</sup> Ruhi Güler'in "İslam Mecmuası (1914-1918) ve İçeriği" adlı yüksek lisans çalışması görülememiştir. Ruhi Güler, taşınma gibi kütüphanesinde tez çalışmasına kendisinin de hemen ulaşmasının söz konusu olmadığını belirtmiştir. Gökalp'in bilinmeyen başka bir yazısı var mı tespit edilememiştir.

Niyazi Berkes'in kitabında bu konu şöyle anlatılır:<sup>221</sup>

İslam'da diyanet işlerinin en yüksek makamı olan Meşihat temelde iki konudan oluşur. İnanç konuları ve ibadet konuları. İbadet İslam'da herhangi bir yerde yapılabilir; ancak cemaatle camide ibadet yapılması tavsiye edilir. İbadet yöntemlerinin telkini ve eğitimi ilme (bilgiye) dayanır ve tecrübe (hâl) ile gerçekleştirilir. Birincisinin yani ilmin merkezleri medreselerdir. Diğerinininkinin ise manastır (bina)lardır. Bu nedenle cami, medrese ve manastır Meşihat tarafından yönetilen üç temel İslami enstitüdür. Enstitüler şimdiye kadar Evkaf Bakanlığınca yönetilmiştir. Finans Bakanlığının bir çeşidi olan bu bakanlık, enstitülerin materyal ve finans işlerini de idare edebilir. Öğrenim konuları ve eğitim tamamıyla ihmal edilir. Din işlerinin yönetimiyle yani diyanetle ilgilenen Meşihat makamında, din işlerinde, kesinlikle yeni bir gelişme (düzenleme) kaçınılmazdır. Çünkü bu devlet dairesi iki yüksek divan (kurul) dan oluşur. Bu divanlar iki otoriteden ibarettir: Evkaf Bakanlığında mevcut olmayan İslami öğrenim ve eğitim. Divanlardan biri olan Fetva Emaneti, fıkıh akademisidir. Diğer Meclis-i Meşayih, bir çeşit tasavvuf akademisidir. Ek olarak Meclis-i Mütakallim yani kelam akademisi vardır. Din Bilimleri Konseyi (Diyanet işlerinin) tam anlamıyla işlerliği bu üç komisyonun/heyetin alışımıyla mümkün olacaktır.

<sup>220</sup> Künye kitaptaki gibi İngilizce kısaltmalarla verilmiştir.

<sup>221</sup> "The affairs of piety, which will be the supreme religious task of the office of the *Mashikkat* of Islam, consist mainly of two things – matters of belief and matters of worship ('*ibāda*'). Worship in Islam may be performed at any place; that which should be carried out in a congregation takes place only in the mosques. The inculcation of the beliefs and the education about the rites of prayer are based on knowledge ('*ilm*') and carried through experience ('*hāl*'). The centres of the first are *medreses*, and of the latter, convents. It seems, therefore, that the mosque, the *medrese*, and the convent are three basic Islamic institutions which will be administered by the *Mashikkat*. These institutions so far have been administered by the Ministry of Evkaf (*awkāf*). But this ministry, being a kind of Ministry of Finance, can administer only their material and financial affairs. Matters of learning and of education have been entirely neglected by it. With the administration of these religious affairs by the *Mashikkat*, there will certainly be a new development in the affairs of piety, because this office has two supreme councils composed of men who have authority on matters of Islamic learning and education which did not exist in the Ministry of Evkaf. One of these councils is the *Board of Fatwā* (*fetva emaneti*) which is an academy of *Fikḥ*, and the other is the *Board of Mashayikh* (*Meclis-i Meşayih*) which is a kind of academy of tasawwuf. If, in addition to these, a *Board of Mutakallimīn* (*Meclis-i Mütakallimin*) is instituted as an academy of kalām, a complete *Learned Council of Religious Studies* will be obtained by amalgamating these three boards" (Berkes 1959: 210-211), (İngilizceden Türkçeye çeviren: Hafize Şahin).

Seyfettin Erşahin<sup>222</sup>, Niyazi Berkes'ten alıntıyla Ziya Gökalp'in bu kurumun nasıl düzenleneceğine dair fikirlerinden makalesinde belirtir. Seyfettin Erşahin, Ziya Gökalp'in Meşihat-ı İslamiye için önerdiği danışma kurullarını şöyle belirtir:

1. Meclis-i Fetva: Fıkıh akademisi olarak,
2. Meclis-i Meşayih: Tasavvuf akademisi olarak
3. Meclis-i Müttekellimin: Kelam akademisi olarak
4. Daru'l-Hikmeti'l-İslâmiye (1998: 356)

“Özetlemek gerekirse, yenileşme hareketlerinin hızlı bir şekilde başlatıldığı XIX. yüzyıla girerken, Şeyhülislamlık, siyasi, sosyal ve kültürel hayatta hissedilir bir etkinliğe sahipti. Hatta özellikle eğitimde ve adliyede tek söz sahibi ulema idi” (Erşahin 1998: 337).

Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Partisi bünyesinde konuya ilişkin fikirlerini ele alır. Garplılaşma yolunda Tanzimatçıların yaptıkları hatalardan bahseder, garplılaşmak için daha doğrusu asri bir devlet olmak için önerilerde bulunur. Gökalp'in söyledikleri, temelde devlet düzeninde toplumsal yapıya bir değişime dairdir.

Ziya Gökalp, İslamiyet hakkındaki düşünceleri ve özel olarak Bâb-ı Meşihat kurumuna dair değerlendirmelerinde “Allah’a, Resulüne ve aranızdaki ulu’l-emre (otoriteye) itaat ediniz (Kur’an, IV, 59) ayetini temel alır (Erşahin 1998: 344). “Şeyhülislamlığın hukuki yetkisi kaza’nın devlete devredilmesini savunan Gökalp, ifta yetkisinin ise sadece itikad ve ibadetle ilgili alanlarla sınırlandırılmasını istemektedir.” (Erşahin 1998: 345). Ziya Gökalp'in *İslam Mecmuası*’nda<sup>223</sup> konuyla ilgili görüşlerini içeren makaleleri mevcuttur. Ziya Gökalp'in laikleşmeye yönelen tasarısında “dini işleri, vicdan alanına mahsus ‘diyanî işler’ ve teşri (yasama) alanına giren ‘kazaî işler’ olarak

<sup>222</sup> “Meşihat-ı İslamiye’den Diyanet Riyasetine: Ziya Gökalp’in Şeyhülislamlık Tasarısı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, XXXVIII, s. 333-359.

<sup>223</sup> *Makaleler VIII* (Hazırlayan: Ferit Ragıp Tuncor, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1981) kitabında bahsi geçen makaleler mevcuttur: “Diyanet ve Kaza”, *İslam Mecmuası*, 35. sayı, 27 Ağustos, 1331.

- “İttihad ve Terakki Kongresi I”, *İslam Mecmuası*, 48. sayı, 27 Teşrinievvel, 1332.
- “İttihad ve Terakki Kongresi II”, *İslam Mecmuası*, 49. sayı, 17 Teşrinisani, 1332.

ayırır.” Diyani işlerden Diyanet Nezareti ya da Şeyhülislamlık; kazaî işlerden ise Adliye Nezareti mesul olacaktır. Böylelikle din işleri müftülere kısacası din görevlilerine, adli işler ise hukukçulara bırakılacaktır (Erşahin 1998: 346).

“Küllîye” (?) adlı manzumede “Ey medrese yâ bir ilim yurdusun, O hâlde gel Külliye’nin içine;/ Yâhut ki sen bir ‘amelî ordusun,/ Bu takdirde Meşihat’ta kal yine..” (Ziya Gökalp 1989a: 119) dizelerinde medreselerin yeniden düzenlenmesinden bahseder.

“Meşihat” (1921) manzumesi Ziya Gökalp’in din ile hukuk hakkındaki görüşlerinin yansımasıdır. Fevziye Abdullah Tansel, manzumenin *Yeni Hayat* (1918) baskısından başkumandanlık kararıyla çıkarıldığını Kâzım Nâmi Duru’dan alıntıyla belirtir (Ziya Gökalp 1989a: 379). Manzumede meşihat kurumu ele alınır. Devletin hukukunu kendisinin doğurmadığı, kanununa gökten inmiş değişmez der ise, bu devletin devlet olamayacağı ve bağımsız kalamayacağı belirtilir. “Değişmeyen bir varlığı taşıyamaz yer!” (Ziya Gökalp 1989a: 316) dizesiyle ilk dörtlük bitirilir. Manzumenin devamında meşihat makamının; dine hizmeti hukuk ve ilim işleriyle uğraşmak sayması eleştirilir, bu durumun halk içinde kayıtsızlığa yol açtığı savunulur:

“Hâkim olan millet midir, Meşihat midir?  
Millî meclis: Meb’ûsân mı? Bâb-ı Fetvâ mı?  
Meşrûtiyyet bir hile-i şeriat midir?  
Hür bir millet olduğumuz yoksa ru’yâ mı?

Hep ikidir teşri‘, kazâ,, mahkeme, i‘lâm;  
Devlet dine kanûn yapar, dinse devlete...  
Sarıklılar me’mûr olur.. Fesliler imâm:  
Devlet benzer Meşihat’e, din Hükûmet’e!

Bir devletle bir Meşihat anlaşır amma,  
Bir ülkede iki devlet mukarin olmaz;  
Bir vicdânda ilimle din kaynaşır amma,  
İki ilim, iki hukuk, iki din olmaz!

İlmi bırak Külliyye’ye, adli Devlet’e,  
Sen sâdece diyânetin neşrine çalış!  
Murâdınsa nâil olmak haklı hürmete  
Asra uyan vazifeni yapmağa çalış!”

(Ziya Gökalp 1989a: 317)

Gökalp, tamamıyla Avrupa'ya yönünü çevirmek yerine Türklerin sosyolojik yapısını göz ardı etmeden dinin toplumsal hayattaki rolünü yeniden değerlendirir. Her konuda olduğu gibi din konusunda da millî/ulusal bir yaklaşım modeli yaratmaya çalışır. Toplumsal hayatta dinin varlığını yadsımadan ancak hukuk devleti düzeni içerisinde yeniden bir yapılanmanın kaçınılmaz olduğunu da düşünerek bir model önerir.

Ziya Gökalp, ilahiyatta aklın içtimaiyatta örfе dayanan İslamiyet'in pozitif bilimlerle çatışmaya girmemesi üzerinde durur ve Meşihat'a gerekli olan din görevlilerinin (imam, vaiz, hatip, müezzin vs.) mekteplerde ve medreselerde yetiştirilebileceğini düşünür. Yine Meşihat, tarikatları asıl amaçlarına uygun birer sosyal kurum şekline getirip tekkeleri de eğitim yuvasına dönüştürülebilir (Erşahin 1998: 357).<sup>224</sup>

Dinî kitaplar manzumelerde inancı tamamlayan bir öge olarak ele alınır. İslam ve Türklük inancını pekiştiren bir kitap olarak Kur'ân'dan bahsedilir. Bunun dışında diğer dinlerin kitapları manzumelerde bu sıklıkla geçmez.

“Esnaf Destanı” (1913) adlı manzumede “Kimimiz sebzeçi, kimimiz kasab,/ Gûnahtan kaçarız, isteriz sevab,/ And içtik, şâhittir bize *Dört Kitâb*,/ Bahalı satmayız, i'ânımız var.” (Ziya Gökalp 1989a: 84) şeklinde dört dine atıfta bulunulur. Bunun dışında Gökalp'in manzumelerinde diğer dinler ya da bu dinlerin kitapları hakkında bir söylem yoktur. Bu manzumede de esnafların tutumu dinle bağdaştırılmaya çalışılmıştır.

“Kur'ân” kelimesi Gökalp'in manzumelerinde öne çıkan bir kelimedir. Manzumelerde farklı bağlamlarda geçen bu kelime, aynı zamanda Gökalp'in toplumsal hayatın bir parçası olarak dini dahası İslamiyet'i görmesinin bir neticesidir. Diğer dinlerin kitapları

<sup>224</sup> Seyfettin Erşahin'in makalesinde Gökalp'in “İttihat ve Terakki III” adlı yazısından alıntılar yapılmıştır, bu makale temin edilememiştir. Ne elimizdeki bibliyograflarda ne de hazırlanan Gökalp makalelerinden oluşan kitaplarda böyle bir yazıya rastlanmamıştır. Seyfettin Erşahin'e sorulmuş ve kendisi Niyazi Berkes'in kitabını kaynak göstermiştir: *Turkish Nationalism and Western Civilization, Selected Essays of Ziya Gökalp*, Colombia Uni Pres, 1959. Niyazi Berkes'in kitabı gözden geçirilmiş ve VII. bölümde *İslam Mecmuası*'ndaki makalelerin künyesi verilmiştir. “İttihat ve Terakki Kongresi Münasebetiyle”, IV, no. 48, 1916; V, nos.49-50, İstanbul, 1916-1917). (Berkes 1959: 319). Ruhi Güler'in “İslam Mecmuası (1914-1918) ve İçeriği” adlı yüksek lisans çalışması da görülememiştir. Böyle bir yazı imzasız mı yayımlandı tespit edilememiştir.

manzumelerde hiç geçmez, bunun nedeni Gökâlp'in Türk toplum hayatının bir parçası olarak İslam dinini görmesidir. İslam'ın kitabı Kur'ân'a yer verir.

“Şakî İbrâhim Destanı”da (1908) destanın son bölümü olan “Uhuvvet Şarkısı” başlığı altında şu dizelerde Kur'ân geçer: “Bir toprağın gıdâsıdır cismimize kan veren/ Bir iklimin havâsıdır kanımıza can veren/ Bir Allah'tır insanlara İncil ve *Kur'ân* veren” (Ziya Gökâlp 1989a: 311). Ziya Gökâlp, Osmanlıcılık düşüncesinin hâkim olduğu gençlik yıllarında kaleme aldığı bu manzumede kardeşlik kavramını somutlaştırmak maksadıyla “Kur'ân ve İncil” kelimelerini bir arada kullanmıştır. Din duygusunu güçlendirerek vatan sevgisi öne çıkarılmak istenmiştir.

“CXL” (1922/1923) numaralı manzumede Gökâlp, kızı Türkân'ın sesinden öğretmeninin Kur'ân olduğunu söyler: “Türk'üm, adım Türkân'dır,/ Muallimim Kur'ân'dır;/ Düşmanlarım çok değil,/ İngiliz'le Yunan'dır.” (Ziya Gökâlp 1989a: 323)

“İhtilâl Şarkısı” (1895) adlı manzumede “Hakk'ın yetişmiyor mu *Kitab*-ı adaleti,/ Olsun bizim de Nur-i Huda padişahımız.” (Ziya Gökâlp 1989a: 235) dizelerinde geçer. Hakk'ın kitabı Kur'ân'ın adalet dağıtması arzusu dile gelir ve bu dizeler Gökâlp'in kendini aradığı gençlik yıllarının buhranlarını da yansıtır.

“Tevhîd” (1914) adlı manzumede “Bir göz ki Yezdân odur,/ Millet o, vatan odur,/ ‘Urf, İcmâ', *Kur'ân* odur!” (Ziya Gökâlp 1989a: 55) şeklinde geçer. Kur'ân tevhidin bir parçasıdır. Allah'a inanmak, bireyin milletine ve vatanına bağlılığı dinle bağdaştırılmıştır.

“İlâhî” (1913) manzumesi çocukların dilinden kelimelerle bitirilir: “Yoldaşımız iz'ân olsun: Âmin!/ Rehberimiz *Kur'ân* olsun: Âmin!” (Ziya Gökâlp 1989a: 57) Bu ses, Gökâlp'in deyişiyle “yavru Türkler”in sesidir.

“Hayat Yolunda” (1913) adlı manzumede ise Ziya Gökâlp, Tanrı'ya “Bir vicdânda Sen'i, bir de *Kur'ân*'da buldum” diye seslenir (Ziya Gökâlp 1989a: 61). Gökâlp'in iç

sesi manzumede yankılanır. Din sayesinde ferahlık bulan bireyin duyguları, toplumsal hayatın bir parçası olmanın önemi ve hayat yolunda dinin etkisi Kur’ân’la yansıtılmıştır.

“Esnaf Destanı” (1913) adlı manzumede İslamiyet’in sevgi ve yardımlaşma esasına dayandığı yansıtılır: “*Yardımlaşın* diyor bize dinimiz,/ Yoksula yardımdır baş âyinemiz,/ Zenginlere karşı yoktur kinimiz,/ *Herkesi sev* diyen Kur’ân’ımız var.” (Ziya Gökalp 1989a: 86)

“Osman Gazî Kurultayda” (1914) adlı manzumede Osman Gazî “Bir elde yasamız, bir elde *Kur’ân*,” (Ziya Gökalp 1989a: 65) diye kurultaya seslenir. Manzumede, Türklük adaletini böyle yayacaktır inancının izlerini görülür.

“Kızıl Destan” (1914) adlı manzumede I. Dünya Savaşı’nın nasıl çıktığı ve Avrupa devletlerinin tutumu anlatılır. Ziya Gökalp, Kur’ân sayesinde Orta Doğu’daki halkların saadeti yakalayacağına inanır: “Çok geçmez ki me’sûd bir ân olacak:/ Düşmandan öc alan *Kur’ân* olacak!” (Ziya Gökalp 1989a: 90). Avrupalıların haçlı zihniyeti ile dünyayı kana boyadığına dikkat çeker. Bütün bu savaşın altında yatan nedeni Gökalp manzumede şöyle açıklar: “Ne için bu işler çıktı meydâna,/ Anlatayım, kardeş, ben onu sana,/ Salîb dedi: Amân yoktur *Kur’ân*’a” (Ziya Gökalp 1989a: 90).

“Ömer Nâci” (1916) adlı manzumede “Sözleri *Kur’ân*’dı, gözleri Mi’râc” (Ziya Gökalp 1989a: 127) dizesinde Ömer Naci’nin söylediklerinin ne kadar dikkat çekici olduğu gösterilmek istenmiştir.

“Devlet” (1918) adlı manzumede “*Kur’ân* diyor: Eyleyiniz itâat/ Hakk’a, sonra Peygamber’e, devlete!..” (Ziya Gökalp 1989a: 116) dizelerinde Kur’ân kelimesi geçer. İslam’ın şartları sıralandıktan sonra ferдин kanunlara, hadis ve ayetlere inanması vurgulanır; daha sonra örf ve hukuk hakkındaki düşüncelerle manzume bitirilir. Manzumedeki ses, “İbâdetle i’tikadda dâima/ *Kitâb* ile *Sünnet* benim rehberim;/ Bu işlerde şüphem varsa mutlaka,/ Müftilerin fetvâsını dinlerim....” (Ziya Gökalp 1989a: 117) diyerek din işlerinde rehber olarak kendisine Kur’ân’ı ve hadisleri aldığını ve fetva yetkisinin müftülerde olduğunu belirtir. Gökalp’in devlet işlerinde din ile hukuk ilişkisi

üzerinde söyledikleri, şeyhülislamlık kurumunun yeniden yapılandırılması esası üzerine kuruludur. Konu ile ilgili Seyfettin Erşahin'in incelemesi<sup>225</sup> mevcuttur. Devlet manzumesi de bu görüşlerin yansıdığı manzumelerden biridir.

“Kara Destan” (1922) manzumesi “İslâm'ı öldürmek idi emelin,/ Onun yurtlarında geldi ecelin,/ Nasıl koparılmaz o kanlı elin/ Kılıcı çekmişken *Kur'ân*'a karşı?” (Ziya Gökalp 1989a: 279) dizeleriyle bitirilir. Manzume boyunca İngilizlerin Müslümanları yok etmek arzusu işlenir. *Kur'ân*'a çekilen bu İngiliz kılıcına karşı Müslümanların galip geleceği ümidi işlenir.

“Balkanlar Destanı” (1912) adlı manzumede Türk gencinin sesinde *Kur'ân* kelimesi ve hayatındaki yeri şöyle yansır: “Babam şehit, soyum cümlesi gazî,/ Devlet harp etmese olmazdım râzı,/ Ben gerçi görmedim okuma, yazı,/ Bilirim ne varsa *Kur'ân* içinde...” (Ziya Gökalp 1989a: 88). Bilginin kaynağı olarak Türk neferi *Kur'ân*'ı görüyordur. Bu aynı zamanda Gökalp'in felsefesine dair okuyucuya bir fikir verir.

“Mevlid” kelimesi bir manzumeye adını verir. Bunun dışında kitap olarak konu edilmez. Mevlid ile Hz. Muhammed'in nuru anılır ve onun nuru hatırına Allah'ın Türk milletine yardım etmesi arzusu dile getirilir.

“Mevlid Duâsı” (1919) manzumesinin konusu adından da anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed'in doğumudur. Kutlu doğum hadisesi ile Türklerin istikameti manzumede bağdaştırılır. Manzume kısaca şöyledir: Hz. Muhammed'in doğumu ile bütün güzellikler vücut bulur, Allah onun adını Muhammed koyar. Bütün iyilikler bu kalbe dolar ve “Türkler'in Kible'si odur müebbed.” (Ziya Gökalp 1989a: 276) düşüncesi hâkimdir. Gökalp bu kible hürmetine Türk ilinin kurtulması için dua eder. Hz. Muhammed'in doğumunda bütün meleklerin ona biat etmesi, şeytanın biat etmeyip lanetlenişi hatırlatılır. Türklerin secde edilen bu nuru aradığı belirtilir, bu nur aşkına Türklerin kurtulması için dua edilir. Manzumenin devamında Türklük ve Hz.

<sup>225</sup> ERŞAHİN Seyfettin (1998) “Meşihat-ı İslamiye'den Diyanet Riyasetine: Ziya Gökalp'in Şeyhülislamlık Tasarısı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVIII, s. 333-359.



Muhammed'in arşa çıkmasına değinilir ve miraç hürmetine Türklüğün kurtulması arzusu tekrar edilir:

“Bir gece *Kur'ân*'ın indiği yoldan,  
Muhammed'in Arş'a çıktı gizlice,  
Dedi, Türk müstakil kalsın her zaman  
Sen ona va'dettin bunu evvelce.

Şimdi Türk o Nûr'u anar, yâ Rabbi!  
Mi'râc hürmetine kurtar, yâ Rabbi!

Sen, yeri hiç çiçekle bezer miydin,  
Altında Âmine doğurmasaydı,  
Bu zümrüd kubbeyi hiç düzer miydin,  
Altında sevgilin oturmasaydı.

Türk bu Nûr'un sırrını anlar, yâ Rabbi!  
Sen, *Mevlid* hürmetine kurtar, yâ Rabbi!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 277)

Mevlid hatırına Türklerin bağımsızlığını kaybetmeyeceği düşüncesi manzumenin bütününde hâkimdir. Mevlid ile Türklerin kurtuluş hayalleri birleştirilmiştir.

“İncil” kelimesi dinî bir ögeden çok birliği vurgulamak ve insanların aynı Allah'a inandıklarını belirtmek için manzumede geçer. “Şakî İbrâhim Destanı”da (1908) “Bir toprağın gıdâsıdır cismimize kan veren/ Bir iklimin havâsıdır kanımıza can veren/ Bir Allah'tır insanlara İncil ve *Kur'ân* veren” (311) şeklinde destanın son bölümü olan “Uhuvvet Şarkısı” başlıklı bölümde geçer. Ziya Gökalp Osmanlılık düşüncesinin hâkim olduğu gençlik yıllarında kaleme aldığı bu manzumede kardeşlik kavramını somutlaştırmak maksadıyla “Kur'ân ve İncil” kelimelerini bir arada kullanmıştır. Din duygusunu güçlendirerek vatan sevgisi öne çıkarılmak istenmiştir.

Ziya Gökalp'in manzumelerinde dinî mekânlardan fazla bahsedilmez. Dekoratif olarak cami ya da Kâbe anılır. Ziya Gökalp İslamiyet hakkında ya da ele aldığı konu üzerine söylemek istediklerinin tamamlayıcı bir parçası olarak dinî mekânlara manzumelerinde yer verir.

“Kara Destan” (1922) adlı manzumede “Emir'i aldatıp Ka'be'yi aldın,/ Sultân'ı kandırıp *Fetvâ*'yı çaldın,/ İstanbul'a girip orada kaldın,/ Bin yalan uydurdun cihâna

karşı!” (Ziya Gökalp 1989a: 279) dizelerinde geçer. Gökalp, bu manzumede İngilizlerin İslamiyet’e karşı tutumunu eleştirir. İngilizlerin Orta Doğu ülkelerine karşı tavrını gündeme getirir.

“İngiliz’den Sakın” (1922) adlı manzumede “Kâbe”, dini tutsak eden İngilizlerin İslam düşmanlığını daha iyi vurgular bir bağlamda geçer. İngilizlerin halifeye zincir vurduğu, Şeyhülislam’dan fetva aldığı söylenir ve ardından Ziya Gökalp şöyle der: “Hiçe sayıp kinimizi,/ Alt-üst etti dinimizi.” (...) “O göründü bu ülkede: Kaldı iman tehlikede..” (...) “Ka‘be bile ona tutsak,/ Hak unutmaz, biz unutsak..” (Ziya Gökalp 1989a: 281).

“Mevlid Duâsı” (1919) adlı manzumede Hz. Muhammed’i tanımlamak için “kıble” kelimesine yer verilir: “Türkler’in Kible’si odur müebbed.” Bu kıble hürmetine, Türklerin kurtulması için “Kıble hürmetine kurtar yâ Rabbi!” dizesinde ise Türklük aşkına dua edilir.

Cami ya da mescid kelimeleri Gökalp’in manzumelerinde zaman zaman geçer. Bu kavramlar dinî mekânlar olarak öne çıkan ya da tarif edilen birer yerden çok, Ziya Gökalp’in din hakkındaki görüşlerini destekler bir amaçla manzumelerde kullanılmıştır.

“Şehid Haremi” (1913) adlı manzumede şehit olan bir kadının sesi ve yavrusuna söylediği ninniler kurgulanmıştır. Manzumede yavrusunu uyutmaya çalışan kadın ninni söyler:

“Uyu yavrum, tepesinde Hâç yatan  
Câmiler var.. Bu mu seni ağlatan?  
Dayanamaz çiğnenmeğe bu vatan!

Câmilere götür Hilâl, ninni!  
Hem yurdu,, hem öcünü al, ninni!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 68)

Cami ve hilal kelimeleri vatanı işaret eder. Vatan denilince akla cami hilal kelimeleri gelir. Bunlar Gökalp’in vatan anlayışını ve sevgisini bütünleyen; vatan kavramını tamamlayan unsurlardır.

“Köy” (1915) adlı manzumede “Ona câmi, mektep, kitap yapınız...../ emin kalır hudûdda her kapınız..” (Ziya Gökalp 1989a: 105) dizelerinde geçer. Bu dize özellikle Gökalp’in mektep ve cami kelimelerini bir arada kullanması bakımından dikkate değerdir. Gökalp dinin insana öğrettiklerini ve kitaptan öğrenilenleri önemser. Bu nedenle manzumede cami yapmak ile mektep yapmak ya da kitap yazmak eşdeğerdir.

“Şakî İbrâhim Destanı”nda (1908) cami ve kilise kelimeleri şöyle geçer: “İslam olan beş-vakitte câmi‘ine gitmeli/ Hristiyan kilisada kulluğuna yitmeli/ Din başkadır, vatan başka, bunu ayırd itmeli” (Ziya Gökalp 1989a: 311). Vatan söz konusu olduğunda, din kavramı ile bu kavramın karıştırılmaması vurgulanmıştır.

Ziya Gökalp, “Vatan” (1918) adlı manzumede Türkçe ezandan bahseder. “Bir ülke ki câmiinde Türkçe ezân okunur,/ Köylü anlar ma’nâsını namazdaki duânın...” (Ziya Gökalp 1989a: 100). Bu manzumeye, camilerde Türkçe dua edilebileceğinin hayalini kuran Gökalp’in temennisi yansımıştır. Gökalp’in dinî Türkçülük anlayışıyla bağdaşır görüşler mevcuttur.

Mekân açısından daha özele indiğimizde minare kelimesinin “minare” kelimesi “Karacadağ” (1922) adlı manzumede şöyle geçer: “Süd-pınar’da her gün erken/ Beyaz kızlar yıkanırdı../ Minâre’de bir su içen/ Pir, kendini genç sanırdı..” (Ziya Gökalp 1989a: 283) Ziya Gökalp’in gençlik yıllarının olgunluk döneminde geriye dönük kurgulandığı bu manzumede, din duygusundan ziyade Diyarbakır söz konusudur. Manzumeye, gençlik psikolojisi yansır. Manzumenin ilham kaynağı Diyarbakır’ın ilçesi Karacadağ’dır. Karacadağ kitabında “Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde sönmüş bir yanardağ” (Haspolat 2013: 6) diye tanımlanan bu coğrafi şekil, Dicle ile birlikte Diyarbakır’la da özdeşleşmiştir.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde geçen başka bir dinî mekân ise kilisedir. “Şakî İbrâhim Destanı”nda (1908) kilise kelimesi şöyle geçer: “İslam olan beş-vakitte câmi‘ine gitmeli/ Hristiyan kilisada kulluğuna yitmeli/ Din başkadır, vatan başka, bunu ayırd itmeli” (Ziya Gökalp 1989a: 311). Aynı vatanın evlatlarıyız düşüncesinin

benimsetilmek istendiği manzumede dinî mekânlar ayrıca tasvir edilmemiştir. Vatan duygusu bağlamında kilise ve cami kelimelerine yer verilmiştir.

Ziya Gökalp'in manzumelerinde İslam'ın temelleri olan namaz, zekât gibi kavramlar toplumsal ve bireysel hayatı etkileyişi açısından ele alınır. Belirgin bir şekilde ibadet edişin öneminden ziyade, vatan ve birliktelik duygusu açısından ibadet etmek üzerinde durulur. Gökalp'in ibadette ve İslamiyet'e bakışında da hem dönemin hem de Türkçülüğün izleri sürülebilir. Bu başlıkta, ibadet biçimleri ve İslam'ın temellerine dair öne çıkan kavramlar ile manzumelerdeki bağlamı nedir sorusunun cevabı verilmeye çalışılacaktır.

Ziya Gökalp "Vatan" (1918) adlı manzumede Türkçe ezandan bahseder. Camilerde Türkçe ezanın okunduğu hayal edilir: "Bir ülke ki câmiinde Türkçe ezân okunur,/ Köylü anlar ma'nâsını namazdaki duânın..." (Ziya Gökalp 1989a:100). Namaz; bu manzumede günlük hayatın bir parçası, toplumsal yaşamın bir unsuru olarak görülmüştür.

"Çocuk Duâları" (1915) adlı manzumede çocukların duyguları ele alınmıştır. Çocuklar her sabah erken kalkıp gönülden dua ederler. Manzume üçlü dizelerle kümelenmiştir. Her üçlüğün ardından "El-hamdu-li'llâh" ifadesi tekrar edilir. Şükreden çocuklar ikinci üçlükte şöyle dua ederler: "Bülbüller sazda,/ Güller niyazda,/ Derim namazda:" (...) "El-hamdu-li'llâh.." (Ziya Gökalp 1989a: 121)

"Köylü Şiirleri III Namaz" (1906) adlı manzumede namaz konusu işlenir. Namazın ne olduğu sorgulanır ve insan hayatındaki yeri tespit edilmeye çalışılır. Gökalp'in gençlik yıllarında kaleme aldığı bu manzumedeki fikirleri o dönemde de toplumun ve hayatın işleyişi üzerine düşündüğünü gösterir.

Namaz nedir? Edeb ile Huzûr'una çıkarak  
Bizi yoktan yaratana gönümüzü açmaktır.  
Bu dünyânın çirkin, iğrenç işlerinden bıkarak,  
Bir lahzacık Arş'a uçmak, Cehennem'den kaçmaktır.

İnsan-oğlu bir canavar iken, anı bir melek  
Yapan Hakk'ın korkusudur, sevgisidir, emridir;

Beş vakitte namaz bile bu hisleri vererek  
Kötülükten iğrendirir, iyiliği sevdendir.

İnsanları asırlardanberi eden terbiye,  
Her birinde birer vicdân uyandıran namazdır;  
Buna Cennet kılağuzu denilse de pek azdır.

Bir kaygumuz bulunursa odur eden tesliye  
İki rek‘at namaz kılar kurtuluruz mihnetten,  
Gönlümüze bir saâdet yeli eser Cennet’ten..  
(Ziya Gökalp 1989a: 243-244)

Manzumede Allah korkusu taşımanın ve namaz kılmanın önemi vurgulanmıştır. Namaz kılmak cennete gitmek için bir anahtardan ziyade, kötülüklerden ve dünya işlerinden uzaklaşmak olarak diye yorumlanır. İki rekât namaz kılan insanın gönlüne cennetten bir saadet yeli eser ki bu aynı zamanda insanı asırlardan beri terbiye eden ve insanda vicdan duygusunu uyandıran bir uygulamadır. Görüldüğü üzere Gökalp, namaz konusunu da yine terbiye meselesine yani eğitime bağlamıştır. Ziya Gökalp’in toplumu değerlendirirken üzerinde durduğu konulardan biri de terbiyedir. Dine ve İslam dininin uygulamalarına da bu bakış açısıyla yaklaşır. Namaz ona göre insanı terbiye eden ve vicdan duygusuna kulak vermesini sağlayan bir eğitim aracıdır.

“C” (1919) numaralı manzume Gökalp’in Malta’da sürgün hayatı yaşadığı dönemden izler taşır. Manzumede kızlarının postadan haber alamayışı ve annelerinin çocuklarını teselli edişi anlatılmıştır. Küçük kızın sesi manzumede şöyle işitilir:

“Bir kâğıt alarak okudum, dedim,  
‘Ağlama, gül anne, babam gelecek!’

Sererek seccâde bir namaz kıldım,  
Diyorlar ki namaz kılsam gelecek..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 275)

Küçük kız namaz kılarak yani dua ederek babasının Malta’dan geleceğine inanır, daha doğrusu bu dizeler Gökalp’in ailesine gönderdiği ve orada ailesinden beklediği duaların dizelere dökülmesinden ibarettir.

İslam dininin farz ibadetlerinden biri olan farz Ziya Gökalp’in manzumelerinde yer almaktadır. Ziya Gökalp, “Kara Destan” (1922) adlı manzumede İngilizlerin Müslümanların hacda bir araya gelmesini nasıl engellediğini söyler ve İslam’ın vecde

geleceği umudunu taşır: “Men’ettin ümmetin cem’ini Hac’de,/ Irâk’ı hasmettin Vehhâbî Necd’e;/ Lâkin İslâm birgün gelecek vecde;/ Hâzırlan bu büyük tuğyâna karşı!” (Ziya Gökalp 1989a: 279).

“Erenler Nasihati” (1919) adlı manzumede, insan tabiatı ele alınır. İnsanın iki yönü vardır: Biri melek diğeri hayvan. Hac kelimesi insanın melek yönünün anlatıldığı dizelerde şöyle geçer: “Meleğin gıdâsı din, şiir, ahlâk,/ Dalmak ister dâim derûnî vecde;/ Maksadı yaşamak dâimâ Hac’de,/ Lâkin gürültüde olmaz istiğrak...” (Ziya Gökalp 1989a: 320). Hac burada ibadete çekilmek, gürültüden uzaklaşmak diye tanımlanır.

“Büyük Farz” (1922) adlı manzumede “Geliyorlar sandı herkes,/ Hac yolunun kervanları..” (Ziya Gökalp 1989a: 280) denildikten sonra İngilizlerin yolu kesişi, şeytanın emirleri ve sultanları iğva edişi anlatılır. Düşmanların hac topraklarından çıkarılması çağrısıyla bitirilir: “Herkes için farzdır bugün/ Hac’dan koğmak düşmanları.” (Ziya Gökalp 1989a: 280).

“Melek” kelimesi Türklere destek için gökyüzünden inen ruhani varlıklar olarak geçer. “İzmir Bayramı” (1922) adlı manzumede İzmir’in kurtuluşu anlatılır. Silahsız İzmir’e giren Yunan askerinin İzmir’den çekilişinin konu edildiği manzumede çocuklar top sesleriyle uyanırlar. Anne babalarına bu top seslerinin nedenini soran çocuklara ebeveynleri şu cevabı verir: “Babaları dedi, ‘Üç sene evvel,/ Birgün İstanbul’da kadın, erkekler/ Elde siyah bayrak şehri gezdiler../ Bu büyük mâteme gökten melekler/ Gelmişti: Bunu da kalben sezdiler..” (Ziya Gökalp 1989a: 286). Manzumede İzmir’in işgali matem havasını taşıdığı için gökten melekler gelir. Bunun dışında manzumede meleklerle ilgili bir söylem yoktur.

“Şeytan” kelimesi Gökalp’in manzumelerinde iki anlamda geçer: Birincisinde sembolik olarak düşman, ikincisinde ise Hz. Muhammed’e biat etmeyen melek.

“Ak Destan” (1922) adlı manzumede de Yunan işgalinden bahsedilir. Batı Anadolu’nun düşman eline geçtiği o günlerde yazılan manzumede İzmir’in esaretten kurtuluşu ele alınır. Manzumenin ilk dizeleri şöyledir: “Dinleyin kardeşler, bu Ak Destan’ı!/ Rahmân

bir fiskeyle ezdi şeytanı:/ Kurtardı Yunan’dan esir vatani..” (Ziya Gökalp 1989a: 285). Yunan milleti şeytan olarak tasvir edilir ve İzmir güzelinin yeninde Türklerin oluşu sevinciyle manzume bitirilir.

“Büyük Farz” (1922) adlı manzumede İngilizlerin Müslümanlara tavrı konu edilir ve İngilizlerin hacdan çıkartılması düşüncesiyle manzume sonlandırılır. Manzumede “Bu şeytandır iğva eden/ Emirleri, sultânları..” (Ziya Gökalp 1989a: 280) dizelerinde şeytanın İngilizleri ve onların destekçisi emir ve sultanları barındıran şeytandır denilir.

“Mevlid Duâsı” (1919) adlı manzumede şeytanın Hz. Muhammed’e biat etmeyişi anlatılır: “Muhammed, bir Nûr kandili Sen’sin,/ Bütün güzellikler ondan dağıldı, Bir şeytan müstesnâ ki oldu la‘in,/ Melekler o Nûr’a hep secde kıldı.” (Ziya Gökalp 1989a: 276) dizelerinde lanetlenen tek meleğin şeytan oluşuna telmihte bulunulur. Kutlu doğumun ele alındığı manzumede Türklerin hâlâ o nuru, kısacası Hz. Muhammed’in arandığı ve bu nur hürmetine Türklüğün kurtuluş ümidi dile getirilir.

“Köylü Şiirleri I Oruc” (1908) adlı manzumenin son dizesinde iblis ifadesi geçer: “Artık vicdân cennetine iblis ayak basamaz...” (Ziya Gökalp 1989a: 243) denir. Yılda bir kez gelen bu ayda insanın vicdanının güçlü olacağı ve iblise karşı koyabileceği vurgulanır.

“Cebrail” ölüm meleği ise ezan sesiyle bağdaştırılır. Ezanın insanlara ölümlü olduğunu hatırlatışı vurgulanır. “Köylü Şiirleri II Ezân” (1908) adlı manzumede “Okunurken ezân, sanır her vicdân/ Cebrâil’dir gelmiş, Bilâl ağzından/ Bütün İslâm ümmetine seslenir...” (Ziya Gökalp 1989a: 243) dizelerinde Cebrail kelimesi geçer. Ziya Gökalp, ezan okunduğunda akla Cebrail’in gelmesine dikkat çeker ve bu sesin Müslümanları doğru yola çağırdığını manzumenin bütününde işler.

İslam’ın farz ibadetlerinden biri olan oruç da manzumelerde kendine yer bulur. “Köylü Şiirleri I Oruc” (1908) adlı manzume Ziya Gökalp’in Diyarbakır’da gençlik yıllarında kaleme aldığı manzumelerdendir. Manzumede İslam’ın şartlarından biri olan oruç konusu ele alınır. Üçlü dizelerle kümelenen manzumenin başında insanın iyi kötü nefsin bütün emirlerine uyarken yılda bir kez gelen bu ayın insanı irşat etmeye geldiği, işte o

zaman insanın gönlüyle cihada başladığı belirtilir. İlk başta bu savaşta güçlükler çekildiği, o güçlükler kolaylaştıkça nefsin mağlup edildiği ve “Hayrın şerden daha kavî olduğu” insanoğlu tarafından böylece denendiği anlatılır. Oruç ayında insanın kendi kendisiyle savaşı şöyle anlatılır manzumenin devamında:

“Bir insan ki karşı koyar susuzluğa, açlığa,  
Nefsindeki arzuları alt-etmeğe çalışır;  
Hayâlinin dizginini zabtetmeğe alışır.

Artık kibir, tama‘ gibi bir ma ‘nevî kasırğa,  
Kayalardan muhkem olan o tineti sarsamaz;  
Artık vicdân cennetine iblis ayak basamaz...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 242-243)

İslam’ın beş şartından biri olan zekât üzerine de Ziya Gökalp bir manzume yazmıştır. “Köylü Şiirleri IV Zekât” (1906) adlı manzumede İslam’ın şartlarından zekât konusu ele alınmıştır. Manzumede zekât İslam’ın şartlarından biri diye tanımlanmaktan çok toplumsal hayatta dayanışmayı artıran bir paylaşım olarak değerlendirilir. Çalışan ve çok kazanının elbette malı mülkü kendine aittir, ancak onun emeğinde halkın da hakkı vardır düşüncesiyle zekâtın anlamı ortaya konur. Millet bir teavün (yardımlaşma) şirketi diye düşünülür. Zenginlerin servetinde fakirlerin de payı olduğunu savunulur:

“Ey tâlihli, demem sana dağıt bütün serveti.  
O hakkındır, fakat her yıl kırkta-bir zekâtı ver,  
Kazancından fakirlere âit olan payı ver.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 244)

Manzumede görüldüğü üzere Ziya Gökalp zekât konusunu millet nedir sorusuna bağlamış ve zekâtı teavün kavramıyla ele almıştır. Yardımlaşma esasına dayanan bir millet hayal eden Gökalp için; zekât, zengin-yoksul dengesini sağlayan bir uygulamadır. Müşteri olmasa satıcının malları elinde kalır, sanatkârın aletleri ham eşya olmasa yeniden şekillenemez, o nedenle akıllı biri çok çalışıp çok para kazansa da bu paralar benim diyemez. Bütün her şeyde cümle insanların hakkı vardır. Tabii ki talihi dönenlerden, işi rast gidenlerden bütün parasını dağıtmasını beklemez Ziya Gökalp; sadece kazancından fakire ait olanı vermesi istenir.

Ziya Gökalp, gençlik yıllarında “Köylü Şiirleri IV Zekât” (1906) manzumesinde ne düşünüyorsa; ilerleyen yıllarda bu düşündüklerini sosyolojinin içinde değerlendirmiştir.



Dini, bir inceleme alanı olarak ele almıştır. Eserlerinde din konusunu araştırması, dinî içtimaiyat alanında dersler vermesi de onun bu konular üzerinde tahliller yaptığını gösterir.

Dinî içtimaiyat konusu üzerinde düşünen ve bireyin hayatında dinin yerinin ne olduğunu anlamaya çalışan Ziya Gökalp'in manzumelerinde dinî kavram ve değerlerden sık sık bahsedilir. Özellikle öne çıkan kavram ve değerler şunlardır. Ezan, cennet/cehennem, ahiret, bayram, günah/sevap, nefis/terbiye, vicdan, dua etmek, iman, sünnet yapmak, sünnet, tevekkül ve tekbir.

“Ezan” dinin sesi şeklinde manzumelerde geçer. “Vatan” (1918) adlı manzumede “Bir ülke ki câmiinde Türkçe ezân okunur/ Köylü anlar ma’nâsını namazdaki duânın...” (Ziya Gökalp 1989a: 100) dizelerinde ezandan bahsedilir. Gökalp'in bahsettiği Türkçe ezan aslında Türkçülük anlayışının yansımasıdır. Dinde dua ederken kişinin ne söylediğini anlamasının önemini manzumlaştırdığı bu dizelerde onun yeni hayat anlayışı vardır.

“Köylü Şiirleri II Ezân” (1908) adlı manzumede tamamıyla ezan konusu işlenir. Beş vakit yapılan farz olan bir ibadet olması ve tüm insanları iyiliğe götürmesinin altı çizilir:

Bu ses işte budur, bütün dünyâyı  
Uyandıran, Hak yolunu bildiren.  
Kötüleri iyi yapan ve iyi  
Vicdânlardan *ben* pasını sildiren...

Bu ses, işte bu emirdir herkese:  
“Allah'ını, iyiliği sev!” diyen;  
Şehre, köye, kulübeye, mahbese  
Sokularak her gönüle sesleyen

Bu ses her gün beş vakitte bağıır,  
İnsanları doğru yola çağırır,  
Bu ses hâlâ büyük asrın sesidir...

Okunurken ezân, sanır her vicdân  
Cebrâil'dir gelmiş, Bilâl ağzından  
Bütün İslâm ümmetine seslenir...

(Ziya Gökalp 1989a: 243)

“Köylü Şiirleri II Ezân” (1908) adlı manzumede ezan sayesinde vicdanlardaki ben duyusundan insanların arındığı, hak yoluna gitmeye çağırın bu sesin insanı iyileştiren bir etkisi olduğu söylenir. Bu ses Allah’ı sevmeye, iyiliği korumaya davettir. Bu ses hem şehirde hem köyde hem de mahpuslarda, kulübelerde duyulur; hayata sızan bu ses insanın gönlüne sokulur. Beş vakitte insanlar yola dökülür, bu ses hâlâ asrın sesidir. “Asrın sesi” ifadesi Ziya Gökalp’in ezanın o yüzyılda da ne kadar önemli olduğunu ve toplumsal hayatı düzenleyen, insan hayatına yön veren bir ses olduğunu kabul eden bir dünya görüşünü göstermesi bakımından önemlidir. Manzumenin sonunda ezan sesini duyanların Cebrail’in geldiğini düşünmelerini yanlış bulur ve bu sesin vicdanların sesi olduğunu söyler. Cebrail vahiy meleğidir. Ezan sesi ölüm sesi değildir, dinin insan hayatında huzur veren bir yönü vardır. Ezan da onun tınısı, ezgisidir.

“Köy Gazetesi” (1908) manzumesi Ziya Gökalp’in halka bakışı ve halkçılık anlayışı üzerinedir. Köy gazetesinin her cuma günü okunması ve bilgilerin nasıl etkileyici olduğu anlatılır. İlmin yeni güzelliklerinden haber veren köy gazetesidir. Köy halkı dinledikçe bu güzel sözlerden yeni yeni bilgilerle dünyayı başka gözlerle görür. “Bir savt-ı ihtişam-ü nezahetle ol zaman,/ Bir yüksecik mahalde müezzin okur ezan,/ Canlar pür-niyaz ile lâhute yükselir” (Ziya Gökalp 1989a: 246). “Köy Gazetesi” manzumesinde ise köy halkının toplandığı, birlikte zaman geçirdiği bu yerde ezan sesi bütün incelikli ahengin sesidir. Bütün canlar bu yakarı sesiyle ilahi âleme yükselir.

“Büyük Farz” (1922) adlı manzumede ezan sesiyle düşmanların kovulmasının farz olduğu şöyle anlatılır: “Müezzinler i’lân edin/ Okuyarak ezânları:” (...) “Herkes için farzdır bugün/ Hac’dan koğmak düşmanları.” (Ziya Gökalp 1989a: 280)

Ziya Gökalp’te ezan dinî vecibeleri yerine getirmenin yanı sıra toplumsal yaşam ve insanlar arası kaynaşmayı sağlayan bir etken olarak değerlendirilir.

Gökalp, manzumelerinde “cennet/ cehennem” kavramlarına da yer verir. Dinde sofulukla değil de sevgiyle ibadetin bir parçası şeklinde bu kelimeler manzumelerde geçer.

“Din” (1915) adlı manzumede cennet ve cehennem ilişkisi işlenmiştir. “Ben” dilinin kullanıldığı manzumede korku ile dine sarılmayan kişinin anlayışı hâkimdir. “Ne Cennet, ne Cehennem’den bir korku/ Almaksızın, vazifemi yaparım.” dizelerinde dinin gereklerini yerine getirmenin cennet ve cehennemle ilişkisi olmadığı vurgulanır. Vaizden cehennem ateşi yerine güzellik güneşinden bahsetmesi istenir. Manzumenin son dördlüğünde de cennet ve cehennem kavramları şöyle işlenir:

“Beni Cennet va‘di ile avutma,  
O kalbimdir, çünkü sevgi elidir,  
Cehennem’in azâbıyla korkutma,  
Korku nedir bilmez gönlüm, delidir..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 99)

Din duygusunun cennet ve cehennem algısıyla yaşanamayacağı anlatılan manzumede, sevgi ve kalpten inancın dini kavrayacağı belirtilir.

“İlâhîler” (1915) manzumesi iki bölümden oluşur. Birinci bölümde cehennemden şöyle bahsedilir: “Beni kovma tâ ‘Adem’e,/ At istersen Cehennem’e,/ Nâr’ında var Nûr’dan şemme,/ Ben isterim didâr, Tanrı’m!..” (Ziya Gökalp 1989a: 123) Dörtlükte visali arayan, gönülden Tanrı’ya kavuşmak isteyen bir kişinin sesi vardır. Yoklukta kaybolmak istemeyen kişi Tanrı ateşinde nuru arar, Tanrı’nın sevgili yüzüdür vuslatı. Yoklukta kaybolmak yerine cehennemi yeğler.

“Köylü Şiirleri III Namaz” (1906) adlı manzume “Namaz nedir?” sorusuyla başlar. Namaz ve cennet algısı üzerinde durulur. Namaz ne olduğu tanımlanmaya çalışılan manzumede namazın edeb ile Allah’ın huzuruna çıkmak olduğu belirtilir. “Bu dünyânın çirkin, iğrenç işlerinden bıkarak,/ Bir lahzacık Arş’a uçmak, Cehennem’den kaçmaktır.” (243) denilir. Dünya işleri ve maddi hayatın sıkıntılarından insan ancak namazla kurtulabilir. Bazen insanoğlu için dünya işleri bir cehennem gibidir. Manzumede Hakk korkusunun insanı bir melek hâline getirişi ve beş vakitte iyiliğe yöneldiği, dünyanın kötülüklerinden uzaklaştığı hatırlatılır. Manzumenin devamında namaz için her ne kadar cennet kılavuzu denilse de bunun yeterli olmadığı belirtilir. İki rekât namazın insanı teslimiyet duygusu ile mihnetlerden kurtardığı ve “Gönlümüze bir saâdet yeli eser Cennet’ten..” (Ziya Gökalp 1989a: 244) dizesinde de insan gönlüne ferahlık verdiği üzerinde durulur.

“Nefsü'l-Emr” (1908) manzumesi beyitlerle yazılmış bir manzumedir. Gökâlp’in yazı hayatının ilk dönemine ait olan manzumede cennet yine cehennem ile birlikte anılır: “Vicdan içinde pencere var bağ-ı Cennet’e,/ Duzah-numun olur ise de revzen-i birun,” (Ziya Gökâlp 1989a: 246). Duzah kelimesi Gökâlp’in sık kullandığı bir kelime değildir, insanın dışarıya bakan gözü cehennemi gösterse de vicdandaki cennet bağı sayesinde aradığını bulacaktır. Cennet vicdanla, cehennem harice yönelen gözle özdeşleştirilir. Ziya Gökâlp’in din anlayışında, cennet ve cehennemi kavrayışında vicdan unsuru bu manzumede öne çıkmıştır.

“Askerî Mezarlık’ın Kitâbesi” (1922) adlı manzumede ölüye hürmet etmenin önemi vurgulanır, halk ve şehir birlikte çiçekli bir makber yaparsa yaşamın daha şen olacağı söylenir: “O zaman şenlenir hem yurt, hem ocak,/ Cennet’ten daha hoş olur bu toprak.” (Ziya Gökâlp 1989a: 290) Manzume bu dizelerle bitirilir.

“Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922) manzumesi okula giden kızların hayat görüşü ele alınmaya çalışılmıştır. Daha doğrusu Ziya Gökâlp’in okula giden kızlardan bekledikleri anlatılmıştır. Kızlar “ Bizden de var âlim, şâir:/ Her meslekte çalışanlar;/ Fakat, bize Cennet evdir../ Ona fedâ bütün şanlar..” (Ziya Gökâlp 1989a: 294) dizelerinde evi cennet olarak tanımlarlar. Manzumede cennet kelimesi ikinci kez ise aile bağlamında ele alınır:

“Cemiyet bir uzviyetse  
Âiledir huceyresi..  
Gönül tatlı bir Cennet’sse  
Eve bakar penceresi..

Bu dünyâda sevicecek  
İki şey var: Yurtla yuva..  
Biz yuvayı şenletisek  
Cennet olur bu gök ova..”  
(Ziya Gökâlp 1989a: 294)

“Şakî İbrâhim Destanı” (1908) adlı manzumede düşmanlık ateşinin sönmesi için dua edilir: “Ey muhabbet, ey Cennet’in güneşi/ Sönmek için bu adâvet ateşi/ Karanlıkları gönüllere ışık ver!” (Ziya Gökâlp 1989a: 299)

“İrân” (1909) adlı manzumede İran’la ilgili betimlemeler yapılır. Bu betimlemelerde İran ı ışık dolu aydınlık bir irfan cenneti olarak görülür:

“İran: Bu güzel hıta-i hürriyet-i ezhan!  
İran: Bu siyeh kişver-i ehval-ü mezalim!  
Bir sahası pür-fecr-ü ziya Cennet-i irfan,  
Bir sahası pür-kahr-u gazab Duzeh-i muzlim.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 313)

Ziya Gökalp’in ilk dönem şiirlerinde cennet/cehennem dinî bir sembol iken daha sonra bir imaj değişimi yaşanır. Vatan, eğitim, aile gibi konular cennet kavramıyla; düşman, cehennem kavramıyla özdeşleştirilir.

“Ahiret” kelimesi de vakıfların eleştirisi bağlamında ele alınır. “Vakf” (1918) adlı manzumede vakıf fikrinin neden doğduğu belirtilir ve bu fikrin eleştirildiği dizelerde ahiret kelimesi şöyle geçer: “Bu fikir doğmuş bütün vakflar,/ Yapmış halkı tevekkülcü, Kadercü./ Manastıra dönmüş bütün sakflar/ Ki beklerler Âhiret’ten haberci....” (Ziya Gökalp 1989a: 118). Bunun dışında Ziya Gökalp’in manzumelerinde İslamiyet’te ahiret kavramı geçmez.

“Bayram” dinî bir öge ve sembolik anlamı da olan yaşamın bir parçası olarak manzumelerde yansıtılır. “Köylü Şiirleri V Bayram” (1906) adlı manzumede bayram kelimesi dinî bir değer olarak işlenir. İslamiyet’te kardeşliğin yaşandığı bu günü birlik ve beraberlik duygularının yükseldiği bir gün olarak gören Ziya Gökalp’in bu manzumesi bir arkadaşla hitaben yazılmıştır ve şu konuları işlemektedir:

Bayram: Bütün İslâmlık’ın sevindiği bu günde,  
Daha şafak açılmadan sizi andım, özledim..  
Gözlerimi kapayarak bu umûmî düğünde,  
Sizi tebrik etmek için hayâlimde gözledim.

Bu gün bütün yeryüzünde hep müvahhid gönüller,  
Aynı hisle çarpınıyor, birbirine koşuyor,  
Bütün yüzler bir müşterek meserretle gülümser,  
Bir ud gibi hep telleri bir perdeden coşuyor.

Her birisi öz işine çabalayan insanlar,  
Bu günlerde kardeş olur, hepsi candan birleşir;  
*Benlik* kalkar, gönüllerde *bizlik* hissi yerleşir,

Ey şanlı gün! Seni takdis eder bütün vicdânlar.

Sen, *insanlık kardeşliktir* diyen bir günsün,  
İslâmiyet her yıl sana kavuşarak öğünsün!...  
(Ziya Gökalp 1989a: 245)

Diyarbakır’da iken yazdığı bu manzumede İslamcılık düşüncesinden izler açıkça görülür. İslamiyet’teki bayram kelimesini; insanlığın birlikteliği olarak yorumlayan Gökalp, “ben” duygusunun ötelendiği bu günü “biz” duygusunun yaşandığı bir gün olarak tanımlar.

Bayram özlemi çağrıştırır. “C” (1919) numaralı manzumede Ziya Gökalp’in Malta’da sürgün olduğu yıllarda kızlarının babalarının eve dönüş hayali bayram gibi beklenen bir gündür: “Yüce Tanrı, çabuk babamı gönder! O gelince eve bayram gelecek!” (Ziya Gökalp 1989a: 275)

“İzmir Bayramı” (1922) manzumesinin başlığında bayram ifadesi İzmir’in kurtuluşunu anlatır. Bunun dışında dinî bir bağlamı yoktur. Vatan toprağının kurtulduğu günde yaşana mutluluk “bayram” kelimesiyle tarif edilir.

“Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922) Allah’a yakarı ve İslam’ın artık yüzünün gülmesi istenir: “İlâhî! Sen güldür artık İslâm’ı,/ Yere geçir bu medenî yamyamı,/ Hür yapalım her yıl büyük bayramı,” (Ziya Gökalp 1989a: 289). Hür bir şekilde sünnetlerini kutlamak isteyen çocukların sesidir bu ses. Sünnet olmak yiğitliğe bir adımdır. Bir an evvel büyümek isteyen çocuklar, vatan yolunda şehit olmak isterler; yeter ki Türk Batı’nın karşısında ezilmesin! Hür bir Müslüman ülkesi için o gün bayramdır.

Bayram başlangıçta dinî bir sembol iken daha sonraları özlem, ailden ayrı kalış ve onlara ulaşma isteği, İzmir’in ve vatanın kurtuluşu gibi anlamlara da gelmektedir.

Ziya Gökalp’in “günah/ sevap” anlayışından da bahsedilir. “Esnafların” (1913) adlı manzumede günah ve sevaptan şöyle bahsedilir: “Kimimiz sebze, kimimiz kasab,/ Gunahtan kaçırız, isteriz sevab,/ And içtik, şâhittir bize *Dört Kitâb*,/ Bahalı satmayız, i’lânımız var.” (Ziya Gökalp 1989a: 84) Esnafların ağzından yazılan manzumede

“günah ve sevap” anlayışının ticarete de olduğu üzerinde durulur. Daha doğrusu olması gerektiği ve böylelikle halkın her kademesinde temiz, verimli ve Avrupa karşısında güçlü bir toplumsal hayat düşü manzumenin bütününde işlenmiştir.

“Halife ve Müftî” (1918) adlı manzumede günah ve sevap kavramları halife ile müftünün görevlerinin ne olduğu analizinde geçer: “Dinin dahi başında müfti var ki bildirir:/ Haram ile helâli, günah ile sevâbı./ O ne şâri‘, ne hukuk müşâviri değildir,/ Ona takvâ sorulur, mev‘izedir cevâbı.” (Ziya Gökalp 1989a: 113)

Dinî kavram ve değerler Gökalp’in manzumelerinde geniş bir yer tutar. İlk yıllarda sadece dinî bir anlam içerirken sonrasında insan hayatının ve toplumsal dayanışmanın tamamlayıcısı anlamlar bu kavram ve değerlere yüklenmiştir.

İnsanın kendi iradesi anlamına gelecek şekilde “nefis/terbiye” kelimelerine yer verilir. “Köylü Şiirleri I Oruc” (1908) adlı manzumede oruç karşısında nefisten bahsedilir ve manzume: “Nefsimizin iyi, kötü her emrine uyarken,/ Yılda bir ay sen gelirsin bizi irşâd etmeğe,/ Hep başlarız gönlümüze karşı cihâd etmeğe...” (Ziya Gökalp 1989a: 242) dizeleriyle başlar. Yine insanın nefsindeki arzuları bu ayda yok etmeye çalışması, ilk günler nefsin insanı zorlaması manzumede konu edilir.

“Köylü Şiirleri III Namaz” (1906) manzumesinde terbiyeden şöyle bahsedilir: “İnsanları asırlardanberi eden terbiye,/ Her birinde birer vicdân uyandıran namazdır; Buna Cennet kılağuzu denilse de pek azdır.” (Ziya Gökalp 1989a: 244) Manzumede namazın insanı terbiye eden, birleştiren yönleri vurgulanmıştır. “Terbiye” kavramı Ziya Gökalp’in makalelerinde eğitimle ilgili konulara yöneliktir. Maarif ve millî terbiye ifadeleri Ziya Gökalp’in kelime dünyasında dinden ziyade eğitim hayatı hakkında yazdıkları ile ilişkilidir. Bu manzumede terbiye kelimesi günlük söyleyişteki anlamıyla kullanılmıştır. Namazın insanı törpüleyen/terbiye eden niteliğinin, insanın vicdanını unutmamasını sağladığı üzerinde durulmuştur.

“Vicdan” kelimesine Ziya Gökalp’in manzumelerinde sık rastlanır. Din unsurunu vicdandan ayrı düşünmeyen Gökalp, dini alışkanlıkları da bu bağlamda değerlendirir.

Vicdan yani iç sesin önemi, aşağıdaki manzumelerden örneklerle bu başlık altında somutlaştırılmaya çalışılacaktır. Makalelerinde ise millî vicdan ya da eğitimle ilgili yazdığı yazılarda toplumsal vicdan üzerinde durur. Vicdan unsurunu toplumsal ve ulusal hayatın bir parçası olarak gören Gökâl, dinî bağlamda daha çok manzumelerinde vicdan kelimesine yer verir. Bu da günlük söylemin bir parçasıdır; onun dışında uzun uzun tahlillerden ya da sorgulamalardan bahsedilemez.

“Köylü Şiirleri I Oruc” (1908) manzumesi “Artık vicdân cennetine iblis ayak basamaz..” (Ziya Gökâl 1989a: 243) dizesiyle bitirilir. Orucun insan nefsinin sağlamlaştırması ve vicdanın kuvvetlendirmesiyle şeytanın insanı aldatamayacağı görüşü vardır.

“Köylü Şiirleri II Ezân” (1908) adlı manzumede, ezanın insana hak yolunu gösteren kötülerini iyileştiren etkisinden bahsedilir. “Vicdânlardan *ben* pasını sildiren...” (Ziya Gökâl 1989a: 243) bir unsur olarak her gönle seslendiği belirtilir.

“Köylü Şiirleri III Namaz” (1906) adlı manzumede ise namazın insanı terbiye eden, huzur veren bir dinî uygulama olduğu vurgulanır. “İnsanları asırlardanberi eden terbiye,/ Her birinde birer vicdân uyandıran namazdır;” (Ziya Gökâl 1989a: 244) dizelerinde namazın insanın vicdanına seslenişi belirtilir.

“Köylü Şiirleri V Bayram” (1906) adlı manzumede bayramın kardeşlik demek olduğu öne çıkarılır ve “Ey şanlı gün! Seni takdis eder bütün vicdânlar.” (Ziya Gökâl 1989a: 245) dizesinde ise vicdanların bu günü kutlu saydığı vurgulanır.

“Nefsü’l-Emr” (1908) adlı manzumede vicdan cennetle birlikte anılır: “Vicdan içinde pencere var bağ-ı Cennet’e,/ Duzah-numun olur ise de revzen-i birun,” (Ziya Gökâl 1989a: 246). Hariçteki pencere her ne kadar cehennemi gösterse de vicdanın içindeki pencere cennet bağına bakar.

“Meşihat” (1921) adlı manzumede dönemin kurumlarından biri olan Meşihat makamı ele alınır ve toplumsal hayattaki ikiliğin nasıl düzenlenebileceği üzerinde durulur.



Vicdan ise ilim ve din bağlamında ele alınır: “Bir vicdânda ilimle din kaynaşır amma,/ İki ilim, iki hukuk, iki din olmaz!” (Ziya Gökalp 1989a: 317).

“Şakî İbrâhim Destanı” (1908) adlı manzumede adaletin insanlara sağı solu ve doğru yolu gösterdiği söylendikten sonra “Vicdânlara doğru yolu gösterdin/ Dedin: İşte zulmün sonu ölümdür” (Ziya Gökalp 1989a: 310) dizelerinde, vicdanın insana doğru yolu gösteren yönü vurgulanır.

“Devlet” (1918) adlı manzumede Kur’an’ın önce Hakk’a sonra peygambere ve devlete itaat eyleyiniz buyurduğu belirtilerek vicdanın din ile kanun ilişkisi ele alınır: “Vicdânımın bütün hissi sadâkat/ Kanûnlara, Hadis ile Âyet’e.....” (Ziya Gökalp 1989a: 116).

“İngiliz’den Sakın” (1922) adlı manzumede “Önce çalar vicdânını,/ Sonra alır vatanını.” (281) dizelerinde İngilizler’e karşı uyarı söz konusudur.

“İzmir Bayramı” (1922) adlı manzumede Gökalp, vicdanının Millî Mücadele günlerinde neler gördüğünü şöyle anlatır: “Anınca görüyor hâlâ vicdânım:/ Hatibler kürsüye çıkıp çağlardı;/ Mitingin reisi Hâlide Hanım/ Söylerken halk hüngür-hüngür ağlardı..” (Ziya Gökalp 1989a: 286)

Ziya Gökalp’in ilk yıllarında kaleme aldığı manzumelerinde dinî bir anlam içerir. Daha sonraki yıllarda ise toplumsal hayatın bir parçası, millî devletin bir ögesi anlamında yorumlanır.

“Dua etmek” ifadesi ise iyi dileklerde bulunmak anlamında manzumelerde geçer. Vatan için askerlerin, çocukların dua ettiğinden bahsedilir.

“İlâhî” (1913) adlı manzumede çocuklar dua eder. Ellerini semaya açan küçükler, kendilerini yavru Türkler diye tanıtır ve vatan için duaya geldik diye Tanrı’ya seslenirler: “Biz yalvarır iken, söyle: Âmin!/ Duâmızı kabûl eyle: Âmin!” (Ziya Gökalp 1989a: 56). 4+2 şeklinde kümelenen manzumede 2’li dizelerde “Âmin!” kelimesi tekrar

edilmiştir. Türk mehdisinin doğacağı, Garb'ın kana bulanacağı, haç karşısında hilalin yenilmemesi, ızanla gidilen bu yolda rehberin Kur'an olacağı belirtilerek “Âmin!” denilmiştir (Ziya Gökalp 1989a: 57).

“Mevlid Duâsı” (1919) adlı manzumede kan ağlayan Türk ilinin kurtulması için dua edilir. Türklerin kiblesinin Muhammed olduğu, Türk hâlâ onun nurunu aradığı belirtilir ve onun hürmetine Türkleri kurtar diye dua edilir. 4+2’li dizelerden oluşan manzumenin 2’li dizelerinin her biri “yâ Rabbi!” (Ziya Gökalp 1989a: 276-277) diye bitirilir.

“Vatan” (1918) adlı manzumede Türkçe ezandan bahsedilir ve “Köylü anlar ma’nâsını namazdaki duânın...” (Ziya Gökalp 1989a: 100) dizesinde Türkçe dua etmenin önemi vurgulanır. Dinî ibadetlerde dilin Türkçe olması arzusu dile getirilir. İslam’ın dili Arapçadır, ancak kendi dilinde dua etmek kişiye ne söylediğini anlamasını sağlayacağı için ana dilde ibadet fikri gündeme getirilir. Dinî Türkçülüğün bir yansıması olarak bu dizelerde ibadet dilinin Türkçe olması dizelere yansımıştır.

“Çocuk Duâları” (1915) adlı manzumede çocukların duyguları ele alınmıştır. Çocuklar her sabah erken kalkıp gönülden dua ederler. Manzumede vatan, millet, ümmet, aile ve Bozkurd için dua edilir. Allah’a şükür için söylenen dua sözü, her üç dizenin ardından tekrar edilir: “El-hamdu-li’llah...” (Ziya Gökalp 1989a: 122-123).

“Asker Duâsı” (1913) adlı manzumede Osmanlıcılık düşüncesinden izler vardır. Sultan’ın ömrü uzun olması, ona imdat eylemesi için dua edilir. Manzumede vatan mamur olsun, millet sevinç içinde yaşasın, hilal ve sancak düşmandan öcünü alsın, İslam abad olsun, düşman yere serilsin, şehit mahzun olmasın gibi düşünceler vardır. 3+2’li dizelerle kümelenen manzumenin 2’li dizelerinin her dizesi “yâ Rabbi!” ifadesiyle bitirilir (Ziya Gökalp 1989a: 58).

“İman” kelimesi genellikle vatanın zor durumda kalması karşısında yeniden kurtulma ümidini kuvvetlendirebilmek için bir güç olarak manzumelerde yer alır. “Balkanlar Destanı” (1912) adlı manzumede “İlmimiz yoksa da imanımız var,/ Gökten bize inmiş Kur’ân’ımız var,” (Ziya Gökalp 1989a: 88) dizelerinde iman kelimesi geçer. Vatanı

korumak için düşmana karşı elinde sadece imanına sarılmış bir ordu ve halk tasvir edilir.

“Kara Destan” (1922) adlı manzumede İngilizlerin İslam’a karşı tutumu bağlamında iman kelimesi geçer: “Hâzırlan, çıkacak elinden Ammân,/ Irâk’la Filistin, Mısır’la, Sûdân/ Koğacaktır seni Yeni Hindistân/ Yetmez mi küfrettin imâna karşı?” (Ziya Gökalp 1989a: 279).

“İngiliz’den Sakın” (1922) adlı manzumede İngilizler söz konusu edilir. “O göründü bu ülkede:/ Kaldı iman tehlikede..” (Ziya Gökalp 1989a: 281) dizelerinde İngilizlerin Müslümanları ve inançlarını hiçe sayması ele alınır.

“İzmir Bayramı” (1922) adlı manzumede milletin İzmir’in işgali sırasındaki ruh hâline yer verilir: “Halktaki bu ye’sin neydi sebebi?/ Silâhsız İzmir’e girmişti Yunan.../ Millet, kolu bağlı bir esir gibi/ Ağlardı kalbinde bir sönük imân.” (Ziya Gökalp 1989a: 287) Daha sonraki dörtlükte bu sönük imandan bir şule doğduğu ve Anadolu’da bir alpin görünmesi anlatılır.

“Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922) adlı manzumede kızlar daha doğrusu kadınlar İngilizlere karşı ümit saçan varlıklar olarak tanımlanır: “İngiliz’den korkanlara/ Kimdi ümid, imân saçan?/ Kin güderek düşmanlara/ Kimdi siyah bayrak açan?” (Ziya Gökalp 1989a: 294).

“Esnafların Destanı” (1913) nda ise Tanrı’ya inanan bir toplum vurgulanır. “Esnafların Destanı” (1913) adlı manzumede yine güçlü iman sahibi insanlardan bahsedilir: “Kimimiz Gümrük’te gedikli hammal,/ Yükümüz ağırdır, kârımız helâl,/ Bize güç ve kuvvet veren Zü’l-Celâl/ Tanrı’ya pek kavî imânımız var.” (Ziya Gökalp 1989a: 85)

“Sünnet yapmak” ifadesi Diyarbakır’da yoksul çocukların şehrin ileri gelenlerinden hayırsever Cevat Paşa tarafından sünnet ettirilmesi bağlamında geçer. Özellikle yetimlerin yaşadığı bugünde yaşadıkları mutluluk anlatılır. “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922) manzumesi yetimleri seversin sen, öksüzlere anne,

bizlere pedersin, susuz ölen şehitlere Kevser'sin “İlâhî!” diye seslenilir. Manzumede Avrupa-Hilal karşıtlığı, Anadolu'da düşmanın sardığı İzmir ve Edirne'den bahsedilir. Mustafa Kemal'e atıfta bulunulur. İngilizlerden, Rus Çarından ve onlar karşısında artık İslam'ın yüzünün gülmesi arzusu dile getirilir. Manzumenin bütününe bu konular hâkimdir. “Yâ Rab! Sünnet hürmetine ikrâm et,/ Bizi yüksek ilimde de be-kâm et!” (Ziya Gökalp 1989a: 289) diye dua edilir. Manzumenin son kısmında sünnet olan çocukların duyguları şöyle yansıtılır:

“İlâhî! Sen yükselt Hakk'a tapanı,  
Cezâlandır doğru yoldan sapanı.  
Aziz eyle bizi sünnet yapanı,

Sünnetsizdik, yoktu bunu düşünen,  
Müslümân'ın farkı nedir münkirden?

Yoktu hattâ barınacak yuvamız,  
Yaptı bize Cevad Paşa babamız.  
Şimdi herkes gibi biz de adamız.

Yâ Rab! Onu murâdına kavuştur!  
Mazlûmların imdâdına kavuştur!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 290)

Sünnet olan çocuklar herkes gibi artık kendilerini adam olmuş hissederler. Ali Nüzhet Göksel bu olay nedeniyle *Küçük Mecmua*'da<sup>226</sup> “Sünnet Düğünü” başlıklı yazısında şu bilgileri verir:

Evvelki gün hastane bahçesinde hususî hazırlanmış yerlerde yetim çocuklar sünnet edildi. Babaları aziz yurdumuzun kim bilir hangi hududunda ve hangi düşmanın zalim kurşunuyla şehit edilmiş, anaları da ihtimal muhaceret zamanında bir bayırda veya dağ başında soğuklara, açlığa tahammül edemeyerek bir tarafta titreye titreye kuruyup gitmişti. Birkaç ay evvel sokaklarda sefil, serseri dolaşan, köşe ve bucaklara sinen sarı benizli sıska çocukları ulu şehitlerimizin birer yadigârıydılar. Babaları hayatımız, istiklalimiz için can vermişlerdi. Biz ise aile ve çocuklarımızın sokak fevkinde kalmasını, milletini seven kahraman insanların bu son filizlerini o kadar ihmal etmiştik ki: İtiraf edelim kalbimizde onlara karşı duyduğumuz sevgi ve şefkat arasında biraz da hicap hissi vardı... (Ziya Gökalp 2009b: 118-119)

Ali Nüzhet Göksel, yazının devamında sokaklarda daha önce başıboş dolaşan bu çocukların sünnet bayramında bambaşka bir hâlde ortaya çıktıklarını, eski büyük ıstıraplarından izler olmadığını, bütün diğer çocuklar gibi gülüp koştuklarını anlatır. Coşkulu bir sünnet bayramı geçirilen bu günde piyesler, monologlar oynanır. Ziya

<sup>226</sup> 10 Safer, sene 341 Pazarertesi/ 2 Teşrin-i Evvel sene 338 ya da 18. sayı, 2 Ekim, 1338/1922.

Gökalp'in bu sünnet ilahisi de Darü'l-Eytam öğrencileri tarafından birkaç kez okunur. Cevat Paşa adlı kişi ise yetimlerin ve mazlumların babası büyük kumandan olarak yazıda tanıtılır (Ziya Gökalp 2009b: 118-119). Manzume dolayısıyla Ali Nüzhet Göksel'in yazısından Fevziye Abdullah Tansel dipnotta bahsetmiştir (Ziya Gökalp 1989a: 369).

“Sünnet” kelimesi bir manzumede ibadette benimsenecek yolun göstergesi olarak geçer. “Devlet” (1918) adlı manzumede ibadette kişinin inancı şöyle ele alınır: “İbâdetle i'tikadda dâimâ/ *Kitâb* ile *Sünnet* benim rehberim;/ Bu işlerde şüphem varsa mutlaka,/ Müftilerin fetvâsını dinlerim....” (Ziya Gökalp 1989a: 117). Öncelikle Kur'an sonrasında ise sünnet benim rehberim diyen Ziya Gökalp'in bu söylemindeki asıl amaç, devlet düzeninde ve dinde neyi kendisine rehber aldığını açıklamaya çalışmasıdır. Onun dışında manzumede sünnetten ya da Hz.Muhammed'din yaptıklarından ya da cümlelerinden özellikle bahsedilmez.

“Tevekkül” kelimesinin vakıf anlayışını doğurması eleştirilir. “Vakf” (1918) adlı manzumede tevekkülcü anlayıştan vakıfların doğduğu belirtilir: “Bu fikirden doğmuş bütün vakflar,/ Yapmış halkı tevekkülcü, Kaderci” (Ziya Gökalp 1989a: 118). Ziya Gökalp'in manzumelerinde tevekkül kavramı başka bir bağlamda geçmez. Dinî kurumlar hakkında yeni söylemler üreten Gökalp, ulusallaşma sürecinde din etkisinin hâkim olduğu sosyal yapılarda da bir değişikliğe gidilmesi gerektiği o günlerde vakıfları eleştirmiş ve bu manzumede tevekkül anlayışının zararına değinmiştir.

“Tekbir” kelimesi dinî anlamdan çok savaş hâlinde veya vatani kurtarmak için girişilen eylemlerde kullanılmıştır. “Türk'ün Tekbir'i” (1914) adlı manzumede Hakk'ın muradının halktan çıktığı ve cihadın başladığı, canların birleştiği ifade edilir; kısa kısa üçer dizeden oluşan üçlüklerin ardından “Allahu Ekber” tekbiri getirilir. Manzume “Allahu Ekber,/ Ve li'llahi'l-hamd...” tekbiriyle de bitirilir (Ziya Gökalp 1989a: 56).

“Balkanlar Destanı” (1912) adlı manzumede şehidin tekbir getirişi söz konusu edilir: “Baktım vakit tamam, dedim: ‘Ey millet,/ Anam, bacım kaldı sana emânet!/ Bir *Tekbir* getirdim, bir de *şehâdet*,/ Uçtum Hakk'a doğru iman içinde..” (Ziya Gökalp 1989a: 89)

“Çanakkale” (1915) adlı manzumede konu manzumenin adından da anlaşılacağı üzere Çanakkale cephesidir. Çanakkale cephesindeki başarı ve yaşanan sevinç bağlamında tekbirden bahsedilir: “Çok geçmeden birdenbire,/ Parçalandı Rus ülkesi./ Sevinçle düştü *Tekbir’e*/ Elli milyon Türk’ün sesi...” (Ziya Gökalp 1989a: 258).

“İzmir Bayramı” (1922) adlı manzumede konu İzmir’in kurtuluşudur, kısacacı bayram gibi yaşanan bu sevinçtir: “Halk bildi kurtaran kim hayâtını,/ Onun şerefine bayram yapıyor./ Orduya arzedip tebrikâtını/ *Tekbir*’ler alıyor, Hakk’a tapıyor..” (Ziya Gökalp 1989a: 287).

Ziya Gökalp’in manzumelerinde tasavvuf doğrudan ele alınan işlenen bir konu değildir. Tasavvuf terimlerinin belirgin olarak kullanıldığı tek manzume “Nefsü’l-Emr” (1908) adlı manzumedir. Aruz vezniyle yazılan bu manzumede Ziya Gökalp’in kullandığı dil de Yeni Lisan’daki anlayışla kaleme aldığı manzumelerden oldukça farklıdır. “Zâhir ve bâtın”, “vasl-i kemâl” gibi ifadeler kullanılır.

Nefs’ül emr nedir sorusuna Recep Duran şöyle cevap verir:

Sözcük olarak “nefsu’l-emre” kısaca “kendinde” karşılığıyla çevrilebilir. Ama biraz daha uzun bir karşılık kullanmaktan kaçınılmazda “olduğu-hal-üzere-oluş”, “olduğu-şekil-üzere-oluş” daha uygun bir karşılıktır. Gerçi burada bir “üstüne dönme”, bir “tekrar” sözkonusudur, ancak bu zorunlu bir “üstüne dönüş”tür, bir zarurî “teselsül’dür, ama “bâtıl” bir teselsül değildir (Duran 1992: 97)

Nefs’ül emr hakkında İslam tarihinde risaleler hazırlanmış ve anlamı üzerinde durulmuştur. Ziya Gökalp, gerek makalelerinde gerekse manzumelerinde önerdiği fikirler aslında çok önceden temelleri atılmış fikirlerdir. Yirminci yüzyılın başında, Durkheim ve zaman içinde diğer pek çok sosyolog ve filozofları okuyarak Türk kimliğini her açıdan yeniden yorumlamaya çalışmıştır. Ziya Gökalp’in gençlik yıllarında yazdığı bu manzume; dinî içtimaiyatla ilgilendiği, din ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi çözmeye çalıştığı daha sonraki yıllarda yapacağı formüller ve dönüşümler için de bir fikir verir okura. Manzumeye bir de bu gözle bakmak gerekir.

Bir şems-i münkesif gibi ey ruz-ı şeb-numun,  
... hisse çekmedesin perde-i fusun

Zihnim görür cemalini, çeşmim zilalini,  
Ruyun güzel, nikabı neden böyle tire-gun?

Hüsnün fuzun olur sana arttıkça dikkatim,  
Hüsnün ilerledikçe garamım olur fuzun...

Hasrettedir bu cilveye bed-bin-nigâhlar,  
Şayestedir zavallıların bağı olsa hun.

Vicdan içinde pencere var bağ-ı Cennet'e,  
Duzah-numun olur ise de revzen-i birun,

Batındaki su'uda bakar çeşm-i ma'rifet,  
Zahirdeki sukutu görür dide-i cunun.

Her lahza ictihad-ı tekâmülde ber-devam,  
Uymak için meşiyetine mişyet-i şu'un...

Mi'rac-ı 'am-ı kevni tefehhüm edenlerin  
Kalmaz dilinde zerre kadar şübhe vu zunun

Eczay-ı kâinat umumen şitabta  
Vasl-i Kemal-i Mutlak için incizabta

Mazi rüşeym-i rüşd-i felek akıbettedir  
Etmiş Me'ad'ı Mebde'e tarih ser-nigun

Kenz-i hafi'si etmede tedricen inkişaf  
Nefsü'l-emir zuhur edecek ahirü'l-menun

Çıkmakta kuvveden fi'le endişe-i Ezel  
Huld-i Berin'e kalb olacaktır cihan-ı dun

Adem tenezzül etmiş olur Adn-i Alem'e  
Neş'et edince Suret-i Rahman'da müfredun  
(Ziya Gökalp 1989a: 246-247).

“Nefsü'l-Emr” (1908) manzumesi şöyle özetlenebilir: Ey geceyi gösteren gün tutulmuş bir güneş gibi büyü perdesini hissetmektesin! Zihin yüzünü görür, gözler ise gölgesini. Gecenin yüzü güzeldir, ancak neden perde perde böyle karanlığa bürünmektedir bilinmez. İnsanın dikkati arttıkça sanki gecenin güzelliği de artıyordur. Güzellik arttıkça da sevdanın şiddeti artar. Kötü gözler bu cilveli hâle hasret çeker. Zavallıların bağı kan olsa yeridir. Cennet bahçesinde vicdan içinde pencere vardır, harici pencere cehennem olur ise de marifetli gözler yıldızlara bakmayı bilir. Cinnetli gözler ise görünürdeki sessizliğe yönelir. Yıldızların yürüyüş arzusuna uymak için her an olgunlaşmaya, çalışmaya devam edilmelidir. Varlığın göğe yükseldiği zamanı fark edenlerin gönlünde zerre kadar şüphe ve zannı kalmaz. Genel olarak kâinatın bütün parçaları acelecidir ve

değişmez, kesin olgunluğa erişmek için cezbelidir. Geçmiş feleğin doğmamış yollarının sonundadır, ahretin başlangıç günü baş aşağı dönmüş gibidir. Gizli zorluklar derece derece ilerlemekte ve hakikatin kendisi ahret vakti zuhur edecektir. Ezel endişesi düşünceden uygulamaya geçmekte, dünya ebedi bir boşluğa dönüşecektir. Rahman'ın suretinden doğunca fertler, yokluk cennet âlemine tenezzül etmiş olur.

“Nefsü'l-Emr” (1908) manzumesinde geçen içtihad, vasl-ı mutlak kemal gibi kelimeler fıkıh alanında daha derin bilgilere işaret eder. Bu manzumeden Ziya Gökalp'in fıkıh hakkındaki bilgisine dair bir izlenim edinilebilir. Manzume boyunca hakikat üzerinde durulur. Cennet, cehennem, görünenler ve zihnin algısı üzerinde durulur.

“Vakf” (1918) manzumesi vakıflarla ilgili Gökalp'in görüşlerini yansıtır. Dörtlüklerle yazılan manzumenin ilk dörtlüğünde her vakfın kanunları, memurları ve bütçesi ile Hudâşâhî bir hükümet olduğu belirtilir. Bunun divanda değişmez bir hizmet olarak kabul edildiği, rakibinin bir ölünün pençesi olduğu dile getirilir. İkinci dörtlükte dirilerin dizginlerinin neden ölülerin eline verildiği sorgulanır. Vakıf anlayışını “Dur!” emri gibi gören Gökalp, ilerlemeyi seven Türk iline neden böyle bir emir verildiğini sorar. Vakıf anlayışı üçüncü dörtlükte özetlenir:

“Baba demiş: *Oğlum satar bu malı;  
Vakfedeyim kalsın dâim soyuma..  
Çalışmasın soyumun hiçbir dalı,  
Yaşasın hep ni 'mette, doyumda!..*

Bu fikirden doğmuş bütün vakıflar,  
Yapmışlar halkı tevekkülcü, Kaderci..  
Manastıra dönmüş bütün sakflar  
Ki beklerler Âhiret'ten haberci....”

(Ziya Gökalp 1989a: 118)

Vakıf anlayışının kişileri kaderci yapması ve tembelliğe itmesi üzerinde durulan dörtlüklerde, bütün evlerin birer Manastır'a benzediği düşünülür. Manzumede, vakıf anlayışının; bir malın satılmaması ve aynı soyda kalması anlayışından doğduğu ve düşüncenin toplumu tembelleştirdiği görüşü hâkimdir. Manzumenin son iki dörtlüğünde oysa İslamiyet'in ruhban sınıfından hoşlanmadığı, iğrendiği ve buna rağmen vakıf anlayışının rahipliği İslamiyet'e getirdiği dile getirilir. Harabelerin bu anlayış yüzünden ümrandan mahrum kalışı, imaretlerin tembelliği üretmesi gibi konular eleştirilir. Bu



bidatın (dinde sonradan çıkan uygulamalar, anlayışlar), bu azimli milleti iradesiz ve kötürüm kıldığından bahsedilir. Son dizelerde “Bizi derviş yapan değil tarikat,/ Ben tekyede mürşid: Vakfı görürüm.” sözleriyle ise bu yolun bu milleti derviş yapamayacağı, tekyedeki mürşit olarak Gökâlp tarafından belirtilir (Ziya Gökâlp 1989a: 118).

Ziya Gökâlp’in İstanbul Üniversitesinde din sosyolojisi hakkında dersler verdiği bugüne kadar bu ders notlarının bulunamadığı bilinmektedir. Sosyolojiyle ilgili her konuda yazan düşünen Gökâlp, yeni bir hayatı yeni bir anlayışla ihdas etmek gerektiğini bildiği için olsa gerek eskiyi anlamaya ve millî kimliğe uygun bir hayat kurmaya çalışmıştır. Doğu ve Batı etkisini takip eden Gökâlp’in anlayışındaki yeni Türk kimliğinin eski-yeni birlikteliğini artık bir alaşım olarak değerlendirmek gerekir.

İslam tarihinden de belki derslerinde bahsetmiştir, bunu bilmek mümkün bugün için pek mümkün görünmüyor; ancak gerek *İslam Mecmuası*’ndaki yazıları gerekse hayatı boyunca yayımladığı manzumeler Ziya Gökâlp’in İslam hukuku üzerine düşündüğünü gösterir. İslam hukuku geniş bir yelpaze, uçsuz bucaksız bir çalışma alanıdır. Bu başlık altında ele alınacak manzumeler, Ziya Gökâlp’in İslam hukuku üzerinde özellikle hangi konularda yoğunlaştığını anlamaya yardım edecektir.

Ulusal bir anlayışla kurulan Türkiye Cumhuriyetinin hukuk sistemi, Osmanlıdaki hukuk sisteminden farklıdır. Yeniyi kurmak kaçınılmaz olduğu kadar eskiyi yıkmak da bir o kadar zordur. Evlilikten eğitime, aileden boşanmaya, mirastan kadın-erkek eşitliğine kadar pek çok konu hukukla dolayısıyla da Osmanlı dönemindeki hukuk anlayışıyla direkt ilgilidir. Yapılacak bir düzenleme görünüşte kolay gibi görünse de pratikteki zorluklar teorideki zorluklardan her zaman çok daha fazladır. Alabildiğine geniş bir inceleme gerektiren Ziya Gökâlp’in İslam hukukuna dair söyledikleri, bu geçiş sürecini anlayabilmek için bir adımdır sadece. Ziya Gökâlp’in İslam hukukuna dair manzumeleri örf ve adalet başlıkları altında değerlendirilecektir. Şu unutulmamalı ki uzun yıllar şer’i ve örfî hukukla yürüyen bir devlet yapısında şer’i hukukun kaynakları olan “Kur’an, Hadis, İcma ve Kıyas” hayatı da şekillendiren kaynaklardı. Müslümanlara uygulanan bu

hukuk anlayışından başka Hristiyan ve Yahudiler için ise başka bir sistem işliyordu. Din ile halk arasındaki ilişkiyi Gül Akyılmaz şöyle açıklıyor:

İslâm devletinde zimmîlerin hukuki statülerine baktığımız zaman Müslüman tebadan daha farklı bir konumda oldukları görülmektedir. Zimmîlere bazı hukuk dallarında kendilerine şer’î hukuk değil, kendi dinlerinin kuralları uygulanır. İslâm anlayışında din, kişilerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen hukuk kurallarını da içerdiğinden din ve vicdan hürriyetinin bir uzantısı olarak zimmîlere kendi hukuklarını uygulama imkânı tanınmıştır. Bu anlayış sonucunda özellikle dini kuralların yakın etkisi altında bulunan şahıs, aile ve miras hukuku alanlarında gayrimüslimlere kendi hukuk kurallarının yine kendi mahkemelerince uygulanma imkânı getirilmiştir ve böylelikle ortaya cemaat mahkemeleri çıkmıştır. Kur’an, hadis ve Hz. Peygamber döneminden beri süregelen uygulamalara göre, İslâm ülkelerinin gayrimüslim vatandaşları yargı muhtariyetinden yararlanmışlar, Hristiyan, Yahudi vb. din mensuplarının kendi kanun ve hakimleriyle çalışan mahkemeleri olmuştur. Öte yandan gayrimüslimler dilerse İslâm mahkemelerine (Şer’iye Mahkemesi) başvurma hakkına da sahiptirler ki bu durumda kendilerine İslâm hukuku hükümleri uygulanmıştır. Ceza hukuku açısından ise “içki içme suçu” gibi istisnalar dışında İslâm ceza hukuku hükümlerine tabi tutulmuşlardır (Akyılmaz 2003: 175).

Özetle Ziya Gökalp’in manzumelerinde kadın, aile, devlet gibi konular hakkında söyledikleri esasen İslam hukukuyla doğrudan ilgilidir. Osmanlı döneminde, toplum yaşamında; din kişilerin birbirleriyle ilişkilerini, kişilerin devletle ilişkilerini belirleyen temel faktördür. Bu da şu anlama gelir ceza hukuku, borçlar ve ticaret hukuku, eğitim ve öğrenim hayatı, aile hukuku, miras hukuku gibi konuları belirleyen unsur dindir. İmparatorluk düzeninden ulusal devlet düzenine geçişte din temel faktör olmaktan çıkmıştır. Ziya Gökalp de din meselesini bu noktadan değerlendirmiştir. Din sosyal hayattaki rolü, dinin insan vicdanındaki etkisi ya da kanun ile fetvanın ne olduğu gibi konuları cevaplamaya çalışmıştır.

“Örf” ögesi de devlet ve hukuk bağlamında geçer. “Devlet” (1918) manzumesi yeni bir devlet anlayışından bahseder. İnancı ve hukukta kişinin rehberinin ne olacağı anlatılır. Hukuk ve dinin ilişkisi manzumeye şöyle yansır:

“Lâkin hukuk dinden ayrı bir iştir,  
Bırakılmış ûlû’l-emre, devlete.  
Hukuk örfe uymayınca değişir,  
Örfe uydur demiş Tanrı millete!

Devletimde halkın örfü hâkimdir,  
Başka kuvvet onu tahdid edemez.  
Kanûn hakka hâkim değil, hâdimdir.  
Sebep yokken ferdi takyid edemez!....”  
(Ziya Gökalp 1989a: 117)

“Ûlû’l-emr” emir sahibi anlamına gelir.<sup>227</sup> Dinde emir sahibi ise yetkili kişi ya da kişiler demektir. Bununla kast edilen yetki halkı yönetmek, idare etmektir. Devlet başkanı ve ondan görev alan vali vesair memurlar da bu gruba girer. Bu kişiler meşru bir şekilde görev almışlarsa meşru emirlere kısacası şeriatın kurallarına itaat etmekle yükümlüdür. Kur’an-ı Kerim’de Nisa suresinin 59. ayetinde:

Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden ulu’l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin! Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir (*Kur’an-ı Kerim Meali* 2009: 86).

Ziya Gökalp, kanunlara ve hadis ile ayetlere bütün vicdanıyla uyulması gerektiğini manzumenin ilk dizelerinde söyledikten sonra hukuk ve din işleyişi üzerine görüşlerini yazar. Manzumede iki tür örften bahseder: örfi hukuk ve halkın örfü. Bu ikisi birbirinden farklıdır. Birincisi Osmanlıda devlet-birey ilişkisini düzenleyen sistemdir, diğeri halkın geçmişten getirdiği alışkanlıklarıdır. Hukukun örfe göre düzenlenmesi, Tanrı’nın da bunu emrettiği üzerine durulur. İşte bu sebeptir ki emir yetkisi hukuk hakkında devlet yöneticilerine bırakılmıştır. Gökalp’e göre, örfün yani işleyişin hukuka göre olması kaçınılmazdır. Halkın örfünün temel unsur olduğu bu devlette, başka bir kuvvet örfü sınırlandıramaz. Sebepsiz ferdi kayıt altına alamaz. Hakka yani halka hizmet için bu şarttır. Din ile hukukun sınırları çizilen bu devlet anlayışında, ulus-devlet yolunda giden bir toplumun hazırlık süreci söz konusudur.

“Adalet” kavramı millî devlet esasını belirleyen laikleşme ve din merkezinde ele alınır. Ziya Gökalp yeni bir hukuk anlayışından bahseder manzumelerinde. O nedenle adalet, kanun, fikir ya da halife ile müftünün görevleri nelerdir; din ile hukuk işleri bir arada yürümeli mi yoksa din işleri ile hukuk işleri ayrı mı yürütülmeli gibi dönemin tarihî bağlamı içinde manzumelerinde ve makalelerinde bu konulara değinir. Türk toplumunda İslamiyet’ten önce ve sonraki hukuki yapıyı incelemiş; konuya dair incelemelerini *Türk Töresi* (1923), *Malta Konferansları* (1977), *Türkçülüğün Esasları* (1923), ve *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918) kitaplarında yayımlamıştır.

<sup>227</sup> <http://www.sorusorucevabul.com/soru-cevap/muhtelif/ulul-emre-itaat-etmek-farz-midir> (Erişim Tarihi: 7 Ocak 2015).

Bu çalışmalardan başka makalelerde de dine dair görüşlerini yazmıştır. Adalet kavramını hukuk/adl/adalet, fikir/efkâr, kanun/fetva, Kanun-ı Esasi, şariat ve hak alt başlıklarında incelemek mümkündür.

Hukuk ve adalet kavramları Gökâlp'in manzumelerinde devlet düzenine dair yeniliklerin habercisidir. Yeni bir hukuk anlayışının ihdas edilme süreci üzerine dair din ve devlet işlerinin nasıl olacağı hakkında yürütülen fikirlerdir. Hukuk ve adalet kavramlarını dinden ayrı değerlendirmeyen Gökâlp, din ve hukuk işlerinin nasıl ayrı ele alınması gerektiğini "Diyanet ve Kaza"<sup>228</sup> adlı makalesinde ele alır.

Makalede öncelikle iptidai kavimlerde taksim-i â'mâl olmayışı ama müterakki bir millet hâlinde yaşandığı vakit, kişilerin yalnız bir hırfetin ihtisasıyla mükellef olduğu anlatılır. Kişi doktorsa sadece o alanda uzmanlaşma yeterlidir. Ya da bir savaş hâlinde bu taksim-i â'mâl sayesinde devlete verilen vergilerle ordu teşkilatı bu sayede kişinin canını, malını ve ırzını koruyacaktır. Kişi mühendis ise tababet ile ilgili bir durumda işin uzmanlarından yardım alabilecektir. İş bölümünün her sahada gerçekleştiği ilerlemiş milletlerde din konusunda ise bu işi herkes üstlenmiştir. Ziya Gökâlp dinde iş bölümü olmamasını makalenin devamında şöyle eleştirir:

Acaba diğer hususlarda mevcut bulunan bu ihtisas ve taksim-i â'mâl kaidesi din sahasında niçin cari olmasın. "Ul'um-u diniye"yi, bilâ tahsil herkes tarafından bilinecek kadar basit midir? Ulûm-u diniyyeyi bütün maâlisiyle, hikemiyyâtıyla tahsil etmiş din mütehasısları bulunmasın mı? Sonra neşr-i din, terbiye-i diniye, ta'lim-i diyânet vazifeleri lâalettayın herkesin teşebbüs-ü şahsisine terk edilecek kadar ehemmiyetsiz midir? Anadolu köylerinden gelen kur'a efradının acınacak derecede dinden bi-haber olduğunu görüyoruz.

Çünkü hepimiz din naşirliğini deruhde ettiğimize kani olmuşuz da bu vazifeyi hakkiyle ifa edecek bir din teşkilâtı yapmamışız.

Acaba İslâmiyette böyle bir teşkilât yok muydu? Var idi. Fakat biz taksim-i â'mâlden ziyade "tahlit-i vazâif"den hoşlandığımız için şimdiye kadar bu teşkilâtı başka işlerle uğraştırdık. İslâmiyet tâ bidâyette bir işin diyânî hükümlerini, kazâî hükümlerinden ayırmıştır. Ta ilk asırlarda diyânî hükümleri bildirmek üzere müftülük, kazâî hükümleri bildirmek üzere kadılık makamlarını te'sis etmiştir (Ziya Gökâlp 1981b: 47).

<sup>228</sup> *İslâm Mecmuası*, 35. sayı, 27 Ağustos 1331; bu makale Kültür Bakanlığından 1981'de çıkan *Makaleler VIII*'de yayımlanmıştır.

Makalenin devamında kaza ile diyanetin birbirinden farklı oluşuna değinilir. Diyanetçe caiz olmayan bir şeyin kazai olarak caiz olabileceği örneklerle açıklanır. Mesela faiz almak dinen caiz değildir, ancak kazai olarak mümkündür. Ya da dinen zaman aşımı dolayısıyla hak-ı dava sakıt olmaz ama kazai olarak sakıt olur. Kısacası Gökalp, kaza ve diyanet işlerinin bir arada yürütülmesinin doğru olmadığını kanıtlamaya çalışır. Hatta asrın ümmetin müftüsü olan İmam-ı Azam hazretlerinin diyanet ve kaza makamlarının birleşmesini kabul etmediğini, “Kaadi-l Kudât” görevini ısrarla reddettiğini ve bu uğurda hayatını feda ettiğini söyler (Ziya Gökalp 1981b: 46-47).

“Taksim-i â’ mâl” yani işbölümünün dinde de nasıl olması gerektiği önerisi ise aşağıdaki paragrafta şöyle yer alır:

Neşr-i diyânetle mükellef bir sınıf tâ evvelden beri vardır, demiştik. Evet; başta müftüler olmak üzere müderrisler, meşâyih, imâmlar, hatipler, vâizler ve hac delilleri bu vazife ile mükelleftirler. Bunlar bir Diyânet Nezareti’nin zır-ı murakabasinda muntazam bir teşkilât-ı diniyye halini aldığı zaman artık memleketin ve bütün âlem-i İslâmın en ücra köşelerinde bile neşr-i diyânet vazifesinin hakkıyla ifa edileceğinden emin olabiliriz. Taksim-i a’ mal ve ihtisas kaidesi her sahada tatbik edildiği halde neden bu sahada tatbik edilmesin. Bir zat ilm-i kazâda mütahassıs olduğu halde, ilm-i diyânette gayr-ı mütahassıs bulunabilir, yine bir diğer zat, ilm-i diyânette gayr-ı mütahassıs bulunduğu halde ilm-i kazâda gayr-i mütahassıs olabilir. Aynı kimsenin bu iki ilmi nefsinde cem’ etmesi neden lazım gelsin? Haydi farz edelim ki bir adam bu iki ilme de tamamıyla vakıftır, mademki diyâni hükümler ile kazâ-ı hükümler arasında bu kadar derin uçurumlar mevcuttur, bir kimsenin aynı zamanda böyle gayr-i kabil-i te’lif iki nevi hükmün itâsiyle vazifedâr olması katiyen gayr-ı caizdir. Bir işin diyâni ciheti mukaddes olduğu için oraya idare-i maslahat, itilâfkârlık, hilecûluk gibi dünyevi tedbirler giremez. Bir işin kazâ’i ciheti ise iktisadi, sıhhi, fenni, birçok dünyevi icabâta tâbi olmak mecburiyetindedir (Ziya Gökalp 1981b: 48-49).

Diğer milletlerden geri kalma sebebi olarak diyanet ve kaza işlerinin birlikte yürütülmesini gösteren Ziya Gökalp, müftülerin sadece diyanet işleriyle kadıların ise kazai işlerle görevlerini yürütmeleri önerisinde bulunur. Böylelikle her ikisi de görevlerini safvet ve tam anlamıyla yerine getirebileceklerini belirtir (Ziya Gökalp 1981b: 48-49).

“Devlet” (1918) adlı manzumede din ile hukuk işlerinin bir arada yürütülmesini şöyle eleştirir: “Lâkin hukuk dinden ayrı bir iştir,/ Bırakılmış ûlû’l-emre, devlete./ Hukuk örfü uymayınca değiştir,/ Örfü uydur demiş Tanrı millete!” (Ziya Gökalp 1989a: 117)

“Gazel”de ise (1895/1896) “Hukuku hıfz için teşkil olunmuşken hükümetler/ Neden terk edelim her hakkı bir sultana bilmem ki” (Ziya Gökalp 1989a: 237) diyerek bütün idare yetkisinin padişaha bırakılmasını eleştirir.

“Meşihat” (1921) manzumesinin bütününde hukuk ve din ilişkisi sorgulanır. Devletin hukuku gökten inmiş olamaz, devletin kanunları yani hukuku dine dayalı olursa o devlet bağımsız kalamaz. “Değişmeyen bir varlığı taşıyamaz yer!” diyerek bu kurumun yok olması gerektiğine dikkat çeker. Manzumede bu makamın dine nasıl bir hizmeti olduğu ya da ilimle uğraşması eleştirilir. Ziya Gökalp, bu kurumun adaleti bozduğunu şu dizelerde anlatır:

“Bir Meşihat Makamı ki dine hidmeti<sup>229</sup>  
Hukuk, ilim işleriyle uğraşmak sayar,  
Bir taraftan bozar iken adli, hikmeti,  
Öte yandan halk içine kaydsızlık yayar!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 316)

Ziya Gökalp, “Meşihat mi yoksa millet mi hakimdir, millî irade Mebusan mı yoksa Bab-ı fetva mıdır? Meşrutiyet acaba bir şariat hilesi midir? Hür bir millet olduğumuz bir rüya mı?” gibi sorularla Mebusan ile Bâb-ı Meşihat kurumları arasındaki ilişkiyi tanımlamaya çalışır. Manzumenin devamında ise kaza ve mahkeme konularına değinir:

“Hep ikidir teşri‘, kazâ, mahkeme, i‘lâm;  
Devlet dine kanun yapar, dinse devlete...  
Sarıklılar me‘mûr olur.. Feslile imâm:  
Devlet benzer Meşihat’e, din Hükûmet’e!

Bir devletle bir Meşihat anlaşır amma,  
Bir ülkede iki devlet mukarin olmaz;  
Bir vicdânda ilimle din kaynaşır amma,  
İki ilim, iki hukuk, iki din olmaz!

İlmi bırak Külliyye’ye, adli Devlet’e,  
Sen sâdece diyânetin neşrine çalış!  
Murâdinsa nâil olmak haklı hürmete  
Asra uyan vazifeni yapmağa çalış!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 317)

Devlet işleyişinde iki tür mahkeme, kaza vesair olmasını eleştiren Gökalp, adaletin devletin işi olması gerektiğini savunur. Din ve devlet işlerinin ayrışması yolundaki önerileri, laik düzene giden yolu gösterir; zaten Gökalp’in Türkiye Cumhuriyetinin

<sup>229</sup> Metindeki gibi yazılmıştır.

kurumlarının yapılanmasında etkisi olan bir sosyolog olduğu unutulmamalıdır. Manzumelerine de bu fikirler yansımıştır.

“Hürriyet Marşı” (1924) adlı manzumede konu hürriyettir. Yıldız Sarayı’na seslenen ve milletin hâkim olmasını arzulayan Ziya Gökalp adalet arayışını şu dizelerle anlatır:

“Kükreyen arslana zincir takılmaz,  
Adâlet, zâlîme merhamet kılmaz,  
Vatanın mahvına sessiz bakılmaz,  
Bir saray yıkılır, bir mülk yakılmaz.

Toplanın kardeşler, bayrak açalım,  
Yıldız’ın üstüne ateş saçalım!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 240)

“Şakî İbrâhim Destanı” (1908) adlı manzumede konu Şaki İbrahim’dir. İbrahim halka eziyet eden biridir. II. Abdülhamit döneminde Kürtlerden birlikler kurulmuştur, İbrahim de onlardan biridir. Telgraf baskınları da yine bu dönemde cereyan etmiştir. Ziya Gökalp bu uzun manzumede adalet çağrısı yapar:

“ ‘Siz hepiniz yarı-yolda kalsanız  
‘Vazifeye da’vet için yalnız  
‘Gideceğim Hükûmet’e ben kendim!’

Her ferdiniz bu fikirde olmalı  
Gönüllere fedâ’ilik dolmalı  
Bağırmalı ‘Yâ adâlet, yâ ölüm!’ ”  
(Ziya Gökalp 1989a: 301-302)

Manzumenin devamında Şaki İbrahim gibi halka eziyet eden Berho Ağa da adalet düşmanı (Ziya Gökalp 1989a: 303) olarak görülür. Berho Ağa kaçamayacağını anladığı zaman zihninden geçenler şöyledir:

“Diyor imiş, ‘Neye yarar adâlet  
Ne demektir müsâvât’la hürriyet  
Bu sözlerin ma ‘nâsını anlamam’ ”  
(Ziya Gökalp 1989a: 308)

Manzumede “Ey adâlet, et Allah’ın kılıcı/ Kâm alamaz mazlûmlara kıyıcı/ Zâlimlerin baş düşmeni zulümdür” (Ziya Gökalp 1989a: 310) dizelerinde ise zalimlerin ancak

adaletle bu kötü davranışlarından vazgeçecekleri belirtilir. Berho gibi ya da Kanco gibi kişiler ancak adaletle yola gelecektir.

“Büyük Azm” (1921) manzumesi “Hakka râzı bir kavmiz, mefkûremiz adâlet,/ Nâmert bir düşman bizi ezmeğe etti niyet,/ Milletce verdik karâr: Yâ ölüm, yâ hürriyet,” (Ziya Gökalp 1989a: 322) dizeleriyle başlar. Manzumede ülkü, yani hedef adalettir. İngilizlerin adaletsizliği ve kendini savunan bir Türk milleti vardır manzumenin bütününde. Barışçı ancak Haçlı zihniyeti karşısında kılıcını sallamaktan çekinmeyecek bir millet.

Ziya Gökalp’in adalet konusundan bahsederken özellikle din ile hukuk işlerinin ayrılması gerektiğini 1920’den sonra yazdığı manzumelerde daha açık ifade etmiştir. 1900’lerde yazdıklarında ise adalet kavramı meclisle ya da padişahlık sistemini eleştirisiyle değerlendirilebilir. Ziya Gökalp, toprak kayıplarının olduğu 1920’lerde düşman devletlerinin (örneğin İngilizler gibi) tutumunu da adaletsizlikle açıklamıştır.

Ziya Gökalp, “fikir/ efkâr” sözcüklerini iki anlamda kullanır. Birincisi insanın fikirlerin buhranından tasavvufla kurtulabileceğini gösterir. İkincisi ise mefkûre bağlamında devlet hayatında ilerlemek ve gelişmek konularını vurgular.

“Hocamın Vasıyyeti’nden” (1922) adlı manzumede hayatın küçük bir parçası olduğunu idrak eden bireyin sesi vardır. Umum-i âlem’in küçük bir cüzü olduğunu söyleyen ses, efkârının umum-i âlemden haber veren ve emellerinin yine ondan ilham aldığını söyler. Kişinin istiklalinin olmayışı ve akıl ise şöyle işlenir manzumede:

“Bende yok ihtiyar-u istiklâl!  
Akl-ü fikrimde sen müdebbirsin  
Her ne yapsam ona müessirsin  
Sensin ef’alime benim fa’al”  
(Ziya Gökalp 1989a: 238)

Akla ve insan iradesine tasavvufî bir bakışla yaklaşır. İnsanın sınırlılığı, akli ve fikirlerinin hep umum-u âlemden doğuşu; bütün eşyada ezel ve ebed oluşu belirtilir. Bu



manzume *Küçük Mecmua*'da<sup>230</sup> bir manzume ile aynı adı taşıyan makalede yayımlanmıştır. Makalede manzumede özetlediği fikirlerini Gökâlp şöyle anlatır:

Kâinat hakkındaki bu telâkki, nasıl bir insan telâkkisi vücuda getirdiği manzumeden anlaşılıyor. İnsanın böyle iradesiz, istiklalsiz olmasını, onun da hayvanlar gibi sakil ve tabiatın kanunlarına esir bulunmasını kalbim bir türlü kabul edemiyordu. Tabiatın istibdadıyla insanın bu esaret ve aczi beni tehevvlere düşürüyordu (Ziya Gökâlp 2009b: 109).

Fikir kavramı “Hocamın Vasıyyeti'nden” (1922) adlı manzumede insanın anlam arayışı bağlamında değerlendirilir. Her ne kadar yazı 1922'de yazılmış olsa da geçmişe dönük izleri yansıtır. Gökâlp hem manzumede hem de makalede gençlik yıllarını ve insan iradesini sorgular.

“İpek Kozası” (1922) adlı manzumede fikir kavramı, “Hocamın Vasıyyeti'nden” (1922) manzumesinden daha farklı bir bağlamda ele alınır. Bu manzumede Ziya Gökâlp fikir kavramını mefkûre ile işler. Taht ve tac devrinden millet devrine geçişin doğanın kanunu bir işleyişle gerçekleştiğine dikkat çeker. Bu ise bir gömlek değiştirmedir. Millet ise tırtıldan doğacak bir kelebehtir.

“Fikirle mefkûre iki kanadlarıdır:  
Uçunca hürriyet adını alır..”  
(Ziya Gökâlp 1989a: 297)

Ziya Gökâlp, ipek kozası ve tırtılın kelebeğe dönüşmesi metaforundan yararlanır. Gömlek değiştirmenin kaçınılmaz olduğunu, taht anlayışının yerini millî iradeye bırakması fikrini gündeme getirir. Millet ise burada kelebehtir, kanatlanıp uçacaktır. Fikir ve mefkûre ise milletin kanatlarıdır. Uçan bu kelebek ise hürriyet adını alır.

“Diyârbekir Dârü'l-Eytâmı'nın Sünnet İlâhîsi” (1922) adlı manzumede yetim çocukların sesi vardır. Manzumenin sonlarına doğru “Harb bitince lâzım fikren yükselmek/ Düşmanlara irfânca da üst gelmek,/ Bu uğurda çekeceğiz çok emek,” (Ziya Gökâlp 1989a: 289) dizelerinde fikirce yükselmek fikri geçer.

<sup>230</sup> 10 Safer, Sene 341 Pazarertesi/ 2 Teşrin-i Evvel Sene 338 (Ziya Gökâlp 2009b: 107). Aynı yazı *Makaleler VII, Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* adlı kitaplarda da yer alır.

“CXXXVIII” (1919/1921) numaralı manzume parçasında ise “Kalbten gelen fikirlerdir hürriyet;/ Ne verilir, ne alınır, yaşanır!” (Ziya Gökalp 1989a: 321) dizelerinde hürriyetin kalpten doğduğu anlatılır.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde kanun ve fetva, din ve hukuk işlerinin ayrılması gerektiği bağlamında geçer. Kanun nedir, kanun yapmak ile fetva vermek aynı şey midir gibi soruları yanıtlar. Manzumelerinde, din ile hukuk işleri bir arada yürüdüğü için; yeni bir devlet anlayışını tartışmaya açar. Kanunların halkla, inancın ve ibadetin ise dinle ilgili olduğunu vurgular.

“Halife ve Müftî” (1918) adlı manzumede konu tamamıyla kanun ve fetva üzerinedir. Manzumeye göre iki şeyin mukaddes olduğu anlatılır, biri din diğeri devlettir. Devletin başında halife vardır ancak o bir müftü değildir denilir. O bir Emirü’l-mümindir. Halife fetva vermez, kanunları yapan kişidir diye tanımlanır manzumede. Müftüler ise haram ile helali, günah ile sevabı bildirir. Müftü ne bir şâri’idir ne de hukuk müşaviridir; ona sadece takva sorulur ve cevabı ise mevizedir. Manzumenin devamında kanun ve teşri konuları şöyle işlenir:

“Teşri’ işi tamâmen Zıllu’allah’ın elinde,  
Ülû’l-emr’e itâat nâtıktır bu esâsı.  
Kanun yapmak – müftiye sormaksızın – elinde,  
Merci’i ‘Urf’la İcmâ’, Meb’ûsân’dır şûrâsı:

Lâkin iftâ’ kudreti bu bir ilim işidir;  
Kimse müfti olamaz, kafasını yormadan.  
Müfti bir me’mur değil, ilmi olan kişidir,  
Âlim, yapar ilmini Halife’ye sormadan.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 113)

Ziya Gökalp, yukarıdaki dizelerde fetva ile kanun yetkisinin kimde olduğunu belirtir. Müftülerin ifta yetkisi vardır, halife gibi hareket edemez. Kanun yapmak ise halifenin yani Allah’ın gölgesinin elindedir. Örfle icmanın toplanma yeri Mebusan’dır. İdare, yetki sahibi kişilere itaat ise; teşride, yani dinde vardır.

“Devlet” (1918) adlı manzumede kanun kavramı din bağlamında ele alınır. Birinci tekil kişi ağzından yazılan manzumede, Kur’an’ın önce Hakk’a sonra peygambere ve devlete

inanmayı buyurduğu söylenir. “Vicdânımın bütün hissi sadâkat/ Kanûnlara, Hadis ile Âyet’e.....” (Ziya Gökalp 1989a: 116) dizelerinde ise kanunlara sadakat ile hadis ve ayetlere sadakat eşdeğer görülür. Manzumenin bütününde hukuk ve din meselesi üzerinde durulur. Hukuk ile din işleri farklıdır. “Devletimde halkın örfü hâkimdir,/ Başka kuvvet onu tahdid edemez./ Kanûn hakka hâkim değil, hâdimdir./ Sebep yokken ferdi takyid edemez!....” (Ziya Gökalp 1989a: 117) dizelerinde ise kanunların halka hizmet için kullanılması gerektiğine dikkat çekilir.

“Vakf” (1918) adlı manzumede ise vakıf anlayışı eleştirilir. Vakıfların birer hükümet gibi kanunu, memuru ve bütçesi olduğu belirtilir; bu divanda herhangi bir anlayışın değişemeyeceği tartışılır.

“İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” adlı manzumede Mustafa Kemal’den yapması beklenen şeyler dile getirilir: “Mektep, müze, dârü’l-fünûn isteriz;/ Halkçılığa uyar kanûn isteriz;/ Terâkkimiz her ân koşsun isteriz: Kurtar bizi beyne’l-milel husrândan!” Bu dizelerde halkçılık ve kanun bir arada anılmıştır. Yapılacak kanunların halkçı bir anlayışla hazırlanması hatırlatılır. Mefkûre sahibi bir dâhi olarak tanımlanan Mustafa Kemal’den halkı Abdülhamit’ten kurtarması arzusu dile getirilir: “Abdülhamid gerçi Kızıl Sultan’dı,/ Buna nispet yine o bir insandı../ Çok ma’sûmlar Fetvâ’sına aldandı:/ Kurtar bizi artık Kara Sultan’dan!” (Ziya Gökalp 1989a: 291)

“Meşihat” (1921) adlı manzumede bir devletin devlet olabilmesi için daha doğrusu bağımsız bir devletse eğer, kanununa ‘Gökten inmiş, değişemez!” (Ziya Gökalp 1989a: 316) diyemeyeceği; böyle derse o devletin yok olacağı ele alınır. Bu manzumede de din devlet ilişkisi sorgulanır. Hukuka dayalı bir devlette din ile devlet işlerinin ayrılmasına dair fikir yürütülür.

Ziya Gökalp “Kara Destan” (1922) adlı manzumede İngilizlerin yaptıklarına ateş püskürür. İngilizlerin Müslümanları kandırdığını ve fetvayı çaldıklarını manzumede şöyle anlatır: “Emir’i aldatıp Ka’be’yi aldın,/ Sultân’ı kandırıp Fetvâ’yı çaldın,/ İstanbul’a girip orada kaldın,/ Bin yalan uydurdun cihâna karşı!” (Ziya Gökalp 1989a: 279).

“İngiliz’den Sakın” (1922) adlı manzumede ise İngilizlerin İslam dinine karşı tutumu eleştirilir:

“Gazîlere açıp da‘vâ  
Şeyh(ü’l-) İslâm’dan aldı Fetvâ..

Hiçe sayıp kinimizi,  
Alt-üst etti dinimizi.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 281)

10 Temmuz İd-i Siyasi günü Kanun-ı Esasi’nin ilan edildiği gündür. II. Meşrutiyet’in ilan edildiği bugünde anayasa da tekrar yürürlüğe girmiştir. Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki’nin başarısından bahseder ve “Şakî İbrâhim Destanı” (1908) adlı manzumede 10 Temmuz<sup>231</sup> gününü siyasi bir bayram olarak manzumede yansıtır:

“10 Temmuz’dur bize ‘id-i siyâsi  
Evvel vardı bir *Kanûn-ı Esâsî*  
Tatbik etti anı yine Hükûmet

İkbal, idbar çehreleri çevrildi  
Tahsin, İzzet, Rizâ, Zeki devrildi  
İbrâhim’in hiç kalmadı arkası

Toplanarak bütün ehl-i hamîyyet  
Her tarafta merkez açtı Cem’iyyet  
Memleketi aydınlattı ziyâsı”  
(Ziya Gökalp 1989a: 307)

Meşrutiyet’in ikinci defa ilan edildiği 10 Temmuz (23 Temmuz) 1909 yılından itibaren ulusal bayram olarak kutlanmıştır. Bu gün millî bayram diye adlandırılmış ve bu bayram ile meşrutiyetin niteliği ve önemi, ilan edilmesinde etkili isimlerin halkın hafızasında yer etmesi amaçlanmıştır. Bayram dolayısıyla farklı gazetelerde ya da beyannamelerde meşrutiyetin kazanımlarından bahsedilerek bu kazanımların Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetine borçlu olduğu vurgulanmıştır (Yamak 2008: 323).

Kanun-ı Esasi’nin tekrar yürürlüğe girmesine işaret eden Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki’nin açtığı merkezlerden bahsetmiştir manzumede. Manzumeye göre Kanun-i

<sup>231</sup> “Seciyye” manzumesinde de 10 Temmuz ifadesi geçer; bunun dışında Ziya Gökalp’in “İyd-i Millî”, 6 Temmuz 1325 (19 Temmuz 1909) tarih ve 4 sayılı *Peyman* gazetesinde “Siyâsiyyât” kenar başlığı altında imzasız olarak yayımlanmıştır. Bu yazı *Makaleler I* (1976) kitabında yer alır.

Esasi'nin yürürlüğe girmesi ile Şâki İbrahim ve benzeri halka eziyet eden kişilerin gücü kalmamıştır.

Ziya Gökalp'in manzumelerinde şariat kelimesi bir manzumede geçer. Meşrutiyet'in gerçekliğini sorgulamak için şariat sözcüğüne yer verir. O da "Meşihat" (Ziya Gökalp 1989a: 1921). Bu manzumede de "Meşrûtiyyet bir hile-i şariat midir?" (Ziya Gökalp 1989a: 317) dizesinde geçer. Hâkim olanın millet olması vurgulanır ve hür bir toplumda Mebusan mı yoksa Bab-ı Fetvâ mı millî meclistir sorusunun cevabı aranır.

"Meşihat" (1921) manzumesinin dışında "Halîfe ve Müftî" (1918) manzumesinde de şâri' ve teşri' kelimeleri geçer. Bu kelimeler de halife ile müftünün görevleri nelerdir bağlamında geçer. Teşri işinin Zılluallah'ın elinde oluşu, müftülerin ise şâri' ve hukuk müşaviri olmadığı vurgulanır.

Hak kelimesi Ziya Gökalp'in manzumelerinde çok sık geçen bir kelimedir. Hak ile adalet duygusu ve halkın haklarını savunur. "Devlet" (1918) manzumesinde "Kanun hakka hâkim değil, hâdimdir." (Ziya Gökalp 1989a: 117) dizesinde geçer. Kanunlara uygun bir devlet düzeninde hakkın teslim edileceğine dair bir anlayışla manzume kaleme alınmıştır. Bunun dışında "hak" kelimesi "Hürriyet Marşı" (1924) , "Köylü Şiirleri II Ezân" (1908), "Köylü Şiirleri III Namaz" (1906), "İngiliz'den Sakın" (1922), "İzmir Bayramı" (1922), "Diyârbekir Dârü'l-Eytâmı'nın Sünnet İlâhîsi" (1922), "Şakî İbrâhim Destanı" (1908), "Ağa Kimdir" (1909) ve "Büyük Azm" (1921) manzumelerinde de geçer. Ancak manzumelerde Allah anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Ziya Gökalp makalelerinde ilim hakkında konuşurken din hakkında da görüşlerini bildirmiştir. İlmin insan hayatındaki yerini belirlerken dinin de yerini sorgulamıştır. Söyledikleri okuduklarından aldığı ilham kadar yaşadıklarından da izler taşır. İnsan hayatına, topluma bir makine gibi yaklaşmaz; zaten sosyal bilimlerdeki bu tutumu bireyi ve toplumu kendi şartları içinde değerlendirmesi nedeniyle Türk toplum hayatını etkileyen bir sosyolog olmasını sağlamıştır. Din ve ilim başlığı, onun Batılılaşmaya çalışan bir toplumun sancılarını, Tanzimat'tan beri süregelen Doğu-Batı sentezi

karmaşasını yansıtır. Fen bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki geçiş nasıl olmalı? Din de bir sosyal bilimdir. Bir de Osmanlı toplumunda her şeyin temelinde din ve dinin kuralları olduğu göz önünde tutulursa Ziya Gökalp ve neslinin yaşadıkları karmaşayı anlamaya çalışmak daha kolay olacaktır. Lise yıllarında yaşadığı bu karmaşayı *Küçük Mecmua*'daki<sup>232</sup> yazılarında anlatır.

Din ile ilmin ilişkisini “Din, İlmin Bir Netice-i Zaruriyyesidir”<sup>233</sup> adlı makalesinde ele alır. İlmi ve dini şöyle tanımlar:

İlim, mazideki hadiselerden istidlâlen, istikbâldeki vak’aları keşfeden bir meleke-i fâzılâdır. İlim Cenâbı Hakkın tekrîm buyurduğu nev’-i Benî-âdeme muhtass bir kerâmet-i âmmedir.

(...)

İlmin vazifesi, zihinlere tedbir öğretmek, dînin gaayesi kalplere tevekkül ilham etmektir. Tedbîrin verdiği ümîd-i nâkıs tevekkülün bahş ettiği i’timâd-ı kavî ile tamamlar.

(...)

İlim, mebde-i tekâmülünden beri insanlarda bir sürü ihtiyâcât-ı ma’neviyye tevlîd etmiştir. İlim, eser-i icâdı olan bu ihtiyacları kendi başına tatmin edemeyeceğinden, dinden istifâza ve istianeye mecburdur ve daima bu mecburiyette kalacaktır.

İlim ile din: Birincisi zan, İkincisi (. . . )

İlim ile din: Birincisi tedbir, İkincisi tevekküldür,

İlim ile din: Birincisi ihtiyat, İkincisi cür’ettir.

Biri birinin lâzım-ı gayr-i müfârkı bulunan bu iki kuvvet, beşerîyyetin iki muazzez rehber-i selâmetidir. Kemâl-i akl ve metânet-i kalbe malik olmak için bu iki kuvveti daima nefsimizde tenmiye edelim (Ziya Gökalp 1976d: 98-102).

Tevekkül diye dini tanımlayan Ziya Gökalp için ilim ise hayatta tedbir almaktır. Bu iki kuvvet; insan hayatında artarak, birleşerek büyümesi gereken iki rehber olarak görülür.

Din, ilim ve akıl arasındaki bağ üzerinde duran Ziya Gökalp, din ile aklın insan hayatındaki işlevi üzerinde durur. Her iki alanın ne ile nasıl uğraştığından bahseder. “Din ile İlim” (1918) manzumesi *Yeni Hayat* (1918) kitabında yer alır. Yeni bir din anlayışını da yansıtan bu manzumede Ziya Gökalp din ile ilim ilişkisini özetlemiştir.

<sup>232</sup> “Felsefî Vasiyetler I: Babamın Vasiyeti”, *Küçük Mecmua*, 17. sayı, 25 Eylül 1922, sayfa 1-3, “Felsefî Vasiyetler II: Hocamın Vasiyeti”, *Küçük Mecmua*, 18. sayı, 2 Ekim 1922, sayfa 1-5, “Felsefî Vasiyetler III: Pîrimin Vasiyeti”, *Küçük Mecmua*, 19. sayı, 9 Ekim 1922, sayfa 1-5. Bu yazılar *Makaleler VII, Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I* ve *Küçük Mecmua* kitaplarında yer almıştır.

<sup>233</sup> 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909) tarih ve 9 sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

Manzumenin başında insanların ilk mürşitlerinin şüphesiz peygamberler, veliler olduğunu söyledikten sonra kendi döneminde; dini, hikmette rehber telakki ettiğini, ahlakın ve sanatın hep dinin nurundan fer aldığını belirtir. Fakat daha sonra din yerini ham zühde bırakır, coşkun vecd azalır; velilerin yerinde yeller eser ve mürşit adı fakihlere miras kalır. Fakihlerin rehberinin ise akıl olması gerektiğine inanır Gökâlîp ve din ile akıl meselesine dair görüşlerine şöyle izah eder:

“Fakihlerin kılavuzu Nakliyyât,  
Dini zorla sürüklerler bu yola...  
Hikmet der ki, ‘Bana rehber Akliyyât;  
O hâlde siz sağa gidin, ben sola!...’

Din mürebbi olur, hikmet muallim,  
Her birisi çeker rûhu bir yana!  
Savaşırken bunlar, çıkar meydana  
Tecrübeden doğma müsbet bir ilim.

Bu son üstâd der ki: ‘Nakil tarih’ tir,  
Akıl yolu bu tarih’in usûlü;  
İkisi de aynı şeyi gösterir  
Matlûb olan, rûhun ona vusûlü!’

O şey nedir, bir vecdli gönül mü?  
Kudsî olan her şey ona dil midir?  
Öyleyse al benim de son sözümü:  
‘Din, kalpteki vecdin müsbet ilmidir!’ ”  
(Ziya Gökâlîp 1989a: 99-100)

Fakih İslam hukukçusudur, fıkıh sahibi kişidir. Bu kişiler bilgiyi naklederler. Hikmet ise akıllı kendine rehber edinir. Fakihler zorla dine sürüklerler insanları ancak hikmet sahibi kişiler ise bu yöntemi benimsemezler. Mürebbi ve muallim kelimeleri din ve hikmet karşıtlığını yansıtmak için kullanılır manzumede. Her ikisinin savaşmasından müspet bir ilim ortaya çıkar. Bu son üstat diye sözü kendi görüşüne getirir Gökâlîp ve akıl yolunun tarihî yöntemi benimsemek ve tarihi nakletmekten ibaret olduğunu söyler. Son sözü ise din kalpteki coşkunun pozitif ilmidir.

“Köy Gazetesi” (1908) manzumesi de gazetenin köy imamı tarafından okunarak genç ihtiyar halka haberler vermesi ile halkın aydınlanması üzerine görüşler içerir. İlmin yeni güzelliklerinden haber veren Tursun Hoca, köy gazetesi ile çift ehline yani bütün gün

çalışarak gününü geçiren zihinlere ferahlık verir. “Köy halkı dinledikçe bu kıymetli sözleri, / Dünyayı başka türlü görür fenli gözleri,/ Fenden köyün semasına bir incilâ gelir” (Ziya Gökalp 1989a: 245-246). Ziya Gökalp’in gazete, imam, fen, ilim ve köy halkı kelimelerini bir arada kullanması onun dinden beklentilerini de yansıtır. Din ile ilmin bir arada olması ve birbirini beslemesi gerektiğine inanır. Köy halkının alışkanlıklarını önemser ve günlük alışkanlıkların bir parçası olan din ile ilmi bağdaştırmaya çalışır.

“İrfan” kelimesi terakkiyle ele alınır. Terakki ise modern bir hayatın kurulması, her alanda yenilikler yapılması anlamına gelir. “Meslek Kadını” (1918) adlı manzumede kadının meslekleşmesi ve irfan sahibi olması hatırlatılır: “Kadın yükselmezse alçalır vatan,/ Samimî olamaz onsuz bir irfan;” (Ziya Gökalp 1989a: 115). Kadınların da erkekler gibi haklara sahip olması ve bunun toplumsal bir ihtiyaç hâline gelişi manzumenin bütününde işlenir.

“İstid’â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) adlı manzumede ise Gazi Mustafa Kemal’den istekler anlatılır. Zalim Yunan’dan yurdu kurtarması, düzen ve ümrandan yoksun bu yurdun düşmandan kurtulması istenir. “Köylülerin nasibi yok irfândan;” (Ziya Gökalp 1989a: 291) denilerek irfan sahibi olmanın köylünün de hakkı olduğu savunulur.

Dinin sınırlarının çizilmeye çalışılır ve âlim kim muallim kim sorulur. Bu kelimelerde de “âlim/ muallim”in görevleri üzerinde durulur. “Halîfe ve Müftî” (1918) yılı adlı manzumede halife ve müftünün görevleri tartışılır. “Müfti bir me’mur değil, ilmi olan kişidir,/ Âlim, yapar ilmini Halife’ye sormadan.” (Ziya Gökalp 1989a: 113) dizelerinde devlet ve medresenin ayrı kurumlar olduğu ve bu kurumlarda her işin kendi yöntemleriyle yapıldığı anlatılır. Âlim kişi ilmini yaparken halifeye karşı değil ilme karşı sorumludur.

“Dârü’l-fünûn” (1918) manzumesi “Bırakınız ilmi yapsın muallim!...” (Ziya Gökalp 1989a: 119) dizesiyle bitirilir. Manzumenin bütününde ise kurum hakkında görüşler ileri sürülür. Âlimlerin nüfuzunu hünkârdan değil ihtisasından aldığı, bir müderrisin ilmiyle teayyün edeceği üzerinde durulur.



“İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) adlı manzumede Gazi Mustafa Kemal’den beklenen dile gelir. “Göster şimdi ilmî, harsî hedefler:/ Âlim, şâir, kumanda’nda her asker../ Her şey olur: Yalnız iste, emir ver../ Kurtar bizi meskenetten, hirmândan!” (Ziya Gökalp 1989a: 291) dizelerinde bütün âlimlerin ve şairlerin Mustafa Kemal’e tabi oluşu ve bu kişilerin kendisinden ilmî ve kültürel amaçlar göstermesini beklediği vurgulanır.

“Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922) adlı manzumede “Bizden de var âlim, şâir:/ Her meslekte çalışanlar:/ Fakat, bize Cennet evdir../ Ona fedâ bütün şanlar..” (Ziya Gökalp 1989a: 294) diyen kızların sesi hâkimdir. Aslında bu Ziya Gökalp’in sosyolojisinin özetidir, her ne kadar kadının irfan sahibi olmasını, meslekleşmesini önemse de kadının olmadığı bir aile kurumunu ve toplumsal hayatı düşünemez. Âlim ya da şair kadınlar vardır, her meslekte çalışan o günlerde yok idiyse de zamanla her meslekte kadınlar da erkekler kadar yer almıştır. Ziya Gökalp kadının ilim irfan sahibi olsa da onun için yine de evdeki vazifenin daha öncelikli olduğunu altını çizer.

“Darülfünun” ifadesiyle bilim hayatında uzmanlaşma ve yetki sahibi olmak ne anlama gelir sorusu cevaplanır. “Dârü’l-fünûn” (1918) adlı manzumede konu manzumenin adından da anlaşıldığı üzere üniversite eğitimidir. Manzumenin ilk dördlüğünde bazı kişilerin hükümetin idari velayetinin fen alanına şamil olduğunu düşünenler eleştirilir. Ziya Gökalp sonra kendi fikrini belirterek idarenin her hüneri bilemeyeceğini, mütehassıs olmak lazım geldiğini söyler. İkinci ve üçüncü dörtlüklerde salâhiyet ve mansıbın yukarıdan verilemeyeceği, ihtisasla alınabileceği; âlimlerin ancak bu şekilde nüfuz sahibi olabileceği savunulur. Bir müderris ancak ilmiye teayyün edebilir (anlaşılma, ortaya çıkma, belirme). Henüz ilmi gelişmemiş birini tayin etmek onun çömez kalmasına neden olmaktadır. Önerisini ise son iki dörtlükte şöyle açıklar:

“Bırakınız bunlar kendi kendine  
Seçilsinler, siz seyirci kalınız,  
İlmi verin âlimlere, siz yine  
Ele mülkün dizginini alınız;

Dârü’l-Fünûn emirlerle düzelmez,  
Onu yapar ancak serbest bir ilim;  
Bir mesleke hâricinden fer gelmez  
Bırakınız ilmi yapsın muallim!....”

(Ziya Gökalp 1989a: 119)

“İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) adlı manzumede “Mektep, müze, dârü’l-fünûn isteriz;/ Halkçılığa uyar kanûn isteriz;” (Ziya Gökalp 1989a: 291) dizelerinde üniversite isteği dile getirilir. Modern anlamda bilim yuvaları, okullar, müzeler kurması beklenir Mustafa Kemal’den.

“Küllîye” kavramıyla eğitim hayatında yapılacak düzenlemelere dikkat çekilir. “Küllîyye” (1918) adlı manzumesi ise medreselerin ıslahına dairdir:

“Ey medrese yâ bir ilim yurdusun,  
O hâlde gel Külliyye’nin içine;  
Yâhut ki sen ‘amelî ordusun,  
Bu takdirde Meşihat’ta kal yine..

Bil ki bu gün Dârü’l-Fünûn içinde  
İlâhiyât Fakültesi açıktır,  
İlmi hâlâ arıyorsan sen Çin’de,  
Bu boş mevkı‘ yalnız sana lâyıktır.....

Süleyman’ın Medresesi dışarıda  
Bulundukça, Dârü’l-Fünûn tam olmaz....  
İkisi de kalır birer kenarda....  
Hiçbirinin velâyeti ‘âm olmaz.....

İlim birdir, yoktur onda ikilik,  
Ayrılmasın iki yola terbiye....  
Birleşerek yenilikle eskilik  
Etmelidir birbirini tasfiye:  
İşte o gün vardır derim Külliyye!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 119-120)

“Meşihat” (1921) adlı manzumede de “İlmi bırak Külliyye’ye, adli Devlet’e/ Sen sâdece diyânetin neşrine çalış!/ Murâdınsa nâil olmak haklı hürmete/ Asra uyan vazifeni yapmağa çalış!” (Ziya Gökalp 1989a: 317) dizelerinde külliyyeden bahsedilir. “Küllîyye” adlı manzumede olduğu gibi bu manzumede de ilmin ilim sahiplerine bırakılması arzusu dile getirilir.

Ziya Gökalp’in sosyolojisinde ve manzumelerinde din önemli bir kavramdır. Şerif Mardin, Ziya Gökalp’in din hakkındaki görüşlerini şöyle değerlendirir:

Ziya Gökalp'in – hiç bir zaman tamamlanmış bir teklif olarak ortaya çıkmamış olan – gelecek tasarımı, Türk milletinin gizli, fakat yaşayan kültürünü ortaya çıkarmak, o temel üzerine bir Türk devleti kurmak ve İslâmı vicdânî bir mesele, şahsî bir inanca dönüştürmekti. 1914 yılında Türkiye'de İslâmın rolüyle ilgili Jöntürkler için kaleme aldığı layiha, Jöntürkler tarafından uygulanmıştı. Söz konusu uygulama Şeyhülislâmın kabine dışında tutulmasına, şer'îye mahkemelerinin şeyhülislâmlıktan ayrılıp adalet bakanlığına bağlanmasına; vakıfların idaresinin kabinenin bir üyesinin uhdesine verilmesine, medreselerin şeyhülislâmlıktan alınıp eğitim bakanlığı tarafından idaresine yol açtı. (Mardin 2000: 63)

Ziya Gökalp'in manzumelerine bakıldığı zaman din hakkındaki konuşurken insanı ve toplumu göz ardı etmediği, Türk toplumunun tecrübelerine yer verdiği görülür. İslam dinin Türk toplumu hayatını nasıl düzenlediği, dinin sosyal bir ihtiyaç oluşu hakkındaki Ziya Gökalp'in inancı manzumelere de yansır. Sadece dinin sosyal hayatta gerekliliği değil aynı zamanda millî bir devlet yolunda ilerlerken dinle ilgili kurumların nasıl düzenleneceği hakkındaki fikirlerini de manzumelerinde yazar. Ziya Gökalp'te dinin insan hayatını anlamlandırması görüşü hâkimdir. Dinî kavram ve değerlere değer verir, yabancı ülkelerin İslam'a saygı duyması gerektiğini düşünür ve din hakkındaki söylediklerinde aklı, arka plana itmez. Dini tevekkül, ilmi ise tedbir diye tanımlar ve birbiriyle bağdaştırmaya çalışır. Ziya Gökalp'in dinle ilgili manzumelerinde dinî bir bakış açısı yok, kavramlar ve değerler sembolik anlamları öne çıkarır bir bağlamı yansıtır. Kısacası din, vicdani ve şahsi bir mesele şeklinde ele alınır.

## 8. BÖLÜM

### EĞİTİM

Ziya Gökalp'in manzumelerinde eğitim meselesi düzyazılarında olduğu gibi öne çıkmaz. Manzumelerden daha çok masallarında çocuklara öğretmek istediği konuları öğretmeye çalışır. Manzumelerde daha çok kurumlar ve toplumsal hayatın yeniden düzenlenmesi üzerine görüşlerini ele almıştır ve aile, kadınların eğitimi gibi konulara daha çok değinilmiştir. Gökalp'in eğitim anlayışı din, aile, devlet, halkçılık gibi konularda söylediklerinin bir parçasıdır. Ziya Gökalp, manzumelerinde millî irfandan bahseder; kadınların eğitim almasının toplumsal hayat açısından önemi gibi konulara değinir. Bununla birlikte düzyazılarında özellikle millî eğitim sistemi hakkında sistematik olarak eğitim konusunu masaya yatırır. *Peyman*, *Muallim*, *Yeni Mecmua* gibi gazete ve dergilerde konuya dair makaleleri mevcuttur. Manzumelerde ise sosyolojisinin daha küçük bir parçası olarak eğitim konusu okurun karşısına çıkmaktadır.

Ziya Gökalp'in eğitim hakkındaki yazı ve manzumeleri, araştırmacılar tarafından din eğitimi, çocuk ve kadınların eğitimi, millî kültür gibi başlıklar altında değerlendirilmiştir. Çocukların eğitiminde Ziya Gökalp masalları yeniden yazmayı tercih etmiştir. Kadınlarla ilgili görüşlerini ise manzumelerinde ve makalelerinde anlatmıştır. Terbiye hakkındaki görüşlerini ise manzumelerinden çok düzyazılarında ele almıştır. Terbiye (eğitim) meselesini hars kavramının bir parçası olarak görmüştür. Ziya Gökalp'in terbiye (eğitim) hakkındaki görüşlerini yazdığı makaleleri araştırmacılar tarafından bir araya getirilerek yayımlanmıştır. Bunlar *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*<sup>234</sup>, *Millî Terbiye ve Maarif Meselesi*<sup>235</sup> ve *Makaleler V*<sup>236</sup> adlı kitaplardır.

---

<sup>234</sup> Ziya Gökalp (1973) (Hazırlayan: Rıza Kardaş) *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, İstanbul: MEB Yayınları.

<sup>235</sup> Ziya Gökalp (1964) *Millî Terbiye ve Maarif Meselesi*, ?: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.

Bunun dışında *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918) adlı kitapta da “Terbiye” adlı bir başlık yer almaktadır.

Ziya Gökalp’in eğitim sosyolojisine dair Hikmet Yıldırım Celkan’ın hazırladığı *Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi* (1990, İstanbul: MEB Yayınları) adlı kitabı da Ziya Gökalp’in eğitim anlayışına bütünlüklü bakan önemli bir incelemedir. Bunların dışında Ziya Gökalp’in eğitim anlayışı hakkında yapılan tezler de vardır.

Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (1918) adlı kitapta da “Terbiye” başlığı altında bu konuyu inceler. “Terbiye” adlı bu yazı kendi dönemindeki eğitim konusuna genel bir bakış niteliğindedir. Yazıda İslam terbiyesi denince iki düşüncenin üzerinde durur: Birincisi İslamiyet’te uygulanan usuller, ikincisi çocukların İslam akaidine göre terbiye edilmesi. Terbiye usullerinin incelenmesinin terbiye tarihine ait bir iş olduğunu belirtir ve makalesinin konusunun kendi dönemindeki hayatın terbiye anlayışı olduğunu belirtir. Makalede İslamiyet’in terbiye mefkûrelerinden birisi oluşunun gösterileceği söylenir. Mektep programlarına bakıldığında, çocuklara üç çeşit bilgi öğretilmektedir. Birincisi millî lisan ve edebiyat, millî tarih. Bu ise Türk dili ve edebiyatı, Türk tarihinin öğretilmesi anlamına gelir. İkincisi Kur’ân-ı Kerîm, tecvit, ilmihâl gibi dinî dersler, İslam tarihi ile İslam lisanlarıdır. Üçüncüsü riyaziyat, tabîiyat gibi ilimler ve ilimleri öğrenmeyi sağlayan yabancı dillerle; el işleri, idman gibi hünelerdir. Bu kısa göz atmada şu görülür ki terbiyede takip edilen amaçlar üç tanedir: Türklük, İslamlık ve muasırlık. Yazının devamında bir Türk babasının çocuğunu Türk ve İslam olarak büyütmek isteyeceğinden ve aynı zamanda da çocukların muasır bir insan olarak eğitilmesinin öneminden belirtilir. Buna göre de terbiye konusunu üç başlık altında değerlendirir: Türk terbiyesi, İslam terbiyesi ve asır terbiyesi. Tanzimat’tan önce çocuklara yalnızca İslam terbiyesi verilirken Tanzimat’la birlikte asır terbiyesi de verilmeye başlanmıştır. Başlangıçta bu iki terbiye arasında büyük çarpışmalar yaşanmıştır. Yeniçeri’nin yerine Nizâm-ı Cedid’in getirilmesi küfür sayılır. Mekteplerde resim, Fransızca gibi derslerin okutulmasına itirazlar yükselir. Arzın yuvarlaklığı, Güneş’in istikrarı, nakle aykırı görülür. Bununla birlikte asır terbiyesi

<sup>236</sup> Ziya Gökalp (1981a) (Hazırlayan: Rıza Kardaş) *Makaleler V*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi.

yavaş yavaş yerleşmeye başlar; ancak asır terbiyesi değer buldukça İslam terbiyesi önemini kaybetmeye başlamıştır. Ders programlarında din dersleri hâlâ önemli bir yer işgal etse de bu dersler canlı bir şekilde işlenmiyordu. Dinî terbiyede ilmî yöntemlerin uygulanmasına da henüz başlanmamıştır. Türk milliyetçiliği ve İslam ümmetçiliği bu karışıklıklar döneminde zuhur eder (Ziya Gökalp 2007: 67-69). Yaşanan hezimetin sebebini terbiyedeki sorumsuzluğa atfedilişi ise şöyle anlatılır:

“Biz gençlerimize ne millî ne de dinî terbiye vermek istemedik. Hâlbuki fertleri mukaddes gayeler için ölmeye sevk eden duygular din ve milliyet hislerinden ibarettir. Biz çocuklarımıza Türk ve İslam terbiyeleri vermediğimiz gibi, asır terbiyesi de veremedik. Çünkü asır terbiyesinin gayesi, en müterakki milletlerin imal ve isti'mâl ettikleri âletleri bizim de yapabilmemiz ve kullanabilmemizdir. Hâlbuki biz iktisat âleminde olduğu gibi, askerlik dünyasında da asrımızın âletlerini kullanmaktan âciz olduğumuzu gösterdik. İlmin miyârı ameldir. Ameldeki muvaffakiyetimizle ilimdeki behresizliğimizi ispat ettik. O hâlde ne mütehasıs mütefenninler yetiştiren âlî mekteplerimiz ne de vatandaşlar yetiştirmeye çalışan tâlî mekteplerimiz hiçbir fayda temin edememişlerdir.”

Yeni hayata kıymet veren matbûât bu gibi esâslara istinâd ederek Tanzîmât terbiyesinin iflâsını ilân etti. Şimdi üç mütefekkir zümre yeni terbiyemizin temellerini kurmaya çalışıyor. Türk terbiyecileri yeni hayatta millî mefkûrelerin nasıl bir vazife ifa edeceğini gösterirken, asır terbiyecileri de ilimlerden amelî ve iktisâdî faydalar temini için tedriste hangi usullerin tatbîk edilmesi lâzım geldiğini irâeye gayret ediyor. Bu mücadele devrinde İslâm terbiyesinin istinâd ettiği esâsları da aramak iktizâ eder (Ziya Gökalp 2007: 68).

Yazının devamında bu üç terbiyenin birbirine yardımcı, birbirini tamamlayan ve birbirinden sorumlu olduğu; sınırlarının çizilmediği durumlarda ise birbirine düşman ve karşı olacağı belirtilir. Asır terbiyesinin maneviyat âleminin sınırlarını çiğnemesi; İslam ve Türk terbiyelerinin hukukuna saldırmak anlamına gelir diye tanımlanır. Millî ve dinî terbiyelerin sınırlarını belirlemek ise daha zordur. İslam an'anelerinin hangisinin İslamiyet'e hangilerinin Arap ya da Fars yahut Türk'e ait olduğunu belirlemek derin tetkiklere muhtaçtır. Kısacası İslam terbiyesi, Türk ve asır terbiyelerini kabul etmekle beraber bunların kendi alanında meydana getireceği tecavüzlere izin vermeyecektir. İslam akide ve an'aneleri başlangıçta Arap kavminden miras kalan ve sonrasında başka kavimlerden istiare olunan âdet ve alışkanlıklardan ayrıştırılarak ilerleyecektir (Ziya Gökalp 2007: 68-69).

Ziya Gökalp'in özellikle üzerinde durduğu konu “millî terbiye”dir. Bu kenar başlığı altında birbirini tamamlayan makaleleri mevcuttur. Millî terbiye ifadesi onun hars ve

medeniyet kavramlarına bakışıyla bağdaşır. Ülkemizde sosyolojinin bir bilim dalı olarak henüz tanındığı bir dönemde, bazı kavramları tanımak ve tanıtmak Ziya Gökalp ve onun gibi düşünürlerin görevlerindendir. “Millî Terbiye I”<sup>237</sup> başlıklı yazısında hars ve terbiye kavramlarını şöyle tanımlar:

Bir kavmin vicdanında yaşıyan ‘kıymet hükümleri-judgements de valeur’nin mecmuuna, o kavmin ‘hars-culture’ı denilir. Terbiye, bu harsı, o kavmin fertlerinde ‘ruhî melekeler’ haline getirmektir (Ziya Gökalp 1964: 10, Ziya Gökalp 1981a: 29, Ziya Gökalp 1973: 27).

Ziya Gökalp, *Muallim* dergisinde yayımlanan terbiyeye dair makalelerinde hem kronolojik olarak kavramları değerlendirir, hem de İsmail Hakkı Bey, Satı Bey vs. dönemin araştırmacılarının görüşlerini de tartışmaya açar. “Millî Terbiye II”<sup>238</sup> başlıklı yazıda da benzer bir çizgide terbiye üzerine değerlendirmelerde bulunur. Hars, terbiye ve yirminci asırda Türk çocuğunun terbiyesi konusunu şöyle açıklar:

Her milletin hususî harsı ancak kendisi için terbiyesi olabilir. Türk çocuğu Türk milletinin içinde yaşıyacaksa, Türk milletinin harsına göre terbiye edilmelidir. Türk milleti yirminci asrın içinde yaşıyorsa, harsı da yirminci asra mensup bir hars demektir. O halde, Türk çocuğu bu harsa göre terbiye görürse muasır bir terbiye görmüş olur. Mevcut terbiyemizin fena neticeler vermesi terbiyemizin mevzuu millî hars olmasından değil, bilâkis beynelmilel medeniyetler bulunmasındandır. Terbiyede yapılacak doğru bir inkılâp harsı bırakıp medeniyete doğru gitmek değil, medeniyeti bırakıp harsa doğru gitmek suretinde tecelli edebilir (Ziya Gökalp 1964: 23, Ziya Gökalp 1981a: 44, Ziya Gökalp 1973: 43).

Ziya Gökalp, “Millî Terbiye III”<sup>239</sup> başlıklı yazıda da terbiyenin gayesi nedir, terbiyenin gayesi fert mi yoksa millet mi gibi soruların cevaplarını arar. Millî buhran dönemlerinden, çocuğun millî terbiyeyi nasıl edindiğinden ve ruhiyatçılar ile içtimaiyatçıların bakış açılarından bahseder. Millî buhranların çocuklara mefkûrevi duygular aşıladığını düşünen Gökalp, terbiyevi vazifenin her zaman millî buhranlardan beklenmemesinden yanadır. Millî buhranların önemli bir terbiyevi vazifesinin bir bayram ya da mefkûrevi bir nişan olarak devam etmesinden ziyade okullara ya da liselere intikal etmesinin önemine değinir. Genç zekâların, toplumsal vicdana istinat eden kıymet hükümlerini maddi ilimlerin mantığı ile tahlile başlayacaklarını ve

<sup>237</sup> “Millî Terbiye I”, *Muallim*, I. cilt, 1. sayı, 15 Temmuz 1332 (1916), sayfa 3-9.

<sup>238</sup> *Muallim Mecmuası*, I. cilt, 2. sayı, 15 Ağustos 1332, s. 33-39.

<sup>239</sup> *Muallim Mecmuası*, I. cilt, 3. sayı, 15 Eylül 1332, s. 65-71.

ruhlarında kıymet hükümlerine dair şüphelerin uyanmasının kaçınılmaz olacağını belirtir. Söylenenlere inanmayan bu genç ruhların yaşadıkları ise ıstıraptır. Avrupa’da bu gibi buhranları aşmak için İnsaniyet (Les Humanités) adlı ders konularak gençlerin maddi bilgilere karşı insani ve manevi bilgiler sayesinde mukavemeti artırılmak istenmiştir. Alfred Fouillée’ye göre insaniyet dersleri edebiyat, felsefe, içtimaiyattan oluşur. Bu dersler, manevi duygulardan mürekkep millî harsı, maddi ilimlere karşı yok olmaktan koruduğu için terbiyevi öğretimin esasını oluşturur (Ziya Gökalp 1964: 26-28, Ziya Gökalp 1981a: 48-51, Ziya Gökalp 1973: 47-51). Bu gençlik buhranında fertler alınan terbiyeye göre üç gruba ayrılır:

1. Ferdin ruhunda, millî hars, maddi bilgilerin tahlili tesirlerine mukavemet edemiyerek büsbütün inhilale duçar olur. Bu gibi fertlerin artık hiçbir mefkûreye imanı, hiçbir kıymete irtibatı kalmaz. Bunlar her devirde görülen (Epiküryenler)dir. Bunlar, mefkûrelere yalnız inanmamakla kalmazlar, aynı zamanda bu mefkûreleri sevmeyenler de.

2. Ferdin ruhunda millî hars, nazariyevi istinatgâhını kaybetmekle beraber hissî bir istinatgâha malik olmakta devam eder. Bunlar, epiküryenler gibi hayat felsefesini “çok haz, az elem”, yahut “çok kâr, az zarar” düsturlarından ibaret görmezler. Bilâkis, onların zıddını iltizam ederek hazdan kaçarlar ve elemi severler. Bunlar da nümuneleri daha ender görülen “stoisiyenler”dir, bunlar sevdikleri şeylere inanamıyanlardır.

3. Ferdin ruhunda millî hars, nazariyevi, hem de hissî istinatgâhlara malik olur. Yani fert millî mefkûreleri sever, hem de onlara ilmî bir kanaatle iman eder. Bunlara da mefkûreciler namını verebiliriz. Epiküryenler tamamiyle gayrimillî bir mahiyettedir. Stoisiyenler, hissen millî, fikren gayrimillî olan fertlerdir. Mefkûreciler ise tamamen millî olan fertlerdir.

Yukarki teşrihlerden anlaşılıyor ki terbiyenin gayesi millî fertler yetiştirmektir. Millî fertler yetiştirmek ise, doğrudan doğruya “millet yapmak” demektir (Ziya Gökalp 1964: 28-29, Ziya Gökalp 1981a: 50-51, Ziya Gökalp 1973: 50-51).

Terbiyenin amacı Ziya Gökalp’e göre, millî fertler yetiştirmektir. Millî fert; millî harsı bilen, ruhunda taşıyan ve hayatında millî harsa hizmet eden kişilerden oluşur. Millî duygulara sahip bireylerden de millet teşkil edilir.

Hikmet Yıldırım Celkan, Ziya Gökalp’in eğitim anlayışının toplumcu eğitim olduğunu, terbiyede aslolanın millî kültürün öğretilmesi görüşünü benimsediğini belirtir. Satı Bey, Prens Sabahattin ve Abdullah Cevdet ise Gökalp’in karşısında yer alan ve ferdiyetçi eğitimi savunan diğer araştırmacılarıdır. Gökalp, Durkheim’in düşüncelerinden hareket



eder ve terbiyenin amacının dinî, ahlaki, mesleki gelenekler vs. konuların toplamı olan “sosyal varlık”ı fertlerde kurmak olduğuna inanır (Celkan 1990: 57-60).

Ziya Gökalp, terbiye konusunu din, ilim, aile, devlet ve hars gibi konulardaki düşüncelerini ele aldığı manzumelerinde ele almıştır. Bu konuların ele alındığı bölümlerde terbiye konusu direkt değerlendirilmemiş, ancak Ziya Gökalp’in din, devlet, hars gibi konulardaki görüşleri manzumelerden hareketle ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise terbiye kavramı üzerinde durulacaktır.

Ziya Gökalp’in 125 manzumesinden 25’inde eğitimin unsurları incelenmiştir. Manzumelerin Gökalp’in şiir kitaplarına göre dökümü aşağıdaki gibidir:

**Tablo 11:** “Eğitim” Kavramının İşlendiği Manzumelerin Dökümü

|                                                         |                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
|---------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b><i>Kızılma</i><br/>(1914)<br/>2 manzume</b>          | “Altun Destan” (1912), “Osman Gazî Kurultayda” (1914).                                                                                                                                                                                                                                                      |
| <b><i>Yeni Hayat</i><br/>(1918)<br/><br/>14 manzume</b> | “Çocuk Duâları” (1915), “Köy” (1915), “İlâhîler” (1915), “Seciyye” (1916), “Din ile İlim” (1918), “Vatan” (1918), “Kadın” (1918), “Halîfe ve Müftî” (1918), “Dârü’l-fünûn” (1918), “Küllîyye” (1918), “Meslek Kadını” (1918), “Ev Kadını” (1918), “Medeniyet” (1918), “Âile” (1918).                        |
| <b><i>Dağınık Şiirler</i> (1952)<br/><br/>9 manzume</b> | “Köy Gazetesi” (1908), “İrân” (1909), “CXXXVII” (1914), “Meşihat” (1921), “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922), “Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922), “İstid’â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922), “İkinci İstid’â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922), “Mektepte Cumhuriyet İ’lanı” (1924). |

Eğitim hakkındaki manzumeler ilim, irfan, hikmet, mektep/kitap ve medrese kavramlarının merkezinde tahlil edilecektir.

Din ile ilmin ilişkisini “Din, İlmin Bir Netice-i Zaruriyyesidir”<sup>240</sup> adlı makalesinde ele alır. İlmi insanı hayvandan ayıran bir özellik ve hâle esaretten kurtaran bir kuvvet olarak tanımlar:

<sup>240</sup> 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909) tarih ve 9 sayılı *Peyman* gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır.

Dünyada hiç bir insan yoktur ki ilimden büsbütün ârî olsun. Çocuklar, vahşiler, ma'tûhlar bile kendilerine göre bilgilere maliktirler. İlim, insanîyetin bir hâsse-i mümtâzesidir. Hâle ait bütün hâdisâtı şâmmе, bâsıra, sâmiâlarındaki kuvvet ve nüfuz ile insanlardan daha iyi idrâk eden hayvan zümreleri, ilimden mahrum oldukları için, mazi ve istikbâlden bîhaberdirler. Hayvanlar, ancak içinde bulundukları hâle âgâh ve çâresâz olabilirler.

İlim, mazideki hadiselerden istidlâlen, istikbâldeki vak'aları keşfeden bir meleke-i fâzıladır. İlim Cenâbı Hakkın tekrîm buyurduğu nev'-i Benî-âdeme muhtass bir kerâmet-i âmmedir.

Havâs itibâriyle bazı hayvanlardan dûn bulunan insan, ilim kuvvetiyle kendisini "inhisâr-i hâl" esaretinden kurtarmıştır. Hassasiyyet, insanı hâle müteallik duvarlarla kuşatan bir zindan ise, ilim, bu zindanda maziden istikbâle doğru açılmış bir penceredir (Ziya Gökalp 1976d: 98).

"Din ile İlim" (1918) manzumesi *Yeni Hayat* (1918) kitabında yer alır. Yeni bir din anlayışını da yansıtan bu manzumede Ziya Gökalp din ile ilim ilişkisini özetlemiştir. Fakih, rehber, din ve aklın üzerine konuşan Ziya Gökalp; "Din, kalbtteki vecdin müsbet ilmidir!" fikriyle manzumeyi bitirir. Gökalp, dinde zorlamayı (ham zühdü) değil de hikmetli hareket etmeyi benimser.

"Meşihat" (1921) adlı manzumede Ziya Gökalp'in din, hukuk ve ilim arasındaki ilişkiyi sorguladığı dizeler içerir. İki türlü eğitim anlayışını eleştiren Gökalp, din ve devlet işlerinin ayrılmasını önerir. Tanzimat ve sonrasında her alandaki ikilik eğitim sistemine de yansımış, İslam ve Batı tarzı iki modelle toplum karşı karşıya kalmıştır. Aşağıdaki dizelerde bu ikiliğin toplum yaşamında yürümediği belirtilir:

"İlmi bırak Külliyye'ye, adli Devlet'e,  
Sen sâdece diyânetin neşrine çalış!  
Murâdınsa nâil olmak haklı hürmete  
Asra uyan vazifeni yapmağa çalış!"  
(Ziya Gökalp 1989a: 317)

"Halîfe ve Müftî" (1918) adlı manzumede devletin ve dinin mukaddes oluşu dile getirilir. Ziya Gökalp, aşağıdaki dizelerde fetva ile kanun yetkisinin kimde olduğunu belirtir. Müftülerin ifta yetkisi vardır, halife gibi hareket edemez. İfta yetkisi ilim olarak tanımlanır:

"Lâkin iftâ' kudreti bu bir ilim işidir;  
Kimse müfti olamaz, kafasını yormadan.  
Müfti bir me'mur değil, ilmi olan kişidir,  
Âlim, yapar ilmini Halife'ye sormadan."

(Ziya Gökalp 1989a: 113)

“Vatan” (1918) adlı manzumede Türkçülüğe uygun bir ilim anlayışı dile getirilir:

“Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermâye,  
San‘atına yol gösteren ilimle fen Türk’ündür.  
Hirfetleri birbirini dâim eder himâye;  
Tersâneler, fabrikalar, vapur, tiren Türk’ündür;  
Ey Türk-oğlu, işte senin orasıdır vatanın!”

(Ziya Gökalp 1989a: 101)

“Köy Gazetesi” (1908) adlı manzumede gazetenin köy imamı tarafından okunarak genç ihtiyar halka haberler okuması ile halkın aydınlanması üzerine görüşler içerir. Manzumede gazetenin işlevi aşağıdaki dizelerde belirtilir. İlimin güzelliklerinden gazete sayesinde köylü de haberdar olur:

“Renc-ü dimağ-ü tenle geçen kedd-i tamının  
Tursun Hoca bu gün çekilince feragate,  
Çift ehline elinde nevin köy ceridesi,  
İlmin yeni bedi‘alarından haber verir.”

(Ziya Gökalp 1989a: 246)

“Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922) adlı manzumede “Yâ Rab! Sünnet hürmetine ikrâm et,/ Bizi yüksek ilimde de be-kâm et!” (Ziya Gökalp 1989a: 289) diye dua edilir. Harp bitince fikren, irfanca da üstün gelmek arzusu dile getirilir.

“Kadın” (1918) adlı manzumede “aile, devlet ve millet” mefkûreleri anlatılır. Millet unsuru açıklanırken ise milletteki son mefkûrenin ilme uygun ahlak olduğu dizelere şöyle yansır:

“Üçüncüsü millettir ki, ilk insanca ülfetten  
Berî, rûhlar bu devrenin ermesine müştâktır.  
Din doğmuştu âileden, hukûk ise devletten  
Milletteki son mefkûre ilme uygun ahlâktır.”

(Ziya Gökalp 1989a: 107)

“Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922) adlı manzumede kadınların da ilim öğrenmek arzusundan bahsedilir:

“Ben de ilim öğrenirim;  
Fakat eve demem zindan..  
Ayrılamaz demiş pirim:

Kadın evden, ev kadından..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 295)

“Dârü’l-fünûn” (1918) adlı manzumede konu üniversitelerdir. Müderrislerin ancak ilimleriyle meydana çıkabileceğini savunan Gökalp, yetki ve memuriyetin ihtisasla alınabileceğinin altını çizerek. İlmiyle hüner kazanmamış birinin tayin edilirse çömez kalacağı ve bu işlerin doğru olmadığı tartışılır. Eğitim işlerinin kendi işleyişinin yürümesi şöyle açıklanır:

“Bırakınız bunlar kendi kendine  
Seçilsinler, siz seyirci kalınız,  
İlmi verin âlimlere, siz yine  
Ele mülkün dizginini alınız;

Dârü’l-Fünûn emirlerle düzelmez,  
Onu yapar ancak serbest bir ilim;  
Bir mesleke hâricinden fer gelmez  
Bırakınız ilmi yapsın muallim!....”  
(Ziya Gökalp 1989a: 119)

“Külliyeye” (1918) adlı manzumede eğitimdeki ikilik eleştirilir. Medresenin bir ilim yurdu olduğu, Külliye’nin içinde olması gerektiği vurgulanır. Darülfünun’da İlahiyat Fakültesinin açık olduğu ve ilmi Çin’de aramanın anlamsızlığı üzerinde durulur. Manzumenin devamı şöyledir:

“Süleyman’ın Medresesi dışarıda  
Bulundukça, Dârü’l-Fünûn tam olmaz....  
İkisi de kalır birer kenarda....  
Hiçbirinin velâyeti ‘âm olmaz....

İlim birdir, yoktur onda ikilik,  
Ayrılmasın iki yola terbiye....  
Birleşerek yenilikle eskilik  
Etmelidir birbirini tasfiye:  
İşte o gün vardır derim Külliyye!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 120)

“Seciyye” (1916) adlı manzumede kaybolan Türk ruhu aranır. Gelibolu’da tekrar görünen bu ruha ilimde de kavuşulmak istenir:

“Orduda nihâyet kavuştuk sana,  
Ararız şimdi her ocakta seni..  
Dileriz kalmasın görmek yarına  
İlimde, san‘atta, ahlâkta seni!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 109)

Ziya Gökalp ilim konusunu iki noktada ele alır. Birincisi din işleri ile ilgili kurumların eğitimle ilişkilerinin düzenlenmesidir. Diğerisi ise ilimce yükselmek, ilerlemek.

“İrfan” kavramı da yine ilerlemek ve gelişmekle özdeşleştirilir. “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922) adlı manzumede savaş bitince ilim irfanda da ilerlemek arzusu dile getirilir:

“Harb bitince lâzım fıkren yükselmek,  
Düşmanlara irfânca da üst gelmek,  
Bu uğurda çekeceğiz çok emek,”  
(Ziya Gökalp 1989a: 289)

“Osman Gazî Kurultayda” (1914) adlı manzumede Osman Gazi’nin ağzından dökülen şu sözlerde millî irfandan bahsedilir:

“Birgün uyanacak Türk’ün dehâsı,  
Anlayacak nedir yurdun ma’nâsı,  
Millî bir irfâna doğru gidecek,  
Gerçeğe dönecek eski ru’yâsı...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 65)

“Altun Destan” (1912) adlı manzumede Türk irfanı aranır:

“Yüce Türk Tanrı’sı? Gönder bir yalvaç,  
Sürüne baş olsun, yasana dilmaç,  
Türklük’e bir Yeni Turfan nûru saç,  
  
Anlasın Türk, millî irfân nerede?  
Gideyim, arayım: Turfan nerede?...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 76)

“İlâhîler” (1915) adlı manzumede derslerin okunması ise irfan kavramı bağdaştırılır:

“Âşık ağlar cânan diye,  
Asker ölür vatan diye,  
Ders okunur irfan diye,  
Murât Sen’sin yüce Tanrı!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 124)

“Meslek Kadını” (1918) adlı manzumede vatanın yükselmesi kadının irfan sahibi olmasına bağlanır:

“Kadın yükselmezse alçalır vatan,

Samimî olamaz onsuz bir irfan;

Hâsılı bir heves değil, ihtiyaç  
İstiyor bu ânda böyle bir ilâç:"  
(Ziya Gökalp 1989a: 114)

“İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) manzumesinde köylülerin irfandan hissesi olmayışı anlatılır:

“Bu yurd mahrûm düzenlikten, umrândan..  
Köylülerin nasibi yok irfândan;  
Ey kurtaran bizi zâlim Yunan’dan!  
Kurtar bizi daha birçok düşmandan!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 291)

“Îrân” (1909) adlı manzumede İran, irfan cenneti diye tasvir edilir:

“İran: Bu güzel hıttâ-i hürriyet-i ezhan!  
İran: Bu siyeh kişver-i ehvâl-ü mezalim!  
Bir sahası pür-fecr-ü ziya Cennet-i irfan,  
Bir sahası pür-kahr-u gazab Duzeh-i muzlim..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 313)

İrfan unsuru millî irfan ve terakki ile bağdaştırılır. Manzumelerde de köylülerin, kadınların irfan sahibi olması için yeni hayat anlayışından izlerle bu kavram yansıtılır.

“Hikmet” kelimesi dinî bir değer olarak değil de bilgi anlamında manzumelerde geçer.

“Din ile İlim” (1918) adlı manzumede dinin hikmete rehber oluşu dile getirilir:

“İnsanların ilk mürşidi kimlerdir?  
Hiç şüphesiz peygamberler, velîler...  
Bu devirde din, hikmete rehberdir;  
Ahlâk, san‘at hep o nûrdan alır fer...

Fakat sonra, din yerini ham zühde  
Verir, artık coşkun vecdi azalır;  
Velîlerin yeller eser yerinde,  
Mürşid adı fakihlere irs kalır.

Fakihlerin kılavuzu Nakliyyât,  
Dini zorla sürüklerler bu yola...  
Hikmet der ki, ‘Bana rehber Akliyyât;  
O hâlde siz sağa gidin, ben sola...’

Din mürebbi olur, hikmet muallim,  
Her birisi çeker rûhu bir yana!  
Savaşırken bunlar, çıkar meydana  
Tecrübeden doğma müsbet bir ilim.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 99-100)

“Meşihat” (1921) adlı manzumede hikmet unsuru dinle ele alınır:

“Bir Meşihat Makamı ki dine hidmeti  
Hukuk, ilim işleriyle uğraşmak sayar,  
Bir taraftan bozar iken adli, hikmeti,  
Öte yandan halk içine kaydsızlık yayar!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 316)

Ziya Gökalp’in manzumelerinde “mektep/ kitap” kelimeleri ise medeniyetle, ilerlemişlikle bağdaştırılır. Köylünün ve kadınların da okumak hakkı dile getirilir.

“Medeniyet” (1918) manzumesinde medeniyet bir kitap olarak tanımlanır:

“Medeniyet beyne’l-milel yazılacak bir kitâb;  
Her faslını bir milletin harsı teşkil edecek.  
Medeniyet bir konser ki birçok çalgı, saz, rûbâb  
Birleşmekle bir âhengi ancak tekmi edecek.  
  
Bu kitâbın bir mebhası eksik olsa okunmaz;  
Bir âleti yoksa, âhenk gönüllere dokunmaz.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 109)

“Mektepte Cumhuriyet İ’lanı” (1924) adlı manzume, Ziya Gökalp’in hatıralarından mülhemdir. Manzume boyunca mektep ya da kitap kelimesi geçmez, mektepte olanlar anlatılır. Gençliğin mektepte nasıl bir tutum izlediği, padişaha ve okul yönetimine karşı oluşu anlatılır. II. Meşrutiyet’in ilanının etkisinden bahsedilir (Ziya Gökalp 1989a: 241).

“Çocuk Duâları” (1915) adlı manzumede mektebin kapısını altın anahtarın açacağı söylenir:

“Şimdi gün doğar,  
Der hep insanlar;  
Vazifemiz var:  
El-hamdu-li’llah..  
  
Buyurur hünkâr,  
Altun anahtar,  
Mektebi açar..  
El-hamdu-li’llah..  
(Ziya Gökalp 1989a: 121)

“İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) adlı manzumede “Mektep, müze, dârü’l-fünûn isteriz;/ Halkçılığa uyar kanûn isteriz;” (Ziya Gökalp 1989a: 291) dizelerinde

eğitimle ilgili beklentileri karşılayacak ve imarı gerçekleştirecek, toplumu modern anlamda bilim yuvaları, müzeleri kuracak kişi olarak Mustafa Kemal’e seslenilir.

“İkinci İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) adlı manzumede yine Mustafa Kemal’e seslenilir:

G’azî Paşa! Ulu Tanrı aşkına,  
Elinden bu mülkü çürük bırakma!  
Acı, kurtardığın yurdun halkına,  
Öksüz gibi boynu bükük bırakma!

Mektebinde onu okut, çalıştır..  
Yavaş yavaş halkçılığa alıştır..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 293)

“Ev Kadını” (1918) adlı manzumede kadının ev hayatının önemi vurgulanır ve kadının görevlerinden biri olarak çocuklarının mektepten gelişini beklediği belirtilir:

“Evimde ben her akşam  
Bir ziyâfet yaparım;  
İşinden gelir kocam,  
Mektepten çocuklarım...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 108)

“Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922) adlı manzumede ev ve mektep hayatını birlikte yürüten mektepli kızların hâletiruhiyesi yansıtılır.

“Hep çıkmışız bir beşikten,  
Bir mektepten ey Türk-oğlu!  
Senin kalbin hâs çelikten,  
Benimki de şefkat dolu..  
(Ziya Gökalp 1989a: 295)”

“Köy” (1915) adlı manzumede köye hizmet etmekten, mektep ve kitap götürmekten bahsedilir:

“Ümmî değil, muallimsiz kalsa da  
İmamı yok, gene bilir dinini....  
Dost ve düşman kimdir tanır dünyâda,  
Doğru bulur sevgisini, kinini.....  
Ona câmi, mektep, kitap yapınız.....  
Emin kalır hudûdda her kapınız..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 105)

“Köy Gazetesi” (1908) adlı manzumede köy halkının da aydınlanmak ihtiyacı dile getirilir:



“Her Cum’a böyle toplanılır köy imamı’nın,  
 .... İmâret olan şanlı bağına  
 Genç-ihthiyar köyün ‘urefây-ı güzidesi,  
 Bu mekteb-i ziraate darat-ü fer verir.”

(Ziya Gökalp 1989a: 245)

“CXXVII” (1914) numaralı manzume parçası Mehmet Emin Yurdakul’a yazılmıştır. Manzumede Yurdakul, “Kavmine hem kitap, hem rubâb veren,” (Ziya Gökalp 1989a: 316) kişi olarak tasvir edilir.

“Medrese” kavramı yapılandırılması gereken kurumlardan biri olarak ele alınır. “Halîfe ve Müftî” (1918) adlı manzumede medrese ve devletin işleyişinin farklı olması gerektiği vurgulanır:

“Devlet ile medrese ayrı iki âlemdir..  
 Müftî ile Halife birbirine karışmaz.  
 Ayırsa da bu iki kuvvet dâim tev’emdir,  
 Nufûz bende diyerek birbiriyle yarışmaz!”

(Ziya Gökalp 1989a: 113)

“Âile” (1918) adlı manzumede aile kurumunun yeniden yapılandırılması gündeme getirilir:

“Diğer haklar için millî mahkemeler açmışız,  
 Âileyi bırakmışız medresenin elinde..  
 Bilmem niçün, kadınlığa âit işten kaçmışız,  
 Yâ onun da bir emeği yok mu bu Türk ilinde?”

(Ziya Gökalp 1989a: 116)

“Küllîye” (1918) adlı manzumede külliye ile medreselerin bağlantısına dair fikirler anlatılır:

“Ey medrese yâ bir ilim yurdusun,  
 O hâlde gel Külliyye’nin içine;  
 Yâhut ki sen bir ‘amelî ordusun,  
 Bu takdirde Meşihat’ta kal yine..”

(Ziya Gökalp 1989a: 119)

Ziya Gökalp’in manzumelerinde eğitim konusu temelde bazı kurumların yeniden yapılandırılması, din ile ilim ilişkisi ve halkçılık bağlamında ele alınır. Medreselerin ıslahı üzerine fikirler yürütülür ve devlet işlerinde Batılı anlamda bir işleyiş arzu edilir. Eğitim hayatında da Tanzimat’tan beri devam eden ikiliğin modern bir yapıya kavuşturulması dileği tekrar edilir. Atatürk’ten eğitim alanında reformlar yapması için çağrıda bulunulur. Eğitim alanında reform demek, kadının eğitim hakkının teslim edilmesi, aile kurumunun da bu anlamda yeniden gözden geçirilmesi gibi uygulamaları

beraberinde getirir. Millî terbiye (Millî Eğitim) sisteminin temellerini bu görüşlerle ortaya atan Gökâlp, eğitim anlayışında ulusal kimliğin yadsınmadan oluşturulmasını telkin etmiştir.

## 9. BÖLÜM

### TARİHÎ KİŞİLER

Ziya Gökalp nesirlerinde ve manzumelerinde tarihî bağlamı her zaman göz önüne almıştır. İmparatorluktan ulus-devlet anlayışına geçen bir toplumun ferdi olarak tarihi öğrenmeyi kendisine görev bilen Ziya Gökalp, sadece tarihi öğrenmekle kalmayıp öğrendiklerini yeniden yapılandırarak Türk toplum hayatına uygun söylemler de geliştirmiştir. Manzumelerinde temelde güzidelere/aydınlardan bahsederek onların nasıl bir tutum takınması gerektiği hakkında görüşler bildirmiş ve köylüyü manzumelerinde temel konu olarak almıştır. Köylü ve aydınları konu edindiği manzumeler hars ve medeniyet hakkındaki görüşlerinden mülhemdir. Bunun dışında özellikle istibdadın etkisini hayatında tecrübe ettiği için olsa gerek manzumelerinde II. Abdülhamit'i eleştiren bir tutumla padişahlıktan bahsetmiş ve padişahlık yönetim biçimini sorgulamıştır. İstibdat yıllarının gölgesinde geçen gençlik yıllarından sonra beklediği kurtarıcıyı ise önce İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinde görmüş, daha sonra ise gerçekçi bir tutum sergileyerek Gazi Mustafa Kemal'in başarıları Ziya Gökalp'e ilham kaynağı olmuştur. Ziya Gökalp'in manzumelerinde Orta Asya Türkleri tarihî bir olayın hatırlatılması ve Türkçülük bağlamında geçer. Osmanlı Türkleri ise daha çok istibdat ve onun türevi bir çizgiyle ele alınır. Tanık olunan kişiler ise kurtarıcı ve Türk halkının beklentilerini karşılayacak dahi arzusu ile arkadaşlar şeklinde tasnif edilebilir.

Ziya Gökalp'in incelenen 125 manzumesinden 28'inde tarihî kişiler olduğu tespit edilmiştir. Manzumelerin Gökalp'in şiir kitaplarına göre dökümü aşağıdaki gibidir:

**Tablo 12:** “Tarihî Kişiler”in İşlendiği Manzumelerin Dökümü

|                                                                     |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     |
|---------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b><i>Kızılma</i></b><br><b>(1914)</b><br><b>8 manzume</b>          | “Turân” (1911), “Meşhed’e Doğru” (1911), “Altun Destan” (1912), “Altun Destan” (1912). “Yeni Attila” (1913), “Ergenekon” (1913), “Altun Yurt” (1913), “Ötüken Ülkesi” (1914).                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| <b><i>Yeni Hayat</i></b><br><b>(1918)</b><br><b>5 manzume</b>       | ““Mustafa Necib” (1913 ?), Tal’at Paşa” (1915), “Enver Paşa” (1915), “Ömer Nâci” (1916), “Seciyye” (1916).                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
| <b><i>Dağınık Şiirler</i></b><br><b>(1952)</b><br><b>15 manzume</b> | ““Şakî İbrâhim Destanı” (1908), CXXVI” (1911), “Cenk Türküsü” (1912), “CXXVII” (1914), “Yürük Ali” (1919), “Ali Kemal’e” (1921), “CXLII” (1919/1921), “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhisi” (1922), “İstid’â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922), “İkinci İstid’â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922), “İzmir’de” (1922), “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhisi” (1922), “Niçin” (1922), “Mektepte Cumhuriyet İ’lânı” (1924), “Hürriyet Marşı”nı (1924). |

Ziya Gökalp’in manzumelerinde Orta Asya Türkleri pek yer almaz. Daha çok tarihî bir bağ ya da kültürel bir hatırlatma vasıtası olarak bazı isimler manzumelerde geçer. Geçmişî hatırlatarak geleceğe yön vermek isteyen bir sosyolog edası hâkimdir bu manzumelerde.

Manzumelerde tarihî kişiler kronolojik olarak tahlil edilecektir. Gökalp’in manzumelerinde Attila, Cengiz Han (Timuçin)/Timur (Gürkan), Oğuz Han ve Bilge Kağan isimleri geçer. Diğer Türk hakanlarının isimlerinin de zaman zaman anıldığı görülür. Tarihî isimler başarılarıyla ve Türk tarihindeki zaferler bağlamında anılır. Böylelikle Türk ruhu ve Türk’ün gücü hatırlatılmak istenir. Orta Asya’da hâkimiyeti temsil eden bu isimlerden sonra, Ziya Gökalp’in manzumelerinde geçen Osmanlı tarihindeki kişiler ve son olarak da Gökalp’in tanık olduğu isimlere verilecektir. En sonda da Ziya Gökalp’in yeni Türkiye’nin hedeflerini gerçekleştirecek bir alp olarak tanımladığı Atatürk hakkındaki manzumeleriyle bu bölüm sonlandırılacaktır.

Attila, büyük Hun hükümdarıdır. Doğu Roma üzerine seferler yapan Attila; Balkanlara, İstanbul’a kadar dünya üzerinde geniş bir coğrafyada varlığını hissettirdi. Avrupa’daki

istilası nedeniyle korku ve dehşetin simgesi hâline geldi. Ziya Gökalp de Attila'nın kazandığı başarılarıyla manzumelerinde Türk ruhu arasında bir bağla yer verir.

“Turân” (1911) manzumesinde Attila, Cengiz isimleri birlikte anılır ve Türklerin şanlı geçmişinden bahsedilir. Tarihteki Attila ve Cengiz'den güç alan Ziya Gökalp, bu manzumede Türkleri yeniden ayağa kaldırmak ister:

Sahifelerde değil, çünkü Attila, Cengiz,  
Zaferle ırkımı tetvic eden bu nasiyeler,  
O tozlu çerçivelerde,<sup>241</sup> o iftira-amiz  
Muhit içinde görünmekte kirli, şermende;  
Fakat şerefle numayan Sezar ve İskender!  
(Ziya Gökalp 1989a: 6)

İnançlarını yukarıdaki manzumede ifade eden Ziya Gökalp'in “Turân” (1911) manzumesindeki görüşlerini Fevziye Abdullah Tansel şöyle değerlendirir:

Bunda, seçkin, necib, şanlı ırkının bütün zaferlerini kalbinin sesinde duyduğunu, ırkını zaferle taçlandıran Attila ve Cengiz'in, yabancı tarihçilerce tarafsız kalınmayarak aleyhlerinde hükümler verildiğini, kalbinin tanıdığı Oğuz Han'ın, damarlarında bütün ihtişamıyla yaşadığını anlattığı bu şiirinde Turâncılık idealini, kan birliği, ırkcılık, vatan birliği bakımından da ele almış bulunuyordu (Ziya Gökalp 1989a: XX).

Tarihî bağlamda ele aldığı Attila, Türkçülüğün bir döneminde her ne kadar “kan birliği, ırkcılık, vatan birliğini” işaret etse de zamanla yaşanan toprak kayıpları ve siyasi gelişmeler Ziya Gökalp'i Türkçülüğün Türkiyecilik anlayışına yöneltmiştir.

“Altun Destan” (1912) manzumesinde ise Attila ismi Timuçin ve Gürkân adlarıyla anılır. Bu büyük liderlerin ruhu aranır:

Attila, Timuçin, Gürkân nerede?  
Gideyim, arayım: Türkân nerede?...  
(Ziya Gökalp 1989a: 75)

Timuçin Cengiz Han'ın, Gürkan ise Timurleng'in lakabıdır. Manzumenin bütününde Türklerin bir arada olması konusu işlenir. Yeniden doğma temi ve yalvaç arzusunun

<sup>241</sup> Metindeki gibi yazılmıştır.

belirginleştği bu manzumede, Büyük Türk Birliğinin yeniden doğmasını sağlayacak Oğuz Han, Attila, Timuçin, Gürkan beklentisi vardır. Türk birliği nasıl daha önce tesis edilmişse, eğer yasaya uyulursa Türk yurdu yine bir olabilir.

“Ergenekon” (1913) manzumesinde ise Attila’nın gökten yeryüzüne inmiş bir yıldız oluşu ve Türkler arasında “Attila ol, Şalon’a git” sözünün nezredilişi belirtilir:

Kara-ordu gitti İskit  
Ülkesinde yaptı bir çit;  
*Attila ol, Şalon’a git,*  
Sözü oldu adağımız!  
(Ziya Gökalp 1989a: 79)

Gökten yüce yıldızımız!  
Bir devr açtı her hızımız!  
Attila bir Kırız’ımız!  
Timurleng bir Kazak’ımız!  
(Ziya Gökalp 1989a: 83)

“Cenk Türküsü” (1912) manzumesinde düşmanın yurda girmesi karşısında Türk’ün Attila’nın oğlu olduğunu hatırlaması istenir:

Düşman yine öz yurduna el attı,  
Mezarından ata’n kılıç uzattı,  
Yürü diyor, hakkı zulüm kanattı,  
Attila’nın oğlusun sen unutma!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 250)

“Cenk Türküsü” (1912) manzumesinde medeniyetin sağır oluşu yani Avrupa’nın duyarsızlığı vurgulanır. Türkler, Attila’nın oğlu olduğunu unutmamalı denilerek gerekirse taş üstünde taş bırakmamak gerektiği belirtilir. Pilevne’de al bayrak takmak için olmazsa Tuna’da kan aksın; önemli değil Türk’ün kahrı ve âhı Balkanları yaksın... Yaksın ki Avrupa, Türk’ü yeniden görünce Türk’ün ilerleyişinin durmadığını anlasın. Manzume dörtlükler yazılmıştır ve “Attila’nın oğlusun sen unutma!” dizesi nakarat olarak kullanılmıştır.

“Yeni Attila” (1913) manzumesine Türk’e gökten bir sesin “Yürü!” diye seslenişiyle başlanılır. Kasırğa olup dağlarda esmesi, yıldırım olup saldırması beklenir. Böylelikle düşmanın kaçışacağı ve Türk askerinin yürüyeceği anlatılır. Türkler kara Balkan’dan yol vermesini ve Selanik’e varmak ister. Kan içindeki Selanik’in yaralarını sarmak

arzusuyla Türk ordusu yürüyecektir. Bu durum Garp'ı öç korkusuna sevk eder. Manzumede Yanya'nın Yunan'a varmak istemeyen bir gelin, Arnavud'un Osmanlıya nişanlı bir kız olarak tasviri söz konusudur. Manastır'daki Türk kızlarının ise al bayrağa bürünerek Hilaller ve Yıldızlar ile çıkıp görünsünler istenir. Manzumenin devamı ise şöyledir:

“Ey Avrupa, bu belâdan  
Sen nereye kaçacaksın?  
Bir ikinci Attila'dan  
Çok gözyaşı saçacaksın!

Kaçışıyor düşman geri,  
Yürü! Yürü! Türk askeri!

Dinlen artık! Bütün cihan  
Yine Eski Turân oldu!  
Pâdişâh'a dendi İlhan,  
Yeryüzü bir vatan oldu!

Durmam, dedi öc duygusu,  
Yürü! Yürü! Türk ordusu!  
(Ziya Gökalp 1989a: 63-64)

“Yeni Attila” (1913) manzumesinde Ziya Gökalp beklediği kurtarıcıyı hayal eder. Yeni Attila diye adlandırdığı liderden bekledikleri hem tarihî köklere atıftır hem de geleceğe dair umutları ifade eder. Mehmet Kaplan “Ziya Gökalp ve ‘Yeniden Doğma’ Temi” adlı makalede “Yeni Attila” (1913) manzumesinde de yeniden doğuş teminin yer aldığını belirtir (1971: 13). Ziya Gökalp'in manzumesinde yeniden doğuş, hayat felsefesinin bir parçasıdır:

Gökalp'e göre, milletler yarattıkları mefkûreler vasıtasıyla ileri giderler. Mefkûreler 'yeniden doğuş'u mümkün kılan dinamik kuvvetlerdir.

Gökalp, diğer fikirleri gibi, bu fikrini de makalelerinde 'aklî' bir şekilde ortaya koymuş, şiirlerinde ise umumiyetle 'hissî' bir şekilde işlemiştir (Kaplan 1971:1).

Yeni Attila, beklenen, hayal edilen, yeniden kurtuluşun temsilidir. Beklenen yeni ise “Eski Attila kimdir?” sorusunu sormak zaruridir. Daha doğrusu Ziya Gökalp'in sosyolojisinde Attila nasıl biridir? Attila'yı nasıl tarif eder? *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabının Türkçülüğün içeriğini ele aldığı ilk bölümde “Hars ve Medeniyet” başlığı altında Mete ve Attila'dan şöyle bahseder:

Eski Türk dininde, Türk Tanrısı sulh ve müsâmelet ilâhı idi. Türk dininin mâhiyetini gösteren “il” kelimesi “sulh” manâsına idi (Mahmud- Kâşgarî). “İlci”, “sulhçu” demek olduğu gibi, “ilhan”, “sulh makamı” demekti. Türk ilhanları, Mançurya’dan Macaristan’a kadar daimî bir sulh vücûda getiren sulhperest mücedditlerden başka bir şey değildiler.

En eski Türk devletinin müessisi olan Mete’nin yüksek ahlâkını, sulhperverliğini, emperyalizmden içtinabını *Yeni Mecmuâ*’da yazmıştım. Türk sulhperverliğinin müessisi Mete’dir.

Türklerin bu eski sulh an’anesi sâyesindedir ki Türk hükümdarları İslâm devrinde de daima mağlûplara şefkatle muamele etmiş, daima kendilerini beynelmilel bir sulh âmili tanımışlardır. Türk tarihi baştan başa bu davâyâ şahittir. Avrupalıların o kadar ithâm ettikleri Atilla bile yine onların rivayetince, mağlûp milletler ne zaman sulh istemişlerse derhâl kabul etmiştir. Çünkü, Atilla da bir ilhan, yani cihân sulhu[nu] temine çalışan bir mücedditti. Avrupalılar, Atilla’nın “Tanrı kutu” unvânını “Allah’ın belası” sûretinde tercüme etmekle tarihî bir günah işlemişlerdir (Ziya Gökalp 2007: 195-196, Ziya Gökalp 1976f: 35-36).

Yeni Atilla’dan beklenen, Avrupa’yı dize getirmesidir. Yine eskiden olduğu gibi Türklerin dünya üzerinde güçlenmesi ve Balkanlarda söz sahibi olabilmesidir. 1913’te yazılan bu manzumede; özlenen lider, Attila’dan yola çıkılarak tarif edilir. Bir ikinci Attila çıkacak ve kan ağlayan Balkanları kurtaracaktır.

“Cengiz Han”, tarihte Timuçin, Timur ve Gürkan adlarıyla da anılır. Avrupa ve Asya’daki hâkimiyeti ile tarihte önemli bir lider ve devlet adamı olarak geçer. Dünya tarihinde acımasız ve kana susamış bir kişi olarak tasvir edilir. Moğol kabilelerini birleştirerek Moğol İmparatorluğunu kurmuştur. Ziya Gökalp, onun tarihteki bu birleştiriciliğine atıfta bulunarak Türklerin bugün de bir araya gelmesi gerektiğini vurgular.

Cengiz ismi “Turân” (1911) manzumesinde Attila ile geçer. Tarihteki güçlü liderler hatırlatılır ve Türk’ün kendinde aynı gücü yeniden bulabilmesi ateşlenir. “Altun Yurt” (1913) manzumesinde Timuçin’in Cengiz Han oluşu konu edilir:

Ulutaş Han söylerken, genç Timuçin karşıdan  
Bu hutbenin rûhunu dikkat ile dinlerdi.  
Bu genç sonra Cengiz Han olup çıktı meydana,  
Büyük İş’in pek yakın olduğunu gösterdi:

Türk ayağı nereye basmış ise yürüdü,  
Altun-ordu yeniden Altun Yurd’u bürüdü...

(Ziya Gökalp 1989a: 71)



“Altun Yurt” (1913) manzumesinde Çinlileşen Ulutaş Han’dan bahsedilir. Türk duygusunun nasıl kabardığı ve Türk olduğunu hatırlayışı anlatılır. Yasaya göre hareket edişi konu edilir. “Altun yurt”, Turan’dır; Türklerin ayak bastığı her yer anavatandan bir parçadır. Bu dizelerde Turan’ın sadece Türklerin ana yurdu değil aynı zamanda Türklerin fethettiği yerlerin Turan’dan bir parça olarak görüldüğü anlaşılır. Cengiz Han dünya tarihinde güçlü ve yılmaz kişiliğiyle yer etmiş tarihî önemi haiz bir isimdir. Timuçin ise ona doğumunda verilen isimdir, Cengiz Han ise ona daha sonra kazandığı başarılar neticesinde verilen isimdir.

Cengiz Han’ın, dört bucakta Türkleri nasıl topladığı ve Turan bağıyla birleştirdiği diler getirilir. “Ergenekon” (1913) manzumesinde Cengiz’in birleştiriciliği işlenir:

“Tonguz, Çin’e hakan oldu,  
Hitay Türk’ü uryan oldu;  
İlk düşünen Gur Han oldu:  
‘Birleşmeli ocağımız!’ ”  
(Ziya Gökalp 1989a: 83)

*Genç Kalemler*’de “Altun Destan” kavramı ve manzumede geçen kelimelerin açıklamasına yer verilir.<sup>242</sup>

“Yasa”: Türk budununun tâbi olduğu mukaddes kanundur. Ulusların hususî kanunlarına “tüzük” yani nizam, oymakların örf ve teamüllerine “töre” yani an’ane derlerdi.  
(...)  
“Altın Ordu Devri”: Türklerin budun haline gelerek bütün hânlar bir ilhan idaresi altında birleştiği zaman “Altın Ordu” nâmını alırdı. Bu devre de “Altın Devir” denilirdi.  
(...)  
“Temuçin”: Meşhur Türk hakanlarından Cengiz’in ismidir.  
“Gürgân”: Güzel mânâsınadır. Temurlenk’in lâkabıdır. Timur Gürgân (Ziya Gökalp 1989a: 333-336, *Genç Kalemler* 1999: 344, Ziya Gökalp 1982b: 56-57).

“Altun Destan” (1912) manzumesinde ise Timuçin ismi Attila ve Gürkân adlarıyla anılır (Ziya Gökalp 1989a: 75). Büyük liderlere duyulan özleyiş dile getirilir.

Türk ve Altay mitolojisinde “Oğuz Han” Türklerin atası olarak anlatılan kahramandır. Mitolojide ilk Türk devletinin kurucusu olarak kabul edilir. Doğumundan başlayarak

<sup>242</sup> “Altun Destan” (1913) manzumesi için verilen açıklama niteliğindeki yazı Fevziye Abdullah Tansel’in hazırladığı Ziya Gökalp külliyyatında, Türk Dil Kurumu yayınlarından çıkan *Genç Kalemler Dergisi*’nde ve Kültür Bakanlığında çıkan Süleyman Hayri Bolay’ın hazırladığı *Makaleler II* (1982) kitabında yer alır.

olağanüstülükler gösteren Oğuz Han, mitolojide Türklerin bağımsızlığını temsil eden güçte bir lider olarak geçer.

“Turân” (1911) manzumesinde, Ziya Gökalp şanlı bir şahıs olan Oğuz Han’ın kanını damarlarında taşıdığını belirtir:

Nabızlarımda evet, çünkü ilm için mübhem  
Kalan Oğuz Han’ı kalbim tanır tamamıyla,  
Damarlarımda yaşar şan ve ihtişamıyla  
Oğuz Han, işte budur gönlümü eden mülhem:  
(Ziya Gökalp 1989a: 6)

“Meşhed’e Doğru” (1911) manzumesi Sultan Reşat’ın, Kosova’daki Murat-ı Hüdevandigâr şehitliğini ziyareti sebebiyle kaleme alınmıştır. Manzumede “Büyük Türk Birliği” ideali Oğuz Han ile temsil edilir:

Rûhunuzda bu gün kendi kendisini tanıyan  
*Turân benim yurdum diyen* birisi var: Oğuz Han...  
(Ziya Gökalp 1989a: 73)

“Ergenekon” (1913) manzumesinde ise Oğuz Han, Türkleri birleştiren bir lider diye tarif edilir ve diğer beylerin onun kazandığı başarıların devamını getirdiğinden bahsedilir:

Yüce Tanrı, Oğuz Han’ı  
Göndererek Türk hakanı,  
Birleştirdi Beş Turân’ı...  
Doğdu güneş sancağımız!

Oğuz Han’dan sonra Hanlar  
Kazandılar yüce şanlar,  
Bilinmek (i) çün bu hoş ânlar  
*Şeh-Nâme*’dir sorağımız!  
(Ziya Gökalp 1989a: 79)

Oğuz Han’danberi muhmel  
Kalmış idi Büyük Emel,  
Yüce dilek uzattı el,  
Ele geçti arağımız!  
(Ziya Gökalp 1989a: 83)

“CXXVII” (1914) numaralı manzumede Oğuz Han ismi “yasa” kelimesiyle anılır. Oğuz Han yasası ile Türk birliği vurgulanmıştır. Yasa burada Türkleri birleştirmek, derlemek ve toplamak anlamındadır:

Altay’a çıkarak Tanrı’ya eren,  
Oğuz Han ağzından yasa’yı deren,  
Erfil’in sazını alıp getiren,  
Kavmine hem kitap, hem rubâb veren,  
Ey Turân Yalva’cı, size bir bâğbân,  
Bu *Kızılelma*’yı eder armağan!  
(Ziya Gökalp 1989a: 316)

“Ötüken Ülkesi” (1914) manzumesi Türk gençleri ile Hakan arasında geçen diyalogdan oluşur. Türk gençleri Hakan’dan boru çaldırmasını ve ruhlarının uyanarak cenge hazır hâle gelmesini isterler. Gençler cihana yayılmayı dilerler, zaten Türk soyunun tuğrası da yayılmaktır. Oğuz Han’ın yasası da aynı şeyi söylemektedir. “Ötüken Ülkesi” (1914) manzumesinde Oğuz Han’ın yasası her üçlüğün ardından ikilli dizelerin sonunda tekrar edilir:

(...)  
“Yayılmaktır Türk soyunun turası!  
Böyle diyor Oğuz Han’ın yasası!”  
(..)  
“Toplanınız: Vatanınız burası!  
Böyle diyor Oğuz Han’ın yasası!”  
(...)  
“Atalardan kalma büyük mirâsı.  
Böyle diyor Oğuz Han’ın yasası!”  
(...)  
“Bu gün ona yeter bu gök-yayla’sı;  
Böyle diyor Oğuz Han’ın yasası!”  
(...)  
“Yurt şenletmek olsun yeni sevdası;  
Böyle diyor Oğuz Han’ın yasası!”  
(...)  
“Buymuş meğer Türk’ün Kızılelma’sı!  
Böyle demiş Oğuz Han’ın yasası!...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 59-60)

Ötüken, Oğuzların merkezidir. Türk’ün Ötüken ovasında kalması gerektiğinin vurgulandığı bu manzumede Türk gençliği iş ordusu/çalışacak nesil olarak görülür. Türk’ün Kızılelma’sı çalışarak Garb’e galebe çalmaktır. Kızılelma burada ne Turan ne de cihan hâkimiyeti manasına gelir. Sadece ülkü, ideal, ulaşılmak istenen yer anlamlarını karşılar. Oğuz Han’ın yasası da çalışmak ve yurdu şenletmek anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

“Altun Yurt” (1913) manzumesinde Oğuz Han’ın gücü, ordu kelimesiyle yansıtılır ve Türk’ün yeniden Garb’a doğru harekete geçmesi istenir:

Karakurum cenneti eski gibi şenlensin..  
Türk-yurdu’nun şanları, Türk-ilinin duygusu  
Eski yolda yaşansın, eski sesler dinlensin.  
Şarka, garbe yürüsün Oğuz Han’ın ordusu  
(Ziya Gökalp 1989a: 70)

“Altun Destan” (1912) manzumesinde ise Oğuz han bayramından bahsedilir:

Oğuz Han Bayramı baharda olsun,  
Otağlar, çadırlar çiçekle dolsun,  
Genç kızlar oynasın, yiğitler solsun,  
(Ziya Gökalp 1989a: 77)

“Altun Destan” (1912) manzumesi aşağıdaki açıklamayla birlikte yayımlanmıştır. Ziya Gökalp, verdiği açıklamalarda bir okuma yöntemi tayin eder. Bu manzumede “Oğuz Han Bayramı” ifadesi tarihteki Türk liderlerinin ölümden sonra saygıyla anılması ve bugünlerin ulusal birliği kazanmakta etkisi olduğu vurgulanır. Böylelikle bir tarih algısı yaratmaya çalışır:

“Oğuz Han Bayramı”: Bayram kelimesi “bağ oldum” terkibinden husule gelmiştir. Türkler en büyük hanlarının öldüğü günü muhterem tanır, her sene o gün içtimâ ederler, at oyunları, asker manevraları yaparlardı. Türklerin bayramları böyle tarihî ve millî günlerden ibaretti. Bunların içinde en meşhuru “Oğuz Han Bayramı” idi (*Genç Kalemler* 1999: 345, Ziya Gökalp 1982b: 59, Ziya Gökalp 1989a: 336).

Ziya Gökalp, “Dede Korkut Masallarından Tepegöz”<sup>243</sup> adlı yazısında şöyle bir girişe yer verir:

Oğuz menkıbeleri arasında doğrudan doğruya Kayı Boyu’na taallük eden iki lejand vardır. Birincisi (Ergenekon) lejandıdır ki (Kayan) ve (Tüküz) nâmlarında iki prensin iki prensesle beraber dağlar arasına firar etmesiyle başlar. (Kayan) kelimesi de Dede Korkut kitabında sarâhatle anlaşıldığına göre (Kayı) demektir. Hatta Cengiz Han da irsî bir asâlet takınmak için, kendini (Kayat) dediği bir soya, yani (Kayı) boyuna mensup addettirmeğe çalışmıştı. Cengiz’in kendini Oğuzlardan göstermeğe çalışması ise açıktan açığa görülüyor. Hâlbuki (Kay, Kayı, Kayan, Kayat) kelimeleri aynı boyun ismidir. Nasıl ki (bay, bayan, bayat) kelimeleri de aynı tabirin muhtelif şekilleridir. (Tüküz) kelimesi de (Dokuz Oğuz)un muhaffefi olabilir.

<sup>243</sup> *Yeni Mecmua*, 1917, 9 Ağustos, 1. cilt, 5. sayı, 93-97 sayfalar.

Kayı boyuna taallûk eden ikinci lejanda gelince, bu, Dede Korkut kitabında (Tepegöz) namıyla muharrerdir. Burada Kayan Selçuk'un biraderi (Basat) büyük bir kahramanlık yaparak Oğuz ilini Ergenekon'a benzer ikinci bir felâketten kurtarıyor. Fakat, birinci lejandın kahramanı kurt olduğu hâlde ikinci menkıbeninki aslandır. İşte burada, yalnız ikinci menkıbeyi 'âmiyane destan suretinde gösteriyoruz. Ümit ederiz ki sanatkâr bir şâirimiz çıkar da devletimizin esası olan Kayı boyuna ait bu iki menkıbeden millî bir şehname, bir altın destan çıkarır (Duru 1940: 61, Ziya Gökalp 1989a: 351-352, Ziya Gökalp 1917: 93-97).

Fevziye Abdullah Tansel, Ziya Gökalp'in böyle bir eseri kendisinin meydana getirdiğini tespit etmiştir. Fevziye Abdullah Tansel külliyyatın birinci cildinde "Arslan Basat" (1917) manzum masalı için verdiği dipnotta bu konuya şöyle değinir: *Arslan Basat, Boğa ile Boğaç ve Tepegöz* hikâyelerindeki olayların birleştirilmesiyle, *Arslan Basat Nasıl Dünyaya Geldi, Nasıl Büyüdü, Daha Küçük Bir Çocukken Kızgın Bir Boğayı Nasıl Yendi, Oğuz-İli'ni Tepegöz'den Nasıl Kurtardı* başlıklı dört bölümden oluşan bir bütün hâline getirmiştir. *Arslan Basat* destanının birinci bölümü, *Yeni Mecmua*'da yayımlanan *Boğa ile Boğaç*'ın ilk iki bölümü, *Tepegöz*'ün en baştan ilk yirmi beş beyti, üçüncü bölümü; *Boğa ile Boğaç*'ın üçüncü bölümü, dördüncü bölümü ise, *Tepegöz* adıyla yayımlanan hikâyenin yirmi altıncı beytinden sonraki bölümü oluşturur.

Böylece vak'aları mantıklı sıra içerisinde düzenleyen, *Boğa ile Boğaç*'taki konu ile az ilişkisi bulunan bir vak'aya *Arslan Basat*'ta yer vermeyen şâirimiz, son kısma ilâve ettiği altı beyitte, Oğuz-ili'nin Tepegöz'den kurtulması ile İstiklâl Savaşı'mız, Tepegöz'ü mahveden Arslan Basat'ın kahramanlığı ile Türkler'in yetiştirdiği kahramanlar ve Atatürk arasında bağlılık da yaratmıştır (Ziya Gökalp 1989a: 352).

Ziya Gökalp'in manzumelerinde Türk kahramanlarını ele alırken fikrin öne çıktığını belirten Fevziye Abdullah Tansel'in bu tespiti, Ziya Gökalp'in masalları hakkında olduğu kadar manzumeleriyle de bağlantılıdır. Sosyolog vazifesiyle manzumelerinde Türk tarihine ve kültürüne hep bütün olarak bakan Gökalp, Atatürk'ten başlayarak geriye doğru Türk kahramanlarını zaman zaman manzume ve masallarına konu edinmiştir. Onun manzumelerinde geçen Türk kahramanlarının adlarının her birinin bir anlamı ve değeri vardır. Mantıkî tutarlıkla hareket eden Ziya Gökalp, manzumelerinde Oğuz ya da Attila gibi Türk kahramanlarının adları anılarak Türk gençliğinin benlik ve aidiyet duygusunu geliştirmek istemiş, gençliğin kültürel kimliğini içselleştirmesi ve kökleriyle bağlarını sağlamlaştırmaya çalışmıştır.

“Bilge Kağan” ismi manzumelerde pek geçmez. Tarihteki önemli isimlerden biri olarak anılır. “Ergenekon” (1913) manzumesinde geçen Bilge Kağan ismi, Türklerin şanlı geçmişi bağlamında geçer:

İlhan Mu-Kan, Bilge Kagan,  
Gaznevî'den Mahmud Sultan  
Selçuklar'dan Alp Arslan Han  
Birer şanlı koçagımız!  
(Ziya Gökalp 1989a: 82)

Türk tarihindeki bazı isimler de Ziya Gökalp'in manzumelerinde geçer. “Ergenekon” (1913) manzumesinde “Nühüz ile Kayan, Efrasiyab, Gaznevî'den Mahmut Sultan, Selçuklardan Alp Arslan Han, Attila, Timurleng, Soğd Han, Babur, Fatih ” gibi pek çok tarihî isme yer verilir (Ziya Gökalp 1989a: 78-83).

Bunun dışında Ziya Gökalp'in “Alp Arslan” (1922) adında iki perdelik manzum bir piyesi de mevcuttur. “Altun Işık” (1915) adlı manzum masalda da “Tavtuk Tigin” ve kardeşlerinin adları “Çiğil, Barscar ve İmlak” geçer.

“Osmanlı Türkleri” deyince Ziya Gökalp'in manzumelerinde birkaç ismin öne çıktığı görülür. Belirgin bir Osmanlı tarihinden bahsedilemez. Özellikle II. Abdülhamit üzerinde durur, bunun dışında bazen tarihteki önemi haiz padişahlar Türk ruhunu uyandırmak bağlamında anılır. İttihat ve Terakki liderleri için yazdığı manzumelerde ise beklenen millî kahraman özlem etkisi söz konusudur.

Osmanlı padişahlarından iki isim Fatih Sultan Mehmet ve II. Abdülhamit manzumelerde geçer. Burada da bu kronoloji takip edilecektir.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u aldığı belirtilir. Bu fetih Türk ruhunun bir yansıması olarak değerlendirilir. “Ergenekon” (1913) adlı manzumede ise Fatih'in İstanbul'u alışı hatırlatılır:

“Fâtih aldı İstanbul'u,  
Bâbur, Hind'e eğdi yolu,  
Nâdir sarstı sağı, solu...  
Oldu bir son taslağımız!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 83)

“Seciyye” (1916) adlı manzumede Türk seciyesi aranır. Türk’ün tabiatını arayan bir sesin hâkim olduğu manzumede Fatih, Yavuz, Nedim, Kemal, Mimar Sinan gibi isimlerde Türk seciyesinin varlığından bahsedilir:

“Sezmiştim Fâtih’te, Yavuz’da seni,  
Nedim’de, Kemal’de, Mi ‘mâr Sinân’da  
Duyarken yine 10 Temmuz’da seni,  
Büsbütün kayboldun sandım Balkan’da.....”  
(Ziya Gökalp 1989a: 108)

Manzumelerde öne çıkan ikinci isim ise II. Abdülhamit’tir. Ziya Gökalp’in ilk ve orta öğrenimini gördüğü yıllarda II. Abdülhamit Osmanlı İmparatorluğunun başındaki kişidir. Ziya Gökalp’in manzumelerinde özellikle bahsettiği bir Osmanlı ismi olarak okurun karşısına çıkan bu isim; aynı zamanda Ziya Gökalp’in gençlik yıllarında üzerinde düşündüğü vatan, hürriyet, adalet, meclis gibi konularda da görüşlerini ele aldığı merkez olarak değerlendirilebilir. İttihat ve Terakki çatısı altında siyasi hayatına yön vermiş olan Ziya Gökalp, II. Abdülhamit’i hürriyete ve cumhuriyete engel olarak tasvir etmiştir. Manzumelerinde Yıldız, karanlık ve zulüm sözleriyle onu anlatmıştır.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde öne çıkan ikinci gruptaki isimleri ise İttihat ve Terakki ileri gelenleridir. Talat ve Enver Paşalar için manzumeler yazmıştır.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde öne çıkan son isim ise Mustafa Kemal Atatürk’tür. Mustafa Kemal’den önce de beklenen lider arzusu manzumelerine yansımıştır. Mustafa Kemal’in askerî ve sonrasında siyasi alandaki başarılarını manzumelerinde işlemiş; onun çocukluğundan beri beklediği, hayal ettiği toplum özleminin Mustafa Kemal’in şahsında gerçekleşeceğine dair inancını dile getirmiştir. Mustafa Kemal’i, tarihten gelen Bilge Kağan, Attila ve Cengiz silsilesinin devamı olarak görür. Orta Asya Türklerine sadece şanlı tarihi hatırlatmak ve Türk çocuğunu ayağa kaldırmak maksadıyla manzumelerinde ele alması bundandır.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde II. Abdülhamit’ten belirgin şekilde bahsettiği görülür. Manzumelerde çizilen Abdülhamit portresi, Gökalp’in düzyazılarından da alıntılarla ortaya konulmaya çalışılacaktır. Manzumelerde Abdülhamit sadece bir padişah değildir;

Gökalp'in anlatımında, sancılı ve gergin bir dönemin resmidir. Bitiş ve başlangıcın vücut bulduğu tarihî bir kimlik olarak; Ziya Gökalp'i ve hayatını etkilemiştir.

“CXXVI” (1911) numaralı manzume parçasında her ne kadar isim verilme de II. Abdülhamit'in halifeliği vurgulanır:

Zat-ı Hakk'ın Halifesi'sin sen,  
Bütün ekvan sana musahhardır;  
Levh-i Mahfuz olan zamirinde  
Mutasavver olan mukadderdir.  
(Ziya Gökalp 1989a: 316)

“İstid'â (Gâzi Paşa Hazretleri'ne)” (1922) manzumesinde II. Abdülhamit'ten şöyle bahsedilir:

Abdülhamid gerçi Kızıl Sultan'dı,  
Buna nispet yine o bir insandı..  
Çok ma'sûmlar Fetvâ'sına aldandı:  
Kurtar bizi artık Kara Sultan'dan!  
(Ziya Gökalp 1989a: 291)

“Mektepte Cumhuriyet İ'ânı” (1924) adlı manzume geriye dönük olarak yazılmıştır denilebilir. “Mektepte Cumhuriyet İ'ânı” (1924) manzumesi bütünüyle Ziya Gökalp'in II. Abdülhamit hakkındaki görüşlerini içerir. Gökalp, manzumenin girişinde tiyatral bir düzyazıya yer vermiş ve lise hayatından anılar aktarmıştır. Her ne kadar bu manzume, 1924'te yayımlansa da anlatılan duygular genç Ziya'nın yaşadıklarının da yansımasıdır. Daha doğrusu bu manzume, 1920'lerden II. Meşrutiyet yıllarına bakan, seslenen bir sosyologun tarihe ve anılarına bakışını yansıtır.

Manzumeden önceki bölümün özeti şöyledir: “Çocuklar!” seslenişiyle yazıya başlanır. Yazıda anılan Erzurum İdadisi aslında Diyarbakır İdadisi; Hüseyin Sabir de Ziya Gökalp'ten başkası değildir. Meşrutiyet'ten önce memlekette Abdülhamit adlı bir padişah olduğu; bu padişahın vatanını, milletini seven ve hürriyeti arzulayan aydın gençleri zindanlarda ve sürgünlerde çürüttüğü söylenir. Otuz bir sene önce padişah (kara belanın) Eğitim Bakanına şöyle bir emir gönderir: “Bütün okullarda her akşam, dersler bitince öğrenciler tarafından (Padişahım çok yaşa!) diye bağırılacak.” Bir taraftan da bütün illere yazıldığı gibi saraydan uzak olması nedeniyle fikirce hür kalmış Erzurum'a da emir gönderilir. Vali, okul müdürüne padişahın emrini verir. Bu haber, son sınıf



öğrencilerinin ruhunda büyük bir öfkenin fışkırmasına neden olur. Lisenin henüz ikinci sınıfındaki bu öğrenciler, millete metbu olduklarını ve padişahın milletin başına zorla geçtiğini öğrenmişlerdir. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Murat Bey gibi isimlerin hürriyetle ilgili kitaplarını okuyan bu gençler, istibdadın çirkinliğini ve hürriyetin güzelliğini ruhlarında hissetmişlerdir. Okula gelen bu emri duyan gençlerin ruhu âdeta çıldırır. Şöyle düşünürler “Biz mi o zalim herife dua edeceğiz? Hayır, asla bu olamaz!” diye kendi kendilerine konuşurlar. Öğrencilerin seçimi ile öğrenci başkanı diye tanınan Hüseyin Sabir, müzakere sırasında öğretmen kürsüsüne çıkarak galeyana gelmiş halka bir nutuk söyler (Ziya Gökalp 1980: 187-196, Ziya Gökalp 1966: 106-115):

“Arkadaşlar! Bugün bize hiç sevmediğimiz, tamamıyla nefret ettiğimiz bir zalime her akşam dua etmememiz emrolundu. Bu bizim genç ve temiz ruhlarımızı kirlletmek içindir. Biz zaten, her gün vatanımız, milletimiz için dua etmekteyiz. Çünkü, bu mektebi açarak bizi yeni fikirlerle, duygularla terbiyeye çalışan odur. Abdülhamit, millete ait hâkimiyeti zorla onun elinden almış olan ve bu esareti ihtiyariyle kabul etmeyenleri mahvetmeğe çalışan bir gasıp ve kaatildir. Biz böyle bir canavara “yaşa!” diye dua edemeyiz. Mithat Paşa’yı boğdurarak öldüren, Namık Kemal’i, Süleyman Paşa’yı sürgünlerde çürüten bir müstebite biz yalnız “kahrol, geber!” diye hitap edebiliriz.

Bütün talebeler:

— Doğru, doğru! O halde ne yapmalıyız? diye bağırdılar.

Hüseyin Sabir:

— Arkadaşlar! Yapmamız lâzım gelen iş gayet açık ve sadedir. Her akşam dua için gidip de dua trampetesi çalınca, bizden zorla istedikleri dua yerine, “Millet çok yaşa!” diye bağırmalıyız. Bu da, bize zorla kabul ettirmek istedikleri teklife karşı en iyi bir protestodur. Bilmem siz de bu fikirde misiniz?

Umum talebe:

— Şüphesiz biz de bu fikirdeyiz. Hüseyin Sabir,

— O halde, hepiniz akşam duasında “Millet çok yaşa!” bağıracağınıza söz verin. Umum talebe,

— Söz veriyoruz!

İşte bu suretle talebeler arasında gayet tehlikeli, fakat son derece şerefli bir karar verildi. Bu karar bütün çocukları vecde getirdi. Küçükler sevinçten, şevkten sıçramağa, hoplamağa; büyükler güzel bir beste ile aşağıdaki koşma’yı terennüm etmeğe başladılar:

MEKTEPTE CUMHURİYET İ‘LÂNI

Ey Gece Sultânı, göçtü karanlık,  
Güneş doğdu zulüm kalamaz artık,  
Hürriyet ne imiş anladık.

Hür olmak isteriz, ortadan çekil  
Hükümrân milletir, hükümdâr değil!

Ey kanlı pâdişah! Yoktur esâret,  
İnsana yakışan yalnız hürriyet;  
Yetişir kendine şimdi bu millet...

Sana yok ihtiyaç, ortadan çekil,  
Hükümrân milletir, hükümdâr değil!

Bütün başka yurdlar gitti ileri,  
İstibdâddan öt(ü)rü biz kaldık geri,  
Kölelik yüzünden olduk serserî.

Durmakta hakkın yok, ortadan çekil,  
Hükümrân millettir, hükümdâr değil!”

(Ziya Gökalp 1989a: 241, 356-357; Ziya Gökalp 1980: 187-196; Ziya Gökalp 1966: 106-115 )

“Hükümrân millettir, hükümdâr değil!” dizesi nakarat olarak kullanılan manzumede, milletin elinde avucundakileri alan padişahın bu tavrı şeytana tapmakla açıklanır. Artık padişahın çekilmesi arzusu dile getirilir.

Ziya Gökalp, “Mektepte Cumhuriyet İ’lânı” (1924) adlı manzumenin ardından yine öğrencilerin nasıl bir hâlet-i ruhiyede olduğunu yazar. Gençliğin küçük de olsa kendilerince okulda bir cumhuriyet ilan ettiklerini, bütün şehir halkının da gençlerin bu terennümlerine kulak verdiğini belirtir. Okul yönetiminin Yıldız’a yani Abdülhamit’e bu durumu ihbar etmesinden çekindiğini de kaydeder. Okul yönetimi bir taraftan ihbar edilme korkusu yaşar, diğer yandan ise öğrencilerin hakaretine maruz kalmak kaygısı yaşar. Her akşam âdeti bir ayin gibi bu duanın tekrar edildiğini, öğretmenlerin de ses çıkarmadığını söyler. Haftalarca sonra ancak bir jurnal yapılır ve Yıldız’dan gelen irade ile vilayet valisi yatağından çıkarılır ve telgrafhane başına çağırılır. Telgrafhane başına maarif müdürü de getirilir. Vilayet valisi ve maarif müdürü, Erzurum mektebinde böyle bir cumhuriyetin ilan olunmadığı yalanını söylemekte bir tehlike görmezler. Doğru olduğunu söylemeleri ise zindana atılmalarına sebep olacaktır. Ya da sürgüne gönderileceklerdir. Bu nedenle tekzip etmeyi doğru bulurlar. Kısa bir süre için tekzip etmek işe yarasa da uzun vadede olacakları önlemek için öğrencileri galeyana getiren Hüseyin Sabir’le konuşmanın ve okuldaki tutumun değişmesi için bir şeyler yapılması gereklidir. Maarif Müdürü ve Hüseyin Sabir arasında okulda “Milletim çok yaşa!” gibi bir duanın edip edilmediği üzerine bir konuşma geçer. Hüseyin Sabir bütün bu duanın sebebinin “Padişahım çok yaşa!” emrinden kaynaklandığını; vicdan sahibi gençlerin böyle bir dua edemeyeceklerini, Abdülhamit’in katil ve hain olduğu gibi düşüncelerini Maarif Müdürüne söylemekten çekinmez. Maarif Müdürü istikbalini mahvetmesinden korktuğu bu genci tekrar uyarır. Hüseyin Sabir ise milletin istikbalini kendi istikbalinden önce düşündüğünü, vatanın her şeyden evvel olduğunu belirtir. Maarif

Müdürü, Hüseyin Sabir’i ve okuldaki öğrencileri tek tek yanına çağırır ve “Milletim çok yaşa!” duasından vazgeçmeleri için onları ikna etmeye çalışır. Öğrenciler, “Padişahım çok yaşa!” duasının geri alınmasına karşılık olarak ancak millettten için dua etmek alışkanlığından vazgeçebileceklerini söylerler. Maarif Müdürü mecburen durumu kabullenir. Padişah için verilen dua emrinin terki yolunda bir düzenleme yapılır. Hüseyin Sabir her şeyi asıl padişaha dua emrinin başlattığının altını çizer, öğrenciler dışarı çıkınca ise “Hürriyet Marşı”nı (1924) söylemeye başlarlar:

Yaklaştı Yıldız’ın inkırâz günü,  
Bozuldu yaldızı, çıktı düzgünü,  
Siyâset mahkûmu, jurnal sürgünü,  
Görmeğe gelecek şanlı düğünü.

Toplanın kardeşler, bayrak açalım,  
Yıldız’ın üstüne ateş saçalım!

Bir millet efrâdı hep me’yûs oldu,  
Yâ mahbûs, yâ menfî, yâ câsûs oldu,  
Pâdişâh, millete bir kâbûs oldu,  
Vücûdü vatana çok menhûs oldu...

Toplanın kardeşler, bayrak açalım,  
Yıldız’ın üstüne ateş saçalım!”

(Ziya Gökalp 1989a: 240, 356; Ziya Gökalp 1980: 187-196;  
Ziya Gökalp 1966: 106-115 )

Manzumenin devamında halk kükreyen bir arslana, padişah ise ona zincir vurmaya çalışan bir zalime benzetilir. Milletin feryadının hakkın yerine gelmesini sağlayacağı inancı işlenir. Bu düşünce ve duygular “Toplanın kardeşler, bayrak açalım,/ Yıldız’ın üstüne ateş saçalım!” nakaratıyla kuvvetlendirilir.

“Mektepte Cumhuriyet İ’lânı” (1924) ve “Hürriyet Marşı” (1924) manzumeleri gençlik yıllarının izlerini taşısa da bu manzumelerdeki ses olgunluk çağının sesidir. Kısacası Ziya Gökalp’in son yıllarındaki vatan, millet ve halkın hâkimiyeti vurguları, yaşadıkları ândan geçmişe yolculukla yazılmıştır. Bu manzumeleri gençlik yıllarının bir ürünü değil de Gökalp’in Cumhuriyet yıllarına uzanan yolda geçen yılların bir ürünü olarak değerlendirmek hiç de yanlış olmaz. Meşrutiyet ve devamında halkın kendi kendini yönettiği bir sistemin artık var olduğu bir dönemi yaşamış bir entelektüelin bakış açısı, izlenimleri ve duyguları hâkimdir. Bu iki manzumede de benzer bir Abdülhamit algısı söz konusudur. Halkın hâkimiyeti, milletin hakkının elinde olduğu bir sistem arzusu

vardır, bu da ancak 93 hürriyetinin devamı ile olabilir. Yani padişahın yönetimi halka bırakmasıyla. Burada hürriyet, vatan, adalet ve hak gibi kelimeler öne çıkar.

II. Abdülhamit “Gece sultanı, zalim, düzgünü ve yaldızı bozulmuş, zulmü sürdüren bir müstebit” olarak tanımlanır. Namık Kemal, Mithat gibi isimler ise münevver yani hürriyetin peygamberleri olarak tanımlanır.

II. Abdülhamit, Ziya Gökalp’in “Şakî İbrâhim Destanı” (1908) manzumesinde de telgraf baskını ve dönemin tarihî bağlamında Kürtlerden teşkil edilen atlı aşiretler merkezinde anılır.

“Cevad Paşa” Diyarbakır’ın ileri gelenlerindendir. “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922) adlı manzumede Cevad Paşa şöyle anılır: “Yoktu hattâ barınacak yuvamız,/ Yaptı bize Cevad Paşa babamız./ Şimdi herkes gibi biz de adamız.” (Ziya Gökalp 1989a: 290) Ali Nüzhet Göksel bu olay nedeniyle *Küçük Mecmua*’da<sup>244</sup> “Sünnet Düğünü” başlıklı yazısında Cevad Paşa, ise yetimlerin ve mazlumların babası büyük kumandan olarak yazıda tanıtılır. *İslâm Ansiklopedisi*’nin “Küçük Mecmua” maddesinde Cevad Paşa hakkında şu bilgiler verilir:

(...) Ziya Gökalp’in öncülüğünde ve el-Cezîre Cephesi Kumandanı Cevad Paşa’nın (Çobanlı) desteğiyle Diyarbakır’da gerçekleştirilen önemli sosyal ve kültürel faaliyetlerle ilgili haber ve yorumlar, halk sağlığını ilgilendiren bazı konularla zafer haberlerine de yer verilmiştir (Kahraman 2002: 529).

Bu bilgilerden yola çıkarak Cevad Paşa’nın Diyarbakır’daki dönemin kumandanlarından biri olduğu anlaşılmaktadır.

“Şakî İbrâhim Destanı”nda da yaşanan tarihî olay dönemin yöneticilerinin isimleri anılarak anlatılmıştır. “Şakî İbrâhim Destanı” (1908) manzumesinde Şâkir Paşa, Zeki Paşa, Azimet Bey, Şakî İbrahim gibi çok fazla isim geçmektedir. Türkçülük başlığı altında bu manzume ele alınmıştır. Burada tekrar edilmeyecektir.

<sup>244</sup> 10 Safer, sene 341 Pazarertesi/ 2 Teşrin-i Evvel sene 338 ya da 18. sayı, 2 Ekim, 1338/1922. Ziya Gökalp (2009b) (Çeviriyazı: Şahin Filiz) *Küçük Mecmua II*, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 118-119).

Ziya Gökalp'in birebir tanıdığı isimler hakkında yazdığı manzumeler ise tanık olunan kişiler başlığı altında incelenecektir. Ziya Gökalp'in, Talat ve Enver Paşa için yazdığı manzumeler ile Ömer Naci, Ali Kemal, Mehmet Emin Yurdakul, Mustafa Necip, Ali İhsan ve Yürük Ali için yazdığı manzumeler değerlendirilecektir.

İttihat ve Terakki Partisinin önde gelen isimlerindendir ve 1908-1918 yılları arasında iktidarda etkili olmuştur. 1908 seçimlerinde Meclis-i Mebusan'a girmiştir. Talat Paşa (1874-1921), Osmanlı sadrazamlığı yapmış Osmanlı tarihinde yer etmiştir. 1908 ihtilalinde etkili olmuştur. 1909'da İçişleri Bakanı olarak görev yapar. 1912'de Posta ve Telgraf Bakanı olarak yeniden kabineye girer. Said Paşa kabinesinin istifası ile bu görevi sonlandıktan sonra, İttihat ve Terakki Partisinin teşkilatlanmasına çalışır. 1913'te Bâbîâli Baskınıni organize eden ve uygulayanlar arasında yer almıştır (Hanioğlu 2010: 502).

Fevziye Abdullah Tansel, Ziya Gökalp külliyyatının birinci cildinde manzumeleri tasnif ve analiz ettiği “Ziya Gökalp'in Şiirleri ve Halk Masalları” adlı giriş yazısında Gökalp'in manzumelerinin bir kısmını millî kahramanlar için yazdığına dikkat çeker:

Gökalp'in vatanî şiirlerinden bir kısmı, yaşadığı devirden mülhemdir. (...) Vatanî şiirlerinin bir kısmında ise, millî kahramanları mevzu almıştır. Enver Paşa, Tal'at Paşa, Ömer Nâcî, Atatürk hakkındaki şiirleri bu zümreye girer (Ziya Gökalp 1989a: XXV).

“Tal'at Paşa” (1915) manzumesinin daha önceki baskılarını da inceleyen Fevziye Hanım Ta'lat Paşa'nın (1874-1921), Gökalp'in mensup olduğu İttihad ve Terakki Partisinin başkanı olduğunu (1909); Birinci Dünya Savaşında Mütâreke kabûl olununca, Almanya'ya kaçtığını ve 15 Mart 1921'de Tayliryan adlı bir Ermeni tarafından katledildiğini belirtir. *Yeni Hayat* baskısından çıkarılan şu bilgiyi dipnotta verir:

*Tanin* neşrinde, *Monad* tâ'biri münâsebetiyle verdiği, “*Monad*, Alman filosofu Leibnitz'e göre basit, fa'âl, lâ-yetecezzâ, o rûhî mâhiyeti hâiz cevherlerdir ki, bütün mevcûdât bunlardan müteşekkildir. *Monad*'lar birbirine kapalı olup, yekdiğerlerini idrâk edemezler.” (Ziya Gökalp 1989a: 347)

Ziya Gökalp, Talat Paşa'yı farkında olunmayan cevherleri barındıran bir kişi olarak tasvir eder. Monad'lar nasıl birbirinden habersiz olup bir başkasının farkında olmazlar. Talat Paşa da böyle parlamıştır:

Bütün kalpler Leibnitz'in Monad'ı  
Gibi – şahsî bir tül ile örtülü –  
Birbirine kapalıyken.. Parladi  
Millî bir nûr, şeffâf etti o tülü..

O nûr senin zekândır ki farkeder  
Tezâdların içindeki âhengi..  
Mezcederek yine bize zerkeder,  
Önce bizden topladığı bin rengi..

Sen canları birleştiren bir rûhsun,  
Vîcdânını sende görür cemiyet;  
O bir necât teknesidir, sen Nûh'sun,  
Sen olmasan öksüz kalır bu millet..”

(Ziya Gökalp 1989a: 125)

Manzumenin son dördlüğünde Talat Paşa, millî bir nur olarak tanımlanır. Talat Paşa'nın nuru, zekâsıdır. Birleştirici oluşu vurgulanır ve bütün toplumun vicdanı olarak görülür. Necat, yani kurtuluş Paşa'dadır. Manzumede sarsılmayan bir kalbe sahip, kibir ve gaflete düşmeyecek bir yiğit olarak tasvir edilir.

Enver Paşa (1881-1922), *İslâm Ansiklopedisi*'nde İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden ve Osmanlı Harbiye Nazırı diye tanıtılır (Hanioğlu 1995: 261). Fevziye Abdullah Tansel “Enver Paşa” (1915) manzumesi hakkında şu bilgileri verir: Ziya Gökalp'in bu manzumesi *Tanin*'de ve *Türk Kahramanları* dizisinin birincisi olarak (nu. 2390, 13 Ağustos 1915) yayımlanır. Enver Paşa (1881-1922), Harbiye'yi 1903'te Kurmay Yüzbaşılık rütbesiyle bitirir. O dönemin Üçüncü Ordu'nun emrinde Manastır, Selanik ve Üsküp'ün çeşitli yerlerinde eşkıya çeteleri ile müsâdemelerde bulunmuştur. Merkezi Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki'nin üyelerinden olan Enver Paşa, Kurban Bayramı'nda 4 Ağustos 1922'de Cuma günü Ruslarla Belcivan'a 7-8 km. uzaklıktaki Çeken köyünde yapılan savaşta şehit olmuştur (Ziya Gökalp 1989a: 347-348).

Fevziye Abdullah Tansel'in verdiği bilgilere ek olarak Feroz Ahmad'ın İttihat ve Terakki (1908-1914) adlı kitabında “Kim Kimdir?” başlığı altında şu bilgilere de yer verilir: Jön Türk hareketindeki öne çıkan üç ismin en genci ve aynı zamanda en ünlü

üyesidir. 1908 ayaklanmasının liderlerinden biri olarak ünlenmiştir. Daha sonra 1908’de Merkez Komitesi üyesi seçilmiş; 1909’da Ataşemiliter olarak Berlin’de, 1911’de Libya’da ve 1903’te Balkanlarda savaşmıştır. 1914’te Liva komutanlığına (Tuğgeneral) terfi ederek Harbiye Nazırı olmuştur. 1915’te Sarıkamış’ta Ruslara karşı başarısız bir meydan savaşı vermiştir. 1918’de Osmanlının yenilmesi üzerine diğer İttihatçılarla beraber yurtdışına kaçmıştır. Türkistan’da Bolşeviklere karşı savaşırken hayatını kaybetmiştir. “Lider olarak, İttihat ve Terakki’nin örgütlenmiş bir hizbine değil, kendi kişiliğine bağlılık beklerdi. Etkileyici, çekici bir kişiliğe sahip ve cesur olmasına karşın, örgütlenme konusunda başarı sağlayamamıştır” (Feroz Ahmad 2010: 205).

“Bir kalbsin ki tereddütsüz, şüphesiz,  
Bir rûhsun ki irâdeli, imânlı!  
Sen olmasan ihtimâl ki şimdi biz  
Kalacaktık Avrupa’da bühtânlı.

Herkes me’yûs iken sendin ümid-vâr,  
Bu millete ancak senden ümid var.....

Mağlûp idik, sen etmedin tereddüt,  
Dedin: “Bu il yine galip olacak.”  
Ordumuzda yaptın ânî teceddüt,  
Dedin: “Biziz harbe tâlip olacak.”

Siyâsette ittifaklar dokudun  
Yedi Çar’a birden meydan okudun..  
(Ziya Gökalp 1989a: 125-126)

Manzumenin devamında Enver Paşa’nın kararlı oluşu üzerinde durulur. Arştan Enver Paşa’ya ilahi bir müjde verilmiştir. Hakk’ın dileği ve büyük bir inançla cihadı başlatır. Büyük fatihlerin Hak’tan mülhem olduğu ve o gün için Enver Paşa’nın bir mübeşşer gibi görüldüğü ifade edilir. Herkesin bilmediği bir tek ona açık ve anlaşılırdır. Hak sesi böylelikle Türklerin kurtuluşunu haber vermektedir.

Ziya Gökalp, “Enver Paşa” (1915) manzumesini sıkıntılı ve buhranlı günlerin 1910’larında kaleme almıştır. Dönemin problemlerini çözecek lider beklentisi anlayışı ile kurgulanan bir manzumedir.

Ziya Gökalp, Ömer Naci (1880-1916) için de bir manzume yazmıştır. Fevziye Abdullah Tansel, Ömer Naci’yi siyasi, edebî bakımdan Ziya Gökalp’in meslektaşısı olarak

tanımlar. Atatürk'ün de hatıra defterine kaydettiğini belirttiği bu manzumenin, Ömer Naci'nin vefatını izleyen günlerde yazıldığını da dipnotta açıklar (Gökalp1989a: 348-349).

“O, coşkun bir kalbdi, şen bir fikirdi;  
Sevdiği vatandı, sevgisi birdi,  
Şâirden ziyâde o bir şiirdi,  
Yaşayan bir gazâ destânıydı o!

Sözleri Kur'ân'dı, gözleri Mi'râc,  
Halk onun Tanrı'sı, o halka yalvac,  
Doymadı ölmeğe, âh, gitti ac  
Aşkının bin kere kurbânıydı o!..

O, yalnız bir hatip, bir mert değildi;  
O, yalnız millete hem-dert değildi;  
Fert olsa yanmazdım, bir fert değildi,  
Milletin şahlanmış imânıydı o!”

(Ziya Gökalp 1989a: 126-127)

Ömer Naci hakkında Sefa Yüce'nin kaleme aldığı incelemede ise Ömer Naci yakın tarihin unutulmaya yüz tutmuş tarihî bir şahsiyet olarak etraflıca değerlendirilir. Trablusgarp'a, I. Dünya Savaşı'na katılır. Mustafa Kemal'le tanışır ve İttihat Terakki üyesi olarak Türk tarihinde etkili olmuştur. Sefa Yüce, makalesinde Ömer Naci'yi şöyle tarif eder:

1905 sonrası Türk siyasi yaşamında etkin rol oynayanlardan biri olan Ömer Nâci, Mustafa Kemal'i ilk keşfeden ve onun fikirlerinin doğruluğuna yürekten inanan idealist bir dava adamıdır. Bu niteliğini ölünceye kadar muhafaza eder (Yüce 2010: 2015).

Ziya Gökalp, Ömer Naci için yazdığı manzumeyle ona olan duygu ve düşüncelerini yansıtmıştır.

*İslâm Ansiklopedisi*'nde Mustafa Uzun'un yazdığı “Ali Kemal” maddesinde gazeteci, yazar ve siyaset adamı olarak tanıtılır. Eğitim hayatı, edebî eserleri ve siyasi yaşantısının ayrıntılarıyla anlatılır. İttihat ve Terakki taraftarlığını terk ettikten sonra, Kuva-i Milliye'yi de İttihat ve Terakki'nin devamı saydığı için Kuva-i Milliye hareketine menfî bir tutum sergilediği belirtilir (Uzun 1989: 405). Hilmi Ziya Ülken ise, Ali Kemal'in hayatına dair başka bilgiler de verir. Ali Kemal'in hiçbir zaman açık olarak Abdülhamit'e karşı bir tavır takınmadığını, Ali Kemal'in sarayla mektuplaştığını



ve Meşrutiyet'ten birkaç gün önce İstanbul'a gelerek Abdülhamit'le görüşüğünü söyler ve yazının devamında ise Ali Kemal hakkında şu bilgiler verilir:

Garip bir tecelli olarak Manastır ve Selânik'teki inkılap hareketleri sırasında o, padişahın huzurunda bulunuyordu. Meşrutiyet ilan edilince *İkdam*'ın başyazarlığını aldı. Siyasi savaşa girdi. Dr. Nazım ve Bahaettin Sahir, Ali Kemal'in baş düşmanı idiler. Onlar İttihat ve Terakkiye, Ali Kemal'e karşı düşmanlığı öğretiler. Fakat bu ergeç olacaktı. Çünkü Ali Kemal tek başına kalacak yaratılıştaki idi. Devlet ve millet olarak varlığımıza karşı içten tamamiyle kötümserdi. Muhalef olarak yaratılmıştı. Ali Kemal milliyetçilikten nefretini, azınlıklara sevgisini bu sırada gösterdi. "itilâf-ı anasır" fikrini savundu. İstanbul işgal edilince toprakdaşlık diye Yunan istilasını meşrulaştırmaya çalışan bir Rum yazarının makalelerini gazetesine koyacak dereceye gelmişti. Millî tarafımızı iyi bilen bu adam, inadı yüzünden bu hale düştü. Ali Kemal Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Sabah başyazarlığını elde etti. Talat ve Enver'in kaçmaların gününe kadar ihtiyatlı yazılar yazdı, fakat kaçmalarından sonra coştı. O günlerin en zehirli ithamı "ittihatçı" ithamı idi. Tehdit yerine "ittihatçı" sıfatını herkese yapıştırdı. Bir seferinde "Türk milleti ittihatçıdır" diyordu. Ondan sonra artık ok yaydan çıkmıştı. İttihatçı düşmanlığı onu muhalifliğinin şuursuz, son haddine kadar götürdü ve akıbetine sürükledi. Ankara'ya giderken İzmit'te halk tarafından öldürüldü (Ülken 2005: 341-342).

Ali Kemal'in biyografisinden hareketle Ziya Gökalp'le hayat görüşlerinin de örtüşmediği bağlamında da "Ali Kemal'e" (1921) manzumesi değerlendirilebilir.

Ben Türk'ün diyorsun, sen Türk değilsin!  
İslâm'ım diyorsun, değilsin İslâm!  
Ben, ne ırkım için senden vesika,  
Ne de, dinim için istedim i'lâm..

Türklük'e çalıştım sırf zevkim için,  
Ummadım bu işden asla mükâfat!  
Bu yüzden bin türlü felâket çektim,  
Hiçbir ân esfle demedim: Heyhât.."

(Ziya Gökalp 1989a: 277-278)

"Ali Kemal'e" (1921) manzumesi Ziya Gökalp'in Ali Kemal'in yayınları karşısında yazılmıştır. Fevziye Abdullah Tansel, manzumenin nerede nasıl yayımlandığını açıklar. *Yeni Hayat* ikinci baskısında manzumenin nereden alındığının kaydedilmeden "Ziya Gökalp'in Malta'da iken Ali Kemal'in neşrettiği garazkârâne yazılara verdiği manzûm cevap" notu ile yer aldığını belirtir (Ziya Gökalp 1989a: 366-368). Ziya Gökalp'in Türkçülük hakkında yayınları ve yazıları Kürt olması münasebetiyle sekteye uğratılmak istemiştir. Manzumede Ziya Gökalp ise Kürt olup olmadığına dair soruları cevaplar, Ziya Gökalp Türklüğü hem mefkûresi hem de kanı olarak anladığını vurgular ve

kendini Türkçülüğün bir hadimi diye niteler. Ziya Gökalp'in kan birliğinden ziyade ülkü birliğine önem verdiği anlaşılır.

Enver Behnan Şapolyo *İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi* (1943) eserinde de bu manzumeye “Bana Türk Değil Diyene” adıyla yer verir. Ziya Gökalp'in Diyarbakırlı olması sebebiyle ona çocukluğundan beri Kürt diyenlerin olduğunu, Gökalp'in de bu gibi tarizlere alıştığını kaydeder (Şapolyo 1943: 146). Enver Behnan, *Küçük Mecmua*'daki “Millet Nedir?”<sup>245</sup> makalesinden alıntıyla ile Kürtlük ve Türklük meselesine dair Ziya Gökalp'in düşüncelerine de yer verir. Bahsi geçen yazıda Ziya Gökalp şunları söyler:

Ben gençliğimde tahsil için ilk defa İstanbul'a gittiğim zaman, bu ilmî tahkikata başlamak mecburiyetinde kaldım. Çünkü, orada eskiden kalmış fena bir itiyada tebean, bütün Karadeniz ahalisine Laz, bütün Suriyelilere ve Iraklılara Arap, bütün Rumili halkına Arnavut dedikleri gibi, benim gibi vilayat-ı şarkiye ahalisinden bulunanlara da Kürt milliyetini izafe ettiklerini gördüm. O zamana kadar kendimi hissen Türk sanıyordum. Fakat bu zannım ilmî bir tahkike müstenit değildi. Hakikati bulabilmek için, bir taraftan Türklüğü, diğer cihetten Kürtlüğü tetkike başladım (Ziya Gökalp 2010b: 91-92, Şapolyo 1943: 147-148, Ziya Gökalp 1982a: 229-230, Ziya Gökalp 1992: 122).

Yazının devamında ise araştırmalarına lisan meselesinden başladığını söyleyerek sözlerine devam eder. Ziya Gökalp Kürt olduğu meselesini şu cümleyle sonlandırır:

“Maamafih dedelerimin bir Kürt yahut bir Arap muhitinden geldiğini anlasaydım, yine Türk olduğuna hüküm vermekte tereddüt etmiyecektim. Çünkü milliyetin yalnız terbiyeye istinat ettiğini içtimaî tetkiklerimle anlamıştım.” (Şapolyo 1943: 148, Ziya Gökalp 1982a: 231, Ziya Gökalp 1992: 124).

Yukarıdaki satılar, Enver Behnan Şapolyo'nun kitabında ve *Makaleler VII* (1982) ile *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* (1992) adlı kitaplarda da vardır. Ziya Gökalp'in bu son satırları onun sosyolojisine uygundur. Gökalp'in milliyet anlayışını yansıttığı bu manzumede; esas olan, Türk milletine hizmet ve soy birliğinin ülkü birliğinden önce gelemeyeceği vurgulanmıştır.

<sup>245</sup> *Küçük Mecmua*, 28. sayı, 25 Aralık 1922, sayfa 1-6.

Ziya Gökalp, “Mehmet Emin Yurdakul (1869-1944)” için de bir şiir parçası yazmıştır. Mehmet Emin Yurdakul, Türk edebiyatı tarihinde “Millî Edebiyat” anlayışına yön veren “Anadolu’dan Bir Ses yahut Cenge Giderken” adlı şiiriyle bilinir. İstanbul lehçesini annesinden ve babasından; Anadolu lehçesini ise eşinden öğrendiğini söyleyen Yurdakul, “onun saf ve asil ruhunu kaynaklarından Türklük aşkının kevserini içtim” demiştir. (Uçman 2013: 613). Yazının devamında Abdullah Uçman, Mehmet Emin Yurdakul’un şiirlerini şöyle değerlendirir:

Mehmet Emin’in şiirleri Türk edebiyatında milliyetçilik hareketinin bir nevi başlangıcı olarak kabul edilir. Teknik ve estetik bakımdan pek güçlü sayılmayan bu şiirler gerek halkın zevk anlayışına hitap etmesi, gerekse halk hayatının bazı sahnelerini onların anlayabileceği bir dil ve üslûpla ifade etmesi dolayısıyla sade Türkçe ve hece vezniyle yazılmış şiirde öncü kabul edilmektedir. Mehmet Emin, Balkan savaşları yıllarında kaleme alınan Ey Türk Uyan! adlı kitabındaki şiirlerinde Türkler’in Altaylar’dan Anadolu’ya gelişlerini, gerçekleştirdikleri fetihleri ve yerleştikleri ülkelere medeniyet tohumları ektiklerini söyler (Uçman 2013: 613).

Mehmet Emin Yurdakul da Ziya Gökalp gibi Türkçülük anlayışı ile manzumeler yazmıştır. Ziya Gökalp’in Mehmet Emin Yurdakul için yazdığı manzume parçası, Fevziye Hanım’ın hazırladığı külliyatta “CXXVII” (1914) numarasıyla yayımlanmıştır. Bu manzumede Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul’u “Turan yalvacı” olarak görür:

Altay’a çıkarak Tanrı’ya eren,  
Oğuz Han ağzından yasa’yı deren,  
Erfil’in sazını alıp getiren,  
Kavmine hem kitap, hem rubâb veren,  
Ey Turân Yalva’cı, size bir bâğbân,  
Bu *Kızılalma*’yı eder armağan!  
(Ziya Gökalp 1989a: 316)

Fevziye Abdullah Tansel, bu manzume için kaydettiği dipnotta bu manzumeyi Ziya Gökalp’in Mehmet Emin’e hediye ettiği *Kızılalma* (1914) kitabı nedeniyle yazdığını belirtir. 17 Aralık 1914’te Türk Ocağında Mehmet Emin Yurdakul’un şerefine bir edebiyat gecesi organize edilmiştir. Fuat Köprülü, Ahmet Ağaoğlu gibi isimler Mehmet Emin Yurdakul üzerine konferanslar vermiştir. Mehmet Emin Yurdakul için bir defter de açılmıştır. Gökalp ise şunları kaydetmiştir: “Emin Bey, Türklük için ilk def’a çarpan şâir kalbidir. Bu günki gençliğin gönlünde darabân eden bu büyük hisler, bu büyük kalbin in’ikâsâtıdır” (Ziya Gökalp 1989a: 378).

Mustafa Necip (1879-1913) vatana hizmet eden ve bu uğurda canından olan bir kişi olarak tarif edilir. Ziya Gökalp, Mustafa Necip için yazdığı manzumede onu, inkılabın ilk şehidi olarak görür; Türklüğe hizmet eden bir kişi olarak anlatır.

Bu bed-baht ülkeye her hizmet eden  
Sonunda bir zarar getirir mutlak;  
Çünkü her iş gören der ki *varım ben!*  
Benlikten mümkün mü zarar doğmamak?..

İnkılâb rûhunun ey ilk gazîsi!  
Sen bir kere olsun demedin *varım!*  
Sen Türk'sün, olamaz Türk'te *ben* hissi,  
Onun (i)çün ben Türk'ü sende ararım..

Vatanı severken üzen çok oldu,  
Sen telâşa düşüp onu üzmedin...  
Çok olsun dedikçe, düzen yok oldu  
Sen mümkün kandin, hayâl düzmedin..

Bildin ki inkılâb olmaz bir ânda,  
Onun zamandadır ancak ümidi..  
Demedin: göreyim onu cihânda,  
Oldun ilk gazîsi ve ilk şehidi.  
(Ziya Gökalp 1989a: 127)

Fevziye Abdullah Tansel, Ziya Gökalp'in bu manzumeyi 1913'te yazmış olabileceğini belirtir. 1879'da doğan Mustafa Necip, Bâb-ı Âli baskınında vurularak ölmüştür (Ziya Gökalp 1989a: 349). Asker ve yazar kimlikleri olan Mustafa Necip de İttihat ve Terakki üyesidir.

Ali İhsan (1870-1940), Ziya Gökalp'in manzumelerine kadınların çarşaf takıp takmaması hakkındaki fikirleri ile konu olur. Fevziye Abdullah Tansel'in hazırladığı külliyatta, Ali İhsan için Ziya Gökalp'in yazdığı manzume parçası "CXLII" (1919/1921) numarasıyla yer alır:

Ali İhsân dedi, "Çarşaf kalkma!"  
Dedim ona, "Senin bunda sözün yok,  
"Varsın kadın açılmasın, sana ne;  
"Çünkü körsün, görmek için gözün yok!"  
(Ziya Gökalp 1989a: 323)

Fevziye Abdullah Tansel, Ali İhsan için yazılan manzumeyi Orta Doğu Teknik Üniversitesi asistanlarından Selim İlkin sayesinde elde etmiştir. İlkin'in bu manzumeyi

Ali İhsan Bey'in kardeşiyle iletişimi sonucu yayımlayabildiğini de belirtir (Ziya Gökalp 1989a: 382). Ali İhsan ve Ziya Gökalp'in görüş farklılıklarına işaret eden bu manzume Fevziye Abdullah Tansel'in titiz araştırmalarının ürünüdür.

Manzumeye bakıldığında Gökalp'in kadına bakış açısını yansıtan tarafı görülür. Ziya Gökalp, kadının toplumsal hayattaki yeri üzerine manzumelerinde ve makalelerinde görüşlerini dile getirmiştir. Ali İhsan Bey ile aralarında kadının çarşaf takıp takmayacağı meselesi ile ilgili bir konuşmanın yansıması olarak bu manzume parçası değerlendirilebilir.

Ali İhsan Bey hakkında Soner Yalçın "Halkçılık Temelli İttifakın Mimarı: Ali İhsan Bey" adlı 22 Şubat 2015 tarihli *Sözcü* gazetesindeki yazısında onu "Türk Karl Marks'ı" diye tanımlar. Böyle tanıtılmasının sebebi ise halkçılık ilkesinin Cumhuriyet Halk Partisinin altı okuna konulmasını sağlayan kişi olmasıdır. Ali İhsan Bey, nam-ı diğer kör Ali İhsan Bey topluma dinamizm katacak bir anlayışı "mesleki temsilcilik"i benimsemiştir. Sosyoloji ile ilgilenmiş ve siyasette yer almıştır.

Yürük Ali, halktan biridir. İzmir'de kurtuluş mücadelesinde gösterdiği üstünlükler nedeniyle takdir değer bir halk insanıdır. Ziya Gökalp de onun bu fedakârlıklarını manzumede dile getirmiştir.

Ey Yürük Ali! Sen bir kahramansın,  
Güneşin dudağı alnından öper;  
Yirmibir yaşında genç bir arslansın,  
Baş eğer önünde dağlar, tepeler...

İzmir'e girerken Yunan askeri,  
Çobandın, elinden kavalı attın..  
Düşmandan vurarak yüzün neferi,  
Tatlı şarâbına zehirler kattın..

Tunçtan ayakların iki Hisar'da,  
Her kıt'a üstünde bir elin olsun!  
Gösterebilir dâimdir Türk bu diyarda:  
Boğaz'da dev kadar heykelin olsun!

(Ziya Gökalp 1989a: 273)

“Yürük Ali” (1919) manzumesine konu olan Yürük Ali, İstiklal Savaşı’nda Aydın cephesinde önemli kahramanlıklar göstermiştir ve 24 Eylül 1951’de 57 yaşında hayata gözlerini yummuştur (Ziya Gökalp 1989a: 365).

Ziya Gökalp’in manzumelerinde tarihî kişilere bakıldığında öne çıkan isimler üç başlık altında toplanabilir. Birincisi Orta Asya Türkleri, ikincisi Osmanlı Türkleri, üçüncüsü tanık olunan kişiler. Orta Asya Türkleri tarihteki başarıları hatırlamak ve gençlere bir yol göstermek fikriyle kurgulanmıştır. Osmanlı Türkleri başlığında ise Ziya Gökalp’in çocukluk ve gençlik yıllarında iktidar sahibi Padişah II. Abdülhamit ismi ve padişahlık yönetimi öne çıkar. Üçüncü başlıktaki tanık olunan kişiler için yazılan manzumeleri ise Atatürk ve İttihat Terakki’nin öne çıkan isimleri hakkında iki başlık altında toplamak mümkündür.

Türk tarihi hakkındaki bu manzumelerin genel Türk tarihi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi çizgisiyle kaleme alındığı görülür. Bu ise Türk tarihinin tasnif şeklidir. Özellikle öne çıkan isimler ise Gökalp’in yaşamında etkili olmuş isimlerdir. Türkleşmek anlayışına uygun bir çizgide seyreden bu manzumelerde *Yeni Hayat* (1918) şiir kitabına yazdığı önsözdeki tutumla “şuurla” kalemını oynatmıştır.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde en çok üzerinde durduğu millî kahraman “Atatürk (1881-1938)” tür. Atatürk beklenen ve özlenen “alp” olarak tarif edilir. Millî Mücadelede gösterdiği başarılar ve savaş sonrası ondan beklenenler manzumelerde işlenir. Bu bölümde Ziya Gökalp ve Atatürk ilişkisi değerlendirilecek, daha sonra, Gökalp’in manzumelerinde Atatürk’ten nasıl bahsedildiği üzerinde durulacaktır. Ziya Gökalp ve Atatürk ilişkisini daha önce ele alan yazarların görüşlerine yer verilerek, Türk modernleşmesinin iki önemli ismi arasındaki bağ anlaşılmaya çalışılacaktır.

Atatürk’ün “Biyolojik babam Ali Rıza Efendi, hislerimin babası olarak Namık Kemal ve fikirlerinin babası Ziya Gökalp’tir” dediği bilinmektedir. Bu bilgi pek çok yerde kaynak gösterilmeksizin dile getirilir. Ziya Gökalp hakkında yazılan kitaplarda da bu bilgiye zaman zaman rastlamak mümkündür. Atatürk’ten bahsedildiği zaman yine Ziya

Gökalp, Namık Kemal, Rousseau gibi yazarları okuduğu belirtilir ve Atatürk'ün ilgi duyduğu yazarlar listelenir. Alptekin Erdoğan, Atatürk'ün İtalyan diplomatlarından Comte Sforza'ya bu sözleri söylediği bilgisini verir. Atatürk ve Gökalp'in yakınlığını göstererek ele alır (Erdoğan 1978: 209).

A. Vehbi Ecer “Ziya Gökalp-Atatürk Yakınlığı” başlığı altında Atatürk'teki Ziya Gökalp etkisini araştırır. Her insan yaşadığı çevrenin bir parçasıdır. Aile, okul ve nihayet okunan yazarlar kişiyi etkiler. Etkilenen birey, özümsemediği şeyleri kendi hayatına yansıtır. Atatürk için de bu geçerlidir. Beğendiği fikirler ya da etkilendiği yazarlar olmuştur (Ecer 2010: 213). A. Vehbi Ecer, bu yazıda Prof. Dr. Şerafettin Turan, Ercüment Kuran, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Uriel Heyd, Johannes Glasneck, Hasan Eren, Hikmet Tanyu, Doç. Dr. Abdullah Alperen, Dr. Ziya Somer ve benzeri farklı yazarları kaynak göstererek Atatürk ve Ziya Gökalp ilişkisini anlatmaya çalışmıştır. Alıntılarda Atatürk'ün Gökalp'ten hangi açılardan etkilendiği ya da fikirlerinden hangi yönde istifade ettiği öne çıkarılmıştır. Ziya Gökalp etkisini kabul eden ya da etkinin kısmen olduğunu düşünen yazarlardan tek tek görüş gösterilen makale bu anlamda kısa ama önemli bilgiler içermektedir. Atatürk'ün 1934 yılında Ödemiş'in Gölcük yaylasında yukarıda da alıntılanan cümleyi dönemin Adalet Bakanı Refik Şevket İnce'ye söylediğini kaydeder.

Orhan Asena “Atatürk ve Ziya Gökalp” adlı yazısında bu cümleyi Falih Rıfkı Atay'ın söylediğini kaydeder:

Heyecan ve düşüncelerini Namık Kemal'den ve Ziya Gökalp'ten, daha doğrusu bu ikisinin Türk tefekkür ve hassasiyet âleminde yaymış olduğu havada alan ve buna büyük prestijini ve gücünü katan Atatürk yalnız köktenci değil sabırsızdır da. Önünde yapacak çok şey vardır ve bu çok şeyi gerçekleştirebilecek gücüne inanmaktadır. Şimdi Ziya Gökalp bir yandan ona yetişmeye çalışırken, bir yandan da bu atılımların felsefesini yapmaya, sistemini oluşturmaya tarihsel sosyal ekonomik temellerini hazırlamaya, birbirleriyle bağlantılarını kurmaya ve tümünü birden bir tarihsel perspektif içine oturtmaya çalışmaktadır (Asena 1984: 255).<sup>246</sup>

Kısacası bu cümle bazen kaynak gösterilerek bazen de kaynak gösterilmeden Atatürk ve Ziya Gökalp ilişkisi anlatılmak istendiği vakit, hemen söylenen bir cümledir. Bu

<sup>246</sup> Aynı yazı *Ziya Gökalp* dergisinin 24. sayısında da yayımlanmıştır.

cümlelerin tekrar edilmesinin sebebi Ziya Gökalp'in bütün yazı ve şiirlerine bakıldığı zaman daha iyi anlaşılır. Ziya Gökalp'in dil, din, eğitim, siyasi ya da tarih meselelerini ele alışı bütüncüdür ve geçmişten günümüze olup biteni ortaya koyarak yeni bir hayat anlayışı etrafında yoğunlaşır. Yeni hayat demek, yeni bir felsefe demektir. Felsefesini kurabilmek için tarihe yönelen Gökalp; toplumu anlamaya, toplumun değerlerini çözmeye çalışmıştır. Gökalp'in millet anlayışı ya da halkçılık anlayışı üzerinde durmasının sebebi, yeniden dirilişte gidilecek yolun inşasını yapmak istemesindendir. İnci Enginün, Ziya Gökalp'i "kökü Şinasi'de aranabilecek yazarlardan" (2000: 831) diye tanımlar ve *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabı ve Türk modernleşmedeki yerini şöyle özetler:

Fikir yönü ağır basan bu eğitici edebiyatın örnekleri hayatta da kendilerini göstermiştir.

Tanzimat sonrası edebiyatımızın hayatın, düşüncelerin değişmesindeki rolü derindir. Şinasi ile başlayan bu süreç Ziya Gökalp'in Türklerin siyaset ve kültür dünyasını şekillendiren *Türkçülüğün Esasları* (1924)'na kadar ulaşır. Şinasi ile Ziya Gökalp arasındaki çizgi, yeni bir zihniyet, yeni devlet ve yeni hayat tarzlarını kuran millî kimliğin oluşmasında çatışan ve uzlaşan görüşlerin ilginç gelişme macerasını yansıtır. "Hürriyet Kasidesi" ile Atatürk'ün yaptıkları karşılaştırılırsa, Namık Kemal'in ideal devlet adamı Atatürk'te bulunur. Bu macerada birbirine zıt davranışlar ve fikirler bile Türk insanına kendileri üzerinde yeniden düşünce fırsatı vermiştir (Enginün 2000: 839).

Cavit Orhan Tütengil "Türk devriminin düşünsel dayanaklarını araştıranlar çoğunlukla bir "ideolog", bir "mimar" olarak Ziya Gökalp'in yerini tartışmışlardır" (1978: 380) derken pek de haksız sayılmaz. Türk modernleşmesinde Gökalp'in yeri hep sorgulanagelmıştır. Tütengil de yazısının devamında Beysanoğlu'nun aşağıdaki yazısına benzer biçimde bir çizgiyle Gökalp-Atatürk yakınlığını anlatmıştır. Aynı noktalara temas etmiş, Gökalp'in manzumelerinden örneklerle bu ilişkiyi somutlaştırmıştır.

Şevket Beysanoğlu'nun "Atatürk ve Ziya Gökalp" başlıklı yazısında, Ziya Gökalp ve Atatürk'ün ilişkisi Selanik'ten başlatılarak Cumhuriyet'in kurulduğu yıllara değin incelenir. 1923'te Ziya Gökalp'in Telif ve Tercüme Encümeni Başkanlığına atandığının altı çizilir. Atatürk'ün, Ziya Gökalp'i Çankaya'ya çağırması ve sonrasında *Doğru Yol*, *Hâkimiyet-i Millîye* ve *Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri* adlı kitapçığı hazırlamasından, Gökalp'in *Hâkimiyet-i Millîye* ve *Yeni Gün* gazetelerindeki "Fırka



Nedir?” başlıklı bir seri makale dizisinden, *Yeni Türkiye* gazetesinde “Yeni Türkiye’nin Hedefleri” başlığı altında yayımladığı makalelerinden bahsedilir (1984: 259-274).

Şevket Beysanoğlu’nun hazırladığı *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar-Söylenenler* yayın dizisinde de benzer konulu birçok makale vardır. *Ziya Gökalp* dergisinde de yine Atatürk ve Ziya Gökalp ilişkisi hakkında Cavit Orhan Tütengil, Orhan Asena gibi farklı yazarların konuyla ilgili yazıları mevcuttur. 1973 yılında Hacettepe Üniversitesinde Aytül Gömülü’nün Sosyoloji bölümünde hazırladığı “Atatürk İlkeleri ve Üzerinde Ziya Gökalp’in İzleri” adlı yüksek lisans tezi özel olarak Atatürk ilkeleri ve Gökalp ilişkisini tespit etmeye yöneliktir. *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabından alıntılar da yapılan tezde, Atatürk ilkelerinin hareket noktası olarak Gökalp’in fikirlerine dikkat çekilir.

Ziya Gökalp, Atatürk hakkında düşündüklerini *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabının “Türkçülüğün Tarihi” başlığı altında şöyle açıklar:

Maamâfih, Türkçülüğe dâir bütün bu hareketler akim kalacaktı, eğer Türkleri Türkçülük mefkûresi etrafında birleştirerek büyük bir inkıraz tehlikesinden kurtarmaya muvaffak olan büyük büyük bir dâhi zuhur etmeseydi! Bu büyük dâhinin ismini söylemeye hâcet yok. Bütün cihân bugün Gazi Mustafa Kemal Paşa ismini mukaddes bir kelime addederek her an hürmetle anmaktadır. Evvelce Türkiye’de, Türk milletinin hiçbir mevkii yoktu. Bugün, her hak Türküdür. Bu topraktaki hâkimiyet Türk hâkimiyetidir; siyâsette, harsta, iktisatta hep Türk halkı hâkimdir. Bu kadar kat’î ve büyük inklâbı yapan zât, Türkçülüğün en büyük adamıdır. Çünkü, düşünmek ve söylemek kolaydır; fakat yapmak ve bilhassa muvaffakiyetle neticelendirmek çok güçtür (Ziya Gökalp 2007: 180, Ziya Gökalp 1986: 11).

Ziya Gökalp’in manzumelerinde Atatürk “dâhi, fâtilh, arslan, yiğit” sıfatlarıyla tanımlanır. Atatürk’ten bahsettiği manzumeler şunlardır: “İzmir’de”, “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi”, “İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)”, “İkinci İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)”, “İpek Kozası”, “Niçin”.

“İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) adlı manzumede adından anlaşılaacağı üzere bir dilekçedir. Mustafa Kemal’e ithaf edilen manzumede, ondan beklenenler ve özellikle onun Yunan karşısında gösterdiği başarılarından bahsedilir. Dörtlüklerle yazılan manzumede öncelikle, yurdun düzenden ümrandan mahrum oluşu, köylülerin irfan

nasibinin olmayışı dile getirilir. Daha sonra Atatürk’e “Ey kurtaran bizi zâlim Yunan’dan!” dizesiyle seslenilir. Daha birçok düşmanlardan da kurtarması istenir. I. çoğul kişi ağzından yazılan manzumenin ikinci, üçüncü ve dördüncü dördlüklerinde “medeniyet, mefkûre, harp, millet” sözcükleri bağlamında halkın sesi yansıtılmaya çalışılır. Mefkûrenin parlaklığı, medeniyetin uzaklığı; ancak milletin yükselmek arzusu belirtilir ve ardından “Kurtar bizi cehâletten, noksândan!” diye Atatürk’e seslenilir. İktisadî buhrandan ancak her hünerde zafer kazanılırsa çıkılacağı, harpte nasıl her nefer bir ün aldıysa tezgâh başında da bir sanata ışık verilmesi lazım olduğu vurgulanır. Gökalp’i “halkçılık” anlayışı ve Atatürk’ün Türk milletine rehber oluşu manzumeye şöyle yansır:

“Mektep, müze, dârü’l-fünûn isteriz;  
Halkçılığa uyar kanûn isteriz;  
Terâkkimiz her ân koşsun isteriz:  
Kurtar bizi beyne’l-milel husrândan!

Sen dâhisin, buna çoktan inandık..  
Mefkûresiz rehberlerden pek yandık..  
Garp’te Şarklı yaşayıştan usandık:  
Kurtar bizi bu karanlık zindândan!

Göster şimdi ilmî, harsî hedefler:  
Âlim, şâir, kumanda’nda hep asker..  
Her şey olur: Yalnız iste, emir ver..  
Kurtar bizi meskenetten, hirmândan!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 291)

Ziya Gökalp, aydınların halka doğru gitmesine inanan biridir. Okul, müze, fen fakülteleri kurulmasını arzular. Gökalp’e göre “halkçılığa” uygun kanunlar yapılmalı, ilerleme her an daim olmalı ve beynelmilel hüsrandan artık kurtulmak gereklidir. Bunu yapacak kişi, Gâzi Paşa’dır. Halk mefkûresiz rehberlerden çok çekmiştir, pek yanmıştır; bu rehberler yüzünden Batı’da Doğulu yaşamak zorunda kalmıştır. Bu karanlık günlerden bizi kurtaracak dâhi, beklenen kişi Gâzi Paşa’dır. Ondan ilim, kültür gibi konularda hedefler göstermesi istenir. Âlim, şair, asker bütün millet onun kumandası (yönetimi) altındadır. O istesin yeter ki her şey olur. Bu miskinlikten, mahrumiyetten kurtar diyerek Gazi Paşa’ya yakarılır. “İstid’â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) manzumesinin son iki dördlüğünde Abdülhâmit’ten ve onun yaldızlı yılan oluşundan bahsedilir. Manzumenin asıl kısmı Atatürk’e seslenildiği ve yeni hayattan nelerin arzulandığının anlatıldığı ilk dördlüklerdir. Yukarıda yer verilen bu bölümlerde

Atatürk'ün Türk milletini kurtaracak hem askerî hem kültür sahalarında rehber oluşu üzerinde durulur.

“İkinci İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) manzumesinde Atatürk “eserinin borçlusu” olarak ele alınır. Daha doğrusu eserine sahip çıkması, eserini tamamlaması gerektiği hatırlatılır. Bu manzum dilekçe, Atatürk’e yazılan manzum dilekçelerin ikincisidir; iki dilekçe birbirini bütünler. Atatürk’ün barıştan sonra, herkes gibi biri, hür biri olmak arzusunun büyük bir vehim doğurduğu; bunun memleketin derde düşmesi, memlekette felaketin yeniden başlaması, kıyametin kopması demek manasına geleceği anlatılır. Hayır bu mümkün değildir, bir milletin beşiri (müjdecisi, Hz.Muhammed’in sıfatlarından) fert olamaz; belki mefkûresiz (ülküsüz, idealsiz) bir insan hürdür, ancak vazifenin esiri hür olamaz. Kimse başladığı işi yarım bırakamaz, her kişi eserinin borçlusudur. Atatürk’e şöyle seslenilir:

“Gâzi Paşa! Gerçi fazla yoruldun,  
İhtimâl ki râhata da muhtâcsın..  
Lâkin Türk’ün tılsımını sen buldun,  
İksir gibi bu millete ilâcsın..

Türk çocuktur yaşayamaz babasız,  
Karanlıkta kulağuzsuz, lambasız..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 292)

Atatürk, Türk’ün babasıdır; gerçi savaşlardan yorulmuştur ve dinlenmek ister, artık biraz rahata ihtiyacı vardır. Fakat Türk tılsımını, gizli kuvvetini Atatürk’te bulmuştur. Atatürk, bu millete iksir gibi gelmiştir. Manzumenin son kısmında bu memleketin artık hür olduğu, çiftlik ya da malikane olmadığı vurgulanır. Bu milletin soyu kahramanlara dayanır. “Arslanları görmek ister başında” sözleriyle Atatürk’e “arслан” sıfatı yakıştırılır. Tehlikeli, sıkıntılı zamanlarında kim bu millete medet eylemişse ancak o kişi bu milletin mutemedidir. Medet eyleyene itimat edilir, ziyadesiyle doğru ve müstakim olan kişiye güvenilir.

“İzmir’de” (1922), Kurtuluş Savaşı’nda Yunanlıların İzmir’den kaçışı hakkında yazılmış bir manzumedir. “Yuha! Yuha! Kaçıyor Yunan!/ Alkış! Alkış! Geliyor arslan!” (Ziya Gökalp 1989a: 287) dizelerinde bahsedilen “arслан” Atatürk’tür. Manzumenin

bütününde silahsız bir orduya saldıran, Türkler kan dökülmeden barış olsun istemesine rağmen kan döken bir Yunan milletinden söz edilir.

Yetimler için yazılan “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922), manzumesinde Atatürk aşağıdaki dizelerde şöyle geçer:

“İlâhî! Sen mümkün ettin muhâli,  
Avrupa’ya alkışlattın Hilâl’i,  
Başımızdan eksik etme Kemâl’i,

Yeryüzünde şimdi odur arslanın,  
Umacısı İngiliz’le Yunan’ın.

Odur silen alnımızdan lekeyi,  
Kurtaracak daha nice ülkeyi,  
Hind’i, Mısır’ı, Kerbelâ’yı, Mekke’yi.

Çabuk büyüt biz de yiğit olalım,  
Ordusunda gâzî şehîd olalım.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 288-289)

Atatürk imkânsız görülen hayali gerçekleştiren, Avrupa’ya Hilâl’i alkışlatan, İslam’ı yücelten, Allah’ın yeryüzündeki arslanı olarak tanımlanmıştır. İngiliz’in ve Yunan’ın korkacağı bir umacı olarak gösterilir. Atatürk’ün politikaları Asya toplumlarına da örnek teşkil eder. Her çocuk çabucak büyüyüp onun ordusunda gazi, şehit olmak ister; onun ordusunda onunla ülkü birliği yapmanın önemi özellikle son sözlerde işlenir.

Ziya Gökalp, “Niçin” (1922) manzumesinde Atatürk’ün kahramanlığı dile getirilir, düşmanların bu kahramanın halk üzerindeki birleştirici etkisinden korkmakta haklı olduklarını ancak dostların niçin bu şandan tiksindiklerini anlamadığını sorgular. Atatürk, “dâhi Türk” diye tanımlanır. Bu kuvvetin sulhte de önemli olduğu daha harp bitmeden niçin yıpratılmaya çalışıldığı üzerinde durulur. Lozan’da yaşananlara değinilir ve böyle zamanlarda müttehit olunmak gerektiği hatırlatılır. Aşağıdaki dizelerde Atatürk tasvir edilir:

“Millet fedâyîdir kahramanına  
Kim taş atabilir onun şanına?  
Dil uzatma sakın Türk Arslanı’na!  
Anlatayım sana bilmezsen niçin..

O, millî dehânın tam Kemâl’idir

Türk'ün hem Celâl'i, hem Cemâl'idir  
Mefkûre görünmez, o timsâlidir  
Mefkûreye çattın söyle, sen niçin?

Uyanık bulunun ey Türk gençleri!  
İrticâ sevemez bu hür rehberi,  
Susturun mantıkla kin güdenleri,  
Borcumuz savaşmak ebeden, niçin..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 298)

Atatürk bu dizelerde Türk arslanı olarak gösterilir. Ülkünün timsali, Türk'ün Celal'i ve Cemal'idir. Celal ve Cemal sözcükleri ile onun büyüklüğü, azameti, Hak yolunda yürüdüğü anlatılmak istenmiştir. “Millî deha”nın yansıdığı bir lider olarak görülür; bu mefkûre sahibi lidere neden karşı çıkanlar, onu neden yıpratmak isteyenler olduğu sorgulanır. Türk gençlerine seslenerek uyanık olmaları hatırlatılır. Mantığın işlemesi yolunda öğütler verilir.

“Arslan Basat” adlı manzum masalda da “son kısma ilâve ettiği altı beyitte, Oğuz-ili'nin Tepegöz'den kurtulması ile İstiklâl Savaşı'mız, Tepegöz'ü mahveden Arslan Basat'ın kahramanlığı ile Türkler'in yetiştirdiği kahramanlar ve Atatürk arsında bağlılık yaratmıştır” (Ziya Gökalp 1989a: 352). Ziya Gökalp'in manzumelerini ve masallarının tenkitli basımını hazırlayan Fevziye Abdullah Tansel, Yeni Mecmua'daki baskıda yer alan ancak Altun Işık masal kitabında olmayan bir açıklamayı “Notlar” başlığı altında “LXX” numarasıyla verir. *Yeni Mecmua*'da “Tepegöz” hikâyesinin başında iki lejanddan bahsedildiğini, birincisinin “Ergenekon” diğeri Dede Korkut'taki “Tepegöz” olduğunu belirtir. Birinci lejandın kahramanı Kurt, ikincisinin Arslan'dır. Ziya Gökalp, bir şair çıkar da devletimizin esası Kayı Boyu'na ait bu iki hikâyeyi bir Şeh-Nâme, bir Altun Destan çıkarır ümidini dile getirir. Bu açıklama kitap baskısında yer almadığı için Tansel bunun üzerinde durmuş ve böyle bir destanı Gökalp'in kaleme aldığını tespit etmiştir (Ziya Gökalp 1989a: 351-352). Ziya Gökalp'in Türk tarihindeki kronolojiyi dikkate alarak efsanelerden yararlanarak yaşadığı dönemde bu efsaneleri yeniden yazması söz konusudur. Bu nedenle İstiklal Savaşı'na, dolayısıyla Atatürk'e yer vermesi yaşananları masal dilinde genç nesillere aktarma isteğinden kaynaklanır. “Arslan Basat” manzum bir masal olduğu için burada yer verilmemiştir.

## 10. BÖLÜM

### AİLE

Ziya Gökalp'in, *Yeni Mecmua*'da yayımlanan yazıları *Türk Ahlâkı* (1975) adıyla kitaplaştırılmıştır. Ancak *Yeni Mecmua*'daki bütün yazılar kitaba alınmamıştır. Kitapta "Aile Ahlakı" konusunu işleyen makalelere ağırlık verilmiştir. Gerek manzumelerden gerekse düzyazılardan hareketle Ziya Gökalp'in sosyolojisinde "aile" kurumunun özellikle ele alındığı söylenebilir. İmparatorluktan ulus-devlet düzenine geçişte bu kurumun nasıl yapılandırılacağına dair görüşlerini eserlerinde açıklamıştır. Ziya Gökalp'in aile hakkındaki görüşlerine dair yapılmış çalışmalar da mevcuttur.<sup>247</sup> Ziya Gökalp'in *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) adlı kitabının "dördüncü kitap" diye adlandırılan bölümü de "Türk Ailesi" konusuna ayrılmıştır. Kitabın beşinci kitap diye adlandırılan başlığında da iktisadi hayat konusu ele alınırken aile kavramı iktisatla bağlantılı olarak ele alınır.

*Türkçülüğün Esâsları* (1923) kitabında Ahlaki Türkçülük başlığı altında aile ahlakından bahsedilir. *Hakimiyet-i Milliye* ve *Küçük Mecmua*'da da konuya dair makaleler vardır.

Ziya Gökalp'in aile kavramına yaklaşımında iki unsur belirleyicidir. Birincisi ailede kadının yeri ve kadının yerinin tespit edilmesi; ikincisi dinin bu kurumla ilgili uygulamalarda etkisi. Ziya Gökalp'in sosyolojisinde İslam dini ve İslam dinine dayalı uygulamalar ile Batı modelinin çarpışması söz konusudur. Eskinin tamamen yıkılması ve ortadan kaldırılması için izlenecek yolda teoriler ortaya koyar. Bu nedenle bir

<sup>247</sup> DURMUŞ Ahmet Hakan (1999) "Ziya Gökalp'e Göre Türk Aile Yapısı", Sakarya Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

GÜNGÖR Nevin (1979) "Mehmet Âkif Ersoy ve Ziya Gökalp'ta Mukayeseli 'Aile ve Ahlâk' Anlayışı", Tezi yöneten: Prof. Dr. Nihat Nirun, HÜ Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü Kitaplığı, Tezin numarası: 1979/ 167.

ARGUNŞAH Hülya (1996) "Ziya Gökalp'in Limni ve Malta Mektuplarında Aile, Kadın ve Çocuk Eğitimi Fikri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7. sayı, 247-263. (<http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi> Erişim tarihi: 13 Ağustos 2012).

konuyu ele alırken tarihî perspektifle o kavramı değerlendirir ve ne yapılabileceği üzerine düşüncelerini kaleme alır. Ziya Gökalp'in düzyazılarında tarihî bilgiler daha ağırlık kazanırken manzumelerde daha çok ne yapılacağına dikkat çeker. Bu nedenle Ziya Gökalp'in girift bir tarzda ele alınan makalelerini okumakta zorlananlar manzumeleriyle yetinirler. Gökalp; bir akademisyen olarak incelediği konuları makalelerinde yeterince işlese bile, okur kitlesini genişletmek ve etki alanının daha fazla olmasını sağlamak bakımından aynı konuları manzumelerinde yazmaktan geri durmamıştır.

Aile konusunu ele alırken Ziya Gökalp, ahlak kavramından yola çıkar. *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) ve *Türk Ahlâkı* (1975) kitaplarında “Türklerde aile kavramı İslamiyet’ten evvel nasıldı?” Sorusunun cevabı verilmiştir. Tarihî bilgiler verilerek bu kavramın Türklerin toplumsal yaşamdaki çizgisi belirlenmiştir. Ziya Gökalp, boy, soy, pederî aile ve izdivaci aile terimleriyle geçmişten söz etmiş ve gelecekte nasıl bir Türk ailesi olacağından bahsetmiştir. Manzumelerinde bu tarihî tasniften ziyade gelecekteki aile modelinden bahsetmiştir. *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) kitabı yarım kalmış bir çalışma olması nedeniyle olsa gerek gelecekteki Türk ailesinden bahsedilmemiştir. *Türk Ahlâkı* (1975) kitabında ise “Aile Ahlâkı” kenar başlığı altında “Asrî aile ve millî aile” konusu ele alınmıştır (Ziya Gökalp 1975: 176-183). Bu makalede öncelikle milletlerin de fertler gibi kendilerine özgü bir ruha sahip oluşundan bahsedilir. Sonrasında ise hars ve millet kavramları üzerinde durulur. Milletleri birbirinden ayıran şeyin hars oluşuna dikkat çekilir. Türklerin Tanzimat’tan evvel İran medeniyetine mensup olduğu, Tanzimat döneminde bu medeniyetten Avrupa medeniyetine geçerken sadece akıl ve mantığın fenniye ve usullerinin değiştirilmesi gerektiği belirtilir. Özetle Avrupa’dan sadece medeniyet dersleri alınmalıdır. Bununla birlikte Tanzimatçılar bir de “hars” olduğunu fark etmedikleri için garplılaşmak hareketini millî şahsiyeti de ihata etmek istemişlerdir. Gökalp’e göre Tanzimatçıların en büyük hatası medeniyet ile hars arasındaki çizgiyi kavrayamamalarıdır. Yazının devamında teceddüdden, medeniyetten ve Avrupa milletlerinden örnekler ve açıklamalar yer alır. Medeni terakki ile harsi tekâmül üzerinde durulur. Bu ikisi arasındaki farkın anlaşılmasının; Türk toplumsal yaşamında buhrana sebep olduğu, aile ve diğer kurumların bu şiddetli buhrandan etkilendiği belirtilir:

Bir taraftan garpçılar millî harsın mevcudiyetinden haberdar olmadıkları için yalnız medeni terakkiye ehemmiyet verirler. Binaenaleyh her husus gibi aile sahasında da körü körüne Avrupayı taklide çalışıyorlar. Asrî aileye vasıl olacağız diye millî aileyi tahrip ediyorlar. Diğer taraftan müfrit şarkçılar da (Ananevî aile) bozulacak diye asrî aileyi ve asrî kadınlık telâkkilerini kemâl-i şiddetle reddediyorlar.

Bize göre, bu ifratçı ceryanların ikisi de doğru değildir. Türk ailesi Avrupa medeniyetinden yeni zihniyetler alarak şüphesiz asrîleşecektir. Fakat Türk ailesi ne Fransız ailesinin, ne İngiliz ailesinin, ne de Alman ailesinin bir eşi olmayacaktır. Türk kadınlığı asrî terakkilerden feyiz alarak bir takım teâlilere mazhar olacaktır. Fakat Türk kadını, ne Fransız kadınının, ne İngiliz kadınının, ne de Alman kadınının bir taslağı olmayacaktır.

Harsın inkişâfı, bütün canlı mevcutların tâbi olduğu dahili tekâmül tarikiyledir. Binaenaleyh kadının ve ailenin harsa ait kısmı da ancak bu tarzda tekâmül edecektir. Bundan dolayıdır ki Türk ailesinin medeni unsurları itibariyle yarın ne olacağını bu günden az çok tayin edebiliriz. Fakat Türk ailesinin ve Türk kadınlığının harsî tekâmülünü tayin etmek için elimizde şey'î olarak hiçbir vesika yoktur. Hayatın doğuracağı bu mevlûdi, ancak o doğduktan sonra tavsif edebiliriz.

Mamafih millî ailemizin istikbalini, müsbet bir surette, tayin edememekle onun normal bir halde tekâmül etmesini menfî bir tarıklâ temin edebiliriz. JanJak Russonun (tabiat)ı, (medeniyet)e karşı siyanet için tatbikini tavsiye ettiği (menfî terbiye) usulünü biz de (hars)ı (medeniyet)e karşı siyanet fikriyle neden tatbik etmiyelim? Bu maksada vusûl için başka milletlere ait aile yahut kadınlık enmûzecelelerinin âdî taklitleri suretinde görünen her şeyi (taslak) diye reddetmeliyiz. Biz bu taslakları redde devam ettikçe, içtimaî tekâmül normal bir surette inkişaf ederek bir gün bize milli bir aile ve orijinal bir Türk kadınlığı arzedecektir (Ziya Gökalp 1975: 182-183).

Görüldüğü üzere Ziya Gökalp, millî bir aile kurumunun hars düşüncesinden uzakta kurulamayacağı kanaatindedir. Modern/Batılı/Medeniyete uygun Türk ailesinin kurulabilmesi için harsın ne olduğunun kavranması gerektiğinin altını çizer. Asrî aile (modern aile) kurumunun kendini ortaya koymasının taklitten vazgeçilmesiyle olacağına inanan Gökalp, aile kurumunu kadınla birlikte ele alır ve kadının aile kurumundaki rolünü yeniden yapılandırmak ister. Bu bağlamda aile kurumu; kadın, erkek ve çocuklar başlıkları altında değerlendirilecektir.

Ziya Gökalp'in incelenen 125 manzumesinden 20'sinde aile kurumundan izler olduğu tespit edilmiştir. Manzumelerin Gökalp'in şiir kitaplarına göre dökümü aşağıdaki gibidir:



**Tablo 13:** “Aile” Kurumunun İşlendiği Manzumelerin Dökümü

|                                                     |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|-----------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b><i>Kızılme</i> (1914)<br/>3 manzume</b>          | “Akkurum” (1911), “İlâhî” (1913), “Şehid Haremi” (1913).                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
| <b><i>Yeni Hayat</i> (1918)<br/>5 manzume</b>       | “Çocuk Duâları” (1915), “Meslek Kadını” (1918), “Âile” (1918), “Ev Kadını” (1918), “Kadın” (1918).                                                                                                                                                                                                                                                   |
| <b><i>Dağınık Şiirler</i> (1952)<br/>12 manzume</b> | “Ağa Kimdir” (1909), “Küçük Tomris” (1913), “Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922), “CI” (1919), “Vakf” (1918), “Ak Destan” (1922), “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmî’nin Sünnet İlâhîsi” (1922), “Askerî Mezarlık’ın Kitâbesi” (1922), “İkinci İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922), “Kara Destan” (1922), “Ak Destan” (1922), “İzmir Bayramı” (1922). |

Ziya Gökalp içtimaiyatçı olarak aile kavramını tahlil ederken ahlak kavramını açıklamıştır. Aşağıdaki manzume Gökalp’in arzu ettiği ailedir, aile kavramıyla aslında kadının ailedeki konumunu ve haklarını yeniden belirlemek niyetindedir:

Bir kadın var ki yâ annem, yâ kardeşim, yâ kızım,  
Odur bende en mukaddes duyguları yaşatan..  
Bir diğeri sevgilim ki günüm, ayım, yıldızım,  
Odur bana hayattaki şiirleri anlatan..

Bu mahlûklar nasıl hakir olur şer‘in gözündə?  
Bir yanlışlık var mutlakâ müfessirin sözünde!

Âiledir bu milletin, bu devletin esâsı,  
Kadın tamam olmadıkça eksik kalır bu hayât.....  
Âilenin adle uygun olmak için binâsı  
Nikâh, talâk, mîrâs: Bu üç işde gerek müsâvât.

Bir kız irste yarım erkek, izdivâçta dörtte-bir  
Bulundukça ne âile, ne memleket yükselir..  
Diğerk haklar için millî mahkemeler açmışız,  
Âileyi bırakmışız medresenin elinde..  
Bilmem niçün, kadınlığa âit işten kaçmışız,  
Yâ onun da bir emeği yok mu bu Türk ilinde?

Yoksa o mu iğnesinden kanlı süngü yaparak  
Haklarını pençemizden ihtilâlle alacak?  
(Ziya Gökalp 1989a: 116)

Kadın erkeğin annesidir, kadın erkeğin kardeşidir, kadın erkeğin evladıdır ya da kadın erkeğin sevgilisidir hayattaki şiirleri yazdıran. Gökalp’e göre “Şer’in gözündə” kadınlar kıymetsiz, itibarsız, küçük ve kudretsiz görülmektedir. Bu yorumda bir hata olduğuna

inanan Gökâlp, manzumede bu işte bir yanlışlık var der. Milletin, devletin esası ailedir; eğer kadın arzu ettiği yerde değilse ailede, hayat eksik kalır. Aile binasının adaletle uygun olması için kadına “nikâh, talak ve miras” konularında erkeklerle eşit haklar verilmelidir. Kadın ırste yarım erkek sayılıyorsa, yani bir yakınının vefatı hâlinde mirastan erkeklerle eşit pay değil erkeğin yarısı kadar, evlilikte ise dörtte bir kadar pay sahibi ise böyle bir durumda ne aile ne de memleket yükselebilir. Kadının Türk ilinde, Türk toplumunda bir emeği yok mu? Yoksa acaba kadın iğnesinden kanlı süngü yaparak, savaşıarak mı erkeklerin pençesinden haklarını isyanla, ihtilalle mi alacak? Özetle Ziya Gökâlp bu şiirinde yeni bir aileden bahsediyor. Kadının mazhar olduğu haklardan değil de elde etmesi hatta zorla alması gereken haklardan.

Yeni kurulan Cumhuriyet’in fikir babası olan Ziya Gökâlp, kadının toplumdaki yerine farklı bir bakış açısı getirmiş yirminci yüzyılın başında öne sürdüğü fikirler ile geleneksel yapıdaki anlayıştan farklı bir kadın modelinden bahsetmiştir. Manzumelerinde kadının toplumdaki yerini, ideal kadın modelini, kadının meslekleşmesi gibi konuları gündeme getirmiştir.

İslam öncesi Türk hukuk tarihi hakkında ayrıntılı bilgi elde mevcut değildir. Tarihçiler, bu konuda daha çok genel bilgiler verebilmektedir. Buna karşın, İslam sonrası hukuk tarihi ile ilgili özellikle de Osmanlı dönemi için ise kaynak bulmak daha kolaydır. Osmanlı kanunnâmeleri bu malzemelerin başında gelmektedir. Esasen örfî hukuka dayanmakla birlikte bu kanunnameler, kısmen de olsa İslam hukukuna dayanmaktadır. Tanzimat’a kadar Türk kültür hayatında iki tür tedvin faaliyeti söz konusudur: Şer’î hukuka, fıkha dayalı ve sultanların kanun koyma usulüyle örfî ve teâmülî hukuka dayalı. Tanzimat’tan sonra ise iki şekilde kanun yapma faaliyeti söz konusudur. Birincisi Batı kanunlarından iktibasta bulunma ikincisi ise Mecelle ve Aile Hukuku Kararnâmesi hareketidir. Tanzimat sonrasında ise Anayasa Hukuku, Medenî Hukuk, Ceza Hukuku, Ticaret Hukuku, Hukuk Muhâkemeleri Usulü, Ceza Muhâkemeleri Usulü başlığı altında kanunlar yapılmıştır. Medenî Hukuk’un bir bölümü olan “1917 Hukuk-ı Âile Kararnamesi”nde Ziya Gökâlp’in etkisi büyüktür (Şener<sup>248</sup>: 231-232).

<sup>248</sup> (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/69/1746/18556.pd> 27 Haziran 2014)

Ziya Gökalp'in, *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabının ikinci kısmı "Türkçülüğün Programı"nda "Aile Ahlâkı" bahsinde "Eski Türkler, hem demokrat hem de feminist idiler. Zaten demokrat olan cemiyetler umumiyetle feminist olurlar" (Ziya Gökalp 2007: 275) der. Yine kitabın "Vatanî Ahlâk" başlığı altında "Dünyanın en demokrat kavmi eski Türkler olduğu gibi, en feminist nesli de yine eski Türklerdir. Zaten feminizm, demokrasinin, yani müsâvâtın kadınlara ait bir tecellisinden ibarettir" (Ziya Gökalp 2007: 268) diyerek feminizm kavramının Türkçülük açısından neyi ifade ettiğini de belirtmiştir. Kitapta zaman zaman bu ifade geçmektedir.

1910'larda kaleme aldığı yazılarında kadın-erkek eşitliği, kadının toplumsal hayattaki yeri ve meslekleşmesi vb. üzerinde duran Ziya Gökalp, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin teorisyeni olarak aile, kadın, kadın-erkek eşitliği gibi konulardaki görüşleri ile Medenî Kanun'a giden yoldaki değişim sürecinde etkili olmuştur.

Bu yöndeki çalışmaların sonucunda evlenmede "Devlet İzni" zorunluluğu 1917'de getirilir. Poligami (çok kadınla evlenme) de "Birinci eşin rızası"nın alınması şartı getirilir. 1911'de Mebuslar Meclisi'nde Ceza Kanunu'nun tadiline ait görüşmeler sırasında "Zina" suçunda kadına ve erkeğe ağır cezalar verilmesi tartışılır ve bu konuda eşitlik getirilir (Hasanova 2007: 186).

Ziya Gökalp'in düzyazılarında kadın hukukuna dair yeni fikirler beyan edilir. Gökalp'in kadınlarla ilgili bu şiirleri o fikirlerin özetlenmesinden ibarettir denilse yanlış olmaz. Ziya Gökalp'in 125 manzumesinden 5'inde kadınlardan bahsedilir. Ziya Gökalp'in kadın temalı şiirleri şunlardır: "Kadın" (1918), "Meslek Kadını" (1918), "Âile" (1918), "Ev Kadını" (1918) ve "Mektepli Hanım Kızların Marşı" (1922). Diğer şiirlerinde de kadına ait benzetmeler söz konusudur, ancak bu şiirlerde "kadın"lar hakkında okuyucuya bir şey söylemez.

"Kadın" temasını ele alan bu manzumeleri kadının toplumsallaşması, kadının meslekleşmesi, kadının eğitim hakkı, kadının bireyselleşmesi, kadının gündelik yaşamı merkezinde değerlendirmek mümkündür.

Fevziye Abdullah Tansel, Ziya Gökalp külliyyatının şiirler cildi için yazdığı "Ziya Gökalp'in Şiirleri ve Halk Masalları" adlı incelemesinde Gökalp'in kadın temasını işlediği şiirlerden bahseder ve bu şiirleri "kadın hukukunu müdafaa eden şiirlerdir" diye

tanımlar. (Ziya Gökalp 1989a: XXIV). Tansel, Ziya Gökalp'in *Yeni Mecmua*'da yayımlanan yazılarından ve *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitaplarından alıntılarla "kadın" meselesine yaklaşımının üzerinde durur. Önemli bir tespitte bulunur: "Türkçülük'le birlikte feminizm mefkûresi de doğmuştur."

Ziya Gökalp'in feminizm anlayışı ev hayatına hapsedilmiş kadını evden çıkarmak, ona toplumsal hayatta yeni bir yer açmak temeline dayanır. Kadının toplumsallaşmasını toplum hayatında erkekle aynı haklara sahip olmasını ister. Kadına önem verir, çünkü kadını toplumu inşa eden varlıklar olarak görür. Kadının eğitim alması, toplum hayatında erkeğe bağımlı olmadan kendini var edebilmesi gerektiği düşüncelerinden hareket eder. Bu bakış açısı kadının evdeki görevlerinden feragat etmesi manasına gelmez, aksine kadının ev hayatındaki görevleri de toplumsal hayattaki yeni konumu kadar önemlidir.

Ziya Gökalp, kadını cemiyetin kurucusu, içtimâî hayatın temel aktörü olarak görür; içtimâî hayatta yeni roller üstlenen ve yeni haklara kavuşan kadın, ev hayatındaki vazifelerinden de feragat edemez. Aksine kadının anne, eş rolleri de içtimâî hayattaki aksiyonunun bir parçasıdır. Türkiye'de kadın hukuku Tanzimat'tan önce arazi kanunuyla yeni bir safhaya girer. 1917'de ve devamında kadın, aile hukukunda birtakım küçük teâililere mazhar olur. Özellikle muhabere döneminde mesleklere de dâhil olur. Kadınlar bu mesleklerde başarılı olabilmek için sadece lise öğrenimi değil ihtisasi ve yüksek öğrenimden de hisselerini almaya başlarlar. Kadının bu yeni hayatta takip edeceği felsefe, Türk toplum hayatı bakımından önemlidir (Ziya Gökalp 1975: 174).<sup>249</sup>

Ziya Gökalp'in "Kadın" (1918) adlı manzume, kadının toplumsal hayattaki rolünü ve değerini özetler niteliktedir:

Cemiyetin üç rüknü var, birincisi âile;  
Bu diyânet yuvasını kuran sensin, kadındır.  
Medeniyet bayrağını sensin alan ilk ele,  
Altun harflerle yazılacak ona senin adıdır.

İkincisi devlettir ki, onu erkek yaratmış;

<sup>249</sup> Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Aile Ahlakı Şövalye Aşkı ve Feminizm, nr: 19, 15 Teşrîn-i evvel 1917, s. 361-364 (Toplumsal hayatta kadın erkek ilişkilerine dair bir makale).

Avcı iken çoban olmuş, çoban iken hükümdâr.  
Kuvvet haktır diye âdil mahkemeler donatmış  
Hak kuvvettir diye düzmüş demir kollu ordular.

Üçüncüsü millettir ki, ilk insanca ülfetten  
Beri, rûhlar bu devrenin ermesine müştâktır.  
Din doğmuştu âileden, hukûk ise devletten  
Milletteki son mefkûre ilme uygun ahlâktır.

Millet yalnız yapılamaz, bunu ancak dirlikte  
Kadın erkek, iki vicdân birleşerek yapacak;  
İlk ma‘bedler ayrı idi, şimdi artık birlikte  
İki cins bir Arafât’ta bir Allâh’a tapacak!  
(Ziya Gökalp 1989a: 107)

Manzumede de görüldüğü üzere, cemiyet üç esas üzerinde yükselir: aile, devlet ve millet. Gökalp; aileyi diyanet yuvası diye tanımlar, kadını medeniyet bayrağını taşıyan kişi olarak tanımlar. “Diyânet” din kurallarına tam bağlı olma durumu<sup>250</sup>; dindarlık, dinin hükümlerine riâyet ve muktezasınca amel etmek, din emirlerinin hüsn-ü ihtiyar ile tatbiki<sup>251</sup> manalarına gelir. Gökalp, kadına “mürebbi ve mürşit” (Ziya Gökalp 1975: 175) rolünü biçmiştir, ondan her konuda özellikle aile hayatında birtakım roller üstlenmesini bekler. “Diyânet” kelimesi kadından ahlaki bakımdan beklenenlere de işaret eder. Ona göre aile hayatının üzerinde ancak devlet ve millet yükselir. Kadını ahlaki açıdan daha kuvvetli bulur ve o nedenle ailenin yapıcısı olarak görür.

Gökalp, kadının toplumsal hayatını ele aldığı şiirlerinde kadını “aile” noktasından ele alarak değerlendirir. Kadının ailedeki konumunu yeniden düzenlemek ister ki toplumda da kadının yeri ve değeri bilinsin. *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) kitabının dördüncü bölümünü “Türk Ailesi” konusuna ayırması da yine Gökalp’in Türk aile yapısını sadece günümüzdeki verilerle değerlendirmedeğinin bir göstergesidir. “İslâmiyet’ten Evvel Türk Ailesi”ni inceler. Gökalp, yaşadığı dönemde kadının ailedeki yerini belirlemek ona erkekle eşit haklar verebilmek arzusundadır. “Nikâh, talak ve miras” konularında aile hayatında kadının erkeklerle eşit haklara sahip olmasını ister.

Ziya Gökalp’in kızı Senihe Göksel “Annem Vecihe Ziya Gökalp (1879-1934 Nisan)” adlı yazısında erkek çocuk sahibi olmamanın miras meselesinde kadınlara ne gibi zorluklar yaşattığına dair izlenimlerini şöyle aktarır:

<sup>250</sup> [www.tdk.gov.tr](http://www.tdk.gov.tr) (diyanet maddesi 30 Haziran 2014)

<sup>251</sup> <http://www.osmanlicaturkce.com> (diyanet maddesi 30 Haziran 2014)

Annemin büyük üzüntülerinden biri de erkek çocuklarının yaşamamış olmasıydı. Eski kanunlara göre, erkek evlâdı olmıyanların âile miraslarının büyük bir kısmı yakın akrabalarına kalırdı. Etrafımızdaki dostlar zaman zaman bu meseleyi anneme tekrar ederlerdi. O da buna üzüldü, dururdu. Esasen babası öldüğü zaman, annemin erkek kardeşi olmadığı için, babasından kalan servetine vâris çıkanlardan annem çok zahmetler çekmişti. Biz çocuklarının da aynı âkıbete uğramamızdan endişe ederdi.

Bu vâris işlerinin gayritabiiliği, ve gayrimedenî oluşu, bütün Türk âilelerinde anormal bir durum yaratmış ve yüzyıllar boyunca bu hal böylece devam edegelmişti. Babam, Medenî Kanun'un memleketimizde de kabulünü ilk defa 1916 da İttihad ve Terakki Hükûmeti üzerindeki nüfuzundan faydalanarak çıkardığı “Hukuk-ı Âile Kararnâmesi” ile Medenî Kanunun temelini attırmıştı. Fakat, Birinci Dünya Harbinin feci âkibeti her şeyi unutturdu. Lâkin Babam, Millî Hükûmet zamanında Mebus olunca, bu işi tekrar ele aldı. Teşkilât-ı Esasiyye Encümeni'nde Medenî Kanunun kabulü imkânlarını hazırladı. Fakat, beklenmedik, bir zamanda Babam aramızdan ayrıldı. Üzerinde yıllarca çalıştığı Medenî Kanun da, Babamın ölümünden iki yıl sonra yürürlüğe girdi. Fakat, ne yazık ki, Annem de korktuğu âkıbete uğramaktan o da, biz de kurtulamadık (Kırzioğlu 1956: 130).

Ziya Gökalp'in kızı Senihe Göksel'in belirttiği üzere, Gökalp'in erkek çocuklarının yaşamaması kızlarının da miras meselesinde aynı sıkıntılarla karşılaşmasına neden olmuştur.

Ziya Gökalp'in kadınların toplumsal hayatta var olması ve kadınlarla ilgili önerileri onun Türk toplumuna bakış açısının neticesidir. *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabında da “Aile Ahlakı” başlığı altında eski Türklerde kadının erkekle eşit oluşunu ayrıntılarıyla ele alır:

“Toyonizm”<sup>252</sup> ile “Şamanizm”in kıymetçe müsâvî olması, hukukça erkek ve kadının müsâvî tanınmasına sebep olmuştu. Hattâ her işin gerek Toyonizme gerek Şamanizme istinâd etmesi lâzım geldiğinden her işe ait içtimâda kadınla erkeğin beraber bulunması şarttı. Meselâ velâyet-i âmme hakan ile hatunun her ikisinde müşterek tecelli ettiği için bir emirnâme yazıldığı zaman “Hakan emrediyor ki” ibaresiyle başlarsa mutâ olmazdı. Mutâ olması için behemehâl “Hakan ve hatun emrediyor ki” ibaresiyle sözüyle başlaması lâzımdı. Hakan tek başına bir elçiyi huzuruna kabul edemezdi. Elçiler ancak sağda hakan ve solda hatun oturdukları bir zamanda ikisinin birden huzuruna çıkardı (Ziya Gökalp 2007: 245, Ziya Gökalp 1986: 158).

<sup>252</sup> Türk dininin ruhânî reislerine “toyon” adını verirlerdi. Kâhin ve sihirbaza da “kam” derlerdi. “Şaman” kelimesi, bu “kam” kelimesinden doğmuştur. “Şamanizm” eski Türklerde, kehânetin ve ruhânî tababetin ismiydi. Ma'mâfih Şamanizm daha evvel mâderî totemizm devrinde bir “din”di. Toyonizmden sonra sihir mâhiyetine girdi. Bu sebeple sonraları Şamanizm, eski Türklerin dinî değil, sihrî bir sistemi oldu. Avrupalılar, Türklerin düttün dinî sistemlerine Şamanizm demekle hataya düşmüşlerdir. Tarih sahnesine çıktıktan sonra eski Türk dinine, toyonizm yahut nom demek lâzım gelir (Ziya Gökalp 2007: 339, Gökalp 1976e: 40).

*Türkçülüğün Esasları* kitabı 1923'te yayımlanmıştır. Ziya Gökalp'in aile hakkında belirttiği bu görüşler onun fikir hayatında yeni değildir. Gökalp'in aile hukuku ve kadının toplumsal hayattaki rolü hakkındaki görüşleri, bu konular hakkındaki kanunlaştırmalarda etkili olmuştur. O dönemde sosyal hayatta bazı inkılaplar yapılmıştır. Alâddin Korkmaz'ın "İçtimâî İnkılâp" başlığı altında detaylarını ele aldığı Ziya Gökalp'in düşünceleri sosyal hayatta "yeni bir hayat" anlayışının ve isteğinin ürünüdür (2005: 197-228). Mesela 1913'te yayımlanan bir kararname ile şer'i mahkemelerin yetkileri laik mahkemelere nazaran kısıtlanmıştır. 1914'te ise tüm yargı organları Adliye Nezaretine bağlanmış ve böylelikle Şeyhülislam'ın yetkileri sınırlandırılarak kabineden çıkarılmıştır (Hasanova 2007: 185).

Dolayısıyla, bu İslam aydınının itikat ve ibâdet konularında gereğinin yapılmasına karşın, kanun yapımında ve hukuki ilişkilerin düzenlenmesinde her milletin veya kavmin sosyo-kültürel yapısının dikkate alınmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Nitekim ona göre, millet, vatan, meslek, aile ideallerinin yanı sıra, demokrasi ve feminizmi de gerektiren bir yapıya uygun olarak kanunlar yapılması gerekir ve hukukun dinamik yapısı gereği şeriat da değişen toplum şartlarına göre değişmesi gelenekte de görüldüğü gibi olanak dâhilindedir (Hasanova 2007: 185).

Ziya Gökalp, *Yeni Mecmua*'da<sup>253</sup> yayımlanan daha sonra *Türk Ahlâkı* (1975) kitabında da yer alan "Aile Ahlakı Şövalye Aşk ve Feminizm" adlı yazısında şu soruyu sorar: "Türk kadınının başlamış olduğu bu yeni hayat, acaba Türk ailesi hakkında hayırlı olacak mı?" Gökalp, soruyu ardından cevaplamaya başlar. Bu yeni hayatta Türk kadınının takip edeceği felsefenin önemine değinir. Feminizmin kadının erkeğe müsavi olması demek olduğunu vurgular ve kadının aile hayatı ve toplumsal hayattaki yapıcı rolüne değinir. Eşitlik demek kadının aile kurumundaki vazifelerinden, toplumsal hayattaki yapıcı karakterinden vazgeçmesi demek değildir:

Erkek yalnız içtimai hayatta değil ihtilâti hayatta da kadından daha şedid, daha faal, bir surette yaşadığı için, ona nisbetle hem şahsiyeti, hem de ferdiyeti daha kuvvetlidir. Binaenaleyh kadın erkek kadar şahsiyet sahibi olmağa çalışmalı, fakat onun gibi de ferdiyetine esir olmamalıdır. Erkek vatanî ve meslekî ahlâkta kadının fevkindedir. Kadın bu hususlarda erkeğe ne kadar benzerse o kadar teâli eder. Fakat aynı zamanda erkek ferdi ihtiraslarla da şedid olduğu için, cinsi ahlâk ve aile ahlâkı itibariyle kadının dînundadır. Erkek sarhoş olur, kumar oynar, sefahatin hiçbir

<sup>253</sup> Ziya Gökalp: İçtimaiyat / Aile Ahlakı Şövalye Aşk ve Feminizm, nr: 19, 15 Teşrîn-i evvel 1917, s. 361-364 (Toplumsal hayatta kadın erkek ilişkilerine dair bir makale).

şeklinden kaçmaz, bu sahalarda kadın erkeğe benzemiyerek bilâkis onu kendine benzetmeğe çalışmalıdır. Türk feminizmi kadını vatanî ve meslekî vazifelere davet etmekle beraber, onlardan aileye ait vazifelerini de istemeyi unutmamalıdır. Ve bilhassa cinsi ahlâkta mürebbi ve mürşit rolünün kendilerine ait olduğunu daima onlara hatırlatmalıdır (Ziya Gökalp 1975: 174-175).

*Yeni Türkiye'nin Hedefleri* (1974) kitabında da “Kadınla Erkeğin Müsaviliği” konusunu cemiyet hayatı ve içtimai tekâmül bakımından ele almıştır. Kadının niçin erkeklerle eşit olamayacağını savunanlara karşı; kendi fikrinin olabirliğini sebeplerle, örneklerle açıklamıştır. Ziya Gökalp “halkçılığın birinci umdesi ırkların müsaviliği, ikinci umdesi milletlerin müsaviliği olduğu gibi, üçüncü umdesi de kadınla erkeğin müsaviliğidir” der (Ziya Gökalp 1974: 45).

Ziya Gökalp’in kadın-erkek eşitliğini “Âile” (1918) manzumesinde şöyle savunur: “Nikâh, talâk, mîrâs: Bu üç işde gerek müsâvât.” (Ziya Gökalp 1989a: 116). Kadınların da erkeklerle aynı haklara sahip olmaları gerektiğinin altını çizer. Yine “Kadın” (1918) manzumesinde de “Millet yalnız yapılamaz, bunu ancak dirlikte/ Kadın erkek, iki vicdân birleşerek yapacak,” (Ziya Gökalp 1989a: 107) diyerek kadın ve erkek unsurunun ancak birleştiği zaman millet kavramını oluşturacağını söyler.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde belirgin bir anne-kız ilişkisi hemen hemen yok gibidir. Annesiyle konuşan bir kızın ağzından yazılmış olan “Küçük Tomris” (1913) manzumesi sadece bu başlıkta ele alınacaktır. Küçük Tomris, kendini şöyle tanıtır okuyucuya şiirde: “Ben küçücük bir kızım,/ Yoktur süsüm, yaldızım. // Muhâcirler geldi mi,/ Annem bütün cicimi// Öksüzlere giydirir, / Ben de derim, ‘Anne ver!..’ ”. Şiirin devamında ise her gün vapur geçerken askerlerin çok yaşa sesiyle mendilini sallayan, kumbarasında para biriktiren, biriktirdiği paraları şangır şangır saymaktan hoşlanan; ancak bu paralarını donanmaya harç edecek kadar yürekli bir kız çocuğu anlatılır. Küçük Tomris bir gün sokak dağarcıklı askerler görür. Yurtlarına gittiğini düşünür. Askerlere “Allah selâmet versin!..” der, hemen bir Mehmetçik onu kollarına alıp kaldırarak “Tanrı dertten ve kederden seni korusun!” der. Mehmetçik’in gözlerinden birkaç damla yaş Tomris’in yüzüne düşer. Sonradan anlar ki askerlerin gözü yaşlıdır. Bunun sebebi acaba asker babaların yavrularını hatırlaması mı diye düşünür (Ziya Gökalp 1989a: 256).



Küçük Tomris'in annesiyle tek diyalogu cicilerini verip vermemesi üzerinedir. Şiirin bütününde duygulu, donanmaya destek olan, şefkatli bir kız çocuğu tanıtılır. Bu küçük kız adını tarihten alır, Tomris. Tomris, Türklerin ilk kadın kahramanlarından. Küçük Tomris'i gören askerler çocuklarını hatırlarlar ve gözyaşları yanaklarına düşer. 1913'te yazılmış olan bu manzume, anne-kız ilişkisinden ziyade küçük bir kızın o dönemdeki hisleri izlenimini vermektedir.

Ziya Gökalp yirminci yüzyılda kadınların meslekleşmesi meselesini gündeme getirir. Bu konu hakkında görüşlerini gerek düzyazılarında gerekse manzumelerinde dile getirir. Kadının çalışması ve meslekleşmesi konusunu ele aldığı "Meslek Kadını" (1918) manzumesi Gökalp'in bilinen manzumelerinden biridir. *Yeni Hayat* (1918) kitabında yayımlanan manzume; yeni bir hayat anlayışının, yeni bir kadın modelini yaratmak isteğinin de habercisidir. 1918'de yayımlanan şiir o günler için hiç de alışılmadık ve kadının toplumdaki yer hakkında o güne kadar söylenmemiş şeylerden bahsetmektedir. Uzun bir şiir olan "Meslek Kadını" şiirinde sadece kadının meslekleşmesinden bahsedilmez, kadın-erkek eşitliği, kadının koca bulması ya da aç kalması gibi konular da "meslekleşme" merkezinde sorgulanır.

Kadının mesleğinin sadece "karı olmak" olmadığını anlatan Gökalp, kadının geçinmesinin ve hayatını idame ettirmesinin bir erkeğe bağlanmasının doğru olmadığını görüşündedir. Bu sözlerini "Meslek Kadını" (1918) adlı şiirde şu dizelerle anlatır:

"Kadın yapsın evi erkeğe cennet,  
Erkek de iki kat çalışır elbet!..

Bu sözler hep doğru, fakat, her kadın,  
Bulur mu bir koca, bulsa da yarın,

Bu adam ölmez mi, o hâlde nasıl,  
Dersiniz: Kazanma, iste, muttasıl!"

(Ziya Gökalp 1989a: 114)

Kadının koca bulmaya mecbur edilmesini, kocasına bağlı bir iktisadi hayat sürmesini eleştiren Ziya Gökalp; özellikle 1918'de ve o dönemde savaş sebebiyle dul kalan kadınların istese de koca bulamayacağını da manzumede vurgulamıştır.

“Dersiniz, değiller mesleke muhtaç,  
Yâ koca bulmalı, yâ kalmalı aç!

Kadınlar önce de ziyâde iken,  
Harpten sonra bol bol koca nereden?”  
(Ziya Gökalp 1989a: 115)

Meslekleşmeyi bir zaruret olarak gören Gökalp, sefih kocalardan da manzumede bahseder. Kadının meslekleşmesine karşı çıkanlara, kadının aklının eksik olduğunu savunanlara da cevap verir.

Kadın-erkek eşitliğini savunan Gökalp; kadını evin esası, dolayısıyla da toplumun üzerinde yükseldiği kişi olarak görür. Bu nedenle kadının ev hayatındaki işlerini küçümsemez, aksine evin düzenlemesinin ne kadar önemli olduğunu vurgular: “Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922) şiirinde “Kimdir hergün işten sonra/ Size diken gömlek, mintan?/ Siz gidince uzaklara/ Evinize kimdir bakan?” (Ziya Gökalp 1989a: 294).

Eve bakan kadını iktisadi bakımdan da güçlendirmek isteyen Gökalp, kadınlara vaat ettiği bu yeni toplumsal hayatta kadını erkeğin rakibi olarak tanıtmaz. Kadın ve erkeğin birlikte çalışma hâlini “Meslek Kadını” (1918) şiirinde şöyle anlatıyor:

“Dersiniz, ‘Bir genç kız yaşı dolunca,  
Mutlaka kendine bulur bir koca,

Kocası evine getirir ekmek,  
O hâlde kadına meslek ne gerek?

Kadının mesleki olmaktır karı,  
Çıkmasın o sakın, bundan dışarı,

Ne lâzım erkeğin rakîbi olmak,  
Değil mi ikisi ezelden ortak?

İşçiye olunca rakîb karısı,  
Kol artar, ücretin gider yarısı,

İkisi alırlar aynı ücreti,  
Ocak’ın eksilir, artmaz serveti...

Lâkin o müsbet, bu menfi iktisat  
Yapsalar bir ücret olur iki kat...”

(Ziya Gökalp 1989a: 114)

Gökalp kadının çalışması hâlinde “kol artar, ücretin gider yarısı” fikrindedir; ancak savaş zamanı veya erkeğin hodkâm olması hâlinde kadının çalışabiliyor olması, onun el avuç açmasına engel olacak ve hayatta kalmasını sağlayacaktır. Öncelik her zaman kadın için evi, erkeği, çocuklarıdır. Kadın şefkat dolu bir varlıktır. Bununla birlikte kadının meslekleşmesi toplumsal koşulları düşünüldüğünde kaçınılmazdır.

Ziya Gökalp “Meslek Kadını” (1918) şiirinde savaş döneminde kadınların koca bulmalarının hiç de kolay olmadığını vurgular, kadınların meslek sahibi olmamalarının sonucunun “umuma odalık yapmak” olacağını altını çizer. Kadının çalışmasını iktisadi bakımdan gerekli gören Gökalp, kadınların sığınacak bir yer bulamadığının altını çizer ve “Yaşamak güçleşti, şimdi her erkek/ Ancak karısına yedirir yemek,” (Ziya Gökalp 1989a: 114) diyerek bunun kaçınılmaz olduğunu da belirtir. Kadınların çalışması bir ihtiyaçtır artık. Kadının meslekleşmesinin elzem oluşunu anlatan Gökalp, “ya koca bulmak ya da aç kalmak” arasında mecburen bir tercih yapmaması için kadınların ilim irfan öğrenmesi ve çalışmasının kaçınılmazlığını vurgular. Kadın hakları konusunda reformist bir anlayışın hâkim olduğu manzume, kadının ahlaken alçalmaması noktasıyla sonlandırılır. Kadına çalışma, ilim irfan hakkı tanımayanların niyetlerinin, onları umuma odalık yani umumhane kadını yapmak olduğundan şikâyet edilir.

Ziya Gökalp kadın hakları konusundaki bu reformist tutumunu “Ev Kadını” (1918) manzumesinde devam ettirmez. “Ev Kadını” (1918) manzumesinde evin cennet oluşu, evin kadından kadının evden ayrılamayacağı üzerinde durulur. “Meslek Kadını”, (1918) “Kadın” (1918), “Âile” (1918) manzumeleri kadın hakları konusunda birbirini bütünleyen şiirlerdir. Kadını gerekirse iğnesinden kanlı süngü yaparak haklarını almaya davet edecek kadar isyankâr ve talepkârdır; ancak “Ev Kadını” (1918) manzumesinde aynı tutum söz konusu değildir. Bu şiirlerin hepsi de *Yeni Hayat* (1918) kitabında yer almasına rağmen aynı dönemde yazıldıkları söylenebilir. “Ev Kadını” manzumesindeki benzer görüşlerin yer aldığı “Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922) manzumesi ise 1922’de yayımlanmıştır. Bu manzume ise külliyyatın “Dağınık Şiirler” başlığı altında verilmiştir.

İlk kez bu şiirleri okuyan biri Ziya Gökalp’in iki farklı görüşte olduğunu zannedebilir, oysa bu şiirler birbirini bütünleyen şiirlerdir. Gökalp, kadından ev hayatından asla

vazgeçmemesini ister. Kadının sokağa çıkması, çalışması yukarıdaki şiirlerde de görüldüğü üzere ihtiyaçtır. Gökalp, “karı olmak” mesleğine yeni meslekler, yeni yollar eklemek ister. Türk kadınını haklarını alması konusunda galeyana getirmek, uyandırmak, silkelemek arzusundadır. Kadının hukuk önünde elde edeceği haklar; aile ve toplumsal yaşamda güçlü, kendini var edebilen bir kadın profili anlamına gelir. Ziya Gökalp, kadınların elde edeceği haklarla nasıl bir felsefe takip edebileceklerini de bu şiirlerde aslında özetler. O nedenle elde ettiği haklar; kadınları evden ayırmak için değil aksine onları evde, dışarıda güçlü kılmak içindir. Gökalp, kadının hem erkek hem de toplum karşısında acziyet yaşamamasını istemez.

Ziya Gökalp’ın kadın hakları konusundaki düşünceleri feminizm anlayışıyla bağdaşır. Feminizmi “kadın-erkek müsaviliği” olarak tanımlar ve eğitim hakkını kadının her şeyden önce insan olduğu için hak ettiği inancındadır. Özellikle “Meslek Kadını” şiirinin “Diyorsunuz onun eksiktir aklı,/ Artırmak istiyor, değil mi haklı? // Kadın yükselmezse alçalır vatan,/ Samîmî olamaz onsuz bir irfan;” (Ziya Gökalp 1989a: 115) sözleri dikkate değerdir. Kadının kendi kimliğini oluşturmasından ziyade vatani vazifelerini yapabilmesi için eğitim alması şarttır. Eğitimli bir annenin yetiştireceği nesil hayalidir bu sözleri Gökalp’e söyleten. Kadının da erkek gibi vatani vazifeleri vardır. Erkek gibi savaş alanına çıkması gerekmez belki ya da tufengi yoktur; ama evdeki vazifeler de vatani vazifelerin arasındadır. “Ev Kadını” (1918) manzumesinde kadını saadet perisi olarak tanımlamasının sebebi budur. Mutlu aile, mutlu toplum; mutlu toplum başarılı bir vatan anlamına gelir. Ziya Gökalp sosyolojisinin bir parçasıdır kadının eğitim hakkı.

Ziya Gökalp’ın şiirlerinde birey olarak kadının sesini duymak, duygularını anlamak pek mümkün değildir. Kadının ev hayatındaki dolayısıyla aile hayatındaki önemi vurgulanmıştır daha çok. Bunlar da manzumelerde vatani birer vazife kabilinden işlenmiştir. Çalıştığında, meslek hayatında neler yapacağı; memleketin yükselmesi için elde etmesi gereken haklar öne çıkarılmıştır. Kadının hukuki haklarının erkekle eşit olması ve bunun toplum açısından bir ihtiyaç olması Gökalp tarafından gündeme getirilmiştir. Ancak kadınların duygularına dair manzumelerde bir iz bulmak söz konusu değildir. İnsan olarak ne hissettiği neler yaşadığı hiç anlatılmamıştır. Dört kadınla

evlenmenin kabul gördüğü, kadının mirastan erkeğin aldığı yarısını alabildiği, mesleği olmadığı ya da çalışmadığı için çocukları aç kalan annelerin sesi manzumelerde duyulmaz. Gökâlp, kadınların lise hatta yüksek öğrenim hakkı elde ettiklerini belirtir, ancak bu hakkı elde eden kadınların duygularını manzumelerinde işlemez. O nedenle kadının bireyselleşmesi başlığı altında ev kadını ve anne-melek başlıklarına ancak yer verilebilmiştir.

Ziya Gökâlp ailede kadının erkekle eşit haklar almasını ister, evlilik kurumuna da bu eşitlik anlayışı ile yaklaşır. “Âile” (1918), “Meslek Kadını” (1918), “Kadın” (1918) gibi manzumelerde kadına yeni bir hayatın kapıları açılır. Bu yeni hayat, çalışma hayatıdır. Çalışma hayatı, kadının kocasına bağımlı olmamasını sağlayacaktır. Ancak kadının toplumsal hayattaki bu yeni rolü; onun ev hayatını terk ettiği, evdeki vazifelerini yapmayacağı anlamına gelmez. “Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922) bu anlayış çok aşîkârdır:

“Bizim yoktur tûfengimiz  
Elimizde iğnemiz var..  
İğneyledir hep cengimiz:  
Yaranızı kimler sarar?

Kimdir hergün işten sonra  
Size diken gömlek, mintan?  
Siz gidince uzaklara  
Evinize kimdir bakan?

Siz atarken hasme bomba  
Çiftinizi kimler sürdü?  
Zahîreyi omuzunda  
Hudutlara kim götürdü?

(...)

Borcum, tehdit altındaysa,  
Kurtarmaktır vatanımı;  
Fakat işim ondan sonra:  
Olmaktır bir ev hanımı..

Ben de ilim öğrenirim;  
Fakat eve demem zindan..  
Ayrılamaz demiş pîrim:  
Kadın evden, ev kadından..

Cemiyet bir uzviyetse  
Âiledir huceyresi  
Gönül tatlı bir Cennet’se  
Eve bakar penceresi..”

(Ziya Gökâlp 1989a:294-295)

“Âile” (1918) manzumesinin son dizelerinde kadınları toplumsal hayattaki haklarını almaya ihtilale çağırırken; bu manzumede kadının evden evin kadından ayrılamayacağını savunuyor. Manzumenin mektebe giden kızların ağzından yazılmış olması ayrıca dikkate değer. İsyankâr değil tevekkül sahibi kızlar olduğunu ilk dizelerdeki “Bizim için büyük Tanrı/ Ne buyurmuş alışırız..” sözlerinden çıkarmak mümkün. Bu kızların cengi ellerindeki iğneyledir. Erkeklerin yarasını saran, gömlek mintan diken bu kızlar, vatan tehdit altındaysa eğer vatana karşı vazifelerini yerine getirir, sonrasında ise “Fakat işim ondan sonra: / Olmaktır bir ev hanımı..” diyen munis kızlardır. Şâirdirler, âlimdirler ancak yine de “Fakat, bize Cennet evdir../ Ona fedâ bütün şanlar..” (Ziya Gökalp 1989a: 116) diyecek kadar evcildirler.

“Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922) adlı manzumede ev hayatının önemi, cemiyetin en küçük yapıtaşının aile olduğu, ailedeki kurucu unsurun kadın olduğu vurgulanmıştır. Yurdun ve yuvanın şen olabilmesi aileye, ev hayatına bağlıdır. “Cemiyet bir uzviyetse/ Âiledir huceyresi/ Gönül tatlı bir Cennet’sse/ Eve bakar penceresi..” (Ziya Gökalp 1989a: 294) dizeleri Gökalp’in aileye ne kadar önem verdiğinin de bir göstergesidir.

“Ev Kadını” (1918) manzumesinde de “Mektepli Hanım Kızların Marşı” (1922) şiirindekine benzer düşünceler hâkimdir:

Benim evim bir Cennet;  
Ben onun hûrîsiyim...  
Ocağımın saâdet  
Getiren perîsiyim...

Evimde ben her akşam  
Bir ziyâfet yaparım;  
İşinden gelir kocam,  
Mektepten çocuklarım...

Sutûnları somâkî  
Zümrüd kubbesindeki  
Yüzlerce kandillerden  
Yeşil nûrlar dökülen

Bir çiçekli odada,  
Bizi toplar soframız,  
Bir ma‘beddir bu oda,  
Sevişmemiz duâmız....

(Ziya Gökalp 1989a: 108)

“Ev Kadını” manzumesinde ev hayatından, evin kadın için cennet oluşundan bahsedilmiştir. Kadın; bu manzumede kocasını bekleyen, mektepten gelen çocuklarını karşılayan bir saadet perisidir Ziya Gökalp’in ev hayatını bu şiirde yüceltmesinin sebebi aileye önem vermesidir. Gökalp, her ne kadar yeni bir hayatı müjdelese de bir sosyolog olarak kadının ailedeki rolünü bildiği için bu manzumede; ev hayatını, ev kadınlığını ne kadar önemsediyini vurgulamıştır.

Ziya Gökalp kadının ev hayatındaki vazifelerini de vazifelerinin önemini küçümsemez. Kadının ahlaki sorumluluğunun erkekten daha fazla olduğu düşüncesindedir. Ahlak; ona göre ferdin de cemiyetin de üzerinde, dinden ve kanunlardan daha etkilidir:

İçtimâî hayat bir ordudur ki bir gün bile inzibatsız kalamaz. Cemiyetin en canlı inzibatı ise ahlâktır. Din ile hukukta kendilerine mahsus bir inzibat tesis edebilirler. Fakat ikisi de kuvvetlerini ahlâktan alırlar. Bir memlekette ahlâkî bir inzibat yoksa, ruhlar üzerinde ne dinin ne de kanunların tesiri olabilir (Ziya Gökalp 1975:34).

Ziya Gökalp’in “Dağınık Şiirler” başlığı altında yayımlanan şiir Fevziye Hanım tarafından “CI” (1919) olarak numaralandırılmıştır. Manzumede Gökalp’in kızının annesinden uyku öncesi ninni istemesi ve devamında anne-kız diyalogu anlatılır:

“Türkân dedi, ‘Anne melek nasıldır?  
Kime benzer, yüzü kimi andırır?

Gelse nasıl bakar bana gözleri?  
Konuşursa tatlı mıdır sözleri?

Anne dedi, ‘Onun eşi yerde az,  
Bir güzel ki bakmasına doyulmaz!

Bütün sevgi, şefkat dolu gözleri,  
Baldan daha tatlı onun sözleri!’

Türkân artık duramadı söz bitsin,  
Duygusuna uydu küçük kalbinin

Dedi, ‘Anne bildim melek nasıldır,  
Sana benzer, tıpkı seni andırır!..’ ”

(Ziya Gökalp 1989a: 275-276)

Ziya Gökalp’in kızı Türkân, bu manzumede anneyi melek olarak tanımlıyor, ancak manzumeden yola çıkarak anneyi melekleştiren unsurlar hakkında bir mana çıkarmak mümkün değildir.

Ziya Gökalp'in manzumelerinde kadın ailenin temelidir. Ev hayatında kocasının işten dönüşünü bekleyen, okuldan gelen çocuklarını karşılayan biridir. Toplumsal sebeplerle özellikle de 1910'lardaki savaşlar, kadının çalışmasını zaruri kılmıştır. Bunun dışında kadının gündelik hayatı hakkında şiirlerden bir şey çıkarmak mümkün değildir.

Ziya Gökalp bu kadar çok şiir yazmasına rağmen kadınlarla ilgili çok fazla şiiri yoktur. Buna rağmen o yirminci yüzyılın başında söyledikleri o döneme göre çarpıcı, ilginç ve ezber bozan türden yenilikler teklif ettiğinden kadının hukuki alanda haklarını almaya giden yolda etkili olmuştur. Bugün bile Ziya Gökalp denilince kadınlarla ilgili yazdığı yukarıda da yer verdiğimiz manzumeler hemen akla gelir. Gökalp kadınlarla ilgili çok az şiir yazmış olsa da bir sosyolog olarak görevini yerine getirmiştir, hukuki açıdan evlenme, boşanma ve miras konularda kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmasının yolunu açmıştır.

Ziya Gökalp'in manzumelerine bakıldığında erkekler üzerine özellikle yazılmış bir manzumeden bahsetmek mümkün değildir. Erkeklerin anıldığı manzumelerde ise ayrıntı ise pek azdır. Erkekler ya şehit ya da asker olarak anılır. Kadın erkek ilişkilerinin işlendiği manzumelerde ise kadın öne çıkarılır, kadının rolü ve toplumsal yaşamdaki görevlerinden bahsedilir.

Manzumelerde asker ve şehit olan babalardan, babaları için dua eden çocuklardan ve şehitlerin arkasında kalan hanımları konu edilir. Baba ile ilgili manzumelerde tam bir konu bütünlüğü olmadığı için aşağıdaki manzumelerde de konu farklılığı yansımıştır.

“Askerî Mezarlık'ın Kitâbesi” (1922) adlı manzumede şehit babanın kabrine hürmet edilmesi istenir:

“Babanın kabrini saydın gaile  
Bu yüzden bozuldu evde âile.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 290)

“Ak Destan” (1922) adlı manzumede savaş sonrası babalarını arayan çocuklar söz konusu edilir:

“Bekliyordu kumral başlı çocuklar,  
Yollarda gözleri yaşlı çocuklar:



‘Nereye ey samur kaşlı çocuklar?’

‘Askere su verir, yara sararız.  
Babamız gelmiş mi diye ararız..’

‘Şüphesiz gelmiştir babalarınız.  
Sevinsin zavallı analarınız..  
Yeniden ol(a)cak şen yuvalarınız..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 285)

“Küçük Tomris” (1913) adlı manzumede askere giden babaların çocuklarını hatırladığından bahsedilir:

“Birgün gördüm sokakta  
Ayakları dolakta,

Dağarcıklı askerler  
Yurdlarına giderler;

Dedim, ‘Allah selâmet  
Versin!’; hemân bir Memed

Kaldırdı öptü beni,  
Dedi, ‘Saklasın seni

Tanrı derdden, kederden!’  
Fakat, bu loş gözlerden

Yüzüme yaş düşünce,  
Dikkat ettim gizlice

Gözü ıslak hepsinin  
Anlamadım bu niçin?

Yoksa asker babalar,  
Yavrusun mu hâtırlar?”  
(Ziya Gökalp 1989a: 256)

“Şehid Haremi” (1913) adlı manzumede beşik sallayan bir şehidin hanımının sesi soluğu vardır. Şehit hareminin ağzından dökülen sözlerde eşinin şehit olduğu ve çocuğuna bıraktığı öğütler belirtilir. Manzume boyunca şehit babanın kanının boşuna akmadığı, çocuğuna düşmanı hatırlattığı, yüreğindeki okun vatan kaygısı anlamına geldiği anlatılır:

“Uyu yavrum, uyanacak günler var;  
Yarımları gözetleyen dünler var;  
Baban şehid, izlerinde ünler var;

O izlerde sen de dolaş, ninni!

Öc gününe tizce ulaş, ninni!

Uyu yavrum, yine şimşek çakıyor,  
Şehid baban gelmiş bize bakıyor,  
Yarasından kızıl kanlar akıyor,

Bu yarayı, dur, bağlayım, ninni!  
Sen ağlama, ben ağlayım, ninni!

Uyu yavrun, uğur değil, yas tutma,  
Beybabanın öğüdünü unutma,  
Şimdi uyu, yarın hasmı uyutma.

Uyudukça gücün artar, ninni!  
Çabuk büyü, yurdu kurtar, ninni!

Uyu yavrum, gözlerinde uyku var,  
Sen büyürsen düşmanlara korku var,  
Baban şehid, yüreğinde oku var,”  
(Ziya Gökalp 1989a: 67)

“Çocuk Duâları” (1915) adlı manzumede çocuklar ana ve babaları için dua ederler:

Anama acı,  
Babama acı,  
Yuvama acı,  
Ey yüce Allah!  
(Ziya Gökalp 1989a: 122)

“Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922) adlı manzumede Allah’ın yetimlere baba oluşu ve yetimleri sünnet ettiren Cevat Paşa’nın baba gibi görüldüğü dile getirilir:

“İlâhî! Sen yetimleri seversin,  
Öksüzlere anne, biz pedersin;  
Susuz ölen şehidlere Kevser’sin..  
(Ziya Gökalp 1989a: 288)

Cevat Paşa’nın yetimleri sünnet ettirmesi ile çocuklar kendilerini daha bir adam olmuş hisseder. Bu yaptığı da bir babalık olarak manzumede tanımlanır.

“İkinci İstid‘â (Gâzi Paşa Hazretleri’ne)” (1922) adlı manzumede Atatürk Türk’ün babası olarak anılır:

“Türk çocuktur yaşayamaz babasız,  
Karanlıkta kulağuzsuz, lambasız..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 292)

“Ağa Kimdir” (1909) adlı manzumede babası ile konuşan bir çocuğun soruları yer alır. Bu sorular aslında kimin efendi olduğuna dairdir:

“ ‘Baba! N’ için bu hürriyet çıkalı,  
Ağaların kapıları kapalı?’  
  
‘Çünkü, oğlum, onlar ağa değildi,  
Şimdi ağa kim olduğu bilindi.’  
  
‘Kimdir ağa?’  
“Bizim rencber Mustafa!  
‘Çünkü hergün o çift sürer, biz safâ..  
(...)  
‘Babacığım! Bu hürriyet pek tatlı  
‘Birşey imiş, insanları kanatlı  
  
‘Birer melek, birer hûrî yapacak..  
‘Yalnız, bizden ister dâim çalışmak..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 314-315)

“Akkurum” (1911) adlı manzumede evin küçüğü olan adsızın yola çıkışı anlatılır. Millî bir ad arayışındaki adsız, Turan fikrinden bazı dilekler umar:

“Ben Adsız’ım, sensin bana millî bir ad verecek,  
Türk-oğlu’na lâyük olan mertlikleri yaparsam,  
Bana ad ver, beni evlât tanı, benim ol babam.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 72)

“Vakf” (1918) adlı manzumede babanın düşüncesinden bahsedilir. Vakıfların bu düşünceden doğduğu anlatılır. Babanın oğlunun malı satmasından korktuğu ve kendi soyunda sürekli kalması için vakfettiği söylenir:

“Baba demiş: *Oğlum satar bu malı;  
Vakfedeyim kalsın dâim soyumda..  
Çalışmasın soyumun hiçbir dalı,  
Yaşasınlar hep ni ‘mette, doyumda!..*”  
(Ziya Gökalp 1989a: 118)

“Kadın” (1918) adlı manzumede cemiyetin aile, devlet ve millet esaslarından kurulduğu belirtilir ve devletin yapıcısının erkek olduğu “İkincisi devlettir ki, onu erkek yaratmış;” (Ziya Gökalp 1989a: 107) dizesinde ifade edilir.

Baba unsuru vatanla özdeş bir kimlikte manzumelerde ele alınır. Baba kelimesi şehit, asker ve Atatürk’le birlikte yer alır.

“Ev Kadını” (1918) adlı manzumede ev kadınının koca, çocuklar ve ev arasındaki çizgisinden memnuniyetinden bahsedilir:

“Evimde ben her akşam  
Bir ziyâfet yaparım;  
İşinden gelir kocam,  
Mektepten çocuklarım...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 108)

Kocanın rolü ailedeki yeri ve kadının erkeğe evi cennet yapması anlatılmıştır.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde kadın ve kadına dair konular önceliklidir. Erkek unsuru kadın kadar öne çıkmaz, kadının haklarının ya da meslektaşmesinin önemini vurgulamak için erkek ögesine yer verir.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde çocuklar ailenin bir parçası olarak ele alınır. Savaşa giden babaları için dua eden ya da askerleri uğurlayan çocuklar anlatılır. Bazı manzumelerde de çoluk çocuk demeden bütün milletin vatan uğruna savaşa çekinmeden katılması dile getirilir.

“İlâhî” (1913) adlı manzumede çocuklar dua eder. Vatan, millet, devlet ve ana babalarına dua eden çocuklar şehitleri unutmamıştır. Yoldaşlarının akıl ve rehberlerinin Kur’ân olacağını söyleyen çocuklar Türk mehdisinin doğmasını beklemektedirler. Batı ise manzumede Deccal olarak tasvir edilir (Ziya Gökalp 1989a: 56-57).

“Çocuk Duâları” (1915) adlı manzumede devleti, milleti ve ümmeti için dua eden çocukların sesi vardır (Ziya Gökalp 1989a: 121-122).

“Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922) adlı manzumede yetim çocukların duaları vardır:

“İlâhî! Sen yetimleri seversin,  
Öksüzlere anne, bize pedersin;  
Susuz ölen şehidlere Kevser’sin..

Sen ümitsiz bırakmazsın şehidi:  
Her şehidin bir yetimde ümidi..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 288)

“Küçük Tomris” (1913) adlı manzumede küçük bir kız çocuğunun duyguları ele alınır. Küçük kız çocuğu kumbarasındaki paralarını donanmaya harç edecek kadar fedakâr ve giysilerini muhacirlere bağışlayacak geniş yürekte biridir (Ziya Gökalp 1989a: 255).

“Şehid Haremi” (1913) adlı manzumede ise eşi şehit olan bir anne çocuğuna ninni söylemektedir. Babası ve vatanı için çocuğun çabuk büyümesi arzu edilir. “Borcun evlât saygısıdır, ninni!” (Ziya Gökalp 1989a: 68) dizesinde de belirtilir.

“Kara Destan” (1922) adlı manzumede İngilizlerin zulmü karşısında çoluk çocuk demeden herkesin savaşa ateş açtığı belirtilir:

“Çocuklar, kadınlar, silâhsız erler  
Harbe karışmazken, değilken asker,  
Ey vahşî İngiliz sevin, bu ejder  
Ateşler saçtı kız-kızana karşı!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 279)

“İzmir Bayramı” (1922) adlı manzumede çocukların atılan top seslerini soruşu dramatize edilir:

“Sabahleyin erken atıldı toplar:  
Buum, buum, buum! Buum, buum, buum!  
Herkes merak etti, acaba ne var?  
Çocuklar sordular, ‘Bu nedir anne?’  
‘Beybaba bu ne?’ ”  
(Gökalp1989a: 286)

“Ak Destan” (1922) adlı manzumede zaferden sonra bekleyen çocuklar anılır:

“Bekliyordu kumral başlı çocuklar,  
Yollarda gözleri yaşlı çocuklar:  
‘Nereye ey samur kaşlı çocuklar?’

‘Askere su verir, yara sararız.  
Babamız gelmiş mi diye ararız..’ ”  
(Ziya Gökalp 1989a: 285)

“Ev Kadını” (1918) adlı manzumede ise çocukların okuldan dönüşünü bekleyen bir anneden söz edilir:

“Evimde ben her akşam  
Bir ziyâfet yaparım;  
İşinden gelir kocam,  
Mektepten çocuklarım...”  
(Ziya Gökalp 1989a: 108)

Ziya Gökalp’in manzumelerinde çocuklar savaşın bir parçası olarak manzumelerde geçer. Babalarının arayan çocuklar ya da askere gidenleri uğurlayan çocuklar vardır. Yetimlerin sesi zaman zaman işlenir; çocuklar ana babaları, vatan, millet ve devlet için dua ederler.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde kadının toplumsal hayatta yeni roller alabilmesinin önü açılır. Çocuklar ve erkekler savaşların etkisiyle manzumelerde konu edilir. Bunun dışında manzumelerde, kadın ya da erkeğin birey olarak sesi duyulmaz. Erkek ya şehittir ya da asker. Gökalp geçiş dönemi ruh hâlini böyle yansıtır.

## 11. BÖLÜM

### TÜRK TARİHİNDEKİ SAVAŞLAR

Ziya Gökalp, Türk tarihini incelemiş, millî bir tarih anlayışının ortaya konması için bu alanda da yazılar kaleme almıştır. Bu anlamda *Türk Töresi* (1923) ve *Türk Medeniyeti Tarihi* (1925) kitapları ile *Malta Konferansları* (1977)<sup>254</sup>, *Küçük Mecmua*'daki (1922-1923) yazıları hemen anılması gerekir. *Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?* (1918), *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* (1918), *Türkçülüğün Esasları* (1923) eserlerinde ise tarih siyasetle iç içedir. Ziya Gökalp, hars konusu sosyolojinin metotlarından yararlanarak araştırmış, bu konudaki çalışmalarını millî hars nedir, nasıl inşa edilir noktasında bütünleştirmiştir. Tarih konusundaki yaklaşımı da benzer bir yönde ilerlemiştir. Özellikle 19. yüzyılda ve sonrasında Avrupa'da başlayan milliyetçilik/ulusçuluk akımı ile her millet kendi tarihini, folklorunu yazmaya; dünya üzerinde varlığının ne kadar eski olduğunu bulmaya çalışmıştır. İmparatorlukların yıkıldığı bir dönemde her ulus kendi edebiyatını, sanatını ve tarihini bulmaya çalışmıştır. Ziya Gökalp'in yazılarında ya da manzumelerindeki tarih çizgisi de Türk tarihini yazmak gayesi ile şekillenir. Eskiye arayan, yeniye inşa eden ve dönemin fikir akımlarını anlamak için okuyan Ziya Gökalp'in yazılarında da Türk milletinin İslamiyet'ten önceki ve sonraki dönemleri, Türklerin destan ve masalları gibi folklorla hizmet edecek menkıbeleri vesair tarih, sosyoloji, edebiyat gibi disiplinlerin iç içe geçtiği farklı konuları gözlemlemek mümkündür.

Ziya Gökalp'in tarih anlayışını, bir arkadaşının “Tarih ilim mi yoksa sanat mı?” sorusuna cevaben *Küçük Mecmua*'da yayımladığı yazısından<sup>255</sup> onun kaleminden özetlemek yerinde olacaktır. Gökalp, bu soruya cevap vermeden önce “Tarih bir midir, müteaddit mi?” meselesini çözmek gerektiğini düşünür. Bu meseleyi de Durkheim'ın

<sup>254</sup> Konferanslar Malta'da Ziya Gökalp'in sürgün yıllarında verilmiştir (1919), 1977 konferans metinlerinin basıldığı yıldır.

<sup>255</sup> “Tarihe Dair: Tarih İlim mi, Yoksa Sanat mı?”, *Küçük Mecmua*, 11. sayı, yıl I, 1340 (1922-338), (20 Zilhicce Sene 340 Pazartesi, 14 Ağustos 338).

tarih anlayışı üzerinden ele alır. Durkheim’a göre iki türlü tarih anlayışı vardır. Birincisi şeyî/objektif, ikincisi millî tarihtir. Objektif tarih anlayışında vesikalar incelenir. Tarihî usulün kurallarına uyularak, geçmiş zaman vakıaları yeniden canlandırılmaya çalışır. Her vakıanın sebebini araştırır, kanununu bulmaya çalışır. Bazı vakıalar münferit olduğu için bunların sebepleri araştırılsa bile tarihî kanunlar elde edilmez. Hâlbuki, kanun sebebiyet ilgisinden hareket eder. Her iki vakıa arasındaki sebebiyet ancak kanun şeklinde ifade edilir. Yalnız bir kez vukua gelse bile bir vakıa, yine de umumî bir enmuzeç/ genelleştirilebilecek bir örnektir. Örneğin Roma İmparatorluğu tarihte eşsiz bir vakıadır ve bu onun içtimai bir örnek olmasına mani değildir. Bu imparatorluğun sebebini bulmakla tarihî bir kanun elde edilmiş olur. Objektif tarih, gerek toplumlarla (cemiyetlerle) kurumları (müesseseleri), Rönesans, Reform, inkılap gibi vakıaları genelleştirilebilecek örnek (umumî enmuzeç) hâline kalıba dökmedikçe bu kanunları bulamaz. Objektif tarih, bu kanunları bulmaya çalışırken sosyolojiye doğru gitmiş ve onunla aynı şey hâline gelmiş olur (Ziya Gökalp 2009a: 198). Yazının devamında “millî tarih” anlayışı ise şöyle izah edilir:

Görülüyor ki şeyî tarih tamamıyla ilim mahiyetindedir. Bu ilim, geçmiş vakıaların müstakil bir ilmi suretinde başladığı halde, neticede sosyoloji ile birleşiyor.

Millî tarihe gelince, bunun gayesi sırf pedagojiktir. Çocuklara kendi vatanlarını sevdirmek, milletlerini en muhterem bir millet tanıtmak için, en iyi vasıta onlara atalarının faziletlerini, kahramanlıklarını, milletin şanlı şerefli sergüzeştlerini öğretmektir. Çocuklara istikbal için verilebilecek mefkûre, tarih vasıtasıyla daha iyi telkin edilebilir. Mefkûre ağacının kökleri, mazinin ne kadar derin noktalarına inebilirse, istikbaldeki çiçekleri ve yemişleri de o derece teravetli ve feyizli olur.

Alman müverrihlerinden Triçke, “tarih, maziye bilmek ilmi değil, istikbali yapmak sanatıdır” derdi. Tarihin bu nevine, ötekenden ayırmak için “millî tarih” adı verilir. Görülüyor ki millî tarih, mahiyetçe bir sanattır, pedagojik, terbiyevî bir sanattır. Bunun vazifesi, çocuklara dedelerin mefahirini, milletin şanlarını, vatanın şereflerini öğretmektir.

Tarihin bu iki nevi de faidelidir; ikisi de lüzumludur. Müverrihlerin itina edecekleri en mühim nokta, şeyî tarihe millî tarihin serbest usullerini sokmamaktır. Hülâsa, diyebiliriz ki, şeyî tarih insaniyetin hafızasıdır; millî tarih ise, ait olduğu milletin vicdanıdır (Ziya Gökalp 2009a: 198-199).

Ziya Gökalp’in manzumelerinde de “millî tarih” anlayışının izleri görülür. Objektif tarihi de göz ardı etmez, ancak onun asıl meselesi “pedagojik, terbiyevi bir sanat” olarak gördüğü millî tarihtir. Türklerin geçmişini araştırır, objektif tarihten faydalanarak



bulduklarını sosyolojinin yöntemlerine göre tahlil eder; tahlillerini manzum ve mensur olarak söze döker.

Ziya Gökalp'in "millî tarih" anlayışı, Türk tarihindeki savaşları da incelemeye yöneltmiştir. Gökalp, manzumelerinde Türk boylarından, Osmanlıdan, I. Dünya Savaşı'ndan ve özellikle 1918-1922 arası yaşananlardan bahsetmiştir. Pedagojik açıdan Türk gençliğini yetiştirmeyi, Türk'ün tarihte yaptıklarını anlatmayı kendine vazife bilmiştir. Genel Türk tarihini merkeze almaktan ziyade Türk tarihindeki efsanelerden, menkıbelerden bahsettiği manzumeler vardır. Ancak Türk tarihindeki boyların, Kırgızların, Kazakların, Sartların vs. adı zaman zaman geçer. Ziya Gökalp'in Türk tarihindeki savaşlardan bir kısmını direkt olarak manzumelerinde işlediği görülür.

"Turan" (1911), "Ötüken Ülkesi" (1914), "Meşhed'e Doğru" (1911), "Altun Destan" (1912), "Ergenekon" (1913), "Türk'ün Tûfânı" manzumelerinde Oğuz Han'ın adı geçer. "Kendine Doğru" (1912), "Ergenekon" (1913), "Millet" (1915), "Kavm" (1917) vs. manzumelerde de Türk boyları manzumedeki bağlama göre anılır (Oğuz, Kırgız, Kayı, Göktürk, Kırgız, Uygurlar, Kıpçak, Sart, Hiyungnu). Osmanlıdan önceki Türk tarihindeki savaşlar Ziya Gökalp'in manzumelerinde hiç işlenmez denilebilir. Onun manzumelerinde genel Türk tarihindeki savaşlardan ziyade Türk'ün varlığını anlatan efsane ve menkıbeler yer alır. Bu nedenle Ziya Gökalp'in Türk tarihindeki savaşları konu edindiği manzumeleri iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. Osmanlı Devletiyle İlgili Manzumeler", "I. Dünya Savaşı'yla İlgili Manzumeler".

Ziya Gökalp'in incelenen 125 manzumesinden 25'inde Türk tarihinden savaşların izleri tespit edilmiştir. Manzumelerin Gökalp'in şiir kitaplarına göre dökümü aşağıdaki gibidir:

**Tablo 14:** Türk Tarihinden Savaşların İşlendiği Manzumelerin Dökümü

|                                                        |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     |
|--------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b><i>Kızılelma</i><br/>(1914)<br/>4 manzume</b>       | “Balkanlar Destanı” (1912), “Osman Gazi Kurultayda” (1914), “Kızıl Destan” (1914), “Durma Vur!” (1914).                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
| <b><i>Yeni Hayat</i><br/>(1918)<br/>4 manzume</b>      | “Millet” (1915), “Köy” (1915), “Seciyye” (1916), “Asker’le Şâir” (1916).                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |
| <b><i>Dağınk Şiirler</i><br/>(1952)<br/>17 manzume</b> | “Şaki İbrahim Destanı” (1908), “Osmanlı Donanması” (1909), “Girid” (1909), “Galiçya Yolunda” (1916), “Çanakkale” (1918), “Yürük Ali” (1919), “Büyük Azm” (1921), “İzmir Bayramı” (1922), “İzmir’de” (1922), “Ak Destan” (1922), “Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922), “İngiliz’den Sakın” (1922), “İngiliz’e” (1922), “Kara Destan” (1922), “Niçin” (1922), “Büyük Farz” (1922), “CXL” (1922/1923). |

Ziya Gökalp’in manzumelerinde Osmanlı Devletinden bahsedilir. Bu manzumelerde ilk önce Osmanlılık düşüncesinin izleri görülür. Gökalp, Osmanlıda arazi kanundan veraset usulüne, Osmanlı Türkçesinden medeniyetine kadar pek çok konuyu düzyazılarında ele almıştır. Düzyazı türündeki eserlerin başlıkları incelendiğinde bu konuların bütün içerisinde daha küçük bir yekûn oluşturduğu görülür. Manzumelerde de aynı durum söz konusudur. Onun geçmişe, tarihe bakışı yeniyi kurmak, anlamak ve esasları belirleyerek yeni kurulacak devlet düzeni için takip edilecek usuller göstermektir. Eski esasları anlamadan yeni esasları kurmak mümkün olamayacağı için Ziya Gökalp, tarihe her zaman bir sosyolog olarak yaklaşmıştır. Bu nedenle onun manzumelerinde yaşadığı dönemde etkisini kaybeden, Osmanlılık düşüncesi manzumelerinde daha az işlenir.

“Osman Gazi Kurultayda” (1914) manzumesi “Hanlığa İntihap Edildikten sonra” notuyla yayımlanmıştır. Bu manzume, Osman Gazi ve kurultay arasında geçen bir diyalogdur. Bu manzumede de “yasa”dan, “Kızılelma”dan bahsedilir. Bu ifadeler Türklerin dünya üzerinde var olmasını, başarısını simgeler. Özetle “Türk yasası ya da yasa” adaleti sağlamayı, yılmadan çalışmayı, birlik olmayı; “Kızılelma” varılacak ülküyü, Türklerin gideceği yeri anlatır. Bu manzumede bu sözleri söyleyen, yani Türk’ün dehasının bir gün uyanacağını, eski rüyanın canlanacağını dile getiren kişi manzumede Osman Gazi’dir. Osman Gazi nezdinde, manzumede o gün beklenen

arzulanan yönetici modeli çizilmiştir. Osman Gazi'nin kurultaya söylediği şu sözler dışında manzumeye Türk duygusu hâkimdir.

Osman Gâzî:  
Tanrı'nın iliyiz, yaşamız vardır,  
Demir çarık, demir asâımız vardır,  
İstanbul şehridir dünyâ güzeli  
Onu almadıkça tasamız vardır...

Kurultay:  
Uyarak Ay'a  
Geldik buraya.  
Eşsiz güzeli  
Rûm'dan almaya...

Osman Gâzî:  
Rumeli bir hızda bizim olacak,  
Akdeniz donanmam ile dolacak,  
Osmanlı geliyor dendiği ânda,  
Ünlü kralların rengi solacak...  
(Ziya Gökalp 1989a: 64-65)

Yukarıdaki manzumede Osmanlı Devletinin İstanbul'u alma özlemi, Rumeli'ye yerleşmesi, Akdeniz'deki hâkimiyeti, Osmanlının dünya krallarını dize getirişi hatırlatılır. Osmanlılık etkisiyle yazdığı manzumelerde de Türk kültürü anlayışının izleri takip edilebilir. Manzumenin bütününde Türk duygusu Osmanlı duygusundan daha ön plandadır. Türklük, İslamlık, Kuran, sancak, hilâl, Türk'ün dehası, millî irfan, Kızılelma sözlerinin kullanıldığı bağlam hep Türklüğü öne çıkarır. Osmanlı duygusu ve algısı manzumenin adında ve girişteki dörtlüklerde hâkimdir. 31 Mart Vakası'ndan sonra Osmanlılık fikrinin etki alanının daralmasıyla Gökalp'in fikrî yönü değişmiştir. Manzumelerinde de bu fikrin etkisi kaybolmuştur.

“Balkanlar Destanı” (1912) adlı manzume, on beş yaşında bir Türk neferinin sesini yansıtır. Manzumede sabanı elinden atarak tüfengi eline alan bu Türk neferinin şehit oluşu destansı bir havayla anlatılır. Türk neferi Balkan içinde yol almış ve imanı ona yol göstermiştir. Okuma yazma bilmeseydi de Kur'an'ı bilir. Manzumede bir kez Osmanlı ifadesi geçer:

Yıldırım kanatlı, kasırğa canlı,  
Bir şâhin sürüsü gibi Osmanlı,  
Saldırdı, gözleri ateşli, kanlı,  
Kaldı dağlar, taşlar tûfân içinde...  
(Ziya Gökalp 1989a: 88)

1912’de yazılan bu manzumede savaş alanı tasvir edilirken “Osmanlı” kelimesi geçer. Onun dışında manzumede Osmanlıya dair pek bir şey anlatılmaz. Türklük, yasa ve Turan fikri doğrultusunda manzume kurgulanmıştır. “Millet” (1915) manzumesinde “Deme bana, ‘Oğuz, Kayı, Osmanlı’/ Türk’üm, bu ad her unvândan üstündür...” (Ziya Gökalp 1989a: 101) diyerek Osmanlıcılık anlayışından artık tamamen vazgeçmiştir.

“Osmanlı Donanması” (1909) adlı manzumede Termopil’i geçerken Akdeniz’in dalgalarında aksini bulacak büyük bir ordunun Suda Limanı’na yelken açacağı söylenir. Daha sonra ise ihtişamlı bir donanmadan bahsedilir:

O muhteşem ordu bu donanmay-i ten âhen  
Bildirmede: Artık ümid Osmanlılar’ındır;  
Coşkun denizin şi’r okuyan mevcelerinden  
Yükselmede bir ses: Girid Osmanlılar’ındır!  
(Ziya Gökalp 1989a: 314)

“Osmânlı Donanması” (1909) manzumesi düşmanın; ordunun şanını inkâr edemeyeceği, bu gazanın başarıyı ikrar ettireceği, bahriyenin yüksek şerefi olduğu söylenir. Haşr’e kadar Akdeniz’de Turgut Reis’in, Barbaros’un izlerinin olacağı vurgusuyla bitirilir (Ziya Gökalp 1989a: 314). Manzumenin yazılma nedeni Fevziye Abdullah Tansel tarafından dipnotta şöyle açıklanır:

Gökalp’in Osmanlı Donanması adlı şiiri, hâmi devletlerin 13 Temmuz, 1909’da Bâb-ı Âlî’ye notasında bildirildiği üzere, Suda limanında donanmamızın bulundurulması kararı dolayısıyla yazılmıştır; çoktanberi hareketsiz kalan Osmanlı donanmasının Suda limanına doğru yelken açacağı, kudret ve ihtişamı canlandırılmıştır (Ziya Gökalp 1989a: 377).

Manzumede Girit’teki olaylar yansıtılmıştır. Manzume 1909’da yaşananlar üzerine kaleme alınmıştır. 1314 Osmanlı-Yunan savaşından “Girit” manzumesinde de bahsedilir.

Osmanlıcılık anlayışından izler “Şaki İbrahim Destanı” (1908) manzumesinde de vardır. Bu manzume telgraf baskınına dair yazılmıştır. Küçük bir kitap hâlinde basılan manzumede iki yerde Osmanlılar ifadesi geçer. Birincisi ikinci bölümdedir: “Osmanlılar bu vahşete tayanmaz/ Kürd-kılıcı din kanına boyanmaz/ Bugün millet alacaktır intikam” (Ziya Gökalp 1989a: 303). Burada Osmanlıların Diyarbakır’daki olaylara eğilmesi istenir. İkincisi manzumenin sonuna “Uhuvvet Şarkısı” adlı başlıkta geçer:

“Osmanlı’yız, kardaşıktır kanunumuz ezelî/ Bir milletiz Mihal Gâzî ordumuza gireli/ Din farkını aramamak hepimizin emeli”. Kardeşlik vurgusu bağlamında Osmanlılık ele alınır.

Gökalp’in manzumelerinde Osmanlılık görüldüğü üzere pek yer tutmaz. Gençlik yıllarından itibaren sosyal meselelere ilgi duyan yazan, çizen bir gençtir. 1904-1908 yılları arasında yazdığı manzumelerde dahi Osmanlılık düşüncesinden ziyade kendini anlamak için manzumeler yazmış; hürriyet, ihtilal, köy, din vesair konuları işlemiştir.

Ziya Gökalp’in manzumelerinde I. Dünya Savaşı ve Avrupa devletlerinin tutumu anlatılır. Gökalp, “Kızıl Destan” (1914) manzumesinde savaşın nasıl çıktığını anlatır. Sırpılarda bir çılgın ümit doğması, Prensip adındaki deli bir yiğitin Nemse’nin taptığı bir çifti şehit etmesi ve savaşın böylelikle başladığı anlatılır. Avrupa devletlerinin nasıl müttefik olduğu, Rusya’nın Slav ruhu ile nasıl asker topladığı ayrıntılarıyla ele alınır. Bu savaşın merkezinde Slav ve Cermen ruhu hatırlatılır. Hilal’e, Kur’an’a, İslam’a zarar vermek isteyen Garp’ten bahsedilir. Bingazi, Derne gitmesin derken Edirne’nin sınır hâline gelişinin hüznü vardır. Osmanlının bu savaşla beraber asıl dostunu düşmanını tanınması, İngilizlerin emelleri işlenir. Asıl düşman Osmanlıyı gasp eden ve bu yolla Hint’e, Amman’a gitmek isteyen İngiltere’dir. “Kızıl Destan” (1914) manzumesinde I. Dünya Savaşı ön plandadır, ancak manzumede daha çok Ziya Gökalp’te “Turan” kavramı bağlamında ele alınabilir.

I. Dünya Savaşı’nın alt başlığı olarak Çanakkale ve Galiçya cephelerine değindiği görülür. Bu konuda da çok fazla manzume yoktur, ancak birkaç manzumede tamamen bu cephelerde yaşananları kaleme almıştır.

“Çanakkale” (1918) dörtlüklerle yazılmış uzun bir manzumedir. Birinci bölümde Çanakkale’de olup bitenler anlatılır. Bu manzume iki bölümde incelenebilir. Manzumenin ilk dörtlüğünde İngiliz’den bahsedilir, “halkına İngiliz denilen bir ada vardır, fendinden emin olmamakla beraber, hem medeni hem de canavar” olarak tanımlanır. İkinci dörtlükte Rus Kazağı ile İngiliz karşılaştırılır ve doğrulukta Rus Kazağı’nın İngiliz’in yanında sofı kalacağı, İngiliz’in denizlerin Moskof’u olduğu ve

dört bucağı topa tuttuğu söylenir. Üçüncü dörtlükte İngilizlerin gizli emelinden bahsedilir: “Müslümânlar uyanmasın!/ Ucdan-uca İslâm-ili/ Kendine Arpalık kalsın.” Dört, beş ve altıncı dörtlüklerde Allah’ın ümmeti hakkında söyledikleri, Türk’ün hisleri ve köyünden kalkıp gelişi anlatılır. Her ne kadar İngilizlerin niyetleri bu olsa da Allah ümmetinin, Rus ordusunun ve İngiliz donanması dağılsın bedduası kabul olsun ister. Türk Yaradan’ın kendisini Kızıl Rus’tan ve denizleri İngiliz’den kurtarmak istediğine inanır. Bu nedenle Türk, köyünden kalkar gelir ve siperini hazırlar. Bu hazırlık İngiliz’in ciğerini ok gibi deler geçer. Yedinci dörtlükte Moskof ile İngiliz’in ittifakı şöyle anlatılır (Ziya Gökalp 1989a: 256-257):

“Moskof dedi, İngiliz’e,  
‘Çanakkale aşılmalı.  
Kızıl, Kara, Akdeniz’e  
Hâkimiz, anlaşılmalı!’

İngiliz, Fıransalı’yı,  
Aldı beyaz kotrasına...  
Tutmuşum sandı yalıyı,  
Geldi Boğaz safâsına...

Beş Mart’ta iki donanma,  
Kal ‘emize saldırdılar.  
Toplarımız coşkun suya,  
Zırhlıları daldırdılar.”

(Ziya Gökalp 1989a: 257)

Manzumenin devamında şunlar anlatılır: Türk topları ve zırhlıları coşkun suya daldırılır. İngilizler korkup kaçar ve Ruslar ümidi artık keser. Anarşistler Rusya’da bayrak açar ve Çarlık Rusya’da iktidardan düşer. Çok geçmeden Rus ülkesi parçalanır ve elli milyon Türk’ün sesi sevinçle tekbir getirir. Ziya Gökalp, buraya kadar Çanakkale’de olan biteni anlatmıştır denilebilir. Rusya’nın parçalanmasının anlatıldığı dörtlükten sonra Türklerin bir arada olma hayali ve Turan fikrinden bahsedilir. Çanakkale’de yaşananlar şu sözlerle anlatılır:

Çanakkale dört devlete,  
Galebeyi sen çevirdin.  
Çar kölesi yüz millete  
İstiklâli sen getirdin!

(Ziya Gökalp 1989a: 257)

Çanakkale'nin geçilmez oluşu, milletlerin kaderini değiştirecektir. Çanakkale'de bozguna uğramıştır Rusya, İngiltere ve Fransa. Ziya Gökalp dört devlet dese de dördüncü devletin adını manzumede anmaz.

“Çanakkale” (1918) manzumesinin dışında “Köy” (1915) manzumesinde de “Çanakkale mu‘cizesi parlatır...” (Ziya Gökalp 1989a: 105) dizesi geçer; ancak bu dize bir hatırlatmadır. Manzumenin bütününde Çanakkale hiç yer etmez. Bir de “Seciyye” (1916) manzumesinde aranan Türk ruhunun “Göründü nihâyet Gelibolu’da...” (Ziya Gökalp 1989a: 108) sözleriyle, oradaki mucizeyi yaratan ruhunun yeniden görünmesi bağlamında atıfta bulunulur.

“Galiçya Yolunda” (1916) adlı manzumesi Polonya ve Ukrayna sınırları içinde bulunan tarihî önemi haiz Galiçya üzerine yazılmıştır. I. Dünya Savaşı’nda açılan bu cephede Ruslar, Avusturya-Macaristan’ı kesinkes yenilgiye uğratmıştır. Kısa dizelerden oluşan dörtlüklerle yazılan manzumede nasıl yola düşüldüğü, Galiçya’ya oradan da Sivastopal’a gidileceği söylenir. Kırım, Azak, Nogay, Kazak ve milyonlarca soydaşların hepsi Galiçya’dadır. Ay-yıldız’ı tanıyan, bu yurdun oğlu kızı yola düşmüştür. Felek değişmiş, Türk’ü Moskof’a oyuncak etmişse de sancak yine o sancaktır. Türk ordusu öce ve kine uyarak ordusunu, Moskof’un sinesine kondurmuştur. Şark’taki Acarlar, Garp’teki Macarlar; Türklerin Rus’a süngüyü sancarladığına baksın görsün. Millî kinden din yapan Türklerin ruhunun içinden gelir bu gayz. Bu yaptıkları Moskof’un yanına kalmayacaktır. Ülkelerden taşar, balonlarla aşar; nerede Moskof’un düşmanı varsa Türkler onların imdadına koşarlar. Galiçya’ya gidiş, Türklerin ittifak kurduğu ülkeler ve Moskof’la ilgili planlar manzumenin son dörtlüklerinde şöyle anlatılır:

“Söylenme için-için  
‘Geldiler acab niçin?’  
Geldik senin zulmünden,  
Türk’ü kurtarmak için..

Türk, Nemseli, Alaman,  
Birleştik, bir kocaman  
Ordu yaptık, yürüdük,  
Diyeceksin el-emân..

Ey kardeşler merakta  
Kalmayınız ırakta,  
Yükselecek ordunun

Şânı bu ak toprakta..

Uygun düştü kelâmlar,  
Halife'ye selâmlar,  
Moskof'u ezeceğiz,  
Kurtulacak İslâmlar..”

(Ziya Gökalp 1989a: 264)

I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devletinin katılmasıyla savaş alanı genişlemiştir. Osmanlı, Ruslara karşı asker gönderir. Bu cephede ve diğer cephelerde Osmanlının savaşa katılması savaşın uzamasına neden olmuştur. Orta Asya ve Kafkas Müslümanlarından; Habeşistan, Sudan ve Trablusgarp Müslümanları üzerinde halifenin cihat çağrısının yaratacağı etkiden ittifak devletleri faydalanmak istemiştir. Gökalp'in “Galiçya Yolunda” manzumesinde de Sultan Vahdettin'in bu cihat çağrısına atıfta bulunulmuştur.

“Asker'le Şâir” (1916) manzumesi de yine Galiçya cephesi üzerine yazılmış bir manzumedir. Bu manzume için Fevziye Abdullah Tansel dipnotta, *Harb Mecmuası*'ndaki baskıda yer alan Gökalp'in manzumeyi nasıl yazdığı hakkındaki açıklamayı verir: “Galiçya Siperlerinde – Belki bir saat sonra din ve milleti, sevgili Halîfe'si uğruna fedây-i nefis edecek bir neferimiz, intikamla yanan sînesinde bombası ile bir lahza uykuda..” (Ziya Gökalp 1989a: 345). “Asker'le Şâir” (1916) manzumesinde Gökalp'in kendisi bir şair olarak savaşa katılan bir neferle hesaplaşır. Asıl şairin savaşa, katılan bu nefer olduğuna inanır. Vatanın selameti için canını feda edecek bu genç için birkaç anını vakfederek neden şiir yazmıyorsun diyerek şaire, daha doğrusu kendine seslenir. Manzumenin başında Galiçya cephesine giden bu genç şöyle anlatılır:

“Galiçya'da siperinde uyuyan  
Bu nefere dikkatle bak, ey şâir!  
Şâir odur, senin yazın hep nesir,  
Uyuyan sen, odur sezen ve duyan.

Şâir odur, çünkü onun kalemi  
Uyurken de düşmez aslâ elinden,  
Kalbindeki bütün zevkî, elemi  
İlhâm ona vatanından, ilinden.

Vatanını unutamaz hiç kalbi  
Uyursa da cenksiz kalmaz ru'yâsı,  
Bebeğiyle yatan küçük kız gibi  
Hep göğsünde durur nazlı bombası.”

(Ziya Gökalp 1989a: 120)



Gökalp'in manzumede neferi bebeğiyle uyuyan küçük bir kıza benzetmesi, kalbinin temizliği ve hayatın ortasında hem de savaş alanında çaresiz kalan bu genci somutlaştıran orijinal bir benzetmedir. Gökalp'in "bomba" kelimesi ile "nazlı" kelimesini bir araya getirmesi, vatan için bu cepheye giden askerleri tarif ediyor. Memleketinden uzakta, bilmediği bir uykuda; her an tetikte oluşu anlatılıyor.

Ziya Gökalp'in manzumelerinde İzmir, Yunan ve İngiliz adları dikkat çeker. Bu konuları özellikle 1920'lerde yazdığı söylenebilir.

"İzmir Bayramı" (1922) manzumesi dördlükler hâlinde yazılmıştır. Manzumede bozguna uğratılan Yunanlıları ve İzmir'in geri alınışı anlatılır. Manzume sabah "buum buum" sesleriyle uyanan çocukların, bu sesin ne olduğunu merak etmesi ve anne babalarına "Bu nedir?" sorusunu sormasıyla başlar. Babalar çocuklara, üç sene evvel kadınların erkeklerin ellerinde siyah bayrak İstanbul'da şehri gezdiklerini, bu büyük mateme gökten melekler geldiğini anlatır. O günleri anınca babanın vicdanı hâlâ kürsüdeki Halide Hanım'ın mitinglerde hüngür hüngür ağlayan sesini görür. Halktaki yeisin sebebi Yunan'ın silahsız İzmir'e girmesidir. Milletin eli kolu bağlıdır sanki esir gibidir, ancak milletin kalbinde sönük de olsa imanı ağılıyordur. Manzumenin devamında Yunanlıların, bozguna uğrayışı ve İzmir'den geri gidişi şöyle anlatılır:

O sönük îmândan doğdu bir şu'le..  
Türk attı elinden siyah bayrağı..  
Anadol'da başa bir alp geçmekle  
Eline almıştır kızıl sancağı..

İşte bu sancakla Rûm ordusuna  
İnönü'nde attık iki sert tokat.  
Sakarya'da vurduk bir dayak ona,  
O zamandanberi,<sup>256</sup> beli iki kat...

Şimdi de ordumuz etti bir akın,  
Afyon'dan girerek çıktı İzmir'den..  
Bu hücum bir hafta sürmeden, bakın  
Bu kadar yerleri hep aldık birden..

Halk bildi kurtaran kim hayâtını,  
Onun şerefine bayram yapıyor.  
Orduya arzedip tebrikâtını  
*Tekbir*'ler alıyor, Hakk'a tapıyor..

<sup>256</sup> Metindeki gibi yazılmıştır.

Bu zaferle artık sulh kabildir  
 Aslâ bozulmadan Millî misâklar..  
 O hâlde görmemiz uzak değildir:  
*Saint James Sarayı*’nda beyaz bayraklar.”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 286-287)

İnönü ve Sakarya’da yenilen Yunanlılar geri çekilmişlerdir. Saint James Sarayı’nda, İngiltere’de böylelikle beyaz bayrakların asılacağı, barışın yakın olduğu belirtilir. Yunanlıları destekleyen güç İngiltere’dir, o nedenle iktidarın simgesi olarak Saint James Sarayı özellikle anılmıştır. Manzumede geçen “millî misak” ifadesi önemlidir. 1920’de Misak-ı Millî İstanbul’da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisinde açıklanmış ve devamında bu sınırlar Kurtuluş Savaşı süresince korunmaya çalışılmıştır. Bağımsızlık bildirgesi olarak tanımlanabilecek bu ulusal ant, korunmaya çalışılmış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasında da büyük ölçüde belirlenen bu sınırlar korunmaya çalışılmıştır.

Bu manzumede “Eline kızıl sancağı alan, Anadol’da<sup>257</sup> başa bir alp geçtiği” söylenir ki bu alp Mustafa Kemal’dir. Sönük imandan doğan bir şule olarak tanımlanır. Manzumenin bütününde anlatılanları baba, buum buum sesleriyle uyanan çocuklara anlatıyordur. Manzume diyalogla başlasa da babanın sesi hâkimdir. Burada baba, Gökalp’in kendisi ya da o dönemde babaların annelerin yaşadığı hissettikleridir. Ziya Gökalp, toplumda yaşananları bir sosyolog olarak manzum hâlde söze dökmüştür.

“İzmir’de” (1922) manzumesinde Yunanlıların kaçıışı anlatılır. Senelerden beri limanda büyük gemiler, bir fatihin Yunanlıları limandan götüreceği günü beklemektedir. Bir ses limanlıları uyandırır. “Yuha! Yuha! Kaçıyor Yunan!/ Alkış! Alkış! Geliyor arslan!” (Ziya Gökalp 1989a: 287) dizeleri dörtlük sonlarında tekrar edilir. Zabitte kılıç yoktur, nefer tüfeksizdir; kaçarak gelen bu kişiler mi asker? Nerede silahlarınız herköller diye seslenilir manzumede ve zafer takı onlarla süslenmiştir. Sulh olsun, kan dökülmesin denirken Yunan gözünü İstanbul’a dikmiştir. Rumlar, silahsız gülle saçmaktadır. Orduyu görünce de kaçarlar. Yunanlıların İzmir’den kaçması sadece Türkleri sevindirmez:

Yalnız Türkler değil sevinç içinde,

<sup>257</sup> Metindeki gibi yazılmıştır.

Bayramlar yapıldı Hind’de ve Çin’de..  
Asiya illeri birlik olacak..  
İngiliz’e fenâ dirlik olacak...

Yuha! Yuha! Kaçıyor Yunan!  
Alkış! Alkış! Geliyor arslan!  
(Ziya Gökalp 1989a: 288)

Geliyor arslan ifadesi Atatürk için kullanılmıştır. İzmir’den Yunanlıların çıkarılması bu manzumenin bütününe hâkimdir. Türklerin bu savaşı sadece kendileri için değil Asya ülkeleri için de sevinç verici bir gelişmedir. Onlar da İngiltere’ye karşı kendi savaşlarını verebilmek ümidinin peşinden gidebileceklerdir. Türklerin zaferi, Asyalıları da teşvik edecektir.

“Yürük Ali” (1919) manzumesi konusunu gerçek bir kişinin hayatından alır. Manzumede Yürük Ali’ye seslenilir. Ona bir kahraman olduğu, güneşin dudağının alnından öptüğü, dağların tepelerin bu yirmi bir yaşındaki arslanın önünde baş eğdiği söylenir. Gökalp, Yürük Ali gibi neferleri önemser ve onun şahsında bu adsız kahramanları ölümsüzleştirmek ister:

İzmir’e girerken Yunan askeri,  
Çobandın, elinden kavalı attın..  
Düşmandan vurarak yüzün neferi,  
Tatlı şarâbına zehirler kattın..

Tunçtan ayakların iki Hisar’da,  
Her kıt’a üstünde bir elin olsun!  
Göstereceğin dâimdir Türk bu diyârda:  
Boğaz’da dev kadar heykelin olsun!  
(Ziya Gökalp 1989a: 273)

“Ak Destan” (1922) manzumesi İzmir’den Yunanlıların çıkarılmasına dairdir. Adından da anlaşılacağı üzere İzmir’de yaşanan bu gelişmeler, “ak” rengiyle tanımlanmıştır. Destan gibi anlatılmalı ve dile gelmelidir. Üçlü ve ikili dizelerden oluşan manzumenin başında, bir fiskeyle Rahman’ın şeytanı ezerek esir vatanın Yunan’dan kurtulmasının hikâyesi “Ak Destan”ın dinlenilmesi için seslenilir. Bundan sonra barış yakındır. Barış ise ancak akılla yapılır. Bir hafta içinde Garbî Anadolu alınmıştır: Afyon, Eskişehir, Kütahya, Uşak ve İzmir ile Bursa son konak yeridir. Manevi olarak Edirne bile geri alınmıştır. İzmir kızları, Bursa’nın al yıldızları bekliyorlardır. Ordunun çılgin hızı bu sebeptedir. Askerler koşunuz, kızınız yâhut karınız sizleri bekliyordur. Gözleri yaşlı

çocuklar, askere su verir ve babamız gelmiş mi diye gözleri babalarını arıyordu. Babaların gelmesiyle zavallı analar da sevinecek ve yuvalar yeniden şenlenecektir. Türk'ün ocağı daima tütecektir, millet şefkat kucağını açmıştır (Ziya Gökalp 1989a: 285):

“Üzümden taşacak yine bu bağlar,  
Bağlarla dolacak yine bu dağlar..  
Şimdi Türk'tür gülen, düşmanlar ağlar..

Üzümden taşacak yine bu bağlar,  
Bağlarla dolacak yine bu dağlar..  
Şimdi Türk'tür gülen, düşmanlar ağlar..

Kesildi yârinden yadların eli,  
Yine Türk'ün oldu İzmir güzeli..”  
(Ziya Gökalp 1989a: 286)

İzmir yine eskisi gibi üzüm bağlarıyla dolacaktır, bu sevgili şehirden yabancıların eli uzaklaşmıştır ve İzmir güzeli yine Türk'ün olmuştur.

“Girit” (1909) manzumesi Girit'te çıkan olaylar üzerine kaleme alınmıştır. Manzume, Girit'in Yunanistan'a katılması için çalışmaların alıp başını gittiği bir dönemde yazılmıştır. 1906'da eski bakanlardan Zaimis, Girit Yüksek Komiserliğine tayin edilir. Bâb-ı Âlî bu görevlendirmeyi ilk önce protesto etmekle yetinir, ancak Girit'in Yunanistan'a katılması hayali canlanır ve Zaimis hâmîsi konumundaki dört devlete Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya'ya müşterek verdikleri nota hakkında teminat verir. 1906'da Zaimis'in verdiği teminatta ileri sürülen şartların gerçekleştiği, kısacası adada milis askerî teşkilatın düzenli olarak ikmal edildiği ve Müslümanların can ve malları güvence altına alındığını belirtir. Böylelikle hâmî devletler askerlerini adadan çekmeye karar verirler, Zaimis'e gönderdikleri 11 Mayıs 1908 tarihinde bir nota verirler (Ziya Gökalp 1989a: 375, Tükin 1996: 85-93):

“Girit Millî Meclisi, Bosna-Hersek'in, Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı ve Bulgaristan'ın istiklâlini ilân edince buna karşı Osmanlı topraklarının her tarafından protestolar yağdırıldı; İstanbul'da mitingler düzenlendi ve Bâbîâlî ilgili devletler nezdinde teşebbüse geçti. Dört büyük devlet kendi muvafakatleri olmadan, adada asayiş ve müslüman halkın güvenliğini sağlamak üzere meseleyi çözmeye meyilli olduklarını beyan ettiler. Durum değişmedi; fakat aynı zamanda hâmî devletler işgal kuvvetlerinin geri çağırılması hakkında aralarında müzakerelere başladılar. Nihayet tahliyenin 1909 yılı Temmuzunda gerçekleştirilmesine karar verdiler (Tükin 1996: 92).

1900'lerin başında yaşananlar, (Girit üzerinde İngiltere gibi diğer Avrupa devletleri ile onların desteğini gören Yunanlıların hâkimiyet kurma isteği, Osmanlının buradaki gücünü yitirmek istemeyişi) ancak Balkan Savaşları neticesinde Londra ve Bükreş muahedeleriyle sonlanır. Girit bu muahedelerle Osmanlı Devletinin elinden tamamen çıkmıştır (Tukin 1996: 93).

Ziya Gökalp'in "Girid" manzumesi adada yaşanan bu sürece dairdir. Manzumede Girit ana vatanın nur-u dîdesi olarak tanımlanır. Ecdadın kutsal bergüzarı Girit diye seslenilir manzumede. Girit, galip gelen, zorlayan, pes etmeyen bir ordunun fertlerinin bütün yek-teni; gazi bir ümmetin bütün evlad-ı zindesidir. Osmanlının hepsi yok olmadıkça, şehit düşmedikçe Yunanlılar Girit'i almayı sakın ummasın. Solmuş, donmuş ve hissizleşmiş bu topraklar şühedanın tozlarıdır. Yıpranmış, eskimiş bu taşlar şühedanın kemikleridir. Binlerce hatırat ile dolu olan bu mahzen, bu Osmanlılar (bizler) sağken Yunan gibi bir il tarafından nasıl alınır diye sorgulanır. Milyonlarca şehit Türk'ün yattığı bu makber ki sonsuz bir hakkın tarihe dayanmasıdır. Manzumenin devamında Osmanlılar ve Yunanlılar ile ilgili düşünceler şöyle ele alınır:

Osmânlılar ki cümlesi yek-rûh ve yek-emel,  
Osmânlılar ki cümlesi âzâd ve ser-ferâz,  
Osmânlılar ki mazhar-i nusret mine'l-ezel,  
Vermez ile'l-ebed husemâyâ bu me'meni

Kâhir bir ordu ser-had-i Yûnan'da mevce-sâz  
Olsun mu ilk adımda Tesalyâ nişîmeni!

Ey nûr-i dîde-î vatan ey ânlı memleket,  
Osmânlı târihi'nde yatan şânlı memleket!  
Hiç şübhe etmesün kalacak Rûz-i Haşr'edeki  
Nâmın harîtalarda bir Osmânlı memleket!

Üçyüzonüç'te uğradığı şôr ve şîveni  
Ansun Yunanlılar ebeden ummasun seni!  
(Ziya Gökalp 1989a: 312)

Ziya Gökalp, son beyitte Teselya zaferini hatırlatır. Türklerin Yunanlıları yendiği tarihteki bu başarıya değinilir. Osmanlılar, hasımlarına müminlerin bu sağlam yerini vermeyecektir. Kıyamet gününe kadar Girit, vatanın bu gözde parçası haritalarda Osmanlı memleketi olarak anılacaktır. Yunanlılar 1314'te yaşadıkları gürültü ve matemi anmalarını ve ebediyen Girit'i hayal etmemelerini söyler.

“Büyük Azm” (1921) manzumesi namert düşmana boyun eğmeyecek, kararlı bir milletin azmi dile getirilir. Mefkûresi adalet olan bu kavim hakka razıdır, bundan sonrası ya istiklal ya hürriyettir. I. çoğul kişi ağzından yazılan ses, vatanın her taşını düşmandan almak için sonsuza kadar and içmiş bir milletin sesidir. Kılıcı kalkan olan bu millet barışçıdır, ancak Ehl-i Salibler hâlâ düşmandır. Kan hakkı tanıtıracaktır, o nedenle millet hakkını alana kadar ebediyen silahlı kalacaktır. Silahsız bir vatana namussuzca basarak kadın, ihtiyar, çocuk demeden Türklerin kanını akıtan bu düşmana karşı and içilmiştir. Bir sel ki yeryüzünden Yunan’ı silecektir. Şehitlerin kanı düşmandan alınacaktır. Ne oturmak ne yatmak artık bize rahat yok. Bu güzel Hilal altında emin bir yurt yaratmak için, bu milletin işi düşmana bomba atmaktır.

“And içtik ebediyen silâhlı kalacağız,  
Türklük’ün her öcünü düşmandan alacağız!

Ey İngiliz, ne zaman İslâm seni koğacak,  
Hindistân’da, Mısır’da genç devletler kuracak  
Allâh’a dayandı Türk, Yunanlı’yı koğacak;

And içtik ebediyyen silâhlı kalacağız,  
İslâm’ın her yurdunu düşmandan alacağız!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 322)

Manzumenin yukarıda yer verilen dizelerinde İslam’ın, Haçlı zihniyetini yıkacağına olan inanç yansıtılır. İngilizleri Hindistan, Mısır gibi İslam ülkelerinden kovacak güç İslam’dır. Türkler, Yunanlıları kovacaktır, iş artık son merhaleye gelmiştir. İslam’ın her yurdunun alınması için sonsuza kadar savaşılacaktır. Türklük öcünü mutlaka alacaktır.

“CXL” (1922/1923), numarasıyla Fevziye Abdullah Tansel’in “Dağınık Şiirler” başlığı altında yer verdiği dörtlük de aynı minvaldedir. Türkleri, İngilizlerden ve Yunanlılardan kurtaracak rehber Kur’andır, İslam’dır:

Türk’üm, adım Türkân’dır,  
Muallimim *Kur’ân*’dır;  
Düşmanlarım çok değil,  
İngiliz’le Yunan’dır.  
(Ziya Gökalp 1989a: 323)

“Diyârbekir Dârü’l-Eytâmı’nın Sünnet İlâhîsi” (1922) adlı manzume yetimlerin ağzından yazılmıştır. “İlâhî!” diye yetimlerin seslenişiyle manzume başlar. Allah’ın yetimleri sevdiği, öksüzlere anne, yetimlere peder oluşu belirtilir. Susuz ölen şehitlere Kevser’dir ilâhî (Allah). Şehitleri ümitsiz bırakmaz Allah ve her şehidin bir yetimdedir ümidi. Şehitler ki bir taşına feda olup vatani kurtarmışlardır. Edirne, İzmir onların sayesinde kurtulmuştur; asıl diri olanlar Arş’ta şehitlerdir. Ölü olan bizleriz der manzumede ses. Şehitler Allah’ın güzel yüzünü, gül yanağını, habibini görürler. İmkânsızı mümkün kılan, Hilal’i Avrupa’ya alkışlatan Kemal’i (Atatürk) Allah başımızdan eksik etmesin diye dua edilir:

“Yeryüzünde şimdi odur arslanın,  
Umacısı İngiliz’le Yunan’ın.

Odur silen alnımızdan lekeyi,  
Kurtaracak daha nice ülkeyi,  
Hind’i, Mısır’ı, Kerbelâ’yı, Mekke’yi.

Çabuk büyüt biz de yiğit olalım,  
Ordusunda gazî, şehid olalım.

İlâhî! Sen ıslâh için dünyâyı,  
Türk’ü kıldın fedâyîler alayı,  
Zorbalara odur veren cezâyı.

Garbî, Şarkî Romalar’ı o yıktı,  
Her hızından târihte bir çağ çıktı..

Rus Çarlığı Sana isyân etmiştir,  
Türk’e dedin kaldır: O taç yok şimdi,  
Rûm Kayseri o da düştü ebedî,

Şimdi geldi İngiliz’in nevbeti,  
O kaldıkça gülmez İslâm ümmeti.”  
(Ziya Gökalp 1989a: 289)

Yukarıya alınan dizelerde İngilizlerin Ortadoğu’daki politikası eleştirilir ve Atatürk’ün daha nice ülkeyi kurtaracağı ümidine yer verilir. Nasıl ki Doğru Roma İmparatorluğu, Rus Çarlığı yıkılmıştır Allah Türklere güç kuvvet verince; şimdi sıra İngilizlerdedir. İngilizler olduğu sürece İslam ümmeti gülemez. “Medeni yamyam” diye manzumenin ilerleyen dizelerinde tanımlanır İngilizler. Korkmaksızın Arafat’a, Medine’ye, Atebat’a girebilmesi için Türklerin İslam’ın yüzünün gülmesi ve her yıl büyük bayramın hür olarak yapılması lazımdır. Savaş bitince fikren yükselmek ve irfanca üstün gelmek gerekir, bu uğurda çok emek verilecektir. “Yâ Rab! Sünnet hürmetine ikrâm et,/ Bizi

yüksek ilimde de be-kâm et!” duası ile manzumede “sünnet” konusuna geçilir. Yetimlerin sünnet yapanların aziz olması, doğru yoldan sapanların cezalandırılması, Hakk’a tapanların yükselmesi dileklerinde bulunulur. Sünnetsiz çocukların sünnet olması, Müslüman’ın münkirden farkı olarak belirtilir. Barınacak yuvası olmayan bu çocuklara Cevad Paşa’nın bir yuva yapmıştır. Herkes gibi adam olduklarını söyleyen yetimlerin sesi onun muradına kavuşması ve mazlumların imdadına yetişmesi için dua eder. Manzume Cevad Paşa için yapılan bu duayla sonlandırılır (Ziya Gökalp 1989a: 290).

“Durma Vur!” (1914) manzumesinde Yunanlılara seslenilir:

“Durma, Yunan, durma, kibrini artır!  
Türklük’ün başına hakâret yağdır!  
Uyuyan bir kavme bu zillet azdır,

Vur, eski kölesi, utandır onu!  
Bırakma, uyusun, uyandır onu!”  
(Ziya Gökalp 1989a: 66)

Manzumenin devamında uyuyan bir toplumun artık uyanması, gemi yapıp fabrikalar açması, yeni işler yapması dilekleri dizeleştirilir. Bunu yapacak durmayıp sıkıştırarak ve uyumasına müsaade etmeyecek olan eski kölesidir. Garp’te hangi terakki varsa, Türklük tanısın istenir (Ziya Gökalp 1989a: 66-67).

“Serhad Şiirleri” kenar başlığı ile yayımlanan “İngiliz’den Sakın” (1922) manzumesinde İngilizlere karşı tetikte olmak gerektiği hatırlatılır. İngiliz’in yolundan gidilmemesi için uyarıda bulunur. İngilizlerin sadece keseyi değil insanı elbisesine kadar soyduğu, bununla da kalmadığı ruhunu da elinden aldığından bahsedilir. İngiliz önce vicdanı, sonra vatani çalar. Vatanları yıkan, yüz devletin vârisi olarak ortaya çıkan İngilizler, milleti esir ederek hürriyeti boğar. Hint’i, Mısır’ı ve denizleri yutar; Boğazlar’dan kaçsa da barış yoluyla İstanbul’a girer. Orduyu dağıtarak yurdu parçalamıştır. Manzumenin devamında İngilizler hakkında şöyle konuşulur:

“Tepemize astı balta:  
Korkmayan hâzır Malta!

Halife’ye vurdu zincir,



Şerifler'i etti ecîr..

Gâzilere açıp da'vâ  
Şeyh(ü'l-) İslâm'dan aldı *Fetvâ*..

Hiçe sayıp kînimizi,  
Alt-üst etti dînimizi.

O göründü bu ülkede:  
Kaldı î mân tehlikede..

Ka'be bile ona tutsak,  
Hak unutmaz, biz unutsak..

Medîne'ye etti mahbûs,  
Peygamber'i kıldı me'yûs..

Irâk'a da saçtı belâ,  
Oldu her yer bir Kerbelâ..

Bütün dünyâ onun kulu  
Bir hür kaldı: Anadolu!

Odur açan zulme cihâd:  
Borcumuzdur ona imdâd.

Allâh, Resûl, hep şehidler  
Şimdi bizden bunu ister..”

(Ziya Gökalp 1989a: 281-282)

İngilizler İstanbul'da kendisine karşı çıkan aydınları Malta'ya sürgüne göndermiştir. Fetva dahi almış olan İngilizler, Halife'nin elini kolunu da bağlamıştır. İngilizlerin sömürgeci anlayışla dünyanın farklı ülkelerinde sürdüğü hükümlerini eleştiren Ziya Gökalp, hür kalan Anadolu'nun bu zulme karşı bir savaş başlattığının altını çizer. Bu cihadı Allah, peygamber ve bütün şehitler arzular.

“İngiliz'e” (1922) manzumesinde de İngilizlerin İslam ülkelerini sömürgeleştirmesi eleştirilir. Ziya Gökalp, “İngiliz! Kızarma öyle öfkeden,/ Ebedî kurtulmaz alnın lekeden” (Ziya Gökalp 1989a: 284) sözleriyle İslam ülkelerinde İngilizlerin döktüğü kanların hesabını sormak ister. Hint'ten, Mekke'den ve Kerbela'dan, bu pak ülkeden ayağını çek ihtarında bulunulur. İslam'da eski imanların uyandığı ve Müslümanların ele ele verdiği anlatılır. Asıl tehlike olarak İngilizleri göstererek “Kurtulacak artık baş tehlikeden:/ İngiliz unvanlı pis çekirgeden..” dizeleriyle tanımlar (Ziya Gökalp 1989a: 284).

“Kara Destan” (1922) manzumesinde müminlere seslenilir:

“Dinleyin mü’minler *Kara Destan*’ı:  
*Lloyd George* kandırdı yine Yunan’ı,  
 Samsun’a geldi bir deniz sırtlanı:  
 Top attı bir açık limana karşı!”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 279)

İlk dörtlükte dönemin İngiltere Başbakanı David Lloyd George’un Yunanlıları kandırarak Samsun’a gelişinden bahsedilir. Çocuklar, kadınlar, silahsız erler savaşa karışmazken, asker değillerken bu ejder (Yunan) kız kızana karşı ateşler saçmıştır. Ey vahşi İngiliz, sevinebilirsin artık. Samsun’u yaktırıp yıktırın İngiliz’in yüzü güleri, ancak tuzağı hem Türk’ü hem Rum’u sarmıştır. Manzume boyunca İngilizlerin neler yaptığı anlatılır. Ne zaman ki İngiliz ayağı Hint’ten çekilirse İslam’ın düşman karşı neler yapabileceği görülecektir diye tehditler savrulur. Bu kinin nasıl isyan ettirdiği, İslam’a uzanan bu kanlı elin nasıl koparılacağı şöyle anlatılır:

“Yunan’ı tanımaz kinimiz düşman,  
 Bu köleye sensin ettiren isyân,  
 Birkaç sille yerse olur peşimân,  
 Ebedî kinimiz hep sana karşı!

Emir’i aldatıp Ka’be’yi aldın,  
 Sultân’ı kandırıp *Fetvâ*’yı çaldın,  
 İstanbul’a girip orada kaldın,  
 Bin yalan uydurdun cihâna karşı!

Men’ettin ümmetin cem’ini Hac’de,  
 Irâk’ı hasmettin Vehhâbî Necd’e;  
 Lâkin İslâm birgün gelecek vecde:  
 Hâzırlan bu büyük tuğyâna karşı!

Hâzırlan bu büyük tuğyâna karşı!  
 Irâk’la Filistin, Mısır’la, Sûdân  
 Koğacaktır seni Yeni Hindistân  
 Yetmez mi küfrettin imâna karşı?

İslâm’ı öldürmek idi emelin,  
 Onun yurtlarında geldi ecelin,  
 Nasıl koparılmaz o kanlı elin  
 Kılıcı çekmişken *Kur’ân*’a karşı?”  
 (Ziya Gökalp 1989a: 279)

Yunanlıları da destekleyen İngilizler sadece bununla yetinmezler. Orta Doğu’daki İslam ülkeleri üzerinde de kendi emellerini gerçekleştirir. İstanbul’a giren, dönemin padişahından fetva dahi alan İngilizler, Kabe’yi bile ele geçirmişlerdir. Vehhabilik İslam dünyasında ortaya çıkmış geniş ve çok yönlü bir etki gücüne sahip hem dinî hem

de siyasî bir harekettir (Büyükkara 2012: 615). İngilizlerin İslam’a ve İslam ülkelerine uzanan bu elin koparılacağı ve artık ecelinin geldiği sözleriyle manzume bitirilir.

David Lloyd George isminden “Niçin” (1922) manzumesinde de bahsedilir. İngiltere Başbakanı bu kez de Lozan’daki tutumu sebebiyle Gökâlî tarafından eleştirilir:

“Toplandı Lozan’da dostlar, düşmanlar  
Loyd George saçıyor yine buhtânlar  
Lâzımken müttehit olmak bu ânlar  
Ayrılanlar varmış sürüden niçin?”  
(Ziya Gökâlî 1989a: 298)

“Büyük Farz” (1922) manzumesinde İngilizlerin Medine’ye girişı, hac kervanlarının yolunu kesmesi ve kervanlardaki canları alışına değinilir. Medine’nin çobanları duydukları sesi, kervanların zannederler. Oysa bekleseler de Muhammed’in arslanları bir türlü görünmez. Şeytan emirleri ve sultanları iğva etmektedir. Gökâlî müezzinlere çağrıda bulunur:

“Müezzinler i ‘lân edin  
Okuyarak ezânları:  
  
Herkes için farzdır bugün  
Hac’dan koğmak düşmanları.”  
(Ziya Gökâlî 1989a: 280)

Özetlemek gerekirse Ziya Gökâlî’nin manzumelerinde Türk tarihindeki savaşıardan bahsedilir. Osmanlılık düşüncesinin etkisiyle yazılan pek fazla manzume söz konusu değildir. Bu bölümdeki Osmanlı Devletinin yansıdığı manzumelerin nicelik olarak azlığı da bunu gösterir. Ziya Gökâlî’nin hayatında toprak kayıplarının yaşandığı 1900’ler daha ağırlıklıdır, tıpkı manzumelerinde olduğu gibi. I. Dünya Savaşıını ele aldığı manzumelerde ise Çanakkale ile Galiçya cepheleri ve Yunan, İngiliz ve İzmir merkezinde yazılmıştır. Ziya Gökâlî, bu manzumelerde yaşanan olayları aktaran, halkın sesi olmaya çalışan fakat aynı zamanda halktan bir gözlemci olmanın yanı sıra olayları bir bilim adamı olarak da değerlendiren bir kişidir. Manzumelerin yayın yıllarına dikkat edilirse özellikle “Yunan, İzmir ve İngiliz” hakkındaki manzumeler 1920’lerde yazılmıştır. Bu manzumelerde özellikle o yıllardaki İngilizlerin politikaları gündemdedir ve Gökâlî, Türklerin toprak bütünlüğüne karşı bu büyük düşmanın yapıp

ettiklerini manzumelerinde masaya yatırır. Bu manzumelerde Orta Doğu ve İngilizlerin Osmanlı topraklarını nasıl sömürgeleştirdiği ve Müslüman ülkelere zulmü işlenir. Gökâlp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" görüşü hâkimdir. İslam birliğini önemser ve Avrupa'daki haçlı zihniyetinden bu bağlamda zaman zaman bahseder. Halifelik kurumunun etkisinden faydalanmak isteyen ittifak devletlerinin elini kolunu bağlayan yine İngiltere'dir. David Lloyd George'un Lozan'da dahi iftiralardan geri durmaması ancak Atatürk'ün Türklerin vahdetini artırdığı üzerinde durulur. Türk tarihindeki savaşlardan bahseden bu manzumelerde tarihte yaşananlar birebir anlatılmak istenmiştir. Ziya Gökâlp'in özellikle 1920'lerdeki tehlike olarak Türklerin karşısına çıkan Yunan ve İngilizlerle ilgili manzumeler yazması, onun bu dönemde yaşanan sıkıntılara dikkat çekmesi olarak yorumlanabilir. Yeniden doğacak günlerin habercisi olan 1920'lerdeki İngilizlere karşı Türklerin savaş alanındaki başarısını, İslam ülkelerine de örnek teşkil etsin istemiştir.

## 12. BÖLÜM

### BİYOGRAFİK MANZUMELER

Ziya Gökalp, manzumelerinde zaman zaman kendi duygularından ya da yaşadığı dönemin kendi dünyasındaki dalgalanmalarından bahsetmiştir. Bazen bahsettiği şair kendisidir manzumelerinde ya da okul idaresine karşı ihtilalci bir tutum izleyen başkaldıran bir öğrenci olarak tanımlar kendini. Aile bireyleri için de manzumeler yazan Gökalp'in manzumelerinde biyografik öğeler söz konusudur. Bu başlıkta kendinden izler yansıtan ve aile bireyleri için yazdığı manzumelere yer verilecektir.

Ziya Gökalp'in incelenen 125 manzumesinden 21'inde biyografik izler olduğu tespit edilmiştir. Manzumelerin Gökalp'in şiir kitaplarına göre dökümü aşağıdaki gibidir:

**Tablo 15:** Biyografik İzlerin Yansıdığı Manzumelerin Dökümü

|                                                          |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
|----------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b><i>Kızılelma</i> (1914)</b>                           | Yok.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| <b><i>Yeni Hayat</i> (1918)<br/>2 manzume</b>            | “Asker’le Şâir” (1916), “San’at (Ortaç)” (1917).                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
| <b><i>Dağınık Şiirler</i> (1952)<br/><br/>19 manzume</b> | “Gazel” (1891/1895), “Gazel” (1895/1896), “Şiir Nasıl Sânih Olur” (1908), “XCII” (1913), “Rüzgâr’a” (1919), “Bulut’a” (1919), “Ali Kemal’e” (1921), “C” (1919), “CI” (1919), “Limni’de Dicle Vâdisi” (1919), “Erenler Aşkı” (1919), “Erenler Aşkı III” (1919), “CXXXV” (1919), “CXXXVI” (1919), “CXXXVII” (1919), “CXXXIX” (1921), “Karacadağ” (1922), “Mektepte Cumhuriyet İ’lanı” (1924), “CXL” (1956). |

Ziya Gökalp'in manzumelerinde sosyolojisinin izleri açıkça görülür. Sosyolojisinde ise kendi hayatından ve yaşadıklarından da yansımalar söz konusudur. Manzumelerde takip edilebilen biyografik çizgiyi iki noktada değerlendirmek mümkündür. Birincisi kendisinden bahsettiği, ikincisi ise eşinden ve kızlarından bahsettiği manzumelerdir.

Memlekette yaşananlar genç Ziya'yı orta öğrenim yıllarından itibaren etkiler. Bunda babasının ve yetiştiği ortamın da etkisi yadsınamaz. Okumak ve kendine bir yol bulmak isteyen Ziya için bunlar kaçınılmazdır. Gökalp, “San’at” (1917) adlı manzumede tanımladığı Ortaç’tır; “Altun Destan”ı okuyan bir şairdir her şeyden önce. Manzumede “Biz dilmac değiliz, yalvacız yalvac” (Ziya Gökalp 1989a: 111) derken kendi ruhunu da işin içine katar. Bu anlamda “yeni şair” aslında kendisidir. Yine “Asker’le Şâir” (1916) adlı manzumede kendisine seslenir. Asıl şairin Galiçya siperinde uyuyan asker olduğunu söyler: “Şâir odur, senin yazın hep nesir,/ Uyuyan sen, odur sezen ve duyan.” (Ziya Gökalp 1989a: 120) Böylelikle memleketin asıl sanatçılarından onu koruyanlar olduğunun altını çizer. Şuurla kalemini oynatan Gökalp, şiiri amacına hizmet etmesi için yazar ve böyle olması gerektiğine dair inancını zaman zaman dile getirir.

Ziya Gökalp, gönlünü şiire nasıl kaptırdığını “Karacadağ” (1922) adlı manzumede anlatır. Babasının dalgın bir anında Karacadağ’ın karlı dağlarını bakmasını istediğiyle hafızasına kazınan bu ân, manzumede tasvir edilir (Ziya Gökalp 1989a: 283).

“Şiir Nasıl Sânih Olur” (1908) adlı manzumede şiirin sermayesinin zihindeki dalgalar olduğundan bahseder ki kendisi de bu dalgalanmaları yaşamıştır:

Çıkarak sath-i zihne o mevcât,  
Resmeder pür-kuzeh nukuş-ı hayat.  
Reşk-i Erteng olan muhayyeleye

Savt-ı nalendesi o mevcelerin,  
Olarak vezn-ü lafza-i rengin,  
Olur aheng-i şi‘re sermaye...  
(Ziya Gökalp 1989a: 248)

“Mektepte Cumhuriyet İ’lanı” (1924) adlı manzume Ziya Gökalp’in hatıralarından mülhendir. Manzume boyunca mektep ya da kitap kelimesi geçmez, mektepte olanlar anlatılır. Gençliğin mektepte nasıl bir tutum izlediği, padişaha ve okul yönetimine karşı oluşu anlatılır. II. Meşrutiyet’in ilanının etkisinden bahsedilir (Ziya Gökalp 1989a: 241). “Mektepte Cumhuriyet İ’lânı” (1924) adlı manzume geriye dönük olarak yazılmıştır, Ziya Gökalp’in II. Abdülhamit’e ve onun istibdadını karşı oluşu anlatılır. “İhtilâl Şarkısı” (1895), “Gazel” (1891/1895) ve “Hürriyet Marşı” (1891/?) manzumeleri de yine aynı ruhla yazılmıştır; Ziya Gökalp’in hürriyet çağrısı yaptığı gençlik yıllarına

aittir. “Gazel” (1891/1895) adlı manzumede geçen “Başımda yıldırımli fikr-ü hisler ihtilâl eder” (Ziya Gökalp 1989a: 237) ve diğer “Gazel” (1895/1896) adlı manzumede geçen “Neden terk edelim her hakkı bir sultana bilmem ki” (Ziya Gökalp 1989a: 237) dizeleri onun iç dünyasını yansıtır.

Buraya kadarki manzumelerde gençlik yılları ve sosyolojisinin nasıl oluştuğuna dair yaşamındaki olayları ele almıştır. Aşağıdaki manzumeler ise Malta sürgününde yaşanan aile özlemini ve hasretini yansıtır.

“Rüzgâr’a” (1919) adlı manzume Ziya Gökalp’in Mondros’tan ailesine gönderdiği 8 Eylül 1919 tarihli mektubunda yer alır (Ziya Gökalp 1989a: 379). Gökalp, rüzgârdan evine selam göndermesini ister:

Rüzgâr, rüzgâr nereye  
Görünmez kanadını  
Açmışsın gidiyorsun?

İnerken bu dereye  
Gönlümün feryâdını  
Elbet işitiyorsun!

Uğrarsa eğer yolun  
İçine İstanbul’un,  
Ferah saç diyârıma!

Git evime selâm ver,  
Götür benden öpüşler,  
Sevgili kızlarıma!

(Ziya Gökalp 1989a: 317-318)

“Bulut’a” (1919) adlı manzume, “Rüzgâr’a” (1919) adlı manzumenin yer aldığı 8 Eylül 1919 tarihli mektuptadır. Kızlarının resmini aldığını söyleyen Gökalp, kızı Hürriyet’in annesine ve ablasına itaatine sevindiğini belirtir; şair olacağını söyleyen kızına mektubundaki şiirleri yazdığını ve cevabını beklediğini söyler (Ziya Gökalp 1989b: 30). Manzume şöyledir:

Bulut, bulut karadan,  
Denizden geliyorsun,  
Penbe kanatların var..

Çıkarak Marmara’dan  
Gökte yükseliyorsun,  
Yer senden çiçek umar..

Yurdun çam civârı mı,  
Dağlarda yürüyorsun,

Koklayıp kana-kana?

Evimi, kızlarımı  
Geçerken görüyorsun,  
Bir haber yok mu bana?  
(Ziya Gökalp 1989a: 318)

“Limni’de Dicle Vâdisi” (1919) adlı manzume, Ziya Gökalp’in 8 Eylül 1919 tarihli Mondros’tan (Ziya Gökalp 1989b: 31-32) ailesine gönderdiği mektupta yer alır. Manzumeyi kızı Türkân’a ithaf etmiştir. İkili dizelerden oluşan manzumede Ziya Gökalp kendini sürgünde iken Dicle’de hayal eder. Manzume bu hayalin dizelere dökülmesinden ibarettir:

Ne Hind’deyim, ne Çin’de,  
Bir adanın içinde  
  
Fikirler dokuyorum:  
Yazıyor, okuyorum.  
  
Gurbet elde kafesim,  
Ötmeğe yok hevesim.  
  
Karşımda mâvi beniz  
Kılıçvârî bir deniz,  
  
Sokulmuştur karaya,  
Kılıç gibi yaraya..  
  
Âh Dicle’ye benziyor,  
Yüreğimi eziyor.  
(Ziya Gökalp 1989a: 271-272)

“Limni’de Dicle Vâdisi” (1919) adlı manzumenin devamında Ziya Gökalp, hayalinde gördüklerinden yola çıkarak kendini yurdunda zanneder, Diyarbakır’da olduğunu hayal eder. Gönlüne hüznü dolan Gökalp yine halk ozanı söylemiyle durumu anlatır. Manzume şu sözlerle bitirilir: “Tam bir iş yapmaz Felek/ Burda yok yalnız, kelek..” (Ziya Gökalp 1989a: 272). Hayat sürgünde de aynıdır, insanın insana oynadığı oyunlardan ibarettir hayat ve Gökalp bilmece kıvamında bir üslupla bunu anlatır.

“CXXIX” (1921) numaralı manzume parçasında eşine kavuşmak arzusunı dile getirir.

Hep bizim’çündür kavuşmak ihtimali sevdiğim  
Dağların yoktur kavuşmak ihtimali dağlara  
(Ziya Gökalp 1989a: 317)



“Ali Kemal’e” (1921) manzumesi ise Gökâlp hakkında görüşler süren Ali Kemal’e karşı cevap niteliğindedir. “Ali Kemal’e” (1921) adlı manzumesi Ziya Gökâlp’in Kürt olduğunu belirten Ali Kemal için yazılmıştır. Manzumede, Ziya Gökâlp her ne kadar Türk olduğunu söylese de Ali Kemal’in yaptıklarıyla Türklüğe hizmet etmediğini savunur ve Türklüğe hizmet etmeyen birinin soyca Türklüğünü de önemsemez:

“Türk olsam, olmasam ben Türk dostuyum,  
Türk olsan, olmasan sen Türk düşmanı!  
Çünkü benim gayem Türk’ü yaşatmak,  
Seninki öldürmek her yaşatanı..

Türklük hem mefkûrem, hem de kanımdır;  
Sırtımdan alınmaz, çünkü kürk değil!  
Türklük hâdimine Türk değil diyen,  
Soyca Türk olsa da, piçtir, Türk değil!”  
(Ziya Gökâlp 1989a: 277-278)

Ziya Gökâlp’in biyografik manzumelerinde kendi fikir çalkantılarından yansımalar vardır. Bu yansımalarda yaşadığı dönemin siyasi olayları da etkilidir. İlk manzumelerde II. Abdülhamit’in baskısı ve hürriyet aşkı işlenir, ikinci halkada Malta’ya sürgün edilişi ve Türklüğü hakkında kendini savunmak zorunda kalması söz konusudur.

Ziya Gökâlp’in kızlarından ve eşinden bahsettiği manzumelerde özlem ve ayrılık anlatılır. Malta’dan yazılan bu manzumelerde baba olarak Gökâlp’in ailesine gösterdiği şefkat ve bağlılık hissedilir.

“C” (1919) numaralı manzumede Ziya Gökâlp kızlarının kendisini pencere önünde bekleyişini canlandırır. Bu manzume parçası Ziya Gökâlp’in kızlarına Polverista’dan yazdığı 10 Kasım 1919 tarihli mektubunda yer alır. Mektupta, eşinin sağlığını sorar ve kızlarından annelerinin dişlerinin tedavisini yaptırmalarını söyler. Kendi sağlığının iyi olduğunu belirterek kızlarına ve eşine de sağlıklarına dikkat etmeleri konusunda uyarır. Mektubun devamında manzumeden önce şu cümleleri yazar:

Dün mâî bir kuş geldi, penceremin eşiğinde durdu, ötmeğe başladı. Kuş diliyle diyordu ki Türkân’ın yanından geliyorum. Bahçede İkbâl’le berâber oynuyordu. Oyuncakları bebekleri yoktu. Kendi kendine bir türkü söylüyordu. Bu türküyü ezberledim (Ziya Gökâlp 1989b: 81). İşte şudur diyerek bu sözleri söyledi:

Bu gün pencerenin önündeydik hep,  
Bekledik postadan ablam gelecek.

Ablam boynu bükük döndü postadan;  
Dedi, “Vapur yarın akşam gelecek..”

Annemin gözleri doldu, dedi, “Bak,  
Kuş diyor babandan selâm gelecek!”

Bir kâğıt alarak okudum, dedim,  
“Ağlama, gül anne, babam gelecek!”

Sererek seccâde bir namaz kıldım,  
Diyorlar ki namaz kılsam gelecek..

Anneme cigara getiren benim,  
Kahveye de birgün sıram gelecek.

Küçük ablam gamı içinde saklar,  
Feryâda gelirse tamam gelecek..

Yüce Tanrı, çabuk babamı gönder!  
O gelince eve bayram gelecek!  
(Ziya Gökalp 1989a: 275,  
Ziya Gökalp 1989b: 81-82)

“CXL” (1956) numaralı manzume parçası ise Ziya Gökalp’in kızı Türkân’ın ağzından yazılmıştır (Ziya Gökalp 1989a: 323). “CI” (1919) numaralı manzume de yine Gökalp’in kızlarına Polverista’dan yazdığı 17 Kasım 1919 tarihli mektupta yer alır. Manzumede konu Gökalp’in kızı Türkân ve annesidir:

Türkân öptü annesinin elini,  
Dedi, “Anne söyle bana bir ninni!”

Uyku vakti gülüyordu yatakta,  
Anneciği duruyordu ayakta..

Yavrusunun saçlarını okşadı,  
Yavaş yavaş ninnisine başladı”  
(Ziya Gökalp 1989a: 275-276,  
Ziya Gökalp 1989b: 87-88)

Manzumenin devamında Türkân annesine meleklerin nasıl olduğunu sorar, annesi de anlatır. Bu anlatımdan Türkân annesini meleğe benzettir.

Mektupta Ziya Gökalp, Türkân gibi diğer kızlarından da annelerine ferahlık vermelerini ister:

Türkân'ın güldürücü sözlerini yazıyorsunuz. Türkân o tuhaflıkları hep annesinin kederine mâni' olmak için yapıyor. Çocuk, annesini güldürmek, eğlendirmek istiyor. Siz de onun gibi masallarla, güzel sözlerle ferah vermelisiniz. Geçen günki kuş yine geldi. Türkân'a dâir bir şiir okudu. Bakınız Türkân'ın kurnazlığına! Perîlerle ahbap oluyor. Onları kuş şekline sokuyor, bana gönderiyor. (Ziya Gökalp 1989b: 87)

“Erenler Aşkî” (1919) adlı manzumeyi Ziya Gökalp eşi Vecihe Hanım'a yazmıştır. Manzumede sevdiğini uzaktan seyreden şair, ayrılığın sevgileri öldürmeyeceğinden bahsedilir:

Sevdiğim, ben seni bir yıldız gibi,  
Temâşâ ederim hayrân uzaktan..  
Ne ben bir erkeğim, ne sen kız gibi,  
Aşkınla yükseldim Arş'a topraktan..

Saçını koklamak değil emelim,  
İstemem eline dokunsun elim..  
Öpülen çehreler çabuk buruşur,  
Ateşli kalmaz open dudaklar..  
Senin hüsnün, benim aşkım tutuşur,  
Ayrıldıkça bizi uzun firâklar...

Kalırız, sönerken bütün sevgiler  
Ben her zaman âşık, sen her zaman dilber..  
(Ziya Gökalp 1989a: 318-319)

Manzumenin devamında bahçedeki çiçeği koparmaya gönlü el vermeyen, çiçekten çiçeğe kanatlanmış keleş tutmak yerine özgür bırakmayı tercih eden, bakışıyla sevgisini sezdirenen bir âşık ruhu yansıtılır.

“Erenler Aşkî III” (1919) adlı manzumede ise uzakların sevmeye engel olmadığı dile getirilir. Sevdiğinden uzağa gitmek zorunda kalan Gökalp, aşkın cevrenden kaçmadığını, artık göze kulağa ihtiyaç kalmadan gönlünden açtığı pencereyle sevdiğine yakın olduğunu anlatır. Bu dünyada gövdeler değildir asıl olan, ruhların bir olması önemlidir:

Aramızda gerçi dağ var, deniz var,  
Görürüm ben seni her dem yanımda..  
Dudağından uzak düşsem ne zarar;  
Duyarım sesini tannân canımda..

Rûhların birliği hakikî visâl,  
Göğdeler heyûlâ, çehreler hayâl..  
(Ziya Gökalp 1989a: 321)

“CXXXV” (1919) numaralı dizelerde ise gönlünün hâinden anlayan olmadığından sitem eder:

Garib kaldım bu yerlerde gözyaşımı silen yok  
Ârif dili anlayan yok, gönül hâli bilen yok,  
(Ziya Gökalp 1989a: 321)

“CXXXVI” (1919) numaralı dizelerde ise Tanrı’dan iki dilekte bulunur:

Yüce Tanrı’m, Sen’den iki recâm var  
Yurdum mes’ûd olsun, yuvam bahtıyâr  
(Ziya Gökalp 1989a: 321)

“CXXXVII” (1919) numaralı dizelerde ise hakikatin bir gün ortaya çıkacağı ifade edilir:

Mezalim, hurafat na-yab olur  
Hakikat nihayet zafer-yab olur  
(Ziya Gökalp 1989a: 321)

“XCII” (1913) numaralı beyitte ise Ziya Gökalp, Yahya Kemal’e seslenir. Bu beyit onun yaşam hakkındaki görüşüdür; tutumu, tavrı ve felsefesini özetler:

Harâbîsin harâbâtî değilsin!  
Gözün mâzidedir âtî değilsin!  
(Ziya Gökalp 1989a: 256)

Gökalp, Yahya Kemal’i kökü mazide olmakla suçlar; ancak Yahya Kemal bunu kabul etmez. Sadece kökü mazide olan bir âtî olduğunu belirtir. Burada eski-yeni tartışmalarında Gökalp, tam anlamıyla yeniden taraf olmak gerektiğini vurgular.

Ziya Gökalp’in biyografik manzumelerinden hareketle gençlik yıllarından itibaren memleketin hâlini düşünen bir aydındır. Kızları ve eşi için yazdığı manzumeler ise sürgün yıllarına aittir. Bütün bu manzumelerde Gökalp’in didaktik yönü ağır bastığı gibi zaman zaman ince bir söyleyişi yakaladığı da görülür.

## SONUÇ

Ziya Gökalp hakkında günümüze değin pek çok tez yazılmış ve farklı disiplinlerde Ziya Gökalp'in manzumeleri ya da makaleleri değerlendirilmiştir. Bunun sebebi ise Ziya Gökalp'in metinlerinin disiplinlerarası çalışmalara elverişli olmasıdır. Bu çalışmanın farkı ise Ziya Gökalp'in düzyazılarından hareketle bütün manzumelerinin analiz edilmeye çalışılmasıdır. Rıza Filizok'un Ziya Gökalp'in masalları üzerine hazırladığı doktora tezi sebebiyle bu çalışmaya Ziya Gökalp'in masalları dâhil edilmemiştir. Bu çalışmanın günümüze kadar hazırlanan Ziya Gökalp tezlerinden iki farkı vardır. Birincisi, ayrıntılı olarak hazırlanan eser dökümü listesi; ikincisi ise Gökalp'in bütün manzumelerinin düzyazılarından hareketle analiz edilmeye çalışılmasıdır. Böylelikle çalışmada, Ziya Gökalp'in düzyazıları ile manzumeleri arasındaki paralellik ortaya konmuştur. Ziya Gökalp hakkında yapılan bu doktora çalışması on iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Gökalp'in düzyazı türündeki eserleri listelenmiştir. Bu bölümde basılan eserlerden başka, yayımlanmamış eserler hakkında da bilgi verilmiştir. Eserler düzyazı ya da manzume türüne göre listelenmiştir. “Ziya Gökalp'in Düzyazıları” başlığı altında yayımlanmamış ya da tamamlanmamış eserler hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Günümüze kadar gelen yanlış bilgi tekrarları gözden geçirilerek eserlerin yayımlanmışsa künyesi verilmiş, hâlâ kayıp bir eserse de konuya dair eserin anıldığı kaynaklar belirtilmiştir. Bu çalışmada verilen Ziya Gökalp'in eserlerinin listesi, günümüze kadar yapılan bibliyografya çalışmaları gözden geçirilerek ve monografik çalışmalarda verilen eserler karşılaştırılarak hazırlanmıştır. Ziya Gökalp'in yayımlanmamış bu eserleri hakkında yapılan tespitler, daha önce Gökalp üzerine yapılan tezlerde yoktur. Bu çalışmadaki eser listesiyle, günümüze kadar gelen bilgi kirliliği ortadan kaldırılmak istenmiştir. Ziya Gökalp'in eserleri konusunda bütünlüklü bir külliyyatın olmaması da bu kargaşanın sebeplerinden biridir. Tezimizde, Gökalp hakkında yapılan yayınlardaki bilgilerden karşılaştırmalı olarak yararlanılmıştır.

Ziya Gökalp'in eserlerinde de tekrarlar vardır ve bir bölümün ya da makalenin başka bir yerde tekrar yazılması söz konusudur. Fevziye Abdullah Tansel'in manzumeler hakkında hazırladığı tenkitli yayın gibi, Gökalp'in düzyazıları da tenkitli olarak hazırlanmalıdır. Düzyazıları hakkındaki eksik ya da yarım kalan yayınlar bu konudaki ihtiyaca işaret etmektedir.

Ziya Gökalp'in tamamlanmamış ya da yayımlanamamış eserlerinin dökümünün verildiği ilk bölümde 10 eserin yayımlanmadığı tespit edilmiştir. Bunlar şunlardır: *Kadın Hukuku*, *Karagöz*, *Türkçülüğün İlim Karşısında Muhakemesi*, *Sosyoloji ve Psikolojiye Müstenit Felsefe*, *İlm-i İctima Dersleri*, *İlm-i İctima*, *İlm-i İctima'-ı Dinî*, *Diyarbakır Destanı* ve *Muallim ile Talebe Muhaveresi*, *Alfred Foullée'den Çevirdiği İlm-i Rûh-i Akvâm*. Bu çalışmaların ilerleyen yıllarda başka araştırmacılar tarafından bulunarak ortaya çıkması mümkündür. Günümüze kadarki bilgilerden hareketle bu eserlere araştırmalarımız süresince rastlamadık. *Alfred Foullée'den Çevirdiği İlm-i Rûh-i Akvâm* adlı kitabın *Diyarbakır* gazetesinde olduğu Cavit Orhan Tütengil, Şevket Beysanoğlu ve Fevziye Abdullah Tansel tarafından belirtiliyor, ancak gazete koleksiyonuna ulaşılamamıştır. Gazete koleksiyonu Millî Kütüphane, Türk Tarih Kurumu ve Beyazıt Kütüphanelerinde mevcut değildir. *Diyarbakır* gazetesinin koleksiyonu Diyarbakır Müzesindedir, ancak gazetenin koleksiyonu resmî yollardan istenmesine rağmen olumlu cevap alınamamıştır. *Muhtasar İctimaiyat*, *İctimaiyat Dersleri*, *Amelî İctimaiyat* kitaplarının ise bazı sayfaları ise Şevket Beysanoğlu'nun 1985'te yayımladığı *Tamamlanmamış Eserler I*'de yer almaktadır. Bu çalışmaların başka bölümlerine araştırmalarımız süresince rastlamadık. *Güzel Türkçenin Sarfı*, *Türk Kamûsu*, *Aşîretler Nizâmnâmesi Lâyihası Müsveddesi* kitaplarının bazı sayfaları Ali Nüzhet Göksel tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışmaların bazı kısımları *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* (1956) adlı araştırmada yer alır. Bugüne kadar kayıp olarak bilinen *Felsefe Dersleri* ise 2006'da yayımlanmıştır. *Halk Klasikleri I. Nasreddin Hoca'nın Latifeleri* 1972'de yayımlanmıştır. Bu kitap *Tamamlanmamış Eserler I*'de de mevcuttur. *Elcezire Aşîretleri/ Diyarbakır Aşîretleri/ Diyarbakır Aşîretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler/ Kürt Aşîretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adlı farklı anışlar ise Gökalp'in Kürtlerle ilgili aynı çalışmasını işaret eder. *Kürt Aşîretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adlı bu kitap Şevket

Beysanoğlu tarafından yayına hazırlanarak 1992’de yayımlanmıştır. *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adlı bu kitap YKY’den 2007’de çıkan *Ziya Gökalp Kitaplar 1*’de de yer alır. M. Sabri Koz, *Ziya Gökalp Kitaplar 1* için yazdığı önsözde *İlm-i İctima’-ı Hukukî*’nin Ziya Gökalp’in eserleri hakkındaki ikinci kitapta yer alacağını müjdelir. Ancak bu ikinci cilt henüz yayımlanmamıştır.

Tezin diğer bölümlerinin başlıklarını ise Ziya Gökalp’in manzumelerinde işlenen temalar belirlemiştir. *Kızılalma* (1914), *Yeni Hayat* (1918) ve *Dağınık Şiirler* (1952) yayınlarındaki 125 manzume, Ziya Gökalp’in düzyazılarından hareketle Gökalp’in sosyolojisindeki kavramlar temel alınarak incelenmiştir. Manzumeler şu başlıklar altında değerlendirilmiştir: “Türkçülük”, “Hars ve Medeniyet”, “Halkçılık”, “Türk Töresi”, “İktisat”, “Din”, “Eğitim”, “Tarihî Kişiler”, “Aile”, “Türk Tarihindeki Savaşlar” ve “Biyografik Manzumeler”. Her bölümün giriş kısmında Ziya Gökalp’in düzyazılarında konuya dair görüşleri verilmiş, sonrasında ise manzumeler şiir-düzyazı paralelliğinde tahlil edilmiştir. Ziya Gökalp’in manzumelerinde fikir hayatındaki değişim de gözlenmiştir. Ana hatlarıyla düşünce çizgisi aynı olsa da Gökalp, değişen toplumsal koşulları ve siyasi gelişmeleri göz ardı etmemiştir. Özellikle Türkçülük hakkındaki düşünceleri, onun zaman içindeki değişimini gösterir. Tematik olarak tahlil edilen manzumelerin fikir yönü ağır bastığı için manzumeler üslup açısından değerlendirilmemiştir. Tezde, manzume sözcüğü özellikle tercih edilmiştir. Bunun sebebi ise Gökalp’in şairliğinin düzyazılarına hizmet etmesidir.

Estetik duygunun arka planda kaldığı, fikrin öne çıktığı bir şiir anlayışını benimseyen Ziya Gökalp, kendini “şuur devrinin şairi” olarak görür. Ziya Gökalp’in birkaç manzumesinde estetik anlayış da söz konusudur. Mehmet Kaplan’ın “Ziya Gökalp ve ‘Yeniden Doğma Temi’” ve “Ziya Gökalp ve Saadet Perisi” adlı makaleleri ve Bilge Ercilasun’un “Meşrutiyet Tenkidinde Batıdan Giren Terimler” adlı makalesinde Ziya Gökalp’in manzumelerinde geçen estetik söyleme değinilir, orijinal tespitler yapılır. Ziya Gökalp’in manzumelerinde estetik kaygının arka plana itilmesi, dolayısıyla manzumelerin didaktizmle kurgulanması söz konusudur. Bazen bir manzumenin üç dört sayfayı geçtiği bile olur. Manzumelerde şiirde olduğu gibi bir duygunun değil de bir fikrin ön plana çıktığı görülür. Manzumelerin uzunluğu fikri yakalamaya güçleştirir.

Dizelerin bölünüşünde de problemler vardır. Birbirini takip eden dizelerde, dizelerin bölünüşü fikir uğruna zaman zaman feda edilir. Ziya Gökalp'in manzumeleri ister uzun ister kısa olsun genel olarak düşüncenin izinde yürüyen bir sese sahiptir.

Şairliğini düzyazılarındaki fikirlerini geliştirmek amacıyla kullanan Ziya Gökalp'in manzumelerinde didaktizmin öne çıkması, şairliği arka plana attığını gösterir. Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda, Meşrutiyet'le başlayan süreci ve fikir akımlarının tecrübe etmiş biri olarak şiirin fikre hizmet etmesi gerektiği inancıyla yol alması, onun şairliğini küçültse de ideolojisini ve sosyolojisini yüceltir. Uzun makaleleri okumaktan imtina edecek kişileri düşünerek manzumeler yoluyla okura ulaşmak ve fikirlerini benimsetmek istemiştir.

Ziya Gökalp'in manzumelerinde ideoloji hâkimdir. Şairliği, gücünü lirizmden değil fikirlerden alır. Düşünceleri merkezinde kurgulanan manzumelerde didaktizm ön plandadır. Bu tavrı ile Şinasi'ye benzer. Çağdaşlarına ve kendinden sonrakilere görüşleriyle öncülük etmiştir.

Ziya Gökalp'in manzumeleri incelendiğinde şairliğinin düzyazılarını beslediği görülmüştür. Bununla birlikte bütün konular için bu söylenemez. Bu durum özellikle Türkçülük, hars ve medeniyet, din ya da kadın gibi konularda geçerlidir. İktisat ya da ekonomi gibi konularda ise çok fazla manzume söz konusu değildir. Her bölümün girişinde verilen tablolarla da sayılar görsel olarak aktarılmıştır. Düzyazı-manzume paralelliği özellikle toplumsal konularda öne çıkar. Türklüğün tanımlandığı, hars ve medeniyet unsurlarının neye tekabül ettiğinin incelendiği ya da vatan, vicdan, din gibi unsurların ele alındığı manzumeler; Ziya Gökalp'in düzyazılarının özeti gibidir. Ziya Gökalp, düzyazılarını olduğu gibi manzumelerini de yayımlarken tashih etmiştir. Aradan geçen zaman içinde yeniden yayımlarken yazdığı manzumeyi ya da düzyazıyı yeniden yazması söz konusudur. Temelde Türkçülük çizgisinden ayrılmasa da Ziya Gökalp'in tashih yapması onun zamana ve değişime önem verdiğini gösterir. Tespit edilen bazı tashihlere zaman zaman bu çalışmada işaret edilerek Ziya Gökalp'in düzyazılarının da tenkitli yayımlanmasının önemi bir kez daha vurgulanmıştır.



Ziya Gökalp'in yazar kimliğinde, akademisyenliği ve gazeteciliği belirgin şekilde öne çıkar. O, ne tamamıyla gazeteci ne de akademisyen olarak değerlendirilmelidir. Yaşanan güncel gelişmeleri ele alan, çözümler üreten ve aynı zamanda dünyada olup biten sosyolojik gelişmeleri kendi ülkesinde yaşananları da düşünerek yeniden yorumlayan bir sosyologdur. Aile, kadının toplumsal hayattaki rolü, dinin insan hayatındaki önemi gibi pek çok konuda hâlâ Ziya Gökalp'in referans noktası olması; onun bu konulardaki düşüncelerini belirli bir yöntemle ortaya koymasından ileri gelir. Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit* adlı kitabında Ziya Gökalp'in Türkçülüğü metodik bir izahla ele aldığını belirtir. Burada "Türkçülük" derken sadece siyasi bir söylemden bahsedilmez; dilde, dinde, toplumsal yaşamda benimsenecek yolların belirli bir söylemle ifade edilmesi kastedilir. Manzumelerinde bu söylemin izleri açıkça görülür.

Ziya Gökalp bugün için Türkçülükle anılsa da başlangıçta bu anlayışa sahip değildir. Başlangıçta farklı fikir akımlarından beslenerek manzumelerini oluşturmuştur. 1876 (I. Meşrutiyet), 1908 (II. Meşrutiyet), 1910 dönemi (Balkan Savaşları), 1914 (I. Dünya Savaşı) ve 1920 (Kurtuluş Mücadelesi) yılları, Türk toplum hayatında nasıl önemliyse bu gelişmeler Ziya Gökalp'in siyasi düşüncelerinde de önemli değişimlerin kaynağıdır. "Osmanlılık" ya da "İslamcılık" etkisi az da olsa hissedilir; ancak bu izler ince, cılız kalmıştır. Temel çizgisini ve görüşlerini belirleyen nokta ise Türkçülük düşüncesini benimsemesiyle gerçekleşir. Asıl ilerleyeceği damarı yani Türkçülüğü belirledikten sonra hayatı boyunca çizgisi değişmez. Türkçülük anlayışı ile görüşlerini düzyazılarında ele alır ve manzume hâline getirir. Türkçülüğü ise Türkiyecilik merkezinde yorumlar. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrası yaşananlar, Turancılık ülküsünün gerçekleşmeyeceğini göstermiştir. "Kızılelma" sözcüğünü tarihî önemini de bilerek kullanan Ziya Gökalp'in metinlerinde kronolojinin takip edilmesi, onun kavramları da zamanla farklı anlamlarda kullandığını tespit etmemizi sağlar. Kronoloji göz ardı edilerek okunan bir Gökalp metni, okura karmaşa hissi verir; bu karmaşa hissinin yaşanmaması için kronolojik okuma, Ziya Gökalp metinleri için önemli bir husustur. Ziya Gökalp, Türk toplumunun önemli dönemeçlerden geçtiği günleri yaşamış bir hâlet-i ruhiyeyle farklı dönemlerde farklı manzumeler yazmıştır. Bugünden bakarak devrin olaylarını ve perspektifini düşünmeden "Ziya Gökalp'in fikirlerinde karmaşa vardır"

söyleminin temelinde yatan şey kronolojinin düşünülmemesidir. Necmettin Hacıeminoğlu'nun "Ziya Gökalp'te Turan Fikri" adlı makalesindeki "Turan" fikrini ele alış biçimi de kronolojik bir okuma örneği olarak bu çalışmada yol gösterici olmuştur. Zaman içinde bir fikrin nasıl değiştiğini gösteren Hacıeminoğlu, Gökalp sosyolojini belirleyen bir kavramı tutarlılıkla ele aldığı için Gökalp'i doğru okumanın bir örneğini göstermiştir. Hacıeminoğlu'nun çalışmasından yola çıkarak bu çalışmada diğer konularda ele alınan kavramların kronolojik dökümü yapılmış ve Ziya Gökalp'in hangi konularda bazı kavramları daha çok işlediği tablolaştırılarak görsel olarak yansıtılmıştır.

Ziya Gökalp'in manzumelerinde Türkçülük düşüncesi, öncelikle siyasi bir düşünce olarak ortaya çıkar; sonrasında ise Gökalp, "Oğuzculuk yahut Türkmencilik" bağlamında bu düşüncüyü ele alır. Bununla birlikte onun Türkçülük çizgisindeki manzumelerinin hâkim ögesi, Türkiyecilik anlayışıdır. Zamanla, siyasi bir düşünceden sosyal gerçekliğe dönüş algısı söz konusudur. Türkiyecilik görüşü merkezinde ise bir üst kimlik olarak Türklüğü tanımlar; ırkçı bir tavır sergilemez. Ziya Gökalp, Türkiyecilik algısını yaratmak için ise Türk tarihine ve kaynaklarına uzanır. Ziya Gökalp'in Türkiyecilik anlayışı, her şeyden önce harsi birliğin sağlanmasını vurgular. Hars konusunda ise halka yani köylüye doğru gitmek esastır. "Halka doğru" anlayışında, halka aydınların gitmesi ve aydınlar ile halkın buluşması söz konusudur. Halka doğru gitmek, aslında kendine dönmek anlamına gelir. Kendine dönmek ise yerli üretimin artmasını, ülkenin kendi yağıyla kavrulmasını sağlar; dış ülkelere bağımlılığı engeller. Halka doğru gitmek, aynı zamanda güzidelerin halkla buluşması anlamına gelir. Okumuşlar, halka harsı götürmeli ve halkın harsını da alarak yeni modern millet anlayışını tesis etmelidirler. Aydınlar/güzideler, halk eserlerini yeniden yorumlamalıdır. Halk edebiyatına bakışında "tehzip" konusunu ele alan Gökalp, halk edebiyatının klasiklerinin millî kültür anlayışı ile yeniden yazılmasını ister. Dede Korkut'tan bazı hikâyeleri yeniden yazarak Millî Mücadeleyi gelenekten beslenerek yorumlar. Değer felsefesine de önem veren Ziya Gökalp, toplumsal yapıda vicdan unsurunu öne çıkarır. Hukuk alanındaki yeniliklerden bahseder. Kadının miras hukukunda eşit pay alması, toplumsal hayatta yer alması gibi fikirler yeni söylemlerdir. Ziya Gökalp'in işlediği konularda bütünlük esastır, bir konuyu ele alırken iktisadi, siyasi, kültürel ve dinî yönlerini de tahlil eder; onun Türkiye'de sosyolojinin babası olarak anılmasının nedeni

ise Türk kültür hayatına getirdiği bu metodik anlayıştır. Manzumelerinde de bunu görmek mümkündür. Bu çalışmada bazı manzume parçaları tekrar ediliyormuş gibi görünebilir; bunun sebebi Gökâlp'in ele aldığı konuları bütün yönleriyle işlemesidir. Manzumelerinde düşüncelerin girift bir şekilde ortaya konması ve her dizde yeni bir düşünceye işaret edilmesi söz konusudur. Yine de bölümlerde manzumeler, mümkün olduğunca özetlenerek olabildiğince tekrara düşmekten kaçınılmaya çalışılmıştır.

Ziya Gökâlp, “hars” ve “medeniyet” kavramları üzerinde dururken özellikle halk kültüründen nasıl yararlanılacağı, millî kültür, vicdan, okumuş, köylü gibi konular üzerinde durur. Bunun sebebi, ulusal kimliğin oluşumunu sağlamaktır. Halkçılık, töre, iktisat, din, eğitim, tarihî kişiler, aile, Türk tarihindeki savaşlar ve biyografi ögelerinin hâkim olduğu manzumelerde aynı ulusal çizgiyi takip eden bir anlatım söz konusudur. Tarihten ekonomiye kadar bu geniş konu yelpazesinin nedeni, yeni Türkiye'nin toplumsal hayattaki amaçlarını göstermek ve millî devlete giden yolda bir entelektüel olarak yapılacak işleri listelemek istemesidir. Din ögesini işlerken dinin sosyal hayattaki rolünü belirtir. Dinin insan psikolojini nasıl etkileyeceğini kendinden yola çıkarak tahlil eder. Dini, insan hayatındaki vicdan unsuruyla tanımlar ve manzumelerinde de dinin teorik olarak uygulanmasından değil de ruhla ilişkisinden bahseder. Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset* adlı kitabında, Ziya Gökâlp'in gelecek tasarısını ele alır. Türk milletinin saklı fakat yaşayan kültürünü ortaya çıkarmak istediğini ve bu temel üzerine bir Türk devleti kurmak, İslam'ı dinî ve vicdanî bir mesele şekline getirerek şahsi bir inanca dönüştürmek istediğinin altını çizer. Ziya Gökâlp'in manzumeleri incelendiğinde de dinin, günlük hayatta pratik olarak değil de vicdani ve şahsi bir konu olarak işlendiği görülmüştür.

Ziya Gökâlp'in meşihat için öngördüğü yenilikler de zamanla uygulamaya konulmuştur. Seyfettin Erşahin, “Meşihat-ı İslamiye'den Diyanet Riyasetine: Ziya Gökâlp'in Şeyhülislamlik Tasarısı” adlı makalesinde Ziya Gökâlp'in şeyhülislamlik tasarısını inceler. Ziya Gökâlp'in görüşleri sayesinde diyani işlerden Diyanet Nezareti ya da Şeyhülislamlığın; kazaî işlerden ise Adliye Nezaretinin sorumlu olması gündeme gelir. Böylelikle din işleri müftülere kısacası din görevlilerine, adli işler ise hukukçulara bırakılacaktır. Bu fikirler, dinin toplumsal hayatta vicdani bir meseleye dönüşmesinin

adımlarıdır. Ziya Gökalp'in manzumelerinde dinî uygulamalar değil de dinin psikolojik etkisi vurgulanır.

Gökalp'in iktisat anlayışı, millî iktisata giden yolu çizer. Ele aldığı savaşlarda mefkûre sahibi bir lider olarak Atatürk tasvir edilir. Eğitim, kadın, aile gibi konularda da yine beklenen ve arzu edilen reformlardan bahsedilir. Bütün konular sosyolojik olarak ele alınır ve millî kimliğin ve millî devlet yapısının nasıl oluşacağı bu maddelerde şekillenir.

Ziya Gökalp, Meşrutiyet dönemi fikir akımlarından etkilenmiş, ancak Türkçü ideolojiyi benimsemiştir. Türkçülük ise ulus-devlet yapısının habercisidir. Laik devlet yapısının tesisinde ise din, Osmanlı Devletindeki çizgisinde kalmaz. Osmanlı Devletinde, İslam dininin eğitimden hukuka, evlenmeden boşanmaya pek çok alanda belirleyici bir unsur olduğu gerçektir. Ziya Gökalp'in Türkçülüğü dil, din, hukuk gibi bütün yönleriyle işlemesi aynı zamanda zaruridir. Çünkü imparatorluktan laik-devlet düzenine geçişte her alanda din ögesinin de yeniden tanımlanması gerekir. Ziya Gökalp'in 125 manzumesinden 73'ünde din ögesi ele alınmıştır. Sayı olarak en çok işlenen temanın din olması da dinin, Türk toplum hayatındaki yerinin göstergesidir.

Sonuç olarak Ziya Gökalp'in Türk modernleşmesinin başlangıcında önemli bir akademisyen, gazeteci ve yazar olduğu gözlemlenmiştir. Atatürk'ün fikirlerinin babası olarak Gökalp'i göstermesi de bunun kanıtıdır. On dokuzuncu yüzyılda doğan Gökalp'in, yirminci yüzyıldaki çağdaşlarını ve sonrasındaki kuşakları etkilemesi, Türkiye ulusal kimliğinin inşa edilmesindeki rolünün öneminden kaynaklanır. Ziya Gökalp'in düzyazıları ve manzumeleri edebî açıdan değilse de Türkçülüğün kurulması ve toplumsal hayatta yerleşmesini sağlaması açısından yeni okumalara açıktır.

## KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ Fulya (2009) “Türkiye’de ‘Ulus-Devlet’ Modeli ve Müzik Eğitime Etkileri”, 8. Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu, 23–25 Eylül, OMÜ, 1-8.  
(<http://www.muzikegitimcileri.net> Erişim tarihi: 14 Ağustos 2012).
- ADANALI A. Hadi (2004) “Ziya Gökalp’in Eğitim Felsefesi ve Yüksek Eğitim Hakkındaki Görüşleri”, *AÜİFD*, XLV, 1. sayı, 57-70. (<http://dergiler.ankara.edu.tr> Erişim tarihi: 15 Ağustos 2012).
- ADIGÜZEL Muhammet Sani (2011) “Ziya Gökalp’in ‘Lisan’ Şiirini Anahtar Kelime Yöntemiyle Okuma Denemesi”, *Turkish Studies, Volume 6/3 Summer*, (<http://www.turkishstudies.net> Erişim tarihi: 15 Ağustos 2012).
- ADIVAR Halide Edip (1979) “Ziya Gökalp”, *Ziya Gökalp*, 3. cilt, Nisan, 13. sayı, 342-344.
- AĞAOĞLU Ahmet (1939) “Ziya Gökalp’in Şahsiyeti”, *İş*, 5. cilt, 19. sayı, 158-161.
- AĞAOĞLU Samet (?) *Babamın Arkadaşları*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- AHMET HALİL (1939) “Sistem ve İman”, *İş*, 5. cilt, 19. sayı, 122-123.
- AKARCA H. Dünder (Hazırlayan) (2003) *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları*, Ankara: Türksoy Yayınları.
- AKDER Necati (?) (1945) “Ziya Gökalp Âlim ve İdealist Şahsiyeti”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3. cilt, 2. sayı, 159-181.  
(<http://dergiler.ankara.edu.tr> Erişim tarihi: 15 Ağustos 2012)
- \_\_\_\_\_ “Ziya Gökalp ve Ötesi”, *Gurbet dergisi* ilaveleri, no:1.
- AKGÜN Seçil (1980) “Türkçe Ezan”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13. cilt, 24. sayı, 105-113. ([http://www.eskieserler.com/dosyalar/mpdf%20\(1068\).pdf](http://www.eskieserler.com/dosyalar/mpdf%20(1068).pdf) Erişim tarihi: 14 Ağustos 2012).
- AKIZ Metin (2006) “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi (1920-1923)”, Celal Bayar Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AKTAŞ Erhan (2013) “Mehmet Fuat Köprülü’de Folklor İle Halk Edebiyatı Algısı ve Bunlar Üzerine Yaptığı Çalışmalar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XIII/I, Yaz, 151-172.

- AKTAŞ Şeref (1984) “Millî Romantik Duyuş Tarzıyla Yahya Kemal ve Ziya Gökalp”, *Doğumunun 100. Yılında Yahya Kemâl Beyatlı*, 13-23.
- AKTAŞ Şerif (1996) *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- AKYILMAZ Gül (2003) “Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü” *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. cilt, Asam-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara, 171-187.
- AKYÜZ Çiğdem (2015) “Yeni Lisan, Eski Tarz: Ziya Gökalp’in Koşma ve Destanları”, *Turkish Studies, Volume 10/4 Winter*, 17-26.
- AKYÜZ Kenan (1985) *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- \_\_\_\_\_ (?) *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ALKAN Cevat (1987 ) “Eğitimci Ziya Gökalp”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 20. cilt, 1. sayı, 231-244.
- ALPARSLAN Ali (1991) “Değerlendirmeler: Ziya Gökalp ve Tasavvuf”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1991/II. cilt, Aralık, 480. sayı, 521-529.
- ALTIN Hamza (2010) “Ziya Gökalp’in Eğitim Tarihimiz Açısından Önemi”, *History Studies, Volume 2/2*, 493-509. (<http://www.historystudies.net> Erişim tarihi: 14 Ağustos 2012)
- ARGUNŞAH Hülya (1996) “Ziya Gökalp’in Limni ve Malta Mektuplarında Aile, Kadın ve Çocuk Eğitimi Fikri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7. sayı, 247-263. (<http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi> Erişim tarihi: 13 Ağustos 2012).
- ARGUNŞAH Mustafa (2011) “Yeni Lisan Hareketi İçerisinde Ziya Gökalp’in İmla İle İlgili Görüşleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, CI, 715. sayı, 11-18.
- ARIK Efe (2014) “ ‘Birtakım Muğlak Ziya Oyunları’: Millî Mücadele’de Ziya Gökalp ve Durkheim Sosyolojisine Yönelik Eleştiriler ve Dergâh Dergisi”, *İÜ Sosyoloji Dergisi*, 3. cilt, 28. sayı, 2014/1, 139-165.
- ARSLAN Mahmut (?) “Ziya Gökalp’te Kültür ve Uygarlık Anlayışı”, ([www.journals.istanbul.edu.tr/iusosyoloji/article/download/.../101901266](http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusosyoloji/article/download/.../101901266) Erişim tarihi: 17. 01. 2015)
- ASENA Orhan (1984) “Atatürk ve Ziya Gökalp”, *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar-Söylenenler* (Dördüncü Cilt) (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayınları, 247-255.

- ATEŞ Murat (2005) “Ziya Gökalp ve Çocuk Edebiyatı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 95-114. (<http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr> Erişim tarihi: 14 Ağustos 2012).
- ATNUR Gülnur (2011) “Ziya Gökalp ve Abdullah Tukay’ın Folklorla İlgili Çalışmaları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 32. sayı, Güz, 125-152.
- AYDOĞAN Erdal (2007) “Ziya Gökalp’in Ölümünün Türk Kamuoyu ve Basındaki Yansımaları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10. cilt, 2. sayı, (<http://e-dergi.atauni.edu.tr> Erişim tarihi: 15 Ağustos 2012).
- BALTACIOĞLU İsmayıl Hakkı (1966) *Ziya Gökalp*, İstanbul: Yeni Matbaa.
- BARAN Erdal (2009) “Yeni Mecmua Üzerine Bir İnceleme (1- 45. Sayılar) (12 Temmuz 1917- 23 Mayıs 1918”, Niğde Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BARS Mehmet Emin (2013) “Ziya Gökalp’in ‘Arslan Basat’ Şiirine Metinlerarası Bir Bakış”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2/1. sayı, 229-242.
- BAŞGÖZ İlhan (1976) “Ziya Gökalp ve ‘Yeni Türkiye’nin Hedefleri’ ”, *Özgür İnsan*, 3. cilt, 28. sayı, 76-81.
- BAŞGÖZ İlhan (2011) (Çeviren: Serdar UĞURLU) “Türkiye’de Folklor Çalışmaları ve Milliyetçilik”, *Turkish Studies*, Volume 6/3-I Summer, 1535-1547. (Bu makale İlhan Başgöz’ün 1972’de yayımlanan makalesinin çevirisidir: “Folklore Studies and Nationalism in Turkey”, Indiana University Press, Journal of the Folklore Institute, Vol. 9, No. 2/3; Aug. - Dec., 1972, pp. 162-176).
- BAYRAKTAR Levent (2010) *Bergson’da Ruh-Beden İlişkisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- BERKİN Mehmet Servet (1979) *Fikir Hayatımızda Ziya Gökalp*, Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayınları.
- BETİN, Saffet Örfi (1951) *Atatürk İnkılabı ve Ziya Gökalp - Yahya Kemal - Halide Adıvar*, İstanbul: Güven Basımevi.
- \_\_\_\_\_ (1923) *Ziya Gökalp ve Mefkûre Arasındaki Münasebet Vesilesiyle Bir Tetkik Tecrübesi*, Dersaadet: İkbâl Yayınevi.
- BEYATLI Yahya Kemal (1986) *Siyâsî ve Edebî Portreler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

- BEYHAN Mehmet Ali (2006) “Ziya Gökalp’in Tarih Anlayışı ve Türk Medeniyeti Tarihi Adlı Eseri”, *Ziya Gökalp’i* 130. Doğum Gününde Anma Toplantısı, 23 Mart 2006, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3. cilt, 13. sayı, 47-61.
- BEYSANOĞLU Şevket (Hazırlayan) (1984a) *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar-Söylenenler* (Dördüncü Cilt), Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1984b) “Atatürk ve Ziya Gökalp”, 259-274, *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar-Söylenenler* (Dördüncü Cilt) (Hazırlayan), Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1983a) “Ziya Gökalp Konulu Tezler”, *Ziya Gökalp*, 5. cilt, Ocak-Mart, 29. sayı, 45-49.
- \_\_\_\_\_ (1981a) “Ziya Gökalp Konulu Tezler”, *Ziya Gökalp*, 4. cilt, Ekim-Aralık, 24. sayı, 395-398.
- \_\_\_\_\_ (1981b) “Ziya Gökalp Konulu Tezler”, *Ziya Gökalp*, 4. cilt, Nisan-Haziran, 22. sayı, 305-306.
- \_\_\_\_\_ (1978) *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar-Söylenenler* (Üçüncü Cilt), Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1977) *Anıtı Dikecek Adam Ziya Gökalp*, Ankara: Akran Matbaacılık.
- \_\_\_\_\_ (Hazırlayan) (1964) *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar-Söylenenler* (I. cilt), Ankara: Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.
- BIÇAK Ayhan (2010) “Ziya Gökalp’in Felsefe Anlayışı”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 18. sayı, 51-71.
- \_\_\_\_\_ (2008) “Düşünür Örneği Olarak Ziya Gökalp”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Ekim, 14. sayı.
- BİNARK İsmet- Nejat SEFERCİOĞLU (1971) *Doğumunun 95. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Bibliyografyası (Kitap-Makale)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- BÜYÜKKARA Mehmet Ali (2012) “Vehhâbîlik”, *İslâm Ansiklopedisi*, 42. cilt, 611-615. (<http://www.islamansiklopedisi.info/kullanim.php>, Erişim tarihi: 4 Ekim 2014).
- CELKAN Hikmet Yıldırım (2003) “Türk Millî Eğitimden Felsefî Bir Kesit”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(2), s.1-9.
- ([www.tebd.gazi.edu.tr/index.php/tebd/article/viewFile/50/41](http://www.tebd.gazi.edu.tr/index.php/tebd/article/viewFile/50/41) Erişim tarihi: 30 Kasım 2015)



- \_\_\_\_\_ (1992) “Türk Ailesinin Yeni Dönemlerde Ele Alınışı –Gökâlp ve Baltacıoğlu Örneği”, *Sosyo-Kültürel Değişim Süreci İçinde Türk Ailesi*, Ankara: Aile Araştırma Kurumu, 244-254.
- \_\_\_\_\_ (1990) *Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul: MEB Yayınları.
- CESUR Kerîme (2005) “Modernleşme Sürecinde ‘Fıkıhın ve Fıkıh Usûlü’nün İhyası’ Söylemine Karşı Bir Duruş: İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946)”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 6. sayı, 269-396.  
([http://ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D02533/2005\\_6/2005\\_6\\_CESURK.pdf](http://ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D02533/2005_6/2005_6_CESURK.pdf) Erişim tarihi: 30 Kasım 2015).
- ÇAKIR Emine (2013) “Türk Folklor Tarihinde Gizli Kalmış Bir Manifestocu: Abdülaziz Bey Ve Kültür Koruma Yaklaşımı”, *Millî Folklor*, 99. sayı, 77-90.
- ÇAKMAK Ahmet (1976) “Ziya Gökalp ve Çağdaşlaşmak”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi* (Ziya Gökalp Özel Sayısı), 14. sayı, 47-61.
- ÇAKMAK Ahmet, Beğlü EKE, Ayşenur ÖKTEN, Nuri ÖZDENİZ (1976) “Ziya Gökalp Forumu” *Sosyoloji Konferansları Dergisi* (Ziya Gökalp Özel Sayısı), 14. sayı, 140-159.
- ÇAPÇIOĞLU İhsan (2003) “Türkiye’de Akademisyen Din Sosyologları Bibliyografyası”, *AÜİFD*, XLIV, 2. sayı, 207-255.
- ÇEK CANSIZ Songül (2014) “Ziya Gökalp’in Düşünce Sistemi ve Folklor Bakışı”, *Millî Folklor*, 103. sayı, 59-68.
- ÇELEN Mehmet Kaan (2015) “Kimlik Meselesi Bağlamında Ziya Gökalp Merkezli Bir Ömer Seyfettin Okuması”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 215. sayı, Mart-Nisan 153-166.
- \_\_\_\_\_ (2011) “Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp’in Üçlü Tasnifleri: Üç Tarz-ı Siyaset ve Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak”, *Türk Yurdu*, 100. Yıl Anıt Sayısı, Eylül, 31. cilt, 289. sayı.
- ÇELİK Celalettin (2006) “Gökalp’in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür Medeniyet Teorisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21. sayı, 2006/2, 43-63. (<http://sbe.erciyes.edu.tr> Erişim tarihi: 14 Ağustos 2012)  
(<http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr> Erişim tarihi: 13 Ağustos 2012)
- ÇETİN İsmet (1997) *Kızıl Elma*, Ankara: Ecdâd Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1990) “Ziya Gökalp’e Göre Tehzip, Klasik, Halk Klasığı ve Nasreddin Hoca”, *Millî Folklor*, 1 (7) Eylül, 9-13.

- ÇIKLA Selçuk- Sıddık AKBAYIR (2004) “Hayat-Edebiyat-Siyaset Kaynakçası”, *Hece* (Hayat-Edebiyat-Siyaset), sayı: 90/ 91/ 92, Haziran/ Temmuz/ Ağustos: 635-680.
- ÇOTUKSÖKEN Yusuf (1978) “Türk Medeniyeti Tarihi’nin Yeni Baskısı Üzerine (Ziya Gökalp), (Kitaplar - Tenkit)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* (Dil Yazıları Özel Sayısı), XXXVIII, Eylül, 324. sayı, 429-432.
- DEVELLIOĞLU Ferit (1999) *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DOĞRAMACIOĞLU Hüseyin (2007) “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme”, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi.
- DİNÇASLAN Mehmet (2012) “Osmanlı Devleti’nin Kapitalistleşme Sürecinde Farklı İki Aydın Portresi: Ziya Gökalp ve Mehmed Cavid Bey”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4. cilt, no 2, 79-88. (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr> 4 Aralık 2015)
- DİZDAROĞLU Hikmet (1981) *Ziya Gökalp Üzerinde Araştırmalar*, Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1979) “Ziya Gökalp’in Şiir Dünyası”, *Ulusal Kültür*, 6, Ekim.
- \_\_\_\_\_ (1954) “Ziya Gökalp Külliyyatı (Fevziye Abdullah Tansel), (Kitaplar - Tenkit)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, III. cilt, Ocak, 28. sayı, 236-239.
- DOĞAN Ergun (2010) “Sosyolojik Aklın Sosyolojik Eleştirisi Ya Da Ziya Gökalp’in Yeğlediği”, *İÜ Sosyoloji Dergisi*, 3. cilt, 21. sayı: Emile Durkheim Özel Sayısı, 41-60.
- DOĞANOĞLU Mustafa (2015) “Kemalist İdeolojinin Şekillenmesinde Ziya Gökalp’in Etkileri”, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19. cilt, 1. sayı, Haziran, 27-45.
- DÖNMEZ Pınar (2001) “Türk Mitolojisi Üzerine Türkiye’de Yapılan Yayınların Bibliyografyası ve Bu Yayınların Analizi”, Ege Üniversitesi, SBE, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DÖNMEZ Yasin Burak (2015) “Türk Halk Bilimi Tarihi Açısından Bir İnceleme: Türk Folklor Araştırmaları Dergisi”, *SOBİDER (Sosyal Bilimler Dergisi/ The Journal of Social Science)*, 4. sayı, Eylül, 347-355 (<http://www.sobider.com> Erişim tarihi: 30 Kasım 2015).
- DR. HALİD ? (1939) “Hatıra ve Mukayeseler”, *İş*, 5. cilt, 19. sayı, 162.

- DURAN Recep (1992) “ ‘Nefsu’l-Emr’ Risaleleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 14. cilt, 97-106, 1992.
- DURSUNOĞU Sıtkı (1939) “Ziya Gökalp: Haçlı Ziya”, *İş*, 5. cilt, 19. sayı, 226-227.
- DURU Kâzım Nami (1965) *Ziya Gökalp*, İstanbul: MEB Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1940) *Ziya Gökalpten Seçme Yazılar*, İstanbul: Kenan Basımevi.
- ECER A. Vehbi (2010) “Ziya Gökalp-Atatürk Yakınlığı”, (Yayına Hazırlayanlar: GÜNAY Ünver-Celaleddin ÇELİK) (2010) *Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ELÇİN Şükrü (1998) *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1997) “Hikâyet-i Kızılalma”, “Târih-i Kızılalma”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Ankara: Akçağ Yayınları, 252-253, 254-255.
- ENGİNÜN İnci (2006) *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e* (1839-1923), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2000) “Yeni Fikirlerin Yansıma Alanı Olarak Edebiyat (1859-1923)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, IX. cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 829-840.
- \_\_\_\_\_ (2008) *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2007) *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ER İzzet (1989) “Ziya Gökalp’in Bir Makalesi Münâsebetiyle”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 59. sayı, 143-151.
- ERCİLASUN Bilge (2013) *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2010) “Meşrutiyet ve Edebiyat”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17. cilt, 1. sayı, 57-81.
- (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/1558/19608.pdf> Erişim tarihi: 4 Aralık 2015)
- \_\_\_\_\_ (2009) “Meşrutiyet Tenkidinde Batıdan Giren Terimler”, *Turkish Studies*, Volume 4/1-I Winter, 373-408.
- \_\_\_\_\_ (1983) “Alageyik, Mehlika Sultan ve Peri Kızıyla Çoban Hikâyesi’nde Halk Edebiyatı Unsurları”, *Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara: HÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ERDOĞAN Alptekin (1978) “Ziya Gökalp’in Atatürk (Cumhuriyet) İnkılâplarındaki Rolü”, *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar-Söylenenler* (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu) (Üçüncü Cilt), Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayınları, 208-213.

- EREN Hasan (1972) “Atatürk ve Ziya Gökalp”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XXVII, Kasım, 254. sayı, 172-177.
- ERİŞİRGİL Mehmet Emin (2007) (Yayına Hazırlayanlar: Aykut Kazancıgil-Cem Alpar) *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- \_\_\_\_\_ (1943a) “Meşrutiyet Devrinde Ahlâk Terbiyesi Etrafında Münakaşalar”, *Ülkü*, 3. cilt, 36. sayı, 16 Mart, 2-3.
- \_\_\_\_\_ (1943b) “Meşrutiyet Devrinde Ahlâk Terbiyesi Etrafında Münakaşalar II”, *Ülkü*, 4. cilt, 37. sayı, 1 Nisan, 2-4.
- ERGÜN Doğan (2010) “Sosyolojik Aklın Sosyolojik Eleştirisi Ya da Ziya Gökalp’in Yeğlediği”, *İÜ Sosyoloji Dergisi* (Emile Durkheim Özel Sayısı), 21. sayı, 41-60. ( <http://www.journals.istanbul.edu.tr> Erişim tarihi: 25 Kasım 2015).
- ERKAL Mustafa (?) “Gökalp Sosyolojisi ve Bir Tezin Düşündürdükleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 43. sayı, 111-132.
- ERŞAHİN Seyfettin (1998) “Meşihat-ı İslamiye’den Diyanet Riyasetine: Ziya Gökalp’in Şeyhülislamlık Tasarısı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVIII, s. 333-359.
- ERTAYLAN İsmail Hikmet (2011) (Hazırlayanlar: Abdullah Uçman başkanlığında Mehmet Çelenk, Seda Işık, İpek Şahbenderoğlu, Özge Şahin, Bengü Vahapoğlu, Sibel Işık) *Türk Edebiyatı Tarihi I-IV*, Ankara: TTK Yayınları.
- ESİN Emel (1979) *Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- EVLİYAOĞLU, Sait –Şerif BAYKURT (1988) *Türk Halkbilimi*, Ankara: ?.
- EVRİMER Rifat Necdet (1952) “Ölümünün 28inci Yıl Dönümünde: Ziya Gökalp”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, II. cilt, Aralık, 15. sayı, 131-134.
- FEROZ AHMAD (2010) (Çeviren: Nuran Yavuz) *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 8. Basım.
- FINDIKOĞLU Ziyaeddin Fahri (1975-1976) “Ziya Gökalp ve Hukuk Sosyolojisi Etrafındaki Neşriyatı”, *Ziya Gökalp*, 1. cilt, Ekim-Ocak, 3-4. sayı, 448-453.
- \_\_\_\_\_ (1966) *Sosyalistler XIII: Ziya Gökalp*, İstanbul: Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği.
- \_\_\_\_\_ (1955) *Ziya Gökalp*, İstanbul: M. Sıralar Matbaası.

- \_\_\_\_\_ (1939) “Ziya Gökalp ve İctimai Meselelerimiz”, *İş*, 5. cilt, 19. sayı, 129-136.
- \_\_\_\_\_ (1938) “Ekzogami Nazariyeleri”, *İş*, 7. sayı, (5. cilt, 20. sayı, 236-298), 2-62.
- \_\_\_\_\_ (1936) “İki Tez Koruması”, *İş Mecmuası*’nın ikinci cildinin birinci sayısından ayrı basım, İstanbul: Türkiye Harsî ve İctimaî Araştırmalar Merkezi Kitapları.
- \_\_\_\_\_ (1934) “Türklerde İctimaiyat ve Ziya Gökalp”, *İş*, 3-4. sayı, Temmuz-Teşrin, 147-170.
- \_\_\_\_\_ (1934) “Şark Bilgiçlerine Göre Ziya Gökalp”, *İş*, 3-4. sayı, Temmuz-Teşrin, 195-197.
- FİLİZOK Rıza (2005) *Ziya Gökalp*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1991) *Ziya Gökalp’in Edebî Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- FİLİZOK Rıza (1989) “Ziya Gökalp’in Halk Edebiyatı ile İlgili Fikirleri-7”, *Ziya Gökalp*, 9. cilt, Ocak-Mart, 53. sayı, 17-23.
- \_\_\_\_\_ (1988) “Ziya Gökalp’in Halk Edebiyatı ile İlgili Fikirleri-6”, *Ziya Gökalp*, 9. cilt, Ekim-Aralık, 52. sayı, 21-24.
- \_\_\_\_\_ (1988) “Ziya Gökalp’in Halk Edebiyatı ile İlgili Fikirleri-5”, *Ziya Gökalp*, 9. cilt, Temmuz-Eylül, 51. sayı, 12-21.
- \_\_\_\_\_ (1988) “Ziya Gökalp’in Halk Edebiyatı ile İlgili Fikirleri”, *Ziya Gökalp*, 9. cilt, Nisan-Haziran, 50. sayı, 15-18.
- \_\_\_\_\_ (1988) “Ziya Gökalp’in Halk Edebiyatı ile İlgili Fikirleri”, *Ziya Gökalp*, 9. cilt, Ocak-Mart, 49. sayı, 47-49.
- \_\_\_\_\_ (1987) “Ziya Gökalp’in Halk Edebiyatı ile İlgili Fikirleri”, *Ziya Gökalp*, 8. cilt, Ekim-Aralık, 48. sayı, 33-43.
- \_\_\_\_\_ (1987) “Ziya Gökalp’in Halk Edebiyatı ile İlgili Fikirleri”, *Ziya Gökalp*, 8. cilt, Temmuz-Eylül, 47. sayı, 26-33.
- GENÇ H. Mustafa (1978) *İslami Açından Ziya Gökalp ve Türkçüler*, İstanbul: Tek Yol Yayınları.
- Genç Kalemler (1999) (Hazırlayanlar: Prof. Dr. İsmail Parlatır, Yrd. Doç. Dr. Nurullah Çetin), Ankara: TDK Yayınları.

- GÖÇGÜN Önder (1992) *Ziya Gökalp'in Hayat Görüşü: Hususi Mektuplarına Göre*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- GÖKALP M. Nihat (1975-1976) "Ağabeyim Ziya Gökalp", *Ziya Gökalp*, 1. cilt, Ekim-Ocak, 3-4. sayı, 434-438.
- GÖKBERK M. Ali (1959) Ziya Gökalp ve Fikir Adamına Duyulan İhtiyaç", *Bilgi*, XIII. cilt, 149. sayı, Ağustos, 1-2.
- GÖKSEL Ali Nüzhet (1959a) "Ziya Gökalp'in Eserleri ve Yeni Bir Vesika", *Bilgi*, XIII. cilt, 149. sayı, Ağustos, 6-7.
- \_\_\_\_\_ (1959b) "Ziya Gökalp'in Yeni Bulunan Kendi Elyazısı ile Hal Tercümesi", *Bilgi*, XIII. cilt, 149. sayı, Ağustos, 9-12.
- \_\_\_\_\_ (1956) *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları*, İstanbul: Işıl Matbaası.
- \_\_\_\_\_ (1955a) *Ziya Gökalp Hakkında Makale ve On Fıkra*, Yenilik Basımevi.
- \_\_\_\_\_ (1955b) (Hazırlayan: Ali Nüzhet Göksel) *Ziya Gökalp Hayatı Sanatı ve Eseri*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1950) (Hazırlayan: Ali Nüzhet Göksel) *Ziya Gökalp Diyor ki: Büyük Üstadın Kitap Hâlinde Çıkmamış Muhtelif Konulardaki Yazılarını Havidir*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.
- \_\_\_\_\_ (1942) "Ziya Gökalp'in Şahsiyetinin Teşekkülü", *Doğu*, ilkteşrin, sayı1, 19-21.
- \_\_\_\_\_ (1931) *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları*, İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- \_\_\_\_\_ (1924/ 1340) *Olup Biten Şeyler*, Diyarbakır: Matbaa-i Vilayet.
- \_\_\_\_\_ (1922) "Sünnet Düğünü", *Küçük Mecmua*, 18. sayı, 2 Ekim, 1338/1922.
- (Ziya Gökalp (2009b) (Çeviriyazı: Şahin Filiz) *Küçük Mecmua II*, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 118-119).
- GÖMEÇ Saadettin (2003) "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21. cilt, 33. sayı, 79-104.
- GÖRKEM İsmail (2006) "Türk Kimliğinin İnşası Bağlamında Ziya Gökalp'in Folklor Olgusuna Bakışı" *Doğumunun 130. Yılında Ziya Gökalp*, Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 10 Mayıs, 6.

- \_\_\_\_\_ (2004) “Ziya Gökalp’ten Bugüne Diyarbakır’da ‘Kurtuluş’ Etkinlikleri ve Toplumsal Hafıza Kaybı”, *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Niğde), 16. sayı, 7-12.
- GÜLLÜ İsmail (2015) “Durkheimci Bir Sosyolog: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun Din ve Toplum Görüşleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, 62. sayı, Bahar, 205-228.  
([www.ekevakademi.org/DergiPdfDetay.aspx?ID=427](http://www.ekevakademi.org/DergiPdfDetay.aspx?ID=427) Erişim tarihi: 30 Kasım 2015).
- GÜNAY Ünver-Celalettin ÇELİK (Yayına Hazırlayanlar) (2010) *Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp*, İstanbul: Kesit Yayınları. (Yazarlar: Kadir Albayrak, Hülya Argunşah, Mustafa Argunşah, Celalettin Çelik, A. Vehbi Ecer, İsmail Gökem, Ünver Günay)
- GÜNAY Ünver (1992) “Ziya Gökalp’in Sosyolojisi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 8, 37-50. (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr> Erişim tarihi: 4 Aralık 2015)
- \_\_\_\_\_ (1989) “Ziya Gökalp ve Din Sosyolojisi”, *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 3. sayı, 223-237.
- GÜNGÖR ERGAN Nevin (2011) “Türk Sosyolojik Düşünce Geleneğinde Mustafa E. Erkal”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi (Istanbul Journal of Sociological Studies)*, 43. sayı, 53-70.
- \_\_\_\_\_ (2007) (Editör) *Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını.
- \_\_\_\_\_ (2005) “Ziya Gökalp’te Batılılaşma”, *Ses Bayrağımız Türkçemiz* (Hazırlayan: Yavuz Bülent Bakiler), Ankara: Türk Ocakları Şubesi.
- \_\_\_\_\_ (2005) “Gökalp-Fındıkoğlu Çizgisi Üzerine Notlar”, *Sosyoloji Konferansları-Otuzbirinci Kitap: Prof.Dr. Orhan Türkdogan’a Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1-11.
- \_\_\_\_\_ (1989) “Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin’in Eğitim Konusundaki Görüşlerinin Karşılaştırılması”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, VI. cilt, 1-2. sayı, Aralık, 39-48.
- GÜNGÖR Nevin (1989) “Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin’in Eğitim Konusundaki Görüşlerinin Karşılaştırılması”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6. cilt, 1-2. sayı, Aralık, 39-48.

- GÜRSOY Şahin –İhsan ÇAPÇICOĞLU (2006) “Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, *AÜİFD*, 47 (2006), 2. sayı, s. 89-98. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/59/561.pdf> Erişim tarihi: 25 Kasım 2015).
- GÜVEMLİ Zahir (1957) *Üç Tepe*, İstanbul: Yeni Matbaa Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (1979) “Ziya Gökalp’te Turan Fikri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 23. cilt, 215-227.
- \_\_\_\_\_ (1976) “Ziya Gökalp’de Turancılık Ülküsü”, *Töre*, Ağustos 1976, 63. sayı, sayfa 15-23 ve Ekim 1976, 65. sayı, sayfa 42-43.
- HANİOĞLU Şükrü (2010) “Talat Paşa”, 39. cilt, sayfa: 502-503: (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c39/c390329.pdf>, Erişim tarihi: 21 Haziran 2015).
- \_\_\_\_\_ (1995) “Enver Paşa”, 11. cilt, 261-264: (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c11/c110153.pdf>, Erişim tarihi: 21 Haziran 2015)
- HARTMANN R. (1939) (Çeviren: Orhan TUNAOĞLU) “Ziya Gökalp Sosyolojisi Hakkında” *İş*, 5. cilt, 19. sayı, 137-141.
- HASPOLAT Yusuf Kenan (2013) (Koordinatör) *Karacadağ*, Dicle Üniversitesi.
- HEYD Uriel (1980) (Tercüme: Cemil Meriç) *Ziya Gökalp’in Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Sebil Yayinevi.
- HÜSEYİN KÂZİM KADRİ (1989) (Hazırlayan: İsmail Kara) *Ziya Gökalp’in Tenkidi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- HÜSEYİN HÜSNÜ (1934) “Gökalp Etrafında Malta Hatıraları”, *İş*, 3-4. sayı, Temmuz-Teşrin, 189-192.
- İBRAHİM PEÇEVÎ (1968) (Hazırlayan: Murat Uraz) *Peçevî Tarihi*, İstanbul: Neşriyat Yurdu Yeni Şark Maarif Kütüphanesi.
- İPŞİRLİ Mehmet (1991) “Bâb-ı Meşihat”, *İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, 362-363. (<http://www.diyantislamansiklopedisi.com/bab-i-mesihat/>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2014).
- İ. Ş. (1934) “Ziya Gökalp ‘İslâm Ansiklopedisi’nde”, *İş*, 3-4. sayı, Temmuz-Teşrin, 203.
- KABAKCI Enes (2010) “La Place De La Methode Historique Dans La Sociologie De Durkheim Et De Gökalp”, *İÜ Sosyoloji Dergisi* (Emile Durkheim Özel Sayısı), 3. cilt, 21. sayı, 179-186.
- KAÇMAZOĞLU H. Bayram (2002) *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Birey Yayıncılık.



- KAHRAMAN Âlim (2002) “Küçük Mecmua”, *İslâm Ansiklopedisi*, 26. cilt, sayfa: 528-529. (<http://www.islamansiklopedisi.info/> Erişim tarihi: 19 Haziran 2015).
- KANTARCIOĞLU Selçuk (1990) *Türkiye Cumhuriyeti Hükûmet Programlarında Kültür*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KANTER Fatih (2015) “Ziya Gökalp’in Çanakkale Şiirinde Benlik Algısı ve Kimlik Kurgusu”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Bahar, 13. cilt, 18. sayı, 551-562. (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr> Erişim tarihi: 4 Aralık 2015)
- KAPLAN Mehmet (1999) *Şiir Tahlilleri I*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1986) “Ziya Gökalp’in Düşünce Sistemi İçinde Kültür Kavramı”, *Ziya Gökalp*, 7. cilt, Ocak-Mart, 41. sayı, 24-27.
- \_\_\_\_\_ (1981) “Ziya Gökalp’in Bir Ayırımı”, *Ziya Gökalp*, 4. cilt, Temmuz-Eylül, 23. sayı, 338.
- \_\_\_\_\_ (1977) “Ziya Gökalp ve Türk Ahlâkı”, *Ziya Gökalp*, 2. cilt, 8. sayı, 404-406.
- \_\_\_\_\_ (1977) “Ziya Gökalp ve Mefkûrecilik”, *Ziya Gökalp*, 2. cilt, Temmuz, 7. sayı, 329-336.
- \_\_\_\_\_ (1976) “Ziya Gökalp ve Halk Kültürü Kavramı”, *Ziya Gökalp*, 2. cilt, Nisan-Ekim, 5. sayı, 81-89.
- \_\_\_\_\_ (1975) “Yaşayan Ziya Gökalp”, *Ziya Gökalp*, 1. cilt, Nisan, 2. sayı, 305-310.
- \_\_\_\_\_ (1972) “Ziya Gökalp ve Yahya Kemal’e göre Malazgirt Savaşının Mana ve Ehemmiyeti”, *Türkiyat Mecmuası*, XVII. cilt, 149-163.
- \_\_\_\_\_ (1971) “Ziya Gökalp ve ‘Yeniden Doğma Temi’”, *Türkiyat Mecmuası*, XVI. cilt, 1-18.
- \_\_\_\_\_ (1965) “Ziya Gökalp ve Saadet Perisi”, *Türkiyat Mecmuası*, XIV. cilt, 37-64.
- KAPLAN Mehmet- TUNAYA Tarık Zafer - MARDİN Şerif - GEVGİLİ Ali (1974) “Ziya Gökalp’in Tezleri ve Çağdaş Türk Gerçekleri”, *Milliyet*, 2-9.
- KARACA Alâattin (2004) “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Sanat/Edebiyat ve Siyasal İktidar”, *Hece* (Hayat-Edebiyat-Siyaset), sayı: 90/ 91/ 92, Haziran/ Temmuz/ Ağustos: 196-208.

- KARACA Nesrin (1990) “Ziya Gökalp’in Şiir Dünyası ve Şiirlerinin Bir Dökümü”, *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5. cilt, 113-129.
- KARAL Enver Ziya (2007) *Osmanlı Tarihi* (VIII. cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907), Ankara: TTK Yayınları.
- KARDAŞ Rıza (1984) “Ziya Gökalp’in Sisteminin Bir Alt Sistemi Olarak Küçük Mecmua (1922-31)’ya Toplu Bakış”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 28. sayı, 59-84.
- KARDEŞ Mehmet (?) “Ziya Gökalp’in İktisadi Sosyolojiye Ait Kaynaklarında Bir İsim Düzeltmesi Hakkında Düşünceler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 33. sayı, 11-21.
- KAZANCIGİL Aykut- Ayhan VERGİLİ (2010) “Emile Durkheim’in Türkçe’ye Çevirileri ve Hakkındaki Türkçe Yayınlar”, *İÜ Sosyoloji Dergisi*, 3. dizi, 21. sayı, 115-135. (<http://www.journals.istanbul.edu.tr> Erişim tarihi: 4 Aralık 2015)
- \_\_\_\_\_ (2002) “İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Mecmuası (İnceleme ve Dizin)”, [İstanbul Üniversitesi'nin ve Edebiyat Fakültesi'nin 100. Kuruluş Yılına (1900-2000) Armağan], *TÜBAR*, XII, Güz, 27-74. (<http://www.tubar.com.tr/TUBAR%20DOSYA/pdf/2002GUZ/2-aykut.12.s.27-74.pdf>, Erişim tarihi: 21 Mart 2013).
- KESKİN Mustafa (2003) “Ziya Gökalp’in Din Anlayışı”, *FÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 8, 101-118.
- KILIÇ AHMET Faruk (2012) “Ziya Gökalp’in Türkiye Cumhuriyeti’ne Bıçtığı Değer”, *Dem Dergi*, 5. sayı, 76-81. ([http://www.dem.org.tr/dem\\_dergi/5/dem5mak12.pdf](http://www.dem.org.tr/dem_dergi/5/dem5mak12.pdf) Erişim tarihi: 14 Ağustos 2012)
- \_\_\_\_\_ (2008) *Ziya Gökalp’in Din Sosyolojisi*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- KIRZIOĞLU Banuçiçek (1997) Kızılelma’nın Türklük İçin Anlamı ve Cengiz Aytmatov’un Kızıl Elma Hikâyesi”, *Atatürk Üniversitesi TAED*, 7. sayı, 89-101.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin (1956) *Ziya Gökalp ve Açılan Ziya Gökalp Müzesi*, İstanbul: Diyarbakır’ı Tanıtma Derneği Neşriyatı.
- \_\_\_\_\_ (1986) “Ziya Gökalp’in Türk Tarihi ve Medeniyeti Hakkındaki Görüşleri”, *Ziya Gökalp*, 7. cilt, Nisan-Haziran, 42. sayı, 33-49.
- KISAKÜREK Necip Fazıl (2011) *Sahte Kahramanlar*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- KOCAKAPLAN İsa (2009) *Ziya Gökalp*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

- \_\_\_\_\_ (2004) “Mahcup Bir Fikir Adamı: Ziya Gökalp”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, LXXXVIII, Ekim, 634. sayı, s. 413-425.
- KOÇ Emel (2009) “Türkiye’de Felsefe Dilinin Gelişimi ve Çeviri Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 20. sayı, 103-120.
- KONGAR Emre (1999) *Türk Toplum Bilimcileri 1*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KONGAR Emre (1992) “Ziya Gökalp-6”, *Ziya Gökalp*, 11. cilt, Ocak-Mart, 65. sayı, 3-13.
- \_\_\_\_\_ (1991) “Ziya Gökalp-5”, *Ziya Gökalp*, 11. cilt, Ekim-Aralık, 64. sayı, 5-8.
- \_\_\_\_\_ (1991) “Ziya Gökalp-4”, *Ziya Gökalp*, 11. cilt, Nisan-Haziran, 62. sayı, 3-11.
- \_\_\_\_\_ (1991) “Ziya Gökalp-3”, *Ziya Gökalp*, 11. cilt, Ocak-Mart, 61. sayı, 22-26.
- \_\_\_\_\_ (1990) “Ziya Gökalp-2”, *Ziya Gökalp*, 10. cilt, Kasım-Aralık, 60. sayı, 7-13.
- \_\_\_\_\_ (1990) “Ziya Gökalp-1”, *Ziya Gökalp*, 10. cilt, Temmuz-Eylül, 59. sayı, 33-41.
- KORKMAZ Alâaddin (2005) *Ziya Gökalp Aksiyonu Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri*, İstanbul: MEB Yayınları.
- KORKMAZ Nurseli Gamze (2009) “ ‘Kolsuz Hanım’ Üzerine Yazılı Kültür ve Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Bir Çalışma”, *Millî Folklor*, sayı 83, 54-61.  
[http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/83/06\\_.pdf](http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/83/06_.pdf) Erişim tarihi: 14 Ağustos 2012)
- KORLAELÇİ Murtaza (1992) “Ziya Gökalp’teki Pozitivist Etkiler”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 8, 59-72.  
(<http://dergipark.ulakbim.gov.tr> (Erişim tarihi: 4 Aralık 2015))
- KOZ M. Sabri (1986) “Âşık Edebiyatımızda Kızıl Elma/ Kızılelma (The Red Apple) In Our Âşık Literature”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II. cilt, 203-217, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KÖKLÜGİLLER Ahmet (1976) “Anışlar: Ziya Gökalp’i Anlamak ve Yorumlamak”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XXXIV, Ekim, 301. sayı, 492-494.

- KÖSEMİHAL Nurettin Şazi (1955) “Ziya Gökalp’in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları; Ziya Gökalp Hakkında Makale ve On Fıkra - Ali Nüzhet Göksel”, *İÜ Sosyoloji Dergisi*, 2. cilt, 10-11. sayı, 197-198.
- KÖSEOĞLU Nevzat (2005) *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- KUDRET Cevdet (1963) *Ziya Gökalp*, Ankara: TDK Yayınları.
- KURTKAN Âmiran (1976) “Hak ve Hürriyet Kavramlarının XX. Asırda Taşıdığı Mâna ve Ziya Gökalp”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi* (Ziya Gökalp Özel Sayısı), 14. sayı, 160-170.
- \_\_\_\_\_ (1964) “Ziya Gökalp ve İktisat Sosyolojisi”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 5. sayı, 17-23.
- KUSHMER David (1984) (Çeviren: Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem) “Ziya Gökalp”, *Ziya Gökalp*, 6. cilt, Nisan-Haziran, 34. sayı, 60-62.
- KÜÇÜK Sebahattin (1992) “Yeni Mecmua (46-90. Sayılar Üzerinde Bir Araştırma) İnceleme ve Seçilmiş Metinler”, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KÜÇÜK Serhat (2013) “Garb’ın İlmini Almak: Ziya Gökalp’te Bilimin Statüsü”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz, 19, 177-185.
- LEVEND Agâh Sırrı (1975-1976) “Devrimlerde Fikir Adamının Rolü”, *Ziya Gökalp*, 1. cilt, Ekim-Ocak, 3-4. sayı, 501-504.
- \_\_\_\_\_ (1964) “Gazetelerden: Ölümünün 40. Yıldönümünde: Ziya Gökalp”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XIV, Kasım, 158. sayı, 118-119.
- \_\_\_\_\_ (1967) “Ölümünün 43. Yıldönümünde: Ziya Gökalp ve Türk Dili”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ekim 1967, XVII, 193. sayı, 1-9.
- MARDİN Şerif (2005) *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2000) *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MAZLUM Ahmet-Haydar GÖLBAŞI (2009) “Türk Toplumunun Çağdaşlaşmasının Kavşak Noktasında İdealist Bir Dava Adamı Ziya Gökalp: Aydın Kavramı”, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, Volume 1, No: 1, 221-238. (<http://www.diewelt-dertuerken.de> Erişim tarihi: 16 Ağustos 2012)
- MEHMET İZZET (1940) “Vakıa ve Mefkûre”, *İş*, 23-24. sayı, 101-105.
- \_\_\_\_\_ (1940) “Mefkûre ve Vakıa”, *İş*, 23-24. sayı, 105-110.

- \_\_\_\_\_ (1940) “İçtimaiyatta İşbölümü”, *İş*, 23-24. sayı, 113-116.
- MEHMET İZZET-HÜSEYİN NAIL (1940) “La Famille Turque D’Après Ziya Gökalp”, *İş*, 23-24. sayı, 125-127.
- METİN Celâl (2008) “II. Meşrutiyet’te Türkçü Ütopya: Yeni Hayat”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5. cilt, 3. sayı, 75-90.
- MÜJDECİ Mustafa (2008) “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Cumhuriyet Fikri, Oluşumu ve Gelişimi”, Gazi Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi.
- M. MERMİ B. (1934) “Gökalp Etrafında Selanik Hatıraları”, *İş*, 3-4. sayı, Temmuz-Teşrin, 177- 189.
- M. HALİT (1934) “Ziya Gökalp Hakkında İki Kitap”, *İş*, 3-4. sayı, Temmuz-Teşrin, 198.
- NERMİ M. (1959) “Ziya Gökalp’ı Anarken”, *Bilgi*, XIII. cilt, 149. sayı, Ağustos, 12-15.
- NESİMİ Abidin (1940) *Türkiye’nin Tekâmül Hamlesinde Ziya Gökalp*, İstanbul: Sedat Basımevi.
- NİRÜN Nihat (1999) (Hazırlayan: Nihat Nirun) *Sistematiik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- OCAK Esmâ (2006) *Bir Filozofun Özel Yaşamı*, İstanbul: Bir Harf Yayıncılık.
- OĞUZ Öcal (2013) “Türkiye’de Folklorun İlk Makaleleri”, *Millî Folklor*, 99. sayı, 5-14.
- \_\_\_\_\_ (2010) “Türkiye’de Mit ve Masal Çalışmaları veya Bir Olumsuzlama ve Tek-Tipleştirme Öyküsü”, *Millî Folklor*, sayı 85, 36-45.
- OKAN Oya (2014) “Economics, National Economics and Ziya Gökalp”, *Turkish Journal of Sociology*, 2014/1, 3/28, 123-137.
- OLGUN İbrahim (1976) “Türkiye’deki Oluşumlar İçinde Ziya Gökalp”, Sosyoloji Konferansları, 14. Kitaptan ayrı basım, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- ORAL Mustafa (2006) “Çağdaşları Tarafından Ziya Gökalp’in Eleştirisi”, *ÇTTAD*, V/12, 21-34. (<http://www.toplumsalbilinc.org/forum/index.php> Erişim tarihi: 14 Ağustos 2012)
- OSMANAĞAOĞLU Cihan (2008) *Ziya Gökalp’te Türkçülük Akımı*, İstanbul: XII Levha Yayıncılık.
- OY, Aydın (1997) “Halkiyat”, *İslâm Ansiklopedisi*, XV. cilt: 367-369.

- \_\_\_\_\_ (1957) “Yazılı Vesikalara Göre Ziya Gökalp Müzesi ve Ziya Gökalp (Kitaplar - Tenkit)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, VI. cilt, Mayıs, 68. sayı, 464-466.
- ÖGEL Bahaeddin (1993) *Türk Mitolojisi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.baskı.
- ÖKTEN Ayşenur (1976) “Yerli ve Yabancı Ansiklopedilerde Ziya Gökalp”, *Sosyoloji Konferansları*, 14. Kitaptan ayrı basım, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- ÖKSÜZ Melek (2012) “Tesettür Tartışmalarının Dünyü: II. Meşrutiyet Dönemi”, *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall, 477-487.
- ÖMER SEYFETTİN (1973) *Kızıl Elma Neresi?*, İstanbul: Türk Kültür Yayıncı.
- ÖNDER Mehmet (1988) “Belgelerin Işığı Altında Ziya Gökalp’in Son Saatleri ve Atatürk’ün Yakın İlgisi”, *Ziya Gökalp*, 9. cilt, Ekim-Aralık, 52. sayı, 9-15.
- \_\_\_\_\_ (1987) “Ziya Gökalp’in Son Saatleri ve Atatürk’ün Yakın İlgisi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III, Temmuz, 9. sayıdan ayrı basım.
- ÖZDENİZ Nuri (1976) “Ziya Gökalp ve Türkleşmek”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi* (Ziya Gökalp Özel Sayısı), 14. sayı, 25-46.
- ÖZDEMİR Fatih (2008) “Kızıl Elma’yı Arayan Üç Yazar: Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ragıp Şevki Yeşim”, *Turkish Studies*, 3/5. cilt, Güz, 503-515.
- ÖZEN Haldun (1975) “Yaşayan Ziya Gökalp”, *Ziya Gökalp*, 1. cilt, Nisan, 2. sayı, 317-318.
- \_\_\_\_\_ (1966) “Anılar: Ziya Gökalp”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XVI. cilt, Aralık, 183. sayı, 245-246.
- ÖZERDİM Sami N. (1979) “Ziya Gökalp Hakkında Yazılmış Olan Türkçe Kitaplar”, *Sosyoloji Konferansları* 17. Kitaptan ayrı basım, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- ÖNERTOY Olcay (1965) “Halide Edib’in Yeni Turan’ı ve Ziya Gökalp”, *Türkoloji Dergisi*, 2. cilt, 1. sayı, 189-296. (<http://dergiler.ankara.edu.tr> Erişim tarihi: 15 Ağustos 2012)
- ÖZGEDİK Orhan (1957) *Gökalp: Tanrı Türkü Korusun*, İstanbul: Burhan Yayınevi.
- ÖZKÖK Seher (2012) “Halide Edib’in İlk Dönem Romanlarında Meşrutiyet Kadını”, *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, Adana, 373-389.

- ÖZTÜRK Banu (2011) “1908 Meşrutiyeti ve Müzik”, *CIU (Cyprus International University) Folklor/ Edebiyat*, 2011/1, 17. cilt, 65. sayı, 81-96.
- ÖZTÜRK Nurettin (2011) “Ziya Gökalp’ın ‘İslamiyet ve Asrî Medeniyet I-II Adlı Makalesi Üzerinde Bir İnceleme ve Metin” *TÜBAR*, XXIX, Bahar, 319-340.  
(<http://www.tubar.com.tr> Erişim tarihi: 14 Ağustos 2012)
- ÖZTÜRKMEN Arzu (2006) *Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. baskı.
- PARİN Suvat (2011) “Korkut Tuna’nın İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Tarihindeki Yeri”, *İÜ Sosyoloji Dergisi Korkut Tuna’ya Armağan*, 3.dizi, 22. sayı, 47-57. (<http://www.journals.istanbul.edu.tr> Erişim tarihi: 4 Aralık 2015)
- PARLA Taha (2009) (Yayına Hazırlayanlar: Füsün Üstel-Sabir Yücesoy) *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul: Deniz Yayınları.
- PEYAMİ SAFA (1997) *Türk İnkılâbına Bakışlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- \_\_\_\_\_ (1939) “Ziya Gökalp”, *İş*, 5. cilt, 19. sayı, 121.
- RIZA NUR (1968) *Hayat ve Hatıratım* (3. cilt), İstanbul: Altındağ Yayınevi.
- SADAK Necmeddin (1918) “Yeni Kitaplar: *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*”, *Yeni Mecmua*, 57. sayı, 95-96.
- \_\_\_\_\_ (1923) “On Beş Günlük İstanbul Kitaplar: *Türkçülüğün Esasları*”, *Yeni Mecmua*, 83. sayı, 357-358.
- SADİ Kerim (1940) *Ziya Gökalp: Tarihî Materyalizmin Muarızı*, İstanbul.
- SAĞ Vahap (2001) “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* (Doç.Dr. Feramuz AYDOĞAN’ın Anısına), 2. cilt, 1. sayı, 9-23.
- SAĞLAM Serdar (2004) “Ziya Gökalp’te ‘Solidarizm’ ve ‘Milli İktisat’ ”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, Güz, 1. sayı, 67-84.
- SALMAN BOLAT Bengül-Tekin DEMİRASLAN (2013) “Lozan Görüşmeleri Sırasında Mecliste Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansıması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 53. sayı, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 29-60.
- SARIBAY Ali Yaşar (1976) “Ziya Gökalp ve Türk Devrimi”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi* (Ziya Gökalp Özel Sayısı), 14. sayı, 85-118.

- SARPOĞLU Hatemi Senih (1939) “Ziya Gökalp’in Profesörlüğü”, *İş*, 5. cilt, 19. sayı, 149.
- SAV Ergun (2001) *Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü Namık Kemal-Ziya Gökalp*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- SAZYEK Hakan (1991) II. Meşrutiyet’in İlânı ve Şiirimizdeki Yankısı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, XI. cilt, 1. sayı, 263-281. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/850/10762.pdf> Erişim tarihi: 4 Aralık 2015)
- SELEN Hamit Sadi (1964) “Ziya Gökalp’e Dair Hatıralar ve Bir Makalesi”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 5. sayı, 8-16.
- SEVER Mustafa (2007) “Ziya Gökalp’in Masallarında Tipler”, *Millî Folklor*, 74. sayı, 29-33.
- SEVİNÇ Canan (2012) “Aydın Halkla İmtihani: Ziya Gökalp’in ‘Halka Doğru’ Düsturu Bağlamında Cumhuriyet’in İlk Çeyreğinde Türk Romanında İdealist Öğretmen Tipleri”, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Bahar, 10. sayı, 127-163.
- SINAR Alev (2006) “Türkiye’de Çocuk Edebiyatı Çalışmaları”, *Türkiye Literatür Dergisi*, 4. cilt, 7. sayı, 175-225.
- \_\_\_\_\_ (2002) “Bir Mefkûre Adamının Kaleminden Malta”, *U. Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3. cilt, 3. sayı, 85-98. (<http://kutuphane.dogus.edu.tr/makale/13022423/2002/cilt3/sayi3/M0002927.pdf> Erişim tarihi: 30 Kasım 2015).
- SINAR UĞURLU Alev (2009) “‘İdeolog’ Şair Ziya Gökalp’in Kaleminden Masallar”, *Turkish Studies*, 4/1-I, 1025-1040. (<http://www.turkishstudies.net> Erişim tarihi: 14 Ağustos 2012)
- SİYAVUŞGİL Sabri Esat (1984) “Söz Konusu Edildiği Kitaplarda Ziya Gökalp”, *Ziya Gökalp*, 6. cilt, Ocak-Mart, 33. sayı, 45-49.
- \_\_\_\_\_ (1975-1976) “Ziya Gökalp Mürebbi”, *Ziya Gökalp*, 1. cilt, Ekim-Ocak, 3-4. sayı, 465-470.
- SÜTÇÜ Tefvîk (2013) “Yeni Lisan Hareketi’nden Ölümüne Kadar Türk Basınında Ziya Gökalp”, *Turkish Studies, Volume 8/9 Summer*, 2297-2311.
- ŞAHİN Cem (2011) “Ziya Gökalp’in Düşünce Sisteminde Din, Eğitim ve Kültür”, *Ekev Akademi Dergisi*, 48. sayı, Yaz, 385-400.



ŞAHİN Çağatay (“Türkiye’de Arabesk Müzik Kültürü ve TRT Sansür Kararlarının Etkisi: ‘Sen Benim İçimde Bir Korkulu Rüya..’ ”, 1-11:

([www.umut.org.tr/.../document\\_3a6af37d21fe4153b28872d7b54f2982.p...](http://www.umut.org.tr/.../document_3a6af37d21fe4153b28872d7b54f2982.p...) Erişim tarihi: 30 Kasım 2015).

ŞAHİN Elmas (2014a) “Alageyik ile Avcının Ölümcül Dansı”, *Turkish Studies*, Volume 9/12, Fall, 633-646.

\_\_\_\_\_ (2014b) “Turanlı’nın Defteri’nde Yeni Lisan Hareketi ve Türklük Mefkûresi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3. cilt, 2. sayı, 194-208. (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr> Erişim tarihi: 4 Aralık 2015)

ŞAHİN Halil İbrahim (2013) “Ziya Gökalp’in ‘Halk’ ve ‘Halkbilim’ Terimlerine Bakış Açısında Geleneğin Yeri”, *Millî Folklor*, 99. sayı, 91-100.

ŞANAL Mustafa (2003) “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinin Pedagojik Formasyon Anlayışı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 197-207.

ŞAPOLYO Enver Behnan (1943) *Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, İstanbul: Güven Matbaası.

\_\_\_\_\_ (?) *Ziya Gökalp*, ?.

ŞEHSUVAROĞLU Lütfü (2008) *Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Boyutları*, İstanbul: Bilgeoğuz.

\_\_\_\_\_ (2003) *Ziya Gökalp*, Ankara: Alternatif Yayınları.

ŞEMSETTİN SÂMÎ (1989) *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

ŞİBAYOĞLU Halim Sabit (1939) “Ziya Gökalp ve Türkçülüğü”, *İş*, 5. cilt, 19. sayı, 149-155.

TANPINAR Ahmet Hamdi (1998) (Hazırlayan: Zeynep Kerman) *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

TANYU Hikmet (1981) *Ziya Gökalp’in Kronolojisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

\_\_\_\_\_ (1980) “Ziya Gökalp’in Değeri ve Mevkii”, *Ziya Gökalp*, 4. cilt, Ocak, 16. sayı, 81-87.

\_\_\_\_\_ (?) “Türk Töresi Üzerinde Bir Araştırma”, *AÜİFD*, 23. cilt, 97-120.

(<http://dergiler.ankara.edu.tr> Erişim tarihi: 15 Ağustos 2012)

TANSEL Fevziye Abdullah (2011) (Hazırlayanlar: Zeynep Süslü Berktaş-Asiye Yılmaz Yıldırım) *Ay Dolanır Günler Geçer*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

- \_\_\_\_\_ (1959) “Ziya Gökalp’ın Son Yazıları”, *Bilgi*, XIII. cilt, 149. sayı, Ağustos, 2-6.
- \_\_\_\_\_ (1957) “Ziya Gökalp Hakkında Yeni On Bir Eser”, *Belleten*, XXI, 84 (Ekim 1957’den ayrı basım), Ankara: TTK Basımevi.
- \_\_\_\_\_ (1956) “Ziya Gökalp’ın Manzumeleri”, *Türk Yurdu*, numara 278, sayfa 41-42, Kasım.
- TEKİNALP (1959) “Ziya Gökalp’de Tesânütcülük”, *Bilgi*, XIII. cilt, 149. sayı, Ağustos, 7-9.
- TEZCAN Mahmut (1988) “Ziya Gökalp’te Barışın Sosyolojik Temelleri”, *Ziya Gökalp*, 9. cilt, Ocak-Mart, 49. sayı, 17-24. (Aynı yazı daha sonra *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*’nde yayımlanmıştır: 1986, 19. cilt, 1. sayı, 63-71)
- \_\_\_\_\_ (1987) “Ziya Gökalp ve Barış”, *Ziya Gökalp*, 8. cilt, Ocak-Mart, 45. sayı, 83-85.
- \_\_\_\_\_ (1986) “Sosyal ve Kültürel Antropoloji Açısından Ziya Gökalp”, *Ziya Gökalp*, 7. cilt, Ocak-Mart, 41. sayı, 30-32, 75-80.
- \_\_\_\_\_ (1984) “Ziya Gökalp’ın Eğitim Anlayışı ve Atatürk”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XLVIII, Kasım – Aralık, 395-396. sayı, 462-470.
- \_\_\_\_\_ (1984) “Ziya Gökalp’ın Eğitim Anlayışı ve Atatürk”, *Ziya Gökalp*, 6. cilt, Ekim-Aralık, 36. sayı, 23-31.
- TİMURTAŞ Faruk Kadri (1965) *Dil Davası ve Ziya Gökalp*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- TOKLUOĞLU Ceylan (2013) “Ziya Gökalp ve Türkçülük”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68. cilt, 3. sayı, 113-139.
- TOPAL Şevket (2012) “Ziya Gökalp’in İçtimâî Usûl-i Fıkıh Önerisi ve İzmirli İsmail Hakkı’nın Karşı Eleştirisi”, *Recep Tayyip Erdoğan İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 7-25.
- TUKİN Cemal (1996) “Girit”, *İslâm Ansiklopedisi*, 14. cilt, 85-93.  
(<http://www.islamansiklopedisi.info>, Erişim tarihi: 5 Ekim 2014).
- TUNCAY Hasan (2002) *Ziya Gökalp*, İstanbul: Toker Yayınları.
- TUNÇOĞLU- M.Şekip (1939) “Ziya Gökalp’a Aid Hatıralarım”, *İş*, 5. cilt, 19. sayı, 146-148.

- TURÂBÎ Vuslat (2008) *Esmâ-i Hüsnâ*, İstanbul: Altınoluk Yayınları.
- TÜRKDOĞAN Orhan (2005) *Ulus-Devlet Düşünürü Ziya Gökalp*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- \_\_\_\_\_ (1998) *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2.baskı.
- \_\_\_\_\_ (1972) *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, İstanbul: Türk Kültür Yayıncılık.
- TÜRKKEŞ- GÜNAY Umay (2008) “20. Yüzyıl ve Ziya Gökalp”, *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilâsun Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 435-444.
- TÜRKMAN Sayim (2003) “Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp”, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi*, 3. cilt, 4. sayı, 135-161.  
(<http://e-dergi.atauni.edu.tr> Erişim tarihi: 4 Aralık 2015)
- TÜTENGİL Cavit Orhan (1977) “Yeni Türkiye’nin Hedefleri”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 15. sayı, 121-144.
- \_\_\_\_\_ (1976a) “Gökalp’a İlişkin Yeni Notlar”, *Sosyoloji Konferansları*, 14. Kitaptan ayrı basım, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- \_\_\_\_\_ (1976b) “Atatürk ve Ziya Gökalp Bağlantıları” , *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XXXIV, Kasım, 302. sayı, 579-584.
- \_\_\_\_\_ (1974) “Doğum ve Ölüm Dönemlerinde Ziya Gökalp”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XXIX, 273. sayı, Haziran, 718-720.
- \_\_\_\_\_ (1967) “İstanbul Üniversitesinde Toplumbilim Öğretimi ve Ziya Gökalp”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, CXVI, Eylül, 192. sayı, 922-926.
- \_\_\_\_\_ (1965) “Ziya Gökalp’ın İktisadî Görüşleri”, *İktisat Fakültesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü 1964-1965 Ders Yılı (Sosyoloji Konferansları) 5. Kitaptan ayrı basım.*
- \_\_\_\_\_ (1964) *Ziya Gökalp Üzerine Notlar*, İstanbul: Varlık Yayınevi (Genişletilmiş yeni basım).
- \_\_\_\_\_ (1963) “Ziya Gökalp’in İlk Yazıları”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIV/1-2, 145-154.
- \_\_\_\_\_ (1954a) “Ziya Gökalp’in Yazılarında Görülen Değişik İmzalar ve Takma Adlar”, *Sosyoloji Dergisi*, 9. sayı, ayrı baskı, İstanbul: Fakülteler Matbaası.

- \_\_\_\_\_ (1954b) “Ziya Gökalp’ın Diyarbakir Gazetelerindeki İlk Yazıları”, *Türkiyat Mecmuası*, XI. ciltten ayrı basım, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- \_\_\_\_\_ (1953) “Ziya Gökalp’ın Bilinmeyen Dört Şiiri Hakkında”, *İş*, XIX, 143. sayı, 1 Temmuz, 160-161.
- \_\_\_\_\_ (1949) *Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisaiyat Enstitüsü Neşriyatından, No: 13.
- \_\_\_\_\_ (1945) *Ziya Gökalp Bibliyografyası*, İstanbul: Türkiye Felsefî, Harsî ve İctimaî Araştırmalar Merkezi.
- UCA Alaattin (1997) “Ziya Gökalp ve Ona Türkçülüğü Aşılayan Adam: Hüseyinzâde Ali Bey”, *Atatürk Üniversitesi TAED*, 8. sayı, 167-174.
- UFAKÇA Yusuf (2013) “Sosyal Fıkıh Usulu: Ziya Gökalp (Sadeleştiren: Yusuf Ufakça)”, *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6. cilt, 11. sayı, 2013/1, 461-464. (<http://www.hikmetyurdu.com> Erişim tarihi: 4 Aralık 2015)
- UÇMAN Abdullah (2013) “Yurdakul, Mehmet Emin”, 43. cilt, 613-614. (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c43/c430336.pdf>, Erişim tarihi: 23 Haziran 2015).
- UYGUNER Muzaffer (1992) *Ziya Gökalp*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- \_\_\_\_\_ (1982) “Ziya Gökalp Üzerinde Araştırmalar (Hikmet Dizdaroğlu) (Kitaplar - Tenkit)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XLV, Ağustos, 368. sayı, 118-119.
- UZUN Mustafa (1989) “Ali Kemal”, *İslâm Ansiklopedisi*, 2. cilt, 405-408. (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c02/c020401.pdf>, Erişim tarihi: 22 Haziran 2015).
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2006) (Yayına Hazırlayan: Yunus Koç), *Ziya Gökalp*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2005) *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1939) “Ziya Gökalp: Hareket Noktası”, *İş*, 5. cilt, 19. sayı, 156-157.
- ÜLKER Süreyya (1991) *Gökalp’in Sözcükleri*, İstanbul: Ankara Ofset Basımevi.
- ÜNAL Mehmet (1977) “Medenî Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 34. cilt, 1. sayı, 195-231.

ÜNAYDIN Ruşen Eşref (1972) *Diyorlar ki* (Hazırlayan: Şemsettin Kutlu), İstanbul: MEB.

\_\_\_\_\_ (1959) “Ziya Gökalp (Hitabeden bir kısım)”, *Bilgi*, XIII, 149. sayı, Ağustos, 15.

VAKKASOĞLU Vehbi (1980) *Tarih Aynasında Ziya Gökalp*, İstanbul: Yeni Asya.

YAĞMURDERELİ Zeki (1982) (Yayına Hazırlayan) *Ziya Gökalp'in Ölüm Yılında Yazılanlardan Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

YAKUT Esra (2000) “Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Şeyhülislâmlık Kurumu”, Hacettepe Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi.

YALÇIN Alemdar (1986) “19. Asır Türk Halk Edebiyatında Destan/ Epic in Turkish Folk Literature During The 19th Century”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II. cilt, 427-433, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

YALÇIN Soner (2015) “Halkçılık temelli ittifakın mimarı: Ali İhsan Bey”, *Sözcü*, 22 Şubat (<http://www.sozcu.com.tr/2015/yazarlar/soner-yalcin/halkcilik-temelli-ittifakin-mimari-ali-ihsan-bey-750763>, Erişim tarihi: 25 Haziran 2015)

YAMAK Sanem (2008) “Meşrutiyetin Bayramı: ‘10 Temmuz İd-i Millisi’ ”, *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Mart, No: 38, 323-342.

YAŞAR EKİCİ Fatma (2014) “Türk Aile Yapısının Değişim ve Dönüşümü ve Bu Değişim ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Winter I, 30. sayı, 209-224.  
([www.jasstudies.com/DergiPdfDetay.aspx?ID=2594](http://www.jasstudies.com/DergiPdfDetay.aspx?ID=2594) Erişim tarihi: 30 Kasım 2015).

YATKAYAOĞLU-M. Şerefeddin (1939) “Ziya Gökalp ile Nasıl Çalıştık” *İş*, 5. cilt, 19. sayı, 142-145.

YAVUZ Hilmi (2010a) “I. Meşrutiyet Entelijansıyası ve Ziya Gökalp ile Rıza Tevfik'in ‘Felsefe Dersleri’ (1)”, *Zaman*, 6 Ocak Çarşamba. ([www.zaman.com.tr](http://www.zaman.com.tr) Erişim tarihi: 30 Kasım 2015).

\_\_\_\_\_ (2010b) “Ziya Gökalp ile Rıza Tevfik'in ‘Felsefe Dersleri’ üzerine (2)”, *Zaman*, 20 Ocak Çarşamba. ([www.zaman.com.tr](http://www.zaman.com.tr) Erişim tarihi: 30 Kasım 2015).

\_\_\_\_\_ (2004a) “Ahmet Mithat, Ziya Gökalp ve Recep Tayyip Erdoğan (1)”, *Zaman*, 13 Ekim Çarşamba. ([www.zaman.com.tr](http://www.zaman.com.tr) Erişim tarihi: 30 Kasım 2015).

\_\_\_\_\_ (2004b) “Ahmet Mithat, Ziya Gökalp ve Recep Tayyip Erdoğan (2)”, *Zaman*, 20 Ekim Çarşamba. ([www.zaman.com.tr](http://www.zaman.com.tr) Erişim tarihi: 30 Kasım 2015).

- YILDIRIM Ayşe (2013) “Ziya Gökalp’te Toplumsal Değişme: ‘Kültür-Uygarlık Tezi’”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi*, Güz, 5. cilt, 9. sayı, 1-20.
- YILDIRIM Dursun (1998) *Türk Bitiği* (Araştırma İnceleme Yazıları), Ankara: Akçağ Yayınları, 1. baskı.
- YILDIZ Aytaç (2012) “Niyazi Berkes ve Türkiye’de Çağdaşlaşma’nın Gelişimi”, *Sosyoloji Konferansları*, 46. sayı (2012/2) / 1-33.  
([www.journals.istanbul.edu.tr/iusoskon/article/viewFile/.../1023018449](http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusoskon/article/viewFile/.../1023018449) Erişim tarihi: 30 Kasım 2015).
- YILDIZ Saadettin (2013) “Sürgün Mektuplarındaki Ziya Gökalp”, *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2. sayı, 265-288.  
([dergipark.ulakbim.gov.tr](http://dergipark.ulakbim.gov.tr) Erişim tarihi: 4 Aralık 2015).
- YÜCE Sefa (2010) “Bir Devrin Parlayan Yıldızı Ömer Nâci”, *Turkish Studies*, Volume 5/3, Summer, 2014-2026.
- ZAVOTÇU Gencay (2012) “Ziya Gökalp’in Manzûmeleri ve Ala Geyik Hakkında”, *Turkish Studies*, Volume 5/3, Summer, 2014-2026.
- ZİYA GÖKALP (2010a) *Fırka Nedir?*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2010b) (Çeviriyazı: Şahin Filiz) *Küçük Mecmua III*, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2009a) (Çeviriyazı: Şahin Filiz) *Küçük Mecmua I*, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2009b) (Çeviriyazı: Şahin Filiz) *Küçük Mecmua II*, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2007) (Hazırlayanlar: Şevket Beysanoğlu, Yusuf Çotuksöken, M. Fahrettin Kırzioğlu, Mustafa Koç, M. Sabri Koz), *Ziya Gökalp Kitapları 1*, İstanbul: YKY.
- \_\_\_\_\_ (2006) (Hazırlayanlar: Ali Utku, Erdoğan Erbay) *Felsefe Dersleri*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- \_\_\_\_\_ (2005) (Hazırlayan: Yalçın Toker) *Ziya Gökalp Son Şiirler*, İstanbul: Toker Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1999a) “İçtimaiyât: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak: Cemaat ve Cemiyet”, Ankara: Tutibay Yayınları, II. cilt, 309-311. (1913, *Türk Yurdu*, 41. sayı, 30 Mayıs 1329-12 Haziran 1913).

- \_\_\_\_\_ (1999b) “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak: Cemaat Medeniyeti, Cemiyet Medeniyeti” Ankara: Tutibay Yayınları, II. cilt, 423-426. (*Türk Yurdu*, 47. sayı, 22 Ağustos 1329 - 4 Eylül 1913).
- \_\_\_\_\_ (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu) (1992) *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- \_\_\_\_\_ (Hazırlayan: Yusuf Çotuksöken) *Türk Uygarlığı Tarihi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- \_\_\_\_\_ (Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel) (1989a) *Ziya Gökalp Külliyyatı -I Şiirler ve Halk Masalları*, Ankara: TTK Basımevi, 3.baskı.
- \_\_\_\_\_ (Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel) (1989b) *Ziya Gökalp Külliyyatı - II Limni ve Malta Mektupları*, Ankara: TTK Basımevi, 2.baskı.
- \_\_\_\_\_ (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu) (1985) *Tamamlanmamış Eserler* (Birinci Cilt) (Sosyoloji Dersleri, Hukuk Sosyolojisi, Din Sosyolojisi, Tatbiki Sosyoloji, Halk Klasikleri I, Nasreddin Hoca'nın Latifeleri) , Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayını.
- \_\_\_\_\_ (Hazırlayan: Mehmet Kaplan) (1986) *Türkçülüğün Esasları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1982a) (Hazırlayan: M. Abdülhalûk Çay), *Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki yazıları)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi.
- \_\_\_\_\_ (1982b) (Hazırlayan: Süleyman Hayri Bolay), *Makaleler II, (Genç Kalemler, Türk Yurdu, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası'ndaki yazıları)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi.
- \_\_\_\_\_ (1981a) (Hazırlayan: Rıza Kardaş) *Makaleler V*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi.
- \_\_\_\_\_ (1981b) (Hazırlayan: Ferit Ragıp Tuncor) *Makaleler VIII*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi.
- \_\_\_\_\_ (1981c) (Hazırlayan: Kâzım Yaşar Koprıman), *Türk Devletinin Tekâmülü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1980) (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu) *Makaleler IX (Yeni Gün, Yeni Türkiye, Cumhuriyet Gazetelerindeki Yazılar)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi.

- \_\_\_\_\_ (1977a) (Hazırlayan: M. Orhan Durusoy) *Makaleler III (Millî Tettebbular Mecmuası*’ndaki yazıları), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi.
- \_\_\_\_\_ (1977b) (Hazırlayan: Ferit Ragıp Tuncor) *Makaleler IV (İslâm, İktisad, İctimaiyat, Şair, Halka Doğru* mecmualarında çıkan yazıları), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi.
- \_\_\_\_\_ (1976a) (Hazırlayan: Hikmet Tanyu) *Kızılalma*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1976b) (Hazırlayan: Müjgân Cunbur) *Yeni Hayat Doğru Yol*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1976c) (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu) *Şakî İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1976ç) (Hazırlayan: Hikmet Dizdaroğlu) *Türk Töresi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1976d) (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu) *Makaleler I (Diyarbakir, Peyman, Volkan* Gazetelerindeki Makaleleri), İstanbul: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1976e) (Hazırlayan: İsmail Aka, Kâzım Yaşar Koprman) *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Bakanlığı Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1976f) (Hazırlayan: Mehmet Kaplan) *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1976g) (Hazırlayan: İbrahim Kutluk) *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (Hazırlayan: Mustafa Görgen) (1975) *Türk Ahlâkı*, İstanbul: Türk Kültür Yayını.
- \_\_\_\_\_ (1974) *Yeni Türkiye’nin Hedefleri* (Hikmet Tanyu’nun Bir İncelemesiyle), İstanbul: Gökalp Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1973) (Hazırlayan: Rıza Kardaş) *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, İstanbul: MEB Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1972) *Halk Klasikleri I: Nasreddin Hoca’nın Latifeleri*, Diyarbakır: Anadolu Matbaası.



- \_\_\_\_\_ (1966) *Çınaraltı Konuşmaları*, Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1964) *Millî Terbiye ve Maarif Meselesi*, ?: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1956) (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu) *Ziya Gökalp'ın İlk Yazı Hayatı*, İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı.
- \_\_\_\_\_ (1953) *Şaki İbrahim Destanı* (Cavit Orhan Tütengil'in "Önsöz"ü, Nihat Gökalp'ın "Notlar"ı ile), İstanbul: İstanbul Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1939) (Hazırlayan: Ali Nüzhet Göksel) *Ziya Gökalp ve Çınaraltı*, İstanbul: İkbâl Kitabevi.
- \_\_\_\_\_ (1934a) (Çeviren: M. İzzet-H. Nail) "Ziya Gökalp'a Göre Türk Ailesi/ La conception gökalpienne de la famille turque et quelques considérations", *İş*, 3-4. sayı, Temmuz-Teşrîn, 171-174.
- \_\_\_\_\_ (1934b) "Din (Çeviren: Otto Hachtmann)" (şîir, Almanca tercüme), *İş*, 3-4. sayı, Temmuz-Teşrîn, 175.
- \_\_\_\_\_ (1934c) "Ahlâk (Çeviren: H. Nail)" (şîir, Fransızcaya tercüme), *İş*, 3-4. sayı, Temmuz-Teşrîn, 176.
- \_\_\_\_\_ (1934) "Türklerde Aile Adları", *İş*, 3-4. sayı, Temmuz-Teşrîn, 193-194.
- \_\_\_\_\_ (1923a/1339) "Millî Meseleler 'Medeniyetimiz I' ", *Yeni Mecmua*, IV. cilt, 68/2. sayı, sayfa 18-19, 15 Kânûn-ı Sâni.
- \_\_\_\_\_ (1923b/1339) "Millî Meseleler 'Medeniyetimiz II' ", *Yeni Mecmua*, IV. cilt, 69/3. sayı, sayfa 34-36, 1 Şubat.
- \_\_\_\_\_ (1918a) "Türkçülük ve Türkiyâcılık", *Yeni Mecmua*, 4 Temmuz, 51. sayı, sayfa 482.
- \_\_\_\_\_ (1918b) "İçtimaiyat 'Turan' Nedir?", *Yeni Mecmua*, 31. sayı, 8 Şubat, sayfa 82-84.
- \_\_\_\_\_ (1918c) "Harsla Medeniyet Münasebetleri", *Yeni Mecmua*, III. cilt, 61. sayı, sayfa 162-164, 12 Eylül.
- \_\_\_\_\_ (1918d) "Hars ve Medeniyet", *Yeni Mecmua*, III. cilt, 60. sayı, sayfa 142-143, 5 Eylül.
- \_\_\_\_\_ (1918e) "Hars ve Irk", *Yeni Mecmua*, III. cilt, 62. sayı, sayfa 182-185, 26 Eylül.

- \_\_\_\_\_ (1917) “Dede Korkut Masallarından Tepegöz”, *Yeni Mecmua*, 9 Ağustos, 1. cilt, 5. sayı, 93-97 sayfalar.
- ZÜLFİKAR Hayal (1991) “Ziya Gökalp’ın Lisan Adlı Şiiri Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ağustos, 1991/II, 476. sayı, 124-128.
- ZÜLFİKAR Hamza (1990) “Eş Anlamlılık ve Ziya Gökalp’ın Eş Anlamlılık İle İlgili Düşünceleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1990/II, Temmuz, 463. sayı, 1-7. (<http://www.tdkdergi.gov.tr> Erişim tarihi: 15 Ağustos 2012)
- \_\_\_\_\_ (1991) “Ziya Gökalp’ın ‘Lisan’ Adlı Şiiri Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1991/II, Ağustos, 476. sayı, 124-128.
- ? (1939) “On üçüncü Ders: Yeni İctimaiyatın Mevzuu III. Ruhیات ve İctimaiyat Ziya Gökalp’a Göre Büyük Adam”, *İş*, 5. cilt, 19. sayı, 217-226.
- ? (1939) “Ziya Gökalp Hakkında Fıkralar”, *İş*, 5. cilt, 19. sayı, 228-229.
- (?) (1997) *Ziya Gökalp Yaşamı, Sanatı ve Yapıtları*, İstanbul: Engin Yayıncılık.
- (?) (1989) *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri*: 23 Mart 1986, Düzenleyen: Dicle Üniversitesi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları.
- (?) (1986) *60. Ölüm Yıldönümünde Ziya Gökalp*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- (?) (1968) *Ziya Gökalp*, Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- Kur’an-ı Kerim Meali* (2009) (Hazırlayan: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Özel Sayılar*
- İstanbul Üniversitesi Yayınları (1976) Sosyoloji Konferansları, 14. Kitap Ziya Gökalp Özel Sayısı.
- Ziya Gökalp*, Editörler: Korkut Tuna, İsmail Coşkun, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Türk Kültürü* (Ziya Gökalp sayısı), 1965, 36. sayı, Ekim.
- 60. Ölüm Yıldönümünde Ziya Gökalp* (1986) İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Enstitüsü Yayınları.
- Güncel Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/> (“mefkûre” kelimesi, Erişim tarihi: 01.03.2015, “töre” kelimesi Erişim tarihi: 26. 06. 2015)
- Jean Jaurés maddesi, *Vikipedi İnternet Sözlüğü*: ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Jean\\_Jaur%C3%A8s](https://tr.wikipedia.org/wiki/Jean_Jaur%C3%A8s) Erişim tarihi: 05.10.2015)

(<http://www.nedirnedemek.com> Erişim tarihi: 4 Aralık 2015)

**EKLER**

## Ek 1

**YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİ**

- ACET Mehmet Tahir (2014) “Ziya Gökalp’ta Din ve Milliyetçilik”, Dicle Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AÇIKEL Fethi (1995) “The Discourse of Good In Politics/Siyasette İyi Söylemi”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AKBAŞ Metin (2002) “Ziya Gökalp Düşüncesinde Töre ve Ahlakın Felsefi Temelleri”, Erciyes Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AKIZ Metin (2006) “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi (1920-1923)”, Celal Bayar Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AKSU M. Hakkı (1989) “Ziya Gökalp’in Eğitim ve Din Eğitimi ile İlgili Görüşleri”, Uludağ Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AKYUL Nurettin (2007) “Ziya Gökalp’e Göre Din ve Değişim”, Gazi Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ALAGÖZ Helin (2006) “The Position of Non-Muslim Minorities In Turkey In Ziya Gökalp’s Thought System”, Marmara Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ALBAYRAK Kadir (1991) “Eski Türk Dini Tarihi Açısından Ziya Gökalp’in Eserlerinin Tedkiki”, Erciyes Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ALKU Nurten (1995) “Wesenszüge des Kunstmärchens zwischen den Weltkriegen Eine vergleichende deutsch-Türkische Studie”, Ege Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi.
- ALPEREN Abdullah (1998) “Çağımız İslam Dünyasında Modernleşme Hareketleri ve Türkiye’deki Etkileri/ Modernist Movements In Contemporary İslamic World and Their Effects On Turkey”, Erciyes Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi.

- ATEŞ Murat (2004) “Ziya Gökalp’in Çocuk Edebiyatıyla İlgili Görüşleri ve Eserleri”, Selçuk Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ATICI Muharrem (1998) “Ziya Gökalp’e Göre ‘Gelenek’ ”, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AYAS K. Gülçiçek (2007) “Türk Din Sosyologları-M.Rami Ayas”, Marmara Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AYDIN Ertan (1995) “The Rise of Turkish National Identity/ Türk Milli Kimliğinin Doğuşu”, Bilkent Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AYDIN Gönül (2006) “Sosyal Bütünleşmenin Sağlanması Sürecinde Ziya Gökalp ve Orhan Türkdoğan’da Dilin Fonksiyonları”, Atatürk Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AYDIN Muhammet (2002) “Ziya Gökalp’te Teolojik Yenilenme ve Sosyal Teoloji”, Ankara Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BALKANLI Nimet (2010) “Cumhuriyet Dönemi'nde Milliyetçi Düşüncede Dini Dönüşümler: Ziya Gökalp ve Erol Güngör Ekseninde Bir İnceleme / Religious Transformations In Nationalist Thought in The Time of Republic: A Study on The Axis of Ziya Gökalp and Erol Güngör”, Marmara Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BARAN Erdal (2009) “Yeni Mecmua Üzerine Bir İnceleme (1- 45. Sayılar) (12 Temmuz 1917- 23 Mayıs 1918”, Niğde Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BARIŞAN Cemile (2006) “ ‘Modern Aklın’ Türkiye’deki Etkilerine Tarihsel Bir Bakış”, Muğla Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BAŞÇALLI Şaban (2010) “Ömer Seyfettin’in Eserlerinde Dil ve Milliyetçilik”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BEYAZ Yasin (2009) “Fikir ve Sanat Hayatımındaki Yeri Bakımından ‘Yeni Mecmua’ Üzerine Bir İnceleme”, İstanbul Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BOUSJİN Mohsen Alaei (1999) “Tarihe Bakış Açısından Ziya Gökalp ve Ali Şeriatî Sosyolojilerinin Karşılaştırılması”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi.

- CAN Ali (2002) “Ziya Gökalp’te Fıkıh-Sosyoloji İlişkileri”, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- CAN Zeki (1998) “Ziya Gökalp ve Batılılaşma/ Ziya Gökalp and Westernisation”, Erciyes Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi.
- CELKAN Hikmet Yıldırım (1977) “Ziya Gökalp’te Eğitim Sosyolojisi”, Atatürk Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi.
- CERAN İlyas (2010) “Cumhuriyet Döneminde Müzikte Modernleşme Süreci”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÇALIK Etem (1985) “Ziya Gökalp’te ‘Türkçülük İslamcılık ve Medeniyetçilik’ Anlayışı”, Gazi Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DİNÇER Hasan (1999) “Türkiye’de Halkçılık Akımının Gelişimi ve Halkçılık Uygulamaları (1908-1938)”, Ankara Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DOĞRAMACIOĞLU Hüseyin (2007) “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme”, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi.
- DUMAN Bilal (1998) “Ziya Gökalp’in Bilim ve Siyaset Anlayışı”, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DURAN Murat (2011) “Türk Milliyetçiliğinin Üç İdeoloğu: İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp/ Three Ideologist of Turkish Nationalism: İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura and Ziya Gökalp”, Gazi Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DURDU Zafer (2002) “Frankfurt Okulu ve Türk Sosyolojisinde Eleştiri (1940-1950)”, Muğla Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DURMUŞ Ahmet Hakan (1999) “Ziya Gökalp’e Göre Türk Aile Yapısı”, Sakarya Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ERDİNÇ Yasemin (2000) “Ziya Gökalp’te Millet Kavramı ve Milletleşme Süreci”, Marmara Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- FINDIKOĞLU Ziyaeddin Fahri (1935) “Sa vie et sa Sociologie, (Essai sur L’influence de la sociologie Française en Turpuie)”, Paris.
- GÜNEŞ Tacettin (1993) “The Concept of Islamism with in Ziya Gökalp’s Sociology/Ziya Gökalp Sosyolojisinde İslamcılık Kavramı”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

- HASANAVO Samire (2007) “Modernleşme Sürecinde İslam Hukukunda Maslahat Tartışmaları”, Marmara Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi.
- İSLAM İbrahim (1987) “Fikirleriyle Namık Kemal, Ziya Gökalp, Atatürk”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KARA İsmail (1987) “Hüseyin Kazım Kadri, Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları”, İstanbul Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KARABACAK Mustafa (2001) “Halim Sâbit Şibay’da Din Sosyolojisi (1883-1946)”, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KARADAŞ Yücel (2006) “Doğu’nun Batıcı Üretimi: Ziya Gökalp’te Şarkiyatçılık”, Muğla Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KARLI Elçin (2010) “The Concept of State in Said Haim Pasha and Ziya Gökalp Said Halim Paşa ve Ziya Gökalp’te Devlet Kavramı”, Fatih Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KASAPOĞLU Aytül (1975) “Ziya Gökalp Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KOCAMAN Gülnur (2004) “Ziya Gökalp’in Din Eğitimi ile İlgili Görüşlerinin Tespit ve Değerlendirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KÜÇÜK Sebahattin (1992) “Yeni Mecmua (46-90. Sayılar Üzerinde Bir Araştırma) İnceleme ve Seçilmiş Metinler”, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KÜÇÜKOĞLU Mustafa (2007) “İctimâî Usûl-i Fıkıh Teorisinin Klasik İslâm Hukuk Metodolojisi Açısından Değerlendirilmesi”, Harran Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- MÜJDECİ Mustafa (2008) “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Cumhuriyet Fikri, Oluşumu ve Gelişimi”, Gazi Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi.
- NAMLI İrem (2011) Ziya Gökalp’in Düşüncelerinin İnkılap Tarihi Ders Kitaplarına Yansımaları/ Reflection of Ziya Gökalp’s Ideas on Revolution History Course Books”, Mehmet Akif Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ODABAŞ Sevim (1996) “Türk sosyologların yapıtlarında beliren dünya görüşleri/World Views Which Appear In The Works Turkish Sociologists”, Mersin Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.



- OĞUZ Gökhan (2012) “Sosyolojik yaklaşımlı Türk Milliyetçiliğinde Türk Modernleşmesi: Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Yılmaz Özakpınar/ Turkish Modernization in view of Sociologically Oriented Turkish Nationalism: Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Yılmaz Özakpınar”, Marmara Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi.
- OSMANOĞLU Cihan (1995) “Ziya Gökalp’te Türkçülük Akımı”, İstanbul Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖNCEL Mehmet (2010) “Rauf Yektâ Bey’in Âti, Yeni Mecmûa, Resimli Kitap ve Şehbâl Adlı Mecmûalarda Mûsikî İle İlgili Makalelerinin İncelenmesi”, Marmara Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZDEMİR Mine Damla (2010) “Ziya Gökalp’in Şiirlerinde Dil, Milli Kültür, Aidiyet Kavramlarının Göstergebilim Açısından İncelenmesi/ The Semiotic Analysis of Ziya Gökalp’s Poems Considering The Terms Language, National Culture and Belonging”, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZER Fahri Fatih (2007) “Ziya Gökalp’in Şiir ve Mektuplarında Kadın ve Çocuk Eğitimi”, Pamukkale Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZER Kamil (1995) “Ziya Gökalp Sosyolojisinde İslamcılık ve Modernizm”, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZTÜRK Emine (2010) “Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp’in Eğitim Görüşlerinin Karşılıklı Olarak İncelenmesi/ Comperative Analysis of Ziya Gökalp’s and Prince Sabahaddin’s Views on Education”, Gazi Üniversitesi, EBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZYURT Ayşe Nazlı (2008) “Ziya Gökalp’in Halk Bilimi Çalışmalarındaki Yeri / Ziya Gökalp’s Situation In Folklore Studies”, Gazi Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- REÇBER Gülbahar (2009) “Millî Edebiyat Şiirinde Anadolu Peyzajı”, Fatih Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- SELVİ Ahmet (1992) “Yeni Mecmua’nın Tahlilli”, Erciyes Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- SERİM Murat (2000) “Türk Sosyolojisinde Ziya Gökalp Geleneği ve Mustafa E. Erkal”, Kırıkkale Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

- SOLAK Adem (2001) “Ziya Gökalp’in Eğitim Düşünceleri”, Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ŞAHİN Selçuk (2009) “İkinci Meşrutiyet Dönemi İktisadi Fikir Akımları”, Marmara Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TELLİ Adnan (2003) “Ziya Gökalp’in Din Eğitimine Tesiri”, Sakarya Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- UÇAK Selim (2008) “Ziya Gökalp’in Eğitim Anlayışı”, Gazi Üniversitesi, EBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ULUBEY Özgür (2008) “Toplumsal Dayanışmanın Sağlanmasında Eğitimin İşlevi: Emile Durkheim ve Ziya Gökalp’in Görüşlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, Muğla Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ULUS Atila (2000) “Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin’in Düşüncelerinin Karşılaştırmalı Olarak Sosyolojik Analizi”, Sakarya Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÜNAL Hüseyin Safa (2013) “Friedrich List, Ziya Gökalp and The National Economy Thesis in the Ottoman Empire Friedrich List, Ziya Gökalp ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Milli İktisat Tezi”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YAMAÇ Zehra (1991) “Basın Tarihinde Yeni Mecmua Muhteva Analizi ve Dizini”, İstanbul Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YANIK Ayhan (1998) “Ziya Gökalp ve Cemil Meriç’te Kültür ve Medeniyet Kavramı (mukayeseli bir çalışma)/ Dansla Culture et l’idée Civilisation Ziya Gökalp et Cemil Meriç (travail compare)”, Atatürk Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YAŞAR Öznur (2011) “Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken ve Erol Güngör Örneğinde Dine Yaklaşımları İle Türk Aydını/ Approach of Turkish Intellectual to Religion with The Sample of Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken and Erol Güngör”, Dumlupınar Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YILDIZ Gülay (2015) “Ziya Gökalp’in Eserlerinde Mitolojik Unsurlar Mythological Elements In The Works Of Ziya Gökalp”, Yıldız Teknik Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

- YILMAZ Esra (2012) “Ziya Gökalp’ın Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi/ The Analysis of The Poems by Ziya Gökalp In The Aspect of Values Education”, Karadeniz Teknik Üniversitesi, EBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YİĞİT Mustafa (2006) “Ziya Gökalp’te İktidarın Meşruiyet Kaynağı”, Niğde Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YÜNER Meral (2009) “A Comparison of The Ideas of Ziya Gökalp and Yusuf Akçura on Turkism”, ODTÜ, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

### **Şevket BEYSANOĞLU’nun Tespit Ettiği Tezler<sup>258</sup>**

Şevket Beysanoğlu’nun *Ziya Gökalp* dergisinde yayımlanmış (22. sayı, 24. sayı, 29. sayı) “Ziya Gökalp Konulu Tezler” başlıklı yazı dizisi üç makaleden ibarettir. Bu yazı dizisi sayesinde farklı bölümlerdeki 1980’den önce Ziya Gökalp hakkında yapılan tezler listelenmiştir. Bu tezlerin lisans mı, yüksek lisans mı ya da doktora tezi mi olduğuna dair bir bilgi makalede mevcut değildir. Tezlerin içeriği hakkında da Beysanoğlu kısa bilgiler vermiştir. Aşağıdaki listede içerik hakkında bilgi verilmeyecektir; ancak Beysanoğlu’nun verdiği tez listeleri taranarak tezin mezuniyet tezi ya da yüksek lisans tezi olup olmadığı tespit edilmiştir. Hacettepe Üniversitesi’ndeki tezler Sosyoloji Bölümü kütüphanesindeki tez kitaplığından, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki tezler de yine aynı bölümün tez kitaplığından taranmış ve tezler birebir görülmüştür. Görülemeyen tezler ve tez görülmüşse de ne tezi olduğu belirtilmemişse de bu tezler için “belli değil” notu düşülmüştür. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmalarındaki tezler ise <http://katalog.istanbul.edu.tr> web adresindeki kütüphane katalogundan taranmıştır.

ABDÜLKADİROĞLU Nuran (?) “Ziya Gökalp’da İslâmiyet Telâkisi”, Tezi veren: Prof.Dr. Ömer Faruk Akgün, İstanbul Türkiyat Enstitüsü Kitaplığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tezin numarası: 1261. (Lisans Tezi)

<sup>258</sup> (1983a) “Ziya Gökalp Konulu Tezler”, *Ziya Gökalp*, cilt 5, Ocak-Mart, 29. sayı, 45-49.  
 (1981a) “Ziya Gökalp Konulu Tezler”, *Ziya Gökalp*, cilt 4, Ekim-Aralık, 24. sayı, 395-398.  
 (1981b) “Ziya Gökalp Konulu Tezler”, *Ziya Gökalp*, cilt 4, Nisan-Haziran, 22. sayı, 305-306.

- AKKOYUNLU Günsel (1964) “Ziya Gökalp ve Maarif Meselesi”, Tezi veren: Hıfzırrahman Raşit Öymen, AÜ İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Tezin numarası: 10096. (Lisans Tezi).
- ALTINSU Mehmet Akif (1973) “Ziya Gökalp’ın Dinî İçtimaiyatı”, Tezi veren: Prof.Dr. Mehmet Tablamacıoğlu, AÜ İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Tezin numarası: 18074. (Lisans Tezi)
- BEK Kemal (1972) “Ziya Gökalp Hakkında Yazılmış Makaleler”, Tezi veren: Prof.Dr. Mehmet Kaplan, İstanbul Türkiyat Enstitüsü Kitaplığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tezin numarası: 1238. (Lisan Tezi)
- CIRIK Mehmet Ali (1976) “Kızılelma İndeksi”, Tezi veren: Prof.Dr. Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul Türkiyat Enstitüsü Kitaplığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tezin numarası: 1773. (Lisans Tezi)
- DEMİR Ramazan (1972) “Ziya Gökalp ve Din”, Tezi veren: Prof.Dr. Hikmet Tanyu, AÜ İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Tezin numarası: 15819 (Lisans Tezi)
- DENİZ Ömer (1979) “Ziya Gökalp’ın Hars ve Mefkûre Anlayışının Terbiye ve Şahsiyet Üzerindeki Tesiri”, Tezi yöneten: Prof.Dr. Nihat Nirun, HÜ Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü Kitaplığı, Tezin numarası: 1979/ 161. (Belli değil)
- ERSOYLU Halil (1971) “Ziya Gökalp’ın Dil Görüşü”, Tezi veren: Prof.Dr. Mehmet Kaplan, İstanbul Türkiyat Enstitüsü Kitaplığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tezin numarası: 1033. (Lisans Tezi)
- ERYAŞAR Sevinç (1966) “Yeni Hayat Şiir Kitabının Sistemantik Lûgatı”, Tezi veren: Belli değil, İstanbul Türkiyat Enstitüsü Kitaplığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tezin numarası: 738. (Lisans Tezi)
- FEHAMET Hüsnü (1928) “Ziya Gökalp”, Tezi veren: Belli değil. İstanbul Türkiyat Enstitüsü Kitaplığı, Edebiyat Şubesi, Tezin numarası: 26. (Lisans Tezi)
- GÖMÜLÜ Aytül (1972) “Atatürk İlkeleri ve Üzerinde Ziya Gökalp’ın İzleri”, Tezi yöneten: Prof.Dr. Hasan Âli Koçer, HÜ Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü Kitaplığı, Tezin numarası: 1973/47. (Yüksek Lisans Tezi)
- GÜNAY Mehmet (1966) “Ziya Gökalp’a Göre Şarklı Te’sir ve Kaynakları”, Tezi veren: Belli değil, İstanbul Türkiyat Enstitüsü Kitaplığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tezin numarası: 717. (Belli değil)

- GÜNGÖR Nevin (1979) “Mehmet Âkif Ersoy ve Ziya Gökalp’ta Mukayeseli ‘Aile ve Ahlâk’ Anlayışı”, Tezi yöneten: Prof.Dr. Nihat Nirun, HÜ Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü Kitaplığı, Tezin numarası: 1979/ 167. (Yüksek Lisans Tezi)
- HAMZAOĞLU İnci Sevim (1961) “Ziya Gökalp’de Batılılaşma”, Tezi veren: Belli değil, İstanbul Türkiyat Enstitüsü Kitaplığı, İÜ Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü, Tezin numarası: 570. (Lisans Tezi)
- MEYLÂNÎ Abdullah Vehbi (1976) “Ziya Gökalp’m Kültür Anlayışı”, Tezi veren: Prof.Dr. İbrahim Agâh Çubukçu, AÜ İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Tezin numarası: 19305. (Lisans Tezi)
- ÖZHAN Mehmet (1975) “Türkçülüğün Esasları Üzerine”, Tezi yöneten: Prof.Dr. Nihat Nirun, HÜ Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü Kitaplığı, Tezin numarası: 1975/ 98. (Belli değil)
- SAĞNAK Gözde (1958) “Ziya Gökalp’m Hars, Lisan, Edebiyat ve Güzel San’atlar Anlayışı”, Tezi veren: Belli değil, İstanbul Türkiyat Enstitüsü Kitaplığı, İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tezin numarası: 512. (Lisans Tezi)
- TAÇYILDIZ Belkıs (1973) “Altun Işık İndeksi”, Tezi veren: Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul Türkiyat Enstitüsü Kitaplığı, Tezin numarası: 1471. (Lisans Tezi)
- TEKİN Erol (1966) “Ziya Gökalp’m Eserlerinde Geçen Garplı Şahsiyetler ve Eserleri”, Tezi veren: Belli değil, İstanbul Türkiyat Enstitüsü Kitaplığı, İÜ Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü, Tezin numarası: 701. (Lisans Tezi)
- ÜNSAL Fahrettin (1967) “Ziya Gökalp’m Din ve Milliyet anlayışı”, Tezi veren: Prof.Dr. Mehmet Tablamacıoğlu, AÜ İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Tezin numarası: 12746. (Lisans Tezi)
- YILDIRIM Yusuf (1972) “Ziya Gökalp Hakkında 1914-1915 Yılları Arasında Yazılan Makaleler”, Tezi veren: Prof.Dr. Mehmet Kaplan, İstanbul Türkiyat Enstitüsü Kitaplığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tezin numarası: 1236. (Lisans Tezi)

**EK 2****ZİYA GÖKALP'İN ESERLERİNİN LİSTESİ****NESİR KİTAPLARI****Sosyoloji**

*Tamamlanmamış Eserler*, (Birinci Cilt) (Sosyoloji Dersleri, Hukuk Sosyolojisi, Din Sosyolojisi, Tatbiki Sosyoloji, Halk Klasikleri I, Nasreddin Hoca'nın Latifeleri), Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayını, 1985.

*Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1992.

*Aşiretler Nizâmnâmesi Lâyihası Müsveddesi*

**Tarih**

*Türk Töresi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, 1339 (1923).

*Türk Medeniyeti Tarihi* (Birinci Kısım: *İslâmiyet'ten Evvel Türk Medeniyeti*), İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341 (1925).

*Malta Konferansları*, Hazırlayan: M. Fahrettin Kırzioğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.

**Tarih-Siyaset**

*Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?*, (1918).

*Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, İstanbul: Yeni Mecmua, 1918.

**Siyaset**

*Türkçülüğün Esasları*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339 (1923).

*Doğru Yol. Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsîri*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339 (1923).

### **Felsefe**

*Felsefe Dersleri*, Hazırlayanlar: Ali Utku, Erdoğan Erbay, Konya: Çizgi Kitabevi, 2006.

### **ŞİİR KİTAPLARI**

*Şakî İbrahim Destanı*, Diyarbakir: Vilayet Matbaası, 1908.

*Kızılelma*, İstanbul: Türk Yurdu Kitapları, 1914.

*Yeni Hayat*, İstanbul: Yeni Mecmua, 1918.

*Dağınk Şiirler*, 1952.

*Ziya Gökalp Külliyyatı-I Şiirler ve Halk Masalları*, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: TTK Yayınları, 1952.

### **MASAL KİTAPLARI**

*Alageyik*, İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1329 (1913).

*Altun Işık*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, 1923.

### **MEKTUP**

*Ziya Gökalp Külliyyatı-II Limni ve Malta Mektupları*, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: TTK Yayınları, 1965.

### **MAKALELERDEN OLUŞAN KİTAPLAR**

*Makaleler I* (Diyarbakir, Peyman, Volkan gazetelerindeki makaleleri), Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, 1976.

*Makaleler II* (Genç Kalemler, Türk Yurdu ve Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası), Hazırlayan: Süleyman Hayri Bolay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1982.

*Makaleler III* (Millî Tettebbular Mecmuası'ndaki makaleleri), Hazırlayan: M. Orhan Durusoy, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi, 1977.

*Makaleler IV* (İslam, İktisad, İçtimaiyat, Şair, Halka Doğru mecmularında çıkan makaleleri), Hazırlayan: Ferit Ragıp Tuncor, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi, 1977.

*Makaleler V* ,(Yeni Mecmua ve Muallim’de çıkan yazılar), Hazırlayan: Rıza Kardaş, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1981.

*Makaleler VII (Küçük Mecmua’daki yazılar)*, Hazırlayan: M. Abdülhalûk Çay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1982.

*Makaleler VIII (Halka Doğru, İslam, İktisadiyyat, Bilgi, İçtimaiyat ve Şair’deki yazılar)*, Hazırlayan: Ferit Ragıp Tuncor, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1981.

*Makaleler IX (Yeni Gün, Yeni Türkiye, Cumhuriyet gazetelerindeki yazılar)*, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi, 1980.

*Ziya Gökalp ve Çınaraltı*, Hazırlayan: Ali Nüzhet Göksel, İstanbul: İkbâl Kitabevi, 1939.

*Çınaraltı Konuşmaları*, Ankara: Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1966.

*Millî Terbiye ve Maarif Meselesi*, ? : Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1964.

*Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, İstanbul: MEB Yayınları, 1973.

*Yeni Türkiye’nin Hedefleri* (Hikmet Tanyu’nun Bir İncelemesiyle), İstanbul: Gökalp Yayınları, 1974.

*Türk Ahlâkı* (Hazırlayan: Mustaf Görgen), İstanbul: Türk Kültür Yayını, 1975.

*Türk Devletinin Tekâmülü*, Hazırlayan: Kâzım Yaşar Koprman, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

*Genç Kalemler* dergisi (Hazırlayanlar: Prof.Dr. İsmail Parlatır, Yrd.Doç.Dr. Nurullah Çetin), Ankara: TDK, 1999.

*Küçük Mecmua* (I, II, III), Çevriyazı: Şahin Filiz, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2009.

*Fırka Nedir?* İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2010.

## **YAYIMLAN(A)MAMIŞ ESERLER HAKKINDA MALUMAT**

*Kadın Hukuku*

*Karagöz*

*Felsefe Dersleri*



*Türkçülüğün İlim Karşısında Muhakemesi*

*Sosyoloji ve Psikolojiye Müstenit Felsefe*

*İlm-i İçtima Dersleri*

*İlm-i İçtima*

*Muhtasar İçtimaiyat*

*İçtimaiyat Dersleri*

*İlm-i İçtima'-ı Hukukî*

*İlm-i İçtima'-ı Dinî*

*Amelî İçtimaiyat*

*Halk Klasikleri I. Nasreddin Hoca'nın Latifeleri*

*Güzel Türkçenin Sarfı*

*Türk Kamûsu*

*Elcezire Aşiretleri/ Diyarbekir Aşiretleri/ Diyarbekir Aşîretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler/*

*Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*

*Diyarbakır Destanı*

*Aşîretler Nizâmnâmesi Lâyihası Müsveddesi*

*Muallim ile Talebe Muhaveresi*

*Alfred Foullée'den Çevirdiği İlm-i Rûh-i Akvâm*

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>ZİYA GÖKALP'İN ESERLERİNİN LİSTESİ</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
| <b>NESİR KİTAPLARI</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| <p><b>Sosyoloji</b></p> <p><i>Tamamlanmamış Eserler</i>, (Birinci Cilt) (Sosyoloji Dersleri, Hukuk Sosyolojisi, Din Sosyolojisi, Tatbiki Sosyoloji, Halk Klasikleri I, Nasreddin Hoca'nın Latifeleri), Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yayını, 1985.</p> <p><i>Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler</i>, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1992.</p> <p><i>Aşiretler Nizâmnâmesi Lâyihası Müsveddesi</i></p> <p><b>Tarih</b></p> <p><i>Türk Töresi</i>, İstanbul: Matbaa-i Âmire, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, 1339 (1923).</p> <p><i>Türk Medeniyeti Tarihi</i> (Birinci Kısım: <i>İslâmiyet'ten Evvel Türk Medeniyeti</i>), İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341 (1925).</p> <p><i>Malta Konferansları</i>, Hazırlayan: M. Fahrettin Kırzioğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.</p> <p><b>Tarih-Siyaset</b></p> <p><i>Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?</i>, İstanbul: Tanin Matbaası, 1918.</p> <p><i>Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak</i>, İstanbul: Yeni Mecmua, 1918.</p> <p><b>Siyaset</b></p> <p><i>Türkçülüğün Esasları</i>, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339 (1923).</p> <p><i>Doğru Yol. Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri</i>, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339 (1923).</p> <p><b>Felsefe</b></p> <p><i>Felsefe Dersleri</i>, Hazırlayanlar: Ali Utku, Erdoğan Erbay, Konya: Çizgi Kitabevi, 2006.</p> |
| <b>ŞİİR KİTAPLARI</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
| <p><i>Şaki İbrahim Destanı</i>, Diyarbekir: Vilayet Matbaası, 1908.</p> <p><i>Kızilelma</i>, İstanbul: Türk Yurdu Kitapları, 1914.</p> <p><i>Yeni Hayat</i>, İstanbul: Yeni Mecmua, 1918.</p> <p><i>Dağınık Şiirler</i>, 1952.</p> <p><i>Ziya Gökalp Külliyyatı-I Şiirler ve Halk Masalları</i>, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: TTK Yayınları, 1952.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| <b>MASAL KİTAPLARI</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| <p><i>Alageyik</i>, İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1329 (1913).</p> <p><i>Altun Işık</i>, İstanbul: Matbaa-i Âmire, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, 1923.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
| <b>MEKTUP</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |
| <p><i>Ziya Gökalp Külliyyatı-II Limni ve Malta Mektupları</i>, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: TTK Yayınları, 1965.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
| <b>MAKALELERDEN OLUŞAN KİTAPLAR</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
| <p><i>Makaleler I (Diyarbakir, Peyman, Volkan gazetelerindeki makaleleri)</i>, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, 1976.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |

- Makaleler II (Genç Kalemler, Türk Yurdu ve Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası)*, Hazırlayan: Süleyman Hayri Bolay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1982.
- Makaleler III (Millî Tettebbular Mecmuası'ndaki makaleleri)*, Hazırlayan: M. Orhan Durusoy, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi, 1977.
- Makaleler IV (İslam, İktisad, İçtimaiyat, Şair, Halka Doğru mecmularında çıkan makaleleri)*, Hazırlayan: Ferit Ragıp Tuncor, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi, 1977.
- Makaleler V (Yeni Mecmua ve Muallim'de çıkan yazılar)*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1981.
- Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki yazılar)*, Hazırlayan: M. Abdülhalûk Çay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1982.
- Makaleler VIII (Halka Doğru, İslam, İktisadiyyat, Bilgi, İçtimaiyat ve Şair'deki yazılar)*, Hazırlayan: Ferit Ragıp Tuncor, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi, 1981.
- Makaleler IX (Yeni Gün, Yeni Türkiye, Cumhuriyet gazetelerindeki yazılar)*, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Serisi, 1980.
- Ziya Gökalp ve Çınaraltı*, Hazırlayan: Ali Nüzhet Göksel, İstanbul: İkbâl Kitabevi, 1939.
- Çınaraltı Konuşmaları*, Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1966.
- Millî Terbiye ve Maarif Meselesi, ?*: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1964.
- Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, İstanbul: MEB Yayınları, 1973.
- Yeni Türkiye'nin Hedefleri* (Hikmet Tanyu'nun Bir İncelemesiyle), İstanbul: Gökalp Yayınları, 1974.
- Türk Ahlâkı* (Hazırlayan: Mustafâ Görgen), İstanbul: Türk Kültür Yayını, 1975.
- Türk Devletinin Tekâmülü*, Hazırlayan: Kâzım Yaşar Koprıman, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Genç Kalemler* dergisi (Hazırlayanlar: Prof.Dr. İsmail Parlatır, Yrd.Doç.Dr. Nurullah Çetin), Ankara: TDK, 1999.
- Küçük Mecmua* (I, II, III), Çevriyazı: Şahin Filiz, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2009.
- Fırka Nedir?*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları

#### YAYIMLAN(A)MAMIŞ ESERLER HAKKINDA MALUMAT

Ek 3

## DİYARBAKIR MÜZESİNDEN GELEN DİLEKÇE

**T.C.**  
**DİYARBAKIR VALİLİĞİ**  
**İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü**  
**Müze Müdürlüğü**

**SAYI : B.16.KVM.4.21.00.01-155/ 2.244**  
**KONU : Doktora tezi**

**23/10/2012**

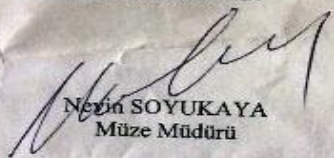
**Hacettepe Üniversitesi**  
**Edebiyat Fakültesi**  
**Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü**  
**ANKARA**

**İLGİ:** 12.09.2012 tarih ve 1518 sayılı yazınız.

İlgi sayılı yazınız ile, Bölümünüz doktora öğrencisi Hafize ŞAHİN'in "Ziya Gökalp Hayatı, Sanatı ve Eserleri" adlı doktora çalışmasını yürütmekte olduğunu, doktora tezi için gerekli kaynakların bir kısmının Ziya Gökalp Müze Evi kütüphanesinde bulunduğunu, kütüphane arşivinden öğrencinizin çalışmalarını yürütmesini talep etmekteyiz.

Ziya Gökalp Müze Evi, Ziya Gökalp teşhir tanzim onarım projesi kapsamında kapalı bulunması nedeni ile söz konusu çalışmanın teşhir tanzim onarım projesi tamamlandıktan sonra, 2013 yılı Ocak ayı itibarı ile çalışmaların yürütülmesine müsaade edilebilecektir.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

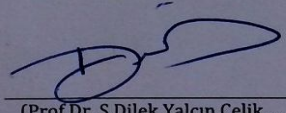
  
**Nergis SOYUKAYA**  
**Müze Müdürü**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ**  
**EDEBİYAT FAKÜLTESİ**  
**BEYTEPE-ANKARA**  
**Sayı : 200/630**  
**31 Ekim 2012**

**ADRES: Dedeman Oteli Yanı / DİYARBAKIR\*\* Tel: 0412 2246740 Fax: 0412 223 08 02**  
**Bilgi için: Sanat Tarihçisi Fatma GÖRGÜN**

Ek 4

## ETİK KURUL İZNİ MUAFİYET FORMU

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |                                                                                                                       |              |             |           |                |                        |           |                     |          |                                                                                                                       |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------|-------------|-----------|----------------|------------------------|-----------|---------------------|----------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|  <p><b>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ</b><br/> <b>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</b><br/> <b>TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU</b></p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |                                                                                                                       |              |             |           |                |                        |           |                     |          |                                                                                                                       |
| <p><b>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ</b><br/> <b>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</b><br/> <b>TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA,</b></p> <p style="text-align: right;">Tarih: 25/01/2016</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |                                                                                                                       |              |             |           |                |                        |           |                     |          |                                                                                                                       |
| <p>Tez Başlığı / Konusu: "Düzyazılarından Hareketle Ziya Gökalp'in Manzumelerinin Tematik Tahlili"</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,</li> <li>2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.</li> <li>3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.</li> <li>4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.</li> </ol> <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">25/01/2016 </p> <table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 30%;">Adı Soyadı:</td> <td>Hafize ŞAHİN</td> </tr> <tr> <td>Öğrenci No:</td> <td>N09146595</td> </tr> <tr> <td>Anabilim Dalı:</td> <td>Türk Dili ve Edebiyatı</td> </tr> <tr> <td>Programı:</td> <td>Yeni Türk Edebiyatı</td> </tr> <tr> <td>Statüsü:</td> <td> <input type="checkbox"/> Y.Lisans    <input checked="" type="checkbox"/> Doktora    <input type="checkbox"/> Bütünleşik Dr.         </td> </tr> </table> | Adı Soyadı:                                                                                                           | Hafize ŞAHİN | Öğrenci No: | N09146595 | Anabilim Dalı: | Türk Dili ve Edebiyatı | Programı: | Yeni Türk Edebiyatı | Statüsü: | <input type="checkbox"/> Y.Lisans <input checked="" type="checkbox"/> Doktora <input type="checkbox"/> Bütünleşik Dr. |
| Adı Soyadı:                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | Hafize ŞAHİN                                                                                                          |              |             |           |                |                        |           |                     |          |                                                                                                                       |
| Öğrenci No:                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | N09146595                                                                                                             |              |             |           |                |                        |           |                     |          |                                                                                                                       |
| Anabilim Dalı:                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | Türk Dili ve Edebiyatı                                                                                                |              |             |           |                |                        |           |                     |          |                                                                                                                       |
| Programı:                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | Yeni Türk Edebiyatı                                                                                                   |              |             |           |                |                        |           |                     |          |                                                                                                                       |
| Statüsü:                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | <input type="checkbox"/> Y.Lisans <input checked="" type="checkbox"/> Doktora <input type="checkbox"/> Bütünleşik Dr. |              |             |           |                |                        |           |                     |          |                                                                                                                       |
| <p><b>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</b></p> <p style="text-align: center;">Uygundur.</p> <p style="text-align: center;"></p> <p style="text-align: center;">(Prof.Dr. S.Dilek Yalçın Çelik .....)</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |                                                                                                                       |              |             |           |                |                        |           |                     |          |                                                                                                                       |
| <p><b>Detaylı Bilgi:</b> <a href="http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr">http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr</a></p> <p><b>Telefon:</b> 0-312-2976860    <b>Faks:</b> 0-3122992147    <b>E-posta:</b> <a href="mailto:sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr">sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</a></p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |                                                                                                                       |              |             |           |                |                        |           |                     |          |                                                                                                                       |



Ek 5

## TEZ ORJİNALLİK FORMU



**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA,**

Tarih: 09/02/2016

Tez Başlığı / Konusu: "Düzyazılarından Hareketle Ziya Gökalp'in Manzumelerinin Tematik Tahlili"

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 567 sayfalık kısmına ilişkin, 04/02/2016 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10'dur.

## Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

09/02/2016

Adı Soyadı: Hafize ŞAHİN

Öğrenci No: N09146595

Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Programı: YENİ TÜRK EDEBİYATI

Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.**DANIŞMAN ONAYI**

UYGUNDUR.

(Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK.....)

## ÖZGEÇMİŞ

**Adı Soyadı** : Hafize Şahin  
**Unvanı** : Dr., Türk Dili Öğretmeni  
**Öğrenim Durumu** :

| Derece        | Alan                                                              | Üniversite             | Yıl       |
|---------------|-------------------------------------------------------------------|------------------------|-----------|
| Lisans        | Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü                                     | Hacettepe Üniversitesi | 1999-2003 |
| Yüksek Lisans | Eğitim Bilimleri Enstitüsü<br>Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği | Bilkent Üniversitesi   | 2003-2005 |
| Yüksek Lisans | Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı                                    | Hacettepe Üniversitesi | 2006-2008 |
| Doktora       | Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı                                    | Hacettepe Üniversitesi | 2009-2015 |

### Tezler

#### Yüksek Lisans

“Necdet Evliyagil: Hayatı, Gazeteciliği, Sanatı ve Eserleri”, 2008.

#### Doktora

“Düzyazılarından Hareketle Ziya Gökalp’in Manzumelerinin Tematik Tahlili”, 2015.

### Yayınlar

#### Makale

ŞAHİN Hafize ve Sıddıka Dilek YALÇIN ÇELİK (2010), “Gündelik Yaşam ve Toplumsal Hayat Perspektifinden Bir Mikro Tarih Denemesi: Şinasi’nin Kaleminden XIX. Yüzyılda İstanbul Sokakları”, *Erdem*, 58: 291-312.

“2000-2010 Yılları Arasında Türkolojiye Hizmet Etmiş Akademisyenler İçin Hazırlanan Armağan Kitaplar Hakkında Bir Değerlendirme”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011 Güz (15), 167-183.

“Yahya Kemal’e Dair Bir Defter: Necdet Evliyagil’in Anıları”, *Türkbilig*, 2011/22: 171- 184.

“Tunca Yazılan Şiir Epigramma ve Oktay Rifat”, *Turkish Studies*, Volume 8/4 Spring 2013, 1319-1337.

DEMİR Hiclâl-Hafize ŞAHİN, “Vefânın Yazıya Aksetmiş Hâli: Türk Dili ve Edebiyatı Alanında Eser Vermiş Bilim İnsanı ve Sanatçılar İçin Hazırlanan Armağanlar”, *Müteferrika*, Kış 2013/2, 44: 177-200.

DEMİR Hiclâl- ŞAHİN Hafize (2014) “Günlükten Otobiyografiye: Fevziye Abdullah Tansel’in Günlüklerinden Yaşamöyküsünün İzlerini Sürme Denemesi”, Kadın Hayatlarını Yazmak: Oto/Biyografi, Yaşam Anlatıları, Mitler ve Tarih Yazımı, 19-20 Nisan 2014, İstanbul-Yeditepe Üniversitesi.

DEMİR Hiclâl-Hafize ŞAHİN, “Değerler Eğitiminden Hareketle Murathan Mungan’ın ‘Şahmeran’ın Bacakları’ Adlı Öyküsünü Yeniden Okumak/ Reinterpreting The Story, ‘Shahmaran’s Legs’, By Murathan Mungan With Reference To Values Education”, *Turkish Studies* (Prof. Dr. Ömer Karpuz Armağanı), Volume 10/15 Fall 2015, 289-298.

### Tanıtmalar

“Türk Edebiyatı Tarihi I-IV”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2013 Güz (19), 269-272.

### Diğer yazılar

“Şarkılara Söz Veren Şiirler”, *HÜDİL*, sayı 1, Kış 2009, s.29-30.

“Şarkılara Söz Veren Şiirler”, *HÜDİL*, sayı 2, Bahar 2010, s.19-20.

“Oktay Rifat’ın ‘Kedili Gece’ Şiiri Hakkında Birkaç Söz”, *HÜDİL*, sayı 3, Yaz 2010, s.12.

“Mernuş’un ‘Çatal Kara’sı’”, *HÜDİL*, sayı 4, Sonbahar 2010, s.12.

“ ‘Ada Vapuru Yandan Çarklı’ mı?”, *HÜDİL*, sayı 5, Kış 2010, s.15.

“Şiir Dilinin Kapılarını Birer Birer Araladılar”, *HÜDİL*, sayı 6-7, Bahar-Yaz 2011, s.4.

Prof.Dr. Ziyat Akkoyunlu ile Söyleşi: “Kâşgarlı Mahmûd Tıpkı Benim Gibi Bir İnsandır!”, *HÜDİL*, sayı 6-7, Bahar-Yaz 2011, s.9-12.



## Kitap

*Cumhuriyet Döneminin Tanığı Necdet Evliyagil*, Ankara: Ajans-Türk, 2009.

*Cumhuriyet'ten Sayfalar I (Güncel-Siyasi Yazılar)* (Yayına Hazırlayan: Hafize Şahin), Ankara: Ajans-Türk, 2012, 175 s.

*Cumhuriyet'ten Sayfalar II (Röportajlar-Kitap Tanıtımları)* (Yayına Hazırlayan: Hafize Şahin), Ankara: Ajans-Türk, 2012, 363s.

## Kitap Bölümü

Hafize Şahin “Özgeçmiş-Mektup-Dilekçe”, *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, s. 281-287. N. Demir, Emine Yılmaz (Editör), Nobel Yayın Dağıtım: Ankara 2009.

Hiclâl Demir, Elif Ayan, Hafize Şahin, “Yazım Kuralları ve Noktalama İşaretleri”, *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, s. 149-164. N. Demir, Emine Yılmaz (Editör), Nobel Yayın Dağıtım: Ankara 2009.

## Sunum

“Using Your Abilities In Your Lessons by means of Bilkent GSE Program/ GSE Courses and Teaching in Turkish Language and Literature”, Bilkent University Graduate School of Education Alumni Conference, 29 June 2013, C Block Amphi.

DEMİR Hiclâl- ŞAHİN Hafize (2014) “Günlükten Otobiyografiye: Fevziye Abdullah Tansel’in Günlüklerinden Yaşamöyküsünün İzlerini Sürme Denemesi”, Kadın Hayatlarını Yazmak: Oto/Biyografi, Yaşam Anlatıları, Mitler ve Tarih Yazımı, 19-20 Nisan 2014, İstanbul-Yeditepe Üniversitesi.

DEMİR Hiclâl- ŞAHİN Hafize (2015) “Değerler Eğitiminden Hareketle Murathan Mungan’ın ‘Şahmeran’ın Bacakları’ Adlı Öyküsünü Yeniden Okumak”, Eleventh International Congress of Qualitative Inquiry in Champaign-Urbana, IL. Urbana/ABD, 20-23 May.

“Sinematografik Bir Anlatım Örneği Tezer Özlü’nün *Çocukluğun Soğuk Geceleri* Adlı Kitabı”, Dilbilim ve Edebiyat Biliminde Temel Kuramsal Sorunlar ve Yeni Eğilimler Sempozyumu, 22-23 Ekim 2015, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tuğrul İnal Salonu.

### **Projeler**

Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Dergileri Veri Tabanı Projesi, (Hacettepe Üniversitesi, Proje Yöneticisi: Prof.Dr. Bilge ERCİLASUN), Proje Üyesi, 2007-2010. <http://www.edebiyatdergileri.hacettepe.edu.tr>

### **İş Deneyimi:**

Bilkent ve Iowa Üniversitesi işbirliği ile Iowa’da eğitim alanında staj (Fullbright), 2005.

### **Akademik Görevler**

Hacettepe Üniversitesi Türk Dili Dersleri Koordinatörlüğü 2006 – 2009

Hacettepe Üniversitesi Dil Öğretimi Uygulama ve

Araştırma Merkezi – HÜDİL 11.08.2009 –

Hacettepe Üniversitesi

Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi

(HÜ TÖMER) 2012-

### **Yabancı Dil**

İngilizce

### **Sertifikalar**

Turkish Student Internship Project, Iowa State University, 2005.

MEB Bilgisayar Sertifikası, 2001.

HÜ TÖMER Yabancılar Türkçe Öğretimi Sertifikası, 2013.

### **Verdiği Dersler**

TKD 103 Türk Dili I

TKD 104 Türk Dili II

Türk Edebiyatı Tarihi (Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Seçmeli Ders)

Sözlü ve Yazılı Anlatım

### **İletişim**

**E-posta :** [hafize@hacettepe.edu.tr](mailto:hafize@hacettepe.edu.tr)

**Telefon :** 0312 297 83 50- 297 83 51

